Greep naar de macht

Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945

Bruno De Wever

bron
Bruno De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*. Uitgeverij Lannoo, Tielt 1994

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/weve009gree01_01/colofon.htm

Voorwoord

Dit boek is een bewerking van mijn in 1992 aan de Universiteit Gent verdedigde proefschrift *Vlag, groet en leider. Geschiedenis van het Vlaams Nationaal Verbond* 1933-1945. Mijn promotor was prof. dr. Herman Balthazar. De jury bestond verder uit prof. dr. Gerhard Hirschfeld, prof. dr. Romain Van Eenoo, prof. dr. Adriaan Verhulst en prof. dr. Lode Wils. Ik dank ze allen voor hun suggesties. Herman Balthazar en Romain Van Eenoo hebben mij om nog meer redenen zeer verplicht. De eerste dank ik voor zijn deskundige leiding en voor het feit dat hij mij in staat stelde mijn studie in uitzonderlijke omstandigheden voor te bereiden. Het is een voorrecht te mogen werken bij de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis. In de persoon van vakgroepvoorzitter Romain Van Eenoo wil ik al mijn collega's, personeelsleden en medewerkers danken voor hun collegaliteit en de intellectuele vorming die ze mij bijbrachten.

Velen hebben mij op uiteenlopende wijze bijgestaan. Mijn dank gaat uit naar Greet Augusteyns, Michiel Berckmoes, Louis Biesemans, Frank Caestecker, Christian de Borchgrave, Luk De Meyer, Bart De Wever, Karina De Wever, Rein Ergo, Wis Geysen, Lutgard Jacobs, Anne Kegels, Jeroen Laureyssens, Joost Laureyssens, Maria Laureyssens, Marleen Maes, Willy Massin, Marc Mortier, Jan Olsen, Dirk Poelemans, Werner Pottier, Evrard Raskin, Marc Schauwaerts, Hugo Schiltz, Veerle Schiltz, Vera Schiltz, Frank Seberechts, Lut Van Daele, Anne van de Genachte, Gie Van den Berghe, Rudi Van Doorslaer, Annick Verbraeken, Etienne Verhoeyen, Pieter Jan Verstraete, Sven Vrielynck, Bert Willems.

Ik dank evenzeer de oud-VNV'ers, kaderleden zowel als militanten, die bereid waren mij te woord te staan. De erven die mij de toelating gaven archieven van hun familieleden te raadplegen, ben ik evenzeer erkentelijk.

Allen die behulpzaam waren bij de totstandkoming van dit boek ben ik buitengewoon veel dank verschuldigd. Ik denk in het bijzonder aan mijn eminente collega Albert De Jonghe. Hij gaf mij niet alleen wijze raad, hij bezorgde mij bovendien vele archieven uit zijn rijke verzameling. Frans Van der Elst stond mij toe het archief van Hendrik Elias, in zijn bezit, te raadplegen. Frans-Jos Verdoodt gaf mij in het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme alle mogelijke faciliteiten. Met Perspectief Uitgaven pakte hij enthousiast de uitgave aan. Lieven Sercu van Uitgeverij Lannoo deelde zijn enthousiasme. De twee uitgevers hebben er samen een prachtig boek van gemaakt. De vele zorgen die dat met zich meebracht rustten in grote mate op de schouders van Karin Roelant, een onmisbare steun en toeverlaat en een vriendin. Andries Caluwaerts verwijderde niet alleen taalongerechtigheden, hij was ook een meedenkend corrector. De hulp van Koen De Scheemaeker kan niet hoog genoeg worden gewaardeerd: als een onfeilbare copiloot loodste hij mij door alle stadia tussen het schrijven en het drukken van een manuscript. Hij deed het met een ijver alsof het zijn eigen werk betrof. Ik besef dat ik dit alleen aan onze vriendschap dank.

Greep naar de macht sluit formeel mijn historische opleiding af. Het is goed om nu even achteruit te kijken. Ik zou dit werk nooit geschreven hebben zonder mijn ouders. De open geest, de verdraagzaamheid en de gerichtheid naar de wereld waarmee zij mij hebben opgevoed is de vruchtbare bodem waarop mijn boek kon groeien. Mijn vader besteedde buitendien zeer veel tijd aan allerlei ondankbare

klussen. Mijn moeder en schoonmoeder stonden altijd klaar om mij te ontslaan van allerlei beslommeringen. Ik dank hen voor die stille, vaak ongemerkte, maar onmisbare hulp.

Mijn vrouw Liesbet Laureyssens heeft spontaan aanvaard dat mijn werk op de eerste plaats kwam. Als historica en bibliotheek-assistente heeft ze me bovendien veel geholpen. Aan haar en onze kinderen draag ik dit boek op.

Bruno De Wever, maart 1994

Inleiding

In zijn opstel *Gedaan met geven en toegeven* noemde Mark Grammens de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog de enige periode in de Belgische geschiedenis waarin de Vlamingen een macht bezaten die in verhouding was met hun getalsterkte.[1] Zijn opponent Hugo Schiltz noemde die opvatting choquerend omdat die zogenaamde macht toen steunde op een uitschakeling van de democratie.[2] De twee Vlaams-nationalistische tenoren zijn het fundamenteel oneens over het recente verleden van hun politieke familie.

De collaboratie van het Vlaams-nationalisme met de Duitse nationaal-socialistische bezetter leidt nog steeds tot hevige controversen. In het geding is vooral de politiek van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), de partij die in de jaren dertig het Vlaams-nationalisme belichaamde en die tijdens de Tweede Wereldoorlog poogde met de hulp van de Duitse bezetter naar de macht te grijpen. Was die machtsgreep een reactie op de Belgische politiek die onmachtig was de Vlaamse kwestie bevredigend op te lossen? Of moet de oorzaak worden gezocht in de ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme zelf?

De bekendste basiswerken over de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme gaan dit probleem uit de weg, al was het maar omdat ze 1940 als terminus ad quem nemen. Men constateert bovendien dat het Vlaams-nationalisme meestal uitsluitend wordt bestudeerd als een onderdeel van de Vlaamse Beweging. De Vlaamse Beweging vormt op haar beurt een onderdeel van een bewustwordingsproces dat gepaard gaat met dat complexe, verwarrende en emotioneel geladen concept van ‘onze wording tot natie’. Het is het uitgangspunt van het leeuweaandeel van de beschouwende literatuur. Ook het wetenschappelijk onderzoek heeft zich voornamelijk hierop toegespitst. In een scherpzinnige analyse van de historiografie van de Vlaamse Beweging constateerde Eliane Gubin een merkwaardige symbiose tussen de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging en de geschiedschrijving ervan. De meeste auteurs zijn betrokkenen. Het gevolg is ‘une histoire à huis clos, se nourissant souvent de ses propres evidences’.[3] Dit is a fortiori waar voor het Vlaams-nationalisme. Wellicht is er geen beweging in België waar historiografie en betrokkenheid sterker vermengd zijn. Het volstaat voorlopig de naam van Hendrik Elias te noemen: een van de hoofdrolspelers in mijn verhaal, maar tevens een van de belangrijkste historiografen van het Vlaams-nationalisme en de Vlaamse Beweging. Een en ander bracht met zich mee dat de Vlaams-nationalistische visie zich goed heeft kunnen doorzetten in die ‘nieuwe nationale geschiedenis’ die Gubin ziet ontstaan. Bepaalde artikels in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* zijn er treffende voorbeelden van.[4]

Met name de ideologische ontwikkeling van het VNV werd sterk verhuld. Het beeld wijkt bijzonder sterk af van wat we vinden in de internationale comparatieve literatuur over het fascisme. Daarin wordt het VNV meestal over één kam geschoren met andere fascistische bewegingen die tijdens het interbellum in Europa ontstonden.[5] Gaan deze studies voorbij aan de complexiteit van de Belgische geschiedenis en de tol van het Vlaams-nationalisme daarin? Vergissen zij zich over het ware karakter van het VNV?

Deze probleemstelling ligt aan de basis van mijn onderzoek. Algauw bracht het mij bij de definiëring van het begrip fascisme. Uit het literatuuronderzoek bleek

meteen dat een brede waaier van informatie was vereist om een bepaalde partij of organisatie te kunnen toetsen aan de bestaande modellen. Het leidde tot vele vragen m.b.t. het VNV: wat was het ideologische zelfbeeld van het VNV? Wat was de precieze inhoud van de verspreide ideeën over mens en maatschappij? Wat was het belang van de verschillende organisatie-onderdelen en met name van de militie? Wat was de sociale samenstelling van het electoraat, de leden en het kader van de partij? Wat was de interne politieke praktijk? Welke standpunten

nam de partij in ten aanzien van de Belgische en de internationale politiek? Het is duidelijk dat een *ideën-geschichtliche*benadering niet volstaat. De politieke, sociale en economische context kan niet worden genegeerd. Het antwoord op al die vragen leidt tot een klassieke partijgeschiedenis van het VNV.

Het is de vraag of de hierboven uiteengezette vraagstelling legitiem is. Het Vlaams-nationalisme is ouder dan het VNV en vandaag bestaat het nog. Is dan niet veeleer het nationalisme de invalshoek van waaruit het VNV moet worden benaderd? De kern van het fascisme is altijd een geradicaliseerd nationalisme. Het is dus evident dat bij de gekozen invalshoek een onderzoek naar de nationalistische ideologie van het Vlaams-nationalisme onontbeerlijk is. Mijn studie kon dan ook niet aanvangen met de stichting van het VNV. Ze begint tijdens de Eerste Wereldoorlog wanneer in de schoot van de Vlaamse Beweging een anti-Belgische stroming ontstond die streefde naar de vernietiging van de Belgische staatsstructuur. Het is evident dat ik in een studie die begint en eindigt met een poging van Vlaams-nationalisten om via de collaboratie met de Duitse bezetter een einde te maken aan de Belgische staat, ruimschoots aandacht besteed aan de internationale context. Wat was de impact van buitenlandse belangengroepen op het Vlaams-nationalisme? Hebben zij het Vlaams-nationalisme fundamenteel beïnvloed? Of is er sprake van een autonome ontwikkeling? Met die vraag start het verhaal dat nu volgt.

Wat de Eerste Wereldoorlog en de jaren twintig betreft, beperkt de analyse zich grotendeels tot een status quaestionis op basis van de beschikbare wetenschappelijke literatuur. Voor de jaren dertig en de bezettingsperiode steun ik ook op nieuw en vaak voor het eerst gebruikt bronnenmateriaal.

Eindnoten:

1 M. Grammens, *Gedaan met geven en toegeven*, p. 21.
2 H. Schiltz, *Gedaan met treuren en zeuren* [...], p. 15.
3 E. Gubin, *D'une histoire à l'autre* [...], in: H. Hasquin (ed.), *Histoire et historien* [...], p. 126.
4 J. Deleu (ed.) e.a., *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (EVB). Enkele tientallen oud-VNV'ers, onder wie enkele vooraanstaande leiders, werkten et aan mee.
5 E. Nolte, *Die faschistische Bewegungen* [...]. Het stuk over België: pp. 272-276; F.L. Carsten, *The Rise of Fascism*. Het deel over Vlaanderen: pp. 204-211; G. Carpinelli, *Belgium*, in: S.J. Woolf(ed.), *Fascism in Europe*, pp. 283-306; L. Schepens, *Fascists and Nationalists* [...], in: S.U. Larsen, B. Hagtvet en J.P. Myklebust (ed., o.l.v.), *Who were the Fascists* [...], pp. 501-516; A. Wippermann, *Europäischer Faschismus* [...], 1983. Het deel over België: pp. 146-153.

Deel 1
Het Vlaams-nationalisme tot 1932

Hoofdstuk 1 De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog

1.1 Inleiding

Tijdens de belle époque ontwikkelden zich in de Vlaamse Beweging voor het eerst de ideeën over de 'bestuurlijke scheiding' en de oprichting van een aparte Vlaams-nationalistische partij. Het een en ander bleef echter beperkt tot enkele marginale radicale groepen. Pas tijdens de crisis die de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog doormaakte, ontstond het Vlaams-nationalisme als een duidelijk afgescheiden politieke beweging. Het activisme enerzijds en de Frontbeweging anderzijds worden algemeen beschouwd als de bakermat van de Vlaams-nationalistische partijen die ontstonden na de Eerste Wereldoorlog.

De Vlaamse Beweging tijdens de 'Grote Oorlog' was al het onderwerp van een uitgebreide historiografie. Ik wil hier een *status quaestionis* opmaken. Wat is de betekenis van de Frontbeweging en van de collaboratie voor de ontwikkeling van het politieke Vlaams-nationalisme?

1.2 Het activisme

1.2.1 Een polemische geschiedschrijving

Lode Wils' *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog* blijft nog steeds het belangrijkste overzichtswerk van de collaboratie tijdens de Eerste Wereldoorlog[1]. In zijn ontleding van het activisme legt Lode Wils sterk de nadruk op de Duitse politieke doelstellingen. De titel van zijn studie geeft dit al aan. De titel maakt ook duidelijk dat het activisme een breuk weerspiegelde tussen 'Vlaanderen' en 'België'. Wils' visie m.b.t. het activisme komt kernachtig en geactualiseerd aan bod in zijn recente studie *Honderd jaar Vlaamse Beweging*[2].

Wils' geschriften werden en worden gecontesteerd. Het is daarom verhelderend na te gaan waar zijn ontleding afwijkt van de veel minder aangevallen analyses van Arie Willemsen[3] en Hendrik Elias[4]. Alle drie zijn ze het erover eens dat het activisme een onuitwisbare stempel drukte op de verdere ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme, de Vlaamse Beweging en de Belgische geschiedenis.

Wils legt sterk de klemtoon op de Duitse politiek. Al van bij de eerste paragraaf geeft hij de kern van zijn betoog weer: 'De grootste betekenis van de Eerste Wereldoorlog voor het huidige België ligt niet op het sociale vlak, noch op het economische, maar op het politieke. De bezetter besliste namelijk de politieke structuren van het land te vernietigen om zijn heerschappij blijvend te vestigen.'

De *Flamenpolitik* was niet eensgezind. De gematigde kanselier Theobald von Bethmann-Hollweg wilde België gebruiken als pasmunt bij onderhandelingen. Hij stond echter vrij geïsoleerd. De annexatie van België was de wens van de gezagdragers uit zowat alle segmenten van de Duitse samenleving. De keizer nam zich zelfs voor de bevolking uit te drijven. De annexionistische plannen moesten worden voorbereid door een actieve *Flamenpolitik* die echter evolueerde naarmate de oorlog duurde.

Toen bleek dat de oorlog lang zou aanslepen, moest de bezettingstijd worden aangewend om de Vlamingen los te weken van België en ze naar Duitsland te richten als de natuurlijke beschermer. Dat Duitsland België eventueel zou moeten opgeven, behoorde tot de mogelijkheden. Ook Nederland werd bij die gewijzigde strategie betrokken. Duitse diplomatie en grote propaganda-inspanningen konden de Nederlandse Groot-Nederlanders ervan overtuigen het activisme aan te wakkeren.

In België bediende de bezetter zich aanvankelijk van een aantal 'agenten' - scripsit Wils -

zoals Jan Domela Nieuwenhuis Nyegaard en Jozef Haller von Ziegesar, resp. een Nederlander en een Duitser die al geruime tijd in België verbleven. Ook toen de Grootnederlandse inbreng een ruimere groep flaminganten bij het activisme betrok, waren het vaak Belgen van Nederlandse of Duitse origine of met dito familiebanden die een grote rol speelden.

Het grote succes van de *Flamenpolitik* - maar het was dan ook het enige tijdens de bezetting - was de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Daarmee slaagde de bezetter erin een aantal vooraanstaande vlaamsgezinden, zoals Lodewijk Dosfel en Karel Heynderickx, bij het activisme te betrekken. Zo kwam het tot een breuk in de Vlaamse Beweging. Een meerderheid flaminganten die de Belgische Staat loyaal bleef en elke samenwerking met de bezetter afwees, veroordeelde scherp een minderheid activisten. 'Het was dus mogelijk gebleken', aldus Wils, 'om, indien niet de Belgische bevolking, tenminste de Vlaamse Beweging te verdelen. [...] Omdat ze door hun medeburgers werden uitgestoten, groeide de kans om een aantal van hen te kunnen gebruiken voor het uiteindelijk doel: het ontwrichten van België dat daardoor blijvend onder Duitse invloed zou komen.'

Wils illustreert die stelling aan de hand van de lotgevallen van Karel Heynderickx, de algemeen secretaris van het Davidsfonds. Hij geraakte ondanks zijn gehechtheid aan het land, de koning en de wettelijkheid betrokken bij de politiek van de Raad van Vlaanderen, 'een marionettenorganisatie [...] waarvan de oprichting in Berlijn bevolen was en door de Duitse diensten geregeld'. Nadat von Bissing op 21 maart 1917 het besluit tot administratieve scheiding afkondigde, aanvaardde Heynderickx een benoeming tot Vlaamse secretaris-generaal. Op het einde van 1917 trad hij toe tot de Raad van Vlaanderen om aldus opgenomen te worden in de Commissie van Gevolmachtigden van de Raad. Deze moest o.m. een volksraadpleging organiseren die de Raad een zekere legitimiteit zou verschaffen. Het leidde tot een escalatie: de volksraadplegingen werden met geweld onmogelijk gemaakt, de Belgische justitie trad op en arresteerde twee leden van de Commissie. Als represaille daarvoor werden, op vraag van o.m. een aantal commissieleden onder wie Heynderickx, vooraanstaande leiders van het verzet (ook vlaamsgezinden) opgepakt en gedeporteerd. Na de oorlog leidde deze kiese zaak tot verscheidene doodstraffen. 'Nu waren eindelijk alle bruggen opgeblazen! Tussen "België" en "Vlaanderen" was nu geen verzoening meer mogelijk.'

Samengevat komen de grondlijnen van Wils' analyse op het volgende neer: het verloop van het activisme in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog werd fundamenteel bepaald door de bezetter die een lange-termijnpolitiek voerde. Hij voorzag in de vernietiging van België. De Vlaamse Beweging moest daarom vervreemd worden van België. Dat lukte maar gedeeltelijk met als gevolg dat de Vlaamse Beweging blijvend verdeeld werd in een loyalistische en een anti-Belgische vleugel.

Waarin verschilt nu deze analyse met die van Willemsen en van Elias?

'Het ontstaan van het activisme bij uitgeweken en in het land gebleven vlaamsgezinden is een in hoofdzaak autonome ontwikkeling geweest. Het is moeilijk vol te houden, dat de activistische beweging door de Duitsers in het leven geroepen is. De Duitse politiek is evenwel beslissend geweest voor de verdere ontwikkeling en de oriëntering van het activisme.'

Elias is het volledig eens met deze analyse van Willemsen. Hij schrijft: ‘Dit was geen beweging die door de Duitsers in het leven werd geroepen. Het was, in een crisisperiode die door velen werd aangezien als de dageraad van een nieuwe tijd, de logische uitgroei van het nationalisme dat steeds in de beweging verscholen lag en juist op de vooravond van de oorlog zijn doorbraak vond van het culturele naar het politieke.’

Bij nader toezien beperkt het verschil zich tot het anders leggen van de klemtonen. Wils ontkent niet dat het activisme een kind is van de Vlaamse Beweging en van de ontwikkeling van die beweging vóór de Eerste Wereldoorlog. ‘Het activisme kon maar enige omvang krijgen omdat de Vlaamse Beweging in de loop van 80 jaar een Vlaams-nationaal bewustzijn

had ontwikkeld [...].' Hij ontkent ook niet dat een groot deel van de intellectuele jeugd en een hele pléiade van kunstenaars en literatoren sympathiseerden met het activisme. Willemsen noch Elias ontkennen het belang van de *Flamenpolitik*. Weliswaar ruimen zij meer plaats in voor de verschillende opvattingen die leefden aan Duitse zijde terwijl de lange-termijnoptie minder uit de verf komt. Zij belichten veel minder dan Wils de Duitse rol bij het ontstaan van het activisme en benadrukken veel sterker de anti-Vlaamse hetze in het Franstalige milieu. Ook andere, voor het activisme uiterst kritische auteurs zoals Frank Wende en recent nog Daniël Vanacker wijzen op de autonome ontwikkeling van het activisme, vooral wat het ontstaan ervan betreft[5].

Dat het activisme maar kon maneuvreren binnen de marges van een door eigenbelang gedirigeerde Duitse politiek, staat voor deze auteurs buiten kijf. Elias laat tussen de regels door verstaan dat hij twijfelt aan de activistische versie dat het initiatief voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit van henzelf zou zijn gekomen. Hij wijst er bovendien ook op dat al wat tijdens de oorlog aan Vlaamse wetgeving tot stand kwam, het werk was van de Duitsers. Hij bevestigt dat diverse proclamaties van de Raad van Vlaanderen het watermerk droegen van de bezetter. Alle kritische auteurs wijzen erop dat de activisten een kleine minderheid uitmaakten, zonder steun van de bevolking. Elias aarzelt zelfs niet te stellen dat de activisten 'uitgespuwd werden door de overgrote meerderheid van de bevolking'[6].

De verschillende klemtonen kleuren weliswaar de twee versies anders. Bepaalde noties van Wils, zoals bijv. 'marionettenbeweging', zijn zeer scherp[7]. Een wezenlijke onverenigbaarheid vertonen de beide lezingen van de feiten niet, behalve dan wat het ontstaan van het activisme betreft, wat geen detail kan worden genoemd. Is dat de reden waarom de versie-Wils zo gecontesteerd wordt? Wat doet Arthur de Bruyne aan het einde van een bespreking van Wils' boek de hoop uitspreken dat et vlug een 'anti-Wilsschool' zou groeien[8]?

Het heeft alles te maken met de manier waarop Wils de drijfveren van de activisten ontleedt. Elias en in mindere mate Willemsen zien één motor: de idealistische inzet ten bate van de Vlaamse ontvoogding. Elias eindigt er zijn betoog mee: 'Afscheid nemen [van het activisme] kunnen wij echter niet zonder aan de geschiedenis ervan een laatste woord toe te voegen: het was geen onderneming van avonturiers, politieke gelukzoekers, baantjesjagers. De overgrote meerderheid van de activisten waren idealisten die niet aan zichzelf, niet aan Duitsland, maar alleen aan Vlaanderen hebben gedacht.' Het is ook de visie die doordringt in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* waar Luc Schepens schrijft dat de activisten door een 'belangeloos maar blind idealisme' werden gedreven[9].

Lode Wils wil differentiëren en vooral ontmythologiseren. Het feit dat hij Jan Domela Nieuwenhuis Nyegaard, dé radicaal van de radicale 'Jong-Vlaamse' vleugel van het activisme, als een Duitse agent bestempelt, zet de toon. Wils zoekt naar andere belangen binnen het activisme. Hij verklaart de Nederlandse steun van bijv. Frederik Carel Gerretson, die o.m. met Duits geld het vluchtelingenblad *De Vlaamsche Stem* kocht om het om te vormen tot het orgaan van het Nederlandse activisme, vanuit een weloverwogen Nederlands belang. De bewering dat zovele Nederlanders of Belgen met Nederlandse of Duitse familiale banden vooral bij het ontstaan van het activisme een rol speelden, suggereert dat zij misschien gedreven werden door andere

dan ‘Vlaamse belangen’. Dat het activisme in het begin maar matig gehoor vond bij ‘onbekenden die bereid waren hun brood te verdienen in de gesubsidieerde pers, waarbij het hen misschien om het even was wat ze daarin te schrijven hadden’ snijdt een ander motief aan: het persoonlijk belang. Wils is allesbehalve vaag wanneer hij dit motief toeschrijft aan de vooraanstaande activisten. Over Karel Heynderickx schrijft hij dat hij ‘permanent behoefte had aan een vermeerdering van zijn inkomen, om zijn royale levensstijl te kunnen handhaven met zijn voortdurend groeiend gezin [...]’. Het kan misschien ook een motief zijn geweest voor het aanvaarden van een leerstoel aan de von Bissing-

universiteit, wat hem in het raderwerk van de collaboratie deed belanden. Het is voor Wils duidelijk dat Heynderickx in zijn verdere carrière - Heynderickx werd Vlaams secretaris-generaal en gevolmachtigde van de Raad van Vlaanderen - mee door financiële motieven werd gedreven. Impliciet stelt hij dezelfde kwestie ook voor de andere vooraanstaande activisten van wie er een aantal, net zoals Heynderickx, verscheidene bezoldigde functies cumuleerden. Dit wordt door Hendrik Elias niet ontkend, maar hij verklaart het door het tekort aan valabele kandidaten om die functies op te nemen. 'Baantjesjagers' waren de activisten zeker niet, poneert hij.

In feite is die tegenstelling een weerspiegeling van de polemische literatuur die na de Eerste Wereldoorlog over het activisme tot stand kwam. Daarin werden in de eerste plaats de activisten gehekeld als ambitieuze, inhalige carrièrezoekers of opgehemeld als belangeloze idealisten. Via een min of meer morele beoordeling van de uitvoerders van een politiek werd gepoogd de politiek zelf te kwalificeren.

Hier is enige nuancering geboden. Wils betrekt de materiële omstandigheden niet alleen bij zijn ontleding van de activistische politiek. Over Frans Van Cauwelaert en Julius Hoste schrijft hij dat naast hun principiële bezwaren tegen het activisme het 'even of méér belangrijk kan geweest zijn [...] dat Van Cauwelaert tijdens de oorlog zijn parlementaire vergoeding ontving plus nog andere, terwijl Hoste rijk was van huize uit [...]'. Het lijkt er dus op dat vooral moeilijk wordt verteerd dat Wils het taboe overtreedt dat rust op de materiële aspecten van het politieke bedrijf. Vooral de Vlaams-nationalistisch geïnspireerde historiografie lijdt onder het taboe. Het is niet overdreven te stellen dat een ware cultus van het idealisme wordt bedreven. Ik zal hier verder nog op terugkomen. Dat de nasleep van het activisme, en later van de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog, met zijn gefnuikte en gebroken carrières hierin een rol speelt, valt moeilijk te ontkennen.

Wie waren de activisten? Behalve een enkele goed onderbouwde regionale studie, moet men het doen met een impressionistisch beeld. We treffen vooral intellectuelen aan, veel kunstenaars en letterkundigen en veel beoefenaars van vrije beroepen en ambtenaren. Velen waren al van voor de oorlog actief in organisaties als het Algemeen Nederlands Verbond, het Nationaal Vlaams Verbond, de 'Hogeschoolbond' en het Katholiek Vlaams Oudhoogstudentenverbond. In zijn studie over het Gentse activisme constateert Daniël Vanacker dat het activisme vooral in de buitenparlementaire pressiegroepen rekruteerde[10]. Sommigen militeerden in de radicale dissidente christen-democratie[11]. Men treft onder de activisten een meerderheid katholieken, maar ook een aanzienlijke minderheid vrijzinnigen aan.

1.2.2 Recurrenties

Bij de bestudering van het activisme springen de parallellen met de collaboratie onder de Tweede Wereldoorlog in het oog. Gevoegd bij de gelijkenissen die een comparatief onderzoek van de collaboratie in bezet Europa oplevert, lijkt het niet overdreven voor bepaalde punten te gewagen van recurrenties. Hendrik Elias moet bij de behandeling van het activisme in zijn studie over vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging vaak gedacht hebben aan zijn eigen rol als VNV-leider.

Een eerste opvallende parallel is de veelsporige politiek van de bezetter en de verwarring en speculatie die zij tot gevolg had bij de collaborerende bewegingen.

Iedere fractie vond aan Duitse zijde wel een klankbord dat een zekere autoriteit moest verlenen aan de eigen speculaties over de Duitse politiek. De voortdurende Duitse klacht over het gebrek aan eenheid bij de collaborateurs is even opvallend. Dat die verdeeldheid mede veroorzaakt werd door de allesbehalve eenduidige Duitse politiek geldt evenzeer voor de Eerste als voor de Tweede Wereldoorlog. 'De *Flamenpoiitik* was geen homogeen programma, maar een mengel-

moes van tegenstrijdige belangen en bedoelingen aan Duitse kant,' schrijft Winfried Dolderer, die ook beklemtoont dat veel Duitse 'Vlamingenvrienden' niet annexionistisch georiënteerd waren. Hij wijst er bovendien op hoe de niet-officiële transnationale betrekkingen tussen Vlaanderen en Duitsland verweven waren met de officiële politiek van Duitsland. Een van de redenen daarvan is dat velen van die 'Vlamingenvrienden' een functie bekleedden in de Duitse administratie en er in feite, soms ondanks hun persoonlijke opvattingen, meewerkten aan een annexionistische politiek[12]. Dat zorgde natuurlijk voor verwarring bij hun Vlaamse relaties. Dat verdeeldheid in het collaborerende kamp ook bewust werd gestimuleerd, is zeker het geval voor de Tweede Wereldoorlog.

De Duitse politiek werd vanzelfsprekend gedirigeerd door eigenbelang. Vooraanstaande collaborateurs waren tijdens beide oorlogen op de hoogte van wat, in alle varianten, het uiteindelijk doel was van de Duitse politiek t.a.v. België: machtsuitbreiding naar het westen toe en dus afbraak van de nationale autonomie van de bevolking. Zowel Elias als Wils onderstrepen dat de leidende activisten op de hoogte waren van het politiek testament van von Bissing die een volledige annexatie van België bepleitte. Er moest een militaire dictatuur worden gevestigd en Duitsland moest bij onderhandelingen uitsluitend een beroep doen op het recht van verovering. Elias kon op 28 februari 1944 uit de mond van Heinrich Himmler vernemen dat de Duitsers vanzelfsprekend nooit de monding van de grote stromen, Rijn, Maas en Schelde zouden prijsgeven. Zijn reactie verschilde niet zoveel van die van de activisten: struisvogelpolitiek. Zijn legitimatie voor het voortzetten van de collaboratie is identiek aan die van de activisten. Een vrede door vergelijk zou voor de collaborateurs een onderhandelingspositie opleveren. Elias stelt dat dit ten aanzien van de radicale Jong-Vlamingen beschouwd moet worden als een constructie a posteriori. Maar dat neemt niet weg dat de oorlogskansen tot mei-juni 1918 onzeker bleven en dat bij vele activisten zeker de verwachting van een vrede door vergelijk leefde. Sommige speculaties die daarop steunden, noemt Elias 'luchtkastelen'. Een treffend voorbeeld daarvan is volgens hem het feit dat Willem De Vreese, de voorzitter van de Tweede Raad van Vlaanderen, nog op 12 oktober 1918 meende dat de Belgische regering onderhandelingen zou aanknopen met de activisten. Elias zal in de verdediging van zijn eigen politiek beweren dat hij tot aan de doorbraak bij Avranches op 1 augustus 1944 geloofde in een vrede door vergelijk. Hij legitimeert de volgehouden collaboratie met de stelling dat het VNV zich in een machtsvacuüm zou opwerpen als ordehandhaver en vanuit die positie zou onderhandelen.

Arie Willemsen heeft de contradicties in de verdedigingsthese van de activisten o.m. verklaard door de politieke onervarenheid van de meeste activistische leiders. Een zekere naïviteit zou dus de oorzaak zijn. Dezelfde these hoort men vaak met betrekking tot de Vlaamsnationale collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog, terwijl sommige toenmalige leiders het collaboratie-experiment van de vorige oorlog nog hadden beleefd. Ik zal hierop nog dieper ingaan. Voorlopig wil ik slechts aanvoeren dat dit probleem onoplosbaar is als men weigert rekening te houden met het feit dat de collaboratie geschraagd werd door mensen voor wie hun carrière verbonden was met de politiek van samenwerking. Hiermee belanden we weer op dat getaboeïseerde terrein.

Er zijn natuurlijk duidelijke verschillen. Waar het activisme, bij gebrek aan mensen, er niet kon aan denken een 'greep naar de macht' te ondernemen in 's lands

instellingen, lag dat voor het VNV anders. In de Eerste Wereldoorlog noteert men bijv. inzake de lokale besturen dat alleen in Gent een activistisch schepencollege werd geïnstalleerd, nadat op 28 maart 1918 een Duitser de burgemeesterspost had ingenomen[13]. Het VNV zou er tijdens de Tweede Wereldoorlog in slagen massaal te penetreren in de lokale besturen.

1.2.3 Het belang van het activisme voor het Vlaams-nationalisme

Dat het activisme uiterst belangrijk was voor de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme wordt door niemand ontkend. Waarom was het belangrijk?

Het inschatten van de gevolgen van het activisme blijkt nauw verbonden te zijn met de visie op het Vlaams-nationalisme als zodanig. Voor Elias was het activisme een authentieke revolutionaire beweging. Het belang van de beweging lag in haar 'geestelijke spankracht' die waarborgen gaf voor de toekomst. De essentiële verdienste van het activisme ligt voor de Vlaams-nationalistische geschiedschrijver in het feit dat het de Vlaamse kwestie tot hét teken van tegenspraak in de Belgische politiek maakte. De nadelen die de collaboratie met de bezetter ongetwijfeld had, wegen daar voor Elias niet tegen op. Dat de Vlaamse Beweging in diskrediet werd gebracht en daardoor achteruit werd geslagen, is relatief. '[...] Het ware toch een illusie te denken dat, zonder het activisme, een "dankbaar vaderland" zonder meer zou tegemoet gekomen zijn aan de Vlaamse eisen zoals Van Cauwelaert - ongetwijfeld onder druk van het activisme - deze in zijn minimumprogramma had vastgelegd.' Dat het activisme een 'niet meer te overwinnen verdeeldheid [...] in het Vlaamse kamp' veroorzaakte, is even relatief. Zij zou er hoe dan ook toch gekomen zijn.

Wils ontkent het fundamentele belang van het activisme niet. Hij legt de oorzaak van dat belang evenwel buiten het activisme, nl. in het feit dat de loyale flaminganten als Van Cauwelaert na de oorlog weigerden de activisten af te schrijven. Het had tot gevolg dat het anti-belgicisme zich verder kon verspreiden in de Vlaamse Beweging.

Men merkt meteen het belang van die uiteenlopende standpunten. Voor Elias is het activisme een belangrijke fase in het organisch groeiproces van de anti-Belgische vleugel van de Vlaamse Beweging. Voor Wils had het activisme, dat tijdens de oorlog maar een relatief succes kon hebben als instrument van de *Flamenpolitik*, enkel een toekomst omdat de activisten na 1918 niet werden uitgestoten.

Als de loyalisten ertoe kwamen de gematigde 'unionistische activisten' te blijven beschouwen als Vlaamse Bewegers en alleen maar de pangermanisten van Jong-Vlaanderen als verraders brandmerkten, kwam dat volgens Wils omdat ook voor hen het Vlaamse belang primeerde op de Belgische Staat. Op dat punt was het geschil met de gematigde activisten dus niet principieel. 'Het meest principiële geschilpunt', besluit hij, 'was dat zij als democraten hun programma niet met Duitse bajonetten wilden opleggen aan het Vlaamse volk.' Hiermee snijdt hij een thema aan dat zoveel scherper aan de orde zal komen bij de ontleding van de collaboratie met de nationaal-socialistische bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Elias beschouwt het activisme als 'een verzamelbegrip van zeer verschillende strekkingen' in 'een oorlogsconflict zonder ideologische grondslagen'. Dat de activistische minderheid haar wil wilde opleggen aan een meerderheid, is volgens hem typisch voor elke revolutionaire beweging, een argument dat ook door Willemsen wordt aangedragen. Een en ander neemt niet weg dat de activistische ervaring een belangrijk element is bij het ontstaan van een revolutionaire antidemocratische onderstroom die onderhuids aanwezig blijft in het Vlaams-nationalisme en die opnieuw aan de oppervlakte zal komen in het VNV.

Eindnoten:

1 L. Wils, *Flamenpolitik* [...], 1974.
2 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 19-68.
3 A.W. Willemsen, Het *Vlaams-nationalisme* [...], pp. 28-82. Indien niet anders vermeld, hebben de verdere verwijzingen naar A.W. Willemsen in hoofdstuk 1 betrekking op deze pagina's.
4 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 1, pp. 13-105. Indien niet anders vermeld, hebben de verdere verwijzingen naar Elias in hoofdstuk 1 betrekking op deze pagina's.
5 F. Wende, Enkele opmerkingen [...], in: *WT*, jg. 34, 1975, 4-5, kolom 221. D. Vanacker, *Het Aktivistisch Avontuur*, passim.
6 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, p. 178.
7 In *Flamenpolitik* [...], p. 259, gebruikt Wils deze term nog voor het activisme in het algemeen, zowel in zijn oorsprong als in zijn verdere ontwikkelingsgang. In *Honderd jaar* [...], deel 2, p. 48, gebruikt de auteur hem alleen nog voor de Raad van Vlaanderen.
8 A. de Bruyne, Bespreking van L. Wils' ‘Honderd jaar Vlaamse Beweging’, in: *WT*, jg. 44, 1985, 2, pp. 123-127.
9 L. Schepens, *Activisme*, in: *EVB*, deel 1, pp. 54-65.
10 D. Vanacker, *Het Aktivistisch Avontuur*, p. 369.
11 F.-J. Verdoodt, *Hector Plancquaert* [...], 1979, pp. 236-250.
12 W. Dolderet, Blauwdrukken [...], p. 170. Id., De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, pp. 211 en 214.
13 D. Vanacker, Het aktivistisch schepencollege [...] in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, pp. 19-34; Id. *Het Aktivistisch Avontuur*, pp. 243-249.

1.3 De Frontbeweging

1.3.1 Geschiedschrijving en mythes

Anders dan men zou verwachten, is de Frontbeweging totnogtoe niet het onderwerp geweest van een diepgravende monografie. Men moet zich voorlopig behelpen met de alge-

mene werken van Arie Willemsen, Hendrik Elias en Lode Wils en met enkele bijdragen van Luc Schepens[14].

Meer dan het activisme wordt de Frontbeweging in het collectieve geheugen beschouwd als de bakermat van het Vlaams-nationalisme. De IJzertoren, recent officieel erkend als gedenkteken van de Vlaamse gemeenschap, en de bedevaarten die ieder jaar aan zijn voet worden georganiseerd, houden de herinnering aan 'het Vlaamse lijden' levendig. De Frontbeweging heeft op die manier tot op vandaag een zekere mobiliserende functie bewaard. Onvermijdelijk is haar geschiedenis omweven met een taaie mythologie.

Voor het Vlaams-nationalisme functioneert de Frontbeweging als een funderingsmythe. Zij moet het ontstaan en de ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme verklaren. Grof geschetst luidt de mythe ongeveer als volgt. In het Belgische leger, een bij uitstek Franstalig bastion in de Belgische Staat, heersten onduldbare taaltoestanden. De taalwetten werden niet nageleefd. De Vlaamse soldaten (80% - bij de gevechtseenheden liep het overwicht op tot 90% -) werden bevolen door een Vlaamsonkundig, zelfs vlaamshatend, officierenkorps. Het leidde tot verdere verfransing, tot sociale wantoestanden en tot tragedies. De Fransonkundige soldaten werden de dood ingestuurd doordat zij de bevelen niet begrepen. Vooraanstaande flaminganten in het leger trokken zich het lot aan van hun beklagenswaardige volksgenoten. Zij zetten een flamingantische en sociale actie op via verenigingen en bladen. Die acties werden door een zich onbegrijpend opstellende legerleiding tegengewerkt. Daardoor radicaliseerden de flamingantische acties en groeide stilaan een overkoepelende organisatie. Deze Frontbeweging moest clandestien werken omdat zij bedreigd werd door een repressie, bevolen door de Belgische regering die de Vlaamse eisen naast zich neerlegde. De Frontbeweging kon met haar eis voor 'zelfbestuur' voldoende soldaten mobiliseren om uit te groeien tot een revolutionaire macht. Ondanks onbegrip, vervolging en hetze bleef de beweging loyaal de Belgische oorlogsdoeleinden steunen, ook omdat koning Albert begrip had voor de Vlaamse eisen ('Gedenkt Vlamingen de slag der Gulden Sporen'). Na de oorlog werden onder druk van het vlaamshatende Belgische establishment alle beloften gebroken en werd op die manier de Vlaamse inzet aan het front genegeerd. Het resultaat was een radicale anti-Belgische Vlaams-nationalistische Frontpartij.

Elias, die niet verdacht kan worden van enige vooringenomenheid tegen de Frontbeweging, formuleert al een aantal kritische bedenkingen. Hij doet het waar hij de 'romantische beeldspraak over het "uur van Vlaanderen"' ontmythologiseert. De bewering dat de Frontbeweging de kans heeft verkeken om gewapenderhand naar de macht te grijpen, dat zij zo het 'uur van Vlaanderen' liet voorbijgaan, ontlokt Elias enkele bedenkingen die fundamenteel zijn. De zg. militaire macht van de Frontbeweging was in feite onbestaande. Men kan zich zelfs afvragen, stelt hij, in welke mate de Frontbeweging aan de IJzer een macht betekende. Men mag haar macht niet onderschatten, maar toch stelt hij dat die zg. macht 'zwak' was in de 3de en de 4de divisie en 'niet buitengewoon sterk' in de 5de en de 6de. Resten dus nog de 1ste en de 2de divisie waar de Frontbeweging wel stevig uitgebouwd was. Luc Schepens schat het totaal aantal sympathisanten op slechts 5.000[15]. Een rondvraag bij frontsoldaten die later in het Vlaams-nationalisme een leidende rol speelden, leerde Elias dat er 'in verschillende eenheden aan het front weinig of niets te bespeuren

is geweest van Vlaamse agitatie’. Op de vraag waarom na de oorlog van die zg. macht van de Frontbeweging zo weinig overbleef, geeft Elias een verrassend antwoord waar hij jammer genoeg niet dieper op ingaat: de leiders van de Frontbeweging hadden ‘hun greep op de soldaten voorlopig verloren. De tot overlopen bereide defaitist was nu, in menig geval, naar huis teruggekeerd als een “miles gloriosus” die zich niet eens meer kon herinneren dat hij aan de IJzer gemanifesteerd had voor zelfbestuur en Vlaamse regimenten’.

Zulke pertinente opmerkingen vragen een kritische benadering van de klassieke evaluatie

van de Frontbeweging, die overigens door Elias zonder meer wordt overgenomen, nl. dat zij 'de Vlaamse gedachte [...] van de studenten beweging uitgedragen [heeft] naar de eenvoudige volksmens en aldus een bredere grondslag gegeven [heeft] aan de Vlaamse Beweging'.

Dat bij die analyse onmogelijk voorbij kan worden gegaan aan het parallellisme van de agitatie in het Belgische leger met een dreigend oproer wegens de oorlogsmoeheid in de andere legers, ligt voor de hand. Een vergelijkende studie zou kunnen leren in welke mate de Frontbeweging werkelijk een mobiliserende kracht bezat en wat de precieze impact was van de ideologische *telos* ('de Vlaamse gedachte') op dit sociaal proces.

De mythe dat de Vlamingen 80% en zelfs meer uitmaakten van het Belgische leger lijkt nu wel definitief ondergraven door recent onderzoek. Het cijfer, dat tijdens de oorlog ontstond, werd niet gecontesteerd tot F.E. Stevens in 1976 in een studie over het 9de Linieregiment tot een ophefmakende verhouding kwam van 55% Vlamingen, 35% Walen en 10% Brusselaars en tweetaligen. Dit onderzoek lokte een polemiek uit met gefundeerde kritiek op Stevens[16]. Het oplossen van het dispuut was de inzet van de studie van Hans Keymeulen. Op basis van de lijsten met gesneuvelden die in het Staatsblad werden gepubliceerd, en na controle met diverse bronnen, kwam hij voor de hele oorlog tot een discrepantie van 9% tussen de percentages bevolking en gesneuvelden. Er was wel een verloop tijdens de oorlog. Wat de soldaten in de periode 1915-1918 betreft, klom het Vlaamse meerpercentage gesneuvelden tot 15%. Er was dus wel een discrepantie, maar ze lag lager dan de 25% Vlaamse meergesneuvelden die een '80% mythe' impliceert[17].

Luc Coenen en Luc de Vos onderzochten of de toestanden in het IJzerleger werkelijk zo schandalig en onwettig waren. Zij bestudeerden het probleem vanuit de gezichtshoek van de wetgeving en de reglementeringen en kwamen tot de conclusie dat ter zake de werkelijkheid de mythe benaderde. Zij knopen hieraan enkele pertinente bedenkingen vast over de rol van de Frontbeweging en de taalagitatie in het leger. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kwamen vele intellectuelen voor het eerst in contact met het soldatenleven. Tot aan de afschaffing van de loting in 1909 vervulden zij nauwelijks een legerdienst. Ook daarna ontkwamen zij door de 'universitaire compagnies' en ook wegens de vrijstelling voor geestelijken aan het normale soldatenleven. De vlaamsgezinden onder hen botsten op een vijandige legerleiding die repressieve middelen hanteerde, niet alleen vanuit een anti-Vlaamse houding maar ook vanuit het militaire streven naar orde en tucht. Bovendien bestond het bevelvoerend kader gedeeltelijk uit ongeschikte elementen die door de oorlogsomstandigheden gepromoveerd waren. Het waren niet zozeer de gewone Vlaamse soldaten die af te rekenen hadden met het onbegrip, maar wel, zoals minister Aloïs Van de Vyvere dat uitdrukte, 'de beschaafde Vlamingen', diegenen die zich bewust waren van het probleem[18]. Hun promotiekansen werden ook gefnuikt. Keymeulen en De Vos stelden in hun berekeningen een wanverhouding van 20% vast voor de Vlaamse vertegenwoordiging in het onderofficierskorps, een toestand die in de loop van de oorlog niet verbeterde, wel integendeel[19]. Dit zijn allemaal bemerkingen die niets afdoen aan de onrechtvaardige bejegening van de Vlamingen in het leger, maar zij helpen wel om het werkelijk belang van de Frontbeweging in te schatten.

De rol van koning Albert en zijn houding tegenover de Vlaamse grieven is een ander heet hangijzer in de historiografie. Reginald De Schryver en Luc Schepens wijdden er studies aan[20]. Het is opnieuw Lode Wils die het scherpst stelling neemt[21]. Het was koning Albert die persoonlijk elke concrete toegeving aan de Vlaamse eisen, ook voor na de oorlog, verhinderde. Hij liet de Veiligheidsdienst, die zijn persoonlijk instrument was, een campagne van intimidatie inzetten tegen de Frontbeweging. 'Hij verstond echter uitstekend de kunst om dynastieke propaganda te voeren, ook bij de flaminganten en bij de soldaten die meestal geloofden dat hij de Vlaamse verzuchtingen begreep, maar machteloos was.' De koning strooide zand in de ogen door inhoudsloze tegemoetkomingen zoals de oprichting van

commissies, hij slaagde erin loyale vlaamsgezinden zoals Marie-Elisabeth Belpaire tot zijn vurigste verdedigers te maken. Verder in zijn boek verklaart Wils de houding van koning Albert. Hij was zonder meer anti-vlaamsgezind. Het voorkomen van toegevingen aan het flamingantisme was een van zijn politieke prioriteiten[22]. Niettemin is het opvallend dat de mythe van de 'vlaamsgezinde koning Albert' tot op vandaag is blijven voortleven in het collectieve geheugen, ook in dat van de Vlaams-nationalisten.

Schepens legt de klemtoon elders. Volgens hem luidde het optreden van Albert tijdens de oorlog een nieuw tijdperk in de Belgische geschiedenis in, nl. dat van de 'compromisdemocratie'. Hij betrok alle partijen bij de regering om op die manier tussen de diverse politieke families een evenwicht te vormen dat moest leiden tot de handhaving van een permanente 'godsvrede'. Dat leidde ook tot immobilisme en de eerste slachtoffers van de nieuwe 'compromisdemocratie' waren volgens Schepens de Vlaamse soldaten aan het IJzerfront. '[...] Enkele kortzichtige politici, die in de regering zetelden, zijn erin geslaagd handig de vrees voor de reacties van de zeer kleine wallingantische groep in het leger en de diaspora aan te dikken en als een stok achter de deur te houden.' Het ontbrak niet aan goede wil, wel aan dieper inzicht, aldus Schepens[23].

Een andere kwestie die aandacht verdient, is die van de zg. 'sublieme deserteurs'. In de nacht van 30 april op 1 mei 1918 liepen vijf Vlaamse soldaten over naar de Duitse linies. Eén van hen, Jules Charpentier, ging in opdracht van de Frontbeweging met een geheime missie. Drie anderen hadden slechts de opdracht Charpentier te begeleiden door het niemandsland tussen de fronten, maar ze konden, of wilden, niet meer terugkeren naar de eigen linies. De vijfde ten slotte, Karel De Schaepdrijver, die later nog een belangrijke rol zou spelen, ging op eigen houtje mee. In de nacht van 4 op 5 mei liep Carlos Van Sante over. Hij ging in opdracht van Cyriel Verschaeve.

Het feit zelf van de missie, de precieze opdracht ervan en de gevolgen zorgden voor een controverse. Al direct na de oorlog werd de zaak aangegrepen, o.m. door Armand Wullus, alias Jacques Rudiger[24], om de Frontbeweging - en dus het Vlaams-nationalisme - in diskrediet te brengen. Als gevolg daarvan werd de feitelijke leider van de Frontbeweging, 'ruwaard' Adiel Debeuckelaere, beschuldigd van hoogverraad. Hij bleef negen maanden in voorarrest maar werd ten slotte vrijgesproken.

Tot op vandaag blijft de kwestie aanleiding geven tot nieuw onderzoek[25]. Wezenlijk gaat het over de vraag in welke mate de leiders van de Frontbeweging geradicaliseerd waren. Hebben zij, of een aantal van hen, gedacht aan massale desertie? Verkozen zij m.a.w., in het zog van de activisten, liever een samenwerking met Duitsland dan nog langer te wachten op Belgische toezeggingen? Het is een belangrijke vraag, ook omdat uit het vervolg van deze studie zal blijken dat een soortgelijke problematiek zich voordoet ten aanzien van de Militaire Organisatie van Staf De Clercq.

Het is allereerst van belang vast te stellen in welke context de leiders van de Frontbeweging besloten boodschappers over de linies te zenden. Het is duidelijk dat zij tijdens de eerste maanden van 1918 fel radicaliseerden. Frans Van Cauwelaert die hen eind april 1918 bezocht, constateerde dat zij fel verbitterd waren en dat zij zich duidelijk van hem hadden verwijderd. Zij verweten hem dat hij niet méér had

kunnen bereiken bij de Belgische regering[26]. Daniël Vanacker heeft allicht gelijk als hij stelt dat 'het sturen van een afgevaardigde naar de gematigde activisten de logische consequentie was van de Belgische impasse én van de scheiding der wegen tussen Van Cauwelaert en de Frontbeweging'[27]. Daarbij mag men niet vergeten dat het eind 1917 al tot betogingen en zg. 'vliegtochten' was gekomen. De basis radicaliseerde en zette de leiding onder druk. Als spreekbuis van de radicale vleugel kan Cyriel Verschaeve worden beschouwd. In zijn bekende *Catechismus der Vlaamse Beweging* die half maart 1918 werd verspreid, gaat hij een eind verder dan het belangrijke document

Vlaanderens dageraad aan de IJzer dat als kernstuk van de Frontbeweging mag worden beschouwd[28]. Hierin werd voorzichtig het unionistisch activisme verdedigd. Verschaeve verdedigde het activisme tout court.

De atmosfeer aan het front was evenmin onbelangrijk. Een algemene oorlogsmoeheid, niet alleen in het Belgische leger, vrat aan het moreel van de troepen. Bovendien dreigde het Duitse offensief dat op 21 maart 1918 was losgebroken noodlottig te worden voor het Belgische leger.

In die politieke en militaire omstandigheden stuurde de 'Legervergadering', de leidende organisatie van de clandestiene Frontbeweging, Charpentier over de linies met als opdracht o.m. contact te zoeken met vijf vooraanstaande flaminganten, merendeels gematigde activisten. Wat de 'Legervergadering' niet kon voorzien, was dat Charpentier het gezelschap zou krijgen van andere politieke deserteurs, onder meer van Karel De Schaepdrijver die later nog een belangrijke rol zal spelen. Wat zij ook niet kon voorzien, maar misschien wel had moeten incalculeren, was dat de deserteurs onmiddellijk een instrument zouden worden van de Duitse propaganda en van de radicale Jong-Vlaamse activisten. Het was trouwens De Schaepdrijver die ter zake het voortouw nam. Charpentier zou ook niet bestand blijken tegen de druk. Hij was bovendien opgezadeld met een vrijwel onuitvoerbare opdracht. Lode Wils heeft wellicht gelijk als hij in de inleiding van De Bruynes studie stelt dat de mislukking onvermijdelijk was. Het was immers ondenkbaar dat een door Jong-Vlamingen gedomineerde Raad van Vlaanderen zou gepasseerd worden in de onderhandelingsopdracht van De Schaepdrijver[29].

Doordat spoedig bleek dat de missie een pijnlijke en politiek levensgevaarlijke mislukking was geworden, hebben de leiders van de Frontbeweging zich gedistantieerd van de deserteurs en ze opgeofferd. Ik schematiseer, want de zaak is ingewikkelder dan dat. Belangrijk blijft de vraag wat de precieze inhoud was van de opdracht van Charpentier en in welke bredere strategie van de 'Legervergadering' zij paste. Arthur de Bruyne slaagt er niet in hierop een duidelijk antwoord te geven. Daniël Vanacker formuleert een goed onderbouwde stelling met enkele zeer plausibele hypothesen[30]. Hij meent dat de zending-Charpentier de eerste fase was van een politiek-militaire strategie van de Frontbeweging waarin op zijn minst ook de dreiging met een militaire staatsgreep was voorzien. Ikzelf heb getracht de bekende feiten over Staf De Clercqs Militaire Organisatie in een logisch en coherent geheel te plaatsen. De overeenkomsten zijn zonder meer treffend!

Wie waren de drijvende krachten achter de Frontbeweging? De leiding ervan bestond zonder uitzondering uit katholieke intellectuelen. Allen waren zij vóór de oorlog lid van katholieke studentenverenigingen en aan het front zelf waren de meesten betrokken bij religieuze verenigingen en studiekringen. Een opvallend feit is dat de leden van de 'Legervergadering' bijzonder jong waren. Adiel Debeuckelaere was net geen dertig op het einde van de oorlog. Alle anderen waren jonger. Het onderzoek naar de militanten is schuchter op gang gekomen met een recente studie van Koen Bultinck[31]. Hij selecteerde 75 militanten van de beweging en trof onder hen voor het overgrote deel studenten, leerlingen en onderwijzend personeel aan. Meer dan de helft kwam uit Oost- of West-Vlaanderen. Vele onder hen werkten mee aan een van de vele frontblaadjes.

1.3.2 Het belang van de Frontbeweging voor het Vlaams-nationalisme

Ongeacht de juiste omvang van de Frontbeweging in het IJzerleger, los van de vraag in welke mate ‘de Vlaamse gedachte’ werkelijk een mobiliserend effect had buiten de kring van vlaamsgezinde intellectuelen, in het midden gelaten of de Frontbeweging werkelijk in

een prerevolutionaire fase was gekomen, moet men vaststellen dat de Vlaamse agitatie aan het front post factum een fundamentele betekenis kreeg voor het Vlaams-nationalisme. De collectieve ervaring van de agitatie en vooral de collectieve herinnering aan 'het Vlaamse lijden' zal een onuitputtelijke bron worden voor de werving van de Frontpartij en later van het VNV. Ik heb de Frontbeweging hierboven precies daarom de funderingsmythe van het Vlaams-nationalisme genoemd. Niet omdat het sociale onrecht waaronder de Vlamingen te lijden hadden een mythe zou geweest zijn, maar omdat het verhaal van de Frontbeweging een mythische functie had (en heeft): het is het verhaal van de geboorte van het idealistische Vlaanderen dat zich losrukt van de anti-Vlaamse Belgische Staat.

Op een ander niveau, nl. dat van het politieke personeel, is het belang van de Frontbeweging voor deze studie over het VNV direct aanwijsbaar. Het driemanschap dat de dagelijkse leiding van de clandestiene organisatie waarnam - 'ruwaard' Adiel Debeuckelaere en de 'geheimschrijvers' Hendrik Borginon en Filip De Pillecyn - vinden we terug in het VNV. De eerste twee als verkozen mandatarissen, de laatste tijdens de Tweede Wereldoorlog als vooraanstaand VNV'er in de cultuurpolitiek. Hilaire Gravez, leider van de Frontbeweging in de belangrijke 2de divisie, zal lange tijd het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond leiden. Alle vier waren zij lid van de zg. 'Legervergadering', het leidend orgaan van de Frontbeweging. Frans Daels, die geen lid was van de 'Legervergadering' maar die toch wordt beschouwd als een van de leiders van de beweging zal tijdens de Tweede Wereldoorlog toetreden tot de Raad van Leiding van het VNV.

Eindnoten:

14 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 83-108; H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 1, pp. 106-155; L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 61-68; Id., *Flamenpolitik* [...], pp. 207-251; L. Schepens, *Frontbeweging*, in: *EVB*, deel 1, pp. 541-554 en 14/18. *Een oorlog in Vlaanderen*, 1984. Tevens zijn boek *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, 1983.

15 L. Schepens, *Frontbeweging*, in: *EVB*, deel 1, p. 544.

16 F.E. Stevens, Naar aanleiding [...], in: *BTMG*, jg. 21, 1976, 7, pp. 681-722. Reacties erop: L. Schepens, Vlamingen in het IJzerleger, *De Standaard*, 11 augustus 1978; L. De Vos, De numerieke verhouding [...], in: *WT*, jg. 43, 1984, 4, pp. 218-229.

17 H. Keymeulen en L. De Vos, Een definitieve aftekening [...] in: *BTMG*, jg. 27, 1988, 8, pp. 589-612; jg. 28, 1989, 1, pp. 1-38, 2, pp. 81-104.

18 L. Coenen en L. De Vos, De taalagitatie [...] in: *WT*, jg. 47, 1988, 3, pp. 140-151; 4, pp. 196-218.

19 H. Keymeulen en L. De Vos, Een definitieve afrekening [...], in: *WT*, jg. 28, 1989, 2, p. 99.

20 R. De Schryver, *Koning Albert en de Vlaamse Beweging*, in: *Handelingen van het colloquium koning Albert*, 1976, pp. 209-243; L. Schepens, *Koning Albert*[...].

21 In zijn *Flamenpolitik* [...] en vooral in *Honderd jaar* [...], deel 2.

22 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 133 en 136.

23 L. Schepens, *Koning Albert* [...], pp. 171-174; 222-225.

24 A. Wullus-J. Rudiger, *Flamenpolitik* [...], [1921]. Hij had voordien al belastende documenten gepubliceerd over het activisme: *Un livre noir* [...], [1920].

25 A. de Bruyne, *Jules Charpentier* [...]; D. Vanacker, De zending van Charpentier, in: *WT*, jg. 48, 1989, 3, pp. 129-151; 4, pp. 195-209.

26 R. De Schryver (ed.), *Uit het archief van Frans Van Cauwelaert* [...], p. 341.
27 D. Vanacker, De zending van Charpentier, in: *WT*, jg. 48, 1989, 3, p. 137.
28 Beide documenten werden gepubliceerd in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Vlaamse IJzertragedie. I. Open brieven en Vertoogschriften van de Vlaamse Frontbeweging* (1917-1918), 1939, pp. 56-85 en 35-52. Het clandestiene geschrift *Vlaanderens dageraad aan de IJzer* werd in oktober 1917 opgesteld door Hendrik Borginon en Filip De Pillecyn in opdracht van Adiel Debeuckelaere. Men vindt het ook in *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, deel 15, *Oude en nieuwe visies*, pp. 213-225.
29 L. Wils, *Ter inleiding I*, in: A. de Bruyne, *Jules Charpentier* [...], p. 9.
30 D. Vanacker, De zending van Charpentier, in: *WT*, jg. 48, 1989, 4, pp. 208-209.
31 K. Bultinck, *De Frontbeweging* [...]. De belangrijkste resultaten vindt men in zijn artikel: Over de Frontbeweging, in: *WT*, jg. 49, 1990, 1, pp. 33-45.

1.4 Het 'Passivisme'

De flaminganten die tijdens de Eerste Wereldoorlog elke samenwerking met de bezetter afwezen, werden door de activisten smalend 'passivisten' genoemd. Evenmin als de activisten vormden de zg. 'passivisten' een monolithisch blok. De principiële verschillen tussen de 'actieve passieven' - degenen die de bij de Duitse inval afgekondigde 'godsvrede' naast zich neerlegden door aan flamingantische actie te doen - en de unionistische activisten waren wellicht minder groot dan die tussen de uitersten van elk van de beide kampen.

De belangrijkste vertegenwoordiger van het 'actieve passivisme' was zonder twijfel Frans Van Cauwelaert. Ook zijn figuur leidt tot tegenspraak in de historiografie, een dispuut dat essentieel gaat over de legitimiteit van het Vlaams-nationalisme.

We kennen het standpunt van Lode Wils. Van Cauwelaert veroordeelde wel het activisme maar weigerde de gematigde activisten af te schrijven. Daarmee verschilde hij principieel van mening met de zg. 'godsvrede-flaminganten', van wie Leo Van Puyvelde zonder twijfel het boegbeeld was. Van Puyvelde beschouwde elke dubbelzinnigheid jegens de activisten als een bedreiging voor de Belgische natie. Hen niet wegsnijden uit het flamingantisme zou een onomkeerbaar proces van onverzoenlijkheid op gang brengen. Wils heeft aangevoerd dat Van Cauwelaert Van Puyveldes waarschuwing naast zich neerlegde omdat voor hem de Vlaamse natie primeerde op de Belgische Staat. Van Puyvelde heeft gelijk gekregen wat het oprukken van het antibelgicisme betreft. Hij had ongelijk ten aanzien van Van Cauwelaert: deze trad niet toe tot het 'blok van onverzoenlijken' maar zou de rest van zijn politieke carrière hun tegenstander en bondgenoot blijven: een tegenstander van de vernietiging van de Belgische Staat, een bondgenoot in de politieke strijd voor de ontvoogding van de Vlaamse natie.

Hendrik Elias wijdt in zijn studie een apart deel aan het 'passivisme'[32]. Hij schrijft de geschiedenis van de niet-collaborerende flaminganten duidelijk uit hoofde van het activisme. Waar hij in zijn besluit de vraag opwerpt over de 'vruchtbaarheid' van het activisme, onthult hij zeer duidelijk zijn standpunt: '[...] In een ruimer perspectief gezien, is de vraag "schadelijk of vruchtbaar" ook nu nog niet te beantwoorden. Het is, per slot van rekening, de

vraag naar de vruchtbaarheid van de politiek van de Vlaamse belgicisten onder leiding van Frans Van Cauwelaert en van de Vlaams-nationalistische beweging na 1918.' Verder geeft hij al een deel van het antwoord door te stellen dat het ondenkbaar is dat Van Cauwelaert zijn minimumprogramma er zou hebben doorgehaald zonder het activisme en het Vlaams-nationalisme. We zagen al dat volgens Wils het antibelgicisme, dus het Vlaams-nationalisme, pas een kans tot groeien kreeg. Van Cauwelaert weigerde de activisten uit te stoten. Dat zijn de verschillende (ideologisch bepaalde) uitgangspunten. Toch bestaat er geen fundamentele onverenigbaarheid tussen beide. De ontwikkeling van het Belgische nationaliteitenprobleem had een dialectisch verloop waarbij gematigden en radicalen elk hun rol speelden. Het toekennen van de hoofdrol is meestal ondergeschikt aan de kijk die men heeft op de verdere afloop van het nog altijd onopgeloste probleem.

Eindnoten:

32 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 1, pp. 156-174.

1.5 Besluit

Het onderzoek naar de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog toont duidelijk aan dat het nationaliteitenvraagstuk in België werd geïnternationaliseerd. Die internationalisering gaat gepaard met het ontstaan van een politiek anti-Belgisch Vlaams-nationalisme. Over oorzaak en gevolg wordt getwist. Dat de *Flamenpolitik* in elk geval een opmerkelijke rol speelde, kan moeilijk worden betwist. Dat het ook aan de Franse overheid niet onopgemerkt voorbijging, blijkt uit het feit dat de Vlaamse kwestie van maart 1917 tot mei 1919 het meest behandelde onderwerp was in de rapporten van de Franse militaire attachés.

Het anti-Belgische Vlaams-nationalisme veroverde in de vorm van activisme en Frontbeweging voor het eerst een plaats in de Belgische politiek. De naoorlogse repressie en het Belgische triomfalisme zouden het maar tijdelijk afremmen na 1918.

Het vervolg van dit eerste deel behandelt de ontwikkelingsgang van het Vlaams-nationalisme in de vijftien jaar tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en de stichting van het VNV. Het zal daarbij niet voldoende blijken louter de ontwikkelingsgang van de 'zelfstandigheidsgedachte' te volgen. Los van de vraag of een pure 'ideengeschichtliche' benadering eigenlijk verklarend kan zijn, komt men al vlug tot de vaststelling dat de stichting en de ontwikkelingsgang van het VNV onmogelijk alleen vanuit het nationaliteitenvraagstuk verklaard kunnen worden. Er moet bovendien een antwoord worden gegeven op de vraag hoe de in hoofdzaak uit intellectuelen bestaande groep ex-activisten en ex-Fronters erin slaagde nieuwe sociale groepen bij het Vlaams-nationalisme te betrekken. Er moet verklaard worden waarom het Vlaams-nationalisme verrechtste.

Els Witte en Jan Craeybeckx komen tot de constatering dat de Eerste Wereldoorlog een culminatiepunt vormde in het integratieproces van de arbeidersbeweging in het

burgerlijk regime[33]. Op 11 november 1918 ontbood koning Albert op zijn hoofdkwartier in Loppem een aantal prominenten uit de politieke en economische wereld. Hij stuurde aan op de opname van de socialisten in de naoorlogse regering en op sociale toegevingen om aldus een revolutionaire dreiging weg te nemen. ‘Loppem’ kwam tegemoet aan een van de meest fundamentele politieke eisen van de arbeidersbeweging, nl. het algemeen enkelvoudig stemrecht (voor mannen).

Voor de Vlaamse Beweging ziet men het tegenovergestelde gebeuren: een geradicaliseerde vleugel scheidt zich af van het Belgische bestel. Gebroken carrières, gevangenisstraffen, politieke bannelingen en de oprichting van een nieuwe partij die op korte termijn geen uitzicht gaf op maatschappelijke machtsposities, bestendigde en verbreedde de kloof ‘Loppem’ kwam niet tegemoet aan een belangrijke eis van die geradicaliseerde intellectuelen: pas in 1930, na een ontgoochelende strijd, werd de Gentse universiteit volledig vernederlandst.

Eindnoten:

33 E. Witte en J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België* [...], 1990, pp. 148-149.

Hoofdstuk 2 Het Vlaams-nationalisme 1918-1932

2.1 De stichting van de Frontpartij en de eerste verkiezingstest

De Frontbeweging was al tijdens de oorlog tot het inzicht gekomen dat alleen 'zelfbestuur' een mogelijke oplossing kon brengen voor de Vlaamse kwestie. De geradicaliseerde leiders kwamen toen al tot het besluit dat dit streefdoel alleen gerealiseerd kon worden door een nieuwe partij die zou steunen op de 'godsvrede-basis', hetgeen volgens Lode Wils een definitieve breuk betekende met de katholieke zuil[1]. De nieuwe partij heette officieel het 'Vlaamse Front'. Ik gebruik de benaming 'Frontpartij', toen algemeen gebruikelijk.

Volgens Hendrik Elias[2] en Arie Willemsen[3] was met de oprichting van de Frontpartij de breuk met de katholieke zuil nog niet definitief. Uit de artikels van de fronterskrant *Ons Vaderland* bleek dat het van januari 1919 af de bedoeling was een nieuwe partij op te richten. Vanaf mei verschenen hiervoor de toetredingsformulieren. Maar de onderhandelingen met het Algemeen Vlaams Verbond van Frans Van Cauwelaert, die o.a. werden gevoerd met het oog op de verkiezingen, zouden nog tot augustus 1919 voortduren. Ook na de verkiezingen gingen die onderhandelingen verder en volgens Elias kan de Frontpartij pas als definitief worden beschouwd vanaf de daaropvolgende parlementsverkiezingen in november 1921. De onderhandelingen mislukten, volgens Elias omdat de eis tot 'zelfbestuur' voor Van Cauwelaert onaanvaardbaar was. Volgens Willemsen kwam de breuk er nadat bleek dat er voor zelfstandige actie van de partij geen plaats was. Het verschil tussen de Frontpartij en het Algemeen Vlaams Verbond was in het begin vooral een kwestie van 'leeftijd' en 'temperament'.

Recenter onderzoek plaatst toch enkele vraagtekens bij die voorstelling van zaken. Luc Vandeweyer heeft enkele intrigerende documenten gepubliceerd die een nieuw licht werpen op de nogal onduidelijke stichtingsgeschiedenis van de Frontpartij[4]. Daaruit blijkt dat de leiders van de partij direct na de oorlog in een revolutionaire stemming verkeerden. Sabotage en aanslagen werden in het vooruitzicht gesteld. Blijkbaar meenden zij de gebeurtenissen naar hun hand te kunnen zetten. Allicht zullen de meeste leiders al vlug hebben ingezien dat de werkelijkheid er anders uitzag en dat onderhandelingen met flaminganten uit andere partijen realistischer waren dan plannen voor een machtsgreep.

Lode Wils geeft geen definitief antwoord op de vraag waarom de onderhandelingen ten slotte afsprongen. Uit het vervolg van zijn verhaal blijkt echter dat het feit dat de Frontpartij steeds duidelijker de 'activistische erfenis' overnam, de fundamentele reden was van de mislukking. We weten ook al dat Wils ervan uitgaat dat dit kon doordat een groot aantal loyale flaminganten zoals Van Cauwelaert tijdens de oorlog de gematigde activisten niet had uitgesloten.

Ongeacht de 'schuldvraag' over het mislukken van de onderhandelingen lijkt dus de antithese Vlaanderen-België aan de basis te liggen van de nieuwe partij. Willemsen heeft m.i. gelijk wanneer hij stelt dat door het feit dat enerzijds de Frontpartij in het begin nog geen uitgewerkte nationalistische doctrine had, terwijl anderzijds het minimumprogramma toen zeer gedurfd was, er voor de meeste Fronters geen echte

onverenigbaarheid bestond tussen beide politieke formaties. Deze visie wordt bijgetreden door Emmanuel Gerard in zijn boek over de Katholieke Partij[5].

Ikzelf heb in mijn onderzoek over Staf De Clercq kunnen vaststellen dat het eerste jaar na de oorlog de scheidingslijnen nog zeer vaag waren. De Clercq trad van meet af aan toe tot de Frontpartij maar dat weerhield hem niet gezamenlijke volksvergaderingen te organiseren

met vlaamsgezinde katholieken. Voor De Clercq bestond er geen fundamentele onverenigbaarheid tussen de ‘algehele vervlaamsing van Vlaanderen’ (het minimumprogramma) en ‘zelfbestuur’. Hij noemt het twee tactieken. Maar ‘zelfbestuur’ was niettemin voor hem een principiële keuze[6].

Bij de verklaring van de voorzichtige houding die kenmerkend was voor De Clercq - en wellicht voor vele andere leden van de Frontpartij - mag zeker het algemeen politiek klimaat niet worden vergeten. Alle auteurs benadrukken hoe het Belgisch-nationalisme direct na de oorlog hoogtij vierde. Het Belgische nationaal bewustzijn was enorm versterkt uit de oorlog gekomen. De koning genoot bij de bevolking een onaantastbaar gezag.

De Vlaamse Beweging daarentegen was gecompromitteerd door het activisme. Toen Frans Van Cauwelaert in november 1918 terugkeerde naar Antwerpen, zo schrijft Wils, werd hij door voorbijgangers uitgejouwd als verrader en ‘mof’[7].

In dit klimaat voerde de koning in Loppem op 11 november 1918, voor zijn terugkeer naar Brussel, besprekingen met een aantal politici. Volgens Wils bestond zijn voornaamste doelstelling erin de Katholieke Partij te verzwakken. Hij gaf toe aan alle antiklerikale eisen. De BWP kon op die manier het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen verkrijgen, ongetwijfeld ook omdat het internationale klimaat en de revolutionaire dreiging in hun voordeel speelden. De eisen van het minimumprogramma wees Albert resoluut af en hij zou er zich tegen blijven verzetten. Volgens Wils had zo'n houding verregaande consequenties voor de verdere politieke geschiedenis van België: ‘[...] Bij de katholieken, wier partij doelbewust werd verzwakt en verscheurd, [werd] voedsel gegeven aan een kritiek op het bestel en op de democratie, die de weg zou openen voor fascistische sympathieën. Anders dan het socialisme werd de Vlaamse Beweging wel afgestoten, en anders dan het communisme kreeg daardoor het Vlaams-nationalisme wel een zweepslag.’

We herkennen de grondvisie van Wils, die hij trouwens overneemt van Frans Van Cauwelaert: naast het activisme (dus de *Flamenpolitik*) zijn de koning en de regeringen die hij steunde verantwoordelijk voor de doorbraak van de scheidingsgedachte. Nu voegt hij eraan toe dat de politiek van koning Albert mede verantwoordelijk is voor de fascisering van bepaalde katholieke groepen (o.m. de Vlaams-nationalisten).

In zijn troonrede van 22 november verklaarde koning Albert dat de regering wetsvoorstellen zou voorbeteiden die de gelijkheid en rechtvaardigheid tussen de twee bevolkingsgroepen zouden bewerkstelligen. Concrete toezeggingen deed de koning niet. Spoedig zou blijken dat zijn opvatting, en die van de regeringen die hij in het zadel zette, niet voorzag in taalgelijkheid tussen de taalgroepen, maar wel de gelijkheid van Frans-en Nederlandstaligen *in* Vlaanderen[8].

Het ongunstige politiek klimaat voor de Frontpartij dat algemeen wordt geconstateerd, moet enigszins gerelativeerd worden. Bij mijn onderzoek naar Staf De Clercq constateerde ik dat hij niet weifelend de verkiezingen inging. De Clercq voelde zich meester in het Pajotenland[9].

Volgens Elias voelde de Frontpartij ook elders de wind in de zeilen. Op andere plaatsen was het dan weer niet mogelijk lijsten samen te stellen door gebrek aan organisatie en kandidaten. In de provincies Brabant, Antwerpen en Oost-Vlaanderen kwam de partij op in alle arrondissementen. In Aalst werd een kartel gevormd met de daensisten. In West-Vlaanderen kon de partij maar in de arrondissementen Brugge,

Oostende en Ieper lijsten indienen. In Ieper kwam een kartel op van een dissidente katholieke lijst en Fronters. In de arrondissementen Kortrijk en Roeselare-Tielt was er dus geen lijst, evenmin als in de hele provincie Limburg.

De Frontpartij behaalde in het totaal ca. 50.000 stemmen en vier verkozenen: Staf De Clercq voor Brussel, Adiel Debeuckelaere voor Antwerpen, Hendrik Borginon voor Aalst en Boudewijn Maes voor Gent.

Hoe kunnen we die uitslag interpreteren? Luc Schepens spreekt over een ‘failliet’[10]. Die uitspraak is misschien correct wanneer ze wordt afgewogen tegen de hoge verwachtingen die leefden bij de Frontbeweging tijdens de oorlog. Lode Wils stelt, m.i. juister, dat de uitslag een duidelijke indicatie gaf dat een specifiek flamingantische partij leefbaar was. Dit relatieve succes was maar mogelijk dankzij de volledige doorvoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1919, door de lijstverbinding tussen de arrondissementen van een provincie. Wat leert een meer gedetailleerde kijk?

Brabant

In het voor de Vlaams-nationalisten moeilijke arrondissement Brussel was de uitslag een persoonlijk succes voor De Clercq. De Frontpartij behaalde er 2,7%. Meer dan 1 op 3 van de stemmen kwamen er uit zijn eigen kanton. De Clercq kreeg ook 723 voorkeurstemmen op zijn naam[11]. Zonder enige twijfel was dit succes te danken aan het sociale netwerk dat De Clercq had opgebouwd. Al voor de oorlog was hij in zijn streek uiterst actief in de katholieke flamingantische verenigingen. Tijdens de oorlog redigeerde hij vanuit Frankrijk een vlaamsgezind frontblad en was hij de spil van allerlei sociale initiatieven die gericht waren op de soldaten van zijn streek. Op nationaal vlak zette hij zich tijdens de oorlog ook in voor de onderwijzers. Na de oorlog stichtte hij het Nationaal Onderwijzerssyndicaat, een tweetalige nationale zweepvakbond waarvan De Clercq de voorzitter werd. Hij gaf ontslag toen hij kandidaat werd van de Frontpartij[12]. Zijn persoonlijke invloed zal blijven doorwegen op de electorale resultaten van de Frontpartij en later van het VNV in het arrondissement Brussel.

In het arrondissement Leuven behaalde de Frontpartij 4,7%, een score die pas in 1936 gevoelig zal verbeteren.

Oost-Vlaanderen

In 1919 deed alleen Borginon het persoonlijk beter dan De Clercq met welgeteld één voorkeurstem meer in het arrondissement Aalst. Het kartel van christen-democraten en Fronters behaalde er bijna een kwart van het totaal aantal stemmen (24,3%). Het is duidelijk dat het leeuweaandeel uit daensistische stemmen bestond. De Christene Volkspartij kon rekenen op een ervaren groep propagandisten en beschikte in het hele arrondissement over een uitgebreid netwerk van mensen, middelen en lokalen[13]. Toch blijkt uit de goede persoonlijke score van Borginon, die qua voorkeurstemmen de daensistische lijsttrekker Karel Van Opdenbosch ver achter zich liet, en uit de voorkeurstemmen van de kandidaat van de Fronters bij de opvolgers, dat de Frontpartij in het arrondissement over een zekere aanhang beschikte. Borginon was de enige fronter op de lijst. Van Opden bosch behaalde 434 voorkeurstemmen, het grootste aantal na Borginon. Hier moet wel worden vermeld dat Van Opdenbosch de populaire vooroorlogse daensistische kopman Hector Plancquaert moest vervangen[14]. Bij de opvolgers was dokter Arthur Cochez, een gewezen frontsoldaat, de enige kandidaat

van het Front. Hij behaalde 142 voorkeurstemmen, veel meer dan de populairste daensist die 57 voorkeurstemmen behaalde.

De Frontpartij behaalde elders in Oost-Vlaanderen een erg ongelijk resultaat. De Vlaams-nationalisten startten er met verschillende snelheden. In Dendermonde behaalden zij 2,4%, in Oudenaarde 5,4%, in Gent-Eeklo 8,4% en in Sint-Niklaas 10,8% van de stemmen. Tijdens de tussenoorlogse verkiezingen zullen de resultaten door allerlei factoren sterk schommelen, maar men stelt vast dat tot 1939 het beeld niet fundamenteel wordt gewijzigd. Er voltrekt zich weliswaar een egalisering van de resultaten, maar in 1939 zijn Dendermonde en Oudenaarde nog steeds met een ruim verschil zwakkere, en Gent-Eeklo en Sint-Niklaas sterkere arrondissementen, terwijl Aalst ver boven de andere uitsteekt.

Wat de voorkeurstemmen betreft, zijn er, afgezien van Aalst in Oost-Vlaanderen, geen

uitschieters in 1919. Boudewijn Maes genoot in Gent met 284 stemmen een zekere populariteit. Zijn verkiezing bracht het mandaat van Borginon in gevaar. Krachtens het kartelakkoord met de Christene Volkspartij kwamen de eerste en de derde zetel toe aan een daensist. Daardoor zou Borginon zijn mandaat moeten afstaan aan de eerste plaatsvervanger Jan De Neve. Die zag daar echter van af en kon bovendien zijn partij overtuigen Borginons verkiezing te handhaven. Volgens Reinoud D'Haese schiep dit gebaar in het arrondissement Aalst een gunstig klimaat voor de integratie van de beide partijen[15].

West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen behaalde de Frontpartij goede resultaten in de arrondissementen waar zij opkwam: in het arrondissement Brugge 10,8%, in Veurne-Diksmuide-Oostende 9,5% en in Ieper 18,9%. De Ieperse kandidaat van het Front Albert Pil behaalde 552 voorkeurstemmen. De volgende verkiezingen zullen bevestigen dat de Vlaams-nationalisten in het arrondissement Ieper een stevige aanhang hadden.

Antwerpen

In de provincie Antwerpen waren de resultaten bescheiden. Het arrondissement Turnhout valt op met 8,3%. Het zal het hele Interbellum het arrondissement blijven waar de Vlaams-nationalisten het best scoren. In Antwerpen behaalde de Frontpartij 5,8%. Lijsttrekker Adiel Debeuckelaere die verkozen werd, behaalde in het dichtbevolkte arrondissement slechts 147 voorkeurstemmen. In Mechelen deed de partij het nog minder goed met 4,8%.

Het is niet eenvoudig een globaal oordeel te vellen over de eerste verkiezingstest voor de Vlaams-nationalisten. Algemeen wordt gewezen op het belang van het daensisme als wegbereider. Lode Wils constateert dat het Vlaams-nationalisme doorbreekt in streken die vroeger al door de daensisten werden bewerkt[16]. Reinoud D'Haese bestudeerde dit in detail voor het arrondissement Aalst en in het algemeen voor de andere arrondissementen waar de daensisten opkwamen vóór de Eerste Wereldoorlog. Hij stelt vast dat de aanhang van de Christene Volkspartij in verstedelijkte en industrieel gerichte streken overging naar de BWP. Het gebeurde in de Boomse en in de Aalsterse regio en in de Brusselse agglomeratie. In landelijke streken, zoals het Pajottenland, ging de daensistische aanhang over naar de Frontpartij. Waar de integratie tussen daensisme en Vlaams-nationalisme goed lukte, zoals in Aalst, kreeg de Frontpartij een brede sociale aanhang. Waar het mislukte, zoals in Brugge waar priester Florimond Fonteyne zich Belgisch-nationalistisch opstelde, bleef het Vlaams-nationalisme zwak en verstoken van een sociale onderbouw terwijl de Christene Volkspartij geen overlevingskansen had[17]. Behalve voor Aalst moet men vaststellen dat dit integratieproces tot op heden niet bevredigend werd bestudeerd.

Twee andere potentiële wervingsgroepen van de Frontpartij liggen voor de hand: de oudsoldaten en de gewezen activisten. Drie van de vier verkozenen van de Frontpartij waren lid van het Verbond van Vlaamse Oudstrijders (VOS)[18]. Hoewel VOS, zeker in het begin, niet uitgesproken de Frontpartij steunde, is de oud-strijdersvereniging, die in 1920 al tienduizenden leden telde, een niet te onderschatten aantrekkingspool geweest voor het Vlaams-nationalisme. Op de lijsten van de Frontpartij kwamen ook veel niet-oud-soldaten voor[19].

Boudewijn Maes was de enige niet-oud-soldaat onder de verkozenen. Tijdens de oorlog werd hij wegens zijn hevig anti-activisme naar Duitsland gedeporteerd. In het parlement ontpopte hij zich als de radicaalste verdediger van het activisme.

Daar waar de Frontpartij erin slaagde het daensisme, de oud-soldaten uit de Frontbeweging en het activisme te integreren, had zij groeikansen, aldus Wils[20].

Belangrijk is nog dat de relatief succesvolle verkiezingsuitslag de breuk die tijdens de oorlog in het flamingantisme was ontstaan, verder verbreedde. Nu er een leefbare Vlaams-

nationalistische partij bestond die voornamelijk de Katholieke Partij in Vlaanderen aantastte, moest dat leiden tot een almaar sterker wordende rivaliteit. Wils signaleert dat al bij de verkiezingen van 1919 *Ons Vaderland* opriep om blanco te stemmen in het arrondissement Roeselare-Tielt, terwijl op de katholieke lijst toch Gustaaf Sap stond die tijdens de oorlog een gewaardeerd medestander was van de Frontbeweging. De partijpolitiek heeft haar eigen dynamiek en stelt haar eigen wetten. De nieuwe partij moest zich nog een plaats verwerven op de politieke markt. Zij moest haar aanbod dus differentiëren met dat van haar directe en machtige concurrent. De Frontpartij kreeg ook politiek personeel: iemand als Staf De Clercq bijv. Hij gaf zijn betrekking als onderwijzer op en werd voltijds politicus. Hij zou bij elke volgende verkiezing dus ook een gevecht leveren voor zijn eigen maatschappelijke positie. Het zijn evidente zaken, maar ze moeten óók in rekening worden gebracht indien men de verdere ontwikkeling van de Frontpartij bestudeert, ook en vooral ten aanzien van wat haar belangrijkste handelsmerk zou worden: het antibelgicisme.

Eindnoten:

1 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 86-91. Indien niet anders vermeld, hebben de verdere verwijzingen naar Wils in hoofdstuk 2, punt 1, betrekking op deze pagina's.
2 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 1, pp. 259-267. Indien niet anders vermeld, hebben de verdere verwijzingen naar Elias in hoofdstuk 2, punt 1 betrekking op deze pagina's.
3 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 157-174. Indien niet anders vermeld, hebben de verdere verwijzingen naar Willemsen in hoofdstuk 2, punt 1 betrekking op deze pagina's.
4 L. Vandeweyer, Robrecht De Smet [...], in: *WT*, jg. 43, 1984, 3, pp. 173-185. Zie ook de getuigenis van Ernest Van den Berghe, die betrokken was bij het activisme, over geplande en zelfs uitgevoerde bomaanslagen door aanhangers van de Frontbeweging: Kanttekeningen bij ‘WT’ XLIII (1984), 3, in: *WT*, jg. 43, 1984, 4, pp. 246-247.
5 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], p. 98.
6 B. De Wever, *Staf De Clercq*, pp. 20-23.
7 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, p. 68.
8 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 72-81.
9 AMVC, Dossier Staf De Clercq, C 2824 B. Brief van Staf De Clercq aan Jozef Goossenaerts, 5 november 1919.
10 L. Schepens, *Koning Albert* [...], p. 217.
11 *Résultats des élections du 16 novembre 1919, Bulletin du ministère de l'intérieur*, 1918-(novembre) 1919, Bruxelles, 1922. De opgave van de voorkeurstemmen in deze paragraaf steunt op deze bron. De opgave van de uitslagen steunt op officiële documenten uit de collectie van Jan Dhondt.
12 B. De Wever, *Staf De Clercq*, pp. 7-19.
13 R. D'Haese, *De overgang van Daensisme naar Vlaams-nationalisme* [...], pp. 226-227.
14 Plancquaert was na de oorlog wegens activisme bij verstek ter dood veroordeeld en leefde in politieke ballingschap: F.-J. Verdoodt, *Hector Planquaert* [...], p. 259.
15 R. D'Haese, *De overgang van Daensisme naar Vlaams-nationalisme* [...], pp. 231-236.
16 L. Wils, *Het Daensisme* [...], p. 209.
17 R. D'Haese, *De integratie* [...], in: R. D'Haese, *Daens in brons*, pp. 55-67.
18 G. Provoost, *De Vossen* [...], p. 41.
19 G. Castermans, *De houding van de Fronters* [...], p. 14.
20 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, p. 96.

2.2 Het antibelgicisme van de Frontpartij: binnen- en buitenlandse oorzaken

In de lijn van zijn opvatting over de rol van de *Flamenpolitik* bij het enten van het antibelgicisme op de Vlaamse Beweging, hecht Lode Wils veel belang aan de uitgeweken activisten die als politieke ballingen, gesteund door Nederlandse irredentisten en Duitse revanchisten, een cruciale rol speelden bij de radicalisering van de Frontpartij. Hoe cruciaal hij die factor vindt, blijkt wel uit het volgende citaat:

'Hoe is het schijnbaar nietige activisme kunnen uitgroeien tot de relatief massale collaboratie in de Tweede Wereldoorlog? [...] Naast de strijd van de koning en de regeringen tegen het Vlaamse volksbesef en tegen de gelijkheid van Vlaanderen en Wallonië, bleef heel belangrijk de Duitse en Nederlandse inmenging, die het beslissende element was geweest in het ontstaan en de ontwikkeling van het activisme en die onafgebroken voortduurde na de oorlog. Bovendien was er de aantrekkingskracht van extreem rechts, die gedeeltelijk samenhing met die Duitse en Nederlandse inmenging.'[21]

Wils koppelt dus de anti-Belgische ontwikkeling aan de verrechtsing, kent voor beide elementen een cruciale rol toe aan de buitenlandse inmenging en ziet al deze factoren als een verklaring voor de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het is een boeiende hypothese die in ieder geval niet wordt tegengesproken door recent onderzoek, ook niet door mijn eigen onderzoek naar het VNV. Het zal natuurlijk wel moeilijk blijven de juiste invloed af te wegen van het buitenland, aangezien die invloed alleen maar kon bestaan binnen de context van een anti-Vlaamse regeringspolitiek.

Dat de uitgeweken activisten in Nederland, verzameld in het 'Vlaams Comité', gepoogd hebben de leiding van de Frontpartij naar zich toe te trekken, wordt niet ontkend door Hendrik Elias[22]. Luc Vandeweyer heeft hierover een belangrijk artikel geschreven onder de betekenisvolle titel 'De eerste barsten in het Vlaamse Front'[23]. Vandeweyer toont aan hoe activisten van meet af aan betrokken waren bij de leiding van de Frontpartij. Hoewel de integratie van de activisten in de nieuwe partij zeker niet rimpelloos verliep, constateert hij dat de scheiding tussen gewezen frontsoldaten en activisten vervaagde. Activisten bezetten al snel sleutelposities in de partij.

Het Vlaams Comité liet zich evenmin onbetuigd. De centrale figuur was daar Jozué De Decker, gewezen professor aan de von Bissing-universiteit en lid van de Raad van Vlaanderen. Het comité was eind 1918 opgericht in overleg met de bezetter die er veel geld in pompte. Hiermee kon niet alleen worden voorzien in het levensonderhoud van de ballingen, maar ook in een intensieve propaganda. Hendrik Mommaerts, lid van het Vlaams Comité,

heeft wel getuigd dat het geld al einde 1919 was opgebruikt[24]. De Decker oefende invloed uit via een aantal door hem opgezette bladen en via het 'Verbond van Vlaams-nationalisten De Blauwvoet'. Hij betrok er ook de activistische priester Robrecht De Smet bij die niet werd vervolgd en zich vrij kon bewegen, én was nauw betrokken bij de stichting van de Frontpartij[25]. Het half geheime verbond moest de feitelijke leiding van het Vlaams-nationalisme waarnemen en naast, maar desnoods ook tegen de Frontpartij ageren.

Het feit dat leiders van die partij hun revolutionaire anti-Belgische houding van tijdens en kort na de bezetting hadden laten varen voor een pragmatischer koers, met o.m. deelneming aan de verkiezingen, zinde De Decker en zijn geestesgenoten allerminst. Zij wezen parlementaire politiek af. Ook de democratie als dusdanig leidde volgens hen af van het ware pad dat naar de vernietiging van België liep. De Frontpartij kon nog wel nuttig propagandistisch werk verrichten, maar de leiding moest in handen komen van enkele 'echte' Vlaams-nationalisten buiten het Front. Bij Jozué De Decker en Robrecht De Smet was de idee van een 'leidende elite' werkelijk obsessioneel. Onvermoeibaar smeedden zij plannen die er alle op gericht waren de Frontpartij te bevoogden. Meestal bleef het bij plannen. Maar het weekblad *Vlaanderen* dat het Verbond vanaf 14 mei 1922 wekelijks liet verschijnen, zou wel degelijk invloed uitoefenen.

Dat kwam doordat de groep uitgeweken activisten kon blijven rekenen op een aantal invloedrijke Nederlanders. Frederik Carel Gerretson, die al tijdens de oorlog actief was, en Pieter Geyl waren de bekendsten. Zij zouden zich jarenlang inzetten, volgens Wils met de bedoeling de Vlaamse Beweging, en in de eerste plaats de Frontpartij, in een anti-Belgische richting te stuwen. De aanhechting van Vlaanderen bij Nederland was hun uiteindelijk doel. Daartoe steunden zij de meest onverzoenlijke anti-Belgische groepen, zoals die rond het weekblad *Vlaanderen*. Daartoe kochten zij ook de krant van de Frontpartij *De Schelde* op en gebruikten de hoofdredacteur Herman Vos. Zo konden zij een grote invloed uitoefenen op het Vlaams-nationalisme. Het feit dat de anti-Belgische autoritaire extremisten uiteindelijk de overhand behaalden, hetgeen resulteerde in de stichting van het VNV, was mede aan hun werk toe te schrijven, aldus Wils. De twee historici hebben ook geprobeerd hun politieke streven kracht bij te zetten door een nieuwe Grootnederlandse nationale geschiedschrijving op poten te zetten waarbij zij niet aarzelden zich te lenen voor propagandistische geschriften waarvan de wetenschappelijke waarde 'nul' is.

In scherpere woorden herhaalt Wils hiermee het standpunt dat hij innam naar aanleiding van de controverse in 1975 over de houding van Geyl in de jaren twintig. Louis Vos publiceerde een artikel waarin hij van leer trok tegen de voorstelling als zou Geyl steeds partij hebben gekozen voor de gematigde federalistischgezinde Vlaams-nationalisten tegen de scherpslijpers van *Vlaanderen* in. Dit is het beeld dat Geyl later van zichzelf gaf en het werd, aldus Vos, ten onrechte overgenomen door Willemsen in zijn bekende boek. De directe aanleiding voor het artikel van Vos was de uitgave van Geyls brieven over Vlaanderen, waarin de uitgevers - Willemsen en P. van Hees - in hun inleiding opnieuw het gematigde beeld van Geyl ophingen, terwijl de brieven volgens Vos juist een bewijs van het tegendeel waren[26]. Willemsen reageerde onmiddellijk[27]. Een polemiek was geboren. Toen enkele jaren later de briefwisseling tussen Geyl en Gerretson werd gepubliceerd[28], heropende Wils de

discussie die een vloed van artikels tot gevolg had[29]. Het is hier niet de plaats om de hele polemiek te ontrafelen, te meer daar de discussiepunten in laatste instantie te reduceren zijn tot de ‘werkelijke’ drijfveren van de Nederlandse Groot-Nederlanders, een thematiek - zo merkt P.B.M. Blaas terecht op - die zich bij uitstek leent tot een discussie zonder eind waarin de ‘ontmaskerende’ benadering meer en meer onverzoenlijk wordt met de ‘rehabiliterende’[30]. Uit de tegenspraak blijkt ook dat Geyl en Gerretson niet zonder meer op één lijn te plaatsen zijn en dat zij niet altijd even consequent met zichzelf waren. Vooral Geyl gaf blijk van een

grillig optreden. Wils vermoedt dat er een welbepaalde tactiek achter schuilde, erop gericht de gematigde Vlaams-nationalisten zand in de ogen te strooien. Om dat te bewijzen moet hij 'zijn bronnen op een tendentieuze en buitengemeen ongenuanceerde wijze [samenvatten] en op een haast virtuoze manier citaten buiten hun context aan elkaar [rijgen]', beweren Van Hees en Willemsen niet geheel ten onrechte[31]. Wils stelt daartegenover, ook niet geheel ten onrechte, dat Van Hees en Willemsen zich verschuilen achter 'nuanceringen en context' en daardoor de werkelijkheid versluieren.

In zijn recent onderzoek komt Jo Tollebeek op basis van Geyls geschriften tot de constatering dat bij de vraag of diens reserve ten aanzien van de anti-Belgische extremisten op principiële dan wel op tactische gronden berustte, er eerder aan het laatste moet worden gedacht. 'Geyl toonde zich in de concrete politiek wel een reformist; in zijn streven was hij echter een revolutionair', besluit Tollebeek[32].

Het besluit van Tollebeek geeft goed de teneur aan van de hele kwestie: het is de figuur van Geyl die centraal staat. In heel de discussie wordt overdreven belang gehecht aan de al of niet reëel zijnde politieke verwachtingen van één enkele persoon. Wat de werkelijke impact was van Geyls denkbeelden op de concrete ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme wordt onder de mat geveegd. Zelfs al zou *Vlaanderen* zonder meer de ideeën van Geyl vertolken, dan nog moet de vraag worden gesteld of de impact van *Vlaanderen* wel zo beslissend was als algemeen wordt beweerd. Het is in een ruimer verband de vraag naar de verklaringskracht van een zuivere ideeëngeschiedenis. Dit alles neemt niet weg dat Geyl een belangrijke rol speelde, vooral op her einde van de jaren twintig en bij het begin van de jaren dertig. Ik zal er nog herhaaldelijk op terugkomen.

Zoals hierboven al bleek, stopte de *Flamenpolitik* niet met de aftocht van de Duitse troepen. Winfried Dolderer constateerde dat de Duitse belangstelling voor Vlaanderen na de oorlog snel wegebde. Hij ziet nog enkele uitlopers tot 1921, maar dan valt er een stilte van enkele jaren in de Duits-Vlaamse betrekkingen.

Toch zijn er kort na de oorlog enige ontwikkelingen die onze aandacht verdienen omdat zij mogelijk verstrekkende gevolgen hebben gehad. Luc Vandeweyer heeft in een artikel over de beginjaren van de Frontpartij de mogelijkheid geopperd dat een aanzienlijke financiële injectie vanuit Nederland voor de fronterskrant *Ons Vaderland* na intriges binnen de partij ten slotte bij het Antwerpse dagblad *De Schelde* zou zijn terechtgekomen[33]. Daarvoor bestaat een aanwijzing, zij het van veel latere datum. In 1939 schreef de latere hoofdredacteur van de krant Herman Van Puymbrouck dat in de jaren 1919-1921 een bedrag van ongeveer een half miljoen frank, bestemd voor het kopen van een drukkerij voor *Ons Vaderland*, werd 'weggezwendeld' door een groep leiders van de Frontpartij[34]. Etienne Verhoeyen vindt dit twijfelachtig[35]. Maar het is niet uitgesloten. Verhoeyens studie over de financiering van *De Schelde/Volk en Staat* toont aan dat het geld waarmee de Groot-Nederlanders in 1927 *De Schelde* zullen kopen zeer waarschijnlijk van Duitse origine was. Zij waren daarmee overigens niet aan hun proefstuk, want al tijdens de Eerste Wereldoorlog kochten ze met Duits geld een blad, met de bedoeling het om te vormen tot een activistisch orgaan. Het is dus mogelijk dat ook tijdens de eerste jaren na de oorlog Duits geld via Nederlanders in Vlaanderen terechtkwam. Dit blijft voorlopig pure speculatie. Dát Nederlanders láter bemiddelden bij de Duitse financiering van de Vlaams-nationalistische pers, is vrijwel zeker. De koppeling

Flamenpolitik Grootneerlandisme en anti-Belgisch Vlaams-nationalisme lijkt op dit punt dus te kloppen.

Eindnoten:

21 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 199-209. Indien niet anders vermeld, hebben de verdere verwijzingen naar Wils in hoofdstuk 2, punt 2, betrekking op deze pagina's.
22 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 44-45.
23 L. Vandeweyer, De eerste barsten [...], in: *WT*, jg. 44, 1985, 2. Zie ook: De hoop op een Duitse revanche-oorlog [...], in: *Bijdragen* [...], 12, 1989, pp. 207-228.
24 H.D. Mommaerts, Herinneringen [...], in: *WT*, jg. 27, 1968, 5, kolom 317.
25 L. Vandeweyer, Robrecht De Smet [...], in: *WT*, jg. 43, 1984, 3, pp. 173-185.
26 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...].
27 De beide artikels werden afgedrukt onder de titel 'Geyl en Vlaanderen. Een discussie' in: BMGN, jg. 90, 1975, 3, pp. 444-474.
28 P. van Hees en G. Puchinger (eds.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl*.
29 L. Wils, Gerretson, Geyl en Vos [...] in: *WT*, jg. 41, 1982, pp. 95-120.
30 P.B.M. Blaas, Gerretson en Geyl [...], in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 97, 1984, 1, pp. 37-51.
31 P. van Hees en A.W. Willemsen, Leuvens recidivisme [...], in: *WT*, jg. 42, 1983, 1, p. 53. Ook Ludo Simons is die mening toegedaan: Pieter Geyl en het Vlaams-nationalisme [...], in: *Handelingen* XXX [...] p. 205.
32 J. Tollebeek, *De toga van Fruin* [...], pp. 229-230.
33 L. Vandeweyer, Machtsstrijd in het Vlaamse Front, in: *WT*, jg. 44, 1984, 4, p. 211.
34 KA, Dossier Volk en Staat, bundel 12. Brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es, 22 februari 1939.
35 E. Verhoeyen, De financiering [...], in: *WT*, jg. 47, 1987, 4, p. 225.

2.3 Verkiezingen en verkozenen 1921-1929

2.3.1 De gemeenteraadsverkiezingen van 1921 en 1926

In april 1921 ging de Frontpartij in een zeventigtal gemeenten voor het eerst de confrontatie aan met de kiezers[36]. In iets meer dan veertig gemeenten slaagde de jonge partij erin één of meer verkozenen te behalen. Daarbij moet een tiental gemeenten worden gerekend met Vlaams-nationalistische verkozenen op daensistische en katholieke lijsten. Het was geen overweldigend resultaat en na het betrekkelijk succes van de parlementsverkiezingen anderhalf jaar eerder waren de verwachtingen duidelijk hoger gespannen. Het was duidelijk dat de Frontpartij in vele streken geen voet aan de grond kreeg en er niet eens in slaagde lijsten in te dienen. De spreekbuis van de partij had tijdens de verkiezingscampagne overigens het parool verspreid dat in de gemeenten waar geen lijst van het Front was, gestemd moest worden op 'rechtgeaarde en zelfbewuste Vlamingen' op de katholieke, socialistische of liberale lijsten[37]. Voorlopig overwon dus nog het pluralistische standpunt.

De Vlaams-nationalistische pers zette de schaarse successen dik in de verf. In de allereerste plaats was er de overwinning in Antwerpen waar de Frontpartij meteen drie verkozenen behaalde. Verder werd vooral gewezen op het Pajottenland waar de organisatie van de populaire Staf De Clercq in een tiental gemeenten verkozenen opleverde. Ook de successen van de daensisten in de plattelandsgemeenten van het arrondissement Aalst werden geaccapareerd. In het arrondissement Aalst hadden de Vlaams-nationalisten geen aparte lijsten ingediend om de samenwerking met de Christene Volkspartij mogelijk te maken. De samenwerking met de Christene Volkspartij lag ook aan de basis van een aantal Vlaams-nationalistische verkozenen in de omliggende arrondissementen en in West-Vlaanderen. In de stad Brugge leverde die samenwerking één verkozene op. Over de schamele resultaten in vrijwel alle andere steden waar het Front een lijst indiende, werd zedig gezwegen. Het Front slaagde er niet in één verkozene te halen in Oostende, Sint-Niklaas, Gent, Lier, Mechelen, Brussel, Aarschot en Maaseik.

Zes jaar later, bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1926, zag de Vlaams-nationalistische partijpers de verkiezingen met vertrouwen tegemoet. *Ons Vaderland* wees op het stijgende aantal gemeenten waar Vlaams-nationalistische lijsten werden ingediend. Er werden nu in meer dan honderd gemeenten Vlaams-nationalistische lijsten ingediend, maar het frontersblad moest zelf toegeven dat er 'schaduwvlekken' waren, nl. de provincie Limburg en delen van Oost-Vlaanderen[38]. Dat beide provincies, met uitzondering van het arrondissement Aalst, braak lagen voor het Vlaams-nationalisme bleek inderdaad uit het vrijwel totaal ontbreken van Vlaams-nationalistische lijsten. Waar de Vlaams-nationalisten in Oost-Vlaanderen wel lijsten indienden, waren de resultaten ondermaats. Alleen in het arrondissement Aalst groeide het Vlaams-nationalisme, mede wegens de geslaagde versmelting met het daensisme. Nadat beide partijen in 1921 in gescheiden slagorde de parlementsverkiezingen hadden verloren, was de versmelting in een stroomversnelling geraakt. Het leverde succes op. Vooral op het platteland rond Aalst behaalde de partij zetels. In de stad Aalst zelf werd het grootste succes geboekt. Met vier verkozenen kon de partij in de gemeenteraad een coalitie vormen met de

Katholieke Partij. Het was de enige stad in Vlaanderen waar de Vlaams-nationalisten zitting hadden in het college van burgemeester en schepenen.

In West-Vlaanderen zat het Vlaams-nationalisme in de lift, zij het niet in alle arrondissementen. De Westvlaamse nationalisten hadden inmiddels het pluralistische standpunt verlaten en een integraal katholieke Vlaams-nationalistische partij gesticht. In de arrondissementen Ieper, Veurne-Oostende-Diksmuide en Roeselare-Tielt oogstte de partij in 1926 alvast op lokaal vlak succes. Vooral de opgang in Ieper was opvallend. Daar bouwde de al in

1921 in Watou verkozen Erniel Butaye een stevig bolwerk uit. In Kortrijk en Brugge hadden de Vlaams-nationalisten het moeilijker om van de grond te komen. Vooral het mislukken van de fusie met de daensisten, was hiervoor verantwoordelijk. Onder meer de Vlaams-nationalistische zetel voor de stad Brugge ging hierdoor verloren.

In het arrondissement Antwerpen waren de resultaten ronduit slecht. Vooral de nederlaag in de stad zelf was pijnlijk. De Frontpartij boerde er achteruit van 11.055 naar 8.213 stemmen, hoewel er 23.000 nieuwe kiezers waren bijgekomen door een uitbreiding van de stad. Een verkozene in het verstedelijkt Borgerhout kon de nederlaag niet verbloemen. Elders in de provincie Antwerpen moet nog worden gewezen op de eerste successen van Thomas Debacker in de Kempen.

In de provincie Brabant bleef het Pajottenland het enige lichtpunt voor het Vlaams-nationalisme. Staf De Clercq wist er zich goed te handhaven.

In een zeventigtal gemeenten slaagden de Vlaams-nationalisten erin verkozenen te halen. Daarbij moet nog een twintigtal gemeenten worden gerekend waar Vlaams-nationalisten via daensistische of katholieke lijsten werden verkozen. Het betekende onmiskenbaar een vooruitgang, maar het was geen spectaculair resultaat. Tijdens de jaren twintig bleef de aanwezigheid van Vlaams-nationalisten in de lokale besturen bescheiden.

2.3.2 De parlementsverkiezingen van 1921 en 1925

De parlementsverkiezingen van 1921 waren voor de Frontpartij een ontgoocheling. Het stemmenaantal steeg wel, maar dat kwam vooral doordat nu in alle arrondissementen lijsten werden ingediend. Het aantal verkozenen bleef gelijk.

Oost-Vlaanderen

In Oost-Vlaanderen gingen de twee zetels van het Front verloren, ook de zetel van de Christene Volkspartij omdat het kartel niet werd hernieuwd en de apparenteringsmogelijkheid daardoor verloren ging. Maar de uitslagen waren er ook zeer slecht. In Aalst werd het een ramp: de Frontpartij behaalde er zelfstandig maar 2,5%[39]. Ook de Christene Volkspartij ging gevoelig achteruit. Toch zou de nederlaag een stimulans zijn om in de toekomst opnieuw samen te werken. In 1923 kwam het tot een fusie van beide partijen die voortaan Christene Volkspartij-Vlaamse Frontpartij van Vlaamse Nationalisten heette. Bij de verkiezingen van 1925 leidde dit tot een gedeeltelijk herstel: de partij behaalde toen in Aalst 18,4%. Het was voldoende om Karel Van Opdenbosch weer naar de Kamer te sturen. De andere arrondissementen herstelden zich veel moeizamer. In Gent-Eeklo behaalde de Frontpartij in 1921 net geen 5% en zakte in 1925 tot een rampzalige 2,2%. De vrijzinnige Boudewijn Maes kwam er steeds sterker onder druk te staan. Een tegen hem opgerichte Katholieke Christelijke Volkspartij voor Vlaanderen, een initiatief van Frans Daels en Jozef Goossenaerts, behaalde 3,4%. In Sint-Niklaas was er in 1921 een terugval tot 4,7% en in 1925 tot 4,3%. Het arrondissement Dendermonde deed het nog slechter dan in 1919: het zakte in 1921 tot 1,7%. Mogelijk heeft de invloed van de vrijzinnige Boudewijn Maes hier een negatieve invloed uitgeoefend. Hij bekwam dat op de

Dendermondse lijst, op de tweede en derde plaats, Gentenaars werden geplaatst. Electoraal was het blijkbaar een hachelijke onderneming. Dendermonde herstelde zich in 1925 met 3,2% van de stemmen. Ditmaal stuurde het katholieke Aalst een lijsttrekker[40]. Globaal genomen zouden de resultaten in de provincie Oost-Vlaanderen pas in de jaren dertig weer beter worden.

West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen ontwikkelden de kiesresultaten zich in verschillende richtingen. In Brugge liet de definitieve breuk tussen de Christene Volkspartij en de Frontpartij zich erger dan waar ook gevoelen. De aanhang van de Frontpartij halveerde in 1921 bijna tot 5,8%, terwijl de Christene Volkspartij werd weggeveegd. Toch had de Frontpartij in Brugge Adiel Debeuckelaere als lijsttrekker ingezet. Was zijn arrestatie tien dagen voor de verkiezingen medeverantwoordelijk voor het verlies? In ieder geval zette de achteruitgang zich door in 1925 toen de Vlaams-nationalisten nog slechts 3,9% behaalden. De Frontpartij had er alweer iemand van buiten het arrondissement ingezet: de Brusselse advocaat en vriend van Hendrik Borginon, Raoul Hoornaert[41]. In Veurne-Diksmuide-Oostende ging de Frontpartij in 1921 2% achteruit en kwam op 7,6%. In 1925 kon zij zich herstellen tot 10,8%. In Kortrijk kwam in 1921 de Frontpartij voor het eerst op met een bescheiden 2,1% als resultaat. In 1925 groeide de aanhang tot 3%. Merkwaardig is de uitslag in Roeselare-Tielt, waar de Frontpartij in 1919 bij gebrek aan valabele kandidaten had moeten afzien van een lijst. In 1921 behaalde zij in één klap 9,9% en in 1925 was de aanhang gevoelig gestegen tot 12,1%. In 1925 stonden er christen-democraten op de Frontlijst. Dat was eveneens het geval in Brugge. In Kortrijk, Ieper en Roeselare-Tielt kwamen afzonderlijke ACW-lijsten op. De onderhandelingen met de Frontpartij waren er vaak op het allerlaatste ogenblik afgesprongen[42]. Het merkwaardigste resultaat scoorden de Vlaams-nationalisten in Ieper. Daar konden zij hun aanhang nog vergroten tot 22,6% in 1921 en 29% in 1925. Toch was de kopman Albert Pil weggevallen door zijn verhuizing naar Antwerpen. In feite was het de gepensioneerde onderwijzer en oudstrijder Emiel Butaye die verantwoordelijk was voor het succes. Hij had zijn populariteit gebouwd op dienstbetoon, vooral in verband met de wederopbouw van het tijdens de oorlog verwoeste arrondissement. In 1921 trad hij zelf naar voren als lijsttrekker. Hij werd meteen verkozen en kon nu door parlementair dienstbetoon werken aan een grote persoonlijke populariteit. Niet voor niets werden de Vlaams-nationalisten in het arrondissement soms 'Butayisten' genoemd[43]. Over het algemeen vielen de verkiezingen in West-Vlaanderen gunstig uit. De successen in Ieper en in Roeselare-Tielt leverden voor de beide verkiezingen twee verkozenen op: Emiel Butaye en Joris Van Severen. Deze laatste had ook een belangrijk aandeel in de reorganisatie van de Westvlaamse nationalistische partij die net vóór de verkiezingen van 1925 haar beslag kreeg toen de Frontpartij werd omgedoopt tot Katholiek Vlaams Nationaal Verbond (KVNV).

Brabant

In Brabant maakte het Vlaams-nationalisme een gestage vooruitgang. In het arrondissement Brussel bouwde De Clercq zijn organisatie in het Pajottenland verder uit. In 1921 behaalde hij iets minder dan 3,3% en in 1925 met een winst van ruim 1.000 stemmen iets meer dan 3,3%. Het zwaartepunt van zijn aanhang bleef liggen in het Pajottenland, met name in zijn eigen kanton waar hij een kwart van zijn stemmen haalde. Ook in de agglomeratie Brussel deed de Frontpartij het in 1921 iets

beter. Daar was wellicht ook Hendrik Borginon op de tweede plaats niet vreemd aan. Borginon had na het afspringen van de kartelovereenkomst in Aalst besloten over te stappen naar Brussel. Hij verdween uit het parlement. Pas in 1936 zouden de Vlaams-nationalisten erin slagen in Brussel een tweede verkozene te behalen.

Antwerpen

In de provincie Antwerpen ging de Frontpartij in 1921 globaal licht vooruit. Het was te danken aan de winst in de arrondissementen Antwerpen en Mechelen waar de Frontpartij respectievelijk 5,9% en 6,6% behaalde. Het leverde de partij één verkozene op: advocaat

Henri Picard. In 1925 boekte de Frontpartij forse winst. De vooruitgang vond zijn oorzaak in de grote winst in het arrondissement Turnhout. In 1921 ging de partij er nog meer dan 1% achteruit tot 7%, maar in 1925 boekte zij meer dan 5% winst (12,7%). Ook Antwerpen en Mechelen gingen met respectievelijk 7,2% en 7,6% flink vooruit. Daardoor kreeg men in Antwerpen - naast de vrijgestelde van de partij, Herman Vos, die in de plaats kwam van Picard - een tweede verkozene: onderwijzer Thomas Debacker. Hij had in maart 1925 de Katholieke Vlaamse Volkspartij gesticht die apparenteerde met de Frontpartij. Al bij de verkiezingen van 1921 genoot Debacker op de katholieke lijst als afgevaardigde van de boeren en als radicaal vlaamsgezind bestuurslid van het Katholiek Vlaams Verbond, een opmerkelijke populariteit. Hij haalde toen net geen parlementszetel. In het hele arrondissement behaalde hij toen het op één na grootste aantal voorkeurstemmen[44]. Thomas Debacker zou in zijn arrondissement het Vlaams-nationalisme voor de rest van het Interbellum blijven vertegenwoordigen. Electoraal bleef hij in de provincie onmisbaar voor de Vlaams-nationalisten.

Limburg

In de provincie Limburg begon het partijpolitieke Vlaams-nationalisme zich schuchter te organiseren. De Frontpartij wierp er zich in 1921 voor het eerst in de kiesstrijd, zij het met weinig succes. In de hele provincie werd 2,9% van de stemmen behaald: 1,6% in Hasselt en 3,9% in Tongeren-Maaseik. In 1925 werd een fikse vooruitgang geboekt: 6,7% in Hasselt en 6,4% in Tongeren-Maaseik, samen 6,5% in de provincie. Toch zou de grote sprong voorwaarts er pas komen wanneer de Katholieke Vlaamse Bond van Limburg zich zou losmaken van de Katholieke Partij.

Het is moeilijk in de periode 1919-1925 een lijn te vinden in de electorale resultaten van de Vlaams-nationalistische partijen. Men moet inderdaad spreken over partijen, want naarmate er meer Vlaams-nationalistische lijsten opkwamen in de diverse arrondissementen, geraakte de Frontpartij meer versnipperd. Dat kwam in 1921 al tot uiting in de verschillende partijbenamingen. In 1925 was er niet alleen sprake van een brede waaier van benamingen, maar ook van vrijwel of geheel autonome partijen. Men stelt daarbij vast dat die verzelfstandigde regionale partijen zich profileerden als alternatieve katholieke groepen.

Alleen in Antwerpen bleef de Frontpartij als zodanig stevig overeind. De ‘godsvrede’ was er geen dode letter. Vrijzinnigen bekleedden er sleutelposities en met Henri Picard en Herman Vos werden vrijzinnigen naar de Kamer afgevaardigd. In Antwerpen opereerde overigens ook een Kristelijke Vlaamse Volkspartij, die katholieke Vlaams-nationalisten aantrok. In Gent werd de vrijzinnige Boudewijn Maes geconfronteerd met een katholieke Vlaams-nationalistische partij, maar de groep rondom Maes was midden de jaren twintig al *quantité négligeable*. Overal elders hadden de Vlaams-nationalistische groepen een duidelijk katholiek gezicht dat zich weerspiegelde in de naam van de partijen. Waar dat niet het geval was, stelden de Fronters zich duidelijk op als katholieken. Zo schaarde Staf De Clercq zich achter het idee van een katholieke partijorganisatie en hij deelde dit inzicht ook mee aan zijn kiezers[45].

Deze trend hing zonder twijfel samen met de ‘verlandelijking’ van de Frontpartij. Algemeen wordt immers vastgesteld dat de Vlaams-nationalisten voornamelijk op het platteland aanhang verwierven.

In 1919 behaalde de Frontpartij vier verkozenen met lijsten in twee volledige provincies en enkele arrondissementen. In 1925 behaalden Vlaams-nationalistische lijsten in heel Vlaanderen zes verkozenen, inclusief Karel Van Opdenbosch, die als christen-democraat moet worden beschouwd. Belangrijke internationale gebeurtenissen zoals de Ruhrbezetting in januari 1923 en gevoelige nationale gebeurtenissen zoals de goedkeuring van de gecontesteerde Nolf-wet door Kamer en Senaat in juli 1923 hadden ogenschijnlijk weinig

invloed op de electorale kansen van de Vlaams-nationalisten. Hoewel de effectieve aanhang steeg - in 1919 ca. 50.000 stemmen, in 1925 iets meer dan 80.000 - gaven de ongelijke ontwikkeling en het karige aantal mandaten eerder een beeld van stagnatie. De resultaten waren m.i. niet van aard om jonge ambitieuze would-be politici aan te trekken.

De reden waarom de doorbraak van het Vlaams-nationalisme uitbleef, is nog niet grondig bestudeerd. Elias meent een van de oorzaken te vinden in de zwakke prestaties van de Vlaams-nationalisten in het parlement.

2.3.3 De Fronters in het parlement

Algemeen wordt gesteld dat de Vlaams-nationalistische kamerleden - senatoren kwamen er pas in 1929 - zwak presteerden. Het was voor de politieke tegenstanders van de Fronters een gelegenheid om ze te hekelen. Bekend is de anonieme brochure van de hand van Philip Van Isacker, katholiek kamerlid, waarin hij de veelvuldige afwezigheid van de Fronters aanklaagde[46]. In haar studie over de houding van de Fronters in het parlement in de periode 1919-1925, bevestigt Greet Castermans het algemene beeld[47]. Zij brengt wel nuances aan. Het absenteïsme van de Fronters meten aan de hand van hun aanwezigheid bij de stemmingen, zoals Van Isacker doet, is niet erg objectief. De Fronters stemden immers vaak bewust niet mee, iets wat Van Isacker later zelf toegaf. In zijn memoires herinnert hij zich het ‘kleinzielige spel op de frontistische banken’. Vóór iedere stemming, zo beweert hij, verzamelden de verkozenen van de Frontpartij zich rond fractieleider Staf De Clercq om af te spreken hoe men zou stemmen. Het enige criterium was het mogelijk propagandistische effect op het kiezerskorps. Meestal eindigde dit hoogstaand politieke gewetensonderzoek met het moedige en krachtdadige woord: ‘We trappen het af’[48]. Ook Elias is het erover eens dat de verkozenen van het Front geen enkele rol van betekenis speelden, ook niet toen vanaf 1928 communautair gevoelige thema's zoals een nieuwe taalwet voor het leger en een genaderegeling voor gestrafte activisten op de agenda stonden.

Uit een verslagboek over hun parlementaire werkzaamheden blijkt dat de Vlaams-nationalisten wel herhaaldelijk tussenbeide kwamen op allerlei punten, maar dat zij niet deelnamen aan het eigenlijk wetgevend werk[49].

Castermans wijst erop dat de zwakke prestaties van de Fronters ook aan andere factoren te wijten waren. In het parlement zaten ze in een geïsoleerde positie en ze werden niet au sérieux genomen. Typisch is hun eerste optreden. Na lange debatten over de regeringsverklaring van de regering-Delacroix, vroegen de katholieke, socialistische en liberale vertegenwoordigingen daags vóór het kerstreces de stemming. Voor de verklaring van de Frontpartij werd gewoon in geen tijd voorzien. Hevig protest van Hendrik Borginon en Boudewijn Maes mocht niet baten. De impulsieve Maes riep in een emotionele bui: ‘Weg met de Belgische eenheid’, wat in de toenmalige patriottische sfeer, het isolement van de Fronters er niet bepaald op verminderde. Dat de Fronters, toen zij dan toch in januari 1920 aan het woord konden komen, systematisch Nederlands spraken, vormde een bijkomend isolerend element.

Deze factor mag niet worden onderschat: binnen de Frontpartij gingen zelfs stemmen op om toch maar voor belangrijke aangelegenheden Frans te spreken in het parlement.

Opvallend is dat de Frontpartij in het parlement niet optrad als alleen maar een taalpartij. De verkozenen kwamen vaak tussenbeide voor sociaal-economische aangelegenheden, waarbij de aandacht voornamelijk uitging naar de eigen streek of het eigen beroep. Zo hadden De Clercq en Butaye veel aandacht voor de belangen van de onderwijzers, Borginon voor juridische zaken.

Inhoudelijk wijzen de interventies van de Vlaams-nationalisten in de richting van een progressieve democratische ingesteldheid. Zij kozen systematisch partij voor de werkne-

mers tegen het 'grootkapitaal' dat vereenzelvigd werd met de 'franskiljonse klasse'. Zij ijverden voor de gelijkberechtiging van man en vrouw, voor het recht op pensioen voor iedereen, voor een statuut voor het rijkspersoneel, voor kosteloos onderwijs. De Clercqs voorstel inzake de pachtwetgeving was gericht op een verbetering van de situatie van de pachters. Picard en De Clercq protesteerden heftig toen bij de woelige spoorwegstaking van mei 1923 het leger tegen de stakers werd ingezet. De Clercq stelde voor de zitting te schorsen om de éénmeidag te vieren. Op 23 juli 1925 sprak hij zich namens zijn groep uit voor het stemrecht van de vrouw, 'omdat wij het aanzien als een rechtvaardige zaak'. Op 29 juli 1925 steunde hij een amendement van de Brusselse communist Joseph Jacquemotte dat voorzag in een krediet van 10 miljoen frank ter ondersteuning van stakende metaalarbeiders. In zijn motivatie zei De Clercq dat zijn partij de eis steunde 'om reden van menselijkheid tegenover de slachtoffers van die staking en om het bewijs te leveren dat wij aan de kant staan van de werklieden die hun waardigheid als arbeiders willen hoog houden'. Opvallend zijn de talrijke interventies met het oog op de goede werking van het parlement, niet alleen inzake taalgebruik (gebrekkige vertalingen e.d.), maar ook in verband met het democratisch functioneren ervan (absenteïsme, uitschakeling van de volksvertegenwoordiging door het laattijdig overhandigen van teksten, beperking van de spreektijd, de poging om de naamafroeping af te schaffen, schending van de rechten van de minderheid...)[50]. Het zijn allemaal zaken die de jonge Frontpartij een progressief imago geven.

De Fronters namen al snel de verdediging van de activisten op zich. Toen Hendrik Borginon op de korrel werd genomen inzake het activisme zei hij het nut niet in te zien van gevangenisstraf voor de gewezen collaborateurs. Hij stelde wel voor al degenen die aan de bezetter hadden gevraagd hun landgenoten te vervolgen, als verraders te beschouwen. Boudewijn Maes klonk al wat radicaler toen hij in hetzelfde debat, 24 februari 1920, stelde dat het activisme 'een idealistische dwaling [was], een tactische fout, maar in hoofdzaak gepleegd met drijfveren, inzichten en bedoelingen van het onbaatzuchtigste, edelste karakter'. Hoe zouden de eerlijke Vlamingen, zij die niet vastzitten aan partijbelangen of 'meehuilen met de jakhalzenbende van patriotten en woekeraars', zich kunnen verzetten tegen de 'eerlijke activisten van Vlaanderen?'[51]. In 1925 trad de wegens activisme veroordeelde Herman Vos in de Kamer. Vos stelde zich inzake het activisme uiterst behoedzaam op. Hij liet zich in de eerste plaats opmerken door zijn betogen inzake buitenlandse politiek.

Vos behaalde zijn eerste grote succes, aldus Willemsen, in de netelige kwestie van het Belgisch-Nederlands Verdrag. Hij kon, goed geïnformeerd als hij was door zijn Nederlandse bronnen, de Belgische regering het vuur aan de schenen leggen door vragen te stellen over de strategische implicaties van het Verdrag[52]. Vragen over de vrije doorvaart op de Schelde van Belgische schepen als België in geval van oorlog tot de oorlogvoerende partijen zou behoren, brachten de Belgische regering in verlegenheid. Zo kreeg Vos een onrechtstreeks aandeel in de verwerping van het Verdrag aan Nederlandse kant, na felle oppositie van o.m. Rotterdamse havenkringen en Groot-Nederlanders. In zijn gedetailleerde studie over dit verdrag komt R.L. Schuursma tot de constatering dat vooral de agitatie van de Nederlandse Groot-Nederlanders - o.m. Gerretson en Geyl - met in België hun verlengstuk Herman Vos, aanleiding gaf tot de verwerping van het Verdrag in het Nederlandse parlement[53].

Willemsen drukt erop dat Vos, net zoals de Groot-Nederlanders, ‘met uitzondering van een aantal extremisten’, alleen het politieke deel van het Verdrag bekampte en niet het economische, dat immers grote voordelen voor de haven van Antwerpen opleverde. Schuursma stelt daarentegen dat de Groot-Nederlanders in de eerste plaats reageerden als ‘Hollanders’ die niet bereid waren Antwerpen de voordelen van het Verdrag te gunnen. Een zelfde gedachtengang volgt ook Lode Wils die het Grootnederlandse verzet tegen het Verdrag ziet als een onderdeel van een anti-Belgische campagne. Vos' parlementaire betoog maakte deel uit van dat plan[54].

Uit de betogen van de Vlaams-nationalisten - vooral uit die van De Clercq, Debacker en Van Severen - komt een radicalisering in anti-Belgische zin naar voren. Als culminatiepunt kan zeker de beruchte 'brandrede' worden gezien die Van Severen op 29 november 1928 uitsprak in het kader van het amnestiedebat[55]. Hij had de Kamer al herhaaldelijk geschandaliseerd tijdens de debatten over de Ruhrbezetting toen hij reageerde tegen de maatregelen die tegen Duitsland werden genomen. Hij noemde het verdrag van Versailles een 'schandtraktaat' (31 mei 1922) en hij sprak over de gemeenschappelijke schuld aan de oorlog (21 november 1923). Deze betogen waren klein bier vergeleken met de 'brandrede'. Van Severen sprak in het Frans zodat hij door iedereen kon worden verstaan. In zijn betoog zong hij de lof van de activisten en van de 'sublieme deserteurs'. Hij beschouwde het activisme als een uiting van de onverzoenlijkheid tussen België en Vlaanderen. Hij handelde daarbij ook ondubbelzinnig over de Grootnederlandse finaliteit van het Vlaams-nationalisme.

Het lijdt geen twijfel dat Van Severen met zijn betoog niet de mening vertolkte van al zijn fractiegenoten in de Kamer. Integendeel, zijn rede - die hij zonder enig overleg hield - was een welbewuste zet in het radicaliseringsproces dat hij, tegen de gematigde Vlaams-nationalisten in, op gang wilde brengen. Er hoeft evenmin aan getwijfeld te worden dat Joris Van Severen de mening en de gevoelens vertolkte die toen aanwezig waren bij de meerderheid van zijn politieke medestanders.

Eindnoten:

36 De electorale gegevens in deze paragraaf steunen op mijn onderzoek: 'De Vlaams-nationalisten in de Gemeentebesturen tijdens het Interbellum'. De resultaten van dit onderzoek verschijnen in de *Handelingen* van het colloquium *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)*, georganiseerd door het Gemeentekrediet, Spa, 2-4 september 1992 (ter perse).

37 *Ons Vaderland*, 17 april 1921.

38 *Ons Vaderland*, 3 oktober 1926.

39 De opgave van de uitslagen in deze paragraaf steunt op officiële documenten uit de collectie van Jan Dhondt.

40 Op de eerste plaats stond Jozef Cool, een boekhouder uit Lede: F. De Cock, *Een strenge plichtl* [...], pp. 77-78; 106-107.

41 G. Demarest, *De Vlaamse Beweging te Brugge* [...], p. 162.

42 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], p. 175.

43 J. Rossie, *Het Vlaams-nationalisme in het arrondissement Ieper* [...], pp. 36-42.

44 G. Van Gorp, *De Vlaamse Beweging in Turnhout* [...], in: H. De Kok en E. Van Autenboer (ed.), *Turnhout, groei van een stad*, 1983, pp. 348-350.

45 S. De Clercq, *Aan mijn geloofsgenoten de Rooms-Katholieke Fronters*, 1924.

46 [Ph. Van Isacker], *Het parlementaire werk der Frontpartij. Woorden en Daden*, [1925].

47 G. Castermans, *De houding van de Fronters* [...], pp. 19-23 en 99-100.

48 Ph. Van Isacker, *Tussen Staat en Volk. Nagelaten memoires*, 1953, pp. 76-77.

49 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F 4809 D. *Het parlementaire werk der Vlaams-nationalistische Volksvertegenwoordigers.*

50 *De Schelde*, 5 juni 1926.

51 G. Castermans, *De houding van de Fronters* [...], pp. 28-29; 59-60; 82-86; 99-100.

52 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 225-227.

53 R.L. Schuursma, *Het onaannemelijk tractaat* [...], pp. 266-267.
54 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 204-205.
55 De rede verscheen niet in de *Handelingen* van de Kamer, wel in het *Beknopt Verslag*. De tekst verscheen ook in *Vlaanderen*, 5 januari 1929. Op talloze plaatsen kan men lezen dat Van Severen zijn rede zou beëindigd hebben met de uitroep: 'La Belgique? Qu'elle crèvel'. Dat hier sprake is van mythevorming, wordt afdoende bewezen door J. Werkers, 'La Belgique? Qu'elle crèvel', in: *Ter Waarheid* [...], jg. 3, 1985, 2, pp. 1-12; jg. 4, 1986, 1, pp. 3-9.

2.4 De ideologische en organisatorische ontwikkelingsgang in de jaren twintig

2.4.1 De desintegratie van de Frontpartij

De Frontpartij ontwikkelde zich al snel tot een los geheel van regionale groepen. Een overkoepelende partijstructuur was in feite nauwelijks operationeel. Hiermee is meteen de belangrijkste organisatorische ontwikkeling aangegeven. Joris Van Severen stelde in 1922 vast dat de partij noch over een embryo van organisatie noch over financiële middelen noch over een goed secretariaat beschikte[56]. In het begin van dat jaar was ook *Ons Vaderland*, het dagblad van de partij, ter ziele gegaan. Het blad had nog maar enkele duizenden lezers en was financieel onleefbaar geworden. We zagen hierboven al dat vergeefse pogingen werden ondernomen om in Nederland de nodige financiële steun te vinden. Een echte partijleiding ontbrak. De leiders van de Frontbeweging slaagden er niet in hun leidinggevende positie te handhaven. Adiel Debeuckelaere zou na zijn maandenlange hechtenis n.a.v. de zaak van de 'sublieme deserteurs' niet meer op het voorplan treden. Hendrik Borginon verdween na zijn niet-herverkiezing in 1921 lange tijd uit de actieve politiek. Filip De Pillecijn stond buiten de partij. Het waren de lokale verkozenen die de feitelijke leiding van de partij uitmaakten, samen met enkele figuren die op lokaal niveau een organisatorische rol speelden.

Er werd wel gepoogd tot een overkoepelende organisatie te komen. Kort na de oorlog was er al een zg. 'opperste raad' gesticht die uitsluitend bestond uit Oost- en Westvlaamse katholieken die geenszins het vertrouwen hadden van het vitale Antwerpse Front, noch van de Aalsterse groep en evenmin van de gewezen leiders van de Frontbeweging. Het kwam tot een bitse machtsstrijd tussen de verschillende groepen waarbij niet werd geaarzeld de 'sublieme deserteurs' in te zetten als chantagemiddel. Het gevolg van de strijd was het uiteenvallen van de Frontpartij in een radicale conservatieve katholieke groep en een vooruitstrevende nietconfessionele groep. De radicale conservatieven zagen hun ambities om de partij te leiden gefnuikt. Ze schakelden daarom over naar een andere tactiek: zij zouden proberen met geheime organisaties de posities van hun ideologische tegenstrevers te ondergraven.

De ideologische gespletenheid en de drijverij van radicalen, buiten en aan de rand van de partij, leidden ertoe dat men er niet in slaagde te komen tot een operationele partijleiding.

Er werd wel een zgn. 'Frontraad' opgericht en op aandringen van Hendrik Borginon werd Herman Van Puymbrouck voorzitter van de partij. Enige effectieve macht heeft die raad nooit bezeten. Hij organiseerde wel jaarlijkse congressen die voornamelijk gewijd werden aan programmatische discussies. De congressen brachten de diepe ideologische verdeeldheid aan het licht.

Vanaf 1922 was de woning van Staf De Clercq het 'Centraal Bureau' van de partij. Vanaf juni 1922 gaf dit bureau een *Maandelijks Bulletijn van het Vlaamse Front* uit. 'Bureau' en *Bulletijn* hadden tot doel eenheid te brengen in 'al de disparate krachten' aan de basis van de partij[57]. De Clercq organiseerde vanaf 1920 een Vlaams-nationale landdag op de Kesterheideheuvel in het Pajottenland. Het was een jaarlijks trefpunt van militanten en leiders uit alle Vlaams-nationalistische groeperingen waar zowat alle toenmalige vooraanstaande figuren ooit weleens een redevoering hielden. Na enkele jaren trokken duizenden in de meimaand vanuit heel Vlaanderen af naar Kester. Door de organisatie van de landdag verwierf De Clercq automatisch een centrale secretariaatsfunctie. Toch kan er niet gesproken worden van een heus partijsecretariaat. Ook De Clercq bleef op de eerste plaats zijn activiteiten richten op zijn eigen streek. Ook partijvoorzitter Van Puymbrouck had eigenlijk alleen maar in het Antwerpse iets in de melk te brokken.

Op een congres in januari 1923 werd de feitelijk gedecentraliseerde toestand officieel gemaakt. De partij werd omgevormd tot een federatie van losse groepen die autonoom beslisten over godsdienstige, filosofische en sociaal-economische aangelegenheden. Alleen de samenwerking op Vlaams-nationaal gebied bleef bestaan en elke groep moest streven naar de omvorming van België tot een federale staat. Het betekende het einde van de 'godsvrede' in West-Vlaanderen en Limburg. We zagen dat de 'godsvrede' ook dode letter was gebleven in de Kempen, in het Pajottenland en in Aalst. In feite werd het 'godsvrede-standpunt' alleen gehandhaafd in Antwerpen, Mechelen en in de overblijvende, electoraal erg zwakke, Oostvlaamse arrondissementen.

De ideologische breuk die tot de desintegratie van de Frontpartij leidde, is uitermate interessant. De geschillen waren zo fundamenteel dat men in feite geen uitspraak kan doen over dé ideologie van dé Frontpartij. Men kan die vraag pas beantwoorden nadat men gespecificeerd heeft over welke groep, over welke individuen men het heeft. Elias stelt dat 'de elementen die in het Vlaamse Front samenstroomden zo verschillend van oorsprong en opvatting [waren], dat er [...] een zuiveringsproces nodig was in de partij om hiervan een vast gesloten, vechtend blok te maken'[58]. De woordkeuze van Elias is merkwaardig. Het lijkt erop dat hij hier al denkt aan het VNV, want een 'gesloten blok' is de Frontpartij nooit geweest. Men komt inderdaad tot de vaststelling dat de ideologische disputen die ertoe leidden dat de Frontpartij nooit een echte partij kon worden, in het VNV overwonnen werden. Het had dan wel de virtuele uitschakeling van een van de ideologische segmenten gevergd.

We zagen al dat het parlementaire werk van de Fronters een progressief imago had. In de literatuur wordt de Frontpartij meestal omschreven als een eerder linksgerichte democratische partij. Elias schrijft: '[...] de algemene geest die de partij

beheerste [is] samen te vatten in de woorden democratie, antimilitarisme en internationalisme'[59]. Sommige tijdgenoten zagen het ook zo. Louis de Lichtervelde beschreef de Frontpartij als 'le groupe de flamingants extrémistes, de tempérament révolutionnaire et d'ailleurs socialistes, [...]'[60]. Het in één adem vernoemen van het revolutionaire en socialistische karakter van de Frontpartij toont de verwarring aan. Vandaag is het nog niet gemakkelijk de precieze inhouden van de ideologische stromingen van de Frontpartij te duiden. Vooral ook omdat de begrippen niet altijd even strak omlijnd waren.

Er bestond beslist een revolutionaire groep binnen de Frontpartij, maar dat waren niet de sociaal vooruitstrevenden. Het waren veeleer degenen die zich verzamelden in de kleine conspiratieve groepen die meenden dat het Vlaams-nationalisme op een revolutie moest aansturen. Zij voelden zich de revolutionaire voorhoede. Parlementair werk beschouwden zij als nutteloos of zelfs gevaarlijk. Het leidde immers af van het revolutionaire doel: de vernietiging van België. Het gebruik van geweld lag in hun confrontatietactiek besloten. Zij zijn het die de erfenis van het activisme doorgeven. Ze waren niet allen oud-activisten, en niet alle oud-activisten behoorden tot deze strekking. Joris Van Severen, die het consequentst zijn politiek op de revolutionaire tactiek richtte, was een van de leiders van de Frontbeweging. De oud-activist Herman Vos zou het boegbeeld worden van de gematigde, hervormingsgezinde parlementaire vleugel. Hij zou ook een belangrijke rol spelen in de groeiende invloed van de oud-activisten, o.m. door zijn weekblad *De Ploeg* voor hen open te stellen[61]. De rode draad die door het verhaal van Lode Wils loopt - nl. de activistische erfenis gaf het Vlaams-nationalisme niet alleen zijn anti-Belgische maar ook zijn extreem rechtse inhoud - klopt niet helemaal.

Door elkaar genomen vinden we de conservatief-revolutionairen in West-Vlaanderen. Revolutionaire inzichten mogen hier niet verwarren met sociaal-emancipatorische betrachtingen. Peter Renard bestudeerde de maatschappelijke inzichten van Van Severen en Jeroom Leuridan, die ook tot de revolutionaire vleugel gerekend kunnen worden. Hij komt tot de vaststelling dat zij allesbehalve vootstanders waren van een sociale en politieke democratie. Zij waren veeleer reactionair[62]. Ik zal hierover uitweiden bij de behandeling van het Katholiek Vlaams Nationaal Verbond. Zij waren integraal katholiek en bliezen daarom de ‘godsvrede’ op. Samenwerking met andersdenkenden in één partij was voor hen onmogelijk. De conservatief-revolutionairen waren niet allen katholieken. Jozué De Decker, de drijvende kracht achter *Vlaanderen*, was vrijzinnig. De Decker lag onder meer daarover overhoop met Van Severen die overigens een broertje dood had aan de half geheime agitatie van de bladen en groepjes buiten de partij. Dat was o.m. de oorzaak van het conflict tussen Van Severen en Jeroom Leuridan die nauw betrokken was bij de werking van het ‘Verbond van Vlaams-nationalisten De Blauwvoet’. Het zou onjuist zijn te besluiten dat degenen die ik de conservatief-revolutionairen noemde, een hecht blok vormden. Wat hen bond was een integristisch nationalisme. Er was een grote tegenstelling tussen hun doelstellingen en hun vat op de realiteit, een kloof die een ware aversie opriep tegen de traditionele middelen van machtsverwerving zoals de politiek er een was. Partijpolitiek was corrupt en vooral... Belgisch[63].

De kloof tussen de conservatieve revolutionaire en de vooruitstrevende democratische vleugel werd overbrugd door figuren als Staf De Clercq. Hij was betrokken bij sommige half geheime genootschappen van antiparlementaire revolutionairgezinden. In 1924 was hij nog de enige leider van de Frontpartij die door het weekblad *Vlaanderen* werd vertrouwd. Toch nam De Clercq een eerder vooruitstrevende houding aan in het parlement. In zijn arrondissement bouwde hij aan zijn populariteit o.m. met een van die typisch partijpolitieke middelen: het parlementair dienstbetoon. Ook hier was het antibelgicisme het bindmiddel. Een man zoals Emiel Butaye was ook een brugfiguur. Ideologisch is hij nergens onder te brengen omdat er geen ideologisch geschrift van zijn hand is terug te vinden. Hij

dreef mee met de golven van het Westvlaamse nationalisme. Parlementair dienstbetoon maakte Butaye razend populair in zijn arrondissement. Door zijn stemmen kon ook Van Severen verkozen worden. Dat verleende de opvattingen van Joris Van Severen dan weer een grotere legitimiteit. Want, antiparlementair of niet, de Vlaams-nationalisten functioneerden voorlopig in een parlementair bestel waarbij de verkiezingsuitslagen ook consequenties meebrachten binnen de eigen partijrangen.

Het beeld is verwarrend omdat de realiteit gewoon zo complex was. Ik heb gemakshalve gezwegen over een figuur als Boudewijn Maes die duidelijk radicaal-revolutionaire opvattingen was toegedaan, maar die evenzeer vrijzinnig en sociaal vooruitstrevend was. Deze strekking brak niet door in het Vlaams-nationalisme. Was het omdat Maes onbekwaam bleek als politicus?

Heel de discussie over de ideologische ontwikkelingsgang van het Vlaams-nationalisme in de eerste helft van de jaren twintig blijft weinig bevredigend omdat we niet precies weten uit welke sociale geledingen van de maatschappij het Vlaams-nationalisme rekruteerde. Het heeft nauwelijks zin op basis van schaarse en disparate gegevens uitspraken te doen. Ik zal me beperken tot enkele algemene waarnemingen.

Het opvallendst is de grote inbreng van onderwijzers. In 1925 hadden drie gewezen onderwijzers zitting in de Kamer voor de Vlaams-nationalisten: De Clercq, Butaye en Debacker en zelfs vier als we Van Opdenbosch meerekenen. De Clercq en Debacker bouwden hun organisatie voor een flink deel op een netwerk van onderwijzers. 'Voorzitter' Herman Van Puymbrouck was eveneens een onderwijzer. Het spreekt vanzelf dat geen van hen dit beroep nog uitoefende. De politiek bezorgde ze een carrièrekans. De eerste drie hadden gedurende bijna het hele Interbellum zitting in het parlement, de laatste werd bezoldigd voor zijn activiteiten bij de partijpers.

De enige echt concrete aanwijzing die ik vond i.v.m. de professionele achtergrond van de Fronters, komt uit een bespreking van het boek van Arie Willemsen door Leo Picard. Hij stelt dat bij het Antwerpse Front veel ambachtslieden en arbeiders uit haven en industrie aangesloten waren. Velen ervan waren lid geweest van de liberale werkliedenvereniging 'Help U Zelve' en volgden hun populaire leider Leo Augusteyns die, nadat hij wegens activisme in de gevangenis had gezeten, toetrad tot de Frontpartij. Er waren ook veel diamantslijpers lid van de Frontpartij; Picard voegt er betekenisvol aan toe: 'voor wie de Duitse bezetter ruwe diamant had laten overkomen en hun bewerkte "steentjes" exporteerde'.[64]

Arie Willemsen beperkt zich tot enkele vage aanduidingen[65]. Over geheel Vlaanderen rekruteerde de Frontpartij op de allereerste plaats bij oud-soldaten uit alle mogelijke maatschappelijke geledingen. Vervolgens stelt hij dat de vrijzinnige aanhang van de Frontpartij in de steden vooral bestond uit intellectuelen, semi-intellectuelen en middenstanders. Hij voegt eraan toe dat het een kleine groep was en electoraal onbelangrijk. 'De steden' slaat op. Antwerpen en Gent en aangezien het Vlaams-nationalisme in die laatste stad te verwaarlozen was, eigenlijk alleen op Antwerpen. Het vrijzinnige element in de Frontpartij zou volgens Arie Willemsen m.a.w. slaan op Antwerpse intellectuelen en middenstanders, en volgens Leo Picard op ambachtslieden en arbeiders.

In Aalst en West-Vlaanderen telde de Frontpartij, volgens Willemsen, door de overname van de daensistische erfenis veel arbeiders en kleine boeren onder haar aanhangers. In feite mislukte de fusie tussen de Christene Volkspartij en de Frontpartij in West-Vlaanderen, en ook elders. De onderhandelingen tussen de Westvlaamse nationalisten en het ACW waren eveneens mislukt. Vooral Joris Van Severen had hieraan schuld. Hij had zich uiterst star opgesteld door o.m. de sociale politiek van het ACW totaal te verwerpen. De kwestie leidde tot diepe meningsverschillen en een

openlijke vijandschap tussen Van Severen en andere Westvlaamse nationalisten die met het ACW een brede basis hoopten te bereiken. Alleen in Aalst lukte de fusie van de Christene Volkspartij met de Frontpartij, maar ook daar, zo constateert Reinoud D'Haese, ging een deel van het arbeiderselectoraat over naar de BWP[66].

Volgens Willemsen verwierf de Frontpartij haar grootste aanhang op het katholieke platteland. De Frontpartij wierf er onder kleine zelfstandige boeren en pachters en in mindere mate onder landarbeiders. ‘Alleen in het feit, dat het Vlaams-nationalisme hier de functie

van een sociaal vooruitstrevende partij vervulde,' zo schrijft hij, 'kan ik een verklaring vinden voor de massale aanhang die het in een aantal dorpen wist te verwerven.'

Op grond van de verkiezingsuitslagen kan men de hypothese formuleren dat de Frontpartij doorbrak in plattelandsstreken zoals het Pajottenland, de Kempen en het arrondissement Ieper waar de katholieke sociale organisaties eerder zwak waren uitgebouwd en waar de BWP nog geen voet aan de grond had gekregen. De analyse van Willemsen wijst in die richting. Opnieuw moet hier worden vastgesteld dat een grondig onderzoek ontbreekt.

2.4.2 De oprichting van het Katholiek Vlaams Nationaal Verbond (kvnv) (1925)

Ik ga niet in op de lange en ingewikkelde voorgeschiedenis van de stichting van het KVNV. Westvlaams particularisme, diepgaande invloed van de clerus op het Vlaams-nationalisme, de aanwezigheid van invloedrijke Vlaams-nationalistische priesters zoals Cyriel Verschaeve en Odiel Spruytte en van figuren als Joris Van Severen en Jeroom Leuridan... het zijn zovele ingrediënten van de Westvlaamse cocktail. Lode Wils ziet in de Westvlaamse nationalistische mentaliteit drie belangrijke hoofdkenmerken, die zich al onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog manifesteerden: antibelgicisme, geringschatting van het parlementarisme en de eis van een uitgesproken godsdienstige kleur[67].

Essentieel voor ons verhaal is dat de principiële beslissing - al in 1923 genomen om een zelfstandige katholieke Vlaams-nationalistische organisatie in West-Vlaanderen op te richten - in 1925 leidde tot de stichting van het KVNV. Elias ziet Van Severen als de drijvende kracht: 'Van Severen had zijn eerste zet gedaan op het politieke schaakbord van het Vlaams-nationalisme. Het was een meesterlijke zet, omdat hij verkreeg wat zijn hoofddoel was: West-Vlaanderen losmaken van een voor hem nog knellend partijverband ten einde er zijn eigen weg te gaan in een richting die van nu af aan voor hem reeds vaststond en waarvan hij goed wist dat de grote meerderheid der Vlaamse nationalisten hem daar niet in zou volgen.'[68] Elias is hier duidelijk ten prooi aan de obsessie die hem tot in zijn laatste geschriften zal blijven achtervolgen. Het lijkt al te gemakkelijk achter de ontwikkelingen alleen maar de ambitieuze politicus uit Wakken te zien. Het is waar dat diens ideeën sterk aan bod komen in het KVNV en het KVNV is uitermate belangrijk voor de komende ontwikkelingen: de stichting van het Algemeen Vlaams Nationaal Verbond in 1928 en van het VNV in 1933. Van Severen werd ook 'hoofdman' van het KVNV.

Een eerste belangrijk element is al af te leiden uit de naamgeving: het ging over een verbond en niet over een partij. Het is een uiting van de groeiende aversie tegen de partijpolitiek. Het kwam ook tot uiting in de 'Wet' van het KVNV. Deze 'Wet' werd goedgekeurd in 1926[69]. Het 'doel' van het KVNV was niet alleen 'de oprichting van een Vlaamse, door nationaal bewuste Vlamingen bestuurde staatsinrichting, die beantwoordt aan de Katholieke leer der staatsorde', maar ook de opvoeding van de Vlaamse gemeenschap met het oog op 'een culturele, sociale en economische orde, die de verwezenlijking zij van de katholieke solidariteitsleer, en meer bepaald: van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie'. Alle middelen om dit te bereiken waren goed in zoverre ze niet in strijd waren met de katholieke leer. Een van de opgesomde

middelen is de ‘gebeurlijke deelneming aan parlementaire, provinciale en gemeentelijke verkiezingsstrijd omdat het parlement, de provincie- en gemeenteraden scholen kunnen zijn van staatsburgerlijke opleiding en Vlaams-nationale propaganda’.

De ‘Wet’ maakte duidelijk dat het KVNV streefde naar een nieuwe orde: niet alleen de staatsinrichting, maar de hele maatschappij moest veranderen. Wat die nieuwe orde inhield, is niet duidelijk, behalve dat zij stoelde op de katholieke leer. Aan de verkiezingen

zou worden deelgenomen, niet omdat het binnen een democratisch bestel het geijkte middel was voor politieke machtsverwerving, maar omdat via de verkozen lichamen Vlaams-nationale propaganda kon worden gemaakt en omdat het kon bijdragen tot de 'staatsburgerlijke opleiding' van de verkozen mandatarissen.

Enkele tendensen, belangrijk bij de verdere ontwikkeling, zijn al duidelijk aanwezig. De staatsinrichting die het KVNV voorstond, marginaliseerde niet-katholieken. Zij konden niet deelnemen aan het staatsbestuur omdat zij buiten de 'staatsorde' vielen. Zij maakten ook geen deel uit van de 'Vlaamse gemeenschap' die het KVNV wilde opleiden. Belangrijker dan de tegenstelling katholiek versus niet-katholiek lijkt mij de marginalisering van andersdenkenden in de maatschappij. Het definiëren van de 'Vlaamse gemeenschap' als een te vormen (op te leiden) entiteit sluit daar bij aan. De bestaande samenleving in Vlaanderen is niet langer het uitgangspunt, wel een ideële 'Vlaamse gemeenschap'. Die gemeenschap kan een realiteit worden door opleiding en propaganda, met het oog op de vorming van de burgers. Wat die gemeenschap precies inhield, behalve dat zij katholiek en Vlaams zou zijn, werd nergens behaald. De leiders van het KVNV konden daar arbitrair over beslissen. Zij konden vrij beslissen wat 'het Vlaamse belang' was, wie een 'bewuste Vlaming' was en wat goed was voor de 'Vlaamse gemeenschap'. Zij bepaalden wat 'Vlaamse politiek' was. In de praktijk leidde het tot eindeloze palavers. Het KVNV zou in zijn bestaan gekenmerkt worden door verlammende ideologische discussies.

Organisatorisch kwam het KVNV evenmin van de grond, hoewel de structuur in de 'Wet' nauwkeurig was vastgelegd. Het was een merkwaardige structuur, deels op democratische en deels op autoritaire leest geschoeid. Afdelingsbesturen, arrondissementsraden en - besturen en een gouwraad werden trapsgewijs op democratische basis samengesteld. De eigenlijke leiding berustte bij de 'Politieke Commissie' en die werd allerminst democratisch verkozen. Zij was samengesteld uit de 'stichters' van het Verbond, de hoofdredacteur van *De West-Vlaming*, de voorzitter van de gouwraad en alle personen die bij meerderheid verkozen werden door de 'Politieke Commissie' zelf. De gouwsecretaris en de verkozenen van het Verbond in het parlement en de provincieraad konden uitgenodigd worden om zittingen van de commissie bij te wonen, maar zij hadden er geen stemrecht. De macht van de 'Politieke Commissie' was bijna totaal: 'De Politieke Commissie is de opperste leiding van het Verbond in de gouw, en is alleen gebonden door de "Wet" van het Verbond. Zij verklaart de "Wet" in geval van betwistingen. Zij treedt op als scheidsrechter bij alle belangrijke geschillen. Zij heeft toezicht over de werking van gelijk welke afdeling of inrichting van het Verbond in de gouw. Zij kan, de afgevaardigden gehoord, afdelingen ontbinden. Zij heeft toezicht over alle persuitgaven van het Verbond in de gouw. Zij kan dezelve schorsen of verhinderen.' Binnen de commissie werden de besluiten bij meerderheid van stemmen genomen. Uit haar midden werd een dagelijks bestuur verkozen met een 'hoofdman', een 'onderhoofdman' en een secretaris. Men kan dus spreken van een oligarchisch geleide partij met gedeeltelijk democratische structuren. Bij conflicten tussen de gouwraad - het hoogste democratisch verkozen lichaam van de partij - en de 'Politieke Commissie' - de autonome oligarchische leiding - nam een 'Raad', bestaande uit twee leden van elk lichaam en voorgezeten door de voorzitter van de gouwraad, de beslissing. Dit was dus in feite de enige beperking van de macht van de partijleiding.

Het is onnodig uitgebreid in te gaan op de concrete werking van die papieren structuur. De conclusie is eenvoudig: zij werkte helemaal niet. Uit de briefwisseling van secretaris Antoon Samyn aan ‘hoofdman’ Joris Van Severen blijkt duidelijk dat de feitelijke macht bij de arrondissementsbesturen berustte. Die besturen traden naar eigen goeddunken op en trokken zich niets aan van de beslissingen van de ‘Politieke Commissie’. Het KVNV slaagde er zelfs niet in op gouwniveau een behoorlijk secretariaat en een vrijgestelde secretaris te

handhaven[70]. Belangrijk hierbij was dat het lidmaatschapsgeld per arrondissement werd geïnd en er geen centrale partijkas was.

Andere belangrijke bedenkingen bij de 'Wet' van het KVNV: het ontbreken van elke verwijzing naar Dietsland en het feit dat er niet in een partijmilitie was voorzien. Bij de 'middelen' werd alleen de 'inrichting van Vlaams-nationale betogingen' vermeld. Belangrijk is bovendien de mededeling dat het Verbond zich langzaam over het hele Vlaamse land moest verspreiden.

2.4.3 Het Algemeen Vlaams Nationaal Verbond (avnv) (1928)

Op het congres van de 'Frontpartij' (in feite van de diverse regionale partijen) van 22 mei 1926 werd beslist een federatie op te richten met enerzijds het Vlaamse Front (in de praktijk de Antwerpse Frontpartij) en anderzijds de katholieke Vlaams-nationalistische partijgroeperingen (de rest). De volgende jaren werd druk overlegd hoe de nieuwe federatie vorm moest krijgen.

In 1928 kwam het op papier tot de vereniging van de bestaande katholieke Vlaams-nationalistische partijen in een Algemeen Vlaams Nationaal Verbond (AVNV). In april 1928 werd een 'Directorium' gesticht met als leden Joris Van Severen, Paul Beeckman[71], Bert D'Haese[72], Hendrik Borginon[73] en Staf De Clercq. De laatste zou vrijwel onmiddellijk zijn plaats afstaan aan Thomas Debacker. Alle belangrijke katholieke Vlaams-nationalistische groepen die toen bestonden, waren erin vertegenwoordigd: Brussel, Aalst, West-Vlaanderen en de Kempen.

De directoriumleden ondertekenden op 13 november 1928 een 'Wet'. Uit het hele concept blijkt dat de 'Wet' van het KVNV model stond[74]. Enkele verschillen maken toch duidelijk dat een ideologische verschuiving had plaatsgegrepen. Het 'doel' van het AVNV was 'het herstel der Groot-Nederlandse gemeenschap'. Weliswaar werd erbij vermeld dat daartoe eerst een Vlaams-nationale staatsinrichting nodig was, maar de penetratie van de Grootnederlandse gedachte was een feit.

Alle problemen waarmee het AVNV geconfronteerd werd, kregen een oplossing op basis van de 'organische staatsidee en het solidarisme'. Evenmin als in de 'Wet' van het KVNV wordt gespecificeerd wat dit inhoudt.

Bij de middelen om het doel te bereiken werd de 'gebeurlijke' deelneming aan de verkiezingen vermeld, zoals in de 'Wet' van het KVNV. Dit vormde een belangrijke stap in de richting van het antiparlementarisme: deelneming aan verkiezingen was voor de meerderheid van de Vlaams-nationalisten blijkbaar geen conditio sine qua non meer voor politieke machtsverwerving.

De structuur van het AVNV vertoonde hetzelfde tweeslachtige karakter als die van het KVNV. Het Directorium functioneerde nu als een totaal ongecontroleerde oligarchie. Het had de opperste leiding van het Verbond, kon op elk niveau beslissend tussenbeide komen en er was in geen enkele beroepsinstantie voorzien in geval van betwistingen. Het Directorium was alleen gebonden door de 'Wet', maar het kon de 'Wet' zelf wijzigen. Het besliste bij meerderheid van stemmen, behalve voor het wijzigen van de 'Wet', waarvoor een tweederde meerderheid werd vereist. Het benoemde ook zelf een vervanger bij het wegvallen van één van zijn leden. De 'afgevaardigden van het AVNV bij het parlement' waren ook verantwoording

verschuldigd aan het Directorium. Het kleine groepje van vijf mensen had zo'n verregaande ongecontroleerde macht dat men kan spreken van een autoritair geleide partij. In een circulaire van mei 1928 waarin Borginon de oprichting van het AVNV aankondigde, schreef hij dat het Directorium over een ‘dictatoriale macht’ beschikte tot einde 1930, in

afwachting van de oprichting van een Vlaams Nationale Raad met een controlerende functie. Het was dus aanvankelijk de bedoeling de macht van het Directorium te beperken[75]. In de 'Wet' bleef van die beperkingen niets over.

Het AVNV heeft op geen enkel ogenblik gefunctioneerd. Het was een doodgeboren kind. Belangrijk is dat men hoopte de organisatorische moeilijkheden te overwinnen door een autoritaire partijleiding aan te stellen. Het is wat dit betreft merkwaardig te moeten vaststellen dat Borginon naast Van Severen zitting had in het Directorium en zich voorstander toonde van een autoritaire leiding. Waar Van Severens opvatting over de partijwerking paste in een bredere visie op een autoritair georganiseerde samenleving, was dit ten aanzien van Borginon zeker niet het geval. Het is een belangrijke constatering omdat zij aantoont hoe de heersende opvattingen over de partijwerking gedeeltelijk losstonden van de maatschappelijke opvattingen.

Men mag daarbij niet uit het oog verliezen dat de massademocratie alle partijen voor uitdagingen plaatste. Het partijpolitieke Vlaams-nationalisme ontwikkelde zich in een tijd waarin het model van een massapartij langzaam het model van een kaderpartij begon te verdringen[76]. Zowel het KVNV als het AVNV vertoonden op papier de kenmerken van een massapartij: een strak gestructureerde organisatie berustend op plaatselijke afdelingen met leden die een contributie betaalden, een bestuursapparaat met raden en dagelijkse besturen en gedisciplineerde parlementsfracties. In de praktijk bleef het model van de kaderpartij gedeeltelijk doorwerken in die mate dat het partijpolitieke Vlaams-nationalisme zich arrondissementeel ontwikkelde rondom relatief autonome plaatselijke verkozenen. Zelfs een autoritaire partijleiding kon daar weinig aan veranderen. Het handjevol verkozenen had genoeg aan een losse samenwerking om zijn posities te handhaven. Het Vlaams-nationalisme zou eerst een verkiezingsoverwinning en vervolgens -nederlaag moeten meemaken voordat de mandatarissen en kandidaat-mandatarissen de noodzaak van een hechte partij zouden aanvoelen om hun posities te consolideren, te herwinnen of te veroveren.

Het Directorium van het AVNV was niet de enige instantie die een poging waagde overkoepelend op te treden. Jozué De Decker en Robrecht De Smet bleven met *Vlaanderen* hun rol spelen. Zij vonden in Jeroom Leuridan, die in West-Vlaanderen een steeds belangrijkere positie innam, een gewillige medespeler. Het legde een hypotheek op de Westvlaamse positie in het AVNV. De Smet begon op eigen houtje met een 'Jong Vlaamse Gemeenschap', een mystieke half geheime organisatie die in de traditie van vroegere gelijksoortige initiatieven een leidende rol moest spelen[77]. *Vlaanderen* was fel achteruitgeboerd en had veel van zijn prestige ingeboet[78]. Het blad werd overvleugeld door het katholieke *Jong Dietschland* dat vanaf 1927 verscheen en kon rekenen op de medewerking van een pléiade van katholieke Vlaams-nationalisten. Ik kom hier later op terug. Voorlopig volstaat het vast te stellen dat *Jong Dietschland* van in zijn eerste nummers van leer trok tegen het partijensysteem en het parlementarisme. Midden 1927 stelde het de Vlaams-nationale 'orde' al tegenover het 'liberale democratisme'[79]. Zulke opvattingen waren niet van aard om ideologische rust te brengen in het Vlaams-nationalisme.

Toen het AVNV na maandenlange onderhandelingen niet tot een overkoepeling was gekomen, werd de verwarring compleet. Het AVNV was er wel in geslaagd het

Antwerpse Front te overtuigen om aan te sluiten. In november 1928 trad Herman Van Puymbrouck toe tot het Directorium.

Het AVNV mislukte in eerste instantie omdat de moeizaam bereikte overeenkomst door Joris Van Severen doelbewust werd gekelderd. Hij hanteerde een integraal Grootneerlandisme om een radicaliseringsproces op gang te brengen. In zijn beruchte rede in de Kamer, 29 november 1928, stelde hij dat het doel van het Vlaams-nationalisme het herstel van de Nederlandse nationale eenheid was. Hij bracht hulde aan het activisme en de 'sublieme

deserteurs'. Dat hij daardoor de delicate strategie van het Antwerpse Front doorkruiste dat toen campagne voerde rondom de figuur van August Borms in een tussentijdse verkiezing, scheen hem niet te deren[80]. Op de Directoriumvergadering van 27 december 1928 bevestigde hij dat hij voortaan ondubbelzinnig de staatkundige hereniging met Nederland zou nastreven en dat hij afzag van de formule zoals die in de 'Wet' was voorzien. Het betekende het einde van het AVNV.

2.4.4 De ideologische ontwikkelingsgang tot 1932

2.4.4.1 *De leiding*

Hendrik Elias noemt de tweede helft van de jaren twintig en de eerste jaren van het volgende decennium tot aan de stichting van het Verdinaso in oktober 1931 en de stichting van het VNV twee jaar later, een 'incubatieperiode waarin de Vlaams-nationalisten worstelden met vier grote vraagstukken: de persoonlijke ambitie van Van Severen om zijn opvattingen aan het Vlaams-nationalisme op te dringen en het te leiden; het confessionele karakter van de partij; de Dietse gedachte en uiteindelijk de zg. rechtse opvattingen die met het fascisme reeds gezegevierd hadden in Italië en die oprukten naar de macht in Duitsland'. Elders schrijft hij: 'De houding van Van Severen, enige vertegenwoordiger van deze rechtse stromingen in het democratische en antimilitaristische Vlaanderen was vrij dubbelzinnig. Door zijn extreme positie met zijn Grootnederlandse politiek, kreeg hij zonder twijfel vat op de Dietse stroming in de Beweging. [...] Van Severen loodste zijn rechtse opvattingen voorlopig binnen via deze Dietse politiek. Hij bleef trouwens niet alleen staan met zijn propaganda voor politiek Groot-Nederland.'[81] Het schema dat Elias hanteert om de ideologische ontwikkelingsgang van het Vlaams-nationalisme te duiden, is dus eenvoudig: Van Severen is de instigator die het rechtse (in feite fascistische) ideeëngoed introduceerde via zijn Grootnederlands extremisme. Het schema waarin Lode Wils de verrechtsing van het Vlaams-nationalisme plaatst, heb ik hierboven al aangegeven. Het is de erfenis van het anti-Belgische activisme die, mede door buitenlandse stuwing, het Vlaams-nationalisme in een extreem rechtse richting joeg. 'Zo werden een aantal Vlaams-nationalisten [...] ondermijners van de democratie omwille van hun antibelgicisme. Met grote hardnekkigheid hebben ze de democratische inslag van de Vlaamse Beweging bestreden, omdat die een openheid naar de christen-democraten en de Antwerpse socialisten betekende, in plaats van naar de Duitse revanchisten.'[82] We weten dat Wils in dit proces een essentiële plaats toekent aan het politieke Grootneerlandisme. Wils en Elias zijn het erover eens dat het Grootneerlandisme een belangrijke rol speelt in de verrechtsing van het Vlaams-nationalisme. Zij verschillen fundamenteel van mening over de motor van die verrechtsing: voor Elias is dat de politieke ambitie van één man, voor Wils is dat het antibelgicisme zelf.

De verrechtsing was al in zekere mate merkbaar in de statuten van het KVNV en van het AVNV. Beide partijen hadden een oligarchische leiding. Deelneming aan de verkiezingen werd met het oog op politieke machtsverwerving niet beschouwd als een conditio sine qua non. De discussie die de stichting van het AVNV voorafging,

geeft een uitstekend beeld van het ideologische discours dat het Vlaams-nationalisme toen kenmerkte.

Op 26 januari 1928 had een eerste vergadering plaats waarop een inventaris werd gemaakt van de problemen die de eenmaking van alle katholieke Vlaams-nationalistische groepen in de weg stonden[83]. Voorzitter Staf De Clercq vroeg vooral of alle aanwezigen het erover eens waren dat een afzonderlijke organisatie van katholieke Vlaams-nationalisten nodig was. Iedereen was het daarover eens. De vergadering werd ingeleid door Bert D'Haese. Hij constateerde dat de katholieke Vlaams-nationalisten verdeeld waren over twee stromin-

gen: ‘Als doelstelling enerzijds de Grootnederlandse oplossing, anderzijds de Belgisch-federalistische. Als methode enerzijds de revolutionaire, anderzijds de parlementaire. Als sociale inhoud enerzijds de fascistische, anderzijds de democratische.’ Zulke tegenstellingen waren z.i. niet onoverbrugbaar. ‘We moeten trachten een zelfde bedding te vinden voor deze twee stromingen.’ Wat de eerste tegenstelling betrof, meende D'Haese dat men niet mocht vervallen in een ‘negatief separatisme’ omdat dit een hinderpaal zou vormen voor de groei van het Vlaams-nationalisme. Wat de methode betrof, ontwikkelde D'Haese een gedachtengang die nog vele jaren aanleiding zou geven tot allerlei incongruenties: ‘[We kunnen] de revolutionaire actie aankweken en toch parlementair blijven. [...] We kunnen best aannemen dat de jeugd wordt gegroepeerd in verenigingen met krijgsachtig karakter. Alles is een kwestie van opvoeding en voorbereiding.’ Vooral de derde tegenstelling was het moeilijkst te overbruggen. D'Haese meende dat men een ‘volksgezinde houding’ moest aannemen. Daarmee typeerde hij treffend de ontwijkende houding die de hele discussie in de toekomst zou blijven kenmerken.

In de discussie die volgde, waren alle aanwezigen het erover eens dat de parlementaire en de revolutionaire ‘methode’ samen aangewend konden worden. Niemand verzette zich op principiële gronden tegen het denkbeeld van een fascistische staatsinrichting. Men was het er blijkbaar over eens dat ‘een sterke staat’ waarbij ‘de klemtoon’ op de uitvoerende macht zou liggen, nodig was als overgangsfase naar een ‘normaal geconstitueerde staat’ waar de klemtoon op de wetgeving zou komen te liggen. Het is niet gemakkelijk uit het beknopte verslag precies te achterhalen wat de slotsom van deze discussie was. De teneur lijkt mij de volgende. Om het politieke doel te bereiken zou het nodig zijn gedurende een bepaalde periode een autoritaire staat in te stellen (blijkbaar door sommigen gelijkgesteld met een fascistische staat). Uiteindelijk moest dat leiden tot een ‘normale’ staat waar de ‘wetgeving’ (dus het parlement) zou regeren. Over de vraag of ‘we onze mensen hiervoor [waarvoor?] van nu af aan reeds [zouden] opleiden’ geraakte men het niet eens en daarom werd een speciale commissie opgericht. Over de geografische omschrijving (Vlaanderen of Groot-Nederland) van de Staat was men het ook niet eens. Uiteindelijk legde men de volgende formule ter stemming neer: ‘Politieke zelfstandigheid met wetgevende en uitvoerende macht [van Vlaanderen] en vrijheid te streven naar het Groot-Nederlands ideaal, zonder echter dit ideaal als einddoel te mogen afbreken.’ Borginon stemde tegen omdat hij de vrijheid eiste te mogen ageren tegen de ‘Groot-Nederlandse oplossing als einddoelstelling’. Debacker, Heylen en Van den Berghe onthielden zich, de rest stemde voor dit voorstel.

Op 11 maart 1928 had een tweede vergadering plaats[84]. Staf De Clercq begon met een waarschuwing inzake de formulering die de vorige vergadering had gegeven aan de Grootnederlandse doelstelling. Hij trok een niet mis te verstane grens. In het arrondissement waar hij na jarenlang werken (48 vergaderingen per jaar in acht verschillende gewesten) de basis had gelegd voor een ‘anti-Belgische Vlaams-nationale strijdmacht’ die zo sterk was dat eenieder die erdoor gesteund werd onmogelijk kon falen bij de volgende verkiezing, wenste hij niet dat er sprekers zouden optreden die het Grootnederlandse ideaal kwamen uitdiepen. ‘[Zij zouden] oneindig veel kwaad doen aan de geleidelijke Vlaams-nationale opvoeding en door [hun] onbesuisd optreden veel vernietigen van het werk dat met zoveel moeizaamheid werd opgebouwd.’ De Clercq stelde dat hij door zijn ervaring beter ‘de

volksstromingen' kende dan degenen die af en toe eens het woord voerden op een grote volksvergadering. Hij meende daarom te moeten zeggen 'tot de grote koppen, de theoretici, de schitterende redenaars - die wij ook nodig hebben - alsook tot anderen die misschien 50 jaar te vroeg geboren zijn: wees voorzichtig!: trap niet met de voeten wat tenslotte de massa zelf vertegenwoordigt van het Vlaams-nationale strijdleger.'

Vervolgens sneed hij de hamvraag aan: 'Moeten wij streven naar de dictatuur of naar de

volkssoevereiniteit?' Verschillende aanwezigen stelden voor die kwestie uit te stellen om haar eerst te laten behandelen in een beperkte groep. (De commissie die in de eerste vergadering werd aangesteld?) De Clercq wees het af. De kwestie was te fundamenteel en te dringend: 'Elk uitstel [vergroot] de verwarring. Een gedeelte van West-Vlaanderen werkt [...] in die richting, [de rest] van het Vlaamse land in de andere richting. De verhoudingen worden scherper.' Hij gaf het woord aan Joris Van Severen die verduidelijkte welke staatsordening hij voor ogen had. Het verslag van De Clercq over die uiteenzetting bevat tegelijk zijn eigen kritiek erop. Dat kwam doordat Van Severen zijn opvattingen vooraf in een brief aan De Clercq had meegedeeld[85]. De Clercq heeft dit deel van zijn verslag duidelijk vooraf opgesteld. De opvattingen die hij Van Severen in de mond legt, komen in ieder geval overeen met de ideeën die men terugvindt in Van Severens brief. Van Severen stelde daarin dat hij een sterke staat nastreefde die altijd het algemeen belang zou verdedigen tegen de vijanden van het algemeen belang. Die vijanden zijn: 'De vreemden, de plutocratie ('t geld), alles wat de natie innerlijk scheurt en verzwakt: de parlementaire partijen, de partij-syndicaten enz.' Die sterke staat zou een corporatieve staat zijn die een volkomen solidariteit zou bewerkstelligen tussen staat en natie. De Vlaams-nationalisten moesten dit nastreven, uiteraard niet via de parlementaire strijd, 'maar door de uitbouw van de staat in de staat'. Hij schetste nog zijn visie op de organisatie die de staat in de staat moest zijn. Het is de oligarchische structuur die we terugvinden in het KVNV en het AVNV. De ideeën van Van Severen waren in de ogen van De Clercq flinterdun. Hij maakte er brandhout van.

Over de manier waarop Van Severen zijn harmonische solidaristische staat tot stand wilde zien komen, merkte De Clercq schamper op: 'En dat denkt hij te bekomen [...] door een werking die van nu af aan de Vlaams-nationalisten, die misschien als geestesgenoten het solidairst zijn, tegen mekaar opstelt en verdeelt.' '[Zijn] theorie', zo ging De Clercq verder, 'kan ik in grote lijnen bijtreden en was ze uitvoerbaar, ik stond naast hem.' Vervolgens stelde hij Van Severens stelsel aan de kaak: 'Dat alles [...] is zeer schoon en kan, zo het te verwezenlijken was, door iedereen worden bijgetreden. Men moet zich maar indenken: mensen die kunnen leiden, zij mogen maar twee of drie man zijn; mensen die wel de rol spelen van raad te geven en van tegen hun raad in gebeurlijk blindelings te gehoorzamen en dan een hoop mensen die zich laten leiden als vee. Breng mij zulke mensen of bewijs mij de mogelijkheid ze te vormen en de zaak is seffens opgelost.' De Clercq bedoelde het ironisch, want na een overzicht te hebben gegeven van wat Van Severen beschouwde als de ideale maatschappij, kwam hij tot het besluit dat het neerkwam op 'de toepassing door een of meer personen van de formule waarvan ik niet wil weten, namelijk: "L'Etat c'est moi!" of"L'Etat c'est nous!" [...].' In het verslag staat ook nog, doorstreept: 'Dit is "ik ben de verstandigste, ik heb dus de waarheid in pacht en iedereen heeft zich te voegen naar mijn wil en mijn wetten! Die wil zal ik doordrijven desnoods met geweld".' Ook de voorstellen inzake de hervorming van de Vlaams-nationale organisatie en strijd, vonden geen genade: 'Het stelsel Van Severen stelt de Vlaams-nationalisten tegen mekaar op; het is dus een gevaar voor Vlaanderen. Het ware laf de ogen te sluiten voor dat gevaar. Het moet bekampt worden van nu af aan over het ganse land. Het geldt hier geen kwestie van details, doch van de grondslagen zelf van hetgeen we willen opbouwen.'

Het was niet alleen de mening van De Clercq, maar evenzeer van de meerderheid van de aanwezigen op de vergadering, als we het verslag van De Clercq mogen geloven.

Wat kunnen we hieruit voorlopig besluiten? Voor de Vlaams-nationalistische leiders op het einde van de jaren twintig was de Grootnederlandse opvatting geen essentieel probleem. Zelfs Borginon had zich in de vergadering van januari 1928 een principieel voorstander genoemd van Groot-Nederland, alleen vond hij het onrealiseerbaar en hij wenste

dat ook te mogen zeggen. Anderen waren dezelfde mening toegedaan. De Clercq stelde noch min noch meer zijn veto tegen de verkondiging van die ideeën in zijn arrondissement. Wat moeilijkheden opleverde was de poging om Groot-Nederland te verplichten als politiek doel. Dát was de bedoeling van Van Severen en het was ongetwijfeld een onderdeel van zijn poging het Vlaams-nationalisme te vervreemden van het democratische politieke bedrijf.

Hét grote knelpunt was de opvatting over de maatschappelijke inrichting. Men kan niet zeggen dat de fascistische ideeën die Van Severen verkondigde gemeengoed waren. Het is wel betekenisvol dat ze behandeld werden als een vrije kwestie. Toch blijkt uit de argumentatie van De Clercq dat het verzet principieel was. Het neemt niet weg dat een aantal elementen die in een verdere ontwikkeling de fascisering van het politieke Vlaams-nationalisme in de hand zullen werken, al aanwezig waren. De opsomming, op het einde van de vergadering in maart 1928, van zeven punten waarover volgens De Clercq een consensus tot stand kon komen, maakt het duidelijk:

‘a) In alles anti-Belgisch ijveren.
b) Kernen van Vlaams Verweer trachten te stichten.
c) Een Vlaams-nationale raad stichten voor buitenlandse actie, verweer, directe actie binnenland.
d) Vlaams-nationalistische belangenverenigingen stichten.
e) Uitspraak doen over het al of niet doen aan parlementaire actie en eventueel de kamerleden verplichten zich aan die uitspraak te houden.
f) Onderzoeken in welke mate het mogelijk is de uitvoerende macht te versterken en de wetgevende te verbeteren.
g) Een plan gereed maken dat de mogelijkheid voorziet op een gegeven ogenblik, bij onvoorziene of voorziene omstandigheden het bestuur over Vlaanderen in handen te nemen.’

Het idee van een (eventueel) gewelddadige greep naar de macht, met (eventueel) hulp van het buitenland, uitgevoerd door een revolutionaire groep waaraan de verkozen mandatarissen ondergeschikt zijn, ligt duidelijk in deze zeven punten besloten. In de eigenlijke ‘Wet’ (in feite de statuten) van het AVNV blijft niet veel over van die richtlijnen. Een bewijs dat de meeste Vlaams-nationalistische leiders er nog niet klaar mee waren gekomen. We hebben wel gezien dat het concept van een oligarchische leiding voor het AVNV een breuk betekende met het democratische partijmodel. In die context verwonderde ik mij erover dat men Hendrik Borginon aantrof naast Joris Van Severen in een Directorium met - dixit Borginon - ‘dictatoriale macht’. Ik meen dat we hier zijn aanbeland bij een uiterst belangrijk element in de voorgeschiedenis van het VNV: de doorgedreven pogingen om een goed gestructureerde nationale partij op te richten dreef de Vlaams-nationalisten in de richting van een autoritair partijmodel. Sommige Vlaams-nationalistische leiders (op het einde van de jaren twintig een minderheid met Van Severen op kop) zagen een autoritaire partij als de voorafspiegeling van een autoritaire staat, wilden zelfs de partij omvormen tot een embryo van zulke staat. De meerderheid van de Vlaams-nationalistische leiders was het oneens met dit fascistische ideeëngoed, maar was wel bereid erover te praten en een eind in die richting te gaan. Illustratief is het begin van een brief van Van Severen aan De Clercq waarin hij op pedante wijze zijn standpunt uitlegt: ‘Mijn beste Staf,’ schrijft Van Severen, ‘ge verwart twee orden

van zaken: 1. Doelstelling en staatsopbouw, 2. Organisatie der krachten die 't doel nastreven. [...]'[86] De Clercq begreep maar al te best het onderscheid, maar weigerde een sterke partij te beschouwen als de eerste stap op weg naar een sterke staat.

2.4.4.2 *De radicalisering van de basis*

Hierboven heb ik voornamelijk de ontwikkelingsgang van de standpunten van leidinggevende Vlaams-nationalisten belicht. Hun standpunten evolueerden onder invloed van een zich radicaliserende basis. De tweede helft van de jaren twintig wordt bij de vlaamsgezinde katholieke jongeren gekenmerkt door een duidelijk radicaliseringsproces in anti-Belgische zin. De Belgische eeuwfeesten waren een belangrijk agitatorisch moment en in zekere zin een culminatiepunt van de agitatie.

De ideologische ontwikkeling van de Vlaamse katholieke leerlingen en studenten is voor mijn onderzoek essentieel omdat deze sociale groep een belangrijke rekruteringsbasis leverde voor het VNV. We zijn er goed over ingelicht door de diverse studies van Louis Vos[87]. Zijn boek over het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond (AKVS) en zijn studie over de ideologische ontwikkeling van de Vlaamse studenten vormen een stevige basis[88]. Vos toont aan dat de AKVS-leiding al kort na de oorlog in het Vlaams-nationalistisch vaarwater terechtkwam[89]. De tweede generatie leiders, met als exponent bijv. Tony Herbert, maakte een duidelijke keuze voor het nationalisme. De derde generatie werd sterk beïnvloed door de zg. 'Leuvense studentenrevolte' van 1924-1925, een versnellingsmoment in het radicaliseringsproces. Zij verhieven het antibelgicisme tot de essentie van het Vlaams-nationalisme. De Leuvense AKVS-leiding drukte haar ideologische stempel op de organisatorisch relatief onafhankelijke AKVS-bonden. In feite was het AKVS grotendeels een scholierenbeweging van katholieke collegescholieren, gepatroneerd door vlaamsgezinde leraren en geestelijken. In 1923-1924 telde de organisatie 223 bonden, 25 gewesten en 5 gouwen met meer dan 7.000 leden. Aangezien door de greep van de Leuvense AKVS-leiding een vervlechting was ontstaan tussen het AKVS en de Leuvense studentenbeweging die een open confrontatie aanging met het episcopaat, deelde het AKVS in de bisschoppelijke klappen. Vos toont goed aan dat de bisschoppelijke repressie maar één oorzaak is van de ondergang van het AKVS vanaf de tweede helft van de jaren twintig. Doordat de AKVS-leiding de organisatie politiseerde, door haar in te zetten als verlengstuk van haar ideologische strijd, leed het AKVS aan functieverlies. Het AKVS beantwoordde niet meer aan de noden en behoeften van haar leden. Het had een aanzienlijk ledenverlies tot gevolg. Daarbij kwam nog een sterke tegenbeweging van de Kerk die wereldwijd een lekenorganisatie onder hiërarchisch kerkelijke leiding tot stand bracht: de Katholieke Actie. Vrije jeugdbewegingen, zoals het AKVS, verdwenen grotendeels. Dat was een Europese trend.

Belangrijk in dit verhaal is dat in Vlaanderen met het AKVS een groep geradicaliseerde jongeren ontstond. Het ging een open confrontatie met het bisschoppelijk gezag niet uit de weg. Dat het AKVS het slachtoffer werd van een ongelijke confrontatie traumatiseerde vele van de toenmalige jongeren.

De agitatie in de studenten beweging is een belangrijke motor geweest van de radicalisering. Een eerste belangrijk moment was de goedkeuring van de wet-Nolf. De 'Nolf-barak' die er het gevolg van was, werd geboycot door de flamingantische studenten. De boycot van de Nederlandstalige leergangen in Gent was een voortdurende gelegenheid tot agitatie. Het feit dat de Katholieke Vlaamse Kamergroep een pragmatische houding aannam en de Nolf-wet goedkeurde, veroorzaakte een

breuk tussen de studentenleiders en de ‘minimalistische’ leiders. De studentenleiders, zo stelt Vos, zegden nu definitief hun vertrouwen in de ‘officiële leiders’ op. Het was te merken aan de inhoud van het Westvlaamse scholierenblad *De Vlaamsche Vlagge* en aan die van het Leuvense studentenblad *Ons Leven*. De toon werd scherper en de ‘taalwetterij’ werd gehekeld. De Leuvense studentenrevolte in 1924-1925 kan beschouwd worden als een keerpunt[90]. Een hele generatie studentenleiders werd er diep-

gaand door getekend. De verhoudingen tussen de rectorale overheid en de radicale vlaamsgezinde studenten, vooral verenigd in het KVHV, waren al langer gespannen. De spanning zou zich ontladen n.a.v. de amnestie-actie die vanaf de herfst 1923 door de pas vrijgelaten Antoon Jacob op gang werd gebracht rondom de figuur van August Borms. Dat Borms gevangenzat in de Leuvense gevangenis was een bijkomende factor. Amnestie-betogingen leidden tot een escalatie waarbij zich gewelddadigheden voordeden tussen Vlaamse en Franstalige studenten. De rectorale overheid trad bestraffend op. KVHV-praeses Paul Beeckman werd van de universiteit verwijderd[91]. Het lokte een escalatie van studentenprotesten uit en nieuwe uitzettingen waren het gevolg. Tony Herbert en Gerard Romsee kregen het 'consilium abeundi'. De agitatie bezorgde de Vlaams-nationalistische studentenbonden een enorme zuigkracht. Louis Vos schetst de radeloosheid van niet-nationalistische flamingantische studentenleiders die totaal geen vat meer op de studenten kregen. Uiteindelijk greep kardinaal Mercier in. Hij stelde op 4 maart 1925 een bisschoppelijke brief op, ondertekend door alle bisschoppen, waarin het KVHV op doctrinaire gronden werd veroordeeld[92]. De bisschoppelijke veroordeling droeg bij tot de isolering van de radicale Vlaams-nationalistische studenten. Later werd het Vlaams-nationalisme zélf door de bisschoppen herhaaldelijk veroordeeld[93]. Mercier was vroeger al scherp opgetreden tegen het Vlaams-nationalisme. Zo had hij de clerus verboden, op straf van doodzonde, de krant van de Frontpartij te lezen[94]. Het is moeilijk de precieze impact in te schatten van het bisschoppelijk optreden. Het zal ongetwijfeld hebben meegeholpen aan de afdamming van het Vlaams-nationalisme. Voor vele Vlaams-nationalisten zal het integendeel geleid hebben tot een nog strakkere radicalisering. Men mag daarbij niet vergeten dat in het Vlaams-nationalisme een aantal stevig theoretisch geschoolde geestelijken actief waren die aan de lopende band doctrinair tegengif brouwden. Cyriel Verschaeve is onbetwistbaar de invloedrijkste geweest. Tijdens de Leuvense crisis was hij het die in een berucht anoniem artikel in *Ons Leven* onder de titel 'Aan de Vlaamse jeugd', de jeugd noch min noch meer opriep de bisschoppelijke veroordelingen naast zich neer te leggen. Odiel Spruytte mag hier evenmin worden vergeten. Vanuit de thomistische wijsbegeerte bezorgde hij het Vlaams-nationalisme een doctrinaire basis. We weten uit de studie van Pieter Jan Verstraete dat Spruytte de geheime auteur was van een open brief van Gerard Romsee aan de bisschoppelijke overheid. Die brief lag mee aan de basis van de verwijdering van Romsee en Tony Herbert van de universiteit[95]. Spruytte zal later een cruciale rol spelen in het VNV. Er waren nog veel meer seculiere en reguliere geestelijken die bij het Vlaams-nationalisme aanleunden. Velen vochten een persoonlijke strijd uit met de kerkelijke hiërarchie. Toen Thomas Debacker in 1929 in volle verkiezingsstrijd een tik van de kromstaf kreeg, werd zijn verweerschrift geschreven door o.m. de jezuïeten Desiré Stracke en Jozef Van Mierlo. Debacker behaalde overigens een schitterende overwinning. De bisschoppelijke veroordeling betekende hier dus allerminst een afdamming van het Vlaams-nationalisme.

Met Lode Wils besluit ik dat de onvermijdelijke breuk tussen de bisschoppen en de Vlaams-nationalistische studenten- en scholierenbeweging en tussen het Vlaams-nationalisme in het algemeen een versterkend en versnellend effect heeft gehad op de nationalistische partijvorming[96].

Bij het Verbond van Vlaamse Oud-strijders (VOS) is evenzeer een radicalisering waarneembaar. In de tweede helft van de jaren twintig gingen binnen VOS meer en meer stemmen op om een ondubbelzinnige Vlaams-nationalistische koers te varen. In vele plattelandsgemeenten was VOS de kern van Vlaams-nationalistische agitatie. Toch zou VOS pas in de jaren dertig een heuse mobiliserende kracht worden toen het de gangmaker werd van de strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord. VOS kampte in de jaren twintig nog met organisatorische moeilijkheden, o.m. ingevolge de spanningen tussen Vlaams-nationalis-

ten en flaminganten die politiek neutraal wensten te blijven. Het VOS-bestuur werd verlamd door een tweespalt tussen radicalen en gematigden. In 1924 kwam het tot een breuk in het bestuur. Een terugloop van het ledental en organisatorische moeilijkheden waren er het gevolg van. Ook in de plaatselijke afdelingen werkte de tweespalt door[97]. Van 1928 af maakte VOS een sterke ontwikkeling door op een zuiver Vlaams-nationalistische basis. Toch bleven de spanningen tussen VOS en het partijpolitieke Vlaams-nationalisme doordat VOS zich onafhankelijk bleef opstellen[98]. Het neemt niet weg dat VOS mag worden beschouwd als een magneet voor het Vlaams-nationalisme. Uit een rapport dat Staf De Clercq midden 1931 liet opstellen over de moeilijkheden tussen VOS en zijn partij: 'Welke houding moet onze partij aannemen tegen VOS? Alleszins geen vijandelijke houding. VOS is een machtige [...] organisatie. Buiten een paar uitzonderingen (en die staan dan nog dicht bij ons) ken ik geen leiders die op politiek gebied niet aan onze zijde staan, doch door de ondervinding geleerd, houden allen aan de onpartijdigheid van VOS omdat VOS mag beschouwd worden als een kweekschool van Vlaams-nationalisten.'[99] Niettemin meende Staf De Clercq dat het tijd werd 'om een onbloedige revolutie in VOS door te drijven', het is een plan dat hij zal blijven koesteren, ook later toen hij de leider werd van het VNV[100].

De ontwikkelingen binnen VOS hingen samen met de ontwikkeling van de IJzerbedevaarten. De 'Bedevaarten naar de graven van de IJzer' waren van geïmproviseerde bijeenkomsten al snel uitgegroeid tot jaarlijkse manifestaties die steeds meer succes hadden. Het organiserend comité voer onder impuls van zijn voorzitter Frans Daels een uitgesproken Vlaams-nationalistische koers. Steeds duidelijker en luider klonk een anti-Belgische toon. Toch bleven de bedevaarten aantrekkingskracht uitoefenen op een breder publiek. In 1925 had een incident plaats met een radicaliserend effect. Met het oog op de aanleg van definitieve militaire kerkhoven met eenvormige grafzerken, werden een 130-tal 'heldenhuldezerkjes' vernietigd. Op de IJzerbedevaarten en in de Vlaams-nationalistische propaganda gaf de 'aanslag van België op Vlaanderen' jarenlang voedsel aan verontwaardiging. Dat was niet minder het geval met een incident - ditmaal een echte provocatie - vijf jaar later, toen een vliegtuig op de IJzerbedevaart van 1930 strooibiljetten en Belgische vlaggetjes uitwierp. Het strooibiljet riep de bedevaarders op zich loyaal achter het Belgische vaderland en koning Albert te scharen. De massa reageerde woedend. Belgische vlaggen werden afgerukt en in brand gestoken. Elias verhaalt hoe de oud-strijders van Oostduinkerke hun vlag, getooid met de nationale driekleur, per opbod verkochten op de grote markt van Diksmuide waarna zij door de kopers in brand werd gestoken[101].

Lode Wils wijst op het belang van dergelijke incidenten. IJzertoren, heldenhuldezerkjes, Vlaamse leeuwevlag... groeiden uit tot nationale symbolen die steeds meer geplaatst werden tegenover de Belgische nationale symbolen[102]. De Belgische vlag of de leeuwevlag hijsen, betekende kleur bekennen.

De Belgische eeuwfeesten werden onvermijdelijk getekend door een opeenstapeling van incidenten waarbij de nationale symbolen ten volle hun functie konden vervullen. Het incident op de IJzerbedevaart was maar het opmerkelijkste in een lange rij. Aanhoudend werden anti-Belgische manifestaties georganiseerd, soms ludiek, soms gewelddadig. Een Amerikaan die voor een studie over de Vlaamse Beweging in die

periode een aantal meetings bijwoonde, schreef: ‘Their public meetings have hardly been less sober. Passionate speeches are often accompanied by much waving of Flemish flags and the singing. Frequently riots follow such meetings [...].’[103]

Elias schrijft dat in Vlaams-nationalistische kringen een echte vloed van ‘anti-’30-literatuur verscheen. Wils ziet de Nederlandse Groot-Nederlanders hun inspanningen opdrijven om hun steentje bij te dragen tot de anti-Belgische explosie. Niet zonder succes overigens. Zij slaagden erin hevige perspolemieken te ontlokken. Pieter Geyl werd in 1929 door de Bel-

gische overheid zelfs over de grens gezet[104]. Hij en Gerretson zetten omstreeks 1930 een Grootnederlandse geschiedschrijving in de steigers. Het incident met de zg. 'Utrechtse documenten' werd ook een smaakmaker in de gespannen sfeer. Een door de Belgische militaire veiligheid opgestelde valse tekst van het Frans-Belgisch militair akkoord werd samen met enkele al even valse uittreksels van de geheime stafbesprekingen via een agent te koop aangeboden aan Ward Hermans die ze kocht met geld van Rotterdamse zakenkringen uit het Grootnederlandse milieu. Nadat zij waren gepubliceerd in het *Utrechts provinciaal en stedelijk dagblad* (23 februari 1929), brak een internationale diplomatieke rel uit. Zelfs de voetbalwedstrijd België-Nederland werd erdoor opgeschort! De Belgische regering kon gemakkelijk bewijzen dat het vervalsingen waren. De Belgische pers eiste het hoofd van Hermans. Zelfs de Vlaams-nationalistische leiders zagen zich verplicht wat afstand te nemen. Uiteindelijk berokkende heel de zaak noch Hermans noch de Vlaams-nationalisten veel schade. Hermans werd twee maanden later met klank verkozen.

Men was in 1930 ver verwijderd van de naoorlogse jaren toen elke uiting van vlaamsgezindheid werd overschaduwd door het Belgische patriottisme en de Vlaams-nationalisten in het defensiefzaten. Deze ontwikkeling hing samen met de expansie van een Vlaamse subnatie in de Belgische Staat.

Eindnoten:

56 P. Renard, *De ideologische en organisatorische problemen* [...], p. 126. Renard baseert zich op een reorganisatievoorstel van Van Severen.
57 *Maandelijks Bulletijn van het Vlaamse Front*, jg. 1, 1922, 1, p. 1.
58 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, p. 118.
59 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, p. 41.
60 L. de Lichtervelde, Enquête sur la situation du parti catholique, in: *La Revue Générale*, 15 januari 1922, p. 117. Citaat bij G. Castermans, *De houding van de Fronters* [...], p. I.
61 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, p. 119.
62 P. Renard, *De ideologische en organisatorische problemen* [...], pp. 94-109.
63 H. Gaus, *Het cultureel-maatschappelijk leven*, in: *AGN*, deel 14, 1982, pp. 268-269.
64 L. Picard, Het Vlaams-nationalisme, in: *BTNG*, I, 1969, 1, p. 163.
65 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 171.
66 R. D'Haese, *De integratie* [...], in: R. D'Haese, *Daens in brons*, pp. 64-65.
67 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 226-227.
68 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 123.
69 P. Renard, *De ideologische en organisatorische problemen* [...], Bijlagen.
70 P. Renard, *De ideologische en organisatorische problemen* [...], pp. 191-198.
71 Advocaat Paul Felix Beeckman wierp zich op als de *coming man* van het Vlaams-nationalisme in Kortrijk. Als voorzitter van het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond (KVHV) had hij een zekere bekendheid verworven toen hij van de Leuvense universiteit werd verwijderd na een politieke botsing met de rectorale overheid.
72 Advocaat Bert D'Haese was een van de leidende Aalsterse Vlaams-nationalisten.
73 Borginon had zich na zijn niet-verkiezing in 1925 enkele jaren teruggetrokken uit de actieve politiek. Van 1927 af trad hij opnieuw op de voorgrond bij de onderhandelingen ter voorbereiding van het AVNV.

74 AMVC, Dossier AVNV, V 34508 D. 'Wet van het Algemeen Vlaams Nationaal Verbond', [1928].
75 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Rondschrijven van Hendrik Borginon, mei 1928.
76 Cf. de klassieke typologie van M. Duverger, *Les partis politiques*, 1953.
77 L. Vandeweyer, De Jong Nederlandse Gemeenschap [...], in: *WT*, jg. 48, 1989, 1, pp. 43-47.
78 L. Vandeweyer, Redactiegeschiedenis [...], in: *WT*, jg. 45, 2, 1986, pp. 70-73.
79 G. Van Haver, Het 'Nieuwe Orde'-vuur [...], in: *WT*, jg. 42, 1983, 2, pp. 104-106.
80 *De Schelde* drukte de rede niet af en maakte er slechts vaag een allusie op.
81 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 138-139; 136-137.
82 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 207-208.
83 ARA, KA, Bundel 927. 'Verslag der vergadering van 26 januari 1928'. Het verslag is niet ondertekend. De vergadering werd voorgezeten door Staf De Clercq. De andere aanwezigen waren: Hendrik Borginon (Brussel); Piet Finné (Leuven); Bert D'Haese en Ernest Van den Berghe (Aalst); Thomas Debacker en Arthur Heylen (Turnhout); Ward Hermans en Jozef Muys (Mechelen); Joris Van Severen, Jeroom Leuridan en Honoré De Busschere (KVNV'ers uit West-Vlaanderen). Voorts waren nog aanwezig Raoul Hoornaert, de Brusselaar die in 1925 de lijst in Brugge had aangevoerd.
84 Blijkens een rondschrijven van Staf De Clercq werden hierop alle aanwezigen van de eerste vergadering uitgenodigd, met nog twee afgevaardigden uit het arrondissement Antwerpen: Leo Scheere en Dries Van Rompaey, beiden stichtende leden van de Antwerpse 'Kristelijke Vlaamse Volkspartij': ARA, KA, Bundel 927. Rondschrijven van Staf De Clercq aan genoemden, 14 februari 1928.
85 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Joris Van Severen aan Staf De Clercq, 4 maart 1928.
86 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Joris Van Severen aan Staf De Clercq, 4 maart 1928.
87 L. Vos, *Bloei en ondergang van het AKVS*.
88 L. Vos, Ideologie en idealisme [...], in: *BTNG*, jg. 6, 1975, 3-4, pp. 263-328; L. Gevers en L. Vos, *Dat Volk Moet Herleven* [...]; L. Vos, *Nationalisme en rechtse stroming* [...].
89 Talrijke leiders van het AKVS zullen een rol spelen in het VNV: Frans Daeseleire, Jan Timmermans, Luc Matthys, Hendrik Ballet, Paul Beeckman, Tony Herbert, Mathieu Croonenberghs, Leo Wouters, Jef Devroe, Walter Bouchery, Jozef Coene, Amaat Boekaert, Theo Brouns e.a.
90 Ook in de werking van een lokale AKVS-bond merkt men duidelijk dat 1925 een ommezwaai naar het radicalisme betekende: K. Vangenechten, *Geschiedenis van een Kempische Studentenbond. Geel*, 1906-1930, pp. 76-102.
91 P.F. Beeckman schreef er later een getuigenis over: *De Studentenrevolte van 1924/25 te Leuven*, 1975.
92 Brief gepubliceerd door P.F. Beeckman, *De Studentenrevolte* [...], pp. 36-38.
93 Op 30 september 1925 veroordeelde de Brugse bisschop Waffelaert het Vlaams-nationalisme. De brief werd overgenomen in een gezamenlijk schrijven van de Belgische bisschoppen op 11 oktober 1925. In 1926 en 1927 volgden nog veroordelingen, ook van kardinaal Van Roey die Mercier was opgevolgd in januari 1926: K. Van Isacker, *Herderlijke brieven* [...], pp. 111-116.
94 R. Boudens, *Kardinaal Mercier* [...], pp. 200-207.
95 P.J. Verstracte, *Odiel Spruytte* [...], p. 124-125.
96 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 232-233.
97 Dat blijkt bijv. uit de studie van Digna Coppieters over Temse: *Ontstaan, evolutie en functie* [...], pp. 87-90.
98 G. Provoost, *De Vossen* [...], pp. 45-88.
99 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. 'Conflict VOS - Vl. nat. partij', [medio 1931].
100 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, [medio 1931].
101 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 62-63.
102 L. Wils,*Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 193-199.
103 H. Clough, *A history of the Flemish movement in Belgium*, [1930], p. 227.
104 L. Wils, Wetenschap en politiek omstreeks 1928, in: *WT*, jg. 37, 1978, 3, kolom 138.

2.5 De Vlaamse subnatie

De Vlaamse natiewording maakte in de jaren twintig een versnellingsmoment door. De electorale doorbraak in 1929 van de Vlaams-nationalisten en het succes van het VNV in de jaren dertig vinden hun verklaring voor een deel in dit proces.

De ideeënhistoricus Elias ziet als voornaamste krachtlijn van de jaren twintig de 'ontwikkeling van de Vlaams-nationale gedachte'. Hij bedoelt ermee dat in Vlaanderen de 'zelfstandigheidswil' groeide in brede kringen, ook buiten het politieke Vlaams-nationalisme. 'In deze ontwikkeling', zo schrijft hij, 'heeft zonder twijfel het bestaan van een Vlaams-nationalistische partij een grote rol gespeeld. Eerst en vooral door haar bestaan zelf. Ze affirmeerde het principe van de Vlaamse nationaliteit [...]. Ten tweede door haar agitatie [...].' Ook van het opbloeiende Vlaamse cultuurleven waren de nationalisten de ruggegraat[105]. Elias verwijst o.m. naar VOS, de IJzerbedevaarten, de Vlaamse Toeristenbond (VTB), het Vlaams Economisch Verbond (VEV), het Vlaamse Kruis, de Vlaamse Wetenschappelijke Stichting, het Vlaamse Volkstoneel, het Davidsfonds. In zijn opsomming vermeldt hij ook de Katholieke Vlaamse Landsbond. Daaruit blijkt dat hij de term 'nationalist' zeer breed interpreteert en in feite ongemerkt overstapt van politieke nationalisten in de enge betekenis naar culturele nationalisten in de zeer brede betekenis. Wils wijst op de arbitraire inhoud die in de Vlaams-nationalistische historiografie wordt gegeven aan de begrippen cultureel en politiek nationalisme[106]. Daardoor wordt Elias wel verplicht de Katholieke Vlaamse Landsbond te beschouwen als een uiting van cultureel nationalisme, weliswaar 'meer overhellend naar het politieke'. Maar hij kan natuurlijk niet verklaren hoe de 'politieke nationalisten' ook de ruggegraat zouden zijn van de Landsbond. Toch was hij met die stelling zijn opsomming van 'culturele' initiatieven in Vlaanderen begonnen[107].

Naast de flamingantische 'culturele' initiatieven ontstond er in de jaren twintig een echte Vlaams-nationalistische minizuil. Hij was niet alleen veel kleiner dan de traditionele zuilen, maar bovendien opvallend ongelijk uitgebouwd. Zo beperkten de Vlaams-nationalistische vakbondskernen en ziekenfondsen zich grotendeels tot de overblijfselen van de daensistische organisaties. In Aalst was er een beperkte uitbouw. De vakbonden die aanleunden bij de Christene Volkspartij-Vlaams Front telden ca. 1.000 leden, de ziekenfondsen ca. 20.000 leden. In Izegem was er een geïsoleerde groep Christene Werklieden die zich

onder impuls van de plaatselijk leider Juul Declercq afscheurde en aansloot bij de Aalsterse organisatie. De groep telde ca. 500 leden en groeide aan tot enkele duizenden in het begin van de jaren dertig. Declercq stapte met zijn organisatie over naar het Verdinaso[108].

Hoogst belangrijk is het fenomeen van de 'Vlaamse Huizen'. Uit een recente studie blijkt dat in de tweede helft van de jaren twintig in stijgende mate Vlaams-nationalistische lokalen (meestal cafés met een vergaderzaal) werden geopend. Vooral tussen 1929 en 1934 was er een intensieve expansie van wat schijnbaar een netwerk lijkt te zijn, maar in de realiteit meestal het gevolg was van particuliere initiatieven. Tijdens het Interbellum openden meer dan vijfhonderd 'Vlaamse Huizen' voor een langere of kortere periode hun deuren. Het waren politieke trefpunten, meestal ook de vergaderlokalen van Vlaams-nationalistische toneel- en zangverenigingen, fanfares, sportclubs, wandelgroepen, jeugdverenigingen, ziekenfondsen enz. De huizen waren over heel Vlaanderen verspreid, met opvallende concentraties in de Antwerpse agglomeratie en in het arrondissement Turnhout[109]. Totnogtoe werd in het onderzoek hieraan (te) weinig belang gehecht. Hendrik Elias bijv. noemt de Antwerpse 'Volkshogeschool Herman Van den Reeck' het enige Vlaams-nationalistische cultuurwerk van betekenis. Deze 'Volkshogeschool' werd in 1928 opgericht door Jan Timmermans en Karel Peeters, beiden met een leidende functie bij de Antwerpse Frontpartij. Het was een van de weinige Vlaams-nationalistische pluralistische initiatieven. De Vlaamse minizuil bevond zich voor het overige grotendeels aan de rand van de katholieke zuil.

Lode Wils spreekt over een 'oude' en een 'nieuwe' Vlaamse Beweging waartussen de kloof van het antibelgicisme gaapte, maar die tegelijk verbonden waren door een keten van verwantschappen[110]. Zijn driedelige werk handelt over zo'n typische brugvereniging. In het Davidsfonds vonden zowel Vlaams-nationalisten als aanhangers van de Katholieke Partij hun plaats, meer zelfs: de politiek van het Davidsfonds was erop gericht beide groepen in de besturen te betrekken. Het pakte gunstig uit. In 1930 stevende de vereniging af op een record aantal leden. In 1932 werd het hoogtepunt bereikt met 74.000 leden[111].

Wils stelt dat het 'culturele' nationalisme volop bezig was met het scheppen van een Vlaamse cultuur. In het toenmalige België, dat volgens Wils nog sterk doordrenkt was door een Belgisch natiebewustzijn, was het groeiende Vlaamse natiebewustzijn evenwel niet toonaangevend. Er bestond veeleer een Vlaamse subcultuur binnen de Belgische. Die subcultuur leefde trouwens alleen bij het katholieke volksdeel en was nagenoeg afwezig bij het socialistische en liberale volksdeel. Bij de katholieken bleef het bewustzijn van een afgescheiden Vlaamse cultuur ook beperkt tot de 'diep-religieuze kringen van de kleine, intellectuele en semi-intellectuele burgerij'. 'Vier van de vijf miljoen Vlamingen', besluit Wils, 'waren dus door hun nationaal bewustzijn en hun cultuur weinig onderscheiden van de andere Belgen. Daarom moesten de flaminganten hun eis voor een publiekrechtelijke erkenning van de Vlaamse volksgemeenschap gronden op een gefantaseerd historisch bestaan.'[112]

Lode Wils komt met zijn toch nog fundamenteel ideeëngerichte benadering op de rand van de sociale geschiedenis. Hij eindigt waar Leo Picard in een merkwaardig artikel over 'de formatie van een Vlaamse subbourgeoisie' begint[113]. Picard bespreekt daarin het werk van Elias. Zowel het laatste deel van diens *Geschiedenis van de*

Vlaamse Gedachte als zijn studie over het Interbellum geven Picard de indruk dat Elias zich tot doel stelt de 'opgang' van een Vlaamse bourgeoisie aan te tonen. De sociale en economische ontwikkeling worden daarbij 'als toneelbenodigdheden voorgesteld, te midden waarvan "de Vlaamse Gedachte" en de nationalistische organisatie de grote rol spelen'. De ontwikkeling van het kapitalisme en met name de schaalvergroting waarbij tijdens het Interbellum internationale financieel-economische organisaties tot stand kwamen, wordt niet in de analyse betrokken. Toch is daar, aldus Picard, de oorzaak te zoeken waarom de flaminganten, behorend tot de kleine

burgerstand, een subbourgeoisie blijven naast 'de ware "power-elite"' en naast een stevig georganiseerde arbeidersbeweging. Picard knoopt daar enkele fundamentele bedenkingen aan vast over de ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme. Deze maatschappelijke groep bleef vastzitten in de 19de-eeuwse burgerlijke ideologie: via 'Vlaamse middenstanders en min of meer intellectuelen' probeerden de Vlaams-nationalisten zelf aan (een schijn van) de macht te komen. Door die oude ideologie komt men tot een politiek of een pseudo-politiek die dan tot een catastrofe leidt. Ik meen dat Picard hier een aanzet geeft tot de vlijmscherpe analyse van de Vlaamse Beweging en van het kleinburgerlijk gevoelsnationalisme waar Jan Dhondt enkele jaren later om zal vragen[114].

Een dergelijke ideologische analyse gekoppeld aan een klassenanalyse van het Vlaams-nationalisme en het flamingantisme is onontbeerlijk om uitspraken te doen over het proces van de Vlaamse natiewording tijdens het Interbellum. De afzijdigheid van de BWP in de Vlaamse subnatie die Wils ziet ontstaan in de jaren twintig kan er misschien door worden verklaard.

Hiermee belanden we bij een van die hete hangijzers die Wils aanreikt: de BWP heeft volgens hem steeds een negatieve invloed gehad op de verwezenlijking van de 'gelijkheid in rechte en in feite'. Hij verklaart dit vanuit een eng politiek standpunt: voor de BWP primeerde de partij-eenheid. De Vlaamse Beweging werd over het algemeen beschouwd als een klerikaal afleidingsmaneuver om de arbeiders te verdelen. Onder druk van de wallingantistische vleugel bleef het officiële standpunt van de partij de gelijkheid zodanig interpreteren dat de tweetaligheid in Vlaanderen niet werd aangetast. Het 'Compromis des Belges' was in feite de bezegeling van dat standpunt. Maar de verkiezingen van 1929, met een nederlaag van de BWP in Vlaanderen en Wallonië en een overwinning van de Vlaams-nationalisten, zorgden ervoor dat de BWP de eentaligheid in Vlaanderen nog datzelfde jaar erkende[115]. Is dit de reden waarom de BWP en dus een belangrijk deel van de Vlaamse arbeiders geen deel uitmaakten van de groeiende Vlaamse subnatie? En veranderde dit in de jaren dertig na de erkenning van het eentalige Vlaanderen?

Het was anders gesteld met de christelijke arbeidersbeweging. Wils stelt dat er sinds de 19de eeuw een verstrengeling bestaat tussen de christelijke arbeidersbeweging en de Vlaamse Beweging. Vanuit die beweging kwam een grote stuwing om 'haar leden en heel de bevolking Vlaamsbewust te maken'[116]. Maar dat hield niet in dat de christelijke arbeiders doordrongen waren van het Vlaamse natiegevoel, dat bleef immers beperkt tot de 'intellectuele of semi-intellectuele burgerij'.

Ik besluit dat de vlaamsgezindheid in de jaren twintig sterk toenam, maar grotendeels beperkt bleef tot de katholieke kringen. Er groeide weliswaar een Vlaams natiegevoel, maar dat beperkte zich tot het katholieke kleinburgerlijk deel van de bevolking, een minderheid dus. We moeten dus spreken van een Vlaamse subnatie. Ik heb vastgesteld dat een ernstige sociale analyse van dit globale beeld ontbreekt. Het globale beeld wordt trouwens verstoord door een belangrijke uitzondering: Antwerpen. De BWP was er vlaamsgezind en de Vlaams-nationalisten hadden er een stevige vrijzinnige inplanting en wellicht ook aanhang bij havenarbeiders en ambachtslieden. Het is ook in deze stad dat op het einde van de jaren twintig zich een belangrijke politieke gebeurtenis voordeed.

Eindnoten:

105 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 147-148.
106 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 184. Wils verwijst natuurlijk naar Elias, maar ook naar Frans Van der Elst, met name naar diens stuk over het Vlaams-nationalisme in de *EVB*.
107 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 148-164.
108 R. D'Haese, *De integratie* [...], in: R. D'Haese, *Daens in Brons*, p. 84.
109 A. Himpe, *De Beweging in Huis* [...], pp. 17-44.
110 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 183 en 217.
111 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, p. 253 en 251.
112 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 192-193.
113 L. Picard, De formatie van een Vlaamse sub-bourgeoisie, in: *BTNG*, jg. 2, 1970, pp. 145-149.
114 J. Dhondt, Bespreking van A. de Bruyne, De Kwade Jaren, in: *BTNG*, jg. 3, 1972, 3-4, p. 464.
115 L. Wils, Bormsverkiezing, in: *BTNG*, jg. 4, 1973, 3-4, pp. 321-330. Tevens Id., *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 158-161.
116 L. Wils, *De historische verstrengeling*, in: E. Gerard en J. Mampuys, *Voor kerk en werk* [...], pp. 27-28.

2.6 Verkiezingen en verkozenen 1928/29-1932

2.6.1 De 'Bormsverkiezing' (1928)

De uitslag die August Borms behaalde in het arrondissement Antwerpen bij de tussentijdse verkiezing van 27 december 1928 en de verkiezingsoverwinning van de Vlaams-nationalis-

ten van 29 mei 1929 worden algemeen beschouwd als een cesuur in de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme. Toch hadden beide evenementen weinig onmiddellijke organisatorische gevolgen voor het partijpolitieke Vlaams-nationalisme. De overwinningen kwamen op een moment van totale organisatorische en ideologische verwarring. In die toestand kwam na de verkiezingen geen verandering. Toch kunnen beide gebeurtenissen worden gezien als een cesuur.

De 'Bormsverkiezing' wordt door Willemsen en Elias beschouwd als een onverwacht succes. Elias schrijft dat 'zeer weinigen, buiten de nationalistische kiesdravers die elke politieke berekening uit het oog verloren, hadden verwacht dat Borms het zou halen'[117]. Dat zal zeker waar zijn ten aanzien van het grote publiek. Of dat ook het geval was voor sommige politieke insiders valt te betwijfelen. Niet de overwinning van Borms, wel de omvang ervan was de verrassing, besluit Wils in een studie over o.m. de 'Bormsverkiezing'[118]. Om te begrijpen hoe Borms 83.058 stemmen behaalde, is het nodig rekening te houden met het politieke klimaat, de behendige tactiek van de Antwerpse Front-leider Herman Vos en met de houding van de Antwerpse katholieken en socialisten.

De tussentijdse verkiezing kwam als een geschenk uit de hemel voor de Vlaams-nationalisten. Het moment kon moeilijk beter gekozen zijn.

In de loop van 1926 geraakte de benarde financiële toestand van de Belgische Staat gesaneerd. Een periode van hausse brak aan. In 1929 bereikte de turbulente economische wederopbloei zijn hoogtepunt. Niemand vermoedde dat een diep dal zou volgen. In dit klimaat kon opnieuw met volle kracht worden geijverd voor een regeling van de taalkwestie. Inzet was de 'gelijkheid in rechte en in feite' van Vlamingen en Walen.

De Katholieke Vlaamse Kamergroep, een groep vlaamsgezinde katholieke kamerleden o.l.v. Frans Van Cauwelaert, zwengelden de discussie aan over twee wetten die voorkwamen in het regeerakkoord van de tweede regering-Jaspar: een nieuwe taalwet op het leger en een genaderegeling voor de gestrafte activisten. Deze kwesties beheersten het parlement.

De taalwet op het leger bleef maandenlang hangend in het parlement, o.m. omdat de BWP vanuit de oppositie obstructie voerde. De communautaire spanningen werden er door opgezweept. Toen de wet uiteindelijk op 14 september 1928 werd goedgekeurd, was het resultaat niet van dien aard om de vlaamsgezinden tevreden te stemmen. Lode Wils verdedigt de houding van Van Cauwelaert en de Katholieke Vlaamse Kamergroep die de wet niettemin goedkeurden. Het was een eerste stap[119]. Elias doet schamper over het resultaat en verwijt de Vlaamse katholieken een te slappe houding[120]. Het gaat om de fundamentele discussie tussen Vlaams-nationalisten en vlaamsgezinde belgicisten. Vanuit historisch standpunt is het een onoplosbaar dispuut aangezien men niet kan weten of een radicale obstructiepolitiek van de vlaamsgezinde katholieken tegen elke oplossing van de taalkwestie die niet de volledige gelijkheid van Vlaming en Waal inhield, tot een snellere oplossing van de taalkwestie zou hebben geleid. Hierop wordt later teruggekomen. Voorlopig volstaat het vast te stellen dat de vlaamsgezinde opinie werd opgezweept door het eerder teleurstellend resultaat van de wet. Daarin speelde ook de houding van de BWP een grote rol. Op dit punt zijn er verschillende visies in de geschiedschrijving. Arie Willemsen meent dat de afwijzende houding van de BWP-verkozenen onder impuls

van de vlaamsgezinde Antwerpse groep heeft bijgedragen tot een klimaatverandering. Wils ontkent dat niet, maar hij beklemtoont dat de agitatie van de BWP gevoed werd door een anti-regeringspolitiek vanuit partijpolitiek belang en waaraan de vlaamsgezinde eisen van de Antwerpse socialisten ondergeschikt werden gemaakt. Mieke Van Haegendoren meent dat het standpunt van de socialisten ‘ongetwijfeld ook deels tegen de katholiek-liberale kabinetten’ was gericht[121]. Hun houding zou in ieder geval in belangrijke mate bijdragen tot het succes van Borms, daarover zijn zowat alle auteurs het eens.

De strijd voor amnestie was al kort na de oorlog begonnen. Ik heb hierboven al vermeld dat de Frontpartij vrijwel onmiddellijk de verdediging van de oud-activisten op zich nam. Ook vlaamsgezinde katholieken en socialisten kwamen vrij snel op voor het wegwerken van de gevolgen van de repressie. Onder hun druk werd door de regering de facto een genadebeleid gevoerd. De meeste gestraften werden 'om gezondheidsredenen' snel op vrije voeten gesteld. August Borms en Antoon Jacob bleven in de gevangenis omdat zij weigerden in te gaan op de eis na hun vrijlating niet aan politiek te doen. Toen Jacob in 1923 zijn straf had uitgezeten, bleef alleen de tot levenslang veroordeelde Borms in de cel. Hij werd hét symbool waarrond de strijd voor amnestie steeds heviger werd gevoerd. Elias beschrijft hoe vanaf de tweede helft van de jaren twintig de eis voor amnestie op een steeds breder forum werd gesteld. De vier Vlaamse provincieraden en honderden gemeenteraden hadden moties voor amnestie goedgekeurd[122]. Ook in het parlement kwam de kwestie ter sprake. Natuurlijk stelden de Fronters de amnestie-eis. Maar het was een wetsvoorstel van Van Cauwelaert, door kamerleden van de drie grote partij en ondertekend en ingediend op 9 december 1926, dat uiteindelijk leidde tot de zg. 'uitdovingswet' van 19 januari 1929. Het openbaar debat in de Kamer dat de goedkeuring voorafging, begon in september 1928, op het moment dus dat de debatten over de taalwet op het leger waren geëindigd. De agitatie kon worden voortgezet.

Het idee om Borms kandidaat te stellen bij de parlementsverkiezingen was al in 1925 geopperd. Men had het toen niet aangedurfd[123]. Met de tussentijdse verkiezing in Antwerpen achtte Herman Vos het ogenblik gekomen om de kandidatuur van Borms te stellen. Hij speelde het spel behendig. Borms was onverkiesbaar en ook de kandidaat-plaatsvervanger, de gewezen activist Adelfons Henderickx had geen politieke rechten. Twee onverkiesbare kandidaten traden in het strijdperk tegen de liberale kandidaat voor één verkiezingsprogrammapunt: amnestie. De Antwerpse BWP adviseerde haar kiezers blanco te stemmen, maar de houding van de Antwerpse BWP-leiding liet er weinig twijfel over bestaan naar wie haar sympathie ging. Het was voor haar een goede gelegenheid stokken in de wielen te steken van de regering. Carel Gerretson schreef aan Pieter Geyl dat Vos had 'gesmoesd' met Huysmans en Eekelers[124]. Maar ook Van Cauwelaert deed een oproep blanco te stemmen. Zijn jarenlange inzet voor amnestie waren de Antwerpse katholieken natuurlijk niet vergeten. De meeste katholieke bladen kozen net zoals *Volksgazet* in hun commentaren over het amnestiedebat in feite partij voor Borms, zonder hem openlijk te steunen. Het katholieke en socialistische electoraat samen was in 1925 goed voor 72%: de overwinning van Borms was te verwachten[125].

De uitslag wekte niettemin grote beroering. Hij gaf vleugels aan de Vlaams-nationalisten die afstevenden op de grootste kiesoverwinning uit hun geschiedenis.

2.6.2. De parlementsverkiezingen van 1929

De Vlaams-nationalisten behaalden bij de parlementsverkiezingen van 26 mei 1929 9,9% van de stemmen in Vlaanderen. Met een stemmenwinst van 80.407 naar 132.567 boekten zij een vooruitgang, een van de meest spectaculaire die zij ooit zouden realiseren. Het leverde hen tien volksvertegenwoordigers en vier senatoren op. Het

aantal kamerleden en senatoren was dus meer dan verdubbeld. Toch noemt Elias deze verkiezingen niet fundamenteel, omdat zij voor een deel het gevolg waren van toevallige omstandigheden. In Oudenaarde had de katholieke politicus Leo Vindevogel zijn lijst gekoppeld aan die van de Vlaams-nationalisten. Zijn eigen Katholieke Vlaamse Volkspartij had immers onvoldoende steun gevonden bij andere katholieke groepen. Daardoor behaalde het kartel in één klap een kwart van de stemmen. Vindevogel zou echter spoedig terugkeren naar de Katholieke Partij[126]. In West-Vlaanderen gingen de Vlaams-nationalisten scheep met de zeer populaire

en vlaamsgezinde Victor De Lille die er met een onafhankelijke lijst opkwam. Ook dat bood evenmin garanties voor de toekomst. Een gedetailleerde kijk op de uitslagen toont aan dat de electorale situatie minder rooskleurig was dan de uitslag liet blijken. Het neemt niet weg dat er toch van een doorbraak kan gesproken worden.

West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen behaalde het KVNV drie verkozenen. De resultaten waren zeer ongelijk. In het arrondissement Brugge ging de achteruitgang verder. Het KVNV behaalde er nog 3,9%. Zonder twijfel het gevolg van de lijst-De Lille die in het arrondissement 16,8% behaalde. Ook in Roeselare-Tielt kwam een lijst-De Lille op die 10,9% behaalde. De KVNV-lijst ging niettemin licht vooruit tot 12,7%. Beschouwd over het hele decennium is hier een stagnatie merkbaar. In de andere arrondissementen werd winst geboekt. In Kortrijk verdubbelde de KVNV-lijst haar score tot 6,7%, een resultaat dat de Vlaams-nationalisten er in het Interbellum nooit meer zouden halen. Een populaire lijsttrekker (alle verhoudingen in acht genomen) lijkt dit resultaat te hebben beïnvloed[127]. In Veurne-Diksmuide-Oostende hadden de zware propagandistische inspanningen van Jeroom Leuridan effect gesorteerd. Het KVNV steeg er van 10,8% naar 15,2%. Leuridan was verkozen. Hij had meer dan 1.000 voorkeurstemmen behaald. In Ieper slaagde Butaye erin het nog 1,5% procent beter te doen dan in 1929: met 30,5% behaalde hij een absolute topscore. Butaye stak met zijn 796 voorkeurstemmen met kop en schouders uit boven alle andere kandidaten in zijn arrondissement. In geen enkel arrondissement zouden de Vlaams-nationalisten er ooit in slagen een groter deel van de bevolking achter zich te scharen. Het leverde een tweede verkozene voor Ieper op: Marcel Van den Bulcke, schepen te Vlamertinge en net als Butaye onzichtbaar in de ideologische discussies. Een gevolg was wel dat Van Severen zijn zetel verloor. Hij behaalde slechts 234 voorkeurstemmen, van de Vlaams-nationalistische lijstaanvoerders een van de zwakste scores in heel Vlaanderen. Het zou zijn verwijdering van de KVNV en van het Vlaams-nationalisme slechts bespoedigen.

Oost-Vlaanderen

In Oost-Vlaanderen waren de onderhandelingen zeer moeizaam verlopen. De Aalsterse Christene Volkspartij-Vlaamse Front was gretig ingegaan op het voorstel van Leo Vindevogel. De onbetekenende Oudenaardse Vlaams-nationalisten werden zelfs niet betrokken bij de onderhandelingen. Aalst voer er wel bij. Met 20,5% kreeg de partij er twee verkozenen: Karel Van Opdenbosch en Adiel Debeuckelaere. Dat de christen-democraat Van Opdenbosch nog steeds kon bogen op een grote populariteit bleek uit zijn 951 voorkeurstemmen, tegen 326 voor Debeuckelaere. Vindevogel zelf behaalde in Oudenaarde 24,8% en was uiteraard ook verkozen. Bovendien konden de Aalsterse Vlaams-nationalisten de geneesheer en gewezen leider van de Frontbeweging Hilaire Gravez naar de Senaat sturen. Vindevogel droeg ongetwijfeld sterk bij tot de verkiezing van Gravez, maar het feit dat Gravez zelf 1.492

voorkeurstemmen kreeg (maar twee kandidaten deden het beter in het arrondissement Oudenaarde-Aalst) toont aan hoe populair hij was.

Het akkoord had in Oost-Vlaanderen aan een zijden draadje gehangen. Opnieuw leverde het arrondissement Gent-Eeklo de meeste moeilijkheden op. Er had zich een nieuwe partij gevormd o.l.v. Wies Moens: het Vlaams Nationaal Verbond. De partij had hetzelfde programma als het KVNV. Moens wilde echter zijn lijst niet verbinden met die van Vindevogel. Pas op het laatste moment kon hij overhaald worden. Het Vlaams Nationaal Verbond behaalde 4,3%. Dat was natuurlijk al iets beter dan de 2,2% van Boudewijn Maes in 1925, maar het resultaat bleef schamel. Moens telde 387 voorkeurstemmen. In Sint-Niklaas kende het Vlaams-nationalisme een flinke opstoot: 9,9% betekende meer dan een verdubbeling

van de score. In Dendermonde ten slotte gingen de Vlaams-nationalisten licht vooruit tot 5,3%, zoals in 1925, weer met een lijsttrekker van buiten het arrondissement.

Goed en wel beschouwd waren de electorale resultaten in Oost-Vlaanderen niet echt een garantie voor de toekomst.

Brabant

In Brussel bouwde De Clercq zijn aanhang verder uit. Met 4,8% ging hij flink vooruit. 60% van de stemmen behaalde hij in de plattelandskantons in de Brusselse agglomeratie. De Clercq behaalde 1.428 voorkeurstemmen; alleen Debacker deed het beter in de Kempen. Op de tweede plaats behaalde Borginon 562 voorkeurstemmen. In het arrondissement Leuven was er slechts een geringe vooruitgang tot 6,4%.

Antwerpen

In de provincie Antwerpen waren de resultaten over de hele lijn gunstig. In het arrondissement Antwerpen boekte de Frontpartij winst: van 7,2% naar 8,9%. Vos was erin geslaagd een akkoord te bereiken met de Kristelijke Vlaamse Volkspartij die haar kandidaat Leo Scheere op de Frontlijst plaatste. Scheere behaalde 646 voorkeurstemmen, Vos 678. Debackers KVV deed in Turnhout een gouden zaak. Zij verdubbelde haar score tot 25,3%. Met 1.642 voorkeurstemmen stond Debacker mee aan de top van de Vlaams-nationalistische kandidaten voor de Kamer. In zijn eigen arrondissement liet hij iedereen achter zich. Hij had zich in volle verkiezingsstrijd wel een veroordeling op de hals gehaald van kardinaal Van Roey[128]. Het deed zijn populariteit blijkbaar geen kwaad, hoewel hij zelf beweerde dat hij het zonder de bisschoppelijke blaam nog beter had kunnen doen[129]. In Mechelen had lijsttrekker Ward Hermans zich kort voor de verkiezingen in een negatief daglicht geplaatst door de zaak van de ‘Utrechtse documenten’. Bij de Vlaams-nationalistische achterban had dat blijkbaar een omgekeerd effect. De Frontpartij sprong er van 7,6% naar 11,2%. Hermans behaalde 870 voorkeurstemmen. In zijn geheel boekten de Vlaams-nationalisten in de provincie bijna 4% winst. In elk arrondissement was er een verkozene: Debacker, Vos en Hermans. Bovendien werd de advocaat Edmond Van Dieren senator voor Mechelen-Turnhout. Van Dieren had in de naoorlogse processen bekendheid verworven als verdediger van August Borms en Adiel Debeuckelaere. De 1.394 voorkeurstemmen plaatsten hem aan de top in het arrondissement Mechelen-Turnhout. Na een akkoord met de Katholieke Partij in de provincieraad werd ook nog de papierhandelaar/uitgever Jan Van Mierlo, de officiële voorzitter (en financier) van de Kempense KVV, tot provinciaal senator verkozen.

Limburg

In Limburg ten slotte betekende de oprichting van de Katholieke Vlaamse Volkspartij in 1929 de definitieve doorbraak van het Vlaams-nationalisme. De partij behaalde in de provincie meteen 16,5%: 15,4% in Hasselt en 17,3% in Tongeren-Maaseik. De advocaat Gerard Romsee werd er met 1.135 voorkeurstemmen verkozen in het arrondissement Tongeren-Maaseik. De advocaat Mathieu Croonenberghs genoot er met 1.016 voorkeurstemmen een zekere populariteit. Romsee en Croonenberghs waren beiden betrokken geweest bij het conflict in 1924/25 tussen de rectorale overheid en de Vlaams-nationalistische studenten in Leuven. De geneesheer Simon Lindekens werd verkozen als senator[130]. Hij behaalde 1.689 voorkeurstemmen waarmee hij alle Vlaams-nationalistische kandidaten in de rest van Vlaanderen achter zich liet. Lindekens was een oud-bestuurslid van de Katholieke Vlaamse Bond van Limburg die zowat beschouwd kan worden als de voorbode van het Vlaams-nationalisme in Limburg.

De Vlaams-nationalisten waren dus overal - behalve in Brugge - vooruitgegaan. In veel

arrondissementen waren de resultaten van die aard dat de toekomst van de verkozenen er gunstig uitzag. Hun partij had een stevige basis verworven. Oost-Vlaanderen was de zwakke plek: de arrondissementen Gent-Eeklo, Dendermonde en - het fenomeen Vindevogel buiten beschouwing gelaten - Oudenaarde hypothekeerden er de toekomst. Het waren niet toevallig arrondissementen zonder populaire leidersfiguur. Alles bij elkaar is dit misschien de meest fundamentele waarneming: arrondissementen met een populaire leidersfiguur deden het uitstekend en zouden het in de toekomst ook goed blijven doen. Daar waar zo'n figuur ontbrak, ging het minder goed en die arrondissementen zouden in de directe toekomst de probleemgebieden blijven.

De voorkeurstemmen zijn een bruikbare meter om zulks aan te tonen. Wilfried Dewachter betekende dat het aandeel van de voorkeurstemmen t.o.v. de hoofdvakstemmen op de Vlaams-nationalistische lijsten toenam van 10,03% in 1919 tot 15,62% in 1929, terwijl het totale aandeel van de voorkeurstemmen van alle partijen in deze periode maar zeer licht steeg van 16,36% tot 16,55%. Het is vooral de BWP die het aandeel voorkeurstemmen omlaag drukt: in 1919 6,51% en in 1929 6,54% voorkeurstemmen, tegenover 24,53% en 23,27% voor de Katholieke en 20,26% en 25,45% voor de Liberale Partij. Over het algemeen geleek het kiesgedrag van de Vlaams-nationalistische kiezer in 1919 op dat van de BWP-kiezer terwijl het de volgende tien jaar snel in de richting van dat van de kiezers van de Katholieke en Liberale Partij evolueerde, een trend die zich trouwens in de jaren dertig zal voortzetten.

Politicologen en sociologen hebben nog geen duidelijke verklaring voor het gebruik van de voorkeurstem. Enkele conclusies komen wel al naar voren uit het onderzoek. ‘Machtige’ kandidaten krijgen meer voorkeurstemmen dan ‘minder machtige’. Voor de Vlaams-nationalisten in de jaren twintig blijft de uitoefening van de macht beperkt tot de parlementaire mandaten zelf en de mogelijkheid van het zg. parlementaire dienstbetoon. De relatie tussen parlementair dienstbetoon en voorkeurstemmen wordt bevestigd door verschillende onderzoeken. Een andere relatie die wordt vastgesteld, is het verband tussen de grootte van het arrondissement (oppervlakte en inwonertal) en de voorkeurstemmen: hoe kleiner en hoe dunner bevolkt, hoe groter het aandeel van de voorkeurstem[131].

We moeten weliswaar rekening houden met die algemene bevindingen, maar het valt op dat over het algemeen de arrondissementen waar de Vlaams-nationalistische kandidaten een relatief hoger aantal voorkeurstemmen behalen, de arrondissementen zijn waar de Vlaams-nationalisten ook later electoraal stevig zullen staan.

Een andere nuchtere constatering is dat de Vlaams-nationalisten nu veertien nationale verkozenen hadden. Daarbij dienen nog 38 provincieraadsleden gerekend te worden (elf in Antwerpen, elf in West-Vlaanderen, acht in Oost-Vlaanderen, vier in Brabant en vier in Limburg). Sommige ervan zullen later doorstoten in de nationale politiek (Jan Timmermans, Arthur Heylen, Odile Maréchal-Van den Berghe). In Brabant was ook Hendrik Borginon verkozen, die vanaf 1932 weer kamerlid werd. In de Oostvlaamse provincieraad werd een coalitie gevormd tussen de Vlaams-nationalisten en de katholieken. De Wase arts en chirurg Gerard De Paep werd bestendig afgevaardigde voor de nationalisten.

Deze politieke ambten ontwikkelden een eigen dynamiek. Een haperende en sputterende partij-ontwikkeling betekende een rem op de politieke carrièrekansen.

Het is een factor waarmee rekening dient worden gehouden bij de bestudering van het ontstaan van het VNV.

Ten slotte moet nog worden opgemerkt dat alle nationale kamerleden en senatoren, behalve Herman Vos, katholiek waren. Het was een bijkomend bewijs dat het Vlaams-nationalisme electoraal een open wonde veroorzaakte bij de Katholieke Partij. De BWP had van het steeds meer geïsoleerde Antwerpse Front weinig te vrezen en kon alleen maar verheugd zijn over de schade die aan de Katholieke Partij werd toegebracht.

2.6.3 Het 'Federaal Statuut'

Het belangrijkste parlementaire wapenfeit van de Vlaams-nationalisten in de periode 1929-1932 is de neerlegging in de Kamer op 25 maart 1931 van een wetsvoorstel tot herziening van de Belgische Grondwet, het zg. 'Federaal Statuut'. Het voorstel was ondertekend door vijf Vlaams-nationalistische kamerleden: Herman Vos, Staf De Clercq, Gerard Romsee, Jeroom Leuridan en Adiel Debeuckelaere en mede ondertekend door de andere kamerleden en Leo Vindevogel, en ook door de senatoren Edmond Van Dieren, Hilaire Gravez en Simon Lindekens. De enige nationale afgevaardigde die niet tekende, was senator Jan Van Mierlo. Hij was in de Kempen in een open conflict verwikkeld met de Vlaams-nationalisten en zou in 1932 overgaan naar de Katholieke Partij[132]. De memorie van toelichting was opgesteld door Herman Vos[133]. Het 'Federaal Statuut' zou aanleiding geven tot grote beroering in de Vlaams-nationalistische rangen - 'een echt tempeest', schrijft Elias - zodat het samen met de stichting van het Verdinaso en de verkiezingsdoorbraak van 1929 beschouwd kan worden als de belangrijkste gebeurtenis in de jaren voor de stichting van het VNV.

Herman Vos had al op 18 september 1929 een voorbereidend plan voorgelegd aan een aantal juristen van de Vlaams-nationalistische parlementsgroep, met name aan Adiel Debeuckelaere, Jeroom Leuridan, Gerard Romsee en Edmond Van Dieren. Zij zouden samen met Herman Vos en Staf De Clercq en enkele niet-parlementsleden (Henri Picard, Joris Van Severen en Paul Beeckman) een comité vormen om het plan verder uit te werken. Volgens Elias heeft dit comité niet gewerkt en werd het 'Federaal Statuut' in feite uitgewerkt door Herman Vos i.s.m. Pieter Geyl en Carel Gerretson en een aantal Nederlandse juristen[134]. In *Geyl en Vlaanderen* en *Briefwisseling Gerretson-Geyl* treft men inderdaad veel brieven en dagboekfragmenten aan die dat bewijzen[135]. Op 2 juni 1929 schreef Geyl aan Vos dat Gerretson had voorgesteld om 'een uitgewerkt plan van grondwetsherziening' op te stellen. Het is ook Geyl die voorstelde de commissie samen te stellen uit parlementsleden en 'heimelijk of openlijk, deskundige Holl. voorlichting [in te winnen]'. Tijdens zijn rondreis door Vlaanderen in juli 1929 besprak Geyl de concepten van het plan met diverse vooraanstaande Vlaams-nationalisten. 'Ik voel me meer dan ooit de mentor v.d. Vl.-nationalistische partij', schreef Geyl in zijn dagboek. Na deze reis stelde hij een kladontwerp op van het Statuut.

Dat Geyl en Vos het zeker niet toerend eens waren over het federalisme en de effecten ervan op de Belgische Staat, blijkt o.m. uit de bekentenis van Geyl aan Vos in een latere brief[136]: 'Ik weet dat je in de mogelijkheid van een nationaliteitenstaat België gelooft. In onze besprekingen over het Federaal Statuut is ons verschil van inzicht daaromtrent duidelijk uitgekomen. Ik geloof er niet in, ik geloof dat federalisme automatisch tot uiteenscheuring zal leiden, en wat meer is, ik hoop dat; maar tegelijk ben ik me (evenals jij zeker wel) van de onzekerheid van "geloof" in deze zaken bewust, en als een federaal verband Vlaanderen-Wallonië hechter blijken mocht dan ik me nu kan voorstellen, zal ik het toch zeker als een grote winst beschouwen boven de nu bestaande toestand [...].'

Mijns inziens kan dit citaat beschouwd worden als de sleutel die de houding van Geyl in heel zijn 'Vlaanderenpolitiek' kan verklaren. Geyl wenste het uiteenvallen

van België maar hij besefte de relativiteit van zijn eigen wensen. Hij kon zich daarom verzoenen met de gematigde politiek van Herman Vos en met de mogelijkheid dat die politiek niet zou leiden tot de vernietiging van België.

Het ‘Federaal Statuut’ voorzag in de oprichting van een ‘Verenigd Koninkrijk Vlaanderenen Wallonië’. In de memorie van toelichting stelde Vos uitdrukkelijk dat het Statuut een grond kon zijn voor Grootnederlandse betrachtingen. De opstellers van het Statuut hadden hun taak beperkt opgevat en daarom ‘het staatsregime sensu stricto onaangetast [gelaten], [nl.] het monarchaal - parlementair - huidige tweekamer- en verkiezingsstelsel’. Men moet het

'Federaal Statuut' m.i. in de eerste plaats zien als een basis waarop het Vlaams-nationalisme kon worden verenigd en pas in tweede instantie als een parlementair initiatief'[137]. Wils' visie dat de Nederlanders Vos gebruikten om het Statuut op te dringen aan het Vlaams-nationalisme als een eerste stap naar de vernietiging van België, lijkt me overtrokken[138]. Het was veeleer een poging om de radicalen te binden aan een realistische politiek. Geyl spande zich persoonlijk in om Ward Hermans en Jeroom Leuridan over te halen het Statuut mee te ondertekenen.

Herman Vos heeft in de lijn van de 'godsvrede' getracht het Vlaams-nationalisme ideologisch te ontmijnen. Arie Willemsen stelt terecht dat voor Vos het Vlaams-nationalisme geen levensbeschouwing was maar een cultuur-sociologisch vraagstuk dat publiekrechtelijk moest worden opgelost. Het 'Federaal Statuut' paste binnen deze doelstelling. Vos roeide tegen de stroom in. Het Statuut veroorzaakte onmiddellijk een storm van protest bij de radicalen, met het weekblad *Vlaanderen* als koploper. Het blad hekelde het 'neo-Belgische' Statuut. Dat ook Leuridan en Hermans 'aan deze treurige misleiding van het Vlaamse volk meedoen', bewees alleen maar 'hoe verderfelijk de partijpolitiek is'[139]. 'De grondslag van het neobelgicisme is: de Vlaams-nationale partijpolitiek met haar demagogische leuzen. [...] Angstvallig wordt rekening gehouden met de mening van de man in de straat. [...] De politicus, die steeds aast op succes bij de kiezers. [...] Dat slag van mensen zijn de lafaards en de verraders van de moderne tijd.'[140] Ook *Jong Dietschland* trok van leer. Odiel Spruytte schreef op 8 juli 1932 dat het Statuut verworpen moest worden vanuit Grootnederlands standpunt. Hij ging nog verder: 'Federalisme is geen doelstelling. De formule werd niet geboren uit de Vlaamse Beweging maar is een partijformule. [...] Het nationalisme is antidemocratisch in zoverre het de leiding van de staat en zijn functies toevertrouwt niet aan de massa, doch aan een aristocratie die op haar beurt organisch met het volk samenhoudt.'[141]

Het Grootnederlandse verzet tegen het Statuut was meteen een antidemocratisch verzet. Het was het verzet tegen een politiek die langs parlementaire weg was gevoerd.

Herman Vos' opzet mislukte. Jeroom Leuridan en Ward Hermans krabbelden terug. Het verzet groeide. Elias constateert dat Vos nauwelijks iets ondernam om het 'Federaal Statuut' te verdedigen, ofschoon hij *De Schelde* ter beschikking had. Elias meent dat hij al te zeer vervreemd was geraakt van het nationalisme om zich nog werkelijk in te spannen voor de zaak. Lode Wils oordeelt dat Vos zich weinig gelegen liet aan het Statuut. Hij voelde er van meet af aan weinig voor omdat hij in feite was meegesleurd door zijn Nederlandse broodheren. Misschien ervoer Vos dat hij werd gemarginaliseerd door het radicaliseringsproces dat het Vlaams-nationalisme nu kenmerkte. Misschien besefte hij dat Ward Hermans treffend de tijdgeest verwoordde in een brochure waarin Vos rechtstreeks werd aangevallen: 'Het Federaal Statuut is gemaakt voor een oudere generatie die feitelijk fysisch en psychisch heeft afgedaan. Het zou een ramp zijn voor Vlaanderen als de jeugd ooit door een oplossing aangetrokken werd die voor de toekomst geen oplossing is of worden kan. De Groot-Nederlandse doeleinden en het solidarisme zullen aantrekking hebben.'[142]

Eindnoten:

117 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 199.
118 L. Wils, Bormsverkiezing [...], in: *BTNG*, jg. 4, 1973, 3-4, p. 289.
119 L. Wils, Bormsverkiezing [...], in: *BTNG*, jg. 4, 1973, 3-4, pp. 292-297.
120 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, p. 110-111.
121 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 144 en 249-254; L. Wils, Bormsverkiezing [...], in: *BTNG*, jg. 4, 1973, 3-4, pp. 298-300; 312-314; M. Claeys-Van Haegendoren, 25 *jaar Belgisch socialisme* [...], pp. 277-278.
122 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 177-199.
123 L. Vandeweyer, De politieke rol [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1986, pp. 86-92.
124 Ongedateerde brief van Carel Gerretson aan Pieter Geyl: P. van Hees en G. Puchinger (eds.), *Briefwisseling* [...], deel 1, p. 373.
125 L. Wils, Bormsverkiezing [...], in: *BTNG*, jg. 4, 1973, 3-4, pp. 288-289. Een goed overzicht van de perscommentaren i.v.m. de verkiezing: W. Van Onckelen, *Het wonder* 1928.
126 R. Van Cauwenberghe, *De doorbraak van de Christen-Democratie* [...], pp. 222-233.
127 *Uitslagen der verkiezingen van 26 mei 1926. Volledige vernieuwing van Kamer en Senaat*, Brussel, 1930. De opgave van de voorkeutstemmen in deze paragraaf steunt op deze bron. De opgave van de uitslagen steunt op officiële documenten uit de collectie van Jan Dhondt.
128 Voor de omstandigheden: H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 2, pp. 18-19. De aartsbisschoppelijke brief werd gepubliceerd door K. Van Isacker, *Herderlijke brieven* [...], pp. 116-118. Van Isacker dateert de brief wel verkeerd: 18 mei 1928 i.p.v. 18 mei 1929.
129 G. Van Gorp, *Thomas Debacker* [...], p. 130.
130 A.-M. Knevels, De Katholieke Vlaamse Bond [...], in: *WT*, jg. 42, 1983, 3, p. 159.
131 W. Dewachter, De machtstoewijzingsfuncties [...], in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 92, 1979, 3, pp. 492-505.
132 G. Van Gorp, Het geschil Thomas Debacker - Jan Van Mierlo [...], pp. 170-171.
133 *Het Federaal Statuut. Wetsontwerp tot Herziening der Belgische Grondwet*, Antwerpen, [1931].
134 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 85.
135 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 2, pp. 186-197, 261, 266, 270-272, 299-304, 325-328, 341-345, 351-353. Uittreksels uit zijn zg. 'Vlaams dagboek', gedeelten gericht aan J.S. Bartstra en F.C. Gerretson: pp. 208-211; 254-256. P. van Hees en G. Puchinger, *Briefwisseling* [...], deel 2, pp. 70-74, 128-129.
136 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, p. 45. Brief van Pieter Geyl aan Herman Vos, 3 november 1933. Geyl schreef het in de brief waarin hij reageerde op Vos' breuk met het Vlaams-nationalisme.
137 Op 19 juli 1932 werd in de Kamer zelfs een overwegingneming verworpen.
138 L. Wils, Gerretson, Geyl en Vos [...], pp. 112-113.
139 *Vlaanderen*, 11 april 1931.
140 *Vlaanderen*, 30 mei 1931.
141 P.J. Verstraete, *Het weekblad 'Jong Dietschland'* [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1986, pp. 150-151; Id., *Odiel Spruytte* [...], pp. 209-213. Odiel Spruytte schreef het onder de schuilnaam H.P. Verdonck. Pieter Geyl reageerde en verdedigde Vos en het Statuut. Het kwam tot een polemiek.
142 W. Hermans, *Federalisme en Groot-Nederland. Stellingen en Contra-stellingen*, [1931]. Geciteerd bij H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 88-89.

2.7 Organisatorische en ideologische ontwikkelingen aan de vooravond van de stichting van het VNV

2.7.1 De stichting van het Verdinaso

Men stelt vast dat het Grootneerlandisme en het autoritaire ideeëngoed in het begin van de jaren dertig algemeen doorbreken bij de Vlaams-nationalistische jongeren. Bij de studentenverenigingen is dat duidelijk te merken. Het Gentse Algemeen Vlaams Hoogstudenten-

verbond (AVHV) stelde zich in mei 1931 nog neutraal op in de discussies over de praktische (Vlaams-nationalistische) politieke methoden. Begin 1932 werd een motie aangenomen die elke federalistische politiek veroordeelde en die zich uitsprak voor een integrale politieke hereniging van de ene Nederlandse volksgemeenschap. De student in de rechten Reimond Tollenaere, toen de drijvende kracht van het AVHV, schreef in een Gents studentenblad: 'Ieder, die het anders voor heeft, die het "Belgica delenda" als de negatieve uitdrukking van zijn Nederlandse geloof niet in zijn hart heeft gegrift, hij verlate de rijen van het AVHV en ga met zijn moede hart en zijn slepende voeten de oude pruiken vervoegen.'[143] In het AKVS, dus bij de leidende Leuvense Vlaams-nationalistische studenten, neemt Louis Vos een snelle evolutie waar die zich voltrok tussen '31 en '33. De versluierde standpunten maakten plaats voor 'een tuchtvolle mars naar Dietsland, zonder omkijken naar de achterblijvers, zonder wijken voor de tegenstanders, oog in oog met het eigen geweten, met het Diets en weldra ook "volkse" ideaal'[144]. Ik beperk mij tot deze voorbeelden. In het landschap van de Vlaams-nationalistische studenten-, scholieren- en jeugdbewegingen merken we een zelfde ontwikkeling. Het Grootnederlandse ideaal wordt een niet te betwisten doelstelling. Parallel daarmee is er een verschuiving in het concept van het politieke bedrijf. De politieke strijd is een kwestie van geloof. Het geloof in Groot-Nederland is het geloof in een andere samenleving, het is het geloof in een nieuwe sociale orde. De ideeën die hierover verkondigd worden, zijn niet nieuw. We treffen die opvattingen al vroeger aan in tijdschriften zoals *Jong Dietschland* en *Vlaanderen*, ook in talloze geschriften van hoofdzakelijk jonge Vlaams-nationalistische katholieken en niet meet zo jonge geestelijken.

Eén jongerenorganisatie moet hier apart behandeld worden omdat zij de emanatie is van een andere tendens die sterk naar voren komt in het begin van de jaren dertig. Die tendens had belangrijke gevolgen voor de verdere ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme. In de loop van 1928 en 1929 ontstond het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond (AVNJ). Het was een poging om de zogenaamde militantengroepjes te groeperen die her en der waren ontstaan. Hierboven werd geschetst hoe in de tweede helft van de jaren twintig de radicalisering van het Vlaams-nationalisme gepaard ging met straatagitatie. Daardoor ontstonden min of meer georganiseerde groepen jongeren die optraden als zg. ordehandhavers bij betogingen, maar die vooral uit waren op gewelddadige confrontaties met tegenbetogers. Zij waren een reactie op soortgelijke initiatieven van fascistoïde Belgisch-nationalistische groepen zoals het Légion National en de Faisceau Belge die o.m. de gewelddadige confrontatie met Vlaams-nationalisten als doel hadden. De 'Bormsverkiezing' en de parlementsverkiezingen van 1929 betekenden een versnellingsmoment in de vorming van dergelijke groepen. Tegelijk ontstond de behoefte aan een overkoepeling. Zo'n initiatief ging uit van de Antwerpse 'Vlaamse Wacht' die in 1928 al vijf jaar bestond. Het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond werd opgericht met drie afdelingen: een zg. 'Weerstandskas' die geld inzamelde voor de betaling van boetes en gerechtskosten tengevolge van acties, het 'Vlaams Vetweer' (de militie) en een jeugdsecretariaat. Het AVNJ was dus een structurele samenvoeging van een klassieke jeugdbeweging en een militie. De eerstgenoemde organisatie was in feite het rekruteringsveld voor de tweede. In 1930 ontstond een nationale organisatie, die niet veel voorstelde. Jan Creve spreekt over

een ‘jungle van ontluikende verweerkorpsen’[145]. Fusies en afscheuringen waren schering en inslag. Hetzelfde jaar ging het Vlaams Verweer van Antwerpen, onbetwistbaar de toonaangevende groep, een stap verder. De groep trad voortaan in uniform op: grijs hemd, zwarte das, rijbroek, een zg. ‘flat’ en gewapend met stokken. Nog in hetzelfde jaar 1930 werd de benaming ‘Vlaams Verweer’ tot ‘Vlaamse Militie’ omgedoopt. Creve citeert een treffend uittreksel uit een interview met een toen jong lid: ‘Als ik zo'n 17, 18 jaar was, werd ik al die openingen van Vlaamse Huizen en vlaginhuldigingen zowat beu. Dat was een slordige

boel, echt op zijn oud-flamingantisch, van d'een betoging naar d'ander. Zo ben ik dan eigenlijk bij het Vlaams Verweer terechtgekomen.'

Men mag de omvang noch het belang van soortgelijke initiatieven niet overdrijven. Het is nauwelijks te bepalen hoeveel mensen er precies bij betrokken waren. Meer dan enkele honderden zullen het niet geweest zijn. De Antwerpse Vlaamse Militie bijv. telde, volgens Creve, in 1931 een 40-tal leden. De groeiende belangstelling bij de jongeren voor milities is wel betekenisvol. Even betekenisvol is dat de milities voluit steun ondervonden bij enkele Vlaams-nationalistische boegbeelden en dat zij niet werden afgewezen door de leiders van de Vlaams-nationalistische organisaties. In dit verband moet nog worden vermeld dat August Borms zich trachtte op te werpen als de 'ruwaard' van deze groepen en ze probeerde te verenigen in een 'Vlaams-nationale Blauwvoetbond'. Hij was ook de spil van een 'Derde Raad van Vlaanderen' die een overkoepelende Vlaams-nationalistische organisatie wilde zijn, maar een doodgeboren kind bleef[146].

Het fenomeen van de Vlaamse dienstweigeraar moet in zijn eerste fase ook in de sfeer van een geradicaliseerde nationalistische jongerenbeweging worden gezien. De eerste opgemerkte dienstweigeraar was lid van het Antwerpse Vlaamse Verweer. Zijn weigering Franstalige bevelen op te volgen bracht hem voor de krijgsraad. Herman Vos had dit mee gepland en gebruikte de zaak voor een campagne in pers en parlement. Een jaar later meldde zich een dienstweigeraar op principiële gronden: hij wilde geen dienst doen in het Belgische leger. De man was lid van de Vlaamse Militie, van principieel pacifisme was dus geen sprake. Anderen zouden volgen. De Belgische overheid reageerde scherp en de Vlaams-nationalistische leiders betuigden de dienstweigeraars wel hun sympathie, maar schrokken terug voor deze consequente uitingen van antibelgicisme.

Joris Van Severen had weinig uit te staan met bovengenoemde initiatieven. Toch was hij het die van de politieke militie de kern maakte van het politieke bedrijf. De idee dat politiek bedreven moest worden via een kleine gemilitariseerde groep rijpte al langer bij Van Severen. Zijn niet-herverkiezing in 1929 zou de uitvoering van zijn voornemen bespoedigen. Midden 1930 schreef hij aan Carel Gerretson over zijn afkeer van het parlement: 'De echte Vlaams-nationale actie ligt buiten het parlement en buiten het parlementarisme.' Zij moet een 'staat in de staat vormen en wel op een prefiguratieve wijze. [...] Duizend mannen [...] geestelijk geschoold door een solide en coherente doctrine [...] tuchtvol aaneengesloten in een falanks [...]. Die duizend mannen zouden zulk een geweldige kracht uitstralen dat zij in tien jaar er tienduizend van hun soort zouden gevormd hebben. Alzo zou daar staan, paraat en dynamisch, de jonge Vlaams-nationale aristocratie die de komende staat in handen zou nemen en die die staat zou leiden met een gezag en een beleid die overal bewondering zouden afdwingen. Utopie? Ik geloof niet aan zulke dooddoeners. Kijk naar wat Mussolini heeft gerealiseerd.'[147] Van Severen was rijp voor de oprichting van een fascistische groep. Op 3 mei 1930 was hij afgetreden als hoofdman van het KVNV. Van Severen gebruikte het Grootnederlandse opbod en zijn fascistische politieke opvattingen om zich te verwijderen van het KVNV-gouwbestuur. Begin 1931 kwam het tot een breuk toen Van Severens opvattingen in het gouwbestuur in de minderheid werden gesteld. In september van dat jaar werd hij uitgesloten, nadat hij de stichting van een nieuwe

organisatie had aangekondigd. Het Kortrijkse KVNV-blad *Het Leieland* schreef op 11 oktober 1931:

‘De strijd voor of tegen democratie, die ook in onze Vlaams-nationalistische beweging geheel willekeurig en ten onpas op het tapijt wordt gebracht, heeft ten slotte geleid, althans in West-Vlaanderen, tot een splitsing in onze gelederen [...]. Wij verafschuwen de demagogie van het democratisme, maar voelen geen sikkepit voor de hersenpanvulling van een geclicheerd fascisme of Hitlerianisme. [...] Als Van Severen simplistisch uitgevaardigd heeft dat democratie “de heerschappij is van de helft plus één uit een vergadering van onbevoeg-

den" dan heeft hij wellicht een schare primairen in vervoering gebracht, die een boutade voor een heilsleer wil aanvaarden. [...] Het Vlaams-nationalisme [...] is niet tegen de gezonde sociaal-economische en politieke democratie. [...] [We hebben] fundamenteel bezwaar tegen de democratie waaronder we gebukt gaan. Zij is immers gebouwd op de individuele opvatting der maatschappij van het politiek liberalisme, met zijn misleidende beginselen van vrijheid en gelijkheid der staatsburgers, wat logisch voert tot het algemeen stemrecht van mannen en vrouwen en tot de instelling van Kamers, waar onbekwaamheid en onbevoegdheid bovenzwemmen. [...] In een organisch [...] ingerichte maatschappij, met haar gemeenten en provincies, met daarnaast publiekrechtelijk georganiseerde bedrijven en de beroepsstanden is plaats voor een staatskundig gezagsorgaan aan wier samenstelling het volk eveneens ruim aandeel zou blijven hebben.'

Men merkt onmiddellijk dat het KVNV allerminst de parlementaire democratie genegen was. Alleen was de partij nog niet rijp voor het alternatieve maatschappijmodel dat Van Severen voorstond.

Samen met Wies Moens, die inmiddels in Gent een Vlaams Nationaal Verbond had opgericht en Juul Declercq met zijn Izegemse vakbondskern, stichtte Joris Van Severen het Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen (Verdinaso).

Er is al veel geschreven over de ideologische ontwikkelingsgang van Joris Van Severen[148]. Ik weid er hier niet verder over uit. Twee belangrijke vragen dienen zich aan in het licht van de stichting van het VNV. Waarom heeft Van Severen geen grote scheuring in het Vlaams-nationalisme veroorzaakt? Wat waren de gevolgen van de oprichting van het Verdinaso voor het Vlaams-nationalisme?

Alleen in West-Vlaanderen ontstond er tijdens de eerste jaren na de stichting van het Verdinaso een echte scheuring. Vele KVNV-afdelingen sloten aan bij het nieuwe verbond. In Gent en in Antwerpen was er een beperkte aanhang. In Antwerpen trad de Vlaamse Militie toe. Het Verdinaso bood een klare doctrine en een strakke hiërarchische organisatie met een militie als kern. Van Severen was nationaal bekend en werd ook internationaal opgemerkt. De geradicaliseerde Vlaams-nationalistische jongeren waren vatbaar voor het soort van organisatie dat hij leidde. Op zijn hoogtepunt zou het Verdinaso over heel Vlaanderen minder dan 2.500 leden tellen. De militie/militantenorde telde toen een 600-tal leden. Afgemeten tegen de opzet van Van Severen betekent dit een mislukking. Niets wijst erop dat op welk moment ook het Verdinaso in bredere kring kon doorbreken, integendeel.

In de eerste jaren van zijn bestaan had het Verdinaso nochtans een belangrijke invloed uitgeoefend, precies vanwege de vrees van de Vlaams-nationalistische leiders voor verlies van hun jonge aanhang. De grootste expansie van het Verdinaso doet zich trouwens voor in de eerste jaren na de stichting. Eind 1932 telde het Verbond al ca. 2.000 leden. De stichting van het VNV moet voor een deel in dat licht worden gezien.

Het Verdinaso werd gesticht als een zuiver fascistische groepering[149]. Een bewijs daarvoor vinden we in het programma dat door Wies Moens op de eerste landdag, 10 juli 1932, in Roeselare werd afgekondigd en dat door Pol Le Roy een jaar later in brochurevorm werd uitgegeven[150]. Het Verdinaso was antiliberalistisch, antimarxistisch en anticonservatief. Het was tegen de democratie en tegen het partijenstelsel. Het had een pannationaal doel en ijverde voor een nieuwe staat met

een totale transformatie van de sociale relaties: het nationaal-solidarisme (in feite een corporatieve staat). ‘De vreemden’ waren per definitie vijanden van de staat. De stijl van het Verdinaso beantwoordde volledig aan die van een fascistische partij. Militarisme was er de hoofdtrek van. De geweldsfactor ontbrak niet. De eerste grote schermutseling had al plaats gegrepen in Antwerpen toen ter gelegenheid van een redevoering van Van Severen op 15 maart 1932, dinaso's op de vuist gingen met socialisten en communisten.

2.7.2 De Vlaams-Nationale Volkspartij (vnvp) (1932)

De afscheuring die Joris Van Severen bewerkstelligde werd de directe aanleiding voor een nieuwe (mislukte) unificatiepoging van de Vlaams-nationalistische partijgroeperingen. Ik blijf er om diverse redenen bij stilstaan. De man achter de Vlaams-Nationale Volkspartij was Hendrik Elias, een van de hoofdrolspelers in de rest van het verhaal. De geschiedenis van de VNVP leert iets over zijn ideologische ingesteldheid aan de vooravond van de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond. De mislukking van de VNVP is op zich ook al een belangrijk feit.

Hendrik Elias had in 1929 zijn kansen op een academische carrière definitief verkeken door zijn politieke opstelling[151]. Vanaf 1930 stortte hij zich in de actieve politiek. Hij werd de drijvende kracht achter de VNVP, stelde de statuten ervan op en schreef een uitvoerig memorandum dat kan doorgaan als het partijprogramma[152].

De statuten stipuleerden: ‘De onmiddellijke taak van de VNVP is de verovering van de politieke zelfstandigheid van Vlaanderen. Een van de middelen daartoe is de vervanging van de gecentraliseerde Belgische staat door een federatieve staat Vlaanderen-Wallonië. Voor de innerlijke staatsinrichting aanvaardt de VNVP het stelsel van de parlementaire democratie en meer bepaaldelijk de parlementaire regeringsvorm.’ De VNVP wierp zich dus op als een federalistische partij. Groot-Nederland werd niet beschouwd als een haalbaar politiek doel. De statuten vermeldden alleen maar: ‘De VNVP erkent Vlaanderen als het enige ware vaderland van de Vlamingen. Zij bevestigt de etnische eenheid van het Nederlandse en het Vlaamse volk.’ Er werd ondubbelzinnig voor de parlementaire democratie gekozen. Bij de ‘middelen van actie’ staat naast voorlichtende propaganda: ‘het stellen van kandidaten bij de samenstelling der verschillende wetgevende en bestuurlijke lichamen van de Belgische staat’. Voorts wordt gespecificeerd: ‘de voorlichting van het buitenland, en speciaal van Nederland, over onze strijd’ en ‘alle middelen die niet strijdig zijn met de katholieke zedenleer’. Voor de sociaal-economische vraagstukken ‘zal de VNVP bouwen op de grote grondbeginselen van de katholieke staats- en maatschappijleer’. De VNVP kreeg democratische structuren. De leiding van de partij berustte bij een democratisch verkozen partijbestuur o.l.v. een verkozen voorzitter.

Het uitvoerige memorandum dat Elias schreef als een soort beginselverklaring van de VNVP is uitermate interessant. Het leert ons veel over de ideologische disputen die de Vlaams-nationalisten in de ban hielden.

Elias verklaarde waarom bewust werd geopteerd voor een ‘partij’ en niet voor een ‘verbond’. ‘Enkelen in Vlaanderen worden woedend alleen al bij het zien van de naam partij. [...] Als partij hebben wij ons georganiseerd omdat wij in de politieke strijd willen gebruik maken van de middelen die ons ter beschikking staan; m.a.w. wij willen deelnemen aan parlementaire actie.’

Het belangrijkste doel van zijn memorandum was het trekken van ‘een scherpe lijn’ tegen ‘de ontaarding van de nationale gedachte die wij ook bij enkele mensen in Vlaanderen vaststellen’. Het zijn nl. degenen die een ‘fascistisch nationalisme’ verkondigen, ‘wat men in Vlaanderen wil invoeren onder de naam van nationaal-solidarisme [...]. Deze nieuwe nationalistische theorie - waarvan de aanhangers zich [...] kenmerken door een fanatieke onverdraagzaamheid en niet verbergen dat zij geweld zullen gebruiken om hun gedachten door te drijven en aan iedereen op te leggen, zonder enige uitzondering - brengt aldus een nieuwe opvatting

van de identiteit natie-staat [...]'. Zo'n opvatting moet met alle energie worden bestreden wanneer zij wordt aangeboden als te nemen of te laten want zij bevat vele 'onzinnige en gevaarlijke voorstellingen'. Toch kan niet worden geloochend 'dat in deze opvatting van het nationalisme gezonde gedachten steken [...]'. Positief vond Elias de verwerping van

de klassenstrijd. ‘De oplossing ligt voor onze partij te zoeken in de richting van het christen-solidarisme: de uitwerking van de grondprincipen der christelijke maatschappijleer zoals die werden geformuleerd door pater Pesch S.J. [...]. Wij moeten in dit opzicht de taak overnemen waartoe de christen-democratie, te eenzijdig antisocialistisch opgevat en te zeer onder de druk der antidemocratische reactie, zich heeft machteloos getoond. Langs een brede staatscontrole van financiën en economie, langs publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, langs aanpassing van het parlementair stelsel aan de sociaal-economische transformatie van de staat, moet ons programma zich ontwikkelen.’ Alleen de opvatting van een samenleving waarin de sociale en economische partners gecontroleerd worden door de staat, vond Elias een positief punt. Al de rest was te verwerpen: ‘Eerst en vooral de tot in het belachelijke stijgende verheerlijking van alles wat van verre of nabij wordt verondersteld nationaal te zijn [...] met, als natuurlijk gevolg, het neerhalen van het vreemde.’ Het leidt tot vreemdelingenhaat en tot een eenzijdig intellectueel en militair imperialisme. ‘Tegenover deze ideologie van het fascistisch nationalisme stellen wij de wordende gemeenschap der verschillende volkeren.’

Maar hét essentiële punt waarop het nationaal-solidarisme werd verworpen, is de onvrijheid waartoe het leidt. ‘Wij [willen] van geen dictatuur, van geen afschaffing der vrijheid als politiek systeem weten. Dictatuur is ten hoogste een noodtoestand.’ Hier sneed Elias een essentiële kwestie aan: een politiek systeem met waarborgen voor de burgerlijke politieke vrijheden wordt principieel verdedigd. Die vrijheden konden slechts worden opgeschort gedurende een overgangsperiode. ‘Velen in Vlaanderen zijn de overtuiging toegedaan dat, ook in een zelfstandig Vlaanderen, de macht van het franskiljonisme alleen maar volledig zal kunnen worden gebroken door een sterke regering die niet al te nauw rekening houdt met wat wij thans noemen de grondwettelijke vrijheden of die zelfs zou gedwongen zijn deze vrijheden voor een tijd aan kant te zetten. [...] Nu willen de nationaal-solidaristen gebruik maken van een streven naar een voorbijgaande regeringsvorm bedoeld als overgangsmaatregel tegen de vijanden van het Vlaamse volk, om een regeringstheorie binnen te smokkelen [...].’ Bij de opvattingen over milities zag Elias hetzelfde gebeuren. ‘Ook wij zijn van mening dat het geen kwaad kan doen dat de Vlamingen zich bereid houden om manu militari hun optochten te beschermen en zelfs eventueel paraat te staan tegenover een staatsgreep van onze vijanden. Maar van deze opvatting tot die van het nationaal-solidarisme is een stap van belang: hier wordt de militie bedoeld als de werkelijke ruggesteun van de dictator, door deze te gebruiken om zijn partijdoeleinden door te zetten tegenover iedereen [...].’ Ten slotte grijpt hetzelfde plaats i.v.m. de houding van vele Vlaams-nationalisten ten aanzien van het parlementaire systeem: ‘Er is in Vlaanderen een geweldige antiparlementaire stemming, maar dan bedoeld tegen het Belgische parlement dat aanzien wordt als ongeschikt om Vlaanderen te regeren. Van deze stemming van anti-Belgisch antiparlementarisme, willen de nationaal-solidaristen gebruik maken om hun theoretisch antiparlementarisme te doen ingang vinden ten voordele van de dictatuur. Daartegenover houden wij principieel de democratie hoog. Dit betekent niet een aanvaarden van de tegenwoordige toestanden: deze zijn maar een schijndemocratie, betekenen niet de ware democratie. Maar dit betekent dat wij vasthouden aan de grondprincipen van het democratische stelsel: de regering uitgeoefend door diegenen die door het volk werden afgevaardigd, met mogelijkheid van regelmatig toezicht

en als gevolg daarvan - of beter nog misschien - als voortzetting daarvan de waarborg van zekere politieke vrijheden.'

Elias toonde zich dus een principieel voorstander van een democratische samenleving. Zijn verdediging van dit systeem was geen vermomde aanval zoals we die aantreffen bij degenen - bijv. het KVNV - die een zg. 'ware democratie' nastreefden ter vervanging van de bestaande democratie, maar die in feite de aftakeling van het democratische stelsel beoogden. Toch dreef zijn antibelgicisme ook hem een heel eind in de richting van een radicalisme dat met

dictatoriale middelen de toestand wou veranderen. Het Belgische parlementaire systeem noemde hij een schijndemocratie en een dictatoriaal overgangsregime achtte hij denkbaar.

De Vlaams-Nationale Volkspartij is nooit meer dan een schim geweest. Enkele documenten en aankondigingen wijzen op bijeenkomsten[153]. Elias gelooft niet dat het tot veel meer dan wat losse initiatieven kwam. Het KVNV weigerde overigens van bij het begin zich aan te sluiten omdat de federalistische doelstelling onaanvaardbaar was[154].

De stichting van een nieuwe katholiek geïnspireerde democratische en federalistische partij met een theoretisch goed doortimmerd programma kon dus ook geen mobilisering van de Vlaams-nationalistische partijgroeperingen op gang brengen. De verwarring in het Vlaams-nationalistische kamp werd er niet kleiner op. In 1932 had zelfs geen Vlaams-nationale landdag plaats, een uniek feit sinds in 1920 de eerste landdag plaatsvond[155].

2.7.3 Ideologische verwarring in een beroerde tijd

De verwarring over de fundamentele maatschappelijke opties mag niet worden onderschat. Zij heerste zeker niet alleen in Vlaams-nationalistische kringen, maar deze politieke familie werd erdoor verscheurd. De vraag in welke mate Vlaams-nationalistische militanten door de zo uiteenlopende visies van hun voormannen werden beïnvloed, valt moeilijk te beantwoorden. Zo is er de vraag naar de reële invloed van de autoritaire en fascistische Grootnederlandse tenoren en hun periodieken versus die van de democratische federalisten en hun publikaties.

Het weekblad *Vlaanderen* werd al genoemd. Het was nog maar een schim van wat het ooit geweest was. Redactioneel ging het blad steeds verder achteruit. De verkoop stagneerde. Eind 1927 werden nog 50 (!) nummers gesleten in de losse verkoop, terwijl het abonnementental zeker niet meer dan 1.500 bedroeg. In 1933 zakte de totale oplage tot 1.200 exemplaren. Het monotone Grootnederlandse geschrijf van *Vlaanderen* bereikte dus niet bepaald een breed publiek. In 1934 verdween het blad toen het fuseerde met *Jong Dietschland* (in feite werd het opgeslorpt)[156]. Het werd trouwens sinds het ontstaan van *Jong Dietschland* in 1927 door dit blad overvleugeld. *Jong Dietschland* had geen grotere verspreiding: het telde nooit meer dan 1.000 abonnees[157]. Het had in tegenstelling tot *Vlaanderen* geen gebrek aan kopij en kon rekenen op vooraanstaande medewerkers zoals de geestelijken Cyriel Verschaeve, Odiel Spruytte, Leo Dumoulin en Maurits Geerardijn en andere prominenten zoals Frans Daels, Victor Leemans en Ernest Van der Hallen. Spruytte was onbetwistbaar de actiefste medewerker. Onder het pseudoniem H.P. Verdonck schreef hij richtinggevende ideologische artikels[158]. *Jong Dietschland* wierp zich aanvankelijk op als een discussieforum over ‘oude’ en ‘nieuwe orde’. Eind 1931 profileerde de redactie zich: er werd gekozen voor een nieuwe solidaristische orde[159]. Ondanks een beperkte verspreiding kreeg *Jong Dietschland* grote invloed bij de Vlaams-nationalistische studenten en intellectuelen, een belangrijke sociale groep.

Joris Van Severen kon zijn fascistische ideeëngoed kwijt in het weekblad *De West-Vlaming*. Het blad had in 1930 een oplage van ca. 4.000 ex. Toen Van Severen het blad meenam naar het Verdinaso verloor het veel lezers. Het werd alleen verspreid in West-Vlaanderen en in beperkte mate ook in het arrondissement Gent-Eeklo nadat Wies Moens zich bij Van Severen had aangesloten. Eind 1930 fuseerde het weekblad *De Vlag*, uitgegeven door Moens, met *De West-Vlaming*.

Tegenover deze nieuwe-ordegezinde bladen stond *De Schelde*, de krant van de Antwerpse Fronters waarin hoofdredacteur Herman Vos zijn visie uiteenzette. Het blad had in 1932 ongeveer 2.800 abonnementen en een losse verkoop van ongeveer 7.800 exemplaren[160]. De krant had een hoofdzakelijk grootstedelijk Antwerps lezerspubliek.

Er bestond dus geen Vlaams-nationalistisch orgaan met een nationale verspreiding en een oplage die een diepe penetratie bij de Vlaams-nationalistische achterban (130.755 mannelijke kiezers in 1932) mogelijk maakt. Er waren natuurlijk de regionale partijweekbladen. In West-Vlaanderen behield het KVNV na de afscheuring van Van Severen: *Het Leieland, Het Westland, Het Sinjaal* en *De Noordzee*. Al die bladen werden in de loop van 1932 onder de redactionele controle geplaatst van het gouwbestuur[161]. Hierboven citeerde ik al uitvoerig de Westvlaamse partijpers waardoor aan het licht kwam dat de opvattingen over een zg. echte democratie in feite allesbehalve democratisch waren. De strijd tegen Van Severen bracht wel een toenadering tot stand met de VNVP en de opvattingen van Hendrik Elias. Op 5 juni 1932 schreef *Het Leieland*: ‘Over het sociaal programma zijn wij eensgezind, wij gaan samen in de strijd tegen dictatuur, voor het opbouwen van een nieuwe sociale orde volgens christelijk-solidaristische beginselen, tegen fascisme en militarisme.’ Het blijven poneren van de democratie - ongeacht de inhoud die eraan gegeven wordt - is een belangrijk aspect. Hetzelfde geldt voor het hameren op de noodzaak van een nieuwe sociale orde.

Naast de concentratie van de Westvlaamse weekbladpers greep er nog een concentratie plaats in Aalst rondom de figuur van Ernest Van den Berghe die er over een grote drukkerij beschikte. Dit technische voordeel bezorgde hem een redactionele controle over de Vlaams-nationale bladen die hij drukte en niet op eigen kracht konden bestaan. Van den Berghe drukte de Aalsterse bladen *De Werkman* en *Het Land van Aelst*. Van 1926 af drukte en beheerde hij ook het blad van Staf De Clercq: *Dender- en Zennegalm*. Enkele jaren later verwierf hij de controle over het Leuvense blad *Nieuw Brabant* en de Oostvlaamse bladen *Scheldeland* (Dendermonde) en *De Oost-Vlaming* (Sint-Niklaas). Toen Hendrik Elias in Gent actief werd, kreeg hij onmiddellijk steun vanuit Aalst waar *De Voorwacht* voor het arrondissement Gent werd uitgegeven. Van den Berghe en zijn Aalsterse medestanders waren overtuigde aanhangers van Elias' opvattingen. Via de Aalsterse perscontrole woog diens visie op de Vlaams-nationale weekbladpers in Brabant en Oost-Vlaanderen. In de Mechelse regio probeerde Ward Hermans zijn redactionele vrijheid te behouden via zijn blad *De Klauwaert*. Toen Hermans in 1932 naar het Verdinaso overstapte, gaf Aalst prompt *De Vlaamsche Nationalist* uit dat in de Mechelse regio op 4.000 exemplaren werd verspreid. *De Nieuwe Kempen* van Thomas Debacker bleef onafhankelijk. Het blad leunde sterk aan bij de Aalsterse pers. Hetzelfde kan gezegd worden van de Limburgse weekbladen *De Bilsenaar* en *Maas- en Kempenbode*[162].

Men kan stellen dat de Vlaams-nationalistische militanten - in zoverre zij hun partijpers lazen en met uitzondering van West-Vlaanderen - grosso modo ideeën kregen voorgeschoteld zoals we die terugvinden in Elias' programma van de VNVP. Eind 1931 schreef Frans D'Haese in de Aalsterse pers een groot artikel onder de titel ‘Het Vlaams-nationalisme en de democratie’[163]. Hij betoogde dat de Vlaamse politieke verwezenlijkingen maar mogelijk werden door een democratisering van het kiesstelsel. ‘Trouwens, de toestanden in Vlaanderen zijn voor ons, Vlaams-nationalisten, niet zo donker dat wij ons tot het voeren van een desperado-politiek moeten laten verleiden. Heeft de Bormsverkiezing en de daaropvolgende parlementsverkiezing niet gewezen op een stijgende bewustwording van de diepe lagen van het Vlaamse volk? [...] Neen, wij zijn en wij blijven niet enkel partijganger van de sociale

democratie, maar, als Vlaams-nationalisten houden wij het ook met de politieke democratie.' Net zoals Elias achtte D'Haese een dictatoriale regeringsvorm wel mogelijk in uitzonderlijke omstandigheden. 'Niet dat wij de politieke democratie verheffen tot een politiek dogma dat dient te gelden steeds en overal en in alle omstandigheden. [...] Liever een goede dictatuur dan een verworden democratie. Maar dictatuur lijkt ons geen normale regeringsvorm, al kan hij in uitzonderlijke omstandigheden, of in handen van een sterke persoonlijkheid, grote diensten bewijzen. [...] Wij aanzien geen enkele regeringsvorm als het nec plus ultra. De deugdelijkheid ervan hangt voor een goed deel af én van de tijdsomstandig-

heden én van de personen. Voor ernstige kritiek op de democratie en studie van de middelen om de misbruiken te weren, houden wij ons steeds aanbevolen. Maar wij achten dat de elementen in Vlaanderen niet aanwezig zijn om het veilige pad der democratie te verlaten voor avonturenpolitiek.' D'Haeses verdediging van de democratie was minder principieel dan die van Elias, maar zijn afwijzing van een dictatoriaal regime in Vlaanderen was niettemin formeel. Op 3 januari 1932 schreef zijn broer Bert D'Haese een artikel onder de veelzeggende titel 'Heeft Vlaanderen nood aan een dictatuur? Neen, en God spare ons van een ersatz-Hitler'. Elias verdedigde zijn principiële stellingname voor de democratie (7 en 14 februari 1932) onder de titel 'Demo-federalisten?'[164].

Niet alleen de interne beeldvorming is van belang, ook de manier waarop de buitenwereld het Vlaams-nationalisme zag, moet ter sprake worden gebracht bij het peilen naar mogelijke invloeden op de ideologische ontwikkelingsgang van de Vlaams-nationalistische militanten. Ook hier zijn verwarring en polarisering troef.

Een van de merkwaardigste visies vond ik bij de anticommunistische inlichtingendienst 'Société d'Etudes Politiques, Economiques et Sociales' (SEPES). Deze afdeling van de 'Entente Internationale contre la IIIe Internationale' had nauwe contacten met de Belgische Staatsveiligheid en de Militaire Veiligheid[165]. In een *Bulletin* en in geheime rapporten bestemd voor industriëlen en leidende figuren verstrekte zij allerhande informatie. Het *Bulletin* van 15 januari 1930 gaat onder de titel 'Deux ennemis de l'Economie nationale: le Communisme - le Frontisme'. Uitgangspunt is dat 'le Frontisme' - bedoeld wordt het Vlaams-nationalisme - een sociale beweging is die op het platteland bolsjewistische doeleinden nastreeft. 'Les militants frontistes se posent partout comme les défenseurs des revendications sociales des Flamands. Parmi leurs partisans on trouve [...] les paysans qui suivent le mot d'ordre "la terre aux paysans".' De gemiddelde Vlaams-nationalist zal wel niet op de hoogte zijn geweest dat hij in die kringen werd gezien als een handlanger van het communisme. Integendeel, hij werd in de linkse pers steeds meer geïdentificeerd met het fascisme. Op een congres van de BWP, 9 november 1930, zou BWP-leider Arthur Wauters van leer hebben getrokken tegen de 'Fronters' die hij militaristen en fascisten noemde, althans volgens sommige Vlaams-nationale weekbladen[166]. De scherpe uitval van Wauters staat volledig in tegenstelling met de artikels die hij in die periode in *Le Peuple* schreef over het Vlaams-nationalisme[167]. Hij noemde de Vlaamse Beweging 'diep geworteld in de volksziel' en de doelstellingen ervan 'ontegenzeglijk democratisch'. Het Vlaams-nationalisme beschouwde hij als het belangrijkste onderdeel van de Vlaamse Beweging. Alleen de solidaristische strekking van Joris Van Severen bij de 'Fronters' noemde hij antidemocratisch en fascistisch. Zo'n nuancering bleef vaak achterwege in de socialistische pers waarin hét Vlaams-nationalisme met fascisme werd geassocieerd. Daartegenover stond dat de Vlaams-nationalistische milities het vaak aan de stok kregen (letterlijk!) met fascistoïde Belgisch-nationalistische groepen. Dat alles leidde tot felle aanvallen in de Vlaams-nationalistische pers tegen het 'Belgisch fascisme'. Toen in april 1931 een knokploeg van dat allooi in Vilvoorde een meeting van Staf De Clercq had aangevallen, liet hij in de Vlaams-nationalistische pers blokletteren: 'Fascistische sluipmoordenaars aan het werk'. Het is slechts één voorbeeld. De Clercq eindigde zijn artikel met de vraag welke les uit die voorval getrokken moest worden. Volgens

hem bewees het de noodzaak van de vorming van antifascistische milities. Anderen beschouwden die militievorming dan weer als een stap in de richting van het fascisme. Het was allemaal verwarrend, niet het minst voor de betrokkenen zelf. Binnen het Vlaams-nationalisme leidde het tot merkwaardige discussies. Het landelijk congres van VOS in 1931 veroordeelde de Vlaamse Militie. Leden van die formatie, door sommige congresgangers Vlaamse fascisten genoemd, zouden uit VOS ontslagen worden wanneer zij de militie niet verlieten[168]. Sommigen interpreteerden het als een veroordeling van het principe van militievorming, anderen zagen er

alleen maar een veroordeling in van de militie van Joris Van Severen. Op het provinciaal congres van Brabant liet een medestander van Staf De Clercq vastleggen dat het niet ging 'om de Vlaamse Wachten, de jongens met de stok en de pet'[169]. Overigens gingen milities van Van Severen geregeld op de vuist met andere Vlaams-nationalistische militanten. Ik heb hierboven uiteengezet dat een fenomeen als georganiseerd politiek geweld fundamenteel anders werd geïnterpreteerd door de ideologen van de twee vleugels in het Vlaams-nationalisme. De vraag is of de jonge radicalen die op straat kwamen hier ook maar enige notie van hadden. Waren de directe actie en vooral de confrontatie met een concrete tegenstrever voor hen niet veel belangrijker? Werd hun opstelling aan deze of gene zijde van de ideologische breuk niet veeleer bepaald door toeval? In een document van 1932 over 'wezen en werking' van het AVNJ lezen we dat de doelstelling van die organisatie 'de vernietiging van het Belgisch regime was'. Vandaag weten we - ik heb het hierboven voldoende aangegeven - dat de overtuiging het regime te kunnen vernietigen met (straat)geweld, in de toenmalige constellatie van het Vlaams-nationalisme en de Belgische samenleving, een stap in de richting van het fascisme betekende. In dat document lezen we ook nog dat het 'AVNJ-kenteken' - het enige dat aangegeven staat - 'de gebalde, opgeheven vuist' is[170]. Men onderschatte het belang hiervan niet. Het wijst erop dat die geradicaliseerde Vlaams-nationalistische jongeren toen (1932) geen moeite hadden zich te identificeren met wat we vaag 'de linkerzijde' zouden kunnen noemen. Dat zou een jaar later ondenkbaar zijn. Het toont op dit punt het grote belang aan van de stichting van het VNV.

Ik ben ervan overtuigd dat veel meer dan de weliswaar essentiële ideologische strijd in de schoot van het Vlaams-nationalisme, de sociaal-economische toestand de onrust en de radicalisering van de militanten veroorzaakte.

Doordat ik niet beschik over gegevens i.v.m. de sociale rekrutering van de Vlaams-nationalistische partijen en groepen vóór 1933, moet ik het hier noodgedwongen bij algemeenheden houden.

Zonder over precieze gegevens te beschikken, kan men m.i. toch veronderstellen dat de geradicaliseerde jongeren waarover ik het hierboven zo vaak heb gehad, en ook andere Vlaams-nationalisten, getroffen werden door het maatschappelijk meest ingrijpende gevolg van de economische crisis: de werkloosheid.

Tot voor kort was de werkloosheid tengevolge van de economische crisis in de jaren dertig maar zeer oppervlakkig bestudeerd. Vandaag beschikken wij over een eerste omvattende studie van Guy Vanthemsche[171]. In zijn inleiding merkt Vanthemsche op dat de werkloosheid een probleem is dat geen enkel aspect van het leven ongemoeid laat. Het staat op het kruispunt van de economische, sociale en politieke geschiedenis.

Deze politieke studie over een partij die ontstaat in een periode die samenvalt met het absolute hoogtepunt van de werkloosheid (1932-1934) kán hier niet aan voorbijgaan. Dit sociale drama kan niet gezien worden als een decor waartegen het politieke leven zich afspeelt. Het volstaat niet de Vlaams-nationalistische standpunten ten aanzien van de werkloosheid (als resultante van zovele sociale en economische abstracties) te belichten. Het inkomensverlies, de onzekerheid, de psychologische schok, de uitzichtloze toekomst, het sociaal-prestigeverlies... het zijn zovele elementen die meespelen bij een politieke attitudeverandering.

De politieke verandering die het Vlaams-nationalisme op het einde van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig kenmerkte, werd hierboven verklaard vanuit een eng politiek standpunt. Het opduiken van antidemocratische standpunten deed zich al lang voor de economische recessie voor. In de schoot van het Vlaams-nationalisme zijn ze nooit afwezig geweest. Men kan ook niet zeggen dat die standpunten tot 1930 opgesloten bleven in kleine cenakels. Ze waren te lezen in toonaangevende tijdschriften en te horen bij vooraanstaande

politici en ze beïnvloedden de pogingen om het Vlaams-nationalisme te verenigen. Maar de ideologische weerstand was zeer groot. Precies het snel verdwijnen van die ideologische weerstand, wat ten slotte zou leiden tot de oprichting van het VNV, is m.i. onverklaarbaar zonder de economische recessie bij de analyse te betrekken.

Het verloop van de werkloosheid komt overeen met de algemene conjuncturele ontwikkeling. In 1929 was de werkgelegenheid in België nagenoeg volledig. In de zomer van 1930 nam de werkloosheid onrustbarend toe om van het najaar van 1931 af dramatische proporties aan te nemen. Begin 1932 waren er 300.000 geheel of gedeeltelijk verzekerde werklozen. Het reële aantal werklozen lag bijna twee keer hoger. In deze dramatische toestand kwam de volgende jaren geen verbetering. In januari 1933 bereikte de werkloosheid een absoluut hoogtepunt met 403.000 geheel of gedeeltelijk verzekerde werklozen. Alle indicatoren wijzen erop dat Vlaanderen relatief zwaarder werd getroffen dan Brabant en Wallonië. Antwerpen en Oost-Vlaanderen beten de spits af. Het waren vooral de grote agglomeraties die het hoogste percentage werklozen hadden. In de driehoek Gent-Antwerpen-Brussel bereikte de werkloosheid een bijzonder hoog peil. De werkloosheidskaart komt overeen met de spreiding van de industriële activiteit.

Men beschikt niet over gegevens om de jeugdwerkloosheid in het begin van de jaren dertig te peilen. Een voorzichtige extrapolatie van latere gegevens is wel mogelijk. In februari 1937 was 17,63% van alle werklozen jonger dan 25 jaar. Maar toen was er al een ontwikkeling gaande, vooral in Vlaanderen, naar een relatieve veroudering van de werklozengroep. Men mag dus veronderstellen dat in de periode 1932-1934 er relatief meet jonge werklozen waren. Hun verzekeringsgraad was laag (1/3 in 1937) en de overheid bemoeilijkte de jongeren de toegang tot het werklozenfonds. De schok van de werkloosheid kwam voor die groep des te harder aan.

Voor de vakbonden had de massale werkloosheid uiteenlopende gevolgen. Aan de ene kant steeg de organisatiegraad; vooral de christelijke bond kreeg een enorme opwaartse impuls. Tegelijk tekende zich een vertrouwenscrisis af onder de leden die de bonden medeverantwoordelijk stelden voor de heersende crisis. De bonden betaalden de tol voor de dienstverlenende functies die ze hadden uitgebouwd. Ze werden daardoor beschouwd als verlengstukken van de Staat, ook omdat ze opgesloten zaten in een streng keurslijf vanwege de reglementeringen opgelegd door de overheid. Doordat de traditionele bonden vrijwel een monopolie hadden op de sociale verzekeringen, konden ze aan de dreigende radicalisering van hun leden het hoofd bieden[172].

Zonder enige twijfel heeft dit niettemin aan beide zijden een impuls gegeven aan de radicalisering van het ideologische spectrum. Bij het Vlaams-nationalisme sloeg het corporatief gedachtengoed goed aan. Het is opvallend dat zelfs door de principiële verdedigers van een democratisch politiek bestel, zoals Hendrik Elias, de vakbondswerking eerder negatief werd geëvalueerd. In het VNVP-programma bleef Elias op de vlakte. Hij pleitte voor een 'christen-solidarisme' dat de strijd tussen de verschillende standen en klassen van de maatschappij die de nationale belangen schade berokkende, ongedaan zou maken. Over de economische crisis schreef hij alleen maar dat zowel werknemer als werkgever er de gevolgen van ondervonden[173].

Deze schrale uitleg is typisch voor de belangstelling die toen in het Vlaams-nationalisme aanwezig was ten aanzien van de sociale problematiek. De partijpers heeft er niet veel belangstelling voor. Meestal bleef het bij sloganeske veroordelingen van de traditionele partijen en vakbonden. De 'Aalsterse' pers trok fel van leer tegen de BWP omdat ze campagne voetde tegen de 'klerikaal-frontistische' deputatie van Oost-Vlaanderen. De provincies keerden supplementaire tegemoetkomingen uit voor werklozen. Dit bracht de financiële situatie van de zwaar getroffen provincie in een precaire toestand. De Bestendige Deputatie

moest sterk bezuinigen om de steun te kunnen uitkeren. De centrale overheid probeerde, onder druk van de werkgevers, de provinciale uitkeringen te beperken. Hiertegen rees fel protest van de vakbonden. De *Voorwacht* blokletterde dat 'de socialistische janussen' een goedkope demagogische campagne voerden. De Vlaams-nationalisten zouden niet laten raken aan de vergoedingen. Hun 'verantwoordelijk' gedrag stak schril af tegen dat van de socialistische leiders[174].

De Vlaams-nationalisten probeerden ook eigen sociale organisaties op te richten. Over het Verbond van Nationale Arbeiderssyndicaten van het Verdinaso wordt hieronder uitgeweid. Het werd allerminst een succes. Het KVNV wilde niet achterblijven en richtte eind 1931 een 'Vlaams-nationale Centrale voor Sociale Actie' (VNCSA) op[175]. In *Het Leieland* verscheen iedere week een pagina over de VNCSA. De artikels voeren meestal uit tegen de Nationale Arbeiderssyndicaten en tegen de grote vakbonden. Voorts werd voornamelijk propaganda gemaakt voor de eigen organisatie. Een vaag corporatisme werd naar voren geschoven als het eigen nagestreefd sociaal model. Eind 1932 had de VNCSA 3.093 leden[176]. Drijvende kracht achter de organisatie was Tony Herbert die trouwens voorzitter werd. Herbert was na de Leuvense studentenrevolte samen met Paul Beeckman en Gerard Romsee van de universiteit verwijderd. In 1925 behaalde hij niettemin het diploma van burgerlijk ingenieur via de centrale examencommissie. Sinds 1928 was hij actief in de Kortrijkse afdeling van het KVNV. Hij was o.m. lid van het arrondissementsbestuur en had grote invloed in *Het Leieland*. Herbert stamde af uit een vooraanstaande katholieke familie uit Lokeren. Zijn vader werd in 1925 verkozen als volksvertegenwoordiger voor de Katholieke Partij. Herbert zelf vestigde zich in Kortrijk waar hij in 1928 directeur werd van de 'Kortrijkse Katoenspinnerij', een bedrijf dat eigendom was van de 'N.V. Algemene Textielmaatschappij', een textielholding met veel vlaamsgezinde katholieken. Herbert maakte snel carrière. Hij wierp zich op als een specialist inzake de bestrijding van de crisis in de textielsector. Hij was in 1933 een van de centrale figuren op het VEV-congres dat vrijwel volledig aan de textielcrisis was gewijd[177]. Deze bedrijfsleider en industrieel was dus de leider van de VNCSA. De solidariteit tussen werkgevers en werknemers waar de VNCSA in volle crisistijd voor pleitte, bevorderde uiteraard de sociale vrede. Herbert kon dus 'een beroep doen' op zijn eigen arbeiders om de VNCSA te propageren. Bovendien kon hij mensen uit andere bedrijven aantrekken. Zo haalde hij Jef Devroe weg bij Gevaert in Mortsel en stelde hem aan als secretaris van de centrale.

De Vlaams-nationale Centrale voor Sociale Actie werkte samen met het Vlaams Nationaal Vakverbond dat vanuit Aalst werd georganiseerd. Marcel De Ridder werd in november 1929 aangesteld als algemeen secretaris van dit Verbond dat bestond uit restanten van de daensistische bonden. Het Verbond telde toen minder dan 1.000 leden. De economische recessie en de organisatorische kwaliteiten van De Ridder deden het Vlaams Nationaal Vakverbond pijlsnel groeien. Zoals voor alle vakbonden werd de werkloosheid een belangrijke rekruteringsfactor. De snel groeiende werklozenkas 'Ik Dien' van het Verbond werd erkend door het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg. In 1932 telde het Verbond al 12.354 leden, voornamelijk in het arrondissement Aalst, maar ook daarbuiten[178]. In Brabant was Karel Lambrechts sinds 1931 actief als vrijgestelde. Zoals Marcel De Ridder werd hij aangetrokken door Ernest Van den Berghe[179].

We beschikken niet over gegevens die het mogelijk maken iets te zeggen over de beroepsgroepen waaruit de Vlaams-nationalistische bonden rekruteerden. In elk geval bleven zij *quantité négligeable* in vergelijking met de traditionele vakverenigingen.

De impact van de sociale crisis tengevolge van de economische recessie op de politieke denkbeelden van de getroffenen is een bij uitstek ideologisch geladen studieterrein. Helmut Gaus heeft geprobeerd via de studie van het gedrag van individuen tijdens langdurige economische recessies een aantal hypothesen te formuleren die m.i. pertinentzijn, ofschoon ze veel

kritiek oogsten. Gaus maakt een psychosociale analyse met als premisse de stelling dat een economische recessie angst veroorzaakt die een irrationeel proces op gang brengt met brede maatschappelijke gevolgen, ook politiek.

Langdurige recessies verhogen het wantrouwen in de democratische bestuursvormen. Overlegorganen zoals het parlement worden bekritiseerd en ter discussie gesteld. De nood aan (charismatische) autoriteiten groeit. Pacificatie- en compromispolitiek worden van de hand gewezen en de intolerantie groeit. Politieke leiders voeren (o.m. nationalistische) idealen in het vaandel die op korte termijn onrealiseerbaar zijn zodat ze door de werkelijkheid niet tegengesproken kunnen worden. Hoe minder vat er is op de realiteit, hoe meer belangstelling voor leerstellige disputen. Er grijpt een waardenverschuiving plaats van de realiteit naar de idealen: om die te bereiken is politiek geweld geoorloofd. Een maatschappelijke polarisering is er het gevolg van[180].

Al die ontwikkelingen tekenden zich tijdens de scherpe crisisjaren in het begin van de jaren dertig duidelijk af binnen het Vlaams-nationalisme. Ik heb getracht aan te tonen dat zij al veel langer sluimerden. Daarbij mag niet uit het oog worden verloren dat ondanks de kortstondige economische opbloei na 1925, het hele Interbellum gezien kan worden als een neergaande fase in de economische ontwikkeling.

Eindnoten:

143 *Den Uyl*, juni 1932. Geciteerd bij H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 67-68.
144 L. Vos, *Bloei en ondergang* [...], deel 2, pp. 207-208.
145 J. Creve, *Recht en trouw* [...], pp. 14-17. Tevens eigen verzameling documenten, mondelinge getuigenis door Jan Van Hoogten aan auteur, 27 mei 1988.
146 L. Vandeweyer, De politieke rol [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1986, pp. 105-113.
147 Brief van Joris Van Severen aan Carel Gerretson, 16 juni 1930. Geciteerd bij A. de Bruyne, *Joris Van Severen* [...], pp. 114-115.
148 Uit een recente studie van Lut Moulaert blijkt dat een kritische analyse nog moet ondernomen worden. De visie op Van Severen in de literatuur wordt nog altijd te sterk bepaald door het zelfbeeld van de Verdinaso-leider: *Joris Van Severen* [...], pp. 250-257.
149 Voor het definiëren van het begrip fascisme cf. infra p. 105.
150 P. Le Roy, *Wat is en wat wil het Dinaso*, Izegem, 1933. Ook R. van den Bossche, *De maatschappijleer van het Verdinaso en zijn katholieke achtergrond*, passim en G. Van Haver, *Onmacht der verdeelden* [...], pp. 43-48.
151 B. De Wever, *Hendrik Elias* [...], in: *België* 1940 [...], p. 329.
152 AMVC, Dossier VNVP, V 757494 D. [H.J. Elias], Ontwerp van statuten voor de Vlaams-nationale Volkspartij, [1931]; [H.J. Elias], 'Vlaams-Nationale Volkspartij', [1931]. Ook Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.
153 Een soortgelijke oproep ondertekend door Staf De Clercq, Thomas Debacker, Gerard Romsee en Ernest Van den Berghe om op 2 november 1931 een vergadering te beleggen met als agenda o.a. de stichting van VNVP: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 D.
154 *Het Leieland*, 24 april 1932. H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 102-103. Zie ook A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 321-323.
155 Sindsdien organiseerde Staf De Clercq elk jaar in het Pajottenland een Vlaams-nationale Landdag op de Kesterheideheuvel. De Landdagen van 1930 en 1931 werden in Wemmel gehouden. Zij waren incidentrijk. In 1931 had August Borms een bajonetsteek van een rijkswachter gekregen. Het was een van die voorvallen die pasten in een algemeen klimaat van radicalisering.

156 L. Vandeweyer, De redactiegeschiedenis [...], in: *WT*, jg. 45, 2, 1986, pp. 72-83.
157 P.J. Verstraete, *Het weekblad 'Jong Dietschland'* [...], in: *Verschaeviana. Jaarboek*, 1982, p. 131.
158 Pieter Jan Verstraete bewijst dat H.P. Verdonck Spruytte is en niet, zoals meestal wordt beweerd, Leo Dumoulin. Spruytte richtte zich voornamelijk op Othmar Spanns 'universalisme'. Hij had diens belangrijkste werken grondig bestudeerd en verklaarde zich een aanhanger van zijn antidemocratische doctrine: *Odiel Spruytte* [...], pp. 182-183 en 186-196.
159 G. Van Haver, Het 'Nieuwe Orde'-vuur [...], in: *WT*, jg. 42, 1983, 2, pp. 104-114 en Id., *Onmacht der verdeelden* [...], pp. 37-40.
160 In een rapport over *Volk en Staat* van midden 1938 schreef Staf De Clercq dat *De Schelde* op 1 januari 1933 2.757 abonnees had en 7.756 losse nummers verkocht. De verkoop vertoonde toen een dalende trend: ARA, KA, Bundel 931.
161 *Het Leieland*, 14 februari 1932.
162 Voor de Aalsterse persconcentratie: R. D'Haese, *De overgang* [...], pp. 344-346. Voor de Vlaams-nationale weekbladpers in het algemeen: L. De Munck, *Van het Daensistisch weekblad* [...].
163 *De Voorpost*, 25 oktober, 1 en 8 november 1931. Hetzelfde artikel verscheen ook in de andere bladen die door Ernest Van den Berghe werden uitgegeven.
164 *De Voorwacht*, 3 januari, 7 en 14 februari 1932. De artikels verschenen ook in de andere 'Aalsterse' bladen.
165 R. Van Doorslaer en E. Verhoeyen, *De moord op Lahaut* [...], p. 104.
166 *De Voorwacht*, 16 november 1930. 'Socialisten en Vlaams-nationalisten'.
167 Artikels gebundeld in de brochure van A. Wauters, *Getuigenissen over Vlaanderen*, 1931.
168 De beslissing werd vrijwel unaniem door het congres goedgekeurd: G. Provoost, *De Vossen* [...], pp.77-78.
169 AMVC, Dossier-Hendrik Borginon, B 742 B. 'Conflict VOS - Vl. Nat. Partij', s.d. [medio 1931].
170 AMVC, Dossier AVNJ, J 3376 D. 'Wezen en werking van het AVNJ', s.d.
171 G. Vanthemsche, *De werkloosheid* [...]. Tevens zijn artikel: De fysionomie van de werkloosheid [...], in: *BTNG*, jg. 19, 1988, 3-4, pp. 269-344; jg. 20, 1989, 1-2, pp. 1-106.
172 G. Vanthemsche, *De werkloosheid* [...], pp. 39-72.
173 AMVC, Dossier VNVP, V 757494 D. [H.J. Elias], 'Vlaams-Nationale Volkspartij', [1931]. Ook Dossier-Hendrik Borginon, B 742 B.
174 De Voorwacht, 17 januari en 7 februari 1932. G. Vanthemsche, *De werkloosheid* [...], pp. 109-113.
175 *Het Leieland*, 29 november 1931.
176 *Het Leieland*, 25 december 1932.
177 S. Verhaeghe, *Tony Herbert* [...], pp. 18-39; K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 10-18.
178 R. D'Haese, *De overgang* [...], p. 340 en *De integratie* [...], p. 84.
179 K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 12-19.
180 H. Gaus, *Menselijk gedrag* [...], passim.

2.8 De verkiezingen van 1932

2.8.1 Nieuwe taalwetten

Ondanks de economische crisis kenmerkten de eerste jaren van het nieuwe decennium zich op wetgevend terrein door de afhandeling van tal van communautaire knelpunten. De 'Bormsverkiezing' van 1928 en de verkiezingsoverwinning van de Vlaams-nationalisten in 1929 schiepen het klimaat om de taalproblemen op te lossen die sinds de oorlog niet meer waren weggeweest uit de Wetstraat. Frans Van Cauwelaert en de Katholieke Vlaamse Kamergroep slaagden erin belangrijke taalwetten te laten aannemen, ondanks de voortdurende obstructie van de liberalen die verscheidene regeringscrisissen en de val van de regering-Jaspar uitlokten. De BWP speelde vanuit de oppositie een stimulerende rol.

De psychologisch geladen kwestie van de vernederlandsing van de Gentse universiteit kreeg haar beslag. De wet op de vernederlandsing werd ondertekend op 5 april 1930. De liberalen hadden er de regering voor ten val gebracht, maar zij draaiden bij toen zij meenden belangrijke toegevingen inzake het lager en het middelbaar onderwijs te kunnen afdwingen. Het pakte anders uit want de wetgeving op het lager en het middelbaar onderwijs van 14 juli 1932 betekende op termijn de doodsteek van het Franstalige onderwijs in Vlaanderen. De taalwet op de overheidsadministraties van 28 juni 1932 versterkte het eentaligheidsprincipe. Zij was een aanvulling op de belangrijke wet van 1921. Het Nederlands werd nu uitdrukkelijk opgelegd aan alle overheidsdiensten in Vlaanderen. De gemeenteraden hadden niet langer de vrije keuze[181].

Deze wetten waren zeer belangrijk. Hoewel in sommige domeinen van het openbaar leven (leger, gerecht) nog niet was tegemoet gekomen aan de Vlaamse eisen en ook de toepassing en controle van de wetten nog veel spanningen zouden veroorzaken, was de kogel door de kerk.

De houding van de Vlaams-nationalisten in het parlement was dubbelzinnig. Zij speelden geen rol bij de totstandkoming van de taalwetten. Zij stemden tegen of onthielden zich. Hun kritieken betroffen de zaken die nog niet wettelijk geregeld waren of de onvolkomenheden van de gestemde wetten. Zij beseften wel dat de minimalisten grote vooruitgang boekten. Het plaatste hen voor het dilemma dat de veranderingen ten goede radicale oplossingen minder waarschijnlijk maakten. Herman Vos probeerde de maximalistische eisen

om te smeden tot een concreet en een in principe via parlementaire weg te verwezenlijken programma: het Federaal Statuut. Vele Vlaams-nationalistische mandatarissen kozen meer en meer voor een 'verrottingsstrategie'. De constructieve wettige weg werd principieel afgewezen omdat het de vernietiging van België niet dichterbij bracht. Die houding sproot ook voort uit een groeiend principieel antiparlementarisme. Het is in ieder geval opmerkelijk dat in de stichtingsakte van het VNV het parlementaire werk minimaal werd geïnterpreteerd nadat het parlement nog maar pas belangrijke taalwetten had goedgekeurd.

Dat de Vlaamse Beweging een deel van haar eisen binnen de Belgische Staat realiseerde is een aspect van de crisis waarin het Vlaams-nationalisme verkeerde. De crisis werd acuut toen er een einde kwam aan de electorale expansie van de Vlaams-nationalistische partijen.

2.8.2 De gemeenteraadsverkiezingen

De verwarring en de onzekerheid die het Vlaams-nationalisme in groeiende mate troffen, uitten zich tijdens de verkiezingscampagne. Op de verkiezingsdag zelf trachtte *De Schelde* er zijn lezers van te overtuigen niet blanco te stemmen, zoals sommige Vlaams-nationalisten (o.m. het Verdinaso) het voorhielden. De groei van het Vlaams-nationalisme in de gemeenten is een eerste voorwaarde om sterker te staan in de nationale politiek. De campagne was volledig nationaal gericht. Dat was trouwens ook al het geval geweest in 1921 en 1926. Het Vlaams-nationalisme ondervond grote moeite om gemeentelijke thema's in de campagne aan bod te laten komen. In 1932 werd sterk de nadruk gelegd op de economische crisis en op de deflatiepolitiek van de regering.

Ondanks de onzekerheid deden de Vlaams-nationalisten het in 1932 in vergelijking met 1926 zeer goed. In tweehonderd dertig gemeenten werden lijsten ingediend[182]. Daarbij moeten nog veertien gemeenten met Vlaams-nationalisten op katholieke lijsten worden gerekend. In meer dan honderd veertig gemeenten leverde dat één of meer verkozenen op. De Vlaams-nationalisten verdubbelden daardoor hun aanwezigheid in de lokale besturen. Waar ze al relatief sterk stonden, konden ze hun posities handhaven. Dat was het geval in Aalst, het Pajottenland en Ieper. Elders werd soms grote vooruitgang geboekt. In de Kempen brak de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) van Thomas Debacker nu ook op lokaal vlak door. Het arrondissement Turnhout werd daarmee het belangrijkste steunpunt van het Vlaams-nationalisme in Antwerpen. In het arrondissement Sint-Niklaas werd onder de invloed van enkele lokale populaire figuren vooruitgang geboekt.

Overal elders waren de resultaten pover, maar niet merkelijk slechter dan in 1926. Alleen in het arrondissement Roeselare-Tielt was het verlies groot. Het was de thuishaven van de stichter van het Verdinaso.

De aandacht voor de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen ging verloren in de kiescampagne voor de vervroegde parlementsverkiezingen van 27 november 1932 die enkele weken later startte.

2.8.3 De parlementsverkiezingen

De parlementsverkiezingen van november 1932 bezorgden de Vlaams-nationalistische partijen een nederlaag. Alle lijsten samen behaalden toch nog 130.755 stemmen (d.i. 9,2% in Vlaanderen), hoewel 1.821 stemmen minder dan in 1929 toen de Vlaams-nationalisten een grote overwinning hadden behaald. Door dissidentie had de lichte terugval een zwaar zetelverlies tot gevolg. Maar zeven verkozenen gingen naar de Kamer, drie minder dan in 1929. Van de vier senaatszetels gingen er drie verloren. Het feit dat boegbeelden als Staf De Clercq, Herman Vos en Ward Hermans niet verkozen waren, gaf het verlies een extra dimensie.

In de Vlaams-nationalistische pers werd de uitslag verklaard door de katholieke kiescampagne die zich had geconcentreerd op de verdediging van het vrij onderwijs (‘om de schone ziel van 't kind’)[183]. In de verkiezingscampagne had de Katholieke Partij dat thema uitgespeeld om Vlaams-nationalistische kiezers terug te winnen. De Vlaams-nationalistische campagne was op dit punt vooral defensief. De werkelijke inzet van de verkiezingen bleef de economische en financiële politiek. Bovendien toont een analyse van de uitslagen aan dat de Vlaams-nationalistische stemmen niet evident naar de Katholieke Partij gingen. In een groot aantal arrondissementen en kantons waar de Vlaams-nationalistische lijsten achteruitgingen was er evenmin een grote winst (soms zelfs verlies) voor de Katholieke Partij.

Antwerpen

Het verlies was het zwaarst in de provincie Antwerpen. In de drie arrondissementen was er een terugval. In het arrondissement Antwerpen was hij het grootst. De Frontpartij zakte er van 16.542 (8,9%) naar 10.314 (5,1%) stemmen. De Kristelijke Vlaamse Volkspartij die er nu apart met een Grootnederlands en rechts programma was opgekomen, behaalde slechts 870 stemmen[184]. De vrijzinnige Herman Vos was tijdens de campagne bijzonder zwaar aangevallen door de katholieke propaganda. Verklaart zoiets het grote verlies? Hij behaalde slechts 426 voorkeurstemmen[185]. Zijn persoonlijke populariteit daalde evenredig met de terugval van de partij.

In Mechelen kwamen de ‘Hermansisten’ samen met de Antwerpse Kristelijke Vlaamse Volkspartij op, naast een Vlaams-nationale lijst die verbonden was met de Antwerpse Frontpartij en de Kempense KVV en die de VNVP-strekking vertegenwoordigde. De lijst-Hermans behaalde 2.915 stemmen, de andere lijst 1.497. Samen leden zij in vergelijking met 1929 een verlies van 2.670 stemmen (6,5% t.o.v. 11,2%). Hermans behaalde 646 voorkeurstemmen. Hij was de enige Vlaams-nationalist in het arrondissement die kon bogen op een zekere populariteit.

Thomas Debacker kreeg in de Kempen nog 10.253 of 19,4% van de stemmen. De KVV was er dus bijna 6% achteruitgegaan. Debacker behaalde 1.446 voorkeurstemmen. Hij had ook af te rekenen met een Vlaams-nationalistische dissidente lijst (de zg. ‘Stormklokkers’) die zich gelieerd had aan Ward Hermans. De 231 stemmen die de lijst behaalde, konden het verlies van Debacker niet verklaten. Wellicht zullen de interne moeilijkheden tengevolge van het conflict met Jan Van Mierlo een rol hebben gespeeld. In de verkiezingsstrijd (tegen de KVV) had de Katholieke Partij de godsdienstige kwestie niet op de spits gedreven[186]. Zowel de Katholieke Partij als de BWP boekte winst in het arrondissement.

In de provincie Antwerpen kon alleen Thomas Debacker zijn zetel handhaven. Alle andere, ook die van senator Edmond Van Dieren, gingen verloren. In de provincieraad was er een groot verlies van zes zetels. Belangrijker dan het zetelverlies, wellicht onvermijdelijk wegens de dissidenties, was de algemene achteruitgang van het Vlaams-nationalisme, ongeacht de variaties ervan: in Mechelen twee katholieke Vlaams-nationalistische lijsten, één van de strekking-VNVP, één van de strekking-Verdinaso; in Antwerpen de Frontpartij met een democratisch-pluralistisch ‘godsvrede-standpunt’ en de Kristelijke Vlaamse Volkspartij met een autoritair-katholiek standpunt; in de Kempen de KVV zonder noemenswaardige

dissidentie. Het is de vraag of de oorzaken van de achteruitgang niet buiten het Vlaams-nationalisme gezocht moeten worden.

Brabant

In Brussel was er voor het eerst sinds de oorlog achteruitgang: 1.490 minder stemmen, of 13.693 (4,1%). Vooral het relatief zware verlies in het Pajottenland was daarvoor verantwoordelijk. In de Brusselse agglomeratie en Vilvoorde was er eerder een status-quo. De oorzaak is

niet ver te zoeken: Staf De Clercq was wegens een overtreding van de kieswet van de lijsten geschrapt. Men had hem abusievelijk zowel in Nijvel als in Leuven bij de opvolgers geplaatst. Hoewel De Clercq zich zonder voorbehoud inzette voor Hendrik Borginon die nu lijsttrekker werd, liet zijn ongewilde afwezigheid zich in zijn streek gevoelen: kanton Asse 4,4% minder, kanton Sint-Kwintens-Lennik 7,5% minder. Borginon kreeg 1.306 voorkeurstemmen en werd probleemloos verkozen.

Ook in Leuven kwam er een eind aan de opgang die zich sinds de oorlog aftekende. Het verlies bleef er weliswaar beperkt. De Vlaams-nationalisten behaalden er iets minder dan 6%.

Oost-Vlaanderen

In Oost-Vlaanderen was de toestand complexer. De Vlaams-nationalisten boekten er een anderhalve procent winst.

In Gent had Hendrik Elias een akkoord gesloten met Jozef De Lille die de tweede plaats op de lijst kreeg[187]. Daardoor verzekerde hij zich van de steun van 't *Getrouwe Maldeghem*, dat vooral in het arrondissement Eeklo en de streek rondom Deinze invloed had. ‘Het koppel Elias-De Lille - de mandataris-kameleon -’ oogstte in het arrondissement natuurlijk felle kritiek bij de Vlaams-nationale dissidenten[188]. Het was electoraal niettemin een goede zet. De VNVP behaalde 15.254 stemmen (10,6%), een winst van 9.669. Dat de figuur van De Lille daar een beslissende rol in speelde, wordt bewezen door zijn 7.276 (!) voorkeurstemmen. Elias als lijstaanvoerder behaalde er maar 424. Op de senaatslijst maakte de familie De Lille evenzeer het verschil: Victor De Lille behaalde op de laatste plaats 4.630 voorkeurstemmen. De lijstaanvoerder behaalde er meer dan tienmaal minder. Het is ook te merken aan de ongelijke vooruitgang. In de kantons Eeklo en Kaprijke sprongen de Vlaams-nationalisten resp. van 387 naar 3.149 en van 215 naar 1.196 stemmen. In Zomergem, Nevele en Deinze van 392 naar 1.640, van 454 naar 1.692 en van 392 naar 1.640. Die verveelvoudiging van de stemmen is ongetwijfeld het gevolg van de factor-De Lille. Elders werd alleen in Oosterzele forse vooruitgang geboekt. In Gent kon Elias het verlies van de vorige tien jaar voor de helft goedmaken. Ook zonder De Lille zou de VNVP wellicht vooruitgang hebben geboekt, maar dan minder spectaculair. De Lille was goed voor minstens de helft van de Vlaams-nationalistische stemmen. Hij had niet slecht gerekend. Na apparentering werd hij samen met Elias verkozen.

In het arrondissement Aalst was er een licht verlies van enkele honderden stemmen. Het Vlaamse Front-Christene Volkspartij behaalde er nog bijna 19%. Het verlies deed zich vrijwel uitsluitend in Aalst zelf voor. In de andere kantons was er eerder een status-quo. Karel Van Opdenbosch behaalde 976 voorkeurstemmen; de tweede op de lijst, Bert D'Haese, 471.

In het arrondissement Oudenaarde vielen de Vlaams-nationalisten terug op het schamele niveau van voor het akkoord met Leo Vindevogel.

In het arrondissement Sint-Niklaas was er met 5.158 stemmen (10,2%) een lichte winst. Lijstaanvoerder en bestendig afgevaardigde Gerard De Paep kon bogen op een zekere populariteit. Hij behaalde 933 voorkeurstemmen.

In Dendermonde was er een forse winst voor de Vlaams-nationalisten. Zij stegen er van 2.194 (5,3%) naar 4.435 (10%). Men had er voor het eerst een populaire lijsttrekker gevonden in de persoon van de advocaat Paul Seghers die 1.055 voorkeurstemmen behaalde. Seghers was tot dan toe het boegbeeld van de Katholieke Partij in Dendermonde. Hij profileerde zich op de VNVP-lijst als katholiek en Dendermondenaar. Voorts was er de aanwezigheid van de bekende dienstweigeraar Joris De Leeuw die zich in het arrondissement had gevestigd met de opdracht er de VNVP uit te bouwen. Hij had goed organisatorisch werk geleverd[189].

In Oost-Vlaanderen ziet men een egalisering van de resultaten: in Gent-Eeklo, Dendermonde en Sint-Niklaas behaalden de Vlaams-nationalisten 10%, het gemiddelde van de

provincie. Het sterke Aalst en het zwakke Oudenaarde houden elkaar in evenwicht. Als men ervan uitgaat dat de invloed van Vindevogel in 1929 die van De Lille in 1932 compenseert (de cijfers maken de veronderstelling mogelijk), dan houdt men een stijging van exact 1% over.

West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen bleven de resultaten sterk uiteenlopen. In Brugge was de uitslag uitstekend. Het KVNV maakte her verlies dat in de vorige tien jaar steeds groter was geworden in één klap goed: 5.335 stemmen of 11%. Advocaat Antoon Samyn, provincieraadslid en algemeen secretaris van het KVNV, behaalde 634 voorkeurstemmen. Wellicht is ook hier het De Lille-effect de belangrijkste oorzaak van de winst. 't *Getrouwe Maldeghem* had in Brugge veel invloed, dat had de verkiezing van Victor De Lille in 1929 bewezen.

In het arrondissement Veurne-Diksmuide-Oostende boekte Jeroom Leuridan in alle kantons een lichte winst. Het KVNV behaalde er 7.742 stemmen (15,8%). Leuridan behaalde 1.094 voorkeurstemmen, iets meer dan in 1929.

In Kortrijk was er een licht verlies. Het KVNV behaalde er 5,1% met 3.688 stemmen. Een dissidente Vlaams-nationalistische lijst van de arts Gustaaf Doussy die zich afzette tegen de fascistische tendensen, behaalde slechts 366 stemmen[190]. Beide lijsten samen deden het nog iets slechter dan het KVNV in 1929. KVNV-lijsttrekker Paul Beeckman behaalde maar 175 voorkeurstemmen.

In Ieper werd de opgang van Emiel Butaye omgebogen, met stemmenverlies tot gevolg. Hij viel terug op 8.770 stemmen, toch nog 26,3%. Butaye behaalde 983 voorkeurstemmen.

In Roeselare-Tielt, het arrondissement waar bij de vorige verkiezingen Joris Van Severen was opgekomen, zou men de invloed van het Verdinaso het sterkst verwachten. Het verlies bleef er klein: van 6.242 (12,7%) naar 5.606 (11,2%). De verschillen tussen de kantons zijn zeer groot: van fors verlies in Izegem, Meulebeke, Oostrozebeke en Roeselare tot grote winst in Ruiselede en Tielt. Het KVNV beschikte er niet over echt populaire figuren. De jonge advocaat Jozef Coene behaalde als lijsttrekker 301 voorkeurstemmen en de geneesheer Antoon Ampe, op de tweede plaats, 375. Beiden kwamen uit het AKVS en het KVHV. Ampe was al gemeenteraadslid voor het KVNV in Oostrozebeke.

Het Verdinaso had opgeroepen om blanco te stemmen. Het aantal blancostemmen kan dus een meter zijn voor zijn aanhang. Merkwaardig genoeg daalden de blanco- en ongeldige stemmen van 10.529 in 1929 naar 7.768 in 1932. De daling tekende zich af in alle arrondissementen, behalve in Roeselare-Tielt. Daar stegen zij van 1.630 tot 1.946. Waarschijnlijk speelde hier de (zeer beperkte) invloed van het Verdinaso.

Hoe beperkt ook, de invloed van het Verdinaso heeft het KVNV vermoedelijk een derde zetel gekost. Slechts 363 stemmen te kort. Alleen Leuridan en Butaye werden verkozen.

Limburg

In de provincie Limburg ging het KVV licht vooruit van 13.872 (16,5%) naar 15.335 (16,7%). De winst werd in het arrondissement Hasselt geboekt. Hendrik Ballet behaalde er 1.492 voorkeurstemmen. Gerard Romsee deed het in Tongeren-Maaseik nog beter met 2.193 voorkeurstemmen. Hij ging opnieuw naar de Kamer en ook Simon Lindekens ging weer naar de Senaat. Hij behaalde in de provincie 3.316 voorkeurstemmen.

Bij de provincieraadsverkiezingen die enkele dagen later plaatsvonden, op 4 december 1932, kregen de Vlaams-nationalisten zware klappen in alle provincies, behalve in Limburg waar het aantal raadsleden fors steeg van vier naar negen. Over heel Vlaanderen werd een verlies geboekt van zestien verkozenen (van 48 naar 32). Vooral in Antwerpen kwam het verlies zwaar aan: van elf naar vijf. Van de vijf verkozenen waren er vier die hun mandaat voortzetten: Arseen Kennes, Jan Timmermans en Arseen Trio van de Antwerpse Frontpartij en

Arthur Heylen van de Kempense KVV. Voor deze laatste partij had ook nog Karel Pelgroms zitting in de Kamer. Ondanks de nederlaag kwam het in de Antwerpse provincieraad tot een bestuursakkoord tussen de Vlaams-nationalisten en de Katholieke Partij. Arseen Kennes en Arthur Heylen werden bestendig afgevaardigde. Met vijf vertegenwoordigers op 90 was dat een zeer gunstig akkoord voor de Vlaams-nationalisten[191]. Camille Huysmans had tevergeefs gepoogd het akkoord tussen katholieken en Vlaams-nationalisten te breken door Herman Vos de steun van de socialistische raadsleden toe te zeggen om hem tot provinciaal senator te laten verkiezen. In Brabant hadden nog drie Vlaams-nationalisten zitting in de raad (-1). Het waren allen nieuwe politici: de trambediende Emiel De Ridder, de brouwer Lodewijk Willems en Karel Morren. Ook in Oost-Vlaanderen ging één mandaat verloren. De bediende Karel De Rop, de bierhandelaar Lode De Bruyn en de arts-chirurg Gerard De Paep konden hun mandaat voortzetten. De vier nieuwelingen waren allen advocaat: Luc Matthys, Frans D'Haese, Antoon Samyn en Jozef Vermeulen. Samyn was niet echt een nieuweling, in 1929 was hij al verkozen in de provincieraad van West-Vlaanderen. Daar gingen de Vlaams-nationalisten achteruit van elf naar acht mandaten. De handelaar Rafaël Six, de advocaat Michiel Bulckaert en Odile Maréchal-Van den Berghe hadden ook al zitting in 1929. Nieuw waren de handelaren Henri De Roo en Joris Vansteenland, de industriëlen Jeroom Ampe en Frans Strubbe en de landbouwer Benoni Vermeulen. Deze laatste was bij de verkiezingen van 1925 kandidaat van de boeren op een christen-democratische lijst in het arrondissement Ieper. In Limburg waren alleen de handelaren Jacques Weytjens en Godfried Joosten ‘anciens’. Alle anderen waren nieuwkomers: de artsen Van Roey, Anton Germeau, de advocaat Jozef Hechtermans en de handelaar Clement Cleeren. Voorts werden Michiel Fraipont en Eduard Cauwenberghs, van wie ik de beroepen niet kon achterhalen, verkozen[192].

Welke interpretatie kan in het algemeen worden gegeven aan de electorale resultaten van de Vlaams-nationalisten in 1932?

Heeft de sociaal-economische crisis invloed uitgeoefend? Legt men de electorale kaart op de kaart van de werkloosheid die Guy Vanthemsche tekende op basis van de officiële cijfers van augustus 1936[193], dan neemt men parallellen waar: verlies in Antwerpen, Mechelen, Brussel, Aalst en Kortrijk, alle gewesten met hoge werkloosheid. Dat is niet overal het geval: de gewesten Sint-Niklaas, Gent en Dendermonde hadden ook hoge werkloosheid, maar de Vlaams-nationale lijsten deden het er goed tot uitstekend. In Turnhout, Herentals en Ieper waar er minder werkloosheid voorkwam, boerden de Vlaams-nationale lijsten achteruit. Om zich hierover uit te kunnen spreken, moet men wel over meer nauwkeurige cijfers beschikken. Op het eerste gezicht lijkt er geen correlatie te bestaan tussen de electorale resultaten van de Vlaams-nationalisten en de werkloosheidscijfers.

Hendrik Elias komt tot de (geforceerde) vaststelling dat het Vlaams-nationalisme eigenlijk over het algemeen lichte winst boekte, de uitslag in de provincie Antwerpen niet meegerekend. Antwerpen en Mechelen noemt hij ‘de zieke plek’. Als verklaring voor de slechte gang van zaken geeft hij de afvloeiing van kiezers naar de BWP in Antwerpen en het demoraliserende schisma in Mechelen. In tegenstelling tot Herman Vos die zich beklaagde over het afhaken van de katholieke kiezers door ‘confessionele propaganda van de staatskatholieken’[194], meent Elias dat het ‘electorale gat’ pas

gedicht werd toen Vos naar de BWP overstapte[195]. Dat de katholieke Borginon het in 1936 nog slechter deed in Antwerpen rijmt noch met de uitleg van Vos noch met die van Elias. Elias veegt in zijn analyse overigens al te gemakkelijk de grote verschillen in de uitslagen onder de mat.

De enige conclusie met betrekking tot de verkiezingsuitslagen is dat de versnippering van het Vlaams-nationalisme geen algemene uitspraken mogelijk maakt. Het gebrek aan een aaneengesloten partijapparaat had tot gevolg dat lokale omstandigheden vaak doorslaggevend waren. Winst en verlies noteerde men zowel bij het autoritaire en Grootneder-

landsgezinde KVNV, als bij de democratisch en federalistisch gezinde partijgroeperingen. Ook in zwaar en minder zwaar economisch getroffen streken boekte men winst en verlies. Men kan buitendien niet voorbijgaan aan de grote verschillen in de organisatorische ontwikkeling die deels het gevolg waren van de versnippering, deels van de kwaliteit van de lokale organisatoren. Beide zaken gingen trouwens samen: er was geen centraal partijgezag dat voldoende macht had om doeltreffend in te grijpen. Onvrede van de lokale militanten met hun bestuur, of pogingen om van boven af in te grijpen in de lokale organisaties hadden vaak tot gevolg dat weer nieuwe partijsplinters ontstonden die zich dissident opstelden, met soms zware electorale gevolgen.

De verkiezingsnederlaag - die vooral bestond uit het verlies van mandaten - leidde tot bezinning. Hendrik Elias hield voor de Vlaams-nationale Radiovereniging (Vlanara) een rede over de 'taak van het Vlaams-nationalisme' waarin de post-electorale discussiethema's goed aan bod kwamen[196]. In de eerste plaats onderstreepte hij de noodzaak van een Vlaams-nationale partij. Hij reageerde daarmee tegen de aanhoudende campagne in de Vlaamse katholieke kranten, vooral tegen *De Standaard*, die het nakende einde van de Vlaams-nationale partijen voorspelde. Het was misschien ook een reactie tegen de vermeende afvloeiing van katholieke Vlaams-nationalisten naar de Katholieke Partij.

'Alleen in een eigen partijorganisatie kan de Vlaams-nationale gedachte zuiver behouden en uitgewerkt worden, alleen door het behoud en de groei van een eigen partijorganisatie kan daadwerkelijk drukking uitgeoefend worden op de andere partijen die zo niet tot onze gedachte, dan toch tot de middelen zullen gedwongen worden die aan onze gedachte in de toekomst ontwikkeling en groei waarborgen.'

Een dergelijke partij kon pas optimaal functioneren als zij een duidelijke ideologie vertegenwoordigde, als zij beschikte over een stevig partijapparaat.

'De eerste opgave van de Vlaams-nationalisten - en hier bedoel ik hoofdzakelijk, zo niet uitsluitend de intellectuelen onder ons - zal zijn de uitbouw van deze nieuwe opvatting die aan onze partij een eigen karakter zal geven en ook later, als ons eerste en dringendste programmapunt zal zijn verwezenlijkt, namelijk de politieke zelfstandigheid, het voortbestaan onzer partij moet waarborgen tot opbouw van een nationale staat. [...] De tweede opgave van het Vlaams-nationalisme in de onmiddellijke toekomst is de uitbouw van een sterke politieke organisatie waar, door een voortdurend contact tussen leiders en propagandisten, de troebele tweedrachtzaaiers geen vruchtbare grond meer zullen vinden.'

Deze twee 'opdrachten' zullen het Vlaams-nationalisme de volgende maanden beheersen. Er moest gezocht worden naar een ideologische consensus waarrond zich een partij kon vormen. Hendrik Elias was van mening dat dit het best kon gebeuren vanuit een kleine elitaire groep. De geschiedenis van de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond is inderdaad te herleiden tot de ideologische discussies in een relatief kleine groep van leidinggevende intellectuele Vlaams-nationalisten. Het is de geschiedenis van de capitulatie van de democratische federalisten.

Eindnoten:

181 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 161-167. H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 30-50.
182 De electorale gegevens in deze paragraaf steunen op mijn onderzoek: ‘De Vlaams-nationalisten in de Gemeentebesturen [...]’.
183 Bijv. in de verkiezingsanalyses van Hendrik Elias in de Vlaams-nationale weekbladpers: o.m. *De Voorwacht*, 11 december 1932, 8 en 15 januari 1933. Toch wees Elias ook op de ‘brooddemagogie der socialisten’.
184 Binnen de Kristelijke Vlaamse Volkspartij maakten nu Dries Van Rompaey, René Lagrou en de uit West-Vlaanderen afkomstige Albert Pil de dienst uit. Leo Scheere had zich bij de Frontpartij aangesloten.
185 *Uitslagen der verkiezingen van 27 november 1932. Algehele vernieuwing van Kamer en Senaat*, Brussel, 1933. De opgave van de voorkeurstemmen in deze paragraaf steunt op deze bron. De opgave van de uitslagen steunt op officiële documenten uit de collectie van Jan Dhondt.
186 G. Van Gorp, *Thomas De Backer* [...], pp. 191-195.
187 Hij was de zoon van Victor De Lille die in 1929 zijn onafhankelijke lijsten lieerde aan de Vlaams-nationalisten in West-Vlaanderen. Victor De Lille duwde de VNVP-lijst voor de Senaat.
188 O.m. in het satirische blad *Reinaert*, 26 november 1932.
189 F. De Cock, *Een strenge plicht*! [...], pp. 157-160.
190 Gustaaf Doussy was oud-activist. Na een jarenlange ballingschap in Nederland vestigde hij zich in 1932 in Kortrijk. Hij engageerde zich onmiddellijk in het Vlaams-nationalisme dat hij evenwel in een antifascistische richting wilde duwen.
191 *De Schelde*, 8 mei 1933.
192 *Vlaamsche Volkskalender* 1934, Antwerpen, 1933.
193 G. Vanthemsche, *De werkloosheid* [...], p. 48. De kwaliteit van de cijfers van voor 1936 is bedroevend. Zij kunnen alleen maar op provinciaal niveau gedifferentieerd worden. G. Vanthemsche, De fysionomie [...], in: BTNG, jg. 19, 1988, 3-4, pp. 322 en 340.
194 Herman Vos in een brief aan Pieter Geyl, 2 december 1932: P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 2, p. 453.
195 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 117-118.
196 Tekst gepubliceerd in de Vlaams-nationale weekbladpers. Geconsulteerd in *De Voorwacht*, 29 januari 1933. In *De Schelde* schreef Edmond Van Dieren een lange artikelenreeks over ‘de toestand van het Vlaams-nationalisme’ met het oog op het terugwinnen van de naar de Katholieke Partij overgelopen kiezers (de artikelen verschenen wekelijks van 13 februari-10 mei 1933).

2.9 Besluit

Vrijwel onmiddellijk na de oorlog werd uit de Frontbeweging een politieke partij geboren. Het klimaat waarin de Frontpartij ontstond, werd bepaald door uiteenlopende factoren. Enerzijds verwekte de afloop van de oorlog een Belgisch-nationalistisch triomfalisme waardoor de Vlaamse Beweging in het defensief werd gedrongen. Anderzijds leefde een aantal Fronters nog sterk onder de invloed van de geradicaliseerde Frontbeweging. Tegelijk was er een gevoel van solidariteit ontstaan tussen vlaamsgezinde katholieken en Vlaams-nationalisten. Het kon evenwel niet verhinderen dat de Frontpartij in 1919 met eigen lijsten aan de

verkiezingen deelnam. De verkiezingen waren niet bepaald succesvol voor het jonge politieke Vlaams-nationalisme. Belangrijker was dat de Frontpartij een plaats op de politieke markt had weten te veroveren.

Het belangrijkste handelsmerk van de nieuwe partij was het antibelgicisme. Ze onderging daarbij de invloed van de activisten. Gebroken carrières, gevangenisstraffen, boetes, ressentiment en politieke ballingschap versterkten het anti-Belgisch radicalisme. Via de Frontpartij kregen de oud-activisten de gelegenheid door te dringen tot op de politieke markt. Sommigen waren al zo geradicaliseerd dat ze de gangbare spelregels niet meer accepteerden. Ze vormden semi-clandestiene groepen die autoritaire, antiparlementaire en antidemocratische concepten aankleefden. Ze probeerden de leiding van de Frontpartij over te nemen en toen dat mislukte, oefenden ze vanuit de kantlijn invloed uit via het gedrukte woord. Het weekblad *Vlaanderen* was er de belangrijkste exponent van.

Het is buiten kijf dat de geradicaliseerde groepen en bladen steun ontvingen vanuit het buitenland. Steun werd zeker verleend door de Grootnederlandse kringen in Nederland en door 'revanchisten' uit Duitsland. Het belang van de internationale steun mag niet worden overdreven. Het is verleidelijk de koppeling *Flamenpolitik*, Grootneerlandisme en antibelgicisme te zien als de gangmaker van een politiek proces. Toch moet de klemtoon worden gelegd op de autonome ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme. Precies die ontwikkeling zou in de toekomst de buitenlandse steun opnieuw aan belang doen winnen.

De parlementsverkiezingen van 1921 en 1925 en de gemeenteraadsverkiezingen van 1921 en 1926 waren voor het politieke Vlaams-nationalisme eerder ontgoochelend. In 1919 behaalde de Frontpartij 50.000 stemmen en vier verkozenen met lijsten in twee provincies, in 1925 werden 80.000 stemmen en zes verkozenen behaald met lijsten over heel Vlaanderen.

Belangrijker dan de niet zo schitterende verkiezingsuitslagen was dat het partijpolitieke Vlaams-nationalisme nu continuïteit kreeg. Er ontwikkelden zich regionale groepen die al snel evolueerden tot vrijwel autonome partijen. Er bestonden nauwelijks overkoepelende structuren en al spoedig was er geen nationale partijpers meer.

Van 1923 af werd deze regionale ontwikkeling officieel. De partij werd een federatie van autonome groepen die volledig hun eigen profiel konden uitbouwen. Het enige bindmiddel was het streven naar de federalisering van België.

Een aantal personen en regionale organisaties die tijdens de jaren twintig een belangrijke rol speelden op electoraal, organisatorisch of ideologisch gebied, kwamen al van in de eerste jaren na de oorlog naar voren: Staf De Clercq in het Pajottenland, de Aalsterse organisatie van daensisten en Vlaams-nationalisten, Emiel Butaye in Ieper die met de stemmen van Joris Van Severen in 1921 in de Kamer kwam. De jonge Van Severen kon zich zo profileren als het boegbeeld van de in 1925 opgerichte KVNV, Thomas Debacker in Turnhout met zijn in 1925 opgerichte KVV, Herman Vos in Antwerpen waar de Frontpartij een bolwerk kon uitbouwen.

Een knelpunt voor de vorming van een meer gecentraliseerde partij was het pluralistische standpunt waarop de Frontpartij was ontstaan. Het was niet houdbaar omdat sommige groepen een duidelijk levensbeschouwelijk profiel wensten. Tot vandaag blijft het beeld van een pluralistisch vooruitstrevend Vlaams-nationalisme in de jaren twintig behouden. In werkelijkheid was dé ideologie van hét

Vlaams-nationalisme onbestaande. Er moet eerder worden gesproken van een ideologisch amalgaam waarin twee vleugels zich duidelijk aftekenden: enerzijds een conservatief-revolutionaire anti-Belgische vleugel met een groeiende afkeer van het parlementaire overlegmodel, anderzijds een vooruitstrevend-democratische vleugel die een federale hervorming van de Staat voorstond. Tussenin bewogen vele brugfiguren en waren er allerlei solidariteitsbanden die de twee vleugels bij elkaar hielden. De realiteit bood een verwarrende aanblik.

Belangrijk voor de verdere ontwikkeling van het Vlaams-nationalisme was in 1925 de stichting van het Westvlaamse KVNV. Dit 'Verbond' - niet toevallig werd de naam 'partij' vermeden - vertoonde al een aantal kentekenen die men later zal terugvinden bij het VNV. Het KVNV streefde naar een nieuwe maatschappelijke orde op katholieke grondslag. De maatschappelijke uitsluiting van niet-katholieken paste in een ruimer denkkader dat andersdenkenden marginaliseerde. De ideologen van het KVNV kozen niet meer als uitgangspunt de bestaande samenleving in Vlaanderen, maar een ideële 'Vlaamse gemeenschap' die gevormd zou worden door opleiding en propaganda van het KVNV. Aan de verkiezingen werd deelgenomen uit propagandistische overwegingen. De leiders van het KVNV beslisten autonoom wat de katholieke Vlaamse gemeenschap kenmerkte, wat 'het Vlaamse belang' was, wie een 'bewuste Vlaming was' en wat goed was voor de 'Vlaamse gemeenschap'. In de praktijk leidde dit tot verlammende ideologische discussies.

Het KVNV werd geleid door 'hoofdman' Joris Van Severen. Hij stond aan het hoofd van een oligarchisch geleide organisatie waarin democratische en autoritaire organisatievormen door elkaar liepen en die vooral werd gekenmerkt door het feit dat ze niet functioneerde.

Het KVNV wenste niet opgesloten te blijven binnen de Westvlaamse grenzen. Het wenste zich te verbreiden over heel Vlaanderen.

In 1928 werd het AVNV gesticht. Het was, althans op papier, de vereniging van alle katholieke Vlaams-nationalistische organisaties. Model stond het KVNV. Nieuw was dat het AVNV zich tot doel stelde de Grootnederlandse gemeenschap te herstellen. Het doordringen van de Grootnederlandse gedachte binnen het politieke Vlaams-nationalisme was een feit. De oorzaak moet gezocht worden in de groeiende impact van de Grootnederlandse groepen in de marge van het partijpolitieke Vlaams-nationalisme en in de vasthoudendheid van de radicale Westvlamingen van het KVNV. Het Grootnederlandse standpunt bleek geen echt struikelblok te zijn in de discussies die de stichting van het AVNV voorafgingen. Essentieel was de discussie over het na te streven staatsmodel. Fascisme en parlementaire democratie werden afgewogen.

Ook het AVNV heeft nooit echt gefunctioneerd. Het bleek een ijdele hoop om met een autoritair gestructureerde partij de organisatorische moeilijkheden te overwinnen die gepaard gingen met de vorming van een nationale partij. Belangrijk daarbij is dat verdedigers van de parlementaire democratie bereid bleken een autoritair partijmodel te accepteren. Dit is een essentieel gegeven in de voorgeschiedenis van het VNV. Sommige Vlaams-nationalistische leiders zagen in de autoritaire partij al het embryo van de autoritaire Staat. De meerderheid wenste dat (nog) niet te accepteren. Dáárover ging de ideologische discussie bij de leidende figuren van het Vlaams-nationalisme.

Het binnendringen van een autoritair partijmodel hing ook samen met de ontwikkeling van een kaderpartij naar een massapartij. Het AVNV vertoonde op papier de kenmerken van een massapartij terwijl in de praktijk de regionale partijen voortleefden als kaderpartijen. Het handvol verkozenen had genoeg aan een losse samenwerking om zijn posities te handhaven. Het Vlaams-nationalisme zou eerst een serieuze verkiezingsoverwinning en vervolgens een verkiezingsnederlaag moeten doormaken opdat de politici en kandidaat-politici de noodzaak van een hechte partij zouden aanvoelen om hun posities te consolideren, te herwinnen of te veroveren.

In 1929 boekten de Vlaams-nationalisten een spectaculaire verkiezingsoverwinning. Het aantal nationale gekozenen was meer dan verdubbeld en er traden ook bijna veertig provinciale raadsleden aan. De verkiezingsoverwinning kwam op een moment dat de onderhandelingen over de vorming van een nationale partij compleet in het slop zaten. De reden voor de doorbraak moet dan ook buiten de partij(en) worden gezocht.

In de loop van de jaren twintig ontstond een Vlaams natiegevoel dat evenwel alleen maar leefde bij het katholieke kleinburgerlijk deel van de bevolking. Tegelijkertijd voltrok zich

vooral bij katholieke jongeren, scholieren en studenten een radicaliseringsproces. Er ontstond een 'nieuwe' Vlaamse Beweging die zich door haar antibelgicisme onderscheidde van de 'oude' Vlaamse Beweging maar die er tegelijk door een keten van verwantschappen mee verbonden bleef. De haperende taalwetgeving, de moeizame en frustrerende strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit, het amnestiedebat, het Belgische eeuwfeest... het waren zovele gelegenheden tot agitatie. Het radicaliseringsproces werd er volop doorgevoed.

Men constateert dat er in het onderzoek maar weinige aanzetten zijn tot een sociale analyse van dit proces. Er werd gesproken van een generatieverschijnsel, van het ontstaan van een Vlaamse subcultuur en van een Vlaamse subbourgeoisie. Het beeld is verwarrend en de complexe realiteit was dat ook. Een verschijnsel als de Antwerpse Frontpartij wordt er bijv. niet door verklaard. Herman Vos bouwde aan een pluralistische Vlaams-nationalistische partij. Vos lag mede aan de basis van een van de grootste propagandistische successen die het Vlaams-nationalisme ooit boekte: de verkiezing in december 1928 van de ter dood veroordeelde activist August Borms. Dat succes kon alleen worden bereikt door de steun van katholieken en socialisten in de metropool.

Herman Vos lag ook aan de basis van een verscheurend debat in de schoot van het Vlaams-nationalisme. Het leidde uiteindelijk tot de oprichting van het Verdinaso en van het VNV. De indiening van het wetsvoorstel tot herziening van de Belgische Grondwet, het 'Federaal Statuut', was in zijn essentie een poging om het Vlaams-nationalisme binnen de grenzen van het democratisch overlegmodel te houden. De storm van protest die in het Vlaams-nationalisme opstak tegen het initiatief van Vos was antidemocratisch en Grootnederlands van oorsprong. De mislukking van Vos toont aan dat hij tegen de stroom oproeide.

Het Grootneerlandisme en het autoritaire ideeëngoed braken in het begin van de jaren dertig algemeen door hij de Vlaams-nationalistische jongeren. De stichting van het Verdinaso is er een emanatie van. Joris Van Severen opteerde voor een onverholen fascistisch partij- en samenlevingsmodel. Die stap was te groot om werkelijk een schisma in het Vlaams-nationalisme te veroorzaken. Het Verdinaso bleef een relatief kleine groep die wel als katalysator fungeerde in het ideologische debat dat uiteindelijk het Vlaams-nationalisme op een ander spoor zou brengen.

In eerste instantie leidde de stichting van het Verdinaso tot een democratische reactie. De oprichting van de VNVP door Hendrik Elias was de laatste poging om een democratische Vlaams-nationalistische partij te stichten. Elias faalde.

Ter verklaring van de verrechtsing van het Vlaams-nationalisme wordt vaak gewezen op de invloed van een aantal ideologen die via het gedrukte woord hun ideeën verspreidden. *Jong Dietsland* wordt dan meestal genoemd met zijn auteurs zoals Cyriel Verschaeve, Odiel Spruytte en Victor Leemans. In feite hadden hun geschriften maar een uiterst beperkte verspreiding. Ze bereikten weliswaar een intellectuele elite die een relatief belangrijke rol speelde. Men constateert dat met uitzondering van de KVNV-bladen, de Vlaams-nationalistische partijpers in het begin van de jaren dertig de lijn volgde van Herman Vos en Hendrik Elias.

Veel meer dan de toch essentieel ideologische disputen in de schoot van het Vlaams-nationalisme was het de sociaal-economische toestand die tot een attitudeverandering bij de militanten leidde. Het snel verdwijnen van de ideologische weerstand tegen een nieuw partij- en samenlevingsmodel was een gevolg van de

economische crisis. Er moet vooral worden gewezen op de dramatische proportie van de werkloosheid die in de eerste plaats de jongeren trof. In 1933 bereikte de werkloosheid een absoluut hoogtepunt.

In een periode waarin de economische crisis zich het scherpst liet gevoelen, waarin de sociale en ideologische polarisering hand over hand toenam, zorgde de verkiezingsnederlaag van 1932 voor een politieke malaise bij de Vlaams-nationalistische partijen. De roep om een sterke partij en een nieuw maatschappelijk project klonk hard.

[Illustraties]

Staf De Clercq organiseerde jaarlijks een Vlaams-nationale landdag. Tot aan de oprichting van het VNV kende deze manifestatie een kermisachtig verloop. Vanaf 1935 - de eerste VNV-landdag - werd ze een geregisseerde partijbijeenkomst waar vlag, groet en leider de boventoon voerden.

Eeklo 1930. Vlaams-nationalisten zagen de Belgische vrijheidsboom om die werd opgericht ter gelegenheid van het Belgische eeuwfeest. Het anti-Belgisch Vlaams-nationalisme had groeikansen in een staat die tergend traag inging op de verzuchtingen van een ontluikende Vlaamse natie.

Joris Van Severen koos met de stichting van het Verdinaso in 1931 resoluut het pad van het fascisme. Voor vele Vlaams-nationalisten was de stap toen te groot. Het Verdinaso bleef een kleine groep. Het VNV kon met zijn hybride karakter wel uitgroeien tot een massabeweging. Uit: *Koekoek*, 26 oktober 1933.

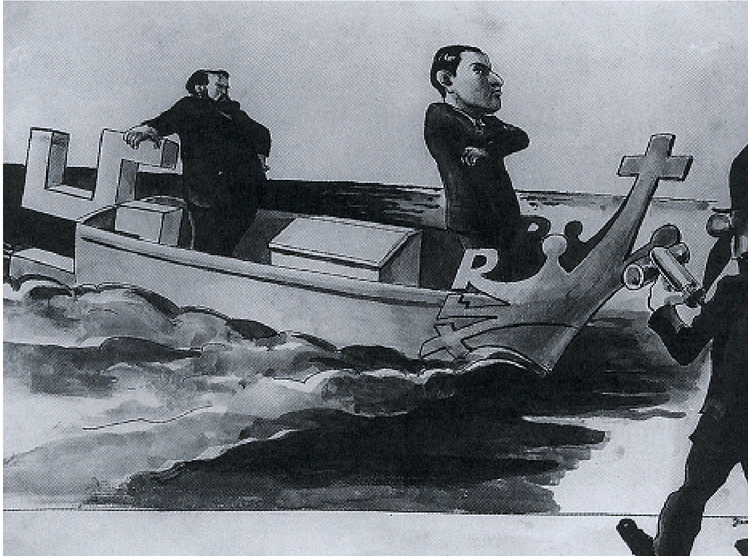
VNV-leider Staf De Clercq schipperde tussen een radicale en een gematigde vleugel. In feite leunde hij dichter aan bij de radicalen. Hier ziet men hem op de VNV-landdag van 1937 in Gent tussen Reimond Tollenaere, boegbeeld van de radicale vleugel, en Hendrik Elias en Gerard Romsee, boegbeelden van de gematigde vleugel.

Herman Van Puymbrouck, hoofdredacteur van *De Schelde*, op de Herman Van den Reeck-herdenking in Antwerpen [1934?]. Met zijn toetreding tot het VNV, waarin hij de zijde van de radicalen koos, gaf hij de nekslag aan de Antwerpse Frontpartij. Later geraakte hij in conflict met Staf De Clercq toen hij weigerde de controle over de Vlaams-nationale krant af te staan.

De integratie van de Vlaams-nationale partijen in het VNV verliep moeizaam. Nog in 1936 kwam de Limburgse KVV op met een eigen profiel en onder haar eigen naam.

Na de verkiezingen van 1936 sloten de twee extreem-rechtse overwinnaars een akkoord. Frits Van den Berghe tekende de beide leiders in de schuit van het fascisme.

Léon Degrelle verloor de politieke krachtmeting met premier Paul Van Zeeland bij de tussentijdse verkiezing van april 1937. Het luidde de teloorgang van Rex in. Ook het VNV liet zijn politieke bondgenoot in de steek.

Sint-Kwintens-Lennik, 2 april 1939. Staf De Clercq verlaat het kieslokaal. Zijn partij stond aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog politiek geïsoleerd, ver verwijderd van elke werkelijke machtsuitoefening.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 werden het VNV en Rex als fascistische partijen fel bekampt door de linkerzijde. De Katholieke Vlaamse Volkspartij nam een dubbelzinnige houding aan. In sommige gemeenten nam ze deel aan de campagne tegen haar rechtse concurrenten terwijl ze er in andere gemeenten een kartel mee vormde.

WETGEVENDE VERKIEZING VAN 2 APRIL 1939

HIER, DE GRAMMENSLIJST VAN HET VLAAMSCH-NATIONAAL BLOK

ZELFSTANDIGHEID EN BROOD

ONS VOLK, VRIJ ONDER DE VRIJE VOLKEREN!
WELVAART VOOR ONZE GEMEENSCHAP!
EERBIED VOOR DEN VLAMING!

ONZE EERSTE KANDIDAAT

FLOR GRAMMENS

Hij eischte eerbied op voor de wetten die aan onze Vlaamsche streken een Vlaamsch en vrij uitzicht moesten geven;

Hij stelde vast hoe die wetten schromelijk overtreden werden door regeering en landsbestuur;

Hij klaagde dit aan;

Toen dit niet hielp, GING HIJ OVER TOT DE DAAD: hij paste zelf de wet toe, en ging eigenhandig alle onwettelijke opschriften verwijderen.

Hij was echter maar een Vlaming! Daarom werd hij vervolgd door de rechtbanken, en veroordeeld.

Hij kreeg meer dan 10 maanden gevangenis, omdat hij ten voordeele van zijn volk de wetten toepaste!

Hij bleef twee maanden gevangen!

Toen de Regeering vernam dat hij kandidaat zou zijn in het Antwerpsche, werd hij VOORLOOPIG in vrijheid gesteld.

Uit schrik!

Indien Antwerpen den wettentoepasser Grammens niet naar de Kamer zendt, wordt hij na de verkiezingen WEDER OPGESLOTEN ALS EEN MISDADIGER.

Vlaming, wees solidair met den Vlaming Grammens.

Stem hem DEFINITIEF en ONVOORWAARDELIJK VRIJ!

OP VOOR DEN WETTENTOEPASSER GRAMMENS!

GRAMMENS, DE MAN VAN DE DAAD!

4 HET EENIGE NUMMER WAARONDER GIJ KUNT STEMMEN 4

Bij de verkiezingen van 1939 boekte het VNV geen spectaculaire overwinning meer. Een deel van de kleine winstkwam op rekening van Florimond Grammens die als onafhankelijke op de Antwerpse lijst stond. Op een machtsovername langs legale weg moest de partij niet rekenen.

IJzerbedevaart 1939. Het isolement van het VNV was relatief doordat de partij verbonden was met een vlaamsgezinde katholieke niet-partijpolitieke stroming. De IJzerbedevaarten waren een jaarlijks trefpunt. De voorzitter van het IJzerbedevaartcomité, Frans Daels, trad tijdens de oorlog toe tot de leiding van het VNV. Achter Daels herkent men de stafoverste van de VNV-Werfbrigade die instond voor de ordedienst.

Brussel, 23 mei 1937. Staf De Clercq op een betoging voor amnestie tussen prominenten van de Katholieke Vlaamse Volkspartij. De Vlaamse Beweging gaf het VNV aanknopingspunten in de Vlaamse samenleving.

Le Vernet, juli 1940. Vele Vlaams-nationalisten werden onmiddellijk na de Duitse inval door de Belgische Staatsveiligheid aangehouden en weggevoerd naar Frankrijk waar ze werden opgesloten in kampen. Centraal op de foto herkent men Marcel De Ridder en Hendrik Borginon die een deel van de weggevoerden repatrieerden. Rond hen o.m. Ward Hermans, Edgar Lehembre, Adriaan Martens en Karel Peeters.

Twee dinaso-militanten aan het graf van hun vermoorde leider. Het Verdinaso was na de dood van Joris Van Severen stuurloos. Militanten kwamen terecht in het VNV, de SS of het verzet.

Deel 2
Het VNV 1933-1940

Hoofdstuk 1 De stichting van het VNV

1.1 De stichtingsperikelen

1.1.1 Staf De Clercq aangesteld als bemiddelaar

Op 30 januari 1933 verspreidde Hendrik Borginon een circulaire waarin hij meedeelde dat op die dag het 'bestuur der concentratie' een 'leidingscomité' zou samenstellen, met Staf De Clercq als voorzitter[1]. Dat in eerste instantie De Clercq werd aangezocht om de 'concentratie' tot stand te brengen, is niet verwonderlijk. Door zijn niet-verkiezing in november 1932 was hij nu in feite werkloos geworden. De Clercq had sinds 1919 onafgebroken zitting in het parlement. Hij werd nu aangesteld als bezoldigd partijvoorzitter van een partij die er nog niet was. Op 30 januari 1933 vroeg Borginon een groep vooraanstaande nationalisten maandelijks een bedrag over te maken waardoor het mogelijk werd De Clercq drie maanden lang het honorarium van een parlementslid te betalen. Het Vlaams Nationaal Vakverbond droeg daaraan iets bij. Er werd een regeling getroffen waarbij het vakverbond maandelijks 1.000 frank betaalde en het steunfonds dat door Borginon werd georganiseerd 2.000 frank. Inmiddels zou naar een betrekking worden uitgekeken. Het was aanvankelijk dus niet de bedoeling De Clercq lange tijd te handhaven als voltijds bezoldigd partijleider.

Maar De Clercq bleef, niettegenstaande een financieel ongunstige situatie, voltijds beroepspoliticus. Zoals hij waren er anderen, ook in de lagere echelons van de partij, die hun ambities wilden blijven waarmaken in de politiek. De verkiezingsnederlaag had ook heel wat mandaten op provinciaal niveau doen sneuvelen. Bij de getroffenen zal dat de vraag naar een solide partijstructuur ongetwijfeld luider hebben doen klinken.

De Clercq had als eerste opdracht een partij te vormen uit het amalgaam van Vlaams-nationale groepen en groepjes. Hij had zijn organisatorisch talent al eerder bewezen en hij stond bekend als een handig verzoener die oude tegenstellingen kon gladstrijken. Bovendien kon hij met alle strekkingen aan tafel zitten; hij werd niet verdacht van vooringenomenheid. Dat had hij te danken aan zijn ideologische kleurloosheid. Hij was tot dan toe weinig betrokken bij de principenstrijd die de praktische politieke uitbouw van een Vlaams-nationale partij in de weg stond. We hebben hem in de ideologische discussie n.a.v. de stichting van het AVNV wel fors horen uithalen naar de autoritaire denkbeelden van Joris Van Severen, maar hij had zich verder op de vlakte gehouden. Hij sprak meestal verzoenende taal, had met zeer velen een vriendschappelijke relatie en door zijn stijl van optreden boezemde hij vertrouwen in. Zijn invloed was niet charismatisch maar eerder persoonlijk. Niemand maakte bezwaren tegen De Clercqs functie.

De opdracht van De Clercq was niet gering. In vele arrondissementen waren rivaliserende Vlaams-nationale groepen actief. De mislukking van de verkiezingen had de tegenstellingen verzuurd, met erbovenop persoonlijk ressentiment. Indien de grote ideologische tegenstellingen al niet aan de basis lagen van de plaatselijke disputen, dan waren ze in ieder geval een onuitputtelijk vat waaruit naar believen kon worden getapt. Maar de levensbeschouwelijke tegenstellingen waren vaak ook werkelijk de oorzaak van de moeilijkheden. De tegenstellingen waren buitendien

geografisch gekleurd. En nog anderen voelden zich geroepen eenmakingswerk te verrichten. Al die pogingen doorkruisten elkaar en zij maakten de opdracht van De Clercq er niet eenvoudiger op. Op 8 april 1933 lanceerde hij in de Vlaams-nationalistische weekbladpers een oproep voor de stichting van een nieuwe eenheidspartij.

De Landdag in Kester van 1933, opnieuw door De Clercq georganiseerd, weerspiegelde de

heersende malaise. De opkomst was gering en de sfeer beneden het vriespunt. Het slechte weer deed de rest zodat het een lamentabel vertoon werd[2]. Zelfs in de Vlaams-nationale partijpers werd niet verheeld dat op de Landdag de onenigheid tot uiting was gekomen[3].

Staf De Clercq vatte het werk aan met een visitatietocht door Vlaanderen en bracht de verschillende standpunten in kaart. Hij zocht contact met degenen van wie hij meende dat zij invloed hadden. Kenschetsend daarbij is dat hij zich niet beperkte tot de arrondissementele tenoren, maar ook vele min of meer bekende militanten hoorde. De Clercq legde hiermede de basis van zijn later succes. Door zijn lange ervaring in het Pajottenland verstond hij de kunst de basiswerkers voor zich in te nemen. Alleen al het feit dat ook zij gehoord werden, verhoogde het prestige van De Clercq.

De Clercq ontpopte zich beslist niet plotseling als de autoritaire leider die hij later zou worden. Zijn rol was er een van bemiddelaar. Hij werd in de Vlaams-nationale weekbladpers wel meer en meer betiteld als ‘leider’. De nadruk ligt dan toch op zijn verdiensten in het verleden, van gezwollen leidersretoriek is geen sprake. Typisch is bijv. de aankondiging van de Landdag van 1933 onder de kop: ‘Landdag! Kester! Staf!’ De Landdag vertoonde overigens de traditionele kermisachtige sfeer. Op het programma stond o.m. een vertoning door een befaamde Vlaamse goochelaar[4]. De Clercq was er een van de sprekers, naast vele anderen. Doordat hij het laatst aan de beurt kwam en het al laat geworden was, gelastte hij zijn spreekbeurt af. Hij liet het bij een korte oproep tot eenheid en de mededeling dat de trekking van de tombola op het secretariaat zou gebeuren[5].

In *Het Leieland*, het blad van de Westvlamingen die aandrongen op een autoritaire organisatiestructuur met één leider, wordt op 4 juni 1933 voor het eerst een artikel op de eerste pagina afgedrukt onder de titel ‘Staf De Clercq’. Sinds de verkiezingen van 1932 - zo leert de inhoud - ‘is zijn figuur stilaan uitgerezen boven de verwarring der Vlaams-nationale gelederen’.

1.1.2 De ideologische discussies over de stichtingsproclamatie

De onderhandelingen over de definitieve tekst van een stichtingsproclamatie die meteen ook de grondslagen van de nieuwe Vlaams-nationalistische eenheidsorganisatie zou bevatten, sleepten maanden aan. We kunnen bij de onderhandelaars grosso modo drie groepen onderscheiden: 1. de ‘fascistischgezinden’ die de meeste teksten redigeerden en die uiteindelijk hun stempel zouden drukken op de definitieve stichtingsproclamatie; 2. de ‘gematigden’ die poogden de teksten van de eerste groep af te zwakken zodat ook de derde groep het ermee eens kon zijn; 3. de ‘democratischgezinden’ die de opvattingen van de eerste groep principieel afwezen.

De belangrijkste architecten van het eerste VNV-programma behoorden tot de zg. ‘Kortrijkse groep’. Twee Kortrijkzanen vormden er de spil van: advocaat Paul Beeckman en bedrijfsleider-industrieel Tony Herbert. Beiden zijn hier al ter sprake gekomen. Herbert wierp zich op als de coming man in West-Vlaanderen. Zijn ambitie reikte wellicht verder. Hij ageerde bij voorkeur achter de schermen. Vooral Paul Beeckman trad naar voren. Hij onderging een merkwaardige ideologische evolutie. In 1931 had hij zich nog actief ingezet voor de VNVP, in 1933 behoorde hij tot de

ideologische scherpslijpers en enkele jaren later, toen de discussies over de samenwerking tussen het VNV en de Katholieke Partij voor hevige spanningen zorgden, was hij een van de belangrijkste medestanders van de gematigden die voor toenadering ijverden. Rond Herbert en Beeckman cirkelden ook nog het gewezen provincieraadslid van het Kempense KVV Leo Wouters en Luc Matthys. Wouters was in 1932 naar Gent verhuisd. In 1933 was hij redactiesecretaris van *Jong Dietschland*. Matthys leidde een bedrijf in Deinze waar hij sinds 1932 ook schepen was. Jeroom Leuridan was niet bij de

'Kortrijkse groep' betrokken. Hij probeerde in de eerste helft van 1933 op eigen houtje een Dietse eenheidsorganisatie tot stand te brengen, in samenwerking met een aantal radicale Groot-Nederlanders uit de omgeving van *Vlaanderen* en *Jong Dietschland*[6]. Op de achtergrond speelde priester Odiel Spruytte een belangrijke rol. Hij had een sterke invloed op Paul Beeckman en Leo Wouters die geregeld aanwezig waren op de door hem georganiseerde 'vormingsavonden'[7].

Het eerste ontwerp van beginselverklaring voor de nieuwe eenheidspartij werd einde april 1933 opgesteld door Paul Beeckman. Het doel van de 'Vlaams-nationale beweging' - van partij werd niet gesproken - was 'de hereniging van Vlaanderen en Nederland in een staatkundig verband'. Het doel moest bereikt worden door het voeren van propaganda, het leggen van contacten met Nederland, het tegengaan van het verfransingsproces in Vlaanderen en '[het inrichten van] een verweerkorps dat de uitingen van het Vlaams-nationaal leven tegen vijandelijke machten zal beschermen'. Voorts streefde de beweging naar een organische ordening van de samenleving en naar een beperking van de macht van de volksvertegenwoordiging inzake de controle op regeringsdaden en de rijksbegroting. Het stuk was weinig coherent en nauwelijks uitgewerkt. Het werd afgewezen door de gematigde vleugel, waaronder Hendrik Elias, Ernest Van den Berghe en Hendrik Borginon[8].

In juni kwam een tweede ontwerp uit West-Vlaanderen, vermoedelijk alweer opgesteld door Beeckman. Het was gericht aan Staf De Clercq die het doorstuurde naar Hendrik Borginon met de vraag het grondig te bestuderen. De Clercq had alleen maar bezwaar ten aanzien van de toon waarin het was gesteld. Hij was niettemin van mening dat het aanvaardbaar was. Hij drong erop aan dat Borginon de anderen zou overtuigen. 'Lijk het nu gaat, kan het niet blijven duren. Onze beste mannen zien verlangend uit en sommigen hoogst ongeduldig naar een akkoord onder de voornaamste Vlaams-nationale fracties.'[9] De basiselementen van het eerste ontwerp waren niet veranderd: als nationaal politiek doel had het stuk het over het herstel van de Nederlandse eenheid. De sociaal-economische inrichting van de Nederlandse natie moest stoelen op het solidarisme. Marxisme, liberalisme en 'het huidig parlementarisme' werden expliciet afgewezen. Wel werd in de nieuwe versie een paragraaf toegevoegd die stelde: 'Wij willen een gezonde en aangepaste volksmedezeggenschap en democratie, welke een oude Nederlandse traditie vormen'. De tekst van dit ontwerp is de basis van de definitieve stichtingsproclamatie van het VNV. Het ontwerp gaf nog een summiere schets van de leidinggevende structuren van de partij. Voor sommige functies werden al namen genoemd. Er werd voorzien in een propagandaleider (Leo Wouters). Daarnaast waren er vijf 'centrales': een voor sociale actie (Luc Matthys), een voor politieke organisatie (Ernest Van den Berghe), een voor de pers (Tony Herbert), een voor de jeugd en een voor de vrouwenorganisatie. Daarnaast zouden voor elke provincie gouwleiders worden aangesteld. Voor Oost-Vlaanderen werd Hendrik Elias genoemd, voor Brabant Hendrik Borginon en voor Limburg Gerard Romsee. Over een leider werd niet gesproken. De naam van Staf De Clercq komt in het hele voorstel niet voor. De nieuwe partij zou Vlaams Nationaal Verbond heten, het KVNV en de VNVP zouden ontbonden worden. *De Schelde* zou de partijkrant worden.

Een volgende versie is een getypt stuk waarop correcties zijn aangebracht door Hendrik Borginon[10]. Het is niet gedateerd, maar zo goed als zeker opgesteld tussen

11 juni en 10 juli 1933. De getypte tekst herneemt letterlijk het vorige ontwerp. Hij wordt voorafgegaan door een tekst waarin Staf De Clercq de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond aankondigt en waarin hij zegt dat hij op vraag van de verschillende organisaties de leiding op zich neemt. Het organisatieschema (inclusief de genoemde namen) is ook identiek aan het tweede Westvlaamse ontwerp. De taak van de centrales wordt omschreven. KVNV en VNVP dienden binnen veertien dagen ontbonden te worden. Over *De Schelde* werd niet meer gerept. De

door Borginon aangebrachte correcties zijn belangrijk, omdat zij grotendeels bewaard zullen blijven in de definitieve proclamatietekst. Ik behandel de belangrijkste wijzigingen: Borginon probeerde de Grootnederlandse strekking te milderen. De tekst vermeldde: 'Het Vlaams Nationaal Verbond stelt zich tot doel en onafgebroken taak de bevrijding te bewerken van het Vlaamse, d.i. Zuid-Nederlandse volk, en het herstel der Nederlandse eenheid'. Na de correcties van Borginon bleef over: 'Het Vlaams Nationaal Verbond stelt zich tot doel de bevrijding van het Vlaamse volk en de bevordering van de Nederlandse volkseenheid'. 'Uit de diepten van ons zedelijk, cultureel en stoffelijk verval is bij alle overtuigde Vlamingen het bewustzijn ontwaakt dat alleen de hereniging der Nederlanden aan ons volk de volle waarborgen en mogelijkheden kan bieden tot de gezonde en harmonische ontwikkeling van ons volksbestaan' werd na de ingreep van Borginon: 'Uit de diepte van ons cultureel en stoffelijk verval is bij alle overtuigde Vlamingen het bewustzijn ontwaakt dat alleen de verovering van de politieke zelfstandigheid de volle waarborgen... [enz.]'. Nog op vier andere plaatsen schaafde Borginon aan de Grootnederlandse strekking. In het sociaal-economische deel wijzigde hij niets aan de paragrafen over 'het heersend liberalistisch regime en zijn noodlottige gevolgen [..]', 'de materialistische levensopvatting van het marxisme, zijn klassenhaat en klassenstrijd, zijn vals internationalisme' en 'de verwording van het huidig democratisch parlementarisme, [...] noodlottig voor een gezonde inrichting der maatschappij'. Hij schrapte wel een zinsnede waarin gesteld werd dat de sociale leer van de partij gebaseerd is op de 'grondslagen der solidariteitsleer'.

Het oorspronkelijk ontwerp en de correcties van Borginon leidden tot een nieuwe tekst, gedateerd 10 juli 1933[11]. Vrijwel alle wijzigingen die hij had aangebracht, werden opgenomen. Een enkele keer werd een compromis gezocht: 'Uit de diepten van ons zedelijk, cultureel en stoffelijk verval is bij alle overtuigde Vlamingen het bewustzijn ontwaakt dat alleen de verovering van onze politieke zelfstandigheid samen met de vestiging der Nederlandse volkseenheid kan leiden tot de gezonde... [enz.]'. Belangrijk is nog dat er wijzigingen waren opgetreden in de invulling van de functies: Tony Herbert viel weg als leider van de perscentrale. In zijn plaats werd ad interim Staf De Clercq vermeld. Ook propagandaleider Leo Wouters was weggevallen. Bij de centrale voor de vrouwenorganisaties wordt Magda Gravez-Haegens genoemd. Bij de gouwleiders wordt nu voor West-Vlaanderen Jeroom Leuridan genoemd, terwijl voor Limburg Gerard Romsee vervangen is door Hendrik Ballet.

Hoe moeten de wijzigingen van de namen worden geïnterpreteerd? In de eerste plaats is het belangrijk te weten dat tussen het eerste ontwerp (11 juni) en de versie van 10 juli zware spanningen waren ontstaan. Dat blijkt uit een brief van Staf De Clercq, 30 juni 1933, waarin hij verklaarde niet langer het leiderschap te willen aanvaarden[12]. Hij had zijn tanden stukgebeten op wat hij eufemistisch de 'sociaal-economische formule' van de eenheidsbeweging noemde, of m.a.w. op de tegenstelling tussen de naar het fascisme neigende en de aan de democratie vasthoudende Vlaams-nationalisten.

Niets wijst erop dat De Clercq effectief ontslag nam. Men kan zich afvragen of zijn brief geen middel was om een akkoord te forceren. Misschien heeft De Clercq getracht met zijn ontslag de tekst van 10 juli erdoor te drukken. Misschien is het

afhaken van Leo Wouters en Tony Herbert te verklaren door het feit dat zij zich niet wilden neerleggen bij het compromis. Vonden zij de wijzigingen van Borginon te verregaand? Of maakten zij bezwaar tegen de paragraaf over de ‘aangepaste volksmedezeggenschap en democratie’? Het laatste is mogelijk gezien het vervolg van de geschiedenis. Het is ook mogelijk dat de gematigde vleugel de grote greep van de ‘Kortijkse groep’ op de organisatie niet accepteerde. Bij de eerste taakverdeling hadden zij immers al twee centrales in handen en de belangrijke functie van propagandaleider. Hoe het ook zij, Herbert en de ‘Kortrijkse groep’ gaven de strijd niet op. Zij bleven aanwezig bij de verdere onderhandelingen.

Het opstappen van Herbert kan verklaren waarom nu plots Leuridan opdook als gouwleider. Het terugtreden van Romsee zal allicht te maken hebben met diens voorzichtigheid. Hij zou nog geruime tijd de kat uit de boom kijken en zich niet meer laten opmerken bij de onderhandelingen.

Er circuleerde nog een tweede tekst die inhoudelijk gelijkt op de tekst van 10 juli, maar die structureel volkomen anders is. Hij geeft in zestien punten het basisprogramma van het VNV. Ik zal het stuk voortaan het 'zestien-puntenprogramma' noemen[13]. Het is een oorspronkelijke tekst die niet is gebaseerd op de tekst van 10 juli. Hoewel die tekst niet de basis was van de stichtingsproclamatie die in oktober 1933 werd gepubliceerd, is hij belangrijk. Er wordt in latere documenten vaak naar verwezen. Staf De Clercq noemde hem in februari 1934 het 'vertrouwelijk programma' van het VNV[14]. De tekst geeft, anders dan de stichtingsproclamatie, ook de structuur van het toekomstige VNV aan. De tekst heeft geen titel en is niet gedateerd, maar hij ontstond bijna zeker in juli 1933[15]. De auteur ervan is niet bekend. Het stuk is Grootnederlands van inslag. Inzake de nagestreefde staatsinrichting is de tekst vager dan die van 10 juli. Er wordt noch over democratie noch over volksmedezeggenschap gerept. 'De tegenwoordige instelling van het democratisch parlementair regime' werd beschouwd als een 'verwording en een ondoelmatige verstarring van de democratie'. Over het regime dat in de plaats moest komen, werd gestipuleerd dat het ruimte moest geven voor persoonlijke vrijheid. Die vrijheid werd echter beknot door het nationale belang. Voorts werd voorzien in een sterk staatsgezag en in een 'beraadslagend orgaan' dat de mogelijkheid bood tot 'volkscontrole' via het verlenen van kredieten. Het 'huidig natieverdelend partijenstelsel' moest worden uitgeschakeld. De tekst vermeed de begrippen 'democratie' en 'parlement'. Wellicht was het een compromisvoorstel dat de Westvlamingen moest tevredenstellen.

De partijstructuur die in dit stuk ter sprake kwam, was ook belangrijk. Het sprak over een 'Hoofdraad', waarin de leider, de leiders van de zes centrales (er was een 'Cultuurcentrale' bijgekomen), de vijf gouwleiders, de propagandaleider en de beheerder van de financiën zitting hadden. De Hoofdraad was in feite het hoogste orgaan van de partij. Hij bepaalde het beleid. Die beleidsbepalingen werden ook opgenomen in de officiële stichtingsproclamatie. Dat was niet het geval voor de concrete werking ervan: de leider had vetorecht maar geen stemrecht in de raad. De dertien andere leden hadden stemrecht. Zij konden de leider afzetten. De leider moest samen met de propagandaleider de beslissingen van de raad uitvoeren. De leider kon eigenmachtig op alle niveaus - inclusief op het niveau van de Hoofdraad - leiders aanstellen en afzetten.

Conceptueel is deze structuur onduidelijk. Met name de positie van de leider is dubbelzinnig. In de loop van de geschiedenis van het VNV werd herhaaldelijk gewezen op de collegiaal ontworpen leiding van de partij (leider en Hoofdraad). Dit stuk lijkt er mede de oorsprong van te zijn.

De tekst van 10 juli was in ieder geval de basis van de definitieve proclamatietekst van oktober. Hij was trouwens al volledig geredigeerd als een officiële proclamatie. Het bleek echter een valse start te zijn, want blijkbaar kon geen consensus worden bereikt. De tekst werd niet gepubliceerd en de discussies werden voortgezet.

Een van de knelpunten was de Antwerpse Frontpartij. In de opgestelde teksten en bij de verdeling van de functies was weinig rekening gehouden met de groep rond

Herman Vos. Er werd nog onderhandeld. Lode Wils beweert dat Pieter Geyl en Frederik Carel Gerretson Vos geprest hebben om toch maar verder te onderhandelen met de anti-Belgische en autoritaire extremisten, tot in 1933 toen, mede door toedoen van de Nederlanders, deze strekking de bovenhand haalde[16]. Met betrekking tot de onderhandelingen in 1933 lijkt mij dit fel overdreven. Vos en Geyl wisselden in de hele zomer van 1933, wanneer de onderhandelingen

volop bezig waren, slechts enkele brieven. Uit niets blijkt dat Geyl een bijzondere invloed uitoefende. Ook de briefwisseling tussen Geyl en Gerretson levert nauwelijks iets op over de onderhandelingen. De bronnen tonen aan dat Vos autonoom en tegelijk constructief onderhandelde. Hij probeerde niet alleen zijn visie door te drukken maar trachtte ook zijn positie in de partij veilig te stellen.

In de vergadering van het hoofdbestuur van de Frontpartij, 17 juli 1933, meldde Herman Vos dat zijn gesprekken met De Clercq en Herbert goed waren verlopen. 'West-Vlaanderen toonde zich inschikkelijk.' Mits enige wijzigingen kon hun manifest - wellicht de tekst van 10 juli 1933 - een grondslag bieden voor de eenmaking. Vos zou verder onderhandelen, zonder bindende beslissingen te nemen. Hij zou aan het eigen verleden trouw blijven en de leden volledig inlichten over de vorderingen. Inmiddels zou een congres georganiseerd kunnen worden over democratie en parlementarisme om daarover een standpunt vast te leggen[17]. In de zitting van het dagelijks bestuur van 19 juli 1933 klonk Vos al wat minder optimistisch. Hij besprak er uitvoerig de stichtingsproclamatie van 10 juli. 'Het gehele stuk verraadt in zijn redactie een "Severiaanse" strekking die hier niet kan inslaan. De dictatormanieren worden hier niet geduld.' Vos wees op de Grootnederlandse strekking van het stuk en op de antimarxistische en anti-internationalistische paragraaf. 'Die passus is onaanvaardbaar. De moderne opvatting van de marxistische idee is niet meer wat de massa er in doorsnee in ziet. Wij kunnen onmogelijk ons uitspreken tegen "marxisme" in absolute zin. Een redactie moet voorzien worden die "elke" materialistische levensopvatting afwijst.' Voorts moest het Antwerpse Front ten minste een leidinggevende centrale toegewezen krijgen. Karel Angermille meende dat Antwerpen recht had op de Politieke Centrale. Op een vraag van Leo Augusteyns of er eigenlijk wel enig verschil was tussen het Verdinaso en de zg. 'unificatie', antwoordde Vos genuanceerd: 'Er is een "parallellisme" in de vorm maar toch is het onloochenbaar dat onze Westvlaamse groep sterk [is] geëvolueerd. De scherpte van hun eisen is verdwenen en daarom geloof ik dat verdere onderhandelingen vruchtbaar kunnen zijn. [...] Doch hoe de formule ook moge luiden, wij in Antwerpen zouden toch onze oude weg moeten gaan en we kunnen geen oude stellingen opgeven.' Jan Timmermans meende dat Staf De Clercq slechts in naam als leider verscheen en dat Tony Herbert onmiskenbaar 'de stuwende kracht' was. Het bestuur besliste op 31 juli 1933 een nieuwe vergadering te beleggen met De Clercq, Herbert en Elias. Inmiddels zou aan De Clercq een brief worden gericht met de eisen van het Antwerpse Front[18]. In deze brief, 26 juli 1933, werd elke dictatoriale aanspraak op een centrale leiding afgewezen. Het Antwerpse Front zou zich niet op bevel ontbinden en het eiste zelf mensen te mogen aanstellen. Herman Vos moest in ieder geval de leiding krijgen van de Politieke Centrale. Ook eiste men de inlassing van een principieel pacifistische verklaring en een wijziging van de paragraaf over het marxisme, zoals hierboven aangegeven[19].

Op 28 juli 1933 deelde Staf De Clercq aan Hendrik Borginon op schampere toon een voorstel van het Front mee: 'Bewonder de pretentie aangaande het opeisen der politieke leiding door Antwerpen. [...] Die mensen laten ons de jeugd, het vakverbond en de vrouwenorganisaties. Zijn ze niet buitengewoon royaal?'[20] De moeilijkheden waren niet alleen ideologisch van aard, het ging ook over de verdeling van de machtsposities binnen de nieuwe partij. Hij schreef ook nog dat op de vergadering van 31 juli de beslissing moest vallen. Jammer genoeg heb ik het verslag van die

vergadering niet teruggevonden. Herman Vos bracht wel op 7 augustus voor het dagelijks bestuur verslag uit. Hij zag bij ‘de heren van West- en Oost-Vlaanderen wel enige zwenking ontstaan in de Antwerpse richting’. Elias verklaarde niet te willen horen van een totalitaire staat en wees de ideeën die verkondigd werden in *Jong Dietschland* van de hand. Hij en Borginon waren geneigd de Antwerpse voorstellen te accepteren. Herbert vond de ‘geest’ belangrijker dan de formules. Voor die ‘geest’ verwees hij naar

de artikels in *Het Leieland*. Vos repliceerde dat de geest van *Het Leieland* die van *Jong Dietschland* was: ‘een verkapt “Severianisme”’[21].

Op deze vergadering viel dus geen beslissing. De Antwerpse Frontpartij wees bij monde van Herman Vos de opvattingen van Herbert c.s. af. Uit de verslagen van de partij bleek dat Vos' opvatting daarin algemeen gevolgd werd door het bestuur.

Niet alleen de Antwerpse Frontpartij zorgde voor moeilijkheden. Op de vergadering was al tot uiting gekomen dat er tussen de uitgenodigde onderhandelaars allerminst eensgezindheid bestond. Elias distantieerde zich van de strekking-*Jong Dietschland* en dus in feite van Herbert. Op aandringen van Herbert had Elias onderhandeld met de groep-*Jong Dietschland*. Het rapport dat hij eind juli 1933 daarover uitbracht bij De Clercq laat aan duidelijkheid niet te wensen over[22]:

‘Ik mag U verzekeren dat deze mensen nationaal-socialisten en dinaso zijn. Op mijn vraag wat hen van dinaso scheidde, kon ik geen bepaald antwoord krijgen, buiten de gewone “woorden” van Victor Leemans over geestelijke inhoud, levenshouding en... methode nml. dat zij het volk volledig kultureel willen opleiden, wat Dinaso verwaarloost te doen. De inhoud echter van deze opmerking is deze van het nationaal-socialisme-fascisme, aangepast aan Vlaanderen. Wanneer gevraagd wordt wat zal gedaan worden met de politieke vrijheden en met het parlementaire leven dat zou berusten op een vrije rekrutering, dan wordt alleen maar geantwoord dat dit alles moet uitgeschakeld worden. Hun gedachtengang komt neer niet op een aanpassing, maar op een volledige vernietiging van de democratie. [...]’

Een week later verschijnt in *Het Leieland* een artikel onder de titel ‘Partij-politiek of nationale beweging’. Een citaat[23]:

‘Het democratisch-liberalistisch partijwezen en de partijpolitieke strijd hebben ons zo grondig van de opvatting, van de geest en de praktijk van de volkssamenhorigheid vervreemd, dat zelfs ons Vlaams-nationalisme [...] aan zijn besmetting niet is ontsnapt. De partijstrijd is zulk een verleidend [...] en benevelend gift. De liberale en humanitaire ideologie stelt het ons voor als een methode om de waarheid met de edelste middelen te doen zegevieren en het algemeen belang te bevorderen. Het partijwezen verscheurt ons volk, en bevordert het groeps- en klasse-egoïsme [...]. Het teert op demagogie en platheid.’

De drijvende krachten achter de eenheidspartij in wording waren het allerminst eens over de fundamentele problemen. De verdedigers van de democratie waren wel bereid veel water in hun wijn te doen.

Hendrik Borginon schreef op 24 augustus 1933 aan Herman Vos dat het onjuist is ‘het voorgelegde plan en het geschrijf in *Het Leieland* te vereenzelvigen’. Borginon erkende dat de mentaliteit en de geestesgesteldheid bij de Vlaams-nationalisten zo uiteenlopend waren dat er maar gedacht kon worden aan samen te werken met autonome groepen. ‘Wel weet ik [...] dat er geen spraak van is dat wij onze activiteit en die van de opkomende jeugd voor lengte van jaren zouden beperken tot het eng Vlaamse strijdgebied door U omlijnd. Men kan dit goedvinden of betreuren maar de sociale en economische problemen, de politieke problemen die ermee verband houden, staan zo op de voorgrond van de algemene belangstelling dat het gewoon hersenschimmig is daaraan te willen ontkomen.’[24] Vos had Borginon bericht dat de Antwerpse Frontpartij ieder maatschappelijk inzicht op persoonlijke titel gedoogde op voorwaarde dat dit inzicht stoelde op democratische grondslag. De partij zelf zou

op economisch en sociaal-politiek terrein een pragmatische koers varen. Hendrik Elias schreef op 6 september 1933 aan Staf De Clercq dat men het Antwerpse Front voorlopig maar best links liet liggen[25].

Aan de vooravond van de stichting van het VNV onderscheiden we dus drie groepen bij de Vlaams-nationalisten. Een eerste groep die een fascistisch geïnspireerde, nieuw geordende samenleving voorstond. Voor hen moesten de democratische politieke instellingen ver-

dwijnen. Een tweede groep die pleitte voor het behoud van de democratische politieke structuren, maar die wel een nieuw geordende samenleving voorstond. Wat de nieuwe ordening precies inhield, is niet duidelijk. Vage termen als ‘solidarisme’ en ‘corporatisme’ wijzen de richting aan. Marxistische en liberale opvattingen werden expliciet afgewezen. Ten slotte de derde groep die principieel vasthield aan de democratische samenleving en die zich op sociaal-economisch terrein niet wilde profileren. Bij hen was er ruimte voor alle opvattingen voor zover ze de democratie aanvaardden. De drie groepen hadden een zekere band door de gemeenschappelijke opstelling tegenover het Verdinaso. Het feit dat de radicalen zich ongemeen fel tegen het Verdinaso afzetten, maakte hen hoe dan ook bondgenoten van de gematigden.

De uitvaardiging van een stichtingsproclamatie die volledig de wensen van de eerste groep weerspiegelde, werd mogelijk door het definitief afhaken van de derde en de capitulatie van de tweede groep. Die laatste groep, die ik voortaan de gematigden zal noemen, wilde tot elke prijs een akkoord. Niet alleen de hardnekkige tegenstand van de radicalen, maar evenzeer de sociale polarisering tengevolge van de economische crisis - het was ‘hersenschimmig’ eraan te willen ontkomen, schreef Borginon - dreef ze naar het opgeven van principiële standpunten.

De radicalisering van veel Vlaams-nationalistische militanten was een niet te onderschatten factor. Staf De Clercq begreep dit zeer goed. Ondanks zijn geringe aandeel aan de redactie van de programma-ontwerpen, was zijn rol bij de totstandkoming van het VNV niettemin zeer groot. De honderden gesprekken die hij had gevoerd om mensen en groepen te bezielen, zouden hun vruchten afwerpen. Velen hadden hem het afgelopen halfjaar herhaaldelijk verzocht eindelijk met de werking te beginnen. De Clercq van zijn kant wist door zijn contacten wat er omging bij de basismilitanten. Dat hij zich akkoord verklaarde met een stichtingsproclamatie die grotendeels was geïnspireerd door de radicale en dietsgezinde vleugel is wellicht te verklaren door het feit dat hij na zijn tocht door Vlaanderen besefte dat de radicalen een grote impact hadden op de jeugd die de kern vormde van de tweede generatie Vlaams-nationalisten. Om ze aan zich te binden was er een maximale beginselverklaring noodzakelijk. De begrippen ‘Dietsland’ en ‘nationale strijd tegen liberalisme, marxisme en parlementarisme’ waren voor die nieuwe generatie een conditio sine qua non.

Het probleem ‘Dietsland versus federalisme’ stond evenwel niet op de voorgrond. De gematigde vleugel was bereid zich neer te leggen bij een Grootnederlandse beginselverklaring. Tijdens de onderhandelingen met het Antwerpse Front was het ook niet een echt knelpunt geweest. De kwestie kwam in de bestuursvergaderingen herhaaldelijk ter sprake. Het bleek dat men binnen het Front daarover lang niet eensgezind was. De discussies eindigden meestal met het besluit dat het een vrije kwestie diende te blijven. Toen na de breuk met het VNV een bestuurslid voorstelde ook maar meteen principieel afstand te nemen van Groot-Nederland, werd dit afgewezen. Er diende immers rekening te worden gehouden met de jeugd die dat niet zou aanvaarden[26]. Het is exemplarisch voor de mentaliteit van vele Vlaams-nationalistische jongeren, zowel in Antwerpen als in West-Vlaanderen. De drang om de heersende nationale en sociaal-economische orde omver te werpen vond zijn uitdrukking in het streven naar Groot-Nederland (een nieuwe staat), maar evenzeer in het afwijzen van compromis en dialoog, en dus van het democratische overlegmodel. Die in wezen revolutionaire geest werd de recruteringsbasis van De

Clercq. Hij beantwoordde met zijn (of het hem voorgekauwde) autoritaire model beter aan de behoeften van die jongeren, terwijl de autoritaire organisatievorm in staat was het radicalisme te kanaliseren.

Niet Groot-Nederland was de inzet van het debat over de stichting van het VNV, wel het al of niet handhaven van een democratisch partij- en samenlevingsmodel.

De zwakte van de voorstanders van de democratie was hun verdeeldheid. Een deel van

hen aanvaardde wel een autoritair partijmodel. Zij hoopten daarmee de moeilijkheden in het verdeelde Vlaams-nationalisme te kunnen overwinnen. Die opvatting had het laatste jaar veld gewonnen. Ook het Antwerpse Front accepteerde het autoritaire partijmodel dat in de discussieteksten naar voren kwam. Alleen wilde het eigen mensen kunnen benoemen. Het Front wilde eventueel in de partij een democratisch eiland zijn. Het is opvallend dat Herman Vos de enige onderhandelaar was die voortdurend stelde, niets te ondernemen zonder de goedkeuring van zijn basis. De andere onderhandelaars traden in feite al autoritair op nog voor de autoritaire partij was opgericht. Nergens blijkt dat de belangrijkste gematigde onderhandelaars, Hendrik Borginon en Hendrik Elias, de basis van hun partijorganisaties op formele wijze raadpleegden.

De voorstanders van een autoritaire partij waren niet automatisch gewonnen voor een autoritaire samenleving. Dat was duidelijk niet het geval ten aanzien van Elias en Borginon. Zíj maakten van hun opvattingen geen breekpunt, wat Vos en de andere bestuursleden van het Antwerpse Front wel deden.

Op 15 en 20 september 1933 hadden in Brussel nog twee vergaderingen plaats waarop werd gepoogd met de Antwerpse Frontpartij tot een akkoord te komen. Volgens een later opgesteld verslag kwam het tot een mondeling akkoord. Het hield in dat er met de wensen van de Frontpartij rekening zou worden gehouden[27]. Op 25 september bracht Herman Vos verslag uit bij het dagelijks bestuur. De interpretatie die blijkens een toen pas binnengekomen vertrouwelijke brief aan het akkoord werd gegeven, hield totaal geen rekening met hun argumenten. ‘De toestand is ernstig. Persoonlijk ben ik van mening dat een eenheidsfront onontbeerlijk is, op straffe van vernietiging van de Vlaams Nationale Partij en ook van het dagblad *De Schelde*. Nochtans kan ik in geweten niet verder gaan dan ik deed. Nog één stap en wij staan midden in het “Dinaso”.’ Vos verklaarde nog dat hij binnen acht dagen ‘een concrete sociale formule’ zou voorbereiden[28]. Na stemming bleek dat de hele vergadering (zestien bestuursleden), op twee na, Vos steunde. Een van de dissidenten was Maurits Lambreghts die later VNV-arrondissementsleider in Antwerpen zou worden.

Begin oktober vond de laatste vergadering plaats vóór de stichting van het VNV. Voor het dagelijks bestuur van 2 oktober 1933 bracht Vos pessimistisch verslag uit: ‘Zij willen hun Westvlaams plan doordrijven. Ik noemde het “fascistisch”. Herbert en Beeckman dulden geen verzet tegen hun oorspronkelijk plan. Dus zal Antwerpen onmogelijk kunnen toetreden.’[29] De dag daarna schreef hij aan Pieter Geyl: ‘Met de onderhandelingen hier over het eenheidsfront staat het zeer slecht. Het is nu haast uitgemaakt dat Antwerpen zal moeten likwideren en dat ik uit *De Schelde* zal moeten treden. Ik kan de evolutie voor die organische, corporatieve, autoritaire staatsleer, waarop men ons nu wil binden - allen zijn daarover akkoord behalve Antwerpen - niet meemaken.’[30]

Eind september kondigde Staf De Clercq op een vergadering in Gent de definitieve oprichting aan van een ‘nieuwe Vlaams-nationale Unie’, geen partij maar een beweging. ‘Wij staan hier niet’, zo stelde De Clercq, ‘als woordvoerders van een partij, die menen langs de ene parlementaire weg ons nationaal ideaal te bewerkstelligen, doch als de promotors van een nieuwe en verruimde beweging, nieuw in wezen en nieuw naar de geest.’[31] Op 7 en 8 oktober 1933 publiceerde de Vlaams-nationale weekbladpers de langverwachte proclamatie. Het was de tekst van

het Westvlaamse voorstel van 10 juli 1933 minus de cruciale passage: ‘Wij willen een gezonde aangepaste volksmedezeggenschap en democratie’. Blijkbaar was het afhaken van de Antwerpse dwarsliggers meteen ook een voldoende reden om die laatste democratische beginselverklaring te schrappen. De zg. gematigden incasseerden de wijziging zonder meer.

Half augustus 1933 had Elias nog aan zijn nieuwe leider laten weten[32]:

‘[...] wij [moeten] van nu af aan toch [...] weten hoe wij staan tegenover het principieel pro-

gramma van onze tijd: hervorming en aanpassing van de democratie (= medezeggenschap van het volk in de regering, vrijwaring van de politieke vrijheden) of afschaffing van democratie door het tot-stand-komen van een totalitaire staat (persoonlijk of groepsabsolutisme, uitschakeling van politieke vrijheid). [...]'

Met de publikatie van de stichtingsproclamatie van het VNV was de teerling geworpen.

Eindnoten:

1 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 156.
2 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 157.
3 O.m. in *Dender*- en *Zennegalm*, 14 mei 1933.
4 Documenten Frans Van der Elst, Programma van de Vlaams-nationale Landdag te Kester, 7 mei 1933.
5 *De Voorwacht*, 7 en 14 mei 1933.
6 H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan. Recht en trouw*, pp. 226-230.
7 P.J. Verstraete, *Odiel Spruytte* [...], pp. 216-217.
8 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742; B.A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...]; p. 327, H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 157.
9 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 11 juni 1933.
10 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. 'Vlaams-nationale kampgenoten!', s.d. [juni-juli 1933].
11 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. 'Vlaams-nationale kampgenoten!', 10 juli 1933. De tekst werd gepubliceerd in P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, pp. 33-36. Borginon stuurde het stuk als bijlage bij een brief aan Pieter Geyl, 9 oktober 1933.
12 ARA, KA, Bundel 942. Ontwerp van brief van Staf De Clercq aan?, 30 juni 1933. Zie ook B. De Wever, *Staf De Clercq*, p. 37.
13 ARA, KA, Bundel 944. Zestien-puntenprogramma, [juli 1933].
14 In een brief aan het Antwerpse Front. Vermeld in het verslag van de vergadering van het dagelijks bestuur van deze partij, 20 februari 1934: AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D.
15 ARA, KA, Bundel 944. Het stuk werd gepubliceerd door P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, pp. 36-38. Hendrik Borginon stuurde het als bijlage bij een brief aan Pieter Geyl, 9 oktober 1933.
16 L. Wils, Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Groot-Nederlandse Beweging en de Vlaams-nationalistische, in: *WT*, jg. 41, 1982, 2, pp. 103-109.
17 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 17 juli 1933.
18 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 19 juli 1933.
19 AMVC, Dossier Partij der Vlaams-nationalisten P 19599 D. 'Unificatie', s.d. [oktober 1933].
20 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 28 juli 1933.
21 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 7 augustus 1933.
22 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 29 juli 1933.
23 *Het Leieland*, 6 augustus 1933.
24 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Herman Vos.
25 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 6 september 1933.
26 AMVC, Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen K. Angermille. Zitting van het dagelijks bestuur en de politieke commissie, 30 oktober 1933.

27 AMVC, Dossier Partij der Vlaams-nationalisten, P 19599 D. 'Unificatie', s.d. [oktober 1933]. Tevens Th. Vanderkindere, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen* [...], pp. 41-42.
28 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 25 september 1933.
29 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 2 oktober 1933.
30 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, p. 27.
31 *De Voorwacht*, 1 oktober 1933. Op de vergadering waren uitgenodigd: Tony Herbert, Paul Beeckman, Jeroom Leuridan, Jef Devroe (West-Vlaanderen); Hendrik Elias (Gent); Luc Matthys (Deinze); Staf De Clercq, Hendrik Borginon (Brussel); Piet Finné (Leuven); Thomas Debacker (Turnhout); Gerard Romsee, Simon Lindekens (Limburg); Bert en Frans D'Haese, Adiel Debeuckelaere, Hilaire Gravez, Karel Van Opdenbosch, Ernest Van den Berghe, Victor Bocqué (Aalst); Frans Wildiers, Maurits Lambreghts, Frans Daeseleire (Antwerpen); Edmond Van Dieren en Joris Lens (Mechelen): ARA, KA, Bundel 942. Of zij allen aanwezig waren is niet zeker. De meeste onder hen traden in ieder geval toe tot het VNV.
32 ARA, KA, Bundel 942. Hendrik Elias aan Ernest Van den Berghe, 16 augustus 1933. Van den Berghe moest deze bezwaren voorleggen aan Staf De Clercq.

1.2 De stichtingsproclamatie van het VNV

Op 7 en 8 oktober 1933 verscheen in de Vlaams-nationale weekbladpers de langverwachte stichtingsproclamatie van de nieuwe Vlaams-nationalistische eenheidspartij[33].

> *VLAAMS NATIONALE KAMPGENOTEN*!
> *Eindelijk hebben de verscheidene eenheidspogingen in onze Vlaams-nationale gelederen tot de definitieve oprichting ener eenheidsorganisatie geleid.*
> *Het Vlaams Nationaal Verbond is opgericht.*
> *Het Vlaams Nationaal Verbond stelt zich tot doel en onafgebroken taak de bevrijding te bewerken van het Vlaamse volk en de bevordering der Nederlandse volksgemeenschap.*
> *Wij behoren tot de ene Nederlandse natie; niet uit eigen wil, maar door de machtsbeschikking van vreemde heersers zijn we gescheiden.*
> *Uit de diepten van ons kultureel en stoffelijk verval is bij alle overtuigde Vlamingen het bewustzijn ontwaakt dat alleen de verovering van onze politieke zelfstandigheid samen met de vestiging der Nederlandse volkseenheid leiden kan tot de gezonde en harmonische ontwikkeling van ons nationaal bestaan.*
> *Het Vlaams Nationaal Verbond wil met dit grootse doel voor ogen alle Vlamingen opleiden tot volwaardige Dietsers.*
> *Het wil de samenwerking tussen de beide Nederlandse volksdelen bevorderen en door het verwekken van een innige wederzijdse liefde voor ons gemeenschappelijk nationaal erfbezit in Noord en Zuid de drang tot hereniging aanvuren.*
> *Het moet intussen onze dagelijkse taak blijven de voortwoekerende verfransing met hardnekkigheid terug te dringen en in de plaats de gezonde nationale geest op te wekken.*
> *Van elke brok zelfstandigheid welke wij kunnen veroveren zullen wij ten volle gebruik maken om de aanvalskracht van onze beweging te verscherpen.*

De nationale beweging is echter veel te ruim om in een enge partijstrijd te kunnen geleid en begrensd worden; deze moet dan ook tot zijn werkelijke waarde, die er in hoofdzaak een propagandistische is, herleid worden.
Tegelijk met de nationale herleving betrachten wij een sociaal-ekonomische herinrichting van de algehele volksgemeenschap.
Wij bekampen het ekonomisch en politiek liberalisme met zijn noodlottige gevolgen als overheersing van het groot-kapitaal, proletarisering der massa's, partijenstrijd, ontwrichting van het leven der natie.
Wij bekampen het marxisme met zijn materialisme, zijn klassenstrijd en zijn machteloos internationalisme.
Wij bestrijden de verwording van het huidige parlementarisme als noodlottig voor een gezonde inrichting der maatschappij.
Wij willen het herstel der samenhorigheid tussen alle standen der natie, alle volksgenoten solidair gebonden en gericht op het gemeenschappelijk welzijn[34]*.*
Op deze beginselen en volgens deze richtlijnen is het Vlaams Nationaal Verbond opgericht.
Ten aanzien van het gezag der leiding, van de degelijke organisatie van het Vlaams Nationaal Verbond, van de flinke opleiding der strijdgenoten, is er vereist:
Van alle leiders: een koene besluitvaardigheid, een volledige zelfverloochening, een onbeperkte werkzaamheid; van alle strijdgenoten die tot onze rangen toetreden: een vrijwillige doch dwingende tucht en volgzaamheid, het geloof en het volste vertrouwen in de leiding, een gedurige kampvaardigheid tegenover de vijand.
De geordende centralisatie, welke wij voor de stevige organisatie van ons verbond onontbeerlijk achten, vergt

van alle toetredende groepen het onverbiddelijk opgeven van alle provincialisme en gewestelijk particularisme.
Eénzelfde geest, éénzelfde wil moet door onze rangen varen!
Alleen in deze voorwaarden heb ik de leiding van het vnv aanvaard.
Als organisatorische lichamen worden ingericht:

1. *de sociale centrale*[35]
2. *de politieke centrale*[36]
3. *de culturele centrale*[37]
4. *de perscentrale*[38]
5. *de jeugdcentrale*[39]
6. *de centrale voor vrouwenorganisatie*

Deze zes centrales zijn de grondpijlers van onze hernieuwde nationale beweging; op hen rust de taak ons Vlaamse volk in onze beweging in te lijven, te organiseren, op te voeden.
Zij zullen de nationale strijd met scherpe beginselvastheid en onverbiddelijke krachtdadigheid voeren.
Deze strijd moet thans onmiddellijk aangevat.
In elke gouw gelast zich de gouwleider met de direkte inrichting en verantwoordelijke leiding der strijdorganisaties.
Aan de leiders der centrales en aan de gouwleiders werden uitvoerige opdrachten gegeven.
Samen met de Leider, de algemene propagandaleider[40] *en de beheerder der financies vormen zij de hoofdraad van het Vlaams Nationaal Verbond.*

Bij de Leider en de hoofdraad berust alle gezag[41].
Alle Vlaams-nationale groeperingen worden tot aansluiting aangezocht.
De toetredende verenigingen zullen ontbonden en volgens de direktieven van het vnv heringericht worden.
Onverwijld zal er overgegaan worden tot de aanstelling van de leiders der centrales, de gouwleiders, arrondissementsleiders en plaatselijke leiders.
De hoofdzetel van het Vlaams Nationaal Verbond is gevestigd te Brussel.

De leider van het Vlaams Nationaal Verbond
Staf De Clercq

De genese van bovenstaande tekst bracht aan het licht dat de fascistischgezinde vleugel grotendeels zijn stempel drukte op de redactie van de stichtingsproclamatie. Nu rijst de vraag in welke mate de VNV-geboorteakte embryonaal fascistisch kan worden genoemd.

Vooraleer deze analyse te maken is het nodig stil te staan bij het begrip fascisme. Het is een van de meest beladen en daardoor wetenschappelijk moeilijk te hanteren begrippen. Sommigen pleiten ervoor het zonder meer te schrappen als

wetenschappelijk begrip[42]. Anderen wijzen op de enorme verwarring waaraan het begrip ten prooi is gevallen. De Nederlandse historicus Herman von der Dunk drukte het plastisch uit: ‘Historici, sociologen, politicologen, en wie zich verder in het debat hebben gemengd [lijken] op de geestelijk gestoorden die met elkaar een conversatie trachten te voeren, waarbij elk het in een andere taal over andere dingen heeft [...].’[43] Het is een boutade, maar het blijft niettemin een ernstige waarschuwing aan het adres van degenen die het begrip fascisme willen hanteren als een wetenschappelijk begrip. Een duidelijke definiëring is noodzakelijk.

Ik hanteer de term fascisme als een algemeen begrip dat zowel het Italiaanse fascisme als het Duitse nationaal-socialisme omvat en de vele verwante bewegingen in Europa tijdens het Interbellum. Onderzoekers hebben die bewegingen vergeleken en kwamen tot de vaststelling dat ze een aantal gemeenschappelijke kenmerken vertoonden. Zo werd een typologie van het fascisme opgesteld die meteen gehanteerd kan worden als een analytisch instrument. Ik gebruik de typologie zoals die ontworpen werd door Stanley Payne[44]. Ze berust op een vrij grote wetenschappelijke consensus. Payne bouwde verder nog op de inzichten van de befaamde fascisme-specialisten Ernst Nolte en Juan Linz[45].

Payne maakt een onderscheid tussen de fascistische negaties, de fascistische ideologie en de fascistische stijl en organisatie.

1. De fascistische negaties:
    - antiliberalisme
    - anticommunisme
    - anticonservatisme.

2. Ideologie en doelstellingen:
    - de vorming van een nieuwe nationalistische staat, niet gebaseerd op de traditionele principes of modellen;
    - de organisatie van een nieuw soort gereguleerde nationale economische structuur met een geïntegreerd multiklasse systeem dat in staat is de sociale relaties om te vormen. Het wordt nationaal-syndicalisme, nationaal-socialisme of nationaal-corporatisme genoemd;
    - de vorming van een nieuw rijk of de bewerkstelliging van een revolutie in de relatie van de natie met andere machten;
    - de vorming van een idealistische, voluntaristische massa en de realisatie van een moderne, zelfgedetermineerde geseculariseerde cultuur.

3. Stijl en organisatie:
    - nadruk op de esthetische structuur van massabijeenkomsten, symbolen en politieke choreografie, gebruik makend van romantische en/of mythische aspecten;
    - poging tot massamobilisatie en de militarisering van de politieke praktijk en stijl, met o.m. de vorming van een massale partijmilitie;
    - positieve evaluatie van geweld en de bereidheid tot het gebruiken van geweld;
    - extreme nadruk op de mannelijkheid en op de dominantie van de man omkaderd door een organische opvatting van de samenleving;
    - nadruk op de jeugd en op het generatieconflict, weliswaar binnen het nationale kader;
    - een tendens tot een autoritair, charismatisch en persoonlijk leiderschap, waarbij de leider al dan niet tot op zekere hoogte verkozen wordt.

Bovenstaande typologie impliceert niet dat het fascisme een uniform fenomeen is. Een fascistische beweging kan nog veel andere kenmerken vertonen die zelfs karakteristieker kunnen zijn voor die beweging dan de specifiek fascistische kenmerken.

De stichtingsproclamatie van het VNV beantwoordt aan vele van de door Payne gesignaliseerde kenmerken. De voor het fascisme typische tweeledige doelstelling is duidelijk aanwezig in de proclamatie: aan de ene kant de vorming van een nieuw rijk door een wijziging van de nationale grenzen, aan de andere kant de vorming van een totaal nieuwe samenleving met nieuwe sociale verhoudingen. Dit doel wordt

bereikt door de vorming van een voluntaristische massa. In de proclamatietekst wordt dit vertaald als ‘ontwakend bewustzijn’ en ‘nationale herleving’. In feite wordt het groeiende Vlaams natiebewustzijn gelieerd aan een nieuw maatschappelijk bewustzijn. Beide zijn onlosmakelijk verbonden. Als de natie zich bewust wordt, zal zij de aansluiting bij Nederland en de solidaristische corporatieve samenleving als vanzelfsprekend aanvaarden.

Bewustwording leidt tot gezondmaking. Al wat de natie verdeelt staat de bewustwording (dus de gezondmaking) in de weg. De tekst verwerpt het ‘huidige’ parlementarisme expliciet en de partijen impliciet. De activiteiten van de eigen partij worden omschreven als propaganda met het oog op de bewustwording van de natie. De partij wordt dan ook geen ‘partij’ genoemd maar een ‘verbond’. Haar doelstellingen overstijgen a.h.w. de politiek. De politiek van het verbond is gezondmakend in tegenstelling tot de politiek van de partijen die verziekend werkt.

Door de toevoeging van het adjectief ‘huidig’ bij parlementarisme wordt de antidemocratische doelstelling afgezwakt. Belangrijker is wat er níét staat. Doordat de passage over

democratie en volksmedezeggenschap werd geschrapt, ontbreekt iedere aanwijzing over het al of niet aanvaarden van een politiek systeem dat is gebaseerd op een vertegenwoordigend lichaam dat via algemeen enkelvoudig stemrecht wordt aangesteld.

Twee typische anticomponenten maken deel uit van de proclamatie. De anticommunistische en antiliberale componenten worden expliciet in de tekst vermeld. Dat is niet het geval voor het anticonservatisme. De tekst heeft wel een antiburgerlijk karakter. Hoewel het begrip revolutionair niet ter sprake komt, heeft men het toch over een permanente strijd die een volledige persoonlijke opoffering vergt.

Het verbond is autoritair ontworpen. Dwingende tucht en blinde gehoorzaamheid zijn de pijlers van de organisatie. Aan de top beslist een lichaam dat uit veertien mensen bestaat. De precieze verhouding binnen die groep wordt niet vastgelegd. De verhouding tussen de leider en de andere leden in dit lichaam evenmin. Qua concept zweeft het VNV tussen het eenleiderprincipe en de collectieve leiding.

Over de stijl van de nieuwe organisatie zegt het document niet veel. Toch worden in de proclamatie de politieke verhoudingen in zekere mate gemilitariseerd: ‘een gedurige kampvaardigheid tegenover de vijand’, ‘de aanvalskracht van de beweging’. Over een partijmilitie wordt niet gesproken, evenmin over het gebruik van politiek geweld. Ook op dit punt is wat er níét staat van belang. Het is opvallend, gezien de traditie van het Vlaams-nationalisme, dat er nergens gesproken wordt over het antimilitarisme. Een van de wrijvingspunten met het Antwerpse Front was precies de opname van een principieel pacifistisch standpunt. Het niet opnemen van een dergelijke verklaring is veelbetekenend en zeker niet toevallig.

Een analyse van de geboorteakte toont aan dat alle voorwaarden aanwezig waren om later uit te komen op een op fascistische leest geschoeide Vlaams-nationalistische partij. De vraag die het vervolg van deze studie moet beantwoorden, is of het inderdaad zo'n partij is geworden.

Eindnoten:

33 Al naar gelang van de verschijningsdag van de bladen verscheen de proclamatie de 7de of de 8ste. De proclamatie werd later o.m. gepubliceerd in de brochure *Kester* 1934-1935. *Dietschland Hou-Zee*: Eigen verzameling documenten.

34 Na deze paragraaf volgde in de tekst van 10 juli 1933: ‘Wij willen een gezonde en aangepaste volksmedezeggenschap en democratie, welke een oude Nederlandse traditie vormen.’

35 De tekst van 10 juli 1933 vermeldt bij de sociale centrale: ‘Zij ontwerpt naar de hierbovenstaande richtlijnen, een grondig sociaal programma, richt tot verwezenlijking ervan alle nodige organismen op en wendt alle noodzakelijke middelen van organisatie en propaganda daartoe aan. Zij vormt een stevig kader van bekwame sociale leiders en verenigt de leden in degelijke organisaties. Zij voert een gedurige propaganda in de pers, door brochuren, aanplakbiljetten enz.’

36 De tekst van 10 juli 1933 vermeldt bij de politieke centrale: ‘Organiseert de Vlaams-nationale strijdgenoten in sterke, tuchtvolle gelederen, leidt de nationale strijd volgens de beginselen van het Verbond, leidt de leden op tot bewuste, moedige medestrijders, regelt en leidt de verkiezingsactie, richt landdagen, congressen, betogingen in, financiert de Vlaams-nationale strijd.’

37 De tekst van 10 juli 1933 vermeldt geen cultuurcentrale.

38 De tekst van 10 juli 1933 vermeldt bij de perscentrale: ‘Aan haar leiding worden toevertrouwd: beheer en redactie van de Vlaams-nationale dag- en weekbladen, het uitgeven van alle studie- en propagandaschriften, brochuren, aanplakbrieven e.a., de buitenlandse voorlichting, kortom alle persuitgaven met betrekking tot de dagelijkse strijd.’
39 De tekst van 10 juli 1933 vermeldt bij de jeugdcentrale: ‘Organiseert de jeugd in flinke jeugdverbonden, studiebonden, verweergroepen enz...; leidt de jeugd op tot bewuste onderlegde, offervaardige Vlaams-nationalistische strijders, vormt de reservekaders voor de andere organismen’.
40 In het hierboven al genoemde zestien-puntenprogramma dat Staf De Clercq het ‘vertrouwelijke VNV-programma’ noemde, wordt de taak van de propagandaleider omschreven. Hij is zowat de rechterarm van de leider. Het is een bezoldigde functie. De leider kan hem waar dan ook inzetten voor het uitvoeren van beslissingen. Hij is ook de plaatsvervanger van de leider. In de eerste plaats zal hij zich bezighouden met de uitbouw van de organisatie. De tekst stelt letterlijk dat hij een soort algemeen secretaris is. Noch de stichtingproclamatie noch het zestienpuntenprogramma voorziet in de eigenlijke functie van algemeen secretaris.
41 De stichtingsproclamatie vermeldt niet de precieze verhouding tussen de Hoofdraad en de leider. Het zestien-puntenprogramma vermeldt dat de Hoofdraad ‘richtingen, directieven en standpunten’ vaststelt. De leider heeft vetorecht. De leider benoemt en ontslaat alle leiders. Hij heeft dus een zeer grote macht die alleen wordt beperkt door het recht tot het instellen van een motie van wantrouwen door de Hoofdraad.
42 G. Allardyce, What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept, in: *American Historical Review*, jg. 84, 1979, pp. 367-394.
43 H.W. von der Dunk, Het fascisme - een tussenbalans, in: *Internationale Spectator*, jg. 24, 1975, 1, p. 32.
44 S. Payne, *The Concept of Fascism*, in: S.U. Larsen, B. Hagtvet en J.P. Myklebust (ed., o.l.v.), *Who were the Fascists*? [...], pp. 14-25.
45 E. Nolte, *Die faschistische Bewegungen* [...], München, 1966; J.J. Linz, *Some Notes Towards a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective*, in: W. Laqueur (ed.), *Fascism* [...], pp. 13-78.

1.3 De democratische vleugel in het isolement

Nadat de stichtingsproclamatie van het VNV in de pers was verschenen, kwam het in het bestuur van de Antwerpse Frontpartij tot een bezinning over de vraag welke houding nu moest worden aangenomen. Op de zitting van het dagelijks bestuur van 9 oktober 1933 gaf voorzitter Jan Timmermans[46] drie mogelijkheden aan: ‘Wij werken voort op ons oud platform, doch geïsoleerd [...] - ofwel treden wij tot het Vlaams Nationaal Verbond toe - ofwel blijven wij autonoom, doch in verstandhouding met de Verbondgroepen.’[47] Het kwam in het dagelijks bestuur ten slotte tot een stemming over twee voorstellen. Een voorstel van Hendrik Van Hoofstadt om zonder meer toe te treden tot het VNV werd met eenparigheid van stemmen (min de indiener zelf) verworpen. Het andere voorstel hield in dat het Antwerpse Front zou voortwerken op basis van ‘godsvrede’ en democratie, maar dat de mogelijkheid tot een verstandhouding op losse basis met ‘de groep De Clercq’ werd opengelaten. Dit voorstel werd met algemene stemmen (min Van Hoofstadt) aanvaard. Het zou als motie aan het hoofdbestuur worden overgelegd. Het hoofdbestuur hechtte er met 44 stemmen tegen drie, en één onthouding zijn goedkeuring aan. Met dit standpunt ging het bestuur naar de algemene vergadering van 26 oktober 1933 waar het met grote meerderheid werd aanvaard door de aanwezige leden van de Antwerpse Frontpartij die toen ongeveer 1.800 leden telde[48].

Herman Vos was sinds de stichting van het VNV niet meer verschenen op de vergaderingen van het Antwerpse Front. Op de bestuursvergadering van 30 oktober

werd wel een brief van hem voorgelezen waarin hij een moeilijke en geïsoleerde strijd in het vooruitzicht stelde. De

Antwerpse organisatie moest echter als een ‘toevluchtsoord’ blijven bestaan voor de terugkeer van de ‘afgedwaalden’. Het VNV kon onmogelijk (‘evenmin’ noteerde de verslaggever) een succes worden. Vos zelf geloofde er in ieder geval niet meer in: twee dagen later verscheen in *De Schelde* zijn afscheidsartikel. Hij schreef dat voor hem de Vlaams-nationale partijstrijd stond of viel met de eenheid. Die eenheid was onmogelijk omdat hij, Vos, zich niet kon vereenzelvigen met de autoritaire corporatieve idee van de organische staatsleer die alleen maar kon leiden tot een dictatoriale en totalitaire staat. Hij gaf daarom ontslag als partijlid en legde zijn functie als hoofdredacteur neer. In de weekbladpers van het VNV verscheen anoniem een warm afscheidsartikel waarin Vos werd geprezen voor zijn consequente houding[49].

Met het wegvallen van Herman Vos werd de problematiek van *De Schelde* acuut. Tijdens de unificatie-onderhandelingen in de zomer van 1933 was de krant herhaaldelijk ter sprake gekomen. Het is duidelijk dat de groep rond De Clercq een dagblad wilde verwerven. Dat de naam van Tony Herbert een tijdlang circuleerde als leider van de VNV-Perscentrale verontrustte ten zeerste de bestuursleden van de Frontpartij. Zij onderhandelden met de algemeen bestuurder van *De Schelde*, Jules Spincemaille, die namens de (Nederlandse) aandeelhouders optrad. Hij verzekerde dat het blad nooit in handen van het VNV zou komen[50]. Hij onderhandelde niettemin met de groep rond De Clercq. Zowel Tony Herbert als Ernest Van den Berghe verklaarden met geld over de brug te kunnen komen. Ik zal hierop terugkomen bij de behandeling van de geschiedenis van *De Schelde*. Op het einde van het jaar verwierf uiteindelijk Herman Van Puymbrouck de controle. Hij werd bovendien de nieuwe hoofdredacteur. Met deze gewezen voorzitter van de Frontpartij aan het roer kon men bij het Antwerpse bestuur een moment met de illusie leven dat zij ‘hun’ krant hadden gered. Officieel werd de krant bovendien geleid door een driemanschap waarbij ook nog August Borms en Adelfons Henderickx behoorden. Henderickx was bestuurslid van de partij. Jules Spincemaille werd als algemeen bestuurder vervangen door Karel Peeters, nog een bestuurslid van het Front. Maar algauw bleek dat Van Puymbrouck eigen plannen had met de krant. Aanvankelijk wilde hij een koers varen boven de partijen[51].

Binnen het Antwerpse Front leidde de nieuwe positie - zelfstandigheid met mogelijkheid tot verstandhouding met het VNV op losse basis - vrijwel onmiddellijk tot nieuwe complicaties. Hoever ging die mogelijkheid tot verstandhouding? Hield dit in dat Staf De Clercq moest worden uitgenodigd om zijn standpunt nog maar eens uiteen te zetten? Sommige afdelingen en bestuursleden drongen er ten zeerste op aan. Andere bestuursleden waren er principieel tegen.

De bereidheid van sommigen om voort te onderhandelen hing ook samen met het feit dat het nieuwe verbond allerminst een model van eenheid bood. Het Antwerpse Front kon dus hopen uit zijn isolement te geraken.

Eindnoten:

46 Timmermans was in mei 1933 tot voorzitter verkozen: AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 22 mei 1933.

47 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 9 oktober 1933.

48 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 18 en 30 oktober 1933. Het aantal leden werd opgegeven tijdens de vergadering van 18 oktober. *Ons Vaderland* had op 14 oktober voor het eerst een uitvoerig artikel gepubliceerd over de onderhandelingen van de voorbije zomer.
49 O.m. in *De Voorwacht*, 5 november 1933.
50 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 27 november 1933.
51 In een eerste artikel ondertekend door het driemanschap, stond dat de krant boven 'alle twisten en geschillen' stond: *De Schelde*, 15 december 1933.

1.4 De nieuwe eenheidspartij start verdeeld

In dezelfde Vlaams-nationale weekbladen waarin de stichtingsproclamatie van het VNV werd afgedrukt, verscheen een artikel van Paul Beeckman onder de titel 'Op nieuwe paden'[52]. De auteur schreef het als kersverse leider van de Politieke Centrale van het VNV[53]. De richting die Beeckman wilde inslaan werd duidelijk aangegeven:

'Hoevelen onder ons geloven nog ijzersterk aan de heilige onaantastbaarheid van de constitutionele vrijheden; aan de noodzakelijkheid van het beginsel der soevereiniteit des volks, wiens wil wordt uitgedrukt door de mening van de helft plus één; aan de onvermijdelijkheid van een instelling als de volksvertegenwoordiging door het algemeen stemrecht gekozen, met haar verzameling van tientallen onbevoegden en ongeschikten; aan de onver-

vangbaarheid van een parlement, dat geen enkel terrein van het leven der staatsburgers buiten de reglementerende tussenkomst van de staat heeft gelaten.'

Wat in de proclamatie niet werd gezegd, komt hier duidelijk naar buiten. Beeckmans ondubbelzinnige taal werd niet door iedereen op prijs gesteld. Op 19 oktober schreef Hendrik Borginon aan Ernest Van den Berghe dat hij erop rekende dat de 'Aalsterse' pers geen artikelen meer zou opnemen zoals dat van Beeckman. Zo niet dreigden er moeilijkheden van de kant van Limburg, de Kempen, Hendrik Elias en hemzelf.

'In de overeenkomst is door iedereen beaamd dat de volkscontrole zou gewaarborgd blijven. Vooraleer Van Severen na te praten, met allerlei schimpen op het parlement en de partijen, dient tenminste in grote trekken aangegeven wat in de plaats zal komen.'

Borginon eiste alvast dat zijn naam niet genoemd zou worden i.v.m. het Brabantse gouwleiderschap. Borginon stuurde een doorslag van de brief aan Staf De Clercq, Hendrik Elias, Gerard Romsee en aan Paul Beeckman zelf. In de brief aan De Clercq voegde hij eraan toe dat Beeckman zich blijkbaar 'laat overrompelen door Eerwaarde heer Spruytte, die minder schadelijk zou wezen in zijn biechtstoel dan op politiek terrein'[54]. Twee dagen later, op 21 oktober 1933, schreef Hendrik Elias aan de VNV-leider dat de artikels van Paul Beeckman het Verbond in een gevaarlijke richting duwden[55]. Er was niet het minste verschil met het Verdinaso. Elias meende dat Beeckman de geest van de besprekingen niet respecteerde.

'Voor mij - en dat zal ook zo geweest zijn voor Borginon, Debacker, Van den Berghe - was er werkelijk nog een zeer groot onderscheid, nl. het behoud van wat wij noemden democratie en wat neerkomt op de volkscontrole en de waarborg van een ruime mate van zelfstandigheid van de enkeling tegenover de staat.'

Hieraan werd door Beeckman volledig voorbijgegaan. Elias eiste zo snel mogelijk een akkoord hierover. Mocht De Clercq het niet met Elias' standpunt eens zijn, dan zou hij daaruit zijn conclusies trekken. Gerard Romsee liet Staf De Clercq droog weten dat hij afzag van de publikatie van de artikels van de Politieke Centrale omdat zij voor 8/10 van de lezers van de Limburgse bladen onleesbaar waren en omdat De Clercq geen enkele wijziging duldde[56].

Uit deze correspondentie blijkt dat het VNV al van de eerste week af op springen stond. Borginon zag voorlopig alvast af van zijn functie van gouwleider. En hij zou inderdaad geen enkele functie bekleden in het VNV en dus ook niet langer zitting hebben in de Hoofdraad. Nog met andere zwaargewichten dreigden er ernstige moeilijkheden. Borginon verweet Beeckman dat hij zijn bevoegdheden te buiten was gegaan. Dat was inderdaad het geval aangezien de leider van de Politieke Centrale alleen de besluiten mocht uitvoeren die goedgekeurd waren door de Hoofdraad. Het is zonneklaar dat er over het toch belangrijke artikel geen discussie werd gehouden. Had Beeckman ook de beginselen van het VNV overtreden? Borginon meende van wel aangezien 'in de overeenkomst' door iedereen de door Beeckman ter discussie gestelde 'volkscontrole' werd aanvaard. Ook Elias schreef dat in de besprekingen de 'volkscontrole' en de vrijheid principieel waren goedgekeurd. In de gepubliceerde stichtingsakte is er evenwel geen sprake van 'volkscontrole'. Men zou zelfs kunnen aanvoeren dat Beeckman binnen de grenzen van de stichtingsakte enkele principes van een alternatief maatschappijmodel aanwees, precies zoals Borginon vroeg.

Borginon verwees echter naar het paralleldocument met het zestien-puntenprogramma waarin inderdaad gestipuleerd stond dat een ‘gezonde staatsinrichting [...] de inrichting van een beraadslagend orgaan [vereist] waar de politieke vraagstukken zullen behandeld worden en die aldus de mogelijkheid biedt tot volkscontrole, voornamelijk door het verlenen van kredieten.’

De reacties van Borginon en Elias zijn vooral buitengemeen belangrijk omdat eruit blijkt dat in de schoot van de leidinggevende VNV'ers van in den beginne fundamentele meningsverschillen bestonden.

Op 12 november 1933 schreef Hendrik Elias onder de titel ‘Voor de organische democratie’ een artikel in de Vlaams-nationale weekbladpers[57]. Daarin verheelde hij niet dat ‘in de Vlaams-nationale rangen enige verwarring is ontstaan’. Elias weet de verwarring aan ‘onze vijanden die van de vernieuwing gebruik maken om verwarring te stichten’. Vooral de algemene aanvallen op het fascistische VNV dat de democratie zou verloochenen, hadden tot doel volgelingen van het VNV te vervreemden. Elias wist wel beter. Zijn principiële standpuntbepaling is dan ook veeleer gericht tegen sommige van zijn eigen partijgenoten, dan tegen de VNV-vijandige pers.

Hij stelde dat het VNV zich keerde tegen de huidige democratie met ‘een ontaard en machteloos geworden parlementair stelsel dat in de toestand waarin het zich nu bevindt niet meer beantwoordt aan de behoeften en vereisten van deze tijd’. Het VNV was tegen een democratie die leidde tot de ‘alleenheerschappij der financie’ en die op sociaal gebied de maatschappij op de rand van de afgrond bracht. Het was tegen het systeem van partijbenoemingen in de staat.

‘Tegenover het wangedrocht van een dergelijke liberaal-kapitalistische democratie stellen wij het ideaal der organische democratie, de enige vorm die werkelijk beantwoordt aan de nationale gedachte en aan de opvatting van een gezonde staatsordening.

De grondslag hiervan was, is en blijft voor ons - tenzij in uitzonderlijke omstandigheden - de eerbied voor de staatsburger en voor zijn vrijheid, de mogelijkheid om in de schoot der nationale gemeenschap vrij uiting te geven aan de grote gedachtenstromingen die worstelen in een heilzame wedijver over de richting en oriëntatie der politiek in eenzelfde besef van nationale samenhorigheid, hoe de opvatting over dit staatsbeleid ook kan verschillen.[...]

Een gezonde staatsordening vraagt het bestaan van de volksmedezeggenschap en van de volkscontrole op een effectieve wijze, die het toezicht op de regering waarborgt en de mogelijkheid biedt om deze omver te werpen en door een andere te doen vervangen.

Maar daarnaast vraagt deze gezonde staatsordening ook de strijd tegen het liberaal-kapitalistisch individualisme.[...]

Daartoe is nodig de corporatieve groepering der burgers in hun wederzijdse standen, niet als organen van de staat tot uitvoering van zijn wil (zoals in het fascisme), maar groepen die zelfstandig staan en eigenmachtig beslissen over hun belangen [...] onder toezicht van de volksvertegenwoordiging.’

Met zo'n maatschappelijke inrichting zouden klassen- en partijstrijd automatisch verdwijnen.

Men vraagt zich af of Elias zelf geloofde in wat hij schreef. Men kan moeilijk aannemen dat de knappe historicus werkelijk geloofde dat in een regime waarin alle burgerlijke vrijheden behouden bleven een niet-politiek corporatief systeem (in feite overlegorganen per sector met werkgevers en werknemers) zou leiden tot de automatische verdwijning van de politieke partijen en van de klassentegenstellingen. Men ziet ook niet goed in hoe Elias de verschillende opinies politiek aan bod wil laten komen zonder partijen.

Veeleer lijkt het erop dat hij de kool en de geit wou sparen. Hij poogde een aantal essentiële democratische waarden te verdedigen zonder de noodzakelijke democratische instellingen (algemeen stemrecht, parlement, partijen). Het resultaat, de zg. organische democratie, was een ambigu maatschappijmodel. Het was niet

democratisch, niet autoritair-dictatoriaal, het was gewoon onrealistisch. Verder zal blijken dat Elias de inconsequentie van zijn opvattingen poogde op te vangen door hoe langer hoe meer afstand te nemen van een aantal democratische opvattingen.

Anders dan bij Hendrik Borginon die geen functie aanvaardde in het nieuwe verbond, werd Elias' aanstelling tot gouwleider van Oost-Vlaanderen op 26 november 1933 in de weekbladpers gepubliceerd. Elias meende dus het erop te kunnen wagen.

Dezelfde dag verscheen een mededeling van de VNV-leider in de bladen. Hij verklaarde dat het VNV opkwam ‘voor volksmedezeggenschap, voor volkscontrole, tegen elke dictatuur, tegen elk fascisme’.

Uit een vergelijking van de artikels van Beeckman en Elias blijkt dat de principiële verschillen groot waren en dat zij vooral handelden over aangelegenheden waar de stichtingsakte over zweeg.

De man die beide stromingen succesvol integreerde in één partij was de leider Staf De Clercq.

Het is opvallend dat er in de VNV-pers weinig over hem werd geschreven. In de weekbladpers van 15 oktober 1933 verscheen voor het eerst zijn foto op de voorpagina met de vermelding dat hij de leider was aan wie alle VNV'ers gehoorzaamheid verschuldigd waren. Rond zijn figuur werd in de eerste maanden absoluut geen leiderscultus bedreven. Toch speelde hij een cruciale rol.

Het belangrijkste probleem waarmee hij had af te rekenen was het intomen van de radicale revolutionair en fascistisch gerichte volgelingen. Hun visie en hun acties werkten namelijk volkomen destructief vanuit het standpunt van de vele gematigden die zich, vaak na jarenlange politieke activiteit op lokaal en regionaal terrein, een machtspositie hadden verworven. Hun positie hing niet zelden af van de samenwerking met andere politieke groepen. Compromissen behoorden tot hun dagelijks politieke leven en vormden de basis van hun verworven positie. Het spreekt vanzelf dat zij niet biezonder opgetogen waren over de houding van een radicale vleugel die elk compromis als verraad afschilderde en bovendien een standpunt innam dat regelrecht leidde naar een politiek isolement.

Ironisch genoeg zou De Clercq als autoritair leider in de eerste plaats zijn macht gebruiken om die mensen het zwijgen op te leggen die het meeste hadden geijverd voor een autoritaire structuur. Met name Tony Herbert en Paul Beeckman verdwenen al na enkele maanden uit het VNV. De Clercq had hen duidelijk gemaakt dat híj de koers bepaalde en niet zij, en dat hij geen behoefte had aan politieke schoonmoeders[58]. Herbert die in het VNV geen functie uitoefende, verdween geruisloos nog vóór het einde van het jaar. Beeckman gaf begin 1934 zijn ontslag als leider van de Politieke Centrale. Vooral voor Herbert, de man die het afgelopen halfjaar nog het hoge woord had gevoerd, moet deze ervaring verrassend zijn overgekomen.

Zelfs Hendrik Elias beweert dat De Clercq anders evolueerde dan verwacht. De gematigden meenden dat De Clercq hun kaart zou spelen, terwijl hij eerder de extreme kaart trok. Elias stelt dat de leider van het VNV vooral werd gedreven door de pragmatische overweging dat een dissidentie vooral aan de extreme zijde dreigde[59]. De Clercq was in de eerste plaats een pragmaticus. Zijn oordeel werd in belangrijke mate bepaald door opportuniteit. In die zin is Elias' analyse correct. Maar zij moet worden doorgetrokken. De stichting van het VNV, het terzijde blijven van het Antwerpse Front en het wegvallen van mensen zoals Herman Vos brachten een verschuiving teweeg. Waar centrumfiguren als Elias voordien een ‘gematigd’ standpunt hadden ingenomen, werden zij nu plots geprofileerd als de verdedigers van de democratie. Zij stonden niet meer in het centrum. De bakens waren verzet. In die zin nam De Clercq, die in wezen voortaan de centrumrol vervulde, standpunten in die bij Elias als extreem golden.

Toen Staf De Clercq op 19 november 1933 Reimond Tollenaere benoemde tot propagandaleider, liet hij voor het eerst duidelijk in zijn kaarten kijken. In het oorspronkelijk ontwerp van de VNV-organisatie bekleedde de propagandaleider een zeer belangrijke plaats. Hij was samen met de leider door de partij vrijgesteld om de dagelijkse leiding uit te oefenen. De Clercq wist zeer goed dat hij met Tollenaere een fascist *pur sang* aanstelde. Tollenaere stond in wezen voor dezelfde ideeën als Paul Beeckman en Tony Herbert, maar hij vertoonde daarbij een revolutionair elan dat bij de Kortrijkzanen ontbrak. De VNV-leider hoopte

wellicht met Tollenaere een dam op te werpen tegen het Verdinaso dat toen in volle expansie stond en nogal wat jongeren aantrok.

Reimond Tollenaere volgde aan de Gentse universiteit het laatste jaar rechten. Hij was praeses van het Algemeen Hoogstudentenverbond en lid van verschillende Grootnederlandse studentenverenigingen. Bij de werking van het AKVS was hij ook betrokken geweest. Volgens een getuigenis van Leo Wouters was hij regelmatig aanwezig op de 'vormingsavonden' die Odiel Spruytte in 1933 in Zwevegem organiseerde[60]. Tollenaere had een tijdlang in Duitsland gestudeerd. Hij werd er enthousiast over het nieuwe regime. Staf De Clercq voerde in oktober 1933 gesprekken met de 24-jarige Tollenaere i.v.m. diens mogelijke aanstelling als propagandaleider van het VNV. Op 20 oktober schreef Tollenaere een uitvoerige brief waarin hij zijn visie uiteenzette. Blijkens de inhoud van de brief bestond tussen hem en de VNV-leider een consensus.

Tollenaere zag het VNV als een kopie van het Verdinaso. Alleen het feit dat die organisatie geleid werd door Joris Van Severen, die 'niet over het nodige psychologische inzicht beschikt om de Algemene "Führer" te zijn aan wie de anderen blindelings moeten gehoorzamen', noodzaakte de oprichting van het VNV: 'een andere organisatie maar met dezelfde beginselen'. Tollenaere had vertrouwen in De Clercq, zo beweerde hij, omdat hij anders was dan de andere Vlaams-nationalistische voormannen. Zij vonden geen genade. 'Die mensen mogen dan nog zo luid uitroepen dat ze de democratie aan de kant willen zetten... het zal bij een gebaar blijven.'

Tollenaere hamerde vooral op een nieuwe stijl. Hij stelde de Jong Nederlandse Gemeenschap van Robrecht De Smet als voorbeeld. Deze organisatie zelf was niet ernstig te nemen: 'Een soort loge, met wat belachelijke en ongezonde mysterieuze drukdoenerij'. Toch meende hij dat de organisatie geaccapareerd moest worden door de VNV-Jeugdcentrale in handen te geven van de Gemeenschap. Zo zou het VNV kunnen beschikken over de Nederlandse contacten van de Gemeenschap. Vooral hun stijl moest worden overgenomen:

'1) De groet. De heilgroet, of de groet met de hand in de hoogte en het woord "trouw Diets". Denk [aan] de partij van Mussert van dewelke 10.000 leden de groet brengen met de hand in de hoogte en "Hou Zee".
2) De vlag. De vlag met het kruis en de Dietse kleuren. Het komt uit Skandinavië. Het is Germaans.

Nog eens: die dingen hebben voor ons nuchteren niet veel om het lijf. Wanneer 5 mensen de groet brengen aan de vlag dan lacht ge U krom, maar wanneer duizend mensen het doen, dan slaat daar een dynamiek van uit, die geschiedenis maakt. We moeten hier met de volkspsychologie rekening houden. We moeten de nivellerende werking van de democratie uitroeien, heroïsme scheppen, anders blijft Vlaanderen en ook Noord-Nederland voortploeteren in de doffe oppervlakkigheid. [...]

Wordt de democratie volledig opgegeven dan volgt daaruit een andere werkwijze in de propaganda. Het Vl. volk is een hartstochtelijk volk, we moeten die hartstocht wekken door felle opstandigheid. Een dagelijks opruiingswerk tegen België. Niet het verstand maar de intuïtie en de kamplust zijn in onze strijd van het eerste gewicht. Het verstand [...] heeft het bij ons verloren... nu moeten het de anderen winnen. [...]

Zijn wij akkoord Mr. De Clercq? Principieel ja! Het blijft alleen nog een kwestie van formaties en organisatie.'

De Clercq ging blijkbaar akkoord want minder dan een maand later benoemde hij Tollenaere tot propagandaleider. De fascistische stijlkenmerken die zo treffend in de brief ter sprake komen en die in de stichtingsakte van het VNV nog niet aanwezig zijn, waren dus van het begin af aan mee door De Clercq gepland. Vanaf de VNV-Landdag van 1935 zouden de ideeën van Tollenaere op dit gebied worden opgevolgd.

Het plan van Tollenaere i.v.m. de Jong Nederlandse Gemeenschap verdient aandacht, ofschoon er niets van terechtkwam. Staf De Clercq had een absolute afkeer van dilletantisch gedoe, en daarvan had Robrecht aan De Smet, 'Gemeenschapskanselier' van de Gemeenschap, al herhaaldelijk blijk gegeven. Het is de vraag of Tollenaere geen dubbel spel speelde. Tegenover De Clercq gaf hij blijk dat hij diens mening over De Smet deelde. Aan De Smet schreef hij nog in augustus dat hij niet geloofde in de nieuwe partij en dat de Jong Nederlandse Gemeenschap moest klaarstaan om de zaak over te nemen. Over Staf De Clercq schreef Tollenaere eind november nog aan De Smet dat hij een leider was 'die niets te zeggen heeft'[61]. Ook De Clercq zelf gaf de Gemeenschap grote illusies. In december voerde hij een gesprek met Willem Goedhuys, een Nederlandse volgeling van De Smet, die door Tollenaere in zijn brieven aan de VNV-leider herhaaldelijk wordt genoemd als een mogelijk steunpunt in Nederland. Goedhuys schreef in december 1933 aan De Smet dat De Clercq zeer positief tegenover hen stond en dat hij zelfs overwoog te gelegener tijd de leiding af te staan. Voorlopig was zijn macht in het VNV te beperkt[62]. De infiltratiepoging - dat was het per slot van rekening - van de Jong Nederlandse Gemeenschap in het VNV mislukte. Tollenaere die er de spil van vormde, bleef in het VNV waarin hij een 'Kernbeweging' wilde stichten.

Staf De Clercq steunde de plannen van Tollenaere. Hij hoopte op die manier de jonge radicalen aan te trekken. De Kernbeweging was een manier om ze op een niet-destructieve manier bij het VNV te betrekken. Dat het begrip 'destructief' niet overdreven is, blijkt uit de brieven van de jonge propagandaleider. Hij bruuskeerde zwaargewichten in de partij en op organisatorisch vlak gaf hij blijk van dilletantisme. Toen hij bijv. de benoeming van Elias tot gouwleider van Oost-Vlaanderen vernam, noemde hij dat een concessie aan de oude garde[63]:

'[...] Want wij weten, meen ik, wel voldoende, dat Elias alles wat voor ons een opperste levenshouding is, aan zijn zolen lapt. Een man die [...] tot voor enkele weken nog over het federalisme sprak en dithyramben afstak op de sacrosancte democratie - deze man kan het in zijn hart niet goed menen met het nieuwe dat wij voorstaan. [...] Denk eens aan: Elias heeft een nieuw woord uitgevonden: "organische democratie"! Contradictio in terminis. Bedenk toch dat de jongeren dat woord volledig over boord gegooid hebben.'

Tegen 'Aalst' en Debacker die nog in coalities zaten met de BWP, moest, volgens Tollenaere, worden opgetreden. Ook tegen Gerard Romsee omdat hij in de Limburgse pers geen Grootnederlandse propaganda duldde.

'[...] De arrondissementspotentaten moeten we alleen gebruiken voor wat ze goed zijn. Sentimentele praat over ondankbaarheid tegenover oude stijders [...] moeten we niet in acht nemen; de politiek is in essentie ondankbaarheid en het leven breekt degenen die niet met het leven willen meegaan.'

Het mag een huzarenstukje worden genoemd dat Staf De Clercq erin slaagde Tollenaere en 'de jongeren' waar hij symbool voor staat, te integreren in het VNV. Een belangrijk instrument daartoe was de Kernbeweging waarover ik nog zal uitweiden.

Ik zou nog bladzijden lang kunnen citeren uit de talrijke brieven van Tollenaere aan De Clercq, kort voor en na zijn toetreding tot het VNV. Tollenaere noemde zichzelf een fascist en dat was hij ook[64]. Dat zal verder nog voldoende blijken uit zijn optreden

in het VNV. De hamvraag is: in welke mate was de VNV-leider het met die opvattingen eens? Dat De Clercq Tollenaere benoemde en handhaafde - ondanks zware tegenkanting - als bezoldigde propagandaleider is op zich al een belangrijke aanwijzing. Uit de brieven van Tollenaere aan Robrecht De Smet blijkt bovendien dat De Clercq met ontslag had gedreigd om de Kernbeweging erdoor te krijgen[65]. Het lijkt erop dat De Clercq het in het diepst van zijn gedachten eens was met Tollenaere. Maar zijn pragmatische ingesteldheid won het van zijn dromen. De Clercq besefte maar al te goed dat dit radicaal fascistische ideeëngoed onaanvaardbaar bleef door een aantal arrondissementele kopmannen die onmisbaar waren voor de organi-

satorische uitbouw van het VNV. De Kernbeweging was een uitstekende bliksemafleider. Tollenaere kon er naar hartelust zijn radicalisme botvieren, zolang hij zijn fascistische revolutie maar beperkte tot een 'voorbereiding van de geesten'.

Eindnoten:

52 In *Het Leieland* verscheen dit artikel al twee weken eerder, op 24 september 1933. De erin verkondigde opvattingen waren dus in principe al bekend voor de officiële stichting van het VNV.
53 Zijn benoeming werd een week later bekendgemaakt in de weekbladpers van 15 oktober 1933.
54 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon aan Ernest Van den Berghe (en Staf De Clercq, Hendrik Elias, Gerard Romsee, Paul Beeckman), 19 oktober 1933.
55 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 21 oktober 1933.
56 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Gerard Romsee aan Staf De Clercq, 2 november 1933.
57 *De Voorwacht*, 12 november 1933. Die dag verscheen het ook in de andere Aalsterse bladen. In *Het Leieland* verscheen het een week later.
58 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 169.
59 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 164.
60 Geciteerd bij P.J. Verstraete, *Odiel Spruytte* [...], p. 215.
61 Brieven van Reimond Tollenaere aan Robrecht De Smet, 21 augustus en 27 november 1933: geciteerd bij L. Vandeweyer, De Jong Nederlandse Gemeenschap [...], in: *WT*, jg. 48, 1989, 1, p. 54.
62 Brief van Willem Goedhuys aan Robrecht De Smet, 21 december 1933: geciteerd bij L. Vandeweyer. De Jong Nederlandse Gemeenschap [...] p. 55.
63 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, s.d. [einde november 1933].
64 O.m. in een brief aan Staf De Clercq: ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 20 november 1933.
65 Brief van Reimond Tollenaere aan Robrecht De Smet, 4 december 1933: geciteerd bij L. Vandeweyer, Robrecht De Smet en de Jong Nederlandse Gemeenschap [...], pp. 54-55. Ook aan Willem Goedhuys had De Clercq dit verklaard.

1.5 Besluit

De principiële aanvaarding van de stichtingsproclamatie van het VNV door een groot aantal Vlaams-nationalistische tenoren was een belangrijke gebeurtenis. Men kan ze gerust beschouwen als een cesuur in de politieke geschiedenis van het Vlaams-nationalisme. Zoals alle historische cesuren kan ook die gerelativeerd worden. Aan de ene kant komt het fascistische ideeëngoed niet uit de lucht vallen. Aan de andere kant zal de stichtingsverklaring de discussie binnen de nieuwe partij over fundamentele maatschappelijke opties niet doen luwen. De strijd tussen de fascistischgezinde elementen en degenen die de democratische principes gedeeltelijk willen restaureren bracht het VNV op de rand van de afgrond. Er zijn dus zowel argumenten te vinden voor het vooruit- als voor het achteruitschuiven van de politieke cesuur die in de literatuur vaak wordt gelegd tussen de 'democratische' Frontpartij en het 'fascistische' VNV.

Dat de stichting van het VNV een cesuur in de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme betekende, beseften de meeste tijdgenoten binnen en buiten die politieke familie nog niet. Sommigen begrepen niettemin dat er een essentiële stap werd gezet. Herman Vos verliet het Vlaams-nationalisme omdat die politieke familie voor hem onleefbaar werd. De Frontpartij gaf hij een laatste opdracht mee. Ze moest een toevluchtsoord worden voor Vlaams-nationalisten die het fascistische VNV de rug toekeerden. Reimond Tollenaere begreep ook dat met de stichting van het VNV een belangrijke stap werd gezet. Hij zag de partij als een instrument om zijn ideaal, de verwezenlijking van een 'modus localis' van het regime in Duitsland, te verwezenlijken. Toen Staf De Clercq hem aanstelde als propagandaleider was hij op de hoogte van Tollenaeres radicale fascistische concepten. Hij zou zijn jonge medewerker de hand boven het hoofd houden wanneer hij gecontesteerd werd door de zwaargewichten van het VNV.

De stichting van het VNV deed de ideologische discussies allerminst luwen. Vrijwel onmiddellijk stond de partij op springen toen de architecten van de stichtingsakte in de partijpers ondubbelzinnig duidelijk maakten waar ze met het VNV heen wilden. De gematigden in de partij begonnen aan een slopend achterhoedegevecht waarbij ze één na één hun principes zouden moeten opgeven. In eerste instantie trokken enkele onder hen, zoals Hendrik Borginon, zich terug van de voorgrond zonder dat het tot een echte breuk leidde. Anderen, zoals Hendrik Elias, accepteerden een eersterangsrol in de partij en probeerden van daaruit ideologische correcties aan te brengen. Tot een hergroepering van de democratische Vlaams-nationalisten kwam het niet omdat de gematigde vleugel van het VNV zelf al een aantal essentiële voorwaarden van een parlementaire democratie had prijsgegeven. En omdat die vleugel buiten het VNV geen valabel alternatief vond.

Hoofdstuk 2 De ideologische, organisatorische en politieke ontwikkelingsgang tot 1936

2.1 Inleiding

Over de ideologische ontwikkelingsgang van het VNV is de historicus goed geïnformeerd. Er is voldoende en gevarieerd bronnenmateriaal beschikbaar. Het is daarentegen verrassend moeilijk om de vroegste organisatorische groei van het VNV te schetsen. Het bronnenmateriaal is zeer fragmentair, in het bijzonder met betrekking tot de uitbouw en de invulling van het kader. In de VNV-pers worden geregeld benoemingen bekendgemaakt, maar vaak is het niet te achterhalen wanneer iemand precies werd benoemd in welke functie of van wanneer af iemand effectief een bepaalde functie bekleedde. Het VNV kan in de beginperiode ten dele een 'papieren organisatie' worden genoemd: sommige kaderleden hadden op papier een bepaalde functie, terwijl men in de bronnen geen sporen terugvindt van de activiteit die zij in werkelijkheid uitoefenden. Integendeel, de bronnen wijzen soms uit dat de in publikaties genoemde persoon in de realiteit de desbetreffende functie niet uitoefende.

In dit deel behandel ik eerst de mislukte pogingen bij de redactie van een uitgewerkt partijprogramma. Staf De Clercq probeerde de ideologische discussies zo veel mogelijk te smoren. Hij wilde het VNV eerst organisatorisch uitbouwen en daarbij was het noodzakelijk de onduidelijkheid tot op zekere hoogte te verhullen.

Inzake de organisatorische ontwikkeling behandel ik eerst de positie van de leider en de samenstelling van het hoogste beslissingsorgaan van het VNV, de Hoofdraad. Vervolgens belicht ik het korte maar betekenisvolle bestaan van de Kernbeweging. Daarna schets ik de financiële toestand van de ledenbeweging. Verder ga ik in op de regionale ontwikkeling van het VNV. Hierbij schenk ik bijzondere aandacht aan de arrondissementen die zich gedurende de stichtingsperiode niet hadden aangesloten bij het VNV of waar tijdens de stichtingsperiode belangrijke Vlaams-nationale groepen afzijdig waren gebleven (de arrondissementen Antwerpen, Turnhout, Mechelen en Limburg). Ten slotte komen de centrales en de nevenbewegingen ter sprake: het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond, het Vlaams Nationaal Syndicaat en het Vlaams Nationaal Verbond voor Vrouwen en de VNV-pers.

In 1935 was de poging om al die organisatieonderdelen in één partij onder te brengen al een heel eind opgeschoten. Er kon nu gedacht worden aan een substantieel partijprogramma. Het ging onder de titel *De Dietse Volksstaat*. In mei 1935 had ook de eerste VNV-landdag plaats. Voor het eerst toonde het Vlaams-nationalisme zijn nieuwe gezicht.

2.2 De strijd om de grondbeginselen

De eerste die een poging ondernam een officieel programma op te stellen was Paul Beeckman, de leider van de Politieke Centrale. Eind 1933 diende hij een proeve van tekst in bij de Hoofdraad. Beeckman sprak in zijn programma over een 'standen-staat'. Het was een fascistisch maatschappijmodel, sterk geïnspireerd door het universalisme van Othmar Spann. De invloed van Odiel Spruytte was zonneklaar. Al wat enigszins

leek op een democratische machtsuitoefening, werd gebannen. De staat werd geleid door ‘staatsleiders [...] die krachtens hun opvoeding en hun politieke scholing zich als de besten in dit opzicht aanbieden, en daardoor in staat zijn de politieke bestemming van een volk te leiden. [...] Beslissingen

worden niet genomen bij meerderheid van stemmen, uitgebracht in een vergadering van in 't wilde door de kiezersmassa gekozen vertegenwoordigers der politieke partijen. Deze beslissingen worden genomen door het voor de openbare opinie verantwoordelijke staatshoofd na rijp overleg met terzake deskundigen [...].' Beeckman noemde dit regime een 'organische democratie'[1]. Na hevige discussies werd het stuk van Beeckman afgewezen. Het betekende meteen zijn heengaan als leider van de Politieke Centrale.

In januari 1934 ontwierp Hendrik Elias een nieuw ontwerp[2]. Hij greep terug naar de concepten die hij al had aangegeven in zijn artikel over de 'organische democratie'. Waar Beeckmans model weinig twijfel liet bestaan over het democratische gehalte van zijn organische democratie, was het bij Elias een mengeling van democratische en autoritaire concepten[3]. Hij wilde bepaalde democratische instellingen zoals het parlement handhaven, terwijl andere vitale politieke instellingen zoals politieke partijen, dienden te verdwijnen. Tijdens een discussie op 25 februari 1934 met vertegenwoordigers van de Antwerpse Frontpartij beweerde Elias dat de partijen zouden 'ineenstorten' door het 'nationaal syndicalisme'[4]. Het VNV wil de staatsmacht uitbreiden, verklaarde Elias op dezelfde vergadering. Natuurlijk niet de macht van de Belgische Staat, want die zou zich tegen het VNV keren. De Grootnederlandse staat moest een sterke staat worden... sterk genoeg om partijen en vakbonden te verbieden. Elias' onduidelijke concepten inzake de 'organische democratie' zetten de deur wagenwijd open voor een allesbehalve democratische samenleving.

Op 26 februari 1934 had Reimond Tollenaere zijn programma-ontwerp klaar. Hij noemde het een 'Ontwerp voor onmiddellijke actie'[5]. Het zou de scheiding der geesten veroorzaken, aldus Tollenaere. De 'heren van de Hoge Raad' zouden verplicht worden consequent te werk te gaan. Vooral Hendrik Borginon - voor Tollenaere dé *bête noire* - zou gedwongen worden kleur te bekennen en dus ontslag te nemen. 'Ik kan het bij mezelf niet klaarmaken hoe Borginon met zijn ideeën in de organisatie die het VNV is, wil blijven. Hij is neobelgicist en democraat, en doet mee aan een Groot-Nederlandse, fascistische organisatie. Comprenne qui pourra.' Met het verdwijnen van Borginon 'zullen wij alle gemak hebben om Thomas Debacker en Aalst, en ook Elias op ons standpunt te realliëren'. Borginon was 'de meteoor waardoor de anderen zich laten inspireren'[6].

De inzet van Tollenaeres 'Ontwerp voor onmiddellijke actie' was dus duidelijk. De Clercq ging akkoord met zijn voornemen. Het stuk werd trouwens door zijn privé-secretaris, Jan L'Ecluse, getypt en rondgestuurd. Maar of De Clercq het eens was met het door Tollenaere beoogde effect is betwistbaar. In de marge van de brief schreef hij: 'woorden: als al de gedachten van onze jeugdige vriend moesten zegevieren dan zouden er veel ontslagen komen tot "le vide" toe'. Voor de VNV-leider waren Tollenaeres inzichten 'woorden' zonder veel betekenis. Maar uit de opmerkingen die de VNV-leider bij het ontwerp zelf plaatste, blijkt dat hij toch ook enige ideologische reserve koesterde ten aanzien van Tollenaeres inzichten.

Tollenaeres ontwerp tekende de grondslagen van wat de VNV-propagandaleider de 'modus localis' noemde van de nieuwe orde die overal in Europa opgang maakte. Alleen een Dietse staat met op fascistische leest geschoeide politieke instellingen kon het streefdoel zijn van het VNV. Het parlement moest een zuiver propaganda-instrument zijn voor de Vlaams-nationale politici. De parlementsleden

werden aan de leiband gehouden door ze financieel afhankelijk te maken van de Politieke Centrale. Ze moesten beschouwd worden als ‘dienaren’ van het revolutionaire project.

De Dietse staat mocht niet worden gezien als een verafgelegen utopie. De Dietse stichtingsproclamatie van het VNV was duidelijk genoeg en had geen behoefte aan ‘het vage begrip van “de Vlaamse zelfstandigheid”’, dat voor Tollenaere maar een uitvlucht was. Het Dietse nationalisme had de wind in de zeilen, ook al omdat ‘binnenkort ook in Nederland

een fascistisch regime de macht zal nemen'. Tollenaere verwees daarbij expliciet naar een 'buitenlandse tussenkomst' als een 'extern middel voor de vorming van de Dietse staat'.

Er mocht niet geageerd worden tegen 'de dictatuur' van Van Severen, want daardoor werd ook het gezag van De Clercq ondermijnd. 'Het ordeloze Vlaamse volk' moest eerst gezag leren kennen. Het antimilitarisme dat in Vlaanderen aanwezig is, moet het VNV 'kanaliseren tegen België'. Het pacifisme noemde Tollenaere 'tragisch belachelijk' en 'onmannelijk'. Het VNV moest beschikken over 'duizenden militianen' om zich te verdedigen 'mét ophemeling van geweldmethoden en mét aanwending van geweld'. De dienstweigeraarsbeweging moest worden afgestoten, of moest massaal georganiseerd worden tegen België.

De antisemitische noot ontbrak evenmin in Tollenaeres stuk. Waar hij het 'middenstandsvraagstuk' behandelt, stelt hij dat in het 'organicisme' de 'jood als vreemd subject onder speciaal toezicht zou staan'.

Tollenaeres stuk was geen uitgewerkt programma, maar veeleer een discussiestuk dat moest leiden tot een programmatische tekst. Zijn inzichten konden voor De Clercq geen verrassing zijn. De radicaal fascistische opvattingen van de VNV-propagandaleider waren hem bekend.

De Clercq schreef op het stuk enkele nuchtere kanttekeningen die een aanwijzing geven voor de reserve waarmee hij de gedachtengang van Tollenaere evalueerde. Hij wees op de knelpunten van het corporatistische model i.v.m. de weerspiegeling van de belangen van de sociale groepen. Waar Tollenaere de democratische inrichting van de maatschappij wou vervangen door een autoritaire 'staatsleiding van bevoegde personen', plaatste De Clercq alleen enige vraagtekens met de opmerking: 'Hoe? Wie bepaalt de beste of wie stelt ze voorop?' Waar Tollenaere het antimilitarisme van de hand wees en speelde met het idee van een gewapende staatsgreep, tonen de grote vraagtekens en uitroeptekens van De Clercq in de marge aan dat hij zo zijn twijfels had over de visie van zijn propagandaleider. Hij vond de tekst blijkbaar wel een valabel uitgangspunt.

De gematigde leden van de Hoofdraad dachten er anders over. De tekst van Tollenaere leidde bij hen tot hevige reacties die het VNV opnieuw op de rand van de ontbinding brachten. Hendrik Elias schreef naar aanleiding van dit memorandum, ook in naam van Hendrik Borginon, Thomas Debacker, Gerard Romsee, Bert D'Haese, Ernest Van den Berghe en Karel Lambrechts - dat waren toen zowat alle bij het VNV betrokken Vlaams-nationalistische leiders met uitzondering van Jeroom Leuridan en Luc Matthys - een brief aan De Clercq waarin hij scherpe kritiek uitte. Hij nam afstand van Tollenaere, maar ook van Jeroom Leuridan die Tollenaere zou steunen. Elias trok zijn conclusies uit de voorbije zes maanden[7]:

'Het VNV is blijkbaar vertrokken op een misverstand, gewild of ongewild. Ik vermoed dat in de geest van sommigen dit misverstand werkelijk met opzet werd tot stand gebracht of althans niet in het licht gesteld toen de proclamatie verscheen. Deze proclamatie was in mijn opvatting - en ook in de opvatting van diegenen die op dit ogenblik mijn standpunt delen - het begin van een nieuwe fase in het Vlaams-nationalisme, nl. het standpunt kiezen tegenover de grote politieke en sociaal-economische vraagstukken van onze tijd, doch geenszins een begin van rechtsrevolutie in Vlaanderen naar fascistisch voorbeeld, die dan, meer dan Dinaso, een modus localis (scripsit Tollenaere) zou zijn van het Duitse Hitlerisme. [...]

Ik weiger [...] de Vlaams-nationale beweging te laten afglijden langs een weg die ik als ten afgrond voerende aanzie, evenzeer als ik weiger mijn volgelingen zonder strijd te laten veroveren door gedachten die ik als verderfelijk beschouw.'

Staf De Clercqs antwoord op de kritiek van zijn gematigde medestanders is in menig opzicht verhelderend voor de houding van de VNV-leider en de rol die hij heeft gespeeld. Hij reduceerde de ideologisch verscheurende disputen tot het 'weinig broederlijk' optreden van beide zijden. Op de kern van de zaak - de fundamentele ideologische tegenstelling -

wenste hij niet in te gaan. Hij zag het als betekenisloze woordenkramerij. Ook bij Tollenaeres ‘Ontwerp voor onmiddellijke actie’ schreef hij ergens in de marge: ‘woorden’. Hijzelf - zo schreef hij verder - sprak niet over democratie of antidemocratie. Hij hield zich op volksvergaderingen strikt aan het VNV-programma. Dat was op nationaal gebied de propaganda voor Groot-Nederland en de bevordering van de Vlaamse zelfstandigheid. Op sociaal-economisch gebied de strijd tegen het liberaal kapitalisme en het marxisme en ‘voor de corporatieve inrichting der maatschappij: corporaties met daarnaast [een] parlement gekozen door het volk. Dus volksmedezeggenschap en volkscontrole. Geen dictatuur. Antimilitarisme’. Die opvattingen vonden overal instemming, beweerde De Clercq. Hij kon het niet eens zijn met Elias' kritiek op Tollenaere en de Kernbeweging aangezien zij steunden op het VNV-programma.

De Clercq wist maar al te best dat Reimond Tollenaere en zijn Kernbeweging zich niet hielden aan het geschetste ideologisch compromis. Hij besefte dat zij een democratisch verkozen parlement afwezen, dat zij het antimilitarisme in feite verfoeiden en dat zij die opvattingen met luider stem verkondigden. Maar zij zetten zich ten volle in voor het VNV en dát was het belangrijkste. Aan de personen die medeverantwoordelijk waren voor Elias' brief verweet De Clercq inertie. Dat zij de werking niet wilden opstarten wegens hun ideologische reserves scheen de VNV-leider niet te willen begrijpen. Zijn oplossing voor de moeilijkheden was een soort ideologisch eunuchendom. In feite verdoezelde het dat het VNV het democratisch paradigma definitief had verlaten.

Elias daarentegen eiste duidelijkheid en plaatste de VNV-leider voor een ultimatum:

‘Op de eerste landdag van het VNV te Kester wordt een einde gesteld aan de bestaande verwarring doordat de leider er een programmatische rede houdt die ne varietur - minstens in de twee eerste jaren - zal gelden als de grondslag van de beweging. Deze programmarede moet klaar en duidelijk standpunt innemen op de beslissende vraagstukken: Groot-Nederland - Vlaamse zelfstandigheid - democratie - parlementarisme - geweldmethode of wettige weg - draagwijdte der corporatieve hervorming. Wie niet akkoord gaat met deze uiteenzetting, die als brochure zal worden verspreid, heeft maar de rangen te verlaten, naar links of naar rechts.’

Die programmatische rede moest zich strikt houden aan de zestien punten uit het document dat in de zomer van 1933 tot stand kwam[8]. Het was voor Elias de absolute grens: ‘Ik doe geen stap verder [...].’

Zoals gebruikelijk organiseerde Staf De Clercq op de Kesterheideheuvel de Landdag van 1933. De dag werd nadrukkelijk niet als VNV-landdag aangekondigd. Staf De Clercq besefte dat het VNV organisatorisch en ideologisch nog niet klaar was om een dergelijke landdag te houden. De Clercq tapte voorlopig uit het bekende vaatje, ook al omdat hij trachtte financieel rond te komen. Toen Reimond Tollenaere op de hoogte werd gebracht van de praktische plannen, loog zijn reactie er niet om. Net zoals Elias stelde hij de VNV-leider voor een ultimatum[9]:

‘Het is net dezelfde “gezellige” rommel zoals verleden jaar. Hoe potsierlijk-treurig is bijv. die Vlaams-nationale ballonekenswedstrijd (!) en de aankondiging van die “Vlaamse Burcht” in de Pallieterzaal, waar het lekkere “Vlaamse Bier” te krijgen is.

Ik heb een diepe vrees dat na deze landdag te Kester het VNV voorgoed gediscrediteerd is, bij iedereen die enigszins nadenkt. Alleen de spreekbeurten kunnen

het boeltje nog redden. Denk na om wat er op het spel staat. Honderden zitten te wachten op het nieuwe geluid dat te Kester moet weerklinken. Gebeurt het niet, dan is het volstrekt overbodig dat wij nog langer krachten verspillen aan de idiotie van de huidige nationalistische formaties. [...]

Van deze spreekbeurt zal ontzettend veel afhangen. Ge imponeert U daar definitief als leider, ofwel verspeelt ge uw prestige.’

Staf De Clercq kwam tijdens de Landdag de twee partijen tegemoet. Het was een goede zet Elias te vragen zijn landdagrede te schrijven. Voor Tollenaere hield hij dat uiteraard zorgvuldig verborgen. Elias kon zich voorstellen dat hij het pleit gewonnen had. Maar De Clercq wijzigde de rede zo dat zelfs Tollenaere enthousiast was. De gematigden waren niet onverdeeld gelukkig, maar toch niet geheel ontevreden omdat De Clercq voldoende toegevingen deed[10].

In zijn landdagrede gaf De Clercq eerst een kort overzicht van de gebeurtenissen bij de stichting van het VNV[11]. Hij constateerde dat het VNV het Vlaams-nationalisme vertegenwoordigde. Degenen die afzijdig stonden, deden dat uit ‘principiepenreiterij’ of omdat zij ‘pathologisch’ of ‘seniel’ van aard waren. Wat het Antwerpse Front betreft, daar speelden ‘onverholen marxistische sympathieën’ een rol.

Vervolgens behandelde hij het VNV-programma. In verband met het nationale doel van het VNV citeerde hij de stichtingsproclamatie. Het Grootnederlands karakter van het VNV werd nog eens extra onderstreept: ‘Gij hebt het gehoord: geen sprake van 'n onmiddellijk doel en een verafgelegen doel. Neen, één doel, HET doel: Groot-Nederland.’ Dat was een duidelijke boodschap voor de gematigden. Maar De Clercq kwam hen toch een stuk tegemoet. Hij schreef geen dwingende methode voor ter propagering van de Grootnederlandse gedachte. Veel kon afhangen van plaats en omstandigheden wanneer het ging over het bewerken van de massa. De vorming van de kaders daarentegen moest ondubbelzinnig Grootnederlands zijn. Dat was dan weer geen vrijgeleide voor ‘onverantwoorde gedragingen en onzinnige avonturen’. En dan diende hij Reimond Tollenaere een uitbrander toe:

‘Roepen en tieren over de daad en het bij woorden laten, omdat men bij de bezinning of wanneer het erop aankomt, vaststelt dat men niet verder kan - iets wat een evenwichtige geest had te voorzien - doch ondertussen aan de vijand de voorwendsels aan de hand doen om U voor vele jaren lam te leggen en onschadelijk te maken is werkelijk een daad van een onverantwoordelijke of uitzinnige.

De grote bevrijdende daad voor Vlaanderen kan, wanneer ze op het geschikte ogenblik met kans van slagen ingeluid en doorgedreven wordt, de revolutie zijn.

Men kan aanvaarden dat op dit ogenblik - ik onderlijn op dit ogenblik - al de voorwaarden die een revolutie wettigen vervuld zijn, behalve de ene hoofdzakelijke, namelijk de kans van slagen om het doel te bereiken [...].

[...] In het volle besef mijner verantwoordelijkheid als leider verklaar ik hier dat, in zover een groepering de vernietiging van een bestaande staat nastreeft om hem te vervangen door een andere staat, een revolutionaire groepering kan worden genoemd, dat het VNV een revolutionaire strijdformatie is, doch dat het VNV op dit ogenblik - en ik onderlijn dat we ons niet wensen te binden voor de toekomst - [...] wil doorbreken langs wegen van de wettelijkheid.’

De VNV-leider had hier weer een merkwaardig compromis uitgedokterd (of kwam het van Elias?). Het VNV was een revolutionaire partij die voorlopig niet naar het wapen van de opstand greep omdat de vijand te sterk was. De machtsverwerving bleef voorlopig legaal (dus deelname aan verkiezingen) en de revolutie werd voorbereid in de geesten.

In verband met wat eufemistisch het sociaal-economische programma heette, trok De Clercq scherp van leer tegen het marxisme en het liberaal-kapitalisme. Waarvoor

het VNV dan wel stond, werd uitvoeriger belicht dan in de stichtingsproclamatie het geval was:

'Wij willen [...] de organische volksstaat, waarin volksmedezeggenschap en volkscontrole geen ijdel woord zullen zijn. De organische volksstaat die wij willen scheppen heeft niets te copiëren van het Maurrassisme, noch van Italiaans fascisme, noch van het Hitlerisme. Wij hebben slechts op te delven uit de Nederlandse traditie, waarin we volksmedezeggenschap en volkscontrole zullen terugvinden. De staatsordening die we voorstaan is slechts toepasselijk in een Dietse volksstaat. Daarenboven hebben wij de onnatuurlijke staatsorde niet te regelen, noch te perfectioneren. [...]

Wij hebben er klaar en duidelijk voor uit te komen dat voor dictatuur en absolutisme in onze opvattingen geen plaats is.'

De Clercq pleitte voor een 'organicistisch geordende maatschappij' met corporaties die een volkomen solidaire natie tot gevolg zou hebben. Verder ging hij niet. Hij had perfect de kool en de geit gespaard. Het woord 'democratie' sprak de VNV-leider niet uit. Hij gaf geen enkele aanwijzing hoe de 'volksmedezeggenschap en volkscontrole' georganiseerd zouden worden. Toch vermeed hij het parlementaire regime aan te vallen. Hij zweeg erover. De afwijzing van de buitenlandse fascistische regimes was wel formeel. Welk maatschappijmodel het VNV ook voorstond, voorlopig bleef het theorie want de staatsordening kon pas in een Grootnederlands staatsverband worden verwezenlijkt.

De Clercq eindigde zijn toespraak met een aanval op het Frans-Belgisch Militair Akoord dat Vlaanderen in een oorlog zou meeslepen. Het antimilitarisme als dusdanig kwam niet ter sprake.

Men constateert dat de VNV-leider er handig in geslaagd was de schijnbaar onverzoenlijke standpunten in zijn rede aan bod te laten komen. Aan de beide vleugels van de partij kwam hij tegemoet, maar hij trok voor beide vleugels ook duidelijke grenzen: aan het Grootnederlands principe kon niet worden getòrnd. Het VNV bleef wel binnen de wettelijkheid (dus als politieke partij in een parlementair regime) ageren. Over de verscheurende kwestie van de maatschappij-inrichting zei hij nauwelijks iets concreets.

Het is niet uit te maken in welke mate de rede van de hand van Hendrik Elias was. Elias getuigt zelf dat De Clercq de Grootnederlandse passus toevoegde waardoor het VNV op een even onrealistisch standpunt stond als het Verdinaso. Houdt dit in dat Elias het met de rest eens was?

Hoe werd binnen het Vlaams-nationalisme op de toespraak gereageerd? Reimond Tollenaere was enthousiast. 'Uw rede was een overrompeling en een openbaring,' schreef hij[12]. De Clercq had hem dus toch niet teleurgesteld. *Vlaanderen-Jong Dietschland* publiceerde de rede bijna volledig, zonder enige commentaar en in sobere opmaak[13]. In de 'Aalsterse' weekbladpers werd de rede vanzelfsprekend integraal afgedrukt. Het zal wel niet toevallig zijn dat de passage over het Maurrassisme, fascisme en Hitlerisme als kop werd gebruikt. In de Westvlaamse weekbladpers werd de Grootnederlandse passage beklemtoond. In de Limburgse weekbladpers was de berichtgeving over de landdag opvallend sober[14] en *De Nieuwe Kempen* publiceerde een minimaal en nietszeggend artikel waarin met geen woord werd gerept over de rede van De Clercq[15]. Thomas Debacker was het dus duidelijk niet eens. *De Schelde* publiceerde een zakelijk verslag over de Landdag, naast een even zakelijk verslag van een bijeenkomst van de 'Vlaams-nationale godsvredefederatie' die dezelfde dag in Gent had plaatsgehad onder één titel: 'Een dag van Vlaams-nationale bedrijvigheid'[16]. De krant wenste duidelijk geen partij te kiezen. In het blad van de Antwerpse Fronters *Ons Vaderland* reageerde Jan Timmermans in een artikel met de veelzeggende titel 'Grove onwaarheden' tegen De Clercqs voorstelling van zaken over de mislukte onderhandelingen met het Antwerpse Front[17].

Had De Clercq een scheuring in eigen rangen kunnen vermijden, het VNV was nog lang niet de met één mond sprekende belichaming van het Vlaams-nationalisme. De weg van de organisatorische en ideologische eenmaking was nog lang.

Eindnoten:

1 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Paul F. Beeckman, 'Schema van een opbouwende economische en politieke structuur'.
2 ARA, KA, Bundel 929. H.J. Elias, 'Het Vlaams Nationaal Verbond', januari 1934. Op 3 januari 1934 zond Elias het stuk naar Staf De Clercq: ARA, KA, Bundel 942. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq.
3 Zie de bespreking van het artikel 'Voor de organische democratie', in: *De Voorwacht*, 12 november 1933.
4 Cf. infra, p. 132. AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F 4809 D.
5 ARA, KA, Bundel 927. R. Tollenaere, 'Ontwerp voor onmiddellijke actie', onuitgegeven tekst, 12 februari 1934.
6 ARA, KA, Bundel 924. Brieven van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 14 januari, 26 februari en 2 maart 1934.
7 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 30 maart 1934.
8 Cf. supra, p. 99.
9 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 25 april 1934.
10 Elias beweert dat de inhoud van zijn rede besproken werd op de Hoofdraad. De Clercq had toen geen commentaar geleverd. Hij nam de tekst mee naar huis en wijzigde de inhoud zodat m.b.t. Groot-Nederland de zin volledig werd gewijzigd: 25 *jaar* [...], deel 3, pp. 170-171. Is dat getuigenis correct? Ik kan mij niet voorstellen dat Tollenaere, die in de Hoofdraad zat, zou tolereren dat Elias de landdagrede schreef die bovendien diametraal tegen zijn inzichten inging. Tollenaere schrijft er niets over in zijn brieven aan de VNV-leider. Ging het misschien over een 'beperkte' Hoofdraad?
11 ARA, KA, Bundel 932. Landdagrede van Staf De Clercq, 6 mei 1934.
12 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 18 mei 1934.
13 *Vlaanderen-Jong Dietschland*, 19 mei 1934.
14 *De Bilsenaar*, 12 en 19 mei 1934. De nadruk werd gelegd op de eensgezindheid. Er werd geen woord geschreven over de nieuwe stijl.
15 *De Nieuwe Kempen*, 12 mei 1934. Daarna werd er niet meer over de Landdag geschreven. Het blad had de vorige weken wel opgeroepen naar de Landdag te gaan, maar op een zeer bescheiden manier.
16 *De Schelde*, 7 mei 1934.
17 *Ons Vaderland*, 14 mei 1934.

2.3 De leider en de Hoofdraad

Staf De Clercq is erin geslaagd de spanningen onder controle te houden door zich met al zijn kracht en al zijn middelen in te zetten. De macht die de VNV-stichtingsproclamatie had gegeven, heeft hij te gepasten tijde handig gebruikt. Hendrik Elias getuigde dat 'het collegiaal

karakter van de beweging [...] meer dan eens een illusie [was]' en dat 'bij meningsverschil Staf De Clercq niet overtuigend maar leidend [besliste]'[18]. De precieze verhouding tussen leideren Hoofdraad werd nooit vastgelegd. De propaganda stelde De Clercq voor als dé leider. De Hoofdraad als collectief leidingsorgaan kwam vrijwel nooit aan de bak. Dat hij die macht zich niet zou laten ontnemen, bleek duidelijk genoeg uit zijn antwoord op Elias' eisen inzake de bevoegdheden van de Hoofdraad, en dus betreffende de bevoegdheidsbeperking van de VNV-leider. Elias formuleerde de eisen in zijn brief van 30 maart 1934[19]. Hij verlangde meer controle door de Hoofdraad. Hij moest elke week samenkomen en alle kopij voor de weekbladen controleren. Hij moest controle hebben over alle benoemingen, over het vakverbond en de ziekenfondsen en vooral over de Kernbeweging. De Clercq antwoordde afgemeten: 'Ik ken de bevoegdheden die mij als leider toegekend werden en waarnaar ik niet gevraagd heb. De beperking dezer bevoegdheden kan enkel en alleen toegepast worden op een nieuwe leider.'[20]

De Clercq was bereid het veld te ruimen als het VNV organisatorisch en financieel werd gelikwideerd. Hiermee komen we op een ander aspect dat het succes van De Clercq kan verklaren. Hij heeft niet geaarzeld zijn persoonlijk bezit te investeren in de nieuwe partij. Dit financiële aspect is interessant omdat het iets leert over de verhouding tussen De Clercq en de andere topmannen van het VNV. De VNV-leider maakte in zijn brief aan Elias een financiële balans op. Daaruit blijkt dat hij sedert november 1933 nog nauwelijks vergoedingen van de partij had ontvangen. Het lijdt geen twijfel dat De Clercqs rekeningen correct waren. De conclusie die men uit het cijfermateriaal kan trekken, is dat de gematigde leden van de Hoofdraad geprobeerd hebben De Clercq aan de leiband te houden door hem financieel te fnuiken[21]. Het kan geen toeval zijn dat de betalingen aan De Clercq stokten vanaf november 1933. Toen woedde de eerste crisis volop n.a.v. de artikels van Paul Beeckman, het was ook het moment waarop De Clercq Tollenaere in bezoldigde dienst deed opnemen. Men kan vermoeden dat er toen enige twijfel rees bij de gematigden omtrent de politieke betrouwbaarheid van De Clercq. Blijkbaar wilden zij hem financieel straffen voor zijn keuze. Het is evenmin een toeval dat De Clercq in november 1933 gepoogd heeft zich financieel te ontvoogden van de partij door zijn eigen bezittingen borg te stellen voor een financiële actie die de Kernbeweging zou ondernemen[22].

De stichting van het VNV kostte Staf De Clercq niet alleen materieel een zware inspanning, ook moreel hebben de problemen zwaar op hem gewogen. Hij voelde zich in de steek gelaten door zijn vroegere medestanders[23].

In de Hoofdraad hadden in principe de leider, de gouwleiders, de leiders van de centrales, de algemeen secretaris en de propagandaleider zitting. Het heeft tot 1935 geduurd vooraleer de Hoofdraad werkelijk voltallig samenkwam. Sommige van die functies werden immers lange tijd niet bekleed.

Op geen enkel moment werd de samenstelling van de Hoofdraad officieel afgekondigd. Toch blijkt dat de Hoofdraad van in het begin als vergadering functioneerde. Hij kwam geregeld samen. De grenzen tussen de VNV-leiding en de Hoofdraad waren tijdens de eerste maanden niet afgebakend. Hendrik Borginon, die in de partij geen enkele functie bekleedde, nam er bijv. aan deel omdat hij nu eenmaal een prominent lid van de fractie was. Naarmate de functies officieel werden bekleed, kreeg het hoogste leidingorgaan vaste contouren.

De twee mannen die hun stempel hadden gedrukt op de vorm en inhoud van de nieuwe partij verdwenen snel uit de Hoofdraad. Paul Beeckman, in oktober 1933 benoemd tot leider van de Politieke Centrale, nam begin 1934 ontslag. Met hem verdween ook de Politieke Centrale. Tony Herbert, die aanvankelijk hoofd zou worden van de Perscentrale, verdween nog voor de partij uit de steigers kwam. Hij heeft nog tot december 1933 geprobeerd de krant *De Schelde* in zijn bezit te krijgen, om zo nog enige invloed te kunnen uitoefenen. Toen dat mislukte, verdween hij helemaal. Midden 1934 werd Bert D'Haese benoemd tot leider

van de Perscentrale. Het bevestigde de macht van 'Aalst' op de VNV-pers. Ernest Van den Berghe, de man die met zijn drukkerij de perstouwtjes in handen hield, kwam in aanmerking om als algemeen secretaris benoemd te worden. Hij zou die functie pas vanaf 1935 bekleden toen het VNV-secretariaat van Brussel naar Aalst verhuisde. Al die tijd werd de functie waargenomen door De Clercqs Brabantse secretaris, Jan L'Ecluse. Luc Matthys werd in oktober 1933 benoemd tot leider van de Sociale Centrale[24]. Voor de Jeugdcentrale werd onmiddellijk AVNJ-leider Hilaire Gravez gepolst. Hij zou pas midden 1934 toehappen. Even later werd zijn echtgenote en VNVV-leidster mevrouw Magda Gravez-Haegens benoemd tot leidster van de Vrouwencentrale[25]. Op 12 december 1934 werd de hoofdredacteur van *De Schelde*, Herman Van Puymbrouck, die toen pas samen met zijn krant naar het VNV was overgekomen, benoemd tot leider van de Cultuurcentrale. Tot een uitbouw van de centrales is het nooit gekomen. Alleen de centrales die samenvielen met al bestaande organisaties zoals het AVNJ en het VNVV kregen enige betekenis.

Hendrik Elias was de enige gouwleider die van bij de start werd benoemd. Na de Landdag van 1934 trad Jeroom Leuridan in functie voor West-Vlaanderen. In Limburg werd Hendrik Ballet pas op 13 januari 1935 als waarnemend gouwleider aangesteld. Gerard Romsee die betrokken was bij de stichting van het VNV, in de eerste maanden effectief zitting had in de Hoofdraad en beschouwd moet worden als de werkelijke Limburgse leider, verkoos dus op de achtergrond te blijven. Eind 1934 werd Piet Finné benoemd tot gouwleider van Brabant. Tot dan toe had Staf De Clercq die functie waargenomen. De Antwerpse arrondissementsleider Maurits Lambreghts nam de functie van gouwleider voor die provincie waar.

Pas begin 1935 waren alle topfuncties in het VNV bekleed. Vijf gouwleiders waren benoemd, waarvan twee de functie waarnamen. Alle bestaande centrales hadden een leider. Er was een propagandaleider en een algemeen secretaris. Toch kan men nog niet spreken van een goed functionerend leidend orgaan. De Hoofdraad heeft in zijn samenstelling nooit als een collectief gefunctioneerd. Daarvoor was de interne coherentie te gering. Sommige leden van de Hoofdraad stonden aan het hoofd van een aparte organisatie waarvan de integratie in het VNV maar moeizaam verliep. Dat was het geval voor Hilaire Gravez met het AVNJ en voor zijn vrouw met het VNVV. Hetzelfde geldt in feite ook voor Herman Van Puymbrouck. Officieel zat hij in de Hoofdraad als leider van de Cultuurcentrale, in feite zat hij er als de man die de zogenaamde VNV-krant controleerde. Luc Matthys was dan weer het hoofd van een structuur waarvan hij het enige betekenisvolle onderdeel, het VNS, eigenlijk niet onder controle had. Anderen zaten er als de leiders (of de verlengstukken ervan) van regionale verenigingen die maar moeizaam in de eenheidsorganisatie integreerden. Dat was het geval voor Hendrik Ballet. Het niet op de voorgrond treden van Gerard Romsee was betekenisvol voor de Limburgse reserve. Hetzelfde gold aanvankelijk voor Ernest Van den Berghe in Aalst.

Propagandaleider Reimond Tollenaere verdient onze aparte aandacht. In de eerste maanden van het bestaan van het VNV legde hij samen met Staf De Clercq een rusteloze activiteit aan de dag. Ironische genoeg zou er pas schot in de zaak komen wanneer hij vanaf midden 1934 tot november 1935 wegens zijn militaire dienstplicht onbeschikbaar was. De gematigde vleugel probeerde van zijn afwezigheid gebruik te maken om hem te royeren als lid van de Hoofdraad. Staf De Clercq stak er een

stokje voor. De geschiedenis van de Kernbeweging maakt duidelijk waarom sommigen Tollenaere liever kwijt dan rijk waren.

Eindnoten:

18 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 165. De Clercq zelf verklaarde erover dat de Hoofdraad 'de richtingen, directieven en standpunten' vastlegt, maar dat de leider vetorecht heeft en om de twee jaar door een motie van wantrouwen kon worden afgezet: *De Schelde*, 9 september 1934.
19 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 30 maart 1934.
20 We hebben hierboven gezien dat de bevoegdheidsverdeling tussen de Hoofdraad en de leider in de stichtingsdocumenten niet duidelijk was aangegeven. De Clercq interpreteerde zijn bevoegdheden blijkbaar zeer ruim.
21 Al kunnen hier de financiële moeilijkheden in Aalst, waar de Vlaamse Spaar- en Leenbank o.m. door de werkloosheidsuitkeringen van het vakverbond, failliet dreigde te gaan, natuurlijk ook een rol hebben gespeeld. Cf.infra, p. 166.
22 Cf. infra p. 121.
23 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hilaire Gravez aan Hendrik Borginon, 6 april 1934; Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 20 december 1934.
24 *De Voorwacht*, 15 oktober 1933.
25 *De Voorwacht*, 9 december 1934.

2.4 De Kernbeweging

Reimond Tollenaere heeft geprobeerd tijdens het eerste halfjaar dat hij actief was in het VNV veel macht naar zich toe te trekken. Toen Paul Beeckman verdween als leider van de Politieke Centrale had Tollenaere onmiddellijk een vervanger klaar: zijn geestesgenoot Kamiel De

Vleeschauwer die op dat moment de leiding had over het gefuseerde *Vlaanderen-Jong Dietschland*[26]. De leiding van de Perscentrale wilde hij toevertrouwd zien aan iemand uit de Kernbeweging. Hij wilde in ieder geval een 'super-toezicht' over de pers[27]. Toen er met Hilaire Gravez onderhandelingen werden aangeknoopt i.v.m. de toetreding van het AVNJ, bruuskeerde Tollenaere Gravez onmiddellijk door het recht op te eisen controle te mogen uitoefenen over het AVNJ-maandblad[28]. Van zijn eisen kwam er niets terecht. Zou Staf De Clercq al bereid zijn geweest erop in te gaan, dan nog ontbrak hem de macht om aan die eisen te voldoen.

Toch steunde de VNV-leider zijn propagandaleider in de mate van het mogelijke. Dat blijkt duidelijk uit de geschiedenis van de Kernbeweging.

In de visie van Tollenaere zou de Kernbeweging in de partij een aparte groep vormen, een gemilitariseerde elite die te gepasten tijde naar de macht zou grijpen. Intussen moest de partij, door Tollenaere smalend een 'massabeweging' genoemd, de Kernbeweging niet te veel voor de voeten lopen. De Kernbeweging mocht zich allerminst beperken tot de theorie. Zij moest een militair opgeleide revolutionaire groep worden:

'Soldaten in wie het fanatisme aangekweekt wordt om op tijd en stond een staatsgreep te doen, en als 't nodig blijkt met wel beredeneerde politieke aanslagen te antwoorden op de Belgische provocatie. [...]

Wij moeten in dit opzicht nuchter zijn. De Vlaamse Beweging is een machtskwestie. Er zal, er moet bloed vloeien. [...]

Als we de Kernbeweging aldus kunnen uitbouwen en aldus kunnen uitwerken, onder en tussen de vroegere arrondissementsleiders, dan hebben we binnen 3 jaar een grote macht.'

Tollenaere noemde dit systeem zonder meer 'ons "fascisme"[29]'.

Wellicht was voor Tollenaere, zeker in het begin, de Kernbeweging een middel om het binnenloodsen van de Jong Nederlandse Gemeenschap in het VNV mogelijk te maken. De Kernbeweging moest een afspiegeling zijn van de JNG en tegelijk het embryo van een militie. Het zou vooral een middel worden om de 'arrondissementspotentaten' hun macht te ontnemen.

Bij de Kernbeweging betrok Tollenaere nogal wat mensen die banden hadden met de radicale Grootnederlandse beweging. Leo Wouters was er de belangrijkste van. Wouters, ooit nog genoemd als kandidaat-VNV-propagandaleider, werd ingeschakeld als (in principe) bezoldigde kracht. Tollenaere wilde hem als vrijgestelde die zich uitsluitend zou bezighouden met de Kernbeweging. Wouters was de contactman met *Vlaanderen-Jong Dietschland*, dat volgens Tollenaere het blad van de Kernbeweging zou worden. Daarin zouden de serieuze 'leidende artikels' verschijnen, terwijl de Vlaams-nationale weekbladpers - waarover Tollenaere ondanks vele pogingen geen controle kreeg - zich zou beperken tot propaganda[30].

Staf De Clercq liet zijn propagandaleider rustig aan zijn grootse plannen bouwen. Hij zorgde er wel voor dat Tollenaere de regionale leiders niet van in den beginne tegen zich in het harnas kon jagen. Aanvankelijk hield hij Tollenaere en zijn medewerkers zelfs volkomen geïsoleerd.

De Clercq kon ze natuurlijk niet blijven isoleren. In december 1933 was Tollenaere voor het eerst aanwezig op de Hoofdraad. Zijn eerste indruk over de VNV-kopstukken was niet bemoedigend. Hij vreesde 'dat het plan van de Kernbeweging onmiddellijk

op hun voze renteniersmentaliteit zal stoten.'[31] Het zou nodig zijn de 'pappenheimers op tijd en stond opzij [te] zetten'. Daarover zou De Clercq het met hem eens zijn, aldus Tollenaere[32].

Alle plannen van Tollenaere en De Clercq i.v.m. de Kernbeweging waren theorie zolang er geen geld werd gevonden om ten minste enkele vrijgestelden te betalen. Tollenaere koesterde niet veel hoop dat de 'arrondissementsbonzen' over de brug zouden komen. Zij beseften gauw genoeg dat de Kernbeweging eigenlijk tegen hen gericht was. Dat was ook Staf De Clercqs bedoeling. Dat blijkt duidelijk uit de instructies die hij zijn propagandaleider gaf.

Zo kreeg Tollenaere in februari 1934 de opdracht zich uitsluitend met Limburg bezig te houden 'voor wat betreft het opzoeken van vaste steunpunten'. Het gaat hier zonder twijfel over steunpunten voor de Kernbeweging en niet voor het VNV als dusdanig. Verderop zullen we zien dat De Clercq met Gerard Romsee de overeenkomst had gesloten dat het KVV als organisatie zou aansluiten bij het VNV. Romsee had zich ook akkoord verklaard met de werking van een 'Groot-Nederlandse Kernbeweging in het VNV'. De Clercq gaf Tollenaere opdracht lijsten op te stellen met naam en adres van 'betrouwbare personen'. De propagandaleider moest daarbij behoedzaam te werk gaan vooral 'in het oordeel dat ge zoudt uitspreken over sommige leiders'. Tollenaere mocht niet nalaten ook even Gerard Romsee en Simon Lindekens op te zoeken en enkele van hun vergaderingen bij te wonen.

Het is duidelijk wat De Clercq voorhad met de Kernbeweging: een instrument waarmee hij de macht van de arrondissementele tenoren kon ondergraven, een centralistische, aan hem gehoorzamende structuur in de schoot van de partij. Tollenaere moest in de arrondissementen die structuur opbouwen onder de neus van de partijleiders, zonder dat zij onraad zouden ruiken. Tollenaere zelf noemde het 'duikboten-politiek'. De Clercq speelde het dubbelspel mee. Tollenaere schreef dat hij in de Hoofdraad zijn plannen niet volledig kenbaar had gemaakt om De Clercq 'niet in een netelig parket te brengen'[33]. Tollenaere begreep blijkbaar niet dat dit een werk was dat pas op lange termijn effect kon sorteren. Hij wilde zo vlug mogelijk al wie het niet eens was met zijn fascistische en Grootnederlandse ideeën opzij zetten. In plaats van de door De Clercq beoogde infiltratie, leidde Tollenaeres optreden tot destructie.

Het optreden van de Kernbeweging was de aanleiding voor een bijeenkomst in Gent waar de partijtop een modus vivendi trachtte uit werken. Volgens Hendrik Elias werd een akkoord bereikt. Het VNV zou ageren op het plan van de Vlaamse zelfstandigheid. Groot-Nederland was de achtergrond en de Kernbeweging zou waken over het Grootnederlandse ideaal. Dit akkoord - dat in feite de virtuele uitschakeling van de Kernbeweging zou betekenen - werd niet nageleefd. Op 30 maart 1934 schreef Hendrik Elias een brief waarin hij fel van leer trok tegen de Kernbeweging[34].

Hij stelde De Clercq mede in naam van de andere 'partijbonzen' voor een ultimatum. De Kernbeweging moest verdwijnen of onder controle komen van de arrondissementele leiders.

'De Kernbeweging wordt een noyautage van de volksbeweging met als enig doel overal radicale elementen op te stellen tegen de politieke leiders en deze te dwingen ofwel openbare marionetten te zijn waarvan de touwtjes in het duister worden getrokken, ofwel ze tot opgave te dwingen. Dit omdat zonder enige twijfel de Kernbeweging in handen is van mensen die NIET op het oorspronkelijk standpunt staan van het VNV en zijn opvatting der volksbeweging en omdat deze mensen openlijk vijandig staan tegenover de politieke leiders.'

Elias eiste dat 'de Kernbeweging en haar orgaan [= *Vlaanderen-Jong Dietschland*] onder toezicht van de Hoofdraad [zouden komen te] staan en binnen het raam gehouden worden van hun voorgeschreven programma: de verspreiding van de Grootnederlandse gedachte'.

Niet zozeer de Grootnederlandse opdracht van de Kernbeweging was een probleem, maar wel haar fascistische karakter. Elias' brief liet op dat punt weinig onduidelijkheid over.

Staf De Clercq repliceerde dat hij Elias' kritiek op de Kernbeweging niet accepteerde. 'De Kernbeweging steunt op het programma van het VNV. Als de Kernbeweging identiek moet zijn aan de volksbeweging, dan heeft zij geen reden van bestaan. [...] Wat de verderfelijke gedachten zijn, door de Kernbeweging verspreid, vind ik dat die bewering nader moet omschreven worden.' Elias' eis om de Kernbeweging onder controle van de Hoofdraad te brengen, wees De Clercq resoluut van de hand. Dat zou niet gebeuren zolang hij leider was.

De Clercq vocht dus hevig terug om zijn instrument te vrijwaren. Hij zou evenwel zijn verzet moeten staken doordat hij niet de middelen had om de Kernbeweging in leven te houden.

De Kernbeweging faalde in de eerste plaats wegens geldgebrek. Reimond Tollenaere moest in principe een maandsalaris van 2.000 frank ontvangen en een kostenvergoeding. De Clercq probeerde dit alles zo veel mogelijk uit eigen middelen te betalen maar hij kon de financiële verplichtingen tegenover Tollenaere niet nakomen. Tollenaeres brieven staan vol met klachten over het uitblijven van de betalingen. Op bepaalde momenten bezat hij geen rooie duit meer. Hij moest zelfs dreigen met ontslag[35]. Tollenaere verweet De Clercq niets, aangezien hij wist dat ook hij nauwelijks vergoedingen ontving van de partij en putten moest uit eigen middelen. In april 1934 schreef Tollenaere dat hij 'geen cent [wilde] aanvaarden indien het niet duidelijk bewezen is dat het geld niet uit uw bezit komt'. Hij wenste geld te ontvangen van de partijorganisaties, 'anders vliegt het met klank terug'[36]. Tollenaere haalde woedend uit naar de 'partijbonzen' en naar sommige parlementsleden die niet over de brug wilden komen.

Uit dat alles blijkt dat Tollenaeres klachten niet overdreven waren. De geldkwestie was voor hem beslist ook secundair. In december 1933 nog schreef hij aan De Clercq dat hij er geen prijs op stelde zijn volledig maandloon te ontvangen. Een deel ervan mocht aan Leo Wouters worden overgemaakt die een gezin had en volledig aan de grond zat[37]. Het is niet bekend of dat inderdaad gebeurde. In ieder geval blijkt dat ook Wouters van De Clercq geld ontving en dat hem blijkbaar ook een vaste maandelijkse vergoeding was toegezegd.

De Clercq zelf ontving vanaf november 1933 nog nauwelijks vergoedingen van de partij. Hij kon dus zelfs zijn eigen vergoedingen niet meer gebruiken om Tollenaere en de Kernbeweging te financieren. Wellicht heeft hij daarom getracht geld bijeen te brengen door zijn onroerend goed borg te stellen voor een lening van 60 'Dietse nationalisten' die elk 2.500 frank leenden[38]. De leden van de Kernbeweging zochten geldschieters en Staf De Clercq inde het geld persoonlijk in[39]. Het verzamelde geld werd ten minste ten dele gebruikt om de Kernbeweging te financieren. Of er 150.000 frank werd verzameld is onwaarschijnlijk. Blijkens de afrekeningen volstond het verzamelde geld niet om Tollenaere en Wouters te vergoeden. Mogelijk heeft De Clercq de operatie van de aandelen ook op gang gebracht in een poging de krant *De Schelde* te kopen, maar ook daarvan kwam niets terecht[40].

De Clercq bleef werken aan een meer structurele financiële oplossing. Een van de allereerste opdrachten die Tollenaere kreeg, was de centrale inning van lidmaatschapsgeld. Dat wilde niet al te best lukken. Op 5 april 1934 schreef De Clercq bitter aan Elias dat in Aalst, Turnhout en Limburg - de best georganiseerde streken - nog geen enkele lidmaatschapskaart was verkocht. Ook in Sint-Niklaas en Mechelen was dat het geval. Alleen in West-Vlaanderen en in de andere arrondissementen (bedoeld worden de zwakke organisaties van Oudenaarde, Antwerpen, Dendermonde en Gent) was alles in orde[41].

Zonder medewerking van de 'bonzen' kon de Kernbeweging niet slagen. Zij bloedde langzaam dood. Vanuit de Westvlaamse organisatie en vooral vanwege Jeroom Leuridan kreeg de Kernbeweging wel steun. Toch leidde het optreden van de ongecontroleerde structuur ook daar tot spanningen. Op 28 maart 1934 schreef de Kortrijkse VNV-leider Frans Strubbe m.b.t. de Kernbeweging aan Staf De Clercq: 'Volgens mij kan het VNV aan outsiders geen krediet geven, zij moeten ook in de hiërarchie komen en zoals wij openlijk optreden en verantwoordelijkheid opnemen.'[42]

De Kernbeweging nam inderdaad geen enkele verantwoordelijkheid op zich in de lokale besturen, terwijl zij wel gemachtigd was overal te ageren. Dat leidde onvermijdelijk, los van het ideologische aspect, tot moeilijkheden.

Met de tijdelijke verdwijning, midden 1934, van Reimond Tollenaere uit het VNV, verdween de Kernbeweging voorgoed.

Eindnoten:

26 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 26 februari 1934.
27 ARA, KA, Bundel 924. Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 30 december 1933.
28 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 26 februari 1934.
29 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 20 november 1933.
30 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 30 december 1933.
31 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, s.d. [december 1933].
32 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 30 december 1933.
33 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, s.d. [december 1933].
34 Wanneer de bijeenkomst in Gent plaatsvond en wie er aanwezig was, kon niet worden achterhaald. In ieder geval had zij, anders dan A.W. Willemsen en H.J. Elias schrijven, plaats vóór 30 maart 1934, want Elias sprak erover in zijn brief van die datum aan De Clercq: ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 30 maart 1934. Vgl. A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 373 en H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 170.
35 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 13 maart 1934.
36 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 15 april 1934.
37 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, s.d. [december 1933].
38 ARA, KA, Bundel 922. Nota van Staf De Clercq, 13 november 1933. De lening werd gewaarborgd door de eigendommen van De Clercq: drie woonhuizen, zijn eigen huis en een perceel bouwgrond.
39 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Leo Wouters aan Staf De Clercq, 17 november 1933.
40 Cf. infra, p. 164.
41 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Elias, 5 april 1934.
42 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Frans Strubbe aan Staf De Clercq, 28 maart 1934. Strubbe schreef het n.a.v. een interview met Reimond Tollenaere verschenen in *Hier Dinasol*.

2.5 De financiële organisatie en de ledenbeweging

De financiële organisatie van het VNV baarde Staf De Clercq heel wat hoofdbrekens. Op de Hoofdraad van 4 november 1934 legde hij een begroting voor waarvan hij zelf zei dat het in feite een openstaande rekening was[43]. In zijn nieuwjaarsboodschap van 1935 sprak de VNV-leider over de noodzaak van een financiële mobilisatie omdat het lidmaatschapsgeld niet volstond om alle kosten te dekken. Toch blijkt uit financiële verslagen dat er eind 1934 104.000 frank en eind 1935 416.000 frank in reserve was[44]. *(Zie Bijlage 1.)*

Uit de financiële verslagen blijkt dus enerzijds dat het VNV wel degelijk over liquide middelen beschikte en anderzijds dat de financiële reserves eerder beperkt waren. Hoe beperkt ook, men begrijpt niet goed hoe het mogelijk is dat er problemen waren om Staf De Clercq een maandelijkse vergoeding te betalen. Om enkele duizenden frank per maand te ontvangen, diende hij een regeling te treffen met diverse partijinstanties. Soms moest hij echt bedelen om geld te krijgen. Begin april 1934 maakte hij een afrekening waaruit bleek dat hij sinds januari 1933 netto 11.535 frank of 1.922 frank per maand had ontvangen[45]. In mei 1935 had hij alweer gedurende maanden geen cent ontvangen, noch van het VNS noch van Hendrik Borginon die samen instonden voor de vergoedingen[46]. Verder zal nog blijken dat Reimond Tollenaere na zijn terugkeer naar het VNV eind 1935 opnieuw moest aandringen om betaald te worden.

Hoe was zoiets mogelijk met eind 1934 een reserve van 100.000 frank die een jaar later al verviervoudigd was? Zou het geld niet in handen zijn gekomen van de centrale leiding maar blijven hangen op arrondissements- of gouwniveau? Dat is niet het geval. De financiële verslagen geven de herkomst van het geld aan. Het waren de contributies van de leden, de giften uit binnen- en buitenland en geld dat werd afgedragen door de verkozenen. Al die posten werden voor het grootste deel gespekt door de lokale afdelingen die de meeste contributies inden en een groot deel van de giften in ontvangst namen. In 1934 ontving de centrale leiding uit de gouwen in het totaal 335.560 frank, in 1935 731.970 frank[47].

Dat er zich tijdens de stichtingsperiode van het VNV financiële problemen voordeden voor de centrale leiding, is te verklaren door het moeilijk op gang komen van de centrale inning van de contributies. We hebben gezien dat hieraan wellicht interne politieke spanningen ten grondslag lagen. Ik kan geen verklaring vinden voor de aanslepende financiële problemen van de VNV-leider. Blijkbaar bestond er een strikte scheiding tussen de partijgelden en de financiën waarover de leider beschikte. Als dit het geval is, werpt dat natuurlijk een licht op de autoritaire structuur van het VNV en op de reële macht van de VNV-leider. Wie besliste over het gebruik van het geld? Men mag aannemen, hoewel geen enkel document daarover zekerheid geeft, dat het de Hoofdraad was. Maar men kan zich moeilijk voorstellen dat de Hoofdraad tot in 1935 weigerde de legitieme vergoedingen van de VNV-leider te betalen. Veeleer lijkt het erop dat De Clercq de vergoedingen van de partij weigerde om VNS en Hendrik Borginon hun financiële verplichtingen te doen nakomen.

De regelmatige inning van de contributies was niet alleen een financiële noodzaak om de werking van de partij mogelijk te maken. Het was evenzeer een onderdeel voor de uitbouw van een georganiseerde en gecentraliseerde partij. Door de

participatie van de massa aan het politiek proces via het algemeen stemrecht was de vorming van meer gecentraliseerde partijen een algemeen verschijnsel. Ook bijv. bij de Katholieke Partij zette zich in de jaren dertig een ontwikkeling in naar een gecentraliseerde partij met persoonlijk lidmaatschap, een centrale partijleiding en een partijapparaat[48]. In het VNV werd het betalen van de contributie voorgesteld als een daad van tucht[49].

De gewone contributies volstonden evenwel niet om een solide financiële basis te leggen. In januari 1935 gaf Staf De Clercq instructies aan de arrondissementsleiders om geldschie-

ters te zoeken in de vorm van 'steunende leden'. Hun bijdragen moesten de partij in staat stellen onverwacht één miljoen frank bijeen te brengen, afgezien van het gewone contributiegeld[50]. De 'steunende leden' waren in feite meestal 'geheime leden' die voor een belangrijk deel instonden voor de VNV-inkomsten. Een geheim lid betaalde jaarlijks een bedrag van 36 frank als hij bij een afdeling aangesloten was. Hij moest dit in één keer betalen. Wenste hij rechtstreeks aan de arrondissementsleider of de gouwleider te betalen om zo te voorkomen dat zijn lidmaatschap bekend werd bij de afdeling van zijn woonplaats of streek, dan moest hij jaarlijks minstens 100 frank overmaken. Sommige belangrijke geheime leden betaalden rechtstreeks aan de centrale leiding. Geheime leden kregen, als zij dat wensten, een partijkaart waarop alleen een nummer was vermeld. De financiële dienst boekte hun betaling onder dat nummer, zonder de naam te kennen. Staf De Clercq gaf in januari 1935 strenge instructies:

'De minste onbescheidenheid i.v.m. de geheime leden zal zeer zwaar gesanctioneerd worden. De gouwleider alleen kent al de namen der geheime leden van zijn gouw. De algemene leider kent alleen de namen der geheime leden uit al de gouwen en van de leden uit Vlaanderen wonende in het buitenland.'

Op 3 februari 1935 schreef hij een nota waarin hij nogmaals aandrong op grootste discretie i.v.m. de geheime leden. Alle documenten die konden leiden tot identificatie moesten vernietigd worden. Hij wees vooral op de geestelijken. Zij mochten geen opvallend bezoek ontvangen. Maar niet alleen de geestelijkheid behoorde tot de potentiële geldschieters van het VNV. Staf De Clercq verbood om gouverneurs, ministers en legerofficieren te benaderen. Dat mocht alleen via hem gebeuren.

De financiële verslagen maken het mogelijk het financiële gewicht van de geheime leden nauwkeurig te bepalen. In 1934 kwam 40% van de totale inkomsten van geheime leden. In 1935 daalde het aandeel van de geheime leden lichtjes tot 35%. Alleen al die cijfers bewijzen dat de geheime leden van in den beginne een belangrijk fenomeen waren binnen het VNV. Het aantal geheime leden is alleen voor het jaar 1934 precies te bepalen. Op basis van de inkomsten mag men aannemen dat het aantal geheime leden in 1935 meer dan verdubbeld was. *(Zie Bijlage 2.)*

Het totaal aantal VNV-leden is te berekenen op grond van de contributies van de gewone leden. Er waren twee categorieën gewone leden: degenen die 3 frank per maand (36 frank per jaar) betaalden en werklozen die 1 frank per maand (12 frank per jaar) betaalden. De arrondissementen mochten 1/3 van de inkomsten behouden, 2/3 moest worden overgemaakt aan de centrale kas[51]. In de centrale boekhouding werden de volledige bedragen geboekt[52]. De reserves in de arrondissementskassen werden centraal gecontroleerd. De inkomsten van de geheime leden gingen integraal naar de centrale kas.

In 1934 leverde dat voor de partijkas respectievelijk 94.840 frank en 11.520 frank op. Dat zou dus inhouden dat het VNV 2.634 + 960 = 3.594 leden telde. Voegt men daarbij de 352 geheime leden, dan komt men voor 1934 op 3.946 leden.

Voor 1935 krijgt men via dezelfde berekening 7.937 + 1.191 = 9.128 gewone leden. Rekent men daarbij het (geschatte) aantal geheime leden, dan maakt dat ongeveer 10.000 leden.

Hieruit blijkt vooreerst dat het VNV in 1935 expandeerde. Het ledencijfer was meer dan verdubbeld. Men moet er bovendien rekening mee houden dat deze ledencijfers

onderschat zijn. Het staat immers vast dat de contributies niet altijd werden overgemaaktaan de centrale leiding. Dat blijkt uit nota's van De Clercq bij de financiële verslagen over de volgende jaren[53].

Uit de verhouding tussen de 3 frank- en de 1 frank-betalers kan men ook nog afleiden dat in 1934 meer dan een kwart van de VNV-leden werkloos was, in 1935 nog 13%.

Naast de inkomsten van de geheime en van de gewone leden laten de financiële jaarverslagen nog drie andere posten zien:

1. ‘Bijzondere giften van niet ingeschreven sympatisanten’. In 1934 bedroeg die post 80.000 fr. en in 1935 146.000 fr. Hieruit blijkt dat de geheime leden gezien moeten worden als leden en niet als toevallige schenkers.
2. ‘Ophalingen door Vlamingen wonende in het buitenland’. In 1934 bracht dat 23.170 frank op. In 1935 groeiden de inkomsten op die post tot 56.715 frank.
3. ‘Afdragingen door de gekozenen’. Deze post was de laagste. In 1934 droegen de VNV-verkozenen welgeteld 5.600 frank af aan de partij, in 1935 9.400 frank.

Zowel uit de gestegen inkomsten als uit de afgeleide ledentallen kan worden besloten dat het VNV in 1935 een sterke groei doormaakte. Hieronder zal blijken dat de groei regionaal ongelijk gebeurde.

Eindnoten:

43 ARA, KA, Bundel 929. Staf De Clercq, Verslag van de Hoofdraad van 4 november 1934.
44 ARA, KA, Bundel 922. ‘Inkomsten VNV voor het jaar 1934’, 16 januari 1935; ‘Inkomsten voor het jaar 1935’, 1 februari 1936.
45 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Elias, 5 april 1934.
46 Cf. supra, p 95. ARA, KA, Bundel 942. Brief van Jan L'Ecluse aan Staf De Clercq, 11 mei 1935.
47 ARA, KA, Bundel 922. ‘Inkomsten VNV voor het jaar 1934’, 16 januari 1935; ‘Inkomsten voor het jaar 1935’, 1 februari 1936.
48 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], pp. 518-519.
49 *De Strijd*, 23 juni 1935.
50 ARA, KA, Bundel 922. S. De Clercq, ‘Onderrichtingen aan de arrondissementsleiders’, 15 januari 1935.
51 Dat blijkt uit de financiële afrekeningen van het arrondissement Mechelen: ARA, KA, Bundel 931. Correspondentie Antoon De Mayer - Jan L'Ecluse, 30 november 1936.
52 Tot die constatering ben ik gekomen na een vergelijking tussen de berekende ledentallen uit de inkomsten enerzijds en een uitspraak van Staf De Clercq over het ledental in 1937 en een ledenstatistiek uit 1939 anderzijds. Cf. infra, pp. 268-269.
53 ARA, KA, Bundel 922. ‘Inkomsten voor het jaar 1936’, 1 februari 1937; ‘Inkomsten voor het jaar 1937’, 17 januari 1938; ‘Inkomsten voor het jaar 1938’, 5 januari 1939.

2.6 Regionale ontwikkeling

2.6.1 Inleiding

Men kan in de beginfase over het VNV niet spreken over een werkelijk nationaal verbond. Het onderscheid tussen de verschillende organisaties in de arrondissementen was vormelijk en inhoudelijk nog zeer groot. In feite kan men ook nog niet spreken over één organisatie aangezien de Kempense en de Limburgse KVV aparte structuren bleven.

Ik zal trachten de receptie te schetsen van de stichting van het VNV in de verschillende arrondissementen. Het bronnenmateriaal is erg ongelijk. Het is daarom niet mogelijk elk arrondissement even grondig te ontleden. Het geheel geeft wel een kijk op de knelpunten en de mogelijkheden van de nieuwe organisatie.

Het zou verkeerd zijn de stichting van het VNV te beschouwen als een 'successtory'. Het bronnenmateriaal toont aan dat in de beginperiode veel pogingen om de partij op gang te brengen, in verschillende regio's faliekant uitliepen. Vele initiatiefnemers trokken zich ontmoedigd terug. Men mag daarbij niet vergeten dat voor de tijdgenoten het VNV een van de vele 'concentratie-pogingen' was. Zij konden niet weten dat het VNV zou uitgroeien tot een relatief grote en goed georganiseerde partij.

De ideologische tweespalt die de Hoofdraad vleugellam maakte, vormde een belangrijke obstructie voor de nieuwe organisatie aan de basis. Er waren niet alleen de ideologische knelpunten. Particularisme speelde ook een rol. Het was bovendien niet eenvoudig in tijden van economische recessie en hoge werkloosheid mensen te vinden die bereid waren zich in te zetten voor een politieke partij die ook nog door zowat alle andere politieke families scherp werd gehekeld.

Pas na een jaar werking kwam er wat schot in de zaak. Op de Hoofdraad van 4 november 1934 horen we voor het eerst wat positieve geluiden. Staf De Clercq schetste er de oorzaken van de kentering[54]. Op sommige plaatsen wierp de werking van de gouw- en arrondissementsleiders vruchten af. Op andere plaatsen zorgde het AVNJ voor vooruitgang, vooral dan onder de jongeren. Verder speelde de ontwikkeling in Antwerpen een rol. Door de gewijzigde houding van Herman Van Puymbrouck kwam *De Schelde* in handen van het VNV. Parallel daarmee geraakten het Antwerpse Front en de 'godsvredefederatie' ontredderd. Aangezien volgens De Clercq ook het Verdinaso door de 'nieuwe marsrichting' in ontbinding verkeerde, werd het VNV de facto de eenheidsorganisatie. De houding van de Limburgse en Kempense organisaties evolueerde in de goede richting. De arrondissementen Mechelen en Sint-Niklaas bleven een probleem maar ook hierin kwam verandering.

De Clercq beschouwde een arrondissement als georganiseerd wanneer alle leden 'doelstelling, programma, geest en tucht' van het VNV hadden aanvaard, wanneer er een leider was aangesteld en wanneer de leden regelmatig de opgelegde contributies betaalden en de vergaderingen bijwoonden. Hij constateerde dat er weinig arrondissementen waren uitge-

bouwd. Hij besefte dat het niet overal even gemakkelijk was. Maar vijf leden per gemeente die het nationale en sociaal-economische programma aanvaardden was beter dan een massa leden die het programma niet onderschreven. De aanvaarding van het VNV-programma was essentieel, 'zo niet bouwen we op zandgrond'. De VNV-leider verheelde niet dat in sommige gewesten die minimumdoelstellingen nog niet bereikt waren. Uit de enkele aanwijzingen over de verklaringen van de gouwleiders die we in zijn verslag van de Hoofdraad terugvinden, blijkt dat weinigen zijn optimisme deelden. Misschien was De Clercqs optimisme op dat moment wat geforceerd, de feiten bewijzen evenwel dat het VNV inderdaad op een keerpunt stond. In 1935 werd een belangrijke organisatorische vooruitgang geboekt. Dat bleek al toen ik hierboven de financiële jaarverslagen analyseerde. Doordat Jeroom Leuridan in 1939 aan Staf De Clercq vroeg om een idee te krijgen van de Westvlaamse bijdragen aan de centrale kas sinds de stichting van het VNV, is een document bewaard gebleven dat het mogelijk maakt de groei van het VNV te ontleden. Staf De Clercq stuurde een document met de opgave van de financiële bijdragen van alle gouwen[55]. Op basis van die gegevens kan men het aantal gewone leden per gouw (provincie) berekenen. (*Zie Bijlagen 1 en 2.*)

Bij de start van het VNV waren vooral West-Vlaanderen en Brabant de VNV-steunpunten. Dat is te verklaren door de stichtingsgeschiedenis. Vooral de radicale Westvlamingen drukten hun stempel op de nieuwe partij. Natuurlijk sloot ook de regio van Staf De Clercq onmiddellijk aan. Oost-Vlaanderen, met de goed uitgebouwde arrondissementen Aalst en Gent-Eeklo, volgde schoorvoetend. Antwerpen en Limburg telden nauwelijks mee. In 1935 stond het VNV in alle provincies in volle expansie. Men moet natuurlijk rekening houden met de bevolkingscijfers in de provincies. Een vergelijking met de berekende ledentallen leert toch dat in de sterkste gouwen de expansiekracht het kleinst was. De twee sterke gouwen, West-Vlaanderen en Brabant, maakten ongeveer een gelijke groei door: respectievelijk een ledengroei van 119% en 117%. De groei van het Oostvlaamse en Antwerpse ledental was ook ongeveer gelijk: respectievelijk 206% en 197%. Limburg, de zwakste provincie, groeide het sterkst met meer dan 300%. In het licht van de Landdag van 1936 en de verkiezingen die dat jaar zouden plaatsvinden, zette Staf De Clercq in oktober 1935 een nieuw ledenoffensief in. In *De Strijd*, 20 oktober 1935, gaf hij het bevel om tegen de Landdag van 1936 5.000 nieuwe VNV-leden te werven. Hij verdeelde de opdracht over de verschillende gouwen. Los van de vraag of de opdracht tot een goed einde werd gebracht, geeft zij een idee over hoe de expansiekracht van de diverse gouwen werd ingeschat door de VNV-leider: Oost-Vlaanderen moest 1.500 nieuwe leden werven, Brabant 1.250, West-Vlaanderen 1.000, Antwerpen 750 en Limburg 500. Blijkens de opdracht van de VNV-leider verwachtte men vooral in Oost-Vlaanderen dat in 1935 toch al op de hoogte van Brabant en West-Vlaanderen was gekomen, de grootste expansiemogelijkheden.

De expansie van het VNV ging gepaard met een doorgezette uitbouw van de lokale kaders en met de verdere integratie van lokale organisaties.

2.6.2 Gouw Antwerpen

2.6.2.1 *Het arrondissement Antwerpen: Frontpartij versus VNV*

Door het afzijdig blijven van het Front kon het VNV in Antwerpen niet rekenen op een bestaande partijorganisatie om zijn werking erop te enten. Bovendien stichtte de Antwerpse Frontpartij een 'godsvredefederatie'. Het was een losse verzameling van groepen die zich vanuit een democratische opstelling tegen het VNV verzetten. Eind 1933 werd al een bestuursvergadering gehouden met afgevaardigden van Sint-Niklaas, Kortrijk (Gustaaf

Doussy) en Beveren. Het Antwerpse Front wilde zich dus opwerpen als de spil van een Vlaams-nationale eenheidsorganisatie tegen het VNV. Hoewel spoedig zou blijken dat de federatie een doodgeboren kind was doordat alleen de Antwerpse organisatie iets betekende, werd ze door de VNV-leiding ervaren als een ernstige bedreiging. Het VNV trachtte het Front in zijn Antwerpse basis aan te tasten. Dat lukte al onmiddellijk.

Staf De Clercq belegde midden november 1933 in de stad een vergadering waarop twee bestuursleden van de Antwerpse Frontpartij aanwezig waren: Hendrik Van Hoofstadt en Maurits Lambreghts. Het partijbestuur vroeg uitleg aan de twee mannen, maar reageerde uiterst behoedzaam. Sancties werden niet getroffen[56]. Integendeel, er werd opnieuw gepraat over onderhandelingen met het VNV zodat het eigenmachtige optreden van Van Hoofstadt en Lambreghts in zekere zin werd gehonoreerd.

Nog in november hadden diverse besprekingen plaats ten huize van Frans Wildiers, die actief was geweest in de Frontpartij in Schoten. Eind september 1933 was hij al aanwezig geweest op een vergadering in Gent, waar Staf De Clercq de stichting van het VNV had aankondigd. Op die vergadering waren toen ook Maurits Lambreghts en Frans Daeseleire aanwezig. Zij waren nu opnieuw van de partij. De drie advocaten kunnen beschouwd worden als de stichters van het Antwerpse VNV[57].

De persoonlijke gesprekken van Staf De Clercq leverden resultaat op. Op 29 november 1933 werd een brief rondgestuurd, ondertekend door Maurits Lambreghts en Frans Wildiers, waarin de oprichting van het Antwerpse VNV werd aangekondigd[58]. Enkele weken later verscheen het eerste nummer van *De Strijd*. Het weekblad werd gedrukt in Aalst, maar het redactieadres was dat van Maurits Lambreghts die later, in maart 1934, benoemd werd tot arrondissementsleider. In het eerste nummer van het weekblad werd meegedeeld dat het VNV in Antwerpen was opgericht. De grondbeginselen van de partij werden uiteengezet en overgoten met een populistische en antisemitische saus. Het VNV was tegen 'de franskiljonse, joodse en andere volksvreemde parasieten omdat zowel in de ambten als de bedrijven aan eigen volksgenoten de voorrang dient voorbehouden, omdat parasiterende en denationaliserende elementen de opbloei van een gezonde solidaire volksgemeenschap verstikken'. Het probleem van de middenstanders werd in verband gebracht met de joden. Samen met de franskiljons beheerden zij de warenhuizen en brachten aldus 'de broodwinning der volksgenoten [...] in gevaar'[59]. Een zo geprononceerde antisemitische opstelling was toen typisch voor de Antwerpse VNV-afdeling. In de VNV-weekbladen was begin november het antisemitisme nog principieel afgekeurd[60].

In de bestuursvergaderingen van de Antwerpse Frontpartij werd zonder commentaar akte genomen van het verschijnen van het VNV-weekblad. Er werd blijkbaar weinig acht geslagen op de radicale taal ervan. Veeleer had het bestuur oog voor de temperende artikels van Elias die eind november en begin december in de VNV-weekbladpers verschenen. Er werd uit geconcludeerd dat het VNV terug in de richting van het Front evolueerde[61].

Maar het kon de Antwerpse Frontpartij niet ontgaan dat het VNV in het arrondissement zelf een serieuze bedreiging werd. Op 7 januari 1934 had in Antwerpen een vergadering plaats waarop Staf De Clercq sprak voor afgevaardigden van VNV-kernen uit Antwerpen, Borgerhout, Berchem, Brecht, Deurne, Ekeren, Brasschaat, Merksem, Niel, Burcht en Wilrijk. In februari werden zeven gewestelijke vergaderingen belegd waarop de VNV-leider het woord zou voeren[62]. Wellicht stelde

De Strijd de organisatorische ontwikkeling van het VNV nogal rooskleurig voor. De ongerustheid bij het Front nam in ieder geval toe. Op de bestuursvergaderingen werden bezorgd vragen gesteld. Waren bepaalde afdelingen al dan niet naar het VNV overgestapt? Wellicht was die bezorgdheid er de oorzaak van dat de bereidheid tot onderhandelen toenam.

Op 8 januari 1934 schreef het bestuur van het Antwerpse Front een brief aan Staf De

Clercq waarin zij hem verzochten samen met twee gouwleiders het standpunt van het VNV te komen verduidelijken. Als voorwaarde werd gesteld dat het een besloten vergadering zou zijn met alleen genodigde leden van het Antwerpse Front. Aan de bijeenkomst zou geen ruchtbaarheid worden gegeven. Er zouden geen beslissingen worden genomen en de vertegenwoordigers van het Front zouden ook hun standpunt naar voren brengen. Ten slotte zou aan De Clercq een geschreven programma worden gevraagd dat onderwerp van bespreking zou zijn[63].

Op de vergadering van 20 februari 1934 kon Jan Timmermans melden dat De Clercq de uitnodiging aanvaardde[64]. Als onderhandelingsbasis verwees de VNV-leider naar het 'vertrouwelijk programma' dat bij de vroegere onderhandelingen was gebruikt. Het was het zestien-puntenprogramma[65]. De politieke commissie van het Antwerpse Front bepaalde in het licht van de nakende vergadering haar standpunt tegenover het VNV-programma. Het zestien-puntenprogramma werd punt voor punt besproken. De discussies in de schoot van de commissie zijn relevant.

Na drie avonden discussiëren kwam het tot een stemming over de aan te nemen houding tegenover de Grootnederlandse doelstelling van het VNV. Tijdens de discussies bleek duidelijk dat dit punt veeleer werd beschouwd als een tactische dan als een principiële kwestie. Uiteindelijk haalde de visie het dat het Front zich niet wenste uit te spreken over Groot-Nederland. Bij punt 5 van het programma over de verwording van het toenmalige democratische parlementaire regime, werd beslist principieel vast te houden aan de verwerping van elke dictatuur. De verwerping van het marxisme (punt 8) moet vervangen worden door een verwerping van elke klassenstrijd. Corporatisme of de organische inrichting van de maatschappij (punt 5-9-10-11) is maar camouflage die ten slotte uitmondt in fascisme. Mocht het VNV hieraan toch vasthouden dan zou als ultiem compromis worden voorgesteld dat Antwerpen op 'sociaal-economisch' terrein 'vrijheid van beweging' zou behouden. Tijdens de discussies werd verwezen naar Turnhout en Limburg die ook hun autonomie hadden bewaard.

Het bestuur van het Antwerpse Front besliste de vergadering van 25 februari 1934 stenografisch te laten opnemen. Het verslag is bewaard gebleven[66]. De historicus heeft dus een goede bron ter beschikking. Bij het document zit een reeks vragen over het VNV-programma die aan de VNV-leider werden gesteld. Zij behandelen elke onduidelijkheid in het VNV-programma. Zo werd gevraagd hoe het beraadslagende lichaam dat de volkscontrole moest waarborgen precies zou functioneren. Welke waren de garanties dat dit lichaam niet dezelfde gebreken zou vertonen als het huidige parlementarisme? Was het niet meer opportuun het huidige systeem te hervormen i.p.v. de afschaffing ervan te betrachten? Hoe stelde het VNV zich de afschaffing van het partijstelsel voor? Sproot daar niet automatisch een dictatuur uit voort? Wat wordt precies bedoeld met een organische inrichting van de staat? Wat houden de corporaties in? Waarom handhaafde het VNV in de partijwerking een dictatoriaal stelsel, terwijl het zich zogenaamd uitspreekt tegen de dictatuur?

Op de vergadering luisterden 65 aanwezigen[67] naar een debat tussen Staf De Clercq en Hendrik Elias enerzijds en Henri Picard en Jan Timmermans anderzijds.

Staf De Clercq begon met een uiteenzetting over het nationale programma van het VNV. Hij koppelde de Grootnederlandse doelstelling aan de internationale politiek en aan de economische crisis. De Belgische buitenlandse politiek was gericht op

Frankrijk en daardoor was de Vlaamse, dus de ‘Nederlandse stam’ bedreigd. België kon zijn ‘sociale werken’ niet meer betalen omdat te veel geld gespendeerd werd aan de militaire politiek ten gunste van Frankrijk. Om die redenen moest worden afgestapt van het vage begrip ‘zelfbestuur’. Vlaanderen moest los van Wallonië. Een sterke Grootnederlandse staat was de oplossing. Picard verklaarde dat het Front zich op het standpunt stelde dat over de Grootnederlandse kwestie om tactische redenen best werd gezwegen. Hij gaf toe dat dit standpunt maar een nipte

meerderheid had en dat er geen principiële bezwaren rezen tegen de Grootnederlandse doelstelling. Elias besloot dat ook het VNV in de eerste plaats ijverde voor een politiek statuut van Vlaanderen, los van Wallonië. Het VNV meende dat dit pas mogelijk was binnen een Grootnederlands staatsverband. Er bestond dus alleen maar een tactisch verschil. De Grootnederlandse doelstelling van het VNV was dus, zoals te verwachten, niet het grote knelpunt. De discussie ging vooral over het zg. 'sociaal-economische' standpunt van het VNV, Elias nam hierover het woord. Staf De Clercq bleef volledig buiten de discussie. Elias stelde vast dat het sociaal-economische probleem op het voorplan stond. De internationale ontwikkeling met de nieuwe communistische en fascistische regimes droeg daartoe bij. Het VNV kon niet afzijdig blijven in de discussie over de herinrichting van het staatsgezag. Een 'eng' Vlaams-nationaal standpunt was achterhaald. De 'jeugd' vroeg bovendien leiding op dit gebied. Het VNV ontwikkelde een eigen 'solidaristisch' of 'organicistisch' programma dat een 'middenweg' betrachtte tussen uiterst rechts ('kapitalisme en liberalisme') en uiterst links ('marxisme'). De middenweg impliceerde een 'organische, democratische, corporatieve staat'. In die staat zouden de 'kleurpolitieke' belangen vervangen worden door 'groepsbelangen', gecontroleerd door een 'beraadslagend lichaam (bijv. een parlement) [...]. Wij willen desnoods een sterke volmachtenregering, alhoewel wij dit niet openbaar maken om geen drang los te maken naar een "sterke" hand, die "Belgisch" zou zijn, dus tégen ons'. Zo'n sterke regering was pas denkbaar in een Grootnederlandse staat. 'Indien wij meester zouden zijn, zouden wij geen macht laten aan de franskiljons.' De partijen moesten volgens Elias verdwijnen. De staatskatholieke en de socialistische partij zouden 'instorten' bij de inrichting van het 'nationaal syndicalisme'.

In verband met het antimilitarisme vermeldde Elias dat het VNV het oude anti-militaristische standpunt bleef aankleven.

Over de interne partijwerking was Elias bijzonder openhartig: 'Er is inderdaad een soort "dictatuur", doch wij stelden onszelf niet aan. Wij zochten de beste onder ons - dit is Staf De Clercq. Wij wilden geen ellenlange besprekingen over programma's en hebben de knoop doorgehakt en gaan de harde strijd aan!'

Jan Timmermans legde in een lange repliek al de onduidelijkheden en de gevaren van Elias' redeneringen bloot. Het waren de opmerkingen die al aan bod waren gekomen op de vergaderingen van het Frontbestuur en die besloten lagen in de vragenlijst. Hij stelde ook vragen over de plaats van de vrijzinnigen in het VNV, waarbij hij verwees naar de koppeling in de VNV-pers van katholicisme en solidarisme. Zijn conclusie was dat het Antwerpse Front de theorieën van het VNV als een vrije kwestie moest kunnen beschouwen. Timmermans deed dus, zoals vooraf afgesproken, het ultieme voorstel, waarbij het Antwerpse Front als een autonome groep zou aansluiten bij het VNV.

Elias repliceerde dat het VNV niet op principiële standpunten kon terugkomen. De opmerkingen van Timmermans raakten immers de principes. Op het voorstel werd dus niet ingegaan. Timmermans besloot dat men nu even ver stond als toen de onderhandelingen in september 1933 waren afgesprongen.

Was dat wel zo? Herman Vos had toen op dezelfde principiële gronden de inschakeling van het Front afgewezen. Timmermans bood nu de inschakeling van het Front als onafhankelijke groep aan. Het voorbeeld van de beide KVV's stond hem voor ogen. Maar anders dan in Limburg en de Kempen beschikte het VNV in

Antwerpen over een eigen organisatie. Staf De Clercq had in het begin van de bijeenkomst al laten weten dat het VNV zijn actie in het Antwerpse gewest zou voortzetten, ongeacht het resultaat van de vergadering[68].

De bijeenkomst liep dus op niets uit. Tot dezelfde conclusie kwam het arrondissementeel bestuur van de Antwerpse Frontpartij bij de evaluatie van de gesprekken. Een toetreding tot het VNV werd met grote meerderheid van stemmen afgewezen (35 stemmen tegen 7

en 2 onthoudingen). De bestuursleden meenden dat het Front zich nu moest profileren. Er moest actief worden geageerd tegen het VNV. Een kordate houding was nodig want, zo merkte een bestuurslid op, 'onze leden zijn aan het wankelen'[69]. Op 25 maart 1934 bracht Jan Timmermans op een algemene ledenvergadering verslag uit van de onderhandelingen. Hij stelde voor het eigen democratische en godsvredeprogramma als onderhandelingsbasis te nemen. De vergadering viel hem vrijwel unamiem bij[70].

Staf De Clercq ging intussen onverminderd voort met de stichting van VNV-kernen in het arrondissement. Midden maart sprak hij zes dagen na elkaar op verschillende plaatsen. De Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga had het op die bijeenkomsten gemunt. De vergadering in Niel op 17 maart 1934 liep uit de hand. De Clercq en een kleine groep VNV'ers werden er door een grote groep militanten van de Liga afgetuigd. De VNV-leider werd zwaar toegetakeld en moest zich met een revolver in de hand een weg banen door zijn belagers[71]. Uiteraard werd de zaak aangegrepen om de antisocialistische campagne in de VNV-pers aan te zwengelen. Het voorval leidde tot een resem benoemingen van 'strijdmakkers' die Staf De Clercq hadden trachten te beschermen en die in de klappen hadden gedeeld. Maurits Lambreghts werd benoemd tot arrondissementsleider. De Antwerpse Frontpartij zond naar elke vergadering die het VNV belegde een bestuurslid om het standpunt van de partij te verdedigen[72]. Na de incidenten in Niel stuurde het bestuur een sympathiebetuiging aan de VNV-leider.

De tegenstellingen tussen de Antwerpse Frontpartij en het VNV waren niet echt vijandig, maar dat nam niet weg dat de wegen verder uit elkaar liepen. De ziekenfondsen die bij het vanuit Aalst georganiseerde verbond 'Ik Dien' waren aangesloten, scheurden zich af en zochten samenwerking met het Kortrijkse verbond 'Helpt Elkander' van Gustaaf Doussy. De afdelingen van het Front kregen formeel verbod deel te nemen aan de Landdag in Kester en een dubbel lidmaatschap werd verboden[73]. Op 6 mei 1934, de dag waarop de Landdag in Kester plaatsvond, nam de Frontpartij deel aan de eerste bijeenkomst van de 'Vlaams-nationale godsvredefederatie' in Gent. Naast de vertegenwoordigers van het Antwerpse Front waren er afgevaardigden uit Kortrijk (de groep rond Gustaaf Doussy), Aalst (de groep rond Karel Van Opdenbosch), het Waasland (Hector Plancquaert), Brugge en Gent. *De Schelde* probeerde haar rol als krant boven de partijen goed te spelen door de twee evenementen te verslaan onder één gemeenschappelijke titel: 'Een dag van Vlaams-nationale bedrijvigheid'. Dat de VNV-leider op de Landdag fors had uitgehaald naar het Antwerpse Front kregen de lezers van de krant niet te lezen[74].

In zijn landdagrede sprak de VNV-leider aan het adres van de Antwerpse Frontpartij allesbehalve diplomatieke taal. Hij stelde dat het akkoord met Herman Vos destijds was afgesprongen, voornamelijk omdat hij niet akkoord kon gaan met de veroordeling van het marxisme in de stichtingsproclamatie van het VNV. Toen hij zijn 'marxistisch ei' in de Fronterskringen had gelegd, liet hij de partij in de steek. De 'gefopte Antwerpse leiders' weigerden de consequenties te trekken uit die 'tragikomedie'. De boodschap was duidelijk: de Antwerpse Frontpartij bleef afzijdig omdat ze zich niet kon bevrijden van de marxistische erfenis.

Voorzitter Jan Timmermans die tot dan toe gepoogd had een conflict tussen zijn partij en het VNV te vermijden, reageerde scherp in *Ons Vaderland*, onder een titel die weinig commentaar behoeft: 'Grove onwaarheden'. In de Vlaams-nationale

weekbladpers herhaalde Staf De Clercq op zijn beurt wat hij op de Landdag had betoogd. De onderhandelaars van het VNV, Hendrik Borginon, Hendrik Elias en Ernest Van den Berghe konden dit volgens hem bevestigen[75]. Een van de onderhandelaars, Hendrik Borginon, stuurde prompt een brief aan De Clercq waarin hij diens versie logenstrafte. Voor hem stond het vast dat er tussen het VNV en het Antwerpse Front nooit anders dan dubbelzinnigheden hadden bestaan[76].

Na die schermutseling bleef het de volgende maanden stil op het onderhandelingsfront.

Het Antwerpse VNV nam de Frontpartij aanhoudend op de korrel. Uit de verslagen van de bestuursvergaderingen van de Frontpartij blijkt dat de organisatie onder toenemende druk kwam te staan[77]. Op 28 mei 1934 wordt gemeld dat de Vlaams Nationale Wacht - de militantenorganisatie van het Front - zich voortaan onafhankelijk zou opstellen en niet langer *Ons Vaderland* zou colporteren. Op 11 juni werd bekendgemaakt dat de tot dan toe bij het Front aanleunende kring ‘Kunst en Vermaak’ ‘buiten alle politiek’ wenste te werken. Hij maakte niet langer gebruik van ‘Malpertuus’, het belangrijkste Vlaams Huis van het Front. Geregeld is er sprake van de ‘onzekere’ houding van lokale verantwoordelijke personen. Op 9 juli 1934 wordt beslist in bepaalde afdelingen een bezoek te brengen aan de ‘afvalligen’. Voorzitter Timmermans besliste een onderzoek in te stellen naar de reden waarom sommige afdelingen zogoed als stillagen. Dat gold zowel voor de buitengemeenten als voor de stad. Op 14 juli had een vergadering plaats van de diverse wijkverenigingen van het Front in de stad. De rapporten van de verantwoordelijke medewerkers waren over het algemeen pessimistisch. Sommigen zaten zonder wijklokaal doordat het in handen was van het VNV. De partij zat bovendien al sinds geruime tijd in financiële moeilijkheden. In juni 1934 was de schuld opgelopen tot 43.000 frank. De penningmeester verklaarde dat het onmogelijk was nog te voorzien in de bezoldiging van een secretaris.

Het is duidelijk dat de Antwerpse Frontpartij in een steeds zwakkere onderhandelingspositie kwam te staan. Vanuit de eigen basis kwamen er signalen die niet veel goeds beloofden. De poging om met de ‘godsvredefederatie’ uit het isolement te geraken, kon niet slagen. Immers, de groepen die er, buiten de Frontpartij, aan deelnamen, beschikten niet over een noemenswaardige basis.

Alleen het feit dat het Front als enige Vlaams-nationale organisatie over een krant beschikte, verleende nog een zeker prestige. Het Front had evenwel geen enkele zeggenschap over de krant die sinds december 1933 in handen was van Herman Van Puymbrouck. De gewezen voorzitter van de Frontpartij probeerde met zijn krant een verzoenende rol te spelen, boven de partijen. Maar doordat *De Schelde* hoofdzakelijk een Antwerps lezerspubliek had, was het toch vooral de Frontpartij die er een forum in vond.

Van Puymbroucks bekering tot het VNV luidde de zwanezang in van de Antwerpse Frontpartij. De reden waarom Van Puymbrouck ten slotte partij koos voor het VNV had zonder twijfel te maken met de financieel benarde toestand van *De Schelde*. Een apart hoofdstuk gaat daarover. De hoofdredacteur hoopte door het VNV een uitbreiding van zijn lezerskring te vinden. Maar hij wilde niet de levensnoodzakelijke Antwerpse basis van *De Schelde* in gevaar brengen. Bij zijn overstap naar het VNV spande hij zich in om de Frontpartij mee te krijgen.

Aan de oorsprong van de nieuwe ontwikkelingen lag Pieter Geyl. Geyl speelde al geruime tijd geen vooraanstaande rol meer. Zijn correspondentie met Vlaams-nationalisten stond op een laag pitje. Met Herman Van Puymbrouck had hij wel enkele brieven gewisseld toen die eind 1933 hoofdredacteur was geworden. Sindsdien had de nieuwe hoofdredacteur van *De Schelde* niets meer van zich laten horen. Toen Geyl in juli 1934 op huwelijksreis was in Vlaanderen had hij de gelegenheid met tal van Vlaams-nationalisten te spreken en nam hij zijn oude rol van bemiddelaar weer op[78]. Op 28 juli ontmoette hij zijn vriend Hendrik Borginon

en Staf De Clercq. Het gesprek ging o.m. over de verhouding tussen het Antwerpse Front en het VNV, en over *De Schelde*. Naar aanleiding van dit gesprek nodigde Pieter Geyl nog dezelfde dag Herman Van Puymbrouck uit voor een gesprek, waarna de onderhandelingen begonnen tussen de beide partijen. Lode Wils hecht veel belang aan die bemiddeling van Geyl. Het beeld van Geyl die achter de schermen aan de touwtjes trekt, wordt erdoor bevestigd[79]. Mij lijkt de rol van Geyl eerder secundair. Zijn aanwezigheid in Vlaanderen kwam toevallig op het geschikte ogenblik.

Uit de brief van Geyl aan Borginon, daags na zijn ontmoetingen met De Clercq en Borgi-

non enerzijds en met Van Puymbrouck anderzijds, blijken duidelijk de bedoelingen van beide partijen[80]. Geyl gaf in zijn brief het verloop van de gesprekken weer. De indruk van Geyl was dat 'een overeenkomst tussen [het VNV] en Antwerpen met *De Schelde* als prijs' mogelijk was. 'Wezenlijke macht' over *De Schelde* was de prijs voor het feit dat het VNV niet eiste dat de Frontpartij haar beginselen zou prijsgeven. Het VNV zou bereid zijn tot een 'werkverbond'. De Clercq wilde weliswaar de VNV-arrondissementsleider Maurits Lambreghts niet opgeven, maar hij zou hem weten in te tomen. Daartegenover moest het Front zich ertoe verbinden niet te zullen 'binnendringen' in homogeen katholieke streken. Geyl had aan Van Puymbrouck ook de verzekering gegeven, zo schreef hij nog aan Borginon, 'dat jullie persoonlijk het ernstig menen met de democratische strekking van je programma, dat jullie zomin fascistisch denken of voelen als ik, en dat onder jullie volgelingen de fascistische neigingen reeds sterk geluwd zijn en nog luwen'. Hieruit blijkt hoe slecht Geyl geïnformeerd was over het Vlaams-nationalisme. Vanuit de redelijke veronderstelling dat Geyl getrouw vertolkte wat hij van Borginon en De Clercq had vernomen, mag men wel besluiten dat de eerste nog steeds volop aan *wishful thinking* deed terwijl de tweede uit tactische overwegingen zijn werkelijke inzichten versluierde. En Van Puymbrouck? Hij verklaarde dat hij het onvruchtbare, wrokkige en kleinzielige gedoe van het Antwerpse Front al lang beu was, dat hij veel voelde voor de autoritaire partijwerking van het VNV en dat hij blij verrast was door wat hij vernam van Geyl. In verband met *De Schelde* beweerde hij geen ambities te hebben. Hij had alleen geprobeerd het blad te redden. Hij wilde geen eigen politiek voeren en gaf toe dat *De Schelde* een profiel miste. Maar ook hij stelde een prijs: het VNV moest zich ertoe verbinden 5.000 nieuwe abonnees te werven.

Op 30 juli 1934 had een nieuw gesprek plaats tussen Geyl, Borginon en Van Puymbrouck. Staf De Clercq was die dag op reis vertrokken. Gedurende de daaropvolgende dagen vatte Van Puymbrouck zijn diplomatiek offensief aan. Hij voerde gesprekken met Bert D'Haese en Ernest Van den Berghe (de Aalstenaars die opnieuw een krant roken), met vertegenwoordigers van de Frontpartij (Jan Timmermans, Leo Augusteyns, Karel Angermille) en met figuren van *De Schelde* (August Borms, Adelfons Henderickx en Karel Peeters). Over die gesprekken werden geen documenten teruggevonden. Er is wel het relaas van Herman Van Puymbrouck in een brief aan Staf De Clercq, 18 augustus 1934[81], en wat Hendrik Borginon omtrent dezelfde tijd erover schreef aan de VNV-leider[82]. Borginon geloofde niet dat een akkoord met Antwerpen op basis van één programma mogelijk was. Hij meende dat het Antwerpse Front buiten het VNV moest blijven en dat een vriendschappelijke samenwerking betracht moest worden. Borginon nam dus Geyls redenering over, wellicht omdat hij vreesde dat de opname van het Front in het VNV het einde van de laatste democratische Vlaams-nationale partijorganisatie zou betekenen. Herman Van Puymbrouck meende dat een akkoord mogelijk was. Het Antwerpse Front zou 'geen kunstmatige godsvredegroepen meer tot stand brengen', wat concreet inhield, aldus Van Puymbrouck, dat het Front Karel Van Opdenbosch en Gustaaf Doussy zou prijsgeven. Het VNV moest bereid zijn Maurits Lambreghts 'in bedwang' te houden. Van Puymbrouck maakte duidelijke avances. Hij schreef dat hij zich had teruggetrokken uit de Antwerpse organisatie, dat hij geen 'wilde' wenste te blijven en dat er in het VNV veel was dat hem aantrok. Hij had een 'gewetensonderzoek'

gedaan waarvan hij de schriftelijke neerslag toezond. ‘Mochten deze beschouwingen een basis van bespreking kunnen vormen [...] dan zou ik voorstellen dat er slechts één organisatie zou zijn: het VNV met zijn huidige leider.’ Van Puymbroucks ‘gewetensonderzoek’ bracht hem ertoe de ‘godsvrede-idee’ zoals de Frontpartij die formuleerde van de hand te wijzen als totaal achterhaald. De nieuwe tijd vergde nieuwe strijdmethodes en nieuwe vormen. De redenering die Van Puymbrouck vervolgens ontvouwde, is interessant. Zij toont aan hoe gemakkelijk een bepaalde interpretatie van de ‘godsvrede’ kon leiden tot een totalitaire opvatting:

‘Wie begint met te verklaren, dat men rekening moet houden met de democratische tradities in Vlaanderen [...] en dat deze traditie ten grondslag moet liggen aan de Vlaams-nationale actie, die legt op deze actie een servitude, welke haar verlamt. Hij kan onze man niet zijn.

Wie begint met te verklaren, dat hij liever geen zelfstandig Vlaanderen zou wensen indien dit niet wordt geregeerd volgens fascistische of nationaal-socialistische leerstelsels, die knoopt het lot van Vlaanderen al te zeer vast aan de betaling van een enkele wissel. Hij kan onze man niet zijn.

Wie politiek-katholieke, liberale, socialistische of communistische achterpoortjes wenst open te houden, kan onze man niet zijn.’

Belangrijk aan bovenstaande redenering is dat het democratische principe plots wordt gezien als niet-verenigbaar met het Vlaams-nationalisme. De democratie wordt over dezelfde kam geschoren als het fascisme.

Op 2 september 1934 verwerkte Van Puymbrouck die redenering in het hoofdartikel van *De Schelde*. Het eindigde: ‘[...] er moet leiding zijn - eenheid van leiding, zeker en vast - leiding van Eén, misschien.’ Op 16 september 1934 publiceerde *De Schelde* een interview van Herman Van Puymbrouck met Staf De Clercq onder de titel: ‘Eendracht! Eenheid! Leiding! Wij stellen ons op in gesloten gelederen!’. De Clercq herhaalde de bekende standpunten. In dezelfde krant verscheen een verklaring van Jan Timmermans die, nadat hij inzage had gekregen van het gesprek met de VNV-leider, om een reactie werd gevraagd. Timmermans stelde dat het staatkundige doel van het VNV volledig kon worden bijgetreden. Bij het sociaal-economische programma stelde hij dat dit destijds werd afgewezen maar dat nu rekening moest worden gehouden met de ‘geest des tijds’. Timmermans meende dat uit de verklaring van De Clercq bleek dat hij niet zozeer het parlement als instelling ter discussie stelde, maar wel ‘de volstrekt onbevredigende en schuldige wijze’ waarop de parlementsleden met het belang van de natie omsprongen. ‘Waar de verklaringen van Staf De Clercq deze inzichten dekken,’ zo stelde Timmermans, ‘achten wij hier tevens samen werking mogelijk en nodig.’ Ook de autoritaire partijvorm schrikte hem niet af, op voorwaarde dat ‘die leiding niet absoluut [zou] zijn, en dat het contact tussen leiding en massa een wezenlijkheid [zou] blijven’. De massa moest ‘recht van kritiek’ hebben. Hij besloot: ‘Waar de huidige verklaringen van Staf De Clercq in deze richting gaan, aarzelen wij geen ogenblik meer te zeggen aan al onze strijdgenoten [...] de weg ligt open.’ In feite was het Timmermans die een heel stuk weg in de richting van het VNV had afgelegd. Aan de standpunten van De Clercq was immers niets wezenlijks veranderd.

Staf De Clercq was alvast niet gelukkig met Timmermans' gecamoufleerd bochtenwerk. Nog dezelfde dag schreef hij aan Van Puymbrouck dat hij ten zeerste ontgoocheld was omdat hij het voorstelde alsof er iets gewijzigd was aan de stichtingsproclamatie van het VNV[83]. Formuleringen zoals die over het contact tussen leiding en massa waren sofismen: ‘De heer Timmermans kent de inrichting en de geest van onze kampformatie. Aanvaardt hij dat ja of neen?’ De Clercq besloot dat de verklaring van Timmermans beter niet was afgedrukt. In ieder geval wenste hij onder soortgelijke condities geen inschakeling van de Frontpartij. Wel liet hij de weg open voor een ‘werkverbond’.

Herman Van Puymbrouck antwoordde dat men niet te veel rekening moest houden met Jan Timmermans: ‘Hij voelt de strop om zijn hals. Hij wil zich nog wijsmaken,

dat de strop niet helemaal zal worden dichtgehaald. [...] Hij wil zijn medestanders langzaam [...] voorbereiden [...] op een gewisse dood. Hij wil de pil vergulden.' En Van Puymbrouck praatte Staf De Clercq naar de mond: '[gij moogt] [...] geen haarbreed van uw VNV-standpunt afwijken. Gij aanvaardt geen enkele reserve van Timmermans. Gij moet de Antwerpse hoogmoed breken'.

Op 19 september 1934 kwam het in de politieke commissie en het dagelijks bestuur van het Front tot een discussie over hoe gereageerd moest worden. De vergadering had via Van

Puymbrouck de reactie van De Clercq op de verklaring van Timmermans vernomen. Een bestuurslid noemde de brief een 'koud stortbad'. De Clercq eiste noch min noch meer onderwerping[84]. Toch stelde de vergadering een tegemoetkomende motie op waarin werd verklaard dat de uitlatingen van Timmermans en De Clercq in *De Schelde* 'de weg openen tot een gebeurlijke overeenkomst tussen het Vlaamse Front en het VNV'. Drie afgevaardigden werden gemandateerd om met de VNV-leider te onderhandelen[85]. De motie werd unaniem goedgekeurd door de vergadering, behalve door Leo Augusteyns die zich onthield. Hij bevond zich als voorzitter van de 'godsvredefederatie' in een delicate positie. Jan Timmermans, Arseen Kennes en Karel Peeters werden aangeduid als onderhandelaars. De laatste had er in de vergadering op aangedrongen de verstandhouding met het VNV ter wille van *De Schelde* niet in gevaar te brengen.

Op 20 september hadden de nieuwe onderhandelingen plaats. Staf De Clercq liet geen enkele onderhandelingsruimte. Hij herhaalde zijn bezwaren tegen de manier waarop Timmermans een eventuele overeenkomst had voorgesteld in *De Schelde*. De Clercq besloot dat er op geen enkele wijze en op geen enkel punt afbreuk kon worden gedaan aan het VNV-programma. Het was te nemen of te laten. 'Het gaat er dus om, mijne heren, dat gij en uw volgelingen zoudt uitmaken of gij deze opvattingen [...] kunt aanvaarden.' Was het antwoord positief, dan is er maar één procedure mogelijk: ontbinding van de bestaande organisatie en individuele toetreding van al degenen die het VNV-programma en de VNV-tucht aanvaarden. Was dat niet mogelijk, dan kon nog de mogelijkheid van een 'werkverbond' onder ogen worden genomen. In het laatste geval zou het Front elke activiteit in andere arrondissementen moeten stopzetten en dus de 'godsvredefederatie' laten schieten. In ruil daarvoor zou het VNV bereid zijn tot een beperkte samenwerking in de provincie Antwerpen.

De Clercq zette het Front dus het mes op de keel. Ook Van Puymbrouck werd onder druk gezet. Ondanks zijn openlijke sympathiebetuigingen aan het VNV en zijn diplomatiek offensief om het Front bij het VNV in te lijven, bleef *De Schelde* een onduidelijke koers varen. De VNV-persleider publiceerde weliswaar op 17 september 1934 een artikel 'De Schelde wordt weerom onze Standaard', waarin hij betoogde dat *De Schelde* toetrad tot 'de vernieuwde beweging' en dat het VNV een offensief inzette voor de krant. Dat nam niet weg dat de berichten van de Frontpartij en haar organisaties bleven verschijnen. De krant bleef, tot grote woede van de leider van de Sociale Centrale van het VNV, nog steeds inlichtingen publiceren over 'Helpt Elkander', het ziekenfonds van de groep rond Gustaaf Doussy[86]. Ook vergaderingen van de 'godsvredefederatie' bleven aangekondigd. Staf De Clercq eiste dat *De Schelde* zich eerst als een VNV-krant zou opstellen vooraleer de partij zich zou inspannen om de krant nieuw leven in te blazen. Van Puymbrouck weerde zich als een duivel in een wijwatervat om zelf de controle te bewaren. Tegelijk putte hij zich uit om zijn onvoorwaardelijke loyauteit aan de VNV-leider te betuigen. Op 23 september 1934 schreef hij als antwoord op een brief waarin De Clercq allerlei eisen had gesteld: 'Gelieve er rekening mee te houden, dat ik lid ben van het VNV, dat ik [...] evenals ieder lid vanwege de algemeen leider slechts bevelen heb te ontvangen.'[87] Maar voorlopig veranderde er weinig met *De Schelde*. Van Puymbrouck wenste in Antwerpen tot elke prijs eenheid om er een stevige basis voor zijn krant (en zijn positie) te kunnen handhaven.

Begin oktober 1934 stemde het arrondissementeel bestuur over een toetreding tot het VNV onder de gestelde voorwaarden. 27 leden stemden tegen, 7 voor en 9 onthielden zich[88]. Voorzitter Jan Timmermans, die voor had gestemd, verklaarde niet langer de verantwoordelijkheid voor de toestand te willen dragen. Staf De Clercq vroeg in die omstandigheden aan Van Puymbrouck met *De Schelde* openlijk positie te kiezen voor het VNV om aldus invloed uit te oefenen op de Algemene Vergadering van het Front. Indien de stemming ook daar negatief zou uitvallen, zou Staf De Clercq openlijk stelling nemen tegen verdere onderhan-

delingen. Als *De Schelde* nu geen positie koos, zou daaruit de conclusie worden getrokken. Timmermans kon maar best onmiddellijk ontslag nemen. Een verantwoordelijke positie in het VNV werd hem gewaarborgd.

Op 9 oktober had een Algemene Ledenvergadering plaats van de Frontpartij. Ondanks de houding van het arrondissementsbestuur enkele dagen eerder, werd gestemd over een motie voor de toetreding. De uitslag was opnieuw negatief: 109 stemmen tegen, 78 voor en 27 onthoudingen. Jan Timmermans, Karel Peeters en Arseen Kennes hadden voor de motie gepleit. Leo Augusteyns kantte zich er radicaal tegen. Timmermans en Peeters namen prompt ontslag uit het bestuur[89]. In *De Schelde* stelde Van Puymbrouck de stemming voor als een overwinning voor het eenheidsstandpunt. De honderd 'godsvredemaniakken' hadden slechts uit wrok tegen het VNV gehandeld. Dezelfde dag verscheen in de krant een artikel van Hendrik Elias onder de titel 'De grondslagen van het VNV'. Daarin verkondigde hij dat het VNV het pleit in Vlaanderen had gewonnen. Dat een meerderheid van de leden van het Front tegen de inlijving was, ondanks het pleidooi van een aantal van hun leiders en ondanks de houding van *De Schelde*, werd zonder meer van tafel geveegd. Van Puymbrouck zou midden november een enquête houden onder de lezers van *De Schelde*. Hun werd gevraagd of zij het ermee eens waren dat *De Schelde* voortaan onder de vlag van het VNV zou varen. 93% van de lezers was het ermee eens, aldus Van Puymbrouck...[90] Op dat moment had hij zich al met veel pathos openlijk een volgeling van Staf De Clercq verklaard. Op 30 oktober had hij in de krant uitgeroepen: 'Ik word geroepen. Hier ben ik! Heil de Leider!'

Op 10 december 1934 nam Jan Timmermans ontslag uit de Frontpartij. Karel Peeters had dat al eerder gedaan. Zij stapten over naar het VNV. Van Puymbrouck ontsloeg Karel Angermille als redactiesecretaris van *De Schelde*; Adelfons Henderickx nam zelf ontslag uit de raad van beheer[91]. *Ons Vaderland* trok van leer tegen *De Schelde* en de 'vaandelvluchtigen'. Er kwam zelfs een heuse actie op gang waarbij adverteerders en abonnees werd gevraagd *De Schelde* te boycotten omdat het de 'verkapt fascistische ideeën van het VNV' verdedigde[92]. De geesten scheidden zich.

Het Antwerpse Front kwam verhakkeld uit de onderhandelingen. Een deel van zijn bestuur was naar het VNV overgestapt. Met het ontslag van voorzitter Timmermans verloor het bovendien een provincieraadslid en tegelijk één van de twee gemeenteraadsleden in de stad Antwerpen. De beide andere politici in de provincie, Arseen Kennes en Seraf Trio, bleven voorlopig lid van het Front. Leo Augusteyns werd de nieuwe voorzitter van de Frontpartij. Uit de randgemeenten stapten enkele gemeenteraadsleden over naar het VNV. Ook de basis was verdeeld. Het liet zich aanzien dat een groot deel spoedig naar het VNV zou overstappen. De partij beschikte niet langer over een krant. *De Schelde* zou zich integendeel ontpoppen als een hevige bestrijder van het Front en de ideeën waarvoor het opkwam. De Antwerpse Frontpartij zou steeds verder ineenschrompelen. Net voor de verkiezingen van 1936 kwam het opnieuw tot een scheuring toen een deel van de partijleiding opstapte omdat zij het niet eens was met de samenwerking met het VNV[93]. De Frontpartij werd een strikt Antwerpse aangelegenheid en werd ten slotte ook daar marginaal.

De geschiedenis van de onderhandelingen tussen het Antwerpse Front en het VNV toont aan hoe zwak de democratische gevoelens waren in het Vlaams-nationalisme. De zwakheid zat ook in de interpretatie die na het verdwijnen van Herman Vos aan

de ‘godsvrede’ werd gegeven. Het fascisme en de democratie werden vrije kwesties. Beide maatschappelijke opvattingen moesten naast elkaar kunnen bestaan in één organisatie. Deze opvatting van de ‘godsvrede’ dreef het Front telkens weer naar de onderhandelingstafel waar het op een onverzettelijke VNV-leider stootte[94].

Het feit dat het Front vanuit een defensieve positie reageerde, was ontegensprekelijk ook een element van zwakte. Zeer typisch daarvoor is de toon van de programmabrochure, uit-

gegeven door de 'godsvredefederatie' en waar kritiek werd gegeven op het VNV dat zou ijveren voor een fascistische structurering van het Vlaamse volk[95]:

'Wij begrijpen de jongeren niet die er zich door laten meeslepen. Er is iets tragisch in de houding die zij aannemen en die heel wat afwijkt van de opvattingen en de idealen waarvoor wij uitkwamen toen wij jong waren. [...]

Wij zeggen aan de jeugd dat het niet past dat zij aan een conservatieve revolutie [...] meedoet [...], dat zij tenminste de weg zou moeten kiezen waarop zij degenen zal ontmoeten die voor verbetering zijn, niet voor verbetering door behoud, maar voor verbetering door vooruitgang.

Wij geven graag toe dat de democratie niet gegeven heeft wat men van haar in rechte was te verwachten, maar wij voegen erbij dat dit niet toe te schrijven is aan 't beginsel van medezeggenschap van het volk [...]. Het beginsel van medezeggenschap [...] is de vrucht van een eeuwenlange strijd [...]. Het zou onverantwoordelijk zijn vanwege de jongeren deze erfenis te laten verloten gaan. Daarom moeten zij alle fascistisch gedoe van zich afwerpen.'

Hoe terecht de kritiek op het sociaal programma van het VNV ook was, het valt te betwijfelen of hij veel indruk maakte op de jongeren. Zij zagen een partij die dynamisme uitstraalde, die een betere toekomst beloofde en die voor elk probleem over een eenvoudig recept beschikte.

Men kan de vraag stellen waarom Staf De Clercq zo onbuigzaam onderhandelde, anders dan bijv. in Limburg en de Kempen waar hij de beide KVV's hun eigenheid gedeeltelijk liet behouden. Paste de VNV-leider een 'salamitactiek' toe[96]? Het lijkt er eerder op dat hij zich bedreigd voelde door de oprichting van de 'godsvredefederatie'. Het opbreken van deze coalitie was zijn allereerste betrachting. Hij wilde tot elke prijs vermijden dat het Front uit zijn territorium zou breken. Hij was pas bereid een 'werkverbond' te sluiten als het Front zijn ambities ter zake opborg. Thomas Debacker en Gerard Romsee hadden geen ambities buiten hun politieke territoria. Dat was een belangrijk verschil.

De toetreding van Herman Van Puymbrouck tot het VNV enerzijds en van enkele vooraanstaande leiders van de Frontpartij anderzijds, creëerde nieuwe organisatorische problemen. Het is duidelijk dat de nieuwgekomenen zich niet zouden tevreden stellen met ondergeschikte posities in de partij. Van Puymbrouck had natuurlijk *De Schelde* waarmee hij een belangrijke rol kon spelen. Hij werd bovendien op 12 december 1934 benoemd tot leider van de VNV-Cultuurcentrale. Daarmee kreeg hij als enige Antwerpenaar zitting in de Hoofdraad. Maurits Lambreghts werd gepasseerd en voelde zich bovendien in zijn positie van Antwerps leider bedreigd nu de gewezen voorzitter van het Front, Jan Timmermans, toegetreden was tot het VNV. Uit de correspondentie tussen Van Puymbrouck en de VNV-leider blijkt dat Van Puymbrouck bepaald geen hoge pet op had van Lambreghts. Hij verzekerde De Clercq dat hij met die man in een impasse was terechtgekomen[97]. De Clercq wenste zijn arrondissementsleider echter niet op te geven. Jan Timmermans werd op 8 februari 1935 benoemd tot gewestleider voor Antwerpen. Hij was toen ook gemeenteraadslid in Borgerhout en provincieraadslid. Zijn invloed in het VNV steeg aanzienlijk, te meer omdat hij in *De Schelde* steun kreeg door de aanwezigheid van Karel Peeters. Lambreghts werd gepaaid door zijn aanstelling tot waarnemend gouwleider.

Op 28 april 1935 vond in Antwerpen een eerste grote VNV-manifestatie plaats. Maurits Lambreghts trad er naast Staf De Clercq op als arrondissementsleider en gouwleider van Antwerpen. Maar het was Jan Timmermans die de vergadering voorzat[98]. Op de plaatselijke vergaderingen, de gewestelijke en de arrondissementsvergaderingen die zeer regelmatig plaatsvonden, treffen we steeds dezelfde sprekers aan: naast Lambreghts en Timmermans ook nog Frans Wildiers, en vanaf het voorjaar 1936 de arts Edgar Lehembre die al actief was geweest in de Antwerpse Kristelijke Vlaamse Volkspartij van René Lagrou en Dries Van

Rompaey. Thierry Vanderkindere die de ontwikkelingsgang van het VNV in het arrondissement Antwerpen bestudeerde, komt niettemin tot de vaststelling dat de werking van het VNV voor de verkiezingen van 1936, behalve dan in de agglomeratie Antwerpen, niet veel voorstelde. Er waren wel enkele goed functionerende afdelingen, maar daar bleef het bij. Lang niet alle gemeenten hadden een plaatselijke kern[99]. Het kader liet evenzeer te wensen over. Lambreghts was een weinig soepele en onpopulaire man. Het VNV voelde zich bij de verkiezingen van 1936 in ieder geval nog niet sterk genoeg om de verkiezingsstrijd alleen aan te gaan. Een kartel met de Frontpartij werd noodzakelijk geacht. Om dat mogelijk te maken moest men een voor beide partijen aanvaardbare lijsttrekker vinden. Dat zorgde in het arrondissement opnieuw voor zware spanningen.

2.6.2.2 *Arrondissement Turnhout: de moeizame toetreding van Thomas Debacker*

In de zomer van 1933 schreef *De Nieuwe Kempen*, het blad van de Turnhoutse KVV, geconfronteerd met de Westvlaamse voorstellen voor de eenmaking dat alles wat tegen nationaal-socialisme en fascisme ingebracht kon worden van toepassing was op de voorstellen. ‘Want op de keper beschouwd, is het bestreden ontwerp, in zijn grote trekken niets anders dan een schier niet gewijzigde kopie van Van Severens Dinaso, dat zelf maar een postiche [sic] is van het fascisme en het Hitlerianisme.’[100] De anonieme steller pleitte voor de handhaving van een neutraal standpunt ten aanzien van alle sociale en economische problemen. Niet iedereen in het arrondissement was het daarmee eens. *De Nieuwe Kempen* gaf ook de andere zijde een stem. De Geelse arts en medewerker van Thomas Debacker, Aloïs Verwaest, schreef dat in deze tijd een neutrale houding niet meer mogelijk was. Het Vlaams-nationalisme kon maar succes hebben als het andere sociale verhoudingen nastreefde. De democratie had haar onmacht bewezen[101].

Op 7 oktober 1933 publiceerde *De Nieuwe Kempen* zonder enige commentaar de stichtingsproclamatie van het VNV. De volgende week publiceerde Aloïs Verwaest een commentaar onder de titel ‘Nieuw in wezen, nieuw naar de geest’. Met de stichting van het VNV had de Vlaams-nationale strijd eindelijk de eenzijdige parlementaire en partijstrijd achter zich gelaten. Het bestaande partijenstelsel, ‘waarin de negentiende der leden meelopers zijn’, moest verlaten worden voor een ‘een ware volksgemeenschap’ waarin ‘de meestbegaafden, de meest hoogstaanden [...] een leidende rol vervullen en hun verantwoordelijkheid opnemen’. En Verwaest eindigde: ‘Staf De Clercq, we hebben uw ordewoord ontvangen! Hier in de Kempen staan we paraat.’[102]

Op 15 oktober 1933 had in aanwezigheid van Staf De Clercq een arrondissementsvergadering plaats waarop de KVV-afgevaardigden beslisten hun partij te ontbinden en op te gaan in het VNV. Thomas Debacker voerde er het woord. Hij keerde zich vooral tegen degenen die beweerden dat het VNV een antidemocratische of fascistische formatie zou zijn[103].

Ondanks alle intentieverklaringen was er per 15 oktober 1933 allerminst sprake van een Kempense VNV-afdeling. De KVV bleef gewoon verder werken en Thomas

Debacker trad niet op als VNV-arrondissementsleider. Ook in de VNV-pers verscheen geen woord over een eventuele benoeming.

Staf De Clercq gaf in februari 1934 Reimond Tollenaere de opdracht zich bezig te houden met de Kempen. Tollenaere kwam al onmiddellijk tot de conclusie dat men Thomas Debacker maar beter links kon laten liggen. De Clercq vond het een weinig realistisch voorstel en beval Tollenaere verder met Debacker te onderhandelen[104]. Dat moet de propagandaleider

zwaar gevallen zijn. Hij had bepaald geen hoge dunk van de Kempense volksvertegenwoordiger en van sommige van zijn medewerkers. *De Nieuwe Kempen* noemde hij 'bijna het domste blad van Vlaanderen'[105]. Aloïs Verwaest, de enige die genade vond in Tollenaeres ogen, werd systematisch uit het blad geweerd[106]. Op één uitzondering na vindt men inderdaad geen artikels meer terug van Verwaest[107].

Op 7 april 1934 nam Thomas Debacker voor het eerst zelf duidelijk stelling. Hij reageerde scherp tegen de opvatting dat het Vlaams-nationalisme zich moest voorbereiden op een gewelddadige machtsovername. De titel was al duidelijk genoeg: 'Neen kameraden!'. Het Vlaams-nationalisme moest 'terug naar het gebroken geweer', hoezeer dit sommige jongeren ook zou ontgoochelen. Omstreeks dezelfde tijd ondertekende Debacker mee een brief van Hendrik Elias waarin deze een ultimatum uitsprak tegen de opvattingen van Tollenaere[108]. De week erna publiceerde Debacker enkele 'Beschouwingen rond onze strijd'. Hij haalde scherp uit naar de antidemocraten.

'De opruiming van de democratie, indien wij de apostelen der rechtse beweging mogen geloven, zal heil en heul brengen, zal de grote kuis uitvoeren, de volkeren nader bijeenbrengen en de hemel op aarde plaatsen. [...] Laat ons in dit alles met Vlaamse nuchterheid te werk gaan. [...] Welke ook de fouten, de tekortkomingen, ja de verloocheningen wezen van de democratie of de democraten, hoe vurig ook onze wil weze om een meer belangeloos, een sterker, een vrijstaand staatsgezag in het leven te roepen, wie zal ontkennen dat juist de medezeggenschap het levensrecht en het stoffelijk bestaan aan de massa ook in Vlaanderen heeft verzekerd? Het kan of mag niet zijn dat wij in Vlaanderen, enige beweging zouden aankleven waarbij geen minimum van volkscontrole zou gewaarborgd blijven. Want medezeggenschap ontnemen aan het volk, onder voorwendsel van volksbelang is [...] paradoxaal.'

Net voor de Landdag was dit een niet mis te verstane waarschuwing aan het adres van De Clercq. Thomas Debacker en het Kempense KVV zouden niet meemarcheren met een partij die zich principieel antidemocratisch opstelt. De Clercq besefte maar al te best dat het geen loze woorden waren, want dat hij niet de minste controle had over de zg. Kempense tak van het VNV. Het KVV was blijven bestaan als partij, *De Nieuwe Kempen* was een onafhankelijk blad en Thomas Debacker de onbetwiste leider die bovendien - dat is niet onbelangrijk - in 1932 op eigen kracht (dus zonder stemmen uit andere arrondissementen) werd verkozen. Debacker zou voorlopig afstand houden van het VNV.

Pas in september 1934 doen zich de eerste tekenen van een kentering voor. Op 1 september 1934 publiceerde de Kempense voorman in *De Nieuwe Kempen* een artikel onder de titel: 'Naar eendracht en nieuwe sterkte'. Daarin werd opnieuw de bereidheid uitgesproken om aan te sluiten bij 'het ene Vlaams-nationale front'. Vanwaar die nieuwe toenadering? Drie omstandigheden kunnen een rol hebben gespeeld. In de eerste plaats het tijdelijk verdwijnen van Reimond Tollenaere. Het verdwijnen van de VNV-propagandaleider zal door Debacker zeker met vreugde zijn begroet. Vervolgens waren er de ontwikkelingen in Antwerpen. Op 2 september verscheen in *De Schelde* een artikel van Herman Van Puymbrouck dat de opening naar het VNV inluidde[109]. Debacker was ongetwijfeld goed op de hoogte van de ontwikkelingen in Antwerpen. Mogelijk is hij vooruitgelopen op de gebeurtenissen. Een derde factor is niet hypothetisch aangezien Debacker hem zelf te berde brengt in zijn artikel. Hij

verwijst naar het opgemerkte interview met Gerard Romsee in *De Bilsenaar* van 18 augustus 1934. Romsee had zich daarbij duidelijk uitgesproken voor de verovering van de politieke zelfstandigheid van de Vlamingen binnen een federalistisch staatsmodel. Men vraagt zich af of de gematigde Vlaams-nationalisten aan de rand van het VNV geen offensief in gang zetten om de partij naar hun hand te zetten.

In de loop van september haalt *De Nieuwe Kempen* de banden met het VNV verder aan. Op 29 september verschijnen zelfs voor het eerst 'berichten van de Leiding', waarmee de VNV-lei-

ding wordt bedoeld. Ook ideologisch was er een verschuiving merkbaar. Op 8 september schreef Debacker op de voorpagina van zijn weekblad een uitgebreid artikel over het corporatisme. Daarin betoogde hij o.m. dat het parlement ondanks het algemeen stemrecht niet de volkswil weerspiegelt.

De toenadering gebeurde van twee kanten, want Debacker werd uitgenodigd voor een vergadering van de Hoofdraad, begin oktober 1934[110]. Eind november was de kogel door de kerk. *De Nieuwe Kempen* publiceerde een artikel van Bert D'Haese onder de duidelijke titel: ‘De crisis is overwonnen. Heil Staf De Clercq!’[111]. De perscentraleleider zag in de ommekeer van *De Schelde* de definitieve overwinning van het VNV. Thomas Debacker trok blijkbaar ook zijn conclusies. Men mag daarbij niet vergeten dat Debackers partij electoraal afhing van het arrondissement Antwerpen. Wanneer de Antwerpse Frontpartij desintegreerde - wat toen gebeurde - was Debacker aangewezen op het VNV, te meer omdat in Mechelen het Vlaams-nationalisme voorlopig verdeeld bleef.

Op 14 december 1934 trad het Kempense KVV tijdens een volksvergadering in Mol officieel toe tot het VNV. Thomas Debacker onderwierp zich aan het gezag van de aanwezige VNV-leider. *De Nieuwe Kempen* blokletterde: ‘Inschakeling van het Arrondissement Turnhout in het VNV’. Waar eind 1933 nog een stemming onder de leden had plaatsgevonden, was dat nu niet meer het geval. *De Nieuwe Kempen* publiceerde van toen af geregeld artikels van de VNV-leiding. Ook Aloïs Verwaest dook op met artikels in dezelfde stijl als die welke hij in 1933 publiceerde. Toch bleef *De Nieuwe Kempen* zijn eigenheid behouden. Slechts bij uitzondering treft men er bijv. een artikel aan over het nationaal-socialistische Duitsland[112]. Over fascisme en nationaal-socialisme wordt vrijwel nooit geschreven. Over de eerste VNV-Landdag in 1935 geeft het blad een verslag dat niet laat vermoeden welke stijlverandering zich voltrokken heeft. De berichtgeving is in tegenstelling tot de andere VNV-bladen sober. Slogans over de ene leider e.d. blijven achterwegen. *De Nieuwe Kempen* filterde het partijnieuws voor haar lezers. Daaruit blijkt toch dat Debacker ideologische reserves bleef koesteren ten aanzien van het VNV.

Dat de ideologische reserves moesten wijken voor electorale belangen bleek ten volle uit het feit dat Debacker zich midden 1935 het vuur uit zijn sloffen liep om de nationaal-socialist Ward Hermans in het VNV te doen opnemen zodat hij de VNV-lijst kon trekken bij de verkiezingen. Hij had daar een nieuwe crisis voor over. Dat het alternatief Reimond Tollenaere was, speelde zeker ook een rol. Ik kom later, bij de behandeling van het arrondissement Mechelen, hierop terug. Om druk uit te oefenen gaf Debacker aan Ward Hermans zelfs een forum. Vanaf augustus 1935 verschenen hoofdartikels van Hermans in de *De Nieuwe Kempen*, aanvankelijk nogal onschuldig, maar op 24 augustus ging het al over het ‘Noordse blok’ waartoe Vlaanderen behoorde. Toen de VNV-leider uiteindelijk zwichtte en Hermans in het VNV opnam, verdwenen zijn bijdragen uit het blad.

De relativiteit van de centrale autoritaire leiding was door die kwestie eens te meer aangetoond. Thomas Debacker, VNV-arrondissementsleider van Turnhout, ging regelrecht in tegen de VNV-leider en gebruikte *De Nieuwe Kempen* en de Kempense organisatie als wapens om zijn wil door te drukken. Hij dwong de VNV-leider tot een concessie door de opname van Ward Hermans en door de toezegging dat Hermans bij de verkiezingen mocht opkomen op een VNV-lijst. Zelf deed hij daarbij een belofte

die hij maar nakwam als het hem paste. Bij de voorwaarden waaronder Hermans in het VNV werd opgenomen stond nl. gestipuleerd dat *De Nieuwe Kempen* voortaan alle artikels, mededelingen en foto's die uitgingen van de VNV-Perscentrale zou opnemen. Uit niets blijkt dat *De Nieuwe Kempen* na augustus gedwee de VNV-richtlijnen opvolgde.

Het Kempense weekblad werd de aanleiding voor een nieuw conflict toen de centrale leiding probeerde Debacker aan te tasten in zijn autonomie door hem zijn blad af te nemen.

De wens om de VNV-weekbladpers verder te centraliseren en nog maar één titel uit te geven bestond al langer. Eind 1935 kregen de plannen concrete vorm. Op 15 december 1935 verscheen het eerste nummer van *Strijd* dat alle regionale VNV-weekbladen verving, met uitzondering van de Limburgse bladen en *De Nieuwe Kempen*. Anders dan bij de Limburgers, die ongenaakbaar bleven, werd op Debacker druk uitgeoefend om *De Nieuwe Kempen* te integreren. Er werd beslist dat de leden van het VNS, die ook in de Kempen afhingen van de centrale VNV-leiding, niet langer automatisch *De Nieuwe Kempen* zouden ontvangen, maar een nieuw blad: *Sinjaal*. Prompt distantieerde Debacker zich ideologisch van het VNV. Op 26 oktober 1935 schreef hij het artikel ‘Wij, de Vlaamse fascisten’. Ogenschijnlijk was het een reactie tegen de regering die het VNV bestreed als een fascistische partij. In feite ging het om een stellingname tegenover de VNV-leiding. Niet toevallig haalde Debacker in zijn artikel ook uit naar het VNS. Op de VNS-Landdag in Aalst zou een spreker zich ten gunste van het nationaal-socialisme hebben uitgesproken. Debacker distantieerde zich van de spreker en zijn uitlatingen.

Maar de oorzaak van zijn ideologische distantiëring bleek enkele weken later overduidelijk. Onder de titel ‘De Nieuwe Kempen verdwijnt niet!’ haalde hij uit naar de VNS- en de VNV-leiding. De Kempense VNS-leden hadden volgens Debacker vrijwel unaniem het behoud van hun blad geëist. Onder de kop ‘Toch fascisme?’ voegde hij de VNS-leiders Karel Lambrechts en Marcel De Ridder toe:

‘Indien volksmedezeggenschap geen ijdel woord is, konden die heren na zulke verpletterende uitspraak door de beste onzer syndicale werkers, slechts toestemmen en zich voegend naar de klaar uitgedrukte volkswil beslissen: *De Nieuwe Kempen* zal dus het blad der arbeiders blijven.’

En de VNV-leiding kon het stellen met de volgende niet mis te verstane en enigszins ontluisterende bedreiging:

‘Niet enkel wordt dus *De Nieuwe Kempen* onttrokken aan de gesyndiceerden maar ons blad zou door een ander moeten vervangen worden. En desnoods “zal men kort spel maken met alle versnipperde particularismen”. [...]

Wij stellen de vraag: waar zou het VNV wel niet naar toe gehold zijn zonder de remmende particularismen?

De wordingsgeschiedenis van het VNV is een bestendig remmen geweest vanwege deze onder de leiders die nog gezond verstand hielden en zin voor werkelijkheid en mogelijkheden, tegenover bokkesprongen en dolle naäperijen.

Desnoods zullen wij over dit alles breedvoerig uitweiden.’

Debacker verdedigde in het vervolg van zijn artikel het democratische model, met een parlement dat langs wegen van wettelijkheid, en dus pratend, problemen oploste.

Het Kempense parlementslid had nog een bedreiging achter de hand. Een week eerder had hij een zeer positief artikel geschreven over het 16de congres van de Katholieke Landsbond dat eindigde met een uitnodiging tot het begraven van de tegenstellingen[113]. Aan wie het horen wilde, liet hij weten dat hij kartelvorming met de Katholieke Partij mogelijk achtte[114]. Blufpoker of niet, dit was een regelrechte bedreiging aan het adres van de VNV-leiding. Als De Clercq zichzelf als autoritair leider ernstig nam, kon hij dit niet tolereren.

De VNV-leider ging inderdaad prompt over tot de uitsluiting van Thomas Debacker. Reimond Tollenaere, die sinds midden oktober arrondissementsleider van Mechelen

was en de ontwikkelingen in Turnhout op de voet volgde, schreef dat 'het prestige van het VNV [zou] verhogen door deze uitsluiting'. Hij vroeg het bericht zo snel mogelijk te publiceren[115]. De door de wol geverfde politicus De Clercq ging daar niet op in. Noch de VNV-pers noch *De Nieuwe Kempen* maakten de uitsluiting kenbaar. Beide partijen hielden de handen vrij.

Toen zowat de hele Kempense organisatie haar leider volgde, bleek dat Debacker de sterkste kaarten had. In het licht van de nakende verkiezingen zou de afzijdigheid van de

Kempense organisatie een ramp betekenen voor het VNV, te meer omdat de electorale positie van het Vlaams-nationalisme in de andere twee arrondissementen erg onzeker was. Debacker bleef bovendien lonken naar de Katholieke Partij[116]. De VNV-leider staakte in april 1936 zijn verzet. Debacker mocht zijn persorgaan behouden en de vrede werd hersteld. Thomas Debacker van zijn kant schoof zijn ideologische bezwaren plots opzij. Op de vooravond van de verkiezingen was de eenheid hersteld. De Kempense organisatie zou pas in oktober 1936 formeel terugkeren naar her VNV.

Deze Kempense geschiedenis laat goed de beperkingen zien van de autoritaite structuur van het VNV. Doordat de partij wilde meedingen naar de gunst van de kiezer was zij afhankelijk van de populaire kandidaten in de arrondissementen. Aangezien die stemmentrekkers bovendien organisatorische sleutelposities bekleedden in de lokale organisaties, waren zij in feite onaantastbaar. Dit hing samen met het feit dat het VNV geen echt nieuwe partij was die van de grond af begon. Het VNV was een conglomeraat van al bestaande organisaties. In sterke en goed uitgebouwde organisaties, zoals die van de Kempen, kon de centrale autoritaire leiding alleen de schijn redden door rekening te houden met de reële machtsverhoudingen. Thomas Debacker zou in zijn arrondissement de teugels niet uit handen geven. Dat bleek niet alleen uit het behoud van zijn eigen persorgaan, maar evenzeer uit het feit, zoals verder zal blijken, dat hij de contributies uit de Kempen niet aan de centrale partijkas overmaakte en dus financieel onafhankelijk bleef[117]. Staf De Clercq was voldoende pragmatisch ingesteld om zich hierbij neer te leggen. Het werd de sleutel van zijn succes.

Het is de vraag in welke mate Debacker zich in zijn arrondissement liet kennen als een autoritair leider. Ook hierover kan deze kwestie iets leren. Debackers avances in de richting van de Katholieke Partij werden afgewezen door zijn eigen organisatie. Op 1 maart 1936 stemde het merendeel van de leden van de arrondissementsraad tegen een kartel[118]. Debacker hield rekening met dit verdict[119]. Het dreigende isolement, het gevolg van de breuk met het VNV en van de houding van zijn eigen achterban tegenover de Katholieke Partij, was wellicht ook een factor die Debacker terug in de richting van het VNV dreef. In zekere zin was het voortbestaan van een democratisch partijmodel een factor in de hernieuwde aansluiting van de Kempense Vlaams-nationalisten aan een autoritaire partij. Maar dit is natuurlijk relatief. Niets wijst erop dat Debacker zijn achterban formeel raadpleegde toen hij brak met het VNV, ook niet toen hij er met het oog op de verkiezingen, opnieuw mee samenwerkte.

Er rijzen ook vragen over de waarde van Debackers democratische oprispingen. Men kan niet voorbijgaan aan het feit dat midden 1935 mede door zijn toedoen Ward Hermans in het VNV werd binnengeloodst. Hermans had toen nog maar net zijn *West-Europese perspectieven* uitgegeven[120], een boek waaruit een virulent antisemitisme, een sterke bewondering voor Adolf Hitler en het nationaal-socialisme spreekt en waarin Hermans Vlaanderen een 'Germaanse bestemming' toedichtte.

2.6.2.3 *Arrondissement Mechelen: Ward Hermans tegen wil en dank*

In het arrondissement Mechelen was het Vlaams-nationalisme in twee groepen verdeeld. Ward Hermans had er in 1932 een Vlaams Nationaal Verbond opgericht

waarmee hij contacten zocht met het Verdinaso. Daardoor kon een breuk met de Vlaams-nationale partijen binnen en buiten de provincie niet uitblijven. Hermans werd in mei 1932 uit de Vlaams-nationale kamergroep gesloten na een motie van wantrouwen, ingediend door Staf De Clercq[121]. Vanuit Aalst trachtte men VNVP-kernen te stichten tegen Hermans' groepering. Omstreeks de tijd dat het VNV werd opgericht, waren er in de Mechelse regio een zestal uit-

gebouwde VNVP-afdelingen actief. De verkiezingen van 1932 brachten aan het licht dat Ward Hermans met zijn Vlaams Nationaal Verbond de meeste aanhang had, maar de Mechelse VNVP bewees meer te zijn dan een splintergroepering. Hermans schoot er wel zijn kamerzetel bij in, hetgeen de verwijdering tussen hem en de andere Vlaams-nationale tenoren bevorderde.

Staf De Clercq probeerde het VNV in Mechelen op te bouwen, niet met de partij van Hermans - die meteen kon uitkijken naar een nieuwe naam - maar wel met de VNVP-kernen. Hij kreeg daarbij niet alleen af te rekenen met het felle verzet van Hermans, maar ook met de Antwerpse Frontpartij die in het arrondissement een voet aan de grond wilde krijgen.

Het Mechelse arrondissementsbestuur van de VNVP vroeg eind oktober 1933 aan de nieuwe VNV-leiding een afgevaardigde te sturen om de 'in de bladen gepubliceerde bescheiden betreffende de oprichting van het Vlaams Nationaal Verbond' toe te lichten. Men verwees naar het manifest van Staf De Clercq en naar de artikels van Paul Beeckman in de weekbladpers. Daaruit werden de antidemocratische passages geciteerd. Het bestuur maakte vooral bezwaren tegen de afbraak van de democratische instellingen[122].

Op 4 november 1933 had in Mechelen een bestuursvergadering plaats met als agenda: 'Wat is en wat wil het VNV'. Op 3 december 1933 had opnieuw een vergadering plaats voor bestuursleden en 'vertrouwensmannen' waarop Staf De Clercq 'de statuten' van het VNV kwam toelichten. 'Het is na die vergadering dat de afgevaardigden een princiepsbesluit kunnen nemen, voor zichzelf, zonder verbintenis voor hun afdeling die slechts uitspraak kan doen, na zelf voorgelicht te zijn.' De vergadering bracht geen uitsluitsel. De Mechelse VNVP-afdelingen ontbonden zich voorlopig niet. Sommige VNVP'ers schreven de VNV-leider dat zij bereid waren hun afdeling te ontbinden op het moment dat het VNV in Mechelen voldoende tekenen van leven zou geven[123]. Organisatorisch was dit een vicieuze cirkel, maar het relativeert ook de ideologische knelpunten. Sommige plaatselijke leiders die al zoveel overkoepelende pogingen hadden meegemaakt, wachtten gewoon af of deze poging duurzamer zou blijken dan alle vorige. Welke politieke standpunten het VNV precies verkondigde, was bijkomstig.

De VNV-leider zocht contacten buiten de VNVP en de organisatie van Ward Hermans. Aan fracties en ontevredenen was er geen gebrek. Sommige 'Hermansisten' waren ontevreden met diens kortstondige flirt met het Verdinaso. Jongerengroeperingen als het AVNJ, de Jong Nederlandse Gemeenschap en de Blauwvoetbond waren in het arrondissement actief. Zij probeerden op eigen houtje een 'concentratie' tot stand te brengen. Dat zorgde niet bepaald voor meer duidelijkheid[124]. De talrijke brieven die de VNV-leider uit het arrondissement ontving, bewijzen vooral dat het mangelde aan een leidersfiguur. De naam van Ward Hermans werd in dit verband vaak naar voren geschoven, zelfs door zijn fervente tegenstanders. De VNV-leider wilde voorlopig niet ingaan op die voorstellen. Uit zijn reacties op de Mechelse correspondentie blijkt dat hij een uitgesproken wantrouwen koesterde jegens Hermans en dat hij hem liever buiten dan binnen het VNV zag.

In februari 1935 ondernam De Clercq samen met Marcel De Ridder van het VNS, een tocht door het arrondissement en legde hij talrijke huisbezoeken af[125]. Veel succes had het niet, want midden 1935 blijkt er in Mechelen nog steeds geen sprake te zijn

van een gecoördineerde werking. De VNV-leider wilde het toen over een andere boeg gooien en in het arrondissement een buitenstaander inzetten. Tollenaere die toevallig in Mechelen in militaire dienst was, leek de geknipte figuur. Hij had bovendien vroeger al laten weten dat hij geïnteresseerd was om het arrondissement uit het slop te helpen[126].

Dit plan was niet naar de zin van de Kempense leider Thomas Debacker. Debacker wenste in het naburige arrondissement in de eerste plaats een partner die zijn electorale waarde had bewezen. Tijdens zijn onderhandelingen met Staf De Clercq in november 1934 naar

aanleiding van de toetreding van het Kempense KVV tot het VNV, wierp Debacker al de eis op tafel dat Ward Hermans in het VNV zou worden opgenomen. Dat werd toen afgewezen. Debacker gaf echter niet op. Midden 1935, toen hij geruchten opving dat Reimond Tollenaete in Mechelen het roer zou overnemen, maneuvreerde hij de VNV-leider met Hermans aan de onderhandelingstafel. De Kempense volksvertegenwoordiger organiseerde vanaf juli 1935 'verbroederingsmeetings' met Hermans en hij stelde *De Nieuwe Kempen* voor hem open. Debacker schreef op 10 juli 1935 aan De Clercq: 'Er komt in het Mechelse, in heel de provincie Antwerpen geen samenwerking indien Ward Hermans uitgesloten blijft. Daarover palaveren helpt toch niets. [...] Wij jagen dus de kogel door de kerk met de grote meetings.'[127]

De Clercq zwichtte en praatte op 20 augustus 1935 met Hermans over een toetreding tot het VNV. De Clercq stelde harde voorwaarden. Hermans werd voor drie maanden op proef aanvaard. Doorstond hij de proef, dan werd hij per 20 november 1935 vast lid van het VNV. Hermans mocht zonder toelating niet spreken buiten zijn arrondissement. Hij moest al zijn binnen- en buitenlandse persbijdragen voorleggen aan de persleider van het VNV. Hetzelfde gold voor alle mogelijke andere publikaties. Die voorwaarde had zonder twijfel te maken met het feit dat Hermans in zijn publikaties op extreme wijze partij koos voor het nationaal-socialistische Duitsland. Belangrijk voor het vervolg van het verhaal is dat tegen een eventuele kandidatuur van Hermans bij de parlementsverkiezingen geen bezwaar bestond. Hermans kreeg wel Reimond Tollenaere boven zich als arrondissementsleider. De voorwaarden werden schriftelijk vastgelegd en ondertekend door degenen die aan de bespreking hadden deelgenomen: De Clercq en Hermans, Thomas Debacker, Arthur Heylen en Maurits Lambreghts[128]. De samenstelling van de onderhandelingstafel wijst op de electorale belangen die op het spel stonden. Dat Lambreghts als waarnemend gouwleider aan de gesprekken deelnam is te begrijpen. De aanwezigheid van Debacker en Heylen daarentegen is maar te verklaren in het licht van verkiezingsafspraken. De Clercq maakte trouwens van de gelegenheid gebruik om ook Debacker, die vragende partij was, een concessie af te dwingen. Een van de voorwaarden voor de toetreding van Hermans was dat én *Schild en Vriend* (het blad van Hermans) én *De Nieuwe Kempen* artikels, foto's en mededelingen van de VNV-Perscentrale zouden opnemen. Hieruit blijkt overduidelijk dat de toetreding van Hermans het gevolg was van een compromis waarbij Debacker betrokken partij was. Reimond Tollenaere, kandidaat-arrondissementsleider, werd helemaal buiten de regeling gehouden. Hij schreef aan Staf De Clercq dat het verloop van de zaak voor hem krenkend was overgekomen. Hij die al zo lang Hermans in het VNV had gewild - Tollenaere drong daar inderdaad al lang op aan - werd genegeerd. Het resultaat van de onderhandelingen verheugde hem natuurlijk, maar het optreden van Debacker en consoorten noemde hij een 'bedenkelijk precedent van tuchteloosheid'.

Tollenaere was bereid de leiding over het arrondissement te aanvaarden, maar hij stelde zijn voorwaarden. Hij zag - waarschijnlijk niet ten onrechte - zijn opdracht in Mechelen als een maneuver van de gematigden om hem te neutraliseren. Daarom eiste hij een plaats in de Hoofdraad, hetzij als propagandaleider, hetzij met een andere functie. Daarnaast eiste hij, zolang hij zich nog niet als advocaat had gevestigd, een maandelijkse vergoeding van 1.000 frank voor zijn verblijf in Mechelen. Van die eisen maakte hij een breekpunt. Werd er niet op ingegaan dan zou hij zich uit het

VNV terugtrekken[129]. Op 14 oktober 1935, de dag voordat Tollenaere zijn soldatenplunje verwisselde voor een burgerpak, kreeg hij van de VNV-leider de bevestiging dat hij werd benoemd tot arrondissementsleider[130].

Tollenaere bleef maar tot april 1936 in Mechelen. Er zijn weinig gegevens bewaard gebleven over zijn kortstondige leiderschap aldaar. Men mag aannemen dat Hermans en ook Debacker al bij de overeenkomst van 20 augustus 1935 ervan uitgingen dat Tollenaere zich onmogelijk kon handhaven als leider boven Hermans. Toen Hermans in april 1936 lijst-

trekker werd, was het duidelijk wie in het arrondissement de echte sterke man was. Tollenaere vertrok met stille trom uit Mechelen naar Roeselare-Tielt waar hij de VNV-lijst aanvoerde. Hermans werd de nieuwe Mechelse arrondissementsleider. Hij had zijn slag volledig thuisgehaald.

Het is nodig even stil te staan bij de intrede van Ward Hermans in het VNV. Uit het verhaal van zijn intrede blijkt dat Staf De Clercq daar niet zo opgetogen over was. In het uiteindelijk compromis had hij alleen maar toegevingen gedaan. Hermans van zijn kant zocht toenadering tot het VNV omdat het zijn enige kans was om met enig uitzicht op succes in het parlement te geraken. Hij was immers na zijn niet-herverkiezing in 1932 werkloos geworden. Financieel had hij het zeer moeilijk. Zijn enige bron van inkomsten was zijn pen. De brochures en artikels die hij schreef moesten opbrengen. Dat Ward Hermans partijganger werd van het nationaal-socialisme had ook te maken met zijn verwachting steun te krijgen van het nieuwe regime in Duitsland. Hij zocht koortsachtig naar correspondentschappen voor Duitse bladen[131]. Toen hij zich in mei 1933 aansloot bij het Verdinaso verbood Joris Van Severen hem zonder zijn toelating nog te publiceren. Het leidde al na enkele maanden tot conflicten en lag mee aan de basis van de verwijdering van Hermans uit het Verdinaso. Het liet zich voorspellen dat Hermans op dit punt spoedig in aanvaring zou komen met de VNV-leiding.

Dat de opname van Hermans in het VNV voor moeilijkheden zorgde bij de gematigde vleugel van het VNV, is al evenmin verwonderlijk. Vooral Hendrik Borginon lag dwars. De Vlaams-nationalistische fractieleider in de Kamer had zich al veel vroeger uiterst kritisch opgesteld tegenover de ideologische ontwikkeling van het VNV. Sinds het voorjaar 1935 verklaarde hij zich binnenskamers ontslagnemend als lid van het VNV. De komst van Ward Hermans was voor hem een breekpunt. Nadat op 30 augustus 1935 de opneming van Ward Hermans in het VNV was bekendgemaakt, gaf Borginon zijn ontslag als lid van het VNV[132]. ‘Dit is een afscheidsbrief, althans wat onze samenwerking in eenzelfde Vlaams-nationale organisatie betreft,’ schreef hij op 2 september 1935 aan Staf De Clercq. Alleen al het overwegen van de eventuele opname van Hermans in het VNV, noemde hij onvergeeflijk. Daar Borginons ontslag niet werd bekendgemaakt en hij er ook zelf geen ruchtbaarheid aan gaf, bleef hij voor de buitenwereld een vooraanstaand VNV'er. Bij de verkiezingen van 1936 zou hij in de schoot van het VNV een zware crisis uitlokken in een poging in Mechelen de kandidatuur van Ward Hermans te verhinderen.

Met de toetreding van Ward Hermans waren de organisatorische problemen in het arrondissement Mechelen zeker niet opgelost. Hermans werd er niet door alle Vlaams-nationalisten met vreugde begroet. Toch lijkt de formule, met Reimond Tollenaere als arrondissementsleider en Hermans als propagandist zonder functie, een gunstig effect te hebben gehad. Toen Hermans een flink halfjaar later bij de verkiezingen als lijsttrekker en arrondissementsleider optrad, werd dat zonder veel moeilijkheden aanvaard. De eenheid in het arrondissement was tijdelijk hersteld.

2.6.3 Gouw Limburg

Het heeft geen zin de twee Limburgse arrondissementen apart te behandelen. De Limburgse KVV was één organisatie die zowel Tongeren-Maaseik als Hasselt overspande. Ook in het VNV zou de Limburse organisatie als één entiteit blijven bestaan. Dat was het gevolg van het feit dat de lokale organisatie zich maar moeizaam in het VNV integreerde.

Toch werd de oprichting van het VNV in Limburg warm begroet. *De Bilsenaar* publiceerde op 7 oktober 1933 zonder enige commentaar de stichtingsproclamatie van het VNV. Een week later verscheen een artikel in hoera-stijl onder de titel 'Laat ons thans bouwen aan het

huis Vlaanderen!'. De anonieme steller liep hard van stapel: 'Kameraden! De Clercq heeft gesproken. Wij vertrouwen in hem, wij volgen hem! Wij zullen staan achter het ene kommando, bezield met een zelfde "heilig Nederlands geloof", bereid tot gezamenlijke strijd voor de opbouw van een nieuwe nationale volksverbonden Dietse volksgemeenschap.'[133] Een week later verscheen een lang artikel van senator Simon Lindekens onder de titel 'Vooruit voor de kristelijke solidariteit van heel het Vlaamse volk in een korporatieve staat'[134]. Lindekens onderwierp het KVV aan de VNV-leiding: 'Wij aanvaarden het gezag van de "Hoofdraad" van het Vlaams Nationaal Verbond, samengesteld uit de hoofden der zes centrales en de gouwleiders van elke provincie, van welke Hoofdraad de gezagdragende leider zal zijn Staf De Clercq, de strijder en ware leider van het eerste uur.' Lindekens keerde zich tegen degenen die het VNV fascistisch noemden. Het was de zoveelste lastercampagne tegen het Vlaams-nationalisme. Het nieuwe verbond stond voor een organische inrichting van de volksgemeenschap op basis van de pauselijke solidariteitsleer. Het wilde ook een grondige hervorming van de parlementaire instellingen, zonder daarbij uit te gaan van 'vreemde leerstelsels'. 'De nieuwe richting in het Vlaams-nationalisme heeft met fascisme of dictatuur of geweldpolitiek niets gemeens [...].'

Op 9 december 1933 had een vergadering plaats van alle KVV-propagandisten en -leiders waarop de beslissingen van het KVV-bestuur werden besproken[135]. Hendrik Ballet leidde de vergadering. Hij stelde dat de leden moesten uitmaken of het 'voorbereidingswerk' en de 'voorlopige besluiten' die het KVV-bestuur had genomen, goed waren. Hendrik Ballet meende dat Limburg moest aansluiten. De 'gevierde leider' Gerard Romsee gaf ten slotte tekst en uitleg over de voorbije onderhandelingen. Het bereikte akkoord hield in dat het KVV als organisatie aansloot. Er was geen sprake van fascistische organisatie vermits de Hoofdraad een collectieve leiding vormde. Het nieuwe verbond streed op nationaal vlak voor de politieke zelfstandigheid voor Vlaanderen. 'Wat de vorm Groot-Nederland of Dietsland betreft, hebben we in de KVV steeds onderscheid gemaakt tussen de wenselijkheid in een afgelegen toekomst - die wij ten volle aanvaarden - en de actuele mogelijkheid die niet bestaat [...]. Dat was ons standpunt, dat is het nog steeds.' Op sociaal gebied stond het verbond voor de vestiging van een 'organische democratie op de grondslag van het christelijk solidarisme'. 'Het VNV eist het behoud van een doelmatig georganiseerde volksmedezeggenschap in het staatsbeleid, de eerbiediging en de bevordering van de onvervreemdbare rechten en vrijheden van de persoonlijkheid, het gezin en de godsdienst.' Romsee besloot dat er geen principiële bezwaren bestonden tegen een aansluiting bij het VNV.

Het voorstel van Gerard Romsee werd ter stemming voorgelegd. 58 aanwezigen stemden voor, 3 tegen en 1 onthield zich. Zo was het Limburgse KVV als organisatie aangesloten bij het VNV. Romsee wist dat zijn interpretatie van de stichtingsproclamatie binnen het VNV niet op een algemene consensus berustte. Precies over die interpretatie was immers de hele zomer gediscussieerd.

Het is de vraag of de voorstelling van Romsee over de toetreding van de Limburgse organisatie steunde op afspraken met de VNV-leiding. Dat lijkt inderdaad het geval te zijn. Er is een niet-gedateerd en niet-ondertekend document bewaard gebleven dat waarschijnlijk de overeenkomst is waaraan Romsee refereert. Daarin staat dat 'de doelstelling der actie in Limburg is: de verovering der politieke zelfstandigheid' in

welke vorm dan ook. Propagandistisch gezien ging de voorkeur naar een 'experimenteel federalisme' met Wallonië. De 'volkseenheid van Vlaanderen en Holland' en de noodzaak van een culturele samenwerking werden gepropageerd. Maar 'op interpretatie worden zowel de theoretische wenselijkheid als de actuele politieke onmogelijkheid van Groot-Nederland in het licht gesteld'. Het VNV moest zich in al zijn officiële uitspraken houden aan de 'politieke zelfstandigheid'. Volksmedezeggenschap moest gewaarborgd worden en in het VNV 'dient iedere schijn van dicta-

tuur vermeden'. Er bestond geen bezwaar dat er een Grootnederlandse Kernbeweging binnen het VNV opereerde[136].

Blijkbaar dateert de overeenkomst uit de periode dat Reimond Tollenaere al actief was, want de Kernbeweging duikt pas dan op. De overeenkomst vermeldt ook de verplichting over te gaan tot de publikatie van de 'definitieve beginselverklaring van het VNV'. Gebeurde dat niet, dan had Limburg het recht een beginselverklaring te publiceren in de zin van de overeenkomst. Als dit stuk authentiek is - wat waarschijnlijk lijkt aangezien ook Staf De Clercq ernaar verwees[137] - dan blijkt eruit dat Staf De Clercq ermee akkoord ging dat het KVV met een eigen programma bij het VNV aansloot. Meer nog, De Clercq zou toen hebben toegezegd dat het VNV officieel alleen politieke zelfstandigheid nastreefde. Bovendien zou er gediscussieerd zijn over een (nieuwe) 'definitieve' beginselverklaring van het VNV.

Op 23 december 1933 verscheen nog een artikel met de samenvatting van een rede van Gerard Romsee over de sociaal-economische opvattingen van het VNV[138]. Hij verdedigde het concept van de organische democratie zoals Hendrik Elias dat al had gedaan in de 'Aalsterse' pers[139]. Romsee schetste wel concreter hoe de organische democratie precies functioneerde. Werkgevers en werknemers genoten per 'stand' (landbouwers, grootindustrie en -handel, kleinindustrie en -handel en vrije beroepen) sociaal kiesrecht. Zij verkozen een vertegenwoordiging (de helft werkgevers, de helft werknemers) die de wetgevende macht had over alles wat het beroep aanbelangde en die de beroepsstand afvaardigde in een 'sociale kamer'. Hoe dit corporatistische stelsel concordeerde met een politieke democratie - iedereen had ook nog 'politiek kiesrecht' - liet Romsee na te verduidelijken.

De volgende maanden bleef het opvallend stil in *De Bilsenaar*. Over de politieke moeilijkheden kwam niets naar buiten. Dat die zich ook in Limburg voordeden, blijkt uit de briefwisseling tussen Reimond Tollenaere en Staf De Clercq. In februari 1934 kreeg Tollenaere van de VNV-leider opdracht zich uitsluitend in Limburg bezig te houden met de uitbouw van de Kernbeweging. Dat De Clercq Limburg uitkoos, was niet toevallig. De Kernbeweging was precies bedoeld om de onafhankelijkheid van de 'partijbonzen' te ondergraven. Men kan zich voorstellen dat hij allerminst was opgezet met het bereikte akkoord dat de KVV in feite tot een onafhankelijke partij maakte. Het is niet toevallig dat in het akkoord werd gesproken over de Kernbeweging die in de schoot van het VNV zou opereren op Grootnederlandse basis. Men kan zich afvragen of Gerard Romsee daardoor ook akkoord ging dat er een Kernbeweging zou worden opgericht in zijn KVV. De Clercq gaf zijn propagandaleider in ieder geval de opdracht uiterst behoedzaam te werk te gaan en de plaatselijke partijleiders niet voor het hoofd te stoten. Het optreden van Tollenaere in Limburg kreeg een averechts effect. Romsee weigerde een benoeming tot VNV-gouwleider. Hij stelde Hendrik Ballet voor en die stelde op zijn beurt Romsee voor... Het Limburgse KVV keek de kat uit de boom.

Pas in de tweede helft van 1934 kwam er opnieuw schot in de zaak. *De Bilsenaar* van 18 augustus 1934 publiceerde een interview met Romsee waarin hij zich uitsprak voor de verovering van de politieke zelfstandigheid van de Vlamingen in een federalistisch staatsmodel[140]. Zulke verklaring week af van het nationale doel dat in de stichtingsverklaring van het VNV was vastgelegd. Niettemin beweerde het blad dat De Clercq zich ermee akkoord verklaarde. Omstreeks dezelfde tijd kwam er

beweging in de Antwerpse Kempen. Men kan zich dus afvragen of de gematigden aan de rand van het VNV niet via overleg probeerden meer vat te krijgen op de organisatie. Ook vanuit het VNV kwamen nieuwe signalen. Op 11 oktober 1934 schreef Hendrik Elias in *De Schelde* een artikel waarin hij stelde dat het VNV in de eerste plaats streefde naar de verovering van politieke zelfstandigheid. Op 30 oktober 1934 verklaarde Gerard Romsee in dezelfde krant dat het Limburgse Vlaams-nationalisme de Belgische staatsorde als het grootste gevaar beschouwde omdat de denationalisering van Limburg dreigde door de import van Waalse mijnwerkers. De organisatie van het VNV ging in

Limburg vooruit. Hij wees op de werking van het AVNJ en vooral van het VNS waarin de vrijgestelde Jef Hermans goed werk leverde. In *De Bilsenaar* schreef hij op 17 november 1934 dat de Vlaamse zelfstandigheid, het ‘los-van-Wallonië’, tevens een antwoord is op de ‘dreigende ontchristelijking’. In december 1934 verschenen diverse artikelen van Staf De Clercq in de Limburgse weekbladen, o.m. het opgemerkte artikel onder de titel: ‘Wij zijn Germanen! Geen Latijnen!’[141].

Achter de schermen werden de onderhandelingen tussen de VNV-leiding en de Limburgse leiding voortgezet. Op 13 januari 1935 kwam De Clercq officieel als leider van het VNV naar Limburg. Hij stelde er Hendrik Ballet aan als waarnemend VNV-gouwleider. Daardoor maakte de Limburgse organisatie eindelijk, bijna een anderhalf jaar na de stichting van het VNV, formeel deel uit van het VNV. De daaropvolgende maanden verschenen in de Limburgse bladen ‘berichten van de leiding’. De supervisie van een hogere, niet-Limburgse leiding, werd voor iedereen zichtbaar. Toch moest de integratie in een nationale organisatie toen nog beginnen. In 1935 bleef de structuur van het KVV overheersen: d.w.z. een partij die eigenlijk vooral een kiesvereniging was, zonder een uitgebouwde hiërarchische structuur. De Limburgse pers maakte pas vanaf 1936 melding van afdelingsleiders, gewestleiders en leden van de gouwraad. In 1936 zou de partij er onder de naam KVV deelnemen aan de verkiezingen.

2.6.4 Gouw Brabant

2.6.4.1 *Arrondissement Brussel: Staf De Clercq als regionaal leider*

De integratie van het arrondissement Brussel in het VNV ging geruisloos. Dat de onbetwiste regionale leider nu ook de leider werd van de nationale organisatie zal daar natuurlijk niet vreemd aan zijn.

De vraag rijst of zijn optreden plots veranderde nu hij de leider van een autoritaire partij was geworden. Dat blijkt nergens uit. In zijn streek bleef de oud-volksvertegenwoordiger een middelpunt van sociaal dienstbetoon. Typisch is ook dat De Clercq, in 1932 verkozen in de gemeenteraad van Kester, gewoon zitting bleef hebben als gemeenteraadslid, ook nog nadat er in het VNV een leiderscultus op gang kwam. De martiale leider Staf De Clercq uit de propaganda stond zeer veraf van de Pajotse voorman[142].

In de beginperiode van het VNV is er nauwelijks sprake van nieuwe benoemingen. Staf De Clercq bleef waarnemend gouwleider tot oktober 1934. Toen werd Piet Finné tot gouwleider benoemd. Finné was vooral in de Leuvense regio actief, waar hij sinds de jaren twintig het Vlaams-nationalisme leidde. Bij de stichting van het VNV nam hij er de taak van arrondissementsleider waar.

Eind november 1933 werd in de Brusselse agglomeratie Alfons Hessens als leider aangesteld[143]. Hij verdween al snel om opgevolgd te worden door de handelaar Frans Derèze. Wanneer dit precies gebeurde en om welke reden is mij niet bekend. In ieder geval trad Derèze midden 1935 op als Brussels VNV-leider[144]. Hij was betrokken geweest bij het Brusselse activisme. In 1932 stelde hij zich kandidaat op de Brusselse lijst. Toen behaalde hij zes voorkeurstemmen[145]. Vóór de verkiezing van 1936 werd

voor Brussel geen arrondissementsleider aangesteld. In feite draaide de Brusselse organisatie grotendeels op de structuren in het Pajottenland. Staf De Clercq was de feitelijke leider in het arrondissement en hij trad ook op als de plaatselijke leider bij gewestelijke arrondissementsvergaderingen.

2.6.4.2 *Arrondissement Leuven: het zwakke broertje*

Waarnemend arrondissementsleider Piet Finné viel niet bepaald op door een gonzende activiteit. Hij liet er het organisatorisch werk over aan Staf De Clercq, die op zijn beurt zijn jonge medewerker Reimond Tollenaere inzette. Tollenaere leidde er in de maanden februari, maart en april 1934 meer dan tien vergaderingen. Tollenaere rekruteerde aan de Leuvense universiteit ook een aantal studenten die meetings organiseerden. De propaganda leider probeerde De Clercq ervan te overtuigen de plaatselijke leider Piet Finné links te laten liggen. Niemand in het arrondissement vroeg naar Finné, beweerde Tollenaere. ‘Wij krijgen hier nu de gelegenheid om een arrondissement door een nieuwe leider te laten bezetten. Een man is gauw gevonden. Waarom moeten het altijd intellectuelen zijn, die aan de leiding staan. Een flinke, jonge volksman is honderd maal beter.’ De Clercq wou zijn oude medestrijder niet opzij zetten. Hij bevestigde hem midden 1934 in zijn functie. Men kan zich wel afvragen of De Clercq Finné niet wegpromoveerde toen hij hem in oktober 1934 het gouwleiderschap aanbood om plaats te maken voor een jonge dynamische kracht. De VNV-leider had zijn oog laten vallen op AVNJ-gouwleider Arthur Bogaerts die de nieuwe arrondissementsleider werd[146]. Bogaerts had het niet gemakkelijk in het voor het Vlaams-nationalisme traditioneel erg moeilijke arrondissement. De verkiezingen van 1936 zullen aantonen dat zijn organisatorisch werk niet veel resultaten afwierp.

2.6.5 Gouw Oost-Vlaanderen

2.6.5.1 *Arrondissement Aalst: de integratie van een politiek-financieel complex en de eliminatie van daensist Karel Van Opdenbosch*

Het Vlaams-nationalisme in het arrondissement Aalst was goed gestructureerd. Het beschikte er over een stevig partijapparaat, een uitgebouwde vakbond, werklozenkas en ziekenfonds. Er bestond een samenwerkende maatschappij ‘Volksverheffing’ die een complex van coöperaties beheerde: een bakkerij, een apotheek, een drukkerij, het Vlaams Huis van Aalst. Het was een oude daensistische erfenis uit het begin van de eeuw. In het arrondissement was er ook een goed uitgebouwd net van Vlaamse Huizen. In 1930 hadden de belangrijkste Vlaamse Huizen samen met Volksverheffing een samenwerkende maatschappij ‘Verbond van Vlaamse Huizen’ opgericht[147].

Heel bijzonder is dat de Aalsterse Vlaams-nationalisten in 1930 een bank oprichtten met het doel hun politiek-economische complex te helpen financieren. Op 9 mei 1930 werd de ‘NV Vlaamsche Spaar- en Leenbank’ opgericht[148]. De bank werd beheerd door de Aalsterse Vlaams-nationalisten Ernest Van den Berghe, Victor Bocqué, Jozef Cool en Severien Verdoodt. Het maatschappelijk kapitaal bedroeg één miljoen frank. Bij de aandeelhouders treffen we tientallen min of meer bekende Vlaams-nationalisten uit het arrondissement aan. Naast de genoemden uit de raad van beheer o.m. Adiel Debeuckelaere, Jan De Neve, Frans D'Haese, Hilaire Gravez, Antoon Mermans maar ook Hector Plancquaert en Karel Van Opdenbosch. De belangrijkste aandeelhouder was echter Volksverheffing, goed voor meer dan 40% van de onderschreven aandelen.

Ook afzonderlijke Vlaamse Huizen bezaten bijna 10% van de aandelen. Er bestond dus een ingewikkeld politiek-financieel netwerk. Als het Vlaams-nationalisme ergens over een mini-zuil beschikte, dan wel hier.

We zagen hierboven al dat de invloed van 'Aalst' verder reikte dan het arrondissement. Er werden diverse Vlaams-nationalistische weekbladen voor andere arrondissementen

gedrukt en inzake vakbonds- en ziekenfondswerking fungeerden de Aalsterse organisaties als model.

De Aalsterse organisatie was sterk, maar die sterkte was in zekere zin ook haar zwakte. De economische crisis bracht het financiële complex van de partij in gevaar. De Vlaamse Spaaren Leenbank had veel kapitaal onderschreven, o.m. door de financiering van het Vlaams Huis en de drukkerij. De pijlsnel stijgende werkloosheidsuitkeringen door het vakverbond en de deposito-opvragingen tengevolge van de financiële crisis brachten de bank danig in moeilijkheden. Gedurende de stichtingsmaanden van het VNV was de toestand kritiek. De onderschreven aandelen waren slechts voor 1/5 volgestort[149]. Er werd koortsachtig gezocht naar kapitaalkrachtige Vlaams-nationalisten buiten het arrondissement om de liquiditeitsproblemen te verhelpen door nieuwe deposito's aan te trekken. Hun werd gewezen op de politieke gevolgen van een faillissement. Als Aalst failleerde kreeg het Vlaams-nationalisme een onherstelbare slag[150].

Het is duidelijk dat deze financiële kwestie, waar alle eminente Aalsterse Vlaams-nationalisten bij betrokken waren, niet kan worden veronachtzaamd. In welke zin de houding tegenover het nieuwe verbond erdoor werd beïnvloed, is niet gemakkelijk meer te achterhalen aangezien de archieven maar gedeeltelijk voor het onderzoek toegankelijk zijn. Zeker is dat Volksverheffing een sleutelrol speelde. De maatschappij was hoofdaandeelhouder van de bank maar tegelijk ook een belangrijk schuldenaar. Toen op 31 december 1935 de inmiddels herdoopte Vlaamse Deposito- en Leenbank[151] de bank 'De Volkswil' van Denderhoutem opslorpte, nam zij een renteloze en niet-gewaarborgde lening van 345.000 frank over die 'De Volkswil' had toegekend aan het Verbond van Vlaamse Huizen. In dat Verbond was in feite Volksverheffing de belangrijkste groep. Toen binnen de bank verzet rees van beheerders die een zuiver zakelijk beheer wensten, werd een regeling getroffen waarbij Volksverheffing 85.000 frank van de schuld van het Verbond overnam en waarborgde met een hypotheek op haar bezittingen. Volksverheffing nam bovendien een nieuwe hypotheeklening voor 160.000 frank tegen 5% die gewaarborgd werd met het in pand geven van de aandelen van haar drukkerij. De overige 100.000 frank bleef het debetsaldo van het Verbond dat gewaarborgd werd door 'jaarlijkse stortingen van zekere personen en inrichtingen'[152]. Later, midden 1936, was er sprake van een hypotheeklening ten belope van 236.000 frank om de schulden van het Verbond van Vlaamse Huizen en van Volksverheffing bij de bank te dekken[153]. Ik heb niet kunnen achterhalen hoe de financiële afhankelijkheden precies in elkaar zaten. Zeker is dat de zaken niet florissant waren. Even zeker is dat Ernest Van den Berghe een zeer belangrijke rol speelde. Hij was de man achter Volksverheffing. Hij beheerde o.m. de moderne drukkerij die voor het VNV zo belangrijk was en die trouwens later door het VNV zou worden overgenomen, inclusief de financiële verwikkelingen[154].

Ernest Van den Berghe was binnen het arrondissement dus een spilfiguur maar niet het enige zwaargewicht. Aan politieke spanningen ontbrak het evenmin. Eind augustus 1933 gingen Staf De Clercq en Hendrik Borginon poolshoogte nemen in Aalst. Zij constateerden dat de persoonlijke verhoudingen 'archi-slecht' waren. De gebroeders D'Haese waren zeer negatief ingesteld tegenover Ernest Van den Berghe, die blijkbaar het laken volledig naar zijn kant trok door zijn feitelijke machtspositie als organisator en beheerder van de partijinstellingen[155]. Ondanks de tweespalt waren

het toch Ernest Van den Berghe en Bert D'Haese die gezamenlijk het Aalsterse VNV zouden leiden.

Ook volksvertegenwoordiger Karel Van Opdenbosch zorgde voor moeilijkheden. Toen Staf De Clercq op 1 oktober 1933 in een besloten vergadering te Aalst de standpunten van het VNV kwam uiteenzetten, kwam de gewezen daensist tot het besluit dat de nieuwe partij ‘in wezen en in geest’ fascistisch was. Op een bestuursvergadering, 6 oktober 1933, werd zijn voorstel afgewezen om een algemene ‘volksvergadering’ te beleggen waarop democratisch

kon worden beslist over een aansluiting bij het VNV. Op 8 oktober publiceerde *Het Land van Aalst* de stichtingsproclamatie van het VNV. Van Opdenbosch stelde een reactie op, maar de kolommen van de Vlaams-nationale weekbladpers stonden niet meer open voor hem[156]. Hij zocht dan maar zijn toevlucht tot *De Vlaamsche Volkseeuw*, het blad van zijn Kortrijkse geestesgenoot Gustaaf Doussy. Daarin schreef hij eind oktober: ‘Wij behoren tot de democratie. Al wat fascisme is verfoeien wij, of dat fascisme nu is het fascisme van Mussolini, het fascisme van Hitler, het fascisme van Van Severen of het fascisme van Staf De Clercq.’ Hij hekelde de manier waarop het VNV tot stand was gekomen en noemde het een schoolvoorbeeld van antidemocratische besluitvorming[157].

Aanvankelijk reageerde het VNV niet. Maar toen *De Standaard* en andere bladen commentaar leverden op het stuk van Van Opdenbosch, werd de breuk formeel. Op 17 november 1933 keurden de bestuursleden van de Christene Volkspartij-Vlaamse Front, de SM Volksverheffing, de Verenigde Ziekenfondsen, het Vlaams Nationaal Vakverbond en verscheidene Vlaams-nationale fanfares en wijkverenigingen een motie goed die Van Opdenbosch wegens zijn uitlatingen tegen het VNV uit de partij zette en die meteen ook het dagelijks bestuur machtigde ‘de strijd door te zetten in de richting van het VNV’. De motie werd de dag erna bijgetreden door de arrondissementsraad. De zeventig leden hoorden een rede van Hendrik Elias aan waarin hij de standpunten - althans zijn visie erop - van het VNV uiteenzette. De vergadering besliste met eenparigheid van stemmen (min één onthouding) toe te treden tot het VNV.

Anders dan Herman Vos die tot de BWP toetrad, probeerde Van Opdenbosch een Vlaams-nationalistische democratische partij te stichten. Hij kreeg de steun van de gewezen daensist Hector Plancquaert[158]. Het werd een anti-VNV-partij die evenwel geen echte schade kon berokkenen. Zij trad toe tot de ‘godsvredefederatie’, in mei 1934 gesticht door de Antwerpse Frontpartij.

Met Van Opdenbosch verdween uit het Vlaams-nationalisme in Aalst een principieel verdediger van een democratisch partij- en samenlevingsmodel. Zijn verdwijning had niet alleen ideologische oorzaken. Er bestonden al vee langer spanningen rond zijn figuur en over het feit dat hij optrad als lijsttrekker van de Christene Volkspartij-Vlaamse Front. Zijn verzet tegen het VNV werd door de Aalsterse tenoren gretig aangegrepen om hem politiek te liquideren. Met hem verdween ook de christen-democratische component van het Aalsterse Vlaams-nationalisme.

De Aalsterse Christene Volkspartij-Vlaamse Front en de bij haar aanleunende organisaties sloten dus op 18 november 1933 aan bij het VNV. Net zoals dat in Turnhout en Limburg het geval was, betekende dat allerminst dat de VNV-hiërarchie er haar gang kon gaan. De werking van de Kernbeweging werd met argusogen gevolgd en in het arrondissement zelf namen Ernest Van den Berghe en Bert D'Haese, tot ergernis van Reimond Tollenaere, de werking van de Kernbeweging zelf in handen[159]. Met de inschakeling in het VNV werd geen haast gemaakt. In april 1934 klaagde De Clercq bij Elias dat hij Bert D'Haese, blijkbaar een kandidaat-arrondissementsleider, niet kon benoemen omdat er geen overeenstemming kon worden bereikt. De verkoop van VNV-lidmaatschapskaarten, een belangrijk aspect van de centralisering, kon het goed georganiseerde arrondissement niet ‘bolwerken’, schreef de VNV-leider

sarcastisch. ‘Men schreef me vroeger dat Aalst zijn doel zou bereikt hebben, zodra Van Opdenbosch opzij zou gesteld zijn en dat het VNV dan van minder belang zou zijn! Men zou het gaan geloven.’[160] De Aalsterse tenoren lieten zich dus voorlopig niet ringeloren door De Clercq en zijn radicale propagandaleider. Zij wendden integendeel hun invloed aan om de radicale invloeden in het VNV tegen te werken. Zij vonden in Hendrik Elias, die hen in zijn hoedanigheid van gouwleider in principe superviseerde, een medestander. Reimond Tollenaere doopte zijn pen in vitriool als hij schreef over ‘Aalst’, symbool

voor wat verkeerd liep in het VNV. 'Ik heb links en rechts contact opgenomen in de arrondissementen,' schreef Tollenaere in januari 1934 aan De Clercq, 'wees ervan overtuigd, de slappe houding van Aalst, die een groot deel van de openbare mening van het VNV vormt, is men beu.'[161] Vooral Tollenaere was 'Aalst' beu, niet het minst omdat het de enige organisatie was die beschikte over de middelen waar het Tollenaere zo aan ontbrak: geld en pers.

Zijn ergernis tegenover de Aalsterse organisatie nam nog toe door een voorval in april 1934. Op 22 april 1934 sprak Staf De Clercq in Aalst voor het AVNJ. De bijeenkomst werd verstoord door een betoging van de Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga en de Socialistische Jonge Wacht. Het was niet de eerste keer dat de VNV-leider had af te rekenen met socialistisch straatgeweld. Een maand eerder werd hij in Niel afgetuigd[162]. In Aalst echter zaten de Vlaams-nationalisten en de BWP samen in het schepencollege. De Aalsterse VNV-afdeling reageerde wel met een pamflet, maar vond het niet opportuun de coalitie te verbreken[163]. Zij weigerde zelfs een te radicaal opgestelde plakbrief te verspreiden[164]. Tollenaere spuwde vuur. Bestuursakkoorden tussen de BWP en het VNV waren voor hem op zich al ondenkbaar, en nu dit! Het is niet bekend hoe De Clercq zelf reageerde op het niet-verbreken van de bestuursakkoorden[165]. Het is de vraag of een eventueel veto iets zou hebben uitgehaald. De kwestie werd blijkbaar snel van de politieke agenda afgevoerd. Het is een treffend voorbeeld van De Clercqs pragmatisme.

Pas midden 1934 werd de inschakeling van het arrondissement Aalst in het VNV formeel bekrachtigd. Bert D'Haese werd arrondissementsleider[166] en leider van de Perscentrale. Uit hoofde van die laatste functie had hij zitting in de Hoofdraad. Ook Ernest Van den Berghe was vanaf 1935 als algemeen secretaris lid van de Hoofdraad.

Na de Landdag van 1935 droeg D'Haese zijn functie van arrondissementsleider over aan advocaat Jozef Coene[167]. Voor zover ik kon nagaan, ging die wissel niet gepaard met moeilijkheden. Coene was in 1928 KVHV-praeses in Leuven. Hij zat toen ook in het AKVS-bestuur. Vanwege zijn politieke houding werd hij van de universiteit gestuurd. In 1932 voerde hij de KVNV-lijst aan in Roeselare-Tielt. In 1935 vestigde hij zich in Aalst. Bert D'Haese en Ernest Van den Berghe bleven de werkelijke leiders in het arrondissement.

2.6.5.2 Arrondissement Gent-Eeklo: Hendrik Elias bouwt zijn organisatie verder uit

In Gent gingen de structuren van de VNVP probleemloos over in het VNV. Noch in de pers noch in andere bronnen vindt men aanwijzingen over strubbelingen. Hendrik Elias zorgde er voor een sterke continuïteit. Hij werd niet alleen gouwleider voor Oost-Vlaanderen maar bovendien arrondissementsleider van Gent. In *De Voorwacht* benadrukte hij week in week uit dat het VNV de essentie van de democratie bewaarde. 'Werpt, met het badwater, ook het kind niet weg' zette hij als veelbetekenende titel boven een van zijn artikels[168]. Wellicht was door de figuur van Elias de stap van de democratisch georganiseerde VNVP naar het autoritaire VNV niet zo groot als men op het eerste gezicht zou denken. Op 7 januari 1934 lichtte De Clercq in Gent het programma van het VNV nader toe. De Gentse organisatie trad zonder veel

formaliteiten toe tot het VNV. Organisatorisch was er na januari niet veel beweging meer. Pas in oktober 1934 meldde *De Voorwacht* opnieuw een gewestelijke vergadering[169].

Het VNV steunde in het arrondissement grotendeels op de oude VNVP-kaders. Luc Matthys was actief in de streek van Deinze. Hij had, als leider van de Sociale Centrale, zitting in de VNV-Hoofdraad. In de Gentse regio kreeg Elias vooral steun van August De Wilde die eind 1935 arrondissementeel propagandaleider werd[170]. Verzekeringsagent De Wilde was al sinds

1925 actief in het Vlaams-nationalisme, toen hij een katholieke Vlaams-nationalistische lijst aanvoerde tegen Boudewijn Maes[171]. Voorts is er René Stragier, net zoals Elias een historicus. Op de gewestelijke vergaderingen die pas vanaf oktober 1934 geregeld werden georganiseerd, trad vrijwel altijd Elias op als spreker, vanaf november 1935 vaak geflankeerd door De Wilde[172].

In het arrondissement Eeklo bleef de clan De Lille op vriendelijke afstand van het VNV, met als gevolg dat het VNV er weinig kans maakte. Jozef De Lille zou bij de verkiezingen van 1936 wel bereid worden gevonden opnieuw een electoraal akkoord te sluiten met Hendrik Elias.

2.6.5.3 *Arrondissement Oudenaarde: een radicale arrondissementsleider en verder niets*

In Oudenaarde sprak De Clercq al op 22 november 1933. Hij kondigde er meteen aan dat Maurits Ponette benoemd werd tot VNV-arrondissementsleider. Zijn benoeming zou om niet bekende redenen, pas begin februari 1934 in de weekbladpers worden aangekondigd[173]. Ponette was al in 1932 de Vlaams-nationale lijstaanvoerder geweest. De jonge advocaat had ook zitting in het gouwbestuur van de VNVP. Hij kwam uit een Franstalig burgerlijk milieu. Zijn ambitie werd niet door alle Vlaams-nationalisten met enthousiasme aanvaard. Toch werd hij de onbetwiste leider van de Oudenaardse Vlaams-nationalisten. Ponette verwierf snel bekendheid doordat hij zich als advocaat vastbeet in het politiek gevoelige dossier van een aantal Oudenaardse spaarkassen die in de problemen waren geraakt door massale geldopvragingen tengevolge van de economische crisis. Hij kwam erdoor in aanvaring met Leo Vindevogel die met zijn spaarkas 'De Volksbond' in moeilijkheden verkeerde. Het verstevigde de leiderspositie van Ponette en de cohesie van de groep Vlaams-nationalisten die Vindevogels 'desertie' in 1932 niet waren vergeten. Ook de verdediging tijdens de eerste processen van Florimond Grammens, die in Ronse woonde, had het aanzien van Ponette doen groeien[174]. Ponette had deelgenomen aan de vergaderingen die de stichting van het VNV voorafgingen. Hij behoorde tot de radicale vleugel. Nog op 2 oktober 1933 schreef hij aan Staf De Clercq dat z.i. een aansluiting bij het Verdinaso mogelijk was. 'Hetgeen [Van Severen] schrijft is de waarheid. Vermits wij thans op hetzelfde standpunt staan als hij, is er geen reden om niet te versmelten.'[175] Op 21 december 1933 bezwoer hij de VNV-leider geen toegevingen te doen aan het 'democratisme' maar aan te sturen op 'revolutionaire actie en propaganda'[176]. In zijn eigen arrondissement bracht dat radicalisme weinig zoden aan de dijk. Er waren weinig of geen VNV-activiteiten te bespeuren.

2.6.5.4 *De arrondissementen Dendermonde en Sint-Niklaas: mist over het Land van Waas*

Een van de eerste opdrachten die De Clercq aan propagandaleider Reimond Tollenaere gaf, was een bespreking in het arrondissement Sint-Niklaas. Tollenaere schreef eind

1933 dat de resultaten 'niet schitterend' waren[177]. In april en mei 1934 gaf Tollenaere er een reeks lezingen. Hij meldde dat de zaak in beweging kwam. 'Overal in het Land van Waas', zo beweerde Tollenaere, 'is er afkeer voor de leiding van Elias'[178]. Elias zelf had een andere uitleg. Hij bevestigde dat het VNV er in het arrondissement pas na de verkiezingen van 1936 in slaagde

een voet aan de grond te krijgen. Elias weet het aan twee factoren. Enerzijds stond de invloedrijke Victor Leemans gedurende de eerste jaren weigerachtig tegenover het VNV. Anderzijds heerste in de streek wantrouwen tegenover de Aalsterse organisatie die een al te grote bemoeizucht werd verweten[179].

Na het verdwijnen van Tollenaere zou - zonder veel succes - inderdaad vanuit Aalst getracht worden in het Waasland een organisatie op het getouw te zetten. Staf De Clercq noemde eind 1934 Sint-Niklaas een zeer zwak arrondissement[180]. Pas na de Landdag van 1935 werd er een arrondissementsleider benoemd, de arts Gerard De Rijcker[181]. De Rijcker was actief geweest in het Algemeen Vlaams Hoogstudentenverbond in Gent. In 1930 vestigde hij zich in Stekene waar hij actief was in de gemeentepolitiek met een Katholieke Vlaamsnationale lijst die de steun kreeg van Victor Leemans die ook in Stekene woonde. De Rijcker was een onopvallende figuur. De echte sterke figuren in het Wase Vlaams-nationalisme waren het provincieraadslid Jan Seghers en Gerard De Paep. Zij zullen samen met Victor Leemans sterker naar voren treden na de verkiezingen van 1936.

In het arrondissement Dendermonde werd er in het eerste halfjaar van het bestaan van het VNV niet veel ondernomen. De organisatie kwam er aarzelend op gang toen er in mei 1934 vanuit Aalst initiatieven werden ondernomen. Meer nog dan in Sint-Niklaas beschouwde de Aalsterse Vlaams-nationalisten Dendermonde als hun jachtterrein. Op 19 mei 1934 schreef Ernest Van den Berghe aan Staf De Clercq dat hij in het arrondissement Dendermonde al 320 propagandisten had ingeschreven. Hij had plaatselijke besturen aangesteld en in juni waren negen vergaderingen gepland met Hendrik Elias[182]. Het bleek een slag in het water te zijn. Voorlopig werd in Dendermonde geen VNV-kader benoemd. Bij de verkiezingen van 1936 stuurde Aalst de lijsttrekker aangezien in het arrondissement blijkbaar geen eigen kandidaat werd gevonden. In 1932 had de christen-democratische dissident Paul Seghers er met de plaatselijke Frontpartij succes geboekt. Seghers was voorzitter geworden van de Frontpartij, maar hij voelde niets voor het VNV. Hij zou alleen in de stad Dendermonde nog een rol spelen.

2.6.6 Gouw West-Vlaanderen: het kvnv sluit probleemloos aan

In West-Vlaanderen was al in de loop van de jaren twintig met de KVNV een partijorganisatie ontstaan die de hele provincie omvatte.

De integratie van het Westvlaamse KVNV in het VNV gaf weinig problemen. Het heeft dan ook niet veel zin de arrondissementen apart te bespreken. De probleemloze inschakeling was allicht het gevolg van het feit dat de Westvlaamse leiders zich gemakkelijk konden terugvinden in de radicale rechtse Grootnederlandse stichtingsproclamatie van de nieuwe partij.

Jeroom Leuridan, de gouwleider van het KVNV, werd de nieuwe VNV-gouwleider. Hij werd niet onmiddellijk benoemd. Tot in december 1933 werden in *Het Leieland* artikels ondertekend door een waarnemend gouwleider. Leuridan zou pas na de Landdag van 1934 als gouwleider worden vermeld, hoewel het duidelijk is dat hij voordien al als dusdanig optrad. Waarom werd Leuridan niet van in den beginne tot

gouwleider benoemd? Overigens werd in sommige van de hierboven besproken documenten, midden 1933, i.v.m. de stichtingsproclamatie zijn naam niet vermeld als gouwleider, in andere dan weer wel. Blijkbaar bestond er toch enige twijfel over Leuridans gouwleiderschap. Eigenlijk komt hij maar naar voren wanneer Paul Beeckman en Tony Herbert uit het VNV verdwenen zijn. Eenmaal definitief naar voren gekomen, was Leuridans positie als gouwleider onbetwist. Hij bleef ook nog enige tijd het leiderschap waarnemen van het arrondissement Veurne-Diksmuide-

Oostende. In 1935 werd dat overgenomen door Joris Vansteenland, een oud-strijder wiens bedrijf in de crisis was ondergegaan.

Het verdwijnen van Herbert en Beeckman heeft in West-Vlaanderen niet geleid tot ernstige organisatorische problemen, ook niet in het arrondissement Kortrijk. De beheerder-industrieel Frans Strubbe zorgde voor de continuïteit[183]. Strubbe was door Herbert naar voren geschoven als de nominale leider van het arrondissement. Strubbe, die in 1932 werd verkozen tot provincieraadslid, bleef in het VNV en werd arrondissementsleider van Kortrijk[184].

In Ieper werd na de Landdag van 1934 de advocaat Achiel Verstraete benoemd tot arrondissementsleider. Verstraete was een nauwe medewerker van Jeroom Leuridan. Blijkbaar had de lijstaanvoerder van het arrondissement, Emiel Butaye, onvoldoende allure om deze functie te vervullen.

In Brugge nam Antoon Samyn, tot dan toe arrondissementsleider van het KVNV, ontslag uit zijn functie. Hij gaf ook ontslag als provincieraadslid. Hij was totaal ontmoedigd en wenste geen verantwoordelijkheid meer te dragen. Samyn bleef wel lid van het VNV[185]. In Brugge werd voorlopig niemand benoemd. De uitbouw van het VNV verliep er moeizaam. Pas in 1936 werd een geschikt arrondissementsleider gevonden: de jonge advocaat Fernand Quintens. Quintens behoorde in 1932 en 1933 tot de leiding van het AKVS en was een kennis van mevrouw Odille Maréchal-Van den Berghe.

Ook Roeselare-Tielt was een moeilijk arrondissement. Wellicht speelde hier de invloed van het Verdinaso het sterkst. Staf De Clercq stuurde er in de beginperiode zijn propagandaleider op pad. Reimond Tollenaere kon er een beroep doen op het provincieraadslid Jeroom Ampe. Een geschikte regionale kopman werd er niet gevonden. Reimond Tollenaere werd er kort voor de verkiezing van 1936 gedropt als lijstaanvoerder. Hij zou er meteen de functie van arrondissementsleider bij krijgen.

Eindnoten:

54 ARA, KA, Bundel 929. Staf De Clercq, Verslag van de Hoofdraad van 4 november 1934.
55 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Staf De Clercq aan Jeroom Leuridan, 28 februari 1939.
56 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 20 november 1933.
57 Mondelinge getuigenis van Frans Wildiers aan Thierry Vanderkindere, 31 januari 1977: Th. Vanderkindere, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen* [...], p. 57.
58 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. Circulaire van Maurits Lambreghts en Frans Wildiers, 29 november 1933.
59 *De Strijd*, 10 december 1933.
60 Cf. infra, p. 187. *De Voorwacht*, 5 november 1933. De uitspraak verscheen in het artikel ‘Waarom zijn wij geen Dinaso's?’. Het was vooral een afwijzing van het racisme.
61 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 18 december 1933.
62 *De Strijd*, 14 januari 1934.
63 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 8 januari 1934.
64 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 20 februari 1934.
65 Cf. supra, p. 99.

66 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F 4809 D. Het verslag werd opgesteld door Karel Angermille. Het zit tussen de kladnotities van de andere vergaderingen. Het werd niet opgenomen in het verslagboek van de partij.
67 Volgens een presentielijst die bij het verslag zit. Bij zes namen stond 'VNV' vermeld.
68 Voor deze bespreking zie ook: L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 241-243.
69 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 26 februari 1934.
70 *De Schelde*, 27 maart 1934.
71 *De Voorwacht*, 25 maart 1934. H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 169-170. Cf. infra, p. 180.
72 Daartoe was beslist op de bestuursvergadering van 12 maart 1934: AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille.
73 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 8, 16 en 30 april 1934.
74 *De Schelde*, 7 mei 1934.
75 *De Voorwacht*, 27 mei 1934.
76 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 22 mei 1934.
77 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 28 mei, 4, 11, 19 en 26 juni, 3, 9, 14 en 24 juli 1934.
78 Pieter Geyl was op 17 juli 1934 voor de tweede maal gehuwd.
79 L. Wils, *Honderd Jaar* [...], deel 2, pp. 244-245.
80 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Pieter Geyl aan Hendrik Borginon, 29 juli 1934. De brief is niet opgenomen in de gepubliceerde briefwisseling van Geyl: P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...].
81 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 18 augustus 1934.
82 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 17 augustus 1934.
83 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 16 september 1934.
84 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front F. 4809 D. Verslagen Karel Angermille, 19 september 1934.
85 ARA, KA, Bundel 929. 'Motie van het bureau en de politieke commissie van het Vlaamse Front'.
86 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Luc Matthys aan Staf De Clercq, 20 september 1934.
87 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 23 september 1934.
88 Aldus een brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 7 oktober 1934: ARA, KA, Bundel 929. Een verslag van de vergadering heb ik niet teruggevonden.
89 *De Schelde*, 11 oktober 1934.
90 *De Schelde*, 27 november 1934. AMVC, Dossier De Schelde S. 2942 D. 'Aan onze abonnenten in Groot-Antwerpen!', 14 november 1934.
91 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F 4809 D. Brieven van Adelfons Henderickx aan Herman Van Puymbrouck, 19 en 29 november 1934. Zowel Angermille als Henderickx bleven bestuurslid van de Frontpartij.
92 ARA, KA, Bundel 929. Circulaire 12 oktober 1934.
93 Cf. infra, p. 210.
94 Tot dezelfde conclusie komt Lode Wils: *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 243-244.
95 *Waarom het 'Vlaamse Front' getrouw blijft aan Godsvrede. Het programma van de Vl. Nat. Godsvrede-Federatie*, Antwerpen, 1935.
96 Dat meent Lode Wils: *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 243-244.
97 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 10 september 1934.
98 *De Schelde*, 28 en 29 april 1935.
99 Th. Vanderkindere, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen* [...], pp. 69-70.
100 *De Nieuwe Kempen*, 26 augustus 1933.
101 *De Nieuwe Kempen*, 9 september 1933.
102 *De Nieuwe Kempen*, 14 oktober 1933.
103 B. Verhaert, *De Turnhoutse Vlaams-nationale organisatie* [...], pp. 30-31. Id., De verhouding van volksvertegenwoordiger Thomas Debacker tot het VNV, in: *WT*, jg. 43, 1984, 4, pp. 241-242.
104 ARA, KA, Bundel 924. Brieven van Staf De Clercq aan Reimond Tollenaere, 12 en 13 februari 1934.

105 ARA, KA, Bundel 924. Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 2 maart 1934.
106 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 30 december 1933.
107 *De Nieuwe Kempen*, 17 februari 1934.
108 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hendrik Elias aan Staf De Clercq, 30 maart 1934.
109 Cf. supra, p. 136.
110 B. Verhaert, De verhouding van volksvertegenwoordiger Thomas Debacker tot het VNV, in: *WT*, jg. 44, 1985, 1, p. 14.
111 *De Nieuwe Kempen*, 24 november 1934. Het artikel was al eerder verschenen in de VNV-weekbladen, o.m. in *De Voorwacht*, 11 november 1934.
112 Een enkele keer een artikel op de eerste pagina over de sociale verwezenlijkingen van het nationaal-socialisme: *De Nieuwe Kempen*, 9 februari 1935.
113 Th. Debacker, Naar Vlaamse eendracht! Een nieuw geluid in de Katholieke Vlaamse Landsbond, in: *De Nieuwe Kempen*, 2 november 1935.
114 G. Van Gorp, *De Vlaamse Beweging in Turnhout* [...], p. 355.
115 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 18 december 1935.
116 *De Nieuwe Kempen*, 29 februari 1936.
117 ARA, KA, Bundel 922. Brief van Jeroom Leuridan aan Staf De Clercq, 28 februari 1939.
118 B. Verhaert, De verhouding van volksvertegenwoordiger Thomas Debacker tot het VNV, in: *WT*, jg. 44, 1985, 1, p. 18.
119 Cf. zijn artikels in *De Nieuwe Kempen*, 14 maart en 21 maart 1936.
120 W. Hermans, *West-Europese perspectieven*, Antwerpen, 1935.
121 ARA, KA, Bundel 938. Motie van Staf De Clercq, s.d. [1932].
122 ARA, KA, Bundel 931. Brief van I. Vandenbrande aan Staf De Clercq, s.d. [eind oktober 1932]. In de marge schreef De Clercq: ‘Overgemaakt aan de leider der politieke centrale VNV met verzoek mij dringend zijn beschouwingen over de aangehaalde punten te laten geworden.’
123 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf Moons aan Staf De Clercq, 2 maart 1934.
124 De Clercq schreef aan een AVNJ'er uit Mechelen dat hij niet duldde dat het AVNJ initiatieven nam die verder reikten dan de organisatie van de jeugd: ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan A. Rogier, 27 april 1937.
125 ARA, KA, Bundel 931. Talrijke brieven hierover, januari en februari 1935.
126 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 15 april 1934.
127 Brief van Thomas Debacker aan Staf De Clercq, 10 juli 1934. Geciteerd bij G. Provoost, *Ward Hermans*, pp. 122-123.
128 ARA, KA, Bundel 927. ‘Nota vanwege de leiding’, 21 augustus 1935. De leden van de Hoofdraad kregen het stuk ter inzage.
129 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 24 september 1935. Wat de financiële vergoeding betreft, kwam hij bedrogen uit. Op 30 december 1935 schreef hij dat hij in het totaal nog maar 1.000 frank had ontvangen: ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Jan L'Ecluse, 30 december 1935.
130 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Staf De Clercq aan Reimond Tollenaere, 14 oktober 1935. Zijn eisen werden dus blijkbaar aanvaard. Met de vergoeding liep het opnieuw mis. Midden december 1935 schreef Tollenaere dat hij nog altijd niets had ontvangen:
Ibidem, Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 18 december 1935.
131 Dat blijkt uit de correspondentie tussen Ward Hermans en Wies Moens. Hermans vroeg herhaaldelijk of Moens wilde bemiddelen: ARA, KA, Bundel 207. Brief van Ward Hermans aan Wies Moens, 9 februari 1934.
132 Borginon werd als leider van de Vlaams-nationale parlementsgroep volledig buiten de onderhandelingen gehouden. Pas toen hij zijn ontslagbrief schreef, ontving hij de schriftelijke overeenkomst die met Ward Hermans werd gesloten.
133 *De Bilsenaar*, 14 oktober 1933.
134 *De Bilsenaar*, 21 oktober 1933.
135 Het verslag van de vergadering en van de toespraken verscheen in *De Bilsenaar*, 16 december 1933.
136 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B.
137 In een brief van Staf De Clercq aan Reimond Tollenaere, 24 februari 1934, over Limburg schreef de VNV-leider dat er met Romsee was overeengekomen dat ‘de massale volksbeweging’ er gevoerd werd op ‘het plan der Vlaamse zelfstandigheid’ en dat de kernbeweging ook in Limburg mocht werken op basis van *De Dietse Volksstaat*. Blijkbaar verwijst De Clercq hier naar de overeenkomst: ARA, KA, Bundel 924.

138 *De Bilsenaar*, 23 december 1933.
139 Cf. supra, p. 110.
140 Romsee zei dat hij persoonlijk de voorkeur gaf 'aan een proef van federalisme met de Walen'. Hij voegde er wel aan toe dat het federalisme tussen Vlamingen en Nederlanders in principe de voorkeur genoot, maar dat de verwezenlijking daarvan voorlopig onmogelijk was.
141 *De Bilsenaar*, 8 december 1934. Cf. infra, p. 195.
142 B. De Wever, *Staf De Clercq*, p. 36. De Clercq had er zitting tot 27 oktober 1936 toen hij zijn ontslag indiende.
143 *Het Leieland*, 26 november 1933.
144 *De Schelde*, 26 juni 1935.
145 *Uitslagen der verkiezingen van 27 november 1932*, Brussel, 1933, p. 17.
146 Bogaerts was begin 1933 aangesteld tot AVNJ-gouwleider van Brabant. Midden 1935 trad hij nog op als AVNJ-propagandaleider: *De Schelde*, 26 juni 1935.
147 *Annexe au Moniteur belge*, nr. 3578, 26 maart 1930.
148 *Annexe au Moniteur belge*, nrs. 7546-7547, 9 mei 1930.
149 *Annexe au Moniteur belge*, nr. 3879, 7 april 1933.
150 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Antoon Mermans aan Hendrik Borginon, 13 maart 1934. Mermans die op de bank werkte, schreef deze 'streng vertrouwelijke' brief aan Borginon in opdracht van de Raad van Beheer van de bank.
Mermans schreef dat hij er ook Staf De Clercq over had gesproken. Hij meende evenwel dat de kwestie 'absoluut niet tot de gedachtencyclus van Stafbehoort'.
151 *Annexe au Moniteur belge*, nr. 11181, 20 juli 1935.
152 ADVN, Archief Severien Verdoodt. L. Forrest, 'Verslag over de Vlaamse Deposito- en Leenbank', 3 maart 1936.
153 ADVN, Archief Severien Verdoodt. Brief van Severien Verdoodt aan SM Volksverheffing, 25 juni 1936.
154 Cf. infra, p. 164.
155 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Hendrik Elias, 7 september 1933.
156 ARA, KA, Bundel 927. Karel Van Opdenbosch, 'Historiek'. Dit is het geweigerde stuk dat hij schreef voor *Het Land van Aalst*. Het werd later door het VNV-Aalst gepubliceerd in een brochure tegen Van Opdenbosch.
157 Geciteerd bij B. Van Rossem, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Aalst 1933-1940*, pp. 74-75.
158 Op het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw introduceerde Plancquaert het daensisme in verscheidene Oost-en West-vlaamse arrondissementen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij activist. Bij verstek ter dood veroordeeld, verbleef hij in Duitsland in politieke ballingschap tot 1929: F.-J. Verdoodt, Hector Plancquaert (1863-1953) [...], in: *WT*, jg. 39, 1980, 4, kolom 199-205.
159 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 2 maart 1934.
160 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Elias, 5 april 1934.
161 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 14 januari 1934.
162 Cf. infra, p. 180.
163 AMVC, Dossier VNV, V 29177 D. *De laffe aanval van de Socialistische Anti-Oorlogsliga en Wachters*, Aalst, 1934.
164 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 4 mei 1934.
165 Er waren ook nog BWP-VNVcoalities in Denderleeuw, Mol en Geel.
166 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Staf De Clercq aan Bert D'Haese, 20 augustus 1934. In de brief wordt D'Haese arrondissementsleider genoemd.
167 *De Strijd*, 19 mei 1935; *De Schelde*, 28 mei 1935.
168 *De Voorwacht*, 10 december 1933.
169 *De Voorwacht*, 13 oktober 1934.
170 *De Voorwacht*, 26 november 1935.
171 De Wilde was al sinds 1925 actief in het Vlaams-nationalisme. Toen voerde hij de katholieke Vlaams-nationalistische lijst aan tegen Boudewijn Maes. De Wilde wordt voor het eerst propagandaleider genoemd in *De Voorwacht* van 26 november 1935. Hij was verzekeringsagent van beroep.
172 E. Boels, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Gent-Eeklo* (*1932-1940*), pp. 130-133.

173 *Het Leieland*, 4 februari 1934.
174 G. Verschoore, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Oudenaarde 1933-1940*, pp. 35-41.
175 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Maurice Ponette aan Staf De Clercq, 2 oktober 1933.
176 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Maurice Ponette aan Staf De Clercq, 21 december 1933.
177 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, [november 1933].
178 ARA, KA, Bundel 924. Brieven van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 15, 25 april en 18 mei 1934. Seghers werd niet benoemd. Pas na de Landdag van 1935 werd in Sint-Niklaas een arrondissementsleider benoemd.
179 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
180 ARA, KA, Bundel 929. Staf De Clercq, Verslag van de Hoofdraad van 4 november 1934.
181 *De Strijd*, 19 mei 1935.
182 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Ernest Van den Berghe aan Staf De Clercq, 19 mei 1934.
183 Frans Strubbe genoot een opleiding van jurist. Hij oefende het beroep van advocaat maar uit tot wanneer hij in het begin van de jaren twintig juridisch adviseur werd bij een Kortrijkse textielfirma. In 1924 werd hij beheerder-bestuurder van de belangrijke Kortrijkse textielfirma 'VETEX'. Later werd hij ook nog beheerder van de Kortrijkse firma's 'NV Algemene Fluweelweverij', de 'NV Kortrijkse Katoenspinnerij' - waar ook Tony Herbert in zat - en de 'SV Union des Tisseurs de Jute de Belgique': KA, Dossier Frans Strubbe, Pleitnota van de advocaat.
184 ADVN, mondelinge getuigenis van Frans Strubbe, 18 april 1985.
185 ARA, KA, Bundel 207. Brief van Antoon Samyn aan Ward Hermans, 31 januari 1934.

2.7 De neven-organisaties

2.7.1 Het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond en de Jeugdcentrale

Al van bij de stichting van het VNV bood Staf De Clercq aan AVNJ-leider Hilaire Gravez de Jeugdcentrale van de partij aan. De VNV-leider hoopte zo het AVNJ te kunnen integreren als de officiële VNV-jeugdbeweging. Al spoedig groeide tussen Gravez en VNV-propagandaleider Reimond Tollenaere het wantrouwen. Tollenaere hekelde Gravez geregeld in zijn brieven aan De Clercq en Gravez raadde de VNV-leider aan uit te kijken naar een meer geschikte propagandaleider[186]. De rivaliteit had alles te maken met het feit dat beide mannen in feite rivalen waren. De 'jongeren' tot wie het AVNJ zich voornamelijk richtte, waren kinderen. Het zwaartepunt van de AVNJ-werking lag bij de militie, het 'Vlaams Verweer'. Op grond van de opvattingen van Tollenaere over de Kernbeweging, die in feite ook een getrainde militie moest omvatten, is het licht te begrijpen dat Gravez zich in zijn territorium bedreigd voelde. Het is geen toeval dat de AVNJ-leider in de VNV-werking pas op de voorgrond treedt wanneer Tollenaere tijdelijk verdwijnt.

In feite hield Gravez er dezelfde opvattingen op na als Tollenaere. Hij schreef aan De Clercq dat het AVNJ in schijn onafhankelijk moest zijn van het VNV. De Clercq, en niet de Hoofdraad, zou er persoonlijk het bevel over hebben. Het AVNJ zou met zijn orgaan *Jong Nederland* 'vooruitstrevender' zijn dan het VNV, zonder wantrouwen op te wekken omdat het AVNJ al een zeker vertrouwen genoot. De 'zo verafschuwde Kernbeweging' zou vergeten geraken. Gravez bedoelde dus: vervang de Kernbeweging door het AVNJ om op een efficiëntere manier het beoogde doel te bereiken, nl. de vorming van een autoritaire, aan de leider gehoorzamende structuur, los van de arrondissementele organisaties[187]. Aan Borginon schreef hij dat het AVNJ veel beter in staat was 'de jeugd van het Dinaso af te houden'. De

politieke opvattingen van de jeugdleider zijn op zijn minst warrig te noemen. Hij verklaarde zich voorstander van de organische democratie van Elias ten aanzien van de bewerking van de massa. Hij verwees daarvoor naar het nationaal-socialisme dat volgens hem in zijn beginfase democratisch was[188]. Dat hij ook hier niet veraf stond van Tollenaere, bewijst het feit dat hij diens 'Ontwerp voor onmiddellijke actie' goedvond[189]. De ideeën die *Jong Nederland* verkondigde, waren duidelijk genoeg. Zij verwoordden treffend de mentaliteit van de geradicaliseerde Vlaams-nationalistische jongeren[190]:

'Rot is het woord dat ons onweerstaanbaar onder de pen komt als wij over deze verworden en ondergaande tijd schrijven. Rot is het regime dat ons als Vlamingen verdrukt. Rot is het systeem dat de schuld draagt van de ontzaglijke stoffelijke en zedelijke nood der massa's. Rot is het parlement met zijn onwaardig en vernederend schouwspel van volks' leiders die klown spelen en apetronies zetten. Rot de democratie met aan haar spits de welgedane bourgeois die op de ellende van het bedrogen volk teren. Rot het gezag, dat zwendelaars beschermt en ambtsmisbruikers in vrijheid stelt; dat schandalen dooft in plaats van schuldigen te straffen. Rot de politiek en de partijen met hun demagogische, op vuig gewin uitzijnde leiders en hun gearriveerde advocaten.

De tijd, de stoffelijke en de zedelijke nood, heeft ons hard gemaakt, onze gevoelens tot het uiterste vereenvoudigd. Eén brandende liefde en één bittere haat. De rest is bourgeoissentimentaliteit. [...] Wij hebben één doel: het Dietse Rijk, sociaal-economisch geordend. [...] Wij hebben slechts één bedoeling: de macht veroveren, met al de middelen die geschikt blijken en binnen ons bereik liggen. [...] Wij willen de macht, geen postjes. Geheel de macht, geen aanzitten aan de schotel. Alléén de macht, geen compromissen.'

Dat Gravez desondanks meer dan Tollenaere vertrouwen inboezemde bij de 'partijbonzen', had zonder twijfel te maken met zijn staat van dienst in het Vlaams-nationalisme. Hij woonde in Aalst en had er goede contacten met de Aalsterse 'bonzen'. Bovendien moest het AVNJ vanwege het van kracht worden op 29 juli 1934 van de Wet op de Private Milities, zich voortaan als een klassieke jeugdbeweging opstellen, wat dan weer de argwaan van de gematigde VNV'ers verminderde. In augustus werd in de Vlaams-nationale weekbladpers meegedeeld dat de AVNJ-leiding in overleg met de VNV-leider, het Vlaams Verweer had ontbonden. Alle leden van het Verweer kregen ontslag. Het dragen van het uniform werd gestraft met uitsluiting uit het AVNJ en het VNV. Het vlug verbieden van het Vlaams Verweer en de radicale maatregelen tegen degenen die het verbod zouden overtreden, houdt in dat het VNV absoluut geen revolutionaire avonturen wenste. Ondanks al het verbale geweld bleef het VNV netjes binnen de wettelijkheid.

De gezamenlijke reactie van AVNJ en VNV op de Wet op de Private Milities wijst op een verdere integratie van het AVNJ in het VNV. Vanaf november 1934 nam Gravez als leider van de Jeugdcentrale deel aan de Hoofdraad van het VNV. De AVNJ-leider had dus formeel zijn plaats ingenomen in de politieke organisatie. Dat betekende allerminst dat de verhoudingen tussen het VNV en de jeugdbeweging nu geregeld waren. In januari 1935 vroeg De Clercq aan Gravez de verhoudingen tussen het AVNJ en het VNV eens duidelijk op papier te zetten. Dat was nodig voor hij aan de 'politieke leiding' van het VNV bevel kon geven het AVNJ daadwerkelijk te steunen en de

VNV-leden aan te zetten hun kinderen toe te vertrouwen aan het AVNJ. Het plan dat Gravez ontwierp, zal De Clercq niet gerustgesteld hebben. Hij wilde het AVNJ organiseren in twee afdelingen: een van 8 tot 18 jaar en een van 18 tot 30 jaar. Gravez had zijn ambitie dus nog niet opgegeven om een organisatie van jongvolwassenen op poten te zetten los van de 'politieke organisatie'[191]. Het AVNJ reorganiseerde zich inderdaad in een 'Diets Knapenschap' voor jongeren tot 18 jaar en 'Brigades' voor jongvolwassenen. De brigades waren geüniformeerde ordediensten. Al snel was gebleken dat de Wet op de Private Milities soepel werd toegepast en dat geüniformeerde politieke groepen werden gedoogd als ze maar geen wapens droegen.

De ambities van Gravez waren groter dan zijn organisatietalent. Zijn drukke praktijk als arts maakte het hem bovendien onmogelijk veel tijd te besteden aan het AVNJ. Organisatorisch betekende het AVNJ niet veel.

Begin 1936 onderging het AVNJ opnieuw een reorganisatie. De brigades werden onttrokken aan de controle van Gravez en vormden nu formeel een deel van de politieke beweging. Het AVNJ werd gereduceerd tot een echte jeugdbeweging waarvan de jongeren maar tot aan hun dienstplicht lid mochten zijn[192]. Gravez moest zijn ambitie, een rol te willen spelen in de ‘grote politiek’, opgeven. Hij werd daartoe gedwongen door ambitieuze brigadeleiders die uit waren op een grotere rol in het VNV en de centrale leiding die beide de bemoeienissen van het AVNJ op het terrein van de volwassenenwerking wilden fnuiken. Gravez aanvaardde de beperking van zijn bevoegdheid vooralsnog zonder veel tegenstand.

2.7.2 Het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond en de Vrouwencentrale[193]

Het ‘Vlaams Nationaal Vrouwenverbond’ (VNVV) ontstond in 1930, als een afscheuring van de ‘Vlaamse Landsbond voor Rooms-Katholieke Vrouwen en Meisjes’. De Vlaamse Landsbond (tot 1928 ‘Katholieke Vlaamse Meisjesbond’ genoemd) ontstond na de Eerste Wereldoorlog als gevolg van de vernederlandsing van het middelbaar meisjesonderwijs. Hij overkoepelde diverse lokale bonden uit de vernederlandste meisjesscholen. Net zoals bij het AKVS was het katholieke karakter van de Vlaamse Landsbond even belangrijk als het vlaamsgezinde element. Naarmate de Landsbond radicaliseerde in Vlaams-nationalistische richting namen de spanningen met de geestelijke overheid toe. Vlaams-nationalistische clerici zoals Cyriel Verschaeve, Jules Callewaert en Hugo Verriest hadden een grote impact op de meisjesbonden en gebruikten hun invloed om de polarisering op de spits te drijven. Toen in 1926 Angela Dosfel-Tysmans, de weduwe van Lodewijk Dosfel, leidster werd van de Landsbond kwam er een stroomversnelling. Net zoals het AKVS verloor de Landsbond meer leden naarmate het radicaliseringsproces vorderde. In 1928 waren er ca. 2.000 leden, in 1925 nog 5.000. Angela Dosfel probeerde met haar verbond een onafhankelijke koers te varen, los van alle politieke partijen. Zij stond onder de invloed van de strekking-*Jong Dietschland* en had een sterke afkeer voor de concrete politiek. Zij wilde een vereniging waarin een kleine elite aan het roer stond en leiding gaf aan de onmondige massa. Dat blijkt o.m. uit de inhoud van het bondsblad *Gudrun*. Haar houding leidde tot spanningen in de schoot van het verbond. Na de verkiezingsoverwinning van het Vlaams-nationalisme in 1929 leefde bij velen in de Landsbond de idee actief deel te nemen aan de politiek, naast en met de Vlaams-nationalistische partijen. Met de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 in het vooruitzicht zal een aantal van hen wel gedacht hebben aan een politiek mandaat.

Magda Gravez-Haegens, die al sinds 1926 zitting had in de Aalsterse gemeenteraad, nam de leiding op zich van acht bonden die zich op 9 maart 1930 afscheurden van de Vlaamse Landsbond. De dissidente bonden vormden een nieuwe organisatie en gaven een eigen periodiek uit: *Nele*. De concrete aanleiding voor de scheuring was de afwijzing door Angela Dosfel van de toetreding van het ‘Vrouwenverbond van Mol’ tot de Landsbond. De Molse bond werd geleid door een gemeenteraadslid van

de KVV van Thomas Debacker. De actieve politieke rol van de Molse leidster zinde Dosfel niet, terwijl ze juist voor de dissidenten als een voorbeeld gold.

De verhouding tussen het nieuw opgerichte Verbond en de Vlaamse Landsbond was gespannen. De twee leidsters voerden een polemiek in hun respectieve periodieken en in de Vlaams-nationalistische pers. Het kwam ten slotte tot een terreinafbakening waarbij het VNVV zich uitsluitend zou richten op volwassen vrouwen en de Landsbond op de meisjeswerking.

Na de stichting van het VNV kwam het tot gesprekken tussen Staf De Clercq en Magda Gravez-Haegens. Net zoals haar man het AVNJ als een onafhankelijke organisatie binnen het VNV loodste, wilde de VNVV-leidster haar verbond als een onafhankelijke entiteit handhaven. Een jaar na de stichting van het VNV kwam het tot een akkoord. Op 22 oktober 1934 stuurde het VNVV een motie aan de VNV-leider waarin de inschakeling van het VNVV in het VNV werd bevestigd[194]. Even later werd Magda Gravez-Haegens benoemd tot leidster van de Vrouwencentrale en tot lid van de Hoofdraad[195]. In zijn nieuwjaarsboodschap voor 1935 gaf de VNV-leider de nieuwe centraleleidster de opdracht ‘de Vlaams-nationale vrouwen en meisjes van Vlaanderen te organiseren’[196].

Deze opdracht doorbrak de terreinafbakening die gegroeid was tussen het VNVV en de Vlaamse Landsbond. Magda Gravez-Haegens probeerde tot een vergelijk te komen met Angela Dosfel. De onderhandelingen liepen af met een sisser. *Gudrun* schreef dat de VNVV-leidster noch min noch meer de ontbinding van de Landsbond had geëist[197]. Het VNVV begon daarop zelf met een meisjeswerking. Er werden zg. ‘Kerlinnekensbonden’ gesticht.

Het VNVV werd op dezelfde wijze als het VNV gestructureerd. Onder de algemeen leidster stonden gouwleidsters, arrondissementsleidsters, gewestleidsters en plaatselijke leidsters. Net zoals het AVNJ was het VNVV in principe onafhankelijk van het VNV. Alleen de VNVV-leidster was gehoorzaamheid verschuldigd aan de VNV-leider. Door de invloed van de VNV-steun breidde het VNVV zich vanaf eind 1934 gestadig uit. Het is moeilijk te zeggen hoe sterk het VNVV en de ‘Kerlinnekensbonden’ waren. Het VNV-weekblad *Strijd* nam de rubriek ‘VNVV-Berichten’ op. De informatie die men erin terugvindt, is te fragmentair om er een algemeen beeld uit te distilleren. Wel blijkt eruit dat het VNVV vaak opereerde als een annexe van het VNV. Het verbond verstrekte aan de mannenorganisaties allerlei diensten zoals colportages en de organisatie van feesten. Het VNVV werd ook actief in de verkiezingsstrijd ingeschakeld. De aanwezigheid van vrouwen op de Vlaams Nationaal Blok-lijsten was weliswaar niet indrukwekkend. In Brugge was Odile Maréchal-Van den Berghe lijstaanvoerder voor de Senaat. Zij was al van na de Eerste Wereldoorlog politiek bedrijvig. In 1921 werd zij via een Frontlijst verkozen als Brugs gemeenteraadslid. In 1929 en 1932 werd zij verkozen in de Westvlaamse provincieraad en in 1936 zou zij door coöptatie senator worden. Voorts kwamen er maar twee vrouwen op de lijsten voor: in Sint-Niklaas mevrouw Hamendt-Ghys als tweede plaatsvervanger voor de Kamer en mevrouw Gabriëlle Olfs als achtste van de senaatslijst in Antwerpen. Hamendt-Ghys werd in 1936 verkozen in de Oostvlaamse provincieraad.

2.7.3 Het Vlaams Nationaal Syndicaat en de Sociale Centrale

Het VNS heeft in de moeilijke stichtingsjaren van het VNV een belangrijke rol gespeeld. Net zoals de jeugdbeweging kon het vakverbond een unificerende rol spelen. Het is duidelijk dat Staf De Clercq het VNS vooral in zo'n rol zag. De stichtingsproclamatie voorzag erin dat de Sociale Centrale, met als kern het vakverbond, een van de pijlers van het VNV zou worden.

Het VNS was de enige organisatie in het VNV die over noemenswaardige financiële middelen beschikte. In 1933 ontving het vakverbond ca. 4.000.000 frank aan contributies[198]. De contributies van de leden maakten het mogelijk vrijgestelden te betalen, lokalen te huren enz. De infrastructuur kon ook door het VNV gebruikt worden.

De Clercq reageerde zeer scherp toen hij begin 1934 op de hoogte werd gebracht van de wens van het dagelijks bestuur van het VNS (voorzitter Karel Lambrechts, algemeen secretaris Marcel De Ridder en ondervoorzitter Jef Devroe) om de scheiding tussen VNS en VNV werkelijk door te voeren. Op papier was het VNS als onderdeel van de Sociale Centrale wel een onafhankelijke pijler van het VNV (zoals ook de jeugd- en de vrouwenverenigingen dat

waren), in de praktijk was dat niet het geval. De VNS-leiding kwam op voor volledige financiële en organisatorische autonomie, en voor autonomie bij de aanstelling van de vrijgestelden. Staf De Clercq vond dit onaanvaardbaar. Het vakverbond kon volgens De Clercq bogen op een zekere bloei daar waar de partij goed was uitgebouwd. Zonder de politieke leiders in de arrondissementen stond het vakverbond machteloos. De politieke leiders waren medeverantwoordelijk en moesten dan ook de controle bewaren. De Clercq stelde dat een controlelichaam moest worden opgericht, bestaande uit de leiders van vakverbond en ziekenfondsen en voor de helft uit leden aangewezen door het VNV. Luc Matthys, de leider van de Sociale Centrale zou er de voorzitter van worden[199].

In feite was het een poging om de invloed van 'Aalst' te fnuiken. Het vakverbond had zijn kern in het Aalsterse VNV en het waren in de eerste plaats de Aalsterse partijleiders die het VNS controleerden. Niets wijst erop dat de poging van de VNS-leiding om meer autonomie te verwerven, gericht was tegen de Aalsterse partijleiding. Het is veeleer de vraag of de demarche van het VNS in feite geen poging was om de invloed van 'Aalst' in de andere arrondissementen te vergroten. De scherpe uitval van Staf De Clercq zou dan in de eerste plaats tegen 'Aalst' gericht zijn. Die hypothese heeft zin in de context van de politieke machtsstrijd die toen aan de gang was binnen de VNV-leiding. Dat Staf De Clercq weinig vat had op het VNS blijkt uit het feit dat hij er niet in lukte zijn maandelijkse vergoedingen, waarin voor een deel door het VNS moest worden voorzien, uitbetaald te krijgen. De Clercqs voorstel in januari 1934 was dus niet gericht op het handhaven van de controle vanwege het VNV over het VNS, maar wel op het verwerven van de controle. De Clercq wilde de Sociale Centrale reële macht geven om aldus de macht van de centrale partijtop te vergroten.

Binnen het VNS werd vanwege het conflict met het VNV een enquête gehouden onder de gewestelijke verantwoordelijke medewerkers. Er werd geen overeenstemming bereikt over de houding die moest worden aangenomen[200]. Alles bleef bij het oude. Er werd geen controle-orgaan opgericht, maar het VNS bleef wel een VNV-organisatie. Dat kon moeilijk anders omdat de verantwoordelijken van het VNS vrijwel steeds ook de plaatselijke VNV-leiders waren. Staf De Clercq had geen ongelijk waar hij stelde dat het VNS slechts groeikansen kreeg daar waar het VNV aanwezig was. Het VNV gebruikte ook de middelen die het VNS aanbood, zodat er in feite sprake was van een wisselwerking. De integratie van de VNS-top in de partij verliep parallel met de integratie van de Aalsterse partijtop. Het conflict tussen het VNS en het VNV in zijn stichtingsperiode was essentieel een conflict tussen 'Aalst' en de centrale partijleiding. Dat blijkt ook uit de onderhandelingen die Staf De Clercq midden 1934 voerde met Ernest Van den Berghe en Bert D'Haese, in een poging het administratieve en financiële beheer van het VNS te scheiden[201].

De impact van Aalst had uiteraard te maken met de ontstaansgeschiedenis van het VNS. Eind 1934 beschikte het VNS in Vlaanderen over 27 secretariaten. Een spreidingskaart van de administratieve knooppunten toont goed aan dat Aalst het epicentrum van de VNS-organisatie vormde. Alleen al in het arrondissement Aalst waren er vier secretariaten. In de provincie Oost-Vlaanderen dertien, dus bijna de helft van de secretariaten. Ca. 55% van de VNS-leden kwam uit Oost-Vlaanderen. Vele Oostvlaamse secretariaten waren in de buurt van het arrondissement Aalst

gevestigd. Voorts waren er zes secretariaten in West-Vlaanderen, vier in Antwerpen (alle in het arrondissement Turnhout), drie in Brabant en één in Limburg[202]. Een jaar later vertoonde de spreidingskaart ongeveer hetzelfde patroon. Er waren toen hoofdbureaus en gewestelijke bureaus. Het hoofdbureau Aalst verzamelde het grootst aantal gewestelijke bureaus rond zich[203]. Er waren nu ook bureaus in Antwerpen en Mechelen, twee streken waar het VNV pas in 1935 tot bloei kwam.

In het totaal zou volgens de eigen inlichtingen het VNS in 1934 16.974 leden hebben geteld. Het ledental van het VNS stagneerde echter, want in 1933 telde de organisatie ook al

meer dan 16.000 leden[204]. De stagnatie was wellicht het gevolg van een algemene trend. Het aantal leden van de christelijke en socialistische bonden daalde zelfs tengevolge van maatregelen van de overheid waardoor talrijke arbeiders uit de verzekerde werkloosheid werden gestoten. Zij verlieten het vakverbond omdat de werklozenkassen van de bonden alléén hen onvoldoende voordelen opleverden[205]. Zoals de andere bonden had de Vlaams-nationalistische bond sinds het begin van de crisis een grote expansie doorgemaakt vanwege de stijgende werkloosheid. Wellicht kon het VNS de algemene daling van de organisatiegraad compenseren door de expansie van het VNV.

Het VNS was in eerste instantie een aanhangsel van de partij. Het was niet te vergelijken met de grote vakbonden. Er was geen sprake van een organisatie per beroepstak. Bedienden en arbeiders zaten in dezelfde organisatie. Het VNS was territoriaal georganiseerd. Op papier bestond er een drieledige organisatiestructuur die in feite samenviel met drie geldcircuits. De belangrijkste was de werklozenkas ‘Ik Dien’. Het was een door de overheid erkende kas. Daarnaast was er de zg. ‘weerstandskas’ voor de stakingsgelden. Ten slotte was er een kas voor beheer en propaganda. Via die laatste kas konden gelden worden doorgesluisd naar de partij. Dezelfde kas betaalde ook de vrijgestelden en de secretariaten die meestal ook werk leverden voor het VNV. Het VNS-bestuur - het vakverbond bleef hardnekkig een democratische terminologie hanteren - verdeelde de taken geografisch. Er was een territoriale opdeling in drie ‘omschrijvingen’. De kring ‘Oost’ omsloot Brabant en Limburg en viel onder de bevoegdheid van voorzitter Karel Lambrechts. De kring ‘Centrum’ bestreek Antwerpen en de arrondissementen Aalst, Dendermonde en Sint-Niklaas en viel onder algemeen secretaris Marcel De Ridder. De kring ‘West’ bestreek West-Vlaanderen en de arrondissementen Gent-Eeklo en Oudenaarde. Ondervoorzitter Jef Devroe was er verantwoordelijk voor.

In de loop van 1935 werd nog een taakverdeling doorgevoerd: Karel Lambrechts werd verantwoordelijk voor de vakbondsactie, Jef Devroe voor de propaganda en de organisatie en Marcel De Ridder, bijgestaan door boekhouder Alexander De Vos, voor de administratie. Samen vormden zij het Hoofdbestuur waaraan ook Luc Matthys, de leider van de Sociale Centrale van het VNV, als juridisch adviseur werd toegevoegd[206]. De rol van de man die volgens de VNV-structuren het VNS moest leiden, bleef bescheiden. De druk vanuit de VNV-leiding om meer impact te verwerven, verminderde toen het VNS zich samen met de Aalsterse partijorganisatie integreerde in het VNV. De groeiende symbiose tussen het VNV en het VNS bleek bij de verkiezingen van 1936, toen de drie leden van het Hoofdbestuur en diverse regionale verantwoordelijke personen van het VNS op VNV-lijsten stonden. Velen hielden er een politiek mandaat aan over. Het VNS was een goede springplank naar de politiek.

Het VNS volgde trouw de politieke lijn van het VNV. Een nieuw geordende samenleving was het streefdoel. Dat was niet altijd zo geweest. Begin 1933 werd nog een analyse van de crisis gemaakt, met de klassenstrijd als uitgangspunt[207]:

‘De grond van de crisis ligt dieper. Ofwel winnen het de arbeiders, en behouden ze hun menswaardig bestaan van vóór de crisis. Ofwel winnen het de groot-industriëlen en dan kennen de arbeiders het zwarte, armoedige bestaan van vóór de oorlog terug. Daarom gaat het en om anders niets. Arbeiders en bedienden,

handelaars die van de werknemenden moeten leven en al te dikwijls zonder het misschien te weten, met de werkgevers staan, prent dit goed in uw hoofd.'

Dergelijke uitlatingen waren in het VNS niet meer mogelijk. Het corporatistische klassenvrede-model kwam natuurlijk in botsing met de natuurlijke opgave van het vakverbond, nl. de verdediging van werknemers. De concrete sociale actie verdween op het achterplan om plaats te maken voor een eindeloze reeks beschouwingen over de corporatieve, solidaristische, organische samenleving, dit alles gekenmerkt door een grote vaagheid. De andere vakverbonden werden geschandvlekt als natieverdelende instellingen. Vooral de

socialistische vakbond werd gehekeld als de aanstichter van de klassenstrijd en de wegbereider van het communisme.

Ideologisch werd het VNS dus gekenmerkt door een *Gleichschaltung* die ook het VNV kenmerkte. De integratie in 1936 van het VNS in Arbeidsorde, met aan het hoofd de gewezen *Jong Dietschland*-medewerker Victor Leemans, was er het logische sluitstuk van.

2.7.4 De VNV-pers en de Perscentrale

Toen Bert D'Haese midden 1934 tot leider van de VNV-Perscentrale werd benoemd, was dat alleen maar de bevestiging van de feitelijke macht van de Aalsterse organisatie inzake de pers. Reeds voor de stichting van het VNV werden de meeste Vlaams-nationale weekbladen uit Oost-Vlaanderen, Brabant en Antwerpen gedrukt op de Aalsterse persen. De centralisatie ging voort na de stichting van het VNV. Toen op 10 december 1933 in het arrondissement Antwerpen *De Strijd* verscheen, was het opnieuw de drukkerij van Ernest Van den Berghe in Aalst die dat mogelijk had gemaakt.

Dat de Aalsterse drukkerij met haar technische faciliteiten nodig was om een heleboel VNV-bladen te drukken, gaf ‘Aalst’ al een zekere medezeggenschap over de pers. Die medezeggenschap zou groter worden toen ook de redactie in Aalst werd gecentraliseerd. De ‘Aalsterse’ bladen, bestemd voor de andere arrondissementen, hadden hun eigen redactie behouden. Steeds vaker werden de hoofdartikels weliswaar door de centrale leiding geleverd, maar toch bleven er accentverschillen bestaan. De verschillen tussen de ‘Aalsterse’ bladen en de bladen die niet in Aalst werden gedrukt, waren veel aanzienlijker. Dat was uiteraard het geval voor de bladen van de afdelingen die hun zelfstandigheid bewaarden. *De Nieuwe Kempen* en de Limburgse bladen *De Bilsenaar* en *Maas- en Kempenbode* zongen vaak een heel ander liedje dan de VNV-pers. Ook de Westvlaamse pers, sinds 1932 gecontroleerd door de Westvlaamse gouwleiding, en de ‘Aalsterse’ pers verschilden soms van mening. Dat kwam vooral tot uiting tijdens de stichtingsmaanden van het VNV.

Toen Bert D'Haese midden 1934 leider werd van de Perscentrale zou de unificatie van de weekbladpers in een stroomversnelling komen. Van januari 1935 af werd de gezamenlijke redactie van alle VNV-weekbladen, ook de Westvlaamse, in Aalst gevestigd. De inhoud van de bladen werd gedeeltelijk geüniformiseerd. De eerste pagina's en de belangrijke artikels waren dezelfde. Alle titels werden op dezelfde manier gezet. Het was een overgang naar de vervanging van de regionale bladen door één VNV-weekblad.

Op 14 december 1935 verscheen het eerste nummer van *Strijd* dat alle andere in Aalst gedrukte titels verving. Het blad telde 16 pagina's, twee keer meer dan de meeste regionale bladen. Ongeveer de helft werd in beslag genomen door algemene artikels en vaste rubrieken. Daarnaast verscheen de rubriek ‘Strijd over 't Vlaamse land’ waarin berichten uit de verschillende gouwen en arrondissementen werden opgenomen. Voorts verschenen ‘VNVV-Berichten’ en ‘AVNJ-Berichten’ en drie pagina's reclame. Van 1937 af verschenen er drie verschillende edities van *Strijd* zodat meer plaats kon worden gegeven aan het regionale nieuws.

Met het verschijnen van *Strijd* was de VNV-weekbladpers niet helemaal gelijkgeschakeld. *De Nieuwe Kempen* en de Limburgse bladen bleven autonoom. De Limburgse organisatie was blijkbaar zo onaantastbaar dat de opslorping van haar weekbladen in het gedrang kwam. Dat was niet het geval voor de Turnhoutse organisatie. Thomas Debacker werd wel onder druk gezet om zijn blad op te geven. Het conflict leidde zelfs tot zijn ontslag uit het VNV. In het compromis dat uiteindelijk uit de bus kwam, behield Debacker zijn eigen weekblad.

Het verzet van Debacker geeft meteen het belang aan van het verdwijnen van de regionale bladen. Het was een uiting van de versteviging van de centrale leiding binnen het VNV. De arrondissementele tenoren beschikten niet langer over een spreekbuis waarlangs zij hun

mening kwijt konden. De centrale leiding beschikte nu over één opinievormend instrument.

Parallel met de centralisatie van de VNV-pers deed zich ook een wijziging voor in de structuur van de Aalsterse drukkerij-uitgeverij. Tot dan toe was de drukkerij-uitgeverij die gevestigd was in Aalst, eigendom van de Aalsterse 'SM Volksverheffing'. We hebben hierboven al besproken dat de Aalsterse organisatie een complex was van politieke, sociale, culturele en economische verenigingen. Nu de drukkerij meer en meer dé VNV-drukkerij werd, drong er zich een structuur op waarin niet alleen Aalstenaars vertegenwoordigd waren. In juni 1935 werd de 'SM Uitgeverij Dietschland' opgericht met zetel te Aalst. De raad van beheer van de vennootschap was samengesteld uit personen die vroeger al een rol hadden gespeeld bij de 'Aalsterse' en de Westvlaamse pers. Uit West-Vlaanderen kwamen de beheerder Frans Strubbe en de commissaris Achiel Verstraete. Zij waren beiden VNV-arrondissementsleider, respectievelijk in Kortrijk en in Ieper. Aalst gaf echter het heft niet uit handen. Naast Frans Strubbe waren er Ernest Van den Berghe en Valéry Louis[208] als beheerders. Van den Berghe werd ook nog afgevaardigd beheerder. Voorts werd Antoon Mermans, verbonden aan de Aalsterse Vlaamse Spaar- en Leenbank, aangesteld als commissaris. Vijf maanden later, in november 1935, werd de 'SM Drukkerij Volksverheffing', opgericht ook met zetel te Aalst. De raad van beheer was dezelfde als die van de 'SM Uitgeverij Dietschland', met toevoeging van Hendrik Elias en Frans D'Haese. De laatste was de broer van Bert D'Haese en woonde in Geraardsbergen, waar hij advocaat was. Aalst hield dus een stevige vinger in de pap. De gebouwen van de drukkerij bleven trouwens eigendom van de oude 'SM Volksverheffing'. Inboedel en kapitaal werden overgeheveld naar de twee nieuwe vennootschappen.

Een apart probleem in de geschiedenis van het VNV was de uitgave van een krant. Toen eind 1933, na het opstappen van hoofdredacteur Herman Vos, de Antwerpse fronterskrant *De Schelde* in acute financiële en redactionele moeilijkheden geraakte, deed de gelegenheid zich voor een VNV-krant uit te geven. De gebeurtenissen in verband met *De Schelde* zijn vanaf eind 1933 om twee redenen uiterst belangrijk in het kader van de geschiedenis van het VNV. Enerzijds werpen ze een licht op de teloorgang van de Antwerpse Frontpartij en de rol die Van Puymbrouck daarbij heeft gespeeld. Anderzijds zijn ze essentieel om de geheime buitenlandse politiek van Staf De Clercq te begrijpen. De VNV-leider geraakte in zijn poging om in het bezit van de krant te komen en volledig te controleren, verwikkeld in een internationaal kluwen van politieke en financiële belangen. De geschiedenis ervan vormt de onmisbare achtergrond voor wie de houding van De Clercq tegenover het nieuwe Duitsland wil begrijpen. Door de perikelen met de VNV-krant kwam De Clercq in contact met allerlei Duitse diensten die belangstelling lieten blijken voor de politiek in Vlaanderen. Vanuit die contacten en met op de achtergrond de dreiging van een nieuw Europees conflict, rijpte bij de VNV-leider een strategie.

Ik zal deze ingewikkelde kwestie behandelen in het hoofdstuk over de buitenlandse politiek van het VNV.

De Schelde verkeerde al sinds het begin van 1933 in financiële moeilijkheden. Afgevaardigd beheerder Jules Spincemaille, een naar Nederland uitgeweken activist die optrad namens de 'Stichting ter Bevordering van de Nederlandse Beschaving', waarin de Nederlandse eigenaars van de krant zitting hadden, spoorde de

Vlaams-nationalistische leiders aan 200.000 frank op tafel te leggen om de krant te redden[209]. Eind 1933, na het opstappen van hoofdredacteur Herman Vos, dreigde het failliet[210]. Vanuit twee en mogelijk zelfs drie verschillende hoeken in het VNV werden pogingen ondernomen om de controle over *De Schelde* in handen te krijgen. Het is niet onmogelijk dat Staf De Clercq zelf aan *De Schelde* heeft gedacht toen hij eind 1933 Reimond Tollenaere en zijn medestanders uit de Kernbeweging op pad stuurde

om 150.000 frank te verzamelen[211]. Dat was, volgens Ernest Van den Berghe, het bedrag dat toen nog nodig was om de controle over de aandelen te verwerven[212]. Eind 1933 was Van den Berghe druk in de weer om het nodige geld te verzamelen. Daarvoor deed hij een beroep op de gematigde krachten in en rond het VNV. Op hetzelfde moment verklaarde ook Tony Herbert zich bereid de nodige middelen op tafel te leggen. Herbert gaf ook te kennen leider van de VNV-Perscentrale te willen worden. Het is duidelijk dat die verschillende pogingen tegen elkaar gericht waren en een politieke betekenis hadden binnen de strijd tussen gematigden en radicalen in het VNV.

De Nederlandse eigenaars gaven evenwel de voorkeur aan Herman Van Puymbrouck. Hij beloofde een kapitaalinbreng van 200.000 frank in twee schijven, waarvan de eerste schijf van 100.000 frank onmiddellijk werd betaald. Waar Van Puymbrouck dit geld haalde is niet bekend. Hijzelf heeft steeds volgehouden dat het uit zijn persoonlijk bezit kwam. Over de tweede 100.000 frank bestaat grote onduidelijkheid. Later zou Van Puymbrouck beweren dat hij ze in 1936 betaalde. Hij zou ook nog 100.000 frank in de vorm van 'arbeid' hebben ingebracht[213]. Van Puymbrouck trad toe tot de 'Stichting ter Bevordering van de Nederlandse Beschaving' en verwierf de controle over de meerderheid van de aandelen, die wel in het bezit van de 'Stichting' bleven[214]. Samen met Van Puymbrouck kwamen ook August Borms en Adelfons Henderickx in de 'Stichting'. Voorts had Karel Peeters, bestuurslid van de Antwerpse Frontpartij, zitting in de 'Stichting', waar hij de ontslagnemende Jules Spincemaille verving als afgevaardigd beheerder.

Herman Van Puymbrouck, gewezen voorzitter van de Frontpartij, wilde opnieuw een vooraanstaande rol spelen in de Vlaams-nationale politiek. *De Schelde* zou zijn instrument worden. Voorlopig bleef hij vasthouden aan de principes van de Frontpartij, toen nog de sterkste Vlaams-nationalistische formatie in de Antwerpse regio. Met Karel Peeters en Adelfons Henderickx in de 'Stichting' had die partij trouwens een stevige voet in huis.

Van Puymbrouck had maar een halfjaar nodig om in te zien dat het VNV de meest geschikte organisatie was om zijn blad nieuw leven in te blazen. Midden 1934 werd Van Puymbrouck betrokken bij de moeizame fusiepogingen tussen het VNV en het Antwerpse Front. *De Schelde* was een belangrijk element bij die onderhandelingen en daardoor kon de hoofdredacteur zich in een vooraanstaande onderhandelingspositie dringen. Van Puymbrouck werd lid van het VNV en met *De Schelde* als wapen slaagde hij erin het Antwerpse Front te splijten. In de krant volgde Karel Peeters de zwenking. Adelfons Henderickx nam ontslag omdat hij het oneens was met Van Puymbroucks maneuvers[215]. Voor de hoofdredacteur was het van belang zijn greep op de krant te handhaven door zijn Antwerpse lezerskring zo groot mogelijk te houden. Met de overgang naar het VNV wilde Van Puymbrouck wel een stevige financiële ruggesteun verwerven door een gevoelige stijging van de oplage, maar dat mocht niet ten koste gaan van zijn controlerende positie. Toen Van Puymbrouck het blad in handen kreeg, had het een oplage van ca. 7.000[216]. Ten tijde van zijn zwenking naar het VNV zakte ze tot ca. 6.000[217]. Al snel werd het Van Puymrouck duidelijk dat de VNV-leider zich niet alleen tevreden stelde met alleen een retorische onderwerping aan het VNV-gezag. De Clercq wou zelf bepalen wie aan het roer van *De Schelde* zou staan. Van

Puymbrouck verschool zich achter de Nederlandse eigenaars van het blad om de aanspraak van De Clercq op volledige controle af te wijzen[218].

In het VNV was het vooral de Aalsterse groep die de volledige controle door het VNV eiste. Ernest Van den Berghe schreef aan Van Puymbrouck dat er geen misverstand mocht bestaan: Bert D'Haese moest de leiding van de redactie krijgen[219]. Formeel was de redactie immers onderworpen aan de VNV-Perscentraleleider. Van Puymbrouck antwoordde dat hij bereid was D'Haese in de redactie vetorecht te geven[220]. Aan de VNV-leider stelde hij voor dat perscentraleleider Bert D'Haese de hoofdredactie met hem zou delen. En er konden nieuwe

leden in de raad van beheer worden opgenomen[221]. Bert D'Haese werd in september 1934 inderdaad opgenomen in de redactie van de krant. Al een maand later kwam het tot een kortsluiting tussen hem en Van Puymbrouck. De aanleiding daartoe was het financieel beheer van de krant. D'Haese die in het VNV een campagne leidde met het oog op het werven van nieuwe abonnementen wilde niet dat de nieuwe inkomsten gebruikt werden om oude schulden te delgen. Het lijdt geen twijfel dat dit paste in een strategie om *De Schelde* te kunnen kopen. Men mag daarbij niet vergeten dat de Vlaamse Spaar- en Leenbank schuldeiser was van *De Schelde*.

In het licht van latere ontwikkelingen wordt weleens verondersteld dat Staf De Clercq volledig aan de kant stond van de Aalstenaars. Er zijn feiten die erop wijzen dat dat niet zo evident is. Zo gaf De Clercq Van Puymbrouck inzage van een brief van Bert D'Haese waarin die stelde dat de nieuwe abonnementsgelden niet mochten worden aangewend om de schulden van *De Schelde* te delgen. Ofschoon ik die brief niet terugvond, lijdt het geen twijfel dat D'Haese dit vertrouwelijk aan De Clercq meedeelde. Van Puymbrouck schrijft trouwens dat zijn correspondentie met De Clercq 'zodanig is gesteld, dat gij [ze] door D'Haese kunt laten lezen zonder dat hij vermoedt, dat ik van U inzage ontving van zijn brief [...].'[222]

Zeker is dat de VNV-leider de macht van Van Puymbrouck wilde fnuiken. Er zijn aanwijzingen dat hij geprobeerd heeft hem te verschalken. Op 12 oktober 1934 schreef hij een brief aan Van Puymbrouck waarin hij meedeelt dat 'door een Vlaming, waarvan ik U de naam mondeling zal mededelen' een voorstel werd gedaan tot een injectie van 150.000 frank die naar goeddunken mag worden besteed[223]. De enige voorwaarden van de milde schenker waren: 1. Borms moest worden vermeld als beheerder; 2. de schenker kreeg het recht naar goeddunken artikels te plaatsen, mits eerbiediging van de VNV-richtlijnen; 3. het VNV moest totaal en op elk gebied over het blad kunnen beschikken. De Clercq schreef dat hij zich op de vlakte had gehouden daar hij niets wou loslaten over de verhouding *De Schelde*/het VNV. Hij vond dat niet kon worden ingegaan op het voorstel. Hij had er immers grote bezwaren tegen dat de persoon in kwestie artikelen zou mogen publiceren en bovendien was de eis van volledige controle 'volgens de gegevens mij door U verstrekt, feitelijk onmogelijk'. Toch wilde De Clercq eerst weten wat Van Puymbrouck van de zaak dacht. Men vraagt zich af wat De Clercq in het schild voerde. Het lijkt er sterk op dat hij Van Puymbrouck uit zijn tent wilde lokken. Het voorstel van de onbekende was immers uitermate gunstig voor het VNV. Hapte Van Puymbrouck toe, dan zou daaruit blijken dat de VNV-controle niet 'feitelijk onmogelijk' was en dat Van Puymbrouck de Nederlanders maar als alibi gebruikte. Zoals we verder zullen zien is het niet ondenkbaar dat De Clercq inderdaad een financieel aanbod had gekregen uit de kringen van het Duitse *Propagandaministerium*[224].

Het probleem van de schulden was een belangrijke factor in de hele geschiedenis van de verhouding tussen de partij en de krant. Het VNV leek niet van plan de put zonder meer te dempen. Toen Van Puymbrouck via De Clercq vernam dat 'Aalst' niet wilde dat het geld van de nieuwe abonnementen zou worden aangewend om de oude schulden te delgen, reageerde Van Puymbrouck onthutst[225]. De VNV-steun voor *De Schelde* was dus zeker niet onvoorwaardelijk. Niettemin werd de werfactie groots aangepakt. Al op 17 september 1934 had Bert D'Haese onder de titel 'De Schelde wordt weerom onze Standaard' aangekondigd dat voor het eind van het jaar 2.000

nieuwe abonnees gevonden moesten worden. Alle VNV-leiders kregen opdracht zich daar bij voorrang voor in te spannen. Van toen af begon de VNV-weekbladpers een intensieve werfcampagne. Elke week verschenen 'Erelijsten van *De Schelde*' waarin per arrondissement het aantal nieuwe abonnees werd opgegeven. Dat duurde tot op 23 december 1934 de laatste lijst verscheen. Er zouden toen 3.375 nieuwe abonnementen zijn ingeschreven[226]. In zijn nieuwjaarsboodschap voor 1935 gaf De Clercq de leider van de

Perscentrale de opdracht dat jaar nog eens 4.000 nieuwe abonnees te zoeken[227]. De redactie van de krant kreeg in de rede een veeg uit de pan:

'Elk lid van het VNV, elke Vlaams-nationalist vergete niet dat *De Schelde* hoe onvolmaakt en onvolledig ook, het enige dagblad is van de Vlaams-nationalisten en dat onze kampgenoten zelf, door hun werking ten bate van het blad, de tijd hebben te bepalen waarop het aan alle vereisten zal beantwoorden.'

De goede verstaander zal wel begrepen hebben dat de inspanningen van het VNV nodig waren om de redactionele controle te verwerven. Voorlopig bleef de VNV-weekbladpers de campagne voor *De Schelde* voortzetten, zij het op een lager pitje dan in de herfst van 1934. Midden 1935 kwam hieraan een einde. De aandacht verschoof dan volledig naar de weekbladpers. Op 25 augustus schreef Bert D'Haese een artikel waarin hij opriep abonnees te werven voor de weekbladpers. Op 13 oktober 1935 verscheen een hoofdartikel in grote opmaak onder de titel: 'De taak van heden. Onze weekbladpers. Van heden af tot Nieuwjaar moet er gezorgd worden dat duizenden nieuwe lezers aangeworven worden voor onze weekbladpers.'[228] Ook de weken daarna verschenen soortgelijke artikels. De aandacht voor de weekbladpers had ongetwijfeld te maken met de unificatieplannen die eind 1935 zouden leiden tot het weekblad *Strijd*. Maar het totale stilzwijgen over *De Schelde* kan daaraan niet te wijten zijn. In *Strijd* werd er in de eerste helft van 1936 met geen woord over de krant geschreven. Het gevolg was dat de verkoop van de krant duikelde. Op 1 april waren er nog maar 4.624 abonnees; ook de losse verkoop daalde[229].

Zeer waarschijnlijk heeft de boycot van het VNV te maken met een artikelenreeks in september 1935 van Herman Van Puymbrouck over nazi-Duitsland. Die artikels zetten veel kwaad bloed in het VNV. Later beweerde Van Puymbrouck dat zijn uitlating 'Gelukkig volk, dat een Adolf Hitler bezit' op 6 september 1935 hevige beroering bracht omdat 'de heren' zich in hun electorale belangen bedreigd voelden[230]. Op 9 november 1935 vroeg Staf De Clercq aan de leden van de Hoofdraad advies over de klachten die hij ontving over *De Schelde*. In de krant verschenen artikelen die 'onverenigbaar zijn met de christelijke grondslag van het VNV'. De leider werd verzocht maatregelen te treffen. Dergelijke artikelen wekten immers de schijn dat het VNV een fascistische organisatie zou zijn[231]. Staf De Clercq zag zich verplicht op 20 december 1935 strikte richtlijnen uit te vaardigen. Geen enkel artikel van 'gezaghebbende en verantwoordelijke personen van het VNV' over fundamentele of delicate onderwerpen mocht nog verschijnen zonder de voorafgaande toestemming van de VNV-leider[232]. In die tijd verschenen vooral in de socialistische pers artikelen over de pro-Duitse houding van *De Schelde*. *Vooruit* schreef dat *De Schelde* bezocht was door de Duitse gezant. August Balthazar dreigde ermee dat hij zou interpelleren in het parlement[233].

Staf De Clercq beweerde later dat het conflict met Van Puymbrouck al dateerde van april 1935, toen *De Schelde* plots de NSB van Anton Mussert de hemel inprees. Dat kwam volgens de VNV-leider omdat Van Puymbrouck uit die hoek financiële steun verwachtte. Toen de '20.000 afgebedelde gulden' niet kwamen, was het 'ineens al Duits nationaal-socialisme wat de klok sloeg, zonder er rekening mee te houden dat wij een ander land en een ander volk zijn en wat goed kan zijn in Duitsland, verkeerd kan zijn in Vlaanderen'[234].

Over de stappen die Van Puymbrouck in 1935 bij de NSB zou hebben ondernomen, vond ik geen sporen terug. *De Schelde* publiceerde in april 1935 wel enkele artikelen over de verkiezingsoverwinning van de NSB in die maand. Hoewel de sympathie voor de NSB duidelijk werd uitgesproken, was er toch ook enige reserve[235]. Heel veel aandacht besteedde de krant er overigens niet aan. Herman Van Puymbrouck was aanwezig op de NSB-Landdag van 5 oktober 1935, maar hij was er niet het enige lid van de VNV-Hoofdraad[236]. In november 1936 zou er vanuit de krant wel contact worden gezocht met de NSB met het oog op financiële steun[237]. Het lijkt er dus op dat Staf De Clercq zich in de chronologie vergiste. De nationaal-

socialistische manie die Herman Van Puymbrouck in september 1935 etaleerde, was zeker geen verbeelding van de VNV-leider. Van Puymbrouck streefde naar en verkreeg de financiële goodwill van het ‘Nieuwe Duitsland’. Het verplichtte Staf De Clercq contact te zoeken met de krachten achter Van Puymbrouck.

Eindnoten:

186 In april 1934 schreef Hilaire Gravez aan Hendrik Borginon dat hij aan De Clercq had voorgesteld Tollenaere het ‘consilium abeundi’ te geven: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.
187 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hilaire Gravez aan Staf De Clercq, 26 maart 1934.
188 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hilaire Gravez aan Staf De Clercq, 26 maart 1934.
189 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Staf De Clercq aan Reimond Tollenaere, 7 maart 1934. Gravez was het alleen niet eens met wat Tollenaere concreet had geschreven i.v.m. het AVNJ.
190 J. Acke, Ons lenteplan, in: *Jong Nederland*, maart 1934.
191 ARA, KA, Bundel 942. Correspondentie Staf De Clercq - Hilaire Gravez, 5 en 8 januari 1935.
192 H. Gravez, Bij mijn afscheid. Bij mijn nieuwe taak, in: *De Schelde*, 5 januari 1936.
193 Dit deel steunt grotendeels op het werk van L. Kauwenberghs, *Een stuk vrouwengeschiedenis: bijdrage tot de geschiedenis van het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond (1930-1944)*, 1980.
194 *De Strijd*, 28 oktober 1934.
195 *De Voorwacht*, 9 december 1934. Het VNVV heette in 1935 korte tijd ‘Algemeen Vlaams Nationaal Vrouwenverbond’ (AVNV).
196 *De Strijd*, 6 januari 1935.
197 *Gudrun*, december 1934.
198 Aldus Staf De Clercq in een rapport van 13 januari 1934 over het VNS: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.
199 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Zeer vertrouwelijk schrijven van Staf De Clercq aan ‘de leiders’ van het VNV, 13 januari. Vermoedelijk ging de brief naar de leden van de Hoofdraad en de Vlaams-nationale leiders van de arrondissementen waar het VNS actief was.
200 Mondelinge getuigenissen van Karel Lambrechts aan K. Leemans, 7 januari 1981: K. Leemans, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], p. 44. Wanneer deze vergadering precies plaatsvond wist Lambrechts zich niet te herinneren. Ik vond er ook geen documenten over terug.
201 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Staf De Clercq aan Bert D'Haese, 20 augustus 1934.
202 Volgens een artikel in *De Schelde*, 21 oktober 1934.
203 Volgens gegevens in *De Schelde*, 4 september 1935.
204 *De Schelde*, 1 september 1935. K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 53-57.
205 G. Vanthemsche, *De werkloosheid* [...], pp. 54 en 294-295.
206 K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 60-62.
207 *De Voorwacht*, 19 februari 1933. ‘Het hoekje van het Vlaams Nationaal Vakverbond’.
208 Louis kwam uit Aalst maar speelde verder geen rol van betekenis.
209 Voor de politieke (Grootnederlandse) achtergrond van de Nederlandse eigendom van *De Schelde*: cf. supra, p. 38.
210 AMVC, Dossier Hendrik Borginon. Correspondentie Hendrik Borginon - Jules Spincemaille - Tony Herbert - Ernest Van den Berghe, oktober 1933.
211 Cf. supra, p. 125.
212 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Ernest Van den Berghe aan Hendrik Borginon, 21 oktober 1933. Spincemaille zou van het Antwerpse Front al 50.000 frank hebben ontvangen. Het resterende bedrag zou geleverd worden door Aalst, Gent, Limburg, het VNS en Van den Berghe zelf.
213 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel 12. Brief van Herman Van Puymbrouck aan A. van Welij en W.J.L. van Es, 19 januari 1939. E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 44, 1987, 4, pp. 234-235.

214 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, p. 230.
215 AMVC, Dossier Het Vlaamse Front, F 4809 D. Brief van Adelfons Henderickx aan Herman Van Puymbrouck, 19 november 1934.
216 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, pp. 50-52. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Pieter Geyl, 20 december 1933.
217 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 1 oktober 1934. Dit kan kloppen. Volgens cijfers die Karel Peeters later, in 1938, verstrekte, had *De Schelde* op 15 september 1934 een totale oplage van 6.567 exemplaren (2.118 abonnementen en 3.709 ex. losse verkoop): ARA, KA, Bundel 946. Financiële verslagen van Karel Peeters voor Staf De Clercq, 30 juli 1938.
218 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 1 oktober 1934.
219 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Ernest Van den Berghe aan Herman Van Puymbrouck, 19 september 1934.
220 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Ernest Van den Berghe, 20 september 1934.
221 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 1 oktober 1934.
222 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 1 oktober 1934.
223 ARA, KA, Bundel 929. Brief van [Staf De Clercq] aan Herman Van Puymbrouck. De brief is niet ondertekend, maar de vindplaats, de inhoud en de stijl van de brief laten er geen twijfel over bestaan dat De Clercq de auteur ervan is. Bovendien staat in de marge de aantekening ‘Streng vertrouwelijk’ in het handschrift van De Clercq. Vooral de bepaling dat het geld ‘naar goeddunken’ mocht worden besteed doet argwaan rijzen. Het lijkt een appetijtelijke wortel voor de neus van Van Puymbrouck.
224 Cf. infra, p. 198.
225 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 1 oktober 1934.
226 *De Voorwacht*, 23 december 1934.
227 *De Strijd*, 6 januari 1935; *De Schelde*, 6 januari 1935.
228 *De Strijd*, 13 oktober 1935.
229 ARA, KA, Bundel 946. Financiële verslagen van Karel Peeters, 30 juli 1938.
230 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel 12. Brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es, 22 februari 1939.
231 ARA, KA, Bundel 942. Mededeling van Staf De Clercq aan de leden van de Hoofdraad, 9 november 1935.
232 ARA, KA, Bundel 944. Onderrichtingen van de leider, 20 december 1935.
233 *Strijd*, 15 december 1935.
234 ARA, KA, Bundel 931. Staf De Clercq, ‘Toestand van het dagblad’, september 1938.
235 O.m. *De Schelde*, 24 april 1935.
236 ARA, KA, Bundel 942. Mededeling van Staf De Clercq aan de leden van de Hoofdraad, 9 november 1935. Verslag over de NSB-Landdag in *De Schelde*, 16 oktober 1935.
237 Cf. infra, p. 323.

2.8 Een dubbelzinnig programma en een duidelijk imago

Toen naar het eind van 1934 toe een aantal organisatorische ontwikkelingen het VNV de wind in de zeilen gaf, was de tijd rijp om opnieuw te pogen een programma op te stellen. Het was de gematigde vleugel en met name Hendrik Elias die daartoe het initiatief nam. De doorbraak in Antwerpen en de toenadering van de Kempense en Limburgse organisatie deed opnieuw de hoop groeien dat de radicale grondslagen van het VNV konden worden afgezwakt. De ‘nieuwe marsrichting’ van het Verdinaso had bovendien het gevaar van die kant sterk gereduceerd[238].

Op 11 oktober 1934, een jaar na het verschijnen van de stichtingsproclamatie, schreef Hendrik Elias een artikel in *De Schelde* onder de titel: ‘De grondslagen van het VNV. Principeen en werkelijkheid’. Volgens Elias verzoende het VNV de zuivere principes met de werkelijkheid zowel op nationaal als op ‘sociaal-economisch’ terrein. De Grootnederlandse gedachte waar het VNV voor opkwam, belette niet dat de partij

rekening hield met de realiteit van een denationaliserende Belgische Staat die eendrachtig moest bestreden worden (versta: ook in samenwerking met degenen die Groot-Nederland als finaliteit afwezen). De nationale strijd was onlosmakelijk verbonden met de strijd voor een 'corporatieve volksorde'. Het ideaal van de corporatieve volksordening mocht geen kopie van het buitenland of geen theoretische structuur 'van een aan gans de wereld passend stelsel' zijn. 'De nieuwe gedachte moet groeien uit de werkelijkheid van de eigen grond.'

Enkele weken later schreef Elias een artikel waarin hij uitlegde dat het VNV weliswaar een autoritaire beweging was, maar dat dat niet betekende dat het VNV een dictatoriale regering nastreefde[239]. Daarin nam hij afstand van het fascistische concept dat de partij een voorafspiegeling is van de staat. De vrijwillig aanvaarde tucht in de partij was noodzakelijk voor een 'strijdformatie'. Een dictatoriale staat die alle burgers onderwierp, werd door het VNV afgewezen. Elias zweeg over de cruciale vraag tot welk maatschappijmodel de politieke strijd van zijn autoritaire partij dan wel moest leiden.

Voor Hendrik Borginon gingen de constructies van Elias lang niet ver genoeg. Hij wenste een duidelijke stellingname ten gunste van een democratisch maatschappijbestel. Begin 1935 schreef hij met het oog hierop een artikel voor *De Schelde*. De krant had zich onder impuls van Herman Van Puymbrouck al snel ontpopt tot een pleitbezorger van de antidemocratie[240]. Borginons artikel werd geweigerd vanwege zijn standpunt inzake de democratie. Enkele weken later verscheen in de VNV-weekbladpers een artikel waarin van leer werd getrokken tegen het algemeen stemrecht[241]. Het artikel verwees naar Duitsland waar sinds de afschaffing van de democratie alles beter ging. De auteur besloot: 'Als de dopkaart verdwijnt, mag voor mijn part de stembrief verdwijnen. [...] Boven de democratie van de helft plus één, stel ik de volksgezindheid, de volksliefde.' Voor Borginon was de maat vol. Hij gaf zijn ontslag met een vlammende brief, gericht aan Staf De Clercq en de meeste partijfunctionarissen van het VNV[242]. Borginon schreef dat hij het artikel met ontzetting had gelezen. In plaats van de normale 'ietwat onnozele fraseologie tegen het parlement' ging het nu over 'regelrechte, krasse stellingnamen [...] tegen het electief stelsel'. Voor Borginon was de grens bereikt. Het VNV werd voor hem 'onbewoonbaar'.

'Ik sta werkelijk verbaasd dat de gebeurtenissen zulk een wending hebben genomen.

Wellicht draag ik daarvan mede de schuld, doordat ik, gelijk zo vele anderen die denken zoals ik, steeds maar liet begaan, denkende dat de nuchtere zin toch vanzelf de bovenhand zou krijgen. Hoe volkomen wordt deze verwachting beschaamd!'

De grens was bereikt maar nog niet overschreden. Borginon eiste dat zijn brief op de Hoofdraad besproken zou worden. Als de Hoofdraad hem niet volgde dan zou hij zich openlijk desolidariseren van het VNV. Hij zou dan zijn bezwaren kenbaar maken voor een ruimer publiek. Zijn politiek mandaat stelde hij ter beschikking. Het antwoord van Staf De Clercq is betekenisvol voor de opvattingen van de VNV-leider[243]. Hij wilde niet in discussie gaan over de grond van de zaak. Een artikel tegen een electoraal stelsel 'van de helft plus één' verloochende niet het principe van de volksmedezeggenschap. Bovendien: 'Alle stelsels duren nu eenmaal hun tijd en verdwijnen gewoonlijk na hun verwording. Wie zal dat tegenhouden?' Voor Staf De Clercq was het dus allemaal bijkomstig. De democratie op basis van het algemeen stemrecht was gedoemd te verdwijnen. Het VNV moest er dus niet aan vasthouden. De Clercq beloofde in ieder geval de zaak aan de Hoofdraad voor te leggen. Die deelde blijkbaar de mening van de VNV-leider, want Hendrik Borginon nam ontslag[244]. Op de Landdag in mei bleef hij afwezig[245]. Borginon beet echter niet door. Hij maakte zijn ontslag niet bekend en nam niet publiek stelling tegen het VNV. Hij bleef in het parlement en leidde daar voor de buitenwereld de VNV-fractie. Blijkbaar trachtte hij alleen binnenskamers een koerswijziging te veroorzaken. In 1935 herhaalde dit scenario zich toen Borginon opnieuw ontslag nam wegens de aanvaarding van Ward Hermans als lid van het VNV.

Misschien bleef Borginons demarche toch niet helemaal zonder gevolg. Omstreeks de tijd dat hij zijn brief schreef, kreeg Elias van de Hoofdraad de opdracht een VNV-programma te ontwerpen. In april had hij de tekst klaar. Hij werd rondgestuurd naar alle leden van de Hoofdraad. Staf De Clercq vergat ook Reimond Tollenaere niet die toen al negen maanden in de kazerne van Mechelen verbleef. Tollenaere stuurde prompt zijn commentaar[246]. Noch zijn opvattingen noch zijn strijdvaardigheid waren getemperd. Hij meende dat de aanvaarding van het ontwerp van tekst van Elias als programma, de doodsteek voor het VNV zou betekenen. Tollenaere dreigde met ontslag als de tekst zou worden gepubliceerd. Zijn demarche sorteerde effect. De tekst van Hendrik Elias werd voorgelegd aan de Algemene Raad en die amendeerde de tekst op enkele essentiële punten. Elias zegt zelf dat de Algemene Raad - dat waren de leden van de Hoofdraad en de arrondissementsleiders - na stemming(!) de tekst afwezen[247]. Elias nam stante pede ontslag uit al zijn functies waarop Staf De Clercq verklaarde in dat geval het VNV te zullen ontbinden. Daarop zou Elias gezwicht zijn. In mei 1935 verscheen anoniem de brochure *De Dietsche Volksstaat* met de gedrukte tekst, met weglating van de gewraakte passages. Als auteur was het 'Vlaams-nationaal studiebureau voor culturele, politieke en sociaal-economische vraagstukken' opgegeven.

Het is niet meer mogelijk na te gaan welke passages geschrapt werden, want de oorspronkelijke tekst van Elias is niet bewaard gebleven. Elias zelf beweert dat twee pagina's over het federalisme wegvielen zodat het programma opnieuw een integraal Grootnederlands karakter kreeg. Betekent dit dat de andere gedeelten van zijn tekst ongewijzigd bleven?

De Dietsche Volksstaat was het eerste uitgewerkte programma van het VNV en het zou tot aan de Tweede Wereldoorlog het belangrijkste programmatische geschrift blijven. Een grondige analyse is dus nodig. Ik zal de tekst vergelijken met de stichtingsproclamatie en de teksten die bij de stichting van het VNV werden beschouwd als het eerste programma.

De Dietsche Volksstaat bestaat uit drie delen: 1. 'De Dietse gedachte'; 2. 'De politieke vormen'; 3. 'Het sociaal-economische vraagstuk'.

Het eerste deel wordt ingeleid met een verklaring van het Grootnederlandse standpunt: de taal staat daarbij centraal. Volgens *De Dietsche Volksstaat* creëert de gemeenschappelijke taal een belangengemeenschap. Rassentheoretische overwegingen worden daarbij expliciet ver-

worpen. Walen en Vlamingen hebben een zelfde Germaanse afstamming, maar de verschillende taal en cultuur hebben geleid tot een verschillend gemeenschapsbewustzijn.

De verschuiving in de terminologie van Grootnederlands naar Diets heeft wellicht te maken met de 'nieuwe marsrichting' van het Verdinaso. De brochure stelt dat Dietsland alleen de Nederlandstalige gebieden van de Nederlanden omvat. Van Severens Bourgondische opvatting werd afgewezen omdat de integratie van de Walen haaks stond op de nationale opvatting van het VNV die immers de taal als uitgangspunt heeft. De term Dietsland vervangt vanaf de Landdag van 1935 de term Grootnederlands, het tijdstip waarop ook de brochure verscheen. Over de concrete Dietse politiek van het VNV is de tekst vager. Er wordt gesteld dat het Dietse standpunt overal en altijd het uitgangspunt moet zijn van elke actie. Het VNV verwerpt elke andere oplossing: de Belgische taalwetgeving, de bestuurlijke scheiding, de culturele zelfstandigheid. Het zijn de schijnoplossingen van het 'Vlaams belgicisme'. Maar het VNV liet de deur op een kier. Het beschouwde de federale reorganisatie van de Belgische Staat als een etappe en het was zelfs denkbaar 'dat de leden - of eventueel de vertegenwoordigers - van het VNV in het Belgische parlement zelf een dergelijk voorstel zouden indienen. [...]'

Over de manier waarop het politieke doel moest worden bereikt:

'Het VNV strijdt met de wettige middelen. Wij willen in de perken der wettelijkheid blijven zolang het kan, zolang wij door de omstandigheden, door de tegenstrevers zelf niet gedwongen worden andere wegen te volgen. [...] Er kunnen ogenblikken zijn waarin de greep naar de macht een plicht wordt, wanneer het niet gebruik maken van een recht tot zelfverweer zou gelijk staan met lafheid. [...] Maar vooralsnog zijn de omstandigheden dusdanig dat de vrijheden gewaarborgd door de Belgische grondwet ons ruimte genoeg laten om te ageren voor ons programma en voor onze doelstelling. [...] Wij bereiden revolutionairen voor, geen revolutie. Revolutionairen t.t.z. gelovigen in de Dietse toekomst die willen afbreken met de bestaande toestanden en die bereid zijn alles te offeren voor hun ideaal. [...]'

De nationale doelstelling en de manier om die doelstelling te bereiken bleven dus binnen de grenzen van de stichtingsproclamatie en van de Landdagrede van 1934.

Het tweede deel van de brochure begint met een betekenisvol citaat van Jean-Jacques Rousseau: 'S'il y avait un peuple de dieux, il se gouvernerait démocratiquement. Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes.' Zoals in zijn artikels over de 'organische democratie' poogde Elias de kool en de geit te sparen. De liberale parlementaire democratie was niet opgewassen tegen de problemen van deze tijd en een gevaar geworden voor het nationaal belang. Een aantal essentiële democratische waarden mochten evenwel niet in het gedrang komen.

De kritiek op de liberale, parlementaire democratie is het best uitgewerkte stuk van de brochure. De klassieke elementen zijn aanwezig: de onbekwaamheid van vele parlementsleden, de particratie, het electoralisme, de heerschappij van de bureaucratie, de politisering, het gebrek aan controle op financiële groepen. Het is een relatief nuchtere opsomming van de knelpunten van het democratische bestel. De aanval op de 'heerschappij en ontaarding van het partijwezen' ging echter zeer ver. De partijvorming op zich werd weliswaar een logisch gevolg van de democratie (en dus niet alleen van de verfoeide 'liberale democratie') genoemd.

De noodzakelijke hervorming van de staat moest enerzijds leiden tot het wegvallen van een aantal bevoegdheden die de staat zich had toegeëigend om die toe te vertrouwen ‘aan de natuurlijke geledingen, aan de organen van de maatschappij: de corporaties’.

Dit gebrekkig functioneren had het geloof van de massa in de democratie gedood. ‘De ondergang van de democratische mystiek’ luidde het einde in van dit regime. Daartegenover won de autoritair-totalitaire staat aan prestige. Maar geen enkele maatschappelijke

vorm is eeuwig. De ontwikkelingsgang van de maatschappijen slingert zich tussen vrijheid en staatsdwang.

'Het VNV, bij het zoeken naar dit evenwicht, verwerpt de autoritaire (= dictatoriale) en totalitaire staat, om zich te stellen op het standpunt van de volksmedezeggenschap en de volkscontrole in de regering. [...]

Het VNV erkent de primauteit van het nationaal belang, dat de beperking omsluit van de individuele vrijheid, maar de staat moet nochtans de onvervreemdbare rechten van de persoonlijkheid, het gezin en de godsdienst eerbiedigen. Het VNV verwerpt de stelling van de rechteloosheid van de enkeling tegenover de gemeenschap en blijft aldus vasthouden aan een der grote beginselen van de rechtstaatsgedachte in tegenstelling tot de opvatting van het heersersrecht dat voor de onderdanen enkel de plicht kent van de gehoorzaamheid.'

Deze opvatting was niet in tegenstelling met het concept van de autoritaire partij. De argumentatie die Elias al had aangevoerd in zijn artikel over dictatuur en leiderschap[248] verduidelijkt deze bewering.

Deel 2 besloot:

'[...] aan de grond onzer politieke herordeningsplannen [ligt] een nieuwe opvatting der maatschappij: deze der organische staatsopvatting waar de bevoegdheden van de staat tot een minimum worden herleid om deze over te dragen op de corporaties, onder waarborg van volkscontrole en volksmedezeggenschap zowel op het gebied van het politieke als op het gebied van het corporatieve. Wij zouden dit stelsel kunnen noemen de organische democratie.'

Zo belandde Elias weer bij het concept dat eind 1933 in de schoot van de jonge partij tot zoveel spanningen had geleid. Zijn opvattingen waren niet wezenlijk veranderd. Net als toen is Elias bijzonder duidelijk over de verwerping van de parlementaire democratie, maar bijzonder onduidelijk in de bepaling van de krachtlijnen van de zg. organische democratie. Men verneemt bijv. niet hoe 'volkscontrole' en 'volksmedezeggenschap' georganiseerd moesten worden. Verder in zijn brochure gaf hij zich een stukje bloot door te stellen dat 'het zuiver algemeen stemrecht een formule [is] van volkscontrole die haar pro en contra heeft in ongeveer gelijke waarde'. Hij spreekt zich niet verder uit, maar het algemeen enkelvoudig stemrecht lijkt alvast geen conditio sine qua non voor de 'organische democratie'. Ook over het bestaan van vrije politieke partijen verneemt men geen woord, hoewel het bestaan van partijen een logisch gevolg van de democratie wordt genoemd. Hoe zat dat dan in een 'organische democratie'?

In het derde deel gaat de brochure uitvoerig in op het liberalisme enerzijds en het socialisme, marxisme en reformisme anderzijds. De conclusie is dat er ter zake enorm veel verwarring bestaat. Zo berust het VNV op een socialistische grondslag als aan het begrip de essentiële betekenis wordt gegeven van het streven naar een economische orde, gericht op de gemeenschap. Het VNV verwerpt de liberale economie en geeft aan de gemeenschap het recht in te grijpen in de economie en desnoods in het privé-bezit. De term socialistisch is evenwel onbruikbaar omdat hij al te zeer geassocieerd wordt met de sociaal-democratie en dus met het reformistisch marxisme. Het begrip nationaal-socialisme is dan weer te zeer verbonden met een theorie 'die grondig verschilt van de opvattingen van het VNV'.

Het VNV streeft naar een 'organisch-solidaristische staatsordening': 'De organisch-solidaristische staatsordening veronderstelt dat aan de verschillende

natuurlijke organismen van de staat de macht en de bevoegdheid tot zelfstandig leven wordt gegeven m.a.w. veronderstelt het tot-stand-komen van een volkscorporatieve ordening.' De voorwaarden voor de uitbouw van de volkscorporatieve orde zijn: 1. het behoud van het privaat bezit zowel inzake de verbruiksgoederen als ten aanzien van de produktiemiddelen 'binnen de perken van zijn sociale zending'; 2. de organisatie van het kredietwezen door de gemeenschap via de

nationalisering van de banken; 3. een strenge reglementering van het beurswezen; 4. de opbouw van corporaties op basis van de zelfstandige beroepsvertegenwoordiging.

Het VNV wilde dus de oprichting van vrije corporaties die autonoom het economische leven in hun economische sector bepaalden. Zij worden slechts gecorrigeerd door de staat wanneer zij zouden afwijken van het algemeen belang. Dit corporatieve systeem vereist de vervanging van vrije beroepsorganisaties door nationale organisaties.

De behandeling van het ‘sociaal-economische vraagstuk’ in dit eerste uitgewerkte VNV-programma bleef dus binnen de lijnen van de stichtingsproclamatie. Het heeft op zich weinig betekenis het VNV-programma corporatistisch te noemen. Het begrip corporatisme dekt zeer uiteenlopende ladingen, gaande van een sociaal overlegmodel tot een dictatoriaal staatscorporatisme[249]. Het ‘volkscorporatisme’ van het VNV was in zijn essentie vooral onduidelijk. Het precieze functioneren van de corporaties wordt niet verklaard. De manier waarop de corporaties zich verhouden tot de staat al evenmin. De houding tegenover het privé-bezit was tweeslachtig. Alleen de bankwereld - een milieu waarmee het VNV bijzonder weinig affiniteit had - werd geviseerd. Voorts werd aan het privaat bezit niet geraakt. Wat de ‘sociale zending’ van de eigendom inhield wordt niet verklaard. In feite was alleen duidelijk dat in het nieuwe stelsel geen plaats was voor vrije vakbonden. Het was overigens dat punt dat in de VNV-propaganda vooral aan bod kwam.

Arie Willemsen meent dat ‘de zeer knappe, uitvoerige theoretische verhandeling’ in Elias' sociaal-economische onderdeel veel gemeen had met de opvattingen van Hendrik De Man, behalve dan wat de afschaffing van de vakbondsvrijheid betreft[250]. Elias' stuk was natuurlijk niet te vergelijken met de diepgravende studies die De Man had gepubliceerd i.v.m. het ‘Plan van de Arbeid’. Het opgeven van het klassebelang voor het algemeen belang en de nationalisering van de kredietinstellingen zijn elementen die in beide teksten gemeenschappelijk zijn. Dat geldt ook voor het idee van een sterke uitvoerende macht die opgewassen is tegen de financiële belangengroepen. Bij De Man moest een sterk staatsgezag daarvoor zorgen, bij Elias wordt de rol van de staat ter zake beperkt tot een minimum en vervangen door het corporatiewezen. Zowel het planisme als het ‘volkscorporatisme’ mikten op de middenklassen. De Man wilde wel beletten dat middengroepen zouden afglijden naar het fascisme en in die zin sproot zijn Plan voort uit de bezorgdheid voor de democratie[251]. Daartegenover ging Elias juist zeer ver in de afbraak van de democratische premissen. De aanval op de vrije vakbonden en het facultatief stellen van het algemeen enkelvoudig stemrecht zijn er krasse voorbeelden van. Maar Elias probeerde vanuit zijn positie ook een dam op te werpen tegen de fascistische elementen in zijn partij. Het (weliswaar voorwaardelijk) vasthouden aan de wettelijkheid en aan de elementaire beginselen van de rechtsstaat zijn er uitingen van.

Elias was in de eerste plaats geïnteresseerd in de hervorming van de Belgische unitaristische staatsstructuur. Al de rest was hieraan ondergeschikt. Staatsvormen waren relatief: geen enkele is eeuwigdurend, schreef de historicus. In die zin was hij geen verdediger van de democratie maar ook geen fervent voorstander van een andere samenlevingsvorm. Alleen enkele in wezen liberaal-burgerlijke politieke principes waren voorlopig onaantastbaar. Zowel dit gebrek aan overtuiging als het desondanks

vasthouden aan die enkele principes maakten, volgens Reimond Tollenaere, van Elias het symbool van de ‘oude tijd’.

Ik heb geen reacties van Tollenaere gevonden op *De Dietsche Volksstaat*. Het staat vrijwel vast dat het stuk, ondanks de schrapping van de federalistische pagina's, in geen enkel opzicht voldeed aan zijn verwachtingen. Het tegenover De Clercq uitgesproken ultimatum zou hij evenwel niet ten uitvoer brengen. Ook Borginon kan moeilijk blij zijn geweest met dit programma. Toen hij op 2 september 1935 n.a.v. de opname van Ward Hermans in de partij opnieuw ontslag nam als lid van het VNV, schreef hij aan Staf De Clercq dat de komst

van Hermans maar een aanleiding was. De ware oorzaak was een totale afkeer van het VNV-programma[252]:

'De staatsvorm die het VNV nastreeft, is in een regime van vrijheid niet denkbaar, stelt integendeel een dictatoriaal gezag en een totalitair beleid voorop. [...]

Ik kan me voor Vlaanderen geen erger ramp voorstellen, dan dat het politiek programma van het VNV zou worden verwezenlijkt [...].'

Borginons analyse was correct. De explicitering van de noodzaak van een rechtsstaat en een politieke strijd binnen de wettelijkheid enerzijds en het principieel afwijzen van een autoritaire staat anderzijds maakten weliswaar dat *De Dietsche Volksstaat* ideologisch een stap achteruit was in vergelijking met de stichtingsakte van het VNV. Maar dit zou de verdere fascisering van de partij niet kunnen afremmen. Integendeel, de brochure werkte die ontwikkeling op tal van punten in de hand. Het is bovendien maar de vraag of de VNV-militant zich veel gelegen liet aan de ideologische verschuiving en het achterhoedegevecht van Hendrik Elias. Op het moment dat *De Dietsche Volksstaat* werd gedrukt, werd de eerste VNV-Landdag gehouden. De aanwezigen konden er zich laten meeslepen door een massaspektakel, typisch voor een fascistische partij. Zo'n Landdag krijgt m.i. een veel grotere betekenis dan het verschijnen van het eerste uitgewerkte VNV-programma.

De eerste Landdag van het VNV was een belangrijk ontwikkelingsmoment van de partij. Er werd radicaal gebroken met het bonte kermisachtige verloop van de Landdagen uit de periode voor de stichting van het VNV. In de VNV-pers verschenen strikte instructies over het verloop van de Landdag. Eigen vlaggen, spandoeken, fanfares en colportages waren verboden. Mannen, vrouwen en jeugd werden apart opgesteld. Bijeenkomsten in het dorp van Kester (lees in de cafés) waren verboden. 'Er zijn kermisdagen genoeg in Vlaanderen. De eerste bijeenkomst van 't VNV zal dragen den stempel van de nieuwe tijd en van de nieuwe kamp.'[253]

Waar de Landdag van 1934 die uitdrukkelijk niet als de eerste VNV-Landdag werd beschouwd, nog als een overgang kan worden gezien, had die van 1935 alle ingrediënten van geregisseerde fascistische massabijeenkomsten, zoals die o.m. in Italië en Duitsland al jaren plaatsvonden.

Het belang van zo'n stijlverandering is niet te onderschatten. Het valt op hoe Hendrik Elias in zijn boek welgeteld twee weinigzeggende zinnen besteedt aan de Landdag van 1935[254]. Arie Willemsen relativeert het schouwspel op de Kesterheideheuvel. Het geheel kwam van Herman Van Puymbrouck, een man die sinds hij lid is van het VNV, doorholt en die al snel in zijn rol van 'hogepriester' wordt afgevoerd[255]. De man die bij zijn toetreding tot het VNV op de eerste pagina van *De Schelde* schreef: 'Ik word geroepen. Hier ben ik! Heil de Leider!'[256], was de geknipte figuur om de Landdag van 1935 te regisseren. In zijn nieuwjaarsboodschap, januari 1935, zei De Clercq dat de kersverse leider van de Cultuurcentrale voor de grote taak stond het VNV een nieuwe stijl te geven. De Landdag zou daartoe een goede gelegenheid bieden[257]. Van Puymbrouck kreeg dus een welbepaalde opdracht van de VNV-leider. Het was trouwens ondenkbaar dat in Kester - de thuishaven van de VNV-leider - iets zou gebeuren dat niet zijn volledige goedkeuring wegdroeg. Wie de hierboven geciteerde brieven van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, einde 1933-begin 1934, leest, ontdekt dat op de eerste VNV-Landdag wordt uitgevoerd wat hij toen al schreef over de uiterlijke kenmerken vlag, groet en leiderscultus als 'de

electrische geleiders' van de Nieuwe Orde. Zo'n nieuwe stijl was een conditio sine qua non om van het VNV een organisatie te maken die de 'dynamiek [bezat] om geschiedenis te maken. In klein formaat wat bij de Duitsers het bloed warmer doet kloppen wanneer ze horen van het mystische "Dritte Reich"[258]'. Kester 1935 werd inderdaad een mini-reproduktie van een *Reichsparteitag* van de NSDAP.

Op zaterdagavond had een nachtwake plaats, badend in Germaanse mystiek. Herman Van Puymbrouck sprak er over 'Duizend jaar Dietse cultuurgemeenschap'. De Landdag

werd gedomineerd door de vlag, de groet en de leider. August Borms hees de nieuwe officiële VNV-vlag: de deltavlag met het deltateken als symbool voor Dietsland[259]. De Romeinse groet met de uitroep 'Houzee' werd de officiële VNV-groet. De spreekbeurt van de leider werd het hoogtepunt van de dag[260]. Staf De Clercq, geflankeerd door geüniformeerde AVNJ'ers, werd ingeleid door een spreekkoor. De tekst van Ferdinand Vercnocke ging over Artevelde. De suggestie lag er vingerdik bovenop. Artevelde/De Clercq werd aangeroepen als de verlichte leider:

> 'In hem verrijst de stem van Roeland
> Zijn woord is macht
> Zijn arm werpt over ons moed en kracht
> Zijn vuisten heien palen voor nieuwe dammen
> waarop de branding breekt!
> Hoort hij spreekt!
> Hoort hij spreekt!'

In de brochure over de Landdag heette het: 'Hij ontwerpt, hij beveelt, hij bundelt. Hij is symbool van orde. De leider denkt, de volgelingen handelen.'

Eindnoten:

238 Voor de ontwikkelingen in het Verdinaso: cf. infra, p. 181.
239 H.J. Elias, Dictatuur en Leiderschap. Noodzakelijk onderscheid, in: *De Schelde*, 1 november 1934.
240 O.m. zijn artikel 'Sterk naar binnen', in: *De Schelde*, 8 december 1934.
241 Volksgezind en democratie, in: *De Strijd*, 10 februari 1935.
Het artikel was niet ondertekend. Borginon veronderstelde dat Bert D'Haese de auteur is. Staf De Clercq bevestigde noch ontkende dat.
242 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 11 februari 1935. Afschriften vertrouwelijk gericht aan de leden van de Hoofdraad, enkele parlementsleden en arrondissementsmleiders.
243 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 13 februari 1935.
244 Dat blijkt uit een brief die hij op 13 maart 1935 schreef aan De Clercq: AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B.
245 Aan Bert D'Haese schreef hij op 10 mei 1935 dat hij afwezig bleef wegens de ontwikkelingsgang van het VNV waarmee hij zich absoluut niet kon verenigen: AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B.
246 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 29 april 1935.
247 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3; pp. 173-174. Wanneer de vergadering precies plaatsvond is niet bekend. Vermoedelijk begin mei 1935. Een verslag van de Algemene Raad werd niet teruggevonden.
248 H.J. Elias, Dictatuur en Leiderschap. Noodzakelijk onderscheid, in: *De Schelde*, 1 november 1934. cf. supra, p. 168.
249 D. Luyten, *Het corporatisme in de jaren dertig*, seminarie op het NSGWO II, 11 december 1987. Id. *Het corporatisme 1930-1944*, lezing op het colloquium *België* 1940. *Een maatschappij in crisis en land in oorlog*, NSGWO II, 24 oktober 1990.
250 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 374-375.
251 M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man* [...], pp. 188-195.
252 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 2 september 1935.

253 *De Strijd*, 21 april 1935.
254 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 174-175.
255 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 378 en 381-382.
256 *De Schelde*, 30 september 1934.
257 De boodschap van de leider bij de aanvang van 1935, in: *De Schelde*, 6 januari 1935.
258 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 20 oktober 1933.
259 August Borms was geen lid van het VNV. Hij heeft nooit een rol gespeeld in de partij en was door zijn naïviteit politiek onbruikbaar. Niettemin bezat hij voor vele militanten een onverwoestbare symboolwaarde. Daarom was het belangrijk dat de partij Borms op de Landdag voor haar kar kon spannen. L. Vandeweyer, De politieke rol van August Borms tussen 1918 en 1933, in:
Verschaeviana, Jb. 1986, pp. 113-114.
260 De landdagrede handelde vooral over de buitenlandse politiek. Ze wordt behandeld in het hoofdstuk over de buitenlandse politiek van het VNV tot 1936.

2.9 Besluit

In 1934 en 1935 werden de organisatorische en ideologische geboorteweeën van het VNV moeizaam overwonnen.

De partijleiding bouwde zich organisatorisch uit zoals voorzien in de stichtingsproclamatie. De meeste Centrales kregen een titularis en de gouwkaders werden opgevuld. Een en ander had tot gevolg dat de Hoofdraad sterk uitbreidde, maar tegelijk zijn functionaliteit verloor door gebrek aan interne coherentie. In de Hoofdraad zaten immers de leiders van verenigingen waarvan de integratie in het VNV nog grotendeels theoretisch bleef. Staf De Clercq ontpopte zich verder als een autoritair leider die er niet voor terugdeinsde op cruciale momenten zijn Hoofdraad buiten spel te zetten. Van in den beginne heeft hij ernaar gestreefd de macht van de regionale leiders te beperken door een centralistisch partijapparaat op te bouwen. Aanvankelijk zette hij daar de Kernbeweging van zijn radicale propagandaleider Reimond Tollenaere voor in. De VNV-leider beschouwde de Kernbeweging als een middel om het radicalisme van Tollenaere en diens volgelingen te kanaliseren. Het kwam al snel tot een hevig conflict tussen de Kernbeweging en de regionale leiders. Zij fnuikten de ambitie van Tollenaere en De Clercq door de Kernbeweging financiële steun te ontzeggen. Zonder steun uit de arrondissementen was het initiatief ten dode opgeschreven. Het toont aan hoe relatief De Clercqs macht als VNV-leider was. Pas nadat midden 1934 Tollenaere door de dienstplicht tijdelijk uit het VNV verdween, waardoor meteen ook de Kernbeweging werd opgedoekt, kreeg het VNV de wind in de zeilen.

Het ledental van de partij steeg in 1935 tot ca. 13.000. Een kleine duizend leden verkozen een geheim lidmaatschap. De partij verwierf een kleine financiële reserve door de centrale inning van contributies en giften.

Het VNV had in de beginjaren zijn zwaartepunt in de provincies West- en Oost-Vlaanderen en in Brabant. Bijna 80% van de leden van het VNV kwam uit die provincies. Niet toevallig waren er in de provincies Antwerpen en Limburg Vlaams-nationale partijen actief die zich niet of slechts zeer aarzelend bij het VNV wensten aan te sluiten. Toch tekende zich ook in deze provincies stilaan verandering af.

In Antwerpen stond de Frontpartij onder toenemende druk van het VNV. Belangrijk was de houding van Herman Van Puymbrouck. Aanvankelijk probeerde hij met *De Schelde* een verzoenende rol te spelen tussen de Frontpartij en het VNV. Toen hij onder druk van de

financieel zorgelijke toestand van de krant, in de herfst van 1934 partij koos voor het VNV, luidde hij de zwanezang in van de Frontpartij. Van Puymbrouck bracht eerst de leiders van de Frontpartij opnieuw aan de onderhandelingstafel. Ze werden geconfronteerd met een onverzettelijke VNV-leider: het programma van het VNV was te nemen of te laten. Wanneer het Front onder die voorwaarde niet wilde toetreden, dan was de VNV-leider bereid te onderzoeken of een 'werkverbond' kon worden gevormd, op voorwaarde echter dat de Frontpartij uit de 'godsvredefederatie' zou stappen. De 'godsvredefederatie' was een poging om een nationale democratisch Vlaams-nationalistische partij te vormen, tegen het VNV. De Federatie stond of viel met de Antwerpse Frontpartij, aangezien de andere groepen gemarginaliseerd waren. De VNV-leiding wilde daarom in een eerste fase de Frontpartij afdammen. De Frontpartij stond voor een verscheurende keuze. Een grote meerderheid van de kaders wenste niet in zee te gaan met het VNV, maar aan de top heerste verdeeldheid. Toen eind 1934 enkele belangrijke leiders overgingen naar het VNV, was dit een nieuwe stap in de desintegratie van de Frontpartij en van de 'godsvredefederatie'.

De teloorgang van de Frontpartij had wijdere gevolgen. In het arrondissement Turnhout volgde Thomas Debacker de gebeurtenissen met argusogen. Electoraal moest hij kunnen rekenen op een stevige Vlaams-nationalistische organisatie in Antwerpen, te meer omdat in Mechelen de toestand zeer onzeker was. Het was dan ook niet toevallig dat de Turnhoutse KVV zich eind 1934 formeel inschakelde in het VNV. Debacker behield echter een groot stuk autonomie. *De Nieuwe Kempen* ging soms regelrecht in tegen de centrale leiding. Anders dan de Frontpartij had Debacker niet de ambitie buiten zijn politiek territorium te treden. Op die voorwaarde werd zijn onafhankelijke opstelling door de VNV-leiding gedoogd, ook al omdat de leiding weinig keuze had. Een poging om Debacker het spreken te beletten door hem eind 1935 zijn persorgaan te ontnemen, strandde: zowat de hele Turnhoutse organisatie volgde Debacker toen hij uit het VNV werd ontslagen. Net voor de verkiezingen van 1936 dreigde daardoor een electorale ramp in de provincie Antwerpen, zodat de VNV-leiding toegaf. De relaties werden hersteld. In oktober 1936 trad de Turnhoutse KVV opnieuw formeel toe tot het VNV. Ook Debacker zelf was bezorgd voor zijn electorale positie. In het arrondissement Mechelen zocht hij een vitale partner. Ward Hermans was de enige die daarvoor in aanmerking kwam. De verhouding tussen Hermans en de VNV-leiding was zeer slecht. Niet alleen zijn politieke bokkesprongen werden hem kwalijk genomen, hij was bovendien persona non grata voor de gematigde vleugel van de VNV-leiding omdat hij zich openlijk profileerde als nationaal-socialist. Tegen de VNV-leiding in forceerde Debacker de toetreding van Hermans tot het VNV. Debacker ging daarmee regelrecht in tegen de gematigde vleugel waartoe hij zelf kon worden gerekend.

De toenadering van de Limburgse KVV tot het VNV verliep zeer traag. De partijbladen verkondigden op maatschappelijk en nationalistisch gebied stellingen die afweken van de VNV-stichtingsproclamatie. De centrale leiding had in Limburg geen voet aan de grond. Toch zou uiteindelijk, met de aanstelling in januari 1935 van Hendrik Ballet tot VNV-gouwleider, de Limburgse organisatie formeel toetreden tot het VNV. Dat de werkelijke Limburgse leider, Gerard Romsee, op de achtergrond bleef, gaf aanwijzing dat er nog geen sprake was van een werkelijke integratie.

Het VNV was er dus net voor de verkiezingen van 1936 in geslaagd zich over heel Vlaanderen uit te bouwen. De organisatie was stevig in de provincies West- en

Oost-Vlaanderen en Brabant, al waren de verschillen tussen de arrondissementen aanzienlijk. Heel wat minder stevig stond het VNV in Antwerpen en Limburg. De VNV-leiding had er slechts een beperkte macht. Bovendien moest ze in Antwerpen rekening houden met een politieke concurrent die nog niet helemaal was uitgeschakeld.

Het VNV beperkte zijn activiteiten niet langer tot die van een politieke partij alleen. Zoals

voorzien in de stichtingsakte werd een jeugd-, een vrouwen- en een vakbondsorganisatie uitgebouwd.

Na het tijdelijk verdwijnen van Reimond Tollenaere kwam het tot een toenadering tussen het al langer bestaande AVNJ en het VNV. AVNJ-leider Hilaire Gravez koesterde met het AVNJ dezelfde ambities zoals Tollenaere het deed met de Kernbeweging. In feite was het AVNJ een militie onder het mom van een jeugdbeweging. Toen de Wet op de Private Milities soepel werd toegepast, werd het AVNJ gesplitst in een echte jeugdbeweging en een militantenorganisatie voor jongvolwassenen. De organisaties kwamen rechtstreeks onder het bevel van de VNV-leiding. Zowel de jeugdbeweging als de militantenorganisatie hadden een beperkt ledental.

Het VNVV, de Vlaams-nationalistische vrouwenorganisatie die al voor het VNV ontstond, telde al evenmin veel leden. VNVV-leidster Magda Gravez-Haegens sloot haar organisatie eind 1934 aan bij het VNV en werd zo de leidster van de officiële vrouwen- en meisjesorganisatie van de partij.

Het VNS was voor de VNV-leiding een belangrijk instrument voor de organisatorische uitbouw van het VNV, terwijl ook de vakbond profiteerde van de organisatorische expansie van de partij. Aanvankelijk was de relatie tussen de VNS-leiding en het VNV eerder problematisch. Het had te maken met het feit dat de Aalsterse organisatie, waarvan het VNS grotendeels afhankelijk was, niet onmiddellijk bereid bleek het VNV volop te steunen. Eenmaal dat de VNV-leiding zich verzekerd wist van de steun van de Aalsterse partijbonzen, kon ze het VNS gebruiken als een verlengstuk van de partij. De verregaande verstrengeling tussen vakbond en partij bleek bij de verkiezingen van 1936.

Op het gebied van de partijpers tekenden zich belangrijke ontwikkelingen af. Er deed zich een centralisering voor onder impuls van de Aalsterse uitgever-drukker Ernest Van den Berghe. Hij drukte al vóór 1933 een aantal regionale partijbladen van buiten het arrondissement. Vanaf januari 1935 gaf hij ook de onafhankelijk gebleven Westvlaamse bladen uit. Zo kon de pers worden geüniformiseerd. In de stichtingsmaanden van het VNV hadden de ‘Aalsterse’ en de Westvlaamse bladen elk een kant gekozen van het ideologische dispuut dat in de schoot van de partij werd uitgevochten. Dat VNV-bladen tegenstrijdige meningen verkondigden was uiteraard een aanfluiting van het autoritaire beginsel. Dat kon worden vermeden door een uniformisering die haar beslag kreeg toen vanaf 14 december 1935 nog maar één VNV-weekblad, *Strijd*, verscheen. Een aantal regionale bladen bleef bestaan. Het waren de spreekbuizen van organisaties die slechts aarzelend integreerden in het VNV: *De Nieuwe Kempen* van de Turnhoutse KVV en de bladen van het Limburgse KVV.

Toen Herman Van Puymbrouck in september 1934 toetrad tot het VNV had de partij uitzicht op een dagelijkse spreekbuis. Van Puymbrouck had namelijk in 1933 de controle verworven over het Antwerpse dagblad *De Schelde*. Algauw bleek dat Van Puymbrouck niet bereid was zijn macht over de krant op te geven. Om zijn macht te breken was de VNV-leider verplicht zich te mengen in een internationaal politiek-financieel kluwen waarin de Grootnederlandse eigenaars van de krant en Duitse geïnteresseerden een hoofdrol speelden. In de loop van 1935 werd *De Schelde* een vurige pleitbezorger van het nationaal-socialisme. Gematigde VNV'ers eisten maatregelen. Met de verkiezingen in het vooruitzicht kon Staf De Clercq zich geen avonturen veroorloven, zodat een ingreep voor de hand lag.

Tijdens de eerste maanden van het bestaan van het VNV werd vruchteloos geprobeerd een uitgewerkt partijprogramma op te stellen. Paul Beeckman, Hendrik Elias en Reimond Tollenaere leverden elk een basistekst. Hun pogingen om een coherent programma op te stellen waren gedoemd tot mislukken: de ideologische tegenstellingen bleken voorlopig onoverbrugbaar. De Westvlamingen Paul Beeckman en Tony Herbert, de voornaamste ideologische architecten van het VNV, stapten op omdat hun ideeën niet werden aanvaard. De

stichtingsproclamatie bleef niettemin de enige algemeen aanvaarde programmatekst. Staf De Clercq verwees steeds opnieuw naar dit document. Ideologische discussies over de draagwijdte en de precieze inhoud van de stichtingsproclamatie moesten vermeden worden, omdat ze tot een scheuring konden leiden. De fundamentele discussies tussen de twee vleugels van de partij noemde de VNV-leider inhoudsloos. Zo versluierde hij het feit dat het VNV het democratische paradigma had verlaten. Hij gebruikte de macht die hem als autoritair leider was toegewezen om de schijn van consensus in stand te houden. Ultimatums van beide zijden wees hij op besliste wijze van de hand. Op de Landdag van 1934 slaagde hij er handig in gedeeltelijk tegemoet te komen aan de wensen van beide vleugels. Hij noemde het VNV een Grootnederlandse revolutionaire partij die de vernietiging van de Belgische staat tot doel had, maar die voorlopig bleef ageren binnen de Belgische wettelijkheid. Over de verscheurende kwestie van het beoogde maatschappijmodel viel hij terug op de tekst van de stichtingsproclamatie. Hij voegde eraan toe dat het VNV niets had te kopiëren van het Maurrassisme, het Italiaanse fascisme of het Duitse nationaal-socialisme en dat er voor dictatuur en absolutisme geen plaats was in het VNV.

In mei 1935 verscheen het eerste uitgewerkte VNV-programma in druk, *De Dietsche Volksstaat*, geschreven door Hendrik Elias. Het stuk kwam er na hevige discussies tussen de twee vleugels in de partij. Het oorspronkelijk ontwerp van Elias werd fundamenteel gewijzigd zodat hij er zijn naam niet aan wilde verbinden. De schrappingen betroffen enkele stukken waarin Elias het VNV een federalistisch streefdoel gaf. Groot-Nederland bleef de onaantastbare en door iedereen te verdedigen finaliteit van de nationalistische strijd van het VNV. Dit stond een voorwaardelijke steun aan voorlopige hervormingen van de Belgische staat niet in de weg. Belangrijker waren de maatschappelijke programmapunten. Hendrik Elias lanceerde het begrip 'organische democratie'. Al in de stichtingsmaanden van het VNV had hij dit begrip ontworpen, tegen de fascistische concepten van de radicale vleugel. De term 'organische democratie' is misleidend omdat hij in feite allerminst een herwaardering van het democratische gedachtengoed inhield. *De Dietsche Volksstaat* was bijzonder scherp en duidelijk in de afwijzing van de parlementaire democratie, de politieke partijen en de vakbonden. Het was veel minder duidelijk ten aanzien van de 'organische democratie' en de wijze waarop 'volkscontrole' en 'volksmedezeggenschap' zouden worden georganiseerd. Het algemeen enkelvoudig stemrecht bleek in ieder geval geen conditio sine qua non te zijn. Het bestaan van vrije politieke partijen was dat al evenmin. In de plaats daarvan werd gepleit voor een 'organisch-solidaristische ordening', in feite een vorm van corporatisme. Het nieuwe programma van het VNV droeg duidelijk het stempel van de gematigde vleugel. Men kan er een poging in zien om de fascistische concepten terug te dringen. Zo wordt gesproken over de bescherming van het individu door de principes van de rechtsstaat. Ook het concept dat de autoritaire partij een voorafspiegeling is van de nieuwe geordende staat werd afgewezen, omdat dit tot een dictatuur zou leiden. *De Dietsche Volksstaat* kan daarom gematigd worden genoemd, in vergelijking met de concepten van degenen die hun stempel drukten op de stichtingsproclamatie van 1933. Democratisch was het programma zeker niet. Bovendien constateert men dat de steller van het nieuwe programma, die model stond voor de gematigde vleugel van het VNV, een ideologisch achterhoedegevecht leverde. De reële ontwikkelingsgang

van de partij was veel belangrijker dan de correcties en bijsturingen die na lang argumenteren en onder luid protest van de radicalen, in het programma werden aangebracht. Het ideologische discours van de partijleiding dat via talloze lokale vergaderingen en door de partijpers de basis aanhoudend beïnvloedde, was gespierd. De doelstellingen waren radicaal. Het VNV was een strijdorganisatie die zich voorbereidde op een nationale en maatschappelijke revolutie. Het was niet te vermijden dat sommige militanten dit ernstig namen en een echt revolutionair gevoel ontwikkelden.

De Landdag van 1935 vertoonde alle ingrediënten van een geregisseerde fascistische massabijeenkomst. Vlag, groet en leider stonden centraal. Het gebeuren beantwoordde perfect aan wat Reimond Tollenaere al in de beginmaanden van het VNV had geconcipieerd. De nieuwe stijl moest het decorum worden van een totaal nieuwe partij op fascistische grondslag. Staf De Clercq onderwierp zich gewillig aan de leiderscultus. Het is betekenisvol dat de gematigde vleugel weinig verzet bood tegen die ontwikkelingen of steeds bereid was te capituleren. Een typisch voorbeeld is Hendrik Borginon. Hij kwam in 1935 tot het besluit dat het VNV een totalitair en dictatoriaal regime nastreefde. Hij kon zich geen 'erger ramp voorstellen, dan dat het politiek programma van het VNV zou worden verwezenlijkt'. Hij nam tot tweemaal toe ontslag als partijlid, maar kwam telkens terug op zijn beslissing. Bij de verkiezingen van 1936 stond hij op de eerste plaats van de lijst Vlaams Nationaal Blok.

Hoofdstuk 3 Het VNV in de Belgische politiek tot aan de parlementsverkiezingen van 1936

3.1 Partij en parlementsfractie

De stichting van het VNV veroorzaakte geen echte breuk in de achtkoppige Vlaams-nationale fractie die sinds de verkiezingen van 1932 zitting had in de Kamer. Alleen Karel Van Opdenbosch stelde zich zo radicaal op tegen het VNV dat een breuk tussen hem en de andere kamerleden - die allen bij de stichting betrokken waren - niet kon uitblijven. Van de overige zeven waren er drie die zich al snel gereserveerd opstelden. Thomas Debacker en Gerard Romsee namen na een aanvankelijke enthousiaste toetreding tot het VNV snel opnieuw afstand. Fractieleider Hendrik Borginon zag af van een hoge functie en trok zich terug aan de rand van het VNV, soms erin, soms buiten, maar met een groeiende aversie tegen de politieke richting die de partij uitging. Van de overige vier speelden Emiel Butaye en Jozef De Lille noch in de partij noch in het parlement een belangrijke rol. De laatste trok zich niets aan van de partijrichtlijnen. Hij werd beschouwd als een ‘wilde’. Begin 1934 werd hij niet meer aangezien als een lid van de Vlaams-nationalistische fractie[1]. Jeroom Leuridan en Hendrik Elias waren wel zwaargewichten. Het waren de enige twee kamerleden die als volbloed VNV'ers beschouwd konden worden tijdens deze regeerperiode.

Formeel bestond er geen enkele band tussen de ‘Vlaams-nationale kamerfractie’ en het VNV. Er werd in de VNV-pers nooit geschreven over een VNV-fractie. Er bestond inderdaad als dusdanig geen VNV-fractie. Het grootste deel van de parlementsleden hield geen rekening met de ‘VNV-tucht’. In de VNV-stichtingsproclamatie en het zestien-puntenprogramma werd niet gerept over de relatie tussen de verkozenen en de partij. Er hadden soms wel vergaderingen plaats van fractieleden met Staf De Clercq, maar dat gebeurde eerder occasioneel.

Om al die redenen mag men de houding van het VNV inzake binnenlandse politieke aangelegenheden niet gelijkstellen met de houding van de Vlaams-nationalistische parlementsleden. Niet zelden verkondigden de VNV-leiding en de VNV-pers andere standpunten dan de parlementsfracties. Ik zal hieronder de houding van het VNV en van de Vlaams-nationalistische parlementsleden belichten ten aanzien van diverse aangelegenheden van de Belgische binnenlandse politiek. Ik kies als invalshoek de politieke actualiteit zoals die ter sprake kwam in het parlement om dan telkens de standpunten van respectievelijk de parlementsleden en de partij te onderzoeken. Eerst onderzoek ik de houding van het VNV tegenover de andere politieke partijen en ten aanzien van zijn naaste concurrent, het Verdinaso.

Eindnoten:

1 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 6 februari 1934, p. 904.

3.2 De stichting van het VNV en de andere partijen

De stichting van het VNV ging uiteraard niet onopgemerkt voorbij. Toch mag men de aandacht ervoor in de Belgische politieke wereld niet overdrijven. Sinds de verkiezingsnederlaag van 1932 was het Vlaams-nationalisme minder bedreigend geworden. De continuïteit van de parlementaire vertegenwoordiging verhulde de nieuwe grondslagen van de Vlaams-nationalistische eenheidspartij. Bovendien gold het Verdinaso als dé belichaming van het Vlaamse fascisme. Het optreden van de dinaso's en de leider ervan waren een dankbare schietschijf. Radicale linkse groepen als de Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga schermutselden geregeld met dinaso-militanten en zorgden ervoor dat het Verdinaso uit de

actualiteit niet weg te branden was. De opening van verschillende dinaso-huizen in 1933 zorgde voor fysiek en verbaal geweld[2].

Toen de stichting van het VNV bekend geraakte, was de eerste reactie in de Belgische pers unaniem: het VNV was een kopie van het Verdinaso. De Verdinaso-pers die het denigrerend had over naäpers werkte dit in de hand. De VNV-weekbladpers getroostte zich veel moeite om van het Verdinaso-odium af te geraken. Titels als ‘Hebben wij het Dinaso gecopieerd?’ of ‘Waarom zijn wij geen Dinaso's?’ zeggen genoeg[3].

In *De Standaard* schreef Jan Boon enige artikelen over de stichting van het VNV. Voor hem kon er geen twijfel over bestaan dat dit op termijn het overlopen naar het Verdinaso betekende. Achter de schermen zag hij Nederlanders als Carel Frederik Gerretson aan het werk die een ‘Oranje-staat’ wilden[4]. De socialistische pers beschikte over een wel zeer goed ingelichte medewerker: Herman Vos. In enkele artikelen maakte hij een knappe analyse van de stichting van het VNV. Hij wees op het belang van de stichting van het Verdinaso en het ideologische opbod dat erop volgde in West-Vlaanderen. Hij wees op *Jong Dietschland* waar dezelfde organicistische sociale ideeën werden verspreid. Hij beschouwde de grondslagen van de partij als ‘een troebele fusie’ tussen fascisme en een katholieke corporatistische staatsopvatting waarbij de twee vleugels hun onenigheid trachtten te verdoezelen[5]. De socialistische pers viel evenwel niet op door dergelijke fijne analyses. Het VNV werd van meet af aan bekampt als een zonder meer fascistische partij. Toch was de aandacht voor de nieuwe partij eerder beperkt. Het Verdinaso bleef de grote boeman. Het VNV deelde niettemin in de klappen die de Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga uitdeelde. Onder invloed van de gebeurtenissen in Duitsland, waar Hitler in januari 1933 aan de macht kwam, verscherpte de agitatie. Toen Staf De Clercq midden maart 1934 tijdens zijn rondgang door Vlaanderen in de provincie Antwerpen was aangeland, werden zijn meetings aanhoudend verstoord door de Liga. Op zaterdag 17 maart 1933 liep het in Niel uit de hand. Staf De Clercq werd er door militanten van de Liga zwaar toegetakeld[6]. Een maand later, op 22 april 1932, kwam het opnieuw tot zware ongeregeldheden toen De Clercq in Aalst sprak. De stad werd toen bestuurd door een coalitie BWP-VNV. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 waren er tussen Vlaams-nationalisten en socialisten nog coalities gesloten in Denderleeuw, Mol en Geel. De VNV-afdeling Aalst stelde de BWP medeverantwoordelijk voor de incidenten en de drie VNV-schepenen namen ontslag[7].

Eindnoten:

2 J. Creve, *Recht en trouw* [...], pp. 38-46.
3 *De Voorwacht*, 29 oktober en 5 november 1933.
4 *De Voorwacht*, 22 oktober 1933.
5 *Vooruit*, 28 november 1933.
6 *De Voorwacht*, 25 maart 1934. H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 169-170.
7 AMVC, Dossier VNV, V 29177 D. *De laffe aanval van de Soc. Anti-Oorlogsliga en wachters*, Aalst, 1934. L. Moyersoen, *Baron Romain Moyersoen* [...], pp. 216-218.

3.3 Het VNV tegen de 'kleurpartijen'

Het VNV voerde campagne tegen alle andere partijen. Daarbij vormden de 'flamingantische' argumenten zeker niet de hoofdingrediënten van zijn kritiek. De andere partijen waren de 'kleurpartijen', de natieverdelende profiteurs die het volksbelang verkwanselden. Zij waren verantwoordelijk voor zowat alle ellende die de economische recessie veroorzaakte. Dát was het hoofdbestanddeel van de kritiek. Het VNV was overigens geen partij, het was een verbond dat boven de partijen stond en dat als enige het volksbelang belichaamde.

De pijlen werden vooral gericht op de christen-democratie en op de BWP, waarbij de 'rode ploutocratie' de eer genoot veruit de meest aangevallen partij te zijn. Vrijwel elke week verscheen in de VNV-weekbladpers een artikel waarin de BWP over de hekel werd gehaald. Het fysieke geweld van de Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga was natuurlijk niet van dien aard om de VNV-pers milder te stemmen tegenover de BWP. Uitvallen tegen de 'rode ploutocratie' waren voordien ook al niet van de lucht in de VNV-pers.

Uit de campagne tegen socialisme en christen-democratie blijkt dat het VNV hoopte een deel van de achterban van die partijen te kunnen losweken. Van enige interne logica kan de VNV-campagne tegen de beide politieke families niet worden verdacht. Aan de ene kant wer-

den de socialistische en christen-democratische leiders versleten voor vermomde communisten of op z'n minst voor waterdragers van het marxisme. Aan de andere kant werden ze ervan beschuldigd de waterdragers te zijn van het kapitalisme doordat ze met handen en voeten aan het grootkapitaal gebonden waren. De financiële affaires van de Boerenbond en de Bank van de Arbeid waren natuurlijk koren op hun molen. Het bleef niettemin binnen de perken, wellicht ook - en dat geldt dan vooral voor de 'Aalsterse' pers - doordat de Vlaams-nationalistische Vlaamse Spaar- en Leenbank ook in moeilijkheden verkeerde. *De Schelde* trok scherper van leer. Opvallend was de goed gedocumenteerde aanval van de Antwerpse VNV-leider Jan Timmermans tegen Frans Van Cauwelaert n.a.v. diens verwikkelingen in enkele politiek-financiële dossiers. Het kwam tot een proces dat door de katholieke politicus werd gewonnen[8]. Het valt wel op dat het thema van de communistische waterdragers sterker op het voorplan trad naarmate de verkiezingen naderden. Blijkbaar werd het anticommunistische argument efficiënter bevonden.

Het communisme werd vanzelfsprekend afgespiegeld als een systeem des duivels. De VNV-pers trok van in den beginne van leer tegen de communisten in binnen- en buitenland. De titels van de artikelen spreken boekdelen: 'Arbeiders hoort! Communisme is moord'; 'Weg met het Communisme in Vlaanderen! Communisme is volksbedrog!'; 'Communisme is goddeloosheid'; 'Het Communisme is tegen het gezin [...] Zelfs dieren kunnen zo niet leven'; 'Het communisme is tegen de eigendom'[9].

De liberale partij was veel minder de kop van Jut en werd zonder meer gelijkgesteld met de 'groot-financie' en uiteraard als een bolwerk van franskiljonisme.

Eindnoten:

8 *De Schelde*, 6, 8, 16, 19, 22, 24, 30 december 1935, 10, 12, 15 en 18 januari 1936.
9 Titels uit *De Strijd* 13 oktober-8 december 1935.

3.4 De 'nieuwe marsrichting' van het Verdinaso

Op 14 juli 1934 hield Joris Van Severen in Kemzeke een rede die de aankondiging was van de zg. 'nieuwe marsrichting'. Hij besloot zijn toespraak met een nieuw gegeven. Het Verdinaso stelde zich voortaan tot doel de macht te grijpen binnen de Belgische ruimte.

De VNV-pers had nu een stok gevonden waarmee zij het Verdinaso ongenadig kon blijven ranselen. Het Verdinaso was een 'belgicistische' organisatie. Van Severen van zijn kant dreef zijn organisatie de volgende jaren steeds verder de ingeslagen weg in. Hij zocht contacten met Franstaligen, verklaarde Walen en Luxemburgers tot volwaardige Dietsers en zou ten slotte zijn troepen onder een Belgische vlag laten marcheren.

Voor de geschiedenis van het VNV is de ontwikkeling belangrijk die Van Severen midden 1934 in gang zette. De angst voor de politieke concurrentie ebde weg. Dat

werd nog in de hand gewerkt door de reactie van Wies Moens. Vrijwel onmiddellijk na de afkondiging van de 'nieuwe marsrichting' verliet hij het Verdinaso. Moens had invloed bij de radicale dietsgezinde jongeren. Zijn vertrek had een grote symbolische waarde. De bij radicale jongeren gevierde Ward Hermans bekritiseerde eveneens de wending en hij werd uit het Verdinaso gesloten nog voor hij zelf ontslag kon nemen.

Het is hier niet mijn opdracht een geschiedenis van het Verdinaso te schetsen. Toch meen ik te kunnen vaststellen dat de literatuur een weinig bevredigend antwoord biedt op de gangen van het Verdinaso midden 1934. Was dit een louter gevolg van de ideologische bocht die de leider nam? Ik vind dat niet aannemelijk. Er is ten eerste de vrijwel gelijktijdigheid van de Wet op de Private Milities. Het wetsontwerp was al in oktober 1933 ingediend door minister van Justitie P.E. Janson. Sindsdien had het Verdinaso geregeld af te rekenen met huiszoekingen en inbeslagnemingen. Hoewel de wet niet alleen tegen het Verdinaso was gericht, werd de organisatie er wel het hardst door getroffen. Wél specifiek tegen het Verdinaso gericht, was het in oktober 1933 uitgevaardigd verbod voor het 'Verbond van Nationale Arbeiderssyndicaten' (NAS) dat niet langer werkloosheidsuitkeringen mocht

uitbetalen. In mei 1934 werd het bovendien staatsambtenaren verboden lid te zijn van het Verdinaso. Het leidde tot een aantal organisatorische wijzigingen. De NAS werden omgevormd tot het Verbond van Dinaso Corporaties, de militie werd een 'militantenorde'[10]. Deze maatregelen werden wellicht door Van Severen genomen met het oog op een verzoening met de Belgische Staat. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de argumentatie die hij tegenover dissident Wies Moens ontwikkelde. Van Severen stelde dat, was de 'nieuwe marsrichting' eerder afgekondigd, de regeringsmaatregelen tegen het Verdinaso voorkomen hadden kunnen worden. De 'nieuwe marsrichting' zou nu de vijandigheid van de staat tegenover het Verdinaso wegnemen[11].

Een tweede factor die bij de nieuwe strategie van het Verdinaso allicht een rol heeft gespeeld, is de stichting van het VNV. Na de VNV-Landdag van 1934 kon het Van Severen niet ontgaan dat het VNV mikte op geradicaliseerde rechtse jongeren. De organisatie was weliswaar nog wankel, maar zij overvleugelde toch al het Verdinaso. Heeft de Dinaso-leider met zijn 'nieuwe marsrichting' niet zelf een dam willen opwerpen tussen zijn organisatie en het Vlaams-nationalisme? Ik heb onvoldoende elementen om deze vragen te beantwoorden, maar ik meen dat men alvast kan stellen dat waar het Verdinaso ongetwijfeld een rol heeft gespeeld bij de ideologische ontwikkelingsgang van het VNV, dit omgekeerd ook het geval is.

Er zijn ook aanwijzingen dat Van Severen midden 1934 geprobeerd heeft tot een bestand te komen met het VNV. Er vonden toen gesprekken plaats tussen Willem Melis, een van Van Severens 'luitenants', en Bert D'Haese. Melis drong aan op een gesprek tussen Van Severen en D'Haese. D'Haese liet verstaan dat hij een samenwerking tussen VNV en Verdinaso mogelijk achtte. Hij kreeg in augustus 1934 van Staf De Clercq een formele opdracht om 'de mogelijkheden te onderzoeken tot het afsluiten van een niet-aanvalspact tussen Dinaso en VNV, alsmede tot het vastleggen en desnoods openlijk affirmeren van gemeenschappelijke strijdpunten'[12]. Of de VNV-leider er werkelijk aan dacht toenadering te zoeken tot het Verdinaso op een moment dat de 'nieuwe marsrichting' hem de kans bood afstand te nemen uit nationalistische motieven, is niet waarschijnlijk. Veeleer lijkt het mij dat hij inging op een suggestie van D'Haese zelf. In ieder geval werd het Verdinaso in de VNV-pers verder gebrandmerkt als een belgicistische partij. Staf De Clercq zelf zou op de Landdag van 1935 Van Severen persoonlijk aanvallen.

Eindnoten:

10 J. Creve, *Recht en trouw* [...], pp. 54-58. H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 150-155.
11 A. de Bruyne, *Joris Van Severen* [...], pp. 174-175.
12 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Staf De Clercq aan Bert D'Haese, 20 augustus 1934.

3.5 De Belgische koningen

De eerste maal dat de Vlaams-nationale parlementsleden zich lieten opmerken na de stichting van het VNV was naar aanleiding van de installatie van koning Leopold III, na de dood van Albert I. Bij de bespreking van het rouwadres dat de Kamer aan de

nieuwe koning stuurde, vroeg Hendrik Borginon bij motie van orde het woord. Hij maakte van de gelegenheid gebruik te verklaren dat de overleden koning niets had gedaan voor de rechten van de Vlamingen. Vanzelfsprekend veroorzaakte dit de nodige commotie. Minister Frans Van Cauwelaert beet Borginon toe dat zijn interventie schandalig was en dat zij getuigde van miskenning van wat de koning voor de Vlamingen had gedaan[13]. De katholieke voorman zal wel beter hebben geweten. Bij de aflegging van de grondwettelijke eed door de koning voor de verenigde Kamers bleven de Vlaams-nationale parlementsleden afwezig.

De partij was ten zeerste verheugd over dit radicale optreden van de Vlaams-nationale parlementsleden. *De Voorwacht* publiceerde een verklaring van de Kamergroep waarin de afwezigheid bij de eedaflegging werd gemeld. *Het Leieland* plaatste er de veelzeggende kop boven: 'De tijd verslindt de steden, geen tronen blijven staan [...]'[14].

Parlementsfractie en partij hadden eensgezind gereageerd. Dat was niet meer het geval toen een anderhalf jaar later koningin Astrid overleed. De fractie besliste de begrafenis bij te

wonen. Hendrik Elias en Jeroom Leuridan - twee partijmannen - verzetten zich hevig tegen dit voornemen. Toen zij bakzeil haalden, namen zij ontslag als lid van de Vlaams-nationale Kamergroep. Leuridan wilde dit kenbaar maken via *De Schelde* en eiste een optreden van de partijleiding tegen de andere leden van de groep. Staf De Clercq reageerde pragmatisch. Het artikel van Leuridan werd niet gepubliceerd. De hele zaak werd in de doofpot gestopt om de onenigheid niet te laten uitlekken naar de buitenwereld[15].

De VNV-partijpers sloeg weliswaar geregeld een vrij forse toon aan tegenover de Belgische koningen, maar men wilde de kwestie toch ook niet op de spits drijven. De monarchie op zichzelf werd niet ter discussie gesteld. Men treft nergens republikeinse standpunten aan. Evenmin werd vaak naar de Oranjes verwezen als de legitieme vorsten van Vlaanderen, hetgeen vanuit de Grootnederlandse opstelling logisch zou zijn. Men heeft de indruk dat het VNV dit onderwerp liever onaangeroerd liet.

Toen Leopold III zich voorstander verklaarde van een koersverandering in de Belgische buitenlandse politiek, was dit een reden te meer om de geprononceerde anti-koningsgezinde houding achterwege te laten. Nadat de koning zich eind 1934 in een rede had uitgesproken voor een internationaal statuut van België ‘bevrijd van elke voogdij’, blokletterde de VNV-weekbladpers: ‘Z.M. Leopold III stelt de Vlaams-nationalisten in 't gelijk’. Het debat over de heroriëntering van de Belgische buitenlandse politiek herstelde de verhouding tussen het VNV en de monarchie.

Eindnoten:

13 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 22 februari 1934, pp. 1071-1072.
14 *De Voorwacht*, 25 februari 1934; *Het Leieland*, 25 februari 1934.
15 ARA, KA, Bundel 942. Correspondentie Jeroom Leuridan - Staf De Clercq - Karel Peeters, 3-17 september 1935.

3.6 De taalwetten

De hier behandelde periode werd inzake taalwetgeving beheerst door de vernederlandsing van het gerecht. Het was een belangrijk strijdpunt van het minimumprogramma. Gerard Romsee, die zitting had in de Commissie voor Justitie, en Hendrik Borginon hielden zich van Vlaams-nationalistische zijde al jaren bezig met dit probleem. Vooral eerstgenoemde mengde zich uiterst actief in de debatten toen in mei 1934 de tekst van de Commissie in de Kamer werd besproken[16]. Hij spande zich in om de tekortkomingen van de wet in Vlaams opzicht aan te klagen en vooral om de Franstalige amendementen te dwarsbomen. Hij en Romsee dienden ook talrijke amendementen in. Bij de stemming onthielden de Vlaams-nationalisten zich[17]. Borginon verklaarde de onthouding: hij meende dat het voorstel een betrekkelijke waarde had voor het Vlaamse land maar dat het de Vlaamse stellingen in het Brusselse onbeschermd liet. Ook de blijvende aanhechting van het Limburgse

rechtsgebied bij de rechtbank van Luik vond geen genade. De andere Vlaams-nationalistische kamerleden sloten zich hierbij aan. Jeroom Leuridan was de enige die zijn motivatie persoonlijk wilde kenbaar maken. Hij had niet neen gestemd omdat de wet zou meehelpen 'de Belgische staat tot op de grond af te breken'[18].

Tussen de stemming in de Kamer en die in de Senaat in april 1935 had zowel aan Vlaamse als aan Franstalige zijde een politieke mobilisatie plaats. Het is interessant de rol van het VNV in die mobilisatieperiode na te gaan.

Eind december 1934 meldde Hendrik Borginon aan Staf De Clercq dat de 'Bond van Vlaamse Rechtsgeleerden' een intense actie op het getouw zette in verband met het wetsvoorstel. Het was o.m. de bedoeling in alle grote plaatsen meetings te houden waarop vertegenwoordigers van alle partijen uitgenodigd zouden worden petities te organiseren enz. Borginon vroeg naar de houding van de VNV-leiding tegenover dit initiatief. In zijn antwoord verwees Staf De Clercq naar de stichtingsproclamatie van het VNV, namelijk naar de passages die vermelden dat het de dagelijkse taak is van het VNV op te treden tegen de verfransing en dat van elke veroverde 'brok zelfstandigheid' gebruik zou worden gemaakt om 'de aanvalskracht onzer beweging te verscherpen'. Voor deze concrete actie bracht deze

houding met zich mee dat het VNV geen enkel initiatief zou nemen. De actie werd ook niet a priori afgewezen. Voor elke concrete zaak zou de leiding een aparte beslissing nemen. Maar 'er kan geen sprake van zijn dat onze mannen met lijsten zouden leuren, petitionnementen aan openbare besturen overhandigen, optreden naast kamerleden die de amendementen der Vlaams-nationalisten verwierpen of naast Vlaamse belgicistische leiders [...]'[19]. Borginon repliceerde dat dit nochtans een gelegenheid was om eens 'buiten alle fraseologie om' een probleem concreet aan te pakken[20]. Borginon schreef dit nadat vanuit de basis van het VNV vragen kwamen om een concrete actie te ondernemen.

Omdat de druk om iets te ondernemen te groot werd, veranderde de VNV-leiding haar houding. Op 9 februari 1935 stuurde Staf De Clercq een circulaire naar de leden van het VNV-kader met de opdracht in te gaan op uitnodigingen om deel te nemen aan meetings. Wanneer er geen meetings werden gehouden, moest het VNV ze uitlokken, maar zij mochten niet door het VNV zelf worden georganiseerd. De angst voor het imago van een taalwetpartij was groot. De Clercq gaf aan de sprekers strikte instructies ervoor te zorgen niet de indruk te wekken dat het VNV de taalwetten als constructief beschouwde voor de nationale strijd[21].

De houding die het VNV in deze zaak aannam, is typisch voor het optreden van de partij in communautaire aangelegenheden. De VNV-leiding nam niet deel aan acties die zonder haar werden georganiseerd. Zulke acties konden immers weinig bijdragen tot de belangrijkste doelstelling van het VNV: de eigen positie verstevigen. Dat kon alleen door geen afbreuk te doen aan het radicale anti-Belgische imago. Wanneer, zoals in dit geval, de VNV-leiding besliste toch deel te nemen aan een communautaire actie, dan kon dat slechts gebeuren binnen de grenzen van de anti-Belgische doelstelling van het VNV.

Het valt ook op dat, toen Staf De Clercq campagne voerde bij tussentijdse verkiezingen, de VNV-pers plots aandacht schonk aan de Brusselse Vlamingen. De weekbladen bulkten in die periode van de artikelen over taaltoestanden en taalacties, terwijl voordien het 'probleem-Brussel' eerder sporadisch aan bod kwam. Maatregelen die binnen de politiek haalbare mogelijkheden een aanzet konden geven tot een effectief beleid tegen de verfransing interesseerden het VNV niet. De oplossing van de taalproblemen was een kwestie van aanvalskracht. Enige concrete en haalbare maatregelen werden door de VNV-pers niet aangebracht.

De kern van de zaak in deze kwestie is het naakte feit dat elke maatregel die de communautaire tegenstellingen ontlaadde, afbreuk deed aan wat het VNV beoogde, nl. de vernietiging van België. Dat was ook de reden waarom het VNV nooit een concrete actie heeft ondernomen op communautair gebied of inzake de eerbiediging van de taalwetten. Toch kwamen er ter zake geregeld voorstellen vanuit de basis. Ze werden steevast afgewimpeld[22].

Het feit dat het VNV totaal afwezig bleef op het praktische terrein terwijl het voortdurend in woord en geschrift opriep tot radicalisme, bracht ook sommige militanten aan het denken. Een Antwerpse Vlaams-nationalist die op 28 april 1935 een redevoering van Staf De Clercq in Antwerpen had bijgewoond, schreef diezelfde dag nog een brief aan de VNV-leider[23]:

'Indien U meent dat wij [...] als Vlaams-nationalisten een politieke overmacht kunnen veroveren in het huidige België om die overmacht dan als medium te

gebruiken voor het oplossen der wantoestanden, dan vrees ik dat U zich aan begoochelingen blootstelt. [...] Ik had ten minste verwacht [...] dat U enig concreet plan ter neutralisering van de verfransende invloed zoudt ontvouwd hebben [...].'

Dat was een correcte waarneming. Vooral na de verkiezingsoverwinning van 1936 werd het voor de VNV-leider uiterst moeilijk om ambitieuze partijgenoten af te houden van 'verwezenlijkingspolitiek'.

Eindnoten:

16 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, passim.
17 H. Van Goethem, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgische gerecht*, 1795-1935 [...], pp. 255-260.
18 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 31 mei 1934, p. 1613.
19 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 27 december 1934. Antwoord van De Clercq in de kantlijn van de brief.
20 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 3 januari 1935.
21 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Staf De Clercq, 9 februari 1935.
22 Bijv. een voorstel om een boycotactie te ondernemen tegen firma's die eentalig Franse reclame maakten: ARA, KA, Bundel 942. Briefwisseling daarover, januari 1935.
23 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Eduard Audenaert aan Staf De Clercq, 28 april 1935.

3.7 De economische crisis

Het waren niet de taalwetten die in een periode van scherpe economische recessie het politieke leven beheersten. De bestrijding van de crisis en van haar gevolgen kreeg een prioritaire behandeling.

In de stichtingsmaanden van het VNV beleefde de propaganda voor het 'Plan van de Arbeid' een hoogtepunt. In de context van een op de spits gedreven tegenstelling tussen het VNV en de BWP is het des te opmerkelijker dat het 'Plan van de Arbeid' in de VNV-pers relatief gematigd werd bekritiseerd. In februari 1934 verscheen in de VNV-weekbladpers een groot artikel over het 'Plan-De Man'[24]. Er werd weliswaar kritiek geuit, maar die raakte niet de essentie. Het belangrijkste bezwaar was dat het Plan uitging van de Belgische economie en geen rekening hield met de Vlaamse belangen. Het principe van een gedeeltelijke nationalisering werd bijv. niet van de hand gewezen. Voorts werd de betrouwbaarheid van de BWP in twijfel getrokken vooral waar De Man poogde een opening naar de middenstand toe te creëren. In het eerste uitgewerkte VNV-programma wezen enkele punten in de richting van De Mans voorstellen, hoewel de finaliteit van het sociaal-economische programma van het VNV totaal anders was dan het 'Plan van de Arbeid' dat trouwens expliciet werd afgewezen[25].

In de VNV-pers kwam de sociaal-economische problematiek veelvuldig aan bod, zij het dan dat men zelden een crisisdiagnose aantreft of zelfs maar een behoorlijke beschrijving van de toestand. Telkens opnieuw werd de corporatistische ordening van de maatschappij aangeprezen als de oplossing voor alle moeilijkheden. De redeneringen die ter zake werden opgebouwd waren meestal flinterdun.

Inzake de sociaal-economische problemen muntte de VNV-pers uit in het formuleren van slogans zonder veel inhoud. Het opvallendst daarbij was de klasseverzoenende propaganda en de bijzondere aandacht voor landbouwers en middenstanders. De VNV-pers drukte met een grote regelmaat artikelen af waarin men het opnam voor middenstanders en boeren. De titels spreken voor zich: 'De bedreigde middenstand. De grieven der kleinhandelaars in zware tijden', 'De fiscale dwang en de fiscale inquisitie tegen de neringdoener'[26], 'Vlaamse landbouwers, redt U zelf! De Belgische Regering laat U over aan uw lot', 'De grootwarenhuizen. Waarom treft de regering geen maatregelen? Omdat deze winkels haar politiek dienen'[27]. Wekenlang verscheen een rubriek: 'De winkelhoudende middenstand mag niet verdwijnen'[28]. In *De Schelde* verscheen eind 1935 een artikel met de provocerende titel 'Winst is Diefstal'[29]. Het artikel begon met de waarschuwing dat de winkelier of de kleine werkgever die in 'een appeltje voor de dorst' voorziet eigenlijk geen winst maakt. Winst is alleen toepasbaar op het internationale financiële kapitalisme. In een klassiek-marxistische analyse werd gesteld dat de meerwaarde die niet door eigen arbeid werd verkregen, steunde op een systeem van slavernij.

Haast permanent werd campagne gevoerd tegen de warenhuizen. Al in december 1933 eiste de VNV-pers wettelijke maatregelen tegen de warenhuizen[30]. Sindsdien bleven regelmatig artikelen verschijnen. Het geünificeerde VNV-weekblad *Strijd* plaatste er vrijwel in elk nummer een paginagroot artikel over.

Het enige wetsvoorstel van de Vlaams-nationalisten op economisch terrein kwam van Elias. Het beoogde een verbod op de oprichting van nieuwe warenhuizen en op

de uitbreiding van bestaande warenhuizen. Niet toevallig diende hij het voorstel in op de vooravond van de verkiezingen van 1936[31]. De hele verkiezingscampagne van het VNV was trouwens sterk toegespitst op de middenstanders. Het wetsvoorstel was duidelijk een knipoog in de richting van kiezers. De eis tot een wettelijk verbod op de warenhuizen kon propagandistisch goed worden uitgebuit. De toelichting bij het voorstel toont aan hoe zwak het was onderbouwd. Elias slaagde er niet eens in een sluitende omschrijving te geven van warenhuizen en

zg. 'eenheidsprijzenwinkels'. Hij gaf bovendien toe dat de moeilijkheden van de 'handeldrijvende middenstand' niet in hoofdzaak te zoeken waren bij de warenhuizen maar veeleer 'in de economische crisis zelf en in de kapitalistische structuur van onze maatschappij [...]'.

De aandacht voor de warenhuizen en de noden van de middenstand hing samen met het politiseringsproces waar de middenstand onderhevig aan was. Het VNV hoopte als partij die het corporatisme hoog in het vaandel voerde een deel van de zg. neutrale middenstandsorganisaties aan zich te binden. Grosso modo kan die poging als mislukt worden beschouwd[32].

Voorts valt over het werk van de Vlaams-nationalisten in het parlement niet veel te melden. De economische crisis werd steevast gezien als het gevolg van het beleid van de 'geldmachten', 'de geldmuur'. De staat was niet bij machte oplossingen te vinden omdat de staat werd beheerst door dezelfde 'geldmachten' en omdat het volksbelang niet werd behartigd door de partijen die alle schatplichtig waren aan de financiële machten. De crisis was het failliet van het regime. Typisch was de rede van Hendrik Elias n.a.v. het debat over de instelling van een commissie die de inmenging van financiële groepen in 's lands bestuur moest controleren. De 'groot-financie' en het 'rotte partijwezen' maakten elke volkscontrole onmogelijk, aldus Elias[33].

De enige keer dat het VNV buiten de vage sociaal-economische theorie trad, was eind 1934 met de actie 'Winterhulp'. Het oorspronkelijk idee kwam van AVNJ-leider Hilaire Gravez die voordien al een plan had gelanceerd voor de oprichting naar Duits model van een vrijwillige arbeidsdienst ter bestrijding van de jeugdwerkloosheid[34]. De inspiratie voor Winterhulp kwam uit dezelfde richting. In Duitsland was *Winterhilfswerke*, onder leiding van propagandaminister Joseph Goebbels in 1933-1934 uitgegroeid tot een groots nationaal-socialistisch schouwspel.

De VNV-leider kondigde met veel bravoure de actie 'Winterhulp over Vlaanderen' aan. Het moest een grootscheepse inzamelingsactie worden van geld en goederen voor armen en werklozen. De leider van de Sociale Centrale Luc Matthys werd aangesteld als 'algemeen intendant'. In overleg met Hilaire Gravez en diens vrouw Magda, leidster van de Vrouwencentrale, leidde hij de actie. Het secretariaat werd waargenomen door Ernest Van den Berghe. Alle VNV'ers werden verzocht voortaan iedere maand het salaris of de verdienste van één dag af te staan. Voorts werd in een verkoopactie van bloemen voorzien, een inzameling van kleren en geld. 23 december 1934 zou de dag van Winterhulp worden. Staf De Clercq drukte erop dat er geen sprake was van liefdadigheid. Het VNV wilde met Winterhulp daadwerkelijke solidariteit betuigen met degenen die onder de grens van het levensminimum zaten. Het deed wat de Belgische staat verzuimde te doen[35]. De propaganda baadde desondanks in de caritatieve sfeer: 'Er zal een stille vreugde in uw leven komen, de zware tijden zullen lichter worden, de bitterheid zal in zoetheid keren, omdat ons geweten ons zal prijzen voor onze goede daden.'[36] De werkelijke betekenis van de Winterhulpactie was propagandistisch. Ze zou bewijzen dat het VNV op sociaal terrein iets te bieden had. De hele opzet werd erdoor bepaald. Staf De Clercq drukte erop dat alle leiders van hoog tot laag persoonlijk op straat moesten komen voor de inzamelingsactie. Het VNV moest gezien worden.

De VNV-pers zweeg zedig over de resultaten van de actie. Zo luid als de trompet van de propaganda had geklonken, zo stil was de trom van de aftocht. Geen woord over de resultaten van de inzamelingen, geen letter over het resultaat van de inlevering van de VNV-leden.

Hendrik Borginon vreesde dat de actie als 'Duitse naäperij' zou beschouwd worden[37]. Hij had geen ongelijk. Men kan zich trouwens afvragen of de identificatie met het Duitse initiatief niet in zekere zin een berekend effect beoogde. Het zal allicht niet toevallig zijn dat in dezelfde periode, in dezelfde bladen waarin de Winterhulp-actie werd aangekondigd, het veelbesproken artikel van Staf De Clercq 'Wij zijn Germanen, geen Latijnen' verscheen[38].

Winterhulp was ook een vermomde aanval op de vakbonden. Op 30 december 1934 publiceerde de VNV-weekbladpers het artikel ‘Heeft de “werkliedenbeweging” de proletarisatie verhinderd?’ Daarin werd betoogd dat zowel de christelijke als de socialistische vakbond onmachtig was iets te doen aan de nood van de arbeiders omdat zij gebonden waren aan de ‘liberale geldmacht’. Zij hadden de bijdragen van de arbeiders verkwanseld aan initiatieven die alleen maar de partijen ten goede kwamen. Zij hadden een ‘platte “biefstukkenpolitiek”’ gevoerd i.p.v. de strijd aan te binden om de arbeidende stand een gewaarborgde toekomst te verzekeren.

De mislukking van de Winterhulp-actie was al een aanwijzing dat de voluntaristische oplossing van de crisis die het VNV predikte weinig soelaas leverde. Na dit prille (mis)stapje op het praktische terrein trok het VNV zich terug in de corporatistische theorie van het solidarisme.

Eindnoten:

24 *De Strijd*, 11 februari 1934.
25 *De Dietsche Volksstaat*, p. 82.
26 *De Voorwacht*, 18 februari 1934.
27 *De Bilsenaar*, 14 april 1934.
28 *De Strijd*, oktober-november 1935.
29 *De Schelde*, 30 december 1935.
30 *De Strijd*, 10 december 1933; *De Voorwacht*, 24 december 1933.
31 *Parlementaire documenten*, 27 februari 1936, nr. 133.
32 F. Uytterhaegen, *Politisering en ideologisering van middenstandsgroepen* [...], p. 259.
33 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 31 januari 1934, pp. 837-840. *De Strijd* citeerde de redevoering onder de titel ‘De rotheid van 't Belgisch partijwezen’, 4 februari 1934.
34 *Jong Nederland*, oktober 1934; *De Schelde*, 1 november 1934.
35 *De Voorwacht*, 9 december 1934.
36 *De Voorwacht*, 16 december 1934.
37 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, pp. 86-87. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 24 december 1934.
38 *De Voorwacht*, 9 december 1934. Cf. infra, p. 195.

3.8 Migranten, vluchtelingen en joodse burgers

Al in de jaren twintig leefde in het Vlaams-nationalisme de opvatting dat Vlaanderen moest bevrijd worden van de ‘vreemde’ heerschappij. Meestal werd daarmee verwezen naar de (Franstalige) Belgische staat, naar Franstalige Vlamingen of naar Walen of Franstalige Brusselaars die in Vlaanderen een baan hadden. Het verzet was gericht tegen de Franstaligheid in Vlaanderen, niet tegen een bepaalde bevolkingsgroep. ‘In Vlaanderen Vlaams’ luidde het motto; Franstaligen moesten zich aanpassen. Midden 1934 schreef de de VNV-arrondissementsleider van Kortrijk Frans Strubbe in *Het Leieland* dat het VNV een nieuw nationaal leven wilde bewerkstelligen waarvan ‘de godsdienst-, ras-, arbeids- en volksgemeenschapsidee de grondslag vormt. Niet langer onderdrukt door rasvreemde parasieten maar fiere volksgenoten en stoere arbeiders

van het algemeen welzijn'[39]. Vermoedelijk had Strubbe het nog over de Franstalige Belgen, maar het is duidelijk dat de deur wagenwijd openstond voor de stigmatisering van alle vreemdelingen, of zij nu Nederlands spraken - zich 'aangepast' hadden - of niet. Het Vlaams-nationalistische verzet tegen de Franstalig-Brusselse en Waalse aanwezigheid in Vlaanderen fungeerde als een geleider voor een ideologische opstelling tegen vreemdelingen in het algemeen. De economische recessie was een gunstige voedingsbodem voor deze tendens.

In de stichtingsproclamatie van het VNV en in de andere programmatische verklaringen is noch een racistische noch een xenofobe component aanwezig. Standpunten tegenover vreemdelingen worden niet ingenomen. Hooguit wordt verklaard dat het klassieke credo 'In Vlaanderen Vlaams' van toepassing is op al degenen die zich in Vlaanderen vestigen. In het VNV-programma *De Dietse Volksstaat* wordt expliciet afstand genomen van rassentheorieën als basis van het nationaliteitsbeginsel[40].

Het VNV distantieerde zich in zijn stichtingsfase ook van het antisemitische standpunt van het Verdinaso[41]. In november 1933 verscheen in de Vlaams-nationale weekbladpers het artikel 'Waarom zijn wij geen Dinaso's?' waarin werd gesteld: 'In de schoot van het eigen volk uitzuiveringen doen op grond van het rassenbeginsel, is niet alleen ondoenlijk, maar ook onrechtvaardig. [...] Omdat wij een principieel antisemitisme afwijzen, zijn wij [...] geen Dinaso's.'[42] Dit impliceerde dat joden konden deel uitmaken van het Vlaamse volk. In hetzelfde artikel werd evenwel beweerd dat er bij de Antwerpse joden wel antinationale en antisociale elementen waren. Dat was geen reden tot een antisemitisch standpunt: 'Als joden [...] niet zondigen [tegen het nationale en sociale principe] kunnen zij gerust het hunne bijdragen tot onze volkswelvaart.'

Er waren leidinggevende VNV'ers die een heel ander standpunt huldigden. In het ontwerpprogramma dat Reimond Tollenaere in februari 1934 opstelde, schreef hij dat een 'jood

als vreemd subject onder speciaal toezicht [moest] staan'[43]. In een document en een artikel in *De Strijd* waarin de stichting van het Antwerpse VNV werd aangekondigd, heette het dat de nieuwe partij opkwam tegen 'franskiljonse en joodse parasieten'[44]. Ward Hermans, die midden 1935 werd opgenomen in het VNV en begin 1936 al arrondissementsleider van Mechelen werd, was de auteur van enkele antisemitische pamfletten. In *Het boek der stoute waarheden* schreef hij i.v.m. de antisemitische maatregelen van de nazi's dat het enige verwijt dat de Duitsers kon worden gemaakt, was dat zij veel te 'lankmoedig en te zachtmoedig' waren geweest[45]. Bij zijn toetreding tot het VNV werd het Hermans door de VNV-leiding uitdrukkelijk toegestaan deze brochure in een nieuwe druk uit te geven[46]. In zijn blad *Schild en Vriend* schreef Hermans geregeld artikelen over de internationale politiek waarin hij een nationaal-socialistische lectuur van de feiten gaf: de joden hadden schuld aan vrijwel alles. Toen Hermans midden 1934 in *De Nieuwe Kempen* gedurende korte tijd een forum kreeg, verschenen in dat blad soortgelijke artikelen[47]. Na zijn toetreding tot het VNV kon hij zijn geschriften kwijt in *De Schelde*. Eind november 1935 schreef hij een reeks artikelen waarin hij van leer trok tegen de socialistische pers die volgens hem gedirigeerd werd door haar joodse medewerkers. Begin 1936 schreef hij in 'De rode jodendemocratie' dat het VNV Vlaanderen losrukte uit de greep van de 'jodeninternationales'[48]. Herman Van Puymbrouck had toen al in september 1935 een hele reeks bewonderende artikelen geschreven over nazi-Duitsland waarin hij de Neurenberger-wetten de oplossing noemde voor het jodenprobleem in Duitsland[49].

Het valt op dat de door de partij gecontroleerde weekbladpers meer gereserveerd was. Er heerste niettemin een latent antisemitisme dat echter lang niet alleen in de Vlaams-nationale pers gemeengoed was. Beruchte financiële schandalen in binnen- en buitenland waarbij joden betrokken waren, werden gretig aangegrepen om een link te leggen tussen jodendom en zwendel[50]. In talrijke artikelen over de problematiek van de warenhuizen werd vaak beweerd dat de warenhuizen gefinancierd werden door joden. De Antwerpse joden werden daarbij meestal ook nog als franskiljons bestempeld[51]. Ook de term 'judeo-marxisme' was voor de lezer van de VNV-weekbladen een courant begrip.

De lezer van het Antwerpse *De Strijd* kreeg meer. Het blad publiceerde op 21 januari 1934 het artikel: 'De Antwerpse joden. Een factor van denationalisatie voor een gezonde volksgemeenschap'. Daarin werd gesteld dat er in Antwerpen een jodenprobleem bestond, het gevolg van de antinationale en antisociale houding van de joden. Sommige joden waren 'parasieten' en 'volksvreemde onderdrukkers' die over de grens moesten worden gezet. Het ging daarbij niet over joden die al jaren in de stad woonden en zich verdienstelijk hadden gemaakt als 'geleerden of kunstenaars'. Er werd verwezen naar de joodse activist Marten Rudelsheim en naar S. Kok, een Antwerpse jood die 'met hart en ziel verbonden [is] met onze ontvoogdingsstrijd'. Het ging over de Poolse, Hongaarse en Tsjechische joden die de stad overspoelden met slechts één doel: 'op korte tijd rijk worden. Zij kennen geen traditie, worden daarom de speelbal van de communistische en socialistische partijen zolang ze arm zijn, worden de steunpilaren der liberaal-kapitalistische politici zodra ze er "bovenop gewerkt" zijn'. Daarmee werd de staf gebroken over zowat 90% van de Antwerpse joden[52]. Dergelijke scherpe artikelen verschenen daarna niet meer. De toon sloot meer aan bij die van de andere VNV-weekbladen. Wellicht had het te maken met de

toennemende redactionele controle van de partij. Niettemin werd *De Strijd* van meet af aan in Aalst gedrukt en ook het geünificeerde en volledig door de partijleiding gecontroleerde blad *Strijd* was niet geheel vrij van antisemitisme. Op 12 januari 1936 drukte het blad een lezersbrief af van een Antwerpenaar die werkelijk alle antisemitische registers opentrok. De redactie gaf een temperende maar veelzeggende commentaar: ‘Een jood is ook een mens, en niet omdat hij jood is maar omdat hij tot een sekte behoort die bewust een ideaal van wereldheerschappij nastreeft, kan hij bevochten worden.’

Men constateert dat de aanwezigheid van de joodse minderheid in Antwerpen invloed had op de mate waarin het antisemitisme aan bod kwam bij de lokale VNV-organisatie. Hoe zat het in Limburg waar de koolmijndirecties grote contingenten buitenlandse werknemers (vooral Polen, Italianen, Tsjechen en Joegoslaven) hadden aangetrokken[53]? De Limburgse Vlaams-nationale pers fulmineerde voornamelijk tegen de Waalse of Franstalige werknemers van de mijnen. Meestal werd eraan toegevoegd dat zij allen tot het leidinggevende personeel behoorden. Zij weigerden zich aan te passen en vormden een haard van verfransing in Limburg. Gerard Romsee schreef op 30 oktober 1934 in *De Schelde* dat het Limburgse Vlaams-nationalisme de Belgische staatsorde als het grootste gevaar beschouwde omdat de denationalisering van Limburg dreigde door de import van Waalse mijnwerkers. In de parlementaire debatten over het vreemdelingen beleid stelde hij zich eveneens gematigd op[54].

De niet-Belgische mijnwerkers kwamen vooral ter sprake in artikelen van de gewezen mijnwerker Jef Hermans, de spil van het Limburgse VNS. Voor hem was het onfatsoenlijk dat vreemde mijnwerkers in Limburg werkten terwijl de Limburgers werkloos waren[55]. Op 6 oktober 1935 pleitte hij in *De Schelde* voor het terugsturen van de vreemde mijnwerkers naar hun land, eerst de ongeschoolden en later de gespecialiseerde vaklui omdat die niet zo snel vervangen kunnen worden door volksgenoten.

Eindnoten:

39 *Het Leieland*, 17 juni 1934.
40 *De Dietse Volksstaat*, pp. 24-25.
41 Het Verdinaso stelde zich rabiaat antisemitisch op: L. Saerens, Het Verdinaso en de joden, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, pp. 155-180.
42 *De Voorwacht*, 5 november 1933. Ook later werd nog gereageerd tegen het antisemitisme van het Verdinaso. *Het Leieland* schreef op 3 december 1933 dat de bewering dat de BWP beheerst werd door het jodendom, absurd was.
43 ARA, KA, Bundel 927. R. Tollenaere, 'Ontwerp voor onmiddellijke actie', onuitgegeven tekst, 12 februari 1934.
44 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. Circulaire van Maurits Lambreghts en Frans Wildiers, 29 november 1933. *De Strijd*, 10 december 1933.
45 W. Hermans, *Het boek der stoute waarheden*, Langemark, 1935.
46 ARA, KA, Bundel 927. 'Nota vanwege de Leiding', 21 augustus 1935.
47 *De Nieuwe Kempen*, 17-24 augustus, 14 september 1935.
48 *De Schelde*, 5 februari 1936.
49 *De Schelde*, 4-26 september 1935. Cf. infra, p. 196.
50 O.m. de zaak-Stavisky in Frankrijk en in België de zaak-Goldsmid-Montefiori-Angerhausen: berichten daarover in de Vlaams-nationale weekbladpers (januari-februari 1934).
51 M. Depuydt, *Sporen van antisemitisme in België* [...], pp. 83-84. Artikelen in de VNV-weekbladpers in 1934 en 1935.
52 In 1936 was zowat 90 % van de joodse bevolking in België immigrant. Slechts 10% was Belgisch burger: R. Van Doorslaer, *De kinderen van het getto* [...], pp. 11-23.
53 In de tweede helft van de jaren twintig was de immigratie in België sterk toegenomen. Tegelijk nam het aandeel van de Italiaanse en de Slavische bevolking toe. Zij werden vooral tewerkgesteld in de Waalse metaalindustrie en in de Waalse en Limburgse mijnen. Vanaf 1930 liep de aanwezigheid van vreemde arbeidskrachten fel terug. In de mijnsector liet de crisis zich vertraagd gevoelen. In 1932 liep het aantal mijnwerkers met 10% terug, terwijl het aantal vreemde

mijnwerkers nauwelijks daalde. Er groeide daardoor bij Belgische mijnwerkers een animositeit tegenover vreemde arbeidskrachten: F. Caestecker, *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode*, 1922-1937 [...], pp. 25-27, 34-36, 55, 61, 166, 173-174.

54 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 24 mei 1934 en 6 juni 1934, pp. 1545, 1553-1554 en 1639.

55 *De Schelde*, 30 juni en 6 november 1935.

3.9 Besluit

Bij de bepaling van de houding van het VNV ten aanzien van binnenlandse politieke aangelegenheden is het nodig een onderscheid te maken tussen de standpunten die werden ingenomen in het parlement en die van de partij. Formeel bestond er geen enkele band tussen het VNV en de Vlaams-nationalisten in het parlement. Maar twee parlementsleden zaten in de Hoofdraad van het VNV. De leider van de kamerfractie, Hendrik Borginon, stond bovendien uiterst kritisch tegenover het VNV. Onder zijn impuls stelden de Vlaams-nationalistische parlementsleden zich gematigder op dan de partij. Binnenskamers leidde dit geregeld tot spanningen die zelden of nooit naar buiten kwamen. Het gematigde optreden in het parlement verhulde de radicale doelstellingen van het VNV. Mede daardoor kreeg de stichting van het VNV niet zoveel aandacht. De politieke waarnemers hadden veel meer aandacht voor het als zuiver fascistisch beschouwde Verdinaso. Het VNV werd gezien als een wat goedkope en niet al te best geslaagde kopie van het Verdinaso. De dinaso-pers speelde hier gretig op in om zijn concurrent de wind uit de zeilen te nemen. Het VNV van zijn kant vond in de Belgische koerswijziging van het Verdinaso een middel om de concurrentie met de Vlaams-nationalistische achterban in zijn voordeel om te buigen. Het VNV speculeerde ook op aanhang uit de andere partijen. De klassieke partijen werden aangevallen als ‘kleurpartijen’ die de natie verdeelden. Vooral de BWP en de christen-democraten moesten het ontgelden. Het waren deze politieke groepen, vooral dan de BWP, die het VNV aanvielen (soms letterlijk) als fascisten. De VNV-pers hekelde ze als de waterdragers van het communisme én van het kapitalisme.

In het parlement waren vooral Hendrik Borginon en Gerard Romsee bedrijvig. Ze namen hoofdzakelijk initiatieven inzake de taalwetten. De vernederlandsing van het gerecht stond toen op de politieke agenda. Hun redevoeringen werden met sympathie gevolgd in de VNV-pers. De partij ontwikkelde op communautair gebied zelf geen enkel initiatief. De reden daarvoor was de opvatting dat elke concrete verwezenlijking afleidde van wat het werkelijk doel was van het VNV, nl. de vernietiging van België. Het VNV formuleerde geen enkele concreet haalbare maatregel voor de oplossing van het taalvraagstuk. De militanten werden ervan doordrongen dat het probleem opgelost kon worden door de ontwikkeling van voldoende aanvalskracht.

Ook ten aanzien van de economische crisis, ongetwijfeld het belangrijkste politieke en

sociale probleem van toen, nam het VNV nauwelijks initiatieven. De VNV-pers vertelde een monotoon verhaal over de corporatistische maatschappij waarin alle problemen een oplossing zouden krijgen. Een crisisdiagnose of zelfs maar een behoorlijke beschrijving van de toestand treft men niet aan in de VNV-pers. Wel veel slogans die de traditionele partijen, vooral de BWP, en de vakbonden hekelden. De VNV-propaganda richtte zich vooral op de middenstanders. Het enige parlementaire initiatief, aan de vooravond van de verkiezingen, was een wetsvoorstel van Hendrik Elias met het oog op een verbod op de oprichting van warenhuizen. Het initiatief werd in de VNV-propaganda en in de VNV-pers ondersteund door een campagne tegen de warenhuizen. Het enige concrete initiatief van de partij ter bestrijding van de crisis was de 'Winterhulp'-actie, een caritatieve actie met hoofdzakelijk propagandistische doeleinden. Ze moest aantonen dat het VNV ook een sociaal-economisch programma had. Over de resultaten zweeg de VNV-pers.

De economische recessie was een gunstige voedingsbodem voor xenofobie en racisme. Het radicaal-nationalistische VNV was bijzonder gevoelig voor deze tendens. Men constateert dat de strijd tegen de Franstalige aanwezigheid in Vlaanderen een aanleiding was voor de agitatie tegen 'vreemden' in het algemeen. Noch de VNV-stichtingsakte noch het VNV-programma bevatten racistische en/of xenofobe standpunten. Dat neemt niet weg dat de VNV-pers zeer geregeld xenofobe en/of antisemitische standpunten verkondigde. Daar waar joden en/of vreemdelingen talrijk aanwezig waren, zoals in Antwerpen en in Limburg, namen lokale VNV-leiders hardere standpunten in. De VNV-leiding gedoogde dat sommige van de leidinggevende leden virulent antisemitische propaganda met racistische inslag verspreidden.

Hoofdstuk 4 De buitenlandse politiek van het VNV: 1933-1936

4.1 Wachten op de revolutie

De stichtingsmaanden van het VNV werden mee gedomineerd door een groep jongeren voor wie een revolutionaire machtsgreep geen retoriek was. VNV-propagandaleider Reimond Tollenaere sprak en schreef over gewapende opstand en terroristische aanslagen. De Paasopstand in Ierland was zijn model. Zijn visie stootte op veel tegenstand bij andere VNV-leiders omdat zij indruiste tegen hun in wezen legalistische opvatting van het politieke bedrijf en ook omdat zij botste met de antimilitaristische traditie van het Vlaams-nationalisme.

Staf De Clercq trok op de Landdag van 1934 de grenzen van zijn politiek. Hij veroordeelde degenen die in de schoot van het VNV een revolutionaire groepering wilden inplanten. Zoiets noemde hij onverantwoord. Het VNV bleef binnen de wettelijkheid. Maar even belangrijk was het feit dat deze afwijzing van de revolutionaire methode niet onvoorwaardelijk bleek te zijn. Integendeel, het VNV wás een revolutionaire beweging, verklaarde de VNV-leider. Alleen was het moment waarop de revolutie kans van slagen had nog niet aangebroken. Voorlopig moest de voorbereiding van de revolutie beperkt blijven tot de bewerking van de geesten. Het vasthouden aan de wettelijkheid was voor de VNV-leider voorwaardelijk. Hij verklaarde dat hij zich op dit punt niet wilde verbinden voor de toekomst. Staf De Clercq is van dit standpunt niet meer afgeweken. In het in 1935 opgestelde VNV-programma stond dat het VNV revolutionairen voorbereidde, geen revolutie[1]. Op 20 december 1935 vaardigde de VNV-leider een aantal bindende richtlijnen uit waaraan alle verantwoordelijke leiders en al degenen die het VNV-programma wilden toelichten, zich hadden te houden. Hij herhaalde woordelijk wat hij had verklaard op de Landdag van 1934. Hij vond het blijkbaar nodig enkele praktische voorbeelden te geven. Zij zijn een treffende illustratie van De Clercqs pragmatisme:

'[...] Er kan niet worden geduld dat sprekers van het VNV zouden uitpakken met gezegden als bijv.: a) "er zal moeten bloed vloeien om Dietsland te veroveren". Wel kan men aannemen: 'Mocht er bloed vloeien voor de zaak, dat ook hebben wij ervoor over!'.

b)"Als er oorlog komt, dan zetten wij de Belgische officieren tegen de muur". Wie zich aan dergelijke uitlatingen bezondigt, vergrijpt zich aan de tucht van het VNV.'

De voorbeelden zullen allicht niet toevallig geweest zijn. Men kan vermoeden dat De Clercq verwees naar concrete voorvallen. In feite waren de uitlatingen de logische consequentie van een propaganda die het voortdurend in martiale termen had over de strijd en de vernietiging van de vijand, over de verovering van Dietsland, over een compromisloze zegepraal enz. De Clercq vreesde blijkbaar de spoken die hij zelf in het leven had geroepen.

Men kan het VNV een pseudo-revolutionaire partij noemen precies uit hoofde van de kloof tussen woord en daad inzake haar eigen officiële opvattingen. Dat neemt niet weg dat in het VNV mensen werden gevormd die wel bereid waren de

consequenties van de beleden opvatting te aanvaarden. De richtlijnen van december 1935 tonen aan dat de VNV-leiding zich genoodzaakt zag hen te temperen.

Staf De Clercq begreep dat het groeiende revolutionaire potentieel van zijn partij een uitweg moest vinden. Die uitweg vond hij in de internationale politiek. Op korte termijn kon alleen een internationale crisissituatie de Belgische staat werkelijk in gevaar brengen. De Clercq wilde het VNV daarop voorbereiden. Hij keek daarbij op de eerste plaats naar het land dat voor de meeste internationale onrust zorgde: het ‘nieuwe Duitsland’. En natuurlijk was er Frankrijk, de ‘erfvijand’, de onuitputtelijke bron voor anti-Belgische agitatie.

Eindnoten:

1 *De Dietse Volksstaat*, pp. 41-42.

4.2 De strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord

Het Vlaams-nationalisme had altijd al een sterk anti-Frans standpunt ingenomen. De reden daarvoor is niet ver te zoeken. Frankrijk werd ervan verdacht een actieve politiek te voeren die erop gericht was België te integreren in de Franse invloedssfeer. De verfransing van België was Frankrijks belang en de Vlaamse Beweging was een sta-in-de-weg. Het Frans-Belgisch militair akkoord (7 september 1920) werd beschouwd als een ultiem bewijs van het Franse imperialisme en de schuldige medeplichtigheid van de Belgische machthebbers. Bovendien werd het beschouwd als een poging om Vlaanderen te gebruiken als een Franse buffer bij een nieuw Europees conflict. Het akkoord werd vereenzelvigd met de militarisering van België, de strijd tegen het akkoord met antimilitarisme. Deze combinatie van factoren gaf de strijd tegen het Frans-Belgisch akkoord een grote mobilisatiekracht waarvan de Vlaams-nationalisten gretig gebruik maakten[2].

Het is nu voldoende bekend dat het Belgische hof een tegenstander was van het akkoord. In de loop van 1933 was ook in Belgische diplomatieke kringen de angst voor een preventieve interventie van Frankrijk in België gegroeid. De ontwikkelingen in Duitsland waren er debet aan. Eerste minister Charles de Broqueville verklaarde op 6 maart 1934 in een opmerkelijke redevoering voor het parlement dat van het gemeenschappelijk front van 1918 niet veel meer was overgebleven. België was op zichzelf aangewezen. Hij pleitte voor vreedzame onderhandelingen en een gecontroleerde herbewapening van Duitsland[3].

Deze belangrijke verschuivingen in de buitenlandse opstelling van België ontgingen de VNV-leider niet. In zijn landdagrede van 1934 stelde hij vast dat de Vlaams-nationalistische politiek t.a.v. Frankrijk langzaam navolging begon te krijgen in Belgische kringen. De logische gevolgtrekking, nl. de opzegging van het Frans-Belgisch akkoord, bleef echter uit. 'Vlaanderen marcheert niet!' riep de VNV-leider uit[4].

De Clercqs rede op de eerste officiële VNV-Landdag in mei 1935 stond in het teken van de buitenlandse politiek. Hij verklaarde dat het VNV samen met andere organisaties zou ijveren voor een politiek van vrijwillige neutraliteit. Hij richtte zich tot het buitenland met de boodschap dat de Belgische regering loog als zij beweerde dat haar bevolking het Frans-Belgisch militair akkoord steunde. Samen met andere organisaties zou het VNV ijveren voor een politiek van vrijwillige neutraliteit[5].

Het was weliswaar niet het VNV dat het voortouw nam in de aan invloed winnende campagne tegen het Frans-Belgisch militair akkoord. Het was het Verbond van Vlaamse Oudstrijders dat vanaf november 1934 de campagne op gang trok. Een aanvankelijk tegen de Brusselse taaltoestanden gerichte betoging in de hoofdstad werd door VOS in het teken geplaatst van de strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord. Belangrijke drukkingsgroepen als het Davidsfonds, het Willemsfonds, de VTB en het VEV schaarden zich achter de manifestatie. De betoging werd verboden door de Brusselse burgemeester[6]. Het verbod verhitte de gemoederen. De Vlaams-nationalisten in het parlement probeerden de commotie politiek uit te buiten. Op 6 maart 1935 interpelleerde Hendrik Borginon bij hoogdringendheid tegen het verbod. Zijn motie tegen het verbod kreeg 83 stemmen tegen 90 en 1 onthouding[7].

Een maand later, bij de bespreking van de begroting van Landsverdediging, trokken Borginon en zijn fractiegenoten opnieuw van leer tegen het akkoord[8].

De agitatie rond het Frans-Belgisch militair akkoord luwde niet meer. De IJzerbedevaart van 1935 stond volledig in het teken van 'Los van Frankrijk'. In de tweede helft van 1935 organiseerde VOS overal in den lande betogingen tegen het 'bloedakkoord'. Pacifisme door ontwapening was de leuze die verspreid werd. Maanden vooraf werd gemobiliseerd voor een nationale betoging in Brussel op 22 maart 1936. Elke week verschenen lijsten van personen en organisaties die hun steun toezegden. Ook het VNV zette zijn leden aan deel te

nemen. Nadat VOS in februari kon melden dat de betoging was toegelaten, stroomden de toezeggingen van Vlaamse gemeentebesturen toe. Ook het Davidsfonds riep zijn leden op deel te nemen aan de betoging. De katholieke Vlaamse parlementsfracties stemden een motie tegen het akkoord[9]. De mobilisatie van VOS kreeg een massaal karakter. Het was al lang geen exclusief Vlaams-nationalistische aangelegenheid meer.

De Vlaams-nationale kamerleden probeerden politieke munt te slaan uit de mobilisatie. In februari 1936 dienden Gerard Romsee, Hendrik Borginon, Thomas Debacker, Jozef De Lille en Hendrik Elias een wetsvoorstel in dat de onmiddellijke opzegging van het Frans-Belgisch akkoord inhield. In de toelichting verklaarde Romsee dat de Belgische verdediging eenzijdig ten dienste stond van Frankrijk. België was letterlijk militair ingemetseld bij Frankrijk. Bij een mogelijke Frans-Duitse oorlog was de Belgische soevereiniteit feitelijk onbestaande[10].

Uiteindelijk werd de betoging doorkruist door de gebeurtenissen. Op 6 maart 1936 werd het Frans-Belgisch militair akkoord opgezegd en vervangen door een nieuw akkoord. De dag voordien verbood de Brusselse burgemeester toch nog de betoging. Toen op 7 maart bovendien de Duitse troepen het Rijnland bezetten verschoof de aandacht van de publieke opinie. De betoging werd afgeblazen maar de agitatie tegen het nieuwe akkoord duurde voort. Het nieuwe akkoord hield namelijk in dat de gezamenlijke stafbesprekingen van het Belgische en het Franse leger behouden bleven. De verkiezingen in mei 1936 zorgden voor een nieuw hoogtepunt in de actie[11]. Het VNV maakte de strijd tot een van zijn belangrijkste verkiezingsleuzen.

De strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord wordt meestal aangevoerd als bewijs van de principieel pacifistische opstelling van het Vlaams-nationalisme. Een grondige studie van dit probleem is er nog niet. Gaat deze stelling op voor het VNV?

In de stichtingsproclamatie van de partij was geen antimilitaristische verklaring opgenomen. Die stond wel in het zestien-puntenprogramma dat door Staf De Clercq het officieuze VNV-programma werd genoemd[12]. De VNV-leider verklaarde herhaaldelijk binnenskamers en in het openbaar dat het VNV vasthield aan het antimilitarisme. Wat bedoelde hij precies? Wou hij niet, zoals zijn propagandaleider het hem voorhield, het antimilitarisme ‘kanaliseren tegen België’? Reimond Tollenaere noemde het pacifisme ‘tragisch belachelijk’ en ‘onmannelijk’, pleitte voor de aanwending van geweld en meende dat de dienstweigeraarsbeweging moest worden afgestoten.

De discussie over een principieel pacifisme werd in het VNV binnenskamers gevoerd. Van die discussie kwam niet vaak iets naar buiten. Het thema lag delicaat en er rustte in zekere zin een taboe op. Men liet de dubbelzinnigheid liever bestaan om het antimilitarisme zijn volle propagandistische waarde niet te ontnemen. Soms werd het thema via een omweg aangekaart. In *De Schelde* van 8 oktober 1935 besprak de radicale arrondissementsleider van Oudenaarde, Maurice Ponette, *Breiz-Atao*, het tijdschrift van de Bretonse nationalisten, onder de titel: ‘Geen pacifisten meer! Een stichtend voorbeeld van doorzicht en moed’. In het tijdschrift was een artikel verschenen waarin werd betoogd dat de houding tegen het Franse leger niet tot pacifisme mocht leiden. De Bretons moesten integendeel opnieuw ‘een volk van soldaten worden’.

De betogen van de Vlaams-nationale kamerleden over het Frans-Belgisch militair akkoord tonen aan dat er allerminst een consensus bestond over een pacifistisch standpunt. Het waren vooral Jozef De Lille, Emiel Butaye en ook wel Thomas Debacker die pacifistische standpunten verkondigden. De Lille pleitte voor een algehele en eenzijdige ontwapening, Debacker voor de organisatie van een niet-militair burgerlijk verweer. Zij vertolkten daarmee het standpunt van VOS, niet dat van het VNV. De VNV'er Jeroom Leuridan hield er een andere opvatting op na[13]:

‘In een land waar een natie binnen de staatsgrenzen woont, zijn het slechts minderwaardige elementen uit de bevolking die tegen de landsverdediging gekant zijn. Doch in een staat waar twee of meer rassen strijden om het meesterschap, ontstaan er noodzakelijk erge meningsbotsingen over het vraagstuk der landsverdediging [...].’

Van pacifisme is er bij Leuridan geen sprake. Zijn antimilitaristische standpunt vloeit voort uit zijn antibelgicisme. Ook Hendrik Borginon, Hendrik Elias en Gerard Romsee hanteerden in hun vaak goed gestoffeerde redevoeringen algemeen politieke argumenten, geen principieel pacifistische.

Het VNV huldigde zeker geen pacifistisch standpunt. De ‘strijdretoriek’ getuigde eerder van het tegendeel. Het antimilitarisme was vooral een anti-Belgische reflex. Dat neemt niet weg dat de collectieve ervaring van de Eerste Wereldoorlog bij de oudere generatie diepe sporen had nagelaten. Haar afkeer van oorlog en andere vormen van georganiseerd geweld was geen pose. De militarisering van het VNV tijdens de Tweede Wereldoorlog en de militaire collaboratie tonen aan dat deze strekking niet sterk genoeg was om een snelle waardeverschuiving te voorkomen.

De VNV-leider had al lang voor het uitbreken van de vijandelijkheden een oorlog tot het sluitstuk van zijn politiek gemaakt. Hij had een bondgenootschap gesloten met een land en een regime dat de puurste emanatie was van het militarisme en dat zowel zijn binnen- als buitenlandse politiek voerde door de loop van een geweer.

Eindnoten:

2 Voor de houding van de Vlaams-nationalisten tot 1930 zie: G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid* [...], deel 1, pp. 141-142, 159-164, 416-525.
3 R. Van Eenoo, *België en het buitenland*, in: *AGN*, deel 14, p. 329.
4 ARA, KA, Bundel 932. Landdagrede van Staf De Clercq, 6 mei 1934.
5 *Dietsland Hou-Zeel Kester* 1934-1935, Aalst, 1935.
6 G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid* [...], deel 2, pp. 204-209.
7 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 5 en 6 maart 1937, pp. 578-582, 578-598, 604-605.
8 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 11 april 1935, pp. 918-956.
9 G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid* [...], deel 2, pp. 216-227.
10 *Parlementaire Documenten*, nr. 132, 27 februari 1935.
11 G. Provoost, *De Vossen* [...], pp. 100-101.
12 Cf. supra, p. 99.
13 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 11 april 1935, p. 952-954. Besefte Leuridan dan niet dat hij daarmee De Lille en Debacker die net voor hem spraken, beledigde?

4.3 Het nationaal-socialistische Duitsland

Vóór de machtsovername van Adolf Hitler werd het nationaal-socialisme in de Vlaams-nationale pers meestal zeer kritisch beschouwd. Bij de stichting van het VNV in oktober 1933 was het nieuwe regime in Duitsland zich aan het consolideren. De politieke *Gleichskaltung* en de uitschakeling van politieke tegenstrevers was volop

aan de gang. De VNV-weekbladpers stak een zekere bewondering voor de politieke verwezenlijkingen van Hitler en zijn partij niet onder stoelen of banken, zij het dat zoiets niet gelijkstaat met kritiekloze bewondering[14]. Wat het meest opvalt, is de uiterst geringe aandacht die de VNV-partijpers besteedt aan de toch wel turbulente ontwikkelingen in Duitsland. Men heeft de indruk dat de publicisten verkozen de kat uit de boom te kijken. Op uitzondering van beschouwingen over het Frans-Belgisch militair akkoord verscheen in de weekbladpers van het VNV overigens bitter weinig over de buitenlandse politiek.

Ook Staf De Clercq was uiterst behoedzaam en erg spaarzaam met zijn commentaar. In de landdagrede van 1934 sprak hij met geen woord over de ontwikkelingen in Duitsland. Met betrekking tot de politiek van het VNV zei hij enkel dat die niets te kopiëren had van het 'Hitlerisme'. De Clercq werd in zijn eigen partij geconfronteerd met een groeiende tweespalt inzake de houding tegenover het nationaal-socialistische Duitsland. De discussie pro of contra Duitsland was in de eerste plaats een discussie over de ideologische lijn van het VNV zelf. Uiteindelijk kreeg nazi-Duitsland steeds meer een symboolwaarde, zodat discussie over het land en het regime zelf niet langer te vermijden was.

Het kwam in de partij een eerste maal tot een hevige confrontatie n.a.v. een brief van Pieter Geyl aan *De Schelde*, wegens de almaar toenemende pro-Duitse houding van de krant. *De Schelde* had tot in de zomer van 1933 uiterst kritisch bericht over het regime in Duitsland. Daarna evolueerde de houding tot een gematigd scepticisme. Vanaf september 1934, het moment waarop Van Puymbrouck in de richting van het VNV zwenkte, mondde de houding uit in een onverholen sympathie[15]. Op 1 december schreef Geyl een alarmerende brief aan Hendrik Borginon[16]. De koers van *De Schelde* beviel hem niet. Vooral de kommentaren i.v.m. de buitenlandse politiek vormden de steen des aanstoots. De artikels van C. (historicus

Robert Van Roosbroeck) waren ongenuanceerd pro-Duits. Het lijkt wel of ieder hoofdartikel over buitenlandse politiek geïnspireerd was door de Wilhemstrasse of de Duitse consul in Antwerpen, schreef Geyl. Dat was niet overdreven. De redacteur buitenland deed zijn uiterste best om altijd de Duitse belangen te verdedigen, ook bijv. in zijn artikels over de toestand in Midden-Europa. In *De Schelde* verschenen bovendien geregeld zg. ‘brieven uit Duitsland’, opgesteld als reisverslagen, die een wel bijzonder rooskleurig beeld schetsten van het nieuwe regime. Het was VNV-perscentraleleider Bert D'Haese die op 23 oktober 1934 in een artikel ‘Duitsland en Vlaanderen’, de lijn van *De Schelde* impliciet goedkeurde met de redenering dat Duitsland als natuurijke vijand van Frankrijk, een bondgenoot van het VNV was en dat de binnenlandse toestanden daarbij niet relevant waren.

Anderhalve maand later was het de VNV-leider zelf die in ‘Wij zijn Germanen, geen Latijnen’ de praktische consequentie van deze houding verwoordde[17]. Het was een klassieke aanval op het Frans-Belgisch militair akkoord, maar de slotparagraaf was voor een veel ruimere interpretatie vatbaar. Over de zestig procent Vlamingen in het Belgische leger schreef hij:

‘Wij zullen ervoor zorgen dat de grote meerderheid ervan het zullen vertikken, al weze het nog onder Vlaams bevel, een druppel bloed te vergieten voor vreemde belangen of voor de Franse hegemonie. Wij behoren tot het Germaanse blokl Wij zijn Germanen! Geen Latijnen!’

Nu de VNV-leider zelf kleur had bekend, stuurde Pieter Geyl een antwoord aan *De Schelde* met verzoek het te publiceren. Hij doorprikte de redenering van de VNV-leider moeiteloos met de bedenking dat er helemaal geen Germaans blok bestond. De Clercqs opmerking betekende in werkelijkheid iets anders aldus Geyl; nl. ‘wij Vlamingen vormen een blok met Duitsland’.

Geyls bijdrage werd niet in *De Schelde* gepubliceerd. Hij kreeg zelfs niet de minste reactie. Daarom richtte hij zich tot Borginon, die zich op zijn beurt tot de leider van het VNV wendde[18]. Het leidde tot een bespreking in de Hoofdraad en een nota van De Clercq met ‘Onderrichtingen voor wat betreft de buitenlandse politiek in *De Schelde*’. Hierin wordt gestipuleerd dat tot nader bevel de sympathieke toon tegenover Duitsland getemperd diende te worden. De aandacht diende erop gevestigd te worden dat ‘Vlaanderen niet vergeet dat een toonaangevend Engeland een waarborg is voor de Lage Landen’. Voorts dat er tenminste een artikel moest verschijnen waarin twijfel werd geopperd over de doelmatigheid van de Duitse buitenlandse politiek. Met name de isolering van Duitsland, waarover Geyl uitvoerig had geschreven, moest ter sprake komen. De Clercq ageerde, maar hij was niet ongevoelig voor de bedenkingen van Geyl. Over de scherpe afwijzing van de Nederlandse historicus over nazi-Duitsland - ‘onderdrukking van alle vrije meningsuiting, de verheffing van enkele stom-simplistische zo niet barbaarse standaarden tot eeuwige waarheden, de geestelijke dood van de universiteiten, de regimentering en paganisering van de jeugd, het sollen met de kerken’ - geen woord[19].

De landdagrede van 1935 was duidelijk beïnvloed door de fundamentele discussie die het gevolg was van Geyls interventies. De VNV-leider blies warm en koud tegelijk. Aan de ene kant stelde hij dat het VNV noch verontwaardigd noch beklemd kon zijn over het feit dat Duitsland herbewapende en opnieuw een mogendheid werd. Aangezien de andere landen na de Eerste Wereldoorlog niet hadden ontwapend, kon

het herstel van de machtsbalans alleen maar in het Dietse belang zijn. Dat nam niet weg dat Duitsland een gevaar kon worden voor Dietsland zodat een 'gereserveerde politiek' geboden was[20].

'Het VNV laat gelden als algemene stelregel dat al wat op het buitenlandse gebied de hereniging kan schaden of vertragen, moet worden afgewezen en bekampt [...].

Het VNV heeft niet te vergeten:

1. Frankrijk kan niet anders zijn dan een gevaar voor Dietsland: dus politiek van scherpe waakzaamheid;

2. Duitsland kan een gevaar worden voor Dietsland: dus gereserveerde politiek;
3. Engeland zal op zich zelf nooit een gevaar zijn voor de lage landen aan de zee: dus politiek van brede en sympathieke verstandhouding;
4. Alle buitenlandse gebeurtenissen moeten getoetst worden aan het Dietse belang [...].'

De VNV-leider wenste een voorzichtige buitenlandse politiek zeker waar het Duitsland betrof. Niet alleen kon een al te eenzijdige keuze voor Duitsland de partij electoraal schade berokkenen, bovendien voedde het de discussie over de ideologische lijn van het VNV. Een heropflakkering van de discussie of het VNV nu wel of niet ijverde voor een 'modus localis' van het regime in Duitsland, wenste Staf De Clercq te allen prijze te vermijden.

De Schelde stoorde zich helemaal niet aan de voorzichtige politiek van de VNV-leiding jegens Duitsland. In september 1935 publiceerde Herman Van Puymbrouck in *De Schelde* zijn reiservaringen in Duitsland[21]. Van Puymbrouck bracht een echte ode aan het nieuwe regime en zijn leider. In de hem eigen stijl besloot hij de reeks: 'Gelukkig volk, dat een Adolf Hitler bezit. Zolang onze wereld om haar as wentelt, blijven de voetsporen van zulk een man in de aarde geprent.' Enkele weken later gaf hij op dezelfde toon zijn impressies over de partijdag te Nümberg[22]. De artikelen zetten veel kwaad bloed in het VNV. Later beweerde Van Puymbrouck dat zijn uitlating 'Gelukkig volk, dat een Adolf Hitler bezit' hevige beroering wekte omdat 'de heren' zich in hun electorale belangen bedreigd voelden[23].

De VNV-leider zag zich genoodzaakt op te treden. Op 22 september 1935 werden de richtlijnen inzake de buitenlandse politiek van de Landdag van 1935 opnieuw in de VNV-weekbladpers integraal afgedrukt[24]. De titel was niet mis te verstaan: 'Binnen- en buitenlandse politiek van 't VNV. De enige bindende standpunten voor het VNV zijn deze vastgelegd door de Leider Staf De Clercq in zijn proclamaties op de landdagen van 1934 en 1935'. Naast de hierboven geciteerde passage uit de rede van 1935 werd uit de rede van 1934 o.m. de passage afgedrukt die expliciet het 'Hitlerisme' afwees als model voor de 'organische volksstaat'. In de VNV-weekbladen van 22 september 1935 verscheen ook nog een artikel onder de kop: 'Zijn wij fascisten? Zijn wij nationaal-socialisten? Het antwoord hierop is beslist neen'. Ogenschijnlijk ging het om een reactie tegen de socialistische campagne tegen het VNV, in werkelijkheid zullen de artikels van Herman Van Puymbrouck in *De Schelde* wel de werkelijke aanleiding geweest zijn.

Op 9 november 1935 vroeg Staf De Clercq aan de leden van de Hoofdraad om advies over de klachten in verband met *De Schelde*. In de krant verschenen artikelen die 'onverenigbaar zijn met de christelijke grondslag van het VNV'. De leider werd verzocht maatregelen te treffen. Dergelijke artikelen wekten immers de schijn dat het VNV een fascistische organisatie zou zijn[25]. Staf De Clercq zag zich verplicht op 20 december 1935 strikte richtlijnen uit te vaardigen. Geen enkel artikel van 'gezaghebbende en verantwoordelijke personen van het VNV' over fundamentele of delicate onderwerpen mocht nog verschijnen zonder de voorafgaande toestemming van de VNV-leider[26]. In die periode verschenen vooral in de socialistische pers bijdragen over de pro-Duitse houding van *De Schelde. Vooruit* schreef dat *De Schelde* was bezocht door de Duitse gezant. August Balthazar dreigde dat hij zou interpelleren

in het parlement[27]. Ondanks interne en externe druk bleef *De Schelde* het regime in Duitsland ophemelen en de belangen ervan verdedigen, ook de stelling dat het VNV ondubbelzinnig partij moest kiezen voor Duitsland[28].

Staf De Clercq beweerde later dat zijn conflict met Van Puymbrouck dateerde van april 1935, toen *De Schelde* plots de NSB van Anton Mussert de hemel in prees. Dat kwam volgens de VNV-leider omdat Van Puymbrouck uit die hoek financiële steun verwachtte. Toen die steun uitbleef, was het 'ineens al Duits nationaal-socialisme wat de klok sloeg, zonder er rekening mee te houden dat wij een ander land en een ander volk zijn en wat goed kan zijn in Duitsland, verkeerd kan zijn in Vlaanderen'[29].

Vanuit Duitsland was al vroeger belangstelling getoond voor de krant. Van Puymbrouck deelde bij zijn toetreding tot het VNV aan Staf De Clercq mee dat toen hij de *De Schelde* onder controle kreeg eind 1933, er al buitenlandse kapers op de kust waren[30]. Dat was geen verbeelding. In november 1933 werd door het *Promi* en door de uit de Eerste Wereldoorlog bekende Robert P. Oszwald en de naar Berlijn uitgeweken activist Godfried Rooms een plan gesmeed om *De Schelde* te financieren. Rooms en Oszwald waren lid van het *Verein Deutscher Studenten*. Deze vereniging was zowat de bakermat van de vele Duitse *Flamenfreunde*. Oszwald spande zich al in de jaren '20 in om Westduitse industriëlen te interesseren voor het Vlaams-nationalisme[31]. Ook Robert Holthöfer nam deel aan de gesprekken. Holthöfer leidde de persdienst van de *Bergbauverein*, een organisatie van werkgevers uit het Roergebied. Hij leidde tevens een bureau dat afhing van het *Promi* en dat tot taak had te zorgen voor propaganda in het buitenland. Hij was een gevolmachtigde van het *Promi* voor het beheer van giften van de Duitse industrie voor Staat en Partij. Het *bureau Holthöfer* was gevestigd in Essen waar van 1933 tot 1937 Theodor Reissman-Grone *Oberburgemeister* was. Al van voor de Eerste Wereldoorlog was hij actief betrokken bij de Duitse politiek in Vlaanderen. Hij speelde een belangrijke rol in de contacten tussen de Duitse industrie en de NSDAP. Men kan met vrij grote zekerheid stellen dat het geld waarmee het *bureau Holthöfer* werkte, afkomstig was van de Duitse industrie[32].

Al in 1933 was er dus Duitse belangstelling voor de Vlaams-nationale krant. Het waren de Nederlandse eigenaars van *De Schelde* die instonden voor de contacten. De contacten tussen de Nederlandse eigenaars van *De Schelde* en de Duitsers verliepen o.m. via het *Deutsch-Niederländische Gesellschaft* waar o.a. Robert Holthöfer toe behoorde. In november 1933 kreeg afgevaardigd beheerder Jules Spincemaille van de eigenaars de opdracht rechtstreeks in Berlijn te onderhandelen met het *Promi*. In november 1933 toog hij samen met de Antwerpse makelaar Holvoet naar de Duitse hoofdstad. Hij constateerde dat de geheime besprekingen die de ontmoeting waren voorafgegaan niet alleen bekend waren in brede kring maar dat bovendien de Duitsers grote plannen koesterden. Zij wilden in feite de controle verwerven over de krant. Spincemaille verklaarde dat hij alleen geïnteresseerd was in Duitse adverteerders en brak de onderhandelingen af. Van Puymbrouck vernam de mislukking via de Nederlandse eigenaars[33].

Van Puymbrouck trad toen zelf in contact met de Duitse geïnteresseerden. Zijn contact was de in Berlijn wonende Vlaming Antoon Ver Hees, zoon van een uitgeweken activist, die een door Robert Holthöfer gefinancierd ‘Vlaams bureau’ leidde. Van Puymbrouck bekende later dat hij via Ver Hees fondsen kreeg om zijn financiële beloften tegenover de eigenaars te kunnen nakomen[34]. Het is de vraag of Staf De Clercq zelf hiervan niet op de hoogte was en geprobeerd heeft hierover controle te verwerven om zo onrechtstreeks de weerspannige hoofdredacteur aan de leiband te krijgen. Op 12 oktober 1934 meldde Staf De Clercq dat ‘een Vlaming’ bereid was onder bepaalde voorwaarden 150.000 frank te schenken aan *De Schelde*. Een van de voorwaarden was dat de schenker in kwestie artikelen zou mogen publiceren. Mogelijk wilde de VNV-leider Van Puymbrouck een lokaas toewerpen. Maar het is niet uit te sluiten dat het hier om een reëel aanbod ging en dat De Clercq het over Ver Hees en zijn ‘Vlaams bureau’ had. De Clercq maakte grote bezwaren

tegen de eis in verband met het plaatsen van artikelen. Blijkbaar vreesde hij de schenker of de krachten achter hem[35]. De vraag is in welke mate De Clercq zelf onderhandelingen voerde met Duitse diensten die belangstelden in het Vlaams-nationalisme.

Eindnoten:

14 Bijv. *Het Leieland*, 19 november 1933 en 22 juni 1934.
15 T. Verplaetse, *Het Vlaams-nationalistisch dagblad 'De Schelde-Volken Staat'*, pp. 78-80.
16 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, pp. 75-81. Afschrift: ARA, KA, Bundel 929.
17 *De Schelde*, 7 december 1934.
18 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, pp. 82-83. Brief van Pieter Geyl aan Hendrik Borginon, 16 december 1934. ARA, KA, Bundel 929. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 19 december 1934. Borginon, schreef dezelfde dag ook aan Herman Van Puymbrouck. Ibid., pp. 83-84.
19 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Pieter Geyl aan Bert D'Haese, 31 december 1934.
20 *Dietsland Hou-Zeel Kester 1934-1935*, Aalst, 1935.
21 *De Schelde*, 4, 5 en 6 september 1935.
22 *De Schelde*, 19 september 1935.
23 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel 12. Brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es, 22 februari 1939.
24 *De Strijd*, 22 september 1935.
25 ARA, KA, Bundel 942. Mededeling van Staf De Clercq aan leden van de Hoofdraad, 9 november 1935.
26 ARA, KA, Bundel 944. Onderrichtingen van de leider, 20 december 1935.
27 *Strijd*, 15 december 1935.
28 Bijv. een artikel van Ward Hermans, 3 januari 1936. Ook talrijke artikelen i.v.m. de Oostkantons waarin werd gepleit dat de streek naar Duitsland zou terug gaan.
29 ARA, KA, Bundel 931. Staf De Clercq, 'Toestand van het dagblad', september 1938. De Clercq vergiste zich. Van Puymbrouck zocht pas in 1936 contact met de NSB. Cf. infra, p. 323.
30 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 1 oktober 1934.
31 W. Dolderer, De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 2, 1988, p. 221. Tevens P. Klefisch, *Das Dritte Reich und Belgien* 1933-1939, pp. 194-221.
32 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, pp. 231-234.
33 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, pp. 230-234.
34 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel 12. Brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es, 22 februari 1939.
35 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, pp. 235-237.

4.4 De geheime buitenlandse politiek van Staf De Clercq

Op 8 februari 1935 greep op het Duitse ministerie voor Buitenlandse Zaken een bespreking plaats die aantoont dat er wel degelijk belangstelling bestond voor het VNV[36]. Aan het gesprek namen o.m. Robert Holthöfer en Robert P. Oszwald deel[37].

De bespreking ging over de toekenning van een bedrag van 120.000 RM - door het VNV aan de Duitse staat gevraagd - als ‘Rückendeckung für den Fall [...], daß die belgische Regierung die wirtschaftlichen Unternehmungen des VNV abzuwürgen versuchen wollte’. Oszwald, die ook aan de bespreking deelnam, schetste het belang van het VNV. Hij stelde ‘daß zwar die gegenwärtige Belgische Regierung den VNV notwendig als Gegner empfinde, daß der VNV aber gemäßigten Auffassungen nicht unzugänglich sei und Staf De Clercq, der Führer des VNV, sich beispielweise keine Illusion über die Möglichkeit einer Realisierung des großniederländischen Gedankens in naher Zukunft mache. Der VNV wolle aus Flandern einen einsprachigen neutralen Staat mit unverrückbaren Grenzen im Sinne der vom neuen Deutschland vertretenen Grundsätze machen und Flandern aus der Hörigkeit Frankreichs befreien’.

Uiteindelijk ging de operatie niet door. Het risico door een lek de goede betrekkingen met de Belgische regering in het gedrang te brengen, was te groot.

Aan de bespreking nam ook een majoor van de *Abwehr* deel. Deze majoor Voss maakte deel uit van *Abreilung S.* Hij verklaarde zich voorstander van de steun daar ‘ein Vordringen der flämischen Bewegung eine Einschränkung des in militärpolitischer Hinsicht übermächtigen französischen Einflusses in Belgien mit sich führen wurde. Es sei zu befürchten, daß die belgische Regierung, in ihrer augenblicklichen, wallonisch betonten Zusammensetzung nicht die Kraft finden werde, sich zu einer prodeurschen und antifranzösischen Politik durchzuringen’.

Deze verklaring is vrij onschuldig. Maar zij kan mogelijk in verband worden gebracht met een uitlating in een document dat De Clercq naar alle waarschijnlijkheid opstelde tijdens de eerste maanden van de bezetting[38]. In dit document beweert hij dat de grondslagen van de beruchte Militaire Organisatie (MO) in 1934 werden gelegd en dat uit die tijd ook de eerste contacten plaatsvonden met de *Abwehr*. Het stuk bevat informatie over de rol van Staf De Clercq en het VNV in het ombuigen van de pro-Franse politiek van België, over de organisatie van de MO in 1934 en over de MO-activiteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ruim genomen is de inhoud op zijn zachtst overtrokken te noemen. De Clercq schilderde zichzelf als de spil en bezieler van de anti-Franse politiek van het Vlaams-nationalisme dat sterk pro-Duits was georiënteerd. Hij zocht contact met de *Abwehr* omdat hij begreep dat Vlaamse en Duitse belangen parallel liepen. Hij stichtte een MO om het Belgische leger te kunnen bewerken. De MO opereerde in de regimenten en in de schoot van VOS en verspreidde daar de anti-Franse ideeën. De ommezwaai in de Belgische buitenlandse politiek wordt in het document bijna voorgesteld als een persoonlijke verwezenlijking van De Clercq.

Te noteren valt dat de *Abwehr*-agent Frits Scheuermann, met wie Staf De Clercq contacten had in de dagen voor de Achttiendaagse Veldtocht, in 1934 aan de RUG studeerde en dat De Clercq in januari 1935 via een zeer vertrouwelijke brief zijn arrondissementsleiders de opdracht gaf betrouwbare VNV'ers in het VOS aan te zetten zich kandidaat te stellen bij de verkiezingen van de VOS-gouwbesturen. Men wilde

zo de hoofdleiding infiltreren. De Clercq gaf die richtlijn omdat ‘het volstrekt noodzakelijk [is] dat de geest van de Vlaamse Oudstrijdersbond veranderde’. De Clercq betrok expliciet de BVOS (de zg. Bij-Vossen) in zijn richtlijnen[39]. BVOS werd in 1929 door VOS gesticht om dienstplichtige soldaten uit de naoorlogse lichtingen te organiseren. Hieruit zou men kunnen afleiden dat De Clercq begin 1935 inderdaad probeerde een VNV-organisatie in te planten. Men kan zich afvragen of er een ver-

band bestaat tussen de instructies van De Clercq en de vergadering op het *Auswärtiges Amt*, tien dagen later. Aan de andere kant paste de politiek ten opzichte van VOS in een algemene strategie van De Clercq die de Vlaams-nationale verenigingen aan het VNV wou binden. Heeft De Clercq, in het document van 1940, zijn plannen inzake BVOS soms in een MO-jasje gestoken?

Er bestaan nog aanwijzingen uit een minder verdachte periode. Op 28 oktober 1937 schreef Hermans aan De Clercq een brief over de moeilijkheden in het arrondissement Mechelen. Hij voegde aan zijn brief, die hier verder weinig ter zake doet, een intrigerend P.S. toe[40]:

'Ik las bij mijn terugkeer uw rede te Leuven: Vlaanderen zal zich niet laten gebruiken door anderen om te vechten tegen Duitsland...

Ik denk aan onze bijeenkomsten, week voor week, einde... 1935. Aan het mooie, koene plan, dat U mij ontvouwde...

Er zijn twee jaren verloren gegaan. Twee jaren waarin wij minimum 6-maal voor de vreselijke kans van een oorlog hebben gestaan, oorlog die ons net als in 1914 weer zou verrast hebben...

1935-1937! Hoelang nog?

Ik hoor nog uw woorden, daarboven in de kleine vergaderzaal van het "Vlaams Huis" te Brussel... dat ik de enigste persoon was waarin U voor die dingen het grootste vertrouwen dorst te stellen...'

Eerst moet hierbij worden gewezen op de chronologie. De Clercq heeft het over 1934 als het tijdstip van de eerste contacten. De bespreking op het *Auswärtiges Amt* had plaats in februari 1935 en Hermans spreekt over een aantal bijeenkomsten eind 1935. Een onderling verband is helemaal niet zeker. Het lijkt ook niet waarschijnlijk dat op de door Hermans bedoelde bijeenkomsten Duitsers aanwezig waren. De hamvraag blijft: waaruit bestond het 'koene plan' van De Clercq? Hermans verwijst naar de Eerste Wereldoorlog en wellicht naar de toen ontstane Frontbeweging. Met de voortdurende oorlogsdreiging voor ogen zou het onvergeeflijk zijn zich door de feiten te laten verrassen, zo meen ik tussen de regels te kunnen lezen. Er moet dus snel werk worden gemaakt van het plan. Wat zou het plan anders kunnen bedoelen dan de vorming van een VNV-organisatie, speciaal met het oog op oorlogsomstandigheden? Wat kan zo'n organisatie anders zijn dan een vereniging die zich richt tot VNV'ers die in zo'n situatie onder de wapens waren? Gaat het hier dus om een militaire organisatie van het VNV, een soort vooraf georganiseerde frontbeweging? Het blijven voorlopig open vragen. Als men ervan uitgaat dat De Clercq plannen had om een VNV-organisatie op te richten binnen het Belgische leger en men houdt rekening met het officiële VNV-standpunt dat beweert niet te zullen marcheren voor vreemde belangen, dan vraagt men zich af wat de rol van zo'n organisatie zou worden bij een Duits-Frans conflict. Men vergete niet dat in de hier besproken periode het Frans-Belgisch militair akkoord nog van kracht was. Volgens de visie van De Clercq zou het Belgische leger hoe dan ook aan Franse zijde vechten. De militaire organisatie van het VNV zou dus onvermijdelijk een subversief karakter krijgen. Men kan zich voorstellen dat de *Abwehr* ten zeerste geïnteresseerd was in zulke plannen en dat mogelijk contact werd gezocht met de leider van het VNV. Het is mogelijk dat De Clercq toen ook om steun vroeg in zijn pogingen de controle over *De Schelde* te verwerven, of om het VNV financieel te steunen bij zijn 'wirtschaftlichen Unternehmungen'.

Het zijn boeiende hypothesen die voorlopig hypothesen blijven en bovendien stoelen op een manke chronologie. De bespreking op het *Auswärtiges Amt* dateert van begin 1935, de bespreking De Clercq-Hermans van eind 1935. Een verklaring daarvoor is misschien dat Hermans pas in augustus 1935 toetrad tot het VNV en dus pas daarna werd geconfronteerd met al bestaande plannen van De Clercq[41].

Het is hoogst onwaarschijnlijk dat er ook maar iets concreets gerealiseerd werd. Het staat buiten kijf dat Staf De Clercq al snel elk vertrouwen in Ward Hermans verloor, voor zover dit vertrouwen ooit aanwezig was geweest. Wat te denken over Hermans' bewering dat De Clercq hem beschouwde als een vertrouwensman inzake het ‘koene plan’? Hermans was nauw betrokken geweest bij de Frontbeweging. Hij had, zoals De Clercq, een reputatie opgebouwd door zijn strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord. Hermans had, als correspondent van Duitse periodieken, bovendien talrijke contacten in Duitsland. In 1938 stond hij in contact met de SD in Aken, misschien en wellicht al vroeger[42]. Wanneer Hermans in oktober 1937 de hoop uitsprak dat de plannen van eind 1935 bewaarheid zouden worden, dan kan men zich afvragen of hij geen poging ondernam als SD-pion een wel erg strategische plaats in het VNV in te nemen.

Al midden 1936 wenste Staf De Clercq Hermans niet meer te betrekken in zijn contacten met Duitsland. Dat blijkt althans uit weer zo'n intrigerend slot van een van Hermans' brieven aan De Clercq, juni 1936[43]: ‘Ik dacht dat wij mekaar om de 14 dagen zouden zien? Ik moest van derden vernemen dat U reeds driemaal het gat van het Oosten zijt uit geweest. Wat komt er van het wekenlang besprokene terecht?’ Nog belangwekkender is hetgeen De Clercq in de marge van de brief noteerde. Bij de eerste zin noteerde De Clercq: ‘als het nodig is! ja!’. Bij de vraag van Hermans wat er van hun gesprekken terechtkomt, noteert De Clercq kort en duidelijk: ‘niets’. Midden 1936 kan er volgens De Clercq dus niets meer terechtkomen van wat hij en Hermans (eind 1935?) hadden bedisseld.

Als besluit kan de hypothese in overweging worden genomen dat Staf De Clercq vóór de ommezwaai in de Belgische buitenlandse politiek, meer openstond voor een geheime onderneming, zoals hierboven besproken. Hij was toen trouwens leider van een relatief onbekende beweging die nog in de steigers stond. Na de verkiezingen van 1936 werd het VNV een factor in de Belgische politiek. De partij was geen splintergroep meer. Zij had een ruime vertegenwoordiging in het parlement en op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog ca. 25.000 leden. De groei van die beweging was het levensdoel van De Clercq. Hij was tot veel bereid om zijn partij aan de macht te brengen. Roekeloze ondernemingen die het voortbestaan van het VNV in het gedrang konden brengen, hoorden daar niet bij.

Eindnoten:

36 Peter Klefisch wijst crop dat de interesse van het officiële Duitsland zich in deze periode sterker op het VNV richtte, maar het gebeurde uiterst voorzichtig: *Das Dritte Reich* [...], pp. 209-210.

37 Etienne Verhoeyen publiceerde de notulen van de bespreking: De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, pp. 59-61. Het document stamt uit het *Reichskriegministerium* en is te vinden op de GRMA, T77, Roll 905.

38 NSGWO II, Archief VNV, 500. *Die vlämische* [*sic*] *Militärische Organisation in der belgischen Armee*, [1940]. Het document werd na de oorlog in beslag genomen bij de weduwe van de VNV-leider. Het werd in vertaling gepubliceerd en kritisch becommentarieerd door J. Van Dingenen, *Staf De Clercq en zijn Militaire Organisatie* (deel 3,4 en 5), in: *Broederband*, jg. 20, 1, pp. 6-13; 3, pp. 4-7; 4, pp. 5-23.

39 Eigen verzameling documenten. Brief van Staf De Clercq aan Jeroom Leuridan, Hendrik Elias, Ernest Van den Berghe, Karel Lambreghts, Thomas Debacker en Gerard Romsee, 29 januari 1935.
40 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Ward Hermans aan Staf De Clercq, 28 oktober 1937.
41 Hermans werd 21 augustus 1935 voor een proeftijd van drie maanden aanvaard als lid; op 20 november werd hij volwaardig VNV-lid. ARA, KA, Bundel 927. 'Nota van de Leider', 21 augustus 1935.
42 Cf. infra, p. 333.
43 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Ward Hermans aan Staf De Clercq, 24 juni 1936 en aantekeningen van De Clercq op de brief.

4.5 Besluit

Het VNV was van in den beginne een partij met een revolutionaire dimensie: de vernietiging van de Belgische Staat en het democratische regime. Tegelijk wilde de partij voorlopig binnen de Belgische wettelijkheid blijven om een botsing met het staatsgezag uit de weg te gaan. De voorbereiding van de revolutie moest tot op het moment dat ze kans van slagen had, beperkt blijven tot het klaarstomen van de geesten. Spoedig moest de VNV-leiding haar eigen geradicaliseerde achterban temperen. Een propaganda die het voortdurend in martiale termen had over de strijd en de vernietiging van de vijand, over de verovering van Groot-Nederland, over een compromisloze zegepraal leidde onvermijdelijk tot hoge verwachtingen.

De martiale stijl van het VNV en de revolutionaire gedrevenheid van zijn militanten was moeilijk in overeenstemming te brengen met een pacifistisch ideaal. De Vlaamse Beweging en het Vlaams-nationalisme tijdens het Interbellum worden vaak vereenzelvigd met antimilitarisme en pacifisme. Meestal wordt daarbij verwezen naar de strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord. In het zog van VOS was het VNV actief in de mobilisatie van het verzet tegen dit akkoord. Van een principieel pacifisme was er bij de VNV-leiding geen sprake. Zij wenste het pacifisme alleen maar te kanaliseren tegen de Belgische staat. Naar buiten uit liet ze om propagandistische redenen de dubbelzinnigheid bestaan, ook al omdat ze besefte dat in haar eigen achterban verdeeldheid heerste. Vooral bij de oudere generatie

Vlaams-nationalisten had de ervaring van de Eerste Wereldoorlog geleid tot een authentiek pacifisme. Tijdens de parlementaire toespraken kwam dat duidelijk aan het licht. Sommige Vlaams-nationalistische mandatarissen, niet toevallig oud-strijders, namen pacifistische standpunten in. Anderen namen afstand van het principieel pacifisme. De jonge Reimond Tollenaere noemde het pacifisme 'tragisch belachelijk'.

De strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord was voor het VNV tevens een uitstekende gelegenheid om de anti-Franse agitatie aan te wakkeren. Op het internationale forum werd vooral de relatie met Duitsland belangrijk. In de schoot van de partij brandden al vlug discussies pro en contra het nationaal-socialistische Duitsland los. Het waren in de eerste plaats discussies over de ideologische lijn van het VNV; over de vraag of het VNV wel of niet ijverde voor een 'modus localis' van het regime in dat land. Al vlug slaagde de partijleiding er niet meer in de discussies binnenskamers te houden. Vooral het dagblad *De Schelde* ontpopte zich tot een kritiekloos bewonderaar van het nieuwe Duitsland. Dat had ook te maken met het feit dat de hoofdredacteur er financiële steun zocht en vond. De krant bruuskeerde voortdurend de voorzichtige politiek die de VNV-leiding in deze aangelegenheid voorstond. Niet alleen was haar achterban verdeeld over de kwestie, bovendien riskeerde de partij door een openlijke steunbetuiging aan Duitsland in een politiek isolement te geraken.

Herman Van Puymbrouck voer niet alleen inzake de buitenlandse politiek een eigenzinnige koers met *De Schelde*. Staf De Clercq kon niet tolereren dat een krant die doorging als een partijkrant níét onder de controle van de VNV-leiding viel. Daarom heeft hij van in den beginne geprobeerd de krant in eigendom te verwerven. Hij geraakte daardoor betrokken in een internationaal politiek en financieel kluwen. Waarschijnlijk kwam hij zo in contact met het door het Duitse *Propagandaministerium* gefinancierde bureau van Robert Holthöfer en misschien ook met de *Abwehr*, diensten die belangstelden in de anti-Franse agitatie in België. Deze geheime contacten hadden voorlopig geen concrete resultaten, behalve dat ze een weg aanwezen die de VNV-leider perspectieven bood. Hij wilde het VNV voorbereiden op een internationale crisissituatie, een moment waarop het revolutionaire potentieel van zijn partij operationeel kon worden.

Hoofdstuk 5
1936: Electorale en politieke doorbraak

5.1 De verkiezingen van 1936

5.1.1 Het Vlaams Nationaal Blok

Einde 1935 begon de VNV-leiding met de voorbereiding van de verkiezingen die eind 1936 verwacht werden. Op 9 november 1935 stuurde Staf De Clercq aan alle leden van de Hoofdraad enkele beschouwingen over de koers van het VNV[1]. De beschouwingen gingen over de twee wezenlijke ideologische strijdpunten die al van bij de stichting van het VNV de partij verdeelden: 1. de mate waarin her VNV zich identificeerde met het fascisme; 2. de Grootnederlandse doelstelling. Ze gaven aanleiding tot de ‘bindende richtlijnen’ die de VNV-leider uitvaardigde met het oog op de verkiezingen.

Een eerste verklaring was dat het VNV zou deelnemen aan de verkiezingen. Die verklaring is in twee opzichten belangrijk. Het feit dat het principe van verkiezingsdeelname werd geformuleerd, geeft aan dat in theorie de deelneming aan verkiezingen niet als vanzelfsprekend werd beschouwd. Het past in een fascistische visie op politieke machtsverwerving. De deelname van het VNV aan de verkiezingen is niettemin belangrijk, omdat het de gematigde vleugel een nieuw argument gaf om de radicale stichtingsproclamatie af te zwakken.

In zijn richtlijnen greep de VNV-leider terug naar de principsverklaring van de stichtingsproclamatie:

‘De nationale beweging is [...] te ruim om in een enge partijstrijd te kunnen geleid en begrensd worden; deze moet dan ook tot zijn werkelijke waarde, die een propagandistische is, herleid worden.’

Verkiezingen waren dus in de eerste plaats een propagandistische aangelegenheid. Daarmee werd nogmaals een in wezen fascistische visie op democratische verkiezingen onderschreven. Jeroom Leuridan deed op een voorbereidende vergadering het voorstel lokale populaire figuren in de kiesstrijd te mengen. Eenmaal verkozen zouden deze kandidaten hun volledige parlementaire vergoeding afstaan aan de partij. Ze zouden maar af en toe in het parlement verschijnen om er een principiële verklaring af te leggen of een revolutionaire toespraak te houden[2] (Leuridan had tot dan toe in het parlement niet veel meer dan dat gedaan). Het voorstel werd niet aanvaard. De partijtop was niet rijp voor een zuiver fascistische opstelling tegenover het parlementaire systeem.

In de richtlijnen werd voorts gestipuleerd dat het VNV met zijn volledige programma zou deelnemen aan de verkiezingen, incluis de Grootnederlandse doelstelling. De Hoofdraad zou een ‘verkiezingsplatform’ opstellen met een aantal concrete verkiezingsthema's. De mogelijkheid tot blokvorming werd sterk beknot. Alleen onafhankelijke, niet aan andere partijen gebonden kandidaten die de Vlaamse zelfstandigheid nastreefden, kwamen in aanmerking. Elke kartelovereenkomst moest door de VNV-leiding worden goedgekeurd. De VNV-leiding wees alle VNV-kandidaten aan. De partijleiding zou ook de verhouding tussen de parlementsfractie en de

partijleiding vastleggen. Verkozenen werden beschouwd als vrijgestelden van de partij en zouden dus door de partij betaald worden ‘met inachtneming van gebeurlijk speciale toestanden’. Bij de lijstsamenstelling werd als principe gesteld dat de ‘meest vooraanstaande en meest geschikte kampgenoten’ als kandidaat moesten worden voorgedragen. Alleen de VNV-leider kon uitzonderingen toestaan op de regel.

De partij zou dus de verkiezingen ingaan met haar integrale programma. Ze probeerde

de verkozenen aan banden te leggen door ze financieel afhankelijk te maken. Verkiezingsafspraken waren alleen mogelijk mits de goedkeuring van de partijleiding en binnen de smalle marges die werden aangegeven.

De bovenaangehaalde principes werden februari 1936 volkomen tenietgedaan door de beslissing dat het VNV niet onder eigen naam zou opkomen maar onder de naam 'Vlaams Nationaal Blok'. Het VNV-programma werd opzij geschoven voor een breed verkiezingsprogramma. Bovendien konden nu gemakkelijk niet-VNV'ers worden opgenomen. De weg naar een verkiezingskartel lag wijd open.

Op 23 februari 1936 motiveerde Staf De Clercq de beslissing in *De Schelde*. Op grond van de gespannen internationale toestand was het van het grootste belang dat het Vlaams-nationalisme een verkiezingsoverwinning behaalde. De krachten moesten gebundeld worden. Op 8 april 1936 verscheen in *De Schelde* voor het eerst het volledige verkiezingsprogramma van het Vlaams Nationaal Blok. Het programma had drie delen: een nationaal ('Orde'), een sociaal-economisch ('Welvaart') en een internationaal ('Vrede')[3]. Op nationaal gebied werd enerzijds de 'politieke zelfstandigheid voor het Vlaamse volk' geëist en anderzijds een staat die de belangen van de gemeenschap beschermde. Bij de eerste eis werden de klassieke communautaire thema's betrokken. Aan de tweede eis werd wel de strijd tegen het 'liberaal-parlementair partijenstelsel' gekoppeld, maar over het parlementaire systeem werd gezwegen. Termen als corporatisme, solidarisme of organicisme werden vermeden. Niettemin werd als programmapunt een corporatistisch systeem opgenomen: 'de uitbouw van een sociaaleconomische volksordening op grond van de zelfstandig gegroepeerde beroepen'. Over de precieze functie van de beroepsorganisaties en hun verhouding tot een politiek parlement werd niets vermeld. Voorts werd uitgehaald naar de 'kapitalistische wanorde', 'de bankiersstaat' en de 'Groot-Financie'. Het sociaal-economische deel bevatte een resem eisen met betrekking tot de werklozen, de loon- en weddetrekkenden, de middenstand en de boeren. Het waren eisen die erop gericht waren een zo breed mogelijk spectrum van de lagere klasse en van de middenklasse tevreden te stellen. Wat de boeren betreft, werd ondubbelzinnig partij gekozen voor de pachters voor wie een wettelijke bescherming werd geëist tegen de landeigenaars. Bovendien werd de eis gesteld van 'een tol- en contingenteringspolitiek die de opbrengst van de landbouw waarborgt'. Het internationale deel bevatte uiteraard de eis tot opzegging van het Frans-Belgisch militair akkoord en de terugkeer naar een politiek van neutraliteit. Ook de afschaffing van de legerdienst en een 'politiek van volledige ontwapening' behoorden tot de eisen.

In het licht van de nakende verkiezingen greep het VNV dus terug naar de klassieke communautaire thema's en naar thema's die van oudsher door het Vlaams-nationalisme werden vooropgesteld. Ideologisch geladen thema's werden vermeden, afgezwakt of verhuld zodat een Vlaams-nationalistisch eenheidsfront kans van slagen had.

Op 2 maart 1936 meldde *De Schelde* dat succesvolle onderhandelingen werden gevoerd met 'volksvertegenwoordiger De Lille', met het VNS, met het KVV en met de Frontpartij.

'Er is geen enkele Vlaams-nationale scheurlijst: het Vlaams Nationaal Blok vertoont geen barsten of kloven.

Van zekere zijde wordt nog gevreesd, dat leden van het VNV zouden gebruik maken van deze verkiezingscampagne om het VNV-programma op de voorgrond te stellen.

Een dergelijk "gebruik" zou beslist "misbruik" zijn, dat ongetwijfeld door de leider van het VNV zal worden beteugeld.

Trouwens het VNV is geen electorale organisatie. Verkiezingen zijn voor het VNV slechts een incident.'

Zo werden de radicale elementen in het VNV gesust. De gematigde verklaringen die werden afgelegd in de verkiezingsstrijd kwamen niet op rekening van het VNV.

In een memorandum van Hendrik Borginon, in maart 1936 aan de VNV-leider gericht, schreef eerstgenoemde terecht[4]:

'In extremis heeft [...] het VNV, na eerst de enige logische beslissing te hebben genomen de verkiezingsstrijd aan te binden op zijn integrale programma, de bakens verzet, en wel zo volkomen dat het nu als organisme niet aan de verkiezingen deelneemt en zijn leden machtigt, ja zelfs aanzet, tezamen met andere nationalistische groepen samen te werken op een basis die niet specifiek nationalistisch meer is.'

Het VNV koos inderdaad voor de meest opportunistische oplossing.

Bij de samenstelling van de lijsten vierde het pragmatisme hoogtij. Alle beginselverklaringen ten spijt werd gekozen voor kandidaten die de meeste kansen op succes boden, ook als daarvoor VNV-kaderleden moesten sneuvelen.

5.1.2 De samenstelling van de lijsten

In Limburg werd de Vlaams Nationaal Blok-formule niet gevolgd. De Limburgse kiezer zag de oude vertrouwde KVV de kiesstrijd aanvatten. De Limburgse VNV-gouwleider Hendrik Ballet voerde campagne als 'voorzitter der KVV van Limburg'. Dat was meer dan een electorale maneuver. Het Limburgse verbond was wel formeel geïntegreerd in het VNV, maar in werkelijkheid bleef het verbond onafhankelijk. Het was bijvoorbeeld ondenkbaar dat de VNV-leiding zich zou inlaten met de samenstelling van de lijsten, wat niet inhoudt dat het VNV helemaal geen inspraak zou hebben gehad.

De onafhankelijkheid van de Limburgse leiding blijkt nog uit het feit dat ze, met het oog op het vormen van een kartel, op eigen houtje onderhandelingen aanknoopte met de leiding van de Limburgse Katholieke Partij. Tot driemaal toe vonden besprekingen plaats waaraan van KVV/VNV-zijde o.m. Gerard Romsee, Hendrik Ballet, Simon Lindekens en Jef Deumens deelnamen. Op 11 maart 1936 verklaarde het KVV zich bereid tot een kartel op voorwaarde dat het zijn eigenheid kon behouden. Uiteindelijk sprongen de besprekingen midden april 1936 af omdat men het niet eens geraakte over de samenstelling van de lijsten[5]. Niets wijst erop dat de Limburgers overleg pleegden met de VNV-leiding i.v.m. de onderhandelingen.

Op de Limburgse KVV-lijsten treffen we de bekende figuren aan. Lijstaanvoerders waren Hendrik Ballet en Gerard Romsee. Simon Lindekens was eerste op de senaatslijst. Op de tweede plaats treffen we telkens een VNS-secretaris aan: Jef Hermans in Hasselt en Jef Deumens[6] in Tongeren-Maaseik. Het wijst erop dat het KVV speculeerde op een electorale aanhang bij de arbeiders en de mijnwerkers. Voorts treft men op de lijsten voornamelijk dokters en advocaten aan, wellicht lokale stemmentrekkers. Het waren gedeeltelijk dezelfden die in 1932 op de lijsten stonden. Alleen de twee VNS'ers op verkiesbare plaatsen kunnen beschouwd worden als een echte vernieuwing. Wellicht een gevolg van de VNV-invloed.

In Brussel was Staf De Clercq opnieuw de lijstaanvoerder op de kamerlijst. Het feit dat de VNV-leider zich persoonlijk in de verkiezingsstrijd wierp, is belangrijk. Natuurlijk liep hij weinig risico. Zijn verkiezing stond vast. Zijn deelname was toch betekenisvol voor het belang dat de VNV-leider hechtte aan de verkiezingen.

Het zal ongetwijfeld voor de tijdgenoten de totalitaire aanspraken van het VNV gerelativeerd hebben. In het VNV zelf leidde de deelname van Staf De Clercq tot

spanningen. Sommigen meenden dat het afbreuk deed aan het imago van de autoritaire leider. Hij zou zich moeten onderwerpen aan de geplogenheden van de verkiezingscampagnes, hetgeen inderdaad soms ontluisterend was. Essentiëler is dat De Clercq na zijn verkiezing in het parlement frequent in contact zal staan met de belangrijkste vertegenwoordigers van de gematigde vleugel van zijn partij. Zo konden ze gemakkelijker invloed op hem uitoefenen.

Op de tweede verkiesbare plaats voor de Kamer stond VNS-leider Karel Lambrechts. Voor

de Senaat was Piet Finné de lijstaanvoerder in Brussel en in Leuven. In 1932 was hij de kamerlijstaanvoerder geweest voor Leuven. In dat arrondissement was nu AVNJ-propagandaleider Arthur Bogaerts de lijsttrekker voor de Kamer.

In Gent stonden net als in 1932 Hendrik Elias en Jozef De Lille op de eerste en de tweede plaats. Voor de Senaat voerde Hilaire Gravez de lijst aan. Op de tweede plaats stond Gabriel De Lille, broer van Jozef. Jozef De Lille die zich in het parlement als een 'wilde' had opgesteld, werd dus niet gestraft, integendeel. Luc Matthys, toch leider van de Sociale Centrale, kreeg pas de derde plaats. De electorale opportuniteit won het dus van het principe dat de 'meest vooraanstaande kampgenoten' voorrang genoten.

In Aalst werd Bert D'Haese lijsttrekker. Op de tweede plaats treffen we opnieuw een VNS-functionaris aan: Marcel De Ridder, de algemeen secretaris. Voorts waren het allen bekende figuren van de Aalsterse organisatie. De senaatslijst werd aangevoerd door de gewezen daensist Jan De Neve.

In Sint-Niklaas stond Jan Seghers op de eerste plaats. Hij had in 1932 nog in Dendermonde de lijst aangevoerd. Gerard De Paep verhuisde daardoor naar de tweede plaats. De plaatselijke arrondissementsleider Gerard De Rijcker was de eerste opvolgende kandidaat. Hendrik Elias beweerde later dat de Wase kandidaten in feite totaal afzijdig stonden van het VNV[7].

In Dendermonde werd de kamerlijst aangevoerd door de Aalstenaar Staf Van Nuffel. Hij was verbonden aan de Aalsterse drukkerij. 'Aalst' bezette met Van Nuffel in Dendermonde en Gravez in Gent dus twee eerste plaatsen in aangrenzende arrondissementen.

In Oudenaarde ten slotte voerde arrondissementsleider Maurice Ponette de lijst aan.

In het arrondissement Ieper was vanzelfsprekend Emiel Butaye de lijstaanvoerder voor de Kamer. Marcel Van den Bulcke stond op de verkiesbare eerste plaats van de senaatslijst. De Ieperse arrondissementsleider Achiel Verstraete stond op een onverkiesbare derde plaats.

In Kortrijk trad arrondissementsleider Frans Strubbe op als lijsttrekker voor de Kamer.

In het arrondissement Veurne-Diksmuide-Oostende bleef gouwleider Jeroom Leuridan lijstaanvoerder voor de Kamer. Arrondissementsleider Joris Vansteenland moest zich tevredenstellen met de tweede plaats. Vansteenland was ook de eerste opvolgende kandidaat en had daardoor uitzicht op een parlementair mandaat. Leuridan had immers voor de verkiezingen verklaard ontslag te zullen nemen als parlementslid. Blijkbaar wilde hij consequent zijn met zichzelf.

In Brugge stond VNS-secretaris Jef Devroe op de eerste plaats, gevolgd door Eugeen De Lille, lid van de bekende Maldegemse politieke dynastie. Devroe kreeg de eerste plaats, ook al was hij toen binnen VNS een hevig voorstander van een onafhankelijke houding tegenover de partij[8]. Arrondissementsleider Fernand Quintens stond op de laatste plaats. De senaatslijst werd aangevoerd door Odile Maréchal-Van den Berghe. Als een van de schaarse vrouwen op de Vlaams Nationaal Blok-lijsten (drie in totaal) kreeg zij een verkiesbare plaats.

In Roeselare-Tielt voerde Reimond Tollenaere de kamerlijst aan. Tollenaere was pas in april 1936 uit Mechelen overgekomen waar hij plaats moest maken voor Ward

Hermans. Met enige verbazing constateert men dat achter hem, op de tweede plaats, Léon De Lille voorkwam. Dat de ambitieuze familie De Lille vier van haar leden in de strijd wierp in drie verschillende arrondissementen, is niet verwonderlijk. Dat het VNV een beroep op ze deed evenmin: de De Lilles hadden in 1932 hun electorale waarde bewezen. Verwonderlijk is dat de radicale propagandaleider met een De Lille op één lijst staat. Toen hij in april 1935 vernam dat Hendrik Elias bij de volgende verkiezing opnieuw met Jozef De Lille een kartel zou vormen, schreef hij aan de VNV-leider: 'Alors adieu VNV!!'[9] Ook voor Tollenaere lonkte blijkbaar het pluche van de Kamer. Hij was niet te beroerd om in de verkiezingscampagne te verklaren dat hij dankzij de door De Lille 'royaal aangeboden samenwerking' rekende op een verdubbeling van het stemmenaantal en op zijn verkiezing.

Nergens in de hierboven genoemde arrondissementen gaf de samenstelling van de lijst aanleiding tot problemen. In de provincie Antwerpen was dat wel het geval. Er was in de eerste plaats het arrondissement Turnhout waar het Kempense KVV zich weer had losgescheurd van het VNV, nadat Thomas Debacker in december 1935 was ontslagen als VNV-arrondissementsleider. Een verzoening was nodig voor beide partijen. Voor het VNV zou het afzijdig blijven van de KVV electoraal zeer nadelige gevolgen hebben. Debacker dreigde bovendien in het isolement te geraken toen zijn achterban een toenadering tot de Katholieke Partij afwees. De Vlaams Nationaal Blok-formule effende het pad voor de samenwerking tussen KVV en VNV. Debacker ging echter de kiesstrijd in als KVV-leider. Op de senaatslijst voor Turnhout-Mechelen was Edmond Van Dieren weer de lijstaanvoerder. Van Dieren was geen VNV'er, hij behoorde tot de gematigde Vlaams-nationalistische vleugel en trad op als onafhankelijk kandidaat.

Op 28 maart 1936 schreef Debacker in *De Nieuwe Kempen* dat de eendracht groeide ondanks de vele meningsverschillen in het Vlaams-nationalisme. Hij hoopte dat hij weldra een eenheidsfront met het VNV en het Antwerpse Front zou kunnen aankondigen. De onderhandelingen die toen inderdaad tussen de Antwerpse Frontpartij en het VNV plaatsvonden, zullen zonder twijfel Debacker hebben aangezet de breuk met het VNV te herstellen.

Om een kartel van het VNV met het Antwerpse Front mogelijk te maken, moest een voor beide partijen aanvaardbare lijsttrekker gevonden worden. Eind maart 1936 werd Hendrik Borginon daartoe aangezocht. De Antwerpse arrondissementsleider en waarnemend gouwleider Maurits Lambreghts moest de baan ruimen voor een niet-VNV'er. Borginon van zijn kant wilde van deze gelegenheid gebruik maken om het VNV tot een koerswijziging te forceren. Hij stelde een hele reeks eisen. Een eventuele kandidatuur van Ward Hermans in Mechelen was onaanvaardbaar. Thomas Debacker had midden 1935 Hermans' toetreding tot het VNV geforceerd, precies met de bedoeling in Mechelen over een valabele electorale partner te beschikken. Er scheen dus geen onderhandelingsruimte te zijn. Dat de onderhandelingen toch nog succes hadden, toont aan dat alle betrokkenen zwichtten voor het opportunisme.

Eind maart 1936, enkele dagen nadat Borginon vernomen had dat aan hem werd gedacht als mogelijke 'eenheidskandidaat' voor Antwerpen, schreef de Brusselse advocaat een uitvoerig memorandum voor de VNV-leider[10]. Hij herhaalde wat hij al zo vaak had geschreven en waarvoor hij uiteindelijk in september 1935 ontslag had genomen als VNV-lid. Hij legde nu wel meer de nadruk op de politieke methode dan op de ideologie. De agitatorische kracht van het Vlaams-nationalisme werd verspild aan 'utopische denkbeelden'. De kaders waren daardoor totaal 'bedorven'. Borginon stelde drie eisen om de kandidatuur te aanvaarden: 1. hij moest zonder reserve door de beide Antwerpse groepen worden gesteund; 2. hij moest de volledige leiding krijgen over de verkiezingscampagne in Antwerpen. Dat hield ook in dat '*De Schelde* [zich moet] verbinden tot na de verkiezingen mijn directieven te aanvaarden in alles wat op de verkiezingen enige invloed kan hebben'; 3. hij moest waarborgen krijgen voor 'de homogeniteit en het eensgezind optreden van de parlementaire groep'. Wat hij met de laatste eis precies bedoelde, wordt duidelijk uit de rest van het memorandum. Borginon betoogde dat de Vlaams-nationalisten in het parlement een kleine machteloze groep waren. Alleen een homogene en degelijke parlementaire vertegenwoordiging kon daar verandering in brengen. Als dit niet gegarandeerd werd,

was het voor Borginon niet de moeite een poging te wagen. Borginon sprak daarom zijn veto uit tegen Reimond Tollenaere, Jeroom Leuridan en Ward Hermans.

Borginon speelde het spel dus wel bijzonder hard. Voor zijn kandidatuur moesten de boegbeelden van de radicale vleugel eraan geloven. Stelde hij zo'n eis omdat hij, zoals hij zelf beweerde, zijn kandidatuur onmogelijk wilde maken? Het vervolg van de feiten maakt dit twijfelachtig. M.i. heeft Borginon werkelijk gemeend een koersverandering in het VNV te kunnen bewerkstelligen.

Staf De Clercq reageerde tactisch maar beslist. Hij schreef dat Borginons eisen het onmogelijk maakten dat het VNV verder zou aandringen op zijn kandidatuur. Staf De Clercq achtte het niet denkbaar dat de VNV-verkozenen niet het VNV-standpunt zouden mogen verkondigen in het parlement. Hij vond exclusieven tegen personen onaanvaardbaar. De VNV-leider sloeg evenwel de deur niet dicht. Hij zei te kunnen accepteren dat er vooraf regelingen getroffen konden worden. Aangezien hijzelf zou deel uitmaken van de parlementaire groep zou hij persoonlijk erop toezien dat de afspraken stipt werden nageleefd, zeker door de VNV-leden[11].

Borginon trok zijn conclusies. Op 27 maart 1936 schreef hij aan de VNV-leider dat zijn antwoord op het memorandum duidelijk genoeg was[12]. Hij beschouwde de hele zaak als afgehandeld. Hij schreef verder nog dat hij meende dat een objectieve raadpleging van zowel de Hoofdraad als van de propagandisten en de leden van het VNV zou duidelijk maken dat de meerderheid zijn visie onderschreef.

De dag nadat hij dit schreef had Borginon een onderhoud met De Clercq. Er werd merkwaardig genoeg toch nog een akkoord bereikt. Nog dezelfde dag maakte Borginon een verslag van wat afgesproken werd. Hij schreef aan De Clercq dat hij als kandidaat in Antwerpen zou opkomen omdat zijn drie voorwaarden werden aanvaard[13]. Borginon schreef nog dat hij er akte had van genomen dat De Clercq zich na de verkiezingen niet zou verzetten tegen het ontslag van Jeroom Leuridan als kamerlid. Hij drong erop aan dat De Clercq ervoor zou pleiten dat Paul Beeckman zou worden aangewezen als opvolgende kandidaat. Beeckman zou een grote aanwinst zijn voor de fractie. Borginon verzekerde dat ook Gerard Romsee voor de kandidatuur gewonnen was. Dat Leuridan zijn ontslag in het vooruitzicht stelde, had allicht te maken met het feit dat zijn visie op de parlementaire deelname niet door de partij werd gedeeld. Het mag misschien verwonderlijk lijken dat Borginon pleitte voor Beeckman, een man die bij de stichting van het VNV tot de radicale, fascistische vleugel behoorde. De Kortrijkse advocaat was echter fel geëvolueerd. Hij ontpopte zich als een voorstander van het federalisme en van een samenwerking met de Katholieke Partij.

Borginon rekende er dus op dat hij alvast bevrijd zou worden van Jeroom Leuridan. Toen Borginon dit schreef, opereerden Reimond Tollenaere en Ward Hermans nog in hetzelfde arrondissement zodat maar één van hen verkozen kon worden. Borginon die overtuigd was dat de verkiezingsuitslagen zouden tegenslaan, speculeerde er misschien op dat geen van beiden een kans maakte. Zo zou geen van de drie tegen wie hij exclusieven had uitgesproken zitting krijgen in het parlement. Als De Clercq inderdaad had toegezegd dat de parlementsfractie zou werken binnen de contouren van het verkiezingsprogramma en dat de VNV-leider in de fractie de partijtucht zou laten gelden, dan had Borginon meer bereikt dan dat hij mocht verhopen.

Men vraagt zich af of Staf De Clercq zijn vriend Borginon niet heeft gelijmd met loze beloften. Of Borginon oprecht was toen hij in zijn brief schreef dat hij zich gelukkig zou achten mocht er in Antwerpen een andere oplossing worden gevonden, is al even betwistbaar. Borginon beoogde zeer duidelijk een sleutelpositie in het VNV om zijn politiek te kunnen doordrukken. Zijn verkiezing onder de gestelde voorwaarden was daartoe een vereiste.

Wat werkelijk op het spel stond, blijkt uit zijn brief van 29 maart 1936 aan de VNV-leider. Hij had vernomen dat Staf De Clercq de VNV-kamerleden wilde

verplichten altijd zijn directieven op te volgen. Dat was onaanvaardbaar omdat het volgens Borginon tegen het bereikte akkoord inging. De VNV-verkozenen werden immers onderworpen aan een andere discipline dan die van de kamergroep. Borginon wilde van de parlementaire fractie een onafhankelijk orgaan maken waarvan hij - daar kan weinig twijfel over bestaan - de leiding zou nemen. Op termijn zou de parlementaire groep allicht de werkelijke leiding van de partij vormen.

Borginon gaf alvast zijn directieven bij de verkiezingsonderhandelingen in andere arrondissementen. Aan Bert en Frans D'Haese schreef hij op 4 april 1936 dat in Oost- en West-Vlaanderen de kwestie-De Lille moest worden opgelost. Hij meende dat in beide provincies enig succes maar mogelijk werd als met de De Lilles een akkoord werd bereikt. Opnieuw wierp hij daarvoor zijn kandidatuur in de waagschaal[14].

Doordat Borginon steeds nieuwe eisen stelde, bleef zijn kandidatuur onzeker. De Antwerpenaren hebben daarom naar alternatieven gezocht. Op 29 maart 1936 had een ontmoeting plaats tussen Leo Augusteyn, Arseen Kennes, Jan Timmermans enerzijds en Frans Daels anderzijds. De Antwerpenaren boden Daels de eerste plaats aan. Daels meende dat hij als voorzitter van het IJzerbedevaartcomité het aanbod niet kon aanvaarden. Hij zou de leden van het comité raadplegen en daarna zijn houding bepalen. Hij was dus niet a priori tegen het voorstel gekant. Daels raadpleegde enkele Antwerpse leden van het comité. Ze gaven een negatief advies. Daels liet op 4 april 1936 weten dat hij geen kandidaat was[15].

Op 6 april 1936 aanvaardde Borginon ten slotte zich kandidaat te stellen. In een lange nota aan de Antwerpse politieke leiders herhaalde hij de bedongen voorwaarden en gaf hij zijn visie op de te volgen politieke lijn[16]. Staf De Clercq ontving er een kopie van. De VNV-leider kon dus kennis nemen van het beleid dat Borginon in het parlement wilde voeren. Hij stelde dat komaf moest worden gemaakt met het steriele pricipiële radicalisme. Er moest geijverd worden voor een federaal statuut dat als een Vlaams-nationalistisch minimum het uitgangspunt kon zijn voor een samenwerking met al degenen die dat minimum aanvaardden. Borginon wees dus al in de richting van de concentratiepolitiek die van die zomer af door de gematigde vleugel van het VNV werd gevoerd. In verband met de staatsinrichting wees hij een overdreven versterking van het uitvoerende gezag van de hand. Hij was wel van mening dat een functionele decentralisatie van de wetgevende macht nodig was door de oprichting van publiekrechtelijke beroepsorganisaties. Maar in laatste instantie moest het staatsgezag door het parlement worden gedragen dat niet gereduceerd mocht worden tot een orgaan dat louter over de begroting stemde.

Deze nota bewijst opnieuw dat Borginon de ambitie koesterde na zijn verkiezing de politieke lijn van het VNV fundamenteel te wijzigen. Het is de vraag of Borginon zijn invloed en zijn macht in het VNV niet overschatte. Het vervolg van het verhaal toont dat mijns inziens duidelijk aan.

Op 9 april 1936 stuurde Borginon een zoveelste waarschuwing aan het adres van de VNV-leider[17]. Hij had vernomen dat Reimond Tollenaere in Roeselare lijstaanvoerder zou zijn waardoor ‘voor deze zuivere onder zuiveren, smadelijke hulp van De Lille een ernstige kans krijgt om verkozen te worden’. Dat daaruit zou volgen dat Ward Hermans nu in Mechelen op de lijst kwam, zou voor Borginon de deur dichtdoen. Hij waarschuwde De Clercq dat hij in dat geval zijn conclusies zou trekken. Hij had bovendien vernomen dat er geen sprake meer was van de vervanging van Jeroom Leuridan door Paul Beeckman[18]. In Antwerpen waren er ook moeilijkheden. Borginon schreef dat Maurits Lambreghts een echte hetze tegen hem ontketende. Niet zonder sarcasme constateerde Borginon dat het VNV een autoritaire beweging heette te zijn terwijl een gouwleider openlijk stookte tegen de plannen van de leiding.

Maurits Lambreghts was hevig ontstemd over het feit dat hij gepasseerd werd als lijsttrekker. Het Antwerpse Front had een veto tegen hem uitgesproken. Maar ook binnen het Antwerpse VNV waren er enkele zwaargewichten zoals Jan Timmermans en Frans Daeseleire die Lambreghts met plezier zagen sneuvelen. Ook Herman Van Puymbrouck kantte zich tegen zijn kandidatuur. Lambreghts nam ontslag als gouwleider toen Hendrik Borginon de eerste plaats op de lijst aanvaardde. Hij verdween uit het VNV toen hij kort na de verkiezingen als lid werd geschrapt[19]. In de polemiek die plaatsvond n.a.v. zijn ontslag beweerde Lambreghts dat hij op geen enkel moment werd geraadpleegd i.v.m. de samenstelling van

de lijsten. Hoewel Lambreghts de kern van het conflict ideologisch noemde - het Vlaams Nationaal Blok-programma negeerde de Dietse doelstelling - is het zonder meer duidelijk dat het in de eerste plaats om een personenkwestie ging[20]. Hij was vermoedelijk wel verantwoordelijk voor een campagne tegen Hendrik Borginon in de schoot van het Antwerpse VNV. Zo werd o.m. een pamflet verspreid dat de VNV'ers opriep geen voorkeurstem te geven aan de 'zoetwaterfederalist' Borginon[21].

De belangrijkste problemen kwamen toen Borginon vernam dat Ward Hermans in Mechelen de eerste plaats zou krijgen. Borginon schreef nog dezelfde dag een ultimatum aan de VNV-leider[22]: 'Ward kandidaat, op welke plaats op de lijst ook, betekent dat ik het te Antwerpen opgeef [...].' Staf De Clercq antwoordde dat hij geen rekening kon houden met exclusieven tegen personen en dat hij nooit een ondertekende overeenkomst zou loochenen. Hij verwees naar het akkoord dat op 20 augustus 1935 met Hermans was gesloten en dat het de kandidatuur van Hermans niet uitsloot. Hij schreef dat noch hijzelf noch Ward Hermans een blaam trof. Het was Herman Van Puymbrouck die Borginon de verzekering had gegeven dat Hermans zich geen kandidaat zou stellen[23]. Borginon trok zijn conclusies. Hij meldde aan de Antwerpse partijen dat hij zich terugtrok. Van het Antwerpse Front ontving hij prompt een telegram dat het bestuur het met zijn beslissing eens was en dat de kandidatuur van Hermans werd verworpen[24]. Van VNV-zijde bleef men aandringen dat hij alsnog zou aanvaarden[25].

Een ultieme vergadering had plaats in Brussel. Een delegatie uit Antwerpen trachtte Borginon te overtuigen. Van deze bijeenkomst werd geen verslag teruggevonden. Hendrik Elias, die er aanwezig was, getuigt dat Borginon hardnekkig bleef weigeren totdat August Borms in een emotioneel moment hem bezwoer te aanvaarden opdat de eenheid in Antwerpen hersteld kon worden[26]. Borginon zwichtte.

Op 29 april schreef hij een bittere brief aan Staf De Clercq[27]:

'Op dit ogenblik zult gij vernomen hebben dat ik, in de smadelijkste voorwaarden, de kandidatuur te Antwerpen heb aanvaard, omdat uw schitterend beleid ons in een straat zonder eind had geholpen.

Van de wensen door mij gesteld en die aangenomen waren, blijft niets recht dat enige waarde heeft. [...]

Ik wens dan ook het schip schoon te vegen en ontsla U uitdrukkelijk van elke verbintenis, zowel betreffende medekandidaturen als voor de verkiezingsstrijd te Antwerpen of elders, de houding van *De Schelde*, of, voor later, het optreden van de VNV'ers in de Kamer, het al of niet in de wind slaan van het verkiezingsprogramma, het bepalen van de collectieve gedragslijn enz.

Van mijn kant, indien ik verkozen word, en ik zou straks het tegendeel gaan wensen, ben ik vast besloten het VNV niet meer te kennen, noch het in iets te ontzien, verre ervan dat ik mij er in de minste mate solidair mee zou achten. Zo weten we tenminste wat we aan mekaar hebben.'

Alleen het onverstoorbare pragmatisme van Staf De Clercq maakt het begrijpelijk dat de leider van een autoritaire partij een dergelijke lijsttrekker aanvaardde.

Waarom Borginon uiteindelijk aanvaardde, is moeilijk te verklaren. Was de wens opnieuw zitting te hebben in het parlement sterker dan zijn afkeer voor de VNV-politiek? Dat is niet onmogelijk. Toch lijkt zijn verzaking geen pose te zijn, zodat men kan twijfelen of politieke ambitie de belangrijkste drijfveer was.

Hoe het ook zij, politiek had Borginon een zware nederlaag geleden. De poging om met zijn kandidatuur een koerswijziging in het VNV te bewerkstelligen was totaal mislukt. Hij veroorzaakte integendeel de verdere teloorgang van de Antwerpse Frontpartij.

In de Frontpartij was de samenwerking met het VNV slechts moeizaam aanvaard. O.m. voorzitter Leo Augusteyns en Adelfons Henderickx hadden er zich fel tegen verzet[28]. De

kandidatuur van Borginon had het verzet doen wegebben, vooral doordat de voorwaarden die hij stelde hoop lieten voor de toekomst. Toen Borginon zich niet langer kandidaat stelde, besliste de Algemene Vergadering van het Front de besprekingen met het VNV af te breken. Er werden zelfs contacten gelegd met de Antwerpse 'Radicale Partij'. Toen Borginon ter elfder ure dan toch aanvaardde, forceerde een deel van het bestuur van de Frontpartij een nieuwe samenwerking met het VNV. Het had zware spanningen in het bestuur tot gevolg en leidde uiteindelijk tot het ontslag van voorzitter Leo Augusteyns, secretaris Karel Angermille en ondervoorzitter Laureys. Ook op lagere echelons namen bestuursleden ontslag. Een van hen schreef aan Borginon dat hij ontslag nam omdat hij niet, zoals Borginon wel had gedaan, zijn eigen voorwaarden wilde verloochenen[29]. Leo Augusteyns motiveerde in *De Dag* zijn ontslag. Hij weigerde nog politieke verantwoordelijkheid te dragen voor een partij die scheep ging met Ward Hermans, een man die aan de lijst 'niet alleen een fascistisch, maar op de koop toe een Hitleriaans karakter' geeft[30].

Het is de ironie van de geschiedenis dat Hendrik Borginon tot tweemaal toe de teloorgang van de Antwerpse Frontpartij - in feite zijn ideologische bondgenoten - onvrijwillig in de hand werkte. Dat had hij gedaan toen hij zich in 1934 had ingespannen om Herman Van Puymbrouck met *De Schelde* naar het VNV te halen. Dat deed hij nu weer aangezien hij onrechtstreeks medeverantwoordelijk was voor een nieuwe scheuring in de Frontpartij.

In Antwerpen konden door de affaire met Borginon de lijsten pas op de valreep worden samengesteld. Op de tweede plaats stond de arts Edgar Lehembre, die pas begin 1936 actief was geworden in het VNV. Hij werd leider benoemd van het gewest Antwerpen-Noord. In mei 1936 bracht hij het tot arrondissementsleider, in vervanging van Maurits Lambreghts[31]. Als eerste opvolgende kandidaat voor de Kamer fungeerde de Fronter Hendrik Picard die ook de senaatslijst trok.

De samenstelling van de Vlaams Nationaal Blok-lijsten was gericht op het behalen van een maximaal succes. De Antwerpse geschiedenis toont aan dat VNV-prominenten werden opgeofferd als dat nodig werd geacht. Maurits Lambreghts had tenslotte het Antwerpse VNV opgericht en uitgebouwd. Zijn tegenstanders ontkenden die verdiensten niet. Hij moest sneuvelen om de samenwerking met het Antwerpse Front mogelijk te maken. Niet alleen in Antwerpen kregen niet-VNV'ers verkiesbare plaatsen toegewezen: er was de familie De Lille in Oost- en West-Vlaanderen die praktisch zeker was van een zetel en die later bij de provincieraadsverkiezingen een tweede mandaat zou veroveren. Er was Edmond Van Dieren in Turnhout-Mechelen. Merkwaardig is ook de sterke vertegenwoordiging van VNS: Jef Hermans en Jef Deumens in Limburg, Karel Lambrechts in Brussel, Marcel De Ridder in Aalst en Jef Devroe in Brugge. Het VNS had uitzicht op verscheidene verkozenen. Het wijst erop dat in de VNS-kandidaten grote verwachtingen werden gesteld.

Door de geslaagde strategie van het Vlaams Nationaal Blok waren er nauwelijks Vlaams-nationalistische dissidenties. In Aalst kwam het aftredende kamerlid Karel Van Opdenbosch op met een afzonderlijke lijst. Hij koppelde zijn lijst met die Van Hector Plancquaert in Sint-Niklaas. In Kortrijk waagde Gustaaf Doussy opnieuw zijn kans.

5.1.3 De verkiezingsstrijd

Het VNV-weekblad *Strijd* hanteerde consequent de terminologie van het verkiezingsprogramma. Orde, welvaart en vrede waren de parolen. De benaming Vlaams Nationaal Blok werd systematisch gebruikt. De Grootnederlandse doelstelling werd ingeslikt en de antidemocratische doelstelling afgezwakt en verhuld.

De propaganda richtte zich tegen alle andere partijen. Toch werd vooral de BWP het mikpunt van de VNV-propaganda. De socialisten werden voorgesteld als de wegbereiders

van het communisme. Betekenisvol is dat de voorpagina van *Strijd* op 24 mei 1936, de verkiezingsdag, volledig in het teken stond van het communistische gevaar. De weken daarvoor was er op dat thema gehamerd. Het volksfront in respectievelijk Spanje en Frankrijk was koren op de molen van de propaganda. 'Na Spanje, Frankrijk; na Frankrijk, België' was een courante slogan. Het Frans-Russische pact van maart 1935 en de verkiezingsoverwinning van het Franse volksfront boden een uitstekende gelegenheid om het gevoelige thema van de militaire relatie van Belgie en Frankrijk te koppelen aan het anticommunisme. Het hele anticommunistische register werd opengetrokken. In een verkiezingspamflet heette het[32].

'De regering-Van Zeeland marcheert onder de zweep van communisten en socialisten. Vandaag de zweep, morgen de brandtoorts om onze huizen en kerken in brand te steken; morgen de dolk en de kogel om priesters en kloosterlingen te vermoorden; morgen het nieuwe bolsjewistische evangelie, tot vernietiging der familie en het wegcijferen van de eigendom.'

De BWP werd vereenzelvigd met fraude en verkwisting. Het VNV van zijn kant werd door de BWP bekampt als een fascistische partij, wat door de VNV-propaganda ten zeerste werd gelogenstraft[33].

De Katholieke Partij werd vooral zwakheid verweten. De partij capituleerde voortdurend op Vlaams gebied en ze kon onmogelijk een dam opwerpen tegen het communistische gevaar. De VNV-propaganda hield er rekening mee dat veel kiezers twijfelden tussen de Katholieke Partij en het Vlaams Nationaal Blok. Er werd gelonkt naar de groep rond *Nieuw Vlaanderen. De Schelde* nam op 24 maart 1936 uit dit weekblad een artikel over omdat het bewees 'hoe dicht deze strijdgenoten [...] bij het Vlaams Blok staan'. *Strijd* blokletterde op de dag van de verkiezingen: 'Er bestaat in Vlaanderen slechts een enkele manier om tegelijk Vlaams en Katholiek te stemmen: stemt Vlaams-nationaal'.

Rex kreeg de volle laag in de VNV-propaganda. De partij werd voorgesteld als franskiljons en demagogisch. Vooral *De Schelde* ging hevig tekeer tegen Rex. 'Rex... crêvera. Achter het mom van Rex verschuilt zich de Belgische reactie en 't franskiljonisme', schreef de krant op 8 mei 1936. Maar tussen de regels door merkt men de onzekerheid over de werfkracht van Rex. De kop 'Het Rex-tij is uitgeschuimd. De VNV-vloed komt op'[34] typeert goed de campagne tegen Rex. Men besefte dat Rex op een niet geringe aanhang kon rekenen, ook in Vlaanderen. *Strijd* van 17 mei 1936 titelde defensief: 'Rex is een gevaar voor Vlaanderen. Katholieke Vlamingen laat U weer niet misleiden. In 1932 "de ziel van het kind"! In 1936 Rex?'. Rex werd voorgesteld als een katholieke maneuver. Het was een zet van het partijkatholicisme. Na de verkiezingen zouden de Rex-verkozenen gewoon tot de katholieke partij toetreden en de Franstalige vleugel ervan versterken[35].

Ten aanzien van de 'scandalitis' reageerde de VNV-pers dubbelzinnig. Aan de ene kant werd Rex sensatiezucht verweten, aan de andere kant had de VNV-propaganda ter zake niets te leren van Rex. Een enkele keer werd Rex als een bondgenoot van het VNV voorgesteld in de strijd tegen het partijgeknoei. 'Rex heeft gelijk. [...] Aan de bezemdragers van Rex onze kampgroet', schreef arrondissementsleider Frans Strubbe in *De Schelde*[36]. Naarmate de verkiezingen naderden werden allerhande politiek-financiële schandalen dikker in de verf gezet. Alle partijen hadden er zich

aan schuldig gemaakt. ‘Het VNV is arm maar eerlijk’ blokletterde *Strijd* op 8 maart 1936.

De middenstanders vormden een groep waar de Vlaams Nationaal Blok-propaganda speciaal op mikte. Vrijwel iedere week publiceerde *Strijd* een artikel over de middenstandsproblemen. Speciale strooibiljetten werden verspreid[37]. Er werd gewezen op de handelaars die op de Vlaams Nationaal Blok-lijsten stonden. Het VNV had een speciale commissie opgericht om de middenstandsbelangen te integreren in het Vlaams Nationaal Blok-program-

ma[38]. Het wetsvoorstel-Elias van 27 februari 1936 tegen de warenhuizen diende als uitgangsbasis en was natuurlijk een belangrijke propagandistische troef.

Belangrijker dan alle andere verkiezingsthema's was in de VNV-propaganda de oorlogsdreiging. Het Vlaams Nationaal Blok wierp zich op als de enige echte anti-oorlogspartij. Antimilitaristische slogans waren niet van de lucht. Het Frans-Belgisch militair akkoord stond natuurlijk centraal. VOS werd rechtstreeks aangesproken. Het Vlaams Nationaal Blok schaarde zich achter alle eisen van de oud-strijders[39]. Men wees erop dat de Vlaams-nationale verkozenen zich hadden ingespannen voor de behartiging van de oud-strijdersbelangen. Toen vos een enquête hield over de houding van de verkiezingskandidaten in het parlement inzake landsverdediging in het algemeen en het 'nieuwe Frans-Belgisch militair akkoord' in het bijzonder, antwoordden alle belangrijke VNV'ers in de door VOS gewenste zin[40]. Het is duidelijk dat VOS werd beschouwd als een potentieel stemmenreservoir voor het Vlaams Nationaal Blok. Daarbij mag niet worden vergeten dat de oud-strijders er het afgelopen jaar in waren geslaagd een brede mobilisatie op gang te brengen tegen het Frans-Belgisch militair akkoord.

5.1.4 De uitslagen van de parlementsverkiezingen

De uitslagen van het Vlaams Nationaal Blok waren uitstekend. De groep behaalde voor de Kamer 166.737 stemmen, een winst van 35.982 in vergelijking met de verkiezingen van 1932 en van 34.161 in vergelijking met 1929 toen de Vlaams-nationalisten een belangrijke overwinning behaalden. Het VNV behaalde in de Vlaamse provincies en de arrondissementen Leuven en Brussel 11,5% (+2,3%) van de stemmen. Vooral de zetelwinst was spectaculair. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde 16 verkozenen. Dat was een verdubbeling in vergelijking met 1932 en 6 verkozenen meer in vergelijking met 1929.

De zetelwinst voor de Senaat was nog spectaculairder. Met 160.212 stemmen (11,4% in Vlaanderen en Brussel) behaalde het Vlaams Nationaal Blok vijf rechtstreeks verkozen senatoren. Met nog één gecoöpteerd senator en drie provinciale senatoren bracht dat het totaal op negen senatoren. Dat waren er acht meer dan in 1932 en vijf meer dan in 1929.

De grote verschuiving in het zetelaantal was niet alleen het gevolg van de stemmenwinst. Er waren in de Kamer vijftien zetels meer te verdelen. In 1932 waren door dissidentie enkele zetels op het nippertje verloren gegaan. Nu hadden de dissidente lijsten geen noemenswaardige schade berokkend. De lijst-Van Opdenbosch behaalde in Aalst slechts 897 stemmen. Doussy deed het in Kortrijk met 419 stemmen nog slechter en Plancquaert telde met 302 stemmen in Sint-Niklaas niet meer mee. De daensistische of democratische Vlaams-nationalistische dissidentie behaalde in het totaal 1.618 stemmen en was dus virtueel uitgeschakeld.

Hierna bespreken we de resultaten per arrondissement. De electorale kaart in *Bijlage 3* biedt een totaal overzicht. Het Vlaams Nationaal Blok was overal vooruitgegaan, behalve in de arrondissementen Antwerpen, Aalst en Dendermonde.

Antwerpen

Het arrondissement Antwerpen bleef een zwakke plek. De Blok-lijst behaalde er 10.584 stemmen (5,2%), nauwelijks enkele honderden meer dan de rampzalige uitslag die de Frontpartij er behaald had in 1932. Rekent men de 870 stemmen mee die de dissidente Kristelijke Vlaamse Volkspartij behaald had in 1932 dan boerde het Vlaams-nationalisme in Antwerpen 0,4% achteruit. Hendrik Borginon kreeg 778 voorkeurstemmen. Lehembre op de tweede plaats 483 en Arseen Kennes, de eerste Fronter op de derde plaats slechts 71. Herman Van

Puymbrouck kreeg op de voorlaatste plaats 9 voorkeurstemmen, Jan Timmermans als lijstduwer 23. Het verhoopte Borginon-effect had dus niet gewerkt. Een bevestiging daarvoor levert de senaatslijst die het met 11.335 stemmen beter deed dan de kamerlijst. Voor Vlaanderen bedroeg het gemiddeld aantal senaatsstemmen voor het Vlaams Nationaal Blok 96% van die van de Kamer. In Antwerpen 107%. Nergens lag dat cijfer hoger. De Fronter Hendrik Picard behaalde op de senaatslijst 760 voorkeurstemmen[41]. Ook de opvallend betere uitslag bij de provincieraadsverkiezingen twee weken later is een aanwijzing.

Hendrik Borginon werd pas na apparentering verkozen. In een van zijn brieven i.v.m. de kandidatuur van Ward Hermans in Mechelen, had hij geschreven dat die er niet aan moest denken 'langs mijn rug opnieuw naar het parlement [...] te klauteren'[42]. In feite werd Borginon verkozen met de Mechelse stemmen. Hendrik Picard werd later verkozen als provinciaal senator. Op die manier werd het Antwerpse Front toch nog beloond.

De uitslag in Antwerpen kan niet geïnterpreteerd worden zonder de gebeurtenissen te memoreren die de verkiezingen waren voorafgegaan. De lijsten waren uiterst moeizaam en op de valreep tot stand gekomen. De beide partijen hadden af te rekenen met zware interne spanningen. Net voor de verkiezingen leidde dat ertoe dat de beide groepen a.h.w. werden onthoofd. Bij het VNV stapte arrondissementsleider Maurice Lambreghts op, samen met enkele medestanders, bij het Front ging de hele partijtop weg. Dit heeft zonder twijfel electorale gevolgen gehad. Het precieze effect van die perikelen is moeilijk in te schatten.

Opvallend is dat het verlies zich voordeed in de stedelijke kantons (Antwerpen, Berchem, Borgerhout) terwijl de landelijke kantons gemiddeld 1% vooruitgingen. De afkalving van het stedelijk electoraat ging dus verder. Wellicht stapte opnieuw een deel van de aanhang van de Fronters over naar andere partijen.

In het arrondissement Antwerpen was de ideologische discussie de afgelopen jaren zeer hevig geweest, precies omdat de Frontpartij er overleefde als de democratische exponent van het Vlaams-nationalisme. Men kan zich afvragen of na al wat was voorgevallen het Vlaams-nationalisme nog enige geloofwaardigheid had bij degenen die principieel vasthielden aan de democratie. Maar werden ook niet veel radicalen afgestoten? Zowel Herman Vos als Hendrik Borginon waren, elk in hun eigen context, 'democratische' boegbeelden.

Er waren nog andere factoren die het Antwerpse beeld mee bepaalden. Frans Van Cauwelaert behaalde als lijstduwer een monsterscore van meer dan 20.000 voorkeurstemmen. De aanvallen die hij van Rex en van het VNV te verduren kreeg, hadden zijn populariteit niet geschaad. Misschien hebben ze voor het Vlaams Nationaal Blok als een boemerang gewerkt doordat een aantal vlaamsgezinde stemmen naar het belaagde flamingantische boegbeeld gingen. Het verklaart misschien de uitzonderlijke verhouding tussen kamer- en senaatsstemmen van het Vlaams Nationaal Blok. Rex deed het in Antwerpen bijzonder goed. De lijst behaalde enkele duizenden stemmen meer dan het Vlaams Nationaal Blok. De middenstanders op wie het VNV mikte, konden bovendien ook nog kiezen voor een anti-belastingpartij. Ten slotte was er nog de lijst van de pacifist Leo Frenssen die een aantal proteststemmen binnenreef.

In Mechelen behaalde Ward Hermans een relatief succes. De kamerlijst behaalde er 5.157 stemmen (7,4%), dat was bijna 1% meer dan de twee Vlaams-nationalistische lijsten in 1932 hadden behaald. De winst bleef dus bescheiden. Hermans kreeg 1.007 voorkeurstemmen. Zijn populariteit was flink gestegen.

In Mechelen speelde de verdeeldheid evenzeer een rol. De Mechelse tak van de Frontpartij had laten weten dat hij niet zou stemmen voor de kamerlijst, wel voor de senaatslijst. Het bestuur schreef aan Hendrik Borginon dat de uitslag zou bewijzen dat Ward Hermans de slechtst denkbare kandidaat was[43]. Dat bleek een vergissing te zijn. In tegenstelling tot het arrondissement Antwerpen scoorde de senaatslijst in Mechelen-Turnhout slechter dan de

kamerlijsten. Edmond Van Dieren werd wel rechtstreeks verkozen. Hij behaalde 2.266 voorkeurstemmen, dat waren er 773 meer dan in 1932.

De bescheiden resultaten in Antwerpen en Mechelen werden ruimschoots gecompenseerd door de klinkende overwinning die Thomas Debacker in Turnhout behaalde. Zijn lijst kreeg met 14.260 (+4.007) stemmen meer dan een kwart van de kiezers achter zich. Debackers voorkeurstemmen waren meer dan verdubbeld: 3.027. Voor het eerst was hij erin geslaagd de Katholieke Partij haar absolute meerderheid te ontfutselen.

De spreiding van de stemmen vertoonde hetzelfde beeld als bij de vorige verkiezingen: Debacker stond sterk in de kantons Mol, Westerlo (meer dan 30%) en zwak in de katholieke bastions Hoogstraten en Turnhout (resp. 14% en 18%).

Thomas Debacker werd rechtstreeks verkozen. Na apparentering sleepte Turnhout nog een tweede verkozene in de wacht. Dat moest normaal Arthur Heylen worden, die tweede op de lijst stond. Hij verkoos echter zijn mandaat van provincieraadslid te verlengen. De eerste opvolgende kandidaat Karel Pelgroms vergezelde Debacker naar de Kamer.

Oost-Vlaanderen

In Oost-Vlaanderen was er winst en verlies te noteren: verlies in Aalst en Dendermonde, winst overal elders.

De Aalstenaar Staf Van Nuffel had het niet kunnen waarmaken in Dendermonde. Het Vlaams Nationaal Blok verloor er meer dan 1.000 stemmen in vergelijking met de uitslag van de Frontpartij in 1932. Twee populaire figuren waren weggevallen: de dienstweigeraar Joris De Leeuw was in het zog van Herman Vos overgestapt naar de BWP en de katholieke dissident Paul Seghers had zich teruggetrokken. De senaatslijst deed het nog veel slechter in Dendermonde-Sint-Niklaas. Het aantal stemmen bedroeg slechts 84,6% in vergelijking met die van de Kamer. Nergens elders in Vlaanderen was die verhouding zo zwak.

In Aalst zelf was voor de tweede achtereenvolgende verkiezing verlies te noteren. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er 10.723 stemmen (-1.437) of 16,2% (-2,7%). De stemmen van Karel Van Opdenbosch die in 1932 nog de lijst van de Frontpartij had getrokken, compenseerden dit verlies maar voor de helft. Van Opdenbosch behaalde zijn stemmen vooral in het kanton Aalst (501), waar het Vlaams Nationaal Blok er 643 verloor. De rest van het verlies werd opgelopen in de kantons Zottegem en Ninove, kantons waar de dissidenten een paar honderd stemmen behaalden.

Wellicht waren het vooral daensistische kiezers die afhaakten, die ofwel Van Opdenbosch trouw bleven ofwel naar een andere partij overstapten. Dat wordt bevestigd door het feit dat de senaatslijst die getrokken werd door de oud-daensist en ziekenfondsvoorzitter Jan De Neve, een kleine 600 stemmen meer behaalde dan de kamerlijst. Men kan vermoeden dat de daensistische kiezers hier nog niet afhaakten.

Na apparentering ging Bert D'Haese naar de Kamer. Hij behaalde 1.275 voorkeurstemmen. Jan De Neve werd verkozen voor de Senaat. Hij behaalde 1.198 voorkeurstemmen.

In het arrondissement Sint-Niklaas bleven de Vlaams-nationalisten nagenoeg op een status-quo: 5.205 stemmen (+47) of 10,2%. In het kanton Sint-Niklaas was er 1% verlies, terwijl in Sint-Gillis-Waas bijna 5% winst te noteren was. Voor het relatieve succes in Sint-Gillis was ongetwijfeld de daar wonende lijsttrekker Jan Seghers verantwoordelijk. Hij behaalde 575 voorkeurstemmen. De Wase arts Gerard De Paep deed ook zijn duit in het zakje. Hij kreeg nog 78 voorkeurstemmen meer. Door het spel van de apparentering ging Seghers naar de Kamer.

In Oudenaarde boekte het Vlaams Nationaal Blok 2% winst, wat de score op 2.308 stemmen bracht, of 6,8%.

De winst in Oost-Vlaanderen werd vooral in Gent-Eeklo geboekt. Het Vlaams Nationaal Blok ging er 5% vooruit tot 15,6%: 22.922 stemmen (+7.668). Het leverde twee verkozenen op:

Hendrik Elias en Jozef De Lille. Net als in 1932 droeg De Lille in belangrijke mate bij tot dit succes. Hij behaalde 8.831 voorkeurstemmen, dat waren er nog 1.555 meer in vergelijking met zijn persoonlijke score van 1932. In de kantons waar het De Lille-effect toen voor een verveelvoudiging van het stemmental had gezorgd, behaalde het Vlaams Nationaal Blok nu nog 3.100 stemmen meer. Behalve in Eeklo zelf waar De Lille wellicht het plafond had bereikt met 35,7% (+4,7%), werd in deze kantons een winst geboekt, ver boven het arrondissementeel gemiddelde: Zomergem: 43,9% (+16,2%); Nevele: 43,7% (+12,7%); Deinze: 22,5% (+7,7%); Kaprijke: 32,2% (+7,4%). Bovendien werd in de aangrenzende kantons van dit gebied relatief gezien de sterkste stijging genoteerd: Waarschoot: 23,8% (+9,5%); Nazareth: 23% (+10,8%); Oosterzele: 19,3% (+15,3%), samen goed voor een winst van 2.101 stemmen. Men kan zich dus afvragen of het zich uitbreidende De Lille-effect hier ook niet ten dele meespeelde.

In de Gentse agglomeratie deed het Vlaams Nationaal Blok het veel minder goed: Gent: 5,3% (+1,8%); Ledeberg: 8% (+3%); Evergem: 12% (+3,9%). In de noordelijke kantons Assenede en Lochristi lag de winst net onder het gemiddelde: resp. 8,6% (+4,9%) en 9,2% (4,4%).

Hendrik Elias verbeterde zijn persoonlijke score gevoelig. Hij behaalde nu 1.197 voorkeurstemmen, 773 meer dan in 1932 toen hij nog maar pas in de actieve partijpolitiek kwam.

Dat voor de analyse van de resultaten in Gent-Eeklo toch vooral rekening moet worden gehouden met de factor De Lille, wordt ook aangetoond door de uitslag voor de Senaat. Gabriel De Lille behaalde er op de tweede plaats een record aantal voorkeurstemmen: 9.014. Hilaire Gravez behaalde er op de eerste plaats net geen 1.000. In 1932, toen Victor De Lille de senaatslijst duwde, was er een verschil van meer dan 1.000 stemmen in vergelijking met de kamerlijst. Nu was dit verschil nagenoeg verdwenen. Na apparentering werd Gravez verkozen.

West-Vlaanderen

In de provincie West-Vlaanderen boekte het Vlaams Nationaal Blok winst over de hele lijn. Met 41.623 stemmen (16%) ging de partij er 10.482 stemmen op vooruit (+3,7%). De winst tekende zich af in alle kantons, behalve in Menen waar licht verlies werd geleden.

In het arrondissement Roeselare-Tielt was de winst het grootst. Het Vlaams Nationaal Blok sprong er naar 9.488 stemmen (+3.882) of 18,5% (+7,3%). Reimond Tollenaere behaalde op de eerste plaats 743 voorkeurstemmen, Léon De Lille op de tweede plaats 962. Na apparentering werd Tollenaere verkozen. Dat het De Lille-effect ook hier een rol speelde, blijkt uit het feit dat de beste resultaten geboekt werden in de kantons grenzend aan het 'kerngebied' van de familie: Ruiselede: 37% (+11,6%); Oostrozebeke: 28,6% (+14,6%); Meulebeke: 22,3% (+12,7%). Ook het zwakke resultaat van de senaatslijst kan hiervoor een aanwijzing zijn (87,5% van de stemmen voor de Kamer). De effectieve impact is evenwel moeilijk te meten. Dat er andere factoren een rol speelden, blijkt uit de relatief tragere groei in Izegem en Roeselare (resp. +1% en +3,7%).

Jeroom Leuridan deed het in Veurne-Diksmuide-Oostende uitstekend. Met 10.499 stemmen (+2.757) behaalde hij 20,7% (+4,9%). Alleen in het kanton Oostende was de groei (2,5%) merkelijk kleiner en ook de andere kustkantons bleven onder het arrondissementeel gemiddelde. Oostende was met 8,9% duidelijk het zwakke broertje te midden van kantons die alle meer dan 20% scoorden. Jeroom Leuridan zag zijn persoonlijke populariteit bijna verdubbeld met 2.080 voorkeurstemmen. Michiel Bulckaert behaalde als lijsttrekker voor de Senaat een mooi resultaat met 1.587 voorkeurstemmen. Hij werd opgevist via de provincieraad.

In het arrondissement Brugge boekte het Vlaams Nationaal Blok 2.457 stemmen winst. 7.792 stemmen leverden 15,7% op (+4,7%). Opnieuw kan er van een De Lille-effect gesproken worden. Eugeen De Lille behaalde op de tweede plaats 880 voorkeurstemmen. Lijsttrekker Jef Devroe behaalde er 99 minder. Na apparentering werd Devroe verkozen. Eugeen De Lille werd enkele weken later in de provincieraad verkozen. De familie De Lille kreeg op die

manier een tweede mandataris. Odile Maréchal-Van den Berghe kreeg op de senaatslijst 897 voorkeurstemmen. Zij werd in de Senaat gecoöpteerd, wellicht een beloning voor haar lange politieke carrière in het Vlaams-nationalisme.

In Ieper kon Emiel Butaye zijn comfortabele positie verder uitbouwen. Hij behaalde nog bijna 1.000 stemmen meer en kwam daarmee op 28,9% (+2,6%). Merkwaardig in Ieper was dat de Katholieke Partij stemmen moest prijsgeven aan alle andere partijen: ook de BWP en de Liberale Partij boekten winst. In de kantons Roesbrugge-Haringe, Passendale en Ieper was het Vlaams Nationaal Blok de grootste partij, met meer dan 40% in de twee eerstgenoemde kantons. Alleen in de kantons Menen en Wervik stond het Blok met respectievelijk 22,5% en 13,4% pas op de derde plaats, na de BWP en de Katholieke Partij.

Emiel Butaye behaalde 1.302 voorkeurstemmen. Hij ging opnieuw naar de Kamer. Marcel Van den Bulcke behaalde op de senaatslijst 1.421 voorkeurstemmen en werd verkozen als provinciaal senator.

In het zwakke arrondissement Kortrijk bleef de winst beperkt tot 0,4% (5,5%). Die geringe winst deed zich voor in alle kantons behalve in het kanton Menen waar 0,4% verlies werd geleden. Lijstaanvoerder Frans Strubbe behaalde 569 voorkeurstemmen, en werd later verkozen in de provincieraad.

Het Verdinaso had opnieuw opgeroepen blanco te stemmen. Om de impact van het Verdinaso te meten is het dus nuttig vooral in West-Vlaanderen het verloop van de blancostemmen te volgen. In 1936 waren er in de provincie 5,8% blanco- of ongeldige stemmen, dit is 2,8% meer dan in 1932. Deze stijging tekende zich in het hele land af zodat men ze bezwaarlijk aan de Verdinaso-oproep kan toeschrijven. Dat het Verdinaso in West-Vlaanderen niet helemaal kan worden weggecijferd mag blijken uit het feit dat het arrondissement Roeselare-Tielt, de bakermat van het Verdinaso, met 6,4% blanco- en ongeldige stemmen de spits afbeet. In 1929, toen Joris Van Severen er nog opkwam, telde dit arrondissement in verhouding het kleinste aantal blanco- en ongeldige stemmen: 3,2% (4,2% in de provincie). Het was ook het enige arrondissement waar in 1932 het aantal blanco- en ongeldige stemmen steeg: 3,7% (3% in de provincie). Deze cijfers tonen vooral de zeer beperkte invloed van het Verdinaso op de verkiezingsuitslagen aan. Als men de verdubbeling van de blanco- en ongeldige stemmen in het arrondissement Roeselare-Tielt tussen 1929 en 1936 volledig op rekening van het Verdinaso zou schrijven, dan gaat het nog altijd maar over 1.901 stemmen.

Brabant

De uitslag in het arrondissement Brussel was een groot persoonlijk succes voor Staf De Clercq. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er met een winst van 6.446 stemmen een totaal van 20.139 stemmen of 5,9% (+1,8%). Procentueel was de stijging niet zo groot, maar in het voor de Vlaams-nationalisten zeer moeilijke arrondissement Brussel betekende het heel wat.

De Clercq behaalde er 3.888 voorkeurstemmen. Geen enkele VNV'er kreeg bij de verkiezingen van 1936 meer voorkeurstemmen dan de VNV-leider. Driekwart van de 25% voorkeurstemmers bracht een stem op hem uit. VNS-leider Karel Lambrechts

behaalde op de tweede plaats tienmaal minder voorkeurstemmen. Hij ging na apparentering samen met De Clercq naar de Kamer.

De machtsbasis bleef in de plattelandskantons liggen met het Pajottenland als epicentrum. In Sint-Kwintens-Lennik en Asse behaalde de partij respectievelijk 28,3% (+6,7%) en 25,4% (+10,4%). Beide kantons waren goed voor bijna 7.000 stemmen, of 1/3 van het totaal. In de kantons Wolvertem en Halle behaalde de partij respectievelijk 15,9% en 12,7%, samen goed voor 4.165 stemmen. In de landelijke kantons behaalde het Vlaams Nationaal Blok dus 55,2% van het totaal aantal stemmen. In het kanton Vilvoorde behaalde de partij 1.522 stem-

men of 9,4% (+3,1%). Het Vlaams Nationaal Blok behaalde dus 62,8% van zijn stemmen buiten de Brusselse kantons. In 1932, toen Hendrik Borginon lijstaanvoerder was, maar 59,6%. Niettemin scoorden de Vlaams-nationalisten in zes van de acht Brusselse kantons hun beste resultaat van het Interbellum. Anderlecht en Schaarbeek waren de beste kantons, met respectievelijk 1.291 (4,3%) en 1.601 (3,9%) stemmen. In de andere kantons werd geen 3% behaald. In het kanton Sint-Gillis werd verlies geleden.

Op de senaatslijst behaalde Piet Finné 2.338 voorkeurstemmen. Na apparentering werd hij verkozen.

In het arrondissement Leuven bleef de winst beperkt tot 2%. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er 6.813 stemmen (8%). De winst was groter in de specifieke plattelandskantons Glabbeek-Zuurbemde (+5,8%) en Haacht (+5,6%) dan in de meer verstedelijkte kantons waar de winst beperkt bleef tot 1 à 2% (Aarschot, Diest, Leuven, Tienen). In Zoutleeuw werd zelfs 1% verlies geleden. Arthur Bogaerts behaalde 472 voorkeurstemmen.

Limburg

In de provincie Limburg boekten de Vlaams-nationalisten de grootste overwinning. Met 23.681 stemmen behaalde het KVV er 24,3%. Dat was een winst van 8,2% of 8.346 stemmen. De winst was nog iets groter in Tongeren-Maaseik (25,8%) dan in Hasselt (22,5%), respectievelijk +8,5% en +6,4%.

In Hasselt spreidde de winst zich uit tussen +3,9% in het mijnkanton Beringen en +9,2% in het plattelandskanton Herk-de-Stad. In Tongeren-Maaseik liepen de verschillen veel sterker uiteen: van +1% in Tongeren tot +15,1% in Bilzen. In dit laatste kanton was de KVV met 42,6% van de stemmen de grootste partij. Het zal wel geen toeval geweest zijn dat *De Bilsenaar* er gedrukt werd. In het kanton Maaseik waar *Maas- en Kempenbode*, het andere KVV-blad, verscheen, behaalde de partij 33,6%, na Bilzen en Herk-de-Stad (34,6%) het hoogste percentage in Limburg. In alle kantons behaalde het KVV meer dan 20%, behalve in de zuidelijke kantons Sint-Truiden (13,4%), Tongeren (10,4%) en Zichen-Zussen-Bolder (14,1%). Het zijn drie kantons waar de BWP 20% en meer behaalde maar niettemin veld verloor, en waar Rex het sterkst stond in de provincie.

Hendrik Ballet behaalde op de eerste plaats 2.892 voorkeurstemmen. Hij werd verkozen. VNS'er Jef Hermans kreeg op de tweede plaats maar 126 stemmen, het kleinste aantal van de lijst. Hij werd samen met de twee andere kandidaten Jan Geurts en Karel Wouters opgevist via de provincieraad.

Opvallend in het arrondissement Tongeren-Maaseik is het groot aantal populaire figuren. Gerard Romsee was er met 3.117 voorkeurstemmen onbetwist de koploper. VNS'er Jef Deumens behaalde op de tweede plaats 460 stemmen maar moest Mathieu Croonenberghs op de derde plaats met 562 stemmen en Lucien Van Roey op de vierde plaats met 703 stemmen laten voorgaan. Deumens ging niettemin samen met Romsee naar de Kamer. Croonenberghs en Van Roey kregen later een zetel in de provincieraad.

Merkwaardig voor de senaatslijst was het groot aantal voorkeurstemmen van Simon Lindekens. Met 6.427 voorkeurstemmen was hij veruit de populairste politicus van Limburg. Lindekens werd rechtstreeks verkozen. Wellicht zorgde zijn grote aanhang ervoor dat op de senaatslijst van het KVV meer stemmen werden uitgebracht dan op de kamerlijsten. Naast Lindekens ging de advocaat en medestichter van het Limburgse KVV, Jef Lysens, als provinciaal senator naar het parlement. Hij was op geen enkele lijst vermeld geweest. Hij werd in de provincieraad verkozen op de gemeenschappelijke lijst van de Katholieke Partij en de KVV.

Lindekens zou niet lang meer zitting hebben in de Senaat. Hij overleed op 16 november 1937. Een stoelendans was het gevolg. Hij werd opgevolgd door de eerste opvolgende kandidaat Jef Deumens die ontslag nam als kamerlid. Deumens werd in de Kamer opgevolgd door

de eerste opvolgende kandidaat Mathieu Croonenberghs die in de provincieraad werd opgevolgd door Jan Van Venckenray, de uitgever van *Maas- en Kempenbode*[44].

5.1.5 De provincieraadsverkiezingen

Twee weken na de parlementsverkiezingen werden op 7 juni 1936 de provincieraadsverkiezingen gehouden.

De verkiezingscampagne kwam nu vrijwel volledig in het teken van de links-rechtspolarisatie. Alle andere verkiezingsthema's werden er volledig door overschaduwd. ‘Moskou werd in Vlaanderen verslagen’ blokletterde *Strijd* op 31 mei 1936. Alle koppen in *Strijd* van 7 juni 1936 gingen erover: ‘Wie niet Vlaams-nationalistisch gestemd heeft op 24 mei, heeft gestemd voor Moskou en oorlog’; ‘De socialistische partij staat onder de bevelen van Moskou en stelt reeds als een der doeleinden van de aanstaande regering een bedekt pakt met de Sovjetrepublieken’; ‘Het congres der socialisten. De Vlaamse socialisten mogen weer meelopen, zij hebben niets te zeggen in de partij. Moskou beveelt!’; ‘Tegen Moskou: Front! Gaan de ogen open?’; ‘Weg met Moskou! Communisme is honger!’.

De verkiezingsanalysten van het VNV hadden blijkbaar uit de uitslag van de parlementsverkiezingen afgeleid dat vooral met dit thema stemmen gewonnen konden worden. Ongetwijfeld zal de overwinning van Rex hen in die overtuiging hebben gestijfd. Men kan zich afvragen of de anticommunistische lawine niet onrechtstreeks tegen Rex was gericht. Het kon de analysten toch niet ontgaan zijn dat vooral de Katholieke Partij, ook in Vlaanderen, zware klappen had gekregen. Dat de ca. 80.000 stemmen die Rex in Vlaanderen had behaald daar voor een belangrijk deel debet aan hadden, beseften ze ook wel. Wellicht hoopten ze dat het Vlaams Nationaal Blok bij de provincieraadsverkiezingen een deel van die stemmen zou opvangen. Het zal wel geen toeval zijn dat het enige communautair gerichte artikel dat *Strijd* tijdens deze twee weken publiceerde, over Rex handelde. Op 7 juni nam het blad een artikel uit *La Wallonie Nouvelle* over waarin werd betoogd dat Rex een Belgisch-nationalistische beweging was die zich tegen het Vlaams-nationalisme richtte. Over het groot succes van Rex werd gezwegen. In anticommunistische artikels putten de publicisten zich uit om te bewijzen dat in Vlaanderen het Vlaams Nationaal Blok het enige antwoord was op het communistische gevaar. *De Schelde* trok op dezelfde manier van leer tegen Rex. De krant besteedde er veel aandacht aan. Het zal wel te maken hebben met het feit dat Rex in Antwerpen uitstekende resultaten behaalde. Het Antwerpse Vlaams Nationaal Blok richtte zich in zijn propaganda voor de provincieraadsverkiezingen opvallend rechtstreeks of onrechtstreeks (propaganda speciaal ten gerieve van de middenstand) tegen Rex.

De Vlaams-nationalistische lijsten behaalden 176.194 stemmen, 9.457 stemmen meer dan bij de kamerverkiezingen. Het leverde 49 mandaten op (+17). De meeste verkozen provincieraadsleden waren ‘gezakte’ kandidaten van de parlementsverkiezingen.

De winst in vergelijking met de kamerverkiezingen tekende zich af in alle provincies, behalve in de provincie Limburg waar de KVV-lijsten 2.276 stemmen

minder behaalden. In het kiesdistrict Borgloon werd de KVV-lijst geschrapt, omdat ze te laat was voorgedragen. Bij de kamerverkiezing had het KVV 2.373 stemmen behaald, zodat men in Limburg in normale omstandigheden geen verlies zou hebben geleden. Het feit dat het Vlaams Nationaal Blok op 24 mei tot de overwinnaars behoorde, zal natuurlijk wel hebben bijgedragen tot de nog grotere overwinning op 7 juni. Enkele uitslagen zijn zo uitzonderlijk dat ze enige commentaar vragen.

In Antwerpen was de winst het grootst. Het totaal van 35.054 stemmen oversteeg de uitslag van de Kamer met 5.053 stemmen. In vergelijking met de parlementsverkiezingen werd 7,5% winst geboekt. De winst werd vooral in de Antwerpse agglomeratie behaald[45].

Het is een merkwaardige uitslag, niet het minst omdat de spanningen in Antwerpen tijdens de weken tussen de parlements- en de provincieraadsverkiezingen tot een uitbarsting waren gekomen. Maurits Lambreghts vertelde aan iedereen die het horen wilde dat de uitslag van de parlementsverkiezingen bewees dat Hendrik Borginon had gefaald. Tussen Lambreghts en het VNV kwam het tot een definitieve breuk toen hem ook geen verkiesbare plaats voor de provincie werd aangeboden. De gramschap van de gewezen gouwleider verhinderde de gevoelige vooruitgang niet. Hijzelf zag er een nieuw bewijs in van zijn groot gelijk i.v.m. de kandidatuur van Hendrik Borginon. Was de uitslag niet eerder het bewijs dat bij de kamerverkiezingen vooral kiezers van de Frontpartij hadden afgehaakt en die nu opnieuw voor hun eigen kandidaten stemden?

Of het Vlaams Nationaal Blok in Antwerpen kiezers afsnoepte van Rex, kan worden betwijfeld. Ook Rex verbeterde zijn score in het arrondissement en ging, in vergelijking met de parlementsverkiezingen, in alle districten vooruit.

In de provincie Oost-Vlaanderen werd een opvallend resultaat geboekt. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er voor de provincieraad 4.141 stemmen meer dan voor de Kamer. De winst tekende zich vooral af in het district Temse-Beveren. Als enige verklaring zie ik het feit dat de populaire arts Gerard De Paep er lijstaanvoerder was. Misschien oordeelde een aantal kiezers dat een stem op De Paep nu wel ‘nuttig’ was, terwijl dat niet het geval was voor de parlementsverkiezingen toen De Paep op een niet-verkiesbare plaats stond.

De status-quo in Limburg toont aan dat het KVV in die provincie geen profijt behaalde uit het feit dat Rex geen lijsten voordroeg voor de provincieraadsverkiezingen. De 5.738 stemmen die Rex voor de Kamer had behaald, gingen blijkbaar naar andere partijen. Ook uit een analyse van de uitslagen van de parlementsverkiezingen blijkt dat Rex in Limburg vooral stemmen afsnoepte van de conservatieve vleugel van de Katholieke Partij[46]. Al waren de resultaten goed, de uitslag was in zekere zin een teleurstelling voor de KVV aangezien de partij na de parlementsverkiezingen vooruitzicht had op een deelname aan de Bestendige Deputatie. De Katholieke Partij behield echter haar absolute meerderheid in de provincieraad.

Het Vlaams Nationaal Blok sloot in de provincies Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen een bestuursakkoord met de Katholieke Partij. Daardoor kwamen in de drie provincies telkens twee Vlaams-nationalisten in de Bestendige Deputatie. In Antwerpen verlengden Arseen Kennes en Arthur Heylen hun mandaat. Het katholiek-Vlaams-nationalistisch bestuur had in Antwerpen net geen meerderheid (35 + 9 = 44/90), zodat een beroep werd gedaan op de rexisten. In Oost-Vlaanderen werden Gerard De Paep en Marcel De Ridder lid van de deputatie, in West-Vlaanderen Michiel Bulckaert en Benoni Vermeulen.

De bestuursakkoorden werden vooral onderhandeld door Hendrik Borginon die voorzitter was benoemd van de ‘Landelijke Commissie voor Verkiezingsaangelegenheden van het Vlaams Nationaal Blok’.

Even dreigde er een kink in de kabel te komen toen in Limburg, waar een homogeen katholieke Bestendige Deputatie werd gevormd, de katholieke verkozenen de verkiezing van Jef Lysens tot provinciaal senator contesteerden. Borginon stelde, na overleg met Staf De Clercq, de eis dat Lysens aanvaard moest worden zo niet zouden

de bestuursakkoorden worden verbroken[47]. Ook in Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen eiste het Vlaams Nationaal Blok een provinciaal senator op. In West-Vlaanderen werd Marcel Van den Bulcke probleemloos provinciaal senator. In de andere twee provincies waren er wel moeilijkheden[48]. Uiteindelijk kreeg het Blok een senator in Antwerpen maar niet in Oost-Vlaanderen.

5.1.6 Politieke en sociale analyse van de verkiezingsuitslagen

Meestal reikt een interpretatie van de verkiezingsresultaten anno 1936 van het VNV niet veel verder dan de constatering dat de partij een afgetekende overwinning behaalde. Een meer diepgaande interpretatie stuit algauw op de klassieke moeilijkheden van de verkiezingsanalyse. Lokale en algemene factoren bepalen samen het resultaat, zodat het vaak onmogelijk is de precieze impact van elk te bepalen. Ik heb hierboven een aantal lokale factoren behandeld die winst, stagnatie en verlies in bepaalde kantons en arrondissementen, mee kunnen verklaren. Ik wil nu nagaan of er algemene trends waarneembaar zijn en, indien mogelijk, er een verklaring voor vinden.

Eerst moet worden opgemerkt dat niet het VNV als zodanig de verkiezingen won. De Vlaams Nationaal Blok-formule werd tijdens de verkiezingsstrijd strikt gehandhaafd. Na de verkiezingen werd de overwinning door vriend en vijand algauw op rekening van het VNV geschreven. Toch is het opmerkelijk dat de opvallendste resultaten werden geboekt in de arrondissementen waar de Vlaams-nationale partijformaties enerzijds opkwamen onder hun oude benamingen en anderzijds daar waar niet-VNV'ers aan de verkiezingen deelnamen. In het arrondissement Turnhout en de provincie Limburg was de winst niet alleen het grootst, het Vlaams-nationalisme stond er ook het sterkst. Uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het VNV in deze regio's leerden we dat het vasthouden aan de oude benaming meer was dan louter formalisme. In Oost- en West-Vlaanderen was er het fenomeen De Lille. Hadden voor deze groep de kiesdistricten gunstiger gelegen, dan kan men zich voorstellen dat zij net zo'n electoraal bolwerk had kunnen uitbouwen als bijvoorbeeld Thomas Debacker in de Kempen. Politiek gezien waren de De Lilles goed vergelijkbaar met Debacker en met de Limburgse Vlaams-nationale tenoren. Ook het succes van de populaire Ieperse kopman Emiel Butaye stoelde op een wel erg gematigd profiel dat mijlenver verwijderd was van het Westvlaamse radicalisme.

Algemeen wordt verondersteld dat het Vlaams-nationalisme tijdens het Interbellum meer en meer een landelijk fenomeen werd[49]. Bevestigen de verkiezingsuitslagen van het Vlaams Nationaal Blok in 1936 dit beeld? Door het ontbreken van spreidingskaarten met de economische activiteiten over deze periode, is een vergelijking met de electorale kaart van het VNV niet mogelijk. Om dat gemis goed te maken werd een kaart gemaakt met enkele rudimentaire sociaal-economische gegevens. *(Zie Bijlage 3.)* Ik maakte daarbij gebruik van een in 1938 gepubliceerde lijst van Belgische gemeenten waarbij de gemeenten in categorieën worden ingedeeld[50]. Zo worden op de kaart de Belgische gemeenten ingedeeld in industriegemeenten, half-industrie- en landbouwgemeenten[51]. Vergelijkt men deze kaart met de kaart waarop de kantonnale uitslagen van het Vlaams Nationaal Blok worden uitgetekend, dan is het mogelijk enkele conclusies te formuleren. Een eerste opvallende constatering is dat het VNV het in alle industriegebieden slecht doet[52]. Een tweede conclusie is dat in de provincies West-Vlaanderen en Limburg de partij het in de agrarische gebieden goed tot uitstekend doet. Voor de andere provincies liggen de kaarten moeilijker. Er zijn agrarische gebieden waar de partij het uitstekend doet (oostelijke Kempen en het noordwesten van Oost-Vlaanderen) en waar de partij het

eerder slecht doet (het Hageland en de Noorderkempen). Door de vele gemengde gebieden zijn hier geen verdere conclusies mogelijk.

Men kan dus besluiten dat het Vlaams Nationaal Blok slecht scoorde in de industriegebieden en op vele plaatsen goed in de landbouwgebieden. Deze conclusies vergen enige reserve. Doordat gewerkt wordt met kantonnale verkiezingsresultaten en vanwege de stand van het onderzoek in de sociaal-economische geschiedenis, is voorlopig geen fijnere analyse

mogelijk. Hieronder wordt nagegaan of de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 mijn voorlopige conclusies bevestigen.

5.1.7 Reacties op de overwinning van het VNV

De verkiezingen van 1936 mogen een politieke aardverschuiving worden genoemd. Daarvoor zorgde in de eerste plaats Rex met zijn 21 kamerzetels. Ook het VNV had nu een opvallende plaats ingenomen in het politieke landschap. Dat bleek al symbolisch uit het feit dat Staf De Clercq en Hendrik Borginon op 28 en 29 mei door de koning werden geconsulteerd.

Volgens de notulen stelde de koning De Clercq vier vragen: zijn mening over de algemene toestand; nadere informatie over het VNV-programma; hoe hij zich het federalisme of het separatisme voorstelde; wat hij dacht over de toestand in Brussel[53]. Over het gesprek met de VNV-leider werd o.m. het volgende genoteerd: ‘Non application des lois linguistiques; Amnestie est nécessaire; L'influence française est encore trop grande (accord militaire); Favorable au corporatisme; Espère que les Flamands pourront compter sur la sympathie du Roi, comme ils ont en celle du Roi Albert’.

Strijd schreef over het onderhoud dat de VNV-leider de koning had gewezen op een aantal ‘brandende kwesties’: amnestie, het niet-toepassen van de taalwetten en de militaire kwestie. Staf De Clercq zou ook hebben gewezen op het onderscheid tussen het Vlaams Nationaal Blok en het VNV en daarbij ‘vrank en vrij’ hebben bevestigd dat het VNV streefde naar de hereniging van de Nederlanden. De Grootnederlandse verklaring vindt men niet terug in de notities van de koning. Toch is het mogelijk dat er inderdaad over dat thema werd gesproken. Tijdens het gesprek dat de vorst de dag nadien voerde met Hendrik Borginon bracht hij het thema zelf te berde. Hij vroeg wat de Grootnederlandse opvatting precies inhield. Voorts stelde hij vragen over het separatisme en het federalisme. Wat Borginon antwoordde is niet bekend. Leopold III schreef alleen dat Borginon het niet-toepassen van de taalwetten aanklaagde en dat hij erop rekende dat de koning hierin verandering zou brengen. Anders dan de VNV-leider respecteerde Borginon wel de ongeschreven wet i.v.m. gesprekken op het paleis: hij legde geen verklaringen af over wat er besproken werd.

De consultatie van twee Vlaams-nationalisten door de koning wekte grote verwachtingen op bij vele VNV'ers. Uit het hele dossier inzake de regeringsvorming blijkt dat de Vlaams-nationalisten bij de regeringsvorming niet de minste rol hebben gespeeld. Van in den beginne was duidelijk dat een klassieke drieledige regering zou worden gevormd.

De VNV-pers probeerde de verwachtingen te temperen door op een onderkoelde manier te berichten over de verkiezingsuitslagen. Op 31 mei blokletterde *Strijd*: ‘De overwinning behaald door het Vlaams Nationaal Blok is slechts een incident in de verovering van de volledige zelfstandigheid van Volken Natie’. Het geeft goed de teneur weer die de persvoorlichters poogden aan te houden. Door de overwinning als een *incident de parcours* voor te stellen, werd gesuggereerd dat het VNV spoedig nog voor veel ingrijpender gebeurtenissen zou zorgen. Het effect werd tenietgedaan door het onverholen enthousiasme waarmee op de regionale pagina's de lokale leiders

over hun glorierijke verkiezingsstrijd berichtten. Nog nooit werd er zo druk geanalyseerd. De overwinningsroes zou nog weken de berichtgeving beïnvloeden.

De overwinning van het Vlaams-nationalisme bleef ook niet onbesproken in de rest van de pers. Het VNV dat tot dan toe in de Franstalige pers relatief onbekend was gebleven, werd plots ontdekt. Het zal wel niet toevallig zijn dat *Pourquoi Pas*? op 26 juni 1936 een hoofdartikel wijdt aan Staf De Clercq, 'l'ex-instituteur de Haute-Croix'. 'Le Pape de Castres' werd bespot, maar doorheen de spot klonk ongerustheid. Het VNV bracht het Belgische imago in het buitenland schade toe en het verstoorde de binnenlandse politiek. Het blad onderstreepte het fascistische karakter van de partij. Het feit dat het Vlaams Nationaal Blok in drie

provincies zitting had in de Bestendige Deputatie, verhoogde de politieke onrust. Binnen de Katholieke Partij bestond, anders dan in de andere partijen, de bereidheid om met het VNV in zee te gaan. De Vlaamse katholieke pers reageerde verdeeld. Vlaamse 'burgerlijke' bladen als *De Standaard* en *Nieuw Vlaanderen* pleitten onverholen voor een katholiek, rechts, Vlaams front. Christen-democratische bladen als *Elckerlyc*, het blad van Frans Van Cauwelaert, en *Het Volk* riepen op voor een democratisch front en een coalitie met de BWP.

De BWP-pers en de liberale pers waarschuwden met verdubbelde ijver tegen het fascistische gevaar en tegen coalitievorming met fascistische partijen. De wederzijdse aanvallen in de socialistische pers en in de VNV-pers gingen onverminderd verder. Het VNV werd afgeschilderd als het fascistische gevaar, de BWP als het instrument van Moskou. De belangrijkste vaststelling bij de bestudering van de postelectorale commentaren is de totale overheersing van de tegenstelling links/rechts. De dominerende antisocialistische en anticommunistische berichtgeving in de VNV-pers was er een uiting van.

Al bij al had het VNV in dit politieke klimaat een heel beperkte ruimte om uit het politiek isolement te geraken. Aan Vlaamse zijde was de partij alleen met een deel van de Katholieke Partij *on speaking terms*. Aan Franstalige zijde was alleen Rex een mogelijke gesprekspartner, maar veel obstakels belemmerden nog een akkoord met deze ideologische bondgenoot.

Toch zou het VNV het volgende half jaar uit het politieke isolement treden en zijn koers gedeeltelijk aanpassen. Op de VNV-Landdag van 12 juli 1936 zette de VNV-leider de bakens uit voor een voorzichtige heroriëntering van de politiek van zijn partij[54]. Hij sprak niet meer over een 'verkiezingsincident', maar over 'een nieuwe [...] bladzijde geschreven in het geschiedenisboek der Vlaamse heropstanding'. Het was echter niet de bedoeling dat het Vlaams Nationaal Blok een nieuwe partij zou worden. Het VNV bleef de kern van de politieke strijd. Maar de revolutionaire geest die het VNV wilde aanwakkeren, was gebaat met 'sterk reformistische daden en successen'. Daarvoor was een 'parlementaire vechtformatie' noodzakelijk. De Clercq vroeg zijn volgelingen een vrijbrief:

'Daar zullen ogenblikken komen waarop de heldhaftige sterkte zal moeten gepaard gaan met gevaarlijke lenigheid. Vergeet dat niet. Gij zult misschien niet altijd begrijpen, maar wanneer ge werkelijk vertrouwen hebt, zult ge zelf aanvoelen dat de dragers der Dietse gedachte en van de Dietse wil, niet van het hout zijn waaruit men verraders snijdt.'

Het ontbrak in deze landdagrede niet aan Grootnederlandse geloofsbelijdenissen. Maar het is duidelijk dat de essentiële boodschap was dat het VNV de succesvolle Vlaams Nationaal Blok-formule wilde voortzetten. De partij zou m.a.w. bondgenootschappen zoeken metgroepen en personen die voor een Vlaams-nationaal minimum ijverden. De VNV-leider wees daarvoor in de richting van een samenwerking met Vlaamse katholieke groepen zoals *Nieuw Vlaanderen* en KVHV en zelfs met de Vlaamse helft van een gecommunautariseerde Katholieke Partij. Het was hem niet alleen te doen om een zg. 'Vlaamse' frontvorming. Hij riep bovendien op voor de 'vorming van 'n Volksfront in Vlaanderen tegen het gevaar van links', waarbij hij zich tot dezelfde Vlaamse katholieke groepen richtte. Een samenwerking met Rex in Vlaanderen sloot hij uit. Het VNV stond vijandig tegenover Rex omdat het een Belgische anti-Vlaamse groepering was. Een samenwerking met Rex in de Belgische

context sloot hij niet helemaal uit. De Clercq richtte zich in zijn toespraak tot de Walen en verzekerde hen dat het VNV 'nooit aan imperialisme heeft gedaan' en dat het bereid was samen te werken 'voor wat betreft de likwidatie van de Belgische eenheidsstaat'. Die oproep was niet expliciet tot Rex gericht, eerder tot de Waalse separatisten, maar hij liet alle ruimte voor een eventueel akkoord met Léon Degrelle.

De contouren van een nieuwe politiek waren hiermee getekend. Het VNV wilde een Vlaams rechts blok vormen. De samenwerking met andere politieke groepen werd afhankelijk gemaakt van twee minima: de aanvaarding van de Vlaamse zelfstandigheid enerzijds en de aanvaarding van de zg. 'volkscorporatieve' maatschappelijke ordening anderzijds.

Eindnoten:

1 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Staf De Clercq aan de leden van de Hoofdraad, 9 november 1935.
2 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, p. 207.
3 Dit programma werd ook verspreid in de vorm van een pamflet: AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D.
4 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon, Memorandum, [maart 1936].
5 L. Reynders, *Het Vlaams-nationalisme in Limburg 1929-1940*, pp. 88-90; L. Vints, *P.J. Broeckx* [...], p. 236-237; W. Massin, *Van KVV tot VNV* [...], in: *Het Oude Land van Loon*, Jb. 1990, pp. 228-229.
6 Jef Deumens was een oud-medewerker van P.J. Broeckx, de leider van de Limburgse christelijke arbeidersbeweging. Hij bekleedde in de jaren twintig o.m. de functie van secretaris van de Limburgse Werkliedenbond. Tussen Deumens en zijn vroegere mentor kwam het tijdens de verkiezingsstrijd tot hevige polemieken: L. Vints, *P.J. Broekx* [...], p. 239. W. Massin, *Van KVV tot VNV* [...], in: *Het Oude Land van Loon*, Jb. 1990, pp. 229-230.
7 ARA, KA, Bundel 946. H. Elias, 'Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV', Pinksteren, 1937.
8 ARA, KA, Bundel 946. H. Elias, 'Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV', Pinksteren, 1937.
9 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 24 september 1935.
10 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon, Memorandum, [maart 1936].
11 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 25 maart 1936.
12 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 27 maart 1936.
13 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 28 maart 1936.
14 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Bert en Frans D'Haese, 4 april 1936.
15 ADVN, Archief IJzerbedevaarten, Briefwisseling Frans Daels, 1936-1944, D 620. Leo Augusteyns aan Clemens De Landtsheer, 31 maart 1936; Frans Daelsaan Clemens De Landtsheer, 2 april 1936; Frans Daels aan Leo Augusteyns, 4 april 1936. Met dank aan Francis Weyns die zo vriendelijk was mij op deze stukken te wijzen.
16 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.H. Borginon, Nota betreffende de verkiezingsactie te Antwerpen, 6 april 1934.
17 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 9 april 1936.
18 Borginon had van Beeckman wel vernomen dat hij de eerste plaats had aangeboden gekregen in Kortrijk. Dat hij niet toehapte, zal wel te maken hebben met de kleine kans dat het Vlaams Nationaal Blok in dat arrondissement een zetel zou behalen: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Paul Beeckman aan Hendrik Borginon, 5 april 1936.

19 *Strijd*, 21 juni 1936.
20 AMVC, Dossier Maurits Lambreghts, L 163 B. Brief van Maurits Lambreghts aan *De Schelde*, 12 juni 1936.
21 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.
22 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 11 april 1936.
23 AMVC, Dossier Hednrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 12 en 14 april 1936.
24 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Leo Augusteyns aan Hendrik Borginon, 14 april 1936.
25 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Frans Daeseleire aan Hendrik Borginon, 16 april 1936.
26 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 3, pp. 208-209.
27 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 29 april 1935.
28 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Karel Angermille aan Hendrik Borginon, Jan Timmermans en Frans Daeseleire, 8 april 1936. Th. Vanderkindere, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen* [...], pp. 72-73.
29 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van E. De Vos aan Hendrik Borginon, 4 mei 1936. E. De Vos was secretaris van de afdeling Borgerhout en van het kantonnaal bestuur van Borgerhout. Ook Leo Augusteyns schreef aan Borginon dat hij diep ontgoocheld was door diens houding: ibidem, 5 mei 1936.
30 *De Dag*, 7 en 18 mei 1936.
31 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Edgar Lehembre, [begin mei 1936].
32 ARA, KA, Bundel 940. Het VNV naar de macht!, Gooik. [1936].
33 O.m. *Voor Allen*, 3 mei 1936: ‘Vlaams Nationaal Blok is VNV-fascisme’.
34 *Strijd*, 29 maart 1936.
35 AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D. *Hier hebt ge Rex in zijn blote billen*.
36 *De Schelde*, 18 maart 1936.
37 AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D. *Dagmarkters, vroegmarkters, demonstreeders. De middenstand in nood*.
38 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. Ernest Van den Berghe aan?, 17 maart 1936.
39 Cf. infra, p. 310.
40 *De Schelde*, 12 en 20 mei 1936.
41 *Résultats des élections du 24 Mai 1936. Renouvellement intégral de la Chambre et du Sénat*, Bruxelles, 1937. De opgave van de voorkeurstemmen in deze paragraaf steunt op deze bron. De opgave van de uitslagen steunt op officiële documenten uit de collectie van Jan Dhondt.
42 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Jan Matthijs Brans, 20 april 1936.
43 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van het bestuur van het Vlaamse Front Mechelen aan Hendrik Borginon, 22 mei 1936.
44 *Hou-Zee*, 20 november 1937. Normaal moest Lindekens worden opgevolgd door Karel Wouters, de tweede opvolgende kandidaat voor de Senaat. Hij verzaakte het mandaat.
45 *Strijd*, 14 juni 1936, berekende dat in de kantons Antwerpen, Borgerhout en Berchem 3.577 stemmen meer zouden zijn behaald.
46 L. Reynders, *Het Vlaams-nationalisme in Limburg 1929-1940*, pp. 94-95.
47 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Staf De Clercq aan Hendrik Borginon.
48 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 16 juni 1936.
49 O.m.A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], pp. 168, 183 en 416.
50 *Belgisch Staatsblad*, 31 december 1938. ‘Ministerieel besluit houdende coördinatie van de verschillende besluiten betreffende de rangschikking van de gemeenten inzake werkloosheid.’ Waarschijnlijk steunt de rangschikking op gegevens uit de landbouwtelling van 1929 en op de telling van handel en nijverheid van 1930. Met dank aan Guy Vanthemsche die zo vriendelijk was een aantal relevante documenten van het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg ter inzage te geven.
51 Met dank aan Sven Vrielynck die de kaart maakte en aan Jos De Belder en Eric Vanhaute die de toestemming gaven hiervoor gebruik te maken van de technische uitrusting van het onderzoeksproject ‘Databank van de Belgische gemeenten 19de en 20ste eeuw’.

52 Uitzonderingen zijn Eeklo en Ieper, maar hier gaat het om twee steden die in het midden van een landbouwstreek liggen.
53 De vragen staan genoteerd op een apart briefje dat in het schrift is gekleefd.
54 De landdagrede werd gepubliceerd in een brochure: *Tweede Landdag van het Vl. Nat. Verbond. Landdagrede van de Leider. Kester 1936*, 1936. Ook *De Schelde*, 19 juli 1936.

5.2 Vlaamse en rechtse Concentratie

5.2.1 De Vlaamse Concentratie

Na de politieke aardschok van 24 mei 1936 volgde in de Belgische politiek een woelige periode van grote verwarring en dreigende polarisering. Kern van het destabiliseringsproces was de ontreddering van de Katholieke Partij die een zware interne crisis doormaakte. Bovendien hadden 400.000 katholieken voor een andere partij gestemd. Dat de BWP in het parlement de sterkste fractie werd en niet meer genegeerd kon worden als coalitiepartner, was voor velen van de rechterzijde onverteerbaar[55]. Binnen de partij gingen stemmen op voor het zoeken naar nieuwe bondgenootschappen. Op 30 augustus 1936 pleitte de katholieke senator de Dorlodot voor een rechtse concentratie tegen een dreigend volksfront van socialisten en communisten. Op het zesde Katholiek Congres in Mechelen riep kardinaal Van Roey op tot een katholieke concentratie, waarbij hij zich ook duidelijk richtte tot Rex en VNV. Vrijwel gelijktijdig startte premier Van Zeeland een offensief tegen die partijen. Op 7 september 1936 sprak hij in een radiotoespraak over een nationale concentratie van de traditionele partijen. Boven op die concentratiemaneuvers was er nog vanwege de Vlaamse Concentratie een poging om alle katholieken in Vlaanderen te bundelen om zo een staatshervorming af te dwingen[56].

Toen Staf De Clercq in zijn landdagrede van 12 juli 1936 de deur openzette voor onderhandelingen met Vlaamse katholieke groepen, waren de besprekingen feitelijk al aan de gang. Men kan zich trouwens afvragen of de landdagrede niet in sterke mate werd bepaald door de gematigde vleugel van het VNV. De wens om uit het politieke isolement te treden, was bij sommige zwaargewichten van het VNV zeer groot. De succesvolle coalitievorming met de Katholieke Partij in drie provincieraden bewees dat het mogelijk was door te stoten naar machtsposities. Al onmiddellijk na de verkiezingen waren er drukke contacten tussen verkozen VNV'ers en de Katholieke Partij. Alleen al de coalitiebesprekingen in de drie provinciebesturen maakten intensieve contacten noodzakelijk.

Vooral Hendrik Borginon speelde een actieve rol. Hij was voorzitter van de ‘Landelijke Commissie van het Vlaams Nationaal Blok voor Verkiezingsaangelegenheden’. De pijnlijke omstandigheden waarin zijn kandidaatstelling waren verlopen en de dure eed die hij had gezworen na zijn verkiezing ‘het VNV niet meer te kennen’, weerhielden hem niet meteen al een eersterangsrol te spelen. Ook binnen de VNV-Hoofdraad waren er enkele mensen die een samenwerkingspolitiek met de Vlaamse katholieken genegen waren. Hendrik Elias en Gerard Romsee waren van in den beginne betrokken bij de onderhandelingen.

Aan katholieke zijde speelde *De Standaard* een stimulerende rol in de toenadering tot het VNV. Sinds het blad in het begin van de jaren dertig overging in handen van Gustaaf Sap fungeerde het als een ontmoetingsplaats tussen katholieken en Vlaams-nationalisten. Het spreidde ook een fel anticommunisme tentoon[57].

Vooral *Nieuw Vlaanderen* speelde een bindende rol. Het blad verscheen voor het eerst in december 1934 en was een spreekbuis van de katholieke vlaamsgezinde burgerij, vooral intellectuelen, met als kern een groep Leuvense hoogleraren. Ze hadden in maart 1936 ook het Katholiek Vlaams Oud-hoogstudentenverbond (KVOHV)

gesticht als ondersteunende organisatie van het weekblad. Bij de medewerkers van het blad en de organisatie trof men tal van Vlaams-nationalisten aan[58]. Het blad stelde dat de bakens in federalistische zin verzet moesten worden. Het corporatistische ideeëngoed was evengoed manifest aanwezig. Lode Wils meent dat *Nieuw Vlaanderen* vooral moet worden beschouwd als 'een brug van de Katholieke Partij naar het VNV'[59].

Als reactie op de verkiezingsuitslagen kwam het weekblad tot de conclusie dat de oude

Katholieke Partij niet meer te redden was. Vlaanderen had zo fel Vlaams-nationaal gereageerd dat de Katholieke Partij zich diende te bezinnen over haar grondslagen. Ze moest onder ogen zien dat de 'overgrote meerderheid van de denkende Vlamingen onder de veertig [...] alle belangstelling voor haar verloren heeft [...]'.

Meer nog werden de kolommen van *Nieuw Vlaanderen* na de verkiezingen beheerst door het idee van een rechts front in Vlaanderen tegen een dreigende linkse coalitie. Op 13 juni 1936 riep het blad, onder de titel 'Grote politiek tegenover de rode vloed', op tot de vorming van een 'volksbeweging' tegen de 'bedreigingen uit Moskou'. Het was op de dag dat Paul Van Zeeland een regering van nationale unie vormde en op het moment dat het land verlamd werd door een stakingsgolf die dreigde te escaleren. In Frankrijk was enkele weken eerder in een woelig sociaal klimaat het 'Front Populaire' aan de macht gekomen. *Strijd* schreef, niet ten onrechte, dat *Nieuw Vlaanderen* een getrouwe echo gaf van wat het VNV-blad al jaren schreef.

In het 11-julinummer van *Nieuw Vlaanderen* verscheen een oproep voor een 'Congres der Vlaamse Concentratie' te Leuven, op 19 juli 1936. De oproep was ondertekend door Albert Bouweraerts namens de Katholieke Vlaamse Landsbond, en de Leuvense professor Hendrik Van de Wijer namens het KVOHV. Laatstgenoemde zou het congres voorzitten. Als secretaris trad de Leuvense professor Richard Van Cauteren op. Onder de sprekers op het congres treffen we enkele Leuvense professoren aan: Gaston Eyskens en Fernand Van Goethem; de Gentse professor, maar in Leuven gevormde filosoof, Edgar De Bruyne; de katholieke politici Albert Bouweraerts en Leo Delwaide, KVOHV'er Paul Beeckman, het Verdinaso-lid Frantz Van Dorpe. Namens het VNV sprak Hendrik Elias[60]. Het congres riep op tot 'de gemeenschappelijke verdediging van het Vlaamse volksbestaan en het opbouwen van een christelijke en volkse orde in Vlaanderen'[61]. Ze zou gestoeld zijn op het christelijk solidarisme. Deze nieuwe maatschappelijke ordening was een van de belangrijkste thema's van het congres. Paul Beeckman sprak erover op het congres. Zijn maatschappelijke ideeën waren niet bepaald veranderd in vergelijking met enkele jaren geleden. Hij verdedigde nog steeds, zoals in de beginmaanden van het VNV, een soort standenstaat geleid door een 'politieke adel' waarin het algemeen stemrecht en de partijen zouden worden afgeschaft. Hendrik Elias hield een voorzichtige afwachtende rede, maar liet niet na de 'onmiddellijke strijd tegen het linkse Volksfront' als een prioriteit voorop te stellen.

De congresbesluiten beperkten zich tot de eis voor Vlaamse zelfstandigheid, vertaald in de concrete eis tot splitsing van de bestuurlijke diensten en 's lands sociale en economische instellingen. De volledige opzegging van het Frans-Belgisch militair akkoord en volledige amnestie voor de activisten waren twee andere concrete eisen.

Op het congres werd een 'leidingcomité' aangesteld. Hendrik Van de Wijer zat het comité voor. In het comité vindt men de meeste sprekers van het congres: Gaston Eyskens, Fernand Van Goethem, Edgar De Bruyne, Richard Van Cauteren, Leo Delwaide, Carlos De Vriendt, Paul Beeckman en Hendrik Elias. Traden nog toe: de Gentse professor en voorzitter van het IJzerbedevaartcomité Frans Daels, de katholieke politicus Maurice Orban en de VNV'er Gerard Romsee. De leiding van de Vlaamse Concentratie bestond dus uit mensen van *Nieuw Vlaanderen*, uit enkele katholieke politici van de burgerlijke vleugel van de partij, twee top-VNV'ers en enkele mensen die zich bevonden in de schemerzone tussen katholicisme en Vlaams-nationalisme.

Het Verdinaso had geen vertegenwoordiger, maar er werd ruimte gelaten voor een eventuele uitbreiding van het comité. Joris Van Severen zou zich echter snel distantiëren van de Vlaamse Concentratie[62]. Verder zal niettemin blijken dat hij niet onverschillig bleef voor het klimaat van de politieke bondgenootschappen.

Nieuw Vlaanderen kondigde de geboorte aan van de Vlaamse Concentratie - ‘het Vlaamse Volksfront’-[63]. De socialistische pers sprak over een klerikaal-burgerlijke bijeenkomst van

antidemocraten. Het ACW blies koud en warm tegelijk. Op een algemene vergadering einde juli 1936 verklaarde Paul-Willem Segers met sympathie de vorming van het Vlaamse Volksfront te volgen, maar ook met wantrouwen tegenover de strekking van sommige sprekers die op het congres spraken over de sociaal-economische structuren[64].

Binnen de Vlaamse katholieke wereld bestond dus verdeeldheid over de Vlaamse Concentratie. In de schoot van het leidingcomité zelf bleken ook algauw ernstige 'misverstanden' te ontstaan.

Tijdens de eerste vergadering van het leidingcomité, enkele dagen na het congres, verklaarde Edgar De Bruyne dat hij niet instemde met het idee van een volledige politieke autonomie van Vlaanderen in België. Met dit standpunt overschreed hij de minimumgrens van het mandaat waarbinnen de VNV'ers deelnamen aan de Vlaamse Concentratie. Staf De Clercq had tijdens zijn landdagrede op 12 juli 1936 verklaard dat het VNV slechts wilde samenwerken met groepen die de Vlaamse zelfstandigheid aanvaardden. Het is niet onbelangrijk te vermelden dat Edgar De Bruyne voorzitter was van de redactieraad van *Elckerlyc*, het weekblad dat in feite onder de politieke controle stond van Frans Van Cauwelaert en opgericht tegen *Nieuw Vlaanderen*. Van Cauwelaert had zich steeds verzet tegen de federalistische idee[65]. Niettemin had *Elckerlyc* de besluiten van het congres van de Vlaamse Concentratie onderschreven en zich aangesloten bij het 'volksfront'. De positie van Edgar De Bruyne en ook van Frans Van Cauwelaert zelf was dus op zijn minst dubbelzinnig te noemen.

Lode Wils reikt een verklaring aan voor deze dubbelzinnigheid. Van Cauwelaert beoogde in de eerste plaats een Vlaamse katholieke concentratie door het aantrekken van zoveel mogelijk krachten naar een zelfstandige Vlaamse katholieke partij. Hij dacht allerminst aan een concentratie mét het VNV. Al in 1935 knoopte hij gesprekken aan met VNV'ers (Hendrik Borginon, Gerard Romsee, Adiel Debeuckelaere e.a.) die ontevreden waren over de ideologische koers van het VNV. De hele concentratiebeweging was echter aan zijn controle ontsnapt, net zoals Van Cauwelaert de controle verloor over de katholieke vlaamsgezinde intelligentsia die zich steeds meer politiek dakloos opstelde tussen het VNV en de Katholieke Partij en waarvan *Nieuw Vlaanderen* een produkt was[66]. Nu de hele opzet van de Vlaamse Concentratie zijn doel ver was voorbijgeschoten, probeerde Van Cauwelaert van binnen uit bij te sturen.

De Vlaamse Concentratie stierf na een opgemerkte geboorte een stille dood. Hendrik Elias schrijft dat de organisatie onvoldoende kracht bezat om een werkelijke 'volksbeweging' in het leven te roepen. Toch zou de Vlaamse Concentratie nog een politieke nageboorte opleveren.

5.2.2 Het akkoord Rex-vnv

De snelle ontwikkeling in de verhouding met de andere overwinnaar van de rechterzijde toont aan dat het VNV gretig gebruik wilde maken van de gunstige politieke omstandigheden. Tijdens de verkiezingsstrijd hadden de beide partijen elkaar niet gespaard. In zijn landdagrede van 12 juli 1936 nog noemde De Clercq Rex een gevaar voor Vlaanderen omdat de partij wezenlijk Belgisch en anti-Vlaams-nationaal was. Maar er was méér. Het VNV vreesde dat de nieuwe partij,

goed voor 72.000 stemmen in Vlaanderen, in de toekomst een ernstige electorale bedreiging dreigde te worden. Beide partijen mikten immers ten dele op hetzelfde publiek. Ook het VNV had in de voorbije verkiezingscampagne geappelleerd aan de gevoelens van frustratie en angst bij vele burgers. Het feit dat Degrelle in Vlaanderen een politiek voerde die zich niet uitsluitend tot de francofonen richtte, verontrustte de VNV-leiding in hoge mate. Uit de verkiezingsuitslagen had ze al kunnen uitmaken dat Rex niet alleen Franstalige Vlamingen aantrok.

Degrelle kondigde bovendien de oprichting aan van een autonoom Vlaams secretariaat. Rex zou federaal worden opgebouwd. De Rex-leider bood de bekende vlaamsgezinde toneelschrijver en sportjournalist Paul De Mont een senaatszetel aan en maakte hem bovendien hoofdredacteur van *De Nieuwe Staat*, een krant die vanaf 1 september 1936 zou verschijnen. De Mont schreef in zijn eerste hoofdartikel over ‘de ombouw van de huidige Belgische staat’. Hij pleitte voor federalisme en een eentalig Vlaanderen. Enkele dagen later kwam hij tot de conclusie dat het Vlaams-nationalisme en het Rexisme, hoewel uitgaand van een tegengesteld uitgangspunt, ter zake wezenlijk op dezelfde golflengte zaten. Het waren verrassende geluiden, niet het minst voor de VNV-leiding. Ze werd tot een nieuwe houding verplicht... of waren de artikels van De Mont al een onderdeel van geheime besprekingen tussen VNV'ers en rexisten?

Volgens Hendrik Elias was het Paul De Mont die pas midden september 1936 voor het eerst contact zocht met het VNV. In feite waren er al vroeger en zelfs al tijdens de verkiezingen losse contacten geweest. Ook toen gingen die uit van rexistische zijde[67]. Volgens de biograaf van Jules Callewaert zou de Gentse dominicaan op 29 juli 1936 het bezoek hebben gekregen van Léon Degrelle, Xavier de Grunne en Paul De Mont, in gezelschap van Hilaire Gravez om de verhouding tussen Rex en het VNV te bespreken. Callewaert gaf de rexisten het advies rechtstreeks met Staf De Clercq contact op te nemen[68]. Arthur de Bruyne beweert, zonder bronvermelding, dat Ernest Van den Berghe en Bert D'Haese eind juli 1936 in Aalst besprekingen voerden met Paul De Mont[69]. Als deze beweringen gegrond zijn, dan is het opmerkelijk te noemen dat er aan VNV-zijde in eerste instantie uitsluitend Aalstenaars betrokken zijn bij de besprekingen. Een verklaring kan misschien gevonden worden in het feit dat Ernest Van den Berghe goede contacten onderhield met het Nationaal Vlaams Volkstoneel van Staf Bruggen waar De Mont geregeld voor werkte, en dat beide mannen zo elkaar kenden. De Bruyne beweert nog dat na de voorbereidende gesprekken van de Aalstenaars de onderhandelingen zich verplaatsten naar de Brusselse woning van Gerard Romsee. Hij zou aan VNV-zijde de belangrijkste architect zijn van het akkoord tussen VNV en Rex. Wie er van VNV-zijde aan de gesprekken deelnam, is niet bekend. Elias getuigde dat hij alle besprekingen meemaakte[70].

Dat er in ieder geval al begin september 1936 besprekingen werden gevoerd en mogelijk zelfs een basis van akkoord werd bereikt, blijkt uit een document van het Duitse gezantschap in Brussel[71]. Léon Degrelle had tegenover de Duitse gezant beweerd dat hij tot een akkoord was gekomen met het VNV. Dat de Rex-leider niet terugschrok voor bluf is genoegzaam bekend. Men is geneigd zijn bewering te aanvaarden, aangezien hij al de krachtlijnen aangaf van het akkoord zoals het een maand later effectief werd ondertekend.

De besprekingen leidden al op 6 oktober 1936 tot een akkoord. Het werd ondertekend door de leiders van beide partijen. Geen wonder dat Staf De Clercq niet lang hoefde te twijfelen om zijn handtekening te plaatsen. Het akkoord was uitermate gunstig voor het VNV: Rex en het VNV zouden samen ijveren voor een gefederaliseerd België onder de kroon van Saksen-Coburg. Het VNV gaf evenwel zijn Dietse doelstelling niet op. Rex verklaarde mee te zullen helpen om een einde te maken aan de verfransing van Brussel. Alle uitingen van Rex in Vlaanderen, met uitzondering van de spreekbeurten van Degrelle, moesten in het Nederlands gebeuren. Rex zou

zelfs mee ijveren voor de reïntegratie van de 'taalvervreemden' in de Vlaamse volksgemeenschap. Rex-Vlaanderen en het VNV zouden streven naar een eenheidsformatie. Voorlopig moest het akkoord geheim blijven[72]. Wellicht heeft Elias gelijk waar hij stelt dat Degrelles bereidheid om een zo nadelig akkoord te ondertekenen, voortsproot uit Degrelles overtuiging dat het VNV niet bestand was tegen het dynamisme van Rex[73]. Degrelle wilde vooral ook de andere partijen intimideren[74].

Misschien wou Degrelle zijn nieuwe bondgenoot al een eerste slag toebrengen toen hij twee dagen na de ondertekening het akkoord, tegen de afspraken in, toch bekendmaakte.

Bij de VNV-basis kwam het bericht inderdaad hard aan, in die mate zelfs dat al op 12 oktober 1936 inderhaast een algemene vergadering werd samengeroepen. Het verzet van de kaderleden was zeer groot. Ze zagen zich immers gedwongen samen te werken met mensen die ze tot dan toe als franskiljons hadden bestreden. De Clercq verklaarde waarom hij besloten had het akkoord te ondertekenen en hij deelde de volledige inhoud ervan mede. Hij stelde de vergadering voor de keuze, het akkoord loyaal uit te voeren of een nieuwe leider en een nieuwe leiding aan te stellen. Voor zulk een bedreiging ging het VNV-kader door de knieën[75]. In zijn rede tot de kaderleden ontwikkelde De Clercq een merkwaardige redenering[76]. Hij schetste een scenario waarbij Rex spoedig een autoritaire Belgische staat zou vormen die 'kan doen wat wij onbetwijfelbaar zouden doen indien we in een eigen staat de macht in handen zouden nemen. Wij zouden hem niet laten kapotmaken'. De VNV-leider voorspelde dat zo'n regime elke politieke activiteit van het VNV onmogelijk zou maken. Het VNV kon twee dingen doen: zich voorbereiden op een bloedige strijd vanuit de catacomben, waarbij het verplicht zou worden met marxisten in dezelfde boot te zitten. Zoiets was voor de leider van het VNV uitgesloten. Daarom bleef alleen de tweede weg open: door een akkoord met Rex ervoor zorgen dat het VNV aan de kant staat van de toekomstige machthebbers. Als garantie voor de vrijheid van het VNV was in het akkoord voorzien in het behoud van een politiek parlement, op grondslag van het algemeen stemrecht.

'[...] want we zijn nog in België en voor ons, Dietse nationalisten, ligt nog altijd een zekere waarborg, zolang wij tot België behoren, in de ontbindende democratische vrijheden. Doch wij vermoeden dat de overgang niet anders kan zijn dan autoritair.'

De Clercq liet tijdens die besloten vergadering sterk in zijn kaarten kijken. Voor hem waren democratische vrijheden maar een middel om macht te verwerven. In de Dietse volksstaat moesten 'staatsontbindende' krachten niet op die luxe rekenen.

Door het akkoord met Rex moest De Clercq zijn radicale achterban een voorlopige aanvaarding van het federalisme en de Belgische monarchie door de strot drukken. De koerswijziging had De Clercq al aangekondigd op de Algemene Raad van september 1936. Het was tevens een voorwaarde om de besprekingen i.v.m. de Vlaamse Concentratie mogelijk te maken, een oude wens van de gematigde vleugel van het VNV. Dat neemt niet weg dat voor alles, de besprekingen met Rex verantwoordelijk waren voor de koerswijziging.

De Clercq stelde op de Algemene Raad dat het VNV zich de politieke mogelijkheden moest ten nutte maken die geboden werden door de samenwerking met krachten die ijverden voor de Vlaamse zelfstandigheidsgedachte. De noodzaak van een rechts eenheidsfront tegen een dreigende communistische dictatuur gebood volgens De Clercq ook die samenwerking. Bovendien voorspelde hij dat het VNV alleen maar voordeel zou halen uit de samenwerking. Om dat mogelijk te maken moest de partij onvermijdelijk wat gas terugnemen. De Clercq herhaalde wel tien keer dat het VNV in geen geval zijn Dietse doelstelling noch zijn solidaristische levensvisie verloochende. Eigenlijk trachtte hij daardoor het wezenlijke dat hij had mee te delen te verbloemen[77].

'[...] de Leiding van het VNV heeft beslist alle kansen te aanvaarden en te gebruiken die ons tot zelfregering kunnen brengen en bevestigt dat, in de huidige

omstandigheden, de weg naar de Dietse volksstaat gaat over de zelfregering van Vlaanderen in de Belgische staat onder de kroon van Saksen-Coburg.'

Later zou De Clercq op een werkvergadering i.v.m. de concentratie spreken over een 'matsrichting' die het VNV insloeg. Ze kon onmogelijk in de beginjaren van de partij worden afgekondigd. De partij zou zijn ondergegaan in eindeloze twisten. Hij argumenteerde dat zijn tactiek de enig juiste was gebleken aangezien door de sterke organisatie de scherpslijpers nu geen kans meer hadden de organisatie te doen exploderen[78]. De Clercq vermeed om

begrijpelijke redenen te spreken over een nieuwe marsrichting. Maar daarmee erkende hij in feite impliciet dat het VNV in de eerste jaren geen duidelijke koers had gevaren.

Ik betwijfel of de leider van het VNV werkelijk een strategie leidde die erop gericht was de radicalen langzaam een federalistische koets 'op te dringen', zoals hij dat zelf uitdrukte. De Clercq was ervan overtuigd dat er in België een omwenteling voor de deur stond en hij wilde in geen geval de boot missen. Rex zou in Wallonië alle andere partijen overtroeven en daarom moest het VNV in Vlaanderen Rex neutraliseren om zelf te profiteren van de dynamiek die met de omwenteling gepaard zou gaan. Die overtuiging had tot gevolg dat hij meehielp aan het tot-stand-komen van het akkoord en het ondertekende.

Het akkoord Rex-VNV stuitte op merkwaardig weinig weerstand van de radicale Groot-Nederlanders die reden genoeg hadden om zich te roeren. Hun nationale opvattingen moesten wijken voor een ideologisch bondgenootschap dat uitzicht bood op een rechtse omwenteling. Ook voor hen woog dit blijkbaar door.

Men kan vraagtekens plaatsen bij de houding van de zg. gematigde VNV'ers. Tenslotte waren zij het, met Gerard Romsee en Hendrik Elias op kop, die over het akkoord onderhandelden. Ze wisten dat Léon Degrelle een machtsovername op korte termijn nastreefde, dat hij contacten onderhield met het fascistische Italië en nazi-Duitsland en zelfs steun kreeg van deze regimes. Degrelle vertelde ze dit namelijk zelf[79]. Wellicht hoopte de gematigde vleugel met een akkoord Rex-VNV druk te kunnen uitoefenen op de Katholieke Partij en een sterkere onderhandelingspositie te kunnen verwerven bij de besprekingen met de Vlaamse vleugel van deze partij.

De bekendmaking van het akkoord Rex-VNV maakte in alle politieke kringen grote ophef. In de Kamer citeerden de politieke tegenstrevers met wellust de commentaren van het VNV op Rex tijdens de verkiezingsperiode. Het samengaan van het VNV met een 'anti-Vlaamse en anti-volkse' partij, met de 'fine fleur van alles wat dringt naar franskiljonisme en sociale reactie' - dixit August Balthazar - werd in alle toonaarden aan de schandpaal genageld[80].

De algemene teneur van de perscommentaren was dat het hier ging om wederzijds huwelijksbedrog. Dat was gedeeltelijk ook het gevolg van de soms tegenstrijdige interpretaties, zowel aan VNV- als aan Rex-zijde. De inhoud van het akkoord zou pas later, in 1937, officieel worden vrijgegeven[81]

In Wallonië werd Degrelle fel aangevallen omdat hij de zaak van de Vlaams-nationalisten diende. *La Nation Belge* schreef smalend dat Léon Degrelle zich liet rollen 'par un paysan du Payottenland'[82]. De Vlaamse commentatoren meenden dat De Clercq spoedig in Degrelle zijn meerdere zou erkennen. Belangrijk is evenwel dat de Vlaamse-Concentratiebladen *Nieuw Vlaanderen* en *De Standaard* positief reageerden op het akkoord. Voor *Elckerlyc* was het een gelegenheid om afstand te nemen van de Vlaamse Concentratie. Het ACW voerde een hevige campagne tegen het gevaar van de rechtse dictatuur[83]. De socialistische pers hekelde het akkoord. Een fascistisch front was in de maak, aldus de commentatoren.

Het Verdinaso reageerde voorzichtig. In de schoot van deze groep bestond onenigheid. Aan de ene kant namen Verdinaso-vertegenwoordigers deel aan besprekingen met Rex en VNV en ook met de Katholieke Partij, aan de andere kant stelde Joris Van Severen voorwaarden die elke overeenkomst onmogelijk maakten. Op 27 december 1936 onthulde *Volk en Staat* dat er tussen VNV en Rex-Vlaanderen

enerzijds en het Verdinaso anderzijds onderhandelingen hadden plaatsgevonden. De besprekingen werden afgebroken toen Van Severen een 24-puntenplan voorstelde dat erop neerkwam dat eenieder die met het Verdinaso wilde samenwerken, moest toetreden tot het Verdinaso.

Dat het akkoord ook in regeringskringen indruk maakte, bewijst de verhitte aanval van Spaak tijdens een meeting in Schaarbeek. Hij verklaarde er dat de regering een anti-Rex- en anti-VNV-beweging zou opstarten. Hij pleitte voor wettelijke maatregelen tegen degenen

die de instellingen van het land in gevaar brachten. De regering-Van Zeeland was vroeger al, in een poging een concentratie te bewerkstelligen tussen de drie traditionele partijen, een offensief begonnen tegen de krachten die een nationale polarisering in de hand werkten.

In een gezamenlijk manifest van 23 oktober 1936 antwoordden Staf De Clercq en Léon Degrelle dat ze de dictatuur verwierpen, dat ze garant stonden voor het algemeen stemrecht en de vakbondsvrijheden en dat een federalisering het voortbestaan van het koninkrijk niet in gevaar bracht[84]. Aanleiding tot het manifest was het verbieden van een grote volksvergadering te Brussel die Rex voor 25 oktober had gepland. Elias hield op 29 oktober een scherp betoog in het parlement, vooral tegen het optreden van Spaak. Hij richtte zich rechtstreeks tot de katholieken die hij uitnodigde tot een concentratie met hun natuurlijke bondgenoten: het VNV in Vlaanderen en Rex in Wallonië[85]. De gematigde verklaringen van de beide leiders hadden twee doelstellingen: in de eerste plaats wilden ze effectieve maatregelen van de regering voorkomen (bijv. het verbod voor ambtenaren om lid te zijn van een van de twee organisaties) en op de tweede plaats waren ze een stimulans tot onderhandelen met katholieke groepen.

Het akkoord Rex-VNV heeft inderdaad geleid tot een versnelde toenadering tussen het VNV en de hervormde Katholieke Partij. Het zorgde evenzeer voor een diep en onoverbrugbaar wantrouwen bij bepaalde geledingen in de KP. De hele concentratiegeschiedenis bracht vooral aan het licht dat de Katholieke Partij ten prooi was aan verwarring en aan een dreigende desintegratie. Aan de ene kant nam ze deel aan een regering die de strijd aanbond met Rex en VNV, aan de andere kant werd via verschillende kanalen gepoogd met deze partijen samen te werken.

5.2.3 Het akkoord kvv-vnv

Het idee van een Vlaamse concentratie leefde intussen verder. Na het opgemerkte congres in Leuven was er niet veel beweging meer geweest. Wel had in Mechelen van 10 tot 13 september het zesde Katholiek Congres plaats onder het voorzitterschap van kardinaal Van Roey. Van Nederlandstalige zijde namen ook rexisten en Vlaams-nationalisten eraan deel. Paul Beeckman sprak er in dezelfde zin als op het Leuvense congres. Van ACW-zijde liet men duidelijk verstaan dat men het allerminst kon vinden met Beeckmans opvattingen[86]. Na het congres, op 4 oktober 1936, hadden besprekingen plaats bij de Lokerse notaris Prosper Thuysbaert. Deze Leuvense hoogleraar was de voorzitter van de Oostvlaamse provincieraad (waar Katholieken en VNV'ers samen de deputatie vormden) en had als ondervoorzitter meegewerkt aan het Mechelse congres. Met het oog op de besprekingen waren uitgenodigd: leden van Rex-Vlaanderen, Verdinaso en VNV naast vertegenwoordigers van de Vlaamse Concentratie en de Katholieke Unie. Namens het VNV nam Bert D'Haese deel, weliswaar zonder mandaat van de partij. De bijeenkomst lag volledig in de lijn van wat kardinaal Van Roey beoogde: de vorming van een katholieke concentratie. Bert D'Haese bracht Thuysbaert op de hoogte van het nakende akkoord tussen VNV en Rex-Vlaanderen[87].

Het bekend worden van het akkoord Rex-VNV bracht opnieuw schot in de onderhandelingen tussen het VNV en de Vlaamse katholieken. Vrijwel onmiddellijk kwam het tot onderhandelingen nadat de Katholieke Partij een grondige hervorming had ondergaan.

Op 8 oktober 1936, precies op de dag dat het geheime akkoord Rex-VNV uitlekte, kwam het hoofdbestuur van de Katholieke Unie bijeen om een hervormingsplan te bespreken. Zowel het feit dat het hervormingsplan niet bood wat ervan verwacht werd als de nu wel zeer acuut geworden dreiging van een alternatief katholiek front, leidden tot een verrassende wending. Er werd een directorium aangesteld met uitgebreide volmachten en de partij werd gefederaliseerd. De Vlaamse afdeling werd voortaan Katholieke Vlaamse Volkspartij

(KVV) genoemd en in het Vlaamse Directorium was de groep-*Nieuw Vlaanderen* manifest vertegenwoordigd door Gaston Eyskens.

Op de dag van de oprichting van het Vlaamse Directorium legde het een verklaring af waaruit bleek dat naar een concentratie werd gestreefd van ‘alle gezonde volkskrachten in Vlaanderen, op een ondubbelzinnige Vlaams-nationale en christelijke grondslag’[88].

Lode Wils betoogt dat de oprichting van de KVV de vrucht was van het werk van Frans Van Cauwelaert die sinds lang pleitte voor een communautarisering van de Katholieke Partij. Het lag in zijn bedoeling met een verzelfstandigde Vlaamse Katholieke Partij de open wonde te dichten die was ontstaan door het systematisch afvloeien van katholieken naar het Vlaamsnationalisme of naar groepen die zich tussen de Katholieke Partij en het VNV opstelden[89].

Op 20 oktober 1936 nodigde KVV-partijleider Alfons Verbist Staf De Clercq uit voor onderhandelingen over de vorming van ‘één Christelijke Vlaamse partijformatie’[90]. Hij distantieerde zich van de oorlogsverklaring die Spaak tijdens zijn beruchte redevoering in Schaarbeek aan het adres van het VNV en Rex had uitgesproken. De Clercq antwoordde dat hij Hendrik Elias en Gerard Romsee de opdracht had gegeven de modaliteiten van de besprekingen vast te leggen. Van VNV-zijde zat ook Hendrik Borginon aan de onderhandelingstafel; hij ontpopte zich spoedig als de delegatieleider. Het is niet de eerste keer dat ik mij de vraag stel wat Borginon bezielde om op te treden als woordvoerder van een partij waarmee hij zo sterk in onmin leefde. Het antwoord moet gezocht worden in twee richtingen. In de eerste plaats zag Borginon een nieuwe kans om de politiek van het VNV om te buigen. Dacht hij De Clercq te kunnen overtuigen van de opportuniteit van een realistische machtspolitiek binnen het Belgische politieke bestel? Waarschijnlijk wel, maar Borginon overschatte nog maar eens zijn invloed op de VNV-leider.

Staf De Clercq stond uiterst wantrouwig tegenover de onderhandelingen. Het is zelfs de vraag of De Clercq niet door zijn gematigde vleugel tot een toenadering werd gedwongen. Een jaar later beweerde hij tegenover Borginon dat hijzelf er niet verantwoordelijk voor was en dat de acties van Elias en Romsee haastige beslissingen waren geweest in een tijd dat het VNV in een zware crisis verkeerde. Letterlijk schreef De Clercq[91]: ‘Dat is gebeurd op een ogenblik waarop het VNV op springen stond en was het gevolg van een “coup de tête”.’ Vermoedelijk verwees De Clercq naar de spanningen in het VNV-kader n.a.v. de bekendwording van het geheim akkoord Rex-VNV. Romsee en Elias zouden dus van deze beroering gebruik hebben gemaakt om van de VNV-leider groen licht te krijgen tot onderhandelen met de KVV.

De tweede motivatie die Borginon en ook Elias en Romsee dreef, was het uitzicht op machtsposities. Onthullend is hetgeen Borginon toevertrouwde aan Pieter Geyl. Geyl schreef erover naar Herman Vos[92]:

‘Het ongeluk is dat zelfs een man als Borginon met de Vlaamse socialisten nauwelijks meer rekent. [...] De tacticus Borginon aanvaardt de verwijdering tussen katholieken en socialisten als een feit en ziet meer kans om er zonder de socialisten te komen. Hij rekende het mij precies voor: de katholieken, de rexisten, de Vlaams-nationalisten: daar zat een mogelijke regeringsmeerderheid.’

Het is niet waarschijnlijk dat de Vlaams-nationalistische onderhandelaars meenden dat op korte termijn een fusie mogelijk was tussen VNV en KVV. Maar een nauwe

samenwerking tussen het Vlaams Nationaal Blok en de Katholieke Vlaamse kamer- en senaatsgroepen, met de mogelijkheid van een kartel bij de volgende verkiezingen en het uitzicht op ministerportefeuilles, behoorde volgens hen zeker tot de mogelijkheden.

Staf De Clercq zat evenwel op een hele andere golflengte. Voor hem mochten de onderhandelingen de positie van het VNV in genen dele verzwakken. Concentratieonderhandelingen mochten alleen een versterking van het VNV tot doel hebben door het aantrekken van degenen die zich opstelden tussen het VNV en de KVV.

De VNV-leider liet zich hierbij leiden door een verborgen raadgever wiens ideeën allesbehalve strookten met die van de gematigde vleugel. Priester Odiel Spruytte schreef in lange epistels voor hoe De Clercq diende te handelen[93]. De Clercq van zijn kant verstrekte Spruytte alle brieven en documenten over de onderhandelingen. Spruytte was ook de auteur van menig niet-ondertekend kritisch artikel in *Volk en Staat* over de onderhandelingen[94].

We wisten al dat Odiel Spruytte een van de belangrijkste ideologen is achter de Grootnederlandse radicale jongeren. Wanneer er voor het eerst rechtstreeks contact ontstond tussen de kapelaan uit Slijpe en Staf De Clercq is niet duidelijk. De intensieve contacten tussen beide mannen vingen blijkbaar aan in de periode van de concentratie-onderhandelingen. Tot die vaststelling komt ook de Spruytte-biograaf Pieter Jan Verstraete[95]. Al in september werd Spruytte uitgenodigd voor een vergadering i.v.m. de Vlaamse Concentratie[96].

De visie van de Westvlaamse priester was deels gestoeld op een correct inzicht in de situatie, deels sproot ze voort uit opvattingen die mijlenver verwijderd waren van elke realistische politiek. Hij wees terecht op het feit dat noch de onderhandelaars van de KVV, noch de KVV zelf de werkelijke macht vormden in de Katholieke Partij. Hij overtuigde De Clercq van het feit dat de onderhandelingen alleen gericht waren op een katholieke concentratie, en dus tegen het VNV. Ook daarin vergiste Spruytte zich niet. Daarom moest De Clercq zich volgens Spruytte afzijdig houden van de onderhandelingen en zich tot niets verbinden. De concentratie mocht rustig verder sudderen om ten slotte dood te bloeden. Ondertussen bleef het parool: de idee van zelfregering zo sterk mogelijk propageren in katholieke rangen om aldus het radicaliseringsproces te stimuleren.

Odiel Spruyttes ideeën over de mogelijkheden en de positie van het VNV binnen het Belgische politieke landschap waren minder realistisch. Hij hanteerde bovendien een geïdeologiseerde en hybridische taal. Een treffend voorbeeld daarvan is zijn commentaar bij de tekst van het beginselakkoord KVV-VNV. De Clercq had de tekst van het akkoord aan zijn raadgever bezorgd. De commentaar die hij van Spruytte had ontvangen verwerkte hij in een brief die hij op 6 december 1936, twee dagen voor de ondertekening van het beginselakkoord, bezorgde aan Gerard Romsee, Hendrik Elias, Hendrik Borginon en Jeroom Leuridan.[97] De Clercq liet weten niet opgezet te zijn met de onderhandelingen. Hij citeerde Spruytte vrijwel woordelijk:

‘Wij moeten die concentratie achter hun rug in het volk doordrijven en wel door langs de weg van ons dynamisme en onze trouw alles mee te slepen wat niet star en oud is. Intussen zullen zij leren. Gij, niet meer dan ik, vindt niet dat het nodig is dat het VNV morgen reeds de regering in handen neemt. Wij hebben nog veel te werven, veel werk in de breedte en nog meer in de diepte moet gedaan worden, opdat wij zouden bestand en sterk genoeg zijn van geest en hart, zonder gevaar te verdrinken het staatsbestuur in handen te nemen. Als partij der onwrikbare trouw en der dapperheid worden wij iedere dag meer en meer het ware Vlaanderen en zij... het vermolmde Vlaanderen.’

De Clercq wenste zich evenwel niet te verzetten tegen een akkoord. Ook dat advies nam hij van Spruytte over die hem wel op het hart drukte zelf afzijdig te blijven en elk gerucht over een mogelijke samensmelting de kop in te drukken. Uit hoofde van de onloochenbare invloed van de kapelaan van Slijpe op de leider van het VNV, is

het gewettigd de vraag te stellen of De Clercq het licht wel op groen zou hebben gezet (weliswaar met oranje waarschuwingslicht), indien het advies anders was geweest.

Op 8 December 1936 werd het beginselakkoord tussen de KVV en het VNV ondertekend. De tekst was bijzonder vaag en liet alle ruimte voor een dubbelzinnige interpretatie[98]. Het akkoord omvatte drie punten. Het eerste punt handelde over de rol van de katholieke Kerk in de maatschappij en in 'de vorming van een gemeenschappelijke partij'. Aan de ene kant werd gesteld dat de Kerk in de samenleving haar zending moest kunnen vervullen. Concreet

werden alleen de schoolvrede en de schoolgelijkheid gewaarborgd. Aan de andere kant werd gesteld dat de gemeenschappelijke partij niet op confessionele grondslagen zou berusten. Eenieder die de grote waarde van de katholieke godsdienst en het katholieke karakter van het Vlaamse volk erkende, kon toetreden.

Het tweede punt omvatte de princiepsverklaring dat het 'volksbelang' primauteit heeft op de 'staatsinrichting'. Hierop volgde de verkondiging van de noodzaak 'van een publiekrechtelijk statuur voor de Vlaamse volksgemeenschap, verwezenlijkt en gewaarborgd door een zelfstandige politieke vertegenwoordiging'. Daaraan werd de eenheid van België gekoppeld, economisch en op het terrein van de buitenlandse, militaire en koloniale politiek. De Belgische eenheid werd gewaarborgd door de dynastie en door de gemeenschappelijke wetgevende en uitvoerende macht.

Het derde deel sprak zich uit over de staatsinrichting. Aan de ene kant werd een politiek parlement en de 'werkelijk vrije volksstemming' verdedigd. Aan de andere kant vermeldt het akkoord de noodzaak van vrije corporaties of 'bedrijfsschappen' waaraan de culturele, maatschappelijke en economische ordening zou worden toevertrouwd. Deze instellingen waren in laatste instantie wel onderworpen aan het parlement dat ook nog de begroting behandelde, de 'politieke wetgeving' uitvaardigde en de uitvoerende macht controleerde. Het akkoord werd ten slotte afgesloten met twee paragrafen die uitmuntten in dubbelzinnigheid:

'Ten aanzien van de huidige maatschappelijke ordening bevestigen wij uitdrukkelijk de vrijheid der sociale en syndicale verenigingen, en erkennen de noodzakelijkheid van sociale organisaties op Christelijke grondslag.

In de geest van de pauselijke encyclieken zal bij de verwezenlijking der corporatieve herordening ernaar gestreefd worden om het economische en sociale leven van de politieke strijd los te weken.'

Het communiqué werd afgesloten met de bepaling dat de ondertekenaars van het akkoord de wens uitdrukten 'op basis van deze principes een gemeenschappelijke formatie tot stand te brengen en hun verdere actie te leiden in deze geest'. Als ondertekenaars werden vermeld: Hendrik Borginon, Hendrik Elias, Gerard Romsee, Edgar De Bruyne, Gaston Eyskens en Alfons Verbist.

De omstandigheden waarin de ondertekening van het beginselakkoord plaatsgreep zijn merkwaardig. Volgens Hendrik Elias gebeurde de ondertekening onverwacht: Gerard Romsee kon zelfs niet aanwezig zijn. Van katholieke zijde drong men erop aan toch tot ondertekening over te gaan. Elias weigerde, maar Borginon verklaarde namens Romsee te zullen tekenen, een daad waar Elias uitdrukkelijk niet de verantwoordelijkheid voor op zich wilde nemen. Men vraagt zich af waarom Borginon zo gehaast was. Hoopte hij dat het beginselakkoord de definitieve stoot zou geven waardoor het VNV weer aansluiting zou vinden bij het politieke centrum? Rekende hij daarvoor op de steun van de vele plattelandsgemeenten waar al concentratiecoalities bestonden? Wilde hij De Clercq voor voldongen feiten plaatsen? De afwezigheid van Romsee bij de ondertekening lijkt verdacht. Elias beweert dat de Limburger door de onverwachte en haastige afhandeling zich niet meer kon vrijmaken[99]. In 1937 schreef hij, terugblikkend op de onderhandelingen, dat Romsee maar met de mond akkoord ging met hem en Borginon over de inhoud die aan het begrip federalisme werd gegeven. Zij handelden bovendien, aldus Elias in 1937, op dit punt zonder de goedkeuring van De Clercq[100]. Dat zou kunnen overeenstemmen

met wat Odiel Spruytte schreef over de omstandigheden waarin het beginselakkoord tot stand was gekomen. Hij kreeg de informatie van Jeroom Leuridan. Staf De Clercq zou zich verzet hebben tegen de 'vermindering van de zelfregering', zoals in de tekst was voorzien. Hij ging evenmin akkoord met de wens om tot een eenheidsformatie te komen[101]. Staf De Clercq zelf verweet Hendrik Borginon in september 1937 dat het redigeren van het akkoord buiten zijn weten was gebeurd[102].

Hoe het ook zij, Borginon misrekende zich deerlijk. Hoewel het beginselakkoord alleen een niet gespecificeerde verdere samenwerking wenste inzake enkele vage principes, was de bereikte overeenkomst nog voor de aanvang van het nieuwe jaar rijp voor de prullenmand.

Daarvoor zorgden in de eerste plaats de tegenstanders binnen de Katholieke Partij. Vooral het verzet van het ACW was hevig hoewel de algemeen secretaris, Paul Willem Segers, aanwezig was bij de ondertekening, maar niet zelf ondertekende[103]. Precies in de week dat het akkoord ondertekend werd, begon het ACW een campagne tegen het totalitarisme (fascisme en communisme). Deze ‘offensiefweek’ kreeg op 28 november 1936 een extra zweepslag door de oprichting van Arbeidsorde. In de christen-democratische pers werd Arbeidsorde zwaar aangevallen. Over het beginselakkoord werden vooral vragen gesteld i.v.m. de houding van het VNV ten aanzien van de vrije vakverenigingen en het corporatisme. De tegenstrijdige verklaringen i.v.m. het akkoord werden naast elkaar afgedrukt. ‘“Fiat lux”: het worde licht’ blokletterde *Het Volk* boven zo'n reeks verklaringen[104]. Het VNV reageerde ontstemd op de krant en beschuldigde het ACV en het ACW ervan te kiezen voor het linkse volksfront[105]. De schermutselingen in de pers escaleerden.

Aan VNV-zijde speelde *Volk en Staat* een belangrijke rol. Het is duidelijk dat de krant het akkoord zo snel mogelijk wilde begraven. Ze deed geen enkele moeite om de tegenstrijdigheden te camoufleren, ze zette ze integendeel goed in de verf. De gematigde vleugel van het VNV die geen enkele vat had op de krant moest dat noodgedwongen gedogen.

De leider zelf van het VNV torpedeerde het akkoord. Al op 13 december 1936 publiceerde *Volk en Staat* een interview met De Clercq, de dag na de ondertekening afgenomen. De Clercq verklaarde dat er geen sprake was van een akkoord, en dat maar gegevens werden verzameld waarop eventueel een akkoord kon worden bereikt. Voorts legde hij er de nadruk op dat het einddoel van het VNV nog steeds de Dietse volksstaat was en dat zelfregering maar beschouwd kon worden als een ‘wachthalle’. Er kon geen sprake van zijn dat het VNV ook maar een greintje zelfstandigheid zou verliezen. Uit de kladnotities van een briefje dat De Clercq in die dagen aan zijn raadsman schreef, blijkt dat hij overwoog het beginselakkoord ongeldig te verklaren wegens de interpretatie ervan aan katholieke zijde. Het zal niemand verbazen dat hij daarmee inging op een suggestie van Spruytte zelf. Misschien was diens waarschuwing voor het gevaar van een ‘revolutie [...] in het VNV’, ook de reden waarom De Clercq het akkoord uiteindelijk afwees[106].

De nekslag voor het al zieltogende akkoord kwam toen de Belgische bisschoppen zich op Kerstmis 1936 in een gezamenlijke herderlijke brief uitspraken tegen diegenen die een autoritaire staatsinrichting voorstonden[107]. Emmanuel Gerard stelt in een recent boek over de christelijke arbeidersbeweging dat het ACW mee aan de basis lag van de kerstbrief van het episcopaat. Na een bezoek aan bisschop Lamiroy van Brugge liet de proost van het ACW aan Paul-Willem Segers weten dat het collectieve schrijven van de bisschoppen ‘helemaal in de voorgestelde lijn lag. [...] Er is wijwater voor de enen (wij zijn er bij, en wij mogen het exploiteren van Mgr.) en een slagje met de staf voor anderen [...]’[108]. Gerard voert aan dat het ACW aanstuurde op een bisschoppelijk ingrijpen omdat het niet meer uit zijn eigen dubbelzinnigheid geraakte. De beweging voerde het anticommunisme even hoog in het vaandel als het VNV en

Rex en streefde naar een concentratie van katholieke anticommunistische krachten. Onvermijdelijk bracht dat de regering-Van Zeeland in gevaar waardoor het ACW in feite in de kaart speelde van VNV en Rex.

De nieuwjaarsboodschap van Staf De Clercq gaf het akkoord de genadeslag. De Clercq verklaarde dat het VNV nooit zijn volledige en alzijdige zelfstandigheid zou opgeven[109]. Toen Alfons Verbist uitleg vroeg, kon Hendrik Borginon alleen maar beamen dat de uitlatingen van de VNV-leider niet strijdig waren met het beginselakkoord[110]. Borginon wist dat hij moest capituleren. Een maand later, in een rede met als titel ‘Waarom de concentratie er niet kwam’,

wentelde hij de verantwoordelijkheid af op het Directorium dat de geledingen van de Katholieke Partij niet onder controle had kunnen houden[111]. Arie Willemsen merkt terecht op dat Borginon er had kunnen aan toevoegen: 'En ikzelf de leider van het VNV niet'[112]. Borginon besefte dat maar al te goed. Toen hij veel later zijn visie gaf over de mislukking, aarzelde hij niet 'de invloed van extremisten en pastoors' op De Clercq, als de oorzaak naar voren te schuiven[113].

De schaduw van Odiel Spruytte hing nog lange tijd over de VNV-politiek. Toen hij tot zijn voldoening het verdwijnen van de 'stofwolk concentratie' waarnam, trachtte hij Staf De Clercq ervan te overtuigen dat het tijd werd een goed federaal statuut op te stellen. Het VNV moest door een klare eis tot zelfregering zelf het centrum worden van een concentratie. Met het oog daarop moest de VNV-gedachte worden verspreid. De partij mocht in geen geval deelnemen aan een Belgische regering, moest integendeel elke Belgische regering met de eis van zelfregering bestrijden[114]. De Clercq verwerkte deze suggesties in een nota voor de stafvergadering van 9 februari 1937[115]. Hij vroeg De Clercq de leden van zijn staf ontwerpen voor een federaal statuut op te stellen. De ontwerpen die binnenkwamen werden doorgezonden naar Slijpe waar de kapelaan blijkbaar niet moe werd zijn visie ten beste te geven in lange commentaren. Zijn visie bepaalde in belangrijke mate ook de politieke boodschap die De Clercq op de Landdag van 1937 meegaf aan zijn volgelingen. De hieronder geciteerde passage kwam helemaal uit de koker van Spruytte[116].

'Wij werken geduldig aan de scholing van mensen wier krachten wij oproepen en vormen. Wij gehoorzamen aan een aandrang van volkse eenheid die uit de diepte stamt. Wij bekampen als een der grootste kwalen, de geest van gemakzuchtige compromissen, van halfslachtigheid, bodemloze diplomatenkunst die de tegenstellingen overdekt door sportieve slimmigheden in de plaats van vechtend te zegevieren. Wij willen wekkers zijn en geen politiekers in de vulgaire zin van het woord. Wij geloven in de onuitroeibare kracht van ons volk en ons aloud recht.'

Op de vergadering van de Algemene Raad van 13 februari 1937 formuleerde De Clercq minder poëtisch waar het op stond[117]:

'Wij moeten de oude pretentie van voor zes maanden om alleen baas te zijn opnieuw bovenhalen. [...] Wij zijn Vlaanderen, kameraden en daarmee uit! Dat is recht! Wij hebben de pretentie dat alleen te zijn en wij hebben tevens de koppige wil de anderen op ons peil te brengen, doch niet ons op hun peil te verlagen.'

Zulke opvattingen zijn een onmisbaar element om de politieke collaboratie van het VNV tijdens de Tweede Wereldoorlog te verklaren. Het is natuurlijk onzinnig de ideologische ontwikkeling van een partijleider te zien als enige oorzaak van een breed politiek proces. Maar De Clercqs visie, die zoals ten overvloede bewezen, door anderen werd uitgedokterd, was onmiskenbaar een richtingaanwijzer.

Het VNV was in de praktijk geen revolutionaire beweging. Van bij de stichting werd geopteerd voor een politieke strijd binnen de Belgische wettelijkheid. Maar van het revolutionaire doel, nl. de vernietiging van de staat, werd nooit afgeweken. Daarmee stond het VNV in feite voor een dilemma. Het doel langs wettelijke weg bereiken was in de Belgische politieke constellatie onmogelijk. Misschien heeft De Clercq na de verkiezingen van 1936 geloofd dat de politieke macht in het bereik lag. Dat was dan in de periode dat hij meende dat Rex een omwenteling zou teweegbrengen waar het VNV gebruik zou van maken om aan de macht te komen.

De Clercq sprak in februari 1937 over de zes maanden oude pretentie om alleen aan de macht te komen. Daarmee refereerde hij overduidelijk aan de onderhandelingen met Rex. Maar de politieke realiteit deed de leider beseffen dat de weg naar de macht over het compromis liep en dat de prijs ervoor zeer hoog was. Een akkoord met de KVV moest in zijn ogen - waarschijnlijk niet ten onrechte - onvermijdelijk aanleiding geven tot een scheuring in eigen rangen. Die prijs wilde hij niet betalen.

5.2.4 De opzegging van het akkoord Rex-vnv

Vrij vlug na het sluiten van het akkoord Rex-VNV bleek dat Léon Degrelle een politieke bok had geschoten. Het bondgenootschap discrediteerde hem in diverse milieus waaruit hij steun ontving. Toen de verwachte politieke omwenteling er niet kwam, bleef Degrelle zitten met een bijzonder nadelig akkoord. In tegenstelling tot De Clercq slaagde hij er slecht in het akkoord in eigen rangen te doen aanvaarden. Dat kwam niet het minst doordat hij zelfs zijn topmedewerkers niet had geïnformeerd over het akkoord[118].

Het VNV wachtte niet met de uitvoering van de afspraken. Belangrijk in dit verband is de oprichting op 28 november 1936 van de Vlaamse Arbeidsorde, o.l.v. Victor Leemans. Ze moest in principe in Vlaanderen de gemeenschappelijke sociale organisatie worden van de twee partijen, maar waarin het VNV de eerste viool speelde.

De VNV-leiding werd onmiddellijk overstelpt met klachten van zijn kaderleden die werden geconfronteerd met onwil en tegenwerking vanwege de plaatselijke vertegenwoordigers van Rex. Staf De Clercq aarzelde niet Léon Degrelle tot de orde te roepen. De belangrijkste bevinding was wel dat Rex in Vlaanderen niets om het lijf had. Er was geen sprake van een coherente organisatie: aan de basis heerste een volslagen anarchie. Zo had Karel Lambrechts met het VNS een enquête gehouden over de aanhang en het organisatieniveau van de Rex-vakbonden. Het resultaat was bedroevend[119]. De Clercq zou tijdens zijn contacten met Degrelle ervaren dat hij veel beter op de hoogte was van wat er reilde en zeilde in Rex-Vlaanderen dan de leider zelf[120].

Ook De Clercq kreeg spoedig af te rekenen met de nadelen van het akkoord. In maart 1937 beging Degrelle opnieuw een blunder van formaat. Op 7 maart 1937 kondigde hij aan dat het Brusselse rexistische kamerlid Alfons Olivier samen met al de plaatsvervangers voor Brussel zou aftreden om tussentijdse verkiezingen uit te lokken. Degrelle stelde zich kandidaat. Toen premier Van Zeeland zich in de strijd wierp als gemeenschappelijk kandidaat van de andere partijen, werd de inzet duidelijk. Degrelle had De Clercq niet op de hoogte gesteld van zijn opzet, laat staan dat hij hem had geraadpleegd. Ondanks de hevige ontstemming bij de VNV-top werd besloten het akkoord uit te voeren en Degrelle te steunen.

Van Zeeland plaatste de verkiezing volledig in het teken van de strijd van de democratie tegen het fascisme. Degrelle voerde de verkiezingsstrijd in ongunstige omstandigheden en kreeg bovendien een tik van de kardinale kromstaf. Op de vooravond van de verkiezingen werd Rex expliciet veroordeeld door kardinaal Van Roey. Die interventie werd weliswaar door Degrelle zelf uitgelokt door op een kiesvergadering onvoorzichtig te suggereren dat ‘Mechelen’ welwillend stond tegenover zijn partij. Het was evenwel Paul Van Zeeland die rechtstreeks en bijna dwingend de kardinaal om een reactie verzocht[121]. De nederlaag was onvermijdelijk. Degrelle behaalde minder stemmen dan Rex en het Vlaams Nationaal Blok samen in 1936. Uit de uitslagen bleek bovendien dat vooral VNV-kiezers het parool van hun leider hadden gevolgd. Niettemin verloor ook het VNV stemmen[122].

Tijdens de campagne werd Degrelles akkoord met het VNV zijn zwaarste handicap. Zinspelend op een andere beruchte tussentijdse verkiezing werd de bekende Rex-slagzin ‘Rex vaincra!’ door zijn tegenstanders omgebogen tot ‘Votez Degrelle...

Borms vaincra!'. Hij werd zwaar onder druk gezet om de tekst van het akkoord te publiceren. Tot dan toe waren daar slechts onvolledige en vaak tegenstrijdige versies over verschenen en Degrelle had niet zelden onjuiste interpretaties gegeven. Hij poogde nu van De Clercq gedaan te krijgen dat hij het akkoord gewijzigd mocht publiceren. Hij antwoordde prompt dat hij onmiddellijk de oorspronkelijke tekst zou publiceren indien Degrelle er ook maar een letter aan veranderde[123]. *Volk en Staat* zou de volledige tekst van het akkoord pas op 11 april 1937, de dag van de verkiezing, publiceren[124].

De VNV-leiding zelf kreeg het bij de eigen achterban almaar moeilijker wegens de uitlatingen van Degrelle en de Rex-leiding[125]. Rex-leiders verkondigden bijvoorbeeld dat men de Grootnederlandse doelstelling van het VNV niet al te ernstig moest nemen. Het VNV was veeleer bereid samen met Rex een sterke Belgische staat te vormen onder het gezag van de koning[126]. Degrelle had bovendien in een poging om het stigma van activistenbondgenoot kwijt te raken, herhaaldelijk zwaar uitgehaald naar Borms. Staf De Clercq wist dat weinig dingen zo gevoelig lagen bij zijn militanten als de figuur van Borms. Hij moest bovendien tot zijn grote ergernis vaststellen dat in *Volk en Staat* de richtlijnen inzake de verkiezingen genegeerd werden[127]. De extreme Groot-Nederlanders binnen en buiten het VNV begonnen zich steeds heviger te roeren. Aanvankelijk was het protest beperkt gebleven tot enkele kleine dissidente groepen buiten het VNV[128]. Maar het verzet in het VNV groeide en *Volk en Staat* gaf voedsel aan dat verzet. Staf De Clercq zag zich herhaaldelijk verplicht de hoofdredacteur op het matje te roepen[129]. Vooral toen bleek dat Degrelle een nederlaag had opgelopen, liet *Volk en Staat* de kritiek de vrije loop[130]. Er werd niet de minste moeite gedaan de nederlaag te verbloemen. ‘De kiezers hebben gesproken. Van Zeelandisten verbeteren hun stellingen. Rexisten zijn vaandelvluchtig’ blokletterde de krant op 12 april 1937. Het verschil met *Strijd* is zonder meer opmerkelijk. Het blad repte met geen woord over het verloop van de verkiezingen, noch over de campagne noch over de uitslagen noch over de politieke gevolgen ervan.

De onvrede in het VNV met het akkoord verergerde alleen maar toen enkele maanden later Rex actief werd in de hetze n.a.v. de behandeling van het amnestievoorstel in het parlement. Toen op een anti-amnestiebetoging te Brussel veel rexisten en rexistische parlementsleden aanwezig waren zag Staf De Clercq zich ten slotte genoodzaakt het akkoord te schorsen[131]. De beslissing werd genomen op 24 juni 1937, de dag na de betoging. Het was ongetwijfeld ook een reactie op een artikel van Degrelle in *De Nieuwe Staat*, 21 juni 1937, waarin hij zich afzette tegen de idee dat het akkoord Rex-VNV betekende dat Rex in Vlaanderen het terrein aan het VNV zou laten. Daarmee was duidelijk dat de belangrijkste doelstelling van het VNV teniet werd gedaan. De schorsing van het akkoord was maar een eerste stap naar de verbreking ervan. Op 17 september 1937 werd het ten slotte definitief opgezegd, waarschijnlijk naar aanleiding van een demarche van Hendrik Borginon die op 13 september 1937 als leider van de Vlaams-nationale kamergroep, aan Staf De Clercq schreef dat de onduidelijke verhouding tot Rex in het parlement een onmogelijke situatie creëerde[132].

De opzegging van het akkoord Rex-VNV was zeker niet alleen het gevolg van de groeiende interne oppositie in het VNV. Toen steeds duidelijker bleek dat Rex zijn expansiekracht had verloren, werd het akkoord voor het VNV politiek oninteressant, terwijl ook de Rex-leiding blij was verlost te zijn van het nadelige akkoord.

5.2.5 Concentratie versus revolutie

Nu het avontuur met Rex faliekant was afgelopen en de deur naar de KVV was dichtgeworpen, was het VNV verder van de macht af dan ooit.

De propaganda kon de gewone VNV-militant misschien overtuigen dat het VNV onstuitbaar marcheerde naar een totale zegepraal die de nieuwe maatschappij en Groot-Nederland met zich mee zou brengen, vele VNV-topleiders zagen het anders.

Hendrik Elias schreef op pinksterdag 1937 een lang memorandum waarin hij het hierboven geschetste probleem behandelde[133]. De VNV-leiding moest volgens Elias een duidelijk antwoord formuleren op twee essentiële vragen:

'1. Streeft het VNV op eigen krachten naar een dusdanige machtsontwikkeling dat geen regering meer mogelijk is, tenzij tegen de meerderheid van het Vlaamse volk, ofwel in zoda-

nige voorwaarden van structuurvervorming dat zelfregering de losprijs is van onze steun [...]?; 2. Zoekt het VNV naar bondgenoten tot machtsovername?'

Elias verklaarde zich een beslist voorstander van de tweede weg. Hij twijfelde er niet aan dat een scheuring in eigen rangen onvermijdelijk zou zijn maar dat schrikte hem niet af omdat een heroriëntering noodzakelijk was. De tijd was immers rijp voor het VNV om deel te nemen aan een regering samen met christen-democraten, katholieke Vlamingen, rexisten en de strekking Hendrik De Man binnen de BWP. Elias ging volkomen voorbij aan het feit dat niet alleen het nationalistische programma van het VNV een hinderpaal vormde. Met name de niet-aanvaarding van de politieke democratie vormde een onoverbrugbare kloof tussen de partij en de genoemde groepen uit het politieke centrum. Misschien hoopte Elias dat de aansluiting bij het centrum ook een herwaardering zou teweegbrengen van het democratische model. Maar die fundamentele discussie komt in zijn memorandum niet aan bod.

De VNV-leider wilde echter zo'n scheuring te allen prijze vermijden. De VNV-leider was als de dood voor Grootnederlandse dissidenties. Hij vreesde de Grootnederlandse groepjes die buiten het VNV stonden en niets onverlet lieten om in het VNV verdeeldheid te zaaien. Ze kregen bovendien meer en meer de steun van de dissidente hoofdredacteur van *Volk en Staat*. Hij gaf een forum aan de dissidente stemmen binnen en buiten het VNV. Op 8 augustus 1937 drukte het blad een artikel af van de Oudenaardse arrondissementsleider Maurice Ponette onder de titel 'Het gevaar der Concentratie' dat een rechtstreekse aanval was op de gematigde vleugel van de VNV-leiding. Het artikel werd gretig overgenomen door *De Dietsche Voorpost*, een blad dat in elk nummer van leer trok tegen het verraad van de VNV-leiding[134]. Het riep de 'echte' Groot-Nederlanders in het VNV, zoals Jeroom Leuridan, Reimond Tollenaere, Maurice Ponette en Ward Hermans, op niet langer te zwijgen ter wille van de tucht en de eenheid.

In dit klimaat sprak Staf De Clercq op 5 september 1937 tijdens een kampdag in Sint-Niklaas[135]. Hij vertolkte er het standpunt dat de strijd voor de zelfstandigheid moest worden gevoerd in het licht van de Grootnederlandse doelstelling van het VNV. Elke concrete politieke strategie die eventueel tot een federale hervorming van de Belgische staat zou kunnen leiden, wees hij van de hand. Hij was van mening dat het VNV zich niet kon vastpinnen op een federaal statuut. Ten aanzien van Brussel mocht het VNV alleen maar eisen stellen.

'Het VNV zal, zolang wij er zijn, niet doodlopen in plannen van intellectueel gerichte mensen. [...] Het zou ver gekomen zijn met onze nationale beweging, wanneer wij niets anders hadden om ons tegenover België te doen gelden dan meerderheden in het parlement en statuten van geleerden en juristen.'

Voor degenen die het nog niet zouden begrepen hebben, zette De Clercq de puntjes op de i. Over de concentratie zei hij letterlijk: 'Dat wildvreemde woord dient uit ons woordenboek geschrapt.' Daarmee kwam hij dus tegemoet aan de radicale vleugel. Maar in dezelfde rede bracht de VNV-leider hulde aan Hendrik Borginon, 'de leider van de Vlaams-nationale oppositiegroep in de Kamer'. Het was typisch voor de tactiek van De Clercq: hij sloeg en zalfde tegelijk.

Borginon had de boodschap begrepen. Op 13 september 1937 schreef hij een lange brief aan Staf De Clercq waarin hij nog maar eens zijn ongenoegen vertolkte over de VNV-politiek en met name over de Grootnederlandse en anti-Belgische opstelling

van het VNV en over de steriele politiek die daar volgens Borginon het gevolg van was. Hij stelde dat de VNV-leiding de concentratie met het KVV torpedeerde en daarmee een reële kans op machtsuitoefening tenietdeed. Borginon wond er geen doekjes om:

‘In hoeverre kunnen wij [...] het beste, meest energieke en offervaardige gedeelte van de Vlaamse strijdkrachten opsluiten in een strijd die, in zijn huidige vorm tot gevolg heeft dat al onze medestanders worden geweerd uit de commandoposten, niet alleen van het politieke, doch meer nog van het sociale en economische leven.’

Weerom stelde Borginon een ultimatum. Hij dreigde ermee op te stappen als voorzitter van de kamergroep. Hij waarschuwde nogmaals tegen de fraseologie van Odiel Spruytte. De Clercq zond het epistel door naar zijn raadgever in Slijpe[136].

Staf De Clercq reageerde beslist maar - zoals altijd - voorzichtig[137]. Hij schreef dat Borginon de zaken trachtte te forceren. Hij wees elke verantwoordelijkheid van de hand voor de manier waarop de concentratie-onderhandelingen eind 1936 waren verlopen. Hij beweerde zelfs dat Hendrik Elias en Gerard Romsee destijds gebruik hadden gemaakt van een crisissituatie om het akkoord te forceren. Het was het gevolg van een 'coup de tête', schreef hij. Niettemin verklaarde hij zich akkoord om opnieuw over het probleem te vergaderen met leden van de Staf, Hendrik Borginon en Paul Beeckman. Hij zou aan de laatste vragen een preadvies op te stellen.

Begin oktober 1937 hadden besprekingen plaats over de concentratiepolitiek waaraan topleiders van het VNV deelnamen, samen met Beeckman en Borginon. Odiel Spruytte was niet van de partij. Waarschijnlijk had Staf De Clercq het hem wel gevraagd. Spruytte wees het aanbod af omdat hij niet buiten de 'persoonlijke sfeer' wenste te gaan. Spruytte meende overigens dat ook De Clercq er beter zou wegblijven. Hij vond het niet gepast dat een autoritair leider zich inliet met één bepaalde 'club'[138].

Uitgangspunt van de discussie was een 'preadvies' van Paul Beeckman[139]. Beeckman ging in zijn stuk uit van de vraag of het wenselijk of noodzakelijk was dat het VNV samenwerkte met andere politieke groeperingen; op welk terrein moest die samenwerking gebeuren en met welke doeleinden; onder welke voorwaarden, met welke middelen en volgens welke methode moest een samenwerking verlopen; met welke groeperingen kon worden samengewerkt? In de lijn van wat Hendrik Elias in zijn pinkstermemorandum betoogde, stelde Beeckman vast dat de concrete politiek die het VNV het afgelopen jaar had gevoerd in feite al een antwoord had gegeven. De samenwerking had in de praktijk al lang plaats. In verband met het doel van de samenwerking bleef Beeckman stilstaan bij de volgens hem sofistische tegenstelling tussen 'zelfstandigheidsgedachte' en federalisme. Daarmee reageerde hij tegen recente uitlatingen van Staf De Clercq die - de adviezen van Odiel Spruytte volgend - o.m. in zijn rede in Sint-Niklaas en in diverse artikelen in *Volk en Staat* had betoogd dat het VNV alleen de zelfstandigheidsgedachte mocht bevorderen en zich niet had in te laten met de concrete verwezenlijking van het federalisme[140]. Dit was volgens Beeckman onhoudbaar en inconsequent aangezien VNV'ers zich in de praktijk bezighielden met bestuursaangelegenheden. Het VNV moest duidelijk formuleren dat het de zelfregering wilde veroveren en dat het federalisme de concretisering is van de zelfregering. Om de zelfregering te verwezenlijken moest het VNV kunnen rekenen op een brede steun in de openbare opinie, aldus Beeckman. Daarom moest samenwerking worden gezocht met diegenen buiten het VNV die het federalisme voorstonden. Hij meende dat het VNV de besluiten van het Leuvense concentratiecongres als uitgangspunt moest nemen voor een politieke samenwerking.

'De vraag is,' zo eindigde Beeckman zijn betoog, 'propageren wij een gedachte zonder meer? Kweken wij alleen een geesteshouding aan, of willen wij tegelijk deze gedachte en deze geesteshouding schragen door staatkundige verwezenlijkingen?'

Staf De Clercq gaf een uitvoerige kritiek op dit betoog[141]. Hij wees erop dat Beeckman de meest essentiële kwestie niet had aangeraakt, nl. met welke organisatie

het VNV zou samenwerken. Dat was niet zo verwonderlijk aangezien er geen organisaties waren waarmee het VNV kon ‘concentreren’. Het was nu duidelijk bewezen dat het KVV in feite een façade was van ACW en Boerenbond. Naast het KVV stonden slechts individuen, waar niets of niemand achter stond. Daarom moest het VNV zich intern verstevigen en afwachten tot deze individuen zouden overkomen.

‘Ik vind dat de toekomst van het VNV ligt in het hooghouden van zijn waardigheid. Wij

zullen veel meer vertrouwen en eerbied inboezemen wanneer wij sterk staan op het punt dat voor ons een punt van eer moet zijn, namelijk dat het VNV de enige nationale beweging is en de enige vertegenwoordiging van Vlaanderen.'

Elk concentratiestreven deed afbreuk aan deze doelstelling.

'Wij zouden onze vrijheid van actie voor jaren vastleggen met een of andere groep die nationaal bekeken geen waarborgen biedt. Op slag zouden wij door dergelijke organisatorische en principiële concentratie onze eer en voorrang dé nationale beweging te zijn, prijsgeven. Dat is geen kwestie van ijdelheid, maar van voorzichtigheid.

De scherpe punt van onze beweging zou gebroken zijn en onze werking met onze "concentratiezuster" - die ik niet zie - zou zich logischerwijze gaan verstikken in het Belgische parlement. Dat zou [...] een sukkelstraatje worden. [...] Compromissen zonder eind en naar aanleiding van alles.'

Ten slotte behandelde De Clercq de kwestie van het federalisme. Hij wees het opstellen van een concreet federalistisch programma, 'een federaal statuut', van de hand. Hij meende dat dit probleem alleen intern kon worden bestudeerd, voor de propaganda was het onbruikbaar.

De VNV-leider vertolkte dus het standpunt dat hij vroeger al had ingenomen i.v.m. de concentratie met de KVV. Het was het standpunt van de partijleider die het partijbelang centraal stelde. Het was ook een totalitair standpunt. Het VNV alleen vertegenwoordigde het 'echte' Vlaanderen. Het VNV-standpunt was te nemen of te laten. De andere politieke stromingen in Vlaanderen - die volgens de verkiezingsuitslagen van 1936 zo'n 90% van de bevolking in Vlaanderen vertegenwoordigden - hadden zich te plooien naar het VNV-standpunt. Het VNV wees elk compromis af. Het formuleerde geen concreet plan ter hervorming van de staat omdat de realiseerbaarheid ervan automatisch compromissen vergde. De VNV-leider week niet af van de politieke lijn die hij van bij de stichting van het VNV had gevolgd: het VNV was een revolutionaire partij. Het moest een gesloten partij blijven. Elke gerichtheid op de concrete werkelijkheid zou de 'revolutie in de geesten' afremmen. De Clercq negeerde de opmerking van Beeckman dat het VNV in de praktijk wél compromissen sloot om meer macht te verwerven. Compromissen konden alleen indien ze uitzicht gaven op de totale macht. Daarom was het revolutionaire karakter van het VNV ook nog antidemocratisch.

Het standpunt van de VNV-leider haalde op de vergadering de bovenhand. Op 9 oktober 1937 publiceerde Staf De Clercq in *Volk en Staat* het artikel 'Zelfregering voor Vlaanderen'. Hij schreef dat de VNV-leiding Groot-Nederland beschouwde als rijp voor de propaganda en de zelfregering rijp voor de verwezenlijking. Voor de verwezenlijking van de zelfregering kon samenwerking met andere Vlaamse partijen en groepen geboden zijn.

'Dat betekent in generlei mate dat het VNV bereid is zich te gaan vervlakken op het peil van andere groepen of organisaties, die geen nationale verdienste hebben of geen verleden. [...]

Wij hebben [...] voor ogen te houden dat agerende kwalitatieve minderheden veel meer kunnen dan logge en laffe meerderheden. Meerderheden vormen of helpen vormen voor grondwetsherzieningen, het onmogelijk maken van regeringen [...] kunnen middelen zijn, doch dat is niet het enige. Daar zijn Goddank nog vele andere en zekerder wegen dan de wegen van getal en meerderheid.'

Wat was die andere en zekerder weg? Dat was de revolutie. Op 12 en 13 oktober 1937 verscheen hierover in *Volk en Staat* een lang hoofdartikel van Berthold (schuilnaam van Odiel Spruytte) onder de titel: ‘Is onze nationale beweging revolutionair?’. Spruytte betoogde dat het VNV essentieel een rechtse revolutionaire beweging was. De rechtse revolutie was een ‘herstellende revolutie’. Ze stond in tegenstelling met de linkse revolutie: de ‘alles vernielende revolutie’. De herstellende revolutie werd belichaamd door een volksgemeenschap

die staatsgemeenschap wilde worden en gedragen werd door een ‘nationale beweging’ die in Vlaanderen vorm kreeg in het VNV.

‘De nationale beweging huldigt als herstellende waarden: familie, beroep, volk, persoonlijkheid, arbeid, macht, orde. Zij erkent de godsdienstige aanleg van het menselijk wezen en zij beschermt de katholieke Kerk om midden ons volk haar zending te volbrengen.’

Het VNV stond nu op een tweesprong:

‘[Het] kan een van de partijen worden in het onmachtige bewind van België, een van de partijen die stilaan zachte nationale leuzen beginnen aanvaarden. Ofwel kan zij getrouw blijven aan haar revolutionaire roeping om Vlaanderen alzijdig te herstellen en te hervormen - en de Dietse toekomststaat voor te bereiden.’

De herstellende revolutie is essentieel een vreedzame revolutie. Ze bedient zich van parlementaire en extraparlementaire middelen, van legale en vreedzame illegale middelen, maar ze kan ‘onder druk der omstandigheden tot geweld [...] worden gedwongen’.

Wat het VNV betrof:

‘In de huidige omstandigheden beperkt [het] zich tot vreedzame middelen, [het] grijpt niet naar de middelen van geweld.

Geweld is echter niet a priori uitgesloten want het zelfbehoud der volksgemeenschap kan geweld wettigen. [...] Alles hangt af van de omstandigheden en van de historische situatie [...].’

Men denkt terug aan wat Staf De Clercq verklaarde op de Landdag van 1934. Zolang de revolutie geen kans van slagen had, moest de voorbereiding ertoe beperkt blijven tot de geesten. De visie van Spruytte lag in dezelfde lijn van Staf De Clercqs overtuiging. Het is duidelijk dat deze visie zowel binnen (Hendrik Elias, Gerard Romsee, Ernest Van den Berghe) als buiten (Hendrik Borginon, Paul Beeckman) de leiding werd gecontesteerd door een niet onaanzienlijk deel van de zwaargewichten in de partij. Na het verschijnen van zijn artikel van 9 oktober 1937 zag De Clercq zich genoodzaakt zich te verantwoorden op een stafvergadering. Hij verklaarde ervan overtuigd te zijn dat hij nauwkeurig had verwoord wat op de staf was besloten. Hij begreep dan ook niet waarom het gerucht werd verspreid - De Clercq vernam het van Borginon - dat er een verwijdering plaatsvond tussen de staf en de leider. Hij betreurde dat de conflicten die in de besprekingen onstonden, buiten de staf ter sprake kwamen en hij stelde de vertrouwenskwestie. Wie meende dat hij, De Clercq, schadelijk was voor de beweging, moest dit duidelijk uitspreken zodat hij zijn conclusie kon trekken. De VNV-leiding sprak haar vertrouwen uit. De gematigde vleugel beschikte blijkbaar niet over een alternatief[142].

Eindnoten:

55 H. Balthazar, *Het maatschappelijke-politieke leven* [...], in: *AGN*, deel 14, p. 168.
56 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], pp. 557-469.
57 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, p. 29.

58 AMVC, Dossier Nieuw Vlaanderen, V 691 D. ‘Nieuw Vlaanderen’, aankondiging van de oprichting van het weekblad, 1934.
59 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 4, p. 48.
60 Voor het verloop van het congres: H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 13-15; G. Van Haver, *Onmacht der verdeelden* [...], pp. 155 en 169-170; E. Gerard; *De Katholieke Partij* [...], pp. 469-470; L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 61-63. De tekst van de redevoeringen verschenen in *Nieuw Vlaanderen*, van 1 tot 29 augustus 1936.
61 *Nieuw Vlaanderen*, 25 juli 1936.
62 G. Van Haver, *Onmacht der verdeelden* [...], p. 155.
63 *Nieuw Vlaanderen*, 25 juli 1936.
64 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 14-15.
65 Van Cauwelaert meende dat het Vlaamse zelfbestuur gerealiseerd moest worden binnen de Belgische staatsstructuur, zonder grondwetsherziening: L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, p. 49.
66 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 50-53.
67 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Correspondentie Jos Van Haelst - Hendrik Borginon, 30 mei en 2 juni 1936.
Van Haelst was rexistisch arrondissementsleider in Sint-Niklaas.
68 J.A. Nuyens, *Pater L.J. Callewaert* [...], p. 154.
69 E.d.V., Gerard Romsee, in: *'t Pallieterke*, 14 mei 1987.
70 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 22.
71 E. Krier, Rex en Duitsland (1933-1940), in: *Bijdragen* [...], 5, 1978, pp. 209-210. Degrelle ontmoette de Duitse gezant met het oog op een teis naar Duitsland waar hij Adolf Hitler zou ontmoeten.
72 S. De Clercq, *Inzichten en standpunten*, Aalst, 1937, p. 37.
73 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 20-22.
74 J.-M. Etienne *Le Mouvement Rexiste jusqu'en 1940*, pp. 99-102.
75 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 24-25.
76 ARA, KA, Bundel 946. [De Clercq], ‘Vertrouwelijke nota's over akkoord VNV/Rex’, [12 oktober 1936].
77 ARA, KA, Bundel 946. De Clercq, ‘De strijd en werkmethoden van het VNV’, redevoering voor de Algemene Raad van september 1936.
78 ARA, KA, Bundel 927. Toespraak van Staf De Clercq op een studievergadering van de VNV-top i.v.m. de concentratie, oktober 1937.
79 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 23-24; E. Krier, Rex en Duitsland (1933-1940), in: *Bijdragen* [...], 5, 1978, p. 190. De Antwerpse Frontpartij reageerde ook voorzichtig positief op het akkoord ‘Het Vlaamse Front en de Rex-VNV-verstandhouding’ in: *Bulletijn*, 4, 1936.
80 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 29 oktober 1936, pp. 387-400.
81 *Volk en Staat* publiceerde het voor het eerst op 11 april 1937.
82 *La Nation Belge*, 8 oktober 1936.
83 *Het akkoord VNV-Rex. Samenvatting van de verschillende bedenkingen vooruitgezet op een vergadering van de Christelijke Arbeidersleiding van 't ACW op 14 oktober 1936*, Kortrijk, s.d.
84 *De Schelde*, 24 oktober 1936. Het manifest werd over de hele voorpagina afgedrukt, met als kop: ‘Staf De Clercq en Léon Degrelle antwoorden op de uitdaging der regering. Onze stellingname tegen de dictatuur’.
85 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 29 oktober 1936, pp. 387-391. De rede werd uitgegeven in een brochure: H.J. Elias, *De regering verklaart ons de oorlog! Het VNV antwoordt*, Aalst, 1936.
86 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 72-73.
87 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], pp. 471-473.
88 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], pp. 473-474.
89 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 71-72.
90 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Alfons Verbist aan Staf De Clercq, 20 oktober 1936.
91 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 18 september 1937.
92 P. van Hees en A.W. Willemsen (eds.), *Geyl en Vlaanderen* [...], deel 3, p. 127. Brief van Pieter Geyl aan Herman Vos, 25-26 augustus 1936.
93 ARA, KA, Bundels 928, 932, 941 en 946. Brief van Lode [= Odiel Spruytte] aan Staf De Clercq. Tevens ADVN, Archief Odiel Spruytte. De brieven van Spruytte zijn zelden gedateerd. Vaak is

het mogelijk ze relatief juist te dateren, soms niet. De correspondentie tussen beide mannen verliep in een sfeer van geheimhouding.

94 O.m. 'Concentratie geen combinatie' (15 november 1936); 'Brengen de verklaringen van prof. De Bruyne en Senator Verbist ons nader tot concentratie?' (22 november 1936); 'De geesten komen tot bezinning' (26 november 1936).

95 P.J. Versttaete, *Odiel Spruytte* [...], pp. 269-294.

96 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Odiel Spruytte aan Staf De Clercq, 17 september 1936. Spruytte was uitgenodigd voor een bespreking bij de Leuvense theoloog Albert Dondeyne waaraan ook Hendrik Borginon en Gerard Romsee deelnamen. Hij had ook contacten met Hendrik Van de Wijer.

97 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. De Clercq richtte zijn brief aan de 'hh. Borginon, Elias, Leuridan en Romsee, gelast met de onderhandelingen te voeren voor een gebeurlijke overeenkomst te treffen met het KVV'. Was ook Leuridan betrokken bij de besprekingen? Waarschijnlijk werd hij door De Clercq aangesteld als 'waakhond' van de VNV-delegatie.

98 Tekst van het beginselakkoord gepubliceerd in *Volk en Staat*, 9 december 1936, ook in S. De Clercq, *Inzichten en standpunten*, Aalst, 1937, pp. 39-40.

99 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 42.

100 ARA, KA, Bundel 946. H.J. Elias, 'Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV', 16 mei 1937.

101 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Odiel Spruytte aan Staf De Clercq, s.d. [11 of 12 december 1936].

102 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 18 september 1937.)

103 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 42.

104 *Het Volk*, 11 december 1936.

105 O.m. *Volk en Staat*, 11 december 1936: 'Een persgesprek met Mr. Elias over de verklaring VNV-KVV'.

106 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Spruytte aan De Clercq, s.d. [11 of 12 december 1936]. Onderaan de brief de kladnotities van het antwoord van De Clercq.

107 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], p. 477. Herderlijke brief gepubliceerd door K. Van Isacker, *Herderlijke brieven* [...], pp. 126-135.

108 E. Gerard (ed.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*, pp. 221-222.

109 *Volk en Staat*, 4 januari 1937.

110 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Correspondentie Alfons Verbist - Hendrik Borginon, 4 en 7 januari 1937.

111 AMVC, B 742, Dossier Borginon. H. Borginon, *Waarom de concentratie er niet kwam*, Hasselt, 7 februari 1937. Tekst van een rede uitgesproken te Hasselt op een politiek diner van het KVOHV.

112 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 427.

113 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 M.H. Borginon, 'Staf De Clercq, mijn vriend', onuitgegeven rede, 9 april 1956.

114 ARA, KA, Bundel 932 en 946. Brieven van Odiel Spruytte aan Staf De Clercq, s.d. [midden december 1936], [4 januari 1937], [6 januari 1937].

115 ARA, KA, Bundel 946. S. De Clercq, Nota voor de stafvergadering van 9 februari 1937.

116 ARA, KA, Bundel 932. *Rede van Leider Staf De Clercq op de VNV-landdag van 1937, op 6 juni in het Feestpaleis te Gent uitgesproken*.

117 ARA, KA, Bundel 931. Redevoering van Staf De Clercq uitgesproken op de Algemene Raad van 13 februari 1937.

118 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Pierre Daye aan Hendrik Borginon, 30 november 1936.

119 ARA, KA, Bundel 928. Enquête VNV-hoofdbestuur i.v.m. de Rexvakbonden in Vlaanderen. Cf. infra, p. 280.

120 ARA, KA, Bundel 931. Rede van Staf De Clercq voor de Algemene Raad van 13 maart 1937.

121 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], p. 479.

122 *Verslag over de Tussentijdse verkiezing in het Arrondissement Brussel, op Zondag* 11 *april* 1937, [1937].

123 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 53-57.

124 In *Strijd* verscheen de tekst op 18 april 1937.

125 Zelfs Paul De Mont schreef in *De Nieuwe Staat*, 25 april 1937, dat 'lichtzinnige uitlatingen van Degrelle' voor veel onrust zorgden.

126 P. Daye, P. Mertens, P. De Mont en X. de Grunne, Le VNV tant attendus par les zéelandiens, in: *Le Pays Réel*, 9 april 1937.
127 Bijv. 'De Heer Degrelle heeft ongelijk', *Volken Staat*, 25 maart 1937.
128 Bijv. *De Dietsche Gedachte*, 11 november 1936; P. Van Oeyen, *Leiders plegen verraad! Dietsers hoelang nog*?, s.d.: AMVC, Dossier VNV, V 34597 D.
129 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 16 april 1937.
130 O.m. 'Terwijl wij wachten' (12 april 1937); P. Vrijdaghs, 'Handen af van Borms!' (14 april 1937).
131 *Volk en Staat* meldde dit bericht niet zonder leedvermaak: 'Het geschorste akkoord VNV-Rex' (28 juni 1937).
132 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 18 september 1937.
133 ARA, KA, Bundel 946. H. Elias, 'Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV', 16 mei 1937.
134 *De Dietsche Voorpost*, 20 augustus 1937.
135 ARA, KA, Bundel 928. Getypte rede (+ met de hand aangebrachte correcties) van Staf De Clercq uitgesproken op een 'kampdag' in Sint-Niklaas op 5 september 1937. Verslag over de kampdag *Volk en Staat*, 7 september 1937.
136 ARA, KA, Bundel 932. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 13 september, en afschriften van uittreksels voor Odiel Spruytte.
137 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 18 september 1937.
138 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Odiel Spruytte aan Staf De Clercq, s.d. [september 1937]. Aan Paul Beeckman schreef De Clercq dat hij Spruytte liefst niet bij de besprekingen betrok en dat Spruytte dat waarschijnlijk zelf ook niet wilde. Wellicht had De Clercq Spruytte toen al gepolst: ARA, KA, Bundel 928. Brief van Staf De Clercq aan Paul Beeckman, 8 september 1937.
139 ARA, KA, Bundel 927. P. Beeckman, 'Preadvies [...] over de kwestie van de samenwerking van het VNV met andere groeperingen', 25 september 1937.
140 O.m. *Volk en Staat*, 11 september 1937.
141 ARA, KA, Bundel 927. Nota's van Staf De Clercq over de vergadering i.v.m. de politiek van het VNV, s.d. [begin oktober 1937].
142 ARA, KA, Bundel 828. Voorbereiding van Staf De Clercq voor een Stafvergadering, s.d. [midden oktober 1937].

5.3 Besluit

Aanvankelijk werd beslist dat het VNV met zijn integrale programma zou deelnemen aan de verkiezingen. De mogelijkheid tot overeenkomsten met niet-VNV'ers werd ten zeerste beknot. De VNV-leiding eiste de totale zeggenschap op over de samenstelling van de lijsten. De mandatarissen zouden aan de partij financieel worden gebonden doordat ze hun vergoedingen zouden afstaan en betaald worden door de partij. Een voorstel van de radicale vleugel om de verkozenen niet meer te laten deelnemen aan het normale parlementaire werk en slechts af en toe een propagandistische redevoering te laten houden, werd van de hand gewezen. De partijtop was nog niet rijp voor een zuivere fascistische opstelling tegenover het parlementaire systeem.

Naarmate de verkiezingen naderden, won het pragmatisme het van een steile ideologische opstelling. Het VNV moest het koste wat het wil succes boeken bij de verkiezingen en daarom werd afgestapt van de aanvankelijk gestelde principes. De partijleiding besloot dat

het VNV niet zou opkomen onder zijn eigen naam, maar als Vlaams Nationaal Blok. Dat bood de mogelijkheid niet-VNV'ers op de lijsten te plaatsen. Het verkiezingsprogramma was zeer breed en greep terug naar klassieke communautaire thema's en naar onderwerpen die van oudsher door het Vlaams-nationalisme werden bespeeld. Ideologisch geladen thema's werden vermeden, afgezwakt of verhuld. Ook bij de samenstelling van de lijsten vierde het pragmatisme hoogtij. Er werd gekozen voor kandidaten die het meeste garantie boden op succes, ook als daarvoor VNV-boegbeelden moesten sneuvelen. Alleen in Antwerpen bracht dat problemen mee. Het VNV wilde er voorkomen dat de Frontpartij apart opkwam. Er werd gezocht naar een aanvaardbare lijstaanvoerder. De Frontpartij verklaarde zich bereid tot een akkoord met het VNV indien Hendrik Borginon lijstaanvoerder werd. Borginon gebruikte zijn positie om van de VNV-leiding concessies af te dwingen. Hij eiste een positie op als leider van een homogene groep gematigde Vlaams-nationalistische parlementsleden en stelde in feite zijn veto tegen de boegbeelden van de radicale vleugel. Zo hoopte Borginon een beslissende invloed te verwerven die hem in staat zou stellen een koersverandering te forceren. Hij overschatte zichzelf. Borginon moest met lede ogen aanzien hoe de door hem gewraakte VNV'ers op verkiesbare plaatsen kwamen. Toen in Mechelen Ward Hermans lijstaanvoerder werd, was Borginons nederlaag totaal. Borginon aanvaardde niettemin de eerste plaats in Antwerpen en veroorzaakte daardoor ongewild de definitieve ondergang van de Frontpartij. De partij brak op de vraag of in die omstandigheden nog kon worden samengewerkt met het VNV.

Door de geslaagde strategie van het Vlaams Nationaal Blok kon het VNV de verkiezingen ingaan zonder noemenswaardige Vlaams-nationalistische dissidenties, afgezien van enkele verweesde godsvredelijsten in Oost-Vlaanderen.

In de kiescampagne hield het Vlaams Nationaal Blok zich aan het brede verkiezingsprogramma. Orde, welvaart en vrede waren de parolen. Vooral de scherpe anticommunistische toon viel op, waarbij in de eerste plaats de BWP werd geviseerd. De Katholieke Partij werd zwakheid verweten. Rex werd afgedaan als een franskiljonse katholieke maneuver, wat niet verhinderde dat het Vlaams Nationaal Blok zich solidair verklaarde met de campagne tegen de schandalen en die schandalen in de eigen partijpers breed uitsmeerde. De partij richtte zich speciaal tot de middenstanders. Belangrijker dan alle andere thema's waren echter het oorlogsgevaar en het Frans-Belgisch militair akkoord. Het Vlaams Nationaal Blok wierp zich op als de anti-oorlogspartij bij uitstek.

Het Vlaams Nationaal Blok behaalde op 24 mei 1936 voor de Kamer 11,5% van de stemmen (+2,3%) in de Vlaamse arrondissementen en in Brussel. Dat leverde een verdubbeling van het aantal kamerzetels op (+8). De zetelwinst in de Senaat was nog opzienbarender: negen (+8). Voor de provincie boekte het Vlaams Nationaal Blok zeventien mandaten winst (49).

De overwinning werd algauw op naam van het VNV geschreven. Toch is het opvallend dat de beste resultaten werden behaald door niet-VNV'ers en in arrondissementen waar de Vlaams-nationale partijformaties campagne voerden onder hun vroegere benamingen. Dat gold met name voor de twee KVV's in Turnhout en Limburg. Daartegenover stond de slechte uitslag in Antwerpen. Hendrik Borginon had het er niet kunnen waarmaken. De Frontpartij kon toch nog een verkozene voor de Senaat uit de brand slepen. Elders werden de dissidente Vlaams-nationalistische

lijsten weggeveegd. De verkiezingen van 1936 betekenden het einde van het democratische Vlaams-nationalisme.

Men constateert ook nog dat het Vlaams Nationaal Blok relatief slecht scoorde in industriecentra en meestal zeer goed in landbouwgebieden.

De overwinning van het Vlaams Nationaal Blok was een van de oorzaken van de grootste electorale aardverschuiving in de Belgische geschiedenis. Samen met Rex bracht de partij een zware slag toe aan de Katholieke Partij die daardoor niet langer de grootste fractie bleef in het parlement: 400.000 katholieken hadden voor een andere partij gestemd. Een en ander

leidde tot een zware crisis in de schoot van de Katholieke Partij hetgeen voor een destabilisering van het politieke bestel zorgde.

De verkiezingsuitslag en de crisis in de Katholieke Partij boden het VNV een kans om uit het politieke isolement te geraken. Na de verkiezingen werd de partij door de linkerzijde heviger dan ooit aangevallen als een fascistische partij. De polarisering tussen links en rechts nam hand over hand toe. Dat had ook ten gevolge dat de roep naar een rechts front luider werd. Her VNV had beperkte mogelijkheden tot politieke frontvorming. Aan Vlaamse zijde was het alleen *on speaking terms* met een deel van de Katholieke Partij. Het feit dat het VNV samen met die partij in drie provincies de Bestendige Deputatie vormde, was een bewijs dat de wil tot samenwerking aan beide zijden aanwezig was. Aan Franstalige kant was alleen een gesprek met Rex mogelijk, een partij die ook in Vlaanderen een aanzienlijke aanhang had verworven en die door het VNV werd gezien als een ideologische concurrent.

Op de Landdag van 1936 deed de VNV-leider een oproep tot de vorming van een Vlaams 'Volksfront' tegen het linkse gevaar. Hij richtte zich daarbij tot de Vlaamse Katholieken, maar hij liet ook ruimte voor een samenwerking met Rex in de Belgische context.

Op een samenwerking tussen het VNV en de Vlaamse Katholieke Partij werd van VNV-zijde vooral aangestuurd door de gematigde vleugel. Deze laatste zag daarin niet alleen de kans tot effectieve machtsverwerving, maar evenzeer een gelegenheid om het VNV tot een gematigder koers te brengen. Een belangrijke rol, tussen het VNV en de Katholieke Partij in, speelde het weekblad *Nieuw Vlaanderen*. Het organiseerde op 19 juli 1936 een 'Congres der Vlaamse Concentratie' waarop een 'leidingcomité' werd samengesteld. Mensen uit de schemerzone tussen politiek-katholicisme en Vlaams-nationalisme waren er lid van, naast enkele katholieke politici en twee VNV'ers. Hendrik Elias en Gerard Romsee waren er lid van. Er kwam weinig uit de bus doordat de tegenstellingen te groot bleken.

Het VNV probeerde in het woelige postelectorale klimaat zelf het initiatief in handen te nemen. Er werden geheime besprekingen aangeknoopt met Rex. Het is niet duidelijk wie de eerste stap heeft gezet. Waarschijnlijk werd al begin september 1936 een basis van akkoord bereikt. Op 6 oktober 1936 ondertekenden Staf De Clercq en Léon Degrelle het akkoord. Degrelle maakte het, tegen de afspraken in, enkele dagen later bekend. Het baarde opzien in de politieke wereld, niet het minst bij de VNV-achterban zelf. Voor zijn kader verklaarde Staf De Clercq dat het VNV de zijde van de toekomstige machthebbers moest kiezen om te voorkomen dat de partij zou worden vernietigd door een sterk Belgisch regime. Hij deelde de inhoud mee van het akkoord. Het was voor het VNV bijzonder gunstig. De partij zou samen met Rex in een te vormen eenheidsformatie ijveren voor een gefederaliseerd België onder de kroon van von Saksen-Coburg. Het VNV moest zijn Grootnederlandse doelstelling niet opgeven. Bovendien zou Rex ijveren om een einde te maken aan de verfransing van Brussel. In Vlaanderen zou Rex in het Nederlands optreden. Léon Degrelle had inderdaad belang gehecht aan de inhoud van het akkoord, omdat hij ervan overtuigd was dat het slechts een incident zou zijn in zijn opgang naar de macht en dat het VNV daarbij niet bestand zou zijn tegen het dynamisme van Rex. Hoe gunstig het akkoord voor het VNV ook was, de VNV-leider moest zijn gezag in de waagschaal stellen om het akkoord te doen aanvaarden. Zijn volgelingen werden immers verplicht samen te werken met een, ten dele ook in Vlaanderen, Franstalige partij die een sterk Belgisch

regime nastreefde onder de leiding van de koning. De Grootnederlandse vleugel werd geconfronteerd met een nieuwe marsrichting van het VNV: de ‘zelfregering’ werd aanvaard als een tussenstation op weg naar Groot-Nederland. Voor de gematigde vleugel was het akkoord met Rex dus een overwinning. Zij ook waren het die het akkoord hadden aangegaan. De Grootnederlandse vleugel zou zich pas beginnen te roeren toen in de strijd voor de tussentijdse verkiezingen van 1937, Degrelle zich verplicht zag zijn VNV-bondgenoten tegen de haren te strijken. De ervaring

van de verkiezingen bracht duidelijk aan het licht dat het bondgenootschap met het VNV ongunstig was voor Degrelle die er dan ook zo snel mogelijk vanaf wilde. De VNV-leiding had kunnen constateren dat het afgelopen was met de Rex-vloed. Het waren de VNV-kiezers die de Rex-leider voor een nog grotere nederlaag hadden behoed. Mede onder druk van de eigen basis werd het akkoord in juni 1937 geschorst om het in september van dat jaar definitief op te heffen.

Inmiddels waren er ook onderhandelingen aangeknoopt tussen het VNV en de in oktober gefederaliseerde Katholieke Partij. Mee onder invloed van het akkoord Rex-VNV hadden in de Katholieke Partij ingrijpende veranderingen plaats. Op 8 oktober 1936 werd de KVV opgericht, o.l.v. een Directorium waarin de groep-*Nieuw Vlaanderen* manifest aanwezig was. Nog dezelfde maand knoopte het Directorium onderhandelingen aan met het VNV. Van VNV-zijde nam de gematigde vleugel, met name Hendrik Elias, Gerard Romsee en Hendrik Borginon, aan de besprekingen deel. Op 8 december 1936 kwam het al tot een beginselakkoord dat weliswaar bijzonder vaag bleef en dus alle ruimte liet voor dubbelzinnige interpretaties. Het sprak over de vorming van een gemeenschappelijke formatie die zou ijveren voor een publiekrechtelijk statuut voor de Vlaamse gemeenschap in een Belgisch staatsverband. Inzake de maatschappelijke organisatie verdedigde het beginselakkoord een politiek parlement, vrije verkiezingen en dito vakbonden enerzijds en een corporatieve hervorming anderzijds. De gematigde vleugel zag een kans om uit het politieke isolement te geraken door het VNV terug aansluiting te geven bij het politieke centrum. Het uitzicht op een machtsparticipatie speelde ongetwijfeld ook een rol. De KVV hoopte in de eerste plaats de electorale wonde aan haar rechterzijde te helen door een deel van het VNV op te slorpen. Staf De Clercq besefte het gevaar van dit beginselakkoord voor zijn partij. Voor de radicale vleugel was het onaanvaardbaar. De VNV-leider werd door zijn verborgen raadsman Odiel Spruytte ervan overtuigd dat het VNV zelf het middelpunt van een concentratie moest worden. De VNV-leider torpedeerde het beginselakkoord door er openlijk afstand van te nemen. Doordat ook het ACW ertegen gekant was, heeft het in feite nooit enige kans gemaakt. De nekslag kwam er toen de bisschoppen, onder druk van het ACW, zich in een gezamenlijke kerstbrief uitspraken tegen al diegenen die een autoritaire staatsinrichting voorstonden. De bisschoppen zaten daardoor op dezelfde lijn als de Belgische regering die openlijk in het offensief ging tegen Rex en VNV.

De gematigde vleugel gaf na de mislukking van het beginselakkoord met de KVV zijn inspanningen niet op om met het VNV te streven naar frontvorming met vlaamsgezinde katholieken. In de loop van 1937 kwam het in de schoot van de VNV-leiding herhaaldelijk tot hooglopende discussies over de concentratiekwestie. Staf De Clercq, met de schaduw van Odiel Spruytte voor zich, hield het been stijf. Het VNV mocht geen Belgische partij worden. Het moest een revolutionaire Grootnederlandse partij blijven die streefde, eventueel met gebruik van geweld, naar de totale macht. ‘Wij moeten de pretentie [hebben] om alleen baas te zijn,’ verklaarde Staf De Clercq voor de Algemene Raad.

Doordat de concentratiegezinde krachten zich niet konden laten gelden, ging een kans verloren om het VNV aansluiting te geven bij het politieke centrum. De partij sloot zich op in een politieke optie die onvermijdelijk moest uitmonden in de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Hoofdstuk 6 Verkiezingen 1938-1939: naar een relatief isolement

6.1 De gemeenteraadsverkiezingen van 1938

6.1.1 Opnieuw concentratie-onderhandelingen

Begin 1938 zou de gematigde vleugel van het VNV erin slagen de concentratiegedachte via de gemeenteraadsverkiezingen nieuw leven in te blazen. Op 13 februari 1938 had in Brussel een congres plaats waarop de gemeenteraadsverkiezingen werden voorbereid. Staf De Clercq hield er een belangrijke rede. Hij kondigde aan dat het VNV zich voluit in de gemeenteraadsverkiezingen zou werpen. Hij riep alle VNV'ers op zich tot het uiterste in te spannen om machtsposities in de gemeenten te veroveren[1]. Het VNV was ook bereid samen te werken met andere politieke groepen die een negen-puntenprogramma aanvaardden:

'1. Opzijzetting van alle klein gemeentelijk egoïsme en streven naar een opbouwende streek- en zelfs nationale politiek;

2. Het voeren van een vooruitstrevende sociale, urbanisatie- en huisvestingspolitiek, die onze gemeenten en streken opheffen uit de bestaande achterlijkheid;

3. Waken over de degelijkheid en de nationaal-Vlaamse geest van onze onderwijsinstellingen. Steunen en ontwikkelen van essentieel Vlaamse culturele volksverenigingen en werken;

4. Volledige gelijkstelling tussen vrij en officieel onderwijs en met deze verstande dat alleen toelagen worden verleend aan deze onderwijsinrichtingen waar het gehele complex der schoolinrichtingen, ook de niet gesubsidieerde, de bestaande taalwetten op het onderwijs onderhouden en aldus volledig in al hun afdelingen op Vlaamse grondslag zijn ingericht;

5. Volstrekte toepassing der eentaligheid in alle domeinen van het gemeentelijk leven: bestuur, regies, schouwburgen enz.;

6. Volstrekte vernederlandsing van alle door of namens de gemeente gecontroleerde of gesubsidieerde instellingen of kringen;

7. Benoeming tot gemeentelijke en andere functies van uitsluitend betrouwbare Vlaamse kandidaten, bij voorkeur van hen die voortkomen uit zuiver Vlaamse scholen en opleidingsgestichten, vanaf de periode dat de vernederlandsing van het onderwijs werd doorgevoerd;

8. Rehabilitatie en genoegdoening voor gebeurlijke slachtoffers om Vlaams-nationale en activistische redenen, zulks binnen de invloedssfeer der gemeente;

9. Steun verlenen, binnen de mogelijkheden van de gemeentelijke macht in de strijd die gevoerd moet worden te Brussel voor de beveiliging der Vlaamse rechten en belangen.'

In het raam van bovenstaande stellingen was het VNV bereid alle voorstellen te onderzoeken van elke groepering. De afdelingsleiders mochten voorstellen indienen bij de arrondissementsleiders die ze, op hun beurt, in overleg met een door de leiding aangestelde verkiezingscommissie zouden beoordelen.

Het standpunt over de samenwerking met anderen was sterk gewijzigd in vergelijking met wat een jaar eerder inzake gemeenteraadsverkiezingen besloten werd op enkele vergaderingen van de Algemene Raad[2]. Met het oog op het breken of voorkomen van 'marxistische' meerderheden werd de samenwerking toen beperkt tot Rex en de KVV. Nu was een samenwerking met iedereen mogelijk en De Clercq verklaarde nog dat zijn voorstel niet

gericht was tegen bepaalde groeperingen. De rede van Staf De Clercq bevatte geen enkele aanval tegen de BWP. Dat is merkwaardig als men het traditioneel felle antisocialistische discours van de VNV-leiding in overweging neemt. Men kan vermoeden dat de VNV-leider de voorstanders van de Vlaamse concentratie in zijn partij wilde afremmen door de KVV niet te vernoemen als exclusieve partner. In zijn rede liet hij overigens niet na nog maar eens naar de mislukking van het akkoord KVV-VNV te verwijzen als een bewijs dat het VNV in Vlaanderen de enige echte nationale beweging was. Tot driemaal toe herhaalde hij dat zijn voorstellen geen greintje afbreuk deden aan de onafhankelijkheid van het VNV. Natuurlijk was het samenwerkingsvoorstel, gezien de positie van het VNV in het politieke spectrum, de facto alleen aanvaardbaar voor een deel van de KVV en voor Rex-Vlaanderen. Bovendien wees de vierde voorwaarde tot samenwerking in de richting van een samenwerking met de katholieken.

Het concentratieweekblad *Nieuw Vlaanderen* was alvast zeer verheugd. Het noemde de boodschap 'inzake een mogelijke christelijk-Vlaamse concentratie' een uitstekende uitgangsbasis om voor de gemeenteraadsverkiezingen tot een akkoord te komen[3]. De rest van de Vlaamse katholieke pers reageerde gematigd positief. Alleen *Elckerlyc*, het blad van Frans Van Cauwelaert, reageerde uitgesproken sceptisch. De socialistische, liberale en Franstalige pers spuwden vuur.

Een officiële reactie van het KVV-Directorium kwam er in eerste instantie niet. *Volk en Staat* vroeg zich op 6 maart 1938 af of het Directorium dan helemaal niets te verklaren had i.v.m. de rede van de VNV-leider. De krant vroeg zich verder af of het Directorium misschien onder invloed stond van Frans Van Cauwelaert die er in de schoot van de Katholieke Vlaamse Landsbond op had gewezen dat in Vlaanderen nog wel andere partijen waren dan het VNV waarmee politieke samenwerking mogelijk was[4].

'Zal de KVV zwichten onder invloed van de middens die blind zijn voor marxistische bedreiging? Of zal zij integendeel, in samenwerking met het VNV, een opbouwende politiek voeren die de toekomst van onze volksgemeenschap moet beveiligen?'

De onderbreking van het antimarxistische (in feite antisocialistische) sermoen was dus van korte duur. De concentratie werd alweer beschouwd als een verzameling van rechtse krachten tegen de marxistische (socialistische) bedreiging.

Nieuw Vlaanderen en *De Standaard* drongen ook aan op een officiële reactie van het KVV-Directorium[5]. De Centrale Raad van het KVOHV vroeg met aandrang aan de KVV-leiding om gunstig te reageren op de VNV-voorstellen. De Raad riep zijn leden op in hun gemeenten alvast de samenwerking aan te vatten[6].

Op 20 maart 1938 reageerde Alfons Verbist namens het KVV-Directorium. Het Directorium constateerde dat het VNV vasthield aan een eigen organisatie en dat daardoor de eenheid van de katholieken in Vlaanderen niet verwezenlijkt kon worden. Maar omdat het Directorium tot elke prijs wilde vermijden dat de 'openbare macht in de hand zou worden gespeeld van onchristelijke of vrijzinnige personen', beval het een samenwerking aan van alle katholieke Vlamingen in die plaatsen waar die samenwerking een katholieke meerderheid kon handhaven of veroveren. Het Directorium drukte er ook op dat de gemeentelijke politiek zich strikt moest beperken tot gemeentelijke aangelegenheden en zich niet had in te laten met nationale zaken[7].

De KVV-leiding deed dus weinig moeite om haar opportunisme te verbloemen. De VNV-leiding reageerde officieel op 30 maart 1938[8]. Ze betreurde dat de KVV vasthield aan 'verouderde partij-opvattingen' en dat het 'ruim opgevatte voorstel van het VNV tot gemeenschappelijk opbouwen, aldus verschrompeld wordt tot een benepen belangen berekening, waarbij de KVV andere politieke groeperingen, die op christelijke basis staan, slechts als politieke pasmunt beschouwt'. Niettemin handhaafde de VNV-leiding haar aanbod en gaf de

plaatselijke VNV-afdelingen de opdracht overal samenwerking na te streven binnen de gestelde voorwaarden.

Nieuw Vlaanderen betreurde dat van een officiële concentratie tussen het VNV en de KVV op gemeentelijk gebied niet veel terecht scheen te komen[9]. Maar de houding van de VNV-leiding liet nog ruimte tot onderhandelingen op plaatselijk niveau.

'Daarmee is het woord aan de honderden, de duizenden die in Vlaanderen, vroeger en nu hun wil tot daadwerkelijke samenwerking hebben uitgedrukt. Waar twee op elkaar aangewezen groepen op het gemeentelijk terrein tegenover elkaar staan [...], bewijst men nog niet gerijpt te zijn voor de gedachte dat geheel een volk, [...] dat de natie moet worden gered.'

Hiermee waren de posities bepaald. In de VNV-pers en in de katholieke pers werd nog enkele dagen gehakketakt, maar nieuwe elementen kwamen daarbij niet aan het licht.

Rex-Vlaanderen komt maar af en toe ter sprake in de artikelen over de gemeentelijke concentratie. Het was voor iedereen duidelijk dat Rex de verkiezingen niet meer zou beheersen. De belangstelling voor de partij was bij het VNV fel verminderd. Toen Paul De Mont in *De Nieuwe Staat*, 1 april 1938, alle afdelingen van Rex-Vlaanderen vrij liet om concentratielijsten te vormen, werd daar in de VNV-pers maar lauw op gereageerd. Overigens lonkte Rex-Vlaanderen nog in een andere richting. Op 5 april 1938 schreef De Mont dat ook met liberalen en vrijzinnigen kon worden onderhandeld[10].

Hoe reageerde de radicale vleugel van de VNV-leiding op de pragmatische politiek van de partij i.v.m. de gemeenteraadsverkiezingen?

Een artikel van Reimond Tollenaere in *Volk en Staat*, 22 mei 1938 - de dag waarop de VNV-Landdag plaatshad - onder de titel 'Naar de macht!', geeft een goed beeld. Tollenaere verdedigde de pragmatische politiek. Hij reageerde tegen de 'kritikasters en stuurlui aan wal' die het VNV aanvielen omdat het een 'werkelijkheidspolitiek' voerde. De manier waarop hij dat deed, toont aan dat de VNV-propagandaleider zijn fascistische ideeëngoed niet verloochende:

'Wij willen de macht. Revolutie zonder macht is ondenkbaar. Wij laten het aan de burgerlijke partijen over te beweren dat een gedachte alleen door overreding en belijdenis tot werkelijkheid kan gebracht worden. Om een idee uit het grauwe rijk der theorieën tot vlees en bloed te maken in het bittere dagelijks leven is een sterke harde arm noodzakelijk. Deze sterke arm die de vijanden onverbiddelijk neerslaat, de gezagsorganen ten dienste stelt van de volkse idee en ons hele volk hersmeedt tot een herenvolk, moet het VNV worden. [...]

Het VNV is overtuigd, niet alleen dat zijn doelstelling de juiste is, maar ook dat ze de enige juiste is. Daarom streven wij naar totale macht, in functie van de nieuwe wereldbeschouwing. [...]

De middelen om het doel te bereiken worden door de leiding bepaald en vastgelegd. Deze middelen zijn thans de wettelijke. Morgen kunnen het andere zijn. Middelen verschillen volgens de omstandigheden, alleen het doel dient onveranderd hetzelfde te blijven.'

Reimond Tollenaere zal wel goed beseft hebben dat dergelijke taal gesneden brood was voor de tegenstanders van de concentratie binnen de KVV. Het artikel werd overigens niet geciteerd in het persoverzicht van *Nieuw Vlaanderen*.

De VNV-leider die, zoals al voldoende is gebleken, in deze zaak de zijde van de radicalen koos, repte in zijn landdagrede van 1938 met geen woord over de gemeentelijke concentratiepolitiek. Wel viel hij de KVV frontaal aan. Hij noemde het schandalig dat de KVV een Vlaamsvijandige regering bleef steunen. Hij trok het zg. Vlaams-nationale karakter van de KVV in twijfel. Daarmee ging De Clercq in op een verzoek van Jeroom Leuridan. Hij had op 6 mei 1938 aan De Clercq geschreven dat hij in zijn landdagrede de KVV 'kordaat en kloek [...] te lijf moest gaan'[11]. Diezelfde dag ontving de VNV-leider ook een brief van Hendrik Borginon die ervoor pleitte dat de landdagrede zou oproepen tot politieke frontvorming om de kans te grijpen het Belgische regime tot in zijn grondvesten te doen wankelen[12].

Odiel Spruytte die achter de schermen zo'n belangrijke rol had gespeeld bij het mislukken van de concentratie in 1936 en 1937, was ook nu niet afwezig. Hij schreef en ontwierp artikelen voor Tollenaere[13]. Of het bovenstaande artikel van Spruytte kwam, is niet zeker.

Hij schreef wél het artikel 'Wolventrappen en schietgeweren rondom het VNV' dat onder de naam van Tollenaere in *Volk en Staat*, 24 juni 1938, verscheen. Het was een frontale aanval tegen de 'concentratiehutsepot' en tegen al degenen die met 'gevlei en mooipraterij, toegevingen en geflikflooi' het VNV wilden doen verwateren. Het waarschuwde voor de verdekte pogingen om tweedracht te zaaien in het VNV.

Het artikel was wellicht een wat late reactie tegen een opmerkelijk stuk van Richard Van Cauteren in *De Standaard*, 27 mei 1938, n.a.v. de landdagrede van Staf De Clercq. De Leuvense professor, lid van het midden 1936 gestichte 'leidingcomité' van de Vlaamse Concentratie, was ondanks de uitval van De Clercq tegen de KVV vol lof over de rede. Hij meende dat de VNV-leider veel katholieke Vlamingen had aangesproken. Van Cauteren stelde vast dat de basis voor een samenwerking tussen KVV en VNV aanwezig was ondanks de vele angels. Een van die angels was volgens Van Cauteren het 'vooral door de tweede luitenanten [van het VNV] soms zeer gewaagd flirten [...] met uit katholiek en sociaal oogpunt ongezonde totalitaire staatsopvattingen [en een taalgebruik dat] nog steeds doorspekt is met bedenkelijke en enge anti-Belgische uitlatingen'.

Het artikel van Van Cauteren weerspiegelt de onrust bij de Vlaamse katholieken. De communautaire spanningen laaiden hoog op in de eerste helft van 1938. Daarvoor zorgde o.m. Flor Grammens. Op 11 januari 1938 was hij als gevolg van zijn acties veroordeeld tot een maand cel. Terug op vrije voeten probeerde hij zo snel mogelijk opnieuw aangehouden te worden. Zo zorgde Grammens doelbewust voor een escalatie die midden 1938 tot een hoogtepunt kwam. Zijn acties waren voor vele vlaamsgezinden het bewijs dat 'de daad' veel meer opleverde dan de 'taalwetterij' - wat trouwens in bepaalde gevallen juist bleek te zijn. Onvermijdelijk voedde dat het antiparlementarisme. De VNV-propaganda speelde daar op in. We zullen verderop zien dat het VNV ook trachtte de Grammensactie te accapareren.

Aan de andere kant zetten de socialistische en de liberale pers alle zeilen bij om de concentratie-onderhandelingen te dwarsbomen. Het VNV werd aanhoudend aangevallen als een fascistische partij die bovendien België wilde uitleveren aan Duitsland. De Sudetencrisis was olie op de golven. Toen de Belgische regering op 27 september 1938 tot een gedeeltelijke mobilisering besloot, kreeg de gespannen internationale toestand voor vele gezinnen een wel zeer reëel karakter. De akkoorden van München, 29 september 1938, koelden de toestand wel wat af. De oorlogsdreiging zal zeker invloed hebben gehad op het stemgedrag.

De VNV-propaganda getroostte zich veel moeite om zoals in 1936 de partij voor te stellen als de kampioen van de vrede. De partijen en groepen die tekeergingen tegen het nationaal-socialisme werden voorgesteld als oorlogsstokers die het land om ideologische motieven in de oorlog wilden storten.

De polarisering tussen links en rechts beheerste ook deze verkiezingen. Maar de tegenstrijdige verklaringen inzake de concentratie tussen KVV en VNV én het feit dat de KVV, het VNV en Rex-Vlaanderen in de ene plaats concentreerden en in de andere plaats als vijanden tegenover elkaar stonden, maakte het traditioneel al troebele discours van de verkiezingspropaganda bepaald niet helderder. Sommige Vlaamse

katholieke kranten deden hun duit in het zakje in de campagne tegen het ‘Duitsgezinde’ VNV, terwijl op herzelfde moment talrijke KVV'ers op één lijst stonden met VNV'ers.

6.1.2 De lijsten

Een analyse van de samenstelling der lijsten is niet eenvoudig. Concentratielijsten kwamen in zeer diverse samenstellingen voor. De kandidaten van KVV, VNV en Rex-Vlaanderen kwamen op in alle mogelijke combinaties: KVV-VNV-Rex, KVV-VNV, VNV-Rex, KVV-Rex. Soms was ook nog een partij van middenstanders erbij betrokken. Het aantal VNV-kandidaten op concentratielijsten was ook sterk verschillend. Meestal ging het om overwegend katholieke lijsten, een enkele maal over een lijst met overwegend VNV'ers. Soms stonden VNV'ers als afzonderlijke kandidaten op katholieke lijsten. In andere gevallen stonden er dan weer onafhankelijke kandidaten op VNV-lijsten. Vooral in de kleinere gemeenten is het zeer moeilijk de precieze politieke samenstelling van een lijst te achterhalen. Soms is het zonder grondig onderzoek zelfs niet uit te maken van welke politieke groep een bepaalde lijst was. Dan was er ook nog het bekende fenomeen van de ‘kleurloze’ lijsten en van de dissidente katholieke lijsten waar soms VNV'ers op stonden. Waar het VNV apart opkwam, gebeurde dit onder de meest diverse benamingen.

Nader onderzoek brengt aan het licht dat in een kleine honderd gemeenten lijsten onder de benaming ‘concentratie’ opkwamen: 5 lijsten VNV + Rex; 74 VNV + KVV; 18 VNV + KVV + Rex[14]. Daarbij moeten dan nog een aantal concentratielijsten worden geteld die onder andere benamingen opkwamen en die voorlopig niet geïdentificeerd konden worden (Kristen Vlaams Blok, Katholiek Vlaams-nationaal Blok enz.). Het aantal concentratrielijsten was marginaal in vergelijking met het totaal aantal Vlaamse gemeenten, maar zeker niet onbelangrijk in verhouding met het aantal gemeenten waar Vlaams-nationalisten kandideerden, nl. 1 op 3, in de provincie Antwerpen zelfs de helft. Vooral de ring van concentratiegemeenren rond de stad Antwerpen springt in het oog. De VNV-propaganda maakte zich sterk dat de concentratie de zg. ‘rode ring’ rond Antwerpen zou doorbreken. In de stad zelf mislukte de concentratie. Het VNV sloot daar een voorlopig akkoord met Rex en met het ‘Eenheidsfront van de Middenstand’. Deze ‘kleine concentratie’ trachtte vervolgens tevergeefs tot een akkoord te komen met de KVV. Toen duidelijk werd dat de KVV niet zou toehappen, verbrak Rex het akkoord met het VNV. Het VNV ging ten slotte de verkiezingsstrijd aan in een alliantie met het Eenheidsfront en met Maurits Langohr die opkwam namens een groep ‘ontevreden katholieken’. *Nieuw Vlaanderen*-medewerker Langohr was al in november 1937 al opgetreden als spreker op het congres van de VNV-organisatie Arbeidsorde.

De onderhandelingen tussen het VNV en de Antwerpse Frontpartij liepen spaak. De Frontpartij kwam alleen op en tekende daarmee haar politiek doodvonnis. De partij zou nog nauwelijks duizend stemmen behalen.

In de Brusselse regio trad Hendrik Borginon actief op als onderhandelaar. Staf De Clercq mengde zich soms in de besprekingen, maar vooral Borginon was de spilfiguur. Op een voorbereidende vergadering stelde hij dat de tactiek in Brussel onmogelijk dezelfde kon zijn als elders in Vlaanderen. Dat had o.m. te maken met het feit dat Rex er hoofdzakelijk een Franstalige partij was. Niettemin werden in vele gemeenten zowel met Rex als met de Vlaamse katholieken besprekingen gevoerd[15]. Borginon correspondeerde in het Frans met de Rex-leiding van Sint-Agatha-Berchem. Ook voor hem bleek de strijd tegen links te primeren op andere overwegingen. Toen Rex een onaanvaardbaar voorstel deed i.v.m. de verdeling van de plaatsen, antwoordde

Borginon: ‘Rex me paraît oublier une chose fondamentale: le devoir pour tous les éléments d'ordre de barrer la route au socialisme, et par conséquent à Berchem, de renverser la majorité de gauche.’ Ten slotte werd in de Brusselse regio alleen in Vilvoorde een akkoord bereikt tussen de KVV en het VNV.

Het VNV wierp op diverse plaatsen nationale of provinciale mandatarissen in de strijd. Een bewijs te meer dat de partij veel belang hechtte aan een geslaagde campagne. Staf De

Clercq die tot in oktober 1936 zitting had in de gemeenteraad van Kester, kwam niet meer op. Op de lijsten treffen we wel de volgende parlementsleden aan: Hendrik Borginon (Brussel), Piet Finné (Evere), Karel Lambrechts (Vilvoorde), Bert D'Haese (Aalst), Mathieu Croonenberghs (Maaseik), Jef Deumens (Hasselt), Jeroom Leuridan (Ieper), Emile Butaye (Watou), Reimond Tollenaere (Roeselare) en Karel Pelgroms (Geel).

6.1.3 Analyse van de verkiezingsuitslagen

De meeste politieke commentatoren waren het erover eens dat het VNV een zware nederlaag had geleden. Ook de resultaten van de concentratie waren ondermaats volgens de liberale, socialistische én christen-democratische kranten. *Volk en Staat* blokletterde dat de uitslag een ‘VNV-triomf over heel de lijn’ was en dat ‘de concentratie [...] haar sporen glansrijk verdiend’ had[16]. Het spreekt vanzelf dat de krant vooral die gemeenten belichtte waar de uitslagen gunstig waren. *Strijd* kon de ontgoocheling nauwelijks verbergen[17]: ‘We kunnen natuurlijk niet verwachten dat de massa zich ineens losmaakt van de bedreiging der partijpolitiekers. Wij beschikken niet over de middelen om in de volksmassa die dagelijkse beroering te brengen die haar zou omkeren. Ten andere is zulks niet gewenst. Wat trager groeit, groeit sterk.’

Dat de concentratie beneden de verwachting was gebleven was ook de mening van het concentratieblad *Nieuw Vlaanderen*[18].

De uitslagen in gemeenten met meer dan 10.000 inwoners tonen aan dat de concentratie haar effect had gemist. Immers, het uitgangspunt van de KVV had als norm gesteld: het behouden van een katholieke, rechtse meerderheid of het breken van een vrijzinnige, linkse meerderheid. In slechts één op drie van de gemeenten werd dat doel bereikt. De uitslagen in de gemeenten met meer dan 10.000 inwoners waar het VNV alleen opkwam, waren aan de magere kant en erg wisselvallig[19]. Het beeld van stagnatie en verlies overheerst. Vooral in de Brusselse agglomeratie was de uitslag ronduit slecht. In de meeste gemeenten had het VNV niet eens een lijst ingediend. Waar het zich wel in de strijd wierp, boerde het achteruit. In de stad Brussel was de uitslag erbarmelijk. In Sint-Niklaas werd ook een zware nederlaag geleden. Elders in Oost-Vlaanderen tekende zich een lichte winst af, tot zeer goede resultaten in Ninove en in Gent. In West-Vlaanderen ging het VNV bijna overal achteruit. In de stad Antwerpen was de uitslag slecht.

De uitslagen in de kleinere gemeenten nuanceren dit beeld. Het VNV boekte in vrijwel alle arrondissementen winst. Uitzonderingen zijn de arrondissementen waar het Vlaams-nationalisme al in 1932 sterk stond, met name Ieper, Aalst en Turnhout waar eerder sprake was van stagnatie. In de andere arrondissementen is er soms forse winst, vooral doordat het VNV in vele gemeenten voor het eerst lijsten indiende. Dat is het geval in de arrondissementen Brugge en Roeselare-Tielt en in de provincie Limburg.

Volk en Staat rekende voor dat de Vlaams-nationalisten in vergelijking met de verkiezingen van 1932 een sprong maakten van 274 naar 546 mandatarissen, wat dus een vooruitgang van 272 verkozenen betekende. Daarbij zouden er nog honderden Vlaams-nationalisten verkozen zijn op andere lijsten. Deze cijfers lagen niet zo heel

ver van de werkelijkheid, al zijn precieze berekeningen door de vele onzekerheden voorlopig onmogelijk. Voor 1932 komt men aan 337 mandatarissen als men in dubieuze gevallen het VNV het voordeel van de twijfel gunt en als men de niet politiek te duiden verkozenen van kartellijsten zonder meer als VNV'ers beschouwt. Voor 1938 komt men op dezelfde manier aan 619 mandatarissen. Er was dus zeker sprake van een gevoelige vooruitgang.

Het bereikte resultaat bleef evenwel ver beneden de verwachtingen en de resultaten in de steden en grotere centra sprongen meer in het oog. Interne documenten maken duidelijk dat ook binnen het VNV de overtuiging leefde dat de uitslagen niet meevielen. Dat blijkt

o.m. uit een merkwaardig document dat Staf De Clercq opstelde n.a.v. de berichtgeving over de verkiezingen in de Duitse kranten. De VNV-leider was zeer gevoelig voor het imago van zijn partij in de Duitse berichtgeving. Als reactie op berichten dat het VNV een zware nederlaag had geleden en dat vooral in de steden de uitslagen catastrofaal waren, kroop Staf De Clercq zelf in de pen om een repliek te schrijven. Zijn betoog werd in het Duits vertaald[20]. Het is niet bekend voor wie dit stuk bestemd was noch of er enige reactie op kwam. De Clercq betoogde enerzijds dat de uitslagen wél een succes waren en anderzijds - in tegenspraak daarmee - verklaarde hij waarom de uitslagen maar waren wat ze waren. Dat kwam volgens de De Clercq door verscheidene factoren:

'[Het] VNV is gehandicapt wat verkiezingssuccessen betreft:

a) door Dietse doelstelling; b) door anti-Belgische houding; c) door Duitsvriendelijkheid; d) door gebrek aan overrompelende middelen. De vlottende massa bepaalt de verkiezingssuccessen. Wij geraakten deze vlottende massa kwijt door de hetze tegen ons, omwille van Duitsland.'

Het is begrijpelijk dat De Clercq in deze notities sterk de nadruk legde op de campagne die door de andere partijen werd gevoerd tegen het 'Duitsgezinde' VNV. 'In fast allen Gemeinde', schreef hij, 'wurde einer oder anderer Nationalist beschuldigt bei der Mobilisierung gerufen zu haben: "Heil Hitler".' Bladzijden lang noemde hij voorvallen die zijn stelling illustreerden.

De uitslagen van 1938 waren voor het VNV vooral ontgoochelend wanneer men ze afweegt tegen de ambities die de partij koesterde. Op een totale machtsgreep via legale weg moest het VNV inderdaad niet rekenen. Diegenen voor wie de hierboven geciteerde brief van VNV-leider Staf De Clercq waarschijnlijk bestemd was, zouden korte tijd later de voorwaarden scheppen om een machtsgreep van het VNV in de gemeenten mogelijk te maken.

6.1.4 De sociale rekrutering van het VNV op lokaal niveau

Bij de analyse van de parlementsverkiezingen van 1936 werd gepoogd verbanden te ontdekken tussen sociaal-economische factoren en de resultaten van het Vlaams Nationaal Blok. Er blijkt een verband te bestaan tussen de aanwezigheid van nijverheid en de uitslagen van de partij. Het Vlaams Nationaal Blok deed het in die streken niet goed. In de provincies Limburg en West-Vlaanderen scoorde het Vlaams Nationaal Blok opmerkelijk goed in agrarische kantons. Voor de andere provincies was dat niet zo duidelijk het geval.

Worden deze bevindingen bevestigd door de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen? De tabel in *Bijlage 4* geeft hierop een proeve van antwoord. Per provincie wordt de verhouding weergegeven van het aantal gemeenten van elke sociaal-economische categorie waar het VNV één of meer verkozenen behaalde t.o.v. het totaal aantal gemeenten van die categorie[21]. De resultaten maken de analyse er niet eenvoudiger op. Wat het meest in het oog springt, is het relatief kleine aantal agrarische gemeenten waar het VNV erin slaagde verkozenen te behalen. Alleen in West-Vlaanderen heeft de partij in een kwart van de gemeenten een voet aan de grond. In Limburg haalt het VNV nagenoeg geen verkozenen in agrarische

gemeenten. Uit hoofde van de uitslagen bij de parlementsverkiezingen in die provincie kan zoiets er alleen op wijzen dat de VNV'ers op het Limburgse platteland zich op lokaal niveau niet wensten te identificeren met de partij. Men kan zich afvragen in welke mate dit fenomeen zich ook voordeed in andere provincies. In heel Vlaanderen, behalve in Vlaams-Brabant, is het VNV in ieder geval relatief beter ingeplant in gemengde gemeenten dan in specifiek agrarische gemeenten terwijl vier op tien industriële gemeenten één of meer VNV-verkozenen telde. Deze constatering relativeert het bekende beeld van het VNV als een specifieke ‘plattelandsbeweging’.

De lijsten van de verkiezingen maken het mogelijk deze problematiek vanuit een andere invalshoek te bekijken. Doordat de officiële kandidatenlijsten over het algemeen de beroepen vermelden, kan een sociaal-professionele analyse van de kandidaten worden gemaakt. De tabellen in *Bijlage 5* geven - voor de gemeenten van de arrondissementen Gent-Eeklo en Aalst - een verdeling van de kandidaten van de vier grote partijen per beroepscategorie voor de verkiezingen van 1932 en 1938. Alleen voor deze twee arrondissementen was het vereiste basismateriaal te vinden[22]. De beperking tot die twee arrondissementen uit dezelfde provincie houdt natuurlijk risico's in bij een extrapolatie van de resultaten.

Doordat het VNV het voorwerp is van deze studie, werd als principe genomen dat alleen de kandidaten van de gemeenten werden geteld waar in 1938 een lijst opkwam die als een VNV-lijst geïdentificeerd kon worden (of in 1932 een Vlaams-nationalistische lijst). We wilden immers de vergelijking zo zuiver mogelijk houden. Dit brengt inderdaad een verdere versmalling mee van het onderzoeksstaal. Waar enige twijfel bestond over de politieke kleur van een bepaalde lijst, werd ze niet meegeteld. We verkozen deze methode om de groep VNV'ers in 1938 zo zuiver mogelijk te houden. Ook voor de andere partijen werd als principe genomen dat een duidelijke politieke kleur aanwezig moest zijn. Wanneer in één gemeente diverse lijsten van dezelfde kleur opkwamen, werden de kandidaten van beide lijsten opgeteld. Het spreekt vanzelf dat met deze methode de absolute getallen niet de minste comparatieve waarde hebben[23]. Slechts de relatieve sterkte van een beroepsgroep van een partij kan worden vergeleken met die van de andere partijen. De tabel geeft dan ook *percentages*. De tabel dient van links naar rechts gelezen te worden wat de verhouding van de beroepsgroepen binnen iedere partij betreft. 100% komt overeen met het absolute getal in de kolom uiterst rechts. Een verticale lezing geeft een vergelijking tussen de verschillende partijen. De afwijking van een bepaalde beroepsgroep voor een bepaalde partij kan gemeten worden aan het aandeel dat deze beroepsgroep vertegenwoordigt voor alle kandidaten van alle partijen: het zijn de percentages in de onderste rij.

Er werd opnieuw onderscheid gemaakt tussen de gemeenten van verschillende sociaal-economische categorie. De percentages van elke beroepsgroep opgedeeld per categorie gemeente worden afgedrukt onder het globale percentage.

Voor twee beroepsgroepen werd om verschillende redenen een bijtabel toegevoegd. Het onderscheid tussen ongeschoolde en geschoolde arbeiders werd uit de hoofdtabel geweerd omdat het bronnenmateriaal zo'n opdeling precair maakt. Vele kandidaten gaven als beroep ‘arbeider’ op, zodat niet is uit te maken of het om ongeschoolde dan wel geschoolde arbeid ging. Als principe werd gesteld, ook voor de ambtenaren en de zelfstandigen, dat bij gebrek aan informatie de kandidaat bij de laagste categorie werd ondergebracht. De lagere categorieën zijn dus wellicht iets overschat. Vooral bij de arbeiders kan de vertekening groot zijn. Bij de kleine zelfstandigen wordt een onderscheid gemaakt tussen landbouwers en niet-landbouwers omdat deze informatie van belang is voor de analyse.

Een vergelijking tussen 1932 en 1938 voor de Vlaams-nationale kandidaten leert dat weinig verschuivingen zijn opgetreden. Alleen de daling van het aantal arbeiders kan betekenisvol worden genoemd. Dat op de VNV-lijsten toch nog meer dan een kwart arbeiders stonden, van wie een groot deel ongeschoold, is een verrassend

resultaat. Opmerkelijk is ook het grote aandeel arbeiders in de agrarische en gemengde gemeenten. Mogelijk speelde de daensistische erfenis in Oost-Vlaanderen een rol.

Meer in de lijn der verwachting ligt het hoge aantal kleine zelfstandigen, ambachtslui en landbouwers. Het algemene beeld van het VNV als een 'partij van kleine middenstanders' lijkt hiermee bevestigd. Een vergelijking met de andere partijen relativeert meteen deze uitspraak. Behalve in de BWP bekleedde deze sociaal-professionele groep overal het grootste aandeel. De opdeling van deze groep VNV-kandidaten in landbouwers en niet-landbouwers

levert een interessant resultaat op. Ongeveer een kwart van alle VNV-kandidaten is landbouwer. Ongeveer een gelijk aandeel is middenstander of ambachtsman. Het aandeel van deze laatste groep is in de industriële gemeenten groter dan in eender welke andere partij. Overigens was dat in 1932 voor de Vlaams-nationalistische kandidaten nog duidelijker het geval.

Landbouwers, kleine middenstanders en ambachtslui en arbeiders nemen in ongeveer gelijke mate de plaatsen op de VNV-lijsten in. Telt men bij deze groepen ook nog de lagere bedienden en ambtenaren, dan constateert men dat op de VNV-lijsten meer dan 82% van de kandidaten tot de arbeidersstand of de lagere middenklasse behoort. Dat is net evenveel als bij de BWP-kandidaten, maar met een omgekeerde verhouding voor de samengetelde groepen en met het belangrijke verschil dat op de BWP-lijsten nagenoeg geen enkele landbouwer voorkomt.

Een sociale analyse van de resultaten en van de kandidatenlijsten van de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 leidt tot het besluit dat het VNV vooral aanhang had in streken waar een overgang plaatshad van een agrarische samenleving naar een industriële samenleving. De partij rekruteerde er bij sociale groepen die het sterkst betrokken waren bij die ontwikkeling: landbouwers, arbeiders, ambachtslui en kleine zelfstandigen.

Eindnoten:

1 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. Programma van de congresvergadering. *Volk en Staat*, 14 februari 1938 publiceerde er een verslag over. De rede van Staf De Clercq werd integraal afgedrukt.
2 ARA, KA, Bundel 931. Nota's van Staf De Clercq voor de Algemene Raad, 13 februari en 13 maart 1937.
3 *Nieuw Vlaanderen*, 19 februari 1938.
4 Voor de verklaring van Van Cauwelaert: *Nieuw Vlaanderen*, 26 februari 1938.
5 *De Standaard*, 5 maart 1938; *Nieuw Vlaanderen*, 12 maart 1938.
6 *Volk en Staat*, 21 maart 1938.
7 *Nieuw Vlaanderen*, 2 april 1938; *Volk en Staat*, 21 maart 1938. De VNV-krant deed verslag over de rede, zonder verdere commentaar.
8 *Volk en Staat*, 30 maart 1938.
9 *Nieuw Vlaanderen*, 2 april 1938.
10 Artikelen geciteerd in *Nieuw Vlaanderen*, 9 april 1938 en bij E. Cosyn, *Het Rexisme in Vlaanderen* [...], pp. 15-16.
11 ARA, KA, Bundel 932. Brief van Jeroom Leuridan aan Staf De Clercq, 6 mei 1938.
12 ARA, KA, Bundel 932. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 6 mei 1938.
13 P.J. Verstraete, *Odiel Spruytte* [...], pp. 271-272.
14 B. De Wever, ‘De Vlaams-nationalisten in de Gemeentebesturen [...]’.
15 Uitgebreide correspondentie hierover in: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.
16 *Volk en Staat*, 17 en 22 oktober 1938.
17 *Strijd*, 23 oktober 1938.
18 *Nieuw Vlaanderen*, 22 oktober 1938.
19 De electorale gegevens in deze paragraaf steunen op mijn onderzoek: ‘De Vlaams-nationalisten in de Gemeentebesturen [...]’.
20 ARA, KA, Bundel 931. ‘Enkele bijkomende beschouwingen/Noch andere Betrachtungen’.

21 *Belgisch Staatsblad*, 31 december 1938. 'Ministerieel besluit houdende coördinatie van de verschillende besluiten betreffende de rangschikking van de gemeenten inzake werkloosheid.' Cf. supra, p. 220.
22 B. Van Rossem, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Aalst* [...]; E. Boels, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Gent-Eeklo* [...]. Beide auteurs geven in bijlagen de kandidatenlijsten met vermelding van het beroep voor alle partijen voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 en 1938.
23 Uit de absloute aantallen mag geen enkele conclusie worden getrokken. Het is bijv. evident dat door de gevolgde werkwijze het aantal VNV-kandidaten disproportioneel is.

6.2 De parlementsverkiezingen van 1939: stagnatie en isolement

6.2.1 De verkiezingsstrijd

De affaire-Martens leidde begin 1939 tot de val van de regering-Spaak. 'Voor het eerst valt een Belgische regering om een uitsluitend Vlaams motief!', jubelde *Nieuw Vlaanderen*[24]. Na een mislukte poging van Hubert Pierlot om een nieuwe regering te vormen werden op 6 maart 1939 de Kamers ontbonden. Het politieke bestel zat muurvast. De communautaire tegenstellingen waren zeker niet de enige oorzaak, maar ze beheersten toen wel de binnenlandse politiek. De affaire-Martens werd door nogal wat commentatoren aangevoerd als een bewijs van de verloedering van het politieke bestel. De koning schreef op 6 maart 1939 een scherpe brief aan Pierlot. Hij had het daarin over de 'politieke dwalingen' en de verloedering van de wettelijke instellingen door de drijverijen van de partijen die hij 'organen zonder wettelijk mandaat' noemde[25].

Het verkiezingsklimaat beloofde gunstig te worden voor het VNV. Florimond Grammens hernam bovendien zijn schilder- en vernielactie. In 1937 verwierf Grammens in Vlaanderen populariteit met zijn acties voor de toepassing van de taalwetten. Zijn herhaaldelijke opsluiting in de gevangenis bezorgde hem de status van martelaar[26]. Midden 1938 kwam het tijdelijk tot een modus vivendi tussen Grammens en de overheid. Grammens hervatte begin 1939 zijn acties en belandde opnieuw in de gevangenis. Op 5 februari 1939 werd in 800 Vlaamse gemeenten een 'Grammensdag' gehouden. Thomas Debacker schreef in *De Nieuwe Kempen* dat het ogenblik voor verkiezingen nooit gunstiger was geweest voor de Vlaams-nationalisten.

De Duitse inval op 15 maart 1939 in het protectoraat Bohemen-Moravië was een lelijke streep door de rekening van het VNV. De traditionele partijen grepen de gelegenheid te baat om het VNV als nooit te voren aan te vallen als een Duitsgezinde en fascistische partij. De kiescampagne, vrij laat op gang gekomen, stond voor een deel in het teken van de internationale spanning.

De campagne tegen het VNV was bijzonder hevig. Een VNV-verkiezingspamflet had het over een 'zee van slijk aan het adres van het VNV'[27]. Hakenkruisen en Duitse pinhelmen waren niet van de lucht. De 'Vlaamse Führer, Staf Henlein' werd gehekeld als een betaalde

Duitse marionet. Vooral het feit dat de KVV zich in deze campagne onderscheidde, schoot de VNV-commentatoren in het verkeerde keelgat. ‘Deze zwijnen [weten] dat ze liegen, liegen dat ze zweten,’ fulmineerde Antoon Mermans in *Volk en Staat. Strijd* schreef dat de ‘vuige partijratten’ bij gebrek aan argumenten ‘met modder en drek’ wierpen[28]. De emotionele toon verraadt dat de partij zich in het defensief gedrongen voelde. Het VNV zag zich gedwongen tegen deze beschuldingen te reageren[29].

Het VNV greep in de verkiezingscampagnes over het algemeen terug naar traditionele Vlaams-nationalistische thema's. Toch valt het op hoe de VNV-propaganda ideologisch geladen onderwerpen vermeed. Het anticommunisme dat in 1936 de campagne had beheerst, kwam nog nauwelijks aan bod. De internationale politiek werd in de mate van het mogelijke gemeden. De campagne werd in hoge mate beheerst door communautaire thema's. *Strijd* publiceerde wekelijks lange lijsten met de Vlaams-Waalse verhoudingen in allerhande staatsdiensten die de achterstelling van de Vlamingen moesten aantonen. De kandidatuur van Florimond Grammens die in Antwerpen als onafhankelijke op de Vlaams Nationaal Blok-lijst stond, werd uitgebuit. Het VNV kon zich volop identificeren met de Grammensactie. Grammens kreeg een belangrijke plaats in de Vlaams Nationaal Blok-propaganda. *Volk en Staat* had het steevast over de ‘Grammenslijst’. Grammens werd vooral uitgespeeld tegen de KVV. ‘Katholieken, gij zijt mistevreden, gij wilt dat het verandere. Geeft de Katholieke Partij een welverdiende les. Stemt voor de Grammenslijst!’, blokletterde een verkiezingspamflet[30].

Ook de economische crisis was een belangrijk thema van de campagne. In het bijzonder werd gemikt op de landbouwers, de middenstanders, de bedienden, de onderwijzers en de werklozen[31]. De crisis liet zich eind 1938 - begin 1939 opnieuw in alle scherpte gevoelen. Het aantal werklozen bereikte opnieuw het peil van de zwartste crisisjaren[32]. Het VNV voerde ter zake een sterk populistische campagne.

De verkiezingscampagne werd afgesloten met een tragisch incident dat misschien wel illustratief is voor de scherpe kloof tussen het VNV en de KVV. Op 1 april 1939 werd in Vlijtingen na een verkiezingsmeeting van de KVV de VNV'er Vincent Loyens door de plaatselijke veldwachter doodgeschoten. De precieze toedracht is niet duidelijk. Zeker is dat de veldwachter, die volgens de VNV-pers van KVV-signatuur was, na wat heen en weer duwen zijn zelfbeheersing verloor en Loyens van dichtbij doodschoot. Hij werd later veroordeeld tot een gevangenisstraf van één jaar en tot het betalen van een schadevergoeding. De rechtbank aanvaardde niet dat hij het inzicht had te doden[33]. Het spreekt vanzelf dat de VNV-pers een flinke kluif had aan het drama en aan de afwikkeling ervan. Gerard Romsee noemde de dood van Loyens het gevolg van de hetze tegen het VNV[34]. In de Kamer kwam het tot hevige incidenten toen Reimond Tollenaere de KVV ‘de zedelijke moordenaars’ van Loyens noemde[35].

6.2.2 De samenstelling van de lijsten

Zoals in 1936 kwam het VNV op met Vlaams Nationaal Blok-lijsten. De formule had toen haar doeltreffendheid bewezen en dat lijkt een voldoende reden geweest te zijn om ze te herhalen. Er zijn daaromtrent tenminste geen sporen van enige discussie

terug te vinden. Het VNV kon dus opnieuw met niet-VNV'ers op de lijsten de kiezers tegemoet treden.

In het arrondissement Antwerpen kon het VNV met een opvallende figuur uitpakken. Florimond Grammens prijkte er op de eerste plaats van de kamerlijst. Hendrik Elias schrijft dat de VNV-leiding besloot Grammens als onafhankelijk kandidaat de eerste plaats aan te bieden toen ze vernam dat hij zou deelnemen aan de verkiezingen. Een aparte Grammenslijst zou immers een electorale ramp worden in het zwakke Antwerpen. In dat geval zou het zeer twijfelachtig zijn of het Blok er een verkozene kon behalen waardoor de apparente-

ringsmogelijkheid in de provincie op de tocht kwam te staan[36]. Grammens werd snel bereid gevonden en Jan Timmermans, die oorspronkelijk op de eerste plaats zou staan, ging probleemloos opzij staan. De kandidatuur van Grammens was zonder twijfel een grote troef, niet alleen in Antwerpen maar in heel Vlaanderen. Grammens ondertekende de kandidatuur op 10 maart 1939 in de gevangenis van Oudenaarde en, naar híjzelf zei, zonder enige verplichting tegenover het VNV[37]. De dag voordien werd in de ministerraad beslist dat Grammens onmiddellijk moest worden vrijgelaten als hij officieel zou kandideren[38]. Men wilde Grammens blijkbaar niet het propagandistische voordeel gunnen vanuit de gevangenis verkozen te worden.

Alleen in Antwerpen kwam er met het verschijnen van Grammens op de Vlaams Nationaal Blok-lijst een verrassing. Op de ‘Grammenslijst’ stonden voorts nog o.m. Jan Timmermans, Edgar Lehembre, Frans Wildiers en Arseen Kennes. Hendrik Borginon, die in 1936 nog de lijst had getrokken, verdween van de lijst. Dat had niets te maken met het feit dat Grammens nu de eerste plaats kreeg toegewezen. Borginon had volgens eigen zeggen al veel langer te kennen gegeven niet meer te zullen kandideren. Hij zou niettemin in Brussel de kamerlijst duwen. Aan Staf De Clercq schreef hij op 23 maart 1939 dat hij gedaan had wat hij kon om te voorkomen dat zijn terugtrekking tegen het VNV zou worden gebruikt. Sommige politieke tegenstrevers zagen in het terugtreden van Borginon een afrekening met de eeuwige dissident[39]. Borginon nam actief deel aan de verkiezingsstrijd, zowel in Brussel als in Antwerpen. Hij had wel geëist dat gezien zijn ‘speciale positie’ niet de minste commentaar zou worden gegeven op zijn houding. Het is niet bekend of een gecoöpteerd senatorschap mee in de afspraak besloten zat. De Antwerpse senaatslijst werd getrokken door het provincieraadslid Victor Goemans. De eerste plaatsvervanger was Hendrik Van Hoofstadt. Met de Antwerpse Frontpartij, of wat ervan overbleef, was geen akkoord bereikt. Er lijken zelfs geen onderhandelingen te hebben plaatsgehad. Politiek speelde die partij niet meer mee.

In Mechelen deed Ward Hermans opnieuw een gooi naar een kamerzetel. Op de tweede plaats stond de onbekende Hendrik Baetens. Hij was secretaris van het landelijk verbond van de bakkersbazen. Hermans probeerde blijkbaar, zoals hij dat in het verleden nog had gedaan, een deel van de middenstand aan zijn kant te krijgen. In dit verband moeten ook zijn contacten met het Boerenfront worden gesignaleerd. Het Boerenfront werd midden 1937 opgericht door economisch getroffen kleine boeren die vonden dat de Boerenbond hun belangen onvoldoende behartigde. De dissidente beweging had vooral aanhang in de Mechelse regio met Heist-op-den-Berg als middelpunt. Secretaris was de jonge Vlaams-nationalistischgezinde landbouwingenieur Piet Meuwissen. Meuwissen was in 1937 aanwezig op het congres van Arbeidsorde[40].

In Turnhout treffen we op de eerste plaatsen van de kamerlijst de aftredend volksvertegenwoordigers Thomas Debacker en Karel Pelgroms aan. Bestendig afgevaardigde Arthur Heylen bekleedde de derde plaats. Heylen was ook de eerste opvolgende kandidaat op de senaatslijst. Op deze lijst werd de niet-VNV'er Edmond Van Dieren opnieuw de lijsttrekker.

In Limburg treffen we de bekende gezichten aan. Gerard Romsee, Hendrik Ballet, Mathieu Croonenberghs en Jef Hermans stonden op de verkiesbare plaatsen voor de

Kamer. Aftredend senatoren Jef Deumens en Jef Lysens stonden boven aan de senaatslijst.

In Brussel was Staf De Clercq uiteraard de lijsttrekker voor de Kamer. Karel Lambrechts stond op de tweede plaats, op de derde plaats had Fernand Brieven post gevat. Brieven was secretaris van het VEV en in 1938 in Sint-Joost-ten-Node als onafhankelijk kandidaat verkozen op de Rex-lijst. Brieven was ook de eerste opvolgende kandidaat. Hendrik Borginon duwde de lijst. Op de senaatslijst bekleedde aftredend senator Piet Finné de eerste plaats. Hij trok ook de lijst in Leuven. De kamerlijst werd daar zoals in 1936 getrokken door Arthur Bogaerts.

In Aalst deed zich een verschuiving voor. Op de eerste en dus zeker verkozen plaats stond Ernest Van den Berghe. Voor het eerst kwam de algemeen secretaris van het VNV op de voorgrond. Op de tweede plaats stond de algemeen secretaris van het VNS, Marcel De Ridder. Aftredend volksvertegenwoordiger Bert D'Haese was de eerste opvolgende kandidaat. Boven zagen we dat D'Haese al vaker in botsing kwam met de VNV-leider. Of de wisseling in Aalst hier iets mee te maken had, leren de bronnen niet. D'Haese werd in ieder geval niet uitgerangeerd want hij stond op de eerste plaats voor de Senaat in Aalst-Oudenaarde.

In Oudenaarde was Maurice Ponette weer de lijsttrekker voor de Kamer.

In Gent werd de lijst aangevoerd door het succesrijke koppel Hendrik Elias en Jozef De Lille. Luc Matthys moest opnieuw vrede nemen met de derde plaats. Het provincieraadslid August De Wilde was de eerste opvolgende kandidaat. Voor de kopman van de senaatslijst was men net zoals in 1936 op zoek gegaan buiten het arrondissement. Ditmaal viel de keuze op de Ieperse arrondissementsleider Achiel Verstraete.

In het Waasland bleven de kandidaten grotendeels ongewijzigd. In Dendermonde was de Aalstenaar Staf Nuffel blijkbaar niet weg te branden van de eerste plaats. In Sint-Niklaas trok Jan Seghers de lijst. Arrondissementsleider Gerard De Rijcker klom naar de tweede plaats omdat Gerard De Paep nu de senaatslijst trok.

In Brugge stonden voor de Kamer, net zoals in 1936, Jef Devroe en Eugène De Lille op de eerste en de tweede plaats. De arrondissementsleider Fernand Quintens was de eerste opvolgende kandidaat. De senaatslijst werd weer getrokken door Odile Maréchal-Van den Berghe. Voor de rest treft men op de Vlaams Nationaal Blok-lijsten in heel Vlaanderen welgeteld één vrouw aan: achteraan op de Brusselse lijst.

In het arrondissement Veurne-Diksmuide-Oostende waren er al evenmin veranderingen. Jeroom Leuridan en Joris Vansteenland waren lijstaanvoerder van de kamerlijst en Michiel Bulckaert trok de senaatslijst. Vansteenland was de eerste opvolgende kandidaat op beide lijsten.

In Ieper stond Emiel Butaye op de eerste plaats. Bij de opvolgers treft men op de eerste drie plaatsen de kopmannen van andere arrondissementen aan: Reimond Tollenaere, Achiel Verstraete en Jeroom Leuridan. De senaatslijst van Kortrijk-Ieper werd getrokken door bestendig afgevaardigde Benoni Vermeulen. Aftredend senator Marcel Van den Bulcke duwde de lijst.

In Kortrijk had Paul Beeckman op de eerste plaats van de kamerlijst post gevat. Al in 1936 had hij die plaats geambieerd. Arrondissementsleider Frans Strubbe deed afstand van zijn eerste plaats en kwam nu op de tweede plaats van de senaatslijst.

In Roeselare werd Reimond Tollenaere lijstaanvoerder voor de Kamer. Hij koos eieren voor zijn geld want op de eerste plaats van de senaatslijst treffen we Léon De Lille aan die ook de eerste opvolgende kandidaat was van de kamerlijst. In 1936 had het lid van de De Lille-clan nog vrede moeten nemen met een tweede plaats op de lijst. Tollenaere had een lange weg afgelegd sinds hij in april 1935 had gedreigd ontslag te nemen indien Hendrik Elias bij de verkiezingen scheep zou gaan met een De Lille. Net zoals in 1936 had de familie De Lille in drie arrondissementen kandidaten op Vlaams Nationaal Blok-lijsten. Ze kon rekenen op twee verkozenen.

6.2.3 Analyse van de verkiezingsuitslagen

Het Vlaams Nationaal Blok behaalde voor de Kamer 185.470 stemmen. Dat was 7,93% van de uitgebrachte stemmen in België en 12,76% van de stemmen in de Vlaamse arrondissementen en Brussel. De partij boekte in vergelijking met 1936 een winst van 17.115 stemmen. Dat leverde één kamerzetel meer op. De fractie bezette nu zeventien zetels.

Voor de Senaat behaalde het Vlaams Nationaal Blok 177.666 stemmen of 17.454 stemmen meer dan in 1936. Dat leverde acht rechtstreeks verkozen senatoren op. Daarbij kwamen nog drie provinciale senatoren en één gecoöpteerd senator, hetgeen het totaal op twaalf bracht, een winst van drie zetels. De grote zetelwinst is te verklaren doordat het Vlaams Nationaal Blok in 1936 op het nippertje enkele zetels verloor.

Het Vlaams Nationaal Blok had de electorale test dus uitstekend doorstaan. Als men de uitslagen in detail bekijkt, constateert men - behalve in de provincie Antwerpen - een stagnatie.

Antwerpen

De winst werd grotendeels geboekt in het arrondissement en in de provincie Antwerpen. In het arrondissement Antwerpen verdubbelde het Vlaams Nationaal Blok voor de Kamer zijn score tot 21.084 stemmen of 10,2% (+5%). In de provincie bedroeg de winst 14.509 stemmen (+4,4%).

De winst voor de Senaat was kleiner: 40.391 stemmen in de provincie, of 11.608 stemmen meer (+3,7%). In het arrondissement Antwerpen behaalde de senaatslijst 18.207 stemmen, of 6.872 stemmen meer dan in 1936 (+3,3%).

Er was in Antwerpen zeker sprake van een Grammens-effect. De 4.289 naamstemmen voor hem bewijzen het[41]. De uitslagen in de provincie in het algemeen tonen evenwel aan dat niet alleen Grammens verantwoordelijk was voor de winst, al is de precieze impact natuurlijk niet te meten.

In het arrondissement Antwerpen was de winst voor de Kamer aanmerkelijk groter in de plattelandskantons dan in de verstedelijkte kantons: Kontich: +11,3%; Zandhoven: +8,9%; Brecht: +6,6%; Berchem: +6,4%; Ekeren: +4,7%; Borgerhout: +4,4%; Antwerpen: +4,2% Boom: +2,2%. Voor de Senaat was dat niet anders. Buiten Grammens kon niemand op de kamerlijst bogen op een grote populariteit. Grammens werd rechtstreeks verkozen, Jan Timmermans via apparentering. Op de senaatslijst behaalde Victor Goemans 1.283 naamstemmen. Goemans werd via apparentering verkozen.

In het arrondissement Mechelen deed Ward Hermans het uitstekend. Het Vlaams Nationaal Blok ging er 4,5% vooruit en behaalde met 12% de beste score die de Vlaams-nationalisten er tijdens het Interbellum behaalden. Hermans behaalde 1.143 naamstemmen. Hij werd via apparentering verkozen. De winst tekende zich af in alle kantons. Mogelijk heeft de steun van het Boerenfront een rol gespeeld, want in Duffel en Heist-op-den-Berg, de twee kantons waar de beweging het sterkst was ingeplant, was de winst twee keer zo groot als het gemiddelde[42]. Toch haalde de landbouwer die de Mechelse kamerlijst duwde geen opmerkelijke persoonlijke score.

In het arrondissement Turnhout zette Thomas Debacker zijn opgang voort. Hij behaalde met 27,5% nog 1,7% meer dan in 1936. Ook hier bereikten de Vlaams-nationalisten hun top. De integratie van de Kempense KVV in het VNV werd electoraal niet afgestraft. De uitslag zou wel beneden de verwachtingen zijn gebleven. Op 11 maart 1939 rekende *De Nieuwe Kempen* nog overmoedig op 20.000 stemmen. Maar dat was vier dagen voor de inval van de Duitse troepen in Bohemen-Moravië. Het Vlaams Nationaal Blok bleef uiteindelijk steken op 15.191 stemmen. Merkwaardig

genoeg behaalde Thomas Debacker met 2.077 naamstemmen ruim 1.000 stemmen minder dan in 1936. Dat kan wellicht verklaard worden door de 731 naamstemmen van Karel Pelgroms. Pelgroms had door zijn parlementair mandaat een zekere populariteit verworven. Debacker was niet meer alleen op de markt van het dienstbetoon. Maar zijn 'concurrent' verloor zijn zetel door de vooruitgang in de andere arrondissementen. De tweede Turnhoutse zetel verschoof naar Mechelen. De electorale spreiding in het arrondissement wijzigde zich niet. De winst was groter in de kantons waar Debacker al sterk stond. In het zwakke kanton Turnhout was er zelfs licht verlies.

De senaatslijst voor Mechelen-Turnhout deed het met 18,5% bijna 4% beter dan in 1936. Ook hier werd een hoogtepunt bereikt. Edmond Van Dieren behaalde 2.677 naamstemmen, ongeveer evenveel als in 1936, en werd via apparentering weer verkozen.

Oost-Vlaanderen

In Oost-Vlaanderen was er over het algemeen een lichte winst van 1%. In alle arrondissementen tekende zich winst af behalve in Gent-Eeklo waar met 13,6% een verlies van 2% werd geboekt. Vooral 'de burcht' van De Lille kreeg zware klappen: Zomergem: -14,8%; Nevele: -14,7%; Kaprijke: -9,8%; Waarschoot: -7,8%; Eeklo: -6,3%. Elders bleef het verlies beperkt en in de Gentse agglomeratie werd zelfs winst geboekt: in Gent was 2,2% winst voldoende om met 7,4% het record van 5,7% (in 1919l) te overtreffen. In Ledeberg steeg het Vlaams Nationaal Blok met 1,8% tot 9,7%. Het waren beslist geen spectaculaire resultaten. Ze lagen in dezelfde orde van grootte als de uitslagen behaald in de agglomeratie Antwerpen. De regionale verdeling van winst en verlies spiegelt zich af in de naamstemmen. Jozef De Lille verloor 3.659 naamstemmen, maar stak met 5.172 stemmen toch nog steeds met kop en schouder uit boven Hendrik Elias die met 1.614 stemmen zijn persoonlijke populariteit met 417 stemmen zag groeien. Elias werd rechtstreeks verkozen, De Lille via apparentering.

Voor de Senaat krijgen we een zelfde beeld. Het stemmenaantal ging 1,4% achteruit. Gabriel De Lille zag zijn naamstemmen bijna gehalveerd. Hij behaalde nog 4.598 naamstemmen. Achiel Verstraete behaalde op de eerste plaats 1.014 naamstemmen en werd via apparentering verkozen.

In Aalst ging het Vlaams Nationaal Blok met 12.791 stemmen (19,2%) 3% vooruit. Daarmee werd de dalende trend die zich sinds 1929 voordeed, omgebogen. Het resultaat van 1929 kon echter niet worden geëvenaard. De winst tekende zich af in alle kantons, behalve in Geraardsbergen waar licht verlies werd genoteerd. Ernest Van den Berghe moest het in populariteit afleggen tegen Marcel De Ridder die met 1.736 naamstemmen op de tweede plaats bijna 1.000 stemmen meer behaalde dan Van den Berghe. Van den Berghe werd rechtstreeks verkozen.

In Oudenaarde werd 2,3% winst geboekt. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er 3.050 stemmen (9,1%). Maurice Ponette behaalde 550 naamstemmen.

De senaatslijst voor Aalst-Dendermonde biedt geen verrassingen. Bert D'Haese behaalde er met 2.628 naamstemmen een mooi resultaat. Hij werd verkozen via apparentering.

In het arrondissement Sint-Niklaas werd 4,6% winst geboekt. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er 7.504 stemmen of 14,7%. Voor dit succes tekende in belangrijke mate de lijsttrekker Jan Seghers. Hij verveelvoudigde zijn naamstemmen tot 1.923. De winst tekende zich af in alle kantons. Seghers werd verkozen via apparentering. Op de senaatslijst voor Dendermonde-Sint-Niklaas deed Gerard De Paep het eveneens uitstekend. Hij behaalde 2.366 naamstemmen.

Het arrondissement Dendermonde herstelde zich van de nederlaag in 1936. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er met 4.784 stemmen 10,7% (+3,4%) en kwam weer op het peil van 1929. Staf Van Nuffel behaalde 685 naamstemmen.

De Oostvlaamse senatoren Bert D'Haese en Achiel Verstraete kregen het gezelschap van Adiel Debeuckelaere die werd verkozen als provinciaal senator.

West-Vlaanderen

In de provincie West-Vlaanderen was er een status-quo met winst en verlies in de arrondissementen.

In het arrondissement Brugge was er 2,2% verlies. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er nog 6.744 stemmen of 13,5%. Ondanks het verlies behaalde Jef Devroe meer dan 1.000 naam-

stemmen meer dan in 1936. Hij kwam uit op 1.809 en werd verkozen via apparentering. Eugène De Lille daarentegen behaalde nog maar een derde van zijn naamstemmen van 1936. Voor de Senaat krijgen we hetzelfde beeld. De partij verliest 3,4%, maar aftredend senator Odile Maréchal-Van den Berghe verbeterde haar persoonlijke populariteit met meer dan 600 naamstemmen tot 1.517. Maréchal-Van den Berghe die in 1936 werd gecoöpteerd, keerde echter niet terug in de Senaat.

Verlies was er ook in Veurne-Diksmuide-Oostende. Het Vlaams Nationaal Blok ging er 1,5% achteruit en kwam uit op 9.778 of 9,2%. Het verlies deed zich voor in alle kantons. Jeroom Leuridan verbeterde niettemin zijn persoonlijke score tot 2.211 naamstemmen. In tegenstelling tot 1936 had Jeroom Leuridan de apparentering nodig voor zijn verkiezing. Na zijn verkiezing nam hij ontslag om als eerste opvolgende kandidaat van de senaatslijst in het arrondissement Kortrijk-Ieper het vrijgekomen mandaat van senator in te nemen. Leuridan werd op zijn beurt opgevolgd door Joris Vansteenland die zo in de Kamer kwam. Het verlies op de senaatslijst bedroeg slechts 0,7%. Ook Michiel Bulckaert behaalde enkele honderden naamstemmen meer en kwam uit op 1.766.

Verlies was er ten slotte in het arrondissement Ieper. Het bleef er echter beperkt tot 0,4%. Ieper bleef met 28,4% het arrondissement waar het Vlaams Nationaal Blok relatief het sterkst stond. Ook hier deed de lijsttrekker het persoonlijk beter. Emiel Butaye behaalde met 1.617 naamstemmen een winst van 315.

Op de senaatslijst voor Kortrijk-Ieper behaalde Benoni Vermeulen 1.723 naamstemmen. Vermeulen werd na apparentering verkozen maar nam onmiddellijk ontslag omdat hij de voorkeur gaf aan zijn mandaat van bestendig afgevaardigde. Aftredend senator Marcel Van den Bulcke werd later herkozen als provinciaal senator.

In Kortrijk was er lichte winst. Met 4.835 stemmen behaalde het Vlaams Nationaal Blok er 6,5% (+0,9%). Paul Beeckman had er dus niet voor een doorbraak kunnen zorgen. Hij behaalde 661 naamstemmen. In het arrondissement Roeselare-Tielt was er 4,3% winst. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde er 11.440 stemmen of 22,8%. Niet in alle kantons tekende zich winst af. Opvallend was de uitslag in Izegem: +9,3% en Roeselare: +8,5% enerzijds en Oostrozebeke: -8,6% anderzijds. De verklaring voor die uiteenlopende uitslagen is niet ver te zoeken: de populariteit van Reimond Tollenaere was sterk uitgebreid en Léon De Lille stond niet meer op de kamerlijst. Ook in de andere kantons die aan het 'kerngebied' van de familie grensden, werd er verlies genoteerd. In alle andere kantons was er winst. De Lille trok nu de senaatslijst en die behaalde meer winst dan de kamerlijst: +6,2%. Hij kreeg 1.885 naamstemmen en werd via apparentering beloond met een zetel in de Senaat. De familie De Lille stuurde dus een tweede vertegenwoordiger naar het parlement ofschoon het De Lille-effect duidelijk veel minder werkte dan in 1936. Reimond Tollenaere ging via apparentering naar de Kamer. Hij behaalde 2.224 naamstemmen, driemaal meer dan in 1936.

Brabant

In het arrondissement Brussel ging het Vlaams Nationaal Blok licht achteruit: -0,7%. Het Blok behaalde er nog 17.954 stemmen of 5,2%. Opvallend is het verlies in de

plattelandskantons waar Staf De Clercq zijn machtsbasis had: Sint-Kwintens-Lennik: -4,9%; Halle: -3,5%; Wolvertem: -3,4; Asse: -3,1. In de Brusselse kantons was de uitslag minder duidelijk. Er werd zowel winst als verlies geboekt. Staf De Clercq zag zijn populariteit sterk tanen. Hij behaalde nog 2.166 naamstemmen (-1.722). Karel Lambrechts deed het op de tweede plaats relatief beter. Hij behaalde 1.065 naamstemmen, 667 meer dan in 1936. Ook hier kan het fenomeen hebben meegespeeld dat hierboven i.v.m. Thomas Debacker-Karel Pelgroms al werd aangehaald. Hendrik Borginon kreeg als lijstduwer 611 naamstemmen. Fernand Brieven deed het op de derde plaats niet goed met maar 77 naamstemmen. Staf De Clercq werd

rechtstreeks verkozen. Karel Lambrechts belandde via apparentering in het parlement. Merkwaardig is nog dat de senaatslijst beter standhield. Voor de Senaat werd met een score van 5,3% slechts 0,16% verlies geboekt. Het aantal naamstemmen van Piet Finné steeg tot 2.527. Via apparentering kon hij zijn mandaat verlengen.

In het arrondissement Leuven werd 2,6% winst geboekt. Bijna alle kantons deelden in de winst. Het Vlaams Nationaal Blok behaalde in Leuven 8.876 stemmen of 10,5%. Arthur Bogaerts kreeg 835 naamstemmen. De senaatslijst behaalde 10,1% (+2,1%). Piet Finné kreeg 676 naamstemmen.

Limburg

In de provincie Limburg bleef het Vlaams Nationaal Blok nagenoeg status-quo (+0,17%). In Hasselt was er een lichte vooruitgang (+1,2%), in Tongeren-Maaseik een lichte achteruitgang (-0,7%). In de kantons deden zich geen belangrijke verschuivingen voor. In Hasselt behaalde Hendrik Ballet 2.461 naamstemmen, ruim 400 minder dan in 1936. Jef Hermans kreeg op de tweede plaats 338 naamstemmen. Beiden werden via apparentering verkozen. De Limburgse VNS-leider deed dus zijn intrede in de Kamer. Gerard Romsee behaalde in Tongeren-Maaseik 2.629 naamstemmen, bijna 500 minder dan in 1936. Mathieu Croonenberghs kreeg op de tweede plaats 1.014 naamstemmen. Door het spel van de apparentering verschoof de derde Limburgse kamerzetel echter naar Hasselt zodat Croonenberghs niet weer naar de Kamer kon. In Limburg brachten 23.553 kiezers hun stem uit op de kamerlijsten van het Vlaams Nationaal Blok: 10.237 (23,7%) in Hasselt en 13.316 (25%) in Tongeren-Maaseik.

De senaatslijst in Limburg ging 3% achteruit. 22.786 kiezers (24,5%) gaven er hun stem aan. Het wegvallen van de populaire Simon Lindekens liet zich gevoelen. Jef Deumens kreeg niettemin 4.611 naamstemmen. Jef Lysens en Jozef Smeets kregen respectievelijk op de tweede plaats 740 en op de derde plaats 813 naamstemmen. Lysens werd herkozen tot provinciaal senator.

De Vlaams Nationaal Blok-fractie in de Senaat werd nog versterkt door Hendrik Borginon die gecoöpteerd werd. Hij speelde na de verkiezingen een belangrijke rol bij de onderhandelingen inzake de provinciale senatoren. Er werd gepoogd om met de rexisten in de Antwerpse en Oostvlaamse provincieraad afspraken te maken. Doordat er geen provincieraadsverkiezingen hadden plaatsgevonden, waren de rexistische fracties niet getroffen door de electorale catastrofe die Rex, zeker in Vlaanderen, was overkomen. Maar de desertie in de rexistische rangen was volop aan de gang, zodat afspraken niet veel waarde hadden. Bovendien werden van Rex-zijde onrealistische voorstellen gedaan[43].

Het is bijzonder moeilijk de verkiezingsresultaten van 1939 in hun geheel te interpreteren. Hendrik Elias schrijft dat het VNV ‘zegevierend de aanval doorstaan had’[44]. Het Vlaams Nationaal Blok had inderdaad nergens zware verliezen geleden. Behalve in Antwerpen werd toch nergens grote winst geboekt. Een doorbraak zoals in 1936 herhaalde zich niet. De (weliswaar lichte) terugval in de arrondissementen van enkele VNV-boegbeelden was een veeg teken. De VNV-propaganda had nog voldoende redenen om te spreken over een klinkende overwinning. De uitslagen

waren evenwel niet van dien aard om er een revolutionair elan mee te voeden. De partij mocht dan al beweren dat ze op weg was naar de macht, via legale weg was dat bepaald niet voor morgen. Politiek was de partij bovendien geïsoleerd[45]. Rex werd electoraal weggeveegd. Al voor de verkiezingen verkeerde Rex in volle ontbinding. Acht van de twaalf volksverregenwoordigers en drie van de twaalf senatoren hadden ontslag genomen uit de partij. De regionale kaders waren bijna volledig ontmanteld[46]. De affaire-Martens had geleid tot de virtuele politieke dood van Rex-Vlaanderen. Uit de onderhandelingen in de provincieraden naar aanleiding van de provinciale senatoren bleek bovendien dat een samenwerking met de gemandateerden van Rex niet meer mogelijk was. De KVV

daarentegen kwam versterkt uit de verkiezingen. De Katholieken vormden in het parlement weer de grootste fractie. Van de sfeer waarin in de zomer van 1936 de Vlaamse Concentratie was ontstaan, bleef niet veel overeind. Toen Gerard Romsee in *Hou-Zee*, 3 juni 1939, een dialoog op gang wilde brengen op grond van de idee dat de Katholieke Partij niet in staat was op eigen kracht de absolute meerderheid te veroveren en dat daarom moest worden gestreefd naar een katholiek front tegen de antiklerikale krachten, kreeg hij onmiddellijk de deur op zijn neus. *Het Belang van Limburg* stelde dat elke samenwerking met een partij die besmet was met 'de geest van het nazisme, nihilisme, revolutie en antikerkelijkheid' niet kon worden overwogen. Voor de krant was de discussie daarmee afgesloten. In zijn reactie tapte Romsee uit het godsdienstig vaatje: 'Laten wij aan [onze] godsverbondenheid nooit tornen door de roekeloze vermenging van louter voorbijgaande politieke meningsverschillen met de eeuwige onvergankelijke waarden van ons heilig geloof.' Bij gebrek aan gesprekspartner sloot hij het 'persgesprek' daarmee af[47].

Het VNV had geen politieke gesprekspartner meer. Immers, de politieke meningsverschillen waren niet zo voorbijgaand als Romsee wel wilde (doen) geloven. Hendrik Elias constateert dat het VNV na de verkiezingen van 1939 geen bondgenoten meer had. Hij wijt dit aan de internationale toestand[48]. Die verklaring is ontoereikend. Een ander aspect van het isolement was een geestesgesteldheid die elke dialoog a priori beschouwde als een verraad van de eigen doelstellingen. Nu stond het VNV beslist niet alleen met zijn kritiek op een politiek systeem dat juist werd gekenmerkt door voortdurende dialoog. In zowat alle partijen waren individuen en groepen aanwezig die in mindere of meerdere mate de 'democratische praatbarak' wilden aftakelen. In het VNV waren ter zake nauwelijks nog tegenkrachten werkzaam. Hieronder zullen we zien dat de buitenlandse politiek van de partij - met het oog op de verwachte internationale storm - alle mogelijkheden openliet. Een omwenteling was voor het VNV de enige manier om de macht te verwerven.

Eindnoten:

24 *Nieuw Vlaanderen*, 11 februari 1939.
25 *De Wetgevende Verkiezingen van 2 april 1939*, KVV-brochure, Antwerpen, 1939.
26 Voor de verhouding tussen Grammens en het VNV cf. infra, p. 294.
27 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D.
28 *Strijd*, 26 maart 1939.
29 Bijvoorbeeld in het kiespamflet *Wat wil het Vlaams Nationaal Blok*: 'Ze beginnen reeds met "den Duits"'.
30 AMVC, Dossier Vlaams Nationaal Blok, B 641 D. *Het zondenregister der Katholieke Partij*, 1939.
31 *Volk en Staat*, 20, 27, 29 en 31 maart 1939.
32 G. Vanthemsche, *De werkloosheid* [...], p. 283.
33 J. Bouveroux, *Teneur in Limburg* [...], pp. 22-24. *Volk en Staat*, 5 en 6 april 1939; 16 januari 1940. *Hou-Zee*, 8 april 1939; 21 oktober 1939; 20 januari 1940.
34 *Hou-Zee*, 15 april 1939.
35 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 26 april 1939, p. 43.

36 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 136.
37 *Grammens-Gedenkboek* [...], p. 172.
38 ARA, Ministerraadsverslagen, 9 maart 1939.
39 O.m. *De Courant*, 27 maart 1939.
40 Cf. infra, p. 281. Voor het Boerenfront: L. Van Molle, *Ieder voor allen* [...], pp. 292-296; P. De Cauwer, *De reaktie van de Vlaamse boerenwereld* [...], pp. 98-93.
41 *Uitslagen der verkiezingen van 2 april 1939. Buitengewone vernieuwing van Kamer en Senaat*, Brussel, 1939, p. 7. De opgave van de naamstemmen in deze paragraaf steunt op deze bron. De opgave van de uitslagen steunt op officiële documenten uit de collectie van Jan Dhondt.
42 P. De Cauwer, *De reaktie van de Vlaamse boerenwereld* [...], pp. 90-92.
43 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Correspondentie Hendrik Borginon - Adiel Debeuckelaere - W. Vervliet - Frans Wildiers, 9-14 april 1939.
44 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 136.
45 Dat kan ook spel-theoretisch worden aangetoond: E. Buyst, L. Lauwers en P. Uytterhoeven, A Game-Theoretical Approach [...], in: *Social Science History*, jg. 13, 1989, 3, pp. 237-524.
46 J. Gérard-Libois, *Rex 1936-1940* [...], pp. 18-21.
47 *Hou-Zee*, 17 juni 1939.
48 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 137.

6.3 Besluit

Hoewel het VNV in vergelijking met de vorige gemeenteraadsverkiezingen bij de verkiezingen van 1938 aanzienlijke vooruitgang boekte, waren de resultaten eerder teleurstellend. De winst bleef beperkt tot de kleine gemeenten. Over het algemeen stagneerde het VNV in steden en grote gemeenten. Dit zette de toon in de commentaren. Binnenskamers was de VNV-leiding eerder ontgoocheld. De uitslagen waren een eerste aanwijzing dat de partij niet moest rekenen op een herhaling van de spectaculaire doorbraak van 1936. Ook de concentratie gaf niet wat ervan werd verwacht. Slechts in een beperkt aantal gemeenten leverde de rechtse Vlaamse concentratie winst op. Deze gemeenten waar voornamelijk VNV'ers samen met KVV'ers bestuurden, zijn een bewijs dat het isolement van het VNV zeker niet absoluut was. Op vele plaatsen was de kloof tussen links (vrijzinnig) en rechts (katholiek) groter dan tussen het VNV en de andere partijen. De katholieke rechtse Vlaamse Beweging speelde een bindende rol.

De verkiezingsstrijd had weer serieuze deuken aangebracht in het toch al geringe vertrouwen tussen de leiding van de KVV en die van het VNV. In een open brief aan Alfons Verbist beklaagde *Volk en Staat*-hoofdredacteur Antoon Mermans er zich over dat een groot deel van de Vlaamse katholieke kranten, ook die welke sterk bij de KVV-leiding aanleunden, het VNV hadden verketterd. Het waren dezelfde kranten die na de verkiezingen het failliet van de concentratie verkondigden.

De tegenvallende uitslagen van de concentratielijsten zouden de KVV-leiding ertoe aanzetten om afwijzend te staan tegenover het VNV. Bij de parlementsverkiezingen die enkele maanden later volgden, werd dat nog duidelijker.

De verkiezingsstrijd in 1939 begon onder een gunstig gesternte voor het VNV: de regering was gevallen over een communautair probleem. De affaire-Martens werd bovendien door vele commentatoren aangevoeld als een bewijs van de verloedering van het politieke bestel. Toen twee weken voor de verkiezingen Duitsland Bohemen-Moravië annexeerde, verschoof de aandacht volledig naar het internationale gebeuren. In de campagne van het VNV werd de nadruk gelegd op de communautaire problematiek en op de economische crisis, terwijl de internationale politiek in mineur werd behandeld. De andere partijen, ook de KVV, vielen het VNV aan als een Duitsgezinde en fascistische partij.

De Vlaams Nationaal Blok-formule die in 1936 succes had gesorteerd, werd herhaald. De opvallendste niet-VNV'er op de Vlaams Nationaal Blok-lijsten was Florimond Grammens als lijsttrekker in Antwerpen. Zijn kandidatuur gaf het Vlaams Nationaal Blok in Antwerpen, maar ook elders, het propagandistische voordeel zich te kunnen profileren als de Grammenslijst. Elders vormden de lijsten zich zoals te verwachten en te voorzien. Alleen de kandidatuur van Hendrik Borginon verdient nog een beschouwing. De man die in 1936 in ‘smadelijke omstandigheden’ - dixit Borginon - de eerste plaats in Antwerpen had aanvaard en die om ideologische redenen in diepe onmin leefde met het VNV, duwde de kamerlijst in Brussel. Hij hield er een gecoöpteerd senatorschap aan over en bleef zo voor de buitenwereld een boegbeeld van het VNV.

Het Vlaams Nationaal Blok kreeg op 2 april 1939 12,8% van de stemmen in de Vlaamse arrondissementen en in Brussel (+1,3%). Het leverde één zetel winst op. De winst was bijna volledig toe te schrijven aan de vooruitgang in de provincie Antwerpen en vooral aan de Grammenslijst in het arrondissement Antwerpen. Elders in Vlaanderen was er over het algemeen een stagnatie waar te nemen. De weliswaar lichte terugval in de arrondissementen van enkele VNV-boegbeelden en het tanen van Staf De Clercqs populariteit waren vege tekenen. De VNV-leider mocht zijn volgelingen dan wel inprenten dat het VNV oprukte naar de macht, via legale weg was dat niet bepaald voor morgen.

Het VNV stond na de verkiezingen van 1939 geïsoleerder dan ooit. Rex was weggeveegd en met de overblijvende rexistische mandatarissen bleek geen zinvol gesprek meer mogelijk. In de KVV bestond geen bereidheid om nog met het VNV te onderhandelen. Het VNV had geen politieke bondgenoten meer.

Hoofdstuk 7 De organisatorische en ideologische ontwikkelingsgang 1936 - mei 1940

7.1 Grondbeginselen, partijprogramma en nieuwe stijl

In de context van de gewijzigde politieke verhoudingen na de verkiezingen van 1936 kondigde Staf De Clercq op de Algemene Raad van september 1936 een nieuwe marsrichting van het VNV af. Het VNV zou van dan af als onmiddellijk doel de 'zelfregering' nastreven[1]. De gematigde vleugel van de VNV-leiding greep de koersverandering aan om aan te dringen op een duidelijk federalistisch programma. Dit was van belang met het oog op de onderhandelingen met de KVV. Staf De Clercq remde af met zijn verklaring dat de zelfregering slechts een 'wachthalle' was voor de Dietse volksstaat[2].

De invulling van het concept 'zelfregering' leidde begin 1937 tot interne spanningen. Hendrik Elias pleitte in zijn pinkstermemorandum voor een realistische politieke koers. Dat hield o.m. in dat een federalistisch programma zou worden aanvaard als praktisch politiek streefdoel. Zelfregering moest het 'sluitstuk' worden van de VNV-politiek, ook al zou een scheuring in de partij daarvan het gevolg zijn[3].

Het is in die context dat Elias het nieuwe VNV-programma redigeerde. Het verscheen in maart 1937, bijna twee jaar na *De Dietse Volksstaat*, en opnieuw ging het om een anonieme brochure. Het stuk droeg als titel *Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma* en weer was het door Hendrik Elias opgesteld[4]. De tekst was niet alleen veel beknopter dan het eerste programma, er waren ook enkele belangrijke wijzigingen in aangebracht. Elias schrijft zelf dat de stelling over het federalisme die twee jaar eerder nog werd geschrapt, nu wél werd opgenomen[5]. In feite was het opnieuw een compromis tussen de Grootnederlandse en de federalistische vleugel van de partijleiding.

Als 'nationale doelstelling van het VNV' vermeldde het stuk 'de politieke vereniging, in éénzelfde staat, van de Nederlandssprekende gewesten bij de lage landen aan de zee'. Maar het VNV wordt niet geleid door 'stratosfeer-politiekers'. Daarom 'is het VNV van oordeel dat in de huidige omstandigheden de weg naar Dietsland gaat over de zelfregering van het Vlaamse volk binnen de Belgische staat'. Maar het stuk vermeldde ook dat de Grootnederlandse Gedachte 'rijp is voor propaganda [...]'. De Grootnederlandse vleugel kon dus rustig doorgaan met het verspreiden van steile verklaringen en daarmee elke coalitiepolitiek onmogelijk maken. Precies dáárom had Elias er in zijn pinkstermemorandum voor gepleit de zelfregering het 'sluitstuk' te maken van de VNV-politiek. Groot-Nederland kon wat hem betreft best gereduceerd worden tot een vrome wens, zonder enige praktische politieke betekenis. Het nieuwe VNV-programma ging lang niet zover. Het bevestigde slechts de politieke lijn die sinds de zomer van 1936 werd gevolgd. Het VNV-programma sprak ook de principiële wens uit samen te werken met al 'de niet-marxistische elementen' die ijveren voor de 'verovering van de Vlaamse zelfstandigheid'.

Op de andere punten bleef het VNV-programma van begin 1937 binnen de lijnen die getrokken werden in *De Dietse Volksstaat*.

Het VNV ageerde binnen de wettelijkheid zolang het niet ‘buiten de wettelijkheid wordt gedrongen’.

Het VNV stelde zich op een ‘nationaal-solidaristisch’ standpunt en verwerpt de liberale staatsidee en de liberale democratie: het partijenregime. Het wilde de maatschappij op cor-

poratieve basis omvormen. Het concept van de 'organische democratie' komt als zodanig niet meer aan bod. De maatschappelijke inzichten zijn evenwel niet gewijzigd. De 'volkscontrole' moet gehandhaafd worden door middel van een 'vrij verkozen beraadslagend lichaam', een zg. 'volksraad', die als taak heeft controle uit te oefenen op de regering door het al of niet verlenen van kredieten. Waar *De Dietse Volksstaat* nog in het midden liet of de 'volkscontrole' ook het algemeen enkelvoudig stemrecht impliceerde, werd nu gesteld dat de volksraad werd samengesteld 'op grondslag van een werkelijk vrij stemrecht uit te oefenen door de algeheelheid der politiek mondige bevolking'. Een duidelijke keuze voor het algemeen enkelvoudig stemrecht was dit nog altijd niet. Wie is politiek mondig? Alle meerderjarige mannen en vrouwen? Zijn er bepaalde categorieën burgers uitgesloten van het stemrecht omdat ze niet politiek mondig zijn? Zijn er burgers die meer stemmen kunnen uitbrengen? Wat wordt bedoeld met wérkelijk vrij stemrecht?

Belangrijk is de aftakeling van het politieke parlement. Naast de volksraad kwam immers een 'standenvertegenwoordiging' die de 'werkelijke draagster is van het openbare leven'. De standen of corporaties namen, met uitzondering van de controletaak en de behandeling van de budgetten, de meeste taken van het parlement over. Waar in *De Dietse Volksstaat* het praktisch functioneren van de corporaties nauwelijks aan bod kwam, krijgt dit nu meer aandacht. De corporatie verzamelde degenen die betrokken zijn bij een zelfde produktieproces. Dit zijn 'de wergevers die het kapitaal aanbrengen, de werknemers die de arbeid aanbrengen en de handelaars die voor de verdeling der productie te zorgen hebben'. De corporatie regelde de arbeidsvoorwaarden, stelde arbeidsrechtbanken aan voor de regeling van geschillen en organiseerde een stelsel van maatschappelijke zekerheid. Vertegenwoordigers van de corporaties hebben zitting in een 'corporatieve kamer' die instaat voor de 'ordening van de productie'. Veel opheldering bracht deze uitleg niet. Over de precieze machtsverhoudingen in de corporatie werd met geen woord gerept. Wel werd gestipuleerd dat staking en lock-out onwettig waren. De bedrijfsleider die zich niet onderwierp aan de beslissingen van de corporatie zou door de staat worden onteigend, de arbeider die staakte, bevond zich in een 'toestand van rechteloosheid'. Vrije vakbonden - 'partijsyndicaten' - waren uit den boze. De arbeiders hadden wel het recht zich te verenigen in 'groeperingen van privaatrechtelijke aard tot behartiging van geestelijke en andere belangen'. In de praktijk betekende dit dat de arbeidersbeweging totaal werd gefnuikt. Ze kon het wapen van de staking niet meer hanteren en was als privaatrechtelijke instelling bijzonder kwetsbaar. De arbeidersmedezeggenschap in het bedrijfsleven via de corporatie was een lege doos. Immers, een van de principes van het corporatisme was de 'verantwoordelijkheid van de bedrijfsleider'.

Ondanks alle vaagheid werd door de concrete invulling van het VNV-corporatisme duidelijk dat het stelsel in de eerste plaats komaf wilde maken met de georganiseerde arbeidersbeweging. Noch in de corporaties, waar de werknemers slechts één van de drie geledingen vormden, noch in de bedrijven was er plaats voor een betekenisvolle arbeidersparticipatie.

Staf De Clercq stuurde de tekst van Elias voor advies naar zijn raadgever Odiel Spruytte. Spruytte beoordeelde het programma in zijn geheel goed[6]. Hij was wel van mening dat het te verstandelijk was, te 'rechnerisch' en dat het te weinig rekening hield met het gevoel. Hij legde ook de belangrijkste inconsistenties van het stuk

bloot. Spruytte vroeg zich af hoe men zich kon uitspreken tegen de partijen en toch pleiten voor het voortbestaan van de verscheidenheid in het geestelijk leven. De partijen waren daar precies de emanatie van, merkte Spruytte terecht op. De volksraad en het idee van de gelijkheid van de burgers tot medezeggenschap van het bestuur van het land was een liberale idee, betoogde hij. De kwestie was te onderzoeken op welke wijze de volkscontrole kon gebeuren zonder dat er partijen ontstonden. Spruytte dacht aan de ‘Middeleeuwse democratieën’ [!]. Daar werd ‘de staatslei-

ding [niet] gecontroleerd door individuen of partijgroepen van individuen volgens persoonlijke opinie gerangschikt'.

Odiel Spruytte kon zijn sociaal-conservatieve visie niet doordrukken in het VNV-programma. Het stuk werd gedrukt zonder rekening te houden met zijn terechte opmerkingen. De poging om enkele democratische principes te verzoenen met een in wezen sociaal-conservatieve maatschappijvisie kon niet zo geslaagd worden genoemd.

Hier is het Vlaams Nationaal Verbond was het laatste belangrijke programmatische geschrift dat vóór mei 1940 verscheen. In zijn landdagredes legde Staf De Clercq welbepaalde klemtonen, maar hij bleef grosso modo op programmatisch gebied binnen de vastgelegde grenzen. De Clercq borduurde voort op de krachtlijnen van het VNV-programma. Door de dubbel-zinnigheid van de gehanteerde termen is het niet altijd duidelijk of de VNV-leider zich weleens niet even over de grens waagde. Op de Landdag van 1939 greep hij terug naar het concept van de organische democratie die in de plaats moest komen van de 'parlementaire partijendemocratie'. Het model van de organische democratie moest men niet 'in den vreemde zoeken', betoogde De Clercq, 'doch in onze eigen Dietse geschiedenis der Middeleeuwen, toen de Vlamingen inzake politieke gemeenschapsbouw het voorbeeld gaven aan andere volkeren'[7]. De organische democratie was dus een partijloze staatsvorm. Odiel Spruytte kwam opnieuw om het hoekje kijken.

In 1937 werd gebroken met een jarenlange traditie. De Landdag werd niet langer gehouden op de Kesterheideheuvel in het Pajottenland, maar in Gent. Ook de volgende jaren zouden de VNV-Landdagen in de Artevelde-stad plaatsgrijpen. De beslissing om de Landdagen in een grote stad te houden beantwoordde aan de wens om van de manifistatie een machtsvertoning te maken die indruk moest maken op de buitenwereld. De Gentse Landdagen zorgden voor politieke beroering en de pers besteedde er ruim aandacht aan. De behoefte om zich te manifesteren steeg naarmate het VNV sterker geïsoleerd geraakte. De Landdagen moesten niet alleen voor de buitenwereld een bevestiging zijn van de VNV-macht, ze moesten ook de eigen leden overtuigen dat het VNV naar de macht marcheerde.

De Landdag ging gepaard met allerlei nevenmanifestaties die deel uitmaakten van de machtsontplooiing. De Landdag zelf had plaats in een zaal. De nevenmanifestaties speelden zich af op verschillende plaatsen in de stad. Een persconferentie voor de binnen- en buitenlandse journalisten ontbrak uiteraard niet. In 1937 vormde er zich volgens de VNV-pers na afloop van de Landdag een 'spontane' optocht. In 1938 was de optocht een vast onderdeel van het gebeuren. *Volk en Staat* schreef[8]:

'Overweldigend is het aantal deelnemers, overweldigend de indruk van Orde. Waar zijn de ordeloze stoeten die het Vlaams-nationalisme in zijn ongebundelde vorm kenmerkten! Het zijn politieke soldaten die marcheren, met martiale stap, de onverwoestbare geestdrift stralend uit de heldere blik van het stoere Kerelsvolk.'

De nieuwe stijl die sinds de Landdag van 1936 werd ingevoerd, beheerste ook de Gentse Landdagen. Toch valt het op hoe de berichtgeving in *Strijd* veel minder de nadruk legde op het martiale karakter van de Landdag. De foto's tonen massa's volk, geen marcherende geüniformeerde VNV'ers. Er zijn nauwelijks foto's van VNV'ers die de Romeinse groet brengen. Dat was geen toeval: geüniformeerde en groetende VNV'ers waren er wel, zoals in de vorige jaren. Door Reimond Tollenaere werd zelfs

net voor de Landdag campagne gevoerd om meer VNV'ers als geüniformeerde Wachtbrigademannen te laten deelnemen aan de Landdag[9]. De VNV-propaganda probeerde voor de buitenwereld duidelijk het martiale karakter van de Landdagen te matigen. *Strijd* fulmineerde vooral tegen *Vooruit* omdat die krant in haar berichtgeving over de Landdag ‘hetzte’[10]: ‘Foto's van leiders die met gestrekte arm de groet brengen, AVNJ'ers in uniform moeten aan goedgelovigen het zoveelste bewijs brengen van onze duitsgezindheid.’ *Vooruit* nam inderdaad het voortouw in de agitatie tegen de VNV-

Landdagen. In 1939 voerde *Vooruit* een systematische campagne tegen de VNV-Landdag. Van 13 mei af verscheen op de voorpagina elke dag een artikel tegen de Landdag. De krant riep de Gentse liberale burgemeester Alfons Vander Stegen op de optocht te verbieden. Vander Stegen vroeg aan de minister van Binnenlandse Zaken om op te treden, maar die liet weten dat er geen reden was tot interventie[11]. *Vooruit* kreeg steun uit de academische wereld. Op 19 mei publiceerde de krant een open brief van 22 professoren, docenten en assistenten van de RUG die aan de burgemeester vroegen de optocht te verbieden[12].

De Landdagen waaraan vele duizenden VNV'ers deelnamen, waren voor de militanten zeker een bewijs van de groeiende macht van hun beweging. De VNV-propaganda speelde daar op in. In 1936 waren er volgens de VNV-pers 15.000 aanwezigen, in 1937 20.000 en in 1938 30.000. Enige twijfel tegenover de VNV-cijfers is gerechtvaardigd. Dat ze met een korreltje zout genomen moeten worden, blijkt alvast uit de tegenspraak in de VNV-pers zelf. Het Limburgse weekblad *Hou-Zee* schreef op 28 mei 1938 dat '18.000 VNV'ers, mannen, vrouwen en kinderen' in Gent de leider hadden toegejuicht. *Volk en Staat* en *De Nieuwe Kempen* hadden het over 30.000 'politieke soldaten'. In 1939 werd deze blunder niet herhaald. Behalve *Strijd*, dat 30.000 aanwezigen zag, sprak de VNV-pers unaniem over 25.000 aanwezigen. *De Standaard* telde in 1939 15.000 aanwezigen[13]. *Vooruit*, had als teller een onafhankelijk niet-socialistisch vlaamsgezind journalist ingehuurd, die in de optocht 6.830 deelnemers turfde[14].

De kern van iedere landdagrede van de VNV-leider was de bevestiging van het feit dat het VNV de macht zou veroveren[15]. 'De zege is een kwestie van dapperheid en wil,' zei hij in 1937[16]. De Landdag van 22 mei 1938 greep plaats onder het motto 'Arbeid en Macht'. De economische crisis en het machtsstreven van het VNV werden gekoppeld. De nieuwe orde die het VNV nastreefde, zou komaf maken met armoede en uitbuiting. Het hoeft geen betoog dat de VNV-leider noch een recept gaf voor de crisis noch een concreet plan voor de machtsovername. Zijn toehoorders moesten blind geloven dat het VNV steeds machtiger werd en dat de tegenstrevers steeds zwakker werden. Ze waren machteloos omdat ze niet zoals het VNV gelóófden in de macht. 'Onze tegenstrevers zijn machteloos. Zij zijn machteloos elk op zich zelf genomen door hun gemis aan programma en bezieling. Zij zijn machtelozer in hun monsterverbond van compromissen en zwakheden.'[17]

Naarmate de uiterlijke tekenen (mislukking van de concentratie, electorale stagnatie) erop wezen dat de machtsgreep van het VNV niet voor de deur stond, zwol de retoriek. Er groeide immers een steeds grotere kloof tussen het groeiende machtsgevoel van de basis en de politieke werkelijkheid. Die kloof kon maar overbrugd worden door een politieke cultuur, steunend op retoriek.

Eindnoten:

1 ARA, KA, Bundel 946. De Clercq, 'De strijd en werkmethoden van het VNV', Redevoering voor de Algemene Raad van september 1936. Cf. supra, p. 227.

2 *Volk en Staat*, 13 december 1936.

3 ARA, KA, Bundel 946. H. Elias, ‘Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV’, Pinksteren, 1937. Cf. supra, p. 236.
4 [H.J. Elias], *Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma*, Aalst, [maart 1937]. De brochure werd uitgegeven door uitgeverij Dietsland.
5 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 89.
6 ARA, KA, Bundel 928. Notitie van Odiel Spruytte over de brochure van Hendrik Elias, [1937].
7 NSGWO II, Archief VNV, 369. Rede van Staf De Clercq uitgesproken op 21 mei 1939.
8 *Volk en Staat*, 23 mei 1938.
9 *Strijd*, 14 mei 1939.
10 *Strijd*, 4 juni 1939: ‘De krankzinnige lastertaal van *Vooruit*’.
11 ARA, Verslagen van de ministerraad, 12 mei 1939.
12 *Vooruit* sprak over ‘Hogeschoolprofessoren’. Het was een groep academisch personeel dat ter gelegenheid van dit protest een ‘Waakzaamheidscomité van anti-fascistische intellectuelen’ vormde waaraan ook kunstenaars en schrijvers deelnamen. Secretaris van het comité was Achilles Mussche: Archief RUG, Stichtingsverklaring van het comité met een lijst van 21 namen van leden. Men treft et enkele bekende vlaamsgezinde professoren aan: August Vermeylen, Paul Van Oye en Willem Pee.
13 *De Standaard*, 19 mei 1939.
14 *Vooruit*, 23 mei 1939.
15 De landdagredes van de VNV-leider behandelden ook de nationale en internationale actualiteit. In deze paragraaf, waarin ik een globaal beeld van de VNV-Landdagen wil schetsen, besteed ik daaraan geen aandacht. De concrete politieke richtlijnen op nationaal en internationaal gebied komen elders in dit werk ter sprake.
16 ARA, KA, Bundel 932. Rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Gent op 6 juni 1937.
17 NSGWO II, Archief VNV, 368. Rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Gent op 22 mei 1938.

7.2 De Leiding en de leider

In de tweede helft van 1936 onderging de Hoofdraad een ingrijpende verandering. Hij verdween in zijn oorspronkelijke vorm en werd vervangen door een kleiner beslissingsorgaan. Wanneer dit precies gebeurde, is niet met zekerheid vast te stellen. Midden 1936 was de Hoofdraad nog in functie[18]. Het partijprogramma dat in de lente van 1937 verscheen, sprak niet meer over de Hoofdraad maar over een ‘Politieke Staf’ die de leider bijstond in zijn dagelijks werk[19]. Deze Staf had volgens een organogram van eind 1937 of begin 1938, naast leider Staf De Clercq vijf leden: Hendrik Elias (‘Leider van het Sociaal-Economisch Bureau’), Reimond Tollenaere (‘Propagandaleider’), Herman Van Puymbrouck (‘Leider der Cultuurcentrale’), Gerard Romsee (‘Leider der Financiële Centrale’) en Ernest Van den Berghe (‘Algemeen Secretaris’)[20]. De gouwleiders waren als zodanig niet meer in de topleiding vertegenwoordigd. Ze werden voortaan ‘gevolmachtigden van de Leider’ genoemd. Het waren

Jeroom Leuridan voor West-Vlaanderen, Hendrik Elias voor Oost-Vlaanderen, Edgar Lehembre voor Antwerpen, Gerard Romsee voor Limburg en Piet Finné voor Brabant. Slechts twee van hen zaten in de Staf. Ook de centraleleiders behoorden niet meer automatisch bij de topleiding. Luc Matthys, leider van de Sociaal-Economische Centrale, Hilaire Gravez leider van de Jeugdcentrale en Magda Gravez-Haegens leidster van de Vrouwencentrale waren er geen lid van. Van de Perscentrale werd niet meer gesproken. Bert D'Haese bekleedde geen functie meer. Alle gevolmachtigden en centraleleiders zaten uit hoofde van hun functie wel in de Algemene Raad waar ook de arrondissementsleiders deel van uitmaakten, en Bert D'Haese als 'vertrouwensman zonder functie'.

Belangrijk is niet alleen de flinke afslanking van het hoogste bestuursorgaan, maar evenzeer dat men niet meer automatisch uit hoofde van een bepaalde functie tot de topleiding behoorde. In het stuk over de organisatie en werking van het VNV (1936) stond gestipuleerd dat de leider 'eigenmachtig en naar goeddunken' de leden van de leiding aanwijst.

De samenstelling van de Staf zoals vermeld in het organogram van 1937/38 is theoretisch. Elke provincie had in de leiding haar vertegenwoordiger in deze theoretische samenstelling: Brabant (Staf De Clercq), Oost-Vlaanderen (Hendrik Elias), West-Vlaanderen (Reimond Tollenaere), Antwerpen (Herman Van Puymbrouck), Limburg (Gerard Romsee). Drie onder hen waren de feitelijke leiders in hun gouw of provincie: Staf De Clercq, Hendrik Elias en Gerard Romsee. De laatste verving nu officieel Hendrik Ballet, maar was officieus altijd al de Limburgse leider geweest. Jeroom Leuridan was de feitelijke leider in West-Vlaanderen. Hoewel hij formeel niet tot de Staf behoorde, bleef hij een rol spelen aan de top van de partij. Er rijzen vragen bij de naam van Herman Van Puymbrouck. Uit hoofde van zijn verhouding met de VNV-leiding die al in 1937 totaal verziekt was, is het niet waarschijnlijk dat hij toen nog een effectief lid was van de Staf. Men kan niet zeggen dat met het verdwijnen van Herman Van Puymbrouck Antwerpen zijn vertegenwoordiger verloor. Van Puymbrouck vertegenwoordigde immers voornamelijk zichzelf. Dat niemand Van Pumbrouck opvolgde in de leiding, bewijst dat er in die provincie geen echte kopman was.

Men kan besluiten dat de feitelijke leiding van het VNV, ongeacht de officiële samenstelling van de Staf, in handen berustte van een kleine groep mensen die reeds betrokken was bij de oprichting van het VNV en waarvan allen een belangrijk geografisch deel van het VNV vertegenwoordigden: Staf De Clercq, Jeroom Leuridan, Hendrik Elias en Gerard Romsee. Ook Ernest Van den Berghe behoorde tot de groep. Hij trad nadrukkelijker naar voren dan in de beginjaren en werd de vertegenwoordiger van de belangrijke Aalsterse organisatie. Propagandaleider Reimond Tollenaere liet zich minder gelden dan tijdens de stichtingsperiode van het VNV. Zijn verkiezing in het parlement had een matigend effect. Hendrik Elias getuigt dat door die ontwikkeling de leiding van het VNV na de verkiezingen homogener werd[21].

De verkiezingsoverwinning van 1936 verhoogde het prestige van Staf De Clercq. Voor zijn eigen troepen was hij de man die het Vlaams-nationalisme naar de grootste stembusoverwinning had geleid. Het kwam zijn imago van autoritair leider uiteraard ten goede. Dat imago werd doelbewust verder uitgebouwd. In gedrukte richtlijnen uit 1936 ten behoeve van het VNV-kader werd bij het optreden van de leider al

voorzien in een heus protocol[22]. Hij moest begeleid worden door een erewacht en met een speciale groet onthaald. In een brochure voor militanten werd voorgeschreven dat mededelingen van de leider tijdens een kernvergadering staande voorgelezen en aangehoord moesten worden[23]. De Clercq zou niet meer verschijnen op plaatselijke vergaderingen, aldus de richtlijnen. Alleen op gouw - en arrondissementsvergaderingen en op grote volksvergaderingen zou hij nog aanwezig zijn. Hij zou zich ook niet meer vertonen op grote bijeenkomsten als IJzerbedevaart en Vlaams Nationaal Zangfeest waar hem geen bijzondere behandeling te beurt viel:

'De leider IS het VNV: als dusdanig kunnen wij niet aanvaarden dat hij als een gewoon toeschouwer wordt behandeld. Waar hij komt heeft hij recht op een ereplaats. Men stelt zich niet voor dat de Koning of de Kardinaal op dergelijke bijeenkomsten zouden aanwezig zijn en officieel genegeerd worden. Wat zij betekenen voor België of voor de Katholieke Kerk in België, moet de Leider voor ons betekenen in de strijd. Wij alleen bestreven het juiste doel met de gepaste middelen; met ons staat of valt het Vlaamse volk: onze Leider is de verpersoonlijking van dit geloof.'

Het protocol en de voorschriften voor het openbaar optreden van Staf De Clercq waren er duidelijk op gericht een afstand te creëren tussen de militanten en de leider. Een gewoon lid of zelfs plaatselijke leiders konden in principe geen beroep doen op de leider. Alleen arrondissementsleiders konden dat als ze het niet eens waren met een beslissing van hun gouwleider. Het gezag van De Clercq mocht niet worden aangetast door verwikkelingen in allerei conflicten.

In de praktijk kwam Staf De Clercq wel tussenbeide in plaatselijke aangelegenheden. Militanten bleven rechtstreeks een beroep op hem doen. In de brochure werd trouwens expliciet uitzondering gemaakt voor de provincie Brabant, waar hij zijn rol als plaatselijke leider handhaafde. In de andere arrondissementen groeide duidelijk de afstand tussen de leider en de volgelingen.

De Clercqs deelneming aan de verkiezingen en zijn optreden als parlementslid deden ook afbreuk aan het imago van de autoritaire leider. In het parlement was hij lid naast de andere parlementsleden. Na de verkiezingen van 1936 had het grootste deel van het arrondissementeel kader van het VNV zitting in het parlement. Het was onmogelijk tussen hen en de leider een kloof te doen ontstaan. Staf De Clercq bleef voor een aantal van hen de oude bekende medestander.

Ook in gezelschap van de belangrijkste leiders van het VNV gedroeg De Clercq zich als een gelijke. Dit gedrag verstevigde de indruk van een collectieve leiding. Ik meen voldoende te hebben aangetoond dat als puntje bij paaltje kwam, De Clercq zijn wil doordrukte. De geschiedenis van het akkoord KVV-VNV toont aan dat De Clercq de confrontatie niet uit de weg ging. Hij vermeed steeds een frontale botsing.

Theoretisch was de macht van de leider zeer groot. De richtlijnen stipuleerden:

'De Leider is de verpersoonlijking van het VNV. Hij alleen treedt naar buiten op als wetgevende macht van het VNV; alle andere leiders kunnen slechts in zijn naam spreken. [...]

Alle gezag in het VNV berust bij de Leider en zijn Hoofdraad.'

In dezelfde richtlijnen wordt vermeld dat de leider volledig autonoom de leden van de Hoofdraad aanwijst. Of hij ze naar eigen goeddunken mocht ontslaan, wordt niet vermeld. Het is niet bekend of De Clercq eigenmachtig een rol speelde in de bovenvermelde hervorming van de Hoofdraad.

Eindnoten:

18 NSGWO II, Archief VNV, 23. 'Organisatie en werking van het VNV'. 'Mededeling van het AS [= Algemeen Secretariaat] aan de gouw-, arrondissements-, gewestelijke en plaatselijke leiders/leidsters van het VNV', s.d. [midden 1936].

19 [H.J. Elias], *Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma*, Aalst, s.d. [1937].
20 ARA, KA, Bundel 928. Organogram van de VNV-structuren, [1937].
21 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 87.
22 NSGWO II, Archief VNV, 23. 'Organisatie en werking van het VNV'. 'Mededeling van het AS [= Algemeen Secretariaat] aan de gouw-, arrondissements-, gewestelijke en plaatselijke leiders/leidsters van het VNV', s.d. [midden 1936].
23 *Propagandist*? *Hierl*, Aalst, s.d. [1936].

7.3 De financiële organisatie

Op basis van de financiële verslagen kan, voor de periode 1934 tot 1938, een overzicht worden gegeven van de inkomsten van het VNV[24]. Voor 1939 werden geen financiële documenten teruggevonden. *(Zie Bijlage 1.)*

De inkomsten van het VNV stegen in 1936 voor het eerst boven het miljoen: 1.235.394 frank. De inkomsten uit de contributies waren goed voor bijna 55% van dat bedrag. De gewone leden brachten 268.125 frank binnen en de geheime leden 407.250 frank. De volgende jaren is een absolute en relatieve stijging waar te nemen van de inkomsten uit de contributies. Deze belangrijke inbreng blijft opvallen. De contributies zorgen in 1937 en 1938 voor ca. de helft van de totale inkomsten, dubbel zoveel als de gewone contributies. Een

kwart van de inkomsten kwam in die jaren uit andere inkomsten dan de contributies. Zoals in de beginjaren werden ze verdeeld over drie posten: de eerder bescheiden afdrachten van verkozenen en van de binnen- en buitenlandse giften. De buitenlandse giften kwamen voor ca. de helft uit Nederland. De giften uit Duitsland waren eerder klein, kleiner dan bijv. giften uit Zuid-Afrika of Brazilië. De post binnenlandse giften was vooral van betekenis in het verkiezingsjaar 1936 toen hij voor bijna 40% van de totale inkomsten zorgde.

De financiële verslagen geven alleen gedetailleerde opgaven van de inkomsten, niet van de uitgaven. De nota's die Staf De Clercq telkens bij de jaaroverzichten schreef, geven maar zeer algemene informatie over de uitgaven. Bij het verslag over 1936 schreef de VNV-leider dat *Volk en Staat* de partij veel geld kostte. Voor 1937 begrootte hij een uitgave van 300.000 frank. Begin 1938 schreef hij bij het verslag over 1937 dat *Volk en Staat* ongeveer een half miljoen had gekost. Begin 1939 schreef hij dat de krant handen vol geld bleef kosten. Hij stelde een zware financiële inspanning in het vooruitzicht bij een eventuele verhuizing van de krant naar Brussel.

Voorts vermeldde Staf De Clercq dat de verkiezingen (1936 en 1938) veel geld hadden gekost.

Het VNV had ook loonkosten te betalen. Algemeen secretaris Ernest Van den Berghe werd door de partij bezoldigd. Begin 1937 betaalde de partij drie redacteuren van *Volk en Staat*[25]. Het is niet bekend of deze salarissen begrepen zijn in de hierboven genoemde uitgaven voor de krant. Geen enkele arrondissementsleider ontving een vergoeding van de partij.

Er waren ook nog de kosten van het algemeen secretariaat. De centrale kas sprong ook bij in de kosten van het partijsecretariaat van het arrondissement Leuven.

De financiële verslagen tonen in ieder geval aan dat de inkomsten de uitgaven ruim overtroffen. Het VNV beschikte begin 1939 over bijna 2 miljoen reserve.

Eindnoten:

24 ARA, KA, Bundel 922. ‘Inkomsten VNV voor het jaar 1934’, 16 januari 1935; ‘Inkomsten voor het jaar 1935’, 1 februari 1936 (cf. supra, p. 126); ‘Inkomsten voor het jaar 1936’, 1 februari 1937; ‘Inkomsten voor het jaar 1937’, 17 januari 1938; ‘Inkomsten voor het jaar 1938’, 5 januari 1939.

25 Dat blijkt uit een brief van Staf De Clercq aan Karel Lambrechts, 30 maart 1937: ARA, KA, Bundel 928.

7.4 De ledenbeweging

Er bleef maar één vooroorlogse ledenstatistiek van het VNV bewaard. Hij geeft de toestand weer op 30 juni 1939[26]. Het VNV telde toen 22.506 leden, verdeeld in 13.792 gewone leden, 8.714 geheime leden en 3.699 steunende leden.

Op basis van de financiële verslagen kan geprobeerd worden de ledenbeweging van het VNV na 1935 te reconstrueren. Deze reconstructie en de statistiek van 1939 werden opgenomen in *Bijlage 2*. Wat de gewone leden betreft, schept de reconstructie

weinig problemen. De financiële verslagen maken onderscheid tussen leden die jaarlijks 36 frank contributie betaalden en de werkloze leden die slechts 12 frank betaalden. Door een eenvoudige deling verkrijgt men het aantal leden. Merkwaardig is de achteruitgang in het verkiezingsjaar 1936. In 1937 en 1938 tekent zich een steile opgang af waarna in 1939 zich een kleine terugval voordoet. Men moet natuurlijk rekening houden met de mogelijkheid dat niet al het contributiegeld in de centrale partijkas terechtkwam, zodat de werkelijke ledencijfers tot 1938 hoger lagen. Toch sluiten de berekende ledentallen goed aan bij die van de ledenstatistiek. De problemen voor de reconstructie van het aantal geheime leden zijn groter omdat de financiële verslagen van 1936 af geen informatie meer geven over de betaalde bedragen. Niet alle geheime leden betaalden immers evenveel. Wel maakten de verslagen nu een onderscheid tussen de '3.000 eerst ingeschrevenen' en een bepaald aantal 'volgenden'. Waarom dit onderscheid werd gemaakt, is niet bekend. Men vindt het niet terug in de statistiek voor 1939. Daar wordt dan weer onderscheid gemaakt tussen 4.813 'geheime leden A' en 3.901 'geheime leden B'. Volgens welk criterium dit onderscheid werd gemaakt, is evenmin bekend. De aanwijzigingen in de financiële verslagen stellen ons in staat het aantal geheime leden te bepalen. Men komt voor 1936 op 6.271, voor 1937 op 6.788 en voor 1938 op 7.216

geheime leden. Deze reeks sluit opnieuw goed aan bij de 8.714 geheime leden in de statistiek over 1939. Er blijven vele vragen open. Hoe komt het dat het aantal geheime leden in 1939 bleef stijgen, terwijl het aantal gewone leden daalde? Waar komen plots de 3.699 'steunende leden' uit de statistiek van 1939 vandaan? Van deze categorie werd geen gewag gemaakt in de financiële verslagen tot 1938. In 1935 sprak Staf De Clercq wel over steunende leden, maar daar werden toen geheime leden mee bedoeld[27]. Mogelijk zijn de steunende leden in 1939 degenen die schenkingen deden aan de partij. Uit hoofde van de relatief grote sommen die daarvoor in de financiële verslagen tot 1938 werden geboekt, is dat mogelijk. Het grootste probleem rijst echter bij de vergelijking van het aantal geheime leden van 1936 met dat van 1935, waarbij men een verzevenvoudiging constateert. Dat is een onverklaarbare expansie, te meer omdat er zich een terugval voordeed onder de gewone leden. Een gedeeltelijke verklaring hiervoor kan gezocht worden in de mogelijkheid dat gewone leden in verkiezingstijd een geheim lidmaatschap verkozen. Dat kan zich ook in 1939 hebben voorgedaan. Het is in geen geval een voldoende verklaring.

Het is niet de enige moeilijkheid. Op een vergadering voor de top van zijn partij in oktober 1937 zei Staf De Clercq dat het VNV toen 10.000 betalende leden telde[28]. Het is de enige maal dat hij een vertrouwelijk cijfer over de VNV-aanhang gaf. Men mag aannemen dat hij voor dat forum geen reden had om een onjuist ledental op te geven. Zijn toespraak kwam ook nadat het VNV zeer intensief aan ledenwerving had gedaan[29]. Hoe is het mogelijk dat De Clercq in 1937 maar 10.000 leden telde, terwijl volgens de financiële verslagen er op dat moment alleen al zoveel gewone leden waren, plus nog bijna 7.000 geheime leden. Had De Clercq het alleen over de mobiliseerbare (dus gewone) leden? Opnieuw rijst hier een - voorlopig - onopgelost probleem.

Een confrontatie met de nummers van enkele teruggevonden stamnummers van VNV-leden brengt geen oplossing[30]. VNV'ers die lid waren vóór 1936, hadden een stamnummer kleiner dan 4.000. Leden die in 1937 lid werden, kregen een stamnummer tussen 7.500 en 9.000. Leden die lid werden in 1939 droegen een veel hoger nummer. Het hoogste teruggevonden stamnummer is 27.119. Deze nummers stemmen overeen met de criteria die in 1943 bij het tienjarige bestaan van het VNV werden aangelegd om 'trouwkentekens' 1ste en 2de klasse uit te reiken. Leden die vóór 10 mei 1936 lid waren (1ste klasse), moesten een stamnummer hebben beneden de 6.000. Het hoogste stamnummer dat in aanmerking kwam voor een trouwkenteken 2de klasse is 29.999[31]. Een mogelijkheid is dat tot 1939 de geheime en de gewone leden apart werden geteld en dat in 1939 de twee groepen in één ledenbestand werden samengevoegd.

Wat kan men besluiten uit dit disparate materiaal? Was de opgave van het hoog aantal geheime leden een manipulatie om in de eigen rangen het beeld van een sterk expanderende organisatie hoog te houden? Men zou geneigd zijn de vraag bevestigend te beantwoorden indien er niet effectief veel geld in de partijkas stroomde via de geheime leden. Er is bovendien de ledenstatistiek van 30 juni 1939 die een spreiding geeft van het aantal leden per categorie en per arrondissement. Men kan zich afvragen of de VNV-leiding fictieve cijfers zo controleerbaar zou weergeven. Men mag dus aannemen dat de geheime leden evolueerden van een kleine groep vooraanstaande

en kapitaalkrachtige burgers die het VNV anoniem wilden steunen naar een uitgebreide groep sympathisanten die hun lidmaatschap om allerlei redenen niet aan de openbaarheid wilden prijsgeven.

Op 9 oktober 1938 schreef Staf De Clercq in *Strijd* naar aanleiding van het vijfjarige bestaan van het VNV dat weldra het 25.000ste lid zou worden ingeschreven. Bluf? Waarschijnlijk niet, maar een definitief antwoord kan hierop niet worden gegeven. Een 25.000-tal leden aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog lijkt niettemin voorlopig, ondanks alle heuristische en interpretatieve moeilijkheden, een aanvaardbaar cijfer. Men dient er

dan wel rekening mee te houden dat één op drie geheim lid was en zich niet als VNV'er kenbaar wenste te maken.

Eindnoten:

26 ARA, KA, Bundel 922. 'Ledental op 30 juni 1939'. Het gaat om een document dat het ledenaantal opgeeft per arrondissement.
Het maakt onderscheid tussen gewone leden, geheime leden en steunende leden. Cf. infra, pp. 630-631.
27 Cf. supra, p. 127.
28 ARA, KA, Bundel 927. Redevoering van Staf De Clercq op een vergadering n.a.v. de concentratiepolitiek, [oktober 1937].
29 In de loop van 1937 heeft *Strijd* zeer sterk campagne gevoerd. Van 21 februari 1937 af verscheen om de veertien dagen een lijst met nieuwe leden per arrondissement, van juni af zelfs per afdeling. Over de totale resultaten publiceerde *Strijd* geen woord.
30 KA, Dossier Gaston Stuyck. Lijsten van VNV'ers uit het arrondissement Gent-Eeklo, 7 oktober 1943.
31 KA, Dossier Jozef Coene. Brief van Piet Wyndaele aan Jozef Coene, 22 oktober 1943.

7.5 De arrondissementen

7.5.1 Algemeen

De verkiezingsoverwinning van 1936 veroorzaakte een elan dat de VNV-leiding aanspoorde om de organisatie verder uit te bouwen. De Landdag van 1936 werd geplaatst in het teken van de organisatie. 'Honderden nieuwe afdelingen moeten er hun Deltavlag ontvangen uit de handen van onze leider Staf De Clercq', blokletterde *Strijd*[32].

De centrale leiding leverde een zware inspanning om de organisatie van het VNV behoorlijk te doen functioneren. Op de Algemene Raad van 5 september 1936 ontvingen de arrondissementsleiders zeer precieze organisatorische opdrachten die uitgevoerd moesten worden vóór de Algemene Raad van 10 oktober 1936. Ze moesten hun arrondissementen volledig in kaart brengen: de situering van de afdelingen en gewesten, het juiste aantal leden, de adressen van alle kaderleden, de adressen van vertrouwenspersonen in gemeenten, de adressen van propagandisten, de financiële toestand enz. Voor de gemeenten waar nog geen VNV-afdeling was, dienden contactpersonen te worden gezocht[33]. Het waren geen vrijblijvende opdrachten. De arrondissementsleiders moesten op de volgende Algemene Raad rekenschap geven. Het bijwonen van deze vergadering werd verplicht gesteld. De arrondissementsleiders moesten op hun beurt precieze opdrachten geven aan de gewest- en plaatsleiders. Ze moesten de door de centrale leiding opgedragen colportage-opdrachten spreiden over het arrondissement. In *Strijd* verschenen week na week de aankondigingen van plaatselijke vergaderingen en korte verslagen van die bijeenkomsten. Elke afdeling was verplicht minstens een keer per maand te vergaderen en een spreker (iemand van het hoger kader of een verkozene) uit te nodigen.

Het toenemende aantal activiteiten had wellicht ook te maken met het feit dat het VNV na de verkiezingen beschikte over een sterk uitgebreide groep mensen die zich in principe een volle dag aan de partij konden wijden. Heel wat kaderleden van de partij waren immers verkozen in het parlement. Vier van de vijf gouwleiders waren kamerlid of senator. Daarnaast waren er nog vier arrondissementsleiders (niet-gouwleiders) verkozen. Eén arrondissementsleider werd bezoldigd door het VNS. Voorts waren er drie arrondissementsleiders provincieraadslid, wat een zekere vergoeding inhield voor de in de partij geïnvesteerde tijd.

Uit een ledenstatistiek van 30 juni 1939 waarin het aantal VNV-leden per arrondissement wordt gegeven, blijkt dat het VNV toen in alle provincies ongeveer een gelijk aantal leden had, nl. ongeveer 6.000. Alleen het dunbevolkte Limburg had maar de helft van dat aantal. Uit een financieel document met de inkomsten per provincie kan men het verloop tijdens de vorige jaren afleiden[34]. De aangroei in West- en Oost-Vlaanderen en Brabant verliep gelijkmatig. Het ledental in Antwerpen, dat in 1935 toch een sterke expansie doormaakte, stagneerde tot 1938. Pas toen kwam er weer schot in de zaak en in 1939 kwam de provincie op gelijke hoogte met de andere. *(Zie Bijlagen 1 en 2.)*

7.5.2 Gouw Brabant

In Brabant werd Piet Finné de gevolmachtigde van de leider. Arthur Bogaerts bleef arrondissementsleider in Leuven. In Brussel werd Karel Lambrechts, VNS-leider, na de verkiezingen van 1936 tot waarnemend arrondissementsleider aangesteld. Lambrechts was bovendien verkozen op een Vlaams Nationaal Blok-lijst. Lambrechts' benoeming bevestigt de volledige integratie van het VNS in de partij.

Uit de ledenstatistiek van 1939 blijkt dat het VNV in 1939 in de Brabantse arrondissementen stevig is ingeplant. Een relatief groot deel van het electoraat is lid van de partij. De verhouding leden-kiezers is nergens in Vlaanderen zo hoog als in het arrondissement Leuven. Daarvoor zijn gedeeltelijk de steunende leden verantwoordelijk. Met meer dan een kwart steunende leden in de twee arrondissementen ligt de gouw ver boven het nationaal gemiddelde. Wellicht levert de aanwezigheid van Staf De Clercq hiervoor de verklaring. Er zijn veel steunende leden in de streken waar een populaire figuur aanwezig is. Er is ook een ruime aanwezigheid van gewone leden in de twee arrondissementen, hetgeen garant staat voor een grote groep actieve militanten.

7.5.3 Gouw Oost-Vlaanderen

In Oost-Vlaanderen was Hendrik Elias de gevolmachtigde van de leider en tevens arrondissementsleider van Gent-Eeklo. Hij bouwde zijn arrondissement stevig uit en beschikte in 1939 over een aanzienlijke groep leden waarvan een groot deel gewone leden.

Jozef Coene bleef de Aalsterse arrondissementsleider. De statistiek van midden 1939 geeft een lager aantal leden op dan men zou verwachten. Het aantal geheime leden is er in verhouding verrassend hoog, al komt Aalst hier nog achter de andere Oostvlaamse arrondissementen buiten Gent-Eeklo. Men zou in een arrondissement met een lange traditie van daensistische en Vlaams-nationalistische partijvorming, met een dicht net Vlaamse Huizen en een goede organisatorische reputatie, toch een grotere groep actieve militanten verwachten.

Geert De Rijcker bleef in Sint-Niklaas de hoogste post bekleden, maar Jan Seghers trad er vaak op als waarnemend arrondissementsleider. In Dendermonde werd Andries De Paepe, een handelaar uit Hamme, na de verkiezingen van 1936 benoemd tot arrondissementsleider. Zijn opdracht bestond erin de VNV-werking vlot te krijgen. Samen met Sint-Niklaas bleef Dendermonde een zwakke schakel in de VNV-organisatie. Hendrik Elias schreef in 1937 in een intern rapport dat het hele Waasland afzijdig stond van de partij[35]. Het aantal VNV'ers in de twee arrondissementen is midden 1939 nog altijd gering. Bovendien zijn er nogal wat geheime leden, zodat de actieve groep VNV'ers er zeer beperkt was.

In Oudenaarde werd arrondissementsleider Maurice Ponette op 8 september 1939 geschorst en op 5 oktober 1939 ontslagen uit zijn functie[36]. Dat was een gevolg van een complex conflict tussen de VNV-leider en een aantal radicale fascistische en duitsgezinde elementen in het VNV waar ik verderop zal over uitweiden. Organisatorisch betekende het VNV niet veel in Oudenaarde. Ponette bakte er niet veel van en hij werd in zijn eigen arrondissement gecontesteerd. Staf De Clercq maakte hierover herhaaldelijk zijn beklag[37]. Men moet er wel rekening mee houden dat Oudenaarde met een sterke Franstalige aanwezigheid, met scherpe tegenstellingen en de aanwezigheid van de populaire katholieke flamingant Leo Vindevogel een uiterst moeilijk arrondissement was voor het Vlaams-nationalisme. Meer dan 3/4 van de VNV'ers verkoos een geheim lidmaatschap. Nergens in Vlaanderen waren er in verhouding meer geheime leden. Na Ponettes ontslag kon in het arrondissement

ook niemand worden gevonden om de functie van arrondissementsleider over te nemen. Er werd een beroep gedaan op André Van den Berghe uit Izegem, een totaal onbekende in het Oudenaardse regio[38]. Aan de vooravond van de bezetting werd hij geconfronteerd met een verdeeld en verzwakt arrondissement[39].

7.5.4 Gouw West-Vlaanderen

In West-Vlaanderen bleef het volledige kader van voor de verkiezingen van 1936 ongewijzigd tot aan de bezetting. Gevolmachtigde Jeroom Leuridan had onder zich de al bekende

arrondissementsleiders Frans Strubbe (Kortrijk), Joris Vansteenland (Veurne-Diksmuide-Oostende), Reimond Tollenaere (Roeselare), Fernand Quintens (Brugge) en Achiel Verstraete (Ieper).

Veurne-Diksmuide-Oostende - het arrondissement Van Jeroom Leuridan - beschikte over de grootste groep actieve militanten. Rekening houdend met de bevolking was het VNV hier steviger ingeplant dan waar ook in Vlaanderen.

Verrassend is het grote aantal VNV'ers, midden 1939, in het electoraal zwakke Kortrijk. Maar bijna de helft verkoos er het geheim lidmaatschap.

7.5.5 Gouw Limburg

In Limburg trad Gerard Romsee vanaf 1937 officieel op de voorgrond. Hij bekleedde er de functie van gevolmachtigde van de leider en van arrondissementsleider van Tongeren-Maaseik. Hendrik Baller deed een stapje terug in de organisatie. Hij bekleedde voortaan de hoogste post in het arrondissement Hasselt. Nog tot eind 1936 ondertekende hij zijn artikelen in De Limburgse partijpers met 'Voorzitter der KVV van Limburg, aangesloten bij het VNV'[40]. De integratie van de Limburgse organisatie in het VNV verliep bijzonder traag. Pas in de loop van 1936 verschijnen in de Limburgse pers de namen van lokale leiders (gewest- en afdelingsleiders). Het wijst erop dat pas van dan af de integratie van de Limburgse organisatie in het VNV een feit was[41].

Wat nog de integratie van de Limburgse KVV in het VNV illustreert, is het eerder zwakke protest tegen de overname van haar naam door de hervormde Katholieke Partij[42].

De Limburgse organisatie is echter altijd een aparte entiteit gebleven. Typisch is dat de ledenstatistiek van 30 juni 1939 geen gegevens verstrekt over de Limburgse arrondissementen, alleen maar over de volledige gouw. Limburg is één geheel. De KVV-structuren leven verder in het VNV. Het is niet toevallig dat Limburg samen met Turnhout de laagste verhouding heeft tussen het ledental en het aantal stemmen. De verhouding is weliswaar altijd laag in arrondissementen met een hoge electorale score, maar dat alleen verklaart niet alles. In Limburg was het VNV, net zoals de KVV voordien, meer een kiesvereniging dan een goed uitgebouwde moderne partij.

7.5.6 Gouw Antwerpen

Antwerpen was voor het VNV al van bij de stichting de meest problematische provincie. In 1936 werd pas op de valreep een regeling getroffen die een electorale catastrofe moest voorkomen. De VNV-leiding had moeten plooien voor de dissidente Kempense leider Thomas Debacker en voor de ambitieuze Mechelse rebel Ward Hermans. In Antwerpen zelf was de preëlectorale periode bijzonder turbulent geweest vanwege de perikelen i.v.m. de kandidatuur van Hendrik Borginon en door de dissidente houding van gouwleider Maurits Lambreghts.

De tegenvallende verkiezingsuitslagen in Mechelen en Antwerpen maakten het lijmen van de scherven extra moeilijk. In Mechelen werd de nieuwe arrondissementsleider fel gecontesteerd. In Antwerpen moest het hoofd worden geboden aan een schisma dat Maurits Lambreghts plande en bovendien bleef de verdeeldheid tussen het VNV en de Frontpartij voortduren. Thomas Debacker van zijn kant kwam als overwinnaar uit de verkiezingen. Hij was electoraal nu helemaal onmisbaar in de provincie. Hij versterkte daardoor zijn positie tegenover de centrale leiding.

Pas na de verkiezingen van 1939 trad er verandering op in de Antwerpse verhoudingen.

7.5.6.1 *Arrondissement Turnhout*

Thomas Debacker had zich tijdens de verkiezingsstrijd van 1936 geprofileerd als de leider van een autonome groep. Zijn campagne was sterk persoonlijk gericht. Aanplakbiljetten met zijn portret hingen zowat overal.

Na de verkiezingen ging de aandacht in *De Nieuwe Kempen* in eerste instantie naar de overwinning van de KVV in de Kempen en pas nadien naar de globale overwinning van het Vlaams-nationalisme. 'Dat Vlaanderen eendrachtig rond zijn leiders sta', schreef het Kempense blad veelbetekenend[43].

De nieuwe toenadering tussen de Kempense organisatie en het VNV werd gestimuleerd door de concentratiepolitiek. *De Nieuwe Kempen* deed in de anticommunistische en antisocialistische hetze niet onder voor de VNV-pers. Een verschil is wel dat de VNV-pers al voor de verkiezingen uit dit vaatje tapte, terwijl het Kempense weekblad er zich tot dan toe nauwelijks had mee ingelaten.

Toen het akkoord VNV-Rex tot stand kwam, was in *De Nieuwe Kempen* geen enkel dissident geluid te horen. Toch had het blad tijdens de verkiezingsstrijd Léon Degrelle zwaar aangepakt en o.m. versleten voor de Belgische Mussolini[44]. Staf De Clercq had Thomas Debacker op de hoogte gehouden van de geheime onderhandelingen met Rex[45]. Op 17 oktober 1936 keurde Thomas Debacker in *De Nieuwe Kempen* het pas bekend geworden akkoord goed. Merkwaardig was wel dat hij argumenteerde dat Rex een democratische samenleving voorstond.

Een dag later sloot de Kempense KVV ter gelegenheid van een vergadering van het kader, weer formeel aan bij het VNV. Niets wijst erop dat er een verband bestaat tussen de bekendwording van het akkoord VNV-Rex en de formele aansluiting van de Kempense KVV. Het was veeleer de Vlaamse Concentratie-stroming en het Leuvense congres die een stimulans betekenden. Al voor de verkiezingen had Thomas Debacker een mogelijke samenwerking met de Katholieke Partij in het vooruitzicht gesteld. Op gemeentelijk niveau waren er in de Kempen enkele belangrijke gemeenten met een coalitie tussen beide partijen. In Mol was het bestuursakkoord tussen de KVV en de BWP opgezegd, officieel omdat de aanvallen tegen het Vlaams-nationalisme in het socialistische weekblad *Voor Allen* de samenwerking verder onmogelijk maakte. Ook in Geel verbraken de KVV-verkozenen in februari de coalitie met de BWP om een nieuw bestuur te vormen met de Katholieke Partij. Nu heette het dat de BWP een efficiënt bestuur in de weg stond[46]. Op 4 oktober 1936 had in Geel een concentratie-vergadering plaats. Naast de KVV'ers Thomas Debacker en Karel Pelgroms waren er ook enkele vooraanstaande katholieken aanwezig onder wie Alfons Verbist[47]. Debacker riep er op tot een rechtse frontvorming tegen het communistische gevaar. Een bijkomende factor die de toenadering tussen de Kempense KVV en het VNV bevorderde, was het feit dat na de hervorming van de Katholieke Partij op 8 oktober 1936, er net zoals in Limburg een probleem van benamingen ontstond. In de Kempen bestonden van toen af twee KVV's, hetgeen de identiteit van Debackers organisatie in het gedrang bracht.

Debacker wenste wel een samenwerking met de hervormde Katholieke Partij maar in geen geval een fusie waardoor hij zijn organisatie zou verliezen. Vandaar dat hij zich op één lijn plaatste met Staf De Clercq toen die het akkoord tussen VNV en KVV in de kiem smoorde. *De Nieuwe Kempen* volgde in deze kwestie helemaal de lijn

van de de VNV-pers. Het ACW was de grote boeman die een eerlijke samenwerking onmogelijk maakte[48]. 'De Leider heeft gelijk' was de titel van een artikel waarin Debacker de schuldvraag van het mislukte akkoord behandelde. De concentratie was pas mogelijk wanneer de Katholieke Partij 'mondig' werd en de 'oude leiders' de rug toekeerde[49]. De concentratie-ijver bekoelde doordat de Kempen-

se hervormde Katholieke Partij voorlopig niet van plan leek de oude leiders door nieuwe (Debacker zelf?) te vervangen.

Vanaf begin 1937 was de integratie van de Kempense organisatie in het VNV goed te volgen in de *De Nieuwe Kempen*. In de koppen werd expliciet naar het VNV verwezen. Zeer vaak werden artikelen uit de VNV-pers overgenomen en redevoeringen van Staf De Clercq integraal afgedrukt. Midden 1937 verscheen op de voorpagina de rubriek 'VNV-Berichten' waarin allerlei organisatorische mededelingen werden opgenomen. Op 17 juli 1937 verscheen het eerste deel van een artikelenreeks die tot september zou verschijnen onder de titel 'Het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma'. Het is voor het eerst dat in het blad het VNV-programma zo uitgebreid wordt behandeld. Op 16 oktober 1937 schreef Thomas Debacker een artikel n.a.v. een bezoek van Staf De Clercq aan het arrondissement: 'Het Kempenland rond de Leider. De Leider en het VNV houzee!'. Boven de titel prijkte een grote foto van Staf De Clercq.

De Kempense organisatie schakelde zich ideologisch inderdaad volledig in. Dissidente geluiden waren niet meer te horen. Integendeel. Naar aanleiding van de Landdag van 1938 verschenen voor het eerst in *De Nieuwe Kempen* foto's van VNV'ers die de Romeinse groet brengen en in de titel was sprake van 'politieke soldaten'[50]. Alle reserves waren blijkbaar verdwenen. De Kempense leiding volgde trouw de binnen- en buitenlandse politiek van de VNV-leiding.

Staf De Clercq beschouwde de definitieve aansluiting van Thomas Debacker als een belangrijke overwinning. Van de Vlaams Nationaal Blok-verkozenen waren de Kempenaars, naast Henri Picard, de enigen die een autonome organisatie achter zich hadden staan. De parlementaire Vlaams Nationaal Blok-vertegenwoordiging was nu met uitzondering van enkele individuen (Hendrik Borginon, Edmond Van Dieren, Jozef De Lille) en de Fronter Henri Picard een VNV-zaak[51].

Toch moet de inschakeling op organisatorisch gebied van Thomas Debacker gerelativeerd worden. Midden 1939 had de Kempense organisatie een ontstellend klein aantal gewone leden. Behalve Oudenaarde had geen enkel arrondissement in Vlaanderen er minder! Weliswaar waren er zo'n vijf keer meer geheime en steunende leden dan in Oudenaarde, maar dan nog was de verhouding tussen het aantal leden en het stemmenaantal nergens lager dan in Turnhout. Hier geldt dezelfde opmerking als voor Limburg: de oude structuren leefden verder in het VNV. De KVV was vooral een kiesvereniging rondom Thomas Debacker. Het VNV in Turnhout was blijkbaar ook niet veel meer dan dat. Begin 1939 schreef Staf De Clercq dat de financiële prestaties van Turnhout 'haast nul' waren[52]. Ideologisch had Debacker zich geconfirmeerd met het VNV, organisatorisch was dit nog lang niet het geval.

7.5.6.2 *Arrondissement Antwerpen*

De verkiezingen van 1936 hadden in de Antwerpse Vlaams-nationale partij-organisaties wonden geslagen. Er waren niet alleen de teleurstellende uitslagen, maar ook de frustraties die tot dissidentie leidden.

Het VNV werd geconfronteerd met het ontslag van gouwleider Maurits Lambreghts. Lambreghts probeerde vruchteloos een scheuring uit te lokken in de Antwerpse organisatie. In de zomer van 1936 belegde hij vergaderingen waarbij hij zich aandiende als de enige legitieme Antwerpse VNV-leider. Trouw aan het VNV-programma verkondigde hij een radicale Grootnederlandse boodschap[53]. Veel succes had hij niet. Toen hij in augustus 1936 toetrad tot het Verdinaso was zijn rol grotendeels uitgespeeld.

De leiding van het arrondissement Antwerpen kwam in handen van Edgar Lehembre. In mei 1936 werd hij tot atrondissementsleider benoemd[54]. Hij was toen in het VNV pas enkele

maanden actief als leider van het gewest Antwerpen-Noord. In 1937 werd hij bovendien gevolmachtigde van de leider voor de gouw Antwerpen. In maart 1938 werd Lehembre ook nog leider van het AVNJ in vervanging van Hilaire Gravez[55]. De Antwerpse arts maakte een blitzcarrière in het VNV. In januari 1939 gaf hij zijn functie van arrondissementsleider door aan de Antwerpse gewestleider Jan Timmermans.

Lehembre voerde een dynamisch beleid dat resulteerde in de stichting van nieuwe afdelingen en gewesten[56]. Dat nam niet weg dat Antwerpen een zwakke plek bleef. De verdeeldheid in het Vlaams-nationalisme duurde er voort doordat de Frontpartij overleefde, al was de invloed van die partij na de verkiezingen van 1936 definitief geknakt.

Het Antwerpse Front kreeg net vóór de verkiezingen van 1936 opnieuw af te rekenen met een scheuring toen Leo Augusteyns en Karel Angermille ontslag namen omdat hun partij samenwerkte met een partij die Ward Hermans op haar lijsten had. Augusteyns stichtte een nieuwe partij met een federalistisch en radicaal antifascistisch programma: het 'Vlaams Blok voor Zelfbestuur en Democratie'. Eind 1937 werkte de groep samen met de Vlaamse Communistische Partij ter bestrijding van het VNV[57].

Na de verkiezingen werd wat overbleef van het Antwerpse Front alweer benaderd om aan te sluiten bij het VNV. Op 20 oktober 1936 schreef Staf de Clercq aan het bestuur dat hij er stellig van overtuigd was dat hun verantwoordelijkheidsgevoel hen de voordelen van de eenmaking en het vruchteloze van een afzonderlijke strijd zou doen inzien. Hij wees op de 'marsrichting' die hij had afgekondigd waarbij 'de bevordering der Vlaamse zelfstandigheidsgedachte' een 'passende actuele vorm' is van de Grootnederlandse doelstelling. Hij wees ook op zijn 'ondubbelzinnige verklaringen tegen een dictatoriale staatsinrichting en voor een regeringsvorm waarin volkscontrole en volksmedezeggenschap worden gewaarborgd door het voortbestaan van een politiek parlement'. Het bestuur bleef echter doof voor de sirenenzang van de VNV-leider. De verhoudingen tussen de twee partijen in de Antwerpse regio verslechterden. De houding van Hendrik Borginon droeg daartoe bij. Het Antwerpse Front beschouwde Borginon als de verkozene van het Vlaams Nationaal Blok en hoopte dat hij in de Antwerpse kringen de spil zou vormen van een hernieuwde werking. Hij loste deze verwachting niet in. De Frontpartij voelde zich bedrogen[58].

Net voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 slaagde het VNV erin ten koste van het Front het belangrijkste Vlaamse Huis in Antwerpen in handen te krijgen[59]. Het was een van de redenen waarom in de verkiezingsstrijd van 1938 de twee partijen scherp tegenover elkaar stonden. De uitslag in de stad Antwerpen toont aan dat het Front politiek was uitgespeeld. Het VNV behaalde zevenmaal zoveel stemmen als het Front. De invloed van de Frontpartij was nu wel heel klein geworden. Toen bij de verkiezingen van 1939 het Front besliste geen lijst voor te dragen en Florimond Grammens te steunen die als onafhankelijke kandidaat op een VNV-lijst stond, was dat zeker ook het gevolg van onmacht.

Het Antwerpse Front was na de verkiezingen van 1936 machteloos door een organisatorische teloorgang én door de afbrokkeling van het ideologische verzet. Het pleidooi voor 'godsvrede', voor ideologische verdraagzaamheid, tegen totalitarisme en autoritarisme klonk erg zwak. Tijdens de bezetting trad Adelfons Henderickx, het laatste boegbeeld van het Front, toe tot de Eenheidsbeweging-VNV.

Enig verzet tegen de latere collaboratie van het Vlaams-nationalisme kon bezwaarlijk nog vanuit deze hoek worden verwacht.

Het VNV-Antwerpen verrees in 1939 als een feniks uit zijn as. De relatieve overwinning in oktober 1938 ten opzichte van de Frontpartij en de daverende overwinning in april 1939 zullen allicht de grenspalen zijn geweest van deze ontwikkeling. De ledenstatistiek midden 1939 laat in ieder geval een meer dan gezonde organisatie zien. In het arrondissement zijn er dan meer gewone leden dan waar ook in Vlaanderen. Nergens ook is de verhouding tussen de gewone leden en het totaal aantal leden hoger. Het zwakke punt bleef de stad Antwerpen. Het

VNV zou er nooit in slagen de sterkte te bereiken die de Frontpartij er ooit had. Begin 1938 schreef Ernest Van den Berghe een zeer ongunstig rapport over de toestand van het VNV in de stad. Elke vergadering van het VNV en het VNS liep dood bij gebrek aan belangstelling. De conclusie van de algemeen secretaris was niet hoopvol: ‘Antwerpen behoort tot de weinige steden waar we iets betekend hebben en ik vrees dat we er op dit ogenblik niet meer bestaan.’[60]

7.5.6.3 *Arrondissement Mechelen*

De aanstelling van Ward Hermans tot arrondissementsleider van Mechelen viel niet overal in goede aarde. Spoedig ontving Staf De Clercq klachten van lokale leiders die niet konden opschieten met Hermans en die van mening waren dat de figuur van de arrondissementsleider elke expansie in de weg stond. Vooral in de afdeling Mechelen, de sterkste van het arrondissement, werd er gemord.

Volgens de VNV-leiding van de stad Mechelen telde het arrondissement Mechelen in december '36 maar een honderdtal betalende leden. Daarvan leverde de stad Mechelen er alleen al 47. De werking elders in het arrondissement was m.a.w. beneden peil. Hermans werd ervan beschuldigd de goede gang van zaken in Mechelen-stad te saboteren. Bovendien stootte hij vele sympathisanten af. Hermans, zo beweerden de klagers, ‘praat immer over het Duits nationaal-socialisme’ en plant allerminst ‘de geest van het VNV’ in[61].

Ward Hermans was er op dat moment, eind 1936, alweer in geslaagd in conflict te komen met de centrale leiding. De aanleiding daartoe was een heruitgave van *Het boek der stoute waarheden*. De oorzaak lag in Hermans' onwil zich te plooien naar de De Clercqs richtlijnen inzake de houding tegenover het nationaal-socialistische Duitsland. Verderop weid ik uit over dit conflict.

Ondanks de onvrede steunde Staf De Clercq aanvankelijk Hermans in het dispuut met zijn opstandige ondergeschikten. De VNV-leider liet de Mechelaars weten dat het in een autoritaire organisatie niet opging hem rechtstreeks te betrekken in het geschil. Alle contacten dienden via de hiërarchische weg te verlopen, dus via Hermans zelf[62]. De Mechelse VNV-leiders namen daarop collectief ontslag uit hun functies[63]. De VNV-leider bleef op zijn hoede. De Clercq reageerde niet toen Ward Hermans hem uitnodigde naar Mechelen voor een gezamenlijke meeting, om zo de geruchten de kop in te drukken dat De Clercq niet wou komen omdat hij het niet eens was met Hermans. De Clercq ging daar niet op in. Pas nadat Hermans de zaak enigszins had gepacificeerd, kwam De Clercq naar Mechelen. De samenhang tussen beide zaken is niet toevallig. De Clercqs houding was typisch voor de leider van een autoritaire vereniging. Conflicten aan de basis werden liefst opgelost zonder de leider er rechtstreeks in te betrekken. Zo kon voorkomen worden dat de leider de verkeerde beslissingen nam en zijn eigen autoriteit schade berokkende.

Staf De Clercq zou uiteindelijk ingrijpen toen Hermans almaar openlijker revolteerde tegen de VNV-leiding. Toen hij in juni 1937 voor een aantal VNV'ers een bezoek aan een kamp van de Duitse vrijwillige arbeidsdienst wou organiseren, werd hem dat door de VNV-leider formeel verboden. Hermans legde het verbod naast zich neer en werd voor onbepaalde tijd geschorst als arrondissementsleider. Ik zal later terugkomen op de precieze toedracht van deze kwestie. Voorlopig stel ik vast dat

Staf De Clercq er niet voor terugdeinsde zijn autoriteit onverkort te laten gelden. Toen Hermans eiste gehoord te worden, antwoordde De Clercq laconiek[64]: 'De Leider van het VNV kent in de beweging geen hogere instantie dan zichzelf. [...] Gij behoort tot het VNV en zijt gehoorzaamheid en trouw verschuldigd. Van de andere kant kan niemand U verplichten erbij te blijven. [...]'

Een dergelijke taal zou De Clercq zeker niet gebruikt hebben ten aanzien van bijv. Hen-

drik Elias, Gerard Romsee, Jeroom Leuridan of Hendrik Borginon. Hierboven hebben we herhaaldelijk meegemaakt dat de VNV-leider ook tegen hen durfde ingaan. In de conflicten die daar het gevolg van waren, stelde De Clercq zich vaak op als een autoritaire leider, maar hij bruuskeerde nooit de personen zelf. Tegenover Hermans hanteerde hij een heel andere taal. Ook in het conflict met Hermans koos De Clercq voor de meest opportune oplossing. Hij dreef de zaken niet echt op de spits. De schorsing van Ward Hermans werd niet openbaar gemaakt en op 21 augustus 1937 werd ze al opgeheven[65]. Op dat moment voerde Hermans een echte hetze tegen Staf De Clercq. De VNV-leider werd daarvan op de hoogte gesteld door de vijanden van Hermans binnen en buiten het arrondissement. Hij handhaafde Hermans niettemin in zijn functie. Het had zeker te maken met het feit dat Hermans gedeeltelijk op de hoogte was van en wellicht ook een rol speelde in de geheime buitenlandse politiek van Staf De Clercq. De Clercq was chanteerbaar en Hermans liet niet na daarvan te profiteren. Belangrijker was het besef dat Hermans buiten het VNV meer schade aan de partij kon berokkenen dan erbinnen.

In september 1937 had te Mechelen een kampdag plaats. De Clercq stuurde er Arthur Bogaerts, de arrondissementsleider van Leuven, op af. Bogaerts moest een redevoering houden en kreeg van de VNV-leider precieze instructies[66]. Op grond van de moeilijke toestand in het arrondissement en vanwege de laster die er tegen de leider van het VNV werd verkondigd, moest vooral de trouw aan de leider worden verkondigd.

'Wij staan in een autoritaire organisatie die tucht vereist van haar leden. De leden hebben te gehoorzamen. Het kan gebeuren dat beslissingen getroffen door de Leiding ons als minder doelmatig of zelfs schadelijk voorkomen. Nog hebben wij te gehoorzamen, want wij beschikken niet over de gegevens om ons een volledig oordeel te vormen, gegevens waarover de Leiding wel beschikt.'

Het was een boodschap zowel aan Hermans als aan degenen die hem contesteerden. Als de VNV-leider besliste Hermans te handhaven als arrondissementsleider, dan moest dat zonder meer worden geaccepteerd door de VNV'ers, ook al was die beslissing in strijd met elke logica. De tegenstanders van Hermans moesten ter wille van de trouw aan de leider gehoorzamen aan een man die zelf de leider belasterde.

Een open discussie zou zonder twijfel het onhoudbare van zo'n situatie aan het licht brengen. Het VNV was echter een autoritaire beweging waar dergelijke fundamentele discussies uit den boze waren. De leiding besliste en de volgelingen voerden uit, hoe absurd de beslissingen ook leken.

Al bij al was midden 1939 het VNV er volgens de ledenstatistiek niet slecht aan toe in het arrondissement. Het is verrassend te constateren dat Mechelen meer leden telde dan bijvoorbeeld Aalst. Toch klaagde Staf De Clercq herhaaldelijk over de financiële prestaties van Mechelen. Begin 1939 noemde hij die nog 'miniem'[67].

Eindnoten:

32 *Strijd*, 21 juni 1936.
33 ARA, KA, Bundel 207. 'Opdracht aan de arrondissementsleiders', 5 september 1936.
34 ARA, KA, Bundel 922. Brief van Staf De Clercq aan Jeroom Leuridan, 28 februari 1939.
35 ARA, KA, Bundel 946. 'Vertrouwelijk memorandum over de politiek van het VNV', Pinksteren 1937.
36 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. *Het geval Ponette*, bijlage bij *De Voorpost*, 5 maart 1940.
37 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Staf De Clercq aan Maurice Ponette, 9 augustus 1937.
38 G. Verschoore, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Oudenaarde* [...], p. 57.
39 Cf. artikel van André Van den Berghe in *Strijd*, 3 maart 1940.
40 *Hou-Zee*, 14 november 1936.
41 W. Massin, *Van KVV tot VNV* [...], in: *Het Oude Land van Loon*, Jb. 1990, p. 237.
42 *De Bilsenaar*, 24 en 31 oktober 1936.
43 *De Nieuwe Kempen*, 30 mei 1936.
44 *De Nieuwe Kempen*, 4 april 1936.
45 B. Verhaert, *De Turnhoutse Vlaams-nationale organisatie* [...], p. 71.
46 *De Nieuwe Kempen*, 9-16 november 1935; 8 en 29 februari 1936.
47 *De Nieuwe Kempen*, 10 oktober 1936.
48 *De Nieuwe Kempen*, 26 december 1936.
49 *De Nieuwe Kempen*, 9 januari 1937.
50 *De Nieuwe Kempen*, 26 februari en 28 mei 1938.
51 ARA, KA, Bundel 942. Brief van Jan L'Ecluse aan Hendrik Elias, 20 oktober 1936.
52 ARA, KA, Bundel 922. Brief van Staf De Clercq aan Jeroom Leuridan, 28 februari 1939.
53 AMVC, Dossier VNV, V 34597 D. Volksvergadering in Broechem, 21 juni 1936.
54 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Edgar Lehembre, [begin mei 1936].
55 Cf. infra, p. 284.
56 Th. Vanderkindere, *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen* [...], pp. 87-89.
57 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 87; R. Van Doorslaer, *De Kommunistische Partij van België* [...], p. 60.
58 AMVC, Dossier Adelfons Henderickx, H 504 D. Brief van Adelfons Henderickx aan Jan Timmermans, 8 november 1938.
59 A. Himpe, *De Beweging In Huis* [...], p. 59.
60 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Ernest Van den Berghe aan Hendrik Borginon, 27 januari 1938.
61 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Jef De Mayer (VNV-afdelingsleider Mechelen) en andere Mechelse VNV-leiders aan Staf De Clercq, 9 december 1936.
62 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Staf De Clercq aan Jef De Mayer, 27 november 1936.
63 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Jef De Mayer e.a. aan Ward Hermans, 2 januari 1937.
64 ARA, KA, Bundel 941. Brief van Staf De Clercq aan Ward Hermans, 14 juni 1937.
65 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Staf De Clercq aan Ward Hermans, 21 augustus 1937.
66 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Staf De Clercq aan Arthur Bogaerts, 3 september 1937.
67 ARA, KA, Bundel 922. Brief van Staf De Clercq aan Jeroom Leuridan, 28 februari 1939.

7.6 De nevenorganisaties

7.6.1 Het Vlaams Nationaal Syndicaat en Arbeidsorde

De verkiezingen van 1936 brachten duidelijk de afhankelijke relatie van het VNS ten aanzien van het VNV aan het licht. Op de VNV-lijsten stonden talrijke VNS-functionarissen. Vele onder hen werden verkozen. In de Kamer werden VNS-leider Karel Lambrechts en de secretarissen Jef Deumens en Jef Devroe verkozen. In de Oostvlaamse provincieraad werd algemeen secretaris Marcel De Ridder verkozen. Hij werd ook lid van de Bestendige Deputatie na het bestuursakkoord tussen Vlaams-nationalisten en katholieken. In de Westvlaamse provincieraad werden twee

VNS-secretarissen verkozen: Achiel Soenens en August Cauwelier. In de Limburgse provincieraad had VNS-secretaris Jef Hermans zitting.

De Vlaams Nationaal Blok-formule bood tijdens de verkiezingsstrijd de gelegenheid de samenwerking tussen het VNV en het VNS voor te stellen als een samenwerking tussen twee onafhankelijke organisaties. Al vlug was er van dat onderscheid geen sprake meer. De meeste verkozen VNS'ers oefenden hun mandaat uit als VNV'ers. Het feit dat VNS-leider Karel Lambrechts kort na de verkiezingen van 1936 een kaderfunctie in het VNV aanvaardde, onderstreept de feitelijke symbiose.

Dat wil echter niet zeggen dat de symbiose tussen VNV en VNS rimpelloos verliep. Sommige lokale VNS'ers zagen in de Vlaams Nationaal Blok-formule een goede gelegenheid om onafhankelijk van het VNV een politieke werking te starten. Zo kwamen er in het arrondissement Mechelen moeilijkheden met VNS-secretaris Edmond De Ridder. In Willebroek stichtte hij een ‘Vlaams Blok’-afdeling. In een dispuut dat rees toen VNV-arrondissementsleider Ward Hermans hiertegen reageerde, zou De Ridder gerepliceerd hebben dat er in het parlement veel meer leden van het Vlaams Nationaal Blok zaten dan VNV'ers en dat de oprichting van Vlaams Blok-kernen dan ook gerechtvaardigd was[68].

Doordat het VNS een aparte organisatie vormde met specifieke doeleinden waren conflicten tussen VNS- en VNV-functionarissen nooit helemaal uitgesloten. Zolang de conflicten zich niet konden identificeren met politieke tegenstellingen bleven dit soort problemen geïsoleerd. Na de zomer van 1936 lijken ze veel minder frequent voor te komen, al verdwenen ze niet helemaal.

Een typisch en betekenisvol incident had betrekking op de ziekenfondsvoorzitter in Waregem. De Vlaams-nationalistische ziekenfondsen waren evenmin als het vroegere Vlaams Nationaal Vakverbond onberoerd gebleven bij de politieke ontwikkelingen in het Vlaams-nationalisme. Net zoals het vakverbond waren de meeste fondsen gaan aanleunen bij het VNV en dat deed ook de overkoepelende Landsbond. Jan De Neve, de voorzitter van de ‘Landsbond der Vlaams Nationale Mutualiteiten’ was in 1936 op de Vlaams Nationaal Bloklijst te Aalst verkozen als senator. Luc Matthys, de leider van de Sociale Centrale van het VNV, was de voorzitter van het dagelijks bestuur van de Landsbond.

Noël Vanhoutte, ziekenfondsvoorzitter in Waregem, leefde in onmin met de VNV'ers uit zijn streek. Dat kwam doordat hij niet VNV-gezind zou zijn geweest. Begin 1938 deed arrondissementsleider Frans Strubbe daarover zijn beklag bij gouwleider Jeroom Leuridan die zich op zijn beurt tot Staf De Clercq wendde. Volgens Leuridan kreeg Vanhoutte steun van Jef Devroe omdat hij zijn werk uitstekend deed. Devroe was al voor de verkiezingen van 1936 een voorstander van een onafhankelijk VNS. Het is dus niet zo verwonderlijk hem partij te zien kiezen voor een competent ziekenfondsvoorzitter. Jeroom Leuridan zag in het feit dat de man in kwestie inderdaad bekwaam was, een reden te meer om in te grijpen: ‘daarin juist ligt het groeiend gevaar: stijgende invloed; lastiger opruiming in de toekomst’.

De houding van Leuridan illustreert treffend de manier waarop het VNV de zg. onafhankelijke sociale organisaties in zijn kielzog taxeerde: ze stonden in functie van het VNV en hun optreden mocht alleen het belang van het VNV dienen.

Het VNS ondervond dit naar aanleiding van de oprichting van Arbeidsorde, na het sluiten van het akkoord VNV-Rex.

Het akkoord VNV-Rex bevatte de bepaling dat Rex zou streven naar de aansluiting van zijn ziekenfondsen en vakverenigingen bij ‘Ik Dien’[69]. Het was een merkwaardige

bepaling. ‘Ik Dien’ was in feite de werklozenkas van het VNS. Men mag aannemen dat de bepaling eigenlijk betekende dat Rex zou ijveren voor de aansluiting van haar leden bij het VNS en bij de Vlaams-nationalistische ziekenfondsen. Wellicht was de vermelding van ‘Ik Dien’ in de overeenkomst een handigheidje van de VNV-onderhandelaars die hoopten dat de neutrale naam de rexisten gemakkelijker zou doen toehappen.

Niets wijst erop dat de VNV-leiding de VNS-leiding consulteerde i.v.m. het akkoord VNV-

Rex. Tegen een eenvoudige toetreding van rexisten tot het VNS zal de leiding wel geen bezwaar hebben gemaakt. Het valt wel te betwijfelen of dat zo bleef toen de concrete plannen bekend werden.

In de onderhandelingen die plaatsgrepen na de ondertekening van het akkoord werd beslist dat VNV en Rex een gemeenschappelijke 'sociale organisatie' zouden vormen: Arbeidsorde. Alweer wijst niets erop dat de VNS-leiding werd geconsulteerd. Men mag aannemen dat waar de commotie bij het VNV groot was naar aanleiding van de samenwerking met Rex, dit niet minder het geval was in VNS-kringen. Daar nam de samenwerking immers een wel zeer concrete vorm aan.

Op 28 november 1936 werd de 'Vlaamse Arbeidsorde' officieel gesticht. In Brussel had een stichtingsvergadering plaats waar Victor Leemans, de leider van de organisatie, het woord voerde. Hij stelde er de Algemene Raad van Arbeidsorde voor: daarin hadden zitting voor het VNS: Karel Lambrechts, Luc Matthys en August De Wilde. Deze laatste was VNS-secretaris in Gent, waar hij ook politiek actief was in de entourage van Hendrik Elias. Van de zijde van Rex waren de vertegenwoordigers: Paul De Mont, Robert Gits en Eugène Mertens de Wilmars.

De leiding van Arbeidsorde bestond dus uit VNV'ers (VNS'ers) en Vlaamse rexisten. De organisatie werd aanvankelijk de Vlaamse Arbeidsorde genoemd om een onderscheid te maken met een nog op te richten organisatie in Wallonië. Toen de rexisten zich later terugtrokken werd het gewoon Arbeidsorde.

Over de contacten en onderhandelingen die aan de stichting van Arbeidsorde voorafgingen, is weinig bekend. Door wie en wanneer werd bijv. Victor Leemans aangezocht als leider? Het beschikbaar archief van Victor Leemans leert hierover niets. Het archief bevat trouwens geen enkel stuk waaruit blijkt dat Leemans voor de oorlog een actieve rol speelde in het VNV[70].

Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij Leemans al in de beginperiode van het VNV trachtte over te halen mee te werken om het VNV in het Waasland - Leemans woonde in Stekene - op gang te trekken. Leemans kon daartoe niet bewogen worden omdat hij het VNV te onvoldragen vond en het niet beantwoordde aan zijn opvattingen. Toen het VNV na de verkiezingen van mei 1936 eindelijk doorbrak in het Waasland en er voor het eerst een volksvertegenwoordiger werd verkozen, die bovendien als een volgeling van Leemans beschouwd kon worden, was het tij gekeerd. Toen de VNV-leiding hem de leiding van Arbeidsorde aanbood hapte hij meteen toe, aldus Elias[71].

Victor Leemans had zich een reputatie opgebouwd als hoofdredacteur van *Jong Dietschland*. In het VNV en bij vele vlaamsgezinde katholieken genoot hij aanzien als kenner van sociale en economische systemen. Leemans had zijn kennis verworven aan Duitse universiteiten. In Duitsland beschikte hij over een uitgebreid netwerk van contacten, ook met functionarissen van het nieuwe regime[72]. Hij was een aanhanger van het Duitse en Oostenrijkse corporatisme waarover hij talloze artikelen schreef en lezingen gaf. Ook inzake het nationaal-socialisme en het fascisme ging hij door als een specialist. Het baart geen verwondering hem aan te treffen in de kring rondom Odiel Spruytte met wie hij nauwe contacten onderhield en die hem zeer beïnvloedde. Samen met Spruytte oriënteerde hij zich op de 'universalistische' leer van Othmar Spann[73].

In de lezing die Leemans in de Brusselse 'Brasserie Flamande' hield ter gelegenheid van de stichting van Arbeidsorde schetste hij zijn ideeën over arbeid, economie en maatschappij[74]. Het is een idealistisch-utopische visie die een corporatistische ordening van de maatschappij voorstond. In een bijzonder wollige taal had hij het over de 'corporatieve zelforganisatie van de maatschappij'. Het is onmogelijk uit zijn tekst te begrijpen wat hij er precies mee bedoelde. In ieder geval wees hij staatsinterventie in de economie af en vanzelfsprekend moesten ook de vakbonden eraan geloven. Het voluntarisme was het sluitstuk van zijn

theorie. Voor de arbeiders zou de Vlaamse Arbeidsorde het socialisme verwezenlijken, ‘niet door de socialisering van de productiemiddelen maar door de socialisering van het hart en de geest [...]’.

Volgens Leemans was er maar ruimte voor een harmonieuze samenleving, vanzelfsprekend een katholieke samenleving, daarover kon geen twijfel bestaan. De sociale orde kon maar gedijen in een nieuwe politieke orde die komafmaakte met de ‘materialistische partijenstaat’.

In wezen verschilden Leemans' opvattingen niet zo heel veel van wat het VNS tot dan toe had verkondigd. Doctrinair betekende de oprichting van Arbeidsorde allerminst een breuk. Organisatorisch zou er trouwens niet veel veranderen. Leemans zei in zijn maiden-speech dat Arbeidsorde vooral studiewerk zou leveren. Het was niet de bedoeling afdelingen van Arbeidsorde op te richten. In de praktijk betekende het dat op het terrein de VNS-organisatie gewoon voortwerkte. In theorie zou het VNS als arbeiders- en bediendenvereniging een aparte corporatie vormen in Arbeidsorde, waar ook nog in corporaties zou worden voorzien voor werkgevers, ambtenaren, landbouwers, onderwijzend personeel en mensen uit de medische sector. De aankondiging van de oprichting van enkele van die corporaties verscheen in *Volk en Staat*, maar van een effectieve werking was er nooit sprake[75]. Arbeidsorde heeft nooit een ledenwerking gehad buiten het VNS[76]. Arbeidsorde had buiten Victor Leemans zelf geen bezoldigde medewerkers die door het VNS werden betaald. Arbeidsorde bracht ook niet de minste verandering in de afhankelijkheidsrelatie van het VNS ten opzichte van het VNV.

Het enige effectieve gevolg van de oprichting van Arbeidsorde was het organiseren van enkele congressen en de oprichting van het maandblad *Arbeidsorde* dat vanaf 1938 verscheen. Daarin kon Victor Leemans zijn theorieën kwijt. Voordien verschenen van hem geregeld artikelen in de VNV-pers. Met een beetje slechte wil zou men kunnen stellen dat Arbeidsorde in feite een papieren organisatie was die Victor Leemans op een elegante manier bij de VNV-werking betrok.

De stichting van Arbeidsorde had wel enige consequenties voor het politieke terrein. Het bemoeilijkte ten zeerste de toenadering tussen het VNV en de KVV. Het akkoord KVV-VNV werd weliswaar tien dagen na de oprichting van Arbeidsorde getekend, maar het is duidelijk dat de stichting van Arbeidsorde het verzet van het ACV en het ACW fel heeft aangewakkerd. Het ACW voerde de week na de oprichting van Arbeidsorde een campagne tegen het totalitarisme, waarmee het communisme én het fascisme werd bedoeld. Arbeidsorde werd daarin niet gespaard. In de christen-democratische pers werd sterk de nadruk gelegd op het feit dat het VNV en Arbeidsorde de vakbondsvrijheid wilden fnuiken.

De inbreng van Rex in Arbeidsorde bleef een dode letter aangezien Rex nauwelijks over een sociale organisatie beschikte. Dat bleek uit een onderzoek bij het VNS. Eind maart 1937 hield Karel Lambrechts een enquête in zijn organisatie. Hij peilde naar de kwaliteit van de rexistische bonden en naar de weerslag van een samenwerking op het VNS. Twaalf rapporten van regionale VNS-leiders kwamen binnen. Geen enkel antwoord was positief over het plaatselijk vakverbond van Rex. In twee streken was er geen organisatie actief, in de andere was de organisatie maar zwak uitgebouwd. De leden van de bonden worden meestal beschouwd als mensen die zich verplicht voelden zich te organiseren omdat hun werkgever een rexist was. De meesten hadden

geen overtuiging of het waren 'slippedragers van de patroons'. Geen enkele respondent was van mening dat een samenwerking met de Rex-bonden enig voordeel kon opleveren. Integendeel, sommigen meenden dat dan elke VNS-werking onmogelijk zou worden. Enkelen maakten van de gelegenheid gebruik om te signaleren dat het akkoord-Rex-VNV al leden had gekost. De enquête-uitslagen waren totaal afwijzend tegenover een samenwerking met de Rex-bonden. Ze bracht bovendien aan het licht dat sommi-

gen de samenwerking VNV-Rex reeds rampzalig vonden. De respondent uit Zottegem schreef dat het VNS af te rekenen had met een campagne van de socialistische bonden die het VNS beschuldigden samen te werken met Rex. Vooral in de industriecentra Ronse, Geraardsbergen en Zottegem had zoiets gevolgen.

De VNS-enquête zal voor de VNV-leiding wel een reden te meer geweest zijn om haar beleid t.a.v. Rex bij te sturen. Toen het akkoord na de nederlaag van Léon Degrelle bij de tussentijdse verkiezingen op 11 april 1937, bovendien politiek erg oninteressant werd en er ook in het VNV zelf steeds meer verzet rees, trok de VNV-leiding haar conclusies en schorste het akkoord om het later, september 1937, op te zeggen[77].

Met de opzegging van het akkoord hield ook de (theoretische) medewerking van Rex aan Arbeidsorde op. Op het eerste congres van Arbeidsorde treffen we alleen nog Vlaams-nationalistische sprekers aan.

Het eerste congres werd op 7 november 1937 in Antwerpen gehouden. Het was een groots opgezette manifestatie. In de ochtend hadden acht verschillende sectievergaderingen plaats in zoveel diverse zalen in de stad. De sociale en economische problematiek in zowat het hele maatschappelijk spectrum kwam aan bod. 's Middags kwam een algemene vergadering samen met als belangrijkste sprekers Robert Van Genechten[78] over ‘De zelfmoord van het kapitalisme’ en Victor Leemans over ‘De ontworpen bedrijfsorganisatie en de sociale ordening’[79]. Naast VNV'ers (Karel Lambrechts, Luc Matthys, Jef Deumens e.a.) treft men bij de andere sprekers, voorzitters en secretarissen van de secties, mensen aan uit dat moeilijk af te bakenen gebied tussen Vlaams-nationalisme en politiek katholicisme: Ferdinand Brieven[80], Maurits Langohr[81], Piet Meuwissen[82], Jos Custers[83], Paul Beeckman en Tony Herbert. Het congres kan zeker gezien worden als een poging om de Vlaamse Concentratie nieuw leven in te blazen. In vergelijking met het congres van de Vlaamse Concentratie een anderhalfjaar eerder, konden nu maar tweederangsfiguren ten tonele worden gevoerd.

Victor Leemans was enkele maanden eerder al betrokken bij een poging om een zogenaamde apolitieke concentratie van sociale organisaties tot stand te brengen. Concreet ging het over contacten tussen hem en Antoon Wolfs, secretaris van de Centrale van Openbare Diensten van het ACV. Wolfs had al in het midden van de jaren twintig zijn sympathie voor het Vlaams-nationalisme laren blijken[84]. Nu stelde hij een plan op voor een versmelting van de ‘christelijke syndicale organisatie’ dat hij bezorgde aan Victor Leemans. Leemans vond het een basis voor een principe-akkoord[85]. De VNV-leiding besliste er anders over. De manier waarop deze beslissing werd geformuleerd, geeft een goed beeld van de onderlinge verhoudingen. De VNV-leiding liet eerst weten voorstander te zijn van een gedepolitiseerde sociale organisatie. Het VNV ‘steunde’ het VNS maar voorlopig, tot wanneer een apolitieke vakbond ontstond. De leiding had kennis genomen van de onderhandelingen tussen de leider van Arbeidsorde en een lid van het hoofdbestuur van het ACV. Als het ACV echte waarborgen bood - wat nu niet het geval was - voor een duurzame depolitisering, dan zou de VNV-leiding ‘met welwillendheid het vraagstuk van de eenheidsorganisatie [...] bespreken en hiertoe haar gezag in de schaal [...] werpen tegenover VNS’. Voorlopig bestond er geen enkele aanleiding ‘om de leiding van het VNS te betrekken in de besprekingen’.

De VNV-leiding besliste dus wat de VNS-leiding te doen en te laten had. Omdat een concentratie niet paste in het politieke kraam van de VNV-leiding, of althans van een deel van de VNV-leiding - Gerard Romsee was bijvoorbeeld betrokken bij de besprekingen met Wolfs - mocht VNS niet deelnemen aan de besprekingen. Het is wel frappant dat in hetzelfde stuk de VNV-leiding zich voorstander noemt van gedepolitiseerde vakbonden! Door deze beslissing floot de VNV-leiding Victor Leemans terug, want zonder de steun van VNS had hij helemaal niets achter zich.

De werkelijke omvang van het VNS is niet gemakkelijk te achterhalen. Zoals de VNV-pro-

paganda sprak de VNS-berichtgeving voortdurend over expansie. De werfacties volgden elkaar op. Net zoals in de partij kregen de afdelingen concrete opdrachten, afhankelijk van hun grootte en potentiële werfcapaciteit. VNS-leiders kregen de opdracht leden te werven door huis-aan-huisbezoeken. In november 1937 gaf de VNS-leiding *De Catechismus van de huisbezoeker* uit, een vademecum om efficiënt leden te werven. In het VNS-weekblad *Sinjaal* en in de VNS-rubrieken van de VNV-bladen verschenen geregeld zegeberichten over de bereikte resultaten. Zelden werd gerept over het totale ledental. Volgens Marcel De Ridder in *Sinjaal* van 11 september 1938 telde VNS toen 25.000 leden. Dat lijkt een realistisch getal. Het ACV schatte het aantal VNS'ers in maart 1939 op 26.622[86]. *De Schelde* schreef op 15 september 1939 dat VNS toen 30.047 leden telde. Dat aantal wordt overgenomen in een document dat tijdens de oorlog door Arbeidsorde aan de bezetter wordt overhandigd. Daarin wordt opgegeven dat het VNS eind april 1940 30.047 leden telde[87]. Meteen wordt duidelijk dat één van de twee opgaven onjuist is. Het is immers niet zeer waarschijnlijk dat het VNS in september 1939 en april 1940 precies evenveel leden had. Men mag niettemin aannemen dat het VNS net voor de bezetting een 30.000-tal leden telde[88]. Men constateert dat het VNV toen ongeveer evenveel leden had.

Het genoemde oorlogsdocument geeft ook een opgave van de ledentallen van de diverse ‘centrales’ van het VNS. Eigenlijk gaat het om een opgave van de verzekerden tegen werkloosheid, opgedeeld volgens sector, aangezien er in het VNS geen centrales bestonden. De aanwezigheid van VNS in de meeste sectoren is marginaal te noemen. Alleen in de landbouw, de mijnbouw en de hout-, bouw- en meubelsector had VNS meer dan 10% van het totaal aantal Vlaamse vakbondsleden. Het meest in het oog springt het grote aandeel (meer dan 40%) werknemers in de hout-, bouw- en meubelsector in het totale VNS-ledental. Een verklaring hiervoor ligt niet voor de hand.

De werklozenkas ‘Ik Dien’ noteerde eind 1937 een saldo van 9.325.397,61 frank. Ze behoorde daarmee tot de middelgrote werkloosheidskassen van België. Ter vergelijking: de Centrale der Liberale Vakbonden had toen iets meer dan 16 miljoen frank in kas, de grootste kas meer dan 75 miljoen[89].

Op 25 augustus 1938 telde het VNS 21 hoofdkantoren en acht gewestelijke kantoren. Oost-Vlaanderen bleef met negen hoofdkantoren en drie gewestelijke kantoren het kerngebied van het VNS. Ook in West-Vlaanderen was er een relatief dichte organisatie: vijfhoofden twee gewestelijke kantoren; volgden nog Antwerpen met zes kantoren (3-3), Brabant met drie (3-0) en Limburg met één kantoor[90].

De leiding van het VNS bleef grotendeels ongewijzigd. De algemene leiding bestond uit ‘Hoofdvoorzitter’ - de democratische terminologie bleef gehandhaafd - Karel Lambrechts, ondervoorzitter Jef Devroe, hoofdsecretaris Marcel De Ridder en Luc Matthys. Victor Leemans maakte er ook deel van uit. Zo had men de merkwaardige situatie dat de leider van Arbeidsorde tegelijk lid was van de leiding van een in principe ondergeschikte organisatie.

De VNV'ers/VNS'ers in het parlement ontwikkelden een bijzondere aandacht voor sociaal-economische aangelegenheden, in het bijzonder voor de sociale wetgeving. Karel Lambrechts diende diverse wetsvoorstellen in. Op 17 november 1936 diende hij een voorstel in om het betaald verlof uit te breiden tot de Belgische werknemers

die in het buitenland werkten voor rekening van een Belgische onderneming[91]. Op 11 juni 1937 diende hij een wetsvoorstel in tot het uitvaardigen van amnestie voor strafmaatregelen tegen werklozen die de werkloosheidsreglementering hadden overtreden zonder bedrieglijke bedoelingen[92]. Overtredingen waren onvermijdelijk gezien de ingewikkeldheid van de reglementen, aldus Lambrechts in de toelichting van zijn voorstel. Jef Devroe diende op 23 december 1937 samen met enkele partijgenoten een wetsvoorstel in dat in een regeling voorzag voor het ouderdomspensioen van mensen die niet de vereiste stortingen hadden gedaan[93]. Op 25 mei 1939 diende Devroe een voorstel in dat de loonregelingen die getroffen werden door de

paritaire commissies in de bedrijven, bij Koninklijk Besluit verplicht zou stellen voor alle werknemers van het bedrijf[94].

Het VNS verloor einde 1938 zijn orgaan *Sinjaal*. Onder druk van de VNV-leiding besliste de VNS-leiding dat de VNS'ers voortaan *Strijd* zouden ontvangen waarin een vaste rubriek van het VNS verscheen. De beslissing had in de eerste plaats te maken met de financiële moeilijkheden waarin de VNV-pers zich bevond. De VNV-leiding was van in den beginne al niet enthousiast voor een apart VNS-orgaan. Ze vreesde immers dat daardoor het onafhankelijkheidsstreven zou worden aangewakkerd.

Na het verdwijnen van *Sinjaal* werd het voor de VNS-leiding moeilijk om de schijn te redden. Terwijl ze het ideaal van gedepolitiseerde vakbonden hoog in het vaandel voerde, moest ze nu gedogen dat haar leden een partijweekblad kregen. Het dictaat van de VNV-leiding zorgde niet voor grote problemen, noch bij de VNS-leiding noch bij de basis. Het bewijst slechts dat het VNS in feite een VNV-organisatie was. Op alle echelons bestond het VNS voor het overgrote deel uit VNV'ers. De vakbondsactie werd hoofdzakelijk beschouwd als een ondersteunende activiteit voor de politieke actie van de partij. De belangrijkste activiteit van het VNS bestond in het werven van leden, wat gelijkstond met de uitbreiding van de VNV-invloed. De eigenlijke vakbondswerking was totaal ondergeschikt aan dit doel[95].

7.6.2 Het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond, de VNV-studenten en de Werfbrigade

Op de Algemene Raad van 12 februari 1937 meldde Staf De Clercq dat de VNV-studenten aan de universiteiten voortaan georganiseerd zouden worden in aparte verenigingen. De Gentse leider was Theo Luykx, de Leuvense ene Van de Weerdt. De algemene leider van de ‘studentenbrigades’ was de Aalsterse arrondissementsleider Jozef Coene. Vanaf februari 1937 werd een maandblad uitgegeven voor de VNV-studenten: *Volkskamp*. Theo Luykx en Jozef Ampe behoorden tot de redactie. Luykx getuigde dat Hendrik Elias in feite de eindcontrole over de inhoud had. Elias paste ook de tekorten van het tijdschrift bij[96]. In 1939 telde de VNV-studentenvereniging 61 leden[97]. Men moet er rekening mee houden dat er onder de studenten meer sympathisanten zijn geweest dan effectieve leden. Louis Vos stelt dat in Leuven de VNV-studentenvereniging relatief sterk stond. De VNV-studenten vielen op door hun soldateske stijl[98]. AVNJ-leider Hilaire Gravez voelde deze ontwikkeling aan als een nieuwe aanslag op zijn bevoegdheid. Hij had zich niet neergelegd bij de sedert begin 1936 van kracht zijnde bepaling dat jongeren die ouder waren dan 18 jaar niet meer door het AVNJ georganiseerd mochten worden. Op de Algemene Raad van 12 februari 1937 zei de VNV-leider dat hierover nog steeds discussie bestond, maar dat de VNV-leiding had beslist dat de 18-jaargrens gehandhaafd bleef.

Staf De Clercq stelde eind 1937 Jan Seghers aan als leider van de ‘Volksjeugd’. De Volksjeugd omvatte de jongeren tot 18 jaar, m.a.w. het eigenlijk AVNJ. Hilaire Gravez vatte dit - niet helemaal ten onrechte - op als een maneuver om hem nu helemaal buiten spel te zetten. De VNV-leiding had twee redenen om Gravez terzijde te schuiven. Ten eerste slaagde hij er niet in het AVNJ op poten te stellen. Hij had een

drukke artsenpraktijk, zetelde sinds 1936 in de Senaat, was voorzitter van het Vlaams Geneesherenverbond en hoofdredacteur van *Deltakamp*. Veel tijd voor de praktische organisatie van het AVNJ bleef er niet over. Begin 1938 was er eigenlijk alleen in West- en Oost-Vlaanderen een beperkte AVNJ-werking. In West-Vlaanderen was het AVNJ bovendien tot stand gekomen buiten Gravez om. Toen Staf De Clercq in maart 1938 een vergadering hield voor het AVNJ-kader kwamen tien AVNJ-leiders opdagen. Dat was, aldus De Clercq, nagenoeg het volledige kader. Een tweede reden om

Gravez' bevoegdheid in te krimpen was diens groeiende onwil om zich te onderwerpen aan het gezag van de VNV-leiding. Hij schaarde zich steeds openlijker aan de zijde van de Grootnederlandse dissidenten buiten het VNV (o.m. het AKDS) en de extreem duitsgezinden binnen het VNV. *Deltakamp* straalde meer en meer de 'Diets-Germaanse geest' uit, zoals Gravez dat zelf uitdrukte[99]. *Deltakamp* toucheerde overigens een kleine subsidie van het bureau-Holthöfer. Het ging om een maandelijkse steun van 100 RM die door het *Auslandpressebüro* werd verstrekt. In het begin van 1938 werd de steun al stopgezet[100]. Binnen het VNV groeide het verzet tegen de al te pro-Duitse houding van het blad. Gravez van zijn kant belegde geheime vergaderingen met de bedoeling het AVNJ te onttrekken aan de invloed van het VNV.

De benoeming van Jan Seghers tot redactiesecretaris van *Deltakamp* deed voor Gravez de deur dicht. Hij liet Staf De Clercq weten dat hij de aanstelling van Seghers zou negeren. Toen de VNV-leider hem hierover uitleg vroeg, verklaarde Gravez op een bijeenkomst, 24 maart 1938, dat hij het AVNJ als een zelfstandige organisatie beschouwde en dat hij daardoor geen rekenschap hoefde te geven. Gravez zei nog dat hij onderhandelingen had aangeknoopt met het DJV van Edgar Boonen. Die contacten beloofden een succes te worden op voorwaarde dat het AVNJ zich als een zelfstandige jeugdorganisatie zou opstellen[101].

Staf De Clercq reageerde onmiddellijk. Drie dagen later, 27 maart 1938, riep hij in Gent een vergadering samen. Een aantal VNV-leiders die in hun ambtsgebied AVNJ-kernen hadden, de leiders van de VNV-studenten, de stafoverste van de Werfbrigade en het AVNJ-kader waren aanwezig. Staf De Clercq gaf er zijn relaas van de feiten en deelde zijn beslissing mee: Hilaire Gravez werd als AVNJ-leider vervangen door Edgar Lehembre die voortaan de titel 'Diets jeugdleider' zou dragen. De Clercq verzocht alle aanwezige jeugdleiders na naamafroeping op te staan en de groet te brengen als teken van hun akkoord. Behalve de leider van Aalst die bedenktijd vroeg, volgden alle aanwezigen dit verzoek op. Voorts ontsloeg De Clercq iedereen van de eden die eerder voor Gravez waren afgelegd en nam vervolgens van ieder afzonderlijk een nieuwe eed af. Zo verliep de ceremonie waarbij allen naar voren traden en de eed aflegden: 'Ik zweer trouw aan Dietsland, aan het VNV en aan de Leider', waarop De Clercq telkens antwoordde: 'Uw eed is aanvaard.'[102] Heel het gebeuren illustreert de bloedige ernst waarmee Staf De Clercq zijn autoritaire leiderschap opnam.

Zo verloor Hilaire Gravez in één slag de organisatie waarvan hij zich de leider waande. Hij ontpopte zich tot een hevig tegenstander van het VNV en zou tijdens de bezetting bij de SS terechtkomen. *Deltakamp* werd nog een tijdje door Gravez uitgegeven. Het AVNJ gaf voortaan het maandblad *Jong Dietschland* uit, onder hoofdredactie van Jan Seghers[103].

Niets wijst erop dat het AVNJ nu beter functioneerde. Wel was het gevaar geweken voor een politieke dissidentie van de jongeren.

Een van de redenen waarom Hilaire Gravez van het VNV vervreemdde, lag in het feit dat hij het onttrekken van de militantenorganisatie moeilijk kon verteren. Begin 1936 kreeg Herman Van Ooteghem de verantwoordelijkheid voor de uitbouw van de zg. 'Grijze Brigade' die begin 1937 werd omgedoopt tot 'Werfbrigade'. Deze geüniformeerde militantenorde ontving haar bevelen rechtstreeks van de VNV-leider. Staf De Clercq ijverde van bij de stichting van het VNV voor een organisatie van

trouwe militanten die te zijner beschikking stond, los van de regionale organisaties. Dit streven veroorzaakte spanningen bij de lokale VNV-leiders die in hun territorium een organisatie zagen opduiken waarover ze in principe geen controle hadden. Op de Algemene Raad van 12 februari 1937 meldde Staf De Clercq dat een regeling zou worden getroffen inzake de verhouding tussen de Werfbrigades en de arrondissementsleiders[104].

In het VNV-programma dat in de lente van 1937 verscheen, werd de Werfbrigade vermeld als een aparte geleding van het VNV, naast mannen-, vrouwen- en jeugdorganisaties[105].

In de praktijk was de Werfbrigade een ordedienst die vooral optrad op grote bijeenkom-

sten. Vooral op de VNV-Landdagen liepen de geüniformeerde leden in de kijker. In de dagelijkse werking van de partij werd de Werfbrigade ingeschakeld voor allerlei praktische klussen. De plaatselijke leiders waardeerden de Werfbrigade als een bruikbaar instrument om allerlei karweien op te knappen. In het VNV-programma van 1937 stond:

'De Werfbrigade: de stille en naamloze werkers in het grauwe uniform. Zij hebben de verbintenis aangegaan bij dag en bij nacht klaar te staan voor de strijd: geen werk is hun te min, geen taak is hun te zwaar. Zij vormen het keurkorps der propagandisten. Zij vragen geen lof en zij krijgen geen lof. Zij zijn nummers in het gelid [...].'

Staf De Clercq verwees naar de Werfbrigademan als het prototype van de 'politieke soldaat'. De incidenten in Edingen op 6 maart 1938, waarover ik verderop nog zal uitweiden, bewijzen dat Staf De Clercq de notie 'politieke soldaten' ernstig opnam. Hij meende dat een gemilitariseerde kern militanten een belangrijke rol kon spelen in het politieke proces. Het was geen lyriek toen de VNV-leider op de Landdag van 1938 ten overstaan van de Werfbrigade verklaarde[106]:

'Uw ziel, uw toewijding en uw geloof [zal] uw totnogtoe betrekkelijk klein aantal in Vlaanderen doen uitgroeien tot het weleens alles overrompelende leger der duizenden politieke soldaten in dienst van ons Diets ideaal.'

Einde 1938 deed Herman Van Ooteghem zijn beklag bij de VNV-leider[107]. Hij was zijn 'nummerstatus' blijkbaar een beetje beu. Hij meende dat hem de mogelijkheid moest worden gegeven zijn militanten geestelijk te vormen. 'Geen discussies, maar hun ex professo verkondigen aan de hand van brochures wat het VNV wil.' In Gent, het arrondissement waar hij woonde, was hem te verstaan gegeven dat hij zich daar niet mee had te bemoeien. De arrondissementsleiding beschouwde hem net goed genoeg om de militanten te drillen. 'Zorg alleen dat wij soldaten hebben', kreeg hij te horen. Van Ooteghem klaagde er ook over dat de vergoedingen die hem door de algemeen secretaris waren toegezegd niet werden uitbetaald.

De klachten zijn ongeveer dezelfde als die van Reimond Tollenaere toen hij begin 1934 probeerde in de schoot van het VNV een Kernbeweging te organiseren. De Clercqs mogelijkheden waren beperkt. Hij stond in principe achter de Werfbrigade, maar een conflict met belangrijke VNV-leiders kon hij zich niet permitteren. De belangrijkste boodschap die hij Van Ooteghem meegaf, was dat hij vooral niet in conflict mocht komen met Hendrik Elias. De Clercq zou zelf wel een en ander proberen te regelen.

Tot aan de bezetting bleef de Werfbrigade een eerder bescheiden groep. In het licht van de buitenlandse politiek van de VNV-leider won een goed georganiseerde militantenorganisatie wel aan belang. Het is allicht geen toeval dat de Werfbrigade in 1939 onder het bevel werd geplaatst van Reimond Tollenaere. Herman Van Ooteghem werd 'Stafoverste'. De Werfbrigade werd de kern van de Militaire Organisatie waarover ik verderop zal handelen.

7.6.3. Het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond

De ontwikkelingsgang van het VNVV tussen 1936 en 1940 is bij gebrek aan bronnenmateriaal niet gemakkelijk te beschrijven. Het maandblad *Nele* leert niet

veel over de organisatorische ontwikkeling en de VNVV-berichten in *Strijd* al evenmin. Heel uitgebreid is het VNVV niet geweest. In de pers zijn het steeds dezelfde afdelingen die verslagen van hun activiteiten publiceren. In Aalst waar VNVV-leidster Magda Gravez-Haegens woonde, was er een actieve afdeling. Uit andere plaatsen kwamen de berichten zeer onregelmatig, soms maar een enkele maal, binnen.

De nationale activiteiten van het VNVV vielen meestal samen met die van het VNV. Zelden organiseerde het VNVV zelf een nationale bijeenkomst. Zo had in Brussel op 30 oktober 1938

een studiedag plaats voor alle VNVV-afdelingsleidsters. Op het programma stond een rede van Jan Timmermans over Tsjechoslowakije en het Sudeten-vraagstuk, een uiteenzetting over de samenwerking tussen het VNVV en de Vlaams-nationale ziekenfondsen, het aanleren van meerstemmige liederen en een les door Magda Gravez-Haegens over de VNVV-organisatie. Dit alles geeft een indruk over de lokale VNVV-werking. Uit de werkingsverslagen blijkt dat het VNVV een soort politieke gezelligheidsvereniging was. Politieke lessen - vrijwel steeds gegeven door mannen - werden afgewisseld met allerlei culturele, educatieve en sociale activiteiten.

De samenwerking tussen het VNV en het VNVV verliep zonder veel problemen. Uit een mededeling van Staf De Clercq op de Algemene Raad van 13 maart 1937 blijkt wel dat sommige VNV-leiders contacten onderhielden met de concurrerende Vlaamse Landsbond voor Rooms-Katholieke Vrouwen en Meisjes van Angela Dosfel. De Clercq vaardigde een streng verbod uit deze organisatie hoe dan ook te steunen. Alle VNV-leiders hadden de plicht het VNVV krachtdadig te ondersteunen. De Clercq prees Magda Gravez-Haegens om haar voorbeeldige inzet en noemde het VNVV een modelorganisatie. Hij wees erop dat *Gudrun*, het orgaan van de Vlaamse Landsbond, het VNV vijandig gezind was.

Nadat op 27 maart 1938 Hilaire Gravez door Staf De Clercq was afgezet als AVNJ-leider, werd de verhouding tussen diens vrouw en de VNV-leider problematisch. De VNVV-leidster probeerde onafhankelijker te worden van het VNV. Op de Landdag van 1939 verklaarde zij dat het VNVV 'naast' het VNV wilde strijden als een onafhankelijke organisatie. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat de VNV-leiding toen de beslissing nam haar als VNVV-leidster de laan uit te sturen[108]. Het zou pas tijdens de bezetting gebeuren. Voorlopig bleef Magda Gravez-Haegens in haar functie gehandhaafd. Haar relatie met de VNV-leiding zakte wel onder het vriespunt. Midden 1939 verweet Staf De Clercq haar in een brief misbruik van vertrouwen. Zij intrigeerde volgens de VNV-leider tegen de partij. Hij verklaarde haar niet meer te willen ontvangen zolang zij zich niet schriftelijk aan de partij onderwierp. Ik weet niet of hieraan enig gevolg werd gegeven. Het conflict had voor het VNVV voorlopig geen zichtbare gevolgen.

Nele publiceerde vooral vormende artikels. Er was weinig verschil merkbaar met wat in de VNV-pers verscheen. Vanzelfsprekend verscheen er heel wat over de specifieke rol van de vrouw in de samenleving. Hoewel de VNVV-afscheiding van de Vlaamse Landsbond o.m. het gevolg was van de actievere rol die sommige vrouwen wilden spelen in het politieke leven, verschilde *Nele* niet zoveel van *Gudrun* inzake de beeldvorming over de vrouw. De rol van de vrouw was in de eerste plaats die van de moeder. Haar voornaamste taak lag thuis bij de opvoeding van de kinderen. Zij moest zich aan het gezin opofferen. Hogere ambities zouden haar van die primordiale taak afleiden. Werk buitenshuis of een politieke carrière was maar weggelegd voor zeer uitzonderlijke vrouwen[109]. De regel was dat door het huwelijk de vrouw aan de haard hoorde. In afwachting van het huwelijk kon ze een 'vrouwelijk beroep' kiezen.

Het gezin werd vanzelfsprekend beschouwd als de pijler van de samenleving. *Nele* waarschuwde in alle toonaarden voor de teloorgang van het gezin. Zowat alle uitingen van de moderne tijd (van dans tot fabrieksarbeid) werden gezien als een aanslag op het gezin. *Nele* verschilde op emancipatorisch gebied nauwelijks van het aartsconservatieve *Gudrun*.

De VNV-leider hield er dezelfde opvattingen op na. Op de Landdag van 1938 sprak hij het VNVV toe[110]:

'Gij meisjes en vrouwen, leden van het VNVV: uw taak is in de eerste plaats de familie en het familieleven in ere te herstellen. [...]

Uit uw leven moet groeien de kinderrijkdom die de waarborg is van het voortbestaan als volk, uit uw bestrevingen moet groeien de knapenschap die ons ideaal zal voordragen. [...].

Gij zijt geen politieke suffragettes, maar naar het woord van de dichter, de moeders van het komende Dietse geslacht!'

Eindnoten:

68 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Ward Hermans aan Edmond De Ridder, 23 juni 1936, en brief van Ward Hermans aan Staf De Clercq, 24 juni 1936.

69 *Volk en Staat*, 11 april 1937.

70 KADOC, Archivalia Victor Leemans. Over Arbeidsorde bevat het archief alleen de tekst van de lezing van Victor Leemans op het eerste congres van Arbeidsorde.

71 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

72 PAB, 'Abt II', 'Akt. betr. Rassenfragen, Nationalitätsfragen und Fremdvölker'. Pol. 6 Bd. 9 Brief van Bräuer aan von Rintelen, 4 oktober 1933; Correspondentie Bräuer - von Rintelen-Osswald, september-oktober 1934.

73 P.J. Verstraete, *Odiel Spruytte* [...], pp. 180-181; 187.

74 *Volk en Staat*, 29 november 1936.

75 *Volk en Staat*, 9 februari 1937, meldt de oprichting van een 'verbond der werkgevers, ambachten en neringen'. Op 13 maart 1937 meldt de krant de oprichting van het 'verbond der vrije beroepen, kunst en wetenschappen' en van het 'verbond der ambtenaren'.

76 K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 126-127.

77 Cf. supra, p. 236.

78 Deze naar Nederland uitgeweken activist was toen één van de belangrijkste medewerkers van NSB-leider Anton Mussert.

79 AMVC, Dossier Victor Leemans, L 3215 D. Programma van het Arbeidsorde-congres in Antwerpen, 7 november 1937. *Volk en Staat* publiceerde een verslag van het congres en van de toespraken die er werden gehouden op 8 en 9 november 1937.

80 De Brusselaar Ferdinand Brieven was bestuurslid van het VEV. In 1938 stond hij als onafhankelijk kandidaat op een Rex-lijst in Sint-Joost-ten-Node. In 1939 stond hij op de Vlaams Nationaal Blok-lijst in Brussel.

81 De advocaat Maurits Langohr werkte mee aan *Nieuw Vlaanderen*. Hij was secretaris van het KVOHV en stond in 1938 in Antwerpen als 'ontevreden katholiek' op een lijst van VNV'ers en middenstanders. Cf. infra, p. 248.

82 Piet Meuwissen was licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen. In 1935 was hij voorzitter van het KVHV. In 1936 was hij enige tijd secretaris van Gustaaf Sap. Hij sprak in september 1936 in Mechelen op het Katholiek Congres over de psychologie van de katholieke jeugd die 'trouw aan de Moederkerk' een nieuw corporatistisch en solidaristisch regime wilde opbouwen. Meuwissen schreef ook geregeld voor *Nieuw Vlaanderen*. Hij was tevens secretaris van het bij het VNV aanleunende Boerenfront.

83 De Brusselse advocaat Jozef Custers was secretaris van *Nieuw Vlaanderen*.

84 E. Gerard, *De Katholieke Partij* [...], pp. 230-232.

85 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Correspondentie Victor Leemans - Antoon Wolfs, juni 1937.

86 Aldus het *ACV-Maandblad*, juni 1939. Geciteerd bij K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], p. 104.

87 NSGWO II, Archief VNV, 317. 'Zweite ergänzende Nota', s.d.

88 Wouter Steenhaut komt na vergelijking met diverse andere documenten tot die conclusie: *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 456-465.

89 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, zittingsjaar 1938-1939, nr. 20.

90 K. Leeman, *Het Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 164-166. De spreiding van de kantoren geeft niet altijd een goed beeld van de werkelijke spreiding van het VNS. Zo telde de organisatie in Limburg aan de vooravond van de oorlog volgens VNS-bronnen zo'n 3.000 leden: L. Reynders, *Het Vlaams-nationalisme in Limburg 1929-1940*, pp. 129-130.

91 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, zittingsjaar 1936-1937, nr. 20.

92 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, zittingsjaar 1936-1937, nr. 378.

93 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, zittingsjaar 1937-1938, nr. 67.

94 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, buitengewone zitting 1939, nr. 55.

95 Tot die conclusies komt ook K. Leeman, *Vlaams Nationaal Syndicaat* [...], pp. 221-214.

96 M. Depuydt, *Sporen van antisemitisme* [...], pp. 65-66.

97 ARA, KA, Bundel 922. Ledenstatistiek van 30 juni 1939.

98 L. Vos, *Nationalisme en rechtse stroming*[...], p. 28.

99 *Deltakamp*, april-mei 1938.

100 E. Verhoeyen, De financiering [...], in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, p. 39.

101 *Deltakamp*, april-mei 1938.

102 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Verslag van de vergadering van 27 maart 1938. Het verslag werd aan tal van VNV-leiders bezorgd. Hilaire Gravez publiceerde het verslag in *Deltakamp*, april-mei 1938, naast zijn versie van de feiten.

103 Niet te verwarren met het in december 1933 ter ziele gegane politieke maandblad waaraan o.m. Victor Leemans en Odiel Spruytte hun medewerking verleenden: cf. supra, p. 76.

104 Een brochure over de ‘organisatie en werking van het VNV’ uit 1936 signaleert alleen maar dat de Grijze Brigade ‘een speciaal statuut’ bezat: NSGWO II, Archief VNV, 23.

105 [H.J. Elias], *Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma*, Aalst, [1937].

106 *Volk en Staat*, 23 mei 1938.

107 Eigen verzameling documenten, Brief van Staf De Clercq aan Amaat Bockaert, 2 november 1938.

108 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

109 *Volk en Staat*, 14 juni 1937.

110 *Volk en Staat*, 23 mei 1938.

7.7 Besluit

Na de verkiezingen van 1936 onderging de leiding van het VNV een ingrijpende wijziging. Aan het hoofd van de partij stond voortaan een kleine Staf. Het waren mensen die in principe door de leider werden aangesteld. In de prakrijk waren het vertegenwoordigers van een belangrijk regionaal deel van de partij. Men had voortaan geen zitting meer uit hoofde van een bepaalde functie in het hoogste orgaan van de leiding. De macht van de leider nam erdoor toe. Ondanks dat moest De Clercq nog rekening houden met de zwaargewichten van zijn partij. Hij vermeed steeds een frontale botsing met hen. Het VNV werd nog in grote mate collectief geleid, wat niet verhinderde dat Staf De Clercq op beslissende momenten zijn wil doordrukte. De verkiezingsoverwinning deed het prestige van de VNV-leider toenemen. Naar de gewone militanten toe werd de leiderscultus versterkt. De relatie russen de leider en zijn volgelingen groeide gestaag.

Het VNV-programma onderging geen fundamentele wijzigingen. Een nieuwe programmatische tekst van begin 1937 bleef binnen de lijnen van de stichtingsproclamatie en *De Dietse Volksstaat*. Hendrik Elias, weer de anonieme auteur ervan, kon het streven van het VNV naar de ‘zelfregering’ voor Vlaanderen sterker op de voorgrond brengen, maar het Grootnederlandse ideaal bleef het te propageren ideaal. Maatschappelijk werden de noties ‘volkscontrole’, ‘vrij verkozen beraadslagend lichaam [...] op grondslag van een werkelijk vrij stemrecht uit te oefenen door de algeheelheid der politiek mondige bevoking’ gecombineerd met antidemocratische elementen zoals de aftakeling van het parlement, de afschaffing van de politieke partijen, het muilbanden van de vakbonden en het onmondig maken van de georganiseerde arbeidersbeweging. Odiel Spruytte die op ideologisch vlak een belangrijke rol bleef spelen, noemde het VNV-programma inconsistent. Men kon niet tegelijk pleiten voor de afschaffing van de partijen en voor een liberale idee als een verkozen volksraad. Spruytte pleitte voor een terugkeer naar de ‘middeleeuwse democratieën’.

Het VNV werd door de buitenwereld algemeen bekampt als een fascistische partij. Door de stijgende internationale spanning en de pro-Duitse houding van de partij werd het VNV beschouwd als de ideologische bondgenoot van Adolf Hitler en als een potentiële vijfde colonne. Tijdens en na de verkiezingen van 1939 bleek dat het VNV politiek geïsoleerd stond. Op de Gentse Landdagen spoorde de VNV-leider zijn volgelingen aan tot geloof in de groeiende macht van het VNV. De Landdagen moesten een bewijs zijn van die macht. Ze werden propagandistisch sterk uitgebuit. Er gaapte een steeds grotere kloof tussen het groeiende machtsgevoel van de basis en de politieke werkelijkheid. De verkiezingsuitslagen in 1939 toonden aan dat de absolute macht niet via de stembus zou komen. Die kloof kon maar overbrugd worden door een politieke cultuur die steunde op retoriek.

Het ledental van de partij nam gestaag toe tot iets meer dan ca. 25.000 in 1939. Ongeveer 9.000 VNV'ers verkozen toen hun lidmaatschap niet prijs te geven aan de openbaarheid. De grote stijging van het aantal geheime leden kwam in 1936. Waarschijnlijk speelde de verkiezingsoverwinning hier een rol. De geheime leden zorgden voor ca. 50% van de totale inkomsten van de partij zodat ze zonder twijfel een zeer belangrijk fenomeen waren in de geschiedenis van het VNV.

De Landdag van 1936 stond in het teken van de organisatorische uitbouw. Het elan van de verkiezingsoverwinning moest worden aangegrepen om het VNV in de regio's verder uit te bouwen. De centrale leiding porde de arrondissementsleiders aan om activiteiten te ontplooien. Doordat vele van hen een politiek mandaar bekleedden, kon de partij nu volop een beroep op ze doen. Tot 1938 bleef de spreiding van de VNV-leden gelijk met die van de beginjaren van het VNV. De provincies West- en Oost-Vlaanderen en Brabant waren de sterke provincies. De provincie Antwerpen telde nauwelijks meer VNV-leden dan het dunbe-

volkte Limburg. In 1939, ongetwijfeld onder de invloed van de verkiezingsoverwinning in Antwerpen, kwam daarin verandering. Antwerpen klom nu op gelijke hoogte met de sterke provincies. Aan de vooravond van de bezetting telden ze elk ca. 4.000 VNV'ers. In Limburg waren er ca. 2.000 leden. In verhouding met de bevolking bleef Antwerpen veruit de zwakste provincie voor het VNV, terwijl West-Vlaanderen veruit de sterkste was.

Er bestonden grote verschillen onder de arrondissementen. Ook in de verhoudingen van het soort leden waren er zeer grote verschillen. Hetzelfde gold voor de verhouding tussen het electoraat en het ledental. Het wijst erop dat sommige arrondissementele organisaties ten dele hun eigenheid behielden. Dat was het geval voor Limburg en Turnhout. Nergens was de verhouding tussen het aantal VNV-leden en het aantal kiezers zo klein. Dat het VNV in die streken een electorale massapartij was, speelde daarbij een rol. Ondanks dat verliep na de verkiezingen van 1936 de integratie van de beide KVV's in het VNV zonder noemenswaardige problemen.

In het arrondissement Antwerpen hadden de perikelen rondom de verkiezingen van 1936 diepe wonden geslagen. De Frontpartij bloedde dood. Toen ze bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1938 apart opkwam, bleek dat ze nog nauwelijks aanhang had en totaal werd overvleugeld door het VNV. Toen ze bij de verkiezingen van 1939 haar volgelingen opriep te stemmen voor Florimond Grammens op de Vlaams Nationaal Blok-lijst, was dat hoofdzakelijk een teken van onmacht.

Van de parallelorganisaties van het VNV kon alleen VNS gelijke tred houden met de ontwikkeling van de partij.

De verkiezingen van 1936 brachten de leider en twee secretarissen van het VNS in het parlement. Ook in de provinciale besturen hadden verscheidene VNS-secretarissen zitting. De politieke mandaten konden worden aangewend om de organisatie te doen groeien. Tegelijk werd het VNS sterker aan de partij gebonden. De VNV-leiding bepaalde het beleid, van enige autonomie was geen sprake. Toen de VNV-leiding besliste dat het VNS niet langer een eigen blad mocht uitgeven, legde de VNS-leiding zich daar morrend bij neer. De afhankelijkheid bleek zeer duidelijk bij de oprichting van Arbeidsorde in november 1936, wegens het akkoord Rex-VNV. Lokale VNS-functionarissen zagen zich verplicht samen te werken met rexisten, hetgeen de meesten met weerzin deden. De VNS-leiding moest accepteren dat haar organisatie werd ingeschakeld bij Arbeidsorde, onder leiding van Victor Leemans. Leemans moest op zijn beurt al snel ervaren dat hij niets kon ondernemen zonder de goedkeuring van de VNV-leiding. Toen hij na de opzegging van het akkoord Rex-VNV een opening zocht naar het ACV, werd hem dat onmogelijk gemaakt doordat het VNV het VNS verbood eraan mee te doen. Leemans had geen keuze. Zonder de steun van het VNS had hij immers niets achter zich. Het VNS was in Arbeidsorde de enige operationele structuur. De organisatie telde vóór de bezetting ca. 30.000 leden, grotendeels VNV'ers.

De belangrijkste activiteit van het VNS bestond in het werven van leden, wat gelijkstond met de uitbreiding van de VNV-invloed. De vakbondsactie werd hoofdzakelijk beschouwd als ondersteunende activiteit voor de politieke actie in de partij. Het verhinderde niet dat de VNV-propaganda fel van leer trok tegen de grote vakbonden die totaal gepolitiseerd werden genoemd.

AVNJ-leider Hilaire Gravez slaagde er niet in de VNV-jeugdbeweging een elan te geven. Zijn politieke houding in de ogen van de VNV-leiding liet bovendien te wensen

over. Gravez kon slecht verteren dat hem de militantenorganisatie werd onttrokken. Hij probeerde een eigen koers te varen met zijn organisatie. Hij onderhield contacten met Grootnederlandse groepen buiten het VNV en vertoonde een al te opzichtige bewondering voor het nationaal-socialistische Duitsland. Om al die redenen besloot de VNV-leiding zijn macht in te krimpen. Eerst werden er aparte VNV-studentenorganisaties opgericht. Vervolgens werd onder

Gravez een leider voor de 'Volksjeugd' aangesteld die bovendien redactiesecretaris werd van het AVNJ-maandblad. Gravez kwam openlijk in opstand tegen de VNV-leiding waardoor hij zijn hele organisatie verloor. Zowat de hele AVNJ-leiding bleef in het VNV.

De Grijze Brigade, de VNV-militantenorganisatie, werd in 1936 onder het bevel geplaatst van Herman Van Ooteghem die ook al in het AVNJ een belangrijke rol speelde. In 1937 kreeg de organisatie een nieuwe en neutralere naam: Werfbrigade. Die naam beantwoordde beter aan wat de organisatie in de praktijk was, nl. de ordedienst en het propagandakorps van de partij. Staf De Clercq hechtte persoonlijk een groot belang aan de organisatie. Hij zag de leden als politieke soldaten die politiek een belangrijke rol spelen. De VNV-militantenorganisatie, op militaire leest geschoeid, moest de macht van het VNV op straat demonstreren. Het was geen toeval dat Reimond Tollenaere in 1939 aan het hoofd van de Werfbrigade kwam te staan. Hij wenste al van bij zijn aanstelling als VNV-propagandaleider, de politieke verhoudingen te militariseren. De verscherpte oorlogsdreiging deed de vorming van een goed opgeleide groep militanten aan belang winnen.

De verziekte verhouding tussen haar man en het VNV dreef Magda Gravez-Haegens ertoe het VNVV uit het VNV los te maken. Op de Landdag 1939 verklaarde ze dat het VNVV voortaan naast het VNV zou optreden als een onafhankelijke organisatie. De VNV-leiding nam het besluit haar de laan uit te sturen. Pas tijdens de bezetting zou het zover komen. De VNV-leiding kon het probeem nog een tijdlang voor zich uit schuiven omdat het VNVV maar weinig betekende.

Aan de vooravond van de oorlog belichaamde het VNV nagenoeg het hele gamma van het politieke Vlaams-nationalisme. Hoewel in het VNV hier en daar nog particularismen voortleefden, had de organisatie zich over heel Vlaanderen ingeplant. Er bestonden geen noemenswaardige dissidente politieke groepen meer. Er was binnen het politieke Vlaams-nationalisme geen ideologische tegenkracht meer werkzaam. Het democratische Vlaams-nationalisme bestond nagenoeg niet meer.

Hoofdstuk 8 Het VNV in de Belgische politiek (1936-mei 1940)

8.1 Het VNV en de andere partijen

De concentraties Rex-VNV en KVV-VNV zijn het belangrijkste aspect van de verhouding van het VNV tot de andere politieke partijen. Ik heb deze problematiek hierboven uitvoerig behandeld en ik zal er hier maar zijdelings op terugkomen.

Het VNV werd door de socialistische, christen-democratische en liberale pers afgeschilderd als een fascistische en duitsgezinde partij. Het aantal artikelen in die zin ging van 1936 tot 1940 in stijgende lijn. Spanningsmomenten zoals verkiezingen en oorlogsdreiging zorgden voor een vloed aan anti-VNV-artikelen[1].

Vooral de christen-democratische pers trok van leer op momenten van verhoogde agitatie, vooral tijdens de verkiezingsstrijd Degrelle-Van Zeeland en de verkiezingen van 1938 en 1939. Er waren ook momenten dat de politieke ontwikkelingen de bladen noopten tot een voorzichtige houding. Vaak werd de berichtgeving over het VNV bepaald door de interne strijd in de KVV en in de katholieke zuil. Het concentratieblad *Nieuw Vlaanderen* en *De Standaard* zijn het VNV steeds blijven steunen, ook toen de partij aan alle kanten werd aangevallen.

De campagne tegen het VNV in de socialistische pers was intens en bestendig. In *Vooruit* schreef August Balthazar scherpe en rake artikelen. In de beginjaren van het VNV had hij ook al gewaarschuwd voor het fascistische karakter van de partij. Op 7 april 1938 schreef hij dat zeer velen het nationaal programma van het VNV konden bijtreden. Maar het VNV stond voor heel wat meer dan zijn nationaal programma. ‘Ge hoeft maar de rest van het [...] programma te bekijken en de partijformatie na te gaan,’ betoogde hij, ‘beide zijn een afgietsel van het Duitse nationaal-socialisme, waarvan trouwens de lof regelmatig gezongen wordt in het persorgaan van het VNV, *Volk en Staat.’ Strijd* reageerde onder de titel ‘Gezel Balthazar zingt een oude franskiljonse schlager: De Vlaams-nationalisten zijn Duitsers’. Zoals steeds verwees *Strijd* naar de passage uit de landdagrede van 1934 waarin de VNV-leider zei dat het VNV niets te kopiëren had van het ‘Hitlerisme’. Over Balthazars argumenten (partijprogramma, partijformatie en *Volk en Staat*) werd zedig gezwegen.

Al van in de beginjaren van het VNV springt vooral de scherpe antisocialistische campagne in het oog. Tijdens de verkiezingsstrijd van 1936 bereikte die campagne een hoogtepunt. Na de verkiezingen luwde ze niet, maar kreeg ze integendeel een nieuwe impuls onder invloed van de pleidooien voor een rechts anticommunistisch (in feite antisocialistisch) front die aan de rechterzijde algemeen te horen waren.

Tijdens zijn eerste belangrijke rede in de Kamer hekelde VNV-leider Staf De Clercq ‘verbroedering tussen socialisten en communisten’[2]. *De Schelde* blokletterde: ‘Het VNV centrumkracht van verzet tegen het bolsjewisme in Vlaanderen. Uitgejouwd door de communisten en een gedeelte der socialisten wordt leider Staf De Clercq toegejuicht door de staatskatholieken, de liberalen, de rexisten en de Vlaams-nationalisten, wanneer hij verzamelen blaast tegen het bolsjewistische gevaar’[3].

De uitval van de VNV-leider was in de eerste plaats gericht tegen de BWP. De Communistische Partij had in Vlaanderen geen enkele verkozene. Het zg. communistische gevaar was in Vlaanderen een illusie. Het was er vooral om te doen een breuk te veroorzaken in de regeringscoalitie door katholieken en liberalen te vervreemden van de BWP. De pijlen werden evenzeer gericht op de christen-democratie. Het ACW en het ACV waren, net als de BWP, de wegbereiders van het communisme in Vlaanderen. In de VNV-pers verschenen tientallen

artikelen die op dit thema hamerden. *Volk en Staat* schreef op 22 februari 1937 dat het communistische gevaar in Vlaanderen allesbehalve denkbeeldig was. Vlaanderen lag nog altijd in België en in dat land waren er 900.000 marxistische kiezers, aldus de krant. De marxisten zijn bovendien 'zo sterk in de regering vertegenwoordigd, dat zij er het goed en het slecht weer maken'. De socialistische jeugdbewegingen worden door communisten beheerst en de 'werkstakingen hebben bewezen hoe de marxistische syndicaten worden voortgedreven door communistische agitators'. In de meeste artikelen werd de BWP zonder meer geassocieerd met het marxisme of het communisme. Slechts een enkele maal werd er gedifferentieerd. Dat deed bijvoorbeeld Hendrik Elias in zijn commentaar op de spanningen in de BWP toen Paul-Henri Spaak als eerste minister de toenadering tot het Burgos-regime goedkeurde. Spaaks politiek werd op een BWP-congres afgekeurd. Elias schreef dat Spaaks gevecht bewondering afdwong[4]. Hij suggereerde dat hij af te rekenen had met dezelfde 'hetzers' in de BWP die ook het VNV aanvielen.

'De socialistische hetze tegen ons, Vlaams-nationalisten, het opzwepen van de driften der massa tegen al wie het marxisme de voet dwars wil zetten, het onvoorwaardelijk partijkiezen voor al wat rood en joods is, dit alles heeft de socialistische massa zo opgezweept dat de haatbonzen van de partij op de congresvergadering hun slag hebben thuisgehaald.'

De antijoodse campagne - waarover ik elders handel - en de antisocialistische campagne gingen hand in hand in de VNV-propaganda. Joden waren net als socialisten steevast marxisten en oorlogsstokers. De BWP steunde de joodse 'hetzers'. Het VNV probeerde de spanningen die de joodse immigratie in de socialistische vakvereniging veroorzaakte, uit te spelen[5]:

'Wie zien de socialisten nu liever aan het werk, onze arbeiders [...] of de vreemdelingen en de joden? Dat ze het eens klaar en duidelijk aan onze werklieden zeggen.

De joodse werklieden, voor zover er onder de joden werklieden zijn, zullen hier werk aanvaarden aan gelijk welke voorwaarden, tegen gelijk welk loon [...]. Aldus zullen ze meehelpen de lonen neer te drukken. Is dat het wat de socialisten willen?'

Niet alleen in de perspolemieken ging het er soms ruig aan toe. Toen de kamervoorzitter Camille Huysmans door rexisten en Vlaams-nationalisten werd geïnterpelleerd over zijn bezoek aan het republikeinse Spanje en de interpellanten zijn ontslag eisten, kwam het op de parlementaire banken tot een handgemeen tussen rexisten en Vlaams-nationalisten enerzijds en socialisten en communisten anderzijds[6].

Men kan besluiten dat de antisocialistische houding het meest kenmerkend was in de relatie van het VNV tot de andere partijen. Uit de concentratiegeschiedenis is gebleken dat het antisocialisme een van de belangrijkste drijfveren was tot de rechtse frontvorming. De radicale en de gematigde vleugel vonden elkaar in dat antisocialisme. Zelfs een gematigd en immer kritisch man als Hendrik Borginon steunde het antisocialisme kritiekloos. Toen Frederik Carel Gerretson in maart 1937 er bij Borginon zijn ongenoegen over uitte dat het Vlaams-nationalisme volledig ondergeschikt was geraakt aan 'een eindeloze en nutteloze kamp tussen fascisme en communisme', antwoordde Borginon dat hij van mening was dat het VNV 'de tijdsideologie moest benuttigen'[7]. Voor een koppeling van het Vlaams-nationalisme

aan het fascisme bestond volgens hem geen risico. Wist Borginon niet beter? Men vraagt het zich af wanneer men zijn talrijke kritische brieven aan de VNV-leider leest.

Eindnoten:

1 D. Martin, Vooroorlogs uiterst rechts in de pers, in: *De Nieuwe Maand*, jg. 24, 1981, 7, p. 528-529.
2 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 16 juli 1936, pp. 233-237.
3 *De Schelde*, 19 juli 1936.
4 *Strijd*, 14 februari 1937.
5 *Strijd*, 4 december 1938.
6 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 9 februari 1937, pp. 581-585. *Volk en Staat*, 10 februari 1937.
7 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Correspondentie Frederic Carel Gerretson - Hendrik Borginon, 16-22 maart 1937.

8.2 Het Verdinaso

Het Verdinaso bleef niet onberoerd door de concentratie-ijver van de extreem rechtse partijen. Frantz Van Dorpe nam in juli 1936 namens het Verdinaso deel aan het congres van de Vlaamse Concentratie in Leuven. In september publiceerde Willem Melis in *Hier Dinaso*! een artikel onder de titel ‘Naar het ene Nationale Front!’. Het was een duidelijke uitnodiging aan

het adres van het VNV. *De Schelde* reageerde verheugd. Het werd tijd om het verleden te vergeten en een eind te maken aan het verleden, luidde het in het redactionele artikel[8]. Er waren toen al vertrouwelijke besprekingen aan de gang tussen leden van het Verdinaso en VNV'ers.

Net zoals in het VNV bestond in het Verdinaso verdeeldheid over de wenselijkheid van de samenwerking met andere politieke groepen. Joris Van Severen had een samenwerking met het VNV steeds resoluuut van de hand gewezen. Alleen de opslorping van het VNV door het Verdinaso was voor hem denkbaar. Sommige luitenants van de Verdinaso-leider meenden dat het tijd werd om deze aanmatigende houding te verzachten. Het waren vooral Emiel Thiers, Frantz Van Dorpe en Willem Melis die aanstuurden op onderhandelingen met het VNV. Ten tijde van de geheime onderhandelingen tussen Rex en VNV waren er ook besprekingen tussen leidinggevende dinaso's en VNV'ers, met name tussen de drie genoemde dinaso's enerzijds en Bert D'Haese en Gerard Romsee anderzijds. Melis en D'Haese hadden in 1934 ook al gesprekken gevoerd[9]. De schrik om uit de boot te vallen bij een eventueel samengaan van Rex en VNV speelde zeker een rol bij de Verdinaso-onderhandelaars. ‘Wanneer dinaso en VNV zullen verenigd zijn zullen wij een macht vormen, zo niet worden wij allen door Rex opgepeuzeld, omdat wij afzonderlijk over geen middelen beschikken [...],’ schreef Melis aan Van Dorpe na zo'n onderhoud[10]. Zelfs Joris Van Severen scheen bereid uit zijn ivoren toren te treden. Op 28 september 1936 schreef hij een brief aan Staf De Clercq met de vraag een vergadering te beleggen om de voorwaarden tot samenwerking te bespreken[11]. Het is niet bekend of hier van VNV-zijde enig gevolg aan werd gegeven. In ieder geval is het zeker dat de vergadering niet plaatsvond. Misschien maakte de afkondiging van het akkoord Rex-VNV verdere onderhandelingen onmogelijk. *Volk en Staat* beweerde later dat de Verdinaso-onderhandelaars hadden beloofd een concreet plan tot samenwerking op te stellen en ter onderhandeling voor te leggen aan de VNV-leiding. Daar kwam echter niets van terecht. Joris Van Severen legde op 29 oktober 1936 op een meeting in Gent een verklaring af die neerkomt op een uitnodiging om tot het Verdinaso toe te treden. Net zoals vroeger wenste Van Severen maar samen te werken met degenen die zich onderwierpen aan zijn condities[12].

De houding van Joris Van Severen leidde tot spanningen binnen het Verdinaso. In de organisatie was een burgerlijke vleugel gegroeid die uit het politieke isolement wilde geraken. De DMO, nog steeds de ruggegraat van het Verbond, bleef echter vasthouden aan het concept van een revolutionaire machtsgreep. Van Severen zou de volgende jaren aan de burgerlijke vleugel van zijn Verbond tegemoet komen. Hij nam verscheidene initiatieven die het Verdinaso *salonfähig* maakten.

Al in november 1936 had in Brussel in een chic hotel de projectie plaats van een film over een Verdinaso-landdag. Zo poogde men de Brusselse bourgeoisie te benaderen. Er werd een ‘Comité voor Politieke en Sociaal-Economische Voorlichting’ opgericht - in feite een mantelorganisatie van het Verdinaso - dat in de winter 1937-1938 voordrachten hield met als sprekers de Leuvense hoogleraar Leo Van der Essen, Louis de Lichtervelde, Frans Van Cauwelaert, Tony Herbert en Joris Van Severen[13]. Het Verdinaso kreeg inderdaad respectabiliteit in gevestigde kringen. Sommige Vlaamse katholieken prezen Van Severen om zijn ‘verantwoordelijkheidszin’. Opmerkelijk was bijvoorbeeld de houding van *Elckerlyc*,

de spreekbuis van Frans Van Cauwelaert[14]. Zonder twijfel werd het Verdinaso hierin geprezen met de bedoeling het VNV te treffen. Evenzeer opmerkelijk was de houding van Tony Herbert. In zijn voordracht trok hij van leer tegen het separatisme. Zijn betoog was volledig gericht tegen de stellingen van het VNV. Hendrik Borginon schreef Herbert een brief waarin hij hem wees op zijn verantwoordelijkheid voor de politiek van het VNV. Herbert antwoordde dat hij zichzelf nooit tot de radicale anti-Belgische vleugel had bekend[15].

De Verdinaso-leider stemde zijn politieke koers steeds meer af op de Belgische Staat. Op de Landdag van 29 augustus 1937 marcheerde de DMO op achter de Belgische en de Neder-

landse vlag. Van Severen verklaarde in zijn landdagrede dat België niet hoefde vernietigd te worden om het Dietse Rijk te vestigen. Hij beschouwde de Walen voortaan als deel uitmakend van het Nederlandse volk. Op 30 april 1938 sprak hij over de geopolitieke eenheid van de zeventien provinciën van het 'Dietse Rijk der Nederlanden'. In dit Rijk zou niemand belemmerd worden in het gebruik van zijn taal. Elke leider of ambtenaar diende minstens viertalig te zijn, droomde de Verdinaso-leider hardop. Op de Landdag van 11 september 1938 sprak een Waalse dinaso in het Frans. In de zaal waren Franstalige opschriften aangebracht[16]. Er werden Franstalige uitnodigingen rondgestuurd, ook naar Franstaligen in Vlaanderen[17]. Er verscheen een dinasoblad in het Frans: *L'Ordre Thiois*. De politieke lijn van de 'nieuwe marsrichting' werd verder doorgetrokken. Het Verdinaso trok steeds scherper van leer tegen het 'separatisme', waarmee het Vlaams-nationalisme werd bedoeld. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 steunde het Verdinaso 'bekwame' kandidaten op diverse lijsten. 'Wij hebben alleen duidelijk stelling genomen tegen de marxisten, tegen de vrijmetselaars en tegen de separatisten! Wij weten dat het drie gevaren zijn die ons land bedreigen', aldus een Verdinaso-pamflet omstreeks die tijd[18].

Voor het VNV was het Verdinaso een Belgisch-nationalistische beweging geworden. Hendrik Elias betoogde in het VNV-programma van 1937 dat het Verdinaso de weg opging van de sterk gecentraliseerde Belgische Staat[19].

De VNV-pers vond in de Verdinaso-politiek steeds meer punten waartegen van leer kon worden getrokken. De polemiek, die nooit erg vriendelijk was geweest, werd er niet bepaald zachtzinniger op. In het VNV onderscheidde vooral Reimond Tollenaere zich in de aanvallen op het Verdinaso. Toen hij in Oostnieuwkerke op een VNV-vergadering sprak over 'het verraad van het Verdinaso' werd hem het spreken onmogelijk gemaakt door een vijftigtal DMO'ers. Nu was het hek helemaal van de dam. In *Volk en Staat* schopte de VNV-propagandaleider wild om zich heen. Sinds 'de uitdrukkelijk-Belgische Landdag met de Belgische decoraties en de aanbidding van de driekleur' beleeft het Verdinaso zijn laatste stuiptrekkingen, schreef hij[20]. Joris Van Severen beschuldigde hij van verraad aan de Vlaamse volksgemeenschap. Enkele dagen later daagde hij Van Severen uit tot een debat. Hij noemde Van Severen een lafaard als hij de uitdaging niet aanvaardde[21].

Naarmate de internationale toestand meer gespannen geraakte, schaarde het Verdinaso zich des te enthousiaster achter de politiek van de Belgische koning. Toen Leopold III toenadering zocht tot Nederland, juichte het Verdinaso dit toe. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog riep Van Severen zijn volgelingen op de meest voorbeeldige Belgische soldaten te zijn. Eind 1939 richtte de Verdinaso-leider samen met Pierre Nothomb de 'Ligue pour L'Indépendence Nationale' op. De Liga pleitte voor een nauwe samenwerking tussen België, Nederland en Luxemburg[22]. *Hier Dinaso*! eiste de ontbinding van alle separatistische organisaties. Toen in januari 1940 *Volk en Staat* werd verboden juichte het weekblad de maatregel toe[23].

Schijnbaar was er op het einde van het Interbellum niet veel meer dat het Verdinaso en het VNV bond. Toch zou geen twee jaar later een belangrijk deel van het Verdinaso onder druk van de bezetter samenwerken met het VNV. Dat die fusie (in feite een opslorping) erg moeizaam verliep is o.m. te verklaren door de jarenlang erg bitse verhouding tussen de partijen. Maar dat het toch tot een samenwerking kwam, bewijst

dat er toch nog een gemeenschappelijke band bestond tussen de beide groepen. Beide waren voortgesproten uit een anti-Belgisch Vlaams-nationalisme. Joris Van Severen zou daarvan de gevolgen ondervinden. In de meidagen werd hij als staatsgevaarlijk element opgepakt en gedeporteerd. De Belgische gezagdragers hadden blijkbaar niet veel vertrouwen in de gewezen separatist en Groot-Nederlander. De moord op Joris Van Severen zal voor velen van zijn volgelingen een reden zijn geweest om zoals de anti-Belgische VNV'ers de collaboratie in te stappen. Maar verklaart dát alleen de ontwikkeling van een belangrijk deel van de dinaso's? Ik meen van

niet. Even belangrijk was m.i. het feit dat er al die tijd een ideologische band was blijven bestaan tussen het Verdinaso en het VNV. Beide vonden hun oorsprong in een fascistische geestesstroming. In beide groeperingen werden de leden ervan doordrongen dat het doel van de politieke strijd maar bereikt kon worden door een totalitaire machtsovername. Beide gingen een echte confrontatie uit de weg en beperkten de revolutionaire strijd tot woordradicalisme. Bij beide constateert men een stijgend machtsgevoel onder de militanten en een groeiende discrepantie tussen ingebeelde macht en feitelijke macht. Voor beide groepen bood de Duitse bezetting een uitkomst. Ze hoopten met de hulp van de bezetter te bereiken wat ze in het vooroorlogse democratische bestel onmogelijk konden lukken.

Eindnoten:

8 *De Schelde*, 25 september 1936.
9 Eigen verzameling documenten, L. Delafortrie, *Het VNV en het Verdinaso*, onuitgegeven studie, 1987.
10 J. Creve, *Recht en trouw* [...], p. 82.
11 NSGWO II, Archief Verdinaso. Brief van Joris Van Severen aan Staf De Clercq, 28 september 1936.
12 AMVC, Dossier Verdinaso, V 34378 D. *Waarheen gaat het land? Het voorstel van de Leider van het Verdinaso aan al de Leiders van al de groepen die in België willen samenwerken om de noodzakelijke nieuwe staatsorde te vestigen*, rede uitgesproken door Joris Van Severen in Gent op 29 oktober 1936; *Volk en Staat*, 27 december 1936; H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 146.
13 J. Creve, *Recht en Trouw* [...], p. 83.
14 L. Moulaert, *Joris Van Severen en het Verdinaso* [...], pp. 253-254.
15 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Correspondentie Hendrik Borginon - Tony Herbert, 22-26 januari 1938.
16 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 148-149.
17 *Volk en Staat*, 11 september 1938, drukte zo'n Franstalige uitnodiging af onder de titel: ‘Een bewijs der ontaarding o.l.v.J. Van Severen’. Volgens de krant werd de uitnodiging gestuurd naar een Oostendse VNV'er die wegens zijn Frans klinkende achternaam als een Franstalige werd aangezien.
18 AMVC, Dossier Verdinaso, V 34378 D. *En nu, waarheen met Frenssen*?, pamflet Verdinaso-Antwerpen, 1938.
19 [H.J. Elias], *Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma*, Aalst, 1937.
20 *Volk en Staat*, 14 december 1937. Het artikel kreeg de welluidende titel mee: ‘De bandietenbende van het Verdinaso’.
21 *Volk en Staat*, 17 december 1937.
22 J. Creve, *Recht en Trouw* [...], p. 91-92.
23 *Hier Dinasol*, 27 januari 1940.

8.3 Taalwetten en taalstrijd

8.3.1 Inleiding

Na de verkiezing van 1936 en na de afkondiging van een nieuwe marsrichting waarbij de zelfregering het onmiddellijk doel werd van de VNV-politiek, won de taalstrijd

opnieuw aan belang in het VNV. De gematigde vleugel drong aan op een ‘verwezenlijkingspolitiek’ die een aanleiding kon worden voor samenwerking met andere politieke groepen.

In het parlement waren de Vlaams-nationalistische verkozenen actief in de politieke strijd inzake de taalwetten en andere communautaire aangelegenheden. In het debat beten ze evenwel niet de spits af[24]. Bij belangrijke kwesties zoals de oprichting van de twee cultuurraden (7 februari 1938) en de wet op het taalgebruik in het leger (30 juli 1938), speelden ze geen belangrijke rol. Hun bijdrage beperkte zich tot redevoeringen, soms constructief, soms puur propagandistisch, al naar gelang van de persoonlijke overtuiging en het temperament van de spreker. Vooral Hendrik Borginon in de Kamer en Edmond Van Dieren in de Senaat onderscheidden zich door hun goed onderbouwde betogen. Zij en ook andere Vlaams-nationalistische verkozenen kweten zich behoorlijk van hun controlerende taak. Toch moest Hendrik Borginon einde 1938, toen al zes jaar voorzitter van de Vlaams-nationale kamergroep, vaststellen dat de Vlaams-nationalistische parlementsleden onvoldoende presteerden[25].

De enige wetsvoorstellen over taalaangelegenheden die door VNV'ers in het parlement werden ingediend, betroffen Belgisch Kongo en het mandaatgebied Ruanda-Urundi. In de Kamer werd op 23 februari 1938 en op 25 mei 1939 een taalstatuut voor de kolonie ingediend[26]. Het voorstel was het werk van de Wase volksvertegenwoordiger Jan Seghers die ook aan de basis lag van het wetsvoorstel over de taalregeling van het officieel en gesubsidieerd lager en middelbaar onderwijs voor blanke kinderen in Belgisch Kongo[27].

Van enige gecoördineerde actie op het terrein van de taalwetten en hun toepassing was er bij het VNV nauwelijks sprake. De partij zou door de acties van Florimond Grammens worden gedwongen iets te ondernemen. De VNV-leiding heeft vruchteloos geprobeerd de leiding op zich te nemen van de taalacties.

8.3.2 De Grammensactie

Florimond Grammens was met zijn ‘Kristen Vlaamse Taalgrensactie’ al vele jaren actief op de taalgrens. Op 9 januari 1937 lanceerde hij een nieuwe actievorm waarmee hij voor lange tijd in het brandpunt bleef van de Belgische politiek[28]. In Edingen overschilderde hij de onwettige straatnaamborden. Hij werd onmiddellijk gearresteerd. Toen hij even later vrijkwam, begon hij opnieuw. Toen hij weer werd aangehouden, verklaarde hij zijn actie te zullen overdoen als hij er de kans toe kreeg. Daarop werd hij opgesloten en voor de procureur des Konings geleid. Medestanders zorgden ervoor dat onmiddellijk een perscampagne op

gang kwam en dat de acties werden voortgezet. Grammens beheerste de kunst van de propaganda. Zijn optreden was zorgvuldig gepland en de timing perfect. In minder dan geen tijd was hij in het hele land bekend. In het parlement werd zowel door Vlaams-nationalisten, katholieken als socialisten over de zaak geïnterpelleerd.

Het werk van Grammens vond uiteraard bijval bij de radicale Vlaams-nationalisten. Hij bracht immers in de praktijk wat de VNV-propaganda zo vaak had herhaald: gepraat leidt tot niets, politiek moet durvende actie zijn. Het lag dus voor de hand dat vele VNV'ers bereid waren Grammens te helpen. Grammens besefte echter dat hij niet het risico mocht lopen zijn actie aan het VNV te binden. Dat risico was niet denkbeeldig toen de VNV-leider persoonlijk een 'VNV-taalgrensoffensief' in gang zette. Op 17 januari 1937 blokletterde *Strijd*: 'Het taalgrensoffensief is losgebroken! Staf De Clercq te Herne - Grammens te Edingen'. In feite was het een verslag van een VNV-vergadering te Herne waar Staf De Clercq de plaatselijke VNV-kern toesprak. Tijdens zijn tocht naar Herne was de VNV-leider met een karavaan van 35 auto's door Edingen gereden. Dat was niet ongemerkt voorbijgegaan. 'Het Waalse, franskiljonse, socialistische en communistische rapaille' had zich hevig geroerd volgens het VNV-weekblad.

Op 15 januari 1937 vroeg Grammens aan Staf De Clercq ('Geachte Leider De Clercq') dat het VNV afzijdig zou blijven om verwarring te voorkomen tussen het VNV en de Kristen Vlaamse Taalgrensactie[29]. De Clercq reageerde ontstemd. Enerzijds verklaarde hij zich akkoord het VNV er buiten te houden. Hij zou aan VNV'ers verbieden zich ermee in te laten[30]. Anderzijds verklaarde de VNV-leider dat al de acties die gepland waren gewoon zouden plaatsvinden. De bitse houding van Staf De Clercq had zeker te maken met het feit dat hij al vaker conflicten met Grammens had gehad. Zo lag Grammens in ruzie met het taalgrenscomité 'Taalgrens Wakker!' dat door De Clercq werd gesteund. Grammens was bovendien iemand die in een organisatie pas kon functioneren als hij de leiding had. Zoiets was voor de VNV-leider onaanvaardbaar en daarom probeerde hij de actie volledig naar zich toe te trekken. De VNV'ers kregen bevel Grammens links te laten liggen en zelf actie te voeren, precies het tegenovergestelde van wat Grammens beoogde[31]. Op 25 januari 1937 schreef Grammens aan een van zijn medewerkers die tevens VNV-lid was, dat De Clercq zich op een ongepaste manier inmengde. Er werden acties door onbekenden uitgevoerd waarvan alleen *Volk en Staat* op de hoogte was[32].

De talentvolle propagandist Grammens slaagde erin de kladpartijen die overal plaatsvonden met zijn naam te verbinden zodat de noyautage van het VNV mislukte. Grammens kon een beroep doen op verscheidene Leuvense studentenverenigingen die in februari 1937 hun medewerking aanboden. Samen met Leuvense en later ook enkele Gentse studenten vormde Grammens de 'Raad der daad'[33]. De afzijdigheid van het VNV deerde hem niet.

Het gevolg was dat de VNV-pers Grammens boycotte. Na verloop van tijd was zoiets niet meer houdbaar. Grammens zette zijn werk onvermoeibaar voort en kreeg almaar meer aandacht in de Belgische pers. Toch bleef de berichtgeving in de VNV-pers tot eind 1937 in mineur. In het parlement werd n.a.v. de Grammensactie zowel door VNV-kamerleden en - senatoren geïnterpelleerd over de niet-toepassing van de bestuurlijke taalwet. Dat deden Vlaamse katholieken en socialisten ook.

Eind 1937 probeerde de VNV-leiding opnieuw vat te krijgen op de taalstrijd die door de acties van Grammens grotendeels buiten haar om plaatsvond. Toen Grammens op 19 november 1937 weerom in de gevangenis belandde, ondernamen Jeroom Leuridan en Joris Vansteenland twee dagen later in Oostende een actie tegen onwettige straatnaamborden. Gewapend met hamers sloegen ze de borden aan stukken totdat ze werden gearresteerd. Toen ze nog dezelfde dag vrijkwamen, verklaarden ze opnieuw te zullen beginnen. *Volk en Staat* blokletterde: ‘F. Grammens, J. Leuridan, J. Vansteenland: zij zullen herbeginnen!’. In de Kamer dreigde Reimond Tollenaere ermee dat de Vlaams-nationale volksvertegenwoor-

digers de leiding van het verzet op zich zouden nemen indien niet werd ingegaan op Grammens' eisen[34].

Op 12 december 1937 schreef Jeroom Leuridan aan Staf De Clercq dat hij meende dat alle VNV-mandatarissen hardhandig de toepassing van de taalwetten moesten eisen. Hij stelde een scenario voor waarbij tien parlementsleden, telkens een duo vormend, in vijf grote steden onwettige straatnaamborden zouden vernielen. Ze moesten volhouden tot ze werden aangehouden. Vervolgens zou een tweede groep parlementsleden in actie treden, daarna kwamen de provincieraadsleden aan de beurt en ten slotte de gemeenteraadsleden. Een uitgekiende perscampagne zou het geheel ruchtbaarheid geven[35]. Staf De Clercq ging op het plan in. Hij vond het evenwel beter dat alle nationale mandatarissen samen met de VNV-arrondissementsleiders op hetzelfde moment de actie zouden doorvoeren. Er werd een begin gemaakt met de concrete uitwerking. Alle betrokkenen werd gevraagd of ze konden instemmen met het plan[36]. Hendrik Borginon, voorzitter van de kamergroep, reageerde afwijzend. Hij meende dat het de schijn had van ‘naäperij van Grammens’[37]. Staf De Clercq reageerde ontstemd. Hij schreef dat het argument van de ‘Grammens’ naäperij' op hem geen enkele indruk maakte. Aan Jeroom Leuridan bezorgde hij een afschrift van de brief van Borginon. Hij beval de parlementaire groep niet meer over de zaak te spreken. Het plan moest worden doorgevoerd met vrijwilligers.

Op 6 februari 1938 vernielden Jeroom Leuridan, Reimond Tollenaere, Jef Devroe, Jan Seghers, Jozef De Lille en Marcel Vandenbulcke onwettige straatnaamborden. *Volk en Staat* en *Strijd* maakten heisa over de zaak. Het VNV slaagde er niet in Grammens te overvleugelen. Grammens had zijn actie inmiddels voortgezet. Op 13 januari 1938 was het in Tongeren tot zware incidenten gekomen toen Leuvense studenten probeerden Grammens te bevrijden die daar sinds enkele dagen in de gevangenis zat opgesloten. *Volk en Staat* berichtte erover zonder de naam van Grammens in de titels te vermelden[38]. Dat was geen toeval. Staf De Clercqs reactie op een telegram van de VNV-afdeling Geraardsbergen, 16 januari 1938, waarin solidariteit betuigd werd met Grammens, is veelzeggend. Hij liet aan de Aalsterse arrondissementsleider weten dat hij dergelijke telegrammen niet op prijs stelde, dat de afdeling in kwestie haar boekje te buiten ging en dat ze ‘solidair [heeft] te zijn met Grammens in zoverre het VNV er solidair mee is’[39]. Het illustreert het autoritaire karakter van het VNV.

Op 6 maart 1938 zou de VNV-leider trachten zichzelf in de kijker te werken. Op die dag marcheerde de Werfbrigade door de straten van Edingen, geüniformeerd en met groot vertoon. Pamfletten werden verspreid en incidenten uitgelokt. De actie was in het grootste geheim door Staf De Clercq zelf voorbereid[40]. De gevolgen lieten niet op zich wachten. Na het vertrek van de VNV'ers reageerden militante Franstaligen scherp tegen plaatselijke vlaamsgezinden. Een veertigtal van de betrokken VNV'ers werd enkele dagen later gearresteerd[41]. De escalatie speelde in de kaart van De Clercq. In een open brief aan de procureur des Konings van Bergen eiste hij de verantwoordelijkheid van het gebeurde op en nodigde het gerecht uit hem aan te houden[42].

Justitie beging niet de onvoorzichtigheid Staf De Clercq gerechtelijk verantwoordelijk te stellen, met als gevolg dat de zaak spoedig doodbloedde. Betogen van Vlaams-nationalistische verkozenen in het parlement kregen weinig

ruchtbaarheid[43]. De VNV-pers poogde de aandacht gaande te houden door bijna dagelijks te berichten over het verloop van het proces en op te roepen tot solidariteit met de gevangen militanten. Toen op 12 maart de Oostenrijkse *Anschluß* plaatsvond, was het gevecht om de publieke belangstelling al bij voorbaat verloren. Spoedig verschenen in de VNV-pers alleen nog maar de steunlijsten om de proceskosten en persoonlijke misère van de uitvoerders van de 'raid op Edingen' te vergoeden. Niemand besteedde er voorts nog aandacht aan. In maart 1939 werden 31 deelnemers aan de actie veroordeeld tot geldboetes[44]. Aan Staf De Clercq werd niet geraakt.

Midden 1938 bereikte de Grammensactie een hoogtepunt. Dat kwam in de eerste plaats door Grammens zelf die als een volleerd strateeg zich op het juiste moment liet arresteren. Begin juni liet hij zich in Gent op heterdaad betrappen toen hij in het paleis van justitie tweetalige borden verwijderde. Hij werd op 23 juni tot een maand effectieve gevangenis veroordeeld en bleef opgesloten in de Gentse gevangenis. Twee weken later werd in Gent het Vlaams Nationaal Zangfeest gehouden. De manifestatie groeide uit tot een grootse protestmeeting. Tienduizenden stapten op in een betoging, georganiseerd door VOS en het Verbond van Cultuurverenigingen, en eisten de toepassing van de taalwetten, amnestie voor alle actievoerders en de onmiddellijke vrijlating van Grammens[45].

In het VNV werd de druk vanuit de basis om op te treden steeds groter. Op 27 juni 1938 schreef Joris Vansteenland aan Staf De Clercq dat vele VNV'ers een reactie van de leiding wensten[46].

'In de laatste dagen word ik zeer dikwijls lastig gevallen door onze beste kameraden, onze trouwste propagandisten en onze ijverigste afdelingsleiders in verband met hetgeen zou moeten gebeuren tengevolge van de aanhouding van Grammens.

Allen verwachten dat de leiding van het VNV hierin zo haast mogelijk zal beslissen. Het is geen beknibbelen van de leiding. We staan immers in een autoritaire organisatie. Maar het zou voor de meeste onder ons een zware beproeving zijn, mocht deze enige gelegenheid niet te baat worden genomen.'

Eind juni werd de kwestie uitvoerig besproken door de VNV-leiding. Staf De Clercq bleef de mening verkondigen dat het VNV zelf in actie moest treden om de schijnwerpers naar zich toe te halen en zich niet had in te laten met de acties van Grammens[47]. VNV-leden kregen verbod om buiten het bevel van de VNV-leiding ergens op te treden. Als stok achter de deur was er de waarschuwing dat het VNV niet kon opdraaien voor de (proces)kosten van acties die niet op haar bevel werden ondernomen. Voorts stelde de VNV-leider opnieuw een gezamenlijke actie voor van VNV-mandatarissen en VNV-arrondissementsleiders. Dat zou op de actie 'een stempel [drukken] die niet toelaat het optreden als een Grammensmanoeuvre dood te verven'.

Met het oog op de manifestatie van 3 juli in Gent verscheen op 1 juli 1938 in *Volk en Staat* het bericht van de VNV-leiding dat het VNV'ers verboden werd deel te nemen aan enige actie die niet door de VNV-leiding werd gepland. Ze werden wel opgeroepen 'in orde en tucht' deel te nemen aan de manifestatie.

De actie van de VNV-leiding, gepland voor 10 juli in Gent, werd niet ondernomen, wellicht het gevolg van de bereikte modus vivendi. Die dag ontving eerste minister Spaak een delegatie van het Verbond van Cultuurverenigingen. Hij erkende dat de taalwet van 1932 berustte op het principe van de eentaligheid en dat de wet als zodanig moest worden toegepast. Informeel deelde hij mee dat alle hangende processen tegen actievoerders zouden worden opgeschort. Grammens was al op 7 juli vrijgelaten. Voorlopig staakte hij zijn acties.

Pas in januari 1939 kwam Florimond Grammens weer op de barricades. Hij meende dat de beloften van de regering onvoldoende werden nagekomen. Onmiddellijk kreeg hij steun van studenten en vlaamsgezinde organisaties[48]. Het VNV slaagde er nu wel in de acties voor de kar van de partij te spannen. Grammens zou immers bij de verkiezingen van april 1939 als onafhankelijk kandidaat de lijstaanvoerder zijn van

de Vlaams Nationaal Blok-lijst in Antwerpen. Het leverde het VNV in het arrondissement een forse winst op. Grammens van zijn kant kon nu zelf in het parlementaire halfrond zijn zaak verdedigen en hij wist zich bij de acties die hij onvermoeibaar voortzette beschermd door zijn parlementaire onschendbaarheid. Op 2 mei 1939 oordeelde de ministerraad het raadzaam de vervolgingen tegen Grammens op te schorten[49]. Het was wellicht een reactie op een voorstel dat op 3 mei 1939 door Hendrik Elias en andere Vlaams-nationalistische kamerleden werd ingediend. Het

voorzag in het verlenen van amnestie voor al degenen die veroordeeld waren bij de acties tegen het niet of gebrekkig toepassen van de wet op het gebruik der talen in bestuurszaken[50]. Op 19 mei gaf de ministerraad opdracht aan de minister van Justitie discrete stappen te ondernemen om vervolgingen tegen de medestanders van Grammens op te schorten[51]. Binnen de regering en tussen de regering en de rechterlijke macht ontstonden daarover spanningen. Op 22 juni 1939 verwierp de Commissie voor Justitie van de Kamer een verzoek van de rechterlijke macht om de onschendbaarheid van Grammens op te heffen. De liberale minister van Justitie Paul-Emile Janson liet in de ministerraad zijn ongenoegen blijken. Op 10 augustus 1939 waarschuwde hij voor de wrevel bij de magistratuur over de regeringsinterventies inzake de Grammensacties[52]. Op dat moment werd voor de rechtbank van Brugge het proces gevoerd tegen de betrokkenen van de acties van februari 1938. Daar waren o.m. Reimond Tollenaere, Jeroom Leuridan, Jef Devroe, Joris Vansteenland en Marcel Van den Bulcke bij betrokken. Ze kregen op 11 augustus 1939 een geldboete[53]. Enkele dagen eerder had Janson een gesprek gevoerd met Edmond Van Dieren en Gerard Romsee. In de ministerraad van 10 augustus 1939 zei hij daarover:

‘M. Grammens ne les intéresse pas. Quant aux parlementaires nationalistes flamands condamnés, ils ne voient aucun inconvénient à ce qu'on les poursuive. Au contraire, disentils, toute poursuite exercée à leur charge en fait des “martyrs”.’

Van Dieren en Romsee pleitten wel voor de kwijtschelding van de straffen voor de betrokken studenten. De veroordeling van de vooraanstaande VNV'ers paste inderdaad uitstekend in het politieke kraam van het VNV. De regering heeft blijkbaar tevergeefs willen verhinderen dat de partij de zaak kon blijven uitbuiten. Ze heeft wel verkregen dat Grammens zelf - ongeacht zijn moeite om toch maar weer in de gevangenis te komen - niet meer werd verontrust.

Dat Florimond Grammens in 1939 op een Vlaams Nationaal Blok-lijst werd verkozen en in de Kamer terechtkwam naast VNV'ers, betekende allerminst dat er een toenadering kwam tussen de partijleiding en de ‘meester-schilder’. De uitlating van Edmond Van Dieren en Gerard Romsee over Grammens tegenover Paul-Emile Janson spreekt boekdelen. Toen Grammens eind 1939 zijn acties op het leger richtte, waarbij hij zich allerminst beperkte tot de toepassing van de taalwet maar ook anti-Engelse en anti-Franse propaganda maakte, kregen de VNV'ers formeel verbod zich met zijn acties in te laten. De Clercq zei op de Algemene Raad van september 1939 dat de vertrouwensmensen in het leger moesten ingaan tegen de actie van Grammens[54].

De reactie van de VNV-leiding op het werk van Florimond Grammens illustreert goed dat het VNV niet beschouwd kan worden als een louter communautaire partij die opereerde in het raam van de Vlaamse Beweging. Het ideologisch-maatschappelijk project was ten minste zo belangrijk en kreeg in dit geval de voorrang. Voor een deel had de houding tegenover Grammens te maken met puur partijpolitieke overwegingen. Zijn acties brachten het VNV geen direct voordeel. Maar er was meer. De autoritaire partij duldde niet dat haar leden zich leenden tot acties die niet door de partij werden gecontroleerd. Die houding sproot voort uit de totalitaire opvattingen van de VNV-leiding. Zij, en zij alleen, was de voorhoede. Concurrentie werd niet geapprecieerd. De Grammensactie werd weliswaar door Grammens planmatig opgezet, maar de agitatie ging uit van zelfstandig opererende sympathisanten die naar eigen

goeddunken hun acties ontwierpen en uitvoerden. Die werkwijze paste niet meer in de stijl van de VNV-leiding. Actie moest strikt onder het bevel en de controle van de VNV-leiding gebeuren. Eigen initiatieven werden niet op prijs gesteld indien er niet eerst via hiërarchische weg om verlof werd gevraagd. Zelfs een telegram met sympathiebetuigingen voor Grammens vanwege een VNV-afdeling rechtstreeks aan de VNV-leider gezonden, werd gesanctioneerd. Volgens Arie Willemsen werd het VNV gekenmerkt door een brede zelfstan-

digheid aan de basis[55]. Ik meen dat juist het verdwijnen van die zelfstandigheid beschouwd moet worden als een van de belangrijkste kenmerken van het VNV.

Hoe de VNV-leiding, en vooral Staf De Clercq, actie wenste te voeren wordt geïllustreerd door de mars van de Werfbrigade in Edingen. Ze had een totaal ander karakter dan de Grammensacties. Ze moest in de eerste plaats imponeren. Ze zou een autoritaire beweging laten zien die de macht opeiste. De hele opzet verraadt de manier waarop de VNV-leider politiek opvatte. Dit was het soort 'Vlaamse zegepraal' dat werd verkregen door 'machtsbewuste dapperheid' en 'overrompeling' en dat 'het sentimenteel geleuter' van de 'rotte en eerloze parlementairen' deed verstommen. De citaten komen uit eerder aangehaalde brieven van Odiel Spruytte aan Staf De Clercq[56]. Het optreden in Edingen was de consequentie van jarenlange indoctrinatie met de politieke ideeën van de vele kleine en grote organische denkers in en rondom het VNV. Het was de manifestatie van een politiek die rechtstreeks naar de collaboratie zou leiden[57].

8.3.3 Brussel

De acties van Grammens tonen aan dat de administratieve eentaligheid van Vlaanderen nog geen feit was. Hijzelf sprak vaak over de 'grote kuis' die gehouden moest worden. Het beeld was goed gekozen want zijn acties betekenden in feite de definitieve opruiming van een toestand die sedert de taalwetten van 1921 en 1932 ten dode was opgeschreven en strijdig met de Belgische wetten.

De positie van het Nederlands in Brussel was veel benarder. De taalwetten voorzagen voor Brussel in een regeling waarbij de gemeentebesturen vrij de interne bestuurstaal konden kiezen. De Brusselse gemeenten kozen alle voor het Frans. Akten en getuigschriften moesten afgeleverd worden in de taal van de belanghebbende. Deze laatste bepaling werd systematisch overtreden. In de wet was niet in sancties voorzien. De taalwet op het onderwijs handhaafde in Brussel in de praktijk de 'vrijheid van de huisvader' daar de 'moedertaalverklaring' op grote schaal bedrieglijk werd afgelegd.

Een en ander was er de oorzaak van dat de verfransing in Brussel hand over hand toenam. Uit de talentelling bleek dat in 1930 nog één op drie inwoners van de Brusselse gemeenten zichzelf Nederlandstalig noemde, terwijl dat in 1910 nog bijna de helft was. Bovendien breidde de verfransing ook geografisch uit door de aansluiting van de randgemeenten bij de Brusselse agglomeratie[58]. Verscheidene Vlaamse verenigingen in Brussel luidden aanhoudend de alarmbel. Het VNV bleef niet doof.

Begin 1937 maakte de VNV-leiding plannen om in Brussel een concrete actie te ondernemen. Niet de lamentabele positie van de Vlamingen in Brussel was de motivatie om die plannen te maken, wel de uiterst zwakke positie van het VNV in de hoofdstad. Door het akkoord met Rex hoopte de VNV-leiding in Brussel de mogelijkheid te krijgen meer leden te werven. Dat de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 in het verschiet lagen, zal ook wel een rol hebben gespeeld.

Begin februari 1937 schreef Ernest Van den Berghe in opdracht van de VNV-leiding aan Hendrik Borginon met het verzoek in de Brusselse regio een actie op gang te brengen[59]. De bedoeling was valabele krachten aan te trekken voor het VNV: '[Het

lijkt] ons gewenst en noodzakelijk een actie te voeren die gericht is op het breken der kaders van onze tegenstanders, op het verrijken en versterken van ons eigen kaders.’ Dat moest gebeuren door het persoonlijk benaderen van geestelijken, onderwijzers, leraren, academici en andere ‘invloedrijke personen’. Ze konden uitgenodigd worden op besloten vergaderingen. Van den Berghe verwees naar de bijeenkomst die het Verdinaso in november 1936 in Brussel had belegd. Het moest op een bescheiden maar stijlvolle manier gebeuren. Voorts konden mantelorganisa-

ties worden opgezet die onder het mom van 'kunstavonden' Brusselse Vlamingen met het VNV in contact zouden brengen.

Te midden van het voor de Vlamingen desolate Brusselse landschap dacht de VNV-leiding dus op de eerste plaats aan het partijbelang. In de praktijk richtte de actie zich tegen de andere Vlaamse organisaties. De actie moet gericht zijn 'op de verovering van die Vlamingen die hetzij in andere groeperingen staan, hetzij tussen de andere groeperingen en ons, werkloos en besluiteloos blijven hangen', besloot Van den Berghe.

Het plan leidde tot een fundamentele discussie in de schoot van de VNV-leiding. Bert D'Haese stelde een advies op waarin hij erop wees dat in de eerste plaats de verfransing in Brussel een halt moest worden toegeroepen[60]. Voor het VNV als partij was daarbij geen rol weggelegd.

'Ik geloof niet dat het VNV in Brussel zelf iets kan uitrichten [...]. Met een politiek ideaal dat eerst België wil scheuren om Dietsland te vestigen, kan men, hic et nunc, in Brussel geen praktisch werk verrichten. [...] Volgens mij is Brussel een inzet van zo'n groot belang voor onze toekomst dat wij dit probleem aanpakken moeten, niet met leuzen en slagwoorden, maar met nuchter overleg.'

De visie van D'Haese, gesteund door Borginon, werd door de VNV-leiding niet gevolgd[61]. Het kwam tot een conflict tussen D'Haese en de VNV-leider toen hij zijn visie op het Brusselse probleem bleef uitdragen in het VNV. D'Haese sprak op 18 april op een arrondissementsvergadering in Denderleeuw over deze problematiek. Staf De Clercq riep zowel D'Haese als de arrondissmentsleider Jozef Coene tot de orde. Aan deze laatste schreef hij dat hij ten zeerste verwonderd was dat D'Haese werd uitgenodigd om over dat probleem te spreken, terwijl blijkt 'dat hij over methode en taktiek van de strijd er andere meningen op na houdt dan die van de leiding van het VNV'[62]. Eens te meer een bewijs dat de zg. zelfstandigheid van de basis van het VNV een fictie was.

In zijn landdagrede van 1937 bleef de VNV-leider vasthouden aan de simpele visie die het VNV altijd al over het Brusselse probleem had verkondigd[63]:

'Onze grond moet losgewrongen worden uit de Waalse inmenging. [...] De Brusselse olievlek moet verdwijnen. Brussel is Vlaamse grond en zal aan Vlaanderen behoren en aan Vlaanderen alleen. Vlaanderen moet meester zijn over zichzelf, de Walen moeten er uit.'

Hendrik Borginons commentaar was schamper[64]. 'Het VNV heeft als dusdanig het probleem Brussel nog nooit onder ogen genomen,' schreef hij. 'Het teert op simplistische leuzen, "Brussel Vlaamse grond" enz... die de voortschrijdende verfransing tot een dagelijkse bespotting maakt.'

Hoe simplistisch de leuzen van de VNV-leider wel waren, wordt geïllustreerd door de verkiezingsuitslagen in 1938. De resultaten in de Brusselse gemeenten waren voor het VNV erbarmelijk. In interne documenten wordt daarover geen geheim gemaakt[65].

De houding tegenover het Brusselse probleem werd door deze werkelijkheid niet aangepast. In zijn landdagrede van 1939 eiste de VNV-leider Brussel op voor Vlaanderen. 'Laat uw aanspraken op Brussel varen,' richtte hij zich tot de Walen, 'wij kunnen het wellicht met U maar zullen het desnoods doen zonder U!'

Door het totalitaire karakter van de VNV-ideologie was de partij totaal ongeschikt om een concreet probleem als de verfransing van Brussel aan te pakken. Op het

terrein verwezenlijkte het VNV in Brussel zogoed als niets[66]. Het illustreert hoe de ideologisch-maatschappelijke opvattingen van de partij disfunctionele gevolgen kreeg voor de Vlaamse Beweging.

In zijn gewraakte rede in Denderleeuw had Bert D'Haese geopperd dat er drie mogelijkheden bestonden om het Brusselse probleem op te lossen[67]:

‘1. Activisme. Noodzakelijke voorwaarde daarvoor is oorlog in West-Europa. Dat ligt niet voor de hand. We kunnen daar niet op wachten.

2. Revolutie. Hic et nunc gestampte onzin.
3. Belgische bondgenootschappen: voor 't ogenblik de enige mogelijkheid. [...]'

De totalitaire opvattingen van de VNV-leiding sloten de derde mogelijkheid uit. Er bleef inderdaad maar één uitweg. In 1937 leek die nog onwerkelijk...

Eindnoten:

24 Tot die vaststelling komt ook A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 430.
25 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan de Vlaams-nationale kamergroep, 17 november 1938.
26 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, zittingsjaar 1937-1938, nr. 122; buitengewone zitting 1939, nr. 53.
27 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, buitengewone zitting 1939, nr. 80.
28 Voor de acties van Grammens op de taalgrens sedert 1925: *Grammens-Gedenkboek* [...], pp. 7-15 en L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 2, pp. 287-298.
29 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Florimond Grammens aan Staf De Clercq, 15 januari 1937.
30 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Staf De Clercq aan Florimond Grammens, 19 januari 1937.
31 Tot die vaststelling komt ook Yvonne Geessels in haar studie over de Grammensactie: *De Grammensactie* (1937-1938), p. 30.
32 ARA, KA, Bundel 928. Brief van Florimond Grammens aan Gaston De Dobbeleer, 25 januari 1937. De Dobbeleer was VNV-gewestleider voor Henegouwen en woonde in Edingen.
33 *Grammens-Gedenkboek* [...], pp. 85-91. L. Vos, *Nationalisme en rechtse stroming* [...], p. 27.
34 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 1 december 1939, p. 71.
35 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Jeroom Leuridan aan Staf De Clercq, 12 december 1937.
36 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Staf De Clercq aan de VNV-parlementsleden en de VNV-arrondissementsleiders, 17 en 22 januari 1938.
37 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 26 januari 1938.
38 *Volk en Staat*, 16 januari 1938. 'Vlaanderen groeit naar de daad! De gevangenis van Tongeren door Leuvense studenten bestormd.'
39 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Staf De Clercq aan Jozef Coene, 16 januari 1938.
40 Eigen verzameling documenten, Interview met Jan Van Hoogten door auteur, 27 mei 1988; J. Van Hoogten, Herinneringen aan Edingen en Staf De Clercq, in: *Broederband*, jg. 1, 1965, 9, pp. 5-6.
41 De militanten kwamen uit alle windstreken. Gaston De Dobbeleer was de enige gearresteerde militant die uit Edingen zelf kwam.
42 *Edingen onze grond*, Aalst, [1938]. *Volk en Staat*, 8, 11 en 12 maart 1938.
43 *Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 10 maart 1938, pp. 1001-1002. *Parlementaire Handelingen. Senaat*, 15 maart 1938, pp. 937-943; 22 maart 1938, pp. 997-1008 en 1015-1016.
44 *Volk en Staat*, 8 maart 1939.
45 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 117-118.
46 ARA, KA, Bundel 946. Brief van Joris Vansteenland aan Staf De Clercq, 27 juni 1938.
47 ARA, KA, Bundel 946. Voorbereiding van het beroog van Staf De Clercq op de vergadering van de Staf, s.d. [einde juni 1938].
48 *Grammens-Gedenkboek* [...], pp. 160-170.
49 ARA, ministerraadsverslagen, 2 mei 1939.
50 *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, buitengewone zitting 1939, nr. 14.

51 ARA, ministerraadsverslagen, 2 en 19 mei 1939.
52 ARA, ministerraadsverslagen, 14 juli en 10 augustus 1939.
53 *Volk en Staat*, 8 en 12 augustus 1939.
54 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Redevoering van Staf De Clercq, [midden september 1939]. Cf. infra, p. 337.
55 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 435.
56 Cf. supra, p. 231.
57 Bij de gemeenteraadsverkiezingen kwam Gaston De Dobbeleer in Edingen op voor het VNV. Hij behaalde 198 stemmen (7%). *Volk en Staat*, 20 oktober 1938, noemde het een groot succes.
58 L. Lindemans, e.a., *De taalwetgeving in België*, pp. 12-17; *De Brusselse randgemeenten* [...], pp. 30-31 en 42-43.
59 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Ernest Van den Berghe aan Hendrik Borginon, 2 februari 1937. De brief werd ook bezorgd aan de in Brussel wonende Limburger Gerard Romsee en aan de Brusselse VNV-leiders Piet Finné en Karel Lambrechts.
60 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. 'Brussel'. Tekst van Bert D'Haese, [begin maart 1937].
61 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 6 maart 1937; Brief van Hendrik Borginon aan Ernest Van den Berghe, 4 oktober 1937.
62 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Jozef Coene, 22 april 1937.
63 ARA, KA, Bundel 932. Landdagrede van Staf De Clercq, 6 juni 1937.
64 AMVC Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Paul Beeckman, 24 september 1937.
65 Cf. supra, p. 249.
66 Dat blijkt ook uit de studie van Kris Vanderhaegen: *Het VNV, de politieke collaboratie en de Brusselse problematiek*, pp. 55-86. Van de Vlaams-nationalistische parlementsleden diende alleen Hendrik Borginon een wetsvoorstel in over Brussel. Op 13 januari 1938 diende hij een voorstel in tot instelling van een parlementaire commissie die de toepassing van de taalwetten in het lager en middelbaar onderwijs moest controleren: *Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 1938, nr. 85.
67 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Bert D'Haese aan Staf De Clercq, 24 april 1937.

8.4 Migranten, vluchtelingen en joodse burgers

Tijdens de verkiezingsstrijd van 1936 nam het antisemitische discours sterk toe. In de VNV-propaganda werd het communisme gelijkgesteld met het internationale jodendom. De anticommunistische annex antisemitische campagne duurde voort na de verkiezingen. 'Vlaanderen moet gered worden uit de klauwen der joden-internationale van Moskou [...]' blokletterde *Strijd* op 21 juni 1936. Meestal bleef het VNV-weekblad binnen de grenzen van de antisemitische complottheorie. Impliciet kwam daarbij soms een racistische verklaring ter sprake. De racistische component werd echter zelden uitgewerkt. Eén enkele keer verscheen een artikel dat verder ging, maar dat handelde niet rechtstreeks over de joden. Het was een stuk over het 'koloniaal vraagstuk' van de halfbloed[68]. Het 'gedrag' van sommige blanke kolonisten was niet alleen een probleem omdat ze hun eer op het spel zetten, ook de biologische gevolgen waren problematisch. De halfbloeden verzamelden immers alle ondeugden van de blanken en negers in zich en geen enkele goede eigenschap, ondanks de 'lofpsalmen' over 'rassenvermenging' van de 'democratische profeten der joodse assimilatie'. Objectieve waarnemers wijzen 'de rassenchaos waarvan de halfbloed het resultaat is' af. Dergelijke racistische visie publiceerde *Strijd* nooit rechtstreeks in verband met de joden.

Antisemitische artikelen met xenofobe inslag daarentegen zijn vanaf 1936 legio in de VNV-pers. De varianten zijn bekend. De joods-bolsjewistische overrompeling kwam voortdurend ter sprake in artikelen over de internationale politiek. De Sovjetunie was een joods instrument, het republikeinse Spanje en de Spaanse burgeroorlog waren joodse creaties, in het Frankrijk van Léon Blum zaten de joden op de commandoposten. Instemmend werd verwezen naar Adolf Hitler die de oorlog verklaart aan het internationale jodendom[69]. De joden waren oorlogszuchtig en dreigden de hele westerse beschaving mee te sleuren in een oorlog om hun belangen veilig te stellen[70]. Reimond Tollenaere verkondigde dit standpunt in de brochure *Komt er oorlog*?. Hij ondertekende de tekst ervan 'voor het VNV' als algemeen propagandaleider. De verantwoordelijke uitgever was Ernest Van den Berghe. De joodse aanwezigheid in België werd gekoppeld aan communisme en socialisme. Er werd verwezen naar de joodse infiltratie in de socialistische en communistische partij en naar de communistische joodse groepen in België.

De joodse aanwezigheid in België werd voorts steevast in verband gebracht met de economische crisis en met financiële schandalen. Joden en andere vreemdelingen zijn vooral een bedreiging voor de middenstand doordat ze oneerlijke praktijken hanteren. Vooral de joodse marktkramers en 'leurders' worden geviseerd.

In zijn landdagrede van 1939 beschuldigde Staf De Clercq de 'vreemde joden' de oorlog na te streven en de middenstand ten gronde te richten. Deze antisemitische opinie kan dus zonder meer worden beschouwd als een officieel VNV-standpunt.

De koppeling joodse migratie/middenstandsproblematiek paste in het raam van de VNV-rekrutering in middenstandsmilieus. Middenstandsgroeperingen waren bijzonder gevoelig voor de agitatie tegen 'vreemde' concurrenten. Al van in de 19de eeuw moesten vooral in crisisperioden de 'vreemde' leurders en marktkramers het ontgelden. De argumenten waren klassiek: de vreemde kleinhandelaar werd afgeschilderd als een 'sjacheraar' of een heler die slechte, minderwaardige of verramsjte waren verkocht.

Vooral in Antwerpen en in Limburg hielden de middenstandsgroeperingen een geradi-

caliseerd betoog[71]. In Antwerpen werkte de joodse bevolking grotendeels in de ambachtelijke sector. In het verlengde van die sector bestond er een belangrijke joodse groep marktkramers en leurders. Vele onder hen werden getroffen door restrictieve wetten (1935) waardoor ze als vreemdeling niet over een leurderskaart konden beschikken. Een aantal belandde erdoor in de illegaliteit, hetgeen natuurlijk voedsel gaf aan de agitatie tegen ze[72].

Op 6 september 1936 publiceerde *Strijd* een brief van een Antwerpenaar. Een gefingeerde of een echte lezersbrief? Het was niet de eerste keer dat het VNV-weekblad een krasse mening ventileerde in de vorm van een lezersbrief. Begin 1936 had de redactie aan een soortgelijke brief een verzachtende commentaar toegevoegd. Nu werd de mening van de briefschrijver bevestigd. De persoon in kwestie fulmineerde tegen Camille Huysmans die ongebreideld joodse immigranten in de stad toeliet en daardoor verantwoordelijk werd verklaard voor de ondergang van de middenstand.

‘We zitten met een smouzenplaag. Al wat in andere landen buitengewalst is komt hier in de open armen van Kamiel terecht [...]. Die vreemde luizen zuigen ons laatste beetje bloed af. [...] [Huysmans] laat de Antwerpse handelaars oppeuzelen door dat reukvol maar onsmakelijk ongedierte.’

In de commentaar van Joost Kappers (Staf Van Nuffel) luidde het dat de briefschrijver zich vergiste als hij meende dat alleen Antwerpen met die ‘plaag’ had af te rekenen. Ook in de andere steden, aan de kust en op alle markten deed ze zich voor. Niet alleen joden, ook andere vreemdelingen waren de schuldigen.

‘De geregelde gekende beroepsmarktkramers worden de baard afgedaan door “vreemde luizen” die hen overal op de hun eigen indringerige manier komen wegdrummen.’

Er was ook het politieke aspect:

‘Tussen deze duizenden vreemde gasten zit een meerderheid van communistische raddraaiers die hier hun internationale agitatie komen invoeren. In de laatste stakingen is het in Antwerpen gebleken. Tussen de meest rumoerige benden was het joodse en vreemde element zeer talrijk. Dat is verstaanbaar: de landen waar ze buitengezet werden hebben dat niet voor niets gedaan! Zij weten waarom ze die bacteriën van onrust, rode koorts en ontbindende communistische pest hebben geweerd!’

Dergelijke scherpe taal kwam na 1936 niet meer voor. 1936 was een hoogtepunt van antisemitisme in het VNV-weekblad. Toch blijven artikelen met dezelfde teneur verschijnen. Nog in 1939 schrijft Jan Timmermans over het ‘joodse probleem’ in Antwerpen[73]. Hij brengt net dezelfde argumenten aan, zij het in een sobere en schijnbaar gematigde taal. Belangrijk is wel dat hij geen onderscheid maakt tussen vreemde joden en Belgische joden. Alle joden vormden een probleem omdat ze hun nationaliteit slechts beschouwden als een etiket.

De xenofobie die de Limburgse Vlaams-nationalistische pers al kenmerkte in de beginjaren van het VNV evolueerde naar een heftige antisemitische en anti-vreemdelingenhouding. Dat werd o.m. gestimuleerd door een aantal buitenlanders die binnen de Limburgse migrantengemeenschappen een dienstverlening uitbouwden voor hun landgenoten-mijnwerkers. Deze niet-Belgische caféhouders, marktkramers en winkeliers waren de autochtone middenstand een doorn in het oog.

De Limburgse VNV-leiders profileerden zich op het terrein van de strijd tegen de joodse ‘sjacheraars’. Meestal ging het daarbij om joodse migranten en vluchtelingen[74].

De aanwezigheid van joodse leurders in Limburg was weliswaar zeer beperkt. Dat was blijkbaar geen bezwaar om toch de joden verantwoordelijk te verklaren voor de problemen van de autochtone middenstand. Op 2 april 1938 berichtte *Hou-Zee* over een propagandatocht van middenstanders die de bevolking opriep niet meer bij joden te kopen. De meetings en protesttochten werden georganiseerd door de ‘Christen Middenstandsbond van Limburg’ die een uitgesproken xenofoob en antisemitisch standpunt innam. Sprekers op de bijeenkomst

waren o.m. Jef Deumens en Jef Hermans. Ook Theo Brouns sprak op bijeenkomsten van middenstanders over maatregelen tegen de joden[75]. Hij pleitte voor een gezonde 'verweerpolitiek' tegen de 'vreemde inwijking en de jodenzwendel'. Bijzonder in Limburg bereikte antisemitisme en vreemdelingenhaat een hoogtepunt toen na Kristallnacht de inwijking uit Duitsland toenam. Gerard Romsee interpelleerde erover in de Kamer[76]. De Limburgse leider betreurde de manier waarop in Duitsland tegen de joden werd opgetreden. Hij vond dat België geen joodse vluchtelingen meer kon opnemen omdat de tolerantiedrempel al was overschreden en de arbeidsmarkt al meer dan verzadigd. Hij waarschuwde dat het ook in België tot 'betreurenswaardige uitspattingen' kon komen als de waarschuwing in de wind zou worden geslagen. De joden werden net zoals andere immigranten geviseerd omdat ze de arbeidsmarkt verstoorden en de oorzaak waren van de werkloosheid onder de inheemse bevolking. Romsee vermeed in het parlement ideologisch geladen taalgebruik. In de Limburgse partijpers drukte hij het radicaler uit:

'Talrijke joodse uitwijkelingen zoeken een toevluchtsoord binnen onze grenzen zodat wij staan voor een dreigend gevaar van overrompeling, waartegen niet kordaat en niet spoedig genoeg kan opgetreden worden. Waar zou er soms voor de vreemdelingen plaats beschikbaar zijn op onze arbeidsmarkt? [...] In het middenstandsbedrijf is [...] tengevolge van de lakse vreemdelingenpolitiek der regering de vreemde indringing uitgegroeid tot een ware joodse overrompeling [...]. Wij kunnen niet dulden dat de joden - evenmin trouwens als andere vreemdelingen - hier zouden komen parasiteren ten koste van ons eigen volk.'[77]

Ik heb mij hierboven met opzet beperkt tot de VNV-weekbladpers[78] die door de VNV-leiding werd gecontroleerd en tot uitlatingen van leden van de hoogste VNV-leiding. De citaten tonen voldoende aan dat de VNV-leiding, xenofoob, antisemitisch en een enkele maal racistisch gedachtengoed niet alleen tolereerde maar ook propageerde.

De Schelde/Volk en Staat was in alle opzichten radicaler dan de VNV-weekbladen. In die krant konden tot november 1937 nationaal-socialisten als Herman Van Puymbrouck en Ward Hermans tegen de zin van de VNV-leiding artikelen publiceren. Het antisemitisme was zonder meer racistisch van inslag. Zo wordt in een hoofdartikel 'Vlaanderen en het jodenvraagstuk', 25 september 1936, betoogd dat het Vlaamse volk in de eerste plaats behoed moest worden voor 'rassenvermenging met Latijnen en joden'. 'Wie buiten ons volk gaat, is verloren voor ons en werkt de vijand in de hand.' Het artikel bracht voor de rest de klassieke zaken: joden zijn bedriegers, uitpersers, parasieten, geperverteerden enz... Op 30 juli 1937 verscheen een hoofdartikel onder de titel 'De joodse kwestie in Vlaanderen' van de hand van 'Mr. J.H.' (Jan Timmermans). Tegen de joden moesten dringend maatregelen worden genomen anders zou het tot gewelduitbarstingen komen. Doordat ze niet vlug over de grens gezet konden worden, moesten ze alvast 'staatsrechtelijk' worden afgebakend. Dar impliceerde volgens de auteur een soort apartheidssysteem: afzonderlijke 'nederzettingen', afzonderlijke scholen, afzonderlijke rechtbanken enz. Dezelfde auteur beweerde later dat naturalisatie uit den boze was aangezien joden altijd joden blijven ongeacht hun nationaliteit. 'In de grond blijft [de jood] een kind van zijn eigen volk, behoudt een eigen karakter, eigen levenswijze, eigen behoeften en eigen gedragsnormen.'[79] Ward Hermans verkondigde een soortgelijke theorie in

een commentaar op een sterk religieus-antisemitische rede van de Poolse prelaat Trzeciak. Volgens Hermans was het al of niet belijden van het joodse geloof niet essentieel. ‘De geestelijke erfenis van de talmoed van de Schulcham Aruch is de jood [...] als zodanig een in het bloed overgeërfd bezit dat [...] even diep en sterk in zijn politieke en sociale gedragingen overgedragen wordt.’[80] De krant ging voor haar theorieën over het jodendom geregeld te rade bij nationaal-socialistische leermeesters. Zo wordt in een hoofdartikel bericht over een wetenschappelijk congres in München, waar ‘beroemde universiteitsprofessoren’ hadden gewezen op het gevaar van bloedvermenging met joods bloed

dat zeer vele 'ongezonde elementen in zich vergaart'. Andere geleerden toonden aan dat de joodse geest steeds gericht was op persoonlijk succes en macht. 'Hun schijnbaar wetenschappelijke werken zijn steeds bedekt tendentieus en behelzen systematisch propaganda ten gunste van joodse belangen.'[81] De krant verdedigde ook onverkort de antisemitische politiek van het Duitse nationaal-socialistische regime.

Hieronder zal blijken dat de VNV-leiding in een open conflict kwam met de hoofdredacteur van *Volk en Staat*, o.m. wegens de berichtgeving over het nationaal-socialistische Duitsland. Steen des aanstoots was in de eerste plaats de kritiekloze houding tegenover de strijd tussen Kerk en Staat in dat land. Het door dik en dun goedpraten van de antisemitische politiek bleek geen struikelsteen te zijn. Er is wel een vermindering van antisemitische artikelen nadat de VNV-leiding in november 1937 de redactionele controle verwierf. Antisemitische artikelen bleven evenwel sporadisch verschijnen, zij het dan dat de intensiteit en het racistische karakter ervan sterk afnamen[82].

Alleen Hendrik Borginon kwam in het geweer tegen de antisemitische ontsporingen van de krant. Dat gebeurde naar aanleiding van een uitval tegen de Nederlands-joodse journalist Marcus van Blankenstein. Van Blankenstein had een boek uitgegeven over de Belgische politieke toestand[83]. *Volk en Staat* schreef dat Van Blankenstein door de *Nieuwe Rotterdamse Courant* aan de deur was gezet omdat zijn artikelen 'begonnen te lijken op bestellingsstukken uit Moskou' en dat hij zich nu 'met echt joods aanpassingsvermogen' op Vlaanderen had geworpen. Uit zijn boek bleek dat hij nauwe contacten onderhield met sommige Vlaams-nationalisten. 'Gevaarlijk, zeer gevaarlijk', besloot de krant[84]. Hendrik Borginon, voor wie de waarschuwing gold, reageerde onmiddellijk. Hij verontschuldigde zich bij Van Blankenstein. 'Voor dergelijke manifestaties van politieke verwildering en onfatsoen', schreef hij, 'zijn Vlaanderen noch het Vlaams-nationalisme rijp.' Borginon stuurde Herman Van Puymbrouck een doorslag van de brief die hij 'beschaamd' naar van Blankenstein had geschreven 'na de gemene agressie van *Volk en Staat*' tegen hem. En hij voegde de hoofdredacteur toe[85]: '[...] Ook wanneer die antijodenhetze niet zulke platte imitatie was, zou de redactie die ons systematisch compromitteert en in onmogelijke verhoudingen plaatst, beter over de joden zwijgen.'

Borginon bezorgde een afschrift van zijn brief aan Staf De Clercq. De VNV-leider reageerde bijzonder kregelig en weigerde op de kern van de zaak in te gaan. Hij keurde de reactie van Borginon af op louter formele gronden. Hij meende dat het 'onverenigbaarbaar was met de tucht van [de] kamporganisatie' dat een VNV-lid op een dergelijke manier schreef aan een lid van de Staf. Hij meende bovendien dat het niet paste 'een vreemdeling, die zeker geen vriend is van het VNV, wapens in de hand te spelen, waarop het VNV, wanneer ze mochten worden gebruikt, beslist en op de meest scherpe wijze zal reageren'. Hij besloot dat Borginon het VNV een onherstelbare ondienst had bewezen. Hij zou de zaak aan de Staf voorleggen en bespreken welke maatregelen getroffen moesten worden[86]. Aan Herman Van Puymbrouck schreef de VNV-leider dezelfde dag dat hij de toon van het artikel over Van Blankenstein niet opportuun vond en dat het er alle schijn van had dat het werd geplaatst om de NSB in Nederland te plezieren[87].

Noch Van Puymbrouck noch Borginon wilde het daarbij laten. Van Puymbrouck schreef een brief aan Borginon waarin hij hem beschuldigde onder invloed te staan

van zijn joodse cliënten. Bij Staf De Clercq dreigde Van Puymbrouck ermee dat als de brief van Borginon aan Van Blankenstein zou worden gepubliceerd, hij zijn brief aan Borginon in *Volk en Staat* zou plaatsen[88]. Staf De Clercq had alle moeite om een openbaar conflict te vermijden. Uit de hele correspondentie blijkt dat de grond van het conflict hem niet interesseerde. Hij beschouwde het als een bijkomend probleem in zijn strijd voor de redactionele controle over de krant. Op de inhoudelijke argumenten van Borginon ging hij niet in.

'Het VNV', schreef Borginon, 'heeft zich totnogtoe nooit in antisemitische richting uitgesproken. *Volk en Staat* gaat er maar op los, en dan niet zozeer door het publiceren van uiteenzettingen over het joodse vraagstuk - dat inderdaad zou dienen te worden onder ogen gezien - maar onder de vorm van onhebbelijke belediging van bepaalde joden.'[89]

De virulent antisemitische artikelen in *Strijd*, midden 1936, waren Borginon blijkbaar ontgaan. Men merke ook op dat er voor de Brusselse advocaat wel degelijk een 'joods probleem' bestond[90]. Hij zou al snel moeten ervaren dat het antisemitisme niet alleen in *Volk en Staat* welig tierde. Toen hij in 1938 tijdens de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen optrad, moest hij tot zijn groot ongenoegen spreken onder een spandoek 'weg met de joden'. Borginon protesteerde maar sprak niettemin[91]. Toen hij bij de verkiezingscampagne van 1939 opnieuw werd gevraagd, eiste hij vooraf garanties dat dergelijke 'minderwaardige praktijken' niet meer zouden voorvallen. Aan de Antwerpse leider Jan Timmermans schreef hij[92]:

'Het [jodenprobleem] bestaat en we moeten het niet uit de weg gaan. Maar dan moet een weloverwogen politiek worden vastgelegd en niet zonder meer op minderwaardige driften van de massa gespeculeerd. Ik zal geen tweede keer het woord voeren onder een spandoek met 'weg met de joden' erop. Laten we dergelijke demagogische prakrijken aan onze tegenstrevers over.'

Jan Timmermans had toen nog maar net in *Strijd* een artikel geschreven waarin alle klassieke antisemitische vooroordelen op een rijtje stonden, onder het mom van zg. objectieve vaststellingen[93]. Overigens kreeg dezelfde Timmermans bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 steun van de Antwerpse antijoodse organisatie 'Volksverwering'[94].

De verkiezingen van april 1939 brachten Ward Hermans in de Kamer. Hij kon voortaan dit forum gebruiken om zijn antisemitisme te ventileren. Zijn betogen getuigden van een nauwelijks verholen racisme. Tijdens het kamerdebat over de begroting van justitie reageerde hij bijv. tegen de naturalisering van joden en tegen het feit dat joden hun naam mochten laten veranderen. Vanzelfsprekend protesteerde hij ertegen dat joden naar België konden immigreren. Hij kreeg daarbij de steun van Gerard Romsee[95].

Men kan besluiten dat antisemitisme in het VNV wel degelijk gemeengoed was. De leden kregen geregeld antisemitisch leesvoer. De leiding verzette zich niet tegen krasse antisemitische uitlatingen. De VNV-leider zelf verkondigde op de Landdag van 1939 een antisemitische stelling. Een kritisch man als Hendrik Borginon liet wel protest horen, maar was bereid veel water in de wijn te doen. De gematigde VNV-vleugel nam blijkbaar geen aanstoot aan het virulente antisemitisme waartegen hij protesteerde. Antisemieten als Ward Hermans konden in het hele land hun ideeën zonder problemen op VNV-vergaderingen propageren[96]. Dat de VNV-leiding Hermans' theorieën ter zake niet onoverkomelijk vond, mag ook blijken uit het feit dat toen ze censuur uitoefende op een derde uitgave van Hermans' *Boek der stoute waarheden*, er op geen enkel punt werd geraakt aan het antisemitische karakter ervan[97].

Het VNV stond beslist niet alleen met zijn antisemitische oprispingen. Het antisemitisme was in de tweede helft van de jaren dertig beslist geen marginaal verschijnsel meer. Tijdens de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen in 1938, bleek het antisemitisme wijd verspreid. De joodse aanwezigheid

was een centraal thema van de verkiezingsstrijd. De nauwe banden van de joodse gemeenschap met de socialistische burgermeester Camille Huysmans waren voor velen een steen des aanstoots. Niet alleen het VNV en Rex, ook de Katholieke Partij leende zich tot antisemitisch opbod.

Een zelfde opmerking geldt voor de xenofobe houding van het VNV. Ook hier lieten Rex en de Katholieke Partij zich niet onbetuigd. Vooral de houding van de Katholieke Partij is belangrijk. Ze gaf het VNV de gelegenheid zijn retoriek ter zake te verscherpen. De partij kon

trachten met radicalere standpunten, aanhang van de Katholieke Partij naar zich toe te trekken. De betrokkenheid van de Limburgse VNV'ers bij de antivreemdelingenacties van de katholieke middenstanders is op dit punt illustratief.

Eindnoten:

68 *Strijd*, 8 augustus 1937.
69 O.m. in *Strijd*, 20 september 1936: 'Mobilisatie overal. Tegen communistische wereldbedreiging'.
70 O.m. in *Strijd*, 1 januari 1939: A. Mandels, 'Drijven de joden naar oorlog?'
71 P. Heyrman, De georganiseerde middenstand [...] in: *Mededelingenblad BVNG*, jg. 13, 1991, 1, pp. 3-7.
72 R. Van Doorslaer, *De kinderen van het getto* [...], pp. 23-29.
73 *Strijd*, 12 februari 1939.
74 F. Caestecker, *Vreemde handelaars in België in confrontatie met hun Belgische collega's, 1920-1940* (ter perse).
75 *Hou-Zee*, 26 februari 1938; 19 en 26 november 1938. Brouns schreef in *Arbeidsorde*, 15 november 1938, een uitvoerig artikel over het vreemdelingenprobleem in Limburg waarin hij van leer trok tegen de vreemdelingen in het algemeen en de joden in het bijzonder. Brouns schreef ook dergelijke artikelen in de *Limburgse Middenstandspost* (o.m. december 1938).
76 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 22 november 1938, pp. 56-57.
77 *Hou-Zee*, 19 november en 3 december 1938.
78 In *De Nieuwe Kempen* bleef het antisemitisme grotendeels beperkt tot artikelen over financiële schandalen en de vrijmetselarij. Een enkele keer werd geschreven over de Kempense diamantbewerkers die te lijden hadden onder de joodse concurrentie (15 januari 1938).
79 *Volk en Staat*, 28 augustus 1937.
80 *Volk en Staat*, 17 september en 3 oktober 1937. W. Hermans, 'Het jodenvraagstuk vanuit Christelijk-zedelijk oogpunt'.
81 *Volk en Staat*, 9 augustus 1937. Artikel ondertekend door A. ver Hees.
82 *Volk en Staat*, 29 november 1937, 7 januari, 1 februari, 1 mei, 10 juni 1938, 30 januari 1939.
83 *Woelig België*, 1937. Van Blankenstein was als redacteur tot 1936 verbonden geweest aan de *Nieuw Rotterdamse Courant*. Daarna was hij zg. reizend correspondent voor het *Utrechts Dagblad*.
84 *Volk en Staat*, 6 augustus 1937.
85 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Marcus van Blankenstein, 24 maart 1937; Brief van Hendrik Borginon aan Herman Van Puymbrouck, 25 maart 1937.
86 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Borginon, 27 maart 1937.
87 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 27 maart 1937.
88 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 28 maart 1937. De brief van Van Puymbrouck aan Borginon heb ik niet teruggevonden. Ik leid de inhoud af uit de andere brieven.
89 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brieven van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 30 maart 1937. Citaten uit twee verschillende brieven die Borginon op dezelfde dag aan de VNV-leider schreef.
90 Arie Willemsen heeft Borginon blijkbaar willen beschermen door deze opmerking niet op te nemen waar hij uit de bewuste brief citeert: *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 437.
91 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Frans Daeseleire, 4 november 1938.
92 AMVC, Dossier Hendrik Borignon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Jan Timmermans, 23 maart 1939.
93 *Strijd*, 12 februari 1939.

94 L. Saerens, *De houding van het Vlaams-nationalisme tegenover de joden tijdens de jaren dertig*, in: H. De Schampheleire en Y. Thanassekos (ed.), *Extreem rechts in West-Europa* [...], p. 265.
95 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 22 juni 1939, pp. 738-739.
96 De VNV-pers kondigde geregeld volksvergaderingen aan met Ward Hermans als spreker over 'het jodendom en het communisme zonder masker'.
97 ARA, KA, Bundel 207. Correspondentie Staf De Clercq - Ward Hermans, 14 december - 31 december 1936. Weliswaar werd de verspreiding van de brochure in VNV-kringen verboden, wat te maken had met de al te pro-Duitse teneur en de aanvallen tegen de katholieke Kerk.

8.5 Amnestie

De wettelijke opruiming van de gevolgen van de repressie na de Eerste Wereldoorlog stond in de jaren na 1936 vooraan op de politieke agenda. Het was een sterk communautair geladen dossier. Het VNV gebruikte het amnestiedossier om zijn anti-Belgische campagne te stofferen. In het VNV zorgde de kwestie ook voor spanningen. Enerzijds verheerlijkte de harde lijn het 'activisme uit beginsel'. Activisme was synoniem van principieel en compromisloos antibelgicisme. Anderzijds geraakte de partij in moeilijkheden toen haar politieke bondgenoot Rex in het amnestiedebat een onverzoenlijke houding aannam. De partijleiding werd onder vuur genomen door de extremen binnen en buiten de partij.

Het amnestiedebat werd aangezwengeld toen de liberale minister van Justitie op 4 november 1936 in de Kamer een wetsontwerp indiende dat voorzag in onvoorwaardelijke amnestie voor burgers en in gedeeltelijke amnestie voor militairen. Het was niettemin de Liberale Partij die de voortrekker zou worden van het verzet tegen het ontwerp. Het was voor die partij een gelegenheid om zich te profileren. Om een frontale confrontatie te vermijden werd het voorstel in de Commissie van Justitie al snel afgezwakt. Een compromisvoorstel voorzag in een amendement dat de uitsluiting beoogde van de militaire deserteurs (cf. de 'sublieme deserteurs'!) en vooral in de uitsluiting van ter dood veroordeelden als verkiezingskandidaten. Het schrikbeeld van een nieuwe Bormsverkiezing zat diep.

Het verzet tegen de amnestie kreeg een impuls tijdens de campagne voor de tussentijdse verkiezing van april 1937. Léon Degrelle werd aangevallen als activistenvriend. Vooral August Borms, symbool van het activisme, moest het ontgelden. De Rex-leider zag zich genoodzaakt afstand te nemen door enkele keren uit te halen naar Borms. De VNV-leiding had alle moeite om haar achterban te disciplineren. Tijdens de campagne zelf hield de VNV-leiding zich op de vlakte om haar politieke bondgenoot zo weinig mogelijk schade toe te brengen. Over de uitvallen naar Borms werd gezwegen.

Na de verkiezingen zou de VNV-leiding zich uitermate inspannen om het activisme en speciaal August Borms te verheerlijken. Dat had niet alleen te maken met het feit dat het amnestie-ontwerp vanaf mei 1937 in de Kamer werd behandeld. De leiding wilde ook de kritiek de kop indrukken die binnen en buiten de partij was gegroeid naar aanleiding van haar lakse houding in de verkiezingsperiode. Op 22 april 1937 hield het VNV in Antwerpen een grootse Bormshulde. Staf De Clercq voerde er het woord, naast Borms zelf[98]. De hele viering was erop gericht Borms te associëren met het VNV. Op 28 april 1937 publiceerde Staf De Clercq in *Volk en Staat* het artikel 'Rond 't activisme'. Hij zong er de lof van het activisme. In de Vlaamse geschiedenis, betoogde De Clercq, is het een van de glansrijkste episoden, schril in contrast met het passivisme dat een van de duisterste episoden zal blijken te zijn. De Clercq

vereenzelvigde het passivisme met het Vlaams-belgicisme en het minimalisme. De Landdag van 6 juni 1937 stond in het teken van de solidariteit met de geest van het activisme en met Dr. Borms. ‘Wie het activisme hoont, hoont ons,’ zei Staf De Clercq in zijn landdagrede. Het was duidelijk een allusie op de voorbije verkiezingscampagne en op de uitlatingen van Léon Degrelle. Ook in het parlement hadden de Vlaams-nationalistische kamerleden en senatoren zich in de loop van mei en juni zeer actief gemengd in het amnestiedebar. Bij de mobilisatie van de straat speelde het VNV, net zoals bij de strijd om de taalwetten, geen eersterangs rol.

Bij de behandeling van het wetsontwerp over amnestie mobiliseerden de beide kampen hun troepen. Aan Franstalige zijde speelde de Union des Fraternelles de l'Armée de Cam-

pagne (UFAC) (de zg. ‘fraternellen’) een zeer belangrijke rol[99]. Ze kregen de volle steun van de Brusselse burgemeester en tevens leider van de Brusselse liberalen Adolphe Max. Op 2 mei 1937 verleende hij toestemming voor een grote betoging van de ‘fraternellen’ tegen amnestie. Toen VOS op 23 mei een grote tegenbetoging aankondigde, werd die prompt verboden. Aan Vlaamse zijde was het VOS dat instond voor de mobilisatie. Het betogingsverbod veroorzaakte in Vlaanderen een hevige reactie. Vooral de Vlaams-nationalisten en katholieken protesteerden, ook sommige socialisten en Vlaamse liberalen uitten hun ongenoegen. In het parlement interpelleerden aan Vlaams-nationalistische zijde Gerard Romsee[100] en Edmond Van Dieren[101]. In de Kamer zorgde Jeroom Leuridan voor opschudding door Adolphe Max, die ook zitting had in de Kamer, in het gezicht te slingeren dat hem de nek moest worden gebroken.

Onder druk van de regering trok Max het verbod in. Zo kon de betoging plaatsvinden met vele tienduizenden deelnemers. Volgens Hendrik Elias was ‘Vlaanderen eensgezind opgestapt’[102]. Lode Wils oppert dat deze bewering haar oorsprong vindt in de toenmalige propaganda[103]. Bij de 64 aanwezige parlementsleden waren inderdaad vertegenwoordigers uit vijf partijen. De verhouding één Vlaamse rexist, één liberaal en twee socialisten tegenover zestig VNV'ers en KVV'ers ziet hij als een bevestiging van zijn stelling dat de Vlaamse Beweging een katholieke en rechtse aangelegenheid was.

Het is in ieder geval duidelijk dat het amnestiedossier niet gemonopoliseerd kon worden door het VNV. De partij probeerde zich te profileren via de eis van onvoorwaardelijke en integrale amnestie voor iedereen. De radicale vleugel bracht het debat een heel eind verder. In zijn interpellatie in de Kamer gaf Reimond Tollenaere uitstekend de essentie weer waar het hem en zijn geestesgenoten om te doen was[104]:

‘Het is begrijpelijk dat het Belgische regime niet op ons standpunt kan staan omdat hier eens te meer blijkt dat er een tegenstelling is [...] tussen de Vlaamse en de Belgische belangen. Integrale amnestie zou immers de negatie zijn van België en begrijpelijkerwijze wil België niet graag zelfmoord plegen. [...]

Het activisme heeft maar één enkele fout begaan en die fout is niet geslaagd te zijn. Het is de enige fout die Vlaanderen aan de activistische beweging kan verwijten, met de zekerheid, dat wanneer zich een nieuwe kans zal voordoen, wanneer het activisme een nieuwe gelegenheid zal krijgen, het deze opnieuw te baat zal nemen. Wij zullen dan hetzelfde doen en zo mogelijk meer dan hetgeen de activisten hebben gedaan en naast ons zullen de duizenden en duizenden staan die daartoe in Vlaanderen gereed zijn.’

Er kón en er mócht voor Tollenaere geen oplossing komen voor het amnestieprobleem. Zijn interventie beoogde allesbehalve een pleidooi voor een amnestiemaatregel. August Balthazar had volkomen gelijk wanneer hij beweerde dat zelfs een integrale amnestiemaatregel de VNV'ers niet zou voldoen[105].

Bij de stemming stemden de Vlaams-nationalisten zowel tegen het amendement als tegen het wetsontwerp in zijn geheel. Ook de rexisten deden dat, maar de meesten omdat het wetsvoorstel te ver ging. De breuk tussen Vlaams-nationalisten en rexisten was voor iedereen duidelijk. Enkele dagen later namen trouwens enkele rexistische parlementsleden deel aan protestbetogingen tegen amnestie.

De nasleep van het activisme zou nog eenmaal de Belgische politiek beheersen. De gewezen activist Adriaan Martens[106], een gerenommeerd medicus, werd door de koning benoemd als lid van de pas opgerichte Koninklijke Vlaamse Academie voor Geneeskunde. Opnieuw waren het de Belgische oud-strijdersverenigingen die het vuur aan de lont staken. Ze slaagden erin op korte tijd de benoeming van Martens bovenaan op de politieke agenda te plaatsen[107]. De liberalen grepen de kwestie opnieuw aan om zich te profileren. Op 31 januari 1939 hield Leo Mundeleer in de Kamer een zeer scherpe interpellatie. Hij eiste het

onmiddellijk ontslag van Martens. De houding van de liberalen bracht de regering-Spaak in gevaar, want aan een compromis viel niet te denken.

Namens de Vlaams-nationalisten zegde Hendrik Borginon de steun toe aan de regering. Hij trok scherp van leer tegen Mundeleer die hij onverantwoordelijk gedrag verweet. Daarmee zat Borginon op dezelfde lijn als de regering. Hij beschouwde de zaak-Martens als een gelegenheid om het idee van de 'zelfregering' verder te doen doordringen bij de Vlaamse katholieken[108]. Hetzelfde deed Gerard Romsee in *Strijd*[109].

Jeroom Leuridan tapte uit een heel ander vaatje. Hij viel Mundeleer niet aan, wél de Vlaams-Belgische partijen[110].

'Ik oordeel dat Mr. Mundeleer en zijn geestesgenoten hier de enige rechtzinnigen zijn, samen met de Vlaams-nationalisten! Hij en degenen die met hem de bazuin van de opstand tegen de regeringsbeslissing hebben geblazen, zij zijn vrank, zij zijn rechtzinnig! De anderen die het doen voorkomen alsof de benoeming een bevredigingswerk is van de Belgische regering, zij liegen, misleiden, trachten U, Belgische regering te verschalken. [...]

Het gezwel van de Martenskwestie [...] is de zoveelste proef op de som dat wij elkaar [...] niet kunnen verdragen, Vlamingen en Walen in deze Staat. En het is begrijpelijk: het zijn twee wereldbeschouwingen en twee politieke idealen, welke elkaar uitsluiten, die ons beiden bezielen. Het handhaven van het Waalse voorrecht, gepaard met het behoud van het Belgisch Rijk, staat regelrecht de zegepraal van onze Dietse verlangens en onze Nederlandse beschaving in de weg.'

Alle Vlaams-nationalisten zouden bij de stemming de regering steunen, waardoor ze een nipte meerderheid behaalde. Op 8 februari namen alle liberale ministers ontslag en als gevolg daarvan moest Spaak het ontslag van zijn regering aanbieden. Doordat beide partijen op hun standpunt bleven en Martens, aan alle kanten bezworen om voet bij stuk te houden, weigerde ontslag te nemen, was de kamerontbinding de enige uitweg.

De affaire-Martens betekende voor het VNV een uitstekende uitgangspositie voor de verkiezingsstrijd. De VNV-leiding heeft er alles aan gedaan om Martens te overtuigen vol te houden. Martens verlangde zo snel mogelijk buiten het politieke gewoel te geraken. In volle verkiezingsstrijd wilde hij er de brui aan geven. Hendrik Elias getuigt dat de VNV-leiding pas na een interventie van Reimond Speleers, een vriend en collega van Martens, kon bereiken dat hij pas op de verkiezingsdag zelfzijn ontslag zou indienen als lid van de Academie[111].

Eindnoten:

98 *Volk en Staat*, 23 en 24 april 1937.
99 A. Collignon, *Les anciens combattants* [...], pp. 155-160.
100 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 13 mei 1937, pp. 1422-1424.
101 *Parlementaire handelingen. Senaat*, 25 mei 1937, pp.
102 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 65-66.
103 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 85-86.
104 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2 juni 1937, pp. 1648-1650.

105 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2 juni 1937, p. 1645. Balthazar was een voorstander van een zo ruim mogelijke amnestie. Hij was een van de twee BWP-parlementsleden die in Brussel mee opstapten in de grote manifestatie.
106 Adriaan Martens had een benoeming aanvaard aan de von Bissing-universiteit en was toegetreden tot de Tweede Raad van Vlaanderen. Na de oorlog werd hij bij verstek ter dood veroordeeld. Martens vestigde zich in Nederland waar hij een kliniek leidde. Door de 'uitdovingswet' kon hij in 1935 terugkeren naar België waar hij in Astene een kliniek oprichtte.
107 A. Collignon, *Les anciens combattants* [...], pp. 169-172.
108 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 31 januari 1939, pp. 440-441.
109 *Strijd*, 5 februari 1939. 'De zaak Martens. Een pleidooi voor zelfregering'.
110 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 31 januari 1939, pp. 451-453.
111 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

8.6 Besluit

In de periode 1936-1940 springt vooral de polarisering tussen links en rechts naar voren. Het VNV voerde een scherpe antisocialistische campagne. De BWP werd afgeschilderd als de wegbereider van het communisme. Dezelfde pijlen werden gericht op de christen-democratie, zij het dat er momenten waren waarop de polemiek op een lager pitje werd gezet om toenaderingen tussen het VNV en het KVV mogelijk te maken.

Het VNV plaatste zichzelf aan de extreme rechterzijde van het politieke spectrum en tegelijk beschouwde het zich als een 'centrumkracht van verzet tegen het bolsjewisme'. De angst om opgeslorpt te worden door een rechts katholiek front en de anti-Belgische opstelling van het VNV verhinderden een rechtse frontvorming. De relaties tussen het VNV en het Verdinaso evolueerden naar een open vijandschap.

De strijd tegen het socialisme en het communisme werd door de VNV-propaganda geassocieerd met de strijd tegen de 'vreemden' in de samenleving, in de eerste plaats met de strijd tegen het 'internationale jodendom'. Antisemitische artikels zijn vanaf 1936 legio in de VNV-pers. Meestal was er geen racistische component, hoewel die niet geheel afwezig is. In *De Schelde/Volk en Staat* was die component wel zeer duidelijk aanwezig, maar daarvoor kan

de VNV-leiding niet verantwoordelijk worden gesteld aangezien ze de krant niet controleerde. Toen ze dat wel deed, werd het racistische antisemitisme teruggeschroefd. Het klassieke antisemitisme bleef niet beperkt tot de VNV-pers. Het drong door in de officiële standpunten van de partijleiding.

De agitatie tegen vreemdelingen en joden werd gekoppeld aan een campagne om de middenstand voor zich te winnen. Vooral in Antwerpen en in Limburg was dat het geval. Het VNV stond niet alleen op dit terrein. Ook Rex en de Katholieke Partij lieten zich niet onbetuigd.

Wat de taalwetten en de taalstrijd betreft, speelde het VNV geen drijvende rol. In het parlement waren de initiatieven uiterst beperkt. De partij kwam pas op straat in actie nadat Florimond Grammens de agitatie op gang had getrokken. Het VNV probeerde zich meester te maken van de Grammensactie en toen dat mislukte, keerde de partij er zich van af. Door het succes van Grammens was die afzijdigheid niet vol te houden. Vanuit de basis groeide de druk om iets te ondernemen. Staf De Clercq gaf in Edingen een staaltje van hoe hij de taalstrijd zag. De Werfbrigade rukte in militaire stijl het stadje binnen. De actie moest een autoritaire beweging laten zien die de macht opeiste. Inzake de Brusselse problematiek verwezenlijkte het VNV zogoed als niets. De partij hield vast aan de opvatting dat Brussel een Vlaamse stad was die moest 'losgewrongen worden uit de Waalse inmenging'. Dat kon het best gebeuren wanneer het VNV er aan invloed won. De acties in Brussel waren dan ook uitsluitend gericht op partijbelang.

Vanzelfsprekend mengde het VNV zich zeer actief in het amnestiedebat dat in de jaren na 1936 op de politieke agenda stond. Doordat het VNV niet alleen stond met de eis tot amnestie profileerde de partij zich op de eis tot een onvoorwaardelijke en integrale amnestie voor iedereen. De radicale vleugel van het VNV greep evenwel het amnestiedebat aan om een scherp anti-Belgisch betoog te voeren: de enige fout van het activisme was dat het niet geslaagd was. Radicalen als Reimond Tollenaere en Jeroom Leuridan lieten er geen twijfel over bestaan dat het VNV een tweede kans tot activisme niet zou laten voorbijgaan.

Hoofdstuk 9 De buitenlandse politiek van het VNV: 1936 - mei 1940

9.1 De officiële politiek van het VNV tegenover het Nieuwe Duitsland en een dreigende oorlog

De opzegging van het Frans-Belgisch militair akkoord in maart 1936 had de kritiek van het VNV op de Belgische buitenlandse politiek allerminst doen luwen. Tijdens de verkiezingscampagne van 1936 was de Belgische buitenlandse politiek een van de belangrijkste thema's van de VNV-propaganda. In de nieuw afgesloten akkoorden bleef België aan Frankrijk geklonken en Frankrijk was op zijn beurt verbonden met de Sovjetunie, aldus de VNV-leus. België zou onvermijdelijk worden meegesleurd in een oorlog waar het linkse regime in Frankrijk en de bolsjewisten in het oosten op aanstuurden. Door de militarisering van het Rijnland was de internationale spanning danig toegenomen. De vrees voor een nieuwe oorlog was algemeen. Minister Albert Devèze maakte plannen voor een diensttijdverlenging. Net voor de verkiezingen hield hij 3.000 miliciens in de kazerne die hun normale diensttijd achter de rug hadden. De protesten klonken luid[1]. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit klimaat in het voordeel van het VNV heeft gespeeld. De partij wierp zich immers op als de anti-oorlogspartij bij uitstek.

VOS, dé motor van de campagne tegen het Frans-Belgisch militair akkoord, zette met het oog op de verkiezingen alle zeilen bij. Begin mei 1936 zond de oud-strijdersvereniging een vragenlijst naar alle kandidaten. Hun werd gevraagd of ze tijdens de volgende regeerperiode op hun erewoord zouden streven naar 1. de opzegging van het 'nieuw Frans-Belgisch militair akkoord van 6 maart 1936'; 2. het afzien van elk nieuw militair akkoord met welk land dan ook; 3. het afzien van elk verdrag dat België beschouwt als waarborgende mogendheid; 4. de inkrimping van de militaire uitrusting van het land; 5. de toenadering tot en vriendschap met al de buurvolkeren, als eerste uitvloeisel van een zelfstandige politiek van strikte neutraliteit.

Er kwamen 173 antwoorden binnen waarvan 82 van Vlaams Nationaal Blok-kandidaten. Deze laatsten deden vrijwel allemaal zonder voorbehoud hun toezegging. Zowat de hele VNV-top treft men bij deze groep aan. Slechts vier Vlaams Nationaal Blok-kandidaten hadden reserves ten aanzien van één of meer eisen. 78 Vlaams Nationaal Blok-kandidaten, voor het overgrote deel VNV'ers, beweerden dus voorstander te zijn van een eenzijdige ontwapening[2].

De campagne voor een vrijwillige neutraliteit ging na de verkiezingen onverminderd voort. VOS hield in mei en juni een reeks betogingen in de provincies. De vereniging lag mee aan de basis van de agitatie onder de dienstplichtigen die wegens een uitzonderlijke verlenging van de diensttijd niet naar huis konden[3]. In de Kamer interpelleerde Thomas Debacker over de zaak[4]. Hendrik Borginon interpelleerde net voor het zomerreces over de buitenlandse en militaire politiek van de regering[5]. Hij noemde het ontoelaatbaar dat het parlement met reces was zonder een duidelijke regeringsverklaring over de buitenlandse politiek. Hij vroeg welke maatregelen waren getroffen o.m. in verband met de verdediging van de zuidgrens. Hij pleitte ten slotte voor een onafhankelijke buitenlandse politiek die sterker zou zijn dan welke alliantie

ook en waardoor België in een moreel onaantastbare positie zou komen te staan. Het kwam tot hevige woordenwisselingen met de linkerzijde. De communist Joseph Jacquemotte zei dat Borginon 'les journaux hitlériens' napraatte. De Brusselse socialist Fernand Brunfaut riep: 'Vive la France du Front Populaire!'

In zijn landdagrede van 1936 trok Staf De Clercq van leer tegen het Frans-Russische akkoord en de Frans-Belgische akkoorden. België dreigde meegesleurd te worden in een oorlog die door Moskou werd gepland[6]. Anticommunisme en buitenlandse politiek werden op die manier gekoppeld. Het betoog van de VNV-woordvoerders ter zake zat volledig ingebed in een anticommunistische en antisocialistische campagne die toen in volle hevigheid plaatsvond. Voorts sprak de VNV-leider zich uit tegen de Volkenbond, die hij een statenbond noemde. De geschiedenis had bewezen dat dit orgaan niet functioneerde en dat grote staten geen enkele garantie gaven voor de bescherming van kleine staten. Ook een nieuw Locarno wees hij af. Het VNV zou streven naar een politiek van vrijwillige neutraliteit.

De verkiezingsoverwinning van het VNV zal allicht hebben bijgedragen tot de versnelling van de al aan de gang zijnde heroriëntering van de Belgische buitenlandse politiek.

Op 14 oktober 1936 sprak koning Leopold III de welbekende rede uit die de onafhankelijkheidspolitiek inluidde. De rede baarde opzien in binnen- en buitenland. Hoewel er nog druk werd gespeculeerd over de precieze interpretatie, werd al snel duidelijk dat er een keerpunt was gekomen in de Belgische buitenlandse politiek[7].

Het VNV reageerde met de verspreiding in heel Vlaanderen van een aanplakbrief met de tekst: ‘De Koning geeft ons gelijk’[8]. De koninklijke rede kwam op een goed moment. Het vergemakkelijkte de verstandhouding tussen het VNV en Rex. Rex kon haar royalistische achterban wijzen op het feit dat het VNV achter de koning stond. Het VNV kreeg de gelegenheid om aanhangers te werven in het politieke centrum die tot dan afkerig waren geweest van de antiroyalistische houding van de partij. In het licht van de concentratie-onderhandelingen met de KVV was zoiets niet onbelangrijk.

Aan de andere kant dreigde er een onderscheid te ontstaan in de houding van het VNV en VOS. De koninklijke rede voorzag immers in een ernstige opvoering van de defensieve inspanningen van België, o.m. met een diensttijdverlenging om de onafhankelijkheidspolitiek waar te maken. VOS bleef op zijn standpunt staan dat de defensie moest worden gewaarborgd met niet-militaire middelen. Ging het VNV akkoord met de opdrijving van de defensie-inspanningen? Deze kwestie kwam aan bod in de parlementaire rede van Staf De Clercq naar aanleiding van het debat over de militiewet, begin december 1936[9]. Voor de aanvang van het debat had VOS nog eens alle namen gepubliceerd van de parlementsleden die zich tijdens de verkiezingen onvoorwaardelijk hadden verbonden tot het streven naar de inkrimping van het militaire apparaat. De VNV-leider verklaarde dat zijn partij geen voorstander was van een eenzijdige ontwapening. Dat bleek impliciet uit zijn verklaring dat het VNV bereid was ‘alle doelmatige maatregelen te treffen tot verweer, wanneer er gevaar mocht dreigen dat het Vlaamse volk zou verlaagd worden tot de rol van een knechtenvolk’. Deze houding had niets te maken met militarisme, aldus De Clercq. Het VNV bleef antimilitaristisch. ‘Doch mochten wij eenmaal te kiezen hebben tussen lafheid en geweld, dan verkiezen wij geweld.’ Het VNV was in principe zelfs bereid de Belgische defensie-inspanningen te steunen. Die houding werd ingegeven door realisme omdat een buitenlandse overrompeling de door het VNV nagestreefde ‘zelfregering’ onmogelijk zou maken. Niettemin verklaarde De Clercq dat zijn fractie tegen de militiewet zou stemmen. De VNV-leider motiveerde die houding door te betogen dat de regeringspolitiek afweek van de politiek van de koning. Alles wees erop dat de

regering haar oude alliantiepolitiek met Frankrijk tegen Duitsland wilde voortzetten. De Clercq sprak zijn overtuiging uit dat niet Duitsland een gevaar was maar Frankrijk. Het koninklijk pleidooi voor een neutraal België kon slechts geïnterpreteerd worden als een bewijs dat nu ook de koning tot die overtuiging was gekomen. De VNV-leider eindigde zijn goed onderbouwd betoog met een steunbetuiging aan de politiek van de koning. Op die manier slaagde Staf De Clercq er handig in de politiek van de koning te onderschrijven en tegelijk de consequenties van die politiek inzake defensie af te

wijzen. Door tegen de militiewet te stemmen, kwamen de Vlaams-nationalisten hun belofte tegenover VOS na, in tegenstelling tot sommige socialisten en katholieken die ook onvoorwaardelijk de VOS-eisen hadden onderschreven en toch de militiewet stemden. Vooral de socialisten werden daarover in de VNV-pers en ook in de Kamer zwaar aangepakt[10]. Het is merkwaardig dat de politieke tegenstrevers van het VNV niet probeerden om de duidelijke principiële verschillen tussen het VNV-standpunt en het VOS-standpunt uit te buiten. Zelfs binnen de Vlaams-nationalistische fractie kwamen de principiële verschillen aan het licht. Jozef De Lille, als niet-VNV'er niet door de partijtucht gebonden, verkondigde een integraal pacifistisch standpunt en verklaarde zelfs dat het ‘moord is [...] te sterven voor [een] nationaliteit’[11].

De verklaring op 30 januari 1937 van Adolf Hitler dat de Duitse regering bereid was België en Nederland te erkennen als onschendbare zone, was koren op de molen van het VNV. Hendrik Borginon en Reimond Tollenaere interpelleerden in de Kamer n.a.v. het debat over de begroting van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ze eisten dat de Belgische regering een duidelijk standpunt zou innemen[12]. Maar de binnenlandse politiek kreeg voor enkele maanden alle aandacht wegens de verkiezingsstrijd Degrelle-Van Zeeland.

De Brits-Franse verklaring, 24 april 1937, die België onthief van elke verbintenis voortspruitend uit het Locarno-verdrag terwijl Britten en Fransen zelf hun waarborg- en bijstandsverbintenis handhaafden, bracht de buitenlandse politiek weer in het brandpunt van de politieke belangstelling[13]. Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak las op 29 april 1937 in de Kamer het instemmend antwoord van de Belgische regering op deze verklaringen voor. Hij lichtte de krachtlijnen van de Belgische buitenlandse politiek toe. België moest een defensiepolitiek voeren die elke agressor ervan zou weerhouden het Belgische grondgebied binnen te vallen. Hij besteedde speciale aandacht aan twee punten. Het betwiste artikel 16 van het Volkenbondpact bepaalde dat troepen die belast waren met de uitvoering van een Volkenbondbeslissing vrije doorgang moest worden verleend[14]. Het werd door de Vlaams-nationalisten fel bekampt omdat het België kon meesleuren in een oorlog. Spaak zei dat de Volkenbond eerst een precieze interpretatie moest geven van het artikel en dat, wat zijn interpretatie betrof, het doorgangsrecht gold pas na toestemming van het betrokken land. Het tweede punt had betrekking op de Frans-Belgische militaire stafbesprekingen. Vooral op het behoud van dit punt had Frankrijk tijdens het diplomatieke steekspel dat de Frans-Britse verklaring voorafging, aangedrongen[15]. Spaak verklaarde dat de periode van de Frans-Belgische militaire akkoorden definitief voorbij was. Hij voegde er in een bijzonder wollige verklaring aan toe dat het België vrij bleef in alle vrijheid en onafhankelijkheid technische problemen op te lossen. In feite was in het diplomatiek overleg tussen Franrijk en België voorzien dat ‘stafcontacten’ mogelijk bleven. Toen hij in de Senaat dezelfde verklaring aflegde, werd hem door VNV'er Jef Lysens gevraagd wat de precieze betekenis was van zijn opmerking. Spaak negeerde de vraag.

In de Kamer legde Hendrik Borginon naar aanleiding van deze kwesties namens zijn fractie een verklaring af waarin hij de regering volledige steun toezegde[16]. Het valt te betwijfelen of Borginon hiermee het partijstandpunt verkondigde. De VNV-leiding liet zich het wapen van de strijd tegen het Frans-Belgisch militair akkoord niet zomaar uit handen slaan.

Op de Landdag van 6 juni 1937 sneed Staf De Clercq een thema aan dat hij tot aan de bezetting zou blijven behandelen: het Frans-Belgisch militair akkoord was nu wel onder druk van de Vlaamse opinie opgezegd, maar 'de geest' van het akkoord leefde voort. De Belgische defensie bleef een onderdeel van de Franse strategie. Ze was uitsluitend tegen Duitsland gericht. De Clercq kon voorts wijzen op het voortzetten van de besprekingen tussen de militaire staven van België en Frankrijk en op artikel 16 van het Volkenbondpact. De Volkenbond noemde hij een instrument van Frankrijk en Engeland zodat het doortochtrecht

enkel tegen Duitsland gericht kon zijn. Ten aanzien van Engeland wijzigde de VNV-leider zijn standpunt. Waar hij in september 1935 nog had verkondigd dat het VNV ten opzichte van Engeland een politiek van brede sympathie voerde omdat ‘Engeland [...] op zich zelf, nooit een gevaar [zal] zijn voor de lage landen aan de zee’, luidde het nu dat Engeland meer en meer in het vaarwater van Frankrijk kwam zodat het ‘niet meer als de historische waarborg van de onafhankelijkheid der Lage Landen aan de zee kan worden beschouwd’. Hij had eind mei aan Ward Hermans al de opdracht gegeven een artikel te schrijven over het gevaar van de Engelse politiek. In *Volk en Staat* verscheen achtereenvolgens op 1, 3 en 11 juni een artikel onder de titel ‘Engeland speelt gevaarlijk spel’. Het waarschuwde voor de Engelse buitenlandse politiek die een gevaar voor de verwezenlijking van Dietsland werd genoemd. De Clercq wees ook een militaire toenadering tussen België en Nederland af omdat Nederland via België in de Franse invloedssfeer zou geraken. Het kon immers als een axioma gelden dat ‘België nooit tegen Frankrijk zal vechten’. Een Belgisch-Nederlands militair akkoord zou dus in de praktijk tegen Duitsland gericht zijn. Zulke reactie moet gezien worden in het licht van de nieuwe politieke koers van het Verdinaso die een toenadering tussen België en Nederland voorstond en die ook in Vlaams-katholieke kringen gunstig werd onthaald[17].

De kern van De Clercqs boodschap in zijn landdagrede van 1937 was dat het VNV zich verzette tegen elke politiek die tegen Duitsland was gericht. Het was ook de kern van de brochure die hij eind december 1937 uitgaf: *Meer dan ooit los van Frankrijk*[18].

De uitgesproken duitsvriendelijke houding van de VNV-leider kan maar begrepen worden in het raam van zijn geheime politieke. De VNV-leider ondernam net voor de Landdag van 1937 een geheime reis naar Duitsland waar hij vertegenwoordigers van het *Propagandaministerium (Promi)* trachtte te overtuigen hun steun aan *Volk en Staat* rechtstreeks aan hem over te maken i.p.v. aan de hoofdredacteur[19]. Hiervoor zagen we dat Staf De Clercq vrijwel zeker vroeger al geheime contacten onderhield met Duitse instanties. De wens om *De Schelde/Volk en Staat* onder controle te krijgen speelde daarbij een rol. Hierna lezen we dat de krant de directe aanleiding was voor de geheime reis naar Duitsland. De VNV-leider wilde de krant het koste wat het wil onder controle krijgen, o.m. omdat ze een ernstig risico betekende voor de binnenlandse politieke positie van het VNV. Hoofdredacteur Herman Van Puymbrouck ontpopte zich tot een vurig bewonderaar van het nationaal-socialisme. Zijn houding ergerde een aantal VNV-zwaargewichten. Midden 1937 kwam het tot zware spanningen n.a.v. de berichtgeving in *Volk en Staat* over het conflict tussen Kerk en Staat in Duitsland. De politieke tegenstanders van de partij konden de kritiekloze houding van de krant uitstekend tegen het VNV uitspelen. De katholieke achterban toonde zich gevoelig voor de kritiek en het is niet verwonderlijk dat steeds meer VNV-leiders aandrongen op een duidelijke stellingname van de VNV-leiding ten aanzien van het nationaal-socialisme en de Kerk.

Staf De Clercq verkeerde in een uiterst moeilijke positie. Aan de ene kant moest hij de Duitsers die Herman Van Puymbrouck de hand boven het hoofd hielden, ervan overtuigen de hoofdredacteur te laten vallen. De Clercq wilde daarom bewijzen dat hij evenveel garanties bood ten opzichte van de Duitse belangen. Aan de andere kant moest hij tegemoet komen aan de druk van de groeiende groep VNV'ers die een

kritische stellingname eisten i.v.m. de houding van het nationaal-socialisme tegenover de Kerk en die precies struikelden over de houding van de zg. VNV-krant.

In die context moet Staf De Clercqs fel opgemerkt artikel over het Duitse nationaal-socialisme worden begrepen. Het artikel verscheen in *Volk en Staat*, 27 juni 1937, en in *Strijd*, 4 juli 1937, onder de titel 'VNV en het Duits nationaal-socialisme'. De tekst werd ook verspreid als brochure[20], waarin de verklaring van de VNV-leider werd ingeleid met de mededeling dat ze bindend was voor alle leden van het VNV. Volgens Hendrik Elias was het een scherpe terechtwijzing aan het adres van Duitsland inzake de politiek tegenover de Kerk[21]. Mij lijkt het

vooral een scherpe afrekening met degenen die het VNV identificeerden met het Duitse nationaal-socialisme en die de strijd tegen de Kerk in dat land wilden uitspelen tegen het VNV. De tekst van de brochure formuleert deze doelstelling in de eerste regels: ‘Deze verklaring is bedoeld als een ondubbelzinnig en waardig antwoord op al de gemene verdachtmakingen, de gezochte leugens, waarmee een door partijdrift vergiftigde pers het VNV aanvalt.’ Over de toestand in Duitsland zei De Clercq alleen dat hij geen vergoelijkende omstandigheden wil bepleiten voor de kerkvervolgingen en dat de strijd tegen het politiek katholicisme nog geen propaganda voor een atheïstische doctrine legitimeerde: ‘Wij maken er geen bezwaar van de nationaal-socialistische campagne tegen de katholieke kerk te kwalificeren zoals zij verdient: als een aanslag niet alleen op een soort misbruikelijk politiek katholicisme, doch op het katholicisme zelf.’ Voorts beklemtoonde De Clercq in het artikel vooral dat het VNV zich in geen enkel opzicht moest richten naar het Duitse nationaal-socialisme, een specifiek Duits stelsel. Het VNV daarentegen putte uit de Dietse nationale traditie: ‘Wij weten goed hoe diep de zin voor persoonlijkheid, vrijheid, zelfbestuur, enz. in de geschiedenis en de aard der Nederlanden geworteld is om te denken dat de regeringsmethodes van over de Rijn ons zouden bevallen.’ Maar dat belette volgens de VNV-leider niet ‘bij vreemde volkeren een leerschool te nemen’, als men maar ‘het goede en het kwade weet te onderscheiden’. Het was zeker geen reden om hetze te voeren tegen het Hitler-regime. De Clercq wenste daar zelfs geen uitspraak over te doen.

De VNV-leider deed niemand pijn met die uitspraken. Het artikel werd trouwens in het Duits vertaald, allicht ten behoeve van zijn Duitse contactpersonen, bij wie De Clercq trouwens - zoals ik verderop zal aantonen - zich al bij voorbaat had ingedekt[22].

Voor vele VNV'ers was de principsverklaring van hun leider een hele opluchting. Het enthousiasme bij sommige arrondissementsleiders was zo groot dat ze vroegen de rede in brochurevorm op duizenden exemplaren in hun arrondissement te mogen verspreiden. De Clercq bleef uiterst voorzichtig. Hij stond maar toe een beperkt aantal exemplaren te drukken, ten gerieve van niet-lezers van *Volk en Staat*, voor wie het nuttig kon zijn kennis te nemen van het standpunt. Op de wens van sommige kaderleden om op de Algemene Raad van het VNV duidelijk de houding van de krant aan de kaak te stellen, weigerde De Clercq in te gaan. Ondanks alle voorzichtigheid kon hij niet voorkomen dat al vlug het gerucht liep dat zijn geschrift op tienduizenden exemplaren was verspreid[23]. In werkelijkheid zouden maar 825 exemplaren gedrukt zijn, waarvan 250 naar Mechelen werden gezonden met het bevel ze te verspreiden. Arrondissementsleider Ward Hermans werd door velen in het VNV verantwoordelijk gehouden voor de aanstootgevende artikelen in *Volk en Staat*. Half augustus liet De Clercq aan de VNV-secretaris van Mechelen vragen hoeveel brochures er verspreid waren, en naar wie. De secretaris kreeg het bevel het antwoord te schrijven in de marge van de brief waarin hem de vraag werd gesteld[24]. Het illustreert de voorzichtigheid van De Clercq: geen snipper papier mocht in de verkeerde handen komen. Dat Hermans het artikel van De Clercq in Duitsland exploiteerde, besefte de leider van het VNV maar al te goed. Het bevel de tekst van De Clercq in het arrondissement Mechelen te verspreiden was een uitdaging van de leider aan het adres van zijn weerbarstige arrondissementsleider.

Het waren Hermans en Van Puymbrouck die de leider van het VNV bleven uitdagen door artikelen te publiceren over het gewraakte onderwerp. Pas nadat de hoofdredacteur was buitengewerkt, zweeg *Volk en Staat* erover.

Men kan besluiten dat het artikel over de houding van het VNV tegenover het Duitse nationaal-socialisme vier doeleinden nastreefde. In de eerste plaats kon het gebruikt worden als wapen tegen de degenen die het VNV stigmatiseerden als een nazi-gezinde partij. Het artikel was ook een tegemoetkoming aan diegenen in de partij die al langer aandrongen op een verklaring van de leiding. Het was een poging de dissidenten van *Volk en Staat* te discipli-

neren. Ten slotte moest de tekst voorkomen dat de geheime politiek van Staf De Clercq in het gedrang kwam.

Niet alleen de radicale nationaal-socialistisch gezinde VNV'ers brachten De Clercqs eierdans in gevaar, ook de gematigde vleugel deed het. De politiek van Duitsland maakte het steeds moeilijker de vredelievende bedoelingen van dat land te verdedigen. De Oostenrijkse *Anschluß* was nog enigszins te verdedigen. Staf De Clercq verwees ernaar in zijn landdagrede van 1938 als een lichtend voorbeeld voor de Grootnederlandse politiek: 'Austria docet!'[25]. Onmiddellijk na de *Anschluß* verscheen in de VNV-pers een verklaring van de VNV-leiding dat ze de gebeurtenissen beschouwde als 'het onvermijdelijke gevolg [...] van het streven, krachtens hetwelk volksdelen gebonden door eenheid van taal en cultuur, ook hun volkseenheid willen beveiligen door staatseenheid'[26].

Toen de Duitse politiek de Tsjechoslovaakse staat bedreigde, was zoiets minder gemakkelijk te verdedigen. Men moet er rekening mee houden dat de geschiedenis van Tsjechoslovakije de meeste Vlaams-nationalisten niet onbekend was. Vaak werd gewezen op de gelijkenis tussen het activisme en het verzet van de Tsjechen tegen Oostenrijk tijdens de Eerste Wereldoorlog. De term 'sublieme deserteurs' had in oorsprong betrekking op de Tsjechen die tegen Oostenrijk vochten. De Tsjechische held en eerste president van het onafhankelijke Tsjechoslowakije Thomas Masaryk werd vaak vergeleken met August Borms. Nog tijdens het amnestiedebat midden 1937 was de vergelijking niet van de lucht.

De VNV-pers hamerde op het zelfbeschikkingsrecht van de Sudeten en op de onverkorte naleving van de onafhankelijkheidspolitiek. België mocht niet betrokken worden in een oorlog om Tsjechoslowakije. Reimond Tollenaere gaf namens het VNV een pamflet uit waarin hij betoogde dat de Sovjetunie en Frankrijk op oorlog aanstuurden[27]. De Tsjechen, 'zetbazen van Rusland en Frankrijk', onderdrukten Slovaken, Duitsers, Hongaren, Polen en Roemenen. Tsjechoslovakije was een 'oorlogsfabricaat, een onmogelijke staat, een monsterstaat, geboren uit haat, geboren uit internationale berekening'. Toch was er in het VNV-standpunt een zekere reserve aanwezig tegenover Duitsland. Op 27 september 1938 legde Staf De Clercq naar aanleiding van de gedeeltelijke mobilisatie een verklaring af waarin hij o.m. stelde niet te kunnen geloven dat 'rijkskanselier Hitler de wereldopinie tegen zich zou opstellen door [...] Europa te vuur en te zwaard te zetten'[28].

Toen na de akkoorden van München de spanning gebroken was, nam Hendrik Borginon de kans te baat om een koersverandering van het VNV te forceren. Op 26 oktober 1938 sprak Borginon in Brussel voor het KVOHV een fel opgemerkte rede uit: 'Na München, het nieuw beeld van Europa en de Vlaams-nationale positie'.

Wellicht was het de beroering die de Tsjechische crisis bij vele VNV'ers had veroorzaakt die Hendrik Borginon ertoe aanzette zijn kans te wagen, al mag niet worden vergeten dat de gemeenteraadsverkiezingen net voorbij waren en het VNV het in de verkiezingscampagne zwaar te verduren had gekregen als 'Duitsgezinde partij'.

Borginon verschilde inzake de buitenlandse politiek al langer van mening met de VNV-leiding. Hij had veel minder reserves ten aanzien van de loyale uitvoering van de onafhankelijkheidspolitiek van de regering. Op 21 oktober 1937 pleitte hij in de Kamer voor een Belgisch-Nederlandse samenwerking op defensiegebied, daar waar

Staf De Clercq zo'n samenwerking op de Landdag van 1937 nog van de hand had gewezen[29]. Borginon noemde de uitlatingen van De Clercq op de Landdag bedenkelijk en niet realistisch[30]. Toen De Clercq hem om advies vroeg i.v.m. de landdagrede van 1938, legde Borginon er de nadruk op dat alles erop wees dat de contacten tussen België en Frankrijk inderdaad verbroken waren en dat dit zowel de maat als de toon van de anti-Franse VNV-campagne diende te verzachten[31].

Met zijn rede in Brussel probeerde Borginon tweemaal te scoren. Hij koppelde zeer handig de buitenlandse aan de binnenlandse politiek. Hij betoogde dat, gezien de internatio-

nale toestand, Duitsland voortaan een grotere bedreiging vormde dan Frankrijk. Een splitsing tussen Vlaanderen en Wallonië zou Vlaanderen militair weerloos maken. Het was veel opportuner dat Vlaanderen via België samenwerking zocht met Nederland op economisch, politiek en militair terrein. Een dergelijke samenwerking kon pas slagen als enerzijds de Vlaams-nationalisten zich van elk autoritarisme en totalitarisme afkeerden en wanneer anderzijds door een federalisering van de Belgische staat een verzoening van de Vlaams-nationalisten met die staat mogelijk wordt.

Borginon speelde hoog spel. Hij had bewust de VNV-leiding links laten liggen in de hoop een schokeffect teweeg te brengen[32]. Binnenlandse en buitenlandse kranten besteedden volop aandacht aan de rede. In Duitsland ging de rede uiteraard niet onopgemerkt voorbij. Sommige waarnemers meenden dat door Borginons rede de Duitse *Flandernpolitik* helemaal herzien moest worden[33]. De meeste Belgische commentatoren waren het erover eens dat Borginon een belangrijke koerswijziging van het Vlaams-nationalisme in het vooruitzicht stelde. *De Courant*, 28 oktober 1938, schreef de relevantste commentaar:

‘Men vraagt zich met nieuwsgierigheid af, welke de reactie zal zijn in Vlaams-nationalistische middens. Sprak de heer Borginon alleen in eigen naam of voelde hij zich geruggesteund door een deel van zijn vrienden uit het VNV? Zal hij gevolgd worden door zijn partij of zal het tot een nieuw schisma komen in het Vlaams-nationalisme?’

Dat zou inderdaad de kwestie worden. Staf De Clercq die zich opnieuw een uitstekend evenwichtskunstenaar toonde, slaagde erin de hele zaak met een sisser te laten aflopen. Als reactie op de opgewonden kranteberichten na Borginons rede, begon hij de essentie van wat Borginon had gezegd ter discussie te stellen met het beproefde recept: wat had Borginon eigenlijk gezegd en wat had hij ermee bedoeld? In *Volk en Staat* schreef De Clercq dat er geen vaste tekst bestond[34]. Daarmee suggereerde hij dat de persberichten onjuist of onnauwkeurig waren. Voorts kon hij niet dulden dat iemand van het VNV een standpunt naar buiten zou brengen, zonder de goedkeuring van de leiding. Maar zoiets had Borginon ook niet gedaan, volgens De Clercq. Wel noemde hij het door Borginon voorgestelde Belgisch-Nederlandse militair akkoord onrealistisch[35]. Borginon van zijn kant verklaarde in dezelfde krant twee dagen later dat de misverstanden te wijten waren aan de verdraaide berichtgeving en dat zijn rede op geen enkel punt afweek van wat het VNV altijd al had verkondigd.

Naar buiten toe werd de berichtgeving verantwoordelijk gesteld voor de misverstanden. In de papieren over de kwestie vindt men diverse gestencilde schema's van Borginons rede. Blijkbaar vond de VNV-top het nodig ze te verspreiden om de geruchten de kop in te drukken. Borginon had daartoe spontaan de voorbereiding van zijn rede bezorgd aan De Clercq[36]. Het schema verschilt op één essentieel punt met de inhoud van Borginons rede zoals ik die kon afleiden uit het verslag in *Nieuw Vlaanderen* en uit de tien stellingen die Borginon zelf opstelde. Er staat niet met zoveel woorden te lezen dat hij voortaan het grootste gevaar aan Duitse zijde zag. Het verslag in *Strijd* over de rede vermeldt zelfs dat Borginon zou verklaard hebben dat ‘het gevaar uit het Zuiden [...] voor België thans veel groter [is] dan uit het Oosten’, diametraal het tegenovergestelde van Borginons derde stelling: ‘Sedert het wegruimen van het Tsjechoslowaaks bolwerk, is voor België een inval wellicht meer te vrezen van Duitsland dan van Frankrijk.’ Opvallend is dat noch Borginon noch

De Clercq in hun commentaar na de rede over dit punt repten. *Nieuw Vlaanderen* publiceerde op 5 en 12 november 1938 een lange tekst waarvan de redactie meldt dat het de tekst van de voordracht betrof, opgesteld op basis van Borginons aantekeningen. De tekst behelsde in wezen dezelfde stellingen, maar bevatte zoveel nuances dat een dubbelzinnige interpretatie mogelijk werd. Het heeft er alle schijn van dat Borginon begonnen was aan een strategische terugtocht.

Voelde Borginon aan dat hij er eens te meer niet in slaagde het VNV op een ander spoor te zetten? Bond hij in toen bleek dat door de houding van de VNV-leider zijn poging was mis-

lukt? Dat lijkt bevestigd te worden door het antwoord van Borginon aan Paul Beeckman op diens uitnodiging de rede te herhalen voor het KVOHV-Kortrijk. Borginon wees ze voorlopig af om tactische redenen[37]: 'Ik heb in heel deze aangelegendheid zeer bewust de VNV-leiding links laten liggen. Het probleem is thans gesteld. Het ware wellicht een psychologische fout de schijn aan te nemen van een overrompelingspoging.' Op een soortgelijk antwoord aan het KVOHV-Leuven gaf hij op als reden dat hij de indruk wilde vermijden sommigen 'het mes op de keel' te willen zetten[38]. Toch kan men besluiten dat Borginon precies dát beoogde, maar dat zijn opzet mislukte.

Op 17 november 1938 nam Borginon ontslag als voorzitter van de Vlaams-nationale kamerfractie. Het ontslag zal wel niet vreemd zijn geweest aan de mislukking. In een brief aan de leden van de fractie schreef hij dat hij om professionele redenen ontslag nam, maar hij schreef erbij - het zal wel de echte reden zijn geweest - dat er tussen de leiding van het VNV en hemzelf 'in allerlei kapitale kwesties een te zeer verschillend inzicht bestond'. 'Het onthaal van mijn optreden in KVOHV', schreef Borginon verder, 'heeft dit verschil [...] scherper en pijnlijker doen aanvoelen.'

Toch wijst niets erop dat hij zijn positie van fractieleider opgaf[39]. Bij de verkiezingen van 1939 liet hij zich coöpteren als senator. Borginon hechtte meer aan het VNV en aan zijn politiek mandaat dan hij zelf wilde toegeven.

De demarche van Borginon in oktober 1938 heeft de officiële buitenlandse politiek van het VNV niet kunnen wijzigen. Het VNV bleef het internationale gevaar ten volle in de Franse hoek plaatsen en bij de hetze tegen Duitsland. In zijn nieuwjaarsboodschap blikte de VNV-leider terug op de jongste oorlogsdreiging[40]. Hij stelde vast dat de 'massa blindelings door pers en radio opgezweept werd tegen Duitsland' en hij vroeg zich af 'hoe België met zulke mentaliteit, de verdediging van het land tegen een eventuele Franse doortocht zou hebben gebolwerkt'.

Toen Duitsland in maart 1939 Tsjechoslovakije - in volle verkiezingstijd - bleef liquideren, kreeg het VNV het steeds moeilijker om vol te houden dat er van Duitsland weinig gevaar uitging. De VNV-propaganda probeerde de schuld van de gebeurtenissen op de verdrukkende Tsjechen en op de Tsjechoslovaakse unitaire staatsstructuur te laden en trok daarbij parallellen met België. Heel overtuigend was dat niet[41]. Hendrik Elias getuigt dat de Duitse inval in Praag de VNV-leiding diep schokte en tot een gevoel van wantrouwen en achterdocht leidde ten opzichte van Duitsland[42]. Voor het eerst, aldus Elias, beperkte Hitler zich niet tot het herstel van Groot-Duitsland. De VNV-leiding had vanaf toen geen vertrouwen meer in de grondslagen van de buitenlandse politiek van het Duitse Rijk. Dit lag mede aan de oorzaak van de aarzeling om de collaboratie in te gaan, aldus de historicus-medespeler. Enige reserve tegenover deze visie is gepast. Elias staaft zijn getuigenis met een verhaal over een artikel van de redacteur buitenland van *Volk en Staat*: Robert Van Roosbroeck (Dr. C.) reageerde zo scherp tegen Duitsland dat de hoofdredacteur Antoon Mermans het geraden vond het fiat te vragen van Elias die in de redactie zowat fungeerde als het kritische oog van de partij. Elias gaf opdracht het artikel onverkort te publiceren. Hoe luidde de 'scherpe reactie' van Dr. C.?

'Wanneer Duitsland, afbreuk doende aan zijn volkse opvattingen, de Tsjechen overrompelt, dan zijn de Vlaams-nationalisten logisch met hun diepgewortelde

opvattingen over volk [...] en vrijheid der kleine volkeren, wanneer zij deze handelwijze in de hoogste mate als afkeurenswaardig bestempelen.'

Mij lijkt dit een erg voorzichtige reactie. Als Mermans het nodig vond voor zo'n passage de uitdrukkelijke goedkeuring van de partijleiding te vragen, bewijst dat alleen maar in welke de mate de krant duitsgezind was. Bovendien las Elias de VNV-krant nogal selectief. Op 30 april 1939 verscheen een grote tekening, overgenomen uit het Nederlandse pro-

nationaal-socialistische blad *De Waag*[43]. Men ziet een Germaanse schone, bloemen in het haar, omringd door een groep kinderen. Het onderschrift luidt: ‘Germania: zijn jullie bang voor mij? Koor van kleine staten: nee...’. De prent was niet sarcastisch bedoeld!

Zonder twijfel stelde de VNV-pers zich gereserveerder op tegenover Duitsland. Toch bleef ze zonder meer Duitsvriendelijk. Dat geldt ook voor *Strijd*[44]. Veruit de meeste aandacht ging naar de verdediging van een volstrekte neutraliteit en de aanval op al degenen die ze in gevaar brachten. Dat waren o.m. de politieke groepen die zich afzetten tegen het nationaal-socialistische Duitsland. Men moet er natuurlijk rekening mee houden dat het VNV door deze opponenten ongenadig werd aangevallen als pro-Duitse nazi-partij. In het parlement werd het VNV geregeld op de korrel genomen. Op 13 juni 1939 interpelleerden de socialisten August Balthazar, Louis Piérard en Arthur Wauters over de ‘drijverijen van de nazi-partij in België’[45]. De Gentse BWP probeerde een VNV-optocht ter gelegenheid van de Landdag van 1939 te doen verbieden. Ze kreeg de steun van een groep Gentse hoogleraren die het VNV een nazi-partij noemde, in dienst van een vreemde mogendheid. Op de Landdag, die plaatsvond onder het motto ‘Volk - Vrijheid - Vrede’ en die vrijwel volledig in het teken stond van de internationale spanning, verklaarde de VNV-leider[46]:

‘Wanneer wij [...] zien uit welke mannen de regeringsploeg bestaat, wanneer wij acht geven op de francofiele richting bij de Walen, wanneer wij zien wat de Belgische patriottische pers, zij weze conservatief of democratisch, schrijft, dan bekruipt ons voortdurend een grote angst.

Wij Vlaams-nationalisten zeggen: onverduitst!

Wij willen van Vlaanderen geen doormarsgebied laten maken voor de vreemde, hij weze Duitser, Fransman of Brit. Wie ons aanvalt is de vijand. Wij zeggen evenzeer: onverfranst! [...]

Wij Vlamingen vechten niet voor vreemde belangen [...].

Geen VNV'er kan er ooit aan denken Vlaanderen tot een Duits protectoraat om te vormen. Geen VNV'er zou een vinger uitsteken om zulke plannen [...] in de hand te werken.’

Staf De Clercq sprak ook dreigende taal. In een rede voor de Kamer, 26 april 1939, door hem opgesteld, maar uitgesproken door Reimond Tollenaere waarschuwde hij[47]:

‘Ik neem de gelegenheid te baat om hier te verklaren, ten aanzien van België en van het buitenland, dat wat zich tijdens de jaren 1914-1918 met het Vlaamse volk heeft afgespeeld, geen tweede maal meer zal gebeuren. Daar staat het VNV borg voor.’

De VNV-leider verwees hier ongetwijfeld naar een soort bij voorbaat door het VNV georganiseerde Frontbeweging. Verderop zullen we zien dat hier ook een geheime organisatie mee wordt bedoeld en dat De Clercq in het raam van die geheime organisatie contacten onderhield met de *Abwehr*. Zijn geheime politiek week zeer ver af van de officiële partijpoltitiek en maakte de verklaring dat het VNV de agressor als vijand zou beschouwen tot een loze belofte.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 hield Staf De Clercq zich hoofdzakelijk bezig met de opbouw van een VNV-organisatie in het Belgische leger. De oorlogsdreiging werd nu wel zeer reëel en de VNV-leider wilde op alles voorbereid zijn. Officieel verklaarde het VNV de neutraliteitspolitiek van de

regering volkomen te onderschrijven. In de Kamer zei Gerard Romsee op 5 september 1939 het buitenlandse beleid van de regering loyaal te steunen 'in de mate waarin de regering onwrikbaar volhardt in haar opzet om deze onzijdigheid metterdaad en naar alle zijden, tegen welkdanige aanval ook, te handhaven. [...] Wij moeten vastberaden ons geloof in de neutraliteit durven te belijden. Niemand is onze vijand. Door niemand worden wij bedreigd'[48].

Direct na het uitbreken van de oorlog werd de Algemene Raad van het VNV tweemaal kort op elkaar samengeroepen. Staf De Clercq legde er zeer belangrijke verklaringen af[49]. Bij het begin van de vergadering drukte hij de aanwezige VNV-leiders op het hart dat de mededelingen van zeer vertrouwelijke aard waren. De komende tijd, zo hield De Clercq zijn gehoor

voor, zou beslissend zijn voor de toekomst van het Vlaamse volk. De VNV-leiding wilde bij de bepaling van haar politiek in deze cruciale fase geïnformeerd zijn over de mening van de hoogste VNV-kaders. De aanwezigen kregen een uitgebreide lijst vragen waarin alle mogelijke scenario's van de betrokkenheid van België bij de oorlog ter sprake kwamen[50]. De VNV-kaders moesten hun mening geven over de politiek van het VNV in elk van de scenario's. Zowel een inval van Frankrijk, Engeland als van Duitsland kwam aan bod. Telkens werd de mogelijkheid geopperd dat België de andere partij ter hulp zou roepen of niet, en dat het Belgische leger zich zou verzetten, of niet. Er werd ook aandacht besteed aan een inval in Nederland en aan de verschillende scenario's die daar konden uit voortvloeien.

De VNV-leider informeerde wel naar de mening van de partijkaders maar eiste tegelijk carte blanche voor zijn geheime politiek. Hij stelde dat de VNV-leiding geconfronteerd werd met tal van problemen die een grote verantwoordelijkheid met zich meebrachten en 'waarvan de elementen der beslissing niet kunnen aan het klokzeel worden gehangen, zelfs niet van beperkte vergaderingen. In al deze zaken eist de leiding van het VNV het recht op, het grootste geheim te bewaren, op gevaar af door de ongeduldigen niet altijd te worden begrepen'.

De Clercq waarschuwde voor een overdreven geloof in de neutraliteitspolitiek van België. Er waren zoveel anti-neutraliteitskrachten aan het werk dat de toestand snel kon veranderen. Het VNV moest daarom de neutraliteit krachtig ondersteunen.

'België [blijft] in feite altijd de vijand. Aan die vijand kan voorlopig krediet worden gegeven [omdat] zijn tijdelijk belang als Staat, parallel loopt met het eeuwig belang van ons volk. [...]

Het staat buiten kijf dat machtige vijanden als Frankrijk, Duitsland of Engeland eenmaal meester over België, veel gevaarlijker vijanden zouden zijn voor onze Vlaamse en Dietse zelfstandigheid dan België.'

De VNV-leider had het nog over de opbouw van een VNV-organisatie binnen het leger. Er werden opdrachten gegeven om een netwerk van contacten tussen de VNV-hiërarchie en de gemobiliseerde VNV'ers tot stand te brengen.

Ten slotte werd een redactiecomité aangesteld dat een officiële verklaring moest opstellen[51]. De steun aan de neutraliteit moest erin uitgedrukt worden, maar ook een ernstige waarschuwing m.b.t. de schendingen van de neutraliteit en de Vlaamse rechten.

Eind september volgde inderdaad een gezamenlijke verklaring van de VNV-leiding en de Vlaams-nationale fracties in Kamer en Senaat waarin de neutraliteitspolitiek steun werd toegezegd. Met betrekking tot de rechten van de Vlaamse gemobiliseerden stelde men eisen en protesteerde men scherp tegen de inbeslagneming door het gerecht van de 'Open Frontbrieven'[52]. De dag daarop verscheen een verklaring van Staf De Clercq onder de titel: 'Een waarschuwend woord tot de regering'[53]. Hij eiste maatregelen tegen al degenen die de neutraliteit schonden - ambtenaren die defaitistische praatjes verspreiden, cinema-exploitanten die 'hetzefilms' vertoonden, parlementsleden die pro-Franse verklaringen aflegden... - en koppelde daaraan zijn waarschuwing: 'Gij hebt het zelf in handen of het VNV én op het gebied der neutraliteitskwestie én op elk ander gebied in zijn loyale houding ten overstaan der regeringspolitiek zal blijven volharden!'

Zo luidde dus het officiële VNV-standpunt. Was het ook de ware overtuiging van de partijleiding? De antwoorden op de vragen m.b.t. de verschillende oorlogsscenario's zouden een antwoord kunnen bieden. Ik heb jammer genoeg maar vier reacties kunnen vinden waarvan ik er maar twee kan identificeren, nl. die van Jeroom Leuridan en van Reimond Tollenaere[54]. De laatste stond alvast niet achter de stelling dat wie het land binnenviel de vijand was. Op de vraag wat de houding van het VNV moest zijn bij een Duitse inval antwoordde hij: ‘Ik kan mis zijn, maar ik wed op de kaart van Duitsland in deze oorlog. Wij moeten als volk kunnen profiteren van de oorlogskansen. Zie de Tsjechen in 1916.’ Leuridan ging niet zover. Hij meende dat ‘het neutraliteitsbeginsel [...] tot loyalisme [noopt]. We zouden een

andere houding niet kunnen verantwoorden tegenover het volk dat [...] nu al anti-Duits gestemd is'. Leuridans enthousiasme om tegen een eventuele Duitse inval te reageren was niet bijzonder groot en stond schril in contrast met de ijver waarmee hij een Brits-Franse inval te lijf wilde gaan. In het laatste geval meende hij dat een Duitse inval onvermijdelijk was wanneer België zou weigeren zich te verdedigen. Een 'nieuw activisme binnen en buiten het leger' was dan aangewezen. Ook de twee anonieme antwoorden stellen dat het VNV zich bij een Duitse inval diende te verzetten. Een eventuele Frans-Britse hulp moest 'zonder geestdrift' worden aanvaard en er moest gepoogd worden 'agitatie onder de Vlaamse soldaten [te] verwekken'. Er moest gestreden worden 'zonder overtuiging'. Als België de Frans-Britse hulp afwees, kon zelfs overwogen worden de soldaten aan te zetten tot het neerleggen van de wapens.

Uit de antwoorden blijkt duidelijk dat bij de VNV-top alleen maar een consensus bestond over de houding die moest worden aangenomen tegenover een Frans-Britse inval. Tegenover een Duitse inval bestond die consensus niet. Dat bleek bijv. uit de toon die Thomas Debacker aansloeg in *De Nieuwe Kempen*. Begin 1940 pleitte hij voor een verzoening tussen België en Vlaanderen. De eendrachtigheid in het leger kon daarvoor een stimulans zijn en de oud-strijders moesten het voorbeeld geven: Rond dezelfde tijd publiceerde het blad een merkwaardig artikel van Victor Leemans dat een nauwelijks verholen kritiek op de VNV-leiding inhield. Leemans betoogde dat de tijden veranderd waren en dat het nodig was 'onze vastgeroeste leuzen en slagwoorden [...] achterwege te laten [om] te zoeken naar een gemeenzaam front'. Het leger was een voorbeeld van eendracht[55].

Het gebrek aan overeenstemming bleek nog uit de standpunten van enkele top-VNV'ers tijdens informele gesprekken met mensen uit de ministeriële kabinetten. Gerard Romsee, Ernest Van den Berghe, Victor Leemans en waarschijnlijk ook Antoon Mermans hadden in de loop van de maanden december 1939 en januari 1940 drie ontmoetingen met Maurice Naessens, toen verbonden aan het ministerie van Openbare Voorlichting, en met F.J. Willems, verbonden aan het kabinet van de eerste minister. De Vlaams-nationalisten verklaarden dat het VNV zich in geen geval zou lenen tot een tweede activisme bij een Duitse inval. Ze verklaarden dat het VNV loyaal zou blijven en aan zijn leden het bevel zou geven de wapens op te nemen. Romsee verklaarde dat het VNV bereid was mee te werken aan een regering van nationale eenheid. Naessens stelde vragen over de pro-Duitse berichtgeving in *Volk en Staat* en over de reizen van Staf De Clercq naar Duitsland. De VNV'ers ontkenden het eerste en lachten het tweede weg[56]. Mogelijk waren de gesprekken het gevolg van de voorgenomen regeringsmaatregelen tegen de VNV-pers.

De VNV-pers zou zich gedurende de volgende maanden werpen op alles en iedereen die volgens haar de neutraliteit in gevaar brachten. Er kwam steeds meer kritiek op de taaltoestanden in het leger en op het militair beleid in het algemeen. De VNV-pers steunde de vredesinitiatieven van Leopold III in het raam van de Oslo-groep. Maar een concreet Belgisch-Nederlands bijstandsverdrag zoals gepropageerd door o.m. het 'Verbond voor nationale zelfstandigheid', werd afgedaan als een anti-neutralistische maneuver[57].

De hyperneutralistische houding die het VNV in de pers en in het parlement aannam, was in overeenstemming met de Duitse politiek. De Belgische onafhankelijkheids-

en neutraliteitspolitiek werd door het Duitse regime in het licht van zijn buitenlandse politiek als zeer waardevol beschouwd. Steun aan het Vlaams-nationalisme mocht dit positieve beeld absoluut niet in gevaar brengen. De Duitse ambassadeur in Brussel liet aan Paul Van Zuylen, directeur-generaal van de politiek op het ministerie van Buitenlandse Zaken, weten dat Adolf Hitler een openlijke stellingname ten gunste van de Vlaamse Beweging van de hand wees. Bepaalde prominenten in Duitsland drongen daar ten zeerste op aan. Hitler wilde de relaties met België op geen enkele wijze verstoren. Daar kwam geen verandering in na 1 sep-

tember 1939. Het neemt niet weg dat de politiek van het Vlaams-nationalisme naar waarde werd geschat. De Vlaams-nationalisten waren een goede waakhond voor de neutraliteit van België[58].

De Belgische overheid trad herhaaldelijk op tegen de VNV-pers. Op 18 december 1938 werd *Strijd* verboden lectuur in de kazernes. Hetzelfde lot onderging *De Vos*, maar dat blad werd weer toegelaten nadat het de ondertitel 'Antimilitaristisch weekblad' en de leuze 'De wapens neer' schrapte. *Strijd* bleef verboden[59].

Volk en Staat kreeg van 18 januari tot 27 februari 1940 een publikatieverbod opgelegd. Aanleiding was het artikel van Staf De Clercq 'Beschouwingen rond de jongste paniek'. De VNV-leider becommentarieerde het uitroepen van de staat van hoogste paraatheid van het leger, naar aanleiding van de noodlanding op 10 januari 1940 van een Duits verkenningsvliegtuig bij Mechelen-aan-de-Maas. Aan boord zaten twee Duitse officieren, in het bezit van de aanvalsplannen voor het westen en waaruit bleek dat België niet zou gespaard blijven. De legerleiding verzocht de Franse en de Britse garanten om hulp. In de nacht van 13 op 14 januari 1940 werden op sommige plaatsen in Henegouwen de versperringen weggenomen waardoor het Franse Leger België kon binnenkomen. Het Franse leger marcheerde in de richting van de grens en op 14 januari verzocht de Franse minister Daladier de onmiddellijke toelating om op Belgisch grondgebied te komen. Koning Leopold III wilde evenwel de neutraliteitspolitiek niet wijzigen en weigerde toestemming te verlenen. De ware toedracht van het incident in Mechelen-aan-de-Maas en het diplomatieke pokerspel dat erop volgde, werd geheimgehouden. Niettemin was de onrust niet ontsnapt aan de aandacht van de binnenlandse en de buitenlandse pers[60].

De leider van het VNV liet zich evenmin onbetuigd. In *Volk en Staat* van 16 januari 1940 waarschuwde hij voor een geënsceneerde paniek die het de legerleiding zou mogelijk maken 'ingrijpende militaire maatregelen te treffen'. Verder wees hij op de desastreuze economische gevolgen van de mobilisatie en pleitte hij ervoor de helft van de soldaten terug naar huis te sturen[61]. Het was de aanleiding om *Volk en Staat* het zwijgen op te leggen. Het gerecht begon een onderzoek. De zegels werden gelegd op de persen, documenten werden in beslag genomen en er werden diverse huiszoekingen gedaan.

In de Senaat interpelleerde Hendrik Borginon over het publikatieverbod. Minister Arthur Vanderpoorten antwoordde dat het artikel van Staf De Clercq slechts de druppel was die de emmer had doen overlopen. De 'Commissie voor de publicaties en vertoningen' had al herhaaldelijk negatief gerapporteerd over *Volk en Staat*. Vanderpoorten noemde de artikelen naar aanleiding van het verbieden van het boek met de 'Open Frontbrieven', de nieuwjaarsboodschap van Staf De Clercq, de artikelen over de taaltoestanden in het leger en de separatistische artikels[62]. Men kan vermoeden dat het gerechtelijk onderzoek tegen de krant tengevolge van de affaire-Parasie ook een rol heeft gespeeld[63]. Later beweerde Antoon Mermans dat hij tijdens een onderhoud met minister Gustave Sap vernam dat niet het artikel van De Clercq de aanleiding was tot het gerechtelijk optreden maar een aanklacht van Firmin Parasie[64].

Naar aanleiding van het gewraakte artikel werd - op basis van de artikelen 8 en 11 van de besluitwet van 11 oktober 1916 - door de procureur-generaal de opheffing gevraagd van de parlementaire onschendbaarheid van Staf De Clercq. Deze artikelen stellen het uitoefenen van een nadelige invloed op de geest van de troepen strafbaar.

Het verzoek werd door de parlementaire commissie voor justitie afgewezen[65]. De commissie laakte wel het artikel van De Clercq in *Volk en Staat*, maar achtte het niet voldoende om de opheffing van de parlementaire onschendbaarheid te rechtvaardigen. Op 22 februari 1940 nam De Clercq in de Kamer het woord voor de algemene stemming. Zijn rede was geen voorzichtige verdediging. Hij ging resoluut in de aanval. Hij stelde dat het verbod van *Volk en Staat* en de aanval op zijn persoon

niets anders waren dan een poging om de Vlaamse Beweging lam te leggen. Het paste in een intimidatiepolitiek waar nog anderen het slachtoffer van waren. Hij verwees naar de arrestatie van de Oudenaardse arrondissementsleider André Van den Berghe. Van den Berghe werd op 22 januari 1940 opgesloten op verdenking van spionage. Hij bleef 27 dagen in de gevangenis. Waarschijnlijk hield zijn arrestatie verband met de zaak-*Volk en Staat*[66].

De geruchtenstroom tengevolge van het onderzoek tegen *Volk en Staat* liet De Clercq niet onbesproken. Hij beschuldigde de procureur-generaal ervan zich te bedienen van provocateurs en vervalste documenten. Hij hield vol dat het de VNV-leden waren die de krant in leven hielden, niemand anders. Hij ontkende formeel de geruchten dat de VNV-krant geld uit Duitsland kreeg. De Clercq speelde het hoog. Hij aarzelde niet bedreigingen uit te spreken[67]:

‘In 1940 zullen de anti-Vlaamse hyena's, indien ze loskomen, tegen wat anders botsen dan in 1919 en 1920! Mocht er een nieuwe bladzijde geschreven worden in de geschiedenis van Vlaanderen, dan houde men als voor gezegd dat het Vlaams Nationaal Verbond er zal voor zorgen dat het geen bladzijde weze van Vlaamse volgzaamheid zonder meer, van Vlaamse machteloosheid, van Vlaamse berusting en zeker niet van Vlaamse schande.’

Wenste de VNV-leider een vervolging uit te lokken? Of was de houding van de commissie geruststellend genoeg om een radicale houding te rechtvaardigen? Voor de parlementsleden wogen de beschuldigingen tegen De Clercq in ieder geval niet zwaar genoeg. Door zitten en opstaan stemden ze tegen de opheffing van de parlementaire onschendbaarheid.

Enkele dagen na de rede van Staf De Clercq mocht *Volk en Staat* weer verschijnen. De krant bleef tot aan de Duitse inval de strikte neutraliteit verdedigen, net zoals de VNV'ers in het parlement dat deden[68]. De overrompeling van Denemarken en Noorwegen door Duitse troepen bracht hierin niet de minste verandering.

Men kan voorlopig besluiten dat de officiële politiek van het VNV altijd Duitsvriendelijk is gebleven, ondanks de groeiende interne en externe druk. Het was het gevolg van de geheime politiek van Staf De Clercq. De VNV-leider wenste zijn geheime buitenlandse politiek niet in het gedrang te brengen, hij wenste evenmin dat zijn geheime politiek het VNV in verlegenheid zou brengen. Vandaar dat de VNV-leider zich nooit openlijk heeft geïdentificeerd met nazi-Duitsland. Zijn openbare verklaringen over Duitsland gingen van warme sympathie en steun tot vriendelijke reserve. Het waren vooral de ontwikkelingen van de opinie binnen het VNV en de interne conflicten inzake de buitenlandse opstelling die De Clercq zijn houding deden bepalen binnen de gestelde limiet. Nooit liet de leider zich uit over Duitsland op een manier die zijn relaties met dat land ernstig zou kunnen schaden. Hij zorgde ervoor dat noch zijn officiële noch zijn geheime politiek met dat land hem of het VNV ernstig in gevaar bracht. Zo valt het op dat De Clercq nooit als eregast werd uitgenodigd op een *Reichsparteitag* in Nürnberg. In de praktijk was het zo dat alle geïnteresseerde Duitse diensten - en dat waren er heel wat - mensen mochten voordragen van wie ze het nuttig achtten dat ze zouden worden uitgenodigd. Natuurlijk moesten ze ‘Fehlgriffe’ vermijden en ervoor zorgen dat de voorgedragen personen een uitnodiging op prijs stelden. De diplomatieke diensten moesten trouwens hun fiat geven alvorens iemand werd uitgenodigd. De Clercq kwam zelfs niet voor bij de voordrachten. Dat

kan er m.i. alleen op wijzen dat hij bij voorbaat een uitnodiging had afgewezen. Ik kan me namelijk niet voorstellen dat niet één *Dienststelle* eraan gedacht zou hebben de leider van het VNV voor te dragen als eregast. Vlaams-nationalisten waren bovendien niet slecht vertegenwoordigd onder degenen die wel werden uitgenodigd: Arseen Kennes, Jan Timmermans, Robert Van Roosbroeck, Ward Hermans, Antoon ver Hees en Hendrik Elias[69].

Men constateert dat Staf De Clercq erin slaagde zijn politiek door te zetten. Het is hem gelukt zowel de officiële als de geheime politiek in de hand te houden. Pas aan de vooravond

van de bezetting bracht zijn geheime politiek de officiële buitenlandse politiek van de partij ernstig in het gedrang. Het Belgische gerecht verzamelde meer en meer bewijzen. De Clercq had een eerste aanval met succes kunnen afslaan, maar men kan zich de vraag stellen hoelang hij dat nog had kunnen volhouden.

Eindnoten:

1 *Strijd*, 17 mei 1936.
2 *VOS*, 17 en 24 mei 1936.
3 G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België* [...], deel 2, pp. 336-341.
4 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 30 juni 1936, pp. 147-149.
5 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 16 juli 1936, pp. 339-340.
6 NSGWO II, Archief VNV, 366. *Landdagrede van de Leider. Kester 1936*, gedrukte rede van Staf De Clercq.
7 G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België* [...], deel 2, pp. 383-391. R. Brieven, *De Frans-Belgische betrekkingen* [...], pp. 50-56.
8 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 30.
9 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 1 december 1936, pp. 266-272. De rede werd in brochurevorm uitgegeven: S. De Clercq, *Het VNV en het militaire vraagstuk*, s.d. Tevens *Volk en Staat*, 12 december 1936. Voorbereiding van de rede en kladversie: ARA, KA, Bundel 917.
10 O.m. *Strijd*, 29 november 1936; O.m. *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 1 december 1936, pp. 286-289.
11 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 2 december 1936, pp. 327-328.
12 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 10 februari 1937, p. 605; 17 februari 1937, p. 656-658.
13 G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België* [...], deel 2, pp. 433-438.
14 R. Van Eenoo, *België en het buitenland*, in: *AGN*, deel 14, p. 334.
15 R. Brieven, *De Frans-Belgische betrekkingen* [...], pp. 57-66.
16 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 29 april 1937, p. 1290.
17 Cf. supra, p. 292.
18 S. De Clercq, *Meer dan ooit los van Frankrijk*, Aalst, 12 december 1937.
19 Cf. infra, p. 324.
20 *VNV en het Duits nationaal-socialisme*, Aalst, 1937. Er werd een korte inleiding aan toegevoegd. Een deel van de tekst werd overgenomen in de brochure *Inzichten en standpunten*, Aalst, 1937, pp. 35-37.
21 H.J. Elias, *25 jaar* [...]., deel 4, p. 92.
22 ARA, KA, Bundel 931. *Der Vlaamsch Nationaal Verbond und der deutsche Nationalsozialismus (von Staf De Clercq, Leiter des VNV)*, 29 juni 1937. Naar wie deze Duitse vertaling werd verzonden is niet bekend.
23 ARA, KA, Bundel 928. Notities van Lode [= Odiel Spruytte].
24 ARA, KA, Bundel 930. Brief van Ernest Van den Berghe aan Frans De Wit, 14 augustus 1937.
25 *Volk en Staat*, 23 mei 1938.
26 *Volk en Staat*, 13 maart 1938.
27 R. Tollenaere, *Komt er oorlog*?, Aalst, [1938].
28 *Strijd*, 2 oktober 1938.
29 Cf. supra, p. 313. *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 21 oktober 1937, p. 152.
30 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 13 september 1937.
31 ARA, KA, Bundel 932. Brief van Hendrik Borginon aan Ernest Van den Berghe, 6 mei 1938.

32 Dat schreef hij zelf aan Paul Beeckman op 28 oktober 1938: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B.
33 P. Klefisch, *Das Dritte Reich* [...], pp. 213-214. Klefisch citeert uit een rapport van de *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA) van 9 november 1938. Knipsels van binnenlandse en buitenlandse kranten over de rede: ARA, KA, Bundel 917. Ook in het persoverzicht van *Nieuw Vlaanderen*, 5 november 1938.
34 *Volk en Staat*, 1 november 1938. Ik heb de originele tekst niet teruggevonden. Ik baseer mij op tien stellingen die Borginon de kern van zijn betoog noemde en op een verslag in *Nieuw Vlaanderen*, 5 november 1938. Het weekblad drukte ook de tien stellingen af. Borginon had de stellingen zelf opgesteld met het oog op een debat dat op 7 november 1938 plaatsvond: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Etienne Fransman, 2 november 1938. *Nieuw Vlaanderen* drukte op 5 en 12 november 1938 een lange tekst af die de neerslag zou zijn van de rede op basis van Borginons notities. Het lijkt mij eerder een tekst die Borginon zelf opstelde met de bedoeling de scherpe kanten af te ronden.
35 *Volk en Staat*, 1 november 1938.
36 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 28 oktober 1938.
37 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Paul Beeckman, 28 oktober 1938. De lezing zou einde november toch plaatsvinden.
38 AMVC, Dossier Hendrik Borginon B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Hendrik Van de Wijer, 28 oktober 1938.
39 Hendrik Elias twijfelt of hij zijn ontslagbrief effectief verzond: 25 *jaar* [...], deel 4, p. 128.
40 *Volk en Staat*, 1-2 januari 1939.
41 *Volk en Staat*, 28 maart 1939. 'Inderdaad gedenk! Tsjechoslowakije-België.'
42 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, pp. 128-129.
43 Over *De Waag*: A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie* [...], pp. 315-325.
44 Bijv. de rubriek 'Buitenlands overzicht'.
45 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 13 juni 1939, pp. 491-500.
46 NSGWO II, Landdagrede van Staf De Clercq, 21 mei 1939.
47 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 26 april 1939, pp. 40-41. Tekst van de rede: NSGWO II, Archief VNV, 370. Op dit script heeft De Clercq geschreven: 'Rede opgesteld door De Clercq voor de Kamer en door beletsel van De Clercq uitgesproken door Tollenaere'.
48 *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 5 september 1939, pp. 10-11.
49 Van beide vergaderingen zijn de redevoeringen van Staf De Clercq bewaard gebleven. De eerste vergadering had plaats op 9 september 1939, de tweede midden september 1939: KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I.
50 Cf. infra, pp. 319-320.
51 In het redactiecomité zaten: Reimond Tollenaere en Jeroom Leuridan (partij), Gerard Romsee (Kamer), Piet Finné (Senaat) en Antoon Mermans (krant).
52 29 september 1939. Het IJzerbedevaartcomité had in augustus 1939 een aantal documenten van de Frontbeweging uitgegeven: *Bijdragen tot de geschiedenis der Vlaamse Ijzertragedie 1914-1918. I. Open brieven en vertoogschriften van de Vlaamse Frontbeweging (1917-1918)*. Het boek werd door de Belgische overheid blijkbaar beschouwd als een gevaar voor de neutraliteitspolitiek.
53 *Volk en Staat*, 30 september 1939.
54 Vier anonieme antwoorden treft men aan in het strafdossier van Gerard Romsee: KA, Dossier Gerard Romsee, Bundel I. Twee ervan konden geïdentificeerd worden.
55 *De Nieuwe Kempen*, 17 februari en 6 januari 1940.
56 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
57 O.m. in de nieuwjaarsboodschap van Staf De Clercq: *Volk en Staat*, 30 december 1939.
58 P. Klefisch, *Das Dritte Reich* [...], pp. 219-221.
59 H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 158.
60 R. Van Overstraeten, *Dans l'étau. Au service de la Belgique*, 1960, pp. 169-183. Ook R. Keyes, *Leopold III. Een beproefd koning 1901-1940*, 1986, pp. 138-151.
61 *Volk en Staat*, 16 januari 1940.
62 *Parlementaire handelingen. Senaat*, 18 januari 1940, pp. 323-334.
Een uitgebreid verslag in *Strijd*, 21 januari 1940.
63 Cf. infra, p. 334.

64 *Volk en Staat*, 30 augustus 1940.
65 ARA, KA, Bundel 946. Verslag van de Kamercommissie voor justitie, 7 februari 1940. Ook *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 22 februari 1940, pp. 729-730.
66 Cf. infra, p. 334.
67 ARA, KA, Bundel 946. Rede van Staf De Clercq voor de Kamer gehouden op 22 februari 1940; *Parlementaire handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 22 februari 1940, pp. 730-735. De tekst van deze toespraak werd uitgegeven als aparte brochure: *Rede uitgesproken door Volksvertegenwoordiger Staf De Clercq, Leider van het VNV in de Kamer van Volksvertegenwoordigers op donderdag 22 februari 1940*, 1940. Ook *Strijd*, 25 februari 1940 en *Volk en Staat*, 28 februari.
68 O.m. Staf De Clercq in *Volk en Staat*, 24-25 maart 1940 en Hendrik Borginon in de Senaat: *Parlementaire handelingen. Senaat*, 16 april 1940, pp. 941-944.
69 PAB, 'Inland I, Referat Deutschland', RPT 1937 en 'Inland I, Partei', 76/1-2, RPT 1937; 77/1, 78/1-2, RPT 1938; 80/1, RPT 1939. Hendrik Elias werd voorgesteld door de Duitse ambassade.

Na een discrete voeling signaleerde de ambassade dat Elias de uitnodiging niet zou aanvaarden 'so gern es dies auch tun würde. [...] Elias scheint besorgt zu sein, sich durch die Teilnahme [...] zu kompromittieren'.

9.2 De geheime buitenlandse politiek van Staf De Clercq

9.2.1 De strijd voor een VNV-krant

Wij hebben gezien hoe *De Schelde* in 1933 in handen kwam van Herman Van Puymbrouck en hoe hij de krant op korte tijd in VNV-vaarwater loodste. Hij wilde echter zelf kapitein blijven op het Scheldeschip. Daardoor groeiden er conflicten tussen de hoofdredacteur en de partijleiding die de krant wensten te controleren. Van Puymbrouck verschool zich achter de Nederlandse aandeelhouders en probeerde in Duitsland geld te vinden voor het verlieslatende bedrijf. De VNV-leiding weigerde immers met geld over de brug te komen. In de loop van 1936 verslechterde de financiële toestand van *De Schelde*. De krant verloor abonnees en kopers[70]. De oorzaak ligt o.m. bij het VNV dat geen propaganda meer maakte. Eind 1936 stond de NV De Schelde op de rand van het failliet. De krant had een openstaande schuld van 45.905,05 frank bij de 'Vlaamse Deposito- en Leenbank'. Al maanden was daarvan niets afgelost. De bank eiste haar geld op en stelde de krant in gebreke[71]. Op 10 november 1936 vond een algemene vergadering plaats van de aandeelhouders[72]. Op de agenda stond de ontbinding van de NV of een kapitaalsverlaging 'tot delging van de maatschappelijke schulden'. Er werd besloten tot een kapitaalsverlaging. De nominale waarde van de aandelen werd van 1.000 frank op 140 frank gebracht maar tegelijk werd het aantal aandelen verdubbeld[73]. Waarschijnlijk werd ook de naamsverandering van *De Schelde* in *Volk en Staat*, die op 15 november 1936 plaatsvond, formeel goedgekeurd.

Omstreeks die tijd probeerde Herman Van Puymbrouck geld los te krijgen van de NSB. Verbindingsmannen waren Karel Peeters en de naar Nederland uitgeweken activist Karel Waternaux. Het plan mislukte en het kostte Peeters zijn hoofd als gedelegeerd bestuurder[74]. Hij werd vervangen door de Antwerpse VNV'er Hendrik Van Hoofstadt, de financiële vertrouwensman van De Clercq. De leider van het VNV kwam een stap dichter bij zijn doel. Van Hoofstadt werd na 15 november 1936 de nieuwe gedelegeerd bestuurder. Hij was 'de man van De Clercq' bij *Volk en Staat*. Waarschijnlijk was de aanstelling van Van Hoofstadt onderdeel van een ruimere overeenkomst. De Staf meldde aan de VNV-leider dat het VNV eind 1937 volledig

over *Volk en Staat* zou kunnen beschikken. Intussen moest de partij het blad wel in leven houden. De Clercq schatte de benodigde som in 1937 op zo'n 300.000 frank[75].

In de eerste helft van 1937 escaleerden de conflicten tussen Herman Van Puymbrouck en de rest van de VNV-leiding. Ik heb ze hierboven al stuk voor stuk behandeld. Er was de affaire-Van Blankenstein. Staf De Clercq had alle moeite om te voorkomen dat Herman Van Puymbrouck *Volk en Staat* zou gebruiken om een open conflict met Hendrik Borginon uit te vechten. Er was vooral de houding van de krant inzake de tussentijdse verkiezing Degrelle-Van Zeeland. *Volk en Staat* wakkerde het wantrouwen van de VNV-militanten aan door Léon Degrelle op de korrel te nemen toen hij in de verkiezingsstrijd August Borms hekelde. Ten slotte was er de kritiekloze houding van de krant tegenover het Nieuwe Duitsland en tegenover de NSB. Vooral de onkritische berichtgeving over de strijd tussen Kerk en Staat in Duitsland verontrustte de katholieke VNV-leiders. Op 27 maart 1937 schreef de VNV-leider een brief aan de hoofdredacteur waarin hij deze drie kwesties te berde bracht. *Volk en Staat* liet

zich in de drie gevallen niet leiden door het belang van het VNV, schreef hij[76]. *Volk en Staat* was geen partijkrant en daar moest verandering in komen.

Enkele dagen later op de stafvergadering van 31 maart 1937 verzocht De Clercq de vergadering een standpunt in te nemen over de relatie VNV-*Volk en Staat*[77]. Het was onhoudbaar, aldus de VNV-leider, dat een krant die algemeen als een VNV-orgaan werd beschouwd, geen rekening hield met de directieven van de VNV-leider. Kwam daarin geen verandering, dan werd het tijd om de financiële inspanningen te concentreren op het weekblad *Strijd*.

De Clercq was niet aanwezig op de vergadering. Hij wou zogenaamd veertien dagen rust nemen. In werkelijkheid reisde De Clercq naar Duitsland om op eigen houtje een poging te ondernemen *Volk en Staat* onder controle te krijgen. De dag voor zijn vertrek schreef hij een merkwaardige en zeer vertrouwelijke brief aan Hendrik Van Hoofstadt[78]. Hij verklaarde dat hij zou proberen 'onze vrienden' te bewegen tot een andere houding inzake *Volk en Staat*. De regeling die getroffen werd, zinde hem niet omdat ze Van Hoofstadt te veel macht gaf.

'Ik ben de Leider en heb de verantwoordelijkheid van de strijd onverdeeld te dragen. Ik ben tot de mening gekomen dat er geen twee machten naast mekaar hebben te staan in de strijd. En als de regeling onzer vrienden doorgaat is dat zo.

Ik zeg niet dat gij van het blad misbruik zoudt maken, maar gij zoudt het kunnen als gij het wilde. Gij draagt de verantwoordelijkheid niet tegenover de beweging. IK WEL.'

De Clercq verzekerde Van Hoofstadt dat hij hoe dan ook zijn vertrouwensman bleef wat de financiële en commerciële kant van de zaak betrof. Van Hoofstadt was een geschikte tussenfiguur omdat hij als schroothandelaar zaken deed met Duitse bedrijven en zo gemakkelijk financiële transacties kon verrichten[79].

Met 'onze vrienden' bedoelde De Clercq het te Essen gevestigde en door het *Promi* geleide bureau van Robert Holthöfer. Blijkbaar klopte hij aan de juiste deur. Op 17 april 1937 ontving hij van Hendrik Van Hoofstadt een geschreven reactie op een brief waarin hij wellicht de resultaten van zijn besprekingen had kenbaar gemaakt. Van Hoofstadt schrijft dat hijzelf, Herman Van Puymbrouck en August Borms bereid zijn 'dat geld' te aanvaarden op voorwaarde dat het zou worden beschouwd als een lening aan de krant, totdat het bij een kapitaalsverhoging zou worden omgezet in aandelen. Die kapitaalsverhoging was te verwachten tegen september 1937[80].

Misschien was het gevolg van de bereikte regeling dat *Volk en Staat* voortaan maandelijks 800 RM steun ontving. Dat de krant in de loop van 1937 800 RM steun ontving, blijkt uit de archieven van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken[81]. Tot 31 maart 1938 werd het bedrag van 800 RM gesplitst uitbetaald: de ene helft door het bureau-Holthöfer en de andere door het eveneens van het *Promi* afhangende *Auslandpressebüro*. Vanaf 1 april 1938 werd het totale bedrag door Robert Holthöfer betaald[82]. Het is niet gewaagd te veronderstellen dat de Duitse subsidiëring al voor april 1937 gebeurde. Er bestond al 'een regeling' toen Staf De Clercq in april 1937 naar Essen vertrok[83]. Etienne Verhoeyen merkt op dat de contacten tussen de Nederlandse eigenaars en de Duitse personen en diensten al bestonden. Het is dan ook zinvol de vraag te stellen of het Nederlandse geld dat in *De Schelde* werd geïnvesteerd, niet geheel of gedeeltelijk van Duitse origine was zodat ook de Nederlanders de handen niet vrij hadden.

Wat heeft De Clercq dan wél bereikt met zijn gesprek in Duitsland, begin april 1937? Dat is lang niet duidelijk. Uit de hiervoor afgedrukte brief van Van Hoofstadt weten we dat August Borms, Herman Van Puymbrouck en hijzelf bereid waren ‘dat geld’ te aanvaarden na het doorvoeren van een kapitaalsverhoging. Dat gebeurde eind 1937. De financiële operatie had tot gevolg dat het VNV zeggenschap kreeg over de meerderheid van de aandelen, d.w.z. dat ze door het VNV gedeponeerd konden worden op de algemene aandeelhoudersvergadering zodat het VNV de macht verwierf inzake het aanstellen van de raad van bestuur.

De aandelen bleven wel het bezit van de 'Stichting'[84]. De Clercq schreef zelf in een historische schets dat het VNV het blad onder controle kreeg op 1 oktober 1937[85]. Overigens werd dat feit, zij het pas een maand later, ook meegedeeld aan de lezers. *Volk en Staat* van 4 november 1937 daarover: 'De leider van het VNV verklaarde voortaan bij machte te zijn volledige controle over *Volk en Staat* uit te oefenen'.

Het valt op dat vanaf april 1937 de conflicten tussen Staf De Clercq en Herman Van Puymbrouck toenamen. De schermutselingen werden meestal uitgelokt door de manier waarop *Volk en Staat* berichtte over het akkoord-Rex-VNV. Op 18 april 1937 kwam Van Puymbrouck, nadat De Clercq hem had verweten de leiding van het VNV bewust te laten krenken, tot het besluit dat er grote misverstanden heersten en dat ze zich in elkaar hadden vergist. Hij bood zijn ontslag aan als lid van de VNV-leiding[86].

Staf De Clercq aanvaardde Van Puymbroucks ontslag niet, het zou hem tenslotte geen stap dichter bij een redactionele controle hebben gebracht. De Clercq aanvaardde wel, zonder veel enthousiasme, een door Van Puymbrouck opgestelde regeling over de verhouding tussen krant en partij. De Clercq stelde dat hij zo'n oplossing verkoos boven geen oplossing. De regeling van Van Puymbrouck voorzag o.m. in een wekelijkse bijeenkomst van de redactie met De Clercq, waarop 'de juiste middenweg' moet worden gevonden tussen 'het commerciële belang en het politieke'. De Clercq liet er in zijn brief geen twijfel over bestaan dat hij de hele controle wenste, maar aangezien 'de eigenaars van *Volk en Staat* [...] er anders [schijnen] over te denken', legde de leider van het VNV zich daarbij neer 'zolang de huidige omstandigheden niet gewijzigd worden'[87]. Men vraagt zich af of De Clercq hier al zinspeelt op mogelijke wijzigingen die het gevolg zouden kunnen zijn van zijn reisje naar Duitsland, begin april. Weer rijst dan de vraag wat de relatie was tussen de Nederlandse eigenaars en het bureau-Holthöfer.

Herman Van Puymbrouck stelde in mei 1937 een ontwerp van 'redactioneel richtsnoer' op, op basis van een mondeling akkoord met De Clercq[88]. Van Puymbrouck ging uit van de stelling dat *Volk en Staat* tegemoet moest komen aan de wensen van het VNV in de mate dat de financiële belangen van de 'NV De Schelde' er niet door geschaad werden. Wat hij daar precies mee bedoelde, wordt duidelijk als men de opmerking leest dat de krant 'niet alleen uitgesproken VNV'ers [wil] bereiken, doch ook de talrijken die rond het VNV [...] graviteren'. Van Puymbrouck meende ook dat 'niet iedere uitdrukking van het dagblad [...] door het VNV [moet] verantwoord worden. [...] Op zijn beurt kan ook het VNV politieke fouten begaan die niet noodzakelijkerwijze door *Volk en Staat* moeten gedekt worden [...]'. Het is duidelijk dat Van Puymbrouck zijn oude wens om met de krant een rol 'boven de partijen' te spelen niet had opgegeven. Van Puymbrouck was wel bereid eenmaal per week een redactievergadering te houden met de VNV-leider. Als tegenprestatie zou het VNV op korte tijd ten minste zes colportagetochten organiseren. De hoofdredacteur gaf in zijn 'redactioneel richtsnoer' ook enkele politieke krachtlijnen. *Volk en Staat* moest 'baanbrekend' zijn. Dat was de krant al sinds jaren, meende hij. Als voorbeeld gaf hij de berichtgeving over het Nieuwe Duitsland:

'Toen wij drie jaar geleden een sfeer begonnen te scheppen die gunstig was voor nationaal-socialistisch Duitsland en voor Hitler, hebben wij velen geschandaliseerd. Op dit ogenblik neemt iedereen aan dat wij gelijk hadden.'

Van Puymbrouck pleitte voor een openlijke en niet-gereserveerde steun aan Duitsland. *Volk en Staat* moest de hetze tegen Duitsland doorbreken want ‘de hetze tegen Duitsland [...] is de hetze tegen ons, Vlamingen, Germanen. [...] Door Duitsland te verheffen, verheft Vlaanderen zichzelf. Door het Duitse prestige te herstellen verhoogt Vlaanderen zijn eigen prestige. [Wij moeten] ons openlijk tot vrienden van Duitsland bekennen. Ook van het Nieuwe Duitsland’. Over ‘netelige vraagstukken’ diende liefst gezwegen te worden. Kon dit niet, dan moest de lezer objectief worden voorgelicht. In verband met het conflict tussen

Kerk en Staat betekende dit volgens Van Puymbrouck dat dit inhield dat ook de Kerk fouten heeft begaan.

Een reactie op dit 'redactioneel richtsnoer' werd niet teruggevonden. Staf De Clercq ging akkoord om gezamenlijke redactievergaderingen te houden[89]. In dit verband moet ook vermeld worden dat het VNV inmiddels twee door de partij betaalde redacteurs in de redactie plaatste. De Limburgse medewerker van Gerard Romsee, Theo Brouns, werkte sinds november 1936 op de redactie[90]. Antoon Mermans, die na moeilijkheden was opgestapt bij de Aalsterse Spaar- en Leenbank, werd begin 1937 de Brusselse medewerker die o.m. instond voor het parlementaire nieuws. De nieuwe medewerker maakte er vrijwel onmiddellijk zijn beklag over dat hij werd tegengewerkt door Herman Van Puymbrouck[91]. Van Puymbrouck van zijn kant klaagde over Brouns dat hij allerminst voldeed. Op 18 juni 1937 schreef hij aan de VNV-leider dat Brouns tijdens zijn afwezigheid 'een hetze-artikel' tegen Duitsland had opgenomen in de rubriek 'Uitkijk op de kerkelijke wereld'[92]. Het artikel verscheen op 6 juni 1937. Brouns had een brief van de bisschop van Münster geciteerd waarin werd beweerd dat de zg. 'zedenprocessen' tegen Duitse priesters een politiek doel huldigden. Van Puymbrouck had als reactie de rubriek geschorst. Sindsdien verschenen in *De Standaard* artikelen tegen *Volk en Staat* over de houding van de krant i.v.m. 'de Kerk in Duitsland'. Van Puymbrouck beschuldigde Brouns ervan de opstoker te zijn. *Volk en Staat* reageerde tegen de *De Standaard* zodat zich een polemiek ontwikkelde over dat ene thema waarover de VNV-leiding absoluut geen heisa wenste[93].

Op 21 juni 1937, drie dagen nadat Van Puymbrouck het ontslag van Brouns had gevraagd, schreef Gerard Romsee een brief aan de VNV-leider waarin hij een standpuntbepaling eiste tegen de hoofdredacteur. De brief van de Limburgse voorman was kort en zakelijk.

'De polemiek in *Volk en Staat* rond de verhouding Kerk & Staat in Duitsland kan zich niet verder ontwikkelen zonder het VNV in opspraak te brengen.

Het is geweten dat de bestuurder van het blad leider is van de Cultuurcentrale en lid van de leiding.

Niemand zal aannemen dat, in de gezagsbeweging die het VNV is, zonder sancties kan gehandeld en geschreven worden zoals dit gebeurt door de bestuurder van *Volk en Staat* indien zijn standpunt niet goedgekeurd is door de leiding.

Ik druk dan ook de wens uit dat deze kwestie hoogdringend bij de leiding worde aanhangig gemaakt.'

Staf De Clercq kende Romsee voldoende om te beseffen dat de grens bereikt was. In een interview met *De Standaard* verklaarde Romsee dat het VNV niet verantwoordelijk was voor de pro-nationaal-socialistische houding van *Volk en Staat* en dat hij de houding van de krant ten zeerste betreurde.

Volk en Staat dreigde het VNV mee in een crisis te betrekken. Daarom schreef de VNV-leider het fel opgemerkte artikel 'VNV en het Duits nationaal-socialisme'[94]. Ik heb het stuk, ook in brochurevorm verschenen, hierboven al geanalyseerd. Ik heb getracht aan te tonen dat de VNV-leider zo goed mogelijk probeerde de kool en de geit te sparen. Hij verklaarde dat hij er geen bezwaar tegen maakte de nationaal-socialistische politiek tegen de Kerk te veroordelen. Voor de rest was de brochure een afrekening met degenen die het VNV afspiegelden als een nazi-partij.

De voorzichtige houding van Staf De Clercq wordt verklaard door zijn geheime politiek die erop gericht was de krant in handen te krijgen. Toen hij begon erin te slagen de Duitse beschermers en wellicht geldschieters van Van Puymbrouck te overtuigen, kon hij zich geen scherp anti-Duits betoog veroorloven. Het artikel werd trouwens in het Duits vertaald zodat de personen in kwestie zich konden vergewissen van de goede trouw van de VNV-leider. Hieronder zal blijken dat De Clercq zich bij voorbaat indekte bij zijn Duitse 'vrienden'.

In dezelfde krant waarin het artikel van De Clercq verscheen, publiceerde Van Puymbrouck ‘Verklaringen welke ook wij ten zeerste betreuren’, een stuk over het interview van Gerard Romsee in *De Standaard*. Men las er dat Romsee open deuren intrapte want dat *Volk en Staat* inderdaad niet het officiële orgaan van het VNV is. Nog werd betreurd dat ‘kameraad Romsee’ zijn desolidarisetende verklaring had afgelegd aan een Belgisch partijpolitiek blad.

Allicht zal het de VNV-leider nog meer hebben gesterkt in zijn overtuiging dat de hoofdredacteur het zwijgen moest worden opgelegd. Het moest gebeuren zonder de ‘Duitse vrienden’ van *Volk en Staat* voor het hoofd te stoten. De opvattingen van Staf De Clercq ter zake worden bijzonder goed weergegeven door twee nota's die hij in juni 1937 schreef. In een eerste nota belichtte hij de houding van het VNV ten aanzien van het buitenland[95]:

‘Het VNV weet dat het in het buitenland vrienden heeft die de rechtvaardigheid beseffen van de Diets-nationale strijd. Het weet ook dat een aantal van die vrienden niet beter vragen dan de rechtmatige betrachtingen der Vlaams-nationalisten doelmatig te steunen.

Het VNV acht zich niet gerechtigd die steun af te wijzen en zal het ook niet doen zolang volgende twee essentiële voorwaarden gewaarborgd zijn.

1. Het VNV blijft onafhankelijk, dit wil zeggen totaal ongebonden tegenover deze buitenlandse vrienden.
2. De leiding beheerst zelf alle onderdelen van de organisatie. [...] [Zij kan] in geen geval toelaten dat een onderdeel van de beweging, namelijk de pers, zich zou ontwikkelen als en tot een macht, die ontsnapt aan de centrale leiding. [...]

Aan de grond van onze actie moet liggen de onvoorwaardelijke en onverdachte trouw aan onze Dietse gedachte en aan ons Diets nationaal geweten. Deze gedachte of dat geweten kan zich niet onder voogdij laten stellen.

Wie als leider of als kampgenoot er een andere mening zou op na houden, zou als onverantwoordelijke of een misdadiger moeten gebrandmerkt worden.

We moeten er fier over zijn niet tot het hout te behoren waaruit men knechten of volksverraders snijdt.’

De nota is een duidelijk bewijs dat De Clercq bereid is geldelijke steun te ontvangen op voorwaarde dat hij niets hoeft te tekenen en dat de steun via hem passeert. Hij is bereid dit te doen omdat de belangen van het VNV gelijklopen met de belangen van Duitsland. Er kan geen sprake van zijn dat het Duitse belang voor De Clercq de voorrang zou hebben op het belang van zijn beweging.

Wat had de VNV-leider te bieden?

‘Hoe sterker de VNV-organisatie wordt, hoe meer kan zij hare nationale doelstelling benaderen, doch hoe sterker wordt tezelfdertijd ook een vijand van Frankrijk.

Wie dus deze organisatie steunt, steunt ontegensprekelijk een erfelijke vijand van Frankrijk, omdat het VNV uit de aard zelf der Europese contingenties, niet anders kan zijn dan een vijand van Frankrijk. [...]

Onze vrienden weten trouwens ook dat het VNV de enige organisatie is die door haar essentie zelf, aangewezen is, om tot ter dood het communisme te bekampen.’[96]

Met de redenering ‘hoe sterker het VNV, hoe beter voor Duitsland’, kon de leider van het VNV alle kanten uit. Hij kon zelfs aanvoeren dat kritiek op Duitsland in *Volk*

en Staat in het voordeel uitviel van Duitsland. Een nota van De Clercq, die bij het vorige document werd aangetroffen en ook in juni 1937 is geschreven, is veelzeggend[97]. Ze is waarschijnlijk bestemd voor de Duitse geldschieters van *Volk en Staat* en wil het artikel 'VNV en het Duitse nationaal-socialisme' rechtvaardigen en tegelijk de schuld voor de kritiek op Duitsland op de rug van Herman Van Puymbrouck en Ward Hermans schuiven.

'De mantel werpen op wat er volgens ons verkeerd is bij onze vrienden, alzo de kwestie der verhouding tussen K[erk]&St[aat], dat is het beste wat we kunnen doen.

Om dat te doen kunnen we:
a) totaal zwijgen, wat zeer moeilijk is;
b) aan objectieve informatie doen, wanneer het volstrekt noodzakelijk is.
Doch nooit zelf polemieken uitlokken!, want het gelovige Vlaanderen kan niet goedkeuren wat er op dat gebied in D[uitsland] gebeurt! Wanneer V[olk]&St[aat] dat wel doet, dan komt het VNV in het gedrang en D[uitsland] wordt er niet bij gediend.
[...]
Wanneer het VNV daarin V[olk]&St[aat] mocht steunen of na domheden van V[olk]&St[aat] niet mocht terechtwijzend optreden dan komt er scheuring en verzwakking in het VNV, wat in hoogste mate nadelig is voor V[olk]&St[aat] zelf en tevens voor D[uitsland].'

Ten slotte stelde De Clercq zelf de vraag waarom *Volk en Staat* zo handelde. Dit alles was uitgelokt door de ingesteldheid van twee medewerkers: Herman Van Puymbrouck die de neiging heeft van het ene uiterste in het andere te vervallen en Ward Hermans die handelt uit berekening, een vleier en een querulant is.

Vergelijkt men de visie van Herman Van Puymbrouck in zijn 'redactioneel richtsnoer' met die van Staf De Clercq in zijn 'Nota voor wat betreft verhoudingen van het VNV tot het buitenland', dan komen beide essentieel overeen: Duitsland is de natuurlijke bondgenoot van het VNV. Van Puymbrouck trekt uit die opvatting de conclusies en stelt een open en algehele steun van de Duitse politiek voor. De Clercq daarentegen wil maar steun aanvaarden en geven in zoverre het VNV niet wordt geschaad en de moeizaam opgebouwde eenheid van de organisatie niet in het gedrang komt.

Voor de Duitse geïnteresseerden heeft de visie van De Clercq zwaarder gewogen, wellicht doordat ze beseften dat die visie ook voor hen het meest opportuun was. Eind 1937 deed zich inderdaad een belangrijke verschuiving voor ten voordele van het VNV. Tijdens de algemene vergadering van de aandeelhouders van 6 december 1937 werden 788 van 1.106 aandelen neergelegd: 386 door Hendrik Van Hoofstadt, 226 door Staf De Clercq, 101 door Herman Van Puymbrouck, 58 door E.A. van Welij, drie door August Borms, één door W.J.L. van Es en telkens twee door Karel Peeters, Jef Deumens, Amaat Bockaert, Frans Strubbe, Luc Matthys, Edgar Lehembre en Jan Timmermans. 626 van de neergelegde aandelen waren dus in handen van VNV'ers (als we Van Puymbrouck even als niet-VNV'er beschouwen). Ze bleven wel eigendom van de 'Stichting ter Bevordering van de Nederlandse Beschaving'. Hendrik Van Hoofstadt en Staf De Clercq waren respectievelijk in september en november 1937 lid geworden van de 'Stichting'[98]. In *Volk en Staat* verscheen op 12 december 1937 het bericht dat Frans Strubbe, Luc Matthys, Edgar Lehembre en Amaat Bockaert tot de raad van bestuur van de 'NV De Schelde' waren toegetreden, naast August Borms, Herman Van Puymbrouck en Hendrik Van Hoofstadt. Adelfons Henderickx werd als commissaris vervangen door Jef Deumens. Het VNV had dus de controle over *Volk en Staat* in handen.

Hoe had de machtswisseling zich afgespeeld? Een merkwaardige versie van de gebeurtenissen treft men aan in de al vroeger geciteerde brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es[99]. Van Puymbrouck verweet Van Es dat hij eind 1937 met Robert Holthöfer en Staf De Clercq was overeengekomen deze laatste te laten beschikken over de meerderheid van de aandelen. Van Puymbrouck beweerde voorts

in september 1937 van Hendrik Van Hoofstadt te hebben vernomen dat Robert Holthöfer door het *Kriegsministerium* onder druk was gezet om de eisen van Staf De Clercq in te willigen. We hebben hierboven al gezien dat de VNV-leider in 1940 zou beweren dat zijn eerste contacten met de van de legerleiding afhangende *Abwehr* dateren van 1934[100] en dat tijdens een vergadering, februari 1935, i.v.m. de Duitse financiële steun aan de ‘wirtschaftlichen Unternehmungen des VNV’, de vertegenwoordiger van de *Abwehr* ten gunste van die steun pleitte. Kon de leider van het VNV rekenen op steun van de *Abwehr*? Werd vanuit die hoek druk uitgeoefend op het *Promi* om De Clercqs eisen inzake *Volk en Staat* in te willigen? Het blijven voorlopig open vragen, ook al omdat

geen enkel bewijs voorhanden is over eventuele contacten in die periode tussen De Clercq en de *Abwehr*. Er zijn wel nog fragmentaire elementen die in die richting wijzen. Paul Vrijdaghs, oud-activist en Duits agent, schreef in een van zijn rapporten aan de SD in Aken dat 'de heer De Clercq in zekere Duitse kringen groot resultaat [schijnt] te bereiken, met te bogen op de verzekering, dat Vlaanderen zijn bloed niet meer zal geven, dat Vlaanderen tegen Duitsland niet meer zal vechten'. Vrijdaghs vroeg zich af hoe het mogelijk was dat 'verantwoordelijke beamten en officieren' dergelijke onzin ernstig konden opnemen[101]. Het staat in ieder geval vast dat het OKW, waarvan de *Abwehr* afhing, begin 1939 een duidelijke voorkeur gaf aan het VNV. De SD was ervan overtuigd dat er inzake de Vlaamse aangelegenheden een zeer nauwe samenwerking bestond tussen het OKW en het *Promi*[102].

De regeling die begin 1937 werd getroffen tussen de eigenaars van *Volk en Staat* en het VNV voorzag erin dat het VNV de krant financieel zou steunen. Uit financiële staten blijkt dat Staf De Clercq er in 1937 in slaagde bijna een half miljoen frank in de krant te investeren. In 1938 en 1939 werd telkens meer dan 400.000 frank ingebracht zodat het VNV in drie jaar tijd 1.287.304 frank besteedde aan *Volk en Staat*[103]. Op grond van het vele geld dat De Clercq kon ophalen ter ondersteuning van de krant, vraagt men zich af waarom hij niet eenvoudig de aandelen van de Nederlandse eigenaars afkocht, samen goed voor een bedrag van maar 87.640 frank. Weer rijst de vraag of de Nederlanders nog wel over de aandelen beschikten.

Het is ook niet zonder belang na te gaan hoeveel van het door het VNV ingebrachte geld afkomstig is uit Duitsland. Rekening houdend met de maandelijkse subsidie van 800 RM die al van voor december 1937 werd uitbetaald, overwegend dat dit bedrag in januari 1939 werd vervijfvoudigd en dat de subsidiëring stopte door de 'antisubsidiewet' van juni 1939, komt Etienne Verhoeyen tot een bedrag van minimum ca. een half miljoen fr. Dit is meer dan een derde van de door het VNV ingebrachte som.

Over de weg waarlangs het Duitse geld bij *Volk en Staat* kwam, bestaat geen zekerheid. Boven zagen we al dat aanvankelijk Van Hoofstadt hierin een rol speelde. Volgens de boekhouding van *Volk en Staat* in 1937 liepen de zg. 'giften aan *Volk en Staat*' grotendeels via Van Hoofstadt. In 1938 gebeurden de betalingen voor meer dan de helft via Staf De Clercq zelf; Van Hoofstadt was toen nog maar voor iets meer dan een tiende van de som betrokken bij de betaling. In 1939 komt de Antwerpse zakenman niet meer voor in de boekhouding[104]. De rol van Van Hoofstadt was uitgespeeld. Begin 1938 werd hij trouwens door Antoon Mermans vervangen als gedelegeerd bestuurder.

Het belangrijkste gevolg van de nieuwe regeling was de uitschakeling van hoofdredacteur Herman Van Puymbrouck. Antoon Mermans verving hem begin 1938[105]. Zijn macht werd al eind 1937 gebroken. Dat blijkt duidelijk uit de inhoud van de krant. Vanaf 4 november 1937, de dag waarop het bericht verscheen dat Staf De Clercq voortaan de volledige controle uitoefende over *Volk en Staat*, deed zich een duidelijke kentering voor. Het opvallendst is het terugdringen van de buitenlandse berichtgeving ten voordele van de binnenlandse berichtgeving. Vooral de artikelen over Duitsland liepen sterk terug. De parlementaire activiteiten van de Vlaams-nationalisten kregen meer aandacht. Opvallend is ook dat vele hoofdartikelen werden geschreven door leidinggevende VNV'ers, vooral dan door Reimond

Tollenaere. De rubriek ‘Uitkijk over de kerkelijke wereld’ repte vrijwel nooit over de toestanden in Duitsland. De krant zweeg nu over dat delicate thema waarover zoveel te doen was geweest. De partijcontrole over *Volk en Staat* betekende op inhoudelijk gebied in genen dele een breuk. Hendrik Borginon bleef klagen over de lijn van de krant. In augustus 1938 vroeg hij aan Staf De Clercq hoelang nog hij het nationaal-socialistische proza moest blijven slikken. Vooral de artikelen van Tollenaere zaten hem dwars. ‘Onze vriend Reimond’, fulmineerde Borginon, ‘[is] een zuivere nazi, gelijk de gewezen leider van de Cultuurcentrale Van Puymbrouck een nazi was, en al te veel geschrijf in *Volk en Staat* is door dezelfde geest doordrongen.’[106]

Aan de propaganda was het evenzeer te merken dat *Volk en Staat* nu als een VNV-dagblad kon worden beschouwd. Aan de ene kant maakte *Volk en Staat* propaganda voor de VNV-weekbladpers, wat voordien vrijwel nooit gebeurde[107]. Aan de andere kant verscheen op 10 oktober 1937 in *Strijd* een 'boodschap van de leider'. Het was 'een gebiedende plicht voor ieder VNV'er op de meest doelmatige wijze *Volk en Staat* te steunen'. Voor het eerst sinds lang werd weer propaganda gemaakt voor de krant. Vanaf december publiceerde *Strijd* voortdurend reclame voor *Volk en Staat*.

Het VNV was er dus eind 1937 in geslaagd *Volk en Staat* volledig onder controle te krijgen. Toch slaagde de partij er pas op 24 augustus 1939 in de aandelen van de 'NV De Schelde' effectief te verwerven. Dat de Nederlandse eigenaars bereid waren (of aanwijzingen kregen) hun aandelen af te staan, was zonder twijfel een gevolg van de gewijzigde Belgische wetgeving. Op 7 juni 1939 diende minister van Justitie Janson een wetsontwerp in dat het ontvangen van elke buitenlandse gift, geschenk of lening die geheel of gedeeltelijk werd besteed aan politieke bedrijvigheid of propaganda in België, strafbaar stelde[108]. In de memorie van toelichting verwees Janson expliciet naar steun aan kranten. Het is hoogst waarschijnlijk dat de wet een gevolg was van een proces dat Firmin Parasie in april 1939 aanspande tegen *Volk en Staat*. Op dit proces komen we nog terug: De Nederlandse eigenaars deden op een vergadering van de 'Stichting' hun aandelen van de hand voor 6.820 gulden (ca. 107.074 frank). De enige bieder was Staf De Clercq[109].

Over de aankoop van de aandelen legde Hendrik Elias na de oorlog een merkwaardig getuigenis af. Hij zou 'op een bepaald ogenblik' van Staf De Clercq opdracht hebben gekregen naar Berlijn te vliegen om daar de aandelen van de krant te kopen van het *Promi*. Daar bleek evenwel dat de stukken nog altijd in het bezit waren van de Nederlandse eigenaars. Met hen werd ten slotte overeengekomen dat de overdracht 100.000 frank zou kosten. Dat geld leende Staf De Clercq van het VNS[110]. Er bestaat inderdaad een financiële overeenkomst van 1 augustus 1939, tussen de leider van het VNV en de algemeen secretaris van VNS die betrekking heeft op de lening ter grootte van die som[111]. Hendrik Elias, Reimond Tollenaere, Ernest Van den Berghe en Gerard Romsee stelden zich elk voor 20.000 frank garant. De lening kon te allen tijde tot de datum van 1 augustus 1941 worden teruggevorderd. Gebeurde dat niet, dan werd ze beschouwd als een schenking. Elias beweerde nog dat met de aankoop werd belet dat *Volk en Staat* in handen zou komen van een 'Duitse groep uit het Ruhrgebied'. Zonder twijfel verwees Elias naar het bureau in Essen. Rekening houdend met de vroegere rol van het bureau-Holthöfer, is die uitleg zeer betwistbaar. Het lijkt er veeleer op dat het bureau de verkoop van de aandelen fiatteerde. Er kunnen nog wel meer vraagtekens worden geplaatst bij de uitleg van Elias. Waarom moest het VNV bijv. geld lenen bij het VNS terwijl de partijkas blijkens de financiële jaarverslagen over een ruime reserve beschikte? Er rijzen ook vragen n.a.v. de volgehouden bewering van Elias dat noch de Staf van het VNV noch de beheerders van de krant iets afwisten van de maandelijkse subsidies uit Duitsland[112]. Als dat waar mocht zijn, dan blijkt daaruit dat Staf De Clercq een zeer persoonlijke rol heeft gespeeld. Heel de affaire van *Volk en Staat* plaatste de VNV-leider dan in een chanteerbare positie, niet alleen tegenover de Belgische staat, maar ook tegenover zijn eigen partijleiding.

9.2.2. Een complot tegen Staf De Clercq

Uit het verhaal over de financiering van *Volk en Staat* blijkt voldoende dat Staf De Clercq een geheime politiek voerde die hoogst waarschijnlijk niet helemaal bekend was bij de leden van de Staf. Die politiek was, ten dele althans, welbekend aan de mensen die direct betrokken waren bij de strijd om de controle over de krant. Herman Van Puymbrouck die als verliezer uit de strijd kwam, zou niet nalaten chantage te gebruiken om zijn wraaklust te koelen.

Begin 1939 verdween Van Puymbrouck definitief uit de redactie. In zijn terugblik op de gebeurtenissen rond de krant schreef Staf De Clercq dat hij eind 1937 de fout beging Van Puymbrouck in de redactie en in de raad van bestuur te handhaven. De Clercq deed het omdat hij niets wilde 'breken'. De Clercq zal ook wel beseft hebben dat Van Puymbrouck een potentieel gevaar betekende omdat hij te veel wist.

Op 30 november 1938 schreef de gewezen hoofdredacteur een bittere brief aan De Clercq[113]:

'Niet ik ben het, die uit het VNV ben weggegaan [...]. Praktisch werd ik uit het VNV gestoten omdat, naar in VNV-kringen verluidt, ik te duitsvriendelijk ben; omdat ik het nieuwe Duitsland te zeer bewonder, wat zekere heren hinderlijk vinden, heren die achteraf te Berlijn niet geheel belangloos stappen zijn gaan doen. Ik wens niet langer compromittant te zijn voor het VNV. Ik wens als beheerder en redacteur te kunnen weggaan.'

Van Puymbrouck eiste daarom de terugbetaling van de 100.000 frank die hij beweerde in de krant te hebben geïnvesteerd en een vergoeding voor de geleverde arbeid over de jaren 1934 en 1937. Staf De Clercq liet na onderzoek weten dat hij niet kon voldoen aan de eis van Van Puymbrouck[114]. Later zou Herman Van Puymbrouck gedeeltelijk financiële genoegdoening krijgen[115].

Niet alleen zijn politieke liquidatie, ook het feit dat Van Puymbrouck althans gedeeltelijk financieel lik op stuk kreeg, veroorzaakte een toenadering tussen Van Puymbrouck en een aantal figuren die het VNV al veel langer bekampten. Een echt complot werd gesmeed tegen De Clercq. Hoofdfiguren in dit verhaal zijn naast Herman Van Puymbrouck: Ward Hermans, Firmin Parasie en Paul Vrijdaghs. De vier mannen vonden elkaar in een poging de leider van het VNV een nekslag te geven. Alle vier hadden ze daarvoor hun eigen motivering. Geld en de machtsstrijd tussen diverse Duitse instanties vormden er het decor van.

Ward Hermans en Herman Van Puymbrouck hadden het moeten beleven dat De Clercq ondanks zijn uiterst voorzichtige politiek tegenover Duitsland, er buiten hen om in geslaagd was Duitse steun te betrekken. Staf De Clercq had bovendien Ward Hermans afgewezen als contactman tussen hem en Duitsland. Hermans werd strak aan de leiband gehouden. Toen hij midden 1937 zonder medeweten van De Clercq enkele vooraanstaande VNV'ers wou meetronen naar een kamp van de *Hitlerjugend* werd hij teruggefloten. Hermans reageerde woedend. Hij dreigde ermee dat 'de hoogste instanties ginder [in Duitsland] zullen moeten vernemen welk ergerlijk besluit hier werd uitgelokt'[116]. Welke de hoge instanties waren waaraan Hermans refereerde, wordt wellicht onthuld door de vermelding in de kantlijn van zijn brief waarvan Heinrich Emmendörfer een afschrift ontving. Emmendörfer was de secretaris van Robert Holthöfer. De Clercq nam akte van deze 'smerige insinuatie' en dreigde Hermans te ontslaan als hij niet plooide. Hermans werd alvast voor enkele maanden geschorst als arrondissementsleider[117]. Tengevolge van deze schorsing eiste Staf De Clercq dat Hermans niet meer zou deelnemen aan de redactievergaderingen van *Volk en Staat*. Herman Van Puymbrouck negeerde dit. Toen het VNV eind 1937 de controle verwierf over de krant kreeg Ward Hermans geen toegang meer tot de redactie en De Clercq verbood persoonlijk de publikatie van sommige van zijn artikelen[118]. Hermans begon in het arrondissement Mechelen met een heimelijke lastercampagne tegen de VNV-leider. Hij probeerde De Clercq te chanteren door ermee te dreigen de

connectie met het bureau in Essen bloot te leggen[119]. In een van de tientallen brieven die Hermans met De Clercq wisselde, schrijft hij onverholen wat hem dwarszat: De Clercq aanvaardde hem niet (meer) als tussenpersoon met 'de Dr.-in-kwestie'[120].

Firmin Parasie had zich al in 1934 tevergeefs aangeboden op de *Deutsche Gesandtschaft* in Brussel om een door Duitsland gefinancierd persbureau op te richten[121]. Parasie hield er naar eigen zeggen wel de steun van het *Deutsche Nachrichtenbüro* aan over[122]. Hij had een mate-

loze afkeer van het ‘belgicistische’ VNV, hij was allergisch voor de leider ervan. Zijn artikelen in *De Dietsche Voorpost* zijn daar een treffend voorbeeld van. Parasie maakte geen geheim van zijn sympathie voor Hermans. Van Puymbrouck deelde aanvankelijk in de afkeer. In *De Dietsche Voorpost* van 5 maart 1937 schreef Parasie dat Van Puymbroucks bekering tot het nationaal-socialisme was ingegeven door de eraan verbonden (financiële) belangen[123]. Toen hij precies twee jaar later, onder de titel ‘De Averechtse Leider’, een artikel schreef over de VNV-pers kwam Van Puymbrouck in het verhaal niet meer voor. Uit de inhoud blijkt integendeel dat Parasie via Van Puymbrouck en Hermans ruimschoots materiaal kreeg om zijn regelrechte aanval op de VNV-leider te stofferen. Tussen de drie mannen was blijkbaar een tactisch bondgenootschap gegroeid. De band tussen Hermans, Van Puymbrouck en Parasie dateert al van 1937.

Paul Vrijdaghs schreef sinds 1936 voor diverse Duitse instanties rapporten over de politieke toestand in België: het bureau-Holthöfer, de SD te Aken en staatsminister Klagges[124]. Al in 1933 had hij geprobeerd in betaalde Duitse dienst te treden[125]. De bedoelingen van de tot levenslange opsluiting veroordeelde en in Nederland verblijvende activist waren niet geheel, of misschien geheel niet, belangeloos. Hij koesterde de ambitie zich zo mogelijk te laten verkiezen in Eupen-Malmedy en van daaruit als Duits agent te opereren. Hij begrootte voor die operatie een kostennota van maar liefst 220.000 RM[126]. Door de rapporten wou Vrijdaghs vooral bewijzen dat híj de man was die financiële steun verdiende en, misschien vooral, niet Staf De Clercq. Wat Vrijdaghs schrijft, is vaak karikaturaal maar niettemin belangrijk. Hij bepaalde voor een deel het beeld van het VNV en zijn leider in Duitsland. Vooral zijn berichten aan de SD zijn belangrijk. Ze kunnen in zekere mate de weerstand van de SS tegen het VNV helpen verklaren en in die zin de strijd SS-VNV tijdens de bezetting hebben beïnvloed. De bewaard gebleven rapporten van Vrijdaghs voor Holthöfer stammen uit de maanden augustus en september 1937, de rapporten die hij schreef voor de SD in Aken van midden 1938. We weten dat De Clercq in oktober 1937 de redactionele controle kreeg over *Volk en Staat*, wellicht door een demarche van het bureau-Holthöfer. Het is geen toeval dat Vrijdaghs in zijn rapporten voor de SD het onderste uit de kan haalde om de verkeerdheid van de beslissing van het bureau in Essen te bewijzen. Die beslissing was voor Vrijdaghs en zijn vrienden, zo stelde hij, een volkomen raadsel, te meer omdat ze zelf in zorgvuldig opgestelde verslagen Holthöfer voldoende hadden gewaarschuwd. Vrijdaghs dreigde de hele connectie tussen De Clercq en Essen bloot te leggen. Zover kwam het evenwel niet, ofschoon de rapporten van Vrijdaghs voor de SD wel mede aan de basis hebben kunnen gelegen van het opdoeken van het bureau-Holthöfer. De SD verweet Holthöfer dat hij niet het volkse deel van het VNV steunde, maar wel de ‘sehr stark anglophil eingestellte Gruppe Borginon und Elias’. Het opdoeken van het bureau betekende in geen geval het stopzetten van de steun aan het VNV[127].

Vrijdaghs haatte De Clercq intens. Zijn rapporten bestaan voor een belangrijk deel uit het portretteren van zijn aartsvijand: een opeenstapeling van insinuaties die alle moeten aantonen dat De Clercq in wezen anti-Duits is ingesteld, een marionet van de klerikale en burgerlijk-democratische vleugel van het VNV, kortom van ‘het Vlaamse verraad’.

‘Alleen speelt hij het klaar, wat tot nu toe geen enkel gelukte, zich door Duitsland daarvoor te laten betalen. [...] Deze smeerpoes onderhandelt met Duitse rijksbureau's, Duitse officieren, mannen van eer, die zich nooit daartoe zouden geleend hebben, indien ze slechts hadden kunnen vermoeden met wie ze in aanraking kwamen.’

Herman Van Puymbrouck en Ward Hermans verstrekten Paul Vrijdaghs allerhande vertrouwelijke informatie, o.m. over *Volk en Staat*. Hermans, die veel in Duitsland vertoefde als correspondent van talrijke Duitse bladen, was de contactman tussen Vrijdaghs en de SD in Aken. Beide mannen worden overigens in Vrijdaghs' verslagen uitgebreid gelauwerd. In

mei 1938, toen Vrijdaghs vele rapporten zond naar de SD in Aken, werd druk overleg gepleegd tussen de drie. Een aantal bewaard gebleven brieven van Hermans maken dat duidelijk. Hermans klaagde er soms over dat de vergoedingen uit 'Aach.[en]' uitbleven[128].

Sommige brieven van Hermans zijn een heuse dag aan dag opsomming van feiten die De Clercq moesten compromitteren in de ogen van zijn Duitse geldschieters. Vrijdaghs neemt ze getrouw over in zijn rapporten. Dat neemt niet weg dat Hermans ook rechtstreeks allerlei documenten bezorgde aan de SD te Aken. Op 12 mei 1938 schreef hij Vrijdaghs dat 'onze vrienden te A.[achen]' verscheidene gekopieerde of originele documenten ontvingen die het conflict tussen hem en De Clercq verduidelijken. Dat conflict, zo schreef Hermans, was eenvoudig[129]:

'W.[ard] H.[ermans] liep en loopt De Cl.[ercq] in de weg, omdat de objectieve berichtgeving van W.H. de Rapoutine [sic] van Lennik niet toelaat, zijn schaapjes op het droge te brengen zonder gevaar of vrees, geld te gebruiken zoals het hem lust, te liegen over zijn werkelijke politieke actie en dito doeleinden enz. enz. Daar ligt feitelijk de knoop.'

Het is duidelijk dat deze campagne van verdachtmakingen de geïnteresseerde Duitse diensten beïnvloedde. Dat blijkt uit een brief van Antoon ver Hees die in Berlijn een zg. Vlaams Secretariaat leidde. Hij had contacten met de *Abwehr* en kreeg ook steun van het bureau-Holthöfer. Ver Hees was bovendien zowat de officiële vertegenwoordiger van het VNV in de Duitse hoofdstad. Al op de Algemene Raad van 13 februari 1937 was het voornemen geuit een VNV-secretariaat in Berlijn op te richten[130]. Op 20 juni 1938 schreef Ver Hees een alarmerende brief aan Staf De Clercq. In verband met de 'jongste ontwikkeling van het blad en de politiek van het VNV' werd hij zwaar aangevallen. Hij vroeg steun uit Vlaanderen, o.m. een bezoek aan Berlijn van De Clercq en andere vooraanstaande VNV'ers. Een redevoering in besloten kring 'zou hier menig dom gepraat over de politieke doeleinden van het VNV tenietdoen'.

'Het zou spijtig zijn een zo goed begonnen werk te moeten staken en de kletspraters van de tegenpartij met triomferend cynisme te laten vaststellen, [...] dat de politiek van onze vriend verkeerd was, dat het VNV de toekomstige Vlaams-nationale, katholieke en duitsvijandige partij zal worden, waarmee iedere betrekking gevaarlijk en tegen de belangen van het Rijk zou zijn.'[131]

Vrijdaghs c.s. schakelden ook derden in om de leider van het VNV te chanteren. Zo ontving Staf De Clercq in januari 1939 een brief van de in Nederland verblijvende activisten Jan Wannijn en Lambert Jagenau. Ze schreven dat ze een dossier hadden ontvangen dat in geval van publikatie groot schandaal zou geven. Alleen het aftreden van De Clercq kon dit nog voorkomen. Het dossier bewees volgens de briefschrijvers dat De Clercq door Duitse belangen werd geleid. De Clercq liet zich niet intimideren. Hij daagde de briefschrijvers en hun informanten uit de bewijzen op tafel te leggen[132].

De VNV-leider sprak wel stoere taal, maar aan de andere kant constateert men dat hij Ward Hermans ondanks alles handhaafde als arrondissementsleider. Durfde De Clercq hem niet ontslaan? Of achtte hij hem electoraal te belangrijk voor het VNV in de provincie Antwerpen? In april 1939 werd Hermans inderdaad verkozen.

Ook Herman Van Puymbrouck strooide zijn verhaal kwistig rond. Zijn al vaak geciteerde brief aan W.J.L. van Es van 22 februari 1939, waarin een lang epistel

stond waarin de hele connectie tussen Staf De Clercq en het bureau-Holthöfer uit de doeken werd gedaan, bezorgde hij aan ten minste achttien personen waaronder veel uitgeweken activisten maar ook bijv. Anton Mussert[133].

In april 1939 kozen de belagers van De Clercq een andere tactiek: het Belgische gerecht werd ingeschakeld.

Firmin Parasie trad hierbij op de voorgrond. In april 1939 besloot Parasie bij de recht-

bank te Antwerpen klacht in te dienen tegen *Volk en Staat* wegens 'eerrovende en beledigende verdachtmakingen'[134]. Het ging over een bericht dat meer dan twee jaar eerder was verschenen naar aanleiding van zijn spreekbeurt in Brussel over het akkoord-Rex/VNV. Parasie haalde daarbij fors uit naar het VNV en het kwam tot een incident met een aanwezige VNV'er die Parasie ervan beschuldigde een uitdagingsagent te zijn en een ondermijner[135]. In dezelfde zin verscheen een verslag van de lezing in *Volk en Staat*. Parasie beschuldigde De Clercq ervan de auteur te zijn van het artikel en deed zijn beklag bij Robert Holthöfer. Parasie beweerde zijn stelling te kunnen bewijzen door middel van een document dat hij van Van Puymbrouck kreeg. Parasie beweerde later dat De Clercq in april 1937 in Essen over de kwestie werd ondervraagd. Als dit juist is, kan alleen worden geconcludeerd dat Holthöfer toen al een vinger in de pap had[136]. Twee jaar later probeerde Parasie de kwestie op een andere manier tegen De Clercq te gebruiken. Hij schakelde het Belgische gerecht in, zonder twijfel met de bedoeling de connectie met Essen te verraden. Hij ging uitgebreid uit de biecht klappen bij de commissaris die het onderzoek in handen had. Het gevolg was dat tijdens een aantal huiszoekingen, o.m. bij Hendrik Van Hoofstadt en Parasie zelf, documenten boven water kwamen die in bedekte termen de financiële steun uit Duitsland lieten uitschijnen. Bij Van Hoofstadt werd o.m. een schuldbekentenis van 10.000 frank gevonden ten voordele van Robert Holthöfer. Parasie wist ook te vertellen dat Vrijdaghs nog een aantal zeer belastende brieven in zijn bezit had die hij wou afstaan als maar werd gedaan alsof de brieven bij hem in beslag werden genomen. Men kreeg vervolgens het nummertje opgevoerd waarbij Vrijdaghs met de bewuste brieven op zak van Nederland naar België reisde om daar prompt gearresteerd te worden. De brieven werden in beslag genomen. Of Hermans en Van Puymbrouck deze vaudeville mede hebben geënsceneerd, leren de documenten niet. De gerechtelijke procedure werd gestaakt tengevolge van de Duitse inval. Het dossier werd vernietigd[137].

Het gerechtelijk onderzoek is wellicht de aanleiding geweest tot het hierboven al genoemde wetsontwerp dat het financieren van Belgische persorganen vanuit het buitenland verbood. Het is niet onwaarschijnlijk dat de schorsing van *Volk en Staat* op 17 januari 1940 verband houdt met deze zaak. Hetzelfde geldt voor de poging tot opheffing van de parlementaire onschendbaarheid van Staf De Clercq.

Waarom is het Belgische gerecht uiteindelijk niet opgetreden tegen Staf De Clercq? Vreesde men de politieke gevolgen van zo'n optreden? Of achtte men de bewijzen onvoldoende? Doordat het onderzoek tegen *Volk en Staat* niet bewaard is gebleven, weet men niet precies wat het Belgische gerecht precies wist. Uit de verklaringen van commissaris Georges Block na de oorlog blijkt dat het gerecht buiten de verklaringen van Vrijdaghs, Parasie en Van Puymbrouck en de kwitantie gevonden bij Van Hoofstadt, waarschijnlijk over geen harde bewijzen beschikte. Staf De Clercq kon begin 1940 de dans ontspringen.

Etienne Verhoeyen plaatst deze ingewikkelde geschiedenis van intriges in een ruimer verband. Het politieke belang ervan moet gezocht worden in de machtsstrijd die toen aan de gang was in Duitslands buitenlandse politiek. Financiële steunverlening aan buitenlandse instellingen was daar één aspect van. Uit een SD-rapport, eind 1936, blijkt dat tientallen diensten en organisaties betrokken waren bij de werking in België. De SD wenste de controle over de *Auslandarbeit* te verwerven

en geraakte daardoor in een machtsstrijd verwikkeld met andere instanties van het complexe Derde Rijk. Uit een rapport van de *SD-Oberabschnitt West*, begin 1938, blijkt dat de SD politieke bezwaren maakte tegen het bureau-Holthöfer, o.m. wegens de steun aan het VNV. Volgens de SD streden in het VNV twee groepen om de macht: een 'völkische Gruppe' met Ward Hermans en de 'sehr stark anglophil eingestellte Gruppe Borginon und Elias'. Staf De Clercq kon in deze strijd geen beslissingen nemen, aldus het SD-rapport. Het lijdt weinig twijfel dat de rapporten van Paul Vrijdaghs en de

informatie die Ward Hermans aan de SD verschafte, gebruikt werden om het bureau-Holthöfer te ondergraven. De SD kon dit bureau wel laten opdoeken maar slaagde er niet in de controle te verwerven over *Volk en Staat*. In januari 1939 stelde de *Auslandsabteilung* van het *Promi* dat *Volk en Staat*, de krant van 'die größte flämische Freiheitspartei', 'in ständiger Abhängigkeit' van haar verkeerde. 'Der Leiter dieser Partei ist heute bereit, sich ausschließlich nach hiesigen Weisungen zu richten.'

Belangrijk ten slotte is dat, althans volgens het SD-rapport van begin 1938, het *Promi* steun kreeg van het OKW. Alle correspondentie over de Vlaamse vraagstukken werd 'vorbehaltlos dem OKW zugeleitet'[138]. Men kan de strijd voor een VNV-dagblad en het politiekfinancieel kluwen dat errond ontstond als een prefiguratie zien van de politieke strijd die zich tijdens de bezetting, binnen de collaboratie enerzijds en bij de bezettingsautoriteiten anderzijds, zou afspelen.

9.2.3 De Militaire Organisatie

Vanuit diverse hoeken zijn er aanwijzingen dat Staf De Clercq al voor de Tweede Wereldoorlog contacten onderhield met het OKW. Harde bewijzen daarvoor zijn er niet. Dat verandert met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939. Het 'Tagebuch Abwehr II', geschreven door generaal Erwin Lahousen, chef van deze militaire inlichtingendienst die ressorteerde onder het OKW, bewijst dat verscheidene ontmoetingen plaatsvonden tussen een agent van de *Abwehr*, Fritz Scheuermann, en de VNV-leider[139]. Scheuermann stond in dienst van de *Abteilung Insurgierung West* van *Abwehr II*. De afdeling II van de *Abwehr* was ingedeeld in geografisch bepaalde secties en elke sectie had twee afdelingen: een afdeling *Sabotage* en een afdeling *Insurgierung* (ondermijning). Scheuermann hield zich bezig met steun aan allerlei nationale minderheden in West-Europa, teneinde het staatsgezag te ondermijnen. Met Vlaanderen had Scheuermann wel een zeer speciale band. Hij was niet alleen in 1938 gehuwd met een dochter van de Vlaamse hoogleraar Arthur De Groodt, hij had ook nog aan de RUG gestudeerd en doctoreerde op een proefschrift over de Belgische taalwetgeving.

Op 14 maart 1940 meldde Lahousen dat Scheuermann uit België was teruggekeerd. Hij had er besprekingen gevoerd met Staf De Clercq en andere 'V-Leute'. In het jargon van Duitse politie- en inlichtingendiensten betekent *V-Mann: Vertrauensmann*. Uit die gesprekken was gebleken dat de opheffing van het verschijningsverbod van *Volk en Staat* geen nieuwe of speciale 'Zusicherungen' had gevergd. Voorts meldde hij dat tijdens de laatste drie maanden 'nach Angaben eines als zuverlässig beurteilten und speziell in dieser Hinsicht angesetzten V-Mannes ein fühlbarer Aufschwung der vlamischen Militärorganisationen (der sogenannten Regimentsverbände) eingetreten war'. Op 17 maart 1940 reisde Scheuermann opnieuw naar Brussel, o.m. om er gesprekken te voeren met De Clercq en andere 'V-Leute' over 'die Durchführung der weiteren illegalen Propaganda innerhalb der Vlamenbewegung'. Op 1 mei tekende Lahousen het verslag op van de reis van Scheuermann van 22 april tot 1 mei. Scheuermann sprak tijdens dat verblijf in België met Hendrik Elias over het opdrijven van de werfactie voor *Volk en Staat* en hij constateerde dat Staf De Clercq zich

inspande voor de 'Ausbreitung der Militärorganisationen' en voor de verhoging van de 'Insurgierung des belgischen Heeres'. In *Volk en Staat* verscheen een artikel over de eenzijdige neutraliteit. Op 31 mei 1940 ten slotte noteert Lahousen:

'Aus den Feststellungen, die Major Marwede in Brüssel gemeinsam mit flämischen V-Leuten getroffen hat, geht schon jetzt hervor daß die militärischen Organisationen (die sogenannten Regimentsvereinigungen) des VNV erheblich dazu beigetragen haben, durch ihre Beeinflussung der flämischen Truppen, die Stimmung im belgischen Heer weiterge-

hend herabzumindern und in den Flamen den Wunsch zu erwecken, sich Kampfhandelungen nach Möglichkeit zu entziehen.'[140]

De Clercq verbleef in Brussel en stond, nog steeds volgens Scheuermann, 'laufend mit dem Referat II der Abwehrstelle' in contact. Tot zover de bewuste passages uit het dagboek van de generaal.

Twee vragen moeten beantwoord worden: 1. Was Staf De Clercq op de hoogte van het feit dat Fritz Scheuermann een agent van de *Abwehr* was? 2. Stemde Scheuermanns voorstelling van de Militaire Organisatie overeen met de werkelijkheid?

Op de eerste vraag kan affirmatief worden geantwoord. In een televisie-interview met Maurice De Wilde bevestigde Scheuermann overigens dat de mensen die met hem werkten, wisten dat ze met het Duitse leger te doen hadden[141]. Sprak hij veertig jaar na de oorlog de waarheid? Scheuermann evolueerde tijdens de oorlog in die mate naar een antinazistandpunt dat hij op het eind van de oorlog werd gearresteerd[142]. Het lijkt mij ver gezocht daarin de oorzaak te zoeken van zijn eventueel ten onrechte belasteren van De Clercq. Ik acht het uitgesloten dat De Clercq, die inzake contacten met officiële en semi-officiële Duitse diensten niet aan zijn proefstuk was, zo naïef zou geweest zijn te menen dat Scheuermann, op een ogenblik dat de oorlog elk moment kon losbranden, belangeloos kwam peilen naar het reilen en zeilen van de MO. Dat De Clercq Scheuermann vertrouwde en geloofde dat deze oprecht oog had voor de VNV-belangen is goed mogelijk en niet onwaarschijnlijk.

De tweede vraag vergt een genuanceerder antwoord. De voorstelling die Scheuermann van de MO gaf, kan overdreven zijn. Mocht zijn voorstelling van zaken juist zijn, dan houdt dit in dat er buiten De Clercq nog andere mensen op de hoogte waren van die plannen. Naarmate de MO belangrijker werd, moeten meer mensen op de hoogte zijn geweest van de werking ervan. Eén van de elementen van de historische kritiek op de dagboekpassages van Lahousen die al door Arie Willemsen werden geformuleerd, blijft dus nog overeind: het Belgische krijgsgerecht veroordeelde na de oorlog bijna niemand wegens lidmaatschap van de MO[143]. Willemsen vergist zich weliswaar waar hij stelt dat niemand werd veroordeeld wegens betrokkenheid bij de MO. Er waren enkele veroordelingen maar ze gebeurden op wankele gronden. Geen enkel kopstuk van de MO werd voor zijn activiteiten in die organisatie veroordeeld[144]. Het gerecht heeft zelfs gepoogd de MO aan te wenden om een monsterproces tegen het VNV-verraad op te zetten. Ondanks speciale inspanningen zag men van zo'n proces af bij gebrek aan bewijzen[145].

Wat hield de MO in werkelijkheid in? Het rapport over de MO dat Staf De Clercq in het begin van de bezetting opstelde, is een bron van informatie[146]. Essentieel was de MO een organisatie die De Clercq de gelegenheid gaf contact te onderhouden met zijn gemobiliseerde volgelingen. De leiding berustte bij Bert Meuris die met zijn leven garant stond voor het strikt uitvoeren van de richtlijnen van De Clercq. Het lidmaatschap van de MO was geheim en de leden stonden onder persoonlijke ede van De Clercq. Het verbreken van die eed had voor de persoon in kwestie een straf tot gevolg 'die het onmogelijk zal maken om te schaden of de kameraden te verraden'. Iets anders dan fysieke liquidatie kan dat niet hebben betekend. De MO moest worden uitgebouwd tot in elke afdeling. Een soldaat of onderofficier zou er de leiding van hebben. De verantwoordelijke militair moest trachten de 'morele officier' te worden van zijn afdeling. Naast die strikt militaire vleugel was er nog een burgerlijke vleugel.

In elke gemeente waar soldaten gelegerd waren, moest een VNV'er als verbindingsagent optreden met de niet-militaire leiding. De initialen van de namen van de leiding van de niet-militaire vleugel stonden in het rapport vermeld. Het waren de al vermelde Bert Meuris, Herman Van Ooteghem, Miel D'Hondt, Reimond Tollenaere en D., een totnogtoe niet-geïdentificeerde vijfde man. De hele MO opereerde onder het mom van een ver-

eniging die gemobiliseerde VNV'ers voorzag van lectuur, de zg. 'pakjes van de soldaat' en sociale hulp verleende.

De gewezen MO'er Jef Van Dingenen evalueerde het verslag van De Clercq. Hij schreef er talrijke bijdragen over in *Broederband*[147]. Hij komt tot de conclusie dat de beschrijving van de MO-structuur grotendeels overeenstemt met de werkelijkheid. Het belangrijkste doel van de MO was in het leger een VNV-bevelstructuur mogelijk te maken. Alleen was de uitbouw ervan veel minder ver gevorderd dan De Clercq beweerde. Het rapport vermeldt bijv. dat enkele dagen na het publikatieverbod van *Volk en Staat* het functioneren van de MO werd getest. Het bevel werd gegeven om met krijt de slagzin 'Vlaamse soldaten eisen *Volk en Staat*' aan te brengen op de muren van barakken en huizen. Dit stemt volgens Van Dingenen overeen met de werkelijkheid, alleen werd het bevel in 75% van de kwartieren niet opgevolgd zoals De Clercq schrijft. 25% benadert dichter de waarheid[148].

Over de opdrachten die de MO volgens De Clercq uitvoerde, is Van Dingenen het gedeeltelijk oneens. Volgens De Clercq waren de opdrachten: het propageren van de neutraliteit, en - in tegenstelling met de eerste doelstelling - het aanwakkeren van een anti-Franse en anti-Engelse stemming. Krasser nog, de MO moest zich inspannen om de soldaten aan te zetten tot massale desertie en zelfs sabotage. Van Dingenen stelt dat alleen het propageren van de neutraliteit aan de werkelijkheid beantwoordt, de andere doelstellingen zijn pure bluf en leugen[149]. Het verslag vermeldt inderdaad geen enkel concreet en controleerbaar feit. Het werd bovendien opgesteld nadat De Clercq contact had opgenomen met het Militaire Bestuur. Ongetwijfeld heeft De Clercq toen uit politieke overwegingen zijn MO-activiteiten in de verfgezet. Natuurlijk kon het Militaire Bestuur De Clercqs beweringen controleren bij de *Abwehr*. Maar zou de *Abwehr*, in concreto de verantwoordelijke agenten, niet de eigen reputatie eer hebben aangedaan door te bevestigen wat de leider van het VNV beweerde?

Van Dingenen verwondert zich erover dat in het rapport niets staat over wat hij de belangrijkste taak van de MO acht: het aanklagen van mistoestanden in het leger, vooral op taalgebied. Of dát in de ogen van De Clercq de eerste doelstelling was, valt te betwijfelen. Op de Algemene Raad van 23 september 1939 verklaarde De Clercq voor zijn arrondissementsleiders: 'Elk van U weet dat wij in het leger wat anders nastreven dan het naleven der taalwetten. Het doen naleven der taalwetten is voor ons middel, geen doel. De VNV'ers in het leger dienen gewaarschuwd dat slechts directieven door de Leiding zelf gegeven, dienen gevolgd [...]'[150].

Ik meen dat De Clercq met de MO in de eerste plaats een bevelstructuur beoogde die hem, en hem alleen, gehoorzaamde. Het is duidelijk dat De Clercq een aan hem gebonden frontbeweging wenste. Die zou hoe dan ook een subversief karakter hebben aangezien ze bereid moest zijn - als De Clercq dat beval - eventueel bevelen van de legerleiding naast zich neer te leggen. Overigens werd iedere MO-man voor zijn eedaflegging in handen van De Clercq, ervan op de hoogte gesteld dat hij mogelijk onwettige handelingen zou moeten uitvoeren[151]. De consequenties daarvan kunnen niet beter worden geïllustreerd dan met een citaat uit een nieuwjaarswens van een van de MO'ers aan zijn leider[152]:

'Dat het nieuwe jaar voorspoedig moge worden! Dat het uur van Vlaanderen spoedig moge slaan. België heeft ons bewapend en misschien!! dat welhaast duizenden Dietse VNV-soldaten vastberaden zouden paraat staan, om stipt en met

offervaardigheid elk bevel uit te voeren. Dit wenst U 'n Diets soldaat in Belgisch narrenpak gecamoufleerd. Mijn leider, we zullen geen moeite sparen om de bevelen stipt en onmiddellijk uit te voeren. [...]'

In een van de weinige naoorlogse (vrije) getuigenissen over de MO stelt de oorlogsburgemeester van Harelbeke en MO'er Marcel Clarysse dat Staf De Clercq hem sprak over het onklaar maken van kanonnen en mitrailleurs. Dat kon nodig zijn 'om onze macht in het leger te veroveren of om te beletten dat [...] Vlaams bloed zou vloeien voor belangen die niet

de Vlaamse zijn'[153]. De Clercq drukte er wel op dat het niet in zijn bedoeling lag de weerbaarheid te ondermijnen en dat niemand iets mocht ondernemen zonder uitdrukkelijk bevel.

Dat De Clercq niét aan sabotage en desertie zou hebben gedacht, is niet erg logisch. Toen De Clercq effectief begon met de uitbouw van de MO vreesde hij nog een Frans-Belgische alliantie. Was het in zo'n situatie tot een Frans-Duits treffen op Belgisch grondgebied gekomen, dan ligt een bevel tot overlopen naar de Duitse linies automatisch in de lijn van de verwachtingen. Ongetwijfeld heeft De Clercq daarbij gedacht aan de radicale vleugel van de Frontbeweging die destijds al het draaien van de kanonnen denkbaar achtte. Van Dingenen legde in zijn bijdrage een kostbare verklaring af: de MO verspreidde onder de vlaamsgezinde soldaten Jozef Simons' *Eer Vlaanderen Vergaat*, waarin dit radicalisme bij de Fronters wordt beschreven[154]. Van Dingenen citeert het slot van dit boek dat inderdaad zeer relevant is:

'Niemand kan het verleden ongedaan maken. Eén kans is gemist omdat Vlaanderen niet bereid was. Daar zijn er die zeggen: het uur van de volkeren slaat maar eens. Niet waar! Eer Vlaanderen vergaat, komen er nog levenskansen. [...]

De geschiedenis geeft nog wel een kans. Dat Vlaanderen dan het uur, dat het zijne is, erkenne - toegrijpe! Dat uur slaat nog, eer Vlaanderen vergaat...'

Van Dingenen verklaarde ook dat het liedje 'Activisten willen we wezen, landverraders willen we zijn', op een populaire melodie, gezongen werd en algemeen gekend was[155]. Het zijn betekenisvolle gegevens.

Een goed inzicht in de heersende mentaliteit aan de basis van het VNV is evenzo belangrijk als de exacte kennis van de feiten tijdens de achttiendaagse veldtocht. Het is vaak gebleken dat de VNV-leider goede voeling had met zijn achterban. De Clercq was er, allicht niet ten onrechte, van overtuigd dat een deel van die basis hem hoe dan ook zou volgen als hij een bevel zou geven dat gelijkstond met 'verraad' aan het officiële België.

Als men ervan uitgaat dat De Clercq zich bij het bepalen van zijn strategie baseerde op de Eerste Wereldoorlog, met dus een staand leger en een land dat verdeeld is in een bezet en een onbezet gebied, en men overweegt dan de politieke mogelijkheden die een georganiseerde en tot alles bereid zijnde MO bood, komt men misschien een stap dichter bij wat De Clercq in het achterhoofd had. Of De Clercq zich nu in bezet of in onbezet gebied bevond, hij zou de MO steeds kunnen gebruiken als een wapen om of de Belgische of de Duitse overheid tot politiek opbod te bewegen[156]. Als deze hypothese juist is, dan ligt het voor de hand dat De Clercq de mogelijkheid van desertie en sabotage met Scheuermann besproken heeft. Daarmee kon hij alleen maar de ernst van de MO onderstrepen. Dat hij zonder meer sabotage en desertie in het vooruitzicht stelde, lijkt mij dan weer niet waarschijnlijk[157]. De MO moest tenslotte een politiek wapen zijn, ook tegenover een mogelijke Duitse bezetter. Waarom zou De Clercq ontwapenen zonder politieke garanties? Dat Scheuermann beweerde dat De Clercq er bij hem de nadruk op legde, dat hij en hij alleen verantwoordelijk was voor de MO[158], kan geïnterpreteerd worden als een signaal van De Clercq dat er met hem onderhandeld zou moeten worden. Of dit ook nog een realistisch plan was, is natuurlijk te betwijfelen.

Terug naar de feiten. Onmiddellijk na de Duitse inval werd zowat de hele burgerlijke top van de MO door de Belgische Staatsveiligheid gearresteerd. Alleen

Herman Van Ooteghem kon net aan arrestatie ontsnappen[159]. Men kan daaruit besluiten dat, als Scheuermann al iets aan De Clercq zou hebben gezegd over een mogelijke Duitse inval, dit in ieder geval geen zeer precieze informatie is geweest. De Clercq zelf dook onmiddellijk onder. Het was trouwens de afgesproken handelwijze voor alle VNV-topkaderleden. Toch ging De Clercq in op een spoedtelegram dat op 10 mei 1940 aan alle parlementsleden werd verzonden, met het verzoek zich te melden in het parlement. De leider van het VNV werd op de trappen van het parlement gearresteerd maar 24 uur later werd hij vrijgelaten. Toen de arrestatie bekend

werd, trad Gerard Romsee als voorzitter van de VNV-kamergroep onmiddellijk in actie. De volgende dag had hij samen met Edmond Van Dieren en Hendrik Borginon een onderhoud met eerste minister Hubert Pierlot. De eerste minister beweerde dat niets daarover hem bekend was en liet De Clercq onmiddellijk in vrijheid stellen[160].

Enige dagen na de vrijlating van De Clercq, dinsdag 14 mei, had er in het parlement een vergadering plaats van een aantal Vlaams-nationale parlementsleden, waaronder de leider. Het was toen al duidelijk dat er rekening moest worden gehouden met een mogelijke Duitse bezetting. De Clercq weigerde in te gaan op het verzoek naar Frankrijk te vluchten. Volgens een naoorlogse getuigenis van Elias was dit de laatste bijeenkomst voor de capitulatie. De Clercq keerde terug naar Sint-Kwintens-Lennik en verdween. Met niemand had hij nog contact[161].

Wat kan men besluiten uit De Clercqs handelingen tijdens de achttiendaagse veldtocht? Dat De Clercq naar het parlement ging, is een duidelijke aanwijzing voor het feit dat de MO'ers geen bevel hadden gekregen zich bij een Duitse inval te onttrekken aan hun plichten als Belgisch soldaat. De leider van het VNV zou zich in zo'n geval niet bloot hebben gesteld aan vervolging. Het feit dat de MO-top was uitgeschakeld, heeft wellicht de hele organisatie van in den beginne vleugellam gemaakt. De bewering van De Clercq in zijn rapport voor Wilhelm Keitel, dat nog op 10 mei 1940 dertig estafetten het bevel tot desertie verspreid zouden hebben, kan als pure bluf worden beschouwd[162]. De opmars van de Duitse troepen vorderde zo snel dat het vrijwel onmogelijk was zelfs maar een poging te ondernemen weer greep te krijgen op de situatie. Men kan rustig stellen dat, ongeacht de plannen van De Clercq, de snelle ontwikkeling van de feiten alles bij voorbaat heeft achterhaald.

Wat dan met het bewijsmateriaal van De Clercq om de belangrijke rol van de MO bij de capitulatie van het Belgische leger te bewijzen? In de eerste plaats zijn er de rapporten van een aantal MO-mannen over hun subversieve activiteiten tijdens de achttiendaagse veldtocht[163]. Tijdens de naoorlogse processen is gebleken dat De Clercq in de loop van juni 1940 aan een aantal MO'ers de opdracht gaf een rapport te schrijven over hun activiteiten. In de rapporten worden soms vrij precieze gegevens verstrekt over sabotage en desertie. Na de oorlog ter verantwoording geroepen verklaarden de rapporteurs dat ze handelden in opdracht van De Clercq en dat de beschreven daden van sabotage en desertie volstrekt niet met de werkelijkheid overeenstemden. De rechtbanken hebben die versie blijkbaar aanvaard aangezien de beklaagden er met relatief lichte straffen afkwamen. Zo kreeg Miel D'Hondt, een van de leiders van de MO, maar twaalf jaar, terwijl hij bovendien nog een zwaar dossier had voor politieke collaboratie[164]. Men kan zich voorstellen dat de rechtbanken niet zouden hebben geaarzeld de doodstraf uit te spreken voor bewezen sabotage. Na nauwkeurige lezing blijkt overigens dat de verslagen eigenlijk niet zo schokkend zijn. Meestal wordt beweerd dat de eenheid van de betreffende MO-man zich op een welbepaalde plaats overgaf zonder weerstand te bieden. Gezien het verloop van de veldtocht, met soms massale deserties, zijn dergelijke beweringen niet direct het bewijs dat de MO de oorzaak zou zijn van het algemeen verspreide defaitisme in het Belgische leger. Soms werden daden van desertie gemeld. Dit was het geval in het rapport van Leo Tollenaere[165]. Hij is de enige MO'er die na de oorlog getuigde dat hij inderdaad in het kader van de MO sabotage pleegde. In een televisieuitzending van Maurice De Wilde bevestigde hij de feiten uit zijn rapport. Zijn getuigenis doorstaat

de toets van de historische kritiek niet[166]. Wellicht heeft Tollenaere het forum dat De Wilde hem bood, aangegrepen om zichzelf voor te stellen als een tot alles bereid zijnde belgicist.

Naast de MO-getuigenissen werd na de oorlog door het Belgische gerecht bij mevrouw weduwe De Clercq een aantal subversieve pamfletten gevonden. Het betreft de zg. 'Breydel I & II'-pamfletten, waarin de beide Breydels als Belgische soldaten hun collega's oproepen de

strijd te staken[167]. Uit de inhoud van de pamfletten blijkt dat ze werden opgesteld door een Duitser die goed vertrouwd was met het Nederlands. Een deel van de pamfletten werd duidelijk pas tijdens - of zelfs ná - de achttiendaagse veldtocht opgesteld. De *Abwehr* zal ongetwijfeld dergelijke pamfletten als actiemiddel hebben aangewend. De vraag is of De Clercq ze via zijn MO hielp verspreiden. In het MO-rapport schreef De Clercq dat de MO zelf pamfletten maakte en verspreidde. Als dat waar is, komen de 'Breydel-pamfletten' op grond van de gehanteerde taal daar niet voor in aanmerking. Andere pamfletten werden nooit gevonden. De Clercq voegde bovendien precies de 'Breydel-pamfletten' als bewijsstukken bij zijn rapport. Nog vreemder wordt het als men constateert dat in de MO-rapporten niet wordt gerept over het verspreiden van de pamfletten. Weer komt men tot de conclusie dat het hele MO-dossier dat door De Clercq in de zomer van 1940 werd samengesteld, niet geloofwaardig is.

Doordat de achttiendaagse veldtocht vrij chaotisch verliep en de soldaten van een ineenstortend leger veelal geen aanmoediging nodig hebben om de strijd te staken, is het waarschijnlijk onmogelijk precies te bepalen wat de draagwijdte was van de acties van subversieve elementen. De *Abwehr* werkte vanzelfsprekend niet alleen met het VNV samen. Er waren nog de contacten met extreme groepjes in Antwerpen. Hun optreden mag niet op rekening van de MO worden geschreven. Het essentiële onderscheid tussen initiatieven als de Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij, de Vrienden van het Nieuwe Duitsland en andere hoofdzakelijk Antwerpse groepjes en de MO van De Clercq, is dat voor de eersten hun werking ten gunste van Duitsland meteen hun hele politieke bestaansreden vormde. De Clercq daarentegen hanteerde de MO als een element van zijn politieke strategie die was afgestemd op het verwerven van een machtspositie, en waarbij een snelle en algehele overwinning van Duitsland niet het doel was en wellicht ook niet inherent aan de strategie.

Eindnoten:

70 Op 1 april 1936 werden nog 3.634 abonnementen en 3.361 losse nummers gesleten. In vergelijking met een jaar voordien betekende het een verlies van 533 abonnementen en 412 losse nummers. Het aantal zondagsabonnementen daalde van 347 naar 299: ARA, KA, Bundel 946. Brief van Karel Peeters aan Staf De Clercq, 8 juli 1938.

71 ARA, KA, Bundel 922. Brief van Jules Spincemaille aan E.A. van Welij, 8 en 23 november 1936; ADVN, Archief Severien Verdoodt. Brief van Antoon Mermans aan Severien Verdoodt, 17 maart 1936.

72 De 410 aandelen van de NV werden alle gedeponeerd. Herman Van Puymbrouck deponeerde er 301 en E.A. van Welij 29. Dit waren de aandelen die in de handen berustten van de 'Stichting ter Bevordering van de Nederlandse Beschaving'. Voorts deponeerden August Borms, Adelfons Henderickx en Karel Peeters respectievelijk 2, 1 en 1 aandeel. De overige 76 aandelen waren in handen van de drukkersfamilie Janssens, de oorspronkelijke eigenaar van *De Schelde*.

73 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 1, in: *WT*, jg. 46, 1987, 4, p. 238.

74 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Karel Peeters aan August Borms, 22 september 1936; Brieven van Karel Peeters aan Mevr. M. Van Eyk, 8 en 11 november 1936.

75 ARA, KA, Bundel 922. Nota van Staf De Clercq aan de leden van de Staf, gevoegd bij het financieel verslag van 1936, 5 januari 1937.
76 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 27 maart 1937.
77 ARA, KA, Bundel 928. Nota van Staf De Clercq voor de stafvergadering van het VNV van 31 maart 1937.
78 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Hendrik Van Hoofstadt, 4 april 1937.
79 Leo Picard beweert in een bespreking van A.W. Willemsens boek over het Vlaams-nationalisme, dat Van Hoofstadt hogere prijzen mocht aanrekenen aan zijn Duitse zakenrelaties en dat het verschil tussen de fictieve en de echte prijs naar *Volk en Staat* ging. *BTNG*, jg. 1, 1969, 1, p. 164. Picard voert geen bewijzen aan voor die bewering. De zoon van Hendrik Van Hoofstadt bevestigde de hypothese van Picard. Mondelinge getuigenis aan de auteur, 15 juni 1988, schriftelijk genoteerd.
80 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Hendrik Van Hoofstadt aan Staf De Clercq, 17 april 1937. De brief van Staf De Clercq heb ik niet teruggevonden.
81 De documenten i.v.m. de maandelijkse subsidiëring van *Volk en Staat* zijn te vinden in: PAB, ‘Akten der Deutschen Gesandtschaft/Botschaft in Brüssel’, ‘Secreta’ 5 (mei-dec. 1937) en 7 (jan.-aug. 1939). Ook op het NSGWO II, Microfilms NFWO, ‘Archief van de Wilhelmstrasse, Belgium - post 1936’, film 7, frame 364679 en film 8, frame 366247.
82 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 46, 1988, 1, pp. 38-39.
83 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 46, 1988, 1, pp. 38-39.
84 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 46, 1988, 1, p. 41.
85 ARA, KA, Bundel 922. ‘Historiek van de eigendom en de financiële steun van het VNV aan het dagblad *Volk en Staat*’, [1940].
86 ARA, KA, Bundel 931. Correspondentie Staf De Clercq - Herman Van Puymbrouck, 16-18 april 1937.
87 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 12 mei 1937.
88 ARA, KA, Bundel 931. Van Puymbrouck zond het document naar De Clercq op 21 mei 1937.
89 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Staf De Clercq aan Herman Van Puymbrouck, 19 mei 1937. Van Puymbrouck had dit al enkele weken voor het opstellen van het redactionele handvest voorgesteld.
90 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Karel Peeters aan Mevr. Van Eyck, 8 november 1936. Peeters beschouwde Brouns als het oog van Romsee.
91 ARA, KA, Bundel 931. Brieven van Antoon Mermans aan Gerard Romsee, 3 en 5 mei 1937.
92 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 18 juni 1937.
93 *Volk en Staat*, 9, 17, 20, 22, 24 en 26 juni 1937.
94 *Volk en Staat*, 27 juni 1937.
95 ARA, KA, Bundel 931. [S. De Clercq], ‘Nota voor wat betreft verhoudingen van het VNV tot het buitenland’, juni 1937. Het document beslaat twee pagina's en er is een derde pagina aan toegevoegd met ‘enkele nevenbeschouwingen’. Voor wie de nota's bestemd waren is niet bekend.
96 De laatste paragraaf komt uit het document met de nevenbeschouwingen.
97 ARA, KA, Bundel 931. Nota van Staf De Clercq, [juni 1937].
98 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, p. 41.
99 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel XII. Brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es, 22 februari 1939.
100 NSGWO II, Archief VNV, 500. [Staf De Clercq], *Die vlämische (sic) Militärische Organisation in der belgischen Armee*, [1940].
101 KA, Dossier Hendrik Elias, bundel II. Verslag van Paul Vrijdaghs aan de SD in Aachen, 16 mei 1938.
102 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, p. 43.
103 ARA, KA, Bundel 922. ‘Historiek van de eigendom en de financiële steun van het VNV aan het dagblad *Volk en Staat*’, [1940]. Ook uit de nota's van De Clercq aan de Staf, gevoegd bij de financiële jaarverslagen, blijkt de grote financiële inbreng.
104 ARA, KA, Bundel 922. ‘Historiek van de eigendom en de financiële steun van het VNV aan het dagblad *Volk en Staat*’, [1940]. De gedetailleerde financiële staten dateren van 2 augustus 1939. Hendrik Van Hoofstadt maakte in 1937 388.268, 35 frank over van de in totaal 471.268,35 frank die dat jaar op de rekening van de krant werd gestort. In 1938 ging het nog maar om 48.000 frank van de 400.604 frank.

105 Op 31 december 1939 nam Mermans ontslag als gedelegeerd bestuurder. Karel Peeters nam die functie over vanaf 1 januari 1940: KA, Dossier Volk en Staat, Bundel XII. PJ, getuigenis van Karel Peeters, 14 juli 1945.
106 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 24 augustus 1938.
107 *Volk en Staat*, 28 november 1937.
108 Tijdens de vergadering van de 'Stichting ter Bevordering van de Nederlandsche Cultuur' in Roosendaal, 24 augustus 1939, waarop de verkoop werd geregeld, verwees W.J.L. van Es, die optrad namens de Nederlandse eigenaars, expliciet naar de veranderde Belgische wetgeving: ARA, KA, Bundel 922. Verslag van de vergadering in Roosendaal, 24 augustus 1939. Het verslag was ondertekend door August Borms, W.J.L. van Es, Staf De Clercq en Hendrik Van Hoofstadt. Herman Van Puymbrouck was uitgenodigd maar daagde niet op.
109 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, pp. 51-52.
110 Eigen verzameling documenten. Naoorlogse getuigenis van Hendrik Elias. Hij houdt de feiten staande in zijn onuitgegeven studie *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
111 KA, Dossier Staf De Clercq. Financiële overeenkomst tussen De Clercq en Marcel De Ridder, Aalst, 1939.
112 Hendrik Elias is blijven beweren dat hij niet op de hoogte was van de Duitse subsidiëring van de krant: H.J. Elias, *25 jaar* [...], deel 4, p. 88. In zijn studie *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*, geschreven net voor zijn dood, stelde hij dat hij daar niets had aan toe te voegen.
113 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 30 november 1938.
114 ARA, KA, Bundel 927. Correspondentie Staf De Clercq - W.J.L. van Es - Antoon Mermans - Karel Peeters, december 1938. Ook de brief van W.J.L. van Es aan Amaat Bockaert, 28 februari 1939: KA, Dossier Volk en Staat, 28 februari 1939.
115 Dat blijkt uit een brief van hem aan Amaat Bockaert, 6 mei 1939: KA, Dossier Volk en Staat, Bundel XII.
116 ARA, KA, Bundel 941. Brief van Ward Hermans aan Staf De Clercq, [juni 1937].
117 ARA, KA, Bundel 941. Brief van Staf De Clercq aan Ward Hermans, 14 juni 1937. De schorsing werd opgeheven per 21 augustus.
118 ARA, KA, Bundel 930. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Staf De Clercq, 15 augustus 1937; Brief van Staf De Clercq aan Ward Hermans, 2 november 1937.
119 ARA, KA, Bundel 931. Correspondentie Ward Hermans - Staf De Clercq, 1937-1938.
120 ARA, KA, Bundel 931. Brief van Ward Hermans aan Staf De Clercq, 8 januari 1938.
121 PAB, Abt. II, 'Akt. betr. Rassenfragen, Nationalitätsfragen und Fremdvölker', Pol. 6, Bd. 9, 1933-1935. Brief van Schubert aan AA, 24 maart 1934. Over Parasie: D. Martin, *De vijfde kolonne* [...], pp. 129-131.
122 Althans volgens een naoorlogse getuigenis van Elias: Eigen verzameling documenten.
123 [F. Parasie], 'Kommunistische Valsmunterij en Van Puymbrouck', in: *De Dietsche Voorpost*, 5 maart 1937, p. 28.
124 Vertaalde afschriften van deze rapporten zijn te vinden in diverse strafdossiers op het KA. Ik raadpleegde ze in het Dossier Hendrik Elias, Bundel II. D. Klagges was Innenminister van Braunschweig.
125 PAB, Abt. II, 'Akt. betr, Rassenfragen, Nationalitätsfragen und Fremdvölker', Pol. 6, Bd. 9, 1933-1935. Telegram van Zech (Duitse ambassade in Den Haag) aan AA, 25 juli 1933.
126 ARA, KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Rapport van Paul Vrijdaghs aan Robert Holthöfer, 16 september 1937.
127 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, pp. 54-55.
128 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Ward Hermans aan Paul Vrijdaghs, 25 mei 1938.
129 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Ward Hermans aan Paul Vrijdaghs, 12 mei 1938.
130 ARA, KA, Bundel 931. Verslag van de Algemene Raad van 13 februari 1937. Het was de bedoeling ook in andere Europese steden en zelfs in Canada dergelijke secretariaten op te richten. Voor zover ik kon nagaan, heeft alleen het Berlijnse secretariaat effectief gewerkt. Het secretariaat van Ver Hees bestond al langer en werd gesteund door het bureau-Holthöfer. Cf. supra, p. 197.
131 NSGWO II, Archief VNV, 501. Brief van Antoon ver Hees aan Staf De Clercq, 20 juni 1938. Ver Hees heeft het over Holthöfer.
132 ARA, KA, Bundel 931. Briefwisseling Jan Wannijn, Lambert Jagenau en Staf De Clercq, 13 januari 1939.

133 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel XII. Brief van Herman Van Puymbrouck aan W.J.L. van Es, 22 februari 1939.
134 E. Verhoeyen, De financiering [...], in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, p. 49.
135 ARA, KA, Bundel 928. Verslag van een anoniem VNV'er over de lezing van Parasie in Brussel, 10 maart 1937.
136 KA, Dossier Elias, Bundel II. Verslag van Spanoghe over *Volk en Staat*, 19 december 1944.
137 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel XII. Getuigenissen van commissaris Georges Block, 30 oktober en 11 december 1945. Block had in 1939 het onderzoek inzake *Volk en Staat* in handen. Hij was het hoofd van de politieke afdeling van de Antwerpse gerechtelijke politie.
138 E. Verhoeyen, De financiering [...], deel 2, in: *WT*, jg. 47, 1988, 1, pp. 53-56.
139 Het dagboek berust in het *Institut für Zeitgeschichte* (Bestand F 23/1 - Lahousen Tagebuch). Een kopie bevindt zich in het NSGWO II. De relevante passages werden in een Franse vertaling gepubliceerd door Léon Papeleux, L'activité de l'Abwehr II en Belgique, in: *La Vie Wallonne*, jg. 43, 1969, pp. 99-107. Zie ook A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme 1914-1940*, 19581, pp. 401-405. In de tweede druk van dit werk is het deel dat handelt over deze kwestie niet meer opgenomen.
140 Majoor Marwede was de rechtstreekse chef van Fritz Scheuermann.
141 BRT-televisieuitzending, *De Kollaboratie*, programma 5: *De Militaire Organisatie*, 13 december 1985. Zie ook M. De Wilde, *De Kollaboratie*, deel 1, pp. 63-73.
142 Althans volgens verklaringen van Scheuermann zelf aan Jan Brans in 1974 en aan Jef Van Dingenen in 1984. *Broederband*, jg. 20, 1984, 6-7, p. 6.
143 A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme* [...], p. 405.
144 Frans Van der Elst onderzocht als advocaat de vonnissen van acht vooraanstaande MO'ers. Geen van allen werd veroordeeld voor hun MO-activiteiten: Documenten Frans Van der Elst. Brief van Frans Van der Elst aan Jan L'Ecluse, 23 juli 1948.
145 *Brugsch Handelsblad*, 17 oktober 1986. ‘Vraaggesprek met historicus Dr. Albert De Jonghe’. De Jonghe deed een onderzoek naar de MO. De resultaten van dit onderzoek werden jammer genoeg nog niet gepubliceerd. Ook een naoorlogs getuigenis van de MO'er Bert Meuris, s.d.: Documenten Frans van der Elst.
146 NSGWO II, Archief VNV, 500. [S. De Clercq], *Die Flämische Militärische Organisation (MO) in der belgischen Armee (1934-1940)*, s.d.
147 J. Van Dingenen, Staf De Clercq en de MO. Een delikaat onderwerp, in: *Broederband*, jg. 8, 1972, 11-12, pp. 19-59; Staf De Clercq en zijn Militaire Organisatie, in: *Broederband*, jg. 19, 1983, 8-9, pp. 3-15; 12, pp. 8-17; jg. 20, 1984, 1, pp. 6-13; 3, pp. 4-7; 4, pp. 5-23; 5, pp. 2-10; Op bezoek bij Dr. Scheuermann, in *Broederband*, jg. 20, 1984, 6-7, pp. 4-6; Nog Dr. Scheuermann en de MO, in: *Broederband*, jg. 20, 1984, 9-10, pp. 2-6. Voortaan verwijs ik rechtstreeks naar het tijdschrift.
148 J. Van Dingenen, *Broederband*, jg. 20, 1984, 3, p. 7.
149 Hendrik Elias kwam tot dezelfde conclusie in zijn onuitgegeven studie *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*, pp. 148-153.
150 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Redevoering van Staf De Clercq voor de Algemene Raad, [midden september 1939]. De Clercq zei het n.a.v. een actie van Florimond Grammens voor de toepassing van de taalwetten in het leger.
151 Interview met Jef Van Dingenen door Maurice De Wilde, geciteerde televisieuitzending.
152 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Brief van Maurits Bruyland aan Staf De Clercq, 31 december 1939.
153 M. Stashar [= M. Clarysse], *Ook dit was leven*, pp. 16-18.
154 J. Van Dingenen, *Broederband*, jg. 8, 1972, 11-12, pp. 22-23.
155 Eigen verzameling documenten. Interview met Jef Van Dingenen door auteur, 20 maart 1986.
156 De noodzaak van een soort nieuwe geheime frontbeweging leefde niet allen bij de leider van het VNV. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij in de winter 1939-1940 in opdracht van Staf De Clercq moest onderhandelen met een aantal mensen ‘met gezag in de kringen van de IJzerbedevaart en VOS’. Ze meenden dat het VNV zich moest voorbereiden op een komende oorlog door de uitbouw van een geheime organisatie in het leger. Elias noemt geen namen en weet zich ook niet de precieze datum van de vergadering te herinneren: *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*, p. 140.
157 Fritz Scheuermann beweerde dit in een interview met Maurice De Wilde, geciteerde televisieuitzending.
158 Interview van Fritz Scheuermann met Maurice De Wilde, geciteerde televisieuitzending.

159 Interview van Oswald Van Ooteghem met auteur, 21 november 1982.
160 J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'an 40* [...], p. 111. Cf. infra, p. 345.
161 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Ook: A. de Bruyne, Dr. Hendrik J. Elias, leider van het VNV, in: 't *Pallieterke*, 24 februari 1983, p. 7.
162 NSGWO II, Archief VNV, 500. [S. De Clercq], *Die Flämische Militärische Organisation* (MO) *in der belgischen Armee (1934-1940)*, s.d.
163 NSGWO II, Archief VNV, 496. Rapporten van VNV-militairen over MO-activiteiten in 1939-1940.
164 KA, Dossier Miel D'Hondt, PJ, vonnis, 21 mei 1949.
165 KA, Dossier Leo Tollenaere. Verslag MO-activiteiten van Leo Tollenaere, s.d.
166 In 1969 verklaarde hij net het tegenovergestelde: Eigen verzameling documenten. Verklaring van Leo Tollenaere, 1969. Zie ook B. De Wever, *Staf De Clercq*, pp. 152-153.
167 NSGWO II, Archief VNV, 495. De in totaal vijfstrooibiljetten werden gepubliceerd door Jef Van Dingenen, *Broederband*, jg. 19, 1983, 12, pp. 10-11.

9.3 Besluit

De officiële buitenlandse politiek van het VNV werd gekenmerkt door Duitsvriendelijkheid. Ook toen het wegens interne en externe druk om politieke redenen nodig was afstand te nemen van het Nieuwe Duitsland gebeurde dat op een uiterst behoedzame manier zodat de geheime politiek van de VNV-leider niet in het gedrang kwam. Staf De Clercq heeft ter zake moeilijke evenwichtskunsten ten beste moeten geven. Zijn politiek werd in de partij bedreigd door twee groepen. Aan de ene kant waren er de extreme nationaal-socialisten die om uiteenlopende redenen een duidelijkere steun aan Duitsland voorstonden. Aan de andere kant waren er politieke zwaargewichten die om politieke redenen wensten dat het VNV zich distantieerde van Duitsland. De partij geraakte steeds meer in het politieke isolement door een Duitsvriendelijke houding. Hendrik Borginon heeft tevergeefs geprobeerd de fundamenten van de buitenlandse politiek van het VNV te wijzigen.

De VNV-leider heeft zich openlijk nooit geïdentificeerd met nazi-Duitsland. Zijn openbare verklaringen over Duitsland gingen van warme sympathie en steun tot vriendelijke reserve. Het waren vooral de ontwikkelingen van de opinie binnen het VNV en de interne conflicten inzake de buitenlandse opstelling die De Clercq zijn houding deden bepalen binnen de gestelde limieten. Nooit liet de leider zich over Duitsland uit op een manier die zijn relatie met dat land ernstig zou kunnen schaden. Hij waakte er evenzeer voor dat noch zijn officiële noch zijn geheime politiek met dat land hem of het VNV ernstig in gevaar bracht. Hij slaagde erin zowel de officiële als de geheime politiek in de hand te houden. Toch dreigden aan de vooravond van de bezetting een en ander uit de hand te lopen. De tribulaties i.v.m. *Volk en Staat* dreigden de VNV-leider de das om te doen. De schorsing van de VNV-krant was wellicht een eerste vingerwijzing. Door de strijd om de macht over de VNV-

krant had Staf De Clercq zich vijanden gemaakt die bereid waren de connecties van de VNV-leider te verraden.

Staf De Clercq was er in de loop van 1936 en 1937 stap voor stap in geslaagd Herman Van Puymbrouck van zich af te schudden. De hoofdredacteur bracht met zijn uitgesproken bewondering voor het nationaal-socialistische Duitsland het wankele evenwicht van de officiële VNV-politiek in gevaar. Evenzeer in andere conflictgeladen problemen nam de krant een positie in die een regelrechte uitdaging betekende aan het adres van de gematigde vleugel van de partij die zich openlijk distantieerde van wat in principe de VNV-krant heette te zijn. De partij heeft geprobeerd de hoofdredacteur op de knieën te krijgen door elke steun stop te zetten. Het lukte niet doordat de krant gesteund werd door het Duitse *Propagandaministerium*. Van Puymbrouck zou pas het loodje leggen wanneer Staf De Clercq de Duitse geldschieters ervan had overtuigd de steun voortaan via hem over te maken. Eind 1937 slaagde hij erin controle te verwerven over de aandelen van de krant. Ook voordien had De Clercq klaarblijkelijk de zegen van het *Propagandaministerium* nodig. Het wijst erop dat de Duitse dienst effectieve macht had over de krant. Van Puymbrouck werd nu helemaal aan de dijk gezet en als hoofdredacteur vervangen. Hij keerde zich verbitterd af van het VNV en zon op wraak.

Herman Van Puymbrouck vond nog andere tegenstanders van de VNV-leider, o.m. de Mechelse arrondissementsleider Ward Hermans. Hermans had gepoogd zich op te werpen als contactman tussen Staf De Clercq en Duitse diensten die belangstelling hadden voor het VNV. De VNV-leider zag hem liever niet in die sleutelpositie. Hermans beschouwde het als een blijk van wantrouwen en ging van de weeromstuit in Duitsland stoken tegen De Clercq. Hermans en Van Puymbrouck bedienden zich van enkele oud-activisten die poogden zich door dezelfde Duitse diensten te laten betalen voor propaganda in België. Toen bleek dat hun demarches niet konden verhinderen dat het *Promi* de voorkeur gaf aan de VNV-leider, wendden ze zich tot de SD. Vooral de rapporten van Paul Vrijdaghs voor de SD waren belangrijk. Staf De Clercq werd erin afgeschilderd als een domme gemanipuleerde klerikale anti-Duitse marionet. Dit beeld zou beklijven bij de SS, ook later tijdens de bezetting. In feite was het conflict tussen De Clercq en zijn belagers al een voorafbeelding van de strijd onder de bezetting waarbij twee rivaliserende groepen gesteund werden door onderling rivaliserende Duitse organisaties.

Hermans, Van Puymbrouck en hun medestanders zwengelden bovendien een geruchtencampagne aan die het VNV en zijn leider in een lastig parket moest brengen. Het optreden van het Belgische gerecht tegen *Volk en Staat* was er een gevolg van.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bracht Staf De Clercq zijn geheime politiek in een nieuwe fase. Hij bouwde een Militaire Organisatie uit die hem bij een inval in België in staat zou stellen een actieve politiek te voeren. Hij dacht daarbij aan de geheime Frontbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog. De MO was een organisatie die in het Belgische leger de bevelen van de VNV-leider zou uitvoeren, ook wanneer die gelijkstonden met hoogverraad. Sabotage en het verspreiden van defaitisme werden daarbij niet uitgesloten. De VNV-leider wou klaarstaan om in een oorlogssituatie het revolutionaire programma van het VNV ten uitvoer te brengen. De MO zou daartoe een wapen zijn. Waarschijnlijk heeft de VNV-leider daarbij gedacht aan een militaire situatie analoog aan die van de Eerste Wereldoorlog.

De Clercq was ervan overtuigd dat Frankrijk ditmaal de aanvaller zou zijn. Het feit dat hij de *Abwehr* inlichtte over de MO kan evenwel niet alleen vanuit die obsessie worden verklaard. Toen het ook voor De Clercq duidelijk moest zijn dat de agressie veeleer uit het oosten zou komen, handhaafde hij de contacten. Tot de laatste dagen voor de Duitse inval voerde De Clercq gesprekken met een *Abwehr*-agent. De VNV-leider was dus veel meer dan een objectief

bondgenoot van de Duitse militaire inlichtingendienst. Hij was in de letterlijke zin van het woord een *V-Mann*.

Door de *Blitzkrieg* en doordat de Belgische Veiligheid onmiddellijk na de inval de leiding van de organisatie arresteerde, heeft de MO nauwelijks enige rol kunnen spelen. Tot sabotage is het niet gekomen, wel tot daden van subversie. Vele VNV'ers waren bereid hun leider te volgen tot in het hoogverraad. Hoewel de officiële politiek van het VNV steeds de strikte neutraliteit had gepredikt en bijgevolg de aanvaller als de vijand beschouwde, zagen vele VNV'ers een Duitse bezetting als een unieke kans om af te rekenen met de Belgische staat en met een regime dat ze niet de gelegenheid had gegeven door te dringen tot de macht.

[Illustraties]

Brussel, 11 augustus 1940. August Borms en de andere Vlaams-nationalistische gedeporteerden worden gehuldigd. De wegvoeringen en de gebeurtenissen in Frankrijk lagen niet aan de oorsprong van de collaboratie, maar ze namen bij vele Vlaamsnationalisten de laatste remmingen weg. In de zomer van '40 dachten velen dat 'het uur van Vlaanderen' had geslagen.

Het VNV probeerde met de hulp van de bezetter de totale maatschappij onder controle te krijgen. VNV-brochure over de machtsgreep in de lokale besturen, 1942.

De SS Man

KAMPBLAD DER SS IN VLAANDEREN

KRAAIEN IS IETS,
WINNEN IS ALLES !

SS-Gruppenführer Berger

De bezetter creëerde zelf een Grootduitse tegenbeweging voor het VNV. Al in 1940 ontstond de SS-Vlaanderen. *De SS-Man* hekelde de aanspraken van het VNV. De organisatie was een instrument in de handen van de SS-leiding in Berlijn waar vooral Gottlob Berger zich inliet met de politiek in Vlaanderen.

VNV-kaderdag in het Dudenpark te Brussel, 14 juni 1942. VNV-leider Staf De Clercq wilde met massamanifestaties bewijzen dat het VNV in Vlaanderen de enige collaborerende beweging was met een grote aanhang.

DeVlag-leider Jef Van de Wiele spreekt op het 'Cellenconvent der DeVlag', Brussel, 18 januari 1942. Gottlob Berger vormde de DeVlag om tot een mantelorganisatie van de SS.

(foto p. XII)
Rouwplechtigheid voor Staf De Clercq, Brussel, 27 oktober 1942. Samen met de Tollenaere-herdenkingsmars, Brussel 12 juli 1942 (zie stofwikkel), was het de grootste machtsontplooiing van het VNV.

Antwerpen, 20 december 1942. Hendrik Elias volgt tijdens zijn eerste grote redevoering het spoor van zijn voorganger.

Antwerpen, 20 september 1942. Staf De Clercq spreekt ter gelegenheid van de hulde voor zijn 58ste verjaardag zijn laatste redevoering uit waarin hij zijn vertrouwen in Adolf Hitler bevestigt.

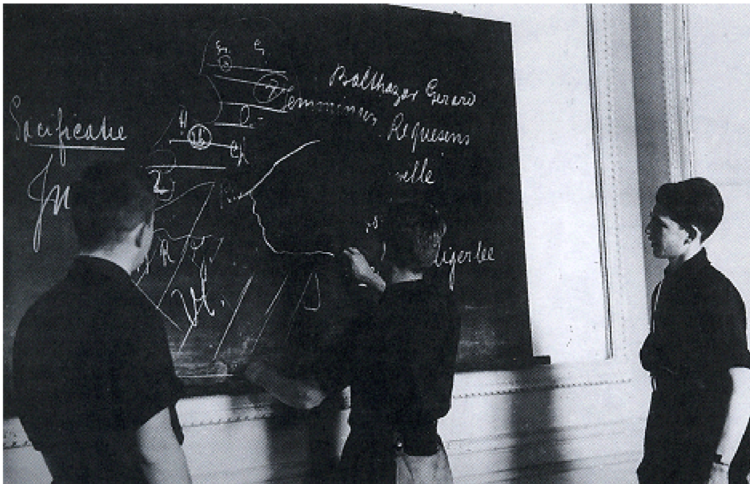
Op 14 augustus 1943 breekt Hendrik Elias met de SS. Dat betekende o.m. de stopzetting van de werving voor de Waffen-SS. Het VNV bleef evenwel in de politieke en militaire collaboratie. In de schoot van de DM/ZB werd de werving voor het NSKK opgedreven.

Twee leden van de DM/WB. Hendrik Elias probeerde een door het VNV gecontroleerde militaire formatie op te richten. Het werd hem door de bezetter belet.

Officieren van de DM/ZB krijgen een opleiding in het gebruik van vuurwapens. Het VNV kreeg steeds meer af te rekenen met aanslagen van het gewapende verzet. De partij bereidde zich voor op een burgeroorlog.

Vooral in de jeugdbeweging broeide de tegenstand tegen de politiek van de VNV-leiding. Er werd een ondubbelzinnig Grootnederlands standpunt geëist. Van verzet tegen het nationaal-socialisme was geen sprake.

VNVV-kaderdagen in de VNV-kaderschool te Wieze, mei 1944. In het laatste oorlogsjaar plooide het VNV terug op zichzelf.

'Week der Dietse Jeugd', 15 augustus 1944.

Deel 3 Het VNV tijdens de bezetting

Hoofdstuk 1 Het eerste bezettingsjaar: naar de politieke en militaire collaboratie

1.1 Aanhouding en wegvoering van VNV'ers in mei 1940

Tijdens de eerste dagen van de Duitse inval werden enkele duizenden Belgen en in België verblijvende vreemdelingen opgepakt. Een aantal onder hen werd weggevoerd naar Frankrijk en opgesloten in gevangenenkampen. Bij deze groep waren er Duitsers en Oostenrijkers, joden, communisten, oud-leden van de internationale brigade, rexisten, oud-activisten, dinaso's en Vlaams-nationalisten. Ook nogal wat VNV'ers werden verontrust. Deze heterogene groep mensen werd ervan verdacht samen te werken met de agressor of tenminste een potentieel gevaar te vormen voor de veiligheid van het land.

De arrestatie van ‘verdachten’ in mei 1940 paste ten dele in de psychose die zich na de Duitse inval meester maakte van brede lagen van de bevolking. Een oncontroleerbare geruchtenstroom over Duitse parachutisten, spionnen en een ‘Vijfde Colonne’ deed de ronde[1].

De arrestaties waren voorbereid door een zg. ‘Coördinatiecomité’ dat sedert einde maart 1940 vergaderde onder het voorzitterschap van de minister van Justitie Paul-Emile Janson. Naast enkele hoge burgerlijke magistraten hadden er in het comité nog twee personen zitting die een belangrijke rol zouden spelen bij de uitvoering: de administrateur van de Staatsveiligheid Robert de Foy en Walther Ganshof van der Meersch die op 10 april 1940 tot auditeur-generaal was benoemd.

Minister Janson gaf de leden van het ‘Coördinatiecomité’ de opdracht lijsten samen te stellen van in België verblijvende Duitsers en van Belgen die ervan verdacht werden bij een inval hulp te zullen verlenen aan de vijand. Deze vage opdracht zette de deur wagenwijd open voor een totale willekeur. De parketten legden individuele dossiers aan en hanteerden daarbij eigen maatstaven. Vaak werd daarbij gesteund op rapporten van lokale politiële overheden. Ook de Staatsveiligheid deed soms een beroep op die lokale overheden. Het was de bedoeling de aldus verzamelde informatie te controleren. Op 10 mei 1940 was men daar nog niet aan toe zodat de hele operatie op wankele fundamenten berustte[2].

Bij de VNV'ers die administratief werden aangehouden treft men personen aan van allerlei allooi. De VNV-leider zelf werd opgepakt toen hij zich op 10 mei naar het parlement wilde begeven. Hendrik Borginon, Gerard Romsee en Edmond Van Dieren slaagden er echter in Hubert Pierlot te overtuigen De Clercq vrij te laten. De socialistische minister van Onderwijs Eugène Soudan en de katholieke senator August De Boodt bemiddelden hierbij[3]. Op 11 mei hadden de genoemde Vlaams-nationalisten een gesprek met eerste minister Hubert Pierlot, de minister van Justitie Paul-Emile Janson en de ministers August De Schryver en Eugène Soudan. Volgens een VNV-bron zou Pierlot tijdens dat gesprek hebben gezegd: ‘Messieurs, il ne faut pas plaider la chose, nous sommes tout à fait d'accord que c'est une bêtise’[4]. Hoe het ook zij, Staf De Clercq werd nog dezelfde dag vrijgelaten. Het wijst erop dat de Belgische Staatsveiligheid niet volledig op de hoogte was van de geheime politiek van De Clercq. Al is het niet uitgesloten dat De Clercq om politieke redenen werd vrijgelaten.

Misschien wou de regering het VNV niet al te zeer bruuskeren. Dat belette dan weer niet dat heel wat vooraanstaande VNV'ers bleven aangehouden. In een brief aan de eerste minister pleitten Borginon en Romsee ervoor álle Vlaams-nationalistische vooraanstaande figuren vrij te

laten. Ze waarschuwden voor de rampzalige gevolgen van de aanhoudingen[5]. Het pleidooi mocht niet baten. Talrijke VNV'ers bleven in de gevangenis. Eerst werd zowat de hele burgerlijke top van de MO opgerold. Miel D'Hondt, Bert Meuris en Reimond Tollenaere werden op 10 mei gearresteerd. Allen werden later naar Frankrijk gedeporteerd. Herman Van Ooteghem kon op het nippertje ontsnappen. Blijkbaar was de Staatsveiligheid goed op de hoogte van de structuur van de MO. Voorts werd ook de top van *Volk en Staat* aangehouden: hoofdredacteur Antoon Mermans en beheerder Karel Peeters vlogen achter de tralies en belandden uiteindelijk in de Franse kampen. De oud-beheerder Hendrik Van Hoofstadt ging dezelfde weg. Het aanhouden van de medewerkers van de krant was uiteraard een gevolg van het onderzoek dat al langer tegen *Volk en Staat* liep. Het Belgische gerecht had op zijn minst sterke vermoedens dat de krant door Duitsland werd gefinancierd. De algemeen leider van het AVNJ Edgar Lehembre en de Antwerpse arrondissementsleider Jan Timmermans ondergingen hetzelfde lot. Van Timmermans weten we al dat hij zijn sympathieën voor het nationaal-socialisme niet onder stoelen of banken stak. Om die reden werd hij in 1937 als eregast uitgenodigd op de *Reichsparteitag*. Lehembre had af te rekenen met het odium dat zijn voorganger Hilaire Gravez op het AVNJ had geladen. Nog meer AVNJ'ers werden het slachtoffer. De AVNJ-leiders Walter Bouchery en Luc Desramault die beiden in mei 1940 onder de wapenen stonden, werden opgepakt. De eerste werd naar Frankrijk gedeporteerd, de tweede naar Engeland waar hij voor de duur van de oorlog geïnterneerd bleef[6]. Dat Ward Hermans gearresteerd werd, zal weinig verwondering baren.

Naast deze min of meer bekende VNV'ers werden nog andere Vlaams-nationalisten aangehouden en gedeporteerd, waaronder oud-activisten. De bekendsten waren August Borms en Adriaan Martens. De twee ondervoorzitters van VOS werden in gevangenschap naar Frankrijk gebracht. Ook de latere SS-leider René Lagrou werd weggevoerd[7].

Hoeveel VNV'ers er uiteindelijk in de meidagen werden opgepakt is bij benadering niet te bepalen. Er dient rekening mee worden gehouden dat sommige arrestanten in Belgische gevangenissen door de Duitse bezetter werden bevrijd. Een aantal werd al voordien vrijgelaten. Een deel maar van de arrestanten werd in vaak mensonwaardige omstandigheden met de zg. ‘spooktreinen’ naar Franse kampen weggevoerd waar ze samen met communisten, antifascisten, joden en andere ‘verdachten’ werden opgesloten. Sommigen overleefden hun deportatie niet. Het meest bekend is de slachtpartij die Franse militairen op 20 mei 1940 aanrichtten in Abbeville. Daarbij werd de eveneens weggevoerde Verdinaso-leider Joris Van Severen samen met twintig andere gevangenen doodgeschoten[8]. Bij de groep in Abbeville was er één VNV'er: Maurits Van Gijsegem. Hij ontsnapte op het nippertje aan de dood[9].

Naast de Belgische overheid opereerden in België ook Fransen en Britten. Tijdens de bezetting beweerde de VNV-leiding dat twee Engelse officieren gepoogd zouden hebben De Clercq te Sint-Kwintens-Lennik onschadelijk te maken. Het plan mislukte doordat De Clercq was ondergedoken[10]. Voor deze bewering bestaat totnogtoe geen bewijs. Wel staat het vast dat er contacten bestonden tussen de Britse *Intelligence Service* en de Belgische Staatsveiligheid en dat de Britse dienst beschikte over een

lijst van verdachte en mogelijk te arresteren personen[11]. Te noteren valt dat Sint-Kwintens-Lennik in de operatiezone van het Britse expeditieleger lag[12].

Tijdens de bezetting werd door de VNV-leiding een lijst samengesteld van ‘politieke gevangenen behorende tot het VNV en andere Vlaams-nationalistische verenigingen’. Er komen 49 namen op voor, waaronder 27 expliciet als VNV'ers worden vermeld. De meeste hierboven genoemde personen komen voor op de lijst[13]. Later, in mei 1941, liet de VNV-leiding vijftig eretekens vervaardigen die ter gelegenheid van de eerste verjaardag van de deportaties aan de weggevoerden werden overhandigd. Alleen degenen die toen in 1941 lid waren van de Eenheidsbeweging VNV kwamen in aanmerking. 35 personen waren in dat

geval, waaronder een aantal dinaso's en Vlaamse rexisten. Anderzijds werden enkele VNV'ers uitgesloten die in 1940 nog wel lid waren van het VNV. Bovendien kregen enkele VNV'ers die wel gearresteerd werden maar niet weggevoerd ook een ereteken. Anderen werd dan weer een ereteken geweigerd omdat ze in 1940 niet tot het VNV behoorden. Staf De Clercq weigerde bijv. Adriaan Martens een ereteken toe te kennen. Martens als lid van de Eenheidsbeweging had er nochtans op aangedrongen[14].

Hebben de arrestaties en wegvoeringen in mei 1940 een belangrijke impact gehad op de politiek van het VNV? Niet zelden wordt de aanhouding en vooral de wegvoering van Vlaams-nationalisten aangevoerd ter verklaring van de collaboratie van het VNV[15].

De weerslag van de arrestaties en wegvoeringen moet bekeken worden binnen de context van de ‘wondere zomer van '40’. De afkeer ten aanzien van de Belgische regering kwam zeker niet alleen voor in kringen van anti-Belgische Vlaams-nationalisten. Voor vele VNV'ers waren de gebeurtenissen de bevestiging van wat hen al jaren was ingeprent: België was de vijand. De gêne die ongetwijfeld bij velen bestond om met de hulp van de Duitse bezetter de vijand een beslissende slag toe te brengen, zal er ongetwijfeld gemakkelijker zijn door verdwenen. Maar het kan worden betwijfeld of de arrestaties en wegvoeringen een bepalende rol hebben gespeeld in de collaboratie van het VNV. Voor de bekendste weggevoerden is dat alvast niet het geval. Reimond Tollenaere had al in 1939 in een vertrouwelijk document toegegeven dat hij in geval van oorlog hoe dan ook alles op de Duitse kaart zou zetten. August Borms, Ward Hermans en René Lagrou hadden al van voor de oorlog voor Duitsland gekozen. Dat ze één vinger zouden hebben uitgestoken om de ‘Belgische staatsorde’ te continueren als men hen niet had verontrust, is uitgesloten. Dat neemt niet weg dat de Belgische justitie ook bij het oppakken van Vlaams-nationalisten blunderde.

De gevolgen van de arrestaties en wegvoeringen moeten natuurlijk niet alleen bij de getroffenen worden gemeten. Hier kan niet worden veronachtzaamd dat het hele gebeuren een krachtig propagandistisch instrument werd in handen van de VNV-leiding. De zaak werd in *Volk en Staat* breed uitgemeten. Na de terugkeer van August Borms uit Frankrijk werd met hem een echte ronde van Vlaanderen georganiseerd. De huldigingen waren niet van de lucht. VNV'ers die twijfelden aan de opportuniteit van een tweede activisme kon worden gewezen op het verraad van de Belgische Staat, op het feit dat België al bij voorbaat partij had gekozen tegen het Vlaams-nationalisme.

De gebeurtenissen in de meidagen speelden ook het VNV parten. Vooral de vrijlating van Staf De Clercq werd door zijn politieke tegenstanders in de collaboratie tegen hem uitgespeeld. De VNV-leider zou hebben gecapituleerd voor de Belgische overheid, terwijl zijn medestanders gevangenzaten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de grootse VNV-huldiging van de weggevoerden, 28 mei 1941, volledig in het teken stond van de legitimering van De Clercqs houding. De VNV-leider liet zich als eerste de herdenkingsmedaille opspelden. In een gelegenheidstoespraak wees algemeen secretaris Ernest Van den Berghe erop dat De Clercq werd vrijgelaten zonder enige belofte of voorwaarde[16]. Op het verwijt dat Staf De Clercq zijn vrijlating had moeten weigeren om zo druk uit te oefenen op de regering om de andere opgepakte VNV'ers vrij te krijgen, antwoordde Van den Berghe dat de VNV-leider onwetend was over

de aanhoudingen. De Clercq had bovendien een belangrijkere taak te vervullen als leider van de MO.

In verband met de politieke exploitatie van de weggevoerden brak vrijwel onmiddellijk een concurrentiestrijd uit. Bij de eerste grote huldiging op 15 augustus 1940 in de feestzaal van de Antwerpse dierentuin probeerde Staf De Clercq met zijn pas gelanceerde 'Volksbeweging' de viering te omkaderen. Hij werd tegengewerkt door 'duistere figuren, die [...] hun eigen persoonlijk rolletje willen voortspelen'[17]. Vooral de weggevoerden Ward Hermans en René Lagrou, die later aan de wieg van de Vlaamse SS zouden staan, probeerden de pogingen

van de VNV-leider te dwarsbomen. Op de viering in augustus 1940 sprak René Lagrou, naast hoofdzakelijk VNV'ers[18]. De viering van mei 1941 werd een loutere VNV-aangelegenheid.

Het VNV heeft zich ook ingespannen om de vermeende verantwoordelijken voor de aanhoudingen en wegvoeringen te laten berechten. Vooral Robert de Foy en meer nog Walther Ganshof van der Meersch werden geviseerd. Op 20 juni 1940 schreven Gerard Romsee en Edmond Van Dieren als voorzitters van de twee Vlaams-nationale kamergroepen een brief aan de procureur-generaal. Zij spraken de verwachting uit dat onverwijld zou worden opgetreden tegen Ganshof Van der Meersch die ze verantwoordelijk stelden voor de 'willekeurige aanhouding, opsluiting en wegvoeringen, aanslagen gepleegd op de persoonlijke vrijheid van talrijke burgers'[19]. Edmond Van Dieren lokte een incident uit door Ganshof Van der Meersch op 1 juli 1940 op de trappen van het Paleis van Justitie in Brussel een symbolische kaakslag toe te dienen. In een gesprek met *Volk en Staat* beweerde hij zo een proces voor een Belgische rechtbank te willen uitlokken[20]. Hoewel de bezetter aanvankelijk beide functionarissen arresteerde, werd spoedig van vervolging afgezien. De ontgoocheling in het VNV was groot[21].

Onmiddellijk na de nederlaag van Frankrijk kwam de VNV-leiding in actie om de weggevoerde VNV'ers en andere Vlaams-nationalisten te repatriëren. Een maand na de wapenstilstand reisden Hendrik Borginon en Marcel De Ridder in opdracht van de VNV-leiding naar Frankrijk, op zoek naar de weggevoerden. Vanzelfsprekend hadden ze het fiat gekregen van de bezetter. Dat Borginon op missie werd gestuurd had wellicht te maken met het feit dat hij voor de buitenwereld de VNV'er met het meeste gezag was. Borginon was al in de meidagen op aandringen van Staf De Clercq ingegaan op een voorstel van minister Eugène Soudan om de regering naar Frankrijk te volgen. Borginon kreeg van De Clercq de opdracht in de mate van het mogelijke de belangen van de weggevoerde VNV'ers te behartigen. Borginon zou niet verder dan in het noorden van Frankrijk geraken waar hij door de Duitse troepen werd ingehaald. Borginon toog dus voor de tweede maal naar Frankrijk. Hij werd vergezeld door Marcel De Ridder die over een wagen beschikte. Hendrik Borginon heeft na de oorlog zijn merkwaardige reisverhaal opgetekend[22]. In Parijs ontmoette hij op 23 juli 1940 de ministers August De Schryver, Eugène Soudan en Arthur Vanderpoorten. Borginon getuigt hoe hij door hen uiterst voorkomend werd behandeld en dat ze hem zelfs een kamer in hun hotel aanboden. Later in Vichy ontmoette hij zowat de hele regering. De ministers verklaarden totaal onwetend te zijn over het lot van de weggevoerden. Firmin Vandenbossche, de ondervoorzitter van het Belgische Rode Kruis die ook in Vichy verbleef, bracht Borginon op het spoor van Le Vernet d'Ariège, een kamp van Spaanse republikeinse vluchtelingen, waar inderdaad, zoals later bleek, een deel van de Vlaamse weggevoerden gevangenzat. Borginon vroeg aan August De Schryver hem te vergezellen om met meer gezag de repatriëring tot een goed einde te brengen. Ook Arthur Vanderpoorten zou de VNV-delegatie vergezellen. Paul-Emile Janson en Paul-Henri Spaak bemiddelden bij het nieuwe Franse regime. Op die manier bekwam Borginon een Franse ministeriële volmacht om Belgische politieke gevangenen te repatriëren.

Borginon slaagde erin in Le Vernet d'Ariège negentig Belgen, volgens hem allemaal Vlaams-nationalisten, rexisten en communisten, te bevrijden. Onder hen Ward

Hermans, Edgar Lehembre, Walter Bouchery en Hendrik Van Hoofstadt. Borginon en De Ridder organiseerden hun repatriëring. Ze hadden daartoe financiële middelen van het VNV gekregen. In Frankrijk kregen ze bovendien geldmiddelen ter beschikking van de Belgische overheid. Andere weggevoerde Belgen keerden op eigen kracht vanuit andere kampen en gevangenissen terug naar België. Zo werd Reimond Tollenaere al op 21 juni 1940 door Duitse troepen bevrijd. De dag daarop was hij al in België.

Borginon bleef nog tot 13 augustus 1940 in Frankrijk. Hij had er nog herhaaldelijk con-

tact met Belgische ministers. Volgens Borginon wilden de meesten zo snel mogelijk terug naar huis. Ze waren ervan overtuigd dat Duitsland de oorlog had gewonnen en België voor lange tijd in de Duitse invloedssfeer zou liggen.

Eindnoten:

1 L. de Jong, *De Duitse Vijfde Colonne* [...], pp. 409-411.
2 J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'an 40* [...], pp. 103-109.
3 Documenten Frans Van der Elst, Brief van Hendrik Borginon en Gerard Romsee aan Hubert Pierlot, 11 mei 1940.
4 ARA, KA, Bundel 945. Redevoering van Ernest Van den Berghe ter gelegenheid van de huldiging van de weggevoerden, 28 mei 1941.
5 Documenten Frans Van der Elst, Brief van Hendrik Borginon en Gerard Romsee aan Hubert Pierlot, 11 mei 1940.
6 C.H. Vlaeminck, *Naar Engeland gedeporteerd*, passim.
7 M. De Wilde, *De Nieuwe Orde* [...], p. 15. De Wilde vermeldt geen bron. Lagrou stond in nauw contact met Ward Hermans die relaties onderhield met de SD. Cf. supra, p. 333.
8 C.H. Vlaeminck, *Dossier Abbeville*, passim.
9 M. Van Gijsegem, *Het bloedbad te Abbeville*, passim.
10 ARA, KA, Bundel 945. Redevoering van Ernest Van den Berghe ter gelegenheid van de huldiging van de weggevoerden, 28 mei 1941.
11 Documenten hierover werden gepubliceerd in *Weitere Dokumente zur Kriegsausweitungspolitik der Westmächte*, NSDAP-Verlag, 1940. Met dank aan Etienne Verhoeyen die zo vriendelijk was mij hierop te wijzen.
12 L.F. Ellis, *The war in France and Flanders 1939-1940*, pp. 35-36.
13 ARA, KA, Bundel 945. Er zijn twee lijsten bewaard gebleven. Op de ene staan 44 namen, op de andere 49. Op de twee lijsten staan 27 personen als VNV'ers vermeld. De lijsten werden in juli 1940 opgesteld.
14 ARA, KA, Bundel 945. Briefwisseling m.b.t. de uitteiking van de eretekens, mei 1941. De Clercq deed als motief gelden dat Martens in mei 1940 geen lid was van VNV.
15 O.m.M. Ruys, *Collaboratie*, in: EVB, deel 1, p. 310.
16 ARA, KA, Bundel 945. Toespraak van Ernest Van den Berghe, 28 mei 1941. Tevens *Volk en Staat*, 29 mei 1941.
17 ARA, KA, Bundel 945. Brief van Staf De Clercq aan Reimond Speleers, 4 augustus 1940.
18 *Volk en Staat*, 16 augustus 1940.
19 Brief gepubliceerd door C.H. Vlaemynck, *Dossier Abbeville* [...], pp. 180-181.
20 *Volk en Staat*, 3 juli 1940.
21 *Volk en Staat*, 31 december 1940, reageerde onthutst.
22 H. Borginon, *Op zoek naar de weggesleepten van mei 1940*, 1973.

1.2 Het VNV en de ‘wondere zomer van' 40’

1.2.1 Inleiding

De ‘wondere zomer van' 40’ is in de Belgische historiografie een begrip. Het is de periode waarin het grootste deel van het Belgische establishment en van de bevolking ervan overtuigd was dat Duitsland de oorlog zou winnen en voor lange tijd heer en meester zou zijn over Europa. Het optreden van de Duitse troepen had indruk gemaakt. Niet alleen de militaire superioriteit maar evenzeer het gedisciplineerde optreden

was voor velen verrassend en verwarrend. De Duitse propagandamachine had weinig moeite om het beeld van de joviale hulpvaardige Duitse militair te plaatsen tegenover de chaos die de 'oude regimes' hadden 'veroorzaakt'. De bezettende overheid voelde aan dat het klimaat hen niet tegenzat.

Spoedig kwam daarin verandering. Tegen het einde van de zomer tekende zich al duidelijk een verkilling af in de relatie tussen de bezetter en de bevolking. De belangrijkste elementen die hierbij een rol speelden waren de groeiende schaarste, o.m. door het mislukken van de ravitaillering en door de massale Duitse aankopen op de Belgische markt[23], de eerste Duitse militaire nederlaag bij de slag om Engeland, de voortzetting van de oorlog door Groot-Brittannië, de uitzendingen van de BBC (o.m. 'Radio België'), de clandestiene pers en de repressieve maatregelen van de bezetter[24].

Op 11 november 1940 hadden op diverse plaatsen in het land anti-Duitse incidenten plaats die scherpe maatregelen tot gevolg hadden. De 'wondere zomer' was definitief voorbij. Een dag eerder, 10 november 1940, had Staf De Clercq het lot van zijn beweging mee in de handen van de bezetter gelegd. Hij loodste het VNV in een collaboratie zonder politieke waarborgen. De kloof tussen het VNV en de bevolking werd alsmaar groter. De VNV'ers ondergingen hetzelfde lot als de activisten tijdens de Eerste Wereldoorlog: ze werden een gehate en belaagde minderheid. Toch had de VNV-top vier dagen na de Duitse inval beslist dat een nieuwe collaboratie uitgesloten was. Tussen mei en november was een lange weg afgelegd.

1.2.2 Geen tweede activisme?

Op 14 mei 1940 vergaderden de Vlaams-nationale fracties in het parlementsgebouw om zich te beraden over de situatie. Dat niet iedereen er aanwezig was, kan verklaard worden door omstandigheden die de communicatiemogelijkheden fel bemoeilijkten. De belangrijkste personen waren bijna allen present: leider Staf De Clercq, de fractieleiders Gerard Romsee en Edmond Van Dieren, de parlementsleden Hendrik Borginon, Piet Finné, Karel Lambrechts, Ernest Van den Berghe en Hendrik Elias. De laatste drie waren ook lid van de Raad van Leiding. Men kan dus rustig stellen dat, met uitzondering van Jeroom Leuridan en Reimond Tollenaere - niet zonder belang! - de volledige VNV-top op de vergadering aanwezig was. Tollenaere was opgepakt; Leuridan was thuis want zijn vrouw zou bevallen[25].

Volgens een naoorlogse getuigenis aanvaardden de aanwezigen unaniem en zonder discussie het parool: 'Geen tweede activisme'. Voorts werd beslist dat Hendrik Borginon en Edmond Van Dieren de regering naar Frankrijk zouden volgen om de belangen van de weggevoerden en van de Vlaamse vluchtelingen te behartigen[26]. Ook bij Staf De Clercq werd erop aangedrongen dit te doen, maar hij weigerde. De VNV-leider motiveerde zijn weigering met het argument dat hij na zijn aanhouding op 10 mei 1940 geen tweede keer kennis wou

maken met de gevangenis, wat hem in Frankrijk zeker te wachten stond. Noch Van Dieren noch Borginon geraakte uiteindelijk in Frankrijk. Alleen de VNV'er Adiel Debeuckelaere volgde de regering naar Limoges. Hij zou er op 31 mei 1940 de beruchte motie van de Belgische kamerleden en senatoren waarin de capitulatie werd geschandvlekt, mee ondertekenen.

Gerard Romsee beweerde tijdens zijn proces dat hij nog op 15 mei 1940, net voor de aftocht van de regering uit Brussel, een gesprek had met de ministers Paul-Henri Spaak, August De Schryver en Charles d'Aspremont-Lynden. Romsee vroeg hen om richtlijnen betreffende de houding die tijdens de bezetting diende aangenomen te worden. De dag nadien deelde De Schryver hem mee dat de regering vertrouwensmannen had achtergelaten die namens haar richtlijnen zouden geven. Het waren de gouverneur van de Nationale Bank, Aléxandre Galopin, oud-minister Max-Leo Gérard en de voorzitter van de Kredietbank, Fernand Collin. Voor taalaangelegenheden werd Romsee verwezen naar oud-minister Emile Van Dievoet[27].

De naoorlogse getuigenissen van de VNV-top over de gebeurtenissen tijdens de meidagen zijn gelijkluidend: consequent met de officiële politiek van het VNV werd de agressor als de vijand beschouwd. De VNV-leiding stond loyaal achter de regering. Het is zonneklaar dat dit beeld op zijn minst onvolledig is. Alles wijst erop dat Staf De Clercq zijn geheime politiek voortzette.

Het spreekt vanzelf dat de politieke collaboratie van het VNV nauw aansluit bij de geheime politiek van Staf De Clercq vóór 10 mei 1940. Een belangrijk element van die geheime politiek is de MO. Mede in verband met de MO had De Clercq na de capitulatie van het Belgische leger een eerste ontmoeting met een Duitse functionaris. Op 31 mei 1940 kwam, volgens het dagboek van Erwin Lahousen, majoor Marwede te Brussel vaststellingen doen i.v.m. de MO-activiteiten[28]. Het is vrijwel zeker dat De Clercq vroeger al en nog tijdens de achttiendaagse veldtocht, bezoek kreeg van Marwede. Hendrik Elias verklaarde na de oorlog, al op 26 mei in Gent die man op bezoek te hebben gekregen. Hij had hem voor de oorlog al ontmoet, in een andere hoedanigheid en onder een andere naam[29]. Het zal wellicht een open vraag blijven wat De Clercq met deze officier van de *Abwehr* heeft besproken. Ging het over de modaliteiten van een tweede activisme? Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat De Clercq ten minste dit onderwerp heeft aangeraakt.

Elias werd door Marwede en diens ondergeschikte Frits Scheuermann al op 27 mei in contact gebracht met enkele officieren van de Wehrmacht en met een hoge partijfunctionaris. De Clercq en enkele andere vooraanstaande VNV'ers waren ook op die vergadering aanwezig. De Duitsers schetsten welk karakter de bezetting zou krijgen. Het was de bedoeling zo snel mogelijk de economische activiteiten te hervatten en de Vlaamse aanwezigheid in het economische leven moest daarbij worden bevorderd. Afgesproken werd dat spoedig een vergadering zou worden belegd met enkele Vlaamse 'leidende figuren'. De vergadering had plaats op 30 mei. Volgens Elias waren, naast hemzelf, aanwezig: Karel Lambrechts, Victor Leemans en Marcel De Ridder van Arbeidsorde en VNS, en Piet Bessem, secretaris van het Vlaams Economisch Verbond. Voorts zouden ook De Clercq en Ernest Van den Berghe aanwezig zijn geweest. Marwede voerde er het woord. Hij liet geen twijfel bestaan over het feit dat hij voor de *Abwehr* werkte en dat hij vertrouwensmensen zocht voor de strijd tegen sabotage. Elias beweert dat de toespraak het effect had van een koude

douche. De Vlamingen meenden dat besproken zou worden hoe de Vlaamse aanwezigheid in het economische leven bevorderd kon worden. Nadat Hendrik Elias het misverstand had rechtgezet, werd beleefd afscheid genomen[30].

Elias' getuigenis wordt tegengesproken door verscheidene VNV-documenten waaruit blijkt dat er wel degelijk samenwerking was van het VNS met de ABWEHR over het inzetten van vertrouwensmensen in vitale economische sectoren. In een rapport over Arbeidsorde/VNS,

bestemd voor het Militaire Bestuur, 18 oktober 1940, staat te lezen dat de leiding van Arbeidsorde op 30 mei 1940 vergaderde met de *Abwehrstelle* en dat een lijst werd opgesteld 'van arbeiders [...] die in de nijverheden als vertrouwenslieden zouden kunnen optreden, om sabotage tegen te gaan'[31]. Enkele rapporten van leden van Arbeidsorde vermelden hun inzet in mei en juni 1940 als vertrouwensmannen van de Duitse overheid. De Limburgse gouwleider van de Groep Rijkspersoneel van Arbeidsorde schreef dat hij zich al sinds 19 mei 1940 in opdracht van Staf De Clercq ten dienste stelde van de bezetter om het spoorwegverkeer weer vlot te krijgen. In een rapport van zijn Oostvlaamse collega H. Willems leest men dat hij sinds 3 juni in opdracht van de Duitse spoorwegen 700 Vlaams-nationalistische arbeiders op sleutelposities plaatste. 'In een woord,' besloot Willems, 'sinds juni 1940 hebben wij omwille van ons Vlaams Nationaal Socialistisch ideaal als werkelijke soldaten in dienst gestaan van de Duitse overheid.'[32]

De VNS- en de VNV-leiding beriepen zich later hethaaldelijk op de verdiensten van VNV'ers tijdens de eerste maanden van de bezetting[33]. In een VNV-document uit 1942 staat te lezen dat Staf De Clercq op 27 mei 1940 met de *Abwehr* de inzet besprak van honderden betrouwbare krachten als vertrouwenspersonen in de industrie. Die *V-Leute* werden volgens het stuk toen ook effectief ingezet[34]. Staf De Clercq zelf beweerde in een stuk van februari 1942 dat op de bewuste vergadering, die volgens hem enkele dagen na de intrede van de Duitsers te Brussel plaatsvond, de leiding van het VNV in contact kwam met de *Abwehr*. Met deze dienst werd samengewerkt 'om de veiligheid van het Duitse leger, door het inrichten van verweer tegen sabotage, te verzekeren'[35].

Wie de vooroorlogse geheime politiek van Staf De Clercq kent, is niet verwonderd over het feit dat de VNV-leider onmiddellijk zijn diensten aanbood aan de bezetter. Elias, die de geheime politiek van De Clercq ontkent of minimaliseert, moet noodgedwongen vaag blijven over de houding van de VNV-leider in de meidagen. Het valt op hoe hij in zijn naoorlogse getuigenissen nauwelijks rept over de houding of de opinie van de Clercq in deze periode. Ook over de contacten tussen de VNV-leider en het Militaire Bestuur blijft Elias bijzonder vaag.

Op 3 juni 1940, d.i. twee dagen na hun aankomst in Brussel, had De Clercq een onderhoud met *Militärbefehlshaber* Alexander von Falkenhausen en diens *Militärverwaltungschef* Eggert Reeder. Over dit onderhoud is weinig bekend maar wat men erover weer is uiterst belangrijk. De VNV-leider kreeg te horen dat over de politieke toekomst van Vlaanderen pas na de oorlog, door Hitler, zou worden beslist[36]. Dat De Clercq ook iets had aan te bieden, blijkt uit een memorandum dat hij waarschijnlijk kort na het onderhoud opstelde en waarin o.m. te lezen staat: 'Het VNV, dat 30.000 mannelijke leden telt, stelt zich volledig ter beschikking met raad en daad'. En verder: 'Het VNV heeft trouwens niet de loop der vijandelijkheden afgewacht om volle medewerking aan Duitsland toe te zeggen'[37]. Ik zal hierna uitweiden over dit memorandum. Voorlopig noteer ik dat drie belangrijke elementen al onmiddellijk naar voren komen: 1. De Clercq bood zijn partij aan als potentiële collaboratiekracht; 2. hij kreeg geen politieke garanties voor de toekomst van Vlaanderen; 3. hij aarzelde niet het MO-engagement uit te buiten en aldus het risico te lopen alle schepen achter zich te verbranden.

Een maand na de bewuste vergadering van 14 mei in het parlement zette de VNV-leider met zijn memorandum onbetwistbaar een belangrijke stap in de richting van een tweede activisme. Hoe is zoiets te verklaren? Er zijn maar twee verklaringen mogelijk: De Clercq gaf op 14 mei niet zijn werkelijke opinie weer, m.a.w. hij zette zijn politieke medestanders voor schut, of hij veranderde de volgende weken van mening. Jef Van Dingenen legt in een reeks artikelen over deze kwestie er sterk de nadruk op dat de afspraak van 14 mei al vlug door de feiten werd achterhaald[38]. De Clercq zou eind mei 1940, meer bepaald van 25 mei af toen duidelijk werd dat het Belgische leger zou capituleren, een tweede activisme voor mogelijk

hebben gehouden. Van Dingenen wijst er bovendien op dat De Clercq met de MO al bewezen had er niet voor terug te schrikken ter zake volledig zijn eigen weg te kiezen. Als dat juist is, houdt dit in dat De Clercq op 14 mei, toen nog alles mogelijk was, nooit een bepaalde optie heeft willen uitsluiten[39].

Welke wijzigingen waren er opgetreden tussen 14 mei, de dag van de vergadering in het parlement, en de eerste ontmoeting op 3 juni 1940 van De Clercq met de nieuwe machthebbers? Et is eerst de totale ineenstorting van het Belgische leger en dan de bekende koninklijke proclamatie van 25 mei 1940. De capitulatie en de aanwezigheid van Leopold III in het bezette land waren voor De Clercq nieuwe feiten. Hij zal wel onwetend zijn geweest over de ware toedracht van de drukke politieke activiteit in de omgeving van de vorst. Dat de aanwezigheid van de koning de *Belgienpolitik* van Hitler zou beïnvloeden, kon hij wel vermoeden[40]. De breuk tussen de regering en het staatshoofd was hem uiteraard niet onbekend. De Franse pers had het conflict breed uitgesmeerd en in België beroerde het hevig de publieke opinie. Vooral de veroordeling van de koning in Limoges door de Belgische parlementsleden veroorzaakte hevige ontstemming bij het publiek. Dat de publieke opinie zich tegen de regering keerde, was evenzeer een nieuw element voor De Clercq[41]. Het fenomeen dat, zoals de bekende kroniekschrijver Paul Struye schreef, drie vierde van de Belgen tijdens de eerste maanden gewonnen leek voor de Nieuwe Orde of er tenminste in scheen te berusten, is genoegzaam bekend[42]. Zonder twijfel was dat alles voor de leider van het VNV een verrassend gegeven. Ten slotte was er op 2 juni 1940, de dag voor de ontmoeting tussen De Clercq en de nieuwe machthebbers, de rede van kardinaal Van Roey waarin de volledige steun werd toegezegd aan 'de zaak van de koning'.

Dit alles ging wellicht door het hoofd van De Clercq toen hij aan de bezetter de diensten van het VNV ging aanbieden. Meende hij dat het uur geslagen had, of vreesde hij dat anders het gras voor zijn voeten zou worden weggemaaid? Dat De Clercq er de nadruk op legde dat het VNV 'niet de loop der vijandelijkheden [had] afgewacht om volle medewerking aan Duitsland toe te zeggen', doet vermoeden dat hij kapers op de kust vreesde. Hoopte De Clercq dat de MO hét argument zou worden waarmee hij potentiële politieke concurrenten kon overtroeven? Latere ontwikkelingen wijzen in die richting. Maar er is meer. De Clercq moet beseft hebben dat het politiek uitbuiten van de MO een eventuele inschakeling van het VNV in een Belgische collaboratiebeweging onmogelijk zou maken. Het is de vraag of De Clercq niet van in den beginne een soortgelijke ontwikkeling heeft willen beletten. Probeerde hij daardoor niet de ambities te fnuiken van een aantal van zijn topmensen die misschien wel in die richting dachten?

De Clercq verkoos Jeroom Leuridan als mergezel voor zijn bezoek aan het Militaire Bestuur[43]. Ook dat is een teken aan de wand. Dat hij geen beroep deed op Gerard Romsee, Hendrik Elias of Hendrik Borginon, die bij moeilijke onderhandelingen veel handiger waren dan de onstuimige Groot-Nederlander, valt misschien te verklaren door het feit dat De Clercq ándere plannen koesterde dan zij. Het is ook mogelijk dat De Clercq ze er buiten liet omdat hij kon vermoeden dat ze zouden vasthouden aan het parool van 14 mei.

Hendrik Elias geruigt dat hij begin juni de Gentse VNV-leden samenriep om hen in te lichten over wat de leiding op 14 mei had beslist. De ontstemming was groot.

Limburgse VNV'ers meldden dat ze met steun van de bezetter al volop bestuursposten hadden overgenomen. Sommigen, zoals Jef Deumens in Hasselt, deden dat al vóór 14 mei 1940[44]. Elias beweerde dat de druk van de basis om snel te collaboreren, zeer sterk was. ‘Voor de meeste VNV-leden [werd] de collaboratie als een [...] natuurlijk feit aanvaard. [...]’ Volgens Elias werd dat in grote mate verklaard door de vooroorlogse anti-VNV-campagne van de andere partijen. De vijanden van het VNV suggereerden a.h.w. bij voorbaat een samenwerking van het VNV met de bezetter. De verpletterende Duitse overwinning, de desertie van de Belgische

gezagdragers en de wegvoeringen zorgden ervoor dat de suggestie aanstekelijk werkte. Elias erkende daarbij dat de ideologie van het VNV 'de geesten ontvankelijk heeft gemaakt voor een samenwerking met het nationaal-socialistisch Duitsland'[45].

De basis holde de leiding voorbij. Zo stelde althans Elias het voor na de oorlog. Elias' getuigenis spreekt dus niet over een aarzeling om te collaboreren. Zowel de leider als de basis van het VNV waren daar van het begin af toe bereid[46]. Enkele topfiguren, die vroeger al herhaaldelijk hadden moeten ondervinden dat ze hun impact op de partij en op de leider ervan schromelijk overschatten, constateerden tot hun verbazing dat de organisatie die ze mee hadden ontworpen een dynamiek ontwikkelde waar ze geen vat meer op hadden. Elias moest de 'zeer persoonlijke politiek' van zijn leider vaststellen[47].

1.2.3 Het herverschijnen van 'Volk en Staat'.

Staf De Clercqs demarches sorteerden voorlopig weinig effect. Het VNV vertoonde in juni 1940 naar buiten geen politieke activiteiten. Eggert Reeder wachtte voorlopig af om na te gaan in welke mate het VNV dienstig kon zijn voor de Duitse bezettingspolitiek en voor het Militaire Bestuur[48]. Het Militaire Bestuur liet wel *Volk en Staat* verschijnen zodat het VNV vanaf 12 juni weer over een dagelijkse spreekbuis beschikte. De krant was sedert 11 mei 1940, toen de hoofdredacteur en de beheerder-directeur werden aangehouden, niet meer verschenen.

De Antwerpse advocaat Jan Brans lag, samen met twee confraters, Lode Claes en Frans Dillen, aan de basis van het weer verschijnen van de krant. Brans heeft altijd beweerd dat hij daarvoor persoonlijk werd aangesproken door De Clercq die hem, samen met Filip De Pillecijn en twee Duitse persspecialisten, begin juni 1940 in Antwerpen kwam opzoeken[49]. Kort daarna kreeg Brans nog het bezoek van Victor Leemans die in naam van de leiding het verschijnen van de VNV-krant wou laten uitstellen, wat Brans weigerde[50]. De nieuwe hoofdredacteur nam met steun van de bezetter de drukkerij van *Volksgazet* in beslag en op 12 juni verscheen *Volk en Staat* weer.

Hendrik Elias beweerde tijdens zijn proces, ook later nog, dat *Volk en Staat* verscheen zonder medeweten van De Clercq en tegen de uitdrukkelijke wens in van de leiding. Brans werd naar Brussel ter verantwoording geroepen waar de zaken, aldus Elias, uiteindelijk in der minne werden geschikt. Brans bleef hoofdredacteur van de B-editie. Antoon Mermans zou, na zijn terugkeer uit Frankrijk eind juli, hoofdredacteur blijven van de A-editie[51]. In zijn laatste geschriften erkende Elias de rol van Staf De Clercq. Hij kwam nu tot de conclusie dat de heruitgave van *Volk en Staat* moest worden beschouwd als 'het begin [...] van een nieuwe politiek van Staf De Clercq en van een totale ommekeer in de leiding van het VNV'. Elias bedoelde dat de VNV-leider een 'zeer persoonlijke politiek' begon te voeren die ontsnapte aan de controle van de gematigde leden van de staf. Het zal inmiddels duidelijk zijn dat het onjuist is te veronderstellen dat De Clercq pas sindsdien een persoonlijke politiek voerde.

Men kan zich afvragen hoe het komt dat het initiatief van De Clercq al niet aan het licht kwam toen Jan Brans ter verantwoording werd geroepen voor de VNV-leiding. Jan Brans verklaarde hierover dat hij tijdens zijn onderhoud in Brussel de rol van De Clercq verzweeg. Staf De Clercq zou zich hierdoor zeer verplicht hebben gevoeld[52].

Heeft De Clercq niet willen beletten dat zijn stafleden mee zeggenschap zouden krijgen over het VNV-orgaan? Wilde hij van de krant de spreekbuis maken van zijn eigen Grootnederlandse overtuiging? Een en ander wijst in die richting. Het feit dat hij tijdens zijn reis naar Antwerpen werd vergezeld door Filip De Pillecijn, ex-journalist van *De Standaard*, wijst erop dat hij een adviseur wenste buiten zijn eigen kring van raadgevers. Dat er ook twee Duitse persspecialisten bij waren, toont aan dat De Clercq niet improviseerde. Van Dinge-

nen werpt nog een andere vraag op: waarom stelde De Clercq voor het uitgeven van de krant zijn vertrouwen in drie advocaten die geen VNV'ers waren? Wou De Clercq snel handelen omdat hij wist dat er in Antwerpen ultra's actief waren die hij terecht vreesde als potentiële kapers? Een van die Groot-Duitsers was immers Herman Van Puymbrouck. Hij had niet één maar veel appeltjes te schillen met de VNV-leider. De Clercq was trouwens van in den beginne het middelpunt van een hetze[53]. Dat neemt niet weg dat men de indruk krijgt dat De Clercq toen poogde de gematigde vleugel van zijn partij onder controle te houden.

In *Volk en Staat* werd van meet af aan een Grootnederlands betoog gevoerd. De krant diende zich aanvankelijk níét aan als een VNV-krant. Er werd met geen woord gesproken over de partij. VNV-leiders als Tollenaere ondertekenden hun artikels zonder opgave van hun functie. Het VNV had nog niet de toelating om als politieke groepering te opereren. De krant verscheen onder het wakende oog van de censuur. Ze moest zwijgen over het VNV. Bovendien bleek dat Frans Dillen en Lode Claes heel eigen plannen koesterden en geen aanmoediging nodig hadden om over het VNV te zwijgen. Pas eind juli 1940, toen het VNV van de bezetter een kans kreeg om als politieke groep naar buiten te komen, toonde *Volk en Staat* zich opnieuw een partijkrant. Op 31 juli verschenen voor het eerst berichten over VNV-vergaderingen. Claes en Dillen verdwenen uit de redactie. Dillen stapte vrijwillig op. Hij zou mee aan de wieg komen te staan van de Vlaamse SS. Claes werd op 15 augustus ontslagen na een conflict met Jan Brans[54].

1.2.4 Groot-Nederland en ‘Lebensraum’: de grootse plannen van Staf De Clercq

In de eerste helft van juni 1940 stelde Staf De Clercq een ‘memorandum’ en een bijbehorende ‘aanvullende nota over het Vlaams Nationaal Verbond’ op. Deze documenten geven een goed beeld van de grote verwachtingen die de VNV-leider koesterde[55]. Hij tekende de krachtlijnen van zijn politiek. Wij mogen aannemen dat De Clercq in de overtuiging leefde dat hij met de hulp van de bezetter zijn programma zou kunnen realiseren. De leider van het VNV liep zeer hard van stapel. Ik weet niet of hij het stuk alleen opstelde, noch wie zijn eventuele politieke raadgevers waren. Het politieke programma dat De Clercq erin ontvouwde bewijst onweerlegbaar dat hij een ultra-nationalisme huldigde dat even ambitieus als onwezenlijk was.

Hij stelde dat er in afwachting van een Grootnederlandse staat, een zelfstandig Vlaanderen, met inbegrip van Brussel en Frans-Vlaanderen, moest tot stand komen. Voor Wallonië waren er verschillende mogelijkheden, o.m. een volksverhuizing van de Walen naar Frankrijk OF een kolonisatie door Vlaanderen. Voorts moest de staatkundige eenheid der Nederlanden worden voorbereid, met alvast een eenheidspartij in beide delen. Men merkt het: De Clercq zag het groot. Hij wilde de politieke eenheid van de gebieden die hij beschouwde als behorend tot de Nederlanden. Het lijdt geen twijfel dat hij droomde van een machtige onafhankelijke staat. Hoe weinig inzicht hij had in de werkelijke mechanismen van de macht blijkt uit de laconieke mededeling dat Vlaanderen en Noord-Nederland ingeschakeld moesten worden in de economie van Duitsland. Terloops kan ook worden opgemerkt

dat De Clercq een vereniging van gebieden wenste, niet van mensen: de Walen werden namelijk met deportatie bedreigd.

De Clercq vroeg voorts de inschakeling van betrouwbare Vlamingen in 's lands bestuur. Op dit gebied besefte hij wél waar de vitale domeinen lagen. Hij vroeg een zuivering van het NIR, van de lokale besturen en van de politiële diensten. Betrouwbare Vlamingen zouden er de dienst uitmaken. Dat kon gemakkelijk gebeuren binnen de bestaande wetgeving, schreef hij. Zo stelde De Clercq maatregelen voor tegen degenen die in mei 1940 hun post

hadden verlaten. De VNV-leider bepleitte de aanstelling van vlaamsgezinden maar in feite droomde hij al van een greep naar de macht in de Belgische instellingen. Dat wordt wel duidelijk als men zijn voorstellen i.v.m. de rijkswacht leest. Hij oordeelde dat betrouwbare Vlamingen de touwtjes in handen moesten krijgen. Daarom stelde hij voor MO'ers in te schakelen. Zo hoopte hij vat te krijgen op het repressie-apparaat.

In verband met de MO zinspeelde hij op de rol van die organisatie tijdens de meidagen. In de loop van juni 1940 verzamelde De Clercq de bekende MO-rapporten en hij zond in die periode zijn beruchte MO-rapport aan Keitel, chef van het OKW[56]. Daaruit moest de algehele samenwerking van het VNV met de *Abwehr* blijken, en dit al sinds 1934. Het is duidelijk dat De Clercq veel verwachtte van het onthullen van de MO-activiteiten en dat hij een groot vertrouwen stelde in zijn contactpersonen bij de *Abwehr*. Hij speculeerde er blijkbaar op dat ze het, op zijn zachtst gesteld, overtrokken rapport zouden bevestigen. Hoe groot was de invloed van de *Abwehr* op De Clercqs handelingen bij het begin van de bezetting? Wat hebben mensen als Scheuermann en Marwede de leider van het VNV voorgehouden? Het blijven open vragen.

In een aanvullende nota signaleert De Clercq ten slotte dat hijzelf en leden van zijn staf (Hendrik Elias, Gerard Romsee en Ernest Van den Berghe) in nauw contact stonden met de bezetter. Werd het memorandum opgesteld na overleg met deze leden van de staf? Hendrik Elias getuigt dat hij vage herinneringen heeft aan gesprekken in de leiding over een memorandum dat zou worden geredigeerd met het oog op contacten met de bezetter. Hijzelf stelde hierover een nota op. Maar het is, aldus Elias, uitgesloten dat het stuk verband houdt met zijn nota en al evenmin dat over zijn stuk in de staf zou zijn gediscussieerd. Hij beweert dat een deportatie van de Walen en een aanhechting van Frans-Vlaanderen nooit in overweging zijn genomen. Elias komt tot de conclusie dat het stuk buiten de staf om tot stand kwam[57].

Toen Staf De Clercq het plan opvatte op 11 juli 1940 een manifest te publiceren gericht aan de VNV-leden en de Vlamingen, ging hij weer te rade buiten de kring van zijn directe medestanders. Het was Wies Moens die de tekst opstelde.

De aanleiding om een manifest op te stellen is niet ver te zoeken. Elias getuigt dat De Clercq op het idee kwam na het verschijnen van het bekende manifest (28 juni 1940) van Hendrik De Man aan de leden van de BWP[58]. De maneuver van De Man was niet bij alle VNV-leiders in goede aarde gevallen. Reeder schreef in zijn activiteitsverslagen dat de verspreiding van het manifest werd verboden omdat het ‘de Vlamingen’ ergerde[59]. De Man had het in zijn manifest over het ‘Belgische volk’. *Volk en Staat* schreef dat het noodzakelijk was ‘de volkse belangen veilig te stellen alvorens over een zogezegd Belgisch volk kan gesproken worden’.

Het lijdt geen twijfel dat Staf De Clercq niet bepaald gelukkig was met het manifest van De Man. De Clercqs 11-juli-boodschap kan beschouwd worden als een tegenzet. Het stuk had een integraal Grootnederlandse strekking[60].

‘Het moment is gekomen voor de Dietse Nederlanden om opnieuw hun eenheid te bevestigen. Vlaanderen, heel Vlaanderen, en Noord-Nederland horen bij mekaar. Het hangt van ons daarbij niet af het lot van Wallonië te bepalen: dat is de taak van het Waalse volk zelf.’

Een samenwerking met de Walen was maar mogelijk, zo schreef hij, als ze geen hindernis vormden voor de hereniging der Nederlanden en als de staatsorde op zo'n

wijze zou worden geregeld dat het Franstalig-Waalse element nooit meer een gevaar zou vormen voor Groot-Nederland. Over Frans-Vlaanderen had hij het niet expliciet, maar het is duidelijk dat de notie 'heel Vlaanderen' daaraan refereerde.

De VNV-leider had op nationaal gebied zijn aspiraties al iets gematigd. Hij beschouwde Wallonië niet meer als *Lebensraum* voor de Vlamingen. Hij moest wel ervaren dat hij voor de bezetter veel te ver ging. Het Militaire Bestuur verbood de publikatie van het manifest in

Volk en Staat[61]. Elias beweert dat het stuk in eerste instantie werd gewijzigd omdat Adolf Hitler er niet in voorkwam en in tweede instantie omdat er een uitspraak werd gedaan over de toekomst van België en Nederland[62]. Hieronder zullen we zien dat het Militaire Bestuur het VNV pas als gesprekspartner accepteerde nadat het zijn Grootnederlandse plannen in de koelkast stopte. Na enig tegenstribbelen was het VNV daartoe bereid. Het verlangen naar de macht was groter dan de heilige principes.

De 11-juli-boodschap onthulde al zeer duidelijk het streven naar de totalitaire macht in Vlaanderen. 'Wijzelf', verklaarde De Clercq, 'hebben meer dan wie ook recht van spreken.' Het oude regime heeft definitief afgedaan. 'Het parlementaire systeem en de partijenpolitiek zijn dood.' Het VNV is nooit een partij geweest, het was 'de kampformatie van de Vlaamse volkswil'. Het land moet geleid worden door een 'autoritaire regering [...] die in haar volksverbondenheid de grond en de rechtvaardiging van haar bestaan vindt'. In een sociaaleconomisch deel had de VNV-leider het over het 'nationaal-solidarisme' dat de partijorganisaties (vakbonden, ziekenfondsen...) zou vervangen in een corporatistische staatsordening. Het VNV wou de weg wijzen naar dit alles.

Staf De Clercq liet zijn gewraakte 11-juli-rede schrijven door Wies Moens, die tot dan toe zich afzijdig had gehouden van het VNV. Elias getuigt dat de tekst lang bediscussieerd werd door de VNV-leiding en dat de inhoud sterk overeenstemde met zijn eigen opvattingen[63]. Houdt dit in dat de 11-juli-rede beschouwd kan worden als een tekst waar de hele staf achter stond? Hoe dan ook, op 28 juli 1940 spraken Hendrik Elias en Ernest Van den Berghe in Hasselt op een VNV-vergadering nagenoeg dezelfde taal[64]. Elias zei er dat 'het Vlaamse volk [...] door de mond van het VNV [zal spreken]'. Uit hoofde van de ervaring met de 11-juli-rede verklaarde hij dat niet het VNV de toekomstige landsgrenzen zou bepalen. Niettemin had hij het over het toekomstige Groot-Nederland waartoe de Walen niet behoorden. Mochten de Vlamingen door een 'hogere macht' worden gedwongen de Walen te 'dulden', dan mochten de laatstgenoemden in geen geval een hinderpaal zijn voor de Grootnederlandse staat. Ernest Van den Berghe hield een redevoering met als thema 'Dietsland en ordel', niet toevallig de leuze van het Verdinaso. Het VNV probeerde als zelfverklaarde emanatie van het Vlaamse volk, zoveel mogelijk groepen en personen aan zich te binden. Op 29 juli 1940 sprak Reimond Tollenaere in Gent. Hij verklaarde dat een 'nieuw activisme' nodig was[65]. Niemand sprak hem tegen.

Het verzet tegen een tweede activisme, zo dat er al ooit geweest is, verdween in de loop van juni en juli als sneeuw voor de zon. Op het eerste gezicht was de VNV-leiding het ook eens over de doelstellingen en de modaliteiten van een tweede activisme. Bekijkt men de zaken van dichterbij, dan constateert men dat er bij de leiding wel fundamentele meningsverschillen bestonden.

1.2.5 Op twee sporen naar de collaboratie

Binnen het VNV waren er twee strekkingen, elk met een eigen visie ten aanzien van de houding van het VNV tegenover de collaboratie. Niet het collaboreren zelf stond ter dicussie wel de manier waarop. Een oude scheidingslijn werd weer zichtbaar. Enerzijds de radicale vleugel met Staf De Clercq, gesteund door een brede basis, die

een snelle greep naar de macht op het oog had en meende dat, met de hulp van de Duitse bezetter, het uur naderde waarin de revolutie de hereniging van de Dietse Nederlanden zou bewerkstelligen. Aan de andere kant was er de gematigde vleugel die, na enige aarzeling, zich de gunstige conjunctuur ten nutte wilde maken om eindelijk door te stoten tot de traditionele machtscentra van de Belgische staat.

Tijdens de eerste maanden van de bezetting zette Staf De Clercq de gematigde vleugel

van de VNV-leiding herhaaldelijk buiten spel. Hendrik Elias getuigt dat de gebeurtenissen de stem van de gematigden deden verstommen[66]:

'Staf De Clercq, de man van het evenwicht, sloeg [...] over naar de natuurlijke neiging van zijn karakter en ontsnapte meer en meer aan de kritische invloed van zijn oudere medewerkers. De jongeren, de dynamischen kwamen aan het woord, gans natuurlijk meegedragen door de stroom van dit nationaal-socialisme dat zegevierde en waar men instinkt en intuïtie, georiënteerd naar de durvende daad, hoger stelde dan twijfelend afwachten.'

Een van die jongeren was Reimond Tollenaere. Hij kwam duitsgezinder dan ooit terug uit de Franse gevangenis. In *Volk en Staat* schreef hij dat de 'Dietse revolutie' nakende was[67]. Boven zagen we al dat de krant van meet af aan een uitgesproken Grootnederlands betoog voerde.

Men moet rekening houden met de toenmalige atmosfeer in Vlaams-nationalistische kringen. Er werd hardop gedroomd en zeer velen achtten de vorming mogelijk van een Grootnederlandse staat. Het had ook te maken met een oncontroleerbare geruchtenstroom. In het bezette land was de informatie gebrekkig en gemakkelijk manipuleerbaar, want moeilijk te controleren.

Uit Nederland kwamen berichten dat de Grootnederlandse gedachte in de leidende kringen opgang maakte. Op 18 juni verscheen in *Volk en Staat* een interview met Flor Grammens. Hij had pas Nederland bezocht. Grammens verklaarde dat de Grootnederlandse gedachte bij vele vooraanstaande Nederlanders was doorgedrongen. Elias getuigt hoe Leo Picard eind juni of begin juli 1940 uit Nederland kwam en dit verhaal vertelde aan wie het horen kon[68]. Een van degenen die Picard bezochten was Frans Daels. Daels ontpopte zich als een radicale Groot-Nederlander. Hij stelde een manifest op dat hetzelfde lot onderging als het 11-juli-manifest van Staf De Clercq. In het manifest pleitte Daels voor de 'politieke hereniging der Nederlanden'[69]. Een *Lagebericht* van 9 juli 1940 van de Gentse *Oberfeldkommandant* meldt dat Daels ter gelegenheid van een bezoek aan de *Oberfeldkommandantur* had verklaard dat hij 'zusammen mit einer Reihe manhafter Flamen' een oproep zou lanceren tot samenwerking van verscheidene 'politischen und unpolitischen Gruppen [...] zwecks gemeinsames Vorgehens hinsichtlich der Gestaltung des Politischen Schicksals des Flamentums'. Dat lot was 'die Vereinigung des gesamten flämischen Volkes in einem neuen flämisch-niederländischen Staat [...], der die flämischen Gebiete Belgiens und Nordfrankreichs und die Niederlande umfasse und an Großdeutschland angelehnt sein müsse'[70]. Daels lukte erin op de in beperkte kring gehouden IJzerbedevaart van 18 augustus 1940 een Nederlander aan het woord te laten. Het was Arnold Meyer, de leider van het uit het 'Zwart Front' voortgekomen 'Nationaal Front'. Meyer verklaarde er dat de Grootnederlandse gedachte in Nederland opgang maakte.

In Vlaanderen circuleerde toen een Grootnederlandse motie, verspreid door de redactiesecretaris van *Nieuw Vlaanderen*, Jef Van de Wiele. Hij organiseerde bijeenkomsten waarop vooraanstaande Vlamingen zich achter een beginselverklaring schaarden die een staatkundige hereniging van de Nederlanden als voorwaarde stelde voor de opbouw van een 'nieuwe sociale volksorde'[71]. Het stuk werd o.m. ondertekend door Frans Daels, Jozef Goossenaerts, Filip De Pillecijn, Germain Lefever, Piet Meuwissen, Eugène De Lille, Leo Elaut e.a., allen vlaamsgezinden die zich voor de oorlog zeker niet als Groot-Nederlanders hadden geprofileerd. Dat ook Jeroom

Leuridan en Michiel Bulckaert tot de ondertekenaars behoren, zal niemand verbazen. Bij degenen die nog aangezocht zouden worden, treft men o.m. de namen aan van Hendrik Elias en Staf De Clercq. Het was niet de enige motie die circuleerde. Op 16 juni had er al een bijeenkomst plaatsgehad waar vlaamsgezinden van uiteenlopende strekking aan deelnamen: VNV'ers (o.m. Hendrik Elias) naast vlaamsgezinden uit diverse sociaal-culturele organisaties (Filip De Pillecijn, Jozef Clottens, Eduard Amter, Jozef Muls, Julien Lefever e.a.). Ze keurden een motie goed die stelde dat de eenheid van het Nederland-

se volk in het nieuw geordende Europa gewaarborgd moest worden door de politieke hereniging van de Nederlanden. Er werd aan toegevoegd dat ze, als een hereniging voorlopig onmogelijk bleek, alleen een nieuwe ordening zouden aanvaarden waarin het Vlaamse volk zelfbeschikking zou verwerven. Brussel beschouwden ze als 'Nederlandse grond'.

Door anderen werden pogingen ondernomen om een Grootnederlandse organisatie te vormen tégen het VNV. Het Verdinaso vormde de ernstigste bedreiging. Toen de Dinaso-leiders Paul Persijn, Emiel Thiers en Frantz Van Dorpe op 23 juni 1940 in Brussel een vergadering samenriepen, trof men tussen de aanwezigen Bert D'Haese aan. Hij had al voor de oorlog toenadering gezocht tot het Verdinaso. Minder ernstig was de oprichting van de Nationaal Socialistische Beweging in Vlaanderen (NSBIV), een beweging die pretendeerde de Vlaamse vleugel te zijn van de beweging van Anton Mussert.

Het lijdt geen twijfel dat Staf De Clercq zich opgezweept voelde door de Grootnederlandse stortvloed. Aan de ene kant zal het hem hebben gesterkt in zijn overtuiging, aan de andere kant zou hij ondervinden dat hij niet de enige was om op te roepen tot een eensgezind Grootnederlands standpunt. Frans Daels wierp zich duidelijk op als een nieuwe leider. De Clercq zal zich niet ten onrechte hebben afgevraagd welke plaats het VNV kreeg in de plannen van de nieuwbakken politici. In ieder geval werd hij in deze kringen niet zo vanzelfsprekend als dé leider van de Vlamingen beschouwd.

De Clercq werd bovendien geconfronteerd met de eigenzinnige politiek van de gematigde vleugel van de VNV-leiding. Drie actoren speelden daarbij een belangrijke rol: Hendrik Borginon, Hendrik Elias en Gerard Romsee. Ze legden contacten met het Belgische establishment. De VNV-leider zag bezorgd toe hoe het establishment plannen maakte voor een nieuw België en hoe zijn eigen topmensen erbij betrokken waren.

Hendrik Borginon behoorde weliswaar niet tot de leiding maar hij probeerde sinds het ontstaan van de partij een richtinggevende invloed uit te oefenen. Dat was in de zomer van 1940 niet anders. Boven zagen we al hoe hij tijdens zijn verblijf in Frankrijk in contact kwam met vele Belgische politici en gezagdragers. Hij kwam er onder de indruk van de egards die tegenover hem in acht werden genomen. Het was hem duidelijk geworden dat het Vlaamsnationalisme in het nieuwe België een cruciale rol zou spelen.

Al begin juni had Borginon contacten met Maurice Lippens, oud-minister en gewezen gouverneur van de Kongo. Lippens was toen druk in de weer om een regering te vormen rondom de figuur van Leopold III. Hij was beslist niet de enige Belgische politicus om initiatieven in die richting te nemen, wel de actiefste[72]. Lippens had al op 31 mei een onderhoud met Edmond Van Dieren die net als Borginon steeds aan de rand van het VNV was blijven staan. Hij was geen lid van de partij maar genoot als fractieleider in de Senaat aanzien, zowel binnen als buiten het VNV. Van Dieren verklaarde zich volledig akkoord met de visie van Lippens. Iedereen moest zich rondom de koning scharen en er was geen tijd te verliezen. Van Dieren verklaarde zich bereid een ontmoeting met Borginon te organiseren.

Lippens, Borginon en Van Dieren ontmoetten elkaar op 6 juni 1940. De notulen van de secretaris van Lippens en een door Borginon opgestelde corrigerende nota

bij dit verslag zijn bewaard gebleven[73]. Lippens liet doorschemeren dat hij met goedkeuring van de koning het terrein aftastte om te komen tot een regering rondom het staatshoofd. Borginon meende dat het VNV bereid was mee te werken aan een verzameling rond de figuur van de koning. Het VNV stond op het standpunt, aldus Borginon, dat tijdens de bezetting elke bemoeienis van de bezetter vermeden diende te worden. Een opleving van de taalstrijd was daarom te vermijden. Het VNV was vastbesloten geen tweede activisme te patroneren. Van Dieren voegde eraan toe dat het VNV niet de intentie had met de bezetter in contact te treden met het oog op een voorkeursbehandeling voor de Vlamingen. Borginon waarschuwde er evenwel voor de Vlamingen niet voor het hoofd te stoten. Het ogenblik was gekomen om Vlaam-

se organisaties (bijv. het Vlaams Economisch Verbond) en Vlaamse prominenten (bijv. Victor Leemans) te betrekken bij het sociale en economische beleid. Ook in de magistratuur - een domein dat Borginon nauw aan het hart lag - moest een nieuwe wind waaien. Een verstandig beleid zou elke aanleiding tot een tweede activisme voorkomen. Lippens antwoordde dat hij graag in contact zou treden met 'des élements flamands intéressant. [...] Il peut être utile d'avoir des échanges de vues pour diriger dans une même direction ceux qui ont confiance en nous et surtout éviter que des pêcheurs en eau trouble n'interviennent, alors que nous serons pas de trop pour reconstituer notre pays pendant les années qui vont suivre cette épouvantable tourmente'[74]. Borginon ontmoette Lippens later opnieuw, o.m. op 10 juni, samen met Max-Léo Gérard en secretaris-generaal Jean Vossen[75].

Mogelijk heeft de toenadering van Lippens een demarche van Staf De Clercq in de richting van de koning uitgelokt. Op 3 juni 1940 - de dag dat hij voor het eerst de nieuwe Duitse machthebbers ontmoette - schreef de VNV-leider een brief aan Leopold III waarin hij om een onderhoud vroeg. De Clercq wou de vorst spreken over 'de nieuwe toestand geschapen door de opgave van het Belgische leger' en over de gedeporteerde Vlaams-nationalisten. Op 10 juni kreeg hij antwoord van de secretaris van de koning, Robert Capelle. De koning kon wegens omstandigheden geen audiëntie verlenen maar Capelle was bereid De Clercq te ontvangen. De Clercq liet weten dat hij in dat geval afzag van een gesprek[76]. Het blijft dus een open vraag wat De Clercq aan het Belgische staatshoofd had willen zeggen. Men kan vermoeden dat hij in ieder geval elke medewerking van het VNV aan een 'belgicistische collaboratie' bij voorbaat wilde uitsluiten. Het is echter niet onmogelijk dat De Clercq Leopold III wou polsen of hij het koningschap over een Grootnederlandse staat zou aanvaarden. In zijn memorandum van begin juni 1940 voor het Militaire Bestuur stelde de VNV-leider de vraag wat er zou gebeuren met het Belgische en het Nederlandse koningshuis[77]. In tegenstelling tot Leopold III, had koningin Wilhelmina wel het land verlaten en de wijk genomen naar Groot-Brittannië.

Vanuit hofkringen werd contact opgenomen met gematigde VNV'ers. Op 8 juli vond een onderhoud plaats met Borginon, Van Dieren, Romsee en Louis Frédéricq, de kabinetschef van de koning, die midden juni zelf Borginon om een onderhoud had verzocht[78].

Borginon heeft voor zijn vertrek naar Frankrijk op 21 juli nog met tal van andere prominenten gesprekken gevoerd, ook met de secretarissen-generaal. Dat blijkt uit een nota, begin juli 1940[79] door hem opgesteld. Hij liet niets onverlet om eenieder die hij kon bereiken ervan te overtuigen dat een federatieve omvorming van de Staat noodzakelijk was om de Vlaamse zelfstandigheidswil om te vormen tot 'de machtigste factor voor het behoud [...] van de staat'. De secretarissen-generaal had hij in Vlaams opzicht al afgeschreven. Borginon zag Leopold III als de enige waarborg voor de toekomst. Zijn leiding zou met vertrouwen worden aanvaard zodra ze beantwoordde aan de 'fundamentele richtlijnen van het Vlaamse streven'. Wat het Vlaams-nationalisme betrof, verklaarde Borginon dat bewezen zal worden dat de leuze 'onverfranst-onverduitst' geen 'ijdel woordengekraam' was. Eens te meer wordt duidelijk dat Borginon helemaal geen vat had op Staf De Clercq, die toen zijn diensten aan de bezetter al had aangeboden. Hierboven zagen we dat de VNV-leider samen met Jeroom Leuridan al op 3 juni 1940 von Falkenhausen en Reeder ontmoette.

De nota van Borginon ontlokte niet veel reacties. Maar één reactie is bekend. Ze is veelbetekenend voor de toenmalige atmosfeer. De liberale oud-minister Albert Devèze schreef dat hij steeds unitarist was geweest maar dat hij besefte dat de tijd van het unitarisme voorbij was en dat hij niet zou aarzelen 'à envisager la restauration de la Belgique sur la base du fédéralisme tel que vous le définissez'[80].

Naast Borginon sprak ook Hendrik Elias met Maurice Lippens, zij het pas in augustus 1940. Lippens had inmiddels het 'Studiecentrum voor de hervorming van de Staat' heropge-

richt[81]. In de schoot van het Studiecentrum werd op 20 augustus beslist dat o.m. de VNV'ers Victor Leemans en Hendrik Elias zouden worden aangezocht toe te treden opdat vertegenwoordigers van alle delen van de publieke opinie vertegenwoordigd zouden zijn[82]. Leemans trad eind augustus toe tot het uitvoerend bureau van het Studiecentrum. Elias getuigde na de oorlog dat hij nooit werd aangezocht. Hij bevestigde wel dat hij omstreeks die tijd een gesprek had met Lippens. Elias beweerde dat hij van De Clercq de opdracht had gekregen het Grootnederlandse standpunt te verdedigen. Tegen zijn zin sneed Elias het onderwerp aan. Lippens zou hem hebben geantwoord dat hij er voor de verdere toekomst in principe niets op tegen had, maar dat hij het voorlopig wilde houden bij het Belgische kader. Wat er voorts precies werd besproken, signaleerde Elias niet. Uit het gesprek begreep hij wel dat de kringen rondom Lippens aanstuurden op een coalitieregering waarbij het VNV betrokken zou worden.

Elias werd ook uitgenodigd voor een ontmoeting met Robert Capelle op 17 september 1940. Elias accepteerde omdat hij Capelle beschouwde als de woordvoerder van de koning[83]. Hij hoopte, zo schreef hij na de oorlog, ‘een aanknopingspunt [te vinden] voor een politiek’. Een verslag van het gesprek Elias-Capelle is te vinden in de memoires van deze laatste[84]. Elias noemt het verslag dermate onvolledig dat het een totaal vals beeld geeft. Nochtans zijn Cappelles memoires een getrouwe weergave van de nota's die hij onmiddellijk na het gesprek optekende[85]. Het enige wat Capelle onvermeld liet was Elias' uitlating over de regeringsgetrouwe parlementsleden - ‘de limogeards’ - die in ‘concentratiekampen’ moesten worden opgesloten. Jammer genoeg is Elias' versie van het gesprek niet teruggevonden. Volgens Capelle zou Elias het Grootnederlandse programma van het VNV hebben onderschreven als een ideaal, met de bedenking dat het onzeker was of dat ideaal wel gerealiseerd kon worden. Mocht het VNV gedwongen worden de Belgische grenzen te respecteren, dan zou de Belgische staat aanvaard worden als ‘pis-aller’. In dat geval zou het VNV aansturen op een hervorming van de staat in federale zin. Een eenpartijregime moest worden ingesteld met aan het hoofd een regering met een vijftal ministers. Ten aanzien van de koning nam het VNV een neutrale houding aan: ‘ni approbation, ni désapprobation’.

Begin september 1940 ontmoette Elias Hendrik De Man. Het is genoegzaam bekend dat De Man, zeker na de publikatie van het Manifest van 28 juni 1940, door velen werd beschouwd als een potentiële regeringsleider. Voor velen was hij ook ‘de man van Laken’. De publikatie van het Manifest van 28 juni viel niet bij alle Vlaams-nationalisten in goede aarde. Het is van belang te weten dat De Man nog voor hij zijn manifest opstelde, overleg pleegde met enkele vooraanstaande Vlaams-nationalisten. Op 19 juni 1940 sprak hij met Germain Lefever en Karel De Feyter, resp. voorzitter en secretaris van VOS. Volgens het verslag van De Feyter sprak De Man hen uitdrukkelijk over de vorming van een regering o.l.v. de koning[86]. Dat De Man in eerste instantie met leden van VOS en niet met VNV'ers contact zocht, kan te maken hebben met het feit dat hij contacten wou met het Vlaams-nationalisme, buiten het VNV om. VOS had zich de jaren voor de oorlog steeds koningsgezinder getoond. Op 30 mei 1940 zond De Feyter namens het hoofdbestuur een brief aan Leopold III waarin de koning loyauteit werd toegezegd[87]. De Man die zich tijdens de achttiendaagse veldtocht uitdrukkelijk als officier had opgesteld, vond in VOS een

klankbord bij oud-militairen. De Man beschouwde het VNV trouwens als een verderfelijke en separatistische partij[88]. Hendrik Elias hield die indruk over toen hij begin september 1940, samen met Ernest Van den Berghe, De Man op diens bureau ontmoette. 'Ik geloof', zo getuigde Elias na de oorlog, 'dat hij in ons slechts vijanden zag en ons misprees.'[89]

Elias nam ook deel aan vergaderingen van KVV'ers. Hij herinnerde zich een bijeenkomst in Brussel waarop hij samen met Hendrik Borginon overleg pleegde met o.m. Leo Delwaide, Alfons Verbist en Edgar de Bruyne. De vergadering werd voorgezeten door Ernest Claes. De

katholieke onderhandelaars maakten bezwaren tegen het Grootnederlandse standpunt van het VNV en eisten garanties voor het katholiek onderwijs. De gesprekken verliepen constructief, aldus Elias, totdat Delwaide de deur dichtsloeg met de bedenking dat ze niets wilden of konden ondernemen zonder toestemming van de bisschoppen[90]. Enig concreet gevolg heeft het gesprek niet opgeleverd.

Over contacten met de vroegere bondgenoot Rex is weinig bekend. Elias had er alvast geen herinneringen aan, hoewel hij besprekingen voerde met Pierre Daye en, samen met Edmond Van Dieren en Gerard Romsee, met de rexistische senator Xavier de Grunne[91].

Elias noemt Gerard Romsee als de spilfiguur tussen het VNV en het Belgische establishment. Hij was betrokken bij de meeste contacten en gaf daarbij de schijn meer te weten over de houding en de opinie van de koning. Ten aanzien van het VNV scheen Romsee een strategie uit te werken. Romsee was de eerste belangrijke VNV'er die tijdens de bezetting werd aangesteld tot een officiële functie. Van 15 juli tot 15 september 1940 was hij samen met de stafhouder van de Brusselse balie H. Bodson, de prins van Merode, generaal G. Hannecart en de Nobelprijswinnaar prof. Corneel Heymans commissaris-generaal voor de repatriëring van de Belgen[92].

Het is bijzonder moeilijk het precieze belang te schatten van al deze ontmoetingen. Het is nog moeilijker af te wegen welke invloed ze hadden op de verschillende medespelers. In het wat chaotische beeld van de acties van de VNV-leiding in de zomer van 1940 komen duidelijk twee stromingen naar voren. Aan de ene kant was er leider Staf De Clercq en enkele radicale medestanders die snel tot een ruime samenwerking met de bezetter wilden komen. Ze leefden immers in de overtuiging dat hun Grootnederlandse doelstelling en hun totalitaire machtsstreven nu een kans maakten.

Aan de andere kant was er de gematigde vleugel. Het is duidelijk dat een aantal prominente Vlaams-nationalisten erop rekenden betrokken te worden bij het bestuur van het nieuwe België. Zij wilden participeren in de macht via een Belgische coalitieregering rondom de koning om zo een hervorming van de staat tot stand te brengen. De beweging in wier naam ze meenden te kunnen spreken, schilderden ze af als gematigd en bereid tot het voeren van een gereserveerde politiek die de strategie van de koning niet in gevaar zou brengen. Het VNV bood in hun ogen garanties voor de toekomst van een (hervormd) België.

Hieronder zullen we zien hoe Staf De Clercq zijn gematigde vleugel buitenspel zette. Een van de gevolgen, maar misschien ook mede de oorzaak waarom De Clercq zijn strategie opdrong, is de overgang van heel wat vooraanstaande VNV'ers uit de gematigde vleugel naar het Belgische bestuur. Eind juni was de leider van Arbeidsorde al benoemd tot topambtenaar bij het toen opgerichte commissariaat-generaal voor 's lands wederopbouw. Begin augustus 1940 trad hij als secretaris-generaal voor Economische Zaken in het hoogste bestuurscollege van het land. De bestendig afgevaardigde van West-Vlaanderen Michiel Bulckaert werd op 17 augustus 1940 aangesteld als gouverneur a.i. Bulckaert behoorde weliswaar tot de groep rondom Jeroom Leuridan, maar hij kan niet worden gerekend tot de radicale vleugel van de partij. Paul Beeckman, die voor 10 mei in het VNV evolueerde tot een pleitbezorger van de Vlaamse Concentratie, werd op 20 augustus commissaris-generaal van Prijzen en Lonen. Gerard Romsee werd op 17 augustus aangesteld tot gouverneur a.i. voor

de provincie Limburg. Toen op het einde van het jaar ook Hendrik Elias een benoeming aanvaardde, waren de twee boegbeelden van de gematigde politiek uit de leiding van het VNV verdwenen.

Eindnoten:

23 A. Henau en M. Van den Wijngaerr, *Belgiē op de bon* [...], pp. 220-221.
24 J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'An* 40 [...], pp. 351-357.
25 H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan* [...], p. 279.
26 KA, Dossier Hendrik Elias. Verhoor van Hendrik Elias, 18 februari 1947. Ernest Van den Berghe en Edmond Van Dieren bevestigden de getuigenis in een verhoor op dezelfde dag. Van den Berghe getuigde dat het parool ‘Geen tweede activisme’ door Elias werd uitgesproken. Men vindt een identieke getuigenis in het laatste onuitgegeven geschrift van Elias: *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Hendrik Borginon bevestigde na de oorlog dat hij de opdracht kreeg van de VNV-leiding: *Op zoek naar de weggesleepten van mei 1940*, 1973.
27 Archief Frans Van der Elst, nota verdediging Gerard Romsee.
28 Cf. supra, p. 335.
29 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
30 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Zie ook A. de Bruyne, Dr. Hendrik J. Elias, leider van het VNV, in: 't *Pallieterke*, 17 maart 1983, p. 7 en 24 maart 1983, p. 7.
31 NSGWO II, Archief VNV, 315.
32 KA, Dossier Karel Lambrechts, Verslagen van H. Willems en J. Smets, 2 april 1941. Cf. infra, p. 486.
33 KA, Dossier Karel Lambrechts, Bundel C. Karel Lambrechts, Nota over Arbeidsorde, 15 augustus 1940; Documenten Etienne Verhoeyen, interview met Karel Lambrechts door Etienne Verhoeyen, 21 augustus 1983.
34 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II, ‘Zusammenfassender Bericht über die Entwicklung des flämisch-nationalen Kampfes bis zum VNV’, [begin 1942]. [Vertaling].
35 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. [S. De Clercq] ‘Over wat men noemt “De Vlaamse SS”’, 6 februari 1941. Op de vergadering waren volgens De Clercq, naast hijzelf, nog aanwezig: ‘Elias, Leemans, Romsee, Bessem, Van den Berghe, Lambrechts, De Ridder e.a....’ Buiten Romsee en de suggestie dat er nog anderen aanwezig waren, zijn het dezelfde personen als vermeld door Elias.
36 ARA, KA, Bundel 919. [S. De Clercq], ‘Nota in verband met geplande vergadering op 29 augustus 1942 op de Grote Markt te Brussel en met spreekbeurten van de leider van het VNV en de kommandant-generaal.’ De Clercq herinnerde in dit verslag aan de bijeenkomst van meer dan twee jaar geleden, meer bepaald aan het antwoord dat hij kreeg op de vraag wat er met het Vlaamse volk zou gebeuren. Ook geciteerd bij A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 13. Alle hierna geciteerde documenten afkomstig van het Duitse Militaire Bestuur en andere Duitse overheden werden al door Albert De Jonghe verwerkt in zijn artikelenreeks ‘De strijd [...]’.
37 Documenten Albert De Jonghe, [S. De Clercq], ‘Memorandum’, [juni 1940]. Geanalyseerd door A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 13. De Clercq dateerde het stuk: ‘na drie weken Duitse bezetting’.
38 J. Van Dingenen, Met het VNV de collaboratie in!, 8 delen, in: *Broederband*, jg. 14, 1978, 9, pp. 1-7; 12, pp. 3-9; jg. 15, 1979, 2, pp. 6-11; 6/7, pp. 1-6; 9, pp. 3-11; 10, pp. 1-7; 11, pp. 6-11.
39 Zie ook: J. Brans, De Clercq geven wat hem toekomt, in: 't *Pallieterke*, 21 september 1978.
40 A. De Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België* [...], 1972, pp. 78-91.
41 J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'an '40* [...], pp. 238-239.
42 P. Struye, *L'évolution du sentiment public* [...], p. 20.
43 H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan* [...], p. 280.
44 Volgens een verslag in *Volk en Staat*, 13 juni 1940.
45 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

46 Ook Jef Van Dingenen - die er zelf bij betrokken was - komt in diverse bijdragen over dit probleem tot de conclusie dat het VNV 'collaboratierijp' was: J. Van Dingenen, Met het VNV de collaboratie inl, in: *Broederband*, jg. 15, 1979, 11 p. 6, ook: Waarom wij collaboreerden, in: *Broederband*, jg. 6, 1970, 11/12, 1970, p. 27.
47 Schriftelijke mededeling van Hendrik Elias aan Albert De Jonghe: De strijd [...], deel 2, p. 12.
48 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 14.
49 Interview met Jan Brans door Frank Seberechts en auteur, 27 december 1985.
50 E. De Bens, *De Belgische dagbladpers* [...], pp. 200-201.
51 KA, Dossier Elias, Bundel I. Tevens H. Elias, *Gedenkschriften*.
52 J. Van Dingenen, De collaboratiestart van het VNV, deel 5, in: *Broederband*, jg. 17, 1981, 6/7, pp. 22-23.
53 J. Van Dingenen, Met het VNV de collaboratie inl, in: *Broederband*, jg. 17, 1981, 6/7, pp. 24-25.
54 E. De Bens, *De Belgische dagbladpers* [...], p. 201.
55 Documenten Albert De Jonghe, S. De Clercq, 'Memorandum' en 'Aanvullende nota over het Vlaams Nationaal Verbond', [juni 1940]. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 13.
56 NSGWO II, VNV, 500. [De Clercq], *Die Vlämische* (*sic*) *Militärische Organisation* (MO) *in der belgischen Armee* (1934-1940), s.d. [juni-juli 1940]. Cf. bij het deel over de Militaire Organisatie.
57 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
58 Het manifest verscheen op 3 juli 1940 in de *Gazette de Charleroi*. De volgende dagen verscheen het in talrijke andere kranten, o.m. in *Volk en Staat*, 6 juli 1940.
59 GRMA, Roll 102. TB nr. 6, 18 juli 1940.
60 ARA, KA, Bundel 933. Rede van Staf De Clercq, 11 juli 1940.
61 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 15. Ook de organisatie van 11-juli-vieringen werd bemoeilijkt door de verordening die politicke bijeenkomsten verbood. Ze werd precies op 11 juli uitgevaardigd: *Verordnungsblatt* [...], 18 juli 1940. 'Verordnung über Versammlungen und Vereine vom 11. Juli 1940'.
62 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
63 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
64 *Volk en Staat*, 31 juli 1940.
65 *Volk en Staat*, 31 juli 1940.
66 H.J. Elias, *Gedenkschriften*. Zie ook A. de Bruyne, Hendrik Elias, in: *'t Pallieterke*, 17 maart 1983, p. 7.
67 *Volk en Staat*, 6 juli 1940.
68 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Leo Picard was als activist na de Eerste Wereldoorlog uitgeweken naar Nederland waar hij carrière maakte als journalist.
69 Het memorandum werd in Duitse vertaling als bijlage gevoegd bij het rapport van Reeder i.v.m. de *Flamenfrage*. Cf. infra, p. 362.
70 KA, Dossier Frans Daels, *Lagebericht* van de *Oberfeldkommandant 570* aan MV-Chef, 9 juli 1940.
71 ADVN, Archief Odiel Spruytte. Motie met de namen van 25 ondertekenaren en zestien mensen die aangezocht zouden worden om te tekenen.
72 J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'an '40* [...], pp. 207-210.
73 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. 'Entretien entre MM. le comte Lippens, Van Dieren et Borginon', 6 juni 1940 en H. Borginon, 'Entretien du 6 juin'. Borginon noemde het verslag 'remarquablement fidèle'. Zijn nota wilde slechts 'certains manques de précision' rectificeren.
74 Borginon ontmoette Lippens later opnieuw. O.m. op 10 juni, samen met Max-Léo Gérard en secretaris-generaal Jean Vossen: KA, Dossier Hendrik Borginon, Brief van Jean Vossen aan Hendrik Borginon, 9 juni 1940.
75 KA, Dossier Hendrik Borginon, Brief van Jean Vossen aan Hendrik Borginon, 9 juni 1940.
76 Koninklijk Archief, Archief Kabinet Leopold III. Brief van Staf De Clercq aan Leopold III, 3 juni 1940; Brief van Robert Capelle aan Staf De Clercq, 10 juni 1940; Brief van Staf De Clercq aan Robert Capelle, 12 juni 1940.
77 Documenten Albert De Jonghe, S. De Clercq, 'Memorandum' en 'Aanvullende nota over het Vlaams Nationaal Verbond', [juni 1940]. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 13.
78 Koninklijk Archief. Archief Kabinet Leopold III, nr. 222 Hendrik Borginon. Briefwisseling Louis Frédéricq-Hendrik Borginon, 14 juni; 4 en 5 juli 1940; KA, Dossier Hendrik Borginon, Bundel la, Briefwisseling Hendrik Borginon-Louis Frédéricq, 4 en 5 juli 1940.
79 'Nota betreffende de politieke verhoudingen in België in 't licht van de oorlogsgebeurtenissen'. Gepubliceerd in: *Het proces Borginon*, pp. 155-160.

80 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
81 Het Studiecentrum, beter bekend onder zijn Franse afkorting CERE, was in 1937 door de regering opgericht. Het denkwerk van de verschillende commissies wees in de richting van een versterking van de uitvoerende macht en van de macht van de koning.
82 KA, 'Proces-verbal de la réunion du samedi 20 août 1940'. Voorts worden Emile Thiers (Verdinaso) en Léon Degrelle (Rex) genoemd.
83 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias vergiste zich niet. Uit de studie van Albert De Jonghe blijkt duidelijk dat Capelle in de zomer van 1940 moet worden beschouwd als een spreekbuis van Leopold III: *Hitler en het politieke lot van België* [...], pp. 233-235.
84 R. Capelle, *Au service du Roi. 1940-1945*, pp. 18-19.
85 H. Van Goethem en J. Velaers, *Leopold III* [...].
86 Archief Frans Van der Elst. Verslag van Karel De Feyter, 19 juni 1940. Geciteerd bij H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Lefever bevestigde na de oorlog de authenticiteit van het verslag.
87 G. Provoost, *De Vossen* [...], pp. 120-123. De dag voordien had Leopold III een informeel gesprek met de VOS-voorzitter van Brugge, Samuel De Vriendt, die zijn trouw aan de koning had uitgesproken.
88 M. Brélaz, *Léopold III et Henri De Man*, p. 216. Michel Tommelein, de secretaris van De Man beweerde in 1942 dat hij medio 1941 op aanwijzen van De Man toetrad tot VOS: KA, Dossier Reimond Speleers, 'De ontvangst van Jan Grauls in de Vlaamse Club', s.d. [1942].
89 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
90 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
91 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
92 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

1.3 Het VNV en de 'Militärverwaltung'

1.3.1 Juni en juli 1940

Het spreekt vanzelf dat het in de eerste plaats de bezetter was die de grenzen bepaalde waarbinnen het VNV zich zou mogen bewegen. De demarches begin juni 1940 van Staf De Clercq bij het Militaire Bestuur sorteerden voorlopig weinig effect. *Volk en Staat* mocht wel weer verschijnen, maar vele andere kranten kregen die toelating ook. Voordat *Volk en Staat* weer verscheen, waren er al acht kranten op de markt. Het VNV was nog geen bevoorrechte partner.

In de maand juni was er nauwelijks iets te merken van VNV-activiteiten. *Volk en Staat* zweeg erover. Zelfs het VNV ontkwam niet aan het verbod van de bezetter tot het inrichten van bijeenkomsten. Het VNV moest zich noodgedwongen beperken tot kleine officieuze en besloten vergaderingen die niet aangekondigd mochten worden.

Pas midden juli 1940 kreeg het VNV de toelating om volksvergaderingen in te richten. *Volk en Staat* meldde nu zeer geregeld vergaderingen. Er waren bijeenkomsten over het hele land. Ook de andere VNV-geledingen hervatten hun activiteiten. *Volk en Staat* kondigt in de tweede helft van juli diverse bijeenkomsten aan van het AVNJ en het VNVV[93]. Begin augustus ontpopt *Volk en Staat* zich weer als partijkrant. Op 4 augustus ondertekende Reimond Tollenaere voor het eerst een artikel met 'algemeen propagandaleider van het VNV'. In het artikel betoogt hij dat het VNV in de ogen van het volk oprijst 'als de enige eerbiedwaardige macht die in de nieuwe tijden bereid is het volk te verdedigen, te vertegenwoordigen, te leiden en te organiseren'.

Het VNV had groen licht gekregen van het Militaire Bestuur. We moeten deze beslissing passen in het raam van de *Flamenpolitik* van het Militaire Bestuur. Het Militaire Bestuur besloot van in den beginne een actieve *Flamenpolitik* te voeren. De intenties ter zake komen duidelijk naar voren in een uitvoerig document dat de *Militärbefeklshaber* op 31 juli 1940 naar het OKH zond. In feite werd het document opgesteld door de Chef van het Militaire Bestuur, *Präsident* Eggert Reeder. Hij was onder Alexander von Falkenhausen verantwoordelijk voor het uitstippelen en toepassen van de politieke beslissingen van de bezettingsadministratie. Reeder liet zich bij het opstellen van het document adviseren door de historici Werner Reese en Franz Petri, beiden als *Kulturreferenten* aan zijn administratie verbonden. Beide historici waren goed bekend met de situatie in Vlaanderen. Dat geldt vooral voor Petri die doctoreerde over de vorming van de taalgrens. Petri was ook betrokken bij de vooroorlogse DeVlag. Franz Thedieck, Reeders *Generalreferent* voor politieke aangelegendheden, werkte er eveneens aan mee[94].

Vanzelfsprekend moest Reeder handelen uit hoofde van de instructies van hogerhand. Inzake de *Flamenpolitik* kreeg het Militaire Bestuur ruimte voor een zelfstandige politiek. De grondleggende instructies van Adolf Hitler van 14 juli 1940 gaven wél zeer duidelijk de trend aan:

'Der Führer hat hinsichtlich der Zukunft des belgischen Staates noch keine endgültige Entschliessung getroffen. Er wünscht einstweilen jede mögliche Förderung der Flamen [...]. Den Wallonen sind keinerlei Vergünstigungen zu gewähren.'

De voorkeursbehandeling van de Vlamingen werd geconcretiseerd in het bevel de Vlaamse krijgsgevangenen vrij te laten, een beslissing die trouwens al op 28 mei was genomen.

Albert De Jonghe heeft de genese en het belang van deze instructie uitvoerig behandeld in zijn boek over het politieke lot van België en in de artikelenreeks over de politieke strijd tussen het Militaire Bestuur en de SS[95]. De aanwezigheid van koning Leopold III in het bezette land ligt mede aan de basis van de besluiteloosheid van Hitler ten aanzien van de politieke toekomst van België.

Het Militaire Bestuur wachtte niet op de juli-instructies om een actieve politiek ten

opzichte van het nationaliteitenvraagstuk te bepleiten. Het meende dat de uiterste terughoudendheid die het was opgelegd in politieke aangelegendheden niet gehandhaafd kon worden ten aanzien van de Vlaams-Waalse problematiek. Dat blijkt, eind juli, duidelijk uit het document 'Flamenpolitik'. Hoewel dit document gedateerd is ná de juli-instructies van Hitler, werd het opgesteld voordat Reeder kennis nam van die instructies. Reeder verwees er niet naar, hetgeen hij anders beslist zou hebben gedaan. Men moet er dus van uitgaan dat het document de opvattingen van het Militaire Bestuur weerspiegelde:

'Bei der die tiefsten Würzeln des belgischen staatlichen Daseins berührenden Bedeutung der Volkstumsfragen konnte die Militärverwaltung vielen Entscheidungen auf dem Gebiete des Flamen-Wallonen-Problems nicht aus dem Wege gehen, sollten nicht schwerwiegende Unterlassungsfehler begangen werden.'

Reeder stelde dus dat de omstandigheden hem dwongen een *Volkstumspolitik* te voeren. Hij wilde de bestaande wetten, ten gunste van de Vlamingen toepassen. Hij zocht daarvoor loyale partners. Met de traditionele Belgische politieke partijen was in verband daarmee voorlopig niets te beginnen. De 'organisierte Betätigungsmöglichkeit der Staatsparteien' werd verboden. De enige partij die actief mocht zijn was het VNV, 'die einzige aktionsfähige nationale Gruppe'.

'Falls überhaupt im Lande ein ausreichendes Gegengewicht gegenüber dem belgischen Verwaltungsapparat und den Gefolgsleuten der bisherigen Staatsparteien gefunden werden sollte, konnte eine Zusammenarbeit mit der einzigen aktionsfähigen nationalen Gruppe nicht abgelehnt werden, die ganz Flandern umfaßt uns sich zweifellos auch gewisse Verdienste im Tätigkeitsbereich von OKW - Abwehr II - erworben hat. Wet dieses zeitweilige Zusammengehen mit dem VNV angesichts der niemals von hier übersehenen Fragwürdigkeit mancher Persönlichkeiten und Strömungen innerhalb dieser Partei als überflüssig oder gat gefährlich ansieht, verkennt durchaus die taktischen Notwendigkeiten, die mit jeder praktischen Arbeit verbunden sind, die zunächst dem kämpfenden Heer Ruhe im Operations- und Aufmarschgebiet zu gewährleisten hat. Er übersicht weiterhin, daß die MV grundsätzlich keine politischen Bindungen für die weitere Zukunft einzugehen, sondern jederzeit den Schwebezustand für jede mögliche Entscheidung des Führers zu erhalten hat.'

In een notedop vinden we hier de modaliteiten van wat we een verstandshuwelijk tussen het Militaire Bestuur en het VNV, met een beperkt engagement vanwege de bezetter, kunnen noemen. Het 'Zusammengehen' met het VNV was tijdelijk en tactisch. Het hypothekeerde in geen enkel opzicht de toekomst. 'Der VNV [...] möchte sich selbst gern als Kern einer neuen Einheitspartei anerkannt sehen,' schreef Reeder. Daar moest de partij voorlopig niet op rekenen. Ze moest er nog veel minder op rekenen dat haar nationaal programma ('die Forderung einer Vereinigung Hollands, Flanderns und Französisch Flanderns') door het Militaire Bestuur zou worden aanvaard. Een bestuurlijke scheiding werd evenzeer uitgesloten. De slechte ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog zullen hier ongetwijfeld een rol hebben gespeeld.

Reeder was ook niet blind voor de nadelen van het VNV. De 'weltanschauliche Haltung' van de partij was altijd al 'Uneinheitlich' geweest. Nu eens leunde men aan bij de Katholieke Partij, dan weer 'liebäugelte' men met het nationaal-socialisme. Groot-Nederlanders stonden er naast federalisten. Niet iedereen was voorstander van een toenadering met het nationaal-socialistische Duitsland. Reeder wees op het

geval-Hilaire Gravez die volgens hem aan de kant werd gezet omdat hij ‘Deutschland als das große Vorbild des zukünftigen Dietschland zu bezeichnen wagte und sich zu den Werten von Blut und Boden, germanischem Zusammengehörigkeitsgefühl und ähnlichem bekannte’. Ook in de eerste maanden na de Duitse inval gaf het VNV blijk van verdeeldheid. Reeder wees op de maneuvers van VNV'ers die via Hendrik Borginon en Maurice Lippens de koning onder de arm trachtten te nemen,

terwijl andere VNV'ers dat in geen geval op prijs stelden. Ondanks deze, in Duitse ogen verfoeilijke wanorde, was het VNV voorlopig onmisbaar.

Reeder zou in de eerste plaats VNV'ers gebruiken om de Belgische administratie gesmeerd te laten functioneren. Op het moment dat hij zijn rapport over de *Flamenfrage* opstelde, oefende hij druk uit om Victor Leemans te laten benoemen als secretaris-generaal voor Economische Zaken. Hierboven zagen we al dat vele andere VNV'ers in de administratie werden geparachuteerd.

Reeder kreeg op 22 juli 1940 kennis van de juli-instructies van Hitler. Op 23 juli verschenen in *Volk en Staat* de eerste aankondigingen van grote VNV-manifestaties. Het VNV kreeg de zegen van Reeder. Het licht sprong al snel weer op rood.

1.3.2 Augustus 1940: de 'Militärverwaltung' fnuikt de Volksbeweging

Op 7 augustus 1940 publiceert *Volk en Staat* de eerste oproep uitgaande van het Algemeen Secretariaat van het VNV. Iedereen werd aangemaand toe te treden tot het VNV en zijn nevenorganisaties. 'We kunnen thans met zekerheid zeggen dat het VNV de levende kern is van de grote Volksbeweging die Vlaanderen leiden zal naar een betere en eigen toekomst.'

Enkele dagen later, 11 augustus, publiceert *Volk en Staat* een oproep van Staf De Clercq: 'Naar een nieuwe Volksbeweging'[96]. Het was de start van een intense verruimingsoperatie van het VNV. Het stuk van De Clercq verscheen samen met een oproep van 26 min of meer bekende Vlamingen die opriepen aan te sluiten bij 'de grote Volksbeweging waartoe het VNV het initiatief heeft genomen'.

De Clercq begon zijn artikel met een verwijzing naar de oproep. Hij noemde de ondertekenaars 'vooraanstaande Vlamingen uit de cultuurwereld'. Hij beperkte zich tot twee namen: August Borms, 'de beschermheer van de nieuwe volksbeweging', en Wies Moens, 'symbool van de groeiende volkseenheid'. Dat was geen toeval. Er bestonden concrete plannen om beiden in de leiding van het VNV op te nemen[97]. August Borms was het symbool van het activisme en het antibelgicisme. Wies Moens stond bekend als een principiële Groot-Nederlander. Bovendien was hij een van de stichters van het Verdinaso dat opnieuw overkwam als een gevaarlijke concurrent. Wellicht hoopte De Clercq met Moens een aantal dinaso's naar het VNV te brengen. Borms en Moens kunnen beschouwd worden als twee symbolen die onuitgesproken getuigden van wat Staf De Clercq ook niet mocht zeggen: de toekomst van Vlaanderen ligt in een Grootnederlands staatsverband.

De Clercq stelde dat een aantal van de ondertekenaars 'sedert jaren de stille soldaten [...] in de rangen van het VNV' waren. Anderen stonden al lang in de Vlaams-nationale gelederen zonder lid te zijn van het VNV. Nog anderen hebben 'op hun eigen plaats beproefd de nieuwe gedachten te doen ingang vinden'. Allen waren ze er nu van overtuigd dat het VNV de weg moest wijzen 'in de wederopbouw van ons nationale, van ons volks-sociale bestaan'. Iedereen was welkom in het VNV, ook diegenen die in het verleden tegen het VNV hadden geageerd. De VNV-leider maakte twee uitzonderingen: de 'partijbonzen en partijprofiteurs' en de 'verraders' die VNV'ers hadden overgeleverd aan het Belgische gerecht. Dat De Clercq de 'partijbonzen en partijprofiteurs' uitsloot, was te verwachten. Wie er mee bedoeld wordt, is minder duidelijk. Het zal wel de bedoeling zijn geweest in te spelen op de wijdverbreide

afkeer van de verantwoordelijken voor het ‘oude regime’. Interessanter is het veto tegen de ‘verraders’ die VNV'ers hadden overgeleverd aan het Belgische gerecht. Het is duidelijk dat De Clercq hier niet alleen refereerde aan degenen die hij verantwoordelijk achtte voor de aanhoudingen en deportaties in de meidagen, maar evenzeer afrekende met zijn vooroor-

logse tegenstrevers in de strijd voor *Volk en Staat*. Dat ook zij de strijdbijl niet hadden begraven bewijst Firmin Parasie die in augustus 1940 pogingen ondernam om onder de echte of vermeende autoriteit van de SD, het dossier over de zaak-*Volk en Staat* bij het Belgische gerecht in beslag te nemen[98].

De Clercq kondigde aan dat de publikatie van 26 namen maar een start betekende. Spoedig zouden nieuwe lijsten volgen. Op 25 augustus, 1, 9 en 15 september verschenen inderdaad in *Volk en Staat* nieuwe lijsten, samen 168 namen. Er zouden nóg lijsten gevolgd zijn, ware het niet dat de Duitse overheid verdere publikatie verbood. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij in september 1944 het bevel gaf de ongepubliceerde lijsten met honderden namen, meestal van 'academici', te verbranden[99]. Welke namen treft men aan bij de 168 ondertekenaars? In de eerste plaats bekenden die lid waren van de partij, anderen van wie men om diverse redenen weet dat ze dicht bij het VNV stonden (bijv. omdat ze op een Vlaams Nationaal Blok-lijst hadden gestaan of overwogen hadden zich kandidaat te stellen): Frans Daels, Karel Peeters[100], Robert Van Roosbroeck, Joz. Custers, Willem De Meyer, Joris Lens, Edmond Van Dieren, Jozef De Lille, Eugène De Lille, Reimond Speleers, Severien Verdoodt, Clemens De Landtsheer, Marcel D'Haese. Voorts Vlamingen die een actieve partijpolitieke rol speelden buiten het VNV: Edgard Delvo, actief in de BWP in de omgeving van Hendrik De Man, Adelfons Henderickx, de éminence grise van de Antwerpse Frontpartij en Leo Vindevogel, de dissidente katholiek en beslist voorstander van samenwerking met het VNV. Enkele andere bekenden kan men situeren in de hoek van de Vlaamse Concentratie: Filip De Pillecijn, Jan Van Mierlo, Ernest Claes en Piet Meuwissen. Andere ondertekenaars bekleedden leidinggevende functies in Vlaamsgezinde sociaal-culturele verenigingen[101]: Germain Lefever, Samuel De Vriendt en Joris De Keyser (VOS), J.M. Liesenborghs (Algemeen Nederlands Verbond), H. Tanrez (Vlaams Verbond voor Brussel), Jozef Van Overstraeten en Constant Leurs (VTB), Dis Verstraete (Vlaamse Jeugdherbergcentrale), Edgar Wauters (VIVO), Frans Geysen (Vlaamse Kampeercentrale), J.R. De Smedt, G. Lefevre en Jozef Goedertier (Vlaams Verbond van Cultuurverenigingen), Gaston Maquoi (VNZ), J. Otquet (Vlaams Nationale Blauwvoetbond), Max Lampaert (Vlaamse Kinderzegen), Jef Van de Wiele (DeVlag). Enkele onder hen waren mogelijk (geheim) lid van het VNV, de meesten bewogen zich zeker in de kringen van de Vlaamse Concentratie. Dat geldt ook voor de vertegenwoordigers van beroepsverenigingen: Huib Hoste (Vlaamse Architectenvereniging), Van Boxstaele (Vlaamse Ingenieursvereniging), Norbert De Vreese (Syndicale Kamer der Bouwmeesters), R. Boodts (Vlaamse Landbouwkundige Ingenieurs), F. Uytterhoeven (Leraatsbond Officieel Middelbaar Onderwijs [OMO]), Libbrecht (Vlaams Geneesherenverbond), Jef Van Dingenen (Bond Vlaamse Ambtenaren en Beambten). Voorts nog schrijvers, schilders, beeldhouwers, musici en acteurs. Enkele bekende namen: Staf Bruggen, Jozef Simons, Jozef Cantré, Prosper De Troyer, Arthur Meulemans, Jef Van Hoof, Dirk en Gerard Baksteen, Gaston Feremans, Armand Preud'homme, Urbain Van de Voorde. Een handvol professoren en docenten van de RUG ondertekenden de oproep[102]. Naast de hierboven al genoemde Daels en Leurs: Herman De Vleeschauwer, A. De Waele, Leo Elaut[103], V. Evrard, Jules Meuwissen, Jos Maes, L.H. Van Houteghem, M. Verdonck, Geo Van de Voorde. Ten slotte veel artsen, advocaten en leraren.

Veel verrassingen biedt de lijst van ondertekenaren niet. Het zijn vrijwel uitsluitend Vlamingen die als nationalisten bekendstonden of die sterk aanleunden bij het Vlaams-nationalisme. Bekende figuren die zich voor de oorlog tot de echte tegenstrevers van het VNV rekenden, zijn op de vingers van één hand te tellen. De verruimingsoperatie scheen grosso modo alleen aan te slaan in het milieu van vlaamsgezinden en Vlaams-nationalisten dat zich tussen de KVV en het VNV bevond. Men zou kunnen zeggen dat de Volksbeweging de bekroning scheen van de concentratiepolitiek zoals Staf De Clercq en zijn geestelijk raadsman Odiel Spruytte zich die in 1937 hadden voorgesteld. Het overlijden van Spruytte, november

1940, kan misschien symbolisch worden genoemd. Alleen de ex-BWP'er Edgard Delvo springt uit de band, maar hij was een alleenstaand geval. Er was geen sprake van een toestroom van socialisten naar het VNV. Delvo was voor de oorlog algemeen secretaris van de Centrale voor Arbeidersopvoeding. In zijn memoires schrijft Delvo dat hij na zijn terugkeer uit Frankrijk door Victor Leemans - die hij al langer kende - werd uitgenodigd toe te treden tot de Volksbeweging. Na één gesprek met Staf De Clecq was Delvo overtuigd. Hij begon aan een steile carrière. Delvo getuigt nog dat hij probeerde Hendrik De Man te overtuigen, toe te treden tot de Volksbeweging maar dat De Man zijn houding scherp afkeurde en verklaarde de Volksbeweging hardnekkig te zullen bekampen[104].

Wat de ideologische lijn van de Volksbeweging betreft, verwees Staf de Clercq naar de vooroorlogse lijn van het VNV:

'Nu de partijbanden werden verbroken, nu duizenden en tienduizenden uit de leugen van de partijdemocratie werden verlost, heeft het VNV de plicht de weg aan te duiden bij de uitbouw van de nieuwe volksgemeenschap. [...]

Alleen het VNV heeft in de ineenstorting van het oude [...] noch zijn doelstellingen, noch zijn programma te verloochenen. Het was de levende kracht tegen de onnatuurlijkheid van de Belgische Staat, het was de bekende stormram tegen het vermolmde partijwezen.'

Om de samenwerking met de nationaal-socialistische bezetter te belichamen moest het VNV, zoals De Clercq betoogde, zijn vooroorlogse programma nauwelijks geweld aandoen. In de stichtingsproclamatie al liet de partij zich kennen als een besliste tegenstander van een democratisch bestel. Van meet af aan noemde het VNV zich de emanatie van de Vlaamse volkswil. Niet alle VNV'ers aanvaardden de ultieme consequentie van die opvattingen, de VNV-leider bleef ze steeds verdedigen. Hij verkondigde niets nieuws toen hij het VNV de kern van een volksbeweging noemde die het politieke leven in Vlaanderen zou monopoliseren. De Volksbeweging zou ook de nationale doelstellingen van het VNV uitdragen. De oproep zelf bevatte alleen een uitval naar de Belgische staat. De Grootnederlandse doelstelling ontbrak. De Clercq had blijkbaar lering getrokken uit de weigering die zijn 11-juli-rede te beurt was gevallen. Ze zou wel tot uiting komen tijdens de campagne én ook het failliet van de Volksbeweging betekenen.

Gedurende enkele weken zou de Volksbeweging buitengewoon actief zijn. In een twintigtal steden werden grote volksvergaderingen gehouden. *Volk en Staat* kondigde ze aanvankelijk aan in een opvallende opmaak. In feite ging het om VNV-vergaderingen. De Volksbeweging was immers alleen maar een naam. Een aparte organisatie bestond niet. Bij de sprekers treft men naast enkele vooraanstaande VNV'ers vooral ook nieuwe namen aan. Zeer actief was Edgard Delvo die het woord voerde op de helft van de vergaderingen. Ook Wies Moens trad enkele malen op. Twee opvallende namen bij de sprekers zijn die van de toekomstige DeVlag-leider Jef Van de Wiele en van de oprichter van de Vlaamse SS, René Lagrou. August Borms, Filip De Pillecijn en Piet Meuwissen spraken een enkele keer. Van de VNV'ers was vooral Reimond Tollenaere actief. Hij voerde het woord op zowat alle bijeenkomsten van de Volksbeweging. Voorts treft men o.m. Hendrik Elias en Ward Hermans bij de sprekers aan. De Volksbeweging scheen dus de Vlaams-nationale collaboratie grotendeels te overspannen. 'Eenheid' was ook de voornaamste boodschap die de sprekers verkondigden. Maar de boodschap had niet voor iedereen dezelfde

inhoud. Wanneer Reimond Tollenaere op 15 augustus 'vrienden uit alle partijen van vroeger' tot eenheid opriep, dan bedoelde hij eenheid in en rond het VNV. Het valt te betwijfelen of René Lagrou die dag in zijn toespraak 'de grootse en schone Vlaamse eenheid' op dezelfde manier interpreteerde. Voor hem was het VNV een van de partijen 'van vroeger' die hadden uitgediend. Tekenend is bijv. dat Lagrou zei dat Borms het teken tot eenheid zou geven. Over Staf De Clercq geen woord. Veelzeggend is een artikel van J.M. Liesenborgs (Climax *De Dag*. Hij was een van

de ondertekenaren van de oproep om tot de Volksbeweging toe te treden onder de titel ‘Waar blijft de leider?’ Hij betoogde dat er nood was aan een door iedereen aanvaarde leider[105].

De leider van het VNV was opvallend afwezig in die hele campagne van de Volksbeweging. Dat was meer dan een teken aan de wand. De afwezigheid van De Clercq bewees dat de Volksbeweging op wankele gronden berustte. Als de Volksbeweging neerkwam op een verruiming van het VNV dan zou Staf De Clercq automatisch de leider van de beweging worden en automatisch de leider van het Vlaamse volk. Het is duidelijk dat niet iedereen in de Volksbeweging het zo begreep. Om dat fundamentele verschil van mening niet aan de oppervlakte te laten komen, bleef de VNV-leider op de achtergrond. Het spreekt vanzelf dat zo'n struisvogelpolitiek niet was vol te houden.

De Volksbeweging was hoe ook al dood en begraven nog voor ze goed van start kon gaan. Het Militaire Bestuur gaf de doodsteek door een vergaderverbod af te kondigen. Nog tot half september hadden vergaderingen plaats, maar die waren al langer gepland. Al vanaf eind augustus werden geen nieuwe vergaderingen meer aangekondigd. Sommige aangekondigde vergaderingen gingen gewoon niet door. Vanaf 25 augustus berichtte *Volk en Staat* niet langer opvallend over de bijeenkomsten. De aankondigingen verschoven van de voorpagina naar de rubriek ‘Uit de Beweging’. Op die manier waren de zg. ‘volksvergaderingen’ eind augustus al gewone VNV-vergaderingen geworden. Er verschenen nog maar korte, weinigzeggende verslagen over de bijeenkomsten. Op 4 september publiceerde *Volk en Staat* het bevel van Staf De Clercq aan alle VNV'ers om zich met alle krachten te wijden aan de uitbouw van het VNV. ‘Allen in de rangen van het VNV’, blokletterde *Volk en Staat*. De Volksbeweging was niet meer.

Officieel werden veiligheidsredenen opgegeven voor het niet langer organiseren van grote volksvergaderingen. Door de ‘slag om Engeland’ woedde toen de luchtoorlog en Engelse bommenwerpers maakten ook het Belgische grondgebied onveilig. Dat dit de werkelijke reden zou zijn voor het verbod is beslist onjuist.

De Volksbeweging werd door het Militaire Bestuur gefnuikt om politieke redenen. In zijn *Tätigkeitsberichte* over de maanden augustus en september schreef Reeder er geen woord over. De reden voor dat afkeurende stilzwijgen staat klaar en duidelijk vermeld in het *Jahresbericht* aan het OKH, augustus 1941, waarin de MV-Chef terugblikte op het beleid van het Militaire Bestuur[106]. Het VNV nam in augustus 1940 nog geen houding aan die Reeder bevredigde. De Grootnederlandse doelstelling en de angst voor verduitsing stonden ‘einem freien und rückhaltlosen Bekenntnis zur Schiksalsmäßigen Verbundenheit Flanderns mit Deutschland’ in de weg. Reeder verwees ook naar het feit dat het VNV zich voor de bezetting herhaaldelijk had gedistantieerd van het nationaal-socialistische Duitsland. Om die redenen besloot Reeder af te wachten en het VNV af te remmen.

Had de Volksbeweging enige kans op slagen gehad indien de bezetter haar de ruimte had gegeven? Hendrik Elias meende na de oorlog dat de Volksbeweging waarschijnlijk hoe dan ook zou mislukken. Een van de redenen daarvoor was volgens hem het feit dat het VNV in geen enkel opzicht aantrekkingskracht had op de socialistische achterban[107].

Toch kan men zich afvragen of het VNV er niet zou in geslaagd zijn een groter deel van de Vlaamse katholieke aanhang in te palmen. Bepaalde tekenen in dit milieu wezen op een zekere bereidheid tot samenwerken. Zo onderhandelde op 16 augustus de algemeen secretaris van het VNV, Ernest Van den Berghe, met de secretaris van het Davidsfonds, Eduard Amter. Ook de voorzitter van de VTB, Jozef Van Overstraeten, nam aan het gesprek deel. Amter beschouwde Van Overstraeten als dé raadsman van het VNV inzake culturele aangelegenheden. Na het gesprek ondertekende Amter de oproep van de Volksbeweging. Hij was er blijkbaar van overtuigd dat in de gegeven omstandigheden het Davidsfonds alleen maar kon overleven door een akkoord met het VNV. Dat blijkt nog eens duidelijk uit een nota ten

gerieve van het hoofdbestuur om zijn ondertekening van het manifest van de Volksbeweging te legitimeren:

'Indien Duitsland het wint, schijnt [het] VNV het, in Vlaanderen, te halen. In het andere geval, meen ik Vlaanderen en [de] Vlaamse strijd reddeloos verloren.'

Lode Wils besluit dat Amter 'Vlaanderen' gelijkstelde met het Vlaams-nationalisme[108]. Amter zou na overleg met sommige leden van het hoofdbestuur zijn handtekening terugtrekken. Misschien werd hij op de hoogte gebracht van de richtlijnen van 'Mechelen': in geen geval samenwerking met het onvaderlandse VNV. Uit de hele context blijkt dat het Davidsfonds in de eerste plaats probeerde zijn belangen en integriteit veilig te stellen in de strijd om de macht in de culturele sector. De afdelingen werden eraan herinnerd dat ze niet mochten toetreden tot andere organisaties. Het neemt niet weg dat voor vele gewone leden het manifest begrepen werd als een steunbetuiging aan de campagne voor de Volksbeweging en dat Amter aanstuurde op een samenwerking met het VNV.

Nog betekenisvol voor het klimaat bij de katholieke vlaamsgezinden was dat in de eerste nummers van het sinds oktober 1940 opnieuw verschijnende *Nieuw Vlaanderen*, het concentratiecongres van juli 1936 werd opgerakeld. J.M. Liesenborghs schreef op 5 oktober in 'Bij de kentering der tijden' dat de tijd van het liberalisme voorbij was en dat een nieuwe orde een totale omwenteling in de beschaving zou meebrengen. De houding van VOS is eveneens van belang. Deze vereniging was wijdvertakt en had een brugfunctie tussen Vlaams-nationalisten en katholieke vlaamsgezinden. Op 9 augustus 1940 verscheen in diverse kranten een bijdrage van voorzitter Germain Lefever. Onder de titel 'VOS en de nieuwe tijd' lezen wij dat VOS wou meewerken aan een nieuwe orde, onder één leiding. Lefever had het over de vermolmde en verouderde democratische regimes die voorgoed verleden tijd waren en over een nieuwe economische orde op het Europese vasteland[109].

Men mag bij dit alles niet vergeten dat tijdens de campagne voor de Volksbeweging *Volk en Staat* om de haverklap uitpakte met een bericht over de benoeming van een VNV'er, of van iemand die bij het VNV aanleunde. Er waren de al gesignaleerde benoemingen van Victor Leemans, Michiel Bulckaert, Gerard Romsee en Paul Beeckman, alle in augustus 1940. Nog andere leden van de Volksbeweging werden in augustus en september met een ambt bekleed. Staf Bruggen werd directeur van de Nederlandse Schouwburg in Gent, Piet Meuwissen leider van de Landbouwcorporatie, Herman De Vleeschauwer lid van de Commissie van Toezicht op de Taalwetten. Vier leden van de Vlaamse Ingenieursvereniging, waarvan de secretaris zich bij de Volksbeweging had aangesloten, werden benoemd tot provinciaal commissaris voor de Wederopbouw. Leo Wouters die nog aan de wieg van het VNV had gestaan, werd adjunct-commissaris voor Prijzen en Lonen. Op lagere echelons, o.m. op gemeentelijk vlak, werden evenzeer VNV'ers en Vlaams-nationalisten benoemd.

In werkelijkheid gebeurden al die benoemingen zonder dat de VNV-leiding er hoe dan ook bij betrokken werd. Voor buitenstaanders had het er alle schijn van dat de partij nu de lakens zou uitdelen. De gewone VNV-militanten zelf zagen hun partij in ieder geval op weg naar de macht. Het kon niet vlug genoeg gaan. Op het VNV-secretariaat regende het klachten over het feit dat de oude garde op haar plaats bleef. Vele VNV'ers stonden te dringen om hun plaats in te nemen. Ernest Van den

Berghe zag zich verplicht de VNV-arrondissementsleiders een circulaire te zenden waarmee hij de opdracht gaf te reageren tegen de geruchten als zou de VNV-leiding de benoemingen in de Belgische overheidsdiensten bepalen. Dat was helemaal niet het geval, waarschuwde de algemeen secretaris[110]: 'Het VNV heeft noch de leiding, noch de macht. De leiding van het VNV spant al haar krachten in om de macht te veroveren en tracht middelwijl broksgewijze de vesting binnen te dringen.'

De VNV-leiding kon zich na het verdwijnen van de Volksbeweging beraden hoe ze het vertrouwen van het Militaire Bestuur kon winnen. Het was de noodzakelijke voorwaarde

om te kunnen participeren aan de macht. De toenadering tussen het VNV en het Militaire Bestuur zou er uiteindelijk komen onder invloed van een nieuwe factor: de SS verschijnt op het politieke toneel.

Eindnoten:

93 *Volk en Staat*, 12, 14, 20, 24, 25, 26 en 31 juli 1940.
94 PAB, Ausland, 'Politik Belgien, 23 A.g. Lageberichten, Bd. 1. Der Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich - MV Ch. an OKH', 31 juli 1940. Bij het document werden twee bijlagen gevoegd: de 11-juli-boodschap van Staf De Clercq en de oproep van Frans Daels. Cf. supra, pp. 95-97. Het document werd zonder bijlagen in een Nederlandse vertaling gepubliceerd door *Knack*, 29 november 1972. Albert De Jonghe analyseerde het kritisch: De strijd [...], deel 2, pp. 10-15.
95 A. De Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België*, pp. 186-213; Id., De strijd [...], deel 2, pp. 8-12.
96 De oproep is gedagtekend 10 augustus 1940. Gepubliceerd door J. Van Dingenen, Op weg naar de Volksbeweging, in: *Broederband*, jg. 18, 1982, 5, pp. 10-11.
97 Eigen verzameling documenten, Brief van [Jozef Goossenaerts] aan Reimond Tollenaere, 12 augustus 1940. Cf. infra, p. 468.
98 KA, Dossier Volk en Staat. Getuigenis van commissaris Georges Block, 11 december 1945. Cf. supra, p. 334. Block getuigde dat Parasie, vergezeld van een SD'er, het dossier kwam opeisen. Of hij daartoe werkelijk van de SD een opdracht had gekregen, wist Block niet.
99 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
100 De beheerder-directeur van *Volk en Staat*, uiteraard lid van het VNV, werd vermeld als secretaris van de Volksuniversiteit Herman Van den Reeck.
101 Ook Eduard Amter, secretaris van het Davidsfonds, ondertekende de oproep. Zijn naam werd niet gepubliceerd omdat hij vrijwel onmiddellijk zijn handtekening terugtrok. Cf. infra, p. 442.
102 Dat men geen enkele Leuvense hoogletaar aantreft, wekt geen verbazing gezien de ondubbelzinnig afwijzende houding van de Belgische bischoppen tegenover het VNV. Cf. infra, p. 376.
103 Leo Elaut werd aangezocht door Frans Daels die hem verzekerde dat een ondertekening van het manifest hoegenaamd geen aansluiting bij het VNV inhield: Eigen verzameling documenten, Brief van Frans Daels aan Leo Elaut, 1 augustus 1940.
104 E. Delvo, *De mens wikt* [...], pp. 120-122.
105 *De Dag*, 22 augustus en 12 september 1940. Geciteerd bij J. Van Dingenen, De Volksbeweging mislukt, in: *Broederband*, jg. 18, 1982, 9-10, p. 17.
106 GRMA, Roll 104. 'Jahresbericht' van Eggert Reeder aan het OKH, afgesloten in augustus 1941, 727. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 14.
107 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
108 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 164-171. Cf. infra, p. 442.
109 G. Provoost, *De Vossen* [...], pp. 122-124.
110 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Algemeen secretaris, Mededeling aan de arrondissementsleiders nr. 26, 9 oktober 1940.

1.4 De SS treedt aan in Vlaanderen

Al van bij het begin van de bezetting werd het VNV beconcurreerd door groepjes en individuen die een radicale nationaal-socialistische en/of Grootduitse collaboratie

voorstonden. Veelal ging het om groepen en personen die al voor de oorlog actief waren en opereerden in de marge van het VNV. Ze stelden niet veel voor en hadden nauwelijks enige aanhang. In zijn rapport over de *Flamenfrage*, 31 juli 1940, gaf Reeder een overzicht van deze splintergroepen. Zijn schampere oordeel over het optreden van de leider van de 'Nationaal Socialistische Duitse Arbeiderspartij' zette de toon. De 35-jarige Bert Marckx uit Antwerpen reed in Vlaanderen rond, gerooid met een allegaartje aan nazi-kentekens en een *Wehrmachtsausweis*. Hij beweerde rechtstreeks uit Berlijn, van de hoogste partijinstanties, opdracht te hebben gekregen partij-afdelingen op te richten. 'Harmloser', schreef Reeder, was de 'Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij' (NSVAP) o.l.v. de 25-jarige Antwerpenaar Frans Van Dijck[111]. De NSVAP gaf de brochure 'Thans slaat het uur' uit, de tekst van een lezing van Maurits Lambreghts, de gewezen Antwerpse VNV-arrondissementsleider. Lambreghts zou deze nationaal-socialistische geloofsbelijdenis in Antwerpen hebben uitgesproken op 23 mei 1940. Volgens verklaringen van Van Dijck verenigde de NSVAP verscheidene vooroorlogse Grootduitse en nationaal-socialistische groepen: de 'Nederduitse Jeugd', de 'Vrienden van het nieuwe Duitsland', 'De Adelaar' en de 'Vlaamse Arbeiderspartij'[112]. Het klonk indrukwekkend. In werkelijkheid telde de NSVAP ongeveer honderd leden. Dat was toch nog drie keer meer dan de Nationaal Socialistische Beweging van ene Seghers, ook al uit Antwerpen. Zijn groep zou, volgens Reeder, al zijn opgegaan in de 'Nationaal Socialistische Beweging in Vlaanderen' (NSBIV). De NSBIV werd opgericht door de Antwerpse advocaten Joz. Strijckers en Dries Van Rompaey. Beiden waren actief geweest in de Antwerpse Kristelijke Vlaamse Volkspartij, destijds opgericht tegen de Frontpartij. Daarnaast hield de oudactivist Piet Van Rossem zich onledig met een Nationaal Socialistische Beweging Vlaanderen. Van Rossem woonde in Zwolle, zijn zoon studeerde in België. Zo konden de Van Rossems de gesloten grens tussen België en Nederland toch oversteken. Vader en zoon Van Rossem pakten uit met een zg. opdracht van de Nederlandse NSB-leider Anton Mussert. Mussert had in augustus 1940 Piet Van Rossem inderdaad 2.000 gulden steun toegezegd om een werking in Vlaanderen op te starten, een som die hij in twee schijven ontving[113]. Herman Van Puymbrouck dook ook onmiddellijk op. Op 1 juni 1940 verscheen van zijn hand de brochure *Vlaanderen in de nieuwe wereldorde* waarin hij betoogde dat het Germaanse Vlaanderen de Westmark moest worden van het nationaal-socialistische Duitse Rijk. Van Puymbrouck viel het VNV frontaal aan, net zoals de andere Grootduitse groupuscules het deden.

Al deze, hoofdzakelijk Antwerpse initiatieven waren niet echt verontrustend voor het VNV. De impact van de groepjes was miniem en ze kregen geen steun van de bezetter. Voor de Duitsers waren ze totaal onbruikbaar wegens hun hopeloze verdeeldheid.

Veel ernstiger was de oprichting in september 1940 van de Algemene-SS Vlaanderen, door René Lagrou, een Antwerpse advocaat van Westvlaamse oorsprong. Ernstiger, omdat spoedig zou blijken dat de organisatie over machtige bescherming beschikte. René Lagrou kwam net zoals Joz. Strijckers en Dries Van Rompaey uit de Christelijke Vlaamse Volkspartij. In 1936 stond hij in Mechelen op de Vlaams Nationaal Blok-lijst op de tweede plaats, na Ward Hermans met wie hij bevriend was. Lagrou heeft nadien geen rol meer gespeeld in het VNV. De relatie tussen hem en de VNV-leiding was ronduit slecht. Niettemin zou hij in sep-

tember 1939 het VNV-lidmaatschap aanvragen, althans volgens een naoorlogse getuigenis van Hendrik Elias. Het gebeurde door middel van een briefkaart vanuit Berlijn. Dat Lagrou lid wilde worden van het VNV lijkt te kloppen want in september 1939 waarschuwde Hendrik Borginon Staf De Clercq dat de komst van Lagrou 'het uitgangspunt [zou] worden van eindeloze intriges en moeilijkheden'[114]. Lagrou werd in mei 1940 als verdachte naar Frankrijk gebracht. Na zijn terugkeer werd hij buitengewoon actief, o.m. als woordvoerder van de weggevoerden en als secretaris van de Bormscommissie. Deze commissie was een gevolg van de 'Herstelverordening' van 6 september 1940 die voorzag in een schadevergoeding voor de activisten. Borms zat de commissie voor.

Ter gelegenheid van een grote Bormshulde in Brussel, 11 augustus 1940, sprak Lagrou een rede uit die door de VNV-leiding werd ervaren als een oorlogsverklaring[115]. Zowat de hele VNV-leiding was die dag in Brussel aanwezig. Het was de dag dat Staf De Clercq de Volksbeweging lanceerde. Lagrou klaagde er de stuurloosheid aan die hij na zijn terugkeer uit Frankrijk in Vlaanderen had aangetroffen. Daar zou verandering in komen. Alleen de jeugd was opgewassen tegen de grote opdracht die wachtte[116]:

'Thans willen wij [...] in een nieuwe Westeuropese ordening waarin onze wezensgeaardheid erkend blijft ingeschakeld worden. Het organisch uitgebouwde Europa [...] hersteld te zien; onze gewesten als levend deel daarin nationaal-socialistisch te ordenen: heerlijke taak voor deze jeugd.'

Een maand later werd Lagrou de leider van een organisatie die op uitdrukkelijk bevel van Adolf Hitler werd opgericht: de Algemene-SS Vlaanderen.

De oprichting van de Algemene-SS Vlaanderen was het rechtstreekse gevolg van de infiltratiepolitiek van de SS in België. De *Reichsführer-SS* sprak Hitler voor het eerst over de oprichting van een Vlaamse SS toen hij op 23 augustus 1940 verslag uitbracht over de werving voor de sedert 25 mei opgestelde *SS-Standarte Westland*. In deze *Waffen-SS*-eenheid konden Vlamingen en Nederlanders in dienst gaan. In feite kan de oprichting van deze eenheid, nog voor de capitulatie van het Belgische leger, beschouwd worden als de eerste politieke daad van de SS in het bezette land. De SS streefde met de werving van Germaanse vrijwilligers in de eerste plaats politieke doeleinden na. De *Waffen-SS*-vrijwilligers moesten de speerpunt vormen van een *Heim-ins-Reich*-beweging. Ze waren een belangrijke troefkaart voor een politiek op lange termijn. Op korte termijn en in een ander verband was de *Waffen-SS*-werving in Vlaanderen voor Heinrich Himmler meteen een middel om door te dringen in het ambtsgebied van *Militärbefehlshaber* von Falkenhausen.

Hitler gaf Himmler zijn fiat om met de oprichting van de Algemene-SS Vlaanderen een tweede zuiver politieke geleding van zijn organisatie in het ambtsgebied van von Falkenhausen operationeel te maken. De SS-invloed was ook al van in den beginne aanwezig geweest in de vorm van de SIPO-SD, op het terrein van de *Militärbefehlshaber*[117]. Doordat de *Reichsführer-SS* tegenstand verwachtte, schermde hij met een uitdrukkelijk bevel van Hitler. Eind september 1940 zond hij Gottlob Berger, de leider van het *SS-Hauptamt*, naar Brussel om de militairen gerust te stellen. Omstreeks dezelfde tijd begon René Lagrou als leider van de Algemene-SS Vlaanderen met de werving voor de *Waffen-SS*[118]. Over de voorafgaande gesprekken tussen René Lagrou en de SS-leiding is niets bekend. Wanneer en door wie werd Lagrou

aangezocht? Of bood hij zichzelf aan? Lagrou liet aan wie het wilde horen weten dat hij optrad in opdracht van Hitler zelf. Dat was juist in zoverre dat Hitler zelf von Falkenhausen inlichtte over de stichting van de Algemene-SS Vlaanderen. Over Lagrou sprak hij met geen woord.

De komst van de Algemene-SS Vlaanderen verontrustte het Militaire Bestuur ten zeerste. Midden oktober reisde Berger opnieuw naar Brussel om de plooien glad te strijken. Hij sprak er met Reeder die van toen af de onderhandelingen voerde tussen de SS en het Militaire Bestuur. Berger zond een verslag van dit gesprek aan Himmler. Volgens dit verslag zou

Berger hebben meegedeeld dat de Algemene-SS Vlaanderen een 'überparteiliche Organisation' in het Vlaamse land was die alle Vlamingen zou groeperen die bereid waren 'sich für die Schaffung eines großgermanischen Reiches einzusetzen'[119].

Op het terrein zou de Algemene-SS Vlaanderen in de eerste plaats het 'separatistische en klerikale' VNV bekampen en daardoor de collaboratie van die partij diepgaand beïnvloeden. Berger had geen ongelijk waar hij beweerde dat 'durch die Gründung der Allgemeine SS als "Partei" [...] der VNV gezwungen [wurde] nach unserem Kurs zu marschieren'[120].

Het verschijnen van de SS op het politieke terrein in Vlaanderen betekende het begin van een bittere strijd binnen de collaboratie. Albert De Jonghe heeft in zijn grondleggende reeks artikelen over de infiltratie van de SS in België geschreven dat het kamp van de politieke collaboratie in Vlaanderen er tot in zijn grondvesten door werd aangetast. Het ene kamp beschouwde het andere als 'vijand'[121]. Het is volstrekt niet overdreven uitgedrukt.

De eerste acties van de Algemene-SS Vlaanderen bestond uit een werfcampagne voor de *SS-Standarte Westland*. René Lagrou slaagde er in 455 kandidaten te vinden. Na strenge keuring werden 45 mannen geselecteerd die op 27 september 1940 vertrokken naar een opleidingskazerne van de *Waffen-SS* in München[122]. Militair gezien had deze werving toen niet de minste betekenis. De bedoeling was een militair gedrild en geïndoctrineerd politiek elitecorps te vormen. Op 7 december 1940 verscheen voor het eerst *De SS-Man*, het *Kampblad voor de Algemene Schutscharen Vlaanderen*. Het blad stak de bedoelingen van de Algemene-SS Vlaanderen niet onder stoelen of banken. Het werd een wekelijkse aanval op het VNV. Hoofdredacteur was de gewezen VNV-arrondissementsleider Ward Hermans. Samen met René Lagrou stond hij aan de wieg van de Algemene-SS Vlaanderen. Uit hoofde van zijn vooroorlogse houding baart Hermans' toetreding tot de SS weinig verwondering. Hetzelfde geldt voor Herman Van Puymbrouck. Vooralsnog kon de Algemene-SS Vlaanderen niet bogen op de openlijke steun van bekende namen in Vlaanderen.

De organisatie scheen wel een relatief succes te hebben bij de basis. In november 1940 beweerde Berger dat er al 900 aanmeldingen waren en dat er dagelijks 50 leden bij kwamen[123]. In zijn activiteitenverslag over december 1940 schreef Reeder dat de Algemene-SS Vlaanderen al 3.200 leden telde[124]. Hij voegde eraan toe dat vele 'zweifelhafte Elemente' waren toegetreden en dat een selectie volop aan de gang was, waarna 700 à 1.000 leden zouden overblijven. Bij het relatieve succes van de Algemene-SS Vlaanderen moet rekening worden gehouden met het feit dat vooraanstaande Vlaamse SS'ers een belangrijke rol speelden bij de repatriëring van de Vlaamse krijgsgevangenen. Vooral Ward Hermans moet hier worden genoemd. Hij bemiddelde in november 1940 bij Rudolf Hess, waardoor vanaf november 1940 Vlaamse krijgsgevangenen versneld werden vrijgelaten. Over het principe van die vrijlating was door Hitler al vroeger beslist[125]. Uit diverse documenten blijkt dat de Vlaamse SS-leiding haar geprivilegieerde bemiddelingsrol gebruikte om bij de krijgsgevangenen SS-leden te werven. SS-leiders gaven de namen door van 'krijgsgevangenen in aanmerking komend voor de Algemene-SS'[126].

Het optreden van de Algemene-SS Vlaanderen had twee belangrijke gevolgen, die verband met elkaar hielden. Enerzijds zou het VNV zich in de spiraal van het politieke opbod mengen, anderzijds zag het Militaire Bestuur zich verplicht het tactische

bondgenootschap met het VNV nieuw leven in te blazen. Reeder had het VNV nodig in zijn strijd tegen de infiltratie van de SS binnen zijn ambtsterrein. Hij bekleedde weliswaar als hoog ambtenaar 'ehrenamtlich' een hoge graad in de SS. De studies van Albert De Jonghe tonen echter onomstotelijk aan dat Reeder zich hardnekkig verzette tegen het in zijn ogen schadelijke *Hineinregieren* van de SS. Het *Hineinregerieren* leidde in Reeders ogen tot een beleid dat 'Nebeneinander', 'Durcheinander' en 'Gegeneinander' werd gevoerd en dus tot een bestuurlijke chaos die rampzalig zou worden. Zijn *Tätigkeitsberichte* (activiteitsverslagen) zijn een doorlopend

bewijs van zijn volgehouden verzet tegen de SS[127]. Het bondgenootschap tussen het Militaire Bestuur en het VNV was evenwel een tactisch bondgenootschap. Reeder verdedigde alleen de belangen van het VNV wanneer het in zijn strategie paste. Reeder was daarom niet tegen de oprichting van de Algemene-SS Vlaanderen; integendeel, het stelde hem in staat het VNV onder druk te zetten en bruikbaarder te maken voor zijn politiek. Reeder was er wel tegen dat de nieuwe organisatie niet onder zijn controle viel en de ambitie koesterde de politieke leiding op zich te nemen. Om die reden haalde hij de banden met het VNV weer aan.

Eindnoten:

111 De NSVAP bestond al voor de oorlog: D. Martin, *De Vijfde Kolonne: mythe en realiteit* [...], pp. 128-129.
112 *De Grootduitse Beweging in Vlaanderen. NSVAP. Vóór en ná 10 mei 1940*, Antwerpen, NSVAP, [1940].
113 RIOD, NSB-Archief, 57 f. Correspondentie tussen Piet van Rossem en Van Bilderbeek, juni-september 1941. Van Bilderbeek was hoofd van de Afdeling Financiën van de NSB. Van Rossem vroeg in juni 1941 de uitbetaling van de tweede schijf van 1.000 gulden. Cf. infra, p. 474.
114 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 29 september 1939.
115 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
116 *Volk en Staat*, 12 augustus 1940.
117 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 1, pp. 9-32.
118 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 18-20.
119 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 22.
120 BAKS, NS 19 (neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 23 juni 1941. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 23.
121 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 22-23.
122 B. De Wever, *Oostfronters* [...], p. 36.
123 BAKS, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 5 november 1940.
124 GRMA, Roll 103. TB nr. 12, 3 januari 1941, 666.
125 Cf. supra, p. 362. A. De Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België* [...], pp. 430 en 453.
126 ARA, KA, Dossier Ward Hermans, Bundel 208. Brief van J. Van Pelt aan de Algemene-SS Vlaanderen, 12 oktober 1940.
127 Voor een samenvattend oordeel over de relatie van Reeder tot de SS: A. De Jonghe, De strijd [...], deel 5, pp. 209-211.

1.5 Staf De Clercqs rede van 10 november 1940: het VNV wordt Duitslands bondgenoot

1.5.1 De voorbereiding van de rede

Het VNV bevond zich in oktober 1940 in een merkwaardige positie. De partij was politiek al twee keer afgewezen door de nieuwe machthebbers. Dat nam niet weg dat de bezetter VNV'ers en Vlaams-nationalisten op de hoogste posten van het land installeerde. De partij scheen hiermee voor de buitenwereld op weg naar de macht.

De partijleiding zelf onderging de gebeurtenissen en zag zich verplicht de volgelingen te waarschuwen tegen een al te groot optimisme. Men kan zich afvragen of Staf De Clercq niet met lede ogen het afvloeien constateerde van zijn beste krachten naar Belgische overheidsdiensten. Dat Gerard Romsee na zijn aanstelling tot waarnemend gouverneur van Limburg niet langer de vergaderingen van de VNV-leiding bijwoonde, moet voor De Clercq een teken aan de wand zijn geweest[128]. De op gang komende bestuurlijke collaboratie betekende in geen geval dat het *point of no return* was bereikt. De VNV-leiding kon in oktober 1940 nog vele kanten uit.

Op 10 november 1940 deed de VNV-leider tijdens een redevoering in Brussel de definitieve keus. Hij besliste dat het VNV onvoorwaardelijk zou samenwerken met Duitsland. Zijn beslissing bracht duizenden van zijn volgelingen in een impasse. Een weg terug was er niet meer voor hen.

Voor de verklaring van De Clercqs belangrijke rede van 10 november 1940 moet men zowel interne als externe factoren in rekening brengen.

Het is duidelijk dat Staf De Clercq op 10 november een deel van zijn Raad van Leiding[129] buitenspel had gezet. Zijn rede maakte een collaboratie in de vorm van een coalitie met Belgische machtsgroepen onmogelijk.

De Raad van Leiding werd in de loop van oktober gevoelig uitgebreid. Wellicht om de mislukking van de Volksbeweging te camoufleren besliste Staf De Clercq - of de andere leden van de Raad van Leiding werden geconsulteerd dan wel mee beslisten is niet bekend - op 23 oktober 1940 de Raad van Leiding uit te breiden. Frans Daels, Edgard Delvo, Reimond Speleers en Jeroom Leuridan werden als leden opgenomen[130]. Enkele dagen later trad ook Jan Timmermans toe. Ik zal hieronder op deze wijziging van de VNV-leiding nader ingaan. Gerard Romsee woonde sinds augustus de vergaderingen niet meer bij. De top van het VNV onderging dus een serieuze wijziging. Dit had twee gevolgen. Enerzijds werd de effectieve macht van het orgaan uitgehold. De leider besliste autonomer dan vroeger. Anderzijds taande de invloed van de gematigde vleugel. Bij de voorbereiding van de rede van 10 november heeft De Clercq Hendrik Elias, Gerard Romsee en Ernest Van den Berghe compleet genegeerd. Zijn voornaamste raadgevers waren Reimond Tollenaere en Edgard Delvo. De andere nieuwe leden van de Raad van Leiding hadden geen noemenswaardige inbreng.

Tollenaere en Delvo bereidden de VNV'ers voor op de rede van 10 november. In oktober publiceerden ze voortdurend artikelen over het nationaal-socialisme[131]. Tollenaere spande

zich in om uit te leggen hoe het Germaanse Rijk van de Duitse natie overeenstemde met de politieke doeleinden van het VNV en waarom het VNV nu eigenlijk tegen de joden was. Het begrip nationaal-socialisme was toen al, zoals we verder zullen zien, in een nieuw ontwerp van het VNV-programma geïntegreerd. Niemand van de Raad van Leiding had bezwaren. Er is ook geen spoor van protest tegen de artikelen van Tollenaere en Delvo. Ook niet vanwege de nieuwe leden van de Raad van Leiding. Integendeel. Hun toetreding werd geproclameerd op een moment dat *Volk en Staat* alle registers opentrok om de nationaal-socialistische en de Grootgermaanse lotsbestemming van het VNV te beklemtonen. Bij de kaders en de militanten was er blijkbaar weinig of geen tegenstand, althans men vindt er geen enkel spoor van terug.

Bij de externe factoten moet op de eerste plaats de opkomst van de Algemene-SS Vlaanderen worden vermeld. Het was zonder twijfel een belangrijke reden voor de VNV-leider om opnieuw te streven naar een akkoord met het Militaire Bestuur. Hij was genoegzaam ingelicht om de nieuwe concurrent op zijn juiste waarde te schatten. Over de onmiddellijke reactie van De Clercq tegenover de Algemene-SS Vlaanderen is niet zoveel bekend. Elias getuigt dat van in den beginne het lidmaatschap ervan voor VNV'ers verboden werd[132]. Het VNV zou pas na 10 november aan een offensief beginnen tegen de Vlaamse SS.

Ook de politieke activiteit van Leopold III moet hierbij betrokken worden. Het onderhoud van de koning met Hitler vond weliswaar pas negen dagen na De Clercqs rede plaats, eind oktober 1940 wist het Hof al dat de ontmoeting spoedig in het vooruitzicht kon worden gesteld. Op 1 november wist men dat het gesprek binnen veertien dagen zou plaatsvinden. Het is dus niet uitgesloten dat De Clercq lucht kreeg van dit voor hem toch wel verontrustende feit. *Botschaftsrat* von Bargen beweerde dat de reis al voor Leopolds vertrek geen geheim meer was. Toch is het niet zo waarschijnlijk dat De Clercq ervan op de hoogte was. Prominenten die nauw in contact stonden met het Hofzouden niet of pas op het allerlaatste ogenblik, weet hebben gehad van het onderhoud[133].

Ten slotte mogen de ontwikkelingen in Nederland niet onbesproken blijven. Staf De Clercq volgde met belangstelling de verwezenlijkingen van zijn Grootnederlandse collega in het Noorden. Anton Mussert had er ook af te rekenen met de collaboratiebereid heid van een deel van het traditionele establishment. Ook de NSB moest het optreden van de SS gedogen. Maar Mussert werd op 23 september 1940 door Hitler ontvangen[134]. Men kan zich levendig voorstellen dat zoiets De Clercq niet onverschillig liet en dat het hem stijfde in zijn overtuiging dat het VNV nu of nooit moest doorbreken.

Toch is het in de eerste plaats Eggert Reeder die aan de basis ligt van Staf De Clercqs optreden. De komst van de Algemene-SS Vlaanderen verplichtte hem het VNV te reanimeten. In oktober hadden talrijke besprekingen plaats tussen De Clercq en andere leidinggevende VNV'ers enerzijds, Reeder en Schulze, de *Landesgruppenleiter* van de *NSDAP-Auslands-Organisation* die als bemiddelaar optrad, anderzijds. De aanwezigheid van Schulze als vertegenwoordiger van de NSDAP is belangrijk. De Clercq vermoedde in hem een machtig bondgenoot. Over de gesprekken zelf leert het bronnenmateriaal maar weinig. De vraag wie er buiten De Clercq van VNV-zijde aan deelnam, kan niet worden beantwoord. Vooral het al of niet deelnemen van de gematigde vleugel is een belangrijke kwestie. Hendrik

Elias beweerde na de oorlog dat noch hij noch Ernest Van den Berghe op de hoogte was van de inhoud van de rede van 10 november. Houdt dat ook in dat ze niet aanwezig waren tijdens de gesprekken met Reeder en Schulze? Elias bleef hierover erg vaag in zijn naoorlogse getuigenissen.

De gesprekken legden rechtstreeks de grondslag van de belangrijkste politieke cesuur in de geschiedenis van het VNV. Reeders bedoeling was van het VNV een bruikbaar instrument te maken in handen van het Militaire Bestuur. Met het oog daarop diende hij De Clercq ervan te overtuigen dat ‘wesentliche Teile des alten Ideengutes zurückgestellt oder umgefärbt’ moesten worden. Reeder voegde eraan toe dat dit gebeurde ‘ohne daß die

Militärverwaltung in dieser Richtung einen merklichen Druck ausgeübt hat'. Dat is weinig waarschijnlijk. Het lijkt er veeleer op dat Reeder zijn nieuwe bondgenoot al in bescherming nam[135].

Wat het VNV zoal prijsgaf, leert de redevoering van De Clercq. Ze werd aan de censuur onderworpen zodat het zeker is dat het Militaire Bestuur het met elk aspect ervan eens was.

1.5.2 Staf De Clercq proclameert een collaboratie zonder garanties

De Clercqs rede van 10 november 1940 voor het VNV-kader van Groot-Brussel, was zijn eerste grote openbare optreden als VNV-leider tijdens de bezetting[136]. De Clercq riep op tot collaboratie zonder voorafgaande politieke garanties; de enige garantie was het vertrouwen in Hitler. Het blijft de leidende gedachte van de VNV-collaboratie.

'Verwacht van mij niet dat ik hier spreken zal over grenzen. Ieder kent onze opvattingen daaromtrent. Maar grenzen worden vastgelegd door de overwinnaar. Die overwinnaar zal Duitsland zijn. Die overwinnaar is Duitsland.

In onze strijd tegen België moesten wij van grenzen spreken. Wij moesten die grenzen bepalen en ervoor vechten. België was trouwens onze vijand. Duitsland is onze vijand niet. Wij hebben vertrouwen in de Führer. Wij twijfelen er niet aan of wat hij zal doen, zal goed gedaan zijn. Goed voor ons volk, voor heel ons volk.'

Hij beklemtoonde het consequente van de VNV-politiek. Binnenslands: een strijd tegen het denationaliserende francofone België en voor het Germaanse Vlaanderen. Buitenslands: een Duitsvriendelijke politiek, gericht tegen de Franse en Engelse belangen waarvoor geen bloed mocht vergoten worden.

'Die belofte hebben wij gehouden. Als er in de maand mei geen duizenden Vlaamse en duizenden Duitse soldaten meer zijn gevallen, dan kan men zulks gerust op mijn rekening schrijven! Dat kunnen wij ook bewijzen. Doch de tijd is nog niet gekomen om die schitterende bladzijde van Vlaanderens geschiedenis openbaar te maken.'

De Clercq haalde zijn MO-troefkaart boven, blijkbaar met goedkeuring van het Militaire Bestuur. Albert De Jonghe acht het goed mogelijk dat Reeder onvoldoende besefte wat de impact zou worden van De Clercqs uitlating. Hij constateerde later dat 'anständig denkende Flamen' zich van het VNV verwijderden en hij zou het uitspelen van de MO verder als 'unzweckmäßig' van de hand wijzen[137].

Ook binnen het VNV rommelde het. Elias beweerde dat hij met De Clercq 'een kordaat onderhoud' heeft gehad waarin hij de verklaring over de MO afkeurde. Omdat ze onwaar was, vooral omdat hij ze beschouwde als een niet meer goed te maken blunder. 'Plus q'un crime, une fautel', schreef hij na de oorlog. Hij probeerde De Clercq te doen inzien dat het VNV alle krediet verloor in kringen die de partij voor het eerst had kunnen aantrekken.

'In [de] ogen [...] van de leidende elementen uit het VNV die in de toekomst een toenadering tot vroegere Belgische elementen, gewenst of noodzakelijk achtten, was het duidelijk dat Staf De Clercq zich door deze verklaringen de weg naar de macht in samenwerking met andere groepen definitief voor zijn eigen persoon had afgesneden.'

In het VNV, zo beweerde Elias nog, leidde de verklaring tot een malaise, vooral bij de intellectuelen die in 1940 lid waren geworden.

De getuigenis van Elias dient zeer kritisch onderzocht te worden. Het gaat immers over de waarachtigheid van de bewering dat de gematigde vleugel alleen een collaboratie voorstond binnen de Belgische staat en in samenwerking met andere groepen.

In de eerste plaats dient vastgesteld te worden dat in het VNV niemand van naam zich afkeerde van De Clercq wegens zijn verklaring. Noch het zinspelen op het hoogverraad tij-

dens de achttiendaagse veldtocht, noch een collaboratie zonder garanties, werd een breekpunt. Ook de nieuwe leden van de Raad van Leiding bleven op post en keurden dus het beleid goed.

Voorts constateert men dat Elias in zijn naoorlogse geschriften de kwestie van de MO alleen ter sprake brengt in verband met de 10-november-rede. Andere essentiële punten - bijv. het onvoorwaardelijk vertrouwen in de Führer en de politieke collaboratie zonder waarborgen - laat hij onbesproken. Zijn getuigenis in verband met de MO-passage roept ook vragen op. In zijn memoires, opgesteld kort na de oorlog toen hij nog niet kon beschikken over historische documentatie, schrijft Elias dat hij ‘onmiddellijk’ na 10 november een gesprek had met De Clercq. Hij dreigde ermee hem in het openbaar te zullen tegenspreken wanneer hij nog zou reppen over het hoogverraad in de meidagen. De bedreiging was afdoende, aldus Elias[138]. Later, toen Elias kon vaststellen dat De Clercq ook nog in zijn redevoering in Antwerpen, 1 december 1940, het hoogverraad ter sprake bracht[139], wijzigde hij zijn mening. Het gesprek had plaats na de Antwerpse rede en het gevolg was dat De Clercq alleen in het openbaar over het hoogverraad zweeg (dus niet in zijn onderhandelingen met de bezetter)[140].

Men vraagt zich af waarom Elias zo krampachtig probeert te bewijzen dat zijn interventie effect sorteerde. Hij kon toch vaststellen dat ook zijn tweede versie de toets van de historische kritiek niet doorstaat. Tijdens een redevoering in Wetteren, 22 december 1940, verdedigde De Clercq de Vlaamse soldaten die ‘geweigerd hebben in dienst van België, Frankrijk en Engeland op de Duitse soldaten te schieten’[141]. De Clercq sprak inderdaad niet meer expliciet over de MO. Het is nog maar de vraag of dat niet het gevolg was van een ingrijpen van Reeder. Maar De Clercq maakte tot in zijn laatste redevoering allusie op het hoogverraad in de meidagen[142].

Elias' relaas getuigt van een zekere gêne om toe te geven dat hij in feite bijzonder weinig vat had op de VNV-leider. Zeker is dat de gematigde vleugel van het VNV bakzeil haalde. Men kan zich trouwens afvragen of Elias zijn nederlaag niet toegaf door in december 1940 het burgemeesterschap van Gent te aanvaarden.

De Clercq sprak in zijn 10-november-rede niet over het nationaal-socialisme van het VNV. Maar dat lag niet aan hem, wel integendeel. De Clercq werd door de Duitse censuur verplicht de term te vermijden[143]. Wellicht vond het Militaire Bestuur het niet opportuun dat de partij zich al te sterk ideologisch profileerde. Dit bezwaar viel blijkbaar vrij snel weg want al in december kon De Clercq op dit punt zijn gang gaan[144]. Dat De Clercq het VNV inderdaad nationaal-socialistisch wilde herdopen blijkt uit het typoscript van zijn rede. Oorspronkelijk stond er: ‘Het VNV stelt zich ten doel het vestigen van de nationaal-socialistische orde in Vlaanderen’. Na censuur werd dat: ‘Het VNV stelt zich ten doel het vestigen van de nieuwe orde in Vlaanderen’[145]. Dat die nieuwe orde een nationaal-socialistische zou zijn, werd duidelijk toen hij de essentie van de nieuwe maatschappij schetste. Alle groepen of uitingen die de organische eenheid van de volksgemeenschap aantastten of ondermijnden moesten worden uitgeschakeld. Een aspect daarvan was de strijd tegen de joden die voor De Clercq een prioriteit was. In het VNV protesteerde niemand. Elias laat dat onbesproken in zijn naoorlogse geschriften.

Voorts trok Staf De Clercq in zijn rede van leer tegen Engeland en de Engelsgezinde propaganda:

‘Hetzers zijn agenten van Engeland. Engeland stelt zich aan als onze vijand. Dus zijn de hetzers onze vijanden. Wij moeten ze afweren. Zeg mij niet: “Het zijn landgenoten of volksgenoten”. Als mijn broeder mij naar het leven staat, dan is hij mijn broeder niet meer. Hij is mijn vijand en ik behandel hem als dusdanig.’

De leider van het VNV verklaarde dus alle landgenoten die openlijk de overwinning van

Engeland wensten tot vijanden die bestreden moesten worden. Het was een oorlogsverklaring die zeker aan de basis lag van de kloof die groeide tussen het VNV en de rest van de bevolking.

Ook de Belgische bisschoppen kregen hun part. De Clercq hekelde het herderlijk schrijven dat in de kerken op 20 oktober 1940 was voorgelezen en waarin werd opgeroepen trouw te blijven aan het Belgische vaderland.

'Wij beschouwen [...] het ongelukkige woord der bisschoppen als een verzamelen blazen hoofdzakelijk tegen het VNV, de uitbouwer van de nieuwe orde in Vlaanderen.' (Oorspronkelijk stond er 'het nationaalsocialisme in Vlaanderen'.)

De Clercq vergiste zich niet in de bedoelingen van de bisschoppen. De herderlijke brief was inderdaad op de eerste plaats gericht tegen het Vlaams-nationalisme. De strijd tegen het anti-Belgische VNV was toen een van de belangrijkste bekommeringen van kardinaal Van Roey die zelfs bereid bleek op grond daarvan Rex en het Verdinaso tegemoet te komen[146].

De uitval tegen de bisschoppen was tegelijk een anti-Belgische verklaring. De Clercq beschouwde het 'politiek katholicisme' als behoeder van de 'idée belge'. Op die manier kon hij twee vliegen in één klap slaan. Enerzijds kon hij de Belgische staatsidee afwijzen zonder zich uit te spreken over de toekomstige grenzen (iets wat hem door de bezetter werd verboden). Anderzijds kreeg hij de kans om in te gaan tegen het beeld van het 'katholieke VNV' dat door zijn collaborerende tegenstrevers werd verspreid.

De VNV-leider eindigde zijn rede met het kernwoord dat hij tegenover zijn volgelingen zou blijven herhalen: 'vertrouwen'. De VNV'ers moesten hem, de leider, vertrouwen; hij op zijn beurt had vertrouwen in Adolf Hitler: 'Wij zijn ervan overtuigd dat de Führer Rijkskanselier Adolf Hitler dat vertrouwen niet zal beschamen'.

De volgende maanden zal Staf De Clercq de thema's die hij in zijn 10-november-rede ontwikkelde verder uitdiepen in een reeks redevoeringen: 1 december in Antwerpen, 15 december in Aalst, 22 december in Wetteren, 5 januari in Sint-Niklaas[147].

In zijn 10-november-rede en in de redes die erop volgden spande Staf De Clercq zich in om het VNV aan te dienen als de enige valabele kracht om de macht in handen te krijgen. Het VNV was Duitsgezind, was het altijd al geweest en het had zijn steentje bijgedragen voor de verwezenlijking van de Duitse suprematie. Onder die Duitse suprematie wilde het VNV het Germaanse Vlaanderen aansluiten bij een Germaans blok. De *idée belge* ruimde plaats voor de Germaanse idee. Het VNV was nationaal-socialistisch, een ideologie die het altijd al had gekoesterd. Het was een trouwe bondgenoot tegen de vijanden van het nationaal-socialisme. De strijd tegen Engeland en de joden was een taak voor iedere VNV'er. In Antwerpen voegde hij eraan toe dat 'het VNV geen Duits bloed [mocht] aanvaarden zonder tegenprestaties'. Zo stelde de VNV-leider eind 1940 de zaken voor. Hij meende dat de tijd nu rijp was om aan de *Führer* de macht te vragen.

1.5.3 Een VNV-manifest voor de 'Führer'

Alles wijst erop dat Staf De Clercq na zijn rede van 10 november hoge verwachtingen koesterde. Begin december verkondigde hij in zijn Antwerpse rede een wat mysterieuze boodschap: ‘Weldra zult ge een nieuws vernemen dat U met blijdschap en vreugde zal vervullen. Er zullen voorzeker wijzigingen aangebracht worden in de vormen der organisatie, in de zin der bestemming en welvaart van ons volk’. De toehoorders zullen er wel uit begrepen hebben dat hun leider spoedig bekend zou maken dat het VNV in de praktijk de politieke toekomst van Vlaanderen zou belichamen. Omstreeks die tijd schreef de VNV-leider aan Anton Mussert dat het VNV grote hoop en verwachtingen koesterde. Gezien de ‘vlugge ontwikke-

lingen der gebeurtenissen' in Vlaanderen hoopte hij de NSB-leider spoedig te ontmoeten 'ten einde uitvoerig onze standpunten, meningen, enz. te toetsen'[148]. Het is een bewijs dat Staf De Clercq zijn Grootnederlandse plannen niet definitief had opgeborgen. Er zou nooit een ontmoeting tussen de beide leiders plaatsvinden. Het druiste immers volkomen in tegen de Duitse belangen waarin voor Grootnederlandse initiatieven geen plaats was.

Ook Eggert Reeder had redenen om tevreden te zijn en mocht grote verwachtingen hebben omtrent het VNV. Hij was erin geslaagd de partij om te buigen tot een in zijn ogen bruikbaar instrument ten gerieve van de Duitse politiek. In zijn verslag over de maand december schreef hij dat het VNV bereid was de propaganda voor het Grootnederlandse ideaal op te geven. Daaruit trok hij al te optimistisch het besluit 'daß der großdietsche Gedanke hier praktisch nur noch eine akademische Bedeutung hat'[149]. De leiders van het VNV, zo schreef Reeder nog, waren begonnen 'eine eigene antienglische Propaganda zu betreiben und den Kampf gegen das Judentum, die Freimaurerei und den politischen Katholizismus aufzunehmen. [...] Die neue Richtung des VNV entspricht durchaus den deutschen Belangen [...]. Es wird also möglich sein, dem VNV eine verhaltene Förderung zukommen zu lassen.'[150]

Ten slotte schreef Reeder dat enkele leiders van het VNV een memorandum hadden overhandigd aan de 'Landesgruppenleiter des NSDAP in Belgien', met het verzoek het aan de *Führer* te bezorgen. Het stuk werd naar 'den Stellvertreter des Führers' (d.i. Rudolf Hess) gezonden[151]. Reeder noemde Staf De Clercq, Reimond Tollenaere, Hendrik Elias en Victor Leemans als de adressanten van het stuk. Reeder voegde enkele uitvoerige uittreksels toe aan zijn verslag. In zijn gepubliceerd dagboek vermeldt generaal Robert Van Overstraeten, 10 februari 1941, dat hij de hand heeft kunnen leggen op 'un mémoire VNV destiné à Berlin'. Hij publiceerde enkele passages[152]. De militaire raadgever van Leopold III schreef dat hij het stuk ontving van 'V.N.', 'une emissaire' uit het VNV-milieu. De aanduidingen die hij geeft laten toe uit te maken dat het om Staf Van Nuffel ging[153]. Van Nuffel was voor de oorlog verbonden aan *Strijd*. Hij had goede contacten met Ernest Van den Berghe en als medeoprichter van Vlaamse Kinderzegen eveneens met Frans Daels. Van Nuffel had dus langs twee zijden onrechtstreeks contact met de VNV-leiding. Het stuk dat hij aan Van Overstraeten overhandigde is niet gemakkelijk te evalueren. Ten eerste is het geredigeerd in het Nederlands terwijl het authentieke stuk waaraan Reeder refereert in het Duits is gesteld. Ten tweede vertaalde Van Overstraeten de citaten op uitzondering van enkele zinsneden naar het Frans. De vertaling is soms gebrekkig. Ten derde zijn de citaten die Van Overstraeten publiceert niet terug te vinden bij Reeder en vice versa. Toch spreken de twee bronnen elkaar niet tegen. Dat Reeder en Van Overstraeten andere stukken citeerden is niet zo verwonderlijk. Vraag is evenwel of Van Overstraeten over het authentieke en definitieve memorandum beschikte.

Hendrik Elias schreef na de oorlog dat hij zich het memorandum kon herinneren en dat het aan Schulze werd overhandigd. Elias herinnerde zich niet of hij aan de redactie ervan had meegewerkt. Hij schrijft niet wie er aanwezig was bij de overhandiging. Vooral de naam van Victor Leemans roept vragen op. Het is niet onmogelijk dat hij aanwezig was. Hieronder zal blijken dat Leemans ook een cruciale

rol speelde bij een ander belangrijk moment in de geschiedenis van het VNV, nl. na het overlijden van Staf De Clercq.

Elias glijdt bijzonder vlug heen over de inhoud van het memorandum. Men begrijpt waarom. Hij beweerde immers niets van doen te hebben gehad met de 10-november-rede van Staf De Clercq. Hij bedoelde dan uitsluitend de passage over het VNV-hoogverraad in de meidagen. De andere essentiële punten in De Clercqs rede liet hij onbesproken. Nu blijkt dat Elias akkoord ging met die punten, want het memorandum was in feite een herhaling van wat de VNV-leider op 10 november had verklaard.

Het memorandum begon met een verklaring van vertrouwen in Adolf Hitler:

'In dem Augenblick, in welchem durch den glänzenden Sieg der deutschen Heere die

Ordnung Europas in die Hand des Führers des deutschen Volkes gelegt wird, wender sich das flämische Volk mit Vertrauen an diesen Führer.'

Vervolgens werd betoogd dat het VNV in wezen de Vlaamse evenknie was van de NSDAP. Het VNV onstond in 1933 'im Geiste der nationalsozialistischen Gedankengänge'. Onmiddellijk na de bezetting nam het VNV contact op met de Duitse legerleiding (*Heeresleitung*). 'Befreit von den quälenden Fesseln des parlementarischen Staates' stelde het VNV een progamma op dat gericht was op de vestiging van de nationaal-socialistische orde in Vlaanderen. Deze orde zou gestoeld zijn op de 'Führergrundsatz' en de 'Ausschaltung und dem Verwerfen aller Einrichtungen, Gruppierungen oder Außerungen, die die organische Freiheit der Volksgemeinschaft antasten oder unterminieren. [...] Darüberhinaus sehen wir die Erhaltung der Volksgemeinschaft in der Verteidigung der Rasse gegen Fremde Elemente, in erster Linie gegen die jüdische Einwanderung sowie der Beschirmung der Rassenreinheit und der Volksgesundheit.' Onderdanig werd bijstand gevraagd 'um uns loszukämpfen von dem politischen Klerikalismus'. Op die manier werd al bij voorbaat kritiek op het 'klerikale VNV' ondervangen. Op nationaal gebied legde het manifest het lot van het Vlaamse volk in de handen van de Duitse overwinnaar. Het Grootnederlandse ideaal werd niet vergeten:

'In diesem Programm ist keine Sprache [sic] von Grenzen. Wir wissen, daß es nicht uns zusteht, diese Grenzen zu ziehen. Jeder weiß, daß wir als unser Ideal die politische Einheit von Niederland [sic], Flandern und französisch Flandern wünschen. Doch nicht wir haben darüber zu beschliessen. In dem Lebensraum, der uns zugewiesen wird, wünschen wir den nationalen und sozialen Gedanken in der Harmonie des Nationalsozialismus zu verwirklichen.'

Ook volgens de notities van Van Overstraeten kwam het Grootnederlandse ideaal en de Vlaamse expansiedrang aan bod. Er werd gesuggereerd Wallonië als expansiegebied aan Vlaanderen toe te wijzen. Van de bevolking in de Waalse ruimte was één op drie van Vlaamse afkomst. 'Cette enclave dans le flanc germanique doit disparaître.' Een duurzame oplossing was de vervlaamsing van de 'Waalse Vlamingen' en 'la transplantation' van de 'etnische Walen' naar Frankrijk. Een soortgelijk scenario werd voor Frans-Vlaanderen voorgesteld. Van Overstraeten noteerde ook een voorstel inzake het koningshuis. Leopold III zou de gelegenheid krijgen zich te 'vereenzelvigen' met de nationaal-socialistische revolutie. Deed hij dit niet, dan zou de monarchie worden afgeschaft. De echte autoriteit zou berusten bij de leider van een Vlaams Nationaal Socialistische Beweging die zijn macht zou ontvangen van Hitler, leider van het Germanendom.

Met dit manifest hoopte de VNV-leiding politieke erkenning te krijgen van de enige instantie in het Derde Rijk die die politieke erkenning kon geven. Het is zeer de vraag of het manifest ooit bij Hitler geraakte.

Eindnoten:

128 Documenten Frans Van der Elst, 'Memorandum Gerard Romsee', s.d. Het betreft een verdedigingsnota van Romsee. Cf. infra, p. 468.

129 De Staf kreeg de benaming Raad van leiding tijdens de eerste maanden van de bezetting.
130 *Volk en Staat*, 25 oktober 1940.
131 *Volk en Staat*, 27, 29 september; 4, 13, 20, 27 oktober; 3, 10 november (Reimond Tollenaere); 2, 9, 16, 23 en 30 oktober (Edgard Delvo). Ook R. Tollenaere, *Ons Volk in de Nieuwe Tijd. Naar de nationale orde en de sociale gemeenschap*, 1940.
132 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
133 A. De Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België* [...], pp. 259-260 en 306.
134 G. Hitschfeld, Collaboration and Attentism in the Netherlands 1940-41, in: *Journal of Contemporary History*, jg. 16, 1981, 3, pp. 475-479. K. Kwiet, Zur Geschichte der Mussert-Bewegung, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, jg. 18, 1970, 2, pp. 186-190.
135 GRMA, Roll 103. TB nr. 13, 2 februari 1941, 956. Zie ook A. De Jonghe, *De strijd* [...], deel 2, pp. 30-31.
136 NSGWO II, Rede van Staf De Clercq, uitgesproken te Brussel op 10 november 1940. *Volk en Staat* publiceerde op 13 november 1940 vrijwel de integrale tekst met uitzondering van een passage waarin De Clercq verwees naar de campagne voor de Volksbeweging en de uitbreiding van de Raad van Leiding.
137 GRMA, Roll 103. TB nr. 12, 3 januari 1941, 667. Zie ook: A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 31.
138 H.J. Elias, *Gedenkschriften*, 1947.
139 *Volk en Staat*, 3 december 1940.
140 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
141 NSGWO II, VNV, 375. Getypt ontwerp van het artikel voor *Volk en Staat* over de rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Wetteren op 22 december 1940.
142 Op 20 september 1942 verklaarde hij trots te zijn dat het 'nationaalsocialistische Vlaanderen' al in de meidagen voor Duitsland had gekozen: ARA, KA, Bundel 943.
143 NSGWO II, VNV, 354 bis. Brief van *Oberfeldkommandantür Ausenstelle Brüssel* aan M. Douchar (VNV-secretariaat Brussel), 8 november 1940. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 26.
144 Al op 1 december 1940 sprak hij in Antwerpen over het parool van de toekomst: 'de organisatorische eenheid op nationaal-socialistische grondslag': *Volk en Staat*, 3 december 1940.
145 NSGWO II, VNV, 372. Rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brussel, 10 november 1940.
146 A. Dantoing, *La 'Collaboration' du Cardinal* [...], pp. 218-219 en 252-253. De prelaat ontving op 6 september 1940 Léon Degrelle.
147 *Volk en Staat*, 3, 18, 24 december 1940; 7 januari 1941.
148 Geciteerd bij A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 31-32. Brief van Staf De Clercq aan Anton Mussert, 10 december 1940.
149 GRMA, Roll 103. TB nr. 12, 3 januari 1941, 667-668.
150 GRMA, Roll 103. TB nr. 12, 3 januari 1941, 666 en 668.
151 GRMA, Roll 103. TB nr. 12, 3 januari 1941, 741-743. 'Anlage 5: Auszug aus dem Memorandum des Flämischen National Verbandes an den Führer des deutschen Volkes'.
152 R. Van Overtraeten, *Sous le joug* [...], pp. 120-122. Met dank aan Herman Van Goethem die zo vriendelijk was mij op dit dagboek te wijzen.
153 R. Van Overtraeten, *Sous le joug* [...], p. 118. 'V.N.' is reserveofficier uit de Eerste Wereldoorlog, gewezen journalist en geëngageerd in een organisatie voor grote gezinnen.

1.6 Het VNV en de SS: van 'Burgfrieden' over 'taakverdeling' naar de werving voor de 'Waffen-SS'

Indien de VNV-leiding hoopte dat de programmatorische redevoeringen van Staf De Clercq en het memorandum aan de *Führer* elke oppositie tegen het VNV zouden smoren, kon ze spoedig constateren dat dat allerminst het geval was. Integendeel. *De SS-Man*, die vanaf december 1940 verscheen, was een wekelijkse aanval op het VNV. SS-leiders hekelden het VNV tijdens openbare en besloten vergaderingen. Vooral Ward Hermans liet zich niet onbetuigd. Achter de schermen werden dossiers

aangelegd om VNV'ers onbetrouwbaar voor te stellen bij de bezetter[154]. Het gerucht ging dat het VNV spoedig zou worden ontbonden.

Staf De Clercq en Reimond Tollenaere hebben gepoogd die aanvallen te doen stoppen

door rechtstreeks contact te zoeken met vertegenwoordigers van de SS. Wanneer dat precies gebeurde en met wie de VNV'ers onderhandelden, leert het bronnenmateriaal niet. Reeder berichtte erover in zijn activiteitsverslag van januari 1941[155]. Hij schrijft dat er vooral scherpe spanningen waren tussen de Algemene-SS Vlaanderen en de Zwarte Brigade. De leider van de VNV-militie, Reimond Tollenaere, zou dan een *Burgfrieden* gesloten hebben waarbij VNV'ers de toelating kregen lid te worden van de Algemene-SS Vlaanderen. Beide organisaties zouden 'Hand in Hand arbeiten'. 'Es bleiben allerdings', zo besloot de MV-Chef, 'noch einige Fragen ungeklärt und weitere Verhandelungen vorbehalten.' Dat kan beslist een understatement worden genoemd!

Of van VNV-zijde de mogelijkheid van het dubbel lidmaatschap werkelijk werd toegezegd, is niet zeker. Onmogelijk is het niet, gezien het standpunt van Staf De Clercq en Reimond Tollenaere tijdens latere onderhandelingen.

Volgens de VNV-versie werd tijdens onderhandelingen met 'afgevaardigden van de Duitse SS' een 'niet-aanvalspact' gesloten. Schulze speelde opnieuw een bemiddelende rol. Het akkoord werd door de Vlaamse SS niet nageleefd. De aanvallen tegen het VNV gingen onverminderd voort. Op 6 februari 1941 schreef de VNV-leiding (hoogstwaarschijnlijk Staf De Clercq zelf) het memorandum 'Over wat men noemt "De Vlaamse SS"[156]'. Het brengt verslag uit over de onderhandelingen met de SS en de deloyale houding van de Algemene-SS Vlaanderen. Namens de Raad van Leiding wordt in scherpe bewoordingen het optreden van de Vlaamse SS veroordeeld:

'Door de oprichting van de SS in Vlaanderen werd een grote fout begaan tegen de eendracht in Vlaanderen en tegen de doelmatige arbeid der Duitsgezinde krachten. Vlaamsnationalisten worden vijandig tegen mekaar opgesteld door de schuld van de onverantwoordelijke leiding der Vlaamse SS.

Door de oprichting van de SS in Vlaanderen werd een fout begaan van psychologische aard. Men zal het de kwaadwillende Vlamingen en jammer genoeg veel goedwillende Vlamingen niet uit het hoofd praten dat de Vlaamse SS een Duitse instelling is, die de annexatie moet voorbereiden.'

De Algemene-SS Vlaanderen speelt in de kaart van de Duitsvijandige krachten en wekt verbittering bij de 'tienduizenden Vlaams-nationalisten die Duitsland zeer genegen zijn [...]'.

Het memorandum was geadresseerd aan 'de hoogste Duitse instanties'. Wie anders dan Adolf Hitler kon daarmee bedoeld zijn? Men kan het stuk beschouwen als een vervolg op het manifest dat eind 1940 werd uitgevaardigd en gericht aan de *Führer*. Het bestaan van de Algemene-SS Vlaanderen bewees immers dat het VNV in Vlaanderen niet het politieke monopolie bezat. De Clercq vroeg dus nu dat de Duitse overheid de Algemene-SS Vlaanderen zou opdoeken. Hij voegde er een ultimatum aan toe: gebeurde zulks niet dan zou het VNV zich terugtrekken uit de collaboratie. Dit laatste was een waarschuwing aan het adres van het Militaire Bestuur dat steeds meer op het VNV steunde om de Belgische overheidsdiensten draaiende te houden.

De VNV-leiding vond in Reeder een bondgenoot. Hij liet zich in zijn verslagen over de eerste maanden van 1941 in steeds scherpere bewoordingen uit over de schadelijke gevolgen van het optreden van de Algemene-SS Vlaanderen en van de diensten die deze organisatie steunden. Hij constateerde dat de *Burgfrieden* tussen het VNV en de Algemene-SS Vlaanderen geen stand hield: 'Die Grenze zwischen

gesunder Konkurrenz und schädlichem Gegeneinanderarbeiten ist flüssig; das Verhältnis zwischen Flämischer SS und VNV wird bei vernüftiger Steuerung der Gesamtentwicklung zu keinen Bedenken Anlass geben.' Hieruit blijkt opnieuw de aard van het bondgenootschap tussen het Militaire Bestuur en het VNV. Het Militaire Bestuur keerde zich in de eerste plaats tegen de oncontroleerbaarheid van de Algemene-SS Vlaanderen, niet tegen de organisatie en haar doeleinden zelf. Het Militaire

Bestuur nam het niet dat de Algemene-SS Vlaanderen onrust zaaide in de gelederen van de grootste bruikbare organisatie in Vlaanderen.

Dat de Algemene-SS Vlaanderen niet van plan was de strijdbijl te begraven bewijst de inhoud van *De SS-Man*. Staf De Clercq werd er persoonlijk in beledigd. Hij werd ervan beschuldigd de strijdbare jeugd in Vlaanderen te verknoeien.

'Ook onze politiserende Vlaamse klerk kreeg zijn deel van de strijdbare jeugd [...]. Maar wat deed hij er mee? Met zijn half-democratisch-klerikaal, half fascistisch partij-hocuspocus wist hij die edele soldatengeesten volledig in de war te brengen.'

In hetzelfde artikel werd Joris Van Severen geprezen als een waar soldaat. Hij was een voorloper van de Vlaamse SS[157]. De Algemene-SS Vlaanderen lonkte duidelijk naar de militanten van het uiteenvallende Verdinaso. Deze poging tot politieke frontvorming tegen het VNV verontrustte Staf De Clercq in hoge mate. Dat was maar een kleinigheid vergeleken met het vernietigend rapport dat de machtige chef van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) over het VNV en zijn leider schreef. Reinhard Heydrich was verantwoordelijk voor de politieke koers van de SS. Hij was de rechterhand van Himmler[158]. Eind januari 1941 stelde hij een rapport op over de collaborerende bewegingen in België, bestemd voor de minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop en geschreven in het licht van de politieke welwillendheid die zowel Staf De Clercq als Léon Degrelle schenen te genieten bij diverse Duitse diensten[159]. Over De Clercq schreef Heydrich een biografische noot die duidelijk aantoont dat de hetze tegen De Clercq effect sorteerde[160]. De leider van het VNV werd voorgesteld als een domme klerikale en in wezen anti-Duitse marionet in handen van een groepje advocaten dat achter de schermen aan de touwtjes trok. Hetzelfde beeld vindt men terug in de publikaties van de Algemene-SS Vlaanderen en van andere tegenstanders van De Clercq. Het kwam al voor in de talrijke rapporten die voor de oorlog aan de Duitse diensten (o.m. de SD) werden bezorgd, door meestal dezelfde auteurs. Politiek beschouwde Heydrich De Clercq als onbetrouwbaar. Hij was immers katholiek en Grootnederlands. Dat de VNV-leider en de MO enige verdienste zouden hebben voor het Duitse leger, werd door Heydrich ontkend.

Men mag aannemen dat Heydrichs beeld van Staf De Clercq en van het VNV overeenstemde met het oordeel van zijn chef Himmler en - hoewel daarover niets is bekend - waarschijnlijk ook met dat van Hitler zelf. Het imago van De Clercq dat in dit stuk werd geschetst bleef hem achtervolgen en hij zou het niet meer kwijtraken. Later duiken in andere SS-documenten geregeld passages op uit Heydrichs brief, waarin de figuur van de VNV-leider ter sprake komt. Het is overigens zonneklaar dat Heydrichs visie in belangrijke mate werd gevormd door ideeën van Vlaamse raadgevers.

Heydrichs plannen ten aanzien van de politiek in Vlaanderen lieten geen ruimte voor het VNV en zijn leider: 'Das Deutsche Reich wird meines Erachtens nur eine Bewegung unterstützen können, die klar großdeutsch ausgerichtet und von flämischen Nationalsozialisten geführt wird, zu denen Staf De Clercq nach dem oben Gesagten nicht gerechnet werden kann.'

Die beweging was uiteraard de Algemene-SS Vlaanderen, die volgens de machtige chef van het RSHA bleef groeien, hoe langer hoe meer het politieke toneel in Vlaanderen beheerste en openlijk werd bijgetreden door mensen die echt invloed

hadden, zoals ‘der von allen Flamen anerkannte geistige Führer des Flamentums, der Dichter Verschaeve [...]’[161].

Of De Clercq in het voorjaar 1941 al besefte tegen welke muur van onbegrip hij het hoofd zou stoten, is niet zeker. Waarschijnlijk meende hij nog dat de steun die de Algemene-SS Vlaanderen genoot, een gevolg was van onjuiste informatie en misverstanden bij de verantwoordelijke instanties in Berlijn. Zoiets blijkt toch uit zijn memorandum ‘Over wat men noemt “De Vlaamse SS”’.

Dat De Clercq de macht van zijn tegenstander verkeerd beoordeelde, blijkt uit het

akkoord over een zg. taakverdeling waartoe hij zich - onder invloed van Reeder - in maart 1941 liet verleiden. Reeder wou in de eerste plaats bereiken dat de Algemene-SS Vlaanderen ophield aan *Tagespolitik* te doen, om aldus paal en perk te stellen aan het *Hineinregieren* van de SS. Na ruggespraak met Heydrich en Berger bracht Reeder een taakverdeling tot stand tussen de Algemene-SS Vlaanderen en het VNV: het VNV kreeg het alleenrecht inzake de *Tagespolitik*, de Algemene-SS Vlaanderen zou zich beperken tot wereldbeschouwelijke scholing en paramilitaire opleiding[162]. Reeders belang is duidelijk: hij had VNV'ers nodig om ze in te zetten bij het bestuur van het land. De Clercq had de redelijke verwachting dat hij een monopolie inzake de *Tagespolitik* zou krijgen en dat hij 'n bevoorrechte politieke gesprekspartner zou worden. Dat precies híj zich tot zo'n regeling liet overhalen, wekt verbazing. Men herinnere zich zijn visie op de politieke machtsverwerving voor de Tweede Wereldoorlog. Hij verkondigde toen dat het er in de politieke strijd vooral op aankomt de machtsovername te bewerkstelligen via de vorming van een overtuigd en strijdbaar kader. En nu zou hij bereid zijn de wereldbeschouwelijke scholing en de paramilitaire opleiding uit handen te geven? Het lijkt mij niet waarschijnlijk dat De Clercq zoiets heeft overwogen. Waarschijnlijk heeft De Clercq de taakverdeling gezien als een eerste stap naar de integratie van de Algemene-SS Vlaanderen in het VNV. Misschien heeft hij daarbij gedacht aan een regeling zoals in Nederland waar de Nederlandse SS formeel deel uitmaakte van de NSB. Besefte de VNV-leider dan niet dat hij op die manier, zoals Mussert moest ervaren, het paard van Troje binnenhaalde?

Ten aanzien van de taakverdeling ontstonden al spoedig verschillende meningen. Berger gaf Karl Leib, de SS-officier die o.m. instond voor de *Waffen-SS*-werving in Vlaanderen, opdracht te onderhandelen met De Clercq ‘um Freiwillige aus dem VNV zu bekommen’[163]. Toen Leib hem voorstelde de werving voor de *Waffen-SS* in het VNV te organiseren, zodat De Clercq zijn bijdrage kon leveren aan de strijd tegen Engeland, repliceerde De Clercq onmiddellijk dat daar geen sprake van kon zijn zolang de Algemene-SS Vlaanderen niet was ontbonden of onder zijn controle gebracht[164]. Daardoor kwam onmiddellijk een eind aan het gesprek. Het was duidelijk dat De Clercq niet van plan was militanten uit handen te geven zolang de Algemene-SS Vlaanderen niet van het politieke toneel was verdwenen. Uit het gesprek bleek evenzeer dat De Clercq bereid was te werven voor de *Waffen-SS* als hij de Algemene-SS Vlaanderen onder controle zou krijgen. Dat blijkt ook uit het verslag van een gesprek, maart 1941, van Reimond Tollenaere met een niet nader geïdentificeerde hogere SS-officier. Tollenaere zei dat het VNV evenveel Waffen-SS-vrijwilligers kon werven als er in Nederland waren geworven, maar dan moesten de politieke spanningen met de Algemene-SS Vlaanderen worden weggenomen[165].

Tijdens het gesprek met Karl Leib wimpelde Staf De Clercq de vraag om te werven voor de *Waffen-SS* af. Hij liet de SS-officier wel weten dat hij al pogingen had aangewend om het VNV militair in te schakelen in de strijd tegen Engeland. Hij had het OKW verzocht ‘ein Regiment aus Mitgliedern des VNV zusammenzustellen, das an der Seite der deutschen Wehrmacht an der Küste Flanderns eingesetzt werden soll’[166].

Een week later, 16 maart 1941, verkondigde de VNV-leider dit nieuws op een VNV-volksvergadering in Brussel[167].

‘Hebben wij niet als plicht aan de wereld te veruiterlijken dat wij de zijde kiezen van de nieuwe orde en van degenen die haar over de wereld willen vestigen?

En kunnen wij dat beter veruiterlijken dan door aan de bevoegde overheid te vragen de mogelijkheid te willen onderzoeken ons toelating te willen geven, bijv. al was het een symbolische eenheid van Vlaamse vrijwilligers uit alle provincies te vormen, die op Vlaamse grond onder commando van Vlaamse aanvoerders naast de Duitse legers, hetzij een sector aan de kust, hetzij een volledige afweerbatterij tegen het Engels vliegwezen zouden opstellen.’

De bronnen leren zeer weinig over de directe voorgeschiedenis van de eerste poging van

het VNV om militair te collaboreren. Wellicht heeft Staf De Clercq al vroeg besefт dat zijn politieke geloofwaardigheid maar zou blijken wanneer hij het VNV metterdaad in de Duitse oorlogvoering inschakelde. Misschien zinspeelde hij al op een of andere vorm van militaire collaboratie toen hij in Antwerpen op 1 december 1941 verklaarde dat het VNV geen Duits bloed mocht aanvaarden zonder tegenprestaties[168].

Hendrik Elias beweerde na de oorlog dat de leider van het VNV handelde zonder medeweten van de Raad van Leiding of van het Militaire Bestuur[169]. Elias was toen nog maar weinig betrokken bij de politieke leiding van het VNV. Het is niet onwaatschijnlijk dat Tollenaere, en misschien ook Delvo, de drijvende krachten waren. De bronnen leren evenmin of er enig verzet kwam vanwege de gematigde vleugel van de VNV-leiding. Dat zijn rede in Brussel niet door iedereen enthousiast werd onthaald, blijkt uit een toespeling van De Clercq in een rede, Kortrijk, 25 maart 1941[170]. Sommigen waren verwonderd, zei hij, maar als ze meer nadachten zouden ze tot het inzicht komen dat wat vandaag schadelijk en inopportuun lijkt, in feite het fundament is van de toekomst van Vlaanderen. Eén vooraanstaande VNV'er maar bood zijn ontslag aan wegens De Clercqs aanbod tot militaire collaboratie. Hendrik Ballet, in augustus 1940 Romsee opgevolgd als gouwleider van Limburg liet, althans volgens een naoorlogse getuigenis van Elias, weten zijn functie te zullen neerleggen. Het ontslag werd niet bekendgemaakt en Ballet bleef nog tot oktober 1942 zijn functie bekleden. Het zal niemand verwonderen dat ook Hendrik Borginon, de manende Cassandra van het VNV, in een scherpe brief aan De Clercq het initiatief afkeurde. De VNV-leider riposteerde dat hij het aanbod deed om te ontsnappen aan de sterke druk om voor de *Waffen-SS* te werven[171].

Staf De Clercq kreeg van het OKW, via Reeder, vrijwel onmiddellijk een negatief antwoord op zijn aanbod: niet-Duitse Germanen mochten enkel de wapens dragen in de *Waffen-SS*[172]. Misschien was De Clercq voordien al door zijn politieke tegenstrever op de hoogte gebracht. Berger had immers al enkele weken voor de rede van De Clercq aan Leib gemeld dat hij De Clercq mocht informeren ‘daß die Aufstellung einer flämischen Einheit in Rahmen des Heeres nie zustandekommen wird, weil sie gegen einem ausdrücklichen Wunsch des Führers und Obersten Befehlshaber gehe[...]’[173]. Berger blufte niet. Hitler was in feite niet geïnteresseerd in de rekrutering van Germaanse vrijwilligers, maar hij liet Himmler zijn gang gaan. Himmler had, toen hij in april 1941 *Waffen-SS*-eenheden voor Germaanse vrijwilligers mocht vormen, tegelijk het feitelijk monopolie verworven om de militaire collaboratie in de als Germaans beschouwde bezette gebieden te organiseren. Vlaanderen behoorde ertoe. Himmler kreeg zo een belangrijk politiek wapen in handen. Het kan immers niet genoeg worden beklemtoond: de *Waffen-SS*-werving diende, zeker in het begin, een louter politiek doel[174].

Staf De Clercq werd dus voor de keuze geplaatst: niet militair collaboreren of militair collaboreren binnen de SS. Sinds De Clercq (10 november 1940) het eenrichtingsverkeer van de onvoorwaardelijke en integrale politieke en ideologische collaboratie had gekozen, had hij rekening gehouden met de logische consequentie van die keuze. Het VNV speculeerde op een Duitse overwinning om zijn politiek programma te verwezenlijken. Dat het VNV voor de hele lijn aan die overwinning moest meewerken, lag dan ook voor de hand. De opbodpolitiek van de Algemene-SS Vlaanderen heeft die onvermijdelijke gang van zaken misschien versneld, maar niet

veroorzaakt[175]. Toen De Clercq besefte dat hij de Duitse militaire overwinning alleen kon nastreven door te werven voor de *Waffen-SS*, kwam hij voor een dilemma te staan. Zijn politieke geloofwaardigheid ten aanzien van de machten in Berlijn, bij wie hij naar politieke erkenning hengelde, stond op het spel. Zijn politieke geloofwaardigheid bij de eigen achterban kwam evenzeer in het gedrang. Hij had de volgelingen nu niet alleen te overtuigen van de noodzaak militair te collaboreren, maar bovendien van het harde feit dat de kandidaat-VNV-soldaten zich moesten vervoegen bij een organisatie van de politieke 'vijand'[176].

Lang heeft De Clercq er niet over getobd. Al op 20 april 1941 hakte hij de knoop door. In

Volk en Staat verscheen die dag het bevel onmiddellijk te starten met de wervingsactie voor de *Waffen-SS*. Het bericht verscheen zonder commentaar. Pas enkele weken later begon *Volk en Staat* wervende artikelen te plaatsen. De Clercq riep pas op 3 mei 1941 de Algemene Raad van het VNV samen om zijn beslissing toe te lichten. De Clercq begon de uiteenzetting voor zijn kaderleden met een weinig rooskleurige schets van de toestand[177]. Hij wees op de ontwikkelingen binnen de publieke opinie die zich meer en meer tegen de bezetter keerde. Het VNV kreeg aanvallen van twee kanten te verduren. Er waren enerzijds 'de vijanden langs Belgische zijde, de oude partijpolitieke groeperingen en leiders onttroond van hun macht [...] [en diegenen] die beproefden met nieuwe gewaden de oude vormen te redden'. Anderzijds was er de hetze vanwege de Vlaamse SS. 'De Vlaamse SS kan in principe gezond zijn, in de werkelijkheid is ze geworden: én een vechtmachine tegen het VNV én een bondgenoot van degenen die annexionistische plannen [...] koesteren'.

De Clercq vestigde echter alle hoop op de toekomst. Hij beweerde dat het VNV aanhangers won. Hij voorspelde dat de partij spoedig de volledige openbare macht in handen zou krijgen. Hij kon wijzen op de benoeming, begin april 1941, van Gerard Romsee tot secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken en op de benoemingsgolf die daarvan het gevolg was op de lagere echelons. De Clercq stelde nog in het vooruitzicht dat een VNV'er leider zou worden van de Unie van Hand- en Geestesarbeiders (UHGA). Op politiek terrein zag hij een omvorming van het VNV tot een Vlaams-Nationaal-Socialistische Beweging. De Clercq wilde zijn kaderleden doen geloven dat het VNV spoedig de nationaal-socialistische eenheidsorganisatie zou worden. Hij zag zich al in de voerstappen treden van Anton Mussert en Vidkun Quisling. Hij kondigde de inschakeling aan van de Algemene-SS Vlaanderen onder de hoede van de leider van het VNV. Hij was de overtuiging toegedaan dat de Vlaamse SS minder gevaarlijk zou zijn in betrouwbare Vlaamse handen. Toch gaf hij toe geen zekerheid te hebben over de verdere ontwikkeling en hij sprak daarover zelfs zijn ongerustheid uit. De Clercq verklaarde dat hij onmogelijk al zijn beslissingen kon toelichten. Hij vroeg het blinde vertrouwen van zijn volgelingen, ook al begrepen ze niet de betekenis van alles. Dat was geen nieuwe taal voor de VNV'ers. Voor de oorlog sprak De Clercq ook al over vertrouwen dat belangrijker was dan begrijpen. Ook toen kon hij niet alles meedelen en moest het geloof in de leiding het tekort aan openheid compenseren.

Zijn volgelingen hadden het moeilijk met het bevel tot werving voor de *Waffen-SS*. Volgens De Clercq was het 'een noodzakelijke stap [...] om de laatste Duitse instanties voor het VNV te winnen, alle vooroordelen en door intriges verkeerd gevormde meningen bij sommigen weg te nemen'. Bovendien eisten de omstandigheden 'een praktische en daadwerkelijke blijk van het herhaaldelijk uitgesproken vertrouwen in de leiding van Duitsland'. De Clercq gaf dus toe dat het bevel paste binnen het politieke opbod waarin hij gevangenzat. Enige concrete toezegging had hij niet gekregen. Toch verklaarde hij aan zijn kaderleden dat hij niet tot werving had besloten 'zonder zekere waarborgen en verzekeringen op het politieke plan'. Die garanties hadden o.m. betrekking op de Algemene-SS Vlaanderen. Tot nader order bleef het lidmaatschap van de Vlaamse SS voor elke VNV'er verboden.

Het vervolg van dit verhaal toont aan hoe De Clercq langzaam tot het besef kwam dat hij zijn wensen voor werkelijkheid nam door zelf het blind vertrouwen te hanteren als sluitstuk van zijn politiek. Staf De Clercq dacht dat hij het pleit kon winnen als

hij maar zelf en rechtstreeks met de verantwoordelijke Duitsers in Berlijn kon spreken. Liefst had hij natuurlijk met Hitler zelf gesproken. Toen dát een utopie bleek, probeerde hij Himmler te benaderen. Zijn beslissing om voor de *Waffen-SS* te werven was waarschijnlijk meteen een poging om de laatste weerstand van de *Reichsführer-SS* weg te nemen. Enige tijd voor zijn bevel tot werving voor de *Waffen-SS* had De Clercq tevergeefs een officieuze poging ondernomen via Majoor Gunzer, Chef van de *Propaganda Abteilung* in Brussel en het VNV gunstig gezind[178].

De Clercq zou Himmler nooit te zien krijgen. Hij moest het stellen met een ondergeschikte, met Gottlob Berger, een volgens de meeste historici bijzonder onbetrouwbaar onderhandelaar die bovendien blijk gaf van een volslagen gebrek aan politiek inzicht. De oorzaak van het echec van De Clercqs strategie ligt onmiskenbaar in het uitgangspunt van zijn politiek, nl. het opbod. Toch speelde Berger een belangrijke rol in het politieke drama waarin duizenden VNV'ers verwikkeld raakten.

Op 23 april 1941, drie dagen na De Clercqs bevel voor de wervingsactie, bracht Berger een eerste bezoek aan de VNV-leider. Men kan zich afvragen of De Clercqs bevel al geen prijs was om Berger te kunnen ontmoeten. Wat het onderhoud zelf betreft, beschikt men alleen over de versie van Berger. Hij schreef aan zijn chef dat De Clercq beloofde tegen 31 mei 1941 een volledig regiment vrijwilligers te werven voor de *Waffen-SS*. Voorts zou De Clercq aan de *Reichsführer-SS* hebben gevraagd enkele SS-leiders en manschappen ter beschikking te stellen om het VNV en in het bijzonder de Zwarte Brigade te reorganiseren en om 'bei weiterem klaren Marschieren die Ueberfürung der Allgemeinen SS-Flandern in Erwägung zu ziehen'. Berger stelt het dus voor alsof De Clercq bereid was zich volledig te schikken naar de SS. Niet alleen zou hij een belangrijk deel van zijn militanten in de *Waffen-SS* integreren, hij zou bovendien het politieke kader en de militie laten reorganiseren door SS'ers. Als dat alles tot een goed einde was gebracht, m.a.w. - Himmler zal het wel niet anders hebben begrepen - als het VNV zich volledig zou schikken naar de wensen van de *Reichsführer-SS* dan zou De Clercq nadien om de inschakeling van de Algemene-SS Vlaanderen verzoeken. Het is mogelijk dat De Clercq verregaande toegevingen heeft gedaan. Het is zelfs niet ondenkbaar dat zijn voorstellen allerlei dubbelzinnigheden bevatten. Dat is zelfs waarschijnlijk. Het is wél uitgesloten dat De Clercq bereid zou zijn geweest het VNV ondergeschikt te maken aan de SS. Zijn toegevingen waren precies bedoeld om het tegenovergestelde te bereiken. Toch mag men niet onmiddellijk de kwade wil van Berger aanwijzen als de oorzaak van het misverstand.

Hendrik Elias getuigde dat De Clercq tot zeer veel bereid was om erkend te worden als dé nationaal-socialistische leider, om zo door te kunnen dringen tot bij Hitler. Hij overwoog zelfs een versmelting van het VNV en de SS, hetgeen voorkomen zou zijn door Elias en Van den Berghe die met ontslag dreigden. Ook andere leden van de Raad van Leiding, zoals Jeroom Leuridan en Frans Daels, ageerden zeer sterk tegen een akkoord met de SS. Elias geeft geen datum op maar zegt niet aanwezig te zijn geweest bij de onderhandelingen tussen De Clercq en de SS, totdat Van den Berghe hem dringend ontbood om een dreigende versmelting te verijdelen[179]. Delvo getuigt dat Elias hem enkele dagen na het gesprek met Berger toevertrouwde dat de leider weer eens zijn zin wilde doordrijven en dat De Clercq na het onderhoud zei dat hij bereikt had dat het VNV dé nationaal-socialistische beweging van Vlaanderen werd. De Clercq en Berger zouden dat samen op de Grote Markt in Brussel plechtig bekendmaken[180]. Uit dit ene tijdsdocument en die twee naoorlogse getuigenissen kan men allerlei hypothesen opbouwen. De meest waarschijnlijke is dat De Clercq de wervingsactie voor de *Waffen-SS* en de versmelting met de Algemene-SS Vlaanderen heeft toegezegd in ruil voor de belofte van erkenning als politieke eenheidsformatie in Vlaanderen. Zo hoopte hij op lange termijn het pleit te winnen. Hij zou bij Hitler worden ontvangen, bij wie hij de doelstellingen van het VNV met succes zou verdedigen.

Van de afspraken tussen De Clercq en Berger kwam niets terecht. Het is niet onmogelijk dat de pressie van sommige leden van de Raad van Leiding De Clercq deden terugkrabbelen. De Clercq blijft tot in juni 1941 aan Berger de organisatorische inschakeling van de Algemene-SS Vlaanderen vragen[181]. Niet het verzet van Elias en Van den Berghe maar de onwil van de SS-top waren verantwoordelijk voor het feit dat het niet gebeurde. Wat de wetvingsactie voor de *Waffen-SS* betreft, was het De Clercqs eigen basis die niet meewilde. Ondanks een intensieve wervingsactie, vooral door Reimond Tollenaere gevoerd, bleven de meldingen

beneden de verwachtingen. Uit de verdedigende toon van Tollenaere blijkt dat de reacties van de VNV'ers die hij wilde overhalen niet erg gunstig waren ofschoon de VNV-propagandaleider de zaken zeer rooskleurig voorstelde.

In mei 1941 schreef Tollenaere een uitvoerig artikel in de *ZB-Man* onder de titel ‘Waarom Waffen-SS?’. Hij betoogt dat de werving nodig is om consequent te zijn als Germaans volk dat zich wil inschakelen in de ‘Groot-Germaanse belangengemeenschap’ onder leiding van de ‘supra-nationale’ leider Adolf Hitler. De ‘Waffen-SS'ers’ zullen tegelijk drager zijn van de ‘grote Rijksgedachte’ en van de eigen volksgedachte. Ze zullen de Germaanse verbondenheid handhaven tegen alle middelpuntvliedende krachten maar tegelijk ook de kern zijn van een eigen ‘weermacht’ en politie. Hij beweerde dat de aanmelding niet automatisch de verplichting meebracht aan het front ingezet te zullen worden. Men vraagt zich af waar Tollenaere dat vandaan haalde. De bewering werd herhaald in een artikel in het VNV-kaderblad *Leiding*, juni 1941. Het zou later aanleiding geven tot veel misvattingen en mede aan de basis liggen van een van de pijnlijkste geschiedenissen uit de militaire collaboratie[182].

De inschakeling van VNV'ers in de *Waffen-SS* was voor de SS maar één weg om de VNV-basis aan te tasten. De werving diende een politiek doel, nl. de vorming van een stevig geïndoctrineerde en op militaire leest geschoeide keurbende die tegen het nationalistische VNV in het gelid kon worden gebracht. Ook een politiek akkoord diende maar het doel: het VNV uithollen. In juni 1941 schreef Berger aan Himmler dat De Clercq bereid was de Zwarte Brigade te laten reorganiseren door de SS, met name door Konstantin Kammerhofer, de *SS-Brigadeführer* die Karl Leib was opgevolgd aan het hoofd van de Algemene-SS Vlaanderen[183]. Alle *SS-fähige* leden zouden worden overgeheveld naar de Algemene-SS Vlaanderen en de eed afleggen op de *Reichsführer-SS*[184]. Het is ondenkbaar dat De Clercq zoiets zou hebben toegezegd, zonder de verzekering dat de Algemene-SS Vlaanderen onder zijn controle kwam. Iets dergelijks had Kammerhofer hem voorgespiegeld, alleen met de bedoeling van De Clercq een marionet te maken in handen van de SS[185].

Op 4 augustus 1941 kwam de kwestie ter sprake in de Raad van Leiding. De nota's van Edgard Delvo zijn bewaard gebleven[186]. Het akkoord met de SS zou inhouden dat de Algemene-SS Vlaanderen tot het VNV toetrad wanneer het VNV werd erkend als de Nationaal-Socialistische Beweging in Vlaanderen. Dat zou uiterlijk gebeuren op 1 oktober 1941. De Algemene-SS Vlaanderen zou samen met de DM/ZB samensmelten tot de militie van de beweging. Het VNV zou Adolf Hitler erkennen als *Führer* aller Germanen. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij dit akkoord mee goedkeurde in de overtuiging dat het toch onaanvaardbaar was voot de SS-leiding en dat het tot een definitieve breuk zou leiden[187]. Deze uitleg lijkt in de eerste plaats een legitimering post factum.

De door het VNV gestelde voorwaarden waren inderdaad onaanvaardbaar. Op 9 september 1941 meldde Heydrich in een uitvoerig verslag aan Himmler dat de onderhandelingen van Kammerhofer hadden geleid tot een voor de SS onaanvaardbaar voorstel van De Clercq[188]. Er was toen al een zeer belangrijke verandering opgetreden in de structuur van de Algemene-SS Vlaanderen. Op 1 september 1941 werd de Algemene-SS Vlaanderen omgevormd tot de Germaanse-SS Vlaanderen. De 1ste SS-Standaard Vlaanderen werd een volwaardig deel van de *Reichs-SS*, waardoor

meteen elke inschakeling in het VNV onmogelijk werd. Elke hoop om de Vlaamse SS te integreren in het VNV was daardoor vervlogen. Het bericht van de omschakeling leidde bij de VNV-leiding tot beroering en lag in de zomer van 1941 mee aan de basis van de zware crisis in haar schoot[189].

Eindnoten:

154 ARA, KA, Dossier Ward Hermans, Bundel 202.
155 GRMA, Roll 103. TB nr. 13, 2 februari 1941, 957-958.
156 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Memorandum ‘Over wat men noemt de “De Vlaamse SS”’, 6 februari 1941.
157 *De SS-Man*, 1 maart 1941.
158 H. Buchheim, *Die SS - Das Herrschaftsinstrument*, in: H. Buchheim, e.a., *Anatomie des SS-Staates*, dl. 1, München, 1984(4), pp. 85-87.
159 PAB, ‘Inland II g., Belgien 1940-1943’. Brief van Reinhard Heydrich aan Joachim von Ribbentrop, s.d., datum van ontvangst op het AA: 29 januari 1941. Zie ook A. Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 37-38.
160 Biografische noot geciteerd bij B. De Wever, *Staf De Clercq*, pp. 182-183.
161 Verschaeve voelde zich van in den beginne aangetrokken tot de Algemene-SS Vlaanderen - zonder daarom lid te zijn - terwijl hij het VNV als een ‘onenigheidskracht’ beschouwde: B. De Wever, *Verschaeve en het Oostfront* [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1987, pp. 134-140 en 145-146.
162 GRMA, Roll 104. TB nr. 15,7 april 1941, 177. A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 36 en 40-41.
163 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler.
164 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Karl Leib, ‘Aktenvermerk betr. Unterredung mit dem Leiter des VNV, Staf De Clercque [sic] am 10.3.1941’, 11 maart 1941.
165 Documenten Albert De Jonghe. Brief van Walter Schmitt (Chef van het *SS-Personal-Hauptamt*) aan Gottlob Berger, [31 maart 1941].
166 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Karl Leib, ‘Aktenvermerk betr. Unterredung mit dem Leiter des VNV, Staf De Clercque [sic] am 10.3.1941’, 11 maart 1941.
167 ARA, KA, Bundel 943. Rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Brussel, 16 maart 1941.
168 *Volk en Staat*, 3 december 1940.
169 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias verklaarde dit ook tijdens zijn proces.
170 ARA, KA, Bundel 943. Rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Kortrijk, 25 maart 1941.
171 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
172 GRMA, Roll 104. TB nr. 15, 7 april 1941, 176. A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 42.
173 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 14 maart 1931 [sic] [1941].
174 N.K.C.A. In 't Veld, *De SS en Nederland* [...], pp. 310-311.
175 Mogelijk heeft ook het politieke opbod tegenover Rex een rol gespeeld. In april 1941 schreef Léon Degrelle een brief aan Hitler met het verzoek opgenomen te worden in het Duitse Leger: A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 50-51. Cf. infra, p. 392.
176 Het VNV was begin april 1941 al wel een grote wervingsactie begonnen voor het *Nationalsozialistische Kraftfahrkorps* (NSKK). De levering van chauffeurs had lang niet zo'n symbolische waarde als de levering van soldaten.
177 Er bestaan twee versies van de toespraak van De Clercq tijdens deze uiterst belangrijke zitting van de Algemene Raad: één waarin hij niet spreekt over de *Waffen SS*-wervingsactie en waarin de opslorping van Rex-Vlaanderen en het Verdinaso slechts summier ter sprake komt, en een tweede waarin beide thema's uitvoerig en apart worden behandeld: resp. ARA, KA, Bundel 933 en Documenten Albert De Jonghe.
178 BAK, NS 19 (Neu), 1541. Brief van Gunzer aan Gebhard Himmler, 17 maart 1941. Gebhard, die bevriend was met Gunzer, was de broer van Heinrich Himmler. Via deze weg kwam De Clercqs verzoek bij de *Reichsführer-SS* terecht.

179 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias getuigde dit ook al tijdens zijn proces. KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II.
180 E. Delvo, *De mens wikt* [...], pp. 130-131.
181 Documentatie Albert De Jonghe. Brief van Staf De Clercq aan Gottlob Berger, 4 juni 1941.
182 B. De Wever, *Oostfronters* [...], pp. 43-46.
183 BAK, NS 19 (neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Konstantin Kammerhofer en Karl Leib, 7 juli 1941.
184 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Gottlob Berget aan Heinrich Himmler, 23 juni 1941.
185 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Reinhard Heydrich aan Heinrich Himmler, s.d. [op 9 september 1941 ontvangen door Himmler]. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 46-47.
186 KA, Dossier Hendrik Elias, Citaat uit notitieboekje van Edgard Delvo.
187 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
188 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Reinhard Heydrich aan Heinrich Himmler, 9 september 1941.
189 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

1.7 Besluit

In de meidagen van 1940 werden enkele tientallen VNV'ers naar Frankrijk weggevoerd en enkelen naar Engeland. Nog meer VNV'ers werden aangehouden maar kwamen tijdig vrij. Willekeur en toeval speelden een grote rol. Sommige arrestaties, zoals die van de MO-top, waren gerechtvaardigd vanuit het standpunt van de Belgische veiligheid. De aanhoudingen en wegvoeringen in de meidagen hebben geen dominerende rol gespeeld in de collaboratie van het VNV. Ze werden wel een propagandistisch wapen in de handen van de VNV-leiding die er gemakkelijk de laatste remmingen bij sommige van haar volgelingen mee kon wegnemen.

Bij de VNV-leiding zelf was er nauwelijks verzet tegen een collaboratiepolitiek. Toch had de VNV-leiding op 14 mei 1940 het parool ‘geen tweede activisme’ aanvaard. Al op 3 juni overhandigde Staf De Clercq de bezetter een memorandum waarin hij zijn partij ‘met raad en daad’ ter beschikking stelde van de bezetter. De VNV-leider speelde in de snelle evolutie een cruciale rol. Hij heeft zich nooit gebonden geacht door de afspraak ‘geen tweede activisme’. De Clercq heeft integendeel onmiddellijk en wellicht nog tijdens de achttiendaagse veldtocht contact gehad met de *Abwehr*-agent met wie hij al voor de oorlog een relatie onderhield. De VNV-leider wou zijn geheime politiek verzilveren. In zijn memorandum van 3 juni 1940 zinspeelde hij al op het hoogverraad in de meidagen. In de weken die daarop volgden stelde hij een rapport op voor de chef van het OKW waarin het VNV zich inzake de Duitse overwinning een en ander tot een verdienste aanrekende. Hij spande zich in om *Volk en Staat* weer te laten verschijnen. Staf De Clercq zette met deze persoonlijke politiek de gematigde vleugel van de VNV-leiding buitenspel.

De gematigde vleugel kon ook vaststellen dat aan de basis de collaboratie al begonnen was nog voordat er iets was beslist of besproken door de VNV-leiding. VNS'ers werden door de bezetter ingezet om sabotage tegen te gaan. VNV'ers traden toe tot de lokale besturen, niet alleen om de postverlaters te vervangen maar ook met de bedoeling de posten definitief te bezetten. De jarenlange totalitaire indoctrinatie van de VNV-militanten kon haar uitwerking niet meer missen. Aan de basis leefde het verlangen om zo snel mogelijk de macht te veroveren. Enige scrupule stond de wil om daarvoor te collaboreren niet in de weg.

De VNV-leiding stapte via twee wegen in de politieke collaboratie. Niet het collaboreren zelf stond ter discussie, wel de manier waarop. Staf De Clercq, gesteund door de radicale vleugel, vroeg de bezetter de oprichting van Groot-Nederland en de toewijzing van de hefbomen van de macht in Vlaanderen aan het VNV. De Clercq ontvouwde in zijn memorandum van 3 juni 1940 een even ambitieus als naïef politiek programma. Hij vroeg de aanhechting van Wallonië en Frans-Vlaanderen bij Groot-Nederland. Daar bovenop wenste hij een vereniging van gebieden, niet van mensen. De Walen werden met deportatie bedreigd. Groot-Nederland moest worden ingeschakeld in de Duitse economie. De Clercq en zijn medestanders zouden spoedig ervaren dat de bezetter niet bereid was propaganda voor deze plannen toe te staan, laat staan dat hij er steun aan zou verlenen. Toen de VNV-leider op 11 juli 1940 met een Groot-Nederlands manifest wou uitpakken, werd hem dat verboden.

De gematigde vleugel van de VNV-leiding legde contacten met het Belgische establishment, met de bedoeling door te stoten tot in de traditionele machtscentra van het land. In de sfeer van de ‘wondere zomer van’ 40' bestond daar de bereidheid

tot onderhandelen. Men legde er zich bij neer dat het VNV in het toekomstige België een belangrijke rol zou spelen. Het feit dat de bezetter een aantal VNV'ers met een maatschappelijke topfunctie bekleedde, was een teken aan de wand. Het verzet tegen deze aanstellingen was niet bijzonder groot.

Dat de bezetter VNV'ers in de Belgische overheidsdiensten parachuteerde, was een gevolg van de *Flamenpolitik* van het Militaire Bestuur en van de instructies van Adolf Hitler inzake België. Hitler had nog geen definitieve beslissing genomen over het politieke lot van België.

Dat het militaire bezettingsbestuur gehandhaafd bleef was er een gevolg van. Hitler wenste wel 'jede mögliche Förderung der Flamen'. Het Militaire Bestuur voerde onder de leiding van 'Militärverwaltungschef' Eggert Reeder bovendien een actieve *Volkstumspolitik*. Reeder meende dat hij het Vlaams-Waalse probleem niet uit de weg kon gaan. Om de instructie van Hitler uit te voeren had hij loyale partners nodig. Die vond hij in het VNV, 'der einzigen aktionsfähigen nationale Gruppe'. In een rapport over de *Flamenfrage*, eind juli 1940, had Reeder de krachtlijnen al geschetst van het verstandshuwelijk tussen het Militaire Bestuur en het VNV. Het was een tijdelijk en tactisch bondgenootschap dat in geen enkel opzicht de toekomst hypothekeerde. Binnen die grenzen was Reeder bereid het VNV een kans te geven.

In augustus 1940 startte het VNV de campagne voor de Volksbeweging. Het was een verruimingsoperatie die het VNV een bredere basis moest geven om zijn totalitaire aanspraken meer gewicht te geven. *Volk en Staat* publiceerde lijsten met de namen van min of meer bekende Vlamingen die tot de Volksbeweging toetraden. Het waren vrijwel uitsluitend mensen uit de schemerzone tussen het Vlaams-nationalisme en de KVV. Men kan de Volksbeweging beschouwen als een uitloper van de concentratie, maar dan een concentratie zoals gewild door de VNV-leider. Hoewel Staf De Clercq zelf niet optrad in de Volksbeweging was het van in den beginne duidelijk dat het om een VNV-initiatief ging en dat de eenheid die werd gepredikt, de eenheid in het VNV betrof. Niet iedereen in de Volksbeweging zag het zo. Sommigen beschouwden het VNV als een van de oude partijen die hadden afgedaan. Dit potentiële conflict zou niet losbarsten doordat de Volksbeweging al na enkele weken door de bezetter werd gefnuikt. Het VNV voldeed Reeder nog niet. De partij moest haar vertrouwen uitspreken in Adolf Hitler, zich volledig richten op het nationaal-socialistische Duitsland en vooral haar Grootnederlandse plannen laten varen. Zolang dát niet gebeurde, zou het VNV geen valabele partner kunnen worden.

De enige vrucht van de Volksbeweging was een uitbreiding van de VNV-leiding die voortaan Raad van Leiding zou heten. Enkele nieuwe leden moesten de verruiming van het VNV symboliseren. Aan de ene kant was er Frans Daels, aan de andere kant Edgard Delvo. Daels kon symbool staan voor de grote groep katholieke Vlaams-nationalisten en geradicaliseerde vlaamsgezinde katholieken die voor de oorlog tussen het VNV en de Katholieke Partij laveerden en die voor het VNV kozen. Aan die kant lukte de verruiming gedeeltelijk. Edgard Delvo moest de verruiming naar de socialistische kringen symboliseren. Delvo had vrijwel niemand achter zich zodat de verruiming aan die zijde als mislukt mag worden beschouwd. De drempel tussen het katholieke, rechtse VNV en de BWP was voor de meeste socialisten te hoog. Dat BWP-voorzitter Hendrik De Man zelf een actieve politiek voerde, speelde daarbij ook een rol.

Spoedig kwam het - onder invloed van de stichting van de Algemene-SS Vlaanderen in september 1940 - tot een nieuwe toenadering tussen het Militiare Bestuur en het VNV. Voor het VNV was het optreden van de Vlaamse SS meer dan verontrustend. Niet alleen traden een aantal gezworen vijanden van het VNV tot de organisatie toe, de groepering verkondigde meteen dat ze op bevel van de *Führer* werd opgericht om een Grootduitse politiek te voeren. De Vlaamse SS groeide zeer snel aan, organiseerde de wervingsactie voor de *Waffen-SS* en schakelde zich zo principieel in in de Duitse oorlogvoering.

Reeder had geen principiële bezwaren tegen de oprichting van de Algemene-SS Vlaanderen. Integendeel. Hij kon die organistie gebruiken om het VNV tot opbod te dwingen. Reeder was wel gekant tegen de plannen van de SS-leiding in Berlijn ten aanzien van de Vlaamse SS. Daar zag men de Algemene-SS Vlaanderen als de toekomstige leiding van Vlaanderen. Reeder wist dat de Vlaamse SS daar totaal ongeschikt voor was en dat dan een administratieve chaos dreigde. Bovendien verzette hij zich hardnekkig tegen het *Hineinregieren* van de SS.

De leider van het VNV voelde zich niet alleen opgejut door het verschijnen van een nieuwe

concurrent op het politieke collaboratiefront, hij vreesde ook dat de traditionele machtsgroepen in België hem het gras voor de voeten zouden wegmaaien. De demarches van de hofkringen baarden hem zorgen. Het waren geen hersenspinsels. De ontmoeting tussen Leopold III en Hitler in Berchtesgaden, 19 november 1940, had een politieke achtergrond. Staf De Clercq zag ook bezorgd toe hoe een aantal van zijn topmensen vlot samenwerkte met het establishment.

Op 10 november 1940 poogt de VNV-leider met een massief gebaar al die gevaren te bezweren. Met zijn eerste openbare redevoering tijdens de bezetting zette hij een stap die zijn partij in de onvoorwaardelijke collaboratie loodste. Het was de belangrijkste cesuur in de geschiedenis van het VNV. De Clercq verklaarde dat het VNV de zijde van Duitsland koos en dat het daar altijd al had gestaan. Het VNV stond voor het Germaanse Vlaanderen, tegen het denationaliserende francofone België. Hij wees op de verdiensten van het VNV tijdens de meidagen. De partij had voorkomen dat er duizenden Duitse soldaten zouden sneuvelen. Later zou die 'schitterende bladzijde' uit de Vlaamse geschiedenis openbaar worden gemaakr. De Clercq sprak niet over grenzen, dat liet hij aan de overwinnaar. Hij had echter vertrouwen in de *Führer*. Het was het sluitstuk van zijn politiek. De Clercq noemde het VNV nog niet nationaal-socialistisch. Hij was dat op 10 november al wel van plan, maar het werd hem verboden door het Militaire Bestuur dat voorlopig een te scherpe ideologische profilering niet opportuun achtte. Dat bezwaar viel al snel weg. Tijdens de redevoeringen die de VNV-leider na 10 november 1940 in heel Vlaanderen hield, kon hij op dit punt onbelemmerd zijn gang gaan. Reimond Tollenaere en Edgard Delvo - die als nieuwkomer onmiddellijk een vooraanstaande positie in de partij innam - hadden de VNV-achterban al via verscheidene artikelen in *Volk en Staat* op deze stap voorbereid. Tollenaere en Delvo waren de belangrijkste raadgevers van De Clercq bij het opstellen van de 10-november-rede. Voor de gematigde vleugel van de Raad van Leiding kwam ze als een verrassing. Ze doorkruiste volledig de strategie van toenadering tot het Belgische establishment. De verwijzing naar het hoogverraad blies aan die zijde immers alle bruggen op. De rede van de VNV-leider kan gezien worden als gericht tegen de gematigde vleugel van de partijleiding. De gematigden konden nog eens de zeer persoonlijke politiek van de VNV-leider vaststellen; hun kritiek op de ingeslagen koers bleef binnenskamers. Voor de buitenwereld hebben ze het beleid van de VNV-leider onderschreven. Hendrik Elias, het belangrijkste boegbeeld van de gematigden, onderschreef zelfs een memorandum dat de VNV-leider aan de *Führer* richtte waarin - behoudens de vewijzing naar de Militaire Organisatie - dezelfde onderwerpen aan bod komen als in de 10-november-rede. De VNV-leider vroeg de politieke erkenning van het VNV als de nationaal-socialistische eenheidspartij in Vlaanderen. Hij mocht de hoop koesteren net zoals zijn Nederlandse collega Anton Mussert door Hitler te worden ontvangen. Dat Elias niet gelukkig was met de ontwikkelingen blijkt uit het feit dat hij in december 1940 aanvaardde burgemeester van Gent te worden. Voortaan behoorde hij niet langer tot de partijleiding.

De Clercq bepaalde zijn politiek voortaan voornamelijk met Edgard Delvo en Reimond Tollenaere. Samen met de VNV-leider waren ze gewonnen voor onderhandelingen met de SS-leiding om de Vlaamse SS onschadelijk te maken. Pogingen tot een vergelijk liepen op niets uit. De Clercq koos toen voor de aanval. In een scherp memorandum, 6 februari 1941, noemde hij de oprichting van een annexionistische Vlaamse SS een grote psychologische fout die vele

Vlaams-nationalisten tegen Duitsland in het harnas joeg. De VNV-leider hoopte dat hij 'de hoogste Duitse instanties' hiervan kon overtuigen. Bij de SS-top lukte dat alvast niet. Daar werd hij aangezien als een klerikale marionet in handen van de 'advocaten' van het VNV. De reputatie die zijn vijanden hem al voor de oorlog in Duitsland hadden bezorgd, achtervolgde hem.

Al wat De Clercq kon bereiken was een zg. taakverdeling die in maart 1941 onder impuls van Reeder tot stand kwam. Het VNV kreeg het monopolie op de *Tagespolitik*, terwijl de Vlaamse SS zich zou beperken tot de wereld beschouwelijke scholing en paramilitaire opleiding.

De taakverdeling leidde al onmiddellijk tot misverstanden. Toen Staf De Clercq door een rekruteringsofficier van de *Waffen-SS* werd verzocht de werving in de rangen van het VNV te organiseren, weigerde de VNV-leider zolang de Vlaamse SS niet onder zijn controle werd gebracht. De Clercq besefte evenwel dat zijn politieke geloofwaardigheid in de ogen van de bezetter een deuk opliep indien hij zijn beweging niet wou inschakelen in de Duitse oorlogvoering. Hij deed onmiddellijk een tegenzet door de oprichting van een kustwachteenheid of een luchtafweerbatterij voor te stellen. Dit voorstel zou er alweer gekomen zijn zonder medeweten van een aantal leden van de Raad van Leiding. Opnieuw constateerde men dat er nauwelijks protest te horen viel.

Staf De Clercq kreeg te horen dat alleen niet-Duitse Germaanse vrijwilligers de wapens konden dragen bij de *Waffen-SS*. De VNV-leider stond dus voor de keus: niet militair collaboreren of militair collaboreren binnen de SS. Op 20 april 1941 gaf hij het bevel tot een onmiddellijke wervingsactie voor de *Waffen-SS*. Aan zijn volgelingen legde hij uit dat de werving een noodzakelijke stap was om de laatste Duitse instanties voor het VNV te winnen. De Clercq hoopte dat hij nu de kans zou krijgen de SS-leiding te spreken. Hij moest het stellen met Gottlob Berger, de weinig betrouwbare chef van het SSHA. Hun gesprek handelde over de versmelting van de Vlaamse SS met het VNV. Voor Berger betekende het dat De Clercq zich zou onderwerpen aan de *Reichsführer-SS*, voor De Clercq dat de Vlaamse SS onder zijn controle zou komen. Berger wilde op z'n minst bereiken dat het VNV vrijwilligers zou leveren voor de *Waffen-SS*, zodat het VNV van binnen uit kon worden uitgehold.

Bij de basis van het VNV en ook bij de gematigde vleugel in de Raad van Leiding groeide het verzet tegen de Vlaamse SS. De wervingsactie voor de *Waffen-SS* sorteerde weinig effect. Staf De Clercq kon zijn achterban nog gemakkelijk in het gareel houden. Hij kon vooralsnog sucessen boeken. Met steun van het Militaire Bestuur kon hij in mei 1941 zelfs de stichting van de Eenheidsbeweging-VNV bekendmaken.

Hoofdstuk 2 De Eenheidsbeweging-VNV

2.1 Politieke concentratie in 1941

2.1.1 Inleiding

In mei 1941 ontstond de Eenheidsbeweging-VNV, zogenaamd als een fusie van het VNV, het Verdinaso en Rex-Vlaanderen. In de praktijk ging het, onder druk van het Militaire Bestuur, om een opslorping van de laatste twee groepen door het VNV. Het was niet de enige opvallende politieke concentratie die zich voordeed tijdens het eerste jaar van de bezetting.

2.1.2 De Nationale Bond Vlaanderen

In de eerste maanden van 1941 nam Hendrik De Man een nieuw initiatief dat meteen zijn zwanezang betekende op het Belgische politieke toneel. Hij dacht aan de oprichting van een ‘Nationale Bond Vlaanderen’ (NBV). De NBV moet in de eerste plaats worden beschouwd als een anti-VNV initiatief. Hendrik De Man had zich steeds sterk verzet tegen de monopolistische aanspraken van het VNV op de politiek. Zijn houding tegenover de Volksbeweging was daarvan een bewijs. De ontwikkelingen binnen het VNV konden De Man maar sterken in zijn antipathie. De aanspraken vooral van Arbeidsorde op het vakbondsmonopolie en de hypotheek die daardoor op de UHGA werd gelegd, dreven de gewezen voorzitter van de BWP in zijn verzet tegen het VNV[1]. De Man zocht nieuwe bondgenoten om, tegen het VNV in, een politieke eenheidsbeweging te stichten. Hij vond die bondgenoten o.m. bij het Verdinaso dat begin 1941 een zware crisis doormaakte die ertoe leidde dat het tot een breuk kwam tussen de Belgischgezinde vleugel en de Vlaams-nationale/Grootgermaanse vleugel. De Man belegde in de lente van 1941 verscheidene bijeenkomsten waar hij een aantal getrouwen en sympathisanten toesprak. Hij voer scherp uit tegen het VNV. In Antwerpen, 20 april 1941, zei hij o.m.[2]: ‘Zeg tegen de mensen waarmee gij in verbinding komt, dat wij het partijmonopolie van het VNV niet aanvaarden, noch in een autonoom Vlaanderen, noch in Vlaams België, noch in een overheersend Vlaanderen.’

Volgens De Man beschouwden de VNV'ers zich als Duitsers die zich slechts ten dienste van Duitsland willen stellen. In tegenspraak met die bewering stelde hij ook dat het VNV een ‘ouderwets nationalisme’ huldigde. Om al die redenen noemde De Man zich een vijand van het VNV. Hij was het op één punt wel eens met die partij: het unitaire België had afgedaan. België moest worden omgevormd tot een federatieve staat met ‘zelfbeheer’ voor de twee volkeren, o.l.v. de koning en zijn regering.

Op 12 juni 1941 zond De Man een ontwerp van programmaverklaring aan het Militaire Bestuur[3]. De Nationale Bond Vlaanderen diende zich niet aan als een nieuwe partij. ‘Wij menen dat de tijd van de oude partijtwisten voorbij en die van de eenheidspartij nog niet gekomen is.’ Wat was de Bond dan wel? ‘[Wij willen] intussen tot nog toe geïsoleerde personen groeperen voor een kernbeweging, als mogelijk element van een toekomstige ruimere constellatie. Wij staan daarom niet tegen maar

naast de reeds bestaande politieke organisaties.' Het programma van de Bond was uiterst summier. Hij noemde zich 'Vlaams-nationaal' en 'nationaal-socialistisch'. Het Vlaams-nationale karakter concretiseerde zich in een 'Belgisch-federalistisch' standpunt, het nationaal-socialistische in het streven naar een 'socialistische orde en een autoritaire staatsinrichting'. Een maand na de proclamatie van de Eenheidsbeweging-VNV kon de oprichting van de Nationale Bond Vlaanderen moeilijk

anders worden gezien dan als een aanval op het VNV. De geruststellende verklaring in de programmatekst kon dat niet verbloemen. Het Militaire Bestuur greep in door De Man een verbod tot vergaderen op te leggen. In de ogen van de bezetter was de politieke rol van De Man uitgespeeld. De Nationale Bond Vlaanderen werd in de wieg gesmoord.

2.1.3 De Algemene-ss Vlaanderen

Helemaal aan het andere eind van het spectrum van de politieke collaboratie wierp de Algemene-SS Vlaanderen zich op als dé politieke formatie voor de toekomst, en bijgevolg als een potentiële eenheidspartij. Uit hoofde van de ambitieuze rol die de Algemene-SS Vlaanderen zich toeëigende, kon er geen sprake zijn van een fusie met andere groepen. De Vlaamse SS was alleen bereid andere groepen te annexeren. Die politiek had niet bijster veel succes. Alfons Wachtelaer, de leider van de Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij, integreerde zijn partij in januari 1941 in de Algemene-SS Vlaanderen[4]. Maar of het handjevol NSVAP'ers werkelijk in de Vlaamse SS integreerde is nog maar de vraag. In 1941 dook namelijk een nieuwe Antwerpse groep op onder de naam Nationaal-Socialistische Voorlichting, Actie en Propaganda (NSVAP). In een document van de Vlaamse SS, november 1941, wordt de NSVAP een groepering genoemd met een ‘speciale, tijdelijke rol’. De NSVAP moest groepen bereiken ‘die de SS niet bereikt en niet in de rangen krijgen kan of wil’. Volksverwering was ook zo'n groep. Haar taak was gericht op de ‘jodenbestrijding’. Verder waren er nog o.m. de Nationaal Socialistische Beweging Vlaanderen (NSBV), de Nationaal Socialistische Beweging in Vlaanderen (NSBIV) en de DeVlag, groeperingen die de SS ‘gunstig gezind zijn’. De Vlaamse SS probeerde haar onmacht om een werkelijke politieke concentratie tot stand te brengen te camoufleren door het voor te stellen alsof deze groepen een functionele band hadden met de SS [5]. SS-mannen kregen de toelating in deze groepen te militeren. Hoe de werkelijke verhoudingen lagen, blijkt uit een laconieke mededeling dat het de SS'ers verboden was zich in te laten met de ‘geschillen, twistpunten en wrijvingen’ die tussen deze groeperingen mochten bestaan. Doordat de Algemene-SS Vlaanderen niet in staat bleek een valabel tegenwicht te vormen voor het VNV, besloot de SS-leiding in Berlijn de DeVlag te operationaliseren als een mantelorganisatie van de SS. De oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV zal deze beslissing allicht mee in de hand hebben gewerkt. Bij de leden van de Algemene-SS Vlaanderen leidde de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV tot on rust. De VNV-propaganda sprak immers van een eerste stap tot de omvorming van het VNV tot dé Nationaal-Socialistische Beweging Vlaanderen, hetgeen de integratie van de Algemene-SS Vlaanderen zou meebrengen. Achter de schermen hadden onderhandelingen plaats tussen de VNV-leiding en de Duitse SS-vertegenwoordiger in België. De onderhandelingen mislukten doordat de uitgangspunten diametraal tegengesteld waren. De Vlaamse SS-leiding reageerde tegen de geruchten als zou de Algemene-SS Vlaanderen in het VNV worden geïntegreerd. Op 10 mei 1941 - de dag dat de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV werd bekendgemaakt - ontvingen de leden van de

Algemene-SS Vlaanderen een circulaire waarin werd uitgesloten dat de Algemene-SS Vlaanderen zou worden geïntegreerd in het VNV[6].

2.1.4 Rex-Vlaanderen

Over de ontwikkelingen binnen Rex-Vlaanderen voordat de Eenheidsbeweging-VNV tot stand kwam, valt niet veel te melden. Pas in de herfst van 1940 trad de leiding van Rex-Vlaanderen opnieuw in actie. Op 15 oktober 1940 gaf de partij weer enige levenstekenen. Toen werd een principe-akkoord gesloten tussen Rex-Vlaanderen en het Verdinaso dat verder geen betekenis heeft gehad wegens het uiteenvallen van het Verdinaso. Veel activiteiten

legde Rex-Vlaanderen voorts niet aan de dag. Leider Odiel Daem legde zijn leden uit waarom Rex-Vlaanderen niet meer had deelgenomen aan het 'openbaar politiek leven'. Rex-Vlaanderen had immers een intensieve werking van 'innerlijke aard' aan de dag gelegd. De partij had sinds september 1940 weloverwogen voorrang gegeven aan de uitbouw van haar kader[7].

Bovendien maakte de bezetter 'voorlopig voorbehoud' ten aanzien van Rex-Vlaanderen. Dat had te maken met het feit dat de beweging werd afgeschilderd als een Waalse beweging, aldus Daem. Iedere nuchtere waarnemer wist dat 'België een grote kans heeft als vrije natie zijn eigen plaats in te nemen in het nieuwe Europa'. Dat betekent 'de noodzakelijkheid van een eerlijke Vlaams-Waalse verstandhouding' en daarvoor kwam alleen Rex in aanmerking zodat men 'ook met Rex-Vlaanderen op een gegeven ogenblik rekening [zal] dienen te houden.

Intussen is onze positie zeer duidelijk: wij wensen een vrij nationaal-socialistisch België in Europa dat onder leiding van Adolf Hitler zijn grote zending van socialistische plurinationale gemeenschap zal volbrengen'.

Odiel Daem verwachtte dus dat Rex-Vlaanderen als Vlaamse vleugel van het Belgische Rex een zeker gewicht in de schaal zou werpen. De politieke kaarten werden echter anders geschud. Rex-leider Léon Degrelle moest ondanks al zijn pogingen ervaren dat hij vanwege de bezetter op weinig steun kon rekenen. Na zijn terugkeer uit de Franse gevangenkampen heeft hij herhaaldelijk gepoogd zich op het Belgische politieke toneel te lanceren via zijn vriend Otto Abetz, de Duitse ambassadeur in Parijs. Degrelle probeerde op die manier het Militaire Bestuur in België buitenspel te zetten. Eggert Reeder paste immers de juli-instructies van Hitler, namelijk 'de Walen geen gunsten toe te staan', strikt toe. Degrelle werd genegeerd. Reeder fnuikte voorlopig met succes elke poging van de rexistenleider om uit zijn politieke isolement te geraken[8].

In januari 1941 hield Degrelle in Luik zijn eerste politieke redevoering die hij besloot met een krachtig 'Heil Hitler'. Reeder bleef onberoerd. Hij noteerde in zijn activiteitsverslagen dat hij in zijn personeelspolitiek zo onopvallend mogelijk rekening hield met Degrelle en Rex, bij gebrek aan betere Waalse collaborateurs[9]. Reeder werd inderdaad door de omstandigheden verplicht rexisten in het bestuursapparaat in te schakelen. Een rexistische secretaris-generaal kwam er echter niet.

In april 1941 probeerde Degrelle een ander middel om uit zijn politieke isolement te geraken. Hij schreef een brief aan Hitler waarin hij verzocht in het Duitse leger te worden opgenomen. Het is mogelijk dat het aanbod van Staf De Clercq om een kustwachteenheid te vormen Degrelle tot deze stap dreef, terwijl het dan weer niet ondenkbaar is dat De Clercqs wervingsactie voor de Waffen-SS mede het gevolg was van Degrelles demarche[10]. Degrelle kreeg opnieuw nul op het rekest.

De integratie van Rex-Vlaanderen in de Eenheidsbeweging-VNV was een nieuwe slag voor Degrelle. Over de onderhandelingen die geleid hebben tot een akkoord tussen Rex-Vlaanderen en het VNV is niet veel bekend. Men kan aannemen dat Rex-Vlaanderen net zoals het Verdinaso door het Militaire Bestuur werd gedwongen te onderhandelen. De besprekingen tussen de beide partijen verliepen zonder veel problemen[11]. De enige concrete toezegging die Rex-Vlaanderen uit de brand sleepte, was de opneming van Odiel Daem in de leiding van de Eenheidsbeweging-VNV. In een circulaire aan de leden meldde Odiel Daem de dag voor de eenmaking dat

Rex-Vlaanderen zou toetreden tot de Eenheidsbeweging-VNV. Het enige wat hij zijn volgelingen kon verzekeren was dat ze het 'speciaal erkenningsteken' van Rex mochten blijven dragen[12]. Het was een schrale troost.

Men mag veronderstellen dat Léon Degrelle op zijn minst onrechtstreeks betrokken was bij de onderhandelingen. In de stichtingsproclamatie werd de bepaling opgenomen dat het VNV Rex principieel erkende als 'de beweging die de Walen voor het nationaal-

socialisme winnen moet'. Degrelle kon dit aan zijn achterban als een terreinafbakening voorstellen. De rexistische pers stelde het verdwijnen van Rex-Vlaanderen voor als een onderdeel van een politiek akkoord dat de invloedssferen afbakende. 'Pas de sentimentalisme, mais un accord politique pour délimiter les sphères d'influence' schreef José Streel op 14 mei 1941 in *Le Pays Réel*.

Het VNV gaf zijn imperialistische ambities ten aanzien van Wallonië niet op. Voor Léon Degrelle betekende het opdoeken van Rex-Vlaanderen het terugdringen van zijn invloed. Zijn opgelegde afwezigheid in Vlaanderen gaf een serieuze knauw aan zijn Belgische politieke ambities. Rex werd een zuiver Waalse en Brusselse aangelegenheid. Het VNV daarentegen eiste vrij spel in Wallonië en claimde Brussel als een Vlaamse stad. Vlamingen in Wallonië moesten alle faciliteiten krijgen om er hun taal en cultuur te bewaren. Ter gelegenheid van de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV benoemde Staf De Clercq een VNV-gouwleider voor Wallonië. Degrelle kon alleen maar nota nemen van deze eisen en zijn volgelingen verzekeren dat het allemaal zo'n vaart niet zou lopen en het nationaal-socialistisch principe inroepen dat de sterkste zou winnen. Op die manier gebruikte hij Rex als een schild tegen het Vlaamse imperialisme[13].

Het is niet uit te sluiten dat dit enig effect heeft gehad. Radicale VNV'ers zoals Reimond Tollenaere spraken en schreven immers krasse taal en deden geen enkele moeite om het Vlaamse imperialisme te verhullen. In een van de eerste nummers van het weekblad van de Eenheidsbeweging-VNV schreef de VNV-propagandaleider dat de grond die de Waal bezet 'historisch en natuurrechtelijk' aan de Vlamingen toebehoort[14]. Hij moest dan ook als kolonisatiegebied worden beschouwd voor mensen met 'Vlaams bloed'.

2.1.5 Het Verdinaso

2.1.5.1 *Het Verdinaso tot eind januari 1941*

Het Verdinaso werd tijdens het eerste bezettingsjaar gekenmerkt door een groeiende verwarring tengevolge van de diepe verdeeldheid. Toen de dood van Joris Van Severen bekend werd, trad organisatieleider Emiel Thiers naar voren als de nieuwe dinaso-leider. Thiers was een van de medeoprichters van het Verbond. Hij was echter een stroman waarachter één bepaalde vleugel schuilging. Paul Persijn, Frantz Van Dorpe en Jef Van Bilsen bekleedden de sleutelposities. Ze behoorden tot de zg. 'burgerlijke vleugel' die al voor de oorlog scherp in conflict lag met de Dinaso Militanten Orde (DMO) omdat hij het Verdinaso uit het politieke isolement wilde halen. De relatie tussen de drie genoemden en DMO-leider Jef François was totaal verziekt. Jef François verbleef als gemobiliseerd militair tot half augustus 1940 in Frankrijk. Bij zijn terugkeer werd hij geconfronteerd met de vernieuwde dinaso-leiding die uiterst actief was en die zich opwierp als een potentiële Belgische collaboratiebeweging. Zo sloot het Verdinaso in juli 1940 een akkoord met het Légion Nationale. Enige betekenis heeft dit akkoord weliswaar niet gehad. Eind augustus 1940 werd het alweer verbroken[15]. Het geeft wel de richting aan die de leiding uit wilde.

Op 24 augustus verscheen *Hier Dinasol* weer. Het blad, voordien gecontroleerd door Jef François, kwam nu in handen van Frantz Van Dorpe. Het eerste nummer publiceert de tekst van een redevoering van Paul Persijn. Hij bracht hulde aan de bezetter wegens zijn correctheid en om de geest die hij uitstraalde. Hij riep de leden op tot samenwerking. Elke vorm van sabotage werd afgewezen. De strijd tegen de joden, 'vreemdelingen van een zeer gevaarlijke soort', moest worden voortgezet. Het Verdinaso wilde met de hulp van de bezetter in België zijn nieuwe orde vestigen, net zoals de Duitsers, de Italianen, de Spanjaarden en de Portugezen dat in hun landen hadden gedaan.

Onderhandelingen met het VNV waren toen al een eerste maal afgesprongen. Het Verdi-

naso had zich immers als een Belgische beweging voorgesteld en weigerde de Walen op te geven als een deel van het Grootnederlandse volk[16].

Jef François verzette zich tegen de nieuwe leiding van het Verdinaso én tegen haar politieke koets. Hij vond een medestander in Pol Le Roy, leider van het Verbond van Dinaso Corporaties. De kloof tussen de beide vleugels in de dinaso-leiding was al vlug onoverbrugbaar. Net als in het VNV was niet een collaboratie met de bezetter de inzet van het conflict, maar wel de modaliteiten en de finaliteit van die collaboratie. De groep François-Le Roy streefde naar rechtstreekse contacten met de bezetter om het Verdinaso als Vlaams-nationale collaboratiekracht erkend te krijgen. Ze wilden ook in contact treden met de andere collaborerende groepen in Vlaanderen. Ze stuurden aan op onderhandelingen met de Algemene-SS Vlaanderen en met het VNV. In de loop van oktober waren er contacten tussen de DMO-leiding en de leiding van de Zwarte Brigade. François en Le Roy probeerden ook onderhandelingen te forceren tussen henzelf en Emiel Thiers enerzijds en de VNV-leiding anderzijds. Die pogingen werden doorkruist door een op 15 oktober 1940 afgesloten akkoord tussen het Verdinaso en Rex-Vlaanderen waarbij het Verdinaso zich als een Belgische en koningsgezinde organisatie liet kennen[17].

Een samenwerking tussen het VNV en de groep Persijn-Van Dorpe-Van Bilsen werd helemaal onmogelijk toen Staf De Clercq in zijn rede van 10 november 1940 allusie maakte op het VNV-hoogverraad in de meidagen van 1940. In *Hier Dinaso*! verscheen op 23 november 1940 een mededeling van de leiding dat alle onderhandelingen werden gestaakt totdat meer klaarheid kwam in deze zaak[18].

De VNV-leiding exploiteerde het feit dat het Verdinaso in de MO-activiteiten een reden vond om de contacten te verbreken. Ze gaf de VNV-arrondissementsleiders opdracht de lokale bezettende overheden via de VNV-vertrouwensmannen op de *Kommandanturen* van dit feit op de hoogte te brengen[19].

De rede van Staf De Clercq betekende voor de anti-Belgisch ingestelde Le Roy en François geen reden om de bruggen met het VNV op te blazen. De spanning tussen hen en de groep Persijn-Van Dorpe-Van Bilsen nam nog toe. Uiteindelijk kwam het tot een open machtsstrijd tussen de twee vleugels. Op 25 januari 1941 werden Jef François en Pol Le Roy uit het Verdinaso gesloten omdat, aldus een mededeling, ze sedert maanden in het geheim onderhandelingen hadden aangeknoopt met de SS en hadden getracht buiten leider Thiers om een overeenkomst met de SS te sluiten[20]. François had met de DMO wel de sterkste troeven in handen. Hij stuurde op 28 januari 1941 een delegatie naar Thiers met de eis de ontslagen ongedaan te maken en degenen uit te sluiten die er verantwoordelijk voor waren. Tegelijk liet hij door een DMO-commando de administratie van het Verdinaso uit het bereik van Paul Persijn halen[21]. Thiers, voor wie het blijkbaar allemaal te veel werd, benoemde François prompt tot de nieuwe leider[22]. Thiers verklaarde enkele dagen later aan Persijn dat hij geen andere keus had aangezien de hele DMO achter François stond[23].

De nieuwe Verdinaso-leider ontsloeg onmiddellijk Frantz Van Dorpe 'wegens verraad'; Paul Persijn en Jef Van Bilsen wegens medeplichtigheid. De nieuwe leiding bestond vrijwel volledig uit DMO'ers. Persijn richtte nog een Directorium op tegen François maar hij stuitte op een verbod van de bezetter. Daarmee werd het pleit beslecht in het voordeel van de groep-François-Le Roy. Het neemt niet weg dat het

Verdinaso de volgende maanden in grote verwarring verkeerde. Beide groepen bestookten de dinaso-leden met instructies en mededelingen.

Men kan bij deze machtswisselling de vraag stellen welke rol de bezettende overheid daarbij heeft gespeeld. De Duitsers verboden *Hier Dinaso*! toen François en Le Roy aan de dijk waren gezet, terwijl François onmiddellijk opnieuw de toelating zou krijgen om het blad weer uit te geven. Eggert Reeder noteerde in zijn activiteitsverslagen niets over andere direc-

te interventies. Zijn visie op de gebeurtenissen blijkt duidelijk uit zijn commentaren op de machtswissel. Met François aan het hoofd bestond de mogelijkheid dat het Verdinaso toenadering zocht tot het VNV. Zou de andere kant het halen dan 'wäre Verdinaso dem alten Staatsparteien gleichzustellen und dürfte damit kein Interesse der Militärverwaltung mehr verdienen'.[24]

Jef François verbrak na zijn aanstelling als leider onmiddellijk de contacten met de Waalse dinaso-groep van Louis Gueuning[25]. Zo werd van meet af aan duidelijk dat het Verdinaso zich opwierp als een integraal Vlaamse groep. De onderhandelingen met het VNV en de Algemene-SS Vlaanderen konden worden voortgezet.

2.1.5.2 *De onderhandelingen VNV-Verdinaso, februari-april 1941*

De VNV-leiding maakte van de verwarring in het Verdinaso gebruik om zoveel mogelijk dinaso's naar het VNV te lokken. Ze startte onmiddellijk met een inlichtingscampagne over het Verdinaso. Ze wou zich vergewissen van de precieze machtsverhoudingen binnen het Verdinaso en van de attitude van de leden.

Op 4 februari 1941 werden de hogere kaderleden zeer vertrouwelijk op de hoogte gebracht van de eerste resultaten ervan. Een grote meerderheid van het Verdinaso zou niet bereid zijn Jef François te volgen. De stemming tegenover het VNV was over het algemeen gunstig. De kaderleden kregen de opdracht in gemeenten met een Verdinaso-kern de VNV-leden op de hoogte te brengen van deze feiten en hen 'aan te zetten niet aanvallend maar vriendelijk' te zijn tegenover de dinaso-leden. Het zou ze overtuigen dat de eenheid alleen binnen het VNV kon worden verwezenlijkt.

De volgende weken ontving de VNV-leiding uit heel Vlaanderen rapporten over de resultaten van de contacten tussen VNV'ers en dinaso's[26]. De verslagen maakten duidelijk dat het risico van een overgang van sommige dinaso's naar de Algemene-SS Vlaanderen niet denkbeeldig was. Er waren ook gesprekken tussen de beide leidingen. Jef François beweerde na de oorlog dat hij al snel ervoer dat de Vlaamse SS alleen geïnteresseerd was in de DMO en niet in de andere geledingen van het Verdinaso. Of dat de werkelijke reden is voor het afspringen van de onderhandelingen is twijfelachtig. In de korte periode dat François leider was van het Verdinaso had hij namelijk zelf ook alleen maar interesse getoond voor de DMO. Zowat alle benoemingen in het Verdinaso golden DMO'ers. Op 15 februari 1941 verscheen in *Hier Dinaso*! de instructie dat alle politieke functionarissen die fysiek geschikt waren tot de DMO moesten toetreden. Het had natuurlijk ook te maken met het feit dat François alleen maar een greep had op de DMO. In de andere geledingen van het Verdinaso werd zijn gezag betwist. De VNV-rapporten brengen dat duidelijk aan het licht.

Het VNV moest er ook rekening mee houden dat de nieuwe Verdinaso-leiding poogde zich op te werpen als het centrum van een concentratie. Al op 8 maart 1941 maakte *Hier Dinaso*! bekend dat de 'drie Diets-nationaal-socialistische strijdorganisaties: het Verdinaso, de NSBIV en de NSBV' besloten hadden 'tot het nauwste samengaan in leiding en strijdmethode'. Het zoveelste principe-akkoord tot samenwerking werd ondertekend door de drie leiders. Enige praktische betekenis had het akkoord niet. Het Verdinaso slaagde er ook in een zekere greep te krijgen op de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen (VAVV) die begin 1941 was

opgericht. Vele dinaso's bezetten er staffuncties en de kaderschool van de VAVV werd niet zonder reden 'Opleidingskamp Joris Van Severen' genoemd[27].

Jef François vernam spoedig dat de bezetter zijn beweging geen plaats onder de zon gunde. Onderhandelingen met het VNV waren noodzakelijk[28].

Al in de loop van februari werd een document opgesteld als uitgangspunt voor onderhandelingen met het VNV. Het is niet bekend of het ooit op de onderhandelingstafel kwam. Als dat al het geval zou zijn geweest, hoeft men er niet aan te twijfelen dat het onbespreekbaar was voor het VNV. Het voorstel ging uit van een versmelting tussen twee evenwaardige groepen onder de naam 'Eenheidsfront VNV-Verdinaso', onder leiding van een directorium met evenveel VNV- als Verdinaso-leden[29].

Midden maart 1941 kwamen de onderhandelingen tussen VNV en Verdinaso in een stroomversnelling. De aanleiding daartoe was de redevoering van Staf De Clercq, 16 maart in Brussel, waar de VNV-leider alle groeperingen en bewegingen uitnodigde toe te treden tot de geledingen van het VNV. Over deze geledingen verklaarde hij dat ze zelfstandig waren en alleen via hun respectieve leiders onderworpen waren aan 'de Leider van de Nationaal Socialistische Beweging, die vooralsnog de Leider is van het VNV'. Akte nemend van deze verklaring deelde het Verdinaso in een brief aan de VNV-leiding mee, principieel bereid te zijn toe te treden 'tot wat de Heer De Clercq bestempelt als de Nationaal Socialistische Beweging'. Er werden viet belangrijke eisen en enkele bijkomende voorwaarden gesteld:

1. De opneming van 'de degelijke elementen' van het kader in een gelijkwaardige functie;
2. De opneming van twee leden van de leiding in de leiding van de Nationaal Socialistische Beweging;
3. De versmelting van DMO en Zwarte Brigade onder de naam 'Dietse Militie', o.l.v. Jef François en Reimond Tollenaere;
4. *Hier Dinaso*! wordt het weekblad van de Nationaal Socialistische Beweging, eventueel onder een andere naam.

Als bijkomende voorwaarden golden het voortbestaan van het 'Joris Van Severen-herdenkingscomité' en de toezegging dat Paul Persijn, Frantz Van Dorpe en Jef Van Bilsen niet tot de Nationaal Socialistische Beweging toegelaten zouden worden.

De nieuwe dinaso-leiding had haar eisen al heel wat verzacht. Ze hoopte nu blijkbaar vooral de DMO zo intact en autonoom mogelijk te kunnen handhaven. Met een zelfstandige militie kon de DMO een groot stuk van haar autonomie bewaren, in de veronderstelling dat de DMO over het sterkste kader beschikte, dat de 'Dietse Militie' onder de effectieve leiding van Jef François zou komen en dat ze een eigen spreekbuis had. In *Hier Dinaso*! van 22 maart 1941 schreef Luc Delafortrie dat het Verdinaso bereid was zijn plaats in te nemen in de eenheidsbeweging die het VNV op het oog had.

De VNV-leiding reageerde niet overhaast op dit aanbod. Ze rekende er immers op dat veel dinaso's vanwege de chaos in hun beweging vanzelf naar het VNV zouden overkomen. Verscheidene hoge dinaso-kaderleden stapten inderdaad in de loop van februari en maart over naar het VNV[30]. Hoe groter de chaos in het Verdinaso, des te zwakker werd de positie van Jef François.

Uit een ledenstatistiek van net voor de bezetting blijkt dat het Verdinaso zo'n 2.000 leden telde. Ze waren zeer ongelijk verspreid. Drie vierde van de leden kwam uit Antwerpen en West-Vlaanderen terwijl de provincies Limburg en Brabant elk geen

100 leden telden. Van de 2.000 leden was ongeveer een vijfde lid van de DMO[31]. Volgens de ledenstatistieken won het Verdinaso in de zomer van 1940 opvallend veel leden bij. Eind juli was het ledental al gestegen tot 3.555, een maand later tot 4.373[32]. Eind oktober zou het Verdinaso 5.331 leden hebben geteld[33]. Dat is het recentste cijfer dat bekend is. De gegevens komen uit interne documenten, maar dat neemt niet weg dat ze gezien de interne machtsstrijd, voorzichtig gehanteerd moeten worden. De groep rond Persijn had er intern alle belang bij het Verdinaso zo vitaal mogelijk voor te stellen. Hoeveel dinaso's er na de machtswisselling Jef François volgden, is moeilijk te schatten. Jef François beweerde midden april tegenover de VNV-leiding dat het Verdinaso 1.300 leden telde, inclusief degenen die werkten in Frankrijk en

Duitsland. Tegenstanders van François beweerden dat de DMO een echt waterhoofd was: een zware top zonder basis. Als voorbeeld werd de situatie in Antwerpen gegeven. Voortgaande op het aantal en de rang van de officieren zou de DMO er 650 manschappen moeten tellen, in werkelijkheid waren het er hooguit 60. Het Verdinaso had bovendien af te rekenen met zware financiële schulden[34].

De VNV-leiding had dus argumenten genoeg om de eisen van het Verdinaso af te zwakken. Reimond Tollenaere werd aangewezen als onderhandelaar. Op 15 april ontmoette hij Jef François. Op 19 april stelde het VNV een proeve van akkoord op. De leiding verklaarde zich bereid Pol Le Roy op te nemen in de leiding. Over de opneming van andere kaderleden werd niets vastgelegd. Jef François kreeg in de militie de verantwoordelijkheid voor de militaire vorming. Le Roy en François ontvingen een salaris (resp. 3.000 frank en 2.500 frank). François kreeg een rang onder Reimond Tollenaere die de opperste leiding in handen hield. De politieke vorming kwam bij een VNV'er terecht. De benaming ‘Zwarte Brigade’ bleef, ook het uniform van de VNV-militie. *Hier Dinaso*! verdween. Er zou een ander blad komen met een nieuwe naam. Het Verdinaso moest zijn geldreserves aan het VNV afstaan, maar het VNV verzaakte alle verantwoordelijkheden inzake de schulden. Het Verdinaso moest inzage geven van alle akkoorden die waren gesloten met andere groepen en de VNV-leiding behield zich het recht voor bij de fusie alle overeenkomsten op te zeggen. Over de benaming van de politieke organisatie na de versmelting kon noch wou de VNV-leding enige verbintenis aangaan. Daarvoor was de toestemming van de Duitse overheid vereist. Verder kwamen nog enkele minder belangrijke bepalingen aan bod i.v.m. emblemen, namen, Van Severen-herdenkingen enz.

De VNV-voorstellen kwamen in feite neer op het aanbod voor François en Le Roy om in het VNV een bezoldigde kaderfunctie op te nemen. Er was geen sprake van een fusie. Het Verdinaso zou worden opgeslorpt. Behoudens enkele symbolische zaken zonder enige reële betekenis zou de identiteit van het Verdinaso volledig verloren gaan.

Jef François schreef op 21 april 1941 aan Staf De Clercq dat het op basis van de VNV-voorstellen onmogelijk was dat het Verdinaso tot het VNV zou toetreden. Het VNV deed geen enkele tegemoetkoming. Het verwees naar de voorstellen van midden maart die als een ‘uiterste grens van toegevingen’ beschouwd dienden te worden. Waar het werkelijk om te doen was vermeldde De Clercq nu zeer expliciet: ‘Wij willen dat de leiding der DMO de leiding der Militie behoude [...].’

François en Le Roy werden bij het Militaire Bestuur op het matje geroepen. *Oberkriegsverwaltungsrat* Franz Thedieck voegde eraan toe dat het Militaire Bestuur ‘die an parlementarische Mißbräuche erinnerende Verhandelungsmethoden’ bijzonder kwalijk nam[35]. De dinaso's voerden aan dat het de VNV-eisen waren die de onderhandelingen in het slop hadden gevoerd. Vooral het feit dat François aan Tollenaere ondergeschikt was gemaakt en dat alle DMO'ers aan hem trouw moesten zweren, viel in slechte aarde. Dat alleen Le Roy in de leiding werd opgenomen, was voor de meeste dinaso's onaanvaardbaar. Thedieck verdedigde het VNV-standpunt. Tollenaere was de vertegenwoordiger van Staf De Clercq bij de militie. François moest zich tevreden stellen met de militaire leiding, tenslotte ‘ein schöner und wichtiger Auftrag’, suste Thedieck. Dat in maar één plaats in de leiding een dinaso was voorzien, vond Thedieck rechtvaardig aangezien ‘der geringen Zahl der

Anhängerschaft des Rest-Verdinaso'. Over de naamsverandering van het VNV na de versmelting bevestigde Thedieck wat het VNV van in den beginne had gesteld: het Militaire Bestuur zou daarover beslissen. Het Militaire Bestuur verwachtte nu dat de besprekingen 'über den Anschluß der von Le Roy und François geführten Dinaso-Männer an das VNV binnen kürzester Frist zu einem guten Ende gebracht wurden'. De dinaso-leiding wist nu waar het op stond. Veel keuze restte er niet.

Op 27 april 1941 schreef Jef François aan Staf De Clercq dat de dinaso-leiding 'na het

onderhoud met *Oberkriegsverwaltungsrat* Thedieck' hem opnieuw wou ontmoeten. Drie dagen later werden de ultieme besprekingen gevoerd. Van VNV-zijde namen Staf De Clercq, Reimond Tollenaere en Edgard Delvo deel. Uitgangspunt waren de VNV-voorstellen van 19 april die nu door beide partijen werden aanvaard. Om voor de dinaso-onderhandelaars de pil te vergulden, werd hier en daar nog een toegeving gedaan. De toegevingen waren gering, maar toch belangrijk genoeg om de vraag te stellen of het Militaire Bestuur ook niet het VNV onder druk had gezet om snel tot een akkoord te komen.

Pol Le Roy werd op zijn verzoek hoofdredacteur van een nieuw weekblad. De redactie zou evenwel door het VNV worden samengesteld en Le Roy werd ondergeschikt gemaakt aan de VNV-afdeling Vorming en Stijl. François werd commandant van de militie onder Reimond Tollenaere. Naast François kwamen nog vier kaderleden van de DMO in de Staf van de Dietse Militie/Zwarte Brigade (DM/ZB). In deze naam zat een verwijzing naar de vroegere benaming van de militie van het Verdinaso. Voorts werd met welwillendheid akte genomen van een aantal verzoeken van de dinaso-leiding. Er zou getracht worden alle leidende elementen van het Verdinaso een gelijkwaardige functie toe te kennen. In het bijzonder wat de vrijgestelden betreft zou het mogelijke worden gedaan 'opdat geen enkel broodloos zou worden gemaakt'. Enkele personen werden met naam genoemd: o.m. Albert Deckmijn, Luc Delafortrie en Leo Poppe. Onder die voorwaarden verklaarde de Verdinaso-leiding zich bereid haar organisatie te ontbinden en haar leden naar het VNV te laten overgaan. Alle andere verbintenissen die het Verdinaso had aangegaan zouden ongedaan worden gemaakt[36].

Het akkoord bevatte ook een programmatisch onderdeel. Ik zal het hierna bespreken. In de gesprekken met de dinaso-leiding kwam het nauwelijks ter sprake. Het bewijst dat de moeizame besprekingen tussen de beide partijen beheerst werden door het streven van de dinaso-leiders hun politieke toekomst zo veilig mogelijk te stellen. Het blijkt evenzeer uit de verantwoording van de dinaso-leiders ten overstaan van het kader. Er werd niet gesproken over politieke of ideologische implicaties van het akkoord, wel over posten en posities. Pol Le Roy gaf een bijzonder tendentieuze uitleg over de gemaakte afspraken. Volgens hem had het VNV vrijwel alle dinaso-eisen ingewilligd. Van de militie beweerde hij dat de officiële naam 'Dietse Militie' zou worden. François was er de heuse leider van, Tollenaere maar een verbindingsofficier. Alle officieren van de DMO zouden met behoud van rang en functie tot de nieuwe militie toetreden. Alle andere kaderleden zouden op gelijkwaardige posten worden ingezet. Zo werd de een making voorgesteld als een overwinning voor het Verdinaso[37].

Eindnoten:

1 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 885-889.
2 M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man* [...], pp. 350-351.
3 Documenten Frans Van der Elst. Brief van Hendrik De Man aan Franz Thedieck, 12 juni 1941.
4 *De SS-Man*, 24 januari 1941.

5 KA, Dossier Reimond Speleers. R. Van Hulse, ‘Standaardbevel nr. 22’ van de 1ste SS-Standaard Vlaanderen.
6 AMVC, Archief René Lagrou, L 137 D. Circulaire van de Algemene-SS Vlaanderen, 10 mei 1941.
7 KA, Dossier Odiel Daem, Circulaite van Odiel Daem aan de leden van Rex-Vlaanderen, [1940].
8 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 46-47.
9 GRMA, Roll 102, TB nr 13, 2 februari 1941, 960.
10 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 50-51. Reeder zond de brief van Degrelle naar het OKH op 20 april 1941, de dag waarop.
De Clercq de wervingsactie beval. Het is mogelijk dat Reeder de VNV-leider vooraf op de hoogte bracht.
11 Dat beweerde althans Staf De Clercq op de Algemene Raad van 3 mei 1941: Documenten Albert De Jonghe, Rede van Staf De Clercq uitgesproken op de Algemene Raad van 3 mei 1941.
12 KA, Dossier Odiel Daem. Circulaire van Odiel Daem aan de leden van Rex-Vlaanderen, 9 mei 1941.
13 *Le Pays Réel*, 16 mei 1941.
14 *De Nationaalsocialist*, 5 juli 1941.
15 J. Creve, *Recht en trouw* [...], pp. 96-97.
16 NSGWO II, Archief VNV, 580. ‘Mededeling betreffende de onderhandelingen met en het standpunt van het Verdinaso’, 10 augustus 1940.
17 NSGWO II, Archief VNV. Ernest Van den Berghe, ‘Mededeling nr. 41 aan de Arrondissementsleiders’, 6 november 1940.
18 Brief van de Verdinaso-leiding en antwoord van de VNV-Leiding: NSGWO II, Archief VNV. Ernest Van den Berghe, ‘Mededeling nr. 45 aan de arrondissementsleiders’, 22 november 1940.
19 Documenten Frans Van der Elst. ‘Mededeling nr. 49 aan de arrondissementsleiders’, 9 december 1940; ‘Mededeling nr. 55 aan de arrondissementsleiders’, 30 december 1940.
20 NSGWO II, Archief Verdinaso, ‘Instructie nr. 11’, 31 januari 1941. Er hadden inderdaad verscheidene gesprekken plaats tussen François en Le Roy enerzijds, en René Lagrou en Herman Van Puymbrouck anderzijds. Emiel Thiers was er ook bij betrokken. Vooral Le Roy was voorstander van een samengaan met de SS: J. Creve, *Recht en trouw* [...], p. 101-102.
21 NSGWO II, Archief Verdinaso. Brief van Emiel Thiers aan Paul Persijn, 6 februari 1941.
22 Brief van Emiel Thiers aan Jef François, 28 januari 1941. Gepubliceerd in *Hier Dinaso*!, 1 februari 1941.
23 NSGWO II, Archief Verdinaso, Brief van Emiel Thiers aan Paul Persijn, 6 februari 1941.
24 GRMA, Roll 102. TB nr. 13, 2 februari 1941, 959.
25 *Hier Dinaso*!, 1 februari 1941. Van het Verdinaso-Nederland was toen al lang geen sprake meer. Dit groepje was bij het begin van de bezetting opgeslorpt door de NSB.
26 NSGWO II, Archief VNV, 543, 546, 548, 550, 554, 555, 557, 559, 562 en 571; NSGWO II, Archief Verdinaso; ARA, KA, Bundel 927.
27 *Hier Dinaso*!, 22 maart 1941.
28 Eigen verzameling documenten. J. François, ‘Hoe de dinasobeweging in oorlogstijd evolueerde’, s.d.
29 NSGWO II, Archief Verdinaso. ‘Princiepsakkoord tussen het VNV en het Verdinaso’, [februari 1940].
30 NSGWO II, Archief VNV. 572. ‘Mededeling nr. 71 aan de arrondissementsleiders’, s.d. [maart 1941]. Hierin werden verscheidene brieven opgenomen van dinaso's die overstapten naar het VNV.
31 NSGWO II, Archief Verdinaso. ‘Statistiek leden Verdinaso einde maart 1940’, opgesteld in augustus 1940 op basis van de maandverslagen van maart 1940 van de afdelingen. De DMO telde begin 1939 maximum 433 leden: J. Creve, *Recht en trouw* [...], p. 113.
32 NSGWO II, Archief Verdinaso. Paul Persijn, ‘Verslag betreffende de organisatie. Stand op 25 september 1940’.
33 NSGWO II, Archief Verdinaso. Paul Persijn, ‘Verslagen van september en oktober’.
34 NSGWO II, Archief Verdinaso. Brief van Jef Missoorten aan [Bert] Meuris, 28 maart 1941.
35 NSGWO II, Archief Verdinaso. Duits verslag van de besprekingen op 26 april 1941 tussen Franz Thedieck, Jef François en Pol Le Roy.
36 Pol Le Roy zegde op 7 mei 1941 inderdaad het akkoord met de NSBIV op: NSGWO II, Archief Verdinaso, Brief van Pol Le Roy aan L. Willockx (secretaris van de NSBIV). In feite was het akkoord nooit nagekomen, evenmin dat met de NSBV.

37 NSGWO II, Archief Verdinaso. Toespraak van P. Le Roy tot het dinaso-kader, [mei 1941].

2.2 De Eenheidsbeweging-VNV: organisatorische en ideologische gevolgen

2.2.1 De proclamatie

Op 10 mei 1941 had te Brussel een persconferentie plaats waarop de stichting van de Eenheidsbeweging-VNV werd aangekondigd. De leidingen van de drie partijen waren aanwezig. Voor het VNV waren alle leden van de Raad van Leiding present, uitgezonderd Gerard Romsee en Hendrik Elias. De afwezigheid van Romsee was normaal: hij speelde al sinds augustus 1940 geen actieve rol meer. De afwezigheid van Elias baart enige verwondering. Na de oorlog verklaarde Elias dat hij bewust niet opdaagde om duidelijk te laten zien dat hij het niet eens was met de fusie[38]. Alleen de individuele toetreding van de leden van Rex-Vlaanderen en het Verdinaso was voor hem toelaatbaar. Beide partijen hadden niet de minste politieke toekomst en ze waren al in staat van ontbinding. In die omstandigheden had het VNV volgens Elias te veel toegevingen gedaan. Dat gold vooral ten aanzien van de militie.

De redevoering van Staf De Clercq vormde de hoofd moot van de persconferentie. De Een-

heidsbeweging-VNV, betoogde De Clercq, was een logisch gevolg van de nationaal-socialistische opvatting van de betrokken groepen.

Verdinaso en Rex-Vlaanderen waren toegetreden 'tot de eenheidsorganisatie welke de naam draagt van Vlaams Nationaal Verbond'. De eenmaking werd gesymboliseerd door de toetreding van Pol Le Roy en Odiel Daem in de Raad van Leiding van het VNV. De leden van de onderscheidene geledingen van de organisaties traden toe tot de afdelingen van het VNV. Alleen over de toetreding van de DMO had De Clercq het over een vereniging in de DM/ZB 'onder leiding van de algemeen-commandant Reimond Tollenaere'.

Staf De Clercq besteedde in zijn rede veel aandacht aan de Walen en Wallonië. Ten slotte slorpte het VNV twee bewegingen op die organisatorische en ideologische banden hadden met Wallonië. Nu deze organisaties niet meer bestonden beschouwde het VNV Rex als 'de eenheidsbeweging, die de Walen in Wallonië winnen wil voor het nationaal-socialisme'. Maar dat nam niet weg dat het VNV Wallonië als zijn werkterrein beschouwde. Het VNV eiste de Vlamingen in Wallonië voor zich op:

'de stem van het bloed [spreekt] luide in ons. Wat tot ons behoort moet tot ons terugkeren. Dat is natuurnoodwendigheid, waarnaar wij ons handelen te richten hebben.'

Tot slot belichtte de VNV-leider het programma van de Eenheidsbeweging-VNV. Hij las de 'grondbeginselen van het VNV' voor zoals die al in januari 1941 verschenen waren in *Leiding*[39]. De Eenheidsbeweging-VNV nam dus het programma van het VNV over. De toetreding van het Verdinaso en Rex-Vlaanderen had dus geen enkele consequentie voor het programma. Bij de onderhandelingen werd er ook niet of nauwelijks over gediscussieerd. Zowel Rex-Vlaanderen als het Verdinaso hadden zich al bij voorbaat nationaal-socialistisch verklaard. De machtsstrijd in het Verdinaso had de Belgische vleugel van die groep uitgeschakeld zodat ook dat geen knelpunt meer was. Rex-Vlaanderen was te zwak en Léon Degrelle te geïsoleerd opdat aan die kant nog enige druk zou kunnen worden uitgeoefend.

Staf De Clercq eindigde zijn rede met een vingerwijzing naar de politieke concurrenten van het VNV. Wie nog buiten de Eenheidsbeweging-VNV stond, was verantwoordelijk voor de 'volksverdeeldheid'.

Dat was duidelijk ten gerieve van de Vlaamse SS. De Clercq kon wel manen, maar dat verbloemde de realiteit niet. Hij was er ondanks intensieve pogingen, ondanks de wervingsactie voor de Waffen-SS en toegevingen aan de SS-leiding in Berlijn niet in geslaagd de Algemene-SS Vlaanderen te liquideren. Anders dan Rex-Vlaanderen en het Verdinaso genoot de Vlaamse SS machtige bescherming. Zo het Militaire Bestuur dat al zou hebben gewild, dan nog kon het de organisatie niet dwingen tot een akkoord met het VNV. Het Militaire Bestuur wenste overigens het VNV geen machtsmonopolie toe te kennen. Veelbetekenend is dat de partij, ondanks langdurig aandringen, zich niet Nationaal-Socialistische Beweging Vlaanderen mocht noemen. Zoiets zou al te zeer de indruk wekken dat het VNV de staatsdragende macht van Vlaanderen was, hetgeen dan weer de toekomst hypothekeerde. Het Militaire Bestuur week vooralsnog niet af van zijn politieke koers: de toekomst openhouden totdat de *Führer* besliste.

2.2.2 De mislukking van de Eenheidsbeweging-vnv

Toen op 10 mei 1941 de eenmaking van het VNV, het Verdinaso en Rex-Vlaanderen schriftelijk werd geregeld, moest het echte eenmakingswerk nog beginnen. Die praktische eenmaking is grotendeels mislukt, in de eerste plaats doordat de leiders van Verdinaso en Rex-Vlaanderen die de eenmaking hadden bewerkstelligd, zelf afhaakten.

Odiel Daem vroeg al in 1941 ontslag uit de Raad van Leiding van het VNV. Na enkele ver-

gaderingen was het hem duidelijk, zo beweerde hij later, dat zijn aanwezigheid in de Raad volkomen nutteloos was. Hij besefte dat hij een visie huldigde die nooit een meerderheid achter zich zou krijgen. Staf De Clercq vroeg hem zijn ontslag in beraad te houden en er beslist geen ruchtbaarheid aan te geven om tegenover de SS geen onenigheid te tonen. Daem ging akkoord maar vroeg zijn visie te mogen uiteenzetten in een artikel voor *De Nationaalsocialist*. In dit artikel pleitte hij ondubbelzinnig voor een zelfstandige staatsstructuur als noodzaak voor een culturele zelfstandigheid[40]. Daem ging daarmee in tegen de vage formuleringen die de VNV-leiding hieromtrent meestal hanteerde. Het gevolg was dat het artikel van Daem verminkt werd door de Duitse censuur. Het sterkte Daem in zijn overtuiging, niet langer verantwoordelijk te willen zijn voor een politieke collaboratie zonder garanties. Vanaf 1942 bleef hij afwezig op grote VNV-manifestaties.

Daem was inmiddels al wel schepen van cultuur van de Stad Antwerpen geworden, een post die hij niet opgaf, hetgeen hem overigens door de Antwerpse VNV-leiders kwalijk werd genomen[41]. Hoe het zijn volgelingen in het VNV verging, is moeilijk te zeggen aangezien er bitter weinig Vlaams-rexistisch leven te bespeuren valt in de Eenheidsbeweging-VNV.

De overgang van een deel van het Verdinaso naar de Eenheidsbeweging-VNV kon de verdere desintegratie van deze politieke groep niet voorkomen. De groep Persijn-Van Dorpe-Van Bilsen kwam in het verzet terecht. De groep dinaso's in het VNV viel uiteen in vier delen. Een eerste grote groep ging naar de SS. De snelle overstap naar de SS van Pol Le Roy en Jef François heeft dit in de hand gewerkt. Een tweede groep trok zich na de opeenvolgende politieke bokkesprongen van de dinaso-leiding terug uit de politiek. Een derde groep probeerde het Verdinaso nieuw leven in te blazen en kwam daardoor in aanvaring met het VNV en de bezetter. Een vierde groep ten slotte bleef in het VNV, waarvan sommige onder hen actief waren als Grootnederlandse dissidenten binnen de partij.

Dat de dinaso's die tot de Eenheidsbeweging-VNV toetraden geen homogene groep vormden, wordt bewezen door het feit dat ze al in de eerste maanden na de toetreding met elkaar overhoop lagen.

Pol Le Roy kwam als hoofdredacteur van *De Nationaalsocialist* spoedig in botsing met de VNV-leiding én met gewezen medestanders.

De Nationaalsocialist verscheen voor het eerst op 14 juni 1941. Het VNV beschikte daarmee weer over een weekblad. Hoe de nieuwe naam tot stand kwam is niet bekend. De VNV-leiding had geen toelating gekregen om zich als partij ‘Nationaal-Socialistische Beweging’ te noemen. Misschien was de naam van het weekblad een soort troostprijs. Het was bovendien een vlag waaronder én het VNV én het Verdinaso zich konden vinden. Pol Le Roy werd zoals afgesproken hoofdredacteur. Zijn voornaamste medewerkers waren twee dinaso's: Albert Deckmijn en Albert Derbecourt. De VNV-leiding durfde het dus aan een partijorgaan grotendeels toe te vertrouwen aan gewezen dinaso's. Weliswaar ontving Le Roy strikte richtlijnen van Reimond Tollenaere die als propagandaleider de pers onder zijn bevoegdheid had[42].

Nog voor het einde van de zomer kwam het tot een crisis. Niet dat het blad zich ontpopte als een dinaso-spreekbuis, maar doordat de hoofdredacteur de Grootgermaanse toer opging en duidelijk toenadering zocht tot de SS. Van meer af

aan plaatste Le Roy artikelen met Grootgermaanse strekking. De eerste die reageerde was Le Roys medewerker Derbecourt. Hij weigerde nog langer mee te werken aan het blad. Deckmijn was van oordeel dat Le Roys artikel een schande was en vroeg zijn verwijdering uit de leiding van het VNV. Ook Jeroom Leuridan eiste strafmaatregelen tegen Le Roy[43]. Le Roy scheen wel goed op te schieten met Edgard Delvo. Toen Delvo na het vertrek van Tollenaere propagandaleider a.i. werd en Albert Deckmijn als adjunct kreeg toegewezen, achtte Le Roy het gepast Delvo te waarschuwen voor zijn gewezen partijgenoot. 'Tot voor kort', zo schreef hij, 'behoorde Deckmijn tot diegenen die ik had weten te overtuigen van onze Groot-Germaanse lotsbestemming.' De laatste maanden

had Deckmijn zich van hem afgekeerd en Le Roy meende dat Delvo hem 'ad fundum' zou moeten bekeren. Ook voor Luc Delafortrie waarschuwde hij. Delafortrie bouwde het Joris Van Severen-Genootschap uit, met de bedoeling, aldus Le Roy, 'de politiek van Emiel Thiers weer op te nemen'. Delafortrie was bezig het Genootschap in te zetten als een echte tegenbeweging en gaf er een functie aan die niet voorkwam in de overeenkomst VNV-verdinaso[44].

Delafortrie meende dat het VNV er verkeerd aan deed het Grootgermaanse Rijk als officiële doelstelling te aanvaarden, hetgeen verwarring veroorzaakte die uiteindelijk alleen de SS ten goede kwam. Hij ging in september 1941 wonen in het huis van Joris Van Severen. Hij werkte als vrijgestelde van het officieel op 11 oktober 1941 als v.z.w. opgerichte Genootschap Joris Van Severen. Een van de taken van het Genootschap bestond erin comités overal in het land te stichten. Delafortrie trad overal op als spreker. Hij benadrukte dat het Genootschap buiten de politiek stond. Uit VNV-rapporten blijkt echter dat het Genootschap zich ontpopte tot een anti-VNV-organisatie[45]. Mogelijk hebben deze rapporten ertoe bijgedragen dat Delafortrie in juli 1942 door de bezetter werd gearresteerd. Hij werd tot september 1942 vastgehouden. Hij werd vrijgelaten op voorwaarde dat hij zich van iedere politieke actie onthield[46].

Eind september 1941 nam ook Le Roy ontslag uit het VNV[47]. Hij haalde twee motieven aan. Ten eerste, de afspraken werden niet nageleefd. Geen enkele dinaso had in het VNV een werkelijk gezagdragende functie gekregen. Vele kaderleden waren niet benoemd en vrijgestelden waren werkloos. Dat was echter niet het belangrijkste. Het VNV had zich aan Le Roy laten kennen zoals hij het verwachtte: 'precies zo klein flamingatisch en democratisch als [...] vóór de oorlog'. Van het nationaal-socialisme had de partij geen kaas gegeten en een autoritaire beweging was het allerminst. Le Roy verwees naar het niet-optreden tegen lieden die valse beschuldigingen uitbrachten. Hij verheelde niet dat hij daarmee o.m. zijn gewezen partijgenoot Luc Delafortrie bedoelde.

Jef François verdween pas begin 1942 uit het VNV. François trok samen met Reimond Tollenaere met de eerste lichting van het Vlaams Legioen naar het Oostfront. Voor vele DMO'ers was de wervingsactie voor het Oostfront een welgekomen gelegenheid om zich door hun aanmelding te onttrekken aan de eenmaking van de milities. Aan het Oostfront kreeg François berichten van oud-DMO'ers over de manke en grotendeels mislukte fusie van de milities. Hij vernam hoe vele van zijn medestanders de Eenheidsbeweging-VNV in de steek lieten. Hij kreeg rapporten over de scherpe tegenstellingen die waren gegroeid tussen vooraanstaande dinaso's die met hem de stap naar de Eenheidsbeweging-VNV hadden gezet. De actie van Luc Delafortrie veroordeelde hij scherp. Het Joris Van Severen-Genootschap moest, volgens François, een brug slaan tussen het VNV en de SS. Het opstappen van Le Roy noemde hij een vergissing omdat daardoor de Germaanse Rijksgedachte minder kans kreeg binnen het VNV[48]. Volgens François moest het tot een vergelijk komen tussen de SS en het VNV. Het enige wat hem aan het VNV bond was zijn positie in de DM/ZB. 'De dag dat men mij roepen zal om in Vlaanderen mijn taak terug op te nemen zal ik gaan om de DM opnieuw in handen te nemen.'[49] Toen Tollenaere in januari 1942 sneuvelde meende François dat zijn tijd gekomen was om in Vlaanderen de DM/ZB te leiden. Toen hem dat door een beslissing van de VNV-leider onmogelijk werd

gemaakt, stapte hij over naar de SS waar hij korte tijd later SS-Standaardleider werd. In de Vlaamse SS zou hij heel wat oud-DMO'ers aantreffen. Aan het Oostfront vochten oud-DMO'ers, zowel de meest extreme SS-gezinden als degenen die zich verzetten tegen de SS.

De mislukking van de Eenheidsbeweging-VNV was ten dele het gevolg van de totale versplintering van het Verdinaso. Uiteindelijk zou maar één dinaso-leider bij het VNV blijven. Albert Deckmijn werd na het vertrek van Pol Le Roy, hoofdredacteur van de *De Nationaalsocialist*. Het oordeel over hem is niet onverdeeld gunstig. Zijn redactionele beleid oogstte voortdurend kritiek. Hij liet te weinig belangstelling blijken voor de activiteiten van het

VNV en hij poogde het blad los te weken van het VNV. *De Nationaalsocialist* had het bijv. voortdurend over de Eenheidsbeweging i.p.v. over de Eenheidsbeweging-VNV. Artikelen over het Verdinaso en Joris Van Severen waren legio en daarbij werd niet altijd even tactvol geschreven over de vooroorlogse tegenstellingen. Deckmijn kwam herhaaldelijk in botsing met de VNV-leiding. Toen hij ook nog actief werd in het interne Grootnederlandse verzet en herhaaldelijk in botsing kwam met de VNV-leiding en de bezetter, werd hij uit zijn functie ontheven[50].

Eindnoten:

38 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
39 Cf. infra, p. 459.
40 *De Nationaalsocialist*, december 1941.
41 KA, Dossier Odiel Daem. Brief van Odiel Daem aan Piet Wyndaele, 28 april 1943.
42 Zo gaf Tollenaere op 15 juli 1941 strikte orders om bij alle belangrijke kwesties te verwijzen naar Staf De Clercq en niet naar de Raad van Leiding. 'Wat de Leider doet is goed, omdat hij weet wat hij doet, omdat wij in hem een onbegrensd vertrouwen hebben.'
43 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Albert Deckmijn aan Pol Le Roy, 6 augustus 1941.
44 ARA, KA, Bundel 929. Brief van Pol Le Roy aan Staf De Clercq, 12 juli 1941. Het Genootschap Joris Van Severen groeide uit het al in oktober 1940 opgerichte 'Joris Van Severen-herdenkingscomité'.
45 NSGWO II, Archief VNV, 558, 561 en 575.
46 L. Delafortrie, *Het Genootschap Joris Van Severen* [...], passim.
47 NSGWO II, Archief Verdinaso. Brief van Pol Le Roy aan de leiding van het VNV, 26 september 1941.
48 KA, Dossier Jozef François, Bundel II. Brief van Jef François aan Marcel Monnier, 16 oktober 1941. Marcel Monnier was aangesteld als beheerder van *De Nationaalsocialist*. François had net vernomen dat Monnier ontslag had genomen.
49 KA, Dossier Jozef François. Bundel II. Brief van Jef François aan Marcel Monnier, 22 november 1941.
50 Cf. infra, p. 566.

2.3 De politieke crisis in augustus 1941

Allerlei factoren hebben in augustus 1941 in de schoot van de VNV-leiding geleid tot een vertrouwenscrisis ten aanzien van de collaboratiepolitiek. De belangrijkste oorzaak heb ik hierboven al belicht. Ondanks de wervingsactie voor de *Waffen-SS* in april 1941 en de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV in mei 1941 slaagde het VNV er niet in om het monopolie op de politieke werking te verkrijgen. De Algemene-SS Vlaanderen bleef het VNV bekampen. De organisatie bewees dagelijks hoe wankel de grondslagen van de VNV-collaboratie waren. Het feit dat het VNV geen enkele toezegging kreeg over de territoriale toekomst van Vlaanderen, zorgde voor steeds meer interne kritiek van prominenten en militanten die klaarheid vroegen. In de schoot van de leiding laaide de discussie op over de te volgen strategie. Door de stichting van de Eenheidsbeweging-VNV waren nieuwe stemmen te horen in de Raad van Leiding. Pol Le Roy verdedigde een Grootgermaanse opstelling en een samengaan

met de SS. Hij vond gehoor bij Edgard Delvo en Reimond Tollenaere. Ze dreven Staf De Clercq in de richting van een akkoord met de SS. Dat alles riep weerstanden op bij vooraanstaande VNV'ers die van mening waren dat het VNV onmogelijk tot een akkoord kon en mocht komen met de SS. Een verslag van Albert Deckmijn over een gesprek met Jeroom Leuridan legt getuigenis af van de zeer gespannen situatie in de Raad van Leiding. Reimond Tollenaere, Edgard Delvo en Pol Le Roy stonden er lijnrecht tegenover de andere leden. Leuridan beschuldigde ze van verraad en viel nog liever dood dan hun voorstellen goed te keuren[51].

De discussies vonden plaats toen door het uitbreken van de oorlog in de Sovjetunie de polarisering van de opvattingen van de bevolking in het bezette land scherp toenam. De publieke opinie was al sterk beïnvloed door de manklopende ravitaillering. De dirigistische voedingseconomie leidde tot karige rantsoenen. Het verzet tegen de bezetter en zijn handlangers werd grimmiger. Diegenen die hun lot met de bezetter hadden verbonden, kwamen in een steeds groter isolement. De op gang komende wervingsactie voor het Oostfront bond hen nog sterker aan de bezetter. De inzet aan het front werd plots een realiteit en een consequentie van de politieke strijd die aan geen twijfel onderhevig mocht zijn. Maar de vraag waarheen de politieke strijd leidde, werd er des te prangender door.

Dit alles leidde in augustus 1941 tot een fundamentele discussie in de schoot van de Raad van Leiding. Het was een uitermate boeiende confrontatie waarbij de fundamenten van de politieke collaboratie ter discussie stonden. De directe aanleiding was een redevoering van Eggert Reeder op 22 augustus 1941 voor een gehoor van dertig vooraanstaande Vlamingen, leden van de Algemene-SS Vlaanderen en het VNV. Reeder wou reageren op de talrijke signalen van ontevredenheid in de rangen van het VNV, o.m. op een mandvol klachten die hij van Frans Daels had ontvangen[52]. Op een bitse toon wees Reeder de kritiek op het Militaire Bestuur van de hand. Het voerde zijn taak uit binnen de hem opgelegde marges. Hitler zou pas na de oorlog over het lot van België beslissen. De enige Vlaming die het woord nam was August Borms. Hij verweet de bezetter een zware fout te maken door niet het Vlaamse zelfbestuur uit te roepen. Frans Daels die ook aanwezig was, schreef zijn indrukken neer over de bijeenkomst[53]: ‘De toestand wordt voor ons onhoudbaar tengevolge van onze openlijke en loyale medewerking met de bezettende macht enerzijds en de gedragslijn van de *Militärver-*

waltung anderzijds. Wij worden uitgenodigd om te worden toegesproken, niet als medewerkers, maar als vijanden, om te worden berispt zoals een *Feldwebel* slechte soldaten onder handen neemt met allerlei bedreigingen. Zulke uitnodigingen beantwoorden wij niet meer. Wij kunnen die toestand niet langer uithouden.'

In de Raad van Leiding van 30 augustus 1941 werd nagekaart over de bijeenkomst met Reeder en over een memorandum van Frans Daels dat hij als reactie op Reeders rede had geschreven. Het stuk droeg de titel 'De toestand in Vlaanderen in augustus 1941'[54]. Daels schreef het op verzoek van Reeder die hem persoonlijk had gevraagd wat er voor de Vlamingen kon worden gedaan zonder de administratieve machine te ontredderen. Daels verwoordde in zijn memorandum de fundamentele malaise die het VNV ontredderde. De dertien eisen die hij tot slot formuleerde waren duidelijk genoeg:

'1) Een verklaring die aan het Vlaamse volk de integrale handhaving en volledige ontplooiing van zijn eigen volkspersoonlijkheid waarborgt. Zulke verklaring moet niets voorzien over de politieke vorm van medewerking met het Duitse Rijk;
2) onderrichtingen aan de censuur dat ze alle uiteenzettingen over vrije ontwikkeling van de Nederlandse volksgeaardheid, volkswezen, volksverbondenheid onaangeroerd laat, in zoverre zij geen eisen stellen [inzake] de politieke ordening;
3) herstel van de normale culturele gemeenschap tussen Noord en Zuid [...];
4) definitieve en radicale inschakeling van de Vlaamse SS in het VNV [...];
5) geleidelijke invoering van de bestuurlijke scheiding, overal waar mogelijk zonder de administratie te ontredderen;
6) doordrijvend optreden tot eerbiediging van de Belgische wetten vooral inzake tweeledigheid der gendarmerie en onderwijs;
7) doordrijvend optreden in magistratuur en ministerie van Justitie, om zuivering van de magistraten te bekomen op grond van de [ouderdomsverordening] en om de vlaamsonkundige en vlaamsvijandige heer Schuind een adjunct op te leggen met bepaalde macht [...] om de nieuwe benoemingen te doen;
8) herinrichting van de Cultuurraad van de Taalcommissie zodat beide [instellingen] bij machte zijn doelmatig werk te leveren;
9) optreden in ministerie van Landbouw en Voedselvoorziening om alle plutocratische maatregelen uit te schakelen;
10) optreden in parastatale instellingen en centrales;
11) bijzondere verzorging van de Vlaamse Wacht [...];
12) federatieve inrichting van Winterhulp;
13) [prioritair] de aanstelling in de schoot van het [Comité] van de secretarissen-generaal van een zeer beperkt comité met bijzondere volmachten [...] om een einde te stellen aan de bestaande algemene ontreddering. Dit comité moet bestaan uit betrouwbare personen, gewonnen voor de nieuwe ordening [...]. Komen eerst daarvoor in aanmerking de secretarissen-generaal Romsee en Leemans.'

Daels vroeg dus in feite onrechtstreeks de politieke erkenning van het VNV. De bezetter moest tegemoetkomen aan de nationale doelstellingen van het VNV door de zelfstandigheid van het Vlaamse volk te waarborgen, de culturele Grootnederlandse propaganda toe te staan en een begin te maken met de federalisering van België. Dit

alles kon gebeuren, aldus Daels, zonder dat de bezetter kleur bekende inzake de territoriale toekomst. De bezetter moest de laatste politieke concurrent van het VNV in de Vlaamse collaboratie uitschakelen en het VNV toestaan een regering te vormen met uitgebreide volmachten (het zg. 'zeer beperkte comité' van enkele betrouwbare secretarissen-generaal was daarvan duidelijk een voorafspiegeling).

Het memorandum van Daels werd op de zitting van de Raad van Leiding kritisch ontleed door Edgard Delvo[55]. Zijn commentaren werden allesbehalve gunstig onthaald. Niettemin

verwerkte hij zijn visie in een lijvig document dat in de loop van september door de Raad van Leiding werd besproken[56]. Het stuk is zeldzaam lucide inzake de analyse van de VNV-politiek. Delvo noemde het een 'meedogenloze zelfkritiek'.

Delvo constateerde de gewijzigde publieke opinie tegenover het VNV. Dat hing samen met de groeiende Duitsvijandige stemming. Verandering daarin was niet meer te verwachten. 'Precies daardoor [heeft] het VNV geen kans meer zich gedurende de oorlogsperiode nog tot een werkelijke volksbeweging te ontwikkelen.' Het VNV werd gehaat door de bevolking, meer nog dan de bezetter zelf. Dat zou alleen maar erger worden met het toenemen van de misnoegdheid. Ook daarover kon men zich geen illusies maken in een land waar 'tienduïzenden hongeren'.

In dit klimaat stond het VNV maar één ding te doen: stevige en tuchtvolle kaders vormen die hun taak konden opnemen na de Duitse zege. Zolang de oorlog duurde moest vooral worden voorkomen dat een nieuwe partij haar kans kon wagen. Het VNV moest zich ten aanzien van de bezetter doen gelden als dé nationaal-socialistische beweging in Vlaanderen. In het licht daarvan was het noodzakelijk de 'niet te ontkennen malaise in de organisatie' tegen te gaan. De malaise werd hoofdzakelijk veroorzaakt door de houding van de bezetter die ondanks de zware inspanningen van het VNV de partij niet wilde erkennen als de enige valabele politieke kracht. In bepaalde gevallen liet de bezetter zich integendeel kennen als een tegenstander van bepaalde doelstellingen van het VNV. Delvo verwees naar de klachten in het memorandum van Daels die grotendeels terecht waren en die het moreel van de beste leden hadden aangetast.

'Zij weten immers dat het VNV in alle opzichten met de Duitse instanties medewerkt. Zij weten dat de Leider herhaaldelijk zijn vertrouwen heeft uitgesproken in Adolf Hitler en omdat zij zelf blindelings hun Leider volgen, waren zij ervan overtuigd dat dit vertrouwen door een of andere beslissing van Duitse zijde zou bekrachtigd worden. Maar dergelijke beslissing is uitgebleven.'

Ook op dit punt hoefde men zich geen illusies meer te maken, aldus Delvo. Het Militaire Bestuur 'kan noch zal' de gewenste verklaring afleggen. Het Militaire Bestuur had slechts één opportunistische bekommering: het land zo besturen dat het maximaal bijdroeg tot de Duitse oorlogsvoering. 'Voor de 'Militärverwaltung' gaat de keuze niet tussen 'vriend' of 'vijand' maar wel tussen 'bruikbare' en 'onbruikbare' mensen.' Het VNV moest dus niet verwachten dat het op grond van welke verdienste ook de gewenste erkenning zou krijgen: 'een officiële erkenning van het VNV als nationaal-socialistische beweging voor Vlaanderen komt er tijdens de oorlogsperiode niet'. Het was in dit opzicht evenzeer zinloos steun te zoeken bij een of andere strekking in Duitsland. De machtsstrijd tussen die strekkingen was nog volop aan de gang. Voor het VNV was er maar één kwestie: 'Voor of tegen Duitsland. Er is geen tussenweg mogelijk!' Daaruit volgt dat de VNV-leiding zich moest beraden of ze vertrouwen had in het nationaal-socialistische Duitsland. Dat hield de bevestiging of de ontkenning in van het vertrouwen in Adolf Hitler. In feite had Staf De Clercq in zijn redevoeringen al gekozen. Volgens Delvo moest het VNV consequent zijn en een onvoorwaardelijk vertrouwen belijden. De vraag om garanties doet afbreuk aan een onvoorwaardelijk vertrouwen en ze heeft bovendien weinig zin: 'meer dan ooit zullen ze vodjes papier blijken [...]'. Aan de discrepantie tussen woord en daad diende een eind te worden gemaakt. Dat kon theoretisch door een koerswijziging die het VNV uit de collaboratie zou leiden. Dat zou het einde van het VNV betekenen. Bij de

militanten zou een complete verwarring ontstaan en vele VNV'ers op machtsposities zouden die weg naar zelfmoord niet opgaan.

In een lange parenthese vraagt Delvo zich af of het VNV geen toenadering tot België moest zoeken, als verweer tegen Duitsland. Hij ging daarmee in op een vraag (en wellicht ook de mening) van Hendrik Elias. Hij had in de Raad van Leiding de kwestie opgeworpen of er - Delvo

citeert Elias - wegens ‘het gevaar voor verduitsing [...] [geen] verzoening mogelijk [was] met talrijke elementen en groepen uit het Belgische kamp op basis van een federaal statuut [...]’. Delvo verwerpt deze mogelijkheid o.m. omdat dat het VNV ‘in het kamp [zou] brengen van degenen, die in plaats van voor de doorvoering van de nationaalsocialistische revolutie [...] te strijden, deze revolutie veeleer berustend ondergaan als het geringste kwaad - en die, alleen om niet uitgeschakeld te worden, een berekende medewerking met Duitsland verkiezen boven een passieve houding’. Zo'n koerswijziging zou de eenheid in het VNV zeker niet ten goede komen, aldus Delvo en een doelmatig middel tegen de ‘verduitsing’ was het evenmin.

‘Het zou een bewijs zijn van gemis aan politiek doorzicht wanneer we zouden geloven dat Duitsland, na de zege, in een herordend Europa, de Belgische ruimte prijsgeven zal. De Belgische ruimte zal tot de onmiddellijke Duitse invloedssfeer behoren - waarschijnlijk ingeschakeld in het Germaanse Rijk of in het Groot-Duitse Rijk. Men kan een dergelijk perspectief verschillend beoordelen; men ontsnapt er echter niet aan door zich in de armen te werpen van anderen, die er even machteloos tegenover staan. Wanneer die inschakeling mocht gebeuren, dan wens ik dat de Vlamingen hun belangen zouden verdedigd zien door de Leider van het VNV en niet door de Koning der Belgen.’

Ten slotte belichtte Delvo zijn standpunt om uit de crisis te geraken. Het VNV moest meer dan ooit een uitgesproken pro-Duitse politiek voeren. Het moest zijn politiek afstemmen op één doel: ‘de gelegenheid te krijgen [zijn] beginselen voor te brengen op het gepaste moment, d.i. wanneer de *Führer*, na afloop van de oorlog beslissen zal’. De Duitse instanties moest alle aanleiding worden ontnomen een nieuwe politieke beweging in het leven te roepen. Met het oog daarop moest volledig worden ingespeeld op de opportunistische politiek van de bezetter: ‘Alles wat de weerbaarheid van Duitsland op dit ogenblik kan helpen opvoeren, beschouwen we als goed en noodzakelijk. Alles wat Duitsland op dit ogenblik maar in de minste mate verzwakken kan, is uit den boze.’

Voorts moest het VNV intern worden verstevigd, efficiënter georganiseerd. Een versteviging en vernieuwing van de kaders was nodig. Op financieel gebied moesten nieuwe bronnen worden aangeboord aangezien de contributies niet meer volstonden voor een vernieuwde aanpak. Het leidersprincipe moest consequent worden toegepast, ook op de leden in de Belgische administratie. Een strengere tucht was vereist (bijv. dienstplicht in de DM/ZB voor alle VNV'ers tussen 18 en 40 jaar). Ideologisch moest ernaar gestreefd worden ‘de geestesgesteldheid van onze leden te doen evolueren van het Vlaams-nationale naar het nationaal-socialistische’. De nationaal-socialistische idee werd nog steeds niet door een meerderheid VNV'ers in al haar consequenties aanvaard, aldus Delvo. Velen maakten daardoor niet het onderscheid tussen het nagestreefde doel en het actuele propagandistische programma. Staatkundig was bijv. de hereniging van Noord en Zuid geen actueel probleem. De praktische politiek van het VNV moest gericht zijn op het haalbare: nl. de vrijwaring van de Vlamingen in Brussel en Wallonië en de verovering van Wallonië als levensruimte voor de Vlamingen.

Het VNV moest samenwerken met alle Duitsvriendelijke organisaties, ook met de Algemene-SS Vlaanderen. Het standpunt van het VNV moest zijn dat Vlaanderen behoefte heeft aan een Algemene-SS als formatie, níét als politieke beweging. Een

overeenkomst op die basis was volgens Delvo mogelijk. Hij stelde voor als eerste stap de onverenigbaarheid van het lidmaatschap op te heffen.

Frans Daels en Edgard Delvo, beiden lid van de Raad van Leiding, formuleerden dus totaal tegenovergestelde remedies om uit de impasse te geraken. Waar Daels het voortzetten van de collaboratie wilde verbinden met een aantal onmiddellijke veranderingen en een principeverklaring, vroeg Delvo een totale en onvoorwaardelijke collaboratie met als sluitstuk een blind vertrouwen in de *Führer*. Geen van beiden maakte enig ideologisch voorbehoud tegenover het nationaal-socialisme. Daels koesterde alleen illusies over politieke

afspraken met de bezetter terwijl Delvo besefte dat dat slechts ‘vodjes papier’ zouden zijn. Delvo was bereid de consequenties van het nationaal-socialisme ten volle te aanvaarden.

Hoe stond Staf De Clercq tegenover de fundamentele moeilijkheden waarmee het VNV had af te rekenen? In het eerste bezettingsjaar had hij zijn eigen politiek doorgedrukt. Die politiek was nu op een dood punt gekomen. Het VNV was er ondanks alle inspanningen niet in geslaagd het politieke monopolie te verwerven. In dat verband is de oprichting, 1 september 1941, van de 1ste SS-Standaard Vlaanderen van groot belang. Een integratie van de Vlaamse SS werd daardoor onmogelijk[57]. Spoedig zou de VNV-leider geconfronteerd worden met een nieuw feit: de DeVlag ontpopte zich als een exponent van de SS-politiek. De VNV-leider moest er dus niet op rekenen de annexionistische krachten in Vlaanderen onschadelijk te maken. In die omstandigheden werd de VNV-leider geconfronteerd met de critici in de Raad van Leiding die steeds luider hun onvrede lieten horen over de politiek van het VNV en over de radicalen in de Raad die ze ervoor verantwoordelijk stelden. De radicale vleugel in de Raad van Leiding was fel verzwakt na het vertrek van Reimond Tollenaere naar het Oostfront. Pol Le Roy trok er al na enkele maanden uit, zodat alleen Edgard Delvo overbleef. Maar ook de gematigde vleugel verzwakte. Frans Daels verklaarde in september 1941 de vergaderingen van de Raad van Leiding niet meer bij te wonen zolang de toestand met de Vlaamse SS niet was opgeklaard[58].

Staf De Clercq zocht naar een nieuw evenwicht tussen de twee vleugels in zijn partijleiding. Op 27 september vaardigde hij een ‘bindende verklaring’ uit waarin hij enerzijds de Nederlandse lotsbestemming van het Vlaamse volk onderstreepte en anderzijds de inschakeling van Vlaanderen in het ‘complex der Germaanse volkeren’ als doel van het VNV stelde[59]. Aan de ene kant zou hij tot aan zijn dood steeds opnieuw eisen stellen en aandringen op garanties vanwege de bezetter. Aan de andere kant koos hij voor een totale mobilisatie van zijn achterban met het oog op de Duitse oorlogvoering. De massale betrokkenheid van VNV'ers bij de militaire en paramilitaire collaboratie was daarvan het meest in het oog springende aspect.

Eindnoten:

51 Document Etienne Verhoeyen. Albert Deckmijn, ‘Onderhoud met gouwleider Leuridan’, 29 juli 1941.

52 De lange nota die Frans Daels aan Eggert Reeder bezorgde werd gedeeltelijk gepubliceerd en besproken in A. Smits, *Dom Modest van Assche* [...], pp. 125-128. Daels had bij de redactie de abt van Steenbrugge met wie hij zeer nauw bevriend was, om raad gevraagd.

53 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. [Frans Daels], Verslag over de bijeenkomst bij Reeder, 22 augustus 1941.

54 KA, Dossier Hendrik Elias, bundel II. Frans Daels, ‘De toestand in Vlaanderen in augustus 1941’, [29 augustus 1941].

55 ARA, KA, Bundel 929. Edgard Delvo, ‘Nota over de politiek van het VNV. Raad van Leiding 30.8.'41’.

56 ARA, KA, Bundel 929. ‘Persoonlijke zienswijze van Kd. Edgard Delvo in verband met de politieke oriëntering van het VNV. Raad van Leiding. Zitting van dinsdag’. Wanneer het stuk precies werd besproken is niet duidelijk. Gebeurde dat al op 2 september, de eerste dinsdag na 30

augustus? Het stuk telt vele tientallen pagina's. Alleen de eerste 40 pagina's werden teruggevonden.

57 Cf. supra, p. 385.

58 Eigen verzameling documenten. 'Verweerschrift inzake Prof. Dr. Frans Daels', [1954]. Elias vermeldde dit feit zonder commentaar in zijn naoorlogse geschriften. Men mag dus aannemen dat Daels de vergaderingen inderdaad niet meer bijwoonde: H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

59 ARA, KA, Bundel 943. Rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brussel, 27 september 1941.

2.4 Besluit

Het VNV claimde de rol van nationaal-socialistische eenheidspartij voor Vlaanderen. De partij werd daarbij tot op zekere hoogte gesteund door het Militaire Bestuur. Zo geraakte het VNV in het begin van 1941 enkele lastige concurrenten kwijt.

Hendrik De Man probeerde met de Nationale Bond Vlaanderen een politieke concentratie tegen het VNV tot stand te brengen. De organisatie stelde zich op een 'Belgisch-federalistisch' standpunt. Door een verbod van de bezetter mislukte de opzet. Rex-Vlaanderen en het Verdinaso werden door de bezetter voor de keuze geplaatst: verdwijnen of aansluiten bij het VNV. Rex-Vlaanderen slaagde er door de politieke zwakte van Rex niet in een rol van betekenis te spelen. Het Verdinaso was intern verdeeld in een burgerlijke Belgischgezinde en een radicale Grootgermaanse vleugel. Geen van de rivaliserende groepen vond steun aan Duitse zijde. DMO-leider Jef François kreeg uiteindelijk de voorkeur, alleen omdat hij bereid was te onderhandelen met het VNV.

Jef François werd door het Militaire Bestuur voor de keuze geplaatst: een overeenkomst bereiken met het VNV of verdwijnen. Rex-Vlaanderen onderging hetzelfde lot. Vooral de onderhandelingen tussen het Verdinaso en het VNV zijn van belang. Rex-Vlaanderen was te onbetekenend om iets in de pap te brokkelen. De opname van Odiel Daem in de Raad van Leiding was het enige wat Rex-Vlaanderen uit de brand kon slepen. De dinaso-onderhandelaars probeerden vooral de identiteit van de DMO te redden. De meeste van hun eisen sneuvelden mede onder de druk van de bezetter die de dinaso-onderhandelaars tot bescheidenheid aanmaande op grond van hun geringe aanhang.

Op 10 mei 1941 werd de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV plechtig afgekondigd.

Ideologisch liet dit feit geen sporen na. De Eenheidsbeweging-VNV had identiek hetzelfde programma als het VNV. In de onderhandelingen had dat aspect nauwelijks een rol gespeeld. Er werd vrijwel uitsluitend over posten en posities gesproken. De organisatorische gevolgen bleven beperkt, behalve voor de eenheidsmilitie, de DM/ZB, waar schriftelijk in een heuse fusie tussen de Zwarte Brigade en de DMO was voorzien. De dinaso-onderhandelaars hadden gehoopt de leiding ervan in handen te krijgen. Jef François werd wel commandant maar kreeg boven hem commandant-generaal Reimond Tollenaere. Verder trad Pol Le Roy toe tot de Raad van Leiding van de Eenheidsbeweging-VNV. Hij kreeg bovendien de leiding van het nieuwe weekblad *De Nationaalsocialist*, als compensatie voor het verdwijnen van *Hier Dinasol*. Enkele andere kaderleden werden opgenomen als vrijgestelden in het VNV.

Het VNV kon zich voortaan wel de Eenheidsbeweging-VNV noemen, het politieke monopolie had ze daarmee niet verworven. De leiding van de Algemene-SS Vlaanderen distantieerde zich uitdrukkelijk en stelde haar leden gerust dat er van een toetreding geen sprake zou zijn. De Algemene-SS Vlaanderen probeerde zichzelf op te werpen als het centrum van een concentratie waarbij vooral gemikt werd op de Grootduitse en antisemitische groepjes. Veel succes sorteerde dat niet. Op 1 september 1941 zou de Algemene-SS Vlaanderen worden omgevormd tot de 1ste SS-Standaard Vlaanderen, deel van de Germaanse SS. Het maakte een opslorping door het VNV onmogelijk. Anders dan het Verdinaso en Rex-Vlaanderen kon de Algemene-SS Vlaanderen rekenen op machtige beschermers, zodat het Militaire Bestuur - zo het dat al gewild zou hebben - er geen vat op had. Het Militaire Bestuur wenste het VNV geen politiek monopolie toe te kennen. Dat zou al te zeer de toekomst hypothekeren en in tegenspraak zijn met zijn opdracht. Om dezelfde redenen mocht de Eenheidsbeweging-VNV zich niet Nationaal-Socialistische Beweging Vlaanderen noemen. Waarschijnlijk werd als compensatie de titel van het nieuwe weekblad *De Nationaalsocialist* toegestaan.

Niet alleen op grond van het afzijdig blijven van de Vlaamse SS kan de Eenheidsbeweging-VNV een mislukking worden genoemd. Vrijwel onmiddellijk trokken de belangrijkste leiders van het Verdinaso en ook Odiel Daem zich terug. Het Verdinaso versplinterde totaal. Uiteindelijk bleven slechts enkele kaderleden aangesloten bij de Eenheidsbeweging-VNV.

De mislukking van de Eenheidsbeweging-VNV en de daarmee samenhangende constatering dat het VNV ondanks alle inspanningen er niet in slaagde het politieke monopolie te verwerven, leidde in augustus 1941 tot een crisis in de schoot van de VNV-leiding. Het ontlokte een debat over de modaliteiten van de VNV-collaboratie en over de vraag hoe het verder moest. Twee vleugels stonden tegenover elkaar. Ze formuleerden radicaal tegenovergestelde voorstellen. Aan de ene kant waren er Reimond Tollenaere en Edgard Delvo. Ze hadden Staf De Clercq gesteund in de onderhandelingen met de SS. Ze kregen gedurende de enkele maanden dat hij lid van de leiding was, de steun van Pol Le Roy. Delvo verwoordde hun opvattingen in een lijvig rapport waarin hij betoogde dat het VNV niet moest streven naar politieke garanties. De partij moest haar vertrouwen in de *Führer* stellen en daardoor de voorwaarden scheppen nodig om eisen te kunnen stellen op het moment dat de beslissingen genomen zouden worden, dat was na de eindoverwinning van Duitsland. Aan de andere kant stond de vleugel die niet wilde weten van onderhandelingen met de SS. Het voortzetten van de collaboratie moest integendeel afhankelijk worden

gemaakt van het verkrijgen van politieke garanties, hetgeen o.m. het verdwijnen van een annexionistische beweging tot gevolg diende te hebben. Frans Daels wierp zich op als woordvoerder van deze groep. Hendrik Elias meende dat naar een bondgenootschap met Belgische groepen gezocht diende te worden. Staf De Clercq vond een middenweg. Aan de ene kant stelde hij als doel van het VNV de inschakeling van Vlaanderen in het 'complex der Germaanse volkeren', aan de andere kant beklemtoonde hij de Nederlandse lotsbestemming. Voor deze laatste doelstelling wou hij onmiddellijk garanties van Duitsland verkrijgen.

Hoofdstuk 3 Het VNV in de militaire en paramilitaire collaboratie tot aan de dood van Staf De Clercq

3.1 Het Oostfront

3.1.1 Het Vlaams Legioen

Toen Staf De Clercq op 20 april 1941 de onmiddellijke wervingsactie voor de *Waffen-SS* in de VNV-gelederen beval, werd dit bij zijn volgelingen niet zo enthousiast onthaald. De ongemeen scherpe aanvallen die het VNV te verduren kreeg van de Vlaamse SS maakten velen wantrouwig. Het valt op hoe VNV-propagandaleider Reimond Tollenaere zich veel moeite getroostte de 'laag-bij-de-grondse' bezwaren tegen de *Waffen-SS* te ontkrachten[1]. De wervingsactie had maar weinig succes. Ten dele omdat de fysieke opleiding zeer streng was. Toen het VNV de wervingsactie startte werd de *Standarte Nordwest* gevormd, een *Waffen-SS*-eenheid met iets lagere keuringsnormen, waarin Vlamingen werden opgenomen. De meeste vrijwilligers die via het VNV werden gerekruteerd kwamen terecht bij deze eenheid.

Weinige van de honderden vrijwilligers zullen beseft hebben welk belang hun engagement had in het pokerspel tussen de VNV-leiding en de SS-leiding in Berlijn. Staf De Clercq meende met de wervingsactie de noodzakelijke voorwaarde te hebben vervuld om de Algemene-SS Vlaanderen in zijn macht te krijgen. De SS, met name Gottlob Berger, wenste slechts krachten te winnen voor zijn *Heim ins Reich*-beweging. Van in den beginne was de wervingsactie voor de *Waffen-SS* onlosmakelijk verbonden met de politieke strijd tussen de twee collaborerende fracties in Vlaanderen.

Het VNV liep pas echt warm voor militaire collaboratie nadat de oorlog tussen Duitsland en de Sovjetunie was uitgebroken. Men krijgt de indruk dat het hele VNV zeer enthousiast was om deel te nemen aan het conflict. Van zohaast Staf De Clercq op 8 juli 1941 in *Volk en Staat* de oprichting van het Vlaams Legioen aankondigde, verscheen in de pers de ene ronkende verklaring na de andere. Talrijke vooraanstaande VNV'ers beweerden zich gemeld te hebben voor de strijd. Een oncontroleerbare geruchtenstroom kwam op gang: het Vlaams Legioen zou een zelfstandig leger worden, het zou later opgaan in het Nederlandse Legioen, het zou eigen officieren krijgen met het Nederlands als beveltaal, het zou als bezettingsleger worden ingezet in de tweede linie achter het front. De oorsprong van de geruchtenstroom was wellicht de bekendmaking van het OKW dat buitenlandse vrijwilligers aan de oorlog konden deelnemen in gesloten eenheden en onder een eigen leiding[2]. Daarmee leek een eind te zijn gekomen aan het monopolie van de *Reichsführer-SS* om binnen zijn SS-formatie militaire collaborateurs uit de Germaanse landen op te nemen[3]. De VNV-leiding hoopte dat ze het Vlaams Legioen politiek zou kunnen controleren. De vrijwilligers konden nu aan het Oostfront gaan bewijzen dat Vlaanderen nog 'levenskrachtig' was, vooral ook dat het VNV de aangewezen formatie was om er de macht uit te oefenen.

Het werd een grove misrekening. In de OKW-richtlijnen stond nl. al gestipuleerd: 'Freiwillige [...] Flamen werden grundsätzlich durch den Reichsführer-SS erfaßt und in die Verbände der "Waffen-SS" eingestellt, bzw. als Freiwilligenverbände zugeteilt.'

De Vlamingen werden net zoals alle andere als Germaans beschouwde volkeren georganiseerd door de SS die niet bereid was haar monopolie op dit terrein uit handen te geven. De vrijwilligers vormden immers een doorslaggevend element in de Germaanse politiek van de SS. Ze zouden functioneren als het ferment van een politieke en culturele sfeer die de bezette Germaanse landen tot het nationaal-socialisme en de SS zou brengen[4]. Het was Gottlob Berger die op dit terrein de drijvende kracht was aan de top van de SS. Als leider van het SSHA was hij

verantwoordelijk voor de rekrutering van vrijwilligers. Het gaf hem meteen de gelegenheid zijn macht in het SS-apparaat te vergroten[5].

Berger zag de wervingsactie voor de *Waffen-SS* en het Vlaams Legioen als een verlengstuk van de politiek ten aanzien van de Algemene-SS Vlaanderen en later van de DeVlag[6]. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij de rekruteringscijfers voor het Oostfront zag als een zuivere aanwinst voor de SS en dat hij de resultaten van de wervingsactie in één adem vermeldde met die van de Algemene-SS. Over deze formatie kon hij op 27 augustus 1941 tevreden aan zijn chef melden: 'Das was wir jetzt in der Flämischen SS gesammelt haben denkt großdeutsch und bekennt sich restlos zum Anschluß an das Reich. Es sind dies die Männer die ein besonderes Abzeichen, wie den Flämischen Leu, an der Uniform ablehnen, weil es der Anfang vom Separatismus sei.'[7] Berger zal gedurende de volgende jaren, trouw aan zijn uitgangspunt, alles in het werk stellen om de Oostfrontvrijwilligers zo sterk mogelijk met de SS-ideeën te indoctrineren, niet zonder succes overigens.

Heeft de VNV-leiding dit in de euforie van de julimaand 1941 niet doorzien? Kon ze dit doorzien? Heeft ze wel beseft wat het betekende militairen over te leveren aan de SS? Het zijn vragen die moeilijk te beantwoorden zijn. Men mag niet vergeten dat rond het VNV door alle mogelijke Duitse instanties, met het Militaire Bestuur en diverse SS-diensten in de hoofdrol, een web van intriges werd gesponnen. Men kan goed aannemen dat Staf De Clercq oprecht heeft gemeend het Vlaams Legioen onder politieke controle te kunnen houden. Hoewel Staf De Clercq de beslissing tot de oprichting van het Vlaams Legioen naar alle waarschijnlijkheid eigengereid en zonder overleg heeft genomen, was het enthousiasme en de bereidheid tot medewerking bij vele vooraanstaande VNV'ers spontaan. Aan de basis was dat wellicht niet anders. Het tomeloos enthousiasme veroorzaakte mee de snelle verspreiding van allerlei geruchten die de indruk wekten dat het Vlaams Legioen een soort VNV-Gideonsbende zou worden.

Het is hoogst merkwaardig dat pas op 2 augustus 1941, vier dagen voor het vertrek van het eerste contingent en dus op het moment dat vrijwel alle vrijwilligers van die lichting hun dienstcontract hadden ondertekend, een akkoord over het Vlaams Legioen tot stand kwam tussen het VNV en de SS[8]. Nog merkwaardiger is dat het VNV verregaande genoegdoening kreeg en dat het contract alle ruimte liet voor een stevige VNV-controle: de VNV'ers werden samengebracht in besloten compagnies en in de mate van het mogelijke geleid door eigen onderofficieren en officieren. Staf De Clercq besliste mee over het aanwijzen van de commandant. Een aantal functies maakten de VNV-controle compleet: Reimond Tollenaere, Jef François en Paul Suys zouden verbindingsofficieren en *Betreuer* worden. Frans Daels zou de medische dienst leiden en er werd in een aalmoezenier voorzien. Het is dus niet verwonderlijk dat de Raad van Leiding van het VNV op 4 augustus 1941 zijn volledige instemming betuigde met de bereikte voorwaarden[9].

Hoe is Karl Leib ertoe gekomen een contract op te stellen dat regelrecht indruist tegen de bedoelingen van de SS? Doordat Leib er niet in slaagde met het VNV tot een akkoord te komen inzake de ASSVL, had Berger al in juni beslist Leib te vervangen door Konstantin Kammerhofer. De vervanging was voorzien voor 9 juli en Kammerhofer was in juli al in België[10]. Toch was het Leib die de overeenkomst met Staf De Clercq sloot. Het is best mogelijk dat Berger dit karweitje nog aan hem

overliet om Kammerhofers opdracht niet vooraf te compromitteren. Het is ook mogelijk dat Leib alles op papier liet zetten om toch maar tot een akkoord te komen zodat hij zijn opdracht als ‘erledigt’ kon afschuiven.

Hoe het ook zij, algauw bleek dat het contract Leib-De Clercq niet werd nagekomen. Van bij de aankomst van het Vlaams Legioen in de SS-opleidingscentra in Polen hadden moeilijkheden en discussies plaats tussen de Vlaamse vrijwilligers en hun Duitse opleiders enerzijds en tussen de Vlamingen onderling anderzijds. Het geharrewar in Debica en Arys tij-

dens de opleiding van de eerste lichting van het Vlaams Legioen was deels te wijten aan de klassieke spanningen tussen rekruten en hun opleiders (iets van alle tijden), deels ook aan de politieke tegenstellingen en aan de niet-nagekomen afspraken van het contract. Op 25 augustus 1941 schreef Tollenaere na een gesprek met de bevelvoerder van de opleidingseenheid, Reich, aan De Clercq: ‘Het is duidelijk dat Leib alle mogelijke beloften gedaan heeft, en alles maar op papier liet zetten teneinde “zijn” Legioen erdoor te halen’[11]. Reich beweerde niets van een contract af te weten en hij had op 11 augustus 1941, toen het Vlaams Legioen arriveerde, de vrijwilligers bij de *Standarte Nordwest* gevoegd. Toen iets meer dan de helft halsstarrig bleef weigeren dat bevel op te volgen vond hij er niets beter op dan de dwarsliggers bij het Nederlandse Legioen in te lijven (180 vrijwilligers gingen wél naar de *Standarte Nordwest*[12]). In feite volgde Reich de instructies op die hij uit Berlijn had gekregen. Op 6 augustus 1941 had Jüttner, leider van het SS-Führungshauptamt en in die hoedanigheid verantwoordelijk voor o.m. de rekrutenopleiding, het bevel gegeven de Vlamingen die op die dag uit Vlaanderen vertrokken op te stellen bij de *Standarte Nordwest*[13]. Jüttner was blijkbaar niet op de hoogte van Bergers politieke plannen en de rekrutenopleider uiteraard evenmin. Vanzelfsprekend was de oplossing die deze laatste aan de moeilijkheden gaf, voor Berger onaanvaardbaar. Reich had immers, door enkele honderden Vlamingen bij het Nederlandse legioen te voegen, een echte Grootnederlandse eenheid gevormd. Op 16 september 1941 vroeg Berger aan zijn collega Jüttner of hij wilde bevelen dat ‘SS-Oberführer Reich doch ganz klein wenig Vernunft annehmen und sich dessen bewußt sein soll, daß seine Arbeit die weitere deutsche Politik in Belgien und in den Niederlanden maßgebend positiv oder negativ beeinflußt’ en dat ‘das Flamen-Bataillon aus politischen Gründen möglichst bald herausgenommen werden muß, um als “selbständige Legion” eingesetzt werden zu können’. Door Vlamingen en Nederlanders samen op te stellen, schreef Berger nog, wordt immers ‘“der dietsche Gedanke” gefördert’[14]. Het waren dus Bergers politieke plannen die bepalend waren voor wat er gebeurde met het Vlaams Legioen. Hij besefte maar al te goed dat het nog niet mogelijk was het Vlaams Legioen zonder meer in te lijven bij de *Waffen-SS*. Voorlopig moest de schijn worden hoog gehouden en moest het Vlaams Legioen ‘zelfstandig’ blijven bestaan (zie de aanhalingstekens in het citaat hierboven).

De zogenaamde zelfstandigheid van het Vlaams Legioen was een lege doos. Het VNV verloor hoe langer hoe meer elke controle terwijl Berger kon rekenen op SS-gezinde vrijwilligers die op lange termijn zijn belangrijkste troef vormden. In een hun gunstig milieu en gesteund door politieke vorming slaagden ze erin talrijke VNV-gezinde vrijwilligers te beïnvloeden. Tollenaere schandvlekte hun houding:

‘De tegenwerking van de mannen die uit de Algemene-SS Vlaanderen komen, is hier schandig. Zij pesten onze mannen het meest en gedragen zich als knechten. We hebben reeds gehoord dat zij gaan oppositie maken omdat zij een leeuwenschild op de mouw moeten dragen!!’[15]

Een harde kern VNV'ers bleef zich evenwel verzetten en veroorzaakte een groeiende polarisering onder de vrijwilligers. Hun voornaamste troef was het optreden van sommige Duitse opleiders die vaak niet het minste begrip toonden voor het engagement van de Germaanse vrijwilligers. Ze begingen talrijke psychologische blunders en werkten zo de polarisering in de hand[16]. De VNV-gezinde vrijwilligers

bleven tevergeefs aandringen op het nakomen van de voorwaarden waarop ze werden geworven. Ze zorgden voor een niet-aflatende stroom van alarmerende berichten aan de VNV-leiding. De meeste brieven ontsnapten aan de censuur doordat ze door verlofgangers werden meegebracht. Vooral de rapporten van de artsen Kamiel Vanderlinden en Roger Soenen maakten indruk. Beiden keerden, samen met enkele tientallen andere vrijwilligers die zich bedrogen voelden, terug naar Vlaanderen. Tollenaere had dit kunnen regelen. Thuisgekomen stelden ze elk een rapport op waarin de toestand

vlijmscherp werd geanalyseerd. In het Vlaams legioen was, aldus de artsen, alles erop gericht de vrijwilligers te vervreemden van het VNV en zijn politiek. Soenens conclusie was niet mis te verstaan:

'Het vertrek van verdere legionnairs moet verhinderd worden, zo niet maakt het VNV zich bewust medeplichtig aan wat de meerderheid van het Legioen aanziet als een ronselarij van kanonnevlees [...]. Doet het VNV dit niet dan kan het niet langer onschuldig pleiten als bedrogen maar dan is het medeplichtig aan een zaak die, zoals ze nu is, voor Vlaanderen alleen een verlies van zijn beste krachten kan betekenen, zonder hoop dat hieruit voor Vlaanderen wat ten goede komt.'[17]

Gealarmeerd kwam de Raad van Leiding in spoedzitting bijeen. Staf De Clercq was zwaar ziek en kon de vergadering niet bijwonen. De VNV-leiding besloot de wervingsactie tijdelijk stop te zetten. Tollenaere kreeg de opdracht de identiteit van het Vlaams Legioen zo goed mogelijk te vrijwaren en stappen te ondernemen om het Legioen zo snel mogelijk terug naar huis te loodsen. Veelbetekenend is het slot van een brief van Ernest Van den Berghe aan Tollenaere: 'In hoeverre zulks mogelijk zal zijn blijft natuurlijk ook voor ons hier de vraag, maar het was de eensgezinde mening van de Raad van Leiding dat daar de enige weg ligt om het kwaad, dat niet meer goed te maken is, tot zijn minimum te herleiden.'[18]

Eenmaal goed en wel hersteld wilde Staf De Clercq zich ter plekke van de toestand vergewissen. Op 11 oktober toog hij met Edgard Delvo en Konstantin Kammerhofer naar het Vlaams Legioen dat toen in Arys werd opgeleid. Daar formuleerde hij een aantal eisen[19]. Sommige afspraken uit het oorspronkelijk contract waren verdwenen. Blijkbaar had Staf De Clercq ingezien dat een en ander vanuit militair oogpunt inderdaad niet realistisch was[20]. Toch blijkt uit zijn eisen dat hij zoveel mogelijk de politieke controle trachtte te handhaven. Hij stelde daarbij al zijn hoop op een Vlaamse begeleiding van het Legioen. Hij eiste een uitbreiding van het Vlaamse kader met gewezen onderofficieren uit het Belgische Leger die met hun rang in het Vlaams Legioen moesten worden opgenomen. Tollenaere moest verbindingsofficier worden tussen het Duitse commando en de Vlaamse troep en Tollenaere zelf beschouwde de vorming van eigen Vlaamse officieren als de hoogste prioriteit[21]. Verder wenste De Clercq 'die baldige Einberufung des Feldgeistlichen laut übereinkommen (Als Feldgeistlicher wurde ein Pater Pankratius benannt)'. Dit laatste punt is zeker niet het minst belangrijke. Ongetwijfeld verkeerde Staf De Clercq in de mening dat een aalmoezenier, bovendien een persoonlijke vriend van hem, een dam kon opwerpen tegen de SS-indoctrinatie. Daarbij kwam nog dat zowel in het Legioen als in Vlaanderen nadrukkelijk een aalmoezenier werd geëist.

Na de terugkeer in Vlaanderen van De Clercq en Delvo schreef deze laatste in *Volk en Staat* een artikel over het bezoek aan het Legioen. In 'Ik ben zeer, zeer tevreden!', vertolkte hij mee de gevoelens van De Clercq[22]. De leider van het VNV gaf weer zijn zegen aan de wervingsactie en tijdens de werfvergaderingen verklaarde hij dat alle moeilijkheden waren opgelost. Of hij daar heus van overtuigd was, is zeer de vraag. De opbodpolitiek waarin het VNV verwikkeld was, liet De Clercq evenwel weinig keus. Het VNV voelde zich verplicht te bewijzen dat het onmisbaar was ten aanzien van de Oostfrontwerving. De Clercq wist dat de DeVlag zich aan het ontpoppen was als een politieke organisatie die dezelfde doeleinden nastreefde als de Vlaamse SS. Ondanks alles hoopte De Clercq met de gemaakte afspraken in Arys

toch nog voldoende politieke invloed te kunnen handhaven in het Vlaams Legioen. De kanalen waarlangs dat diende te gebeuren bleken evenwel stuk voor stuk fata morgana's te zijn.

De aalmoezenier, Pancratius, een pater van de abdij van Orval en vriend van Staf De Clercq, vertrok in november naar Berlijn om zich te melden voor het Vlaams Legioen maar hij werd daar afgescheept door diverse *SS-Dienststelle*[23]. Tollenaere had trouwens al vroeger gemeld dat een aalmoezeniet borweg werd geweigerd[24]. Enkele weken voor zijn dood

drong hij er nog op aan dat spoedig een aalmoezenier zou worden gezonden[25]. Tollenaere, in wie Staf De Clercq zeer veel hoop stelde, sneuvelde op 22 januari 1942. Vlaamse officieren en onderofficieren kwamen er pas toen het Vlaams Legioen al niet meer bestond[26]. Ook de geneeskundige dienst van prof. Daels was weggevallen. Daels had afgehaakt en ontpopte zich als een tegenstander van de wervingsactie. Het wegvallen van deze VNV-pionnen, gaf de SS-indoctrinatie vrij spel. Al vlug lieten de gevolgen zich gevoelen.

Gottlob Berger schreef op 9 september 1942 zijn indrukken neer n.a.v. een verslag van de *SS-Feldpostprüfstelle*[27]. De *SS-Feldpostprüfstelle* controleerde op grote schaal de veldpost van en naar de Germaanse vrijwilligers om politieke informatie in te winnen. Berger kon tevreden zijn:

'Wie noch in keinem Tätigkeitsbericht, so zeigt nun dieser, daß unsere Männer sich langsam in einer sehr positiven Art mit der Kirche auseinandersetzen und daß [...] draussen an der Front ein neuer Glaube wächst. Des weiteren, daß politisch gesehen, sowohl in der Waffen-SS wie in der Legion, Niederländer und Flamen sich vom großdietschen Gedanken abwenden und sich auf ein Großdeutschland einstellen.'

De vrijwilligers moesten optimaal geïndoctrineerd worden. Een katholieke aalmoezeniet en pottekijkers van het VNV kon Berger missen als kiespijn. Staf De Clercq zou spoedig ondervinden hoe beperkt zijn macht over het Legioen was. Na zijn bezoek aan Arys hielden de klachten van de vrijwilligers allerminst op. De brieven bleven toestromen[28]. De gevolgen van de onduidelijkheden tijdens de wervingsactie en van het niet-nakomen van een aantal afspraken bleven doorwerken. Uit de talrijke klachten die De Clercq van de vrijwilligers ontving, distilleerde hij een brief[29]. Hij stelde ook een aantal maatregelen voor: de aanstelling van Vlaamse verbindingsofficieren en Vlaamse adjudanten van de compagniechefs die zouden instaan voor de geestelijke leiding van de Vlamingen. Voorts eiste De Clercq de onmiddellijke aanvang van de opleiding van Vlaamse officieren. De bedoeling van de maatregelen bleef dezelfde: zoveel mogelijk de politieke controle over de vrijwilligers bewaren.

De toestand in het Vlaams Legioen was niet zo verschillend van die in de andere eenheden met Germaanse vrijwilligers. Men mag in dit verband niet vergeten dat De Clercq en vele andere oudere VNV'ers sterk beïnvloed waren door de Eerste Wereldoorlog en de Frontbeweging. Soldatengrieven met een politieke inslag waren voor hen geen nieuw geluid. Voor sommigen leek de geschiedenis zich te herhalen. Bovendien had het Vlaams Legioen minder dan alle andere Germaanse eenheden een eigen kader. Het Vlaams-nationalisme had geen militaire traditie zodat maar weinig gegradeerden onder de vrijwilligers te vinden waren.

Na korte schermutselingen tegen de partizanen kwam het Vlaams Legioen op 30 januari 1942 aan het front terecht[30]. De ene opdracht na de andere volgde. De *Schlacht am Wolchow*, de loopgravenoorlog rond Leningrad en de Ladoga-gevechten eisten een zware tol aan mensenlevens. De legioensoldaten kregen af te rekenen met de problemen die altijd en overal inherent zijn aan oorlog. Vanzelfsprekend verschoven de politieke tegenstellingen daardoor naar de achtergrond. Het is evenzeer waar dat de confrontatie met het front de politieke tegenstellingen niet oploste.

In Vlaanderen bleef het voorlopig schijnbaar rustig. Het VNV nam een zeer dubbelzinnige houding aan. Ten aanzien van de eigen basis die de vrijwilligers moest

leveren, was er geen vuiltje aan de lucht. Dat nam niet weg dat de wervingsactie werd doorkruist door politieke tegenstellingen. De moeilijkheden aan het front zelf waren overwonnen. De wervingsactie mocht niet in het gedrang komen en daarom werd elke kritiek in de kiem gesmoord. Zo kreeg de Aalsterse arrondissementsleider Jozef Coene de opdracht Bert Vander Speeten, de lokale DM/ZB-leider, de mond te snoeren omdat hij zich 'over het Legioen uitlaat in een geest die van aard is de beweging te schaden', zoals Ernest Van den Berghe schreef. 'Iedereen weet dat er aanvankelijk toestanden geheerst hebben die onduldbaar waren maar die reeds

lang een oplossing hebben gekregen.'[31] Dat bij het VNV binnenskamers meer en meer weerstand groeide tegen de wervingsactie ontging ook sommige SS-leiders niet. Von Lettow-Vorbeck, die als bevelhebber van het Vlaams Legioen werd voorzien, maakte in mei 1942 een studiereis in Vlaanderen. In zijn eindrapport merkte hij op dat de terughoudendheid van het VNV toenam naarmate duidelijker werd dat het Vlaams Legioen een onderdeel van de *Waffen-SS* was en geen 'Garde des VNV'[32]. Aan de top van het VNV besefte men dat de critici het bij het rechte eind hadden. Dat bleek overduidelijk uit een nieuw rapport van De Clercq, op basis van alweer getuigenissen en brieven van vrijwilligers[33]. De Clercq richtte zich tot Reeder. De aan hef spreekt boekdelen:

'Deze beschouwingen en besluiten dienen volstrekt een zeer vertrouwelijk karakter te bewaren. Noch ons Volk, noch Duitsland hebben er iets bij te winnen dat, door het bekend maken van gewraakte methodes en wantoestanden, ontevredenheid, verontwaardiging en vijandigheid tegenover dezen, die hiervan de schuld dragen, zou ontstaan en dat er een gevoelen van achterdocht en onrust bij de nabestaanden der legionairs en der duitsvriendelijke Vlaamse bevolking zou ontwikkeld worden [...].'

Dan volgt een opsomming van wat volgens De Clercq fout liep, met centraal de klacht over de 'uitschakeling der Beweging in het rechtstreeks kontakt met de manschappen' (versta de politieke controle). Het verzamelde materiaal bewees volgens De Clercq dat 'aan en achter het front [...]' alles in het werk werd gesteld 'om de Beweging en de Leider ervan met het meeste misprijzen te behandelen, te lasteren en te beledigen; om rechtstreeks en onrechtstreeks het Legioen als Legioen er onder te krijgen en zijn voortbestaan onmogelijk te maken.'

De Clercq schreef het rapport ook om zijn afwezigheid op de afscheidsplechtigheid bij het vertrek van een contigent vrijwilligers op 29 augustus 1942 te motiveren. Zijn eigen achterban maakte hij wijs dat zijn afwezigheid te maken had met het feit dat de DeVlag/SS de plechtigheid om politieke redenen zou misbruiken. Dat ook de toestanden bij het Legioen zelf zijn houding bepaalden, verzweeg hij[34].

3.1.2 Het 'Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps' (nskk) en de 'Organisation-Todt' (ot)

Het *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* (NSKK) ontstond al voor 1933 in de schoot van de NSDAP, als een vervoerskorps van de partij. Na de machtsovername groeide de NSKK uit tot een op militaire leest geschoeide nationale transportmaatschappij, in dienst van het Duitse leger en van de *Organisation-Todt* (OT). De OT ontstond als een particuliere maatschappij die militaire bouwwerken uitvoerde. Tijdens de oorlog groeide de organisatie uit tot een gigant die aan alle Duitse fronten actief was.

De wervingsactie voor het NSKK en de OT kwam in de bezette landen al snel op gang. Aanvankelijk was ze gewoon opgezet als werkverschaffing waarbij de gunstige arbeidsovereenkomsten een lokmiddel waren. Vlaamse NSKK'ers en OT'ers werden voornamelijk ingezet in België en Noord-Frankrijk. Na 22 juni 1941 - de inval in de Sovjetunie - werden de manschappen hoofdzakelijk, maar niet uitsluitend, ingezet aan het Oostfront. De wervingsactie had ook politieke oogmerken. Ze kwam grotendeels in handen van politieke organisaties die de werfinspanningen als politieke

pasmunt beschouwden. In Vlaanderen spande het VNV zich intens in voor de beide organisaties. De partij beschouwde haar inspanningen ter zake als een bijdrage aan de Duitse oorlogvoering. NSKK en OT waren vaste onderdelen van de propaganda voor het Oostfront. Het VNV startte de wervingsactie voor de NSKK al in de lente van 1941. *Volk en Staat* en *De Nationaalsocialist* riepen VNV'ers op zich te melden. De respons was groot. In mei 1941 boden zich tengevolge van de eerste grote VNV-werfactie

3.000 vrijwilligers aan. Ze waren beslist niet allen VNV'ers. Het gemotoriseerde karakter van de organisatie trok velen aan. Het VNV probeerde niettemin van in den beginne de werfinspanningen politiek te verzilveren. Het beschouwde de aangeworven NSKK'ers als een verlengstuk van de DM/ZB. Aanvankelijk was in de wervingsactie trouwens sprake van 'DM-Vervoerdienst'. Tussen de VNV-leiding en de NSKK-leiding werden onderhandelingen gevoerd. Wat precies werd afgesproken is niet te achterhalen. Dat er afspraken werden gemaakt blijkt uit het feit dat de DM/ZB-leden hun uniform in het NSKK behielden en dat de graden onveranderd bleven. Er werd een verbindingsofficier aangesteld van de DM/ZB bij het NSKK. DM/ZB-banleider Omer Smessaert nam deze taak op zich. Het hogere kader was wel vrijwel volledig Duits. Het grootste deel van de kersverse NSKK'ers werd ingezet in dienst van de *Luftwaffe*, eerst in Polen en daarna in de Sovjetunie. Velen keerden spoedig terug. De contracten die van beperkte duur waren maakten dat mogelijk. Nogal wat vrijwilligers verlieten het NSKK toen bleek dat de organisatie actief werd ingezet voor de Duitse oorlogvoering. Ze werden vervangen door nieuw aangeworven vrijwilligers. In Vlaanderen draaide de wervingsactie op volle toeren. VNV'ers konden zich voor het NSKK aanmelden bij hun afdelingsleiders, DM/ZB-leden bij hun hopman. Vooral in de schoot van de DM/ZB spande men zich in. Op 1 maart 1942 startte Joris Vansteenland, commandant-generaal van de DM/ZB, een nieuwe grote wervingsactie. Omer Smessaert organiseerde werfvergaderingen over heel Vlaanderen. Medio 1941 kregen de VNV-propagandaleiders in de arrondissementen opdracht adressen te bezorgen van mensen die in aanmerking kwamen om aan te sluiten bij het NSKK. Vele arrondissementen leverden niet één adres. Het is een aanwijzing dat de wervingsactie stokte[35]. Op 22 september 1942 gaf de propagandaleiding het bevel per gemeente vijf adressen te leveren. Daarbij diende rekening te worden gehouden met het feit dat het verkeerd zou zijn VNV'ers aan te trekken die in Vlaanderen belangrijke opdrachten te vervullen hadden. Er moest zoveel mogelijk buiten de rangen van de eigen militanten worden gezocht[36]. Er werd op gedrukt dat de aangeworven kandidaten politieke scholing zouden krijgen alvorens te vertrekken. De NSKK-wervingsactie was dus een verkapte wervingsactie voor het VNV. De partij probeerde zo goed mogelijk de politieke controle te bewaren over de vrijwilligers die ze leverde. Ze wou bovendien dat haar inspanningen werden opgemerkt. Een en ander leidde midden 1941 tot de stichting van de 'Dietse Militie/Motorbrigade' (DM/MB). Het was een papieren organisatie die alle VNV'ers in dienst van de NSKK verzamelde. Aangezien de vrijwillers werden ingezet in diverse onderdelen van het NSKK, aan en achter alle Duitse fronten, duizenden kilometers van elkaar verwijderd, was er geen sprake van een operationele eenheid die functioneerde binnen het raam van de VNV-militie. Op papier leek het alleen zo. De VNV-leiding moest andere maatregelen treffen om de politieke controle over haar volgelingen in de NSKK te bewaren. De dienstcontracten die de door het VNV geworven vrijwilligers ondertekenden, bevatten een clausule waarin ze verklaarden lid te zijn van het VNV. Het VNV bevestigde tegenover het NSKK de politieke betrouwbaarheid van de aangeworven kandidaten. Zo werd voor het NSKK een controle ingebouwd tegen de infiltratie van verzetslui. Het VNV had de zekerheid dat de VNV'ers in min of meer homogene VNV-eenheden werden ingezet waardoor de politieke controle bewaard bleef. De VNV-leiding kreeg zo de gelegenheid contact te houden met haar volgelingen.

Joris Vansteenland bracht eind 1942 een bezoek aan de Vlaamse NSKK'ers in Stalingrad. Hij beleefde er de Russische doorbraak en kon ternauwernood ontsnappen. Veel Vlaamse NSKK'ers hadden minder geluk.

De controle van de partij op VNV'ers die zich voor de OT meldden was minder groot. De aanmeldingen voor de OT gebeurden meestal rechtstreeks bij de OT zelf. De dienstcontracten waren echte arbeidscontracten. Doordat de OT vooral bij bouwactiviteiten was betrokken verschilde de inzet niet zo veel van die van vrijwillige arbeiders. Vele OT'ers beschouwden zich ook zo. Dat was voor het grootste deel het geval voor de vele Vlaamse OT'ers die

werden ingezet bij de bouw van de *Atlantikwall*. De activiteiten van het VNV richtten zich buiten de wervingsactie voornamelijk op de families van VNV'ers-OT'ers.

Ook bij de NSKK-vrijwilligers nam het VNV organisatorische taken op zich. Zo verliep de vergoeding van de gezinnen van de door het VNV geworven vrijwilligers via de administratie van de DM/ZB. Hendrik Elias getuigde dat de verhoudingen tussen de DM/ZB-leiding en NSKK-chef von Bayern-Ehrenberg uitstekend waren[37]. Het belette niet dat het VNV spoedig concurrentie te verduren kreeg.

De DeVlag startte in 1943 met een eigen wervingsactie en maakte aparte afspraken met de NSKK-leiding. De door de DeVlag aangeworven vrijwilligers werden in aparte colonnes ingezet. De DeVlag-propaganda sprak naar analogie van de DM/MB van een 'DeVlag-Motorkorps'[38] en had eigen verbindingsofficieren. Ook bij de OT werden aparte DeVlag-groepen opgestart. Overal waar het VNV activiteiten ontplooide, startte de DeVlag parallelle initiatieven. NSKK en OT vormden daarbij geen uitzondering. De Duitse leiding van de beide organisaties vond het best zo. Het opbod zorgde voor verhoogde inspanningen bij het werven en dus voor meer vrijwilligers.

Hoeveel vrijwilligers het VNV voor de OT en het NSKK wierf is niet te achterhalen. Pas in 1943 werden bij het NSKK contracten *auf Kriegsdauer* ingevoerd. Voordien ondertekenden de vrijwilligers contracten van beperkte duur. Er was een zeer groot verloop. Bij de OT bleef dat zo. Nogal wat vrijwilligers gingen na hun diensttijd bij paramilitaire formaties die in Vlaanderen zelf opereerden. In de schoot van het NSKK werden ook wervingsacties georganiseerd voor de *Waffen-SS*. Een aantal vrijwilligers stapte over. Men mag aannemen dat het VNV honderden vrijwilligers voor het NSKK leverde[39].

Eindnoten:

1 *Volk en Staat*, 8 mei 1941.
2 BAK, NS 19 (neu), 1871. Open telegram van Ritter, de vertegenwoordiger van het AA bij het OKW, 6 juli 1941.
3 Cf. supra, p. 382.
4 N.K.C.A. In 't Veld, *De SS en Nederland* [...], p. 165.
5 H. Buchheim, *Die SS* [...], p. 165.
6 In augustus 1941 al vatte Berger het plan op de DeVlag te gebruiken als mantelorganisatie voor de SS. BAK, NS 19 (Neu), 2140.
7 BAK, NS 19 (Neu) 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 27 augustus 1941.
8 Het document werd ondertekend door Staf De Clercq voor het VNV en door Karl Leib voor de SS. Document gepubliceerd en kritisch geanalyseerd in B. De Wever, *Oostfronters* [...], pp. 52-53.
9 KA, Dossier Edgar Delvo, map 13. Notities van Edgar Delvo opgesteld tijdens de zitting van de Raad van Leiding op 4 augustus 1941. De aanwezigen: Staf De Clercq, Frans Daels, Hendrik Elias, Jan Timmermans, Reimond Tollenaere, Reimond Speleers en Edgard Delvo.
10 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 46-47.
11 Eigen verzameling documenten. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 25 augustus 1941. Tollenaere dacht er zelfs aan het Legioen terug naar huis te sturen als de zaken niet opklaarden. Dat schreef hij op 28 augustus aan zijn vrouw: Documenten Hilda Tollenaere.
12 Eigen verzameling documenten. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 25 augustus 1941.

13 Document gepubliceerd door N.K.C.A In 't Veld, *De SS en Nederland* [...], p. 570.
14 BAK, NS 19 (Neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Jüttner, 16 september 1941.
15 Eigen verzameling documenten. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 25 augustus 1941. Twee dagen later meldde Berger aan zijn chef uiterst tevreden dat de Algemene-SS niets wilde weten van het separatistische Vlaamse Leeuweschild (cf. supra, p. 409).
16 Himmler zag zich herhaaldelijk verplicht op te treden tegen de SS-instructeurs die Germaanse vrijwilligers beledigden als minderwaardige soldeniers.
17 KA, Dossier Daels, 'Memorandum Dr. Roger Soenen', [augustus 1941]. Vanderlinden kwam tot hetzelfde besluit: Interview met Kamiel Vanderlinden door auteur, 15 januari 1986.
18 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Ernest Van de Berghe aan Reimond Tollenaere, 1 september 1941.
19 Eigen verzameling documenten. 'Aktenvermerk über die Wünsche des Leiters des VNV Hernn Staf De Clercq die er nach Abschluß seines Besuches der Flämischen Legion geäußert hat', [oktober 1941].
20 Ook Elias was de mening toegedaan dat het contract in de heersende omstandigheden onrealistisch was: H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
21 Documenten Hilda Tollenaere, Brief van Reimond Tollenaere aan zijn vrouw, 27 december 1941.
22 *Volk en Staat*, 19-20 oktober 1941.
23 Interviews met Ernest Van den Berghe door auteur, 24 november 1982 en 7 december 1983. Ook schriftelijke getuigenis van K. Lambrechts aan auteur, 10 december 1985. In het VNV-archief berust een afschrift van een soort geleidebrief die Staf De Clercq aan Pancratius meegaf. De brief is gedateerd op 5 november 1941. ARA, KA, Bundel 921. Pancratius heette Adelin Van Lancker
24 Eigen verzameling documenten. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 30 september 1941.
25 Eigen verzameling documenten. Brief van Reimond Tollenaere aan Staf De Clercq, 2 januari 1942.
26 Toen het Vlaams Legioen naar het front vertrok bestond het kader uit 25 Duitse officieren en 78 onderofficieren tegenover 14 Vlaamse officieren en 1 onderofficier.
27 NS 19 (Neu) 351. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 9 september 1942.
28 ARA, KA, Bundels 918 en 923. Brieven van VNV-vrijwilligers aan de VNV-leiding of aan de VNV-leiding bezorgd.
29 GRMA, T 175, *Records of the Reich Leader of the SS and German Police*, Roll 111, 2635482-2635486. Het stuk is niet gedateerd maar kan met zekerheid gesitueerd worden in maart 1942.
30 In november en december 1941 was het Vlaams Legioen ingezet tegen de partizanen. Deze inzet werd beschouwd als het einde van de opleiding. Op 3 januari 1942 vertrokken twee compagnieën naar het front, de rest volgde op 30 januari.
31 ARA, KA, Bundel 923. Brief van Ernest Van den Berghe aan Jozef Coene, 7 april 1942.
32 BAK, NS 19 (Neu), 1557. Brief van Von Lettow-Vorbeck aan Gottlob Berger, 28 mei 1942.
33 ARA, KA, Bundel 919. 'Nota van de Leider van het VNV aan de heer President Reeder', 8 september 1942. Reeder speelde dit rapport door aan Himmler. Talrijke brieven waaruit De Clercq citeert, zijn terug te vinden in het archief van het VNV: ARA, KA, bundels 919, 921, 923.
34 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van de Algemene Propagandaleiding voor de arrondissementsleiders, 1 september 1942. 'Aanduidingen voor de spreekbeurt op de VNV-vergaderingen vóór 10 september te houden in verband met de huidige politieke spanning.'
35 ARA, KA, Bundel 942. Circulaires van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 10 juni; 2 juli en 18 juli 1942.
36 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 22 september 1942.
37 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
38 F. Seberechts, *Geschiedenis van de DeVlag* [...], p. 78.
39 Een anoniem VNV-document begin 1942 stelt dat het VNV toen al 1.000 leden in het NSKK had: Documenten Frans van der Elst 'Memorandum over de ontwikkeling van de Vlaams-nationale strijd'.

3.2 Het thuisfront

3.2.1 De Vlaamse Wacht

De oprichting van de Vlaamse Wacht is nauw verbonden met VOS. In het zog van het VNV loodste de VOS-leiding haar beweging in de collaboratie. In *VOS* werd vanaf augustus 1940 de Nieuwe Orde omhelsd en werd met het vooroorlogse pacifistische standpunt komaf gemaakt. Pacifisme en weerbaarheid waren niet meer tegengesteld omdat de aan de gang zijnde oorlog een burgeroorlog was, zo betoogde het blad op 27 oktober 1940. De organisatie hervormde zich volgens de noden van de tijd. Begin 1941 werden de statuten aangepast. VOS werd een autoritaire organisatie met 'leiders' i.p.v. 'voorzitters'[40]. De VOS-leiders Germain Lefever, Samuel De Vriendt en Joris De Keyser traden in augustus 1940 toe tot de Volksbeweging.

VOS reageerde niet op de militaire collaboratie van het VNV. De kustwachteenheid en de wervingsactie voor de *Waffen-SS* bleven onbesproken in *VOS*. Dat de VOS-leiding geen bezwaren had tegen een militaire samenwerking met de bezetter blijkt wel uit het feit dat ze zich in mei 1941 engageerde bij de oprichting van de Vlaamse Wacht.

Het initiatief tot de oprichting van de Vlaamse Wacht ging uit van de Duitse overheid. Het Militaire Bestuur vatte het plan op *Landeseinwohnern* in te schakelen als *Hilfstruppe für die Landesschützen-Bataillone*. Het had te maken met het terugtrekken van Duitse troepen uit België, een gevolg van de geheime voorbereidingen op de inval in de Sovjetunie. Op 28 april 1941 had een eerste vergadering plaats met vertegenwoordigers van het Militaire Bestuur en VOS. Dat VOS werd benaderd is niet verwonderlijk. De bezetter beschouwde VOS als de enige oud-strijdersvereniging die stoelde op *völkischer Grundlage*. Het feit dat de VOS-leiding sterk aanleunde bij het VNV zal daar wel niet vreemd aan zijn. Het Militaire Bestuur hoopte in VOS betrouwbare medewerkers te vinden met militaire ervaring. Volgens een Duits verslag van deze bijeenkomst werd tijdens de vergadering aan de VOS-leiding duidelijk gemaakt dat het de bedoeling was een wachtafdeling op te richten, bedoeld als een hulptroep (*Wehrmachtsge-*

folge) in het raam en onder bevel van het Duitse Leger. Als tegenprestatie werd de vrijwilligers een mogelijke carrière bij de Vlaamse politie of bij de rijkswacht voorgespiegeld. Blijkbaar onthielden de VOS-onderhandelaars vooral dit aspect. In een circulaire van 2 mei 1941 aan de gouwleiders luidde het immers dat VOS-leden die hun militaire dienst hadden gedaan, werden opgeroepen voor een nieuw op te richten 'politiekorps (een soort gendarmerie)' voor bewakingsopdrachten in Vlaanderen.

De wervingsactie had onmiddellijk groot succes. Midden mei waren al meer dan drieduizend aanvragen binnen. Begin juni werden negenhonderdvijftig manschappen opgeroepen in de opleidingskazerne in Maria-ter-Heide (Brasschaat)[41]. In Duitsland werd bij de krijgsgevangen Vlaamse officieren naar kaderpersoneel uitgekeken. De Vlaams-nationalistische en Nieuwe Orde-gezinde 'Luitenant De Winde-kring' vormde een geschikte werfreserve. Vanuit Luckenwalde, een apart kamp voor Vlaamse beroepsofficieren, vertrokken op 31 mei de eerste vrijwilligers[42]. Zo ontstond in de zomer van 1941 de Vlaamse Wacht als een Vlaamse militaire eenheid, onder bevel van het Militaire Bestuur.

Vrijwel onmiddellijk ontstonden in de schoot van de Vlaamse Wacht ernstige moeilijkheden i.v.m. de precieze opdracht en de afhankelijkheid van de organisatie. Al snel werd het duidelijk dat de Vlaamse Wacht niet het embryo vormde van een Vlaamse rijkswacht, afhangend van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, hetgeen sommigen hadden verwacht. De Vlaamse Wacht kon evenmin beschouwd worden als de kern van een Vlaams leger, waar anderen hun hoop op hadden gesteld, maar gewoon een hulptroep van de Duitse *Wehrmacht*. Net zoals dat bij het Vlaams Legioen het geval was, waren bij de wervingsactie allerlei voorstellingen van zaken gegeven die achteraf onjuist bleken. De reden hiervoor was een combinatie van wishful thinking bij de verantwoordelijke VOS-instanties en een bewuste manipulatie van de Vlaamse en Duitse betrokkenen die elk hun belangen trachtten veilig te stellen. VOS hoopte met een relatief zelfstandige Vlaamse eenheid een rol te kunnen spelen op het politieke schaakbord terwijl de bezetter een bruikbaar instrument op het oog had.

Het is niet duidelijk of er tussen de VOS- en de VNV-leiding overleg werd gepleegd over de stichting van de Vlaamse Wacht. De VNV-leiding was in ieder geval niet vertegenwoordigd bij de onderhandelingen met de bezetter. Het VNV heeft wel onmiddellijk geprobeerd de politieke controle over de organisatie naar zich toe te trekken. Dat gebeurde vanuit de totalitaire doelstelling alle openbare initiatieven te controleren. Het ging hier bovendien om een organisatie die als een potentiële kern van een Vlaams leger kon worden beschouwd, zodat de VNV-leiding bijzonder geïnteresseerd was. Men mag aannemen dat nogal wat VNV'ers zich voor de Vlaamse Wacht hadden gemeld. Vele VNV'ers waren immers lid van VOS en het VNV zelf maakte op een bescheiden manier propaganda voor de Vlaamse Wacht. De wervingsactie berustte echter grotendeels in handen van VOS, die er in principe een monopolie op had.

De VNV-leiding stelde Luc Delafortrie aan als haar verbindingsman bij de Vlaamse Wacht. Oud-dinaso Delafortrie was in mei 1941 overgekomen naar de Eenheidsbeweging-VNV. Voor hem - officier en vrijgestelde van de beweging - werd zo een geschikte functie gevonden. Er werd ook contact genomen met Vlaamse

officieren van de Vlaamse Wacht, met name met Frans Tack, een oud-dinaso en mede-oprichter van de Luitenant De Winde-kring. Op 25 juni 1941 vroeg Delafortrie aan Tack of hij naar aanleiding van hun gesprekken wilde bevestigen dat hij (Tack) 'de leiding der VNV-organisatie in de Vlaamse Wacht' wou opnemen. Uit de brief blijkt nog dat het VNV in de compagnies vertrouwensmannen had aangesteld[43]. Uit een latere brief van Delafortrie aan Tack blijkt dat de vertrouwensmannen o.m. de contributies van de VNV'ers in de Vlaamse Wacht moesten innen. Delafortrie correspondeerde met Tack over de manier waarop ze de politieke vorming zouden organiseren. Het VNV hoopte dus de politieke vorming in de schoot van de Vlaamse Wacht op zich te nemen. Van dit plan kwam niets terecht. De samenwerking tussen Tack en Delafortrie liep al

onmiddellijk spaak. In augustus 1941 vroeg Delafortrie Tack om uitleg over het feit dat hij de inning van de contributies en samenkomsten van VNV'ers verbood[44]. In een vertrouwelijk rapport voor de VNV-leiding schreef Delafortrie dat door de houding van Tack uitgekeken diende te worden naar andere middelen om in de Vlaamse Wacht invloed uit te oefenen[45]. Hij schreef voorts dat ernaar gestreefd moest worden de kaderleden van de DM/ZB als officieren en onderofficieren in de Vlaamse Wacht op te nemen. Er werd al te zeer voorrang gegeven aan officieren en onderofficieren van het Belgische leger. In de kantlijn van het rapport schreef Staf De Clercq dat hij contact zou opnemen met de VOS-leiding. Veel zal dat niet hebben uitgehaald want de invloed van VOS in de Vlaamse Wacht werd hoe langer hoe meer teruggedrongen. Zodra de eenheid goed en wel op poten stond, werden de bemoeienissen van VOS en VNV steeds minder op prijs gesteld. De Duitse overheid probeerde de Vlaamse Wacht te onttrekken aan elke politieke bemoeienis. Ze werd daarin gesteund door nogal wat Vlaamse officieren die niet zo gesteld waren op politieke schoonmoeders. De Vlaamse Wachters werd verboden in de kazernes politieke bijeenkomsten te houden. Partijkentekens mochten niet worden gedragen[46]. Begin mei 1942 werd VOS officieel het monopolie op de wervingsactie ontnomen. De VOS-leiding werd pas later van deze beslissing op de hoogte gebracht. Hevig protest mocht niet baten. Voortaan zou de Vlaamse Wacht zelf instaan voor de wervingsactie[47].

Al spoedig regende het klachten bij VOS en VNV van vrijwilligers die zich bedrogen voelden. De klachten verschilden. Veel vrijwilligers klaagden erover dat de Vlaamse Wacht geen onafhankelijke Vlaamse eenheid meer was maar een door Duitsers (in het Duits) gecommandeerde eenheid die niet eens voor vol werd aangezien. Evenmin als de Vlaams-Legioensoldaten konden de Vlaamse Wachters rekenen op begrip vanwege hun Duitse opleiders en de kaders. Als reactie op de talrijke klachten schreef de *Oberfeldkommandant* van Gent bijv. een rapport waarin hij o.m. de klachten over de Duitstalige bevelen kleinzielig en pretentieus noemde[48].

Op het VNV-hoofdkwartier kwamen vooral klachten binnen van vrijwilligers-VNV'ers die zich erover beklaagden dat ze als VNV'ers werden miskend. De officieren uit het Belgische leger wilden ze vervangen zien door officieren van de DM/ZB. Bovendien bleek de Vlaamse SS ook zeer actief in de kazernes[49].

De VNV-leiding probeerde haar positie te verstevigen d.m.v. rechtstreekse onderhandelingen met officieren van de Vlaamse Wacht. Op 13 november 1941 had een bespreking plaats met Ernest Van den Berghe enerzijds en de belangrijkste officieren van de Vlaamse Wacht anderzijds. De bedoeling van de vergadering was, aldus het protocol: ‘het vastleggen van een modus vivendi die aan de leden van de Vlaamse Wacht tevens VNV'ers moet toelaten het contact met hun politieke organisatie te behouden zonder evenwel afbreuk te doen aan het principe dat alle politieke actie in de Vlaamse Wacht vermeden diende te worden’[50]. Ernest Van den Berghe zette het standpunt van het VNV uiteen. De partij wilde zich niet bemoeien met de tucht en de interne keuken. Het eiste wel het recht op de politieke controle over haar leden te bewaren. De algemeen secretaris stelde daarom voor in ieder garnizoen van de Vlaamse Wacht een afdeling voor Vlaamse Wachters te stichten, onder leiding van een burger. Vergaderingen zouden alleen buiten de kazerne en buiten de diensturen plaatsvinden.

Voor de officieren gingen deze gematigde voorstellen nog te ver. Kapitein Rik De Bruyne, commandant van de tweede compagnie, vroeg of het VNV vertrouwen had in de officieren van de Vlaamse Wacht. Indien dat het geval was, moest dit volstaan en waren alle andere regelingen overbodig. De Vlaamse Wacht zou een strikt militaire eenheid worden, los van alle politiek. Van den Berghe tapte hierop uit een ander vaatje. Hij beweerde dat bij de Vlaamse Wacht acties werden ondernomen die niet strookten met de zienswijze van de VNV-leiding en ook niet met die van de officieren van de Vlaamse Wacht. Zonder de organisatie te noemen had Van den Berghe het natuurlijk over de Vlaamse SS. Een akkoord tussen VNV en

Vlaamse Wacht zou dit kunnen voorkomen, meende hij. De algemeen secretaris kreeg onmiddellijk lik op stuk. De Bruyne merkte op dat een dergelijke regeling helemaal geen garantie bood tegen 'de actie der SS-mensen, die juist te werk gaan op dezelfde manier als sommige VNV'ers op dit ogenblik'. Luitenant Frans Tack zette Van den Berghe helemaal klem met de vraag wat hij ervan zou denken als er ten aanzien van de SS een zelfde regeling zou worden getroffen zoals hij voorstelde voor het VNV. Van den Berghe antwoordde dat, wat hem betrof, het VNV de enige 'politiek-agerende' organisatie in Vlaanderen was en dat daarom een gelijke behandeling van de SS ondenkbaar was. De vergadering zat in het slop. De VNV-gezinde luitenant Herman Verreydt probeerde de pijnlijke mislukking te vergulden door te stellen dat de twee partijen ondanks alles op het standpunt van 'de eenheid' stonden. De eenheidsgedachte moest bij de Vlaamse Wacht dieper doordringen. Dat zou gebeuren wanneer de officieren de eenheidsgedachte propageerden, terwijl het VNV 'dat zich de exponent der eenheidsbeweging noemt', zijn leden opdracht moest geven de officieren te gehoorzamen. Van den Berghe ging akkoord met deze regeling. In feite had hij niets bereikt want het VNV kreeg op geen enkele manier vat op de Vlaamse Wacht, wat toch de doelstelling was.

Veel veranderde er niet. Op het hoofdkwartier bleven klachten toekomen van Vlaamse Wachters die werden tegengewerkt. Een wachter schreef dat hem was opgedragen een foto van Staf De Clercq die op zijn kamer hing te verwijderen. Toen hij dit weigerde werd hij gestraft[51]. Misschien dat daarom het VNV zijn geplande organisatie van de VNV-leden in de Vlaamse Wacht doorzette. Men nam zich voor zo weinig mogelijk te provoceren. Op 22 januari 1942 schreef Ernest Van den Berghe in een nota voor de redactie van *Volk en Staat* dat er geen ruchtbaarheid mocht worden gegeven aan de oprichting van de VNV-afdelingen Vlaamse Wacht[52]. De afdelingen zelf werden genoemd naar figuren uit de Vlaamse Beweging en naar het verleden van Vlaanderen. De benaming 'VNV-afdeling Vlaamse Wacht' mocht niet worden gebruikt[53]. Toen de Antwerpse afdeling 'Zannekin' in februari 1942 vroeg haar naam te mogen veranderen in 'Reimond Tollenaere' weigerde de VNV-leiding daarop in te gaan[54]. Het is duidelijk dat de VNV-leiding probeerde geen slapende honden wakker te maken.

De VNV-leiding gaf niettemin haar pogingen om meer vat te krijgen op de Vlaamse Wacht niet op. Ze beschikte over enkele belangrijke troeven. Er waren nogal wat gewone wachters lid van het VNV, en een belangrijke minderheid van de officieren steunde de pogingen van het VNV. De belangrijkste VNV-pion was Herman Verreydt, leider van de Luitenant de Winde-kring. Begin mei 1941 bekende Verreydt zich tot het VNV[55]. Hij zou uiteindelijk de kring in blok doen aansluiten bij het VNV. 'Iedereen heeft de plicht', zo verklaarde hij, 'de énige bestaande Vlaamse Volksbeweging, het VNV te steunen [...].' Uit hoofde van het politieke conflict met de DeVlag/SS kon de Luitenant De Winde-kring niet langer afzijdig blijven, aldus Verreydt. 'Om alle attentistische dubbelzinnigheden uit de weg te ruimen, sluiten wij in blok aan bij het VNV.' De aansluiting van de kring gebeurde dus centraal, hetgeen volgens Verreydt betekende dat alle bevelen en onderrichtingen van het VNV via hem zouden gaan. Men begrijpt meteen de bedoeling van Verreydt. Hij proclameerde zich als leider van een VNV-organisatie die zich richtte op de officieren van een organisatie die hij beschouwde als het embryo van een Vlaams leger. In de veronderstelling dat het

VNV het politieke monopolie zou verwerven, zou zijn positie als leider van de partijcel in het toekomstige leger wel zeer belangrijk worden. Hier komen we bij de kern van het conflict tussen een aantal officieren van de Vlaamse Wacht en het VNV. De officieren wilden een zg. apolitieke Vlaamse Wacht, waarmee ze in feite het machtsmonopolie van het VNV in de toekomstige Vlaamse staat van de hand wezen. Een aantal onder hen rekende op de vorming van een regime rondom de figuur van de koning.

Hoe sterk stond Verreydt? Volgens zijn eigen verklaringen gaven 25 van de 31 leden van de kring die lid waren van de Vlaamse Wacht, gehoor aan zijn oproep. Als dat juist is zouden de meeste Vlaamse officieren toen de kaart van Verreydt en het VNV hebben getrokken. In ieder geval was de VNV-leiding van oordeel dat ze sterk genoeg stond om rechtstreeks de volledige integratie van de Vlaamse Wacht op te eisen. Het was Staf De Clercq zelf die deze vraag stelde toen hij in juni 1942, vergezeld van zijn DM/ZB-staf en Herman Verreydt, de hoogste officieren van de Vlaamse Wacht bezocht. De officieren hielden de boot af. Ze antwoordden dat ze militairen waren en geen politici, dat ze de politieke twisten buiten de kazernes wilden houden en dat het een illusie was te denken dat de Duitse overheid een integratie van de Vlaamse Wacht in het VNV zou toestaan[56]. Zo lagen de kaarten en het VNV moest er zich voorlopig bij neerleggen.

3.2.2 De Vlaamse Fabriekswacht

De oorzaak van de oprichting van de Fabriekswacht is in wezen dezelfde als die van de Vlaamse Wacht. Het Duitse opperbevel wou in de mate van het mogelijke de taken van de bezettingstroepen overlaten aan eenheden die waren samengesteld uit leden van de autochtone bevolking teneinde manschappen vrij te maken voor Operatie Barbarossa. De Vlaamse Wacht en de Fabriekswacht waren zulke eenheden. Hun ontstaansgeschiedenis is totaal anders, en evenzeer de rol die het VNV daarbij speelde.

Centraal in de ontstaansgeschiedenis van de Vlaamse Fabriekswacht staat Christiaan Turcksin die als een moderne condottiere ‘zijn’ wachtformatie uitbouwde[57]. Christiaan Turcksin was in het begin van de bezetting kastelein van het Vlaams Huis in Vilvoorde. Hij was toen al lid van het VNV en gewestleider van Arbeidsorde[58]. Turcksin telde onder zijn cliënteel van het Vlaams Huis vele officieren van de *Luftwaffe* die gelegerd waren op de nabijgelegen vliegvelden van Evere en Melsbroek. De *Luftwaffe* had in België en Noord-Frankrijk een volledig autonome bevelstructuur, de *Luftgaukommando Belgien und Nordfrankreich*, die niet afhing van het Militaire Bestuur. Het *Luftgaukommando* zocht burgers om haar vliegvelden en installaties te bewaken. Turcksin rook gouden zaakjes en diende zich aan als een koppelbaas. In april 1941 werd in het Vlaams Huis van Vilvoorde de officieuze ‘Firma Turcksin’ gesticht die zich inliet met de arbeidsbemiddeling voor het *Luftgaukommando*. Nog dezelfde maand werden plannen gesmeed voor de oprichting van een bewakingsdienst voor de Duitse vliegvelden. Algauw beperkten de opdrachten zich niet langer tot de vliegvelden in de buurt van Brussel, maar traden Turcksins mannen op in heel Vlaanderen, zelfs in Noord-Frankrijk. Turcksin ontving van het *Luftgaukommando* het totale loonpakket van de mensen die bij de bewakingsdienst werkten. Hij betaalde ze een afgeroomd salaris. Het werd een lucratieve onderneming.

Aanvankelijk trad de bewakingsdienst van Turcksin op onder allerlei benamingen. Pas vanaf oktober 1941 werd de benaming Vlaamse Fabriekswacht algemeen gebruikt[59]. Het was, zoals de chef van het Militaire Bestuur opmerkte, een *Tarnbezeichnung*, aangezien de Fabriekswacht allerminst was ontworpen om fabrieken te bewaken[60].

Het VNV was bij deze activiteiten niet betrokken. Wel rekruteerde Turcksin als gewestleider van Arbeidsorde voornamelijk onder VNV'ers. Men denkt hierbij aan

de rol van Arbeidsorde in de zomer van 1940 toen de organisatie de bezetter 'betrouwbare' werknemers aanbood. Een soortgelijk contract zou Turcksin hebben afgesloten met het *Luftgaukommando*. Turcksin heeft na de oorlog beweerd dat hij een mondeling akkoord had met Staf De Clercq, met wie hij overigens al van voor de oorlog bevriend was. De VNV-leider gaf hem toelating DM/ZB-militanten aan te trekken voor de Fabriekswacht. De Fabriekswacht zou ongeveer hetzelfde uniform dragen als de DM/ZB. Het was immers de goedkoopste oplossing. Turck-

sin van zijn kant verzekerde De Clercq dat de Fabriekswacht nauw bij het VNV zou aanleunen, hetgeen inderdaad het geval was[61]. Zo stond in het dienstcontract dat de wachters ondertekenden dat een uitsluiting uit de Fabriekswacht wegens het slecht vervullen van de dienst, automatisch de uitsluiting uit het VNV tot gevolg had. Men kan eruit besluiten dat de Fabriekswacht uitsluitend VNV'ers rekruteerde en dat er bepaalde afspraken bestonden tussen het VNV en de Fabriekswacht[62].

Het VNV heeft later een totaal andere voorstelling gegeven van het ontstaan van de Fabriekswacht. Vanaf mei 1942 luidde het in zowat alle artikelen die over die organisatie in de VNV-pers verschenen dat het van bij de start om een VNV-initiatief ging. Op 23 januari 1943 schreef Antoon Mermans in *Volk en Staat* dat het VNV zich op het thuisfront verdienstelijk wilde maken en dat daarom aan ‘kameraad Turcksin werd opgedragen in de rangen van de Eenheidsbeweging een flinke groep wachters te werven’ [...]. Ook tegenover het Militaire Bestuur eiste de VNV-leiding het vaderschap over de Fabriekswacht op. In een brief aan Reeder schreef Staf De Clercq in 1942 dat Reimond Tollenaere de initiatiefnemer was[63]. Hij zou, op verzoek van de Duitse overheid, met de wervingsactie gestart zijn onder de leden van de DM/ZB om zo de Fabriekswacht te vormen.

De VNV-versie was een volkomen verdraaiing van de werkelijkheid, in dienst van het politieke opbod. De partij wilde het koste wat het wil haar onmisbaarheid bewijzen. Ze kon m.b.t. de Fabriekswacht haar grote verdienste in de verf zetten zonder het risico te lopen door de werkelijke leider van de Fabriekswacht te worden tegengesproken. Tussen Turcksin en het VNV was het toen immers al tot een officiële samenwerking gekomen.

Op 26 april 1942 kwam het tot een akkoord tussen Christiaan Turcksin en het VNV, gefiatteerd door het *Luftgaukommando*. Van toen af kon Turcksin rekenen op een actieve VNV-wervingsactie via de VNV-kanalen. Alle leden van de Fabriekswacht dienden verplicht lid te zijn van het VNV en van de DM/ZB[64]. Voortaan sloot Turcksin met het *Luftgaukommando* contracten waarin gestipuleerd werd dat hij ‘zuverlässige Mannschaften der Partei VNV’ ter beschikking stelde. Het VNV van zijn kant kon de Fabriekswacht integreren en er propagandistisch voordeel uithalen. Bovendien bood de Fabriekswacht de mogelijkheid heel wat leden, vooral dan leden van de DM/ZB, aan werk te helpen. De VNV-leiding beschouwde de Fabriekswacht als een (gesalarieerd) verlengstuk van de DM/ZB. Ze probeerde controle uit te oefenen door een aantal kaderleden van de DM/ZB naar voren te schuiven als kader van de Fabriekswacht. Officieel heette het dat de Fabriekswacht bestond dankzij de zware inspanningen van de DM/ZB die haar leden aan de wacht afstond. In werkelijkheid hoopte de VNV-leiding door de wervingsactie voor de Fabriekswacht de DM/ZB nieuw leven in te blazen. Er moest daarom ook geworven worden bij VNV'ers die nog geen lid waren van de militie. ‘Een prachtige gelegenheid om onze ZB te verstevigen is de versterking van de Vlaamse Fabriekswacht’, schreef *VNV-Dienst* in april 1942. Een maand later schreef het kaderblad dat ‘elke VNV'er die niet in dienst van de ZB staat, en die ingelijfd wordt in de Vlaamse Fabriekswacht [winst is] voor de weermacht der Beweging’.

Vooral in de schoot van het VNV zelf werd verwoed en systematisch geworven. In een circulaire van 2 mei 1942 gaf de VNV-propagandaleider het bevel op de VNV-ledenlijsten na te vlooien welke VNV'ers in aanmerking kwamen om toe te treden

tot de Fabriekswacht. Dat waren álle VNV'ers die op een voor hen of de Beweging niet al te interessante plaats stonden. Ze moesten op een propagandavergadering worden uitgenodigd om ze persoonlijk aan te zetten lid te worden. De afwezigen moesten thuis worden bezocht[65]. In mei en juni werd nog herhaaldelijk een intensieve campagne bevolen waarbij de leden persoonlijk werden aangezocht. Er was dus zeker sprake van een morele druk op sommige VNV'ers. Telkens werd benadrukt dat toetreding tot de Fabriekswacht de weerbaarheid van het VNV verhoogde[66].

In een circulaire voor de arrondissementsleiders schreef Staf De Clercq omstreeks dezelfde tijd:

'Op dit ogenblik kunnen VNV-ZB 2.000 man inzetten bij de Fabriekswacht. Dit betekent voor ons 2.000 vrijgestelde, geoefende, gewapende en geschoolde manschappen. Deze wachters zullen worden ingezet in het binnenland, met eigen officieren.'.

De Clercq gaf opdracht alle VNV'ers die in bedrijven werkten, aan te zetten tot dienstneming bij de Fabriekswacht. 'Een VNV'er-arbeider zal niet alleen meer verdienen [...] hij zal gaan staan op een voor de beweging nuttige en noodzakelijke plaats.'

Meteen kent men de belangrijkste redenen van het VNV om aan te sturen op een contract met Turcksin. De partij moest erop kunnen rekenen dat de Fabriekswacht een echte VNV-organisatie bleef en de VNV-leiding wilde zoveel mogelijk de formatie controleren. Door de verstrengeling tussen Fabriekswacht en DM/ZB waren er immers spanningen gegroeid. De Fabriekswacht trok steeds meer militanten van de DM/ZB aan die daardoor minder stipt hun plichten in de DM/ZB nakwamen. Er ontstond bovendien een probleem wanneer militanten van de DM/ZB in de Fabriekswacht een graad hadden maar in de DM/ZB als gewone brigademannen tussen hun ondergeschikten van de Fabriekswacht stonden. Ze ondermijnden het gezag van de DM/ZB-officieren. Tussen de leiding van de DM/ZB en die van de Fabriekswacht was er een gespannen verhouding. Ze betwistten elkaar het gezag over de militanten die in de Fabriekswacht stonden. Turcksin en de commandant-generaal van de DM/ZB Joris Vansteenland, konden elkaar niet luchten.

Op 21 februari 1942 gaf de DM/ZB-leiding een aantal instructies die de moeilijkheden moesten opvangen. De belangrijkste bepaling luidde dat in de Fabriekswacht dezelfde rangen moesten gelden als in de DM/ZB[67]. Turcksin legde de eis naast zich neer. Hij wilde zijn eigen vertrouwensmannen kunnen benoemen om de greep op zijn organisatie niet te verliezen.

Waarom sloot Turcksin dan op 26 april 1942 een officiële overeenkomst met het VNV? Diverse factoren dwongen hem daartoe. In de eerste plaats werd hem begin 1942 door het *Luftgaukommando* verzocht meer wachters te leveren. Het grimmiger wordende bezettingsklimaat lag daaraan ten grondslag. Turcksin deed opnieuw een beroep op het VNV maar ditmaal werden er eisen gesteld. Een andere reden waarom Turcksin bereid was de samenwerking met het VNV te officialiseren, lag bij het feit dat hij werd geconfronteerd met de infiltratiepogingen van de SS.

In februari 1942 kwam het bij de wachteenheden in Noord-Frankrijk tot een muiterij tegen Turcksin. Aanstichters waren enkele officieren van de Fabriekswacht, o.l.v. Victor Nobels. Deze gewezen officier van de DMO lag samen met Turcksin aan de basis van de Fabriekswacht en hij was commandant van de eenheid. Hij stichtte in Noord-Frankrijk de 'Fabriekswacht der SS-Vlaanderen'. De wachters van de Noordfranse wachteenheden werd gevraagd toe te treden tot de Vlaamse SS. Tegen Turcksin werd een hetze gevoerd. Volgens Nobels zou Turcksin door de Duitse overheid verplicht worden af te treden wegens fraude. Het is niet duidelijk of Nobels zijn actie op zijn eigen houtje deed of dat hij effectief werd gesteund door de Vlaamse SS. Bij de SS-top in Berlijn drongen, voor zover kon worden nagegaan, geen echo's door van de putsch. Dat Nobels gesteund werd door de Vlaamse SS en door de DeVlag is best mogelijk. Het feit dat de Fabriekswacht zo sterk aanleunde bij het VNV was

hen een doorn in het oog. Om de muiterij de kop in te drukken achtte Turcksin het raadzaam een beroep te doen op het VNV. Toen hij naar Noord-Frankrijk toog was hij vergezeld van Bert Meuris, heerbanleider van de DM/ZB, maar toen zonder functie bij de Fabriekswacht. Meuris was een van de nauwste vertrouwensmannen van Staf De Clercq. Hij was o.m. een van de leiders van de MO. Met hulp van Meuris slaagde Turcksin erin de muiters te isoleren van hun manschappen. Nobels en enkele andere putschisten werden uit de Fabriekswacht én uit het

VNV gezet[68]. De hele zaak had wel het imago van Turcksin bij het *Luftgaukommando* schade berokkend. Het was voor Turcksin een reden te meer om bij het VNV bescherming te zoeken.

De hetze die Nobels en de zijnen tegen Turcksin hadden gevoerd was niet helemaal uit de lucht gegrepen. Trouwens, ook bij de top van de DM/ZB waren er ter zake klachten. Jan Morael, inspecteur-generaal van de DM/ZB, rekende Staf De Clercq voor dat Turcksin één miljoen per maand verdiende. Dat zal wel flink overdreven zijn, maar dat Turcksin zich met de Fabriekswacht verrijkte staat buiten kijf. Aan elk dienstuur van een wachter hield hij netto 0,7 frank over. Gerekend tegen 12 uur per dag en 30 dagen per maand leverde hem dat per wachter 250 frank per maand op. Daarnaast kreeg hij van het *Luftgaukommando* nog 4% uitgekeerd op de salarissen van de wachters. Een wachter verdiende 7,5 frank per uur. Officieus verdiende Turcksin nóg meer want hij werkte met een dubbele boekhouding en lichtte zo het *Luftgaukommando* op. De salarissen van in theorie gepresteerde wachturen verdwenen integraal in de zakken van Turcksin. Hoeveel hij precies binnenreef is niet bekend noch te berekenen.

De VNV-leiding was op de hoogte van de financiële toestand van de Fabriekswacht. Men kan vermoeden dat ze Turcksin ook hiermee onder druk kon zetten om een akkoord te sluiten. Het samenwerkingsakkoord van 26 april 1942 bevatte ook een financiële clausule. Wat ze precies omhelsde is niet helemaal duidelijk. Naar alle waarschijnlijkheid toucheerde het VNV de 4% die werd uitgekeerd op de salarissen van de wachters. Turcksin kon dus niet meer kosteloos VNV'ers werven voor zijn organisatie. Later, in 1943, beweerde Turcksin tegenover Hendrik Elias dat hij de volledige winst van de Fabriekswacht overmaakte aan het VNV, maar dat is twijfelachtig.

De getroffen financiële regeling zinde Turcksin allerminst. Vrijwel onmiddellijk probeerde hij de regeling te omzeilen door te pogen via het Rijksarbeidsambt wachters te werven. De wachters hoefden geen lid meer te zijn, hetgeen volgens Turcksin impliceerde dat de 4% regeling op hen niet van toepassing was. De VNV-leiding verijdelde de poging via Frits Hendriks, directeur-generaal van het Rijksarbeidsambt en VNV'er. Het VNV was wel gewaarschuwd dat Turcksin bepaalde bemoeienissen maar tot op zekere hoogte kon waarderen[69].

De wervingsactie van het VNV sorteerde onmiddellijk een groot succes. Tot mei 1942 beschikte de Fabriekswacht over een 250-tal manschappen. De volgende maanden zouden bijna 1.000 nieuwe leden toestromen[70]. Deze resultaten ontgingen natuurlijk het *Luftgaukommando* niet. De VNV-leiding kon via dat kanaal haar druk op Turcksin verhogen. Nog in mei 1942 verloor Turcksin een aantal bevoegdheden. Het VNV plaatste een boekhouder naast hem met ruime bevoegdheden. Vooral de benoeming van Jef Podevijn als commandant van de Fabriekswacht is belangrijk. Podevijn was heerbanleider in de DM/ZB en kreeg de volledige operationele bevoegdheid van de formatie in handen. Hij voerde de richtlijnen van het VNV strikt uit.

Jef Podevijn begon zonder dralen aan een grondige reorganisatie van de Fabriekswacht. Belangrijk daarbij was dat hij de formatie volledig afstemde op de DM/ZB. Graden en uniformen werden volledig gelijkgesteld. Hij liet controleren of alle wachters lid waren van het VNV, hun contributie en vrijwillige belasting betaalden.

Dit laatste liet nogal eens te wensen over, hetgeen erop wijst dat niet alle Fabriekswachters overtuigde VNV'ers waren. Podevijn ondervond dat het met de discipline niet zo goed gesteld was. Zijn rapporten staan bol van de klachten. Een van de belangrijkste redenen van het gebrek aan discipline was de zwakke opleiding van het kader. Om dit te verhelpen organiseerde het *Luftgaukommando* eind 1942 een militaire opleiding voor onderofficieren en officieren[71].

Toen Podevijn in oktober 1942 door een aanslag van het verzet om het leven kwam, werd hij opgevolgd door Bert Meuris. Ook op lagere trappen van de hiërarchie werden volop hoge DM/ZB-officieren benoemd.

Staf De Clercq haalde met de Fabriekswacht zijn slag grotendeels thuis. Het VNV controleerde een organisatie die steeds meer op militaire leest werd geschoeid. Met reden kon hij de Fabriekswacht zien als de kern van een partijleger. De eigengereide houding van Turcksin rustte wel als een hypotheek op deze verworvenheid. Spoedig zou hij opnieuw van zich afbijten.

Eindnoten:

40 G. Provoost, *De Vossen* [...], pp. 121-126.
41 L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht* [...], pp. 31-41.
42 M. De Wilde, *De Nieuwe Orde* [...], pp. 106-113.
43 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Luc Delafortrie aan Frans Tack, 25 juni 1941.
44 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Luc Delafortrie aan Frans Tack, 8 augustus 1941.
45 ARA, KA, Bundel 917. Luc Delafortrie, 'Vertrouwelijk rapport betreffende toestanden in de Vlaamse Wacht', 8 augustus 1941.
46 Dat blijkt uit diverse brieven die Luc Delafortrie van vrijwilligers kreeg toegestuurd: ARA, KA, Bundel 548.
47 L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht* [...], pp. 96-97.
48 L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht* [...], pp. 62-104.
49 ARA, KA, Bundel 548. Brief van Ernest Pauwels aan Luc Delafortrie, 2 september 1941; Brief van Amaat De Vuyst aan Staf De Clercq, 2 oktober 1941.
50 ARA, KA, Bundel 548. 'Protocol der bespreking van 13 november 1941 betreffende: verhouding Vlaamse Wacht-VNV.'
51 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Frans Thone aan Staf De Clercq, 18 december 1941.
52 ARA, KA, Bundel 917. Nota van Ernest Van den Berghe aan de redactie van *Volk en Staat*, 22 januari 1942.
53 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Eduard Lauwers aan de VNV-leiding, 26 januari 1942. Lauwers was een wachter, betrokken bij een VNV-afdeling.
54 ARA, KA, Bundel 917. Brief van Eduard Lauwers aan de VNV-leiding, 26 januari 1942.
55 KA, Dossier Gerard Romsee, Bundel XI. Rede gehouden door Herman Verreydt op de Algemene Vergadering van de Luitenant De Winde-kring, 22 mei 1941.
56 L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht*, pp. 115-116.
57 De karakterisering komt van Olivier Wille: *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], p. 47. Onderhavig stuk steunt in belangrijke mate op de studie van Wille.
58 NSGWO II, Archief VNV, 18. Nota voor de leden van het VNV, afdeling Vilvoorde.
59 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 78-84.
60 BAK, NS 19 (neu), 1541. Rapport van Eggert Reeder aan Heinrich Himmler over de inzet van Belgen in het Duitse leger, 22 juni 1943.
61 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 78-87.
62 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. 'Verbintenis der Fabriekswacht', 1941.
63 NSGWO II, Archief VNV, 306. Brief van [Staf De Clercq] aan Eggert Reeder, [1942].
64 *VNV-Dienst*, mei 1942.
65 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 2 mei 1942.
66 ARA, KA, Bundel 942. Circulaires van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 13, 16, 23 mei, 2 juni 1942.
67 NSGWO II, Archief VNV, 256. Instructie nr. 8. Inspecteur-generaal Jan Morael aan de Brigadeleiders en de Brigade-inspecteurs, 21 februari 1942.
68 ARA, KA, Bundel 917. 'Verslag over drijverijen tegen de Vlaamse Fabriekswacht', 1942. De uitsluiting van Nobels werd bekend gemaakt in *Volk en Staat* van 8-9 maart 1942.

69 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 88-152.
70 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 156-157.
71 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 159-175.

3.3 Besluit

De VNV-leiding hoopte met een totale inzet van haar volgelingen het politieke pleit te kunnen winnen. Tegelijk zag ze de inschakeling van VNV'ers in paramilitaire en militaire organisaties als een middel om het VNV militaire macht te bezorgen. Een en ander vereiste wel dat de partij de formaties waarin VNV'ers aanwezig waren, onder politieke controle kon houden. De politieke geschiedenis van de militaire collaboratie werd door dat streefdoel getekend. De VNV-leiding moest ervaren dat ze haar doelstellingen meestal niet kon bereiken. Integendeel. Ze zag vele VNV-militanten vervreemden van het VNV, zodat de militaire collaboratie een verzwakking van de partij tot gevolg had.

De mislukking van de VNV-politiek kwam het scherpst tot uiting bij de gebeurtenissen in het Vlaams Legioen. De VNV-leiding dacht dat ze door allerlei afspraken het risico van de overlevering van militanten aan de politieke tegenstrever kon wegnemen. Ze zag de garanties die ze had ingebouwd één na één verloren gaan. De vrijwilligers werden geïndoctrineerd met de SS-leerstellingen, ook op nationalistisch gebied. De SS-leiding had met de wervingsactie van Germaanse vrijwilligers in de eerste plaats politieke motieven. Ze wenste ze te kneden tot een stevig geïndoctrineerde en militair opgeleide speerpuntbeweging van de SS in de bezette landen. De wervingsactie van Germaanse vrijwilligers werd beschouwd als een versterking van de lokale politieke SS-bewegingen. Hoe meer vrijwilligers het VNV wierf, des te meer dat in de kaart speelde van de Vlaamse SS.

De VNV-leiding werd spoedig geconfronteerd met een vloed van klachten van VNV-gezinde vrijwilligers. Het wekte de onrust in eigen rangen sterk in de hand. De VNV-leiding trachtte in eigen kring de schijn hoog te houden. De Duitse overheid bezorgde ze de ene klachtenbundel na het andere, zonder dat daar enig gevolg aan werd gegeven. De enige oplossing leek het stopzetten van de wervingsactie, maar met die beslissing zette de VNV-leiding het uitgangspunt van haar collaboratiestrategie op de helling. Staf De Clercq was daar niet toe bereid. Hij kon nog illusies koesteren, omdat de militaire collaboratie van het VNV bij de andere formaties voorlopig voor minder problemen zorgde.

Bij het NSKK waren de vrijwilligers in aparte eenheden opgenomen. De leden van die eenheden waren verplicht ook lid te zijn van het VNV. Op papier waren deze eenheden een onderdeel van de Dietse Militie/Zwarte Brigade. Dat was theorie. De vrijwilligers zaten verspreid over duizenden kilometers front en het VNV had geen enkele operationele bevoegdheid. Overigens, de politieke concurrent zou vanaf 1943 ook NSKK-eenheden leveren, zodat het opbod ook hier zijn werk kon doen.

Op het thuisfront verleende het VNV zijn medewerking aan de Vlaamse Wacht en aan de Fabriekswacht. De partij heeft geprobeerd de controle te verwerven over de beide formaties. Het had haar effectief een gewapende militaire arm kunnen opleveren. Alleen voor de Fabriekswacht is dat zo geweest, zij het tijdelijk. De Fabriekswacht kon een tijdlang beschouwd worden als de kern van een partijleger. De organisatie werd trouwens formeel een deel van de DM/ZB, al betekende dat niet dat de partijleiding enige operationele bevoegdheid had. Die bevoegdheid berustte bij het

Luftgaukommando Belgien und Nordfrankreich waaronder de Fabriekswacht ressorteerde.

In de Vlaamse Wacht wezen de gewezen Belgische legerofficieren die het hogere kader

vormden, de inmenging van het VNV van de hand. De partij moest zich beperken tot het werven van soldaten en de Vlaamse Wacht zien als een apolitieke formatie. De leiding van de Vlaamse Wacht werd in dat standpunt gesteund door het Militaire Bestuur waaronder de formatie ressorteerde. Het VNV had niettemin een voet in huis doordat in de Vlaamse Wacht heel wat officieren lid waren van de Luitenant De Winde-kring. De kring had zich na een beslissing van zijn leider tot het VNV bekend.

Hoofdstuk 4
De greep naar de macht

4.1 Inleiding

Al van bij zijn stichting beschouwde het VNV zich als het embryo van de staatsorde die het wilde tot stand brengen. In de vooroorlogse context kon zoiets als aanmatigende grootspraak klinken, wat niet wegnam dat de militanten doordrongen werden van deze totalitaire zending. Tijdens de bezetting lagen de kaarten anders. Door een tactisch bondgenootschap met het Militaire Bestuur kon het VNV het politieke monopolie voor zich opeisen. Het probeerde de jeugdwerking, de eenheidsvakbond en de wachtorganisaties als kern van het zg. toekomstige Vlaamse leger in zijn macht te krijgen. De partij wilde toezicht houden over alle mogelijke openbare initiatieven. Waar dit niet lukte, stichtte of activeerde de partij een organisatie die zich aandiende als de toekomstige staatsorganisatie. De VNV-leiding meende dat haar collaboratie uitzicht gaf op een positie zoals de NSDAP die in Duitsland innam.

Het Militaire Bestuur was maar in beperkte mate bereid de ambities van het VNV te honoreren. Het kon en wilde het VNV niet verlossen van zijn Grootduitse opponent die op alle terreinen concurrentiële initiatieven ontplooide. Het Militaire Bestuur was wel bereid een massale infiltratie van VNV'ers in 's lands bestuur toe te staan. Maar ook hier was de steun voorwaardelijk. Het Belgische staatsapparaat moest behouden blijven om de vitale economische structuren niet te schaden. De inbraak van het VNV in de Belgische structuren moest een schijn van wettelijkheid ophouden. De omvang van dit fenomeen laat niettemin toe te spreken van een greep naar de macht in de staat.

Het VNV heeft gretig gebruik gemaakt van de geboden gelegenheid om machtsposities te veroveren. Het was geen operatie die van boven afwerd opgelegd. Vanuit de basis werd integendeel sterke druk uitgeoefend om zo vlug mogelijk de staatsleiding over te nemen. Op alle niveaus stonden militanten te dringen om de vertegenwoordigers van het 'oude regime' opzij te schuiven. De machtsdrang werd gevoed door de vooroorlogse frustraties. De afstand tussen wat toen in de propaganda werd voorgehouden en de reële machtsuitoefening was zeer groot. Toen tijdens de bezetting machtsposities in het verschiet lagen, achtten vele VNV'ers het hun recht om deze in te nemen. Ze waren ervan overtuigd dat ze de legitieme vertegenwoordigers van het Vlaamse volk waren. Dit is een essentieel gegeven om de bestuurlijke collaboratie van het VNV te begrijpen.

Hierna onderzoek ik de machtsgreep van het VNV in twee essentiële domeinen van het openbare leven. Eerst behandel ik de infiltratie in 's lands bestuur, daarna onderzoek ik de pogingen om de cultuurproduktie te controleren.

4.2 De infiltratie in 's lands bestuur

4.2.1 De nationale en provinciale instellingen

Tijdens het eerste bezettingsjaar werden onder druk van het Militaire Bestuur VNV'ers of VNV-sympathisanten op hoge bestuursposten van het land geplaatst. De benoeming van twee secretarissen-generaal en vier gouverneurs waren daarbij essentieel. Ze legde de basis voor een machtsgreep van het VNV op de lagere bestuursniveaus.

De eerste topbenoeming was, begin augustus 1940, die van Victor Leemans tot secretaris-generaal van Economische Zaken. Leemans had zijn carrière als ambtenaar toen al enkele maanden ingezet. In juni 1940 was hij op Volksgezondheid en Voedselvoorziening aange-

steld als directeur. Begin juli 1940 volgde zijn benoeming tot adjunct-commissaris bij het Commissariaat voor 's Lands Wederopbouw. Deze overheidsdienst werd na aandringen van de bezetter gevoegd bij het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg. Eggert Reeder beschouwde het Commissariaat als een instrument met een impliciete politieke functie, nl. het handhaven van de rust onder de bevolking door de leniging van een aantal materiële behoeften. Hoewel het Commissariaat onder de verantwoordelijkheid viel van de secretaris-generaal van Arbeid en Sociale Voorzorg eiste de chef van het Militaire Bestuur dat de leidende functies in handen kwamen van 'betrouwbare' Vlamingen. VNV'er Leemans beantwoordde in de ogen van de bezetter aan dat criterium[1]. Op 12 augustus 1940 steeg de ster van Leemans hoger aan het firmament. Op die dag trad hij toe tot het hoogste administratieve orgaan van het land. Hij verving er de afgezette baron Snoy als secretaris-generaal van Economische Zaken. Reeder had het Comité van de secretarissen-generaal laten weten dat hij geen genoegen zou nemen met een andere kandidaat dan Leemans. Onder die druk accepteerden de leden van het Comité Leemans in hun midden als volwaardig lid. Volgens Mark Van den Wijngaert aanvaardden de secretarissen-generaal Leemans omdat ze hoopten daarmee een gunstig psychologisch effect te bereiken bij de Vlaams-nationalistische opinie en omdat ze bovendien meenden dat het Belgische belang ermee gediend werd. Leemans genoot immers veel krediet bij de bezetter[2].

Leemans zou zich zeer snel opstellen als een vertegenwoordiger van de staat. De partij had bijzonder weinig vat op Leemans. De VNV-leiding had niet de minste inspraak gehad bij zijn benoeming, evenmin als bij de andere benoemingen van Vlaams-nationalisten tijdens de eerste maanden van de bezetting.

Toch was de benoeming van Leemans een belangrijke propagandistische overwinning voor het VNV. Ze was vooral belangrijk in het licht van de benoemingspolitiek op lagere echelons. Op het departement Economie kwamen enkele VNV'ers op belangrijke posten. Het was slechts het topje van de ijsberg. In de loop van de bezetting waren zeer veel VNV'ers benoemd in de instellingen die toezicht hielden op de economische sectoren. Het gaf de partijleiding de mogelijkheid vele volgelingen aan een baan te helpen. Het was evenzeer een onderdeel van de machtsgreep van het VNV naar het openbare leven. In dit verband was de benoeming belangrijk van VNV'er Piet Meuwissen tot hoofd van de Nationale Landbouwen Voedingscorporatie (NLVC). Meuwissen was voor de oorlog algemeen secretaris van de door het VNV gesteunde 'Boerenfront'. Hij bouwde de NLVC uit tot een uitgebreid maar log apparaat dat het economische leven op corporatistische leest moest schoeien. De NLVC had vooral een controlerende taak. In juni 1941 werd in de schoot van de NLVC de Boerenwacht opgericht, een strak hiërarchisch opgebouwde bewakingsdienst voor oogst en veestapel waarvoor vele VNV'ers zich meldden. De wachters werden na verloop van tijd bewapend met jachtgeweren[3]. De Boerenwacht werd door sommige strategen binnen het VNV beschouwd als een onderdeel van de gewapende macht die de partij te gelegener tijd kon inzetten[4]. De adjunct van Meuwissen, Franz Schoorens, profileerde zich openlijk als een VNV'er. Het NLVC viel onder de verantwoordelijkheid van Emiel De Winter, secretaris-generaal van Landbouw en Voedselvoorziening. Meuwissen werkte nauw samen met De Winter die zich zeker geen tegenstander toonde van het VNV. Hendrik Elias getuigde over De Winter dat hij, hoewel nooit

lid van het VNV, tijdens de eerste jaren van de bezetting door de VNV-leiding vrijwel als een partijlid werd beschouwd[5]. In De Winters departement werd een Inspectiedienst voor voedselvoorziening en rantsoenering opgericht o.l.v. de VNV'er Woestyn. Hij nam veel partijgenoten in dienst.

Voorts werd Paul Beeckman benoemd tot commissaris voor Prijzen en Lonen. Zijn adjunct was Leo Wouters. Beide mannen hadden nog aan de wieg van het VNV gestaan. Het Commissariaat voor Prijzen en Lonen waakte o.m. over de prijs- en loonwetgeving. Beeck-

man nam, tegen de wil in van de secretarissen-generaal maar gesteund door de bezetter, 1.500 controleurs in dienst[6]. Ook nu weer kregen heel wat VNV'ers een baan.

Ten slotte moet ook nog de benoeming van Frits Hendriks worden vermeld. Hij werd in juli 1940 benoemd tot directeur-generaal van het ministerie voor Arbeid en Sociale Voorzorg en was verantwoordelijk voor de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Toezicht, later omgevormd tot het Rijksarbeidsambt. Hendriks werd in augustus 1940 lid van het VNV. Hij trad zeer eigengereid op en veroorzaakte menige crisis in het Comité van de secretarissen-generaal. Hij ondersteunde immers energiek het Duitse tewerkstellingsbeleid. Hendriks bleef zich tot het einde van de bezetting openlijk bekennen tot het VNV, schakelde VNV'ers in in zijn diensten, maar behield bij de uitoefening van zijn functie altijd afstand van de partij[7].

De NLVC, de Commissie voor Prijzen en Lonen en het Rijksarbeidsambt waren drie diensten opgericht in de schoot van het Comité van de secretarissen-generaal, elk met een VNV'er aan het hoofd. De drie diensten opereerden relatief onafhankelijk van het Comité. Ze werden daarbij gesteund door de bezetter die immers op hun oprichting had aangestuurd, precies om in de vitale sectoren over vlot meewerkende Belgische diensten te kunnen beschikken.

Met Leemans, Meuwissen, Beeckman en Hendriks had het VNV een stevige voet in huis ten aanzien van het economische beleid van de staat. De VNV-leiding heeft nauwelijks geprobeerd op dit beleid enige invloed uit te oefenen. Ook al voor de oorlog toonde de partijleiding weinig belangstelling voor de economische aangelegenheden. Ondanks de zware economische problemen, de moeilijkheden inzake ravitaillering en de ingrijpende sociale gevolgen van de tewerkstellingspolitiek van de bezetter, toonde de VNV-leiding tijdens de bezetting al evenmin veel belangstelling voor economische aangelegenheden. De leiding had alleen oog voor het personeelsbeleid. Ze wenste zoveel mogelijk VNV'ers opgenomen te zien in het steeds maar aanzwellende leger van controleurs en ambtenaren, een gevolg van de dirigistische economie en van het ravitailleringsstelsel. De partij vergrootte daarmee niet alleen haar greep op het openbare bestuur, ze kon ook partijgenoten behoeden voor opeising. Aan de andere kant werd het VNV mee verantwoordelijk geacht voor de onpopulaire maatregelen van de controlediensten. De controleurs-VNV'ers werden dubbel geviseerd, als VNV'er én als controleur. Ze betaalden de prijs voor de participatie in de macht van hun partij. VNV'ers werden massaal ingezet bij het beheren van een staat die steeds moeilijker te beheren viel en waarvan de burgers zich steeds meer afkeerden. De staat liet zich hoofdzakelijk kennen als een controleur van de illegale handel. De zwarte markt was niet alleen een lucratieve zaak voor een minderheid van de Belgen, hij was voor de meerderheid van de bevolking een noodzakelijke aanvulling van het magere oorlogsrantsoen.

Het VNV probeerde ook te infiltreren in de semi-officiële instellingen. Veel succes werd daarbij niet geboekt. *VNV-Dienst* van oktober 1942 schreef dat de VNV-leiding vruchteloos poogde plaatsen te bezetten bij het Gemeentekrediet, de Buurtspoorwegen en de maatschappijen voor drinkwatervoorziening. Het partijblad bekloeg zich erover dat het oude regime van 'democratische mandatarissen' zich kon handhaven. 'Het is onlogisch dat zij omwille van het zg. economisch karakter [van deze instellingen] hier niet de pas afgesneden worden, waar zij elke aktuele handhaving nog aanzien als een politieke overwinning op de Nieuwe Orde.' Meteen wordt duidelijk waarom

het VNV deze instellingen zo moeilijk kon infiltreren: de bezetter was niet bereid een machtsgreep te steunen ten aanzien van instellingen die een groot economisch belang hadden. Elke rimpeling op dit terrein kon de *Ruhe und Ordnung* verstoren.

De machtsgreep van het VNV was het meest geslaagd in de provinciale besturen. Onmiddellijk na de inval had de bezetter de provincieraden geschorst. Gouverneurs en arrondissementscommissarissen zagen daardoor hun bevoegdheden sterk uitgebreid. Van cruciaal

belang was de aanstelling op 18 augustus 1940 van vier nieuwe provinciegouverneurs, onder wie twee VNV'ers en twee VNV-sympathisanten. De laatste twee waren Jan Grauls in Antwerpen en Jozef Devos in Oost-Vlaanderen. In West-Vlaanderen werd bestendig afgevaardigde Michiel Bulckaert aangesteld tot waarnemend gouverneur en in Limburg Gerard Romsee. Romsee startte zijn ambtsuitoefening op 16 september 1940 toen hij terugkwam van zijn missie in Frankrijk in verband met de repatriëring van gevluchte Belgen. Romsee had na zijn ambtsaanvaarding geen zitting meer in de Raad van Leiding van het VNV. Hij bleef er nominatim wel lid van. Toen hij op 4 april 1941 werd aangesteld tot secretaris-generaal werd hij als gouverneur opgevolgd door VNV'er Jef Lysens. Lysens werd in 1939 provinciaal senator. Toen Jan Grauls in september 1942 benoemd werd tot burgemeester van Groot-Brussel, werd hij als gouverneur opgevolgd door VNV'er en bestendig afgevaardigde Frans Wildiers. Wildiers zou in 1943 ook tijdelijk het gouverneurschap van Brabant waarnemen. In 1943 stapte Jozef Devos op en hij werd vervangen door VNV'er Achiel Verstraete. De vier Vlaamse gouverneutsposten waren van toen af in handen van het VNV. Tijdens de eerste bezettingsjaren leverde het VNV nog zeven arrondissementscommissarissen: A. Bockaert (Gent), L. Buytaert (Aalst), A. Rathé (Oudenaarde), J. Van Haelst (Sint-Niklaas), F. Quintens (Roeselare), W. Boonen (Ieper) en M. Verkindere (Kortrijk). Het VNV had bestendig afgevaardigden in alle provincies: R. Enckels, R. Fransman, W. Vanbeuren en L. Van Roey in Limburg; T. Debacker, A. Heylen en F. Wildiers in Antwerpen; H. Deckmijn, O. Sabbe, B. Vermeulen en O. Vermeersch in West-Vlaanderen; M. De Ridder, G. De Paep, J. Seghers en J. Goedertier in Oost-Vlaanderen.

De greep van het VNV op de provinciebesturen was dus groot. Dit had vanzelfsprekend gevolgen voor de benoemingen in de gemeentebesturen. De vat op het provinciale bestuursniveau maakte een machtsgreep op het lagere echelon mogelijk. In dit verband is vooral de benoeming van Gerard Romsee tot secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken van het allergrootste belang. Het was onbetwistbaar de gewichtigste bestuurspost die het VNV tijdens de bezetting in handen kon krijgen.

Gerard Romsee werd aanvankelijk door het VNV en de bezetter naar voren geschoven als kandidaat voor het ambt van secretaris-generaal van Justitie. Dat gebeurde begin 1941 toen het tussen het Militaire Bestuur en het Comité van de secretarissen-generaal tot een ernstig conflict kwam n.a.v. het ambtsverbod voor Ernst de Bunswyck, de secretaris-generaal voor Justitie. Met de vervanging van de Bunswyck wilde de bezetter een begin maken met het aan banden leggen van de Belgische Justitie. De chef van het Militaire Bestuur Eggert Reeder drong aan op de benoeming van Gerard Romsee. Binnen het VNV was het vooral Hendrik Borginon die sterk aandrong op het bezetten van die post. Borginon had zich al van in het begin van de bezetting actief ingezet om de Belgische magistratuur te hervormen en vooral om vlaamsgezinden te laten benoemen. De aanstelling van een nieuwe secretaris-generaal op het departement Justitie was daar een onderdeel van. Borginon werd binnen het VNV beschouwd als de man die benoemingen in de magistratuur kon forceren[8]. Borginon probeerde secretaris-generaal de Bunswyck wel onder druk te zetten maar boekte daarbij geen succes. Vandaar dat er binnen het VNV al vlug werd aangedrongen op het ontslag van de secretaris-generaal.

Op 31 december 1940 kreeg de Bunswyck van de bezetter te horen dat hij niet langer zijn functie mocht uitoefenen. Hij kreeg de bons omdat hij hardnekkig weigerde de door het Militaire Bestuuur gewenste hervormingen uit te voeren. De bezetter stelde Gerard Romsee als opvolger voor. Veel weerstand tegen dit voorstel werd niet verwacht aangezien ten minste twee secretarissen-generaal bereid waren het te steunen. Op 7 februari 1941 droeg inderdaad Emiel De Winter de kandidatuur van Romsee voor. Zijn voorstel kreeg steun van Victor Leemans en C. Verwilghen, secretaris-generaal van Arbeid en Sociale Voorzorg. Ondanks

het verzet van drie collega's werd verkregen dat Romsee zou worden gepolst. De tegenstanders van Romsee brachten een tegenkandidaat in stelling die het op 10 februari haalde met zes stemmen tegen vier. Het Militaire Bestuur verzette zich echter tegen het voorstel. Reeder sprak nogmaals duidelijk zijn voorkeur uit voor Romsee. Toen het op 17 februari opnieuw tot een stemming kwam spraken vijf leden zich uit ten gunste van Romsee, tegen vier bij één onthouding. Romsee werd door het Comité uitgenodigd voor een onderhoud. Bij die gelegenheid zou hij zich voorstander hebben verklaard van de nationale eenheid. Hij liet bovendien zijn trouw aan de dynastie blijken. Hij ging de strikte verbintenis aan zich te onthouden van elke politieke activiteit. Hij zag evenwel niet de noodzaak in van een ontslag uit de Raad van Leiding van het VNV aangezien hij de vergaderingen niet meer bijwoonde sinds hij gouverneur was. Op 6 maart werd opnieuw gestemd over de kandidatuur van Romsee. Het kwam tot een staking van stemmen. Voor het Militaire Bestuur was de maar blijkbaar vol. De volgende weken veroorzaakte het een echte crisis in de schoot van het Comité. Met de zg. ‘ouderdomsverordening’ van 6 maart 1941 kregen de drie oudste secretarissen-generaal die de kern van het verzet tegen Romsee vormden, ambtsverbod opgelegd. Inmiddels was ook de hoogste post op Binnenlandse Zaken vrijgekomen doordat secretaris-generaal Jean Vossen door de bezetter aan de dijk was gezet. Vossen bleef zich immers verzetten tegen de benoeming van Hendrik Elias als burgemeester van Gent[9]. Voor de bezetter en ook voor het VNV was het van het grootste belang beweging te krijgen in het dossier van de door de bezetter gewraakte burgemeesters die in mei '40 hun post hadden verlaten. Het was in hun beider belang dat deze burgemeesters officieel vervangen konden worden. Vossen had dit steeds geweigerd. Alle door het Comité voorstelde kandidaat-opvolgers van Vossen werden door het Militaire Bestuur geweigerd omdat ze inzake de burgemeestersbenoemingen het standpunt van Vossen deelden. De hoge ambtenaren van het departement werden één na één weggezuiverd. Nadat ook de oudere secretarissen-generaal waren uitgeschakeld kwam het tot een doorbraak. De overblijvende secretarissen-generaal stelden Romsee voor voor de post van Binnenlandse Zaken en vroegen als compensatie dat hun kandidaten voor de overige opengevallen plaatsen aanvaard zouden worden. Voor Justitie stelde het Comité Gaston Schuind voor. Schuind was de kandidaat van de hoge magistratuur. Het Militaire Bestuur aanvaardde de regeling. Op 4 april 1941 werden de nieuwe secretarissen-generaal benoemd. Reeder trok uit de hele benoemingscarrousel de les dat de secretarissen-generaal tot zeer veel toegevingen bereid waren om hun regime te kunnen bestendigen. Het VNV had met de benoeming van Romsee een zeer belangrijke slag thuis gehaald.

Er is inzake de benoeming van Romsee, niet zoveel bekend over het interne overleg in het VNV noch over de contacten tussen de VNV-leiding en de bezetter. Hendrik Elias beweerde in een naoorlogse getuigenis dat hij alle moeite had gehad om Romsee te overtuigen de post te aanvaarden. Hij kon Romsee overhalen door hem te doen inzien dat zijn benoeming een fundament legde voor de verovering van de macht door het VNV[10].

Niet iedereen in het VNV was onverdeeld gelukkig. Hendrik Borginon meende dat het departement van Binnenlandse Zaken niet opwoog tegen dat van Justitie. Hij meende dat de massale benoeming van VNV'ers als burgemeester veeleer nadelen

dan voordelen zou meebrengen. De gemiste kans om benoemingen in de magistratuur te controleren was onherstelbaar[11]. Borginon wenste in deze omstandigheden niet langer zijn invloed aan te wenden om benoemingen in de magistratuur te forceren. Elias merkte hierbij op dat Borginon, hoewel hijzelf de post zelf niet ambieerde, met de benoeming van Schuind de kans voorbij zag gaan om een doorslaggevende rol te spelen bij de benoemingen in de magistratuur[12]. In het VNV werd Jan Timmermans officieus belast met de benoemingsdossiers in de magistratuur. In de schoot van de leiding werd een Dienst Rechtswezen gesticht o.l.v. prof. Wilms. Deze dienst legde o.m. lijsten aan van VNV'ers en sympathisanten die in aanmerking

kwamen voor een benoeming in de magistratuur[13]. Het bleef een terrein waarop het VNV nauwelijks kon doordringen, hoewel hiertoe nog pogingen werden ondernomen[14].

De benoeming van Gerard Romsee als secretaris-generaal voor Binnenlandse Zakern was onbetwistbaar een essentiële stap voor de greep naar de macht van het VNV. Romsee heeft die machtsgreep gestimuleerd waar hij kon. Hij deed het op zo'n manier dat er na de oorlog enige twijfel kon rijzen over zijn drijfveren. Was Romsees prioritaire bekommernis de machtsgreep van zijn partij of het behoud van het Belgische koninkrijk, zoals hij zelf staande hield? Deze kwestie wordt verderop behandeld waar ik de strategie van Hendrik Elias onder de loep neem. Elias heeft na de oorlog beweerd dat hij zijn politiek in nauw overleg met Romsee bepaalde en dat belangrijke maatregelen van Romsee, bijv. op het terrein van de ordehandhaving, in het verlengde lagen van de doelstellingen van het VNV. Hierna komt eerst het probleem van de burgemeester- en schepenbenoemingen tijdens de bezetting ter sprake. Hier immers had de benoeming van Romsee voor het VNV de verstrekkendste gevolgen.

4.2.2 De gemeenten

De machtsgreep van het VNV in de lokale besturen was ongetwijfeld de zichtbaarste vrucht van de regimewisseling ingevolge de Duitse bezetting[15]. De partij slaagde erin om in zowat de helft van de Vlaamse gemeenten het bestuur geheel of ten dele in handen te nemen. Dit werd mogelijk gemaakt door een serie Duitse verordeningen en begeleidende besluiten van het Comité van de secretarissen-generaal en door een succesvol infiltreren van de hogere bestuurlijke niveaus.

De eerste maatregel die een massale uitzuivering van het oude bestel mogelijk maakte was de schorsing van de ‘postverlaters’. Hiermee speelde de bezetter handig in op de publieke opinie tijdens de zomer van 1940. Het kostte weinig moeite dit plan gedeeltelijk te laten uitvoeren door de secretarissen-generaal. Ondanks de uitdrukkelijke bepaling van het ‘Burgerlijk Mobilisatieboekje’ dat de burgemeesters en schepenen op hun post moesten blijven, waren velen in de chaos van de meidagen gevlucht. Secretaris-generaal Jean Vossen stelde op 12 juli 1940 een ‘Commissie van advies’ aan die de postverlatingen zou onderzoeken en eventueel sancties voorstellen. Het Militaire Bestuur vaardigde parallel hiermee op 18 juli 1940 een reeks verordeningen uit die het mogelijk maakte het politiek personeel te zuiveren[16]. Zij die gevlucht waren mochten alleen met de uitdrukkelijke toelating van de bezetter hun post opnieuw innemen. ‘Der Militärbefehlshaber hat sich die endgültige Wiedereinsetzung der [...] Beamten ungeachtet des Spruches der Jury vorbehalten’, schreef Reeder in zijn activiteitsverslagen[17]. ‘Damit’ - zo merkte hij elders nog op - ‘ist der Militärverwaltung die Möglichkeit gegeben, ungeeignete und politisch nicht zuverlässige Persönlichkeiten in dem notwendige Umfange auszumerzen’[18]. Naast dit *Genehmigungsrecht* - in feite een vetorecht - ging de verordening nog verder: de bezetter behield zich het recht voor diegenen die hun post níét hadden verlaten, het uitoefenen van een openbare functie te verbieden. Dit *Amtsverbot* stelde de bezetter in staat eigenmachtig alle politiek onbetrouwbare ambtenaren te elimineren[19].

Tijdens de eerste maanden greep de bezetter nog niet zo vaak in. Hij liet de Belgische administratie haar zuiveringswerk verrichten. Het algemene klimaat bood bovendien voldoende garanties dat de lokale besturen tot medewerking bereid waren.

Het VNV daarentegen was zeer ongeduldig. Vele VNV'ers stonden klaar om in de gemeenten het heft in handen te nemen. De oude bestuurders moesten zo snel mogelijk verdwijnen. In een memorandum voor de bezetter, al opgesteld in de eerste helft van juni 1940, suggereerde Staf De Clercq dat alle gevluchte burgemeesters moesten worden afgezet[20]. Toen dat niet snel genoeg gebeurde en er bovendien gevluchte bestuurders hun functie weer opnamen, groeide de frustratie. Talrijke VNV'ers meenden dat de leiding niet doortastend genoeg optrad. Zij

verweten de VNV-leiding haar al te lakse houding en wachtten niet op instructies van de leiding om de bezetter in te schakelen bij de uitschakeling van hun tegenstanders[21].

Op 9 oktober 1940 zag de VNV-leiding zich genoodzaakt te waarschuwen voor overdreven verwachtingen. In een circulaire voor de arrondissementsleiders gaf ze de opdracht de geruchten te bestrijden dat het VNV zomaar te kust en te keur kon benoemen[22]. Enkele weken later gaf de leiding de opdracht om dossiers samen te stellen over 'wantoestanden' - bedoeld werd de benoeming en handhaving van politieke tegenstrevers - en ze aan de bezetter te signaleren[23]. De VNV-leiding wist toen al af van het voornemen van de bezetter om de gemeenteraden te schorsen. Ze beval de lokale VNV-functionarissen bij de *Ortskommandanten* het principe van de burgemeester-commissaris te bepleiten. Het VNV stond in de gemeenteraden te zwak om zelf de burgemeesters opzij te kunnen zetten. De 'liberaal, individualistisch-egoïstische' burgemeesters waren 'partijcreaturen', onbekwaam om de nieuwe ordening gestalte te geven. Aan de hand van 'praktische voorbeelden' moest dit de bezettende overheid duidelijk gemaakt worden. De circulaire vermeldde dat de leiding al talrijke rapporten had ontvangen. Er zou te gepasten tijde gebruik van worden gemaakt. De instructies tonen aan dat het VNV al voor de belangrijke 10-november-rede van Staf De Clercq bewust aanstuurde om met hulp van de bezetter een greep naar de macht te doen in de lokale besturen. Na 10 november 1940 zou het hierin volop worden gesteund door het Militaire Bestuur.

Een belangrijk feit eind 1940 was de benoeming van Hendrik Elias tot burgemeestercommissaris van Gent. De vooroorlogse burgemeester en liberale senator Alfons Vander Stegen werd in de zomer van 1940 geschorst wegens postverlating. Zijn functie werd sindsdien waargenomen door de katholieke schepen Julius Storme. De bezetter wilde Storme algauw vervangen zien door iemand die de Nieuwe Orde genegen was. Hendrik Elias werd gepolst of hij een benoeming door de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken zou aanvaarden. Elias wees dit van de hand. Hij stelde VOS-voorzitter Germain Lefever voor. Deze kandidatuur werd zowel door de bezetter als door secretaris-generaal Jean Vossen geweigerd. Elias getuigde dat hij persoonlijk bij Vossen ging pleiten om Lefever te benoemen. Vossen was niet meer bereid een 'Nieuwe Orde-figuur' te benoemen. Inmiddels dook een nieuwe kandidaat op die de steun scheen te genieten van de bezetter: de dinaso Walter Lampaert. De VNV-leiding wilde onder geen beding zich de kans laten ontgaan om een VNV-kandidaat benoemd te krijgen. Eind 1940 was de vrees voor de concurrentie van het Verdinaso nog zeer levendig. Elias werd door de leiding onder druk gezet om de post te aanvaarden. In die omstandigheden liet Elias aan de *Oberfeldkommandant* van Gent weten dat hij beschikbaar was. Zo vertelde Elias het verhaal van zijn benoeming na de oorlog[24]. We weten inmiddels dat de benoeming van Elias en zijn weggaan daardoor uit het VNV-hoofdkwartier evenzeer te maken had met politieke verschuivingen binnen de partij.

De kandidatuur van Elias vond geen genade bij Vossen. Het Militaire Bestuur zag zich verplicht zelf op te treden en stelde Elias een benoeming als burgemeester-commissaris voor. Elias aanvaardde en op 30 december 1940 oefende hij zijn nieuwe functie uit.

De benoeming van Hendrik Elias was een signaal van grote betekenis zowel binnen als buiten het VNV. De partij bleek bereid buiten de Belgische wettelijkheid een greep

naar de macht te doen. Het voorbeeld van Elias zal allicht vele van zijn partijgenoten in hun overtuiging hebben gesterkt dat ze desnoods louter op gezag van de bezetter een post konden aanvaarden.

De benoeming van Elias en het feit dat de bezetter Jean Vossen onder druk bleef zetten om hem toch nog te benoemen en zo zijn toestand te normaliseren, leidde uiteindelijk tot het ontslag van de secretaris-generaal en drie hoge ambtenaren van het departement. Deze ontslagen maakten de weg vrij voor de benoeming, 4 april 1941, van Gerard Romsee tot

secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Het aantreden van Romsee zette de poort wagenwijd open voor de massale benoeming van VNV'ers in de lokale besturen.

Romsee kon honderden nieuwe burgemeesters en schepenen benoemen doordat de bezetter op 7 maart 1941 de zg. 'ouderdomsverordening' had uitgevaardigd. Die verordening bepaalde dat alle bestuurders, ouder dan 60 jaar, van hun ambt werden ontheven[25]. Deze maatregel was verantwoordelijk voor de uitzuivering van een groot deel van de vooroorlogse burgemeesters en schepenen[26]. Romsee dankte Reeder voor deze maatregel op een, voor zijn doen, zeer onthullende manier:

'Aan uw gewettigde bezorgdheid [om een degelijk, regelmatig en goedgezind bestuursapparaat tot stand te brengen], danken we o.m. de verordening van 7 maart 1941 die een zeer grote vernieuwing en daardoor versteviging en betrouwbaarheid van de provinciale en gemeentelijke administratie heeft mogelijk gemaakt. De uitvoering van deze verordening door de aanstelling van bestuurlijk-bekwame en politiek meearbeidende krachten heeft de naleving en de doorvoering mogelijk gemaakt van al de maatregelen die op het gebied van de bevoorrading, leveringen, zowel als voor de verzekering der orde nuttig en noodzakelijk werden geacht.'[27]

Meteen kent men ook de belangrijkste legitimering die Romsee tijdens en na de oorlog voor zijn benoemingspolitiek aanvoerde: een meewerkende administratie was noodzakelijk om de ravitaillering te verzekeren. Waar het tijdens de oorlog en tegenover Reeder heette dat hiervoor een beroep moest worden gedaan op kringen van 'Duitslands vrienden', noemde Romsee na de oorlog zijn houding er een van 'het minste kwaad'. Tijdens zijn proces heeft Romsee zichzelf voorgesteld als een loyaal Belgisch ambtenaar, die volgens de wet en de geplogenheden burgemeesters en schepenen aanstelde. Toch is het duidelijk dat hij een centrale rol speelde in de 'greep naar de macht' van het VNV. De cijfers spreken duidelijke taal: van de 649 burgemeesters die Romsee in Vlaanderen benoemde was 70% lid van het VNV. Op het eind van de bezetting werden iets minder dan 500 gemeenten op een totaal van 1.079 bestuurd door een VNV-burgemeester[28]. Ook bij de benoemingen als schepen kregen systematisch VNV'ers de voorkeur. Tegenover Reeder verklaarde Romsee in 1942:

'De in het Vlaamse land meer dan 1.500 nieuwe mandatarissen en functionarissen werden gekozen uit de brede kring der nationaalgeoriënteerde Vlaamsgezinden, die lang voor 10 mei 1940, velen sedert 25 jaar, tot de beste, tot de beproefdste, tot de enige van Duitslands vrienden ten lande kunnen worden geteld. Ze behoren tot de ruime kring van het Vlaams Nationaal Verbond, van de Vlaamse Oud-Strijders, van de Vlaamse Toeristenbond, van de Vlaamse Cultuurverenigingen, tot dezen en tot de enigen die in de Belgische politiek twintig jaar lang ongevraagd voor het recht en de eer van Duitsland en van het Duitse volk hebben getuigd.'[29]

Het spreekt vanzelf dat Romsee om deze benoemingen te kunnen doorvoeren zich niet kon beperken tot de benoeming van raadsleden. Het grootste deel werd dan ook benoemd buiten de raad. Romsee benoemde voor heel België 759 burgemeesters buiten de raad, tegenover 442 binnen de gemeenteraad. Art. 2 van de Gemeentewet liet dergelijke benoemingen toe, mits eenstemmig advies van de Bestendige Deputatie. Op 31 december 1940 werd de bepaling i.v.m. het eenstemmig advies gewijzigd. Voortaan moest alleen de Bestendige Deputatie nog maar gehoord worden.

Romsee heeft tijdens zijn proces volgehouden dat hij inzake de benoeming van burgemeesters zich steeds had laten leiden door de adviezen van de gouverneurs. Formeel werd het spel volgens de Belgische wet gespeeld. De constatering dat het VNV, dat maar een kleine minderheid van de bevolking vertegenwoordigde, alle Vlaamse gouverneurs en een groot aantal arrondissementscommissarissen leverde, maakt de benoemingspolitiek tot een karikatuur van de vooroorlogse situatie. Bovendien kon het VNV via het *Genehmigungsrecht* van de bezetter, eventuele ongunstige voordrachten torpederen. Dit gebeurde op grote schaal.

Plaatselijke VNV-leiders kregen trouwens formeel de opdracht contact te houden met de lokale bezettende overheid. In november 1941 schreef het VNV-kaderblad *Leiding*:

'Wij vestigen er uw aandacht op dat het uw taak is en blijft bestendig contact te houden met de "Orts- en Feldkommandanturen" en deze te helpen en in te lichten in hun moeilijke en kiese taak. [...] Het is o.m. van belang dat de Duitse overheden een objectieve en juiste kijk hebben over verhoudingen en politieke feiten.'

Het is onbegonnen werk een overzicht te geven van de manipulaties van het VNV bij benoemingen op gemeentelijk vlak. De partijleiding liet systematisch haar volgelingen benoemen en tegenstanders afzetten. Ze deed daarvoor een beroep op de bezetter en op haar leden in de rijksadministratie. Zo blijkt uit de correspondentie tussen gouverneur Michiel Bulckaert en de Westvlaamse partijleiding dat voortdurend overleg werd gepleegd over het aan- en afstellen van burgemeesters en schepenen en van het gemeentepersoneel. In bepaalde gevallen kan men gerust stellen dat Bulckaert bevelen ontving van de partijleiding. Bulckaert probeerde binnen de grenzen van zijn functie zo goed mogelijk rekening te houden met de wensen van de partijleiding. Tot op welk niveau de partij soms ingreep in benoemingskwesties moge blijken uit een brief van arrondissementsleider Joris Vansteenland aan Bulckaert. Hij verzocht de gouverneur een brief te richten aan het schepencollege van Keiem om aan te dringen op de aanstelling van een hulpveldwachter. Er zou in de gemeente immers veel wild verblijven[30]. Het schepencollege had vroeger al geantwoord dat er helemaal niet zoveel wild was in de gemeente en dat het de noodzaak van een hulpveldwachter niet inzag. Vansteenland vroeg niettemin door te drijven zodat de VNV-burgemeester van Keiem zonder argwaan te wekken de plaatselijke VNV-afdelingsleider kon benoemen. Dat was van het grootste belang voor de partij aangezien de afdelingsleider anders zou kandideren voor de rijkswacht waardoor de afdeling Keiem haar afdelingsleider zou verliezen.

Voor het afstellen van tegenstanders deed Bulckaert zeer geregeld een beroep op de bezettende overheid. Hij vroeg het VNV dossiers samen te stellen met zakelijke informatie waarmee hij de bezetter kon benaderen. Die informatie handelde over 'bestuurlijke sabotage', 'duitsvijandige propaganda', 'woeker', 'weigeren van medewerking met Winterhulp' of 'tekortkoming inzake ravitaillering'[31].

Soms waren er communicatiestoornissen tussen Bulckaert en de Westvlaamse VNV-leiding. Het had veelal te maken met het ongeduld van gouwleider Jeroom Leuridan en arrondissementsleider Joris Vansteenland voor wie het allemaal niet vlug genoeg kon gaan. Ze zetten Bulckaert aan tot spoed en kaartten dossiers aan waarin hij volgens hen te laks optrad. Bulckaert verweerde zich met de opmerking dat hij de administratieve geplogenheden in acht moest nemen. Van zijn kant verweet hij de VNV-leiding inconsequent gedrag. Soms eiste ze het ontslag van een functionaris van wie ze vroeger de aanstelling had goedgekeurd. Vaak was het dossier tegen politieke tegenstanders slecht gestoffeerd. Zo klaagde Bulckaert dat hij moeilijk een schepen de laan kon uitsturen louter en alleen om het vergrijp van het vertonen van een 'reactionaire houding'[32]. Een ander moeilijk punt was dat de VNV-leiding er niet altijd in slaagde geschikte kandidaten te vinden. Bulckaert zag zich soms verplicht de gouwleiding een ultimatum te stellen. Hij dreigde bepaalde benoemingen te doen 'buiten [...] toedoen' van de VNV-leiding[33]. Het zegt veel over de 'normale' gang van zaken. In dit verband kan nog een kras voorbeeld worden aangehaald dat illustreert

hoe aanmatigend de VNV-leiding soms optrad. De VNV-arrondissementsleider van Oostende kon voor de gemeente Roksem geen 'geschikte' kandidaat-burgemeester vinden. Er werd Bulckaert dan maar gevraagd de gemeente te verdelen over de aanpalende gemeenten[34].

Uit het hierboven geciteerde voorbeeld van de Keiemse hulpveldwachter is al gebleken dat de VNV-infiltratie op gemeentelijk vlak zich niet beperkte tot de ambten van burgemeesters

en schepenen. Het VNV probeerde in zowat alle gemeentelijke functies zijn leden of sympathisanten binnen te loodsen. Speciaal werd aandacht besteed aan politieagenten en -commissarissen en aan veldwachters. Dit houdt verband met de VNV-strategie die erop gericht was zoveel mogelijk instrumenten voor ordehandhaving onder VNV-controle te brengen.

Ik blijf ten slotte nog even stilstaan bij de benoeming van VNV-burgemeesters in de grote steden Gent, Brussel en Antwerpen. Het geeft meteen de gelegenheid na te gaan of achter de oprichting van de 'grote agglomeraties', de samenvoeging van enkele grote steden met hun randgemeenten, geen politieke belangen schuilgingen.

In december 1940 was Hendrik Elias door de bezetter aangesteld als burgemeester-commissaris van Gent. Toen Gerard Romsee secretaris-generaal werd, wou hij de toestand van Elias normaliseren. Elias werd op 21 augustus 1941 benoemd tot burgemeester, o.m. om de oprichting van Groot-Gent wettelijk mogelijk te maken. Op 15 mei 1942 werd Groot-Gent opgericht. Toen Elias leider werd van het VNV volgde Germain Lefever hem op als burgemeester.

In Brussel was de aanhouding van burgemeester Joseph Van de Meulebroeck op 30 juni 1941 het spectaculaire begin van een politieke machtswisselling. Van de Meulebroeck werd geconfronteerd met de eis tot ontslag van enkele van zijn schepenen, in het raam van de ouderdomsverordening van de bezetter. Hijzelf kon nog blijven tot de vorming van Groot-Brussel. Van de Meulebroeck koos voor de aanval. Hij liet een affiche aanplakken waarmee hij de Brusselse bevolking liet weten dat hij de enige wettige burgemeester van Brussel was en dat hij dat zou blijven. Hij werd prompt gearresteerd en opgesloten. Daardoor kwam zijn sjerp vacant. De VNV-leiding nam initiatieven om Brussel een VNV-burgemeester te bezorgen. Hendrik Borginon werd beschouwd als een geschikte kandidaat. Gerard Romsee liet de naam van Borginon vallen in het Comité van de secretarissen-generaal. Het Comité had op 30 juni 1941 nog unaniem bij het Militaire Bestuur gepleit voor de handhaving van Van de Meulebroeck. Romsee desolidariseerde zich enkele dagen later van dit initiatief. Men kan zich afvragen of hij hiermee geen partijdirectieven opvolgde. In ieder geval was Romsee bereid een conflict te riskeren om Borginon door te drukken. Nadat hij op. 12 september 1941 Borginon had voorgesteld, kreeg hij tegenwind van een aantal collega's. Het Comité besloot uit te kijken naar een niet-politieke figuur en Romsee werd verzocht deze beslissing te respecteren. Romsee repliceerde dat de benoeming uitsluitend onder zijn bevoegdheid viel. Het kwam in het Comité tot hooglopende discussies, waarbij Romsee op een bepaald moment de vergadering verliet. Gaston Schuind trachtte van de gelegenheid gebruik te maken om een wig te drijven tussen het Comité en Romsee. Hij stelde voor dat het Comité aan Reeder zou laten weten dat het niet meer met Romsee zou samenwerken als hij de benoeming van Borginon aan het Militaire Bestuur zou voorleggen. Victor Leemans verzette zich hiertegen. Hij meende dat Borginon wel degelijk een valabele kandidaat was[35]. De twee VNV'ers in het Comité verdedigden in dit geval duidelijk de partijbelangen. Wat Romsee betreft, gebeurde het zelfs op een hardnekkige manier. Het was Borginon zelf die de impasse doorbrak door te bedanken voor het burgemeesterschap. Borginon was al maanden voor het incident met Van de Meulebroeck gepolst om burgemeester van Brussel te worden. Al op 4 april 1941 schreef hij een brief aan Staf De Clercq waarin hij zijn ongenoegen uitte over de benoeming van een Franstalige secretaris-generaal van Justitie. In die omstandigheden dacht hij er niet aan

burgemeester van Brussel te worden[36]. Hij verzocht Staf De Clercq naar een andere kandidaat uit te kijken. Hieruit blijkt dat de VNV-leiding Borginon toen al had gevraagd en dat Borginon de benoeming niet a priori had afgewezen. Pas toen Schuind en niet Romsee op Jusitite werd benoemd, was het voor Borginon uitgesloten 'welkdanig ambt' ook te aanvaarden. Toch probeerde Romsee na de verwijdering van Van de Meulebroeck opnieuw Borginon over te halen burgemeester te worden. Borginon verklaarde tij-

dens zijn proces dat Romsee en anderen zware druk op hem uitoefenden[37]. Borginon aanvaardde ten slotte, mits aan bepaalde voorwaarden voldaan zou worden. Hij formuleerde zijn eisen in een brief aan Romsee, 2 september 1941. Borginon stelde politieke eisen aan het adres van het VNV en vroeg garanties inzake de ravitaillering en in verband met het benoemingsbeleid. Borginon vroeg noch min noch meer een politieke ommekeer van de VNV-politiek. Het ligt helemaal in de lijn van wat men van Borginon kon verwachten. Borginon somde alle beslissingen van de VNV-leiding op die hij fundamenteel verkeerd vond. Dat waren de nationaal-socialistische geloofsbelijdenis en het uitspelen van het VNV-hoogverraad tijdens de meidagen, het voorstel tot de oprichting van een kustwachteenheid, de wervingsactie voor de Waffen-SS, de oprichting van het Vlaams Legioen en de koers van de VNV-pers die volgens Borginon blijk gaf van een 'ontzettende stupiditeit'. Al die beslissingen hadden het VNV op een totaal verkeerde weg gebracht die een totale mislukking was gebleken. Borginon eiste waarborgen 'tegen het verder doorhollen op [deze] weg'. Wat Borginon concreet wilde, zegde hij niet. Maar men kan vermoeden dat hij aanstuurde op een politieke machtspositie in het VNV, iets wat hij al sinds 1933 trachtte te verwerven. Hij schreef namelijk dat al de vergissingen voorkomen hadden kunnen worden mits een 'behoorlijk overleg tussen leidende elementen'[38]. Tijdens zijn proces beweerde Borginon dat zijn eisen zo hoog waren gesteld dat hij een weigering verwachtte. Toen dat inderdaad het geval bleek, weigerde hij opnieuw burgemeester te worden.

Toch zou Borginon spoedig via een omweg opnieuw betrokken geraken bij de politieke regimewisselling in Brussel. Hij aanvaardde namelijk op 17 oktober 1941 een benoeming tot rijkscommissaris van de grote agglomeraties. Hij zou in die functie o.m. Groot-Brussel tot stand brengen. De dossiers van het burgemeesterschap en van Groot-Brussel waren van meet af aan aan elkaar gekoppeld. Tijdens zijn proces verklaarde Borginon dat Romsee hem na zijn weigering vroeg de functie van rijkscommissaris te aanvaarden. Romsee argumenteerde dat hij op die manier het dossier van de Brusselse burgemeester voor zich uit kon schuiven. Hij zou de bezetter voorhouden dat het niet meer zinvol was een burgemeester voor Brussel te benoemen met Groot-Brussel in het verschiet. Het Rijkscommissariaat voor de grote agglomeraties was al sinds 1 september 1941 opgericht, maar Romsee had nog geen geschikte titularis gevonden. Borginon aanvaardde, zo verklaarde hij tijdens zijn proces, omdat hij Romsee tegemoet wilde komen en omdat hij meende dat zijn opdracht beperkt van duur zou zijn. Hij zag ook geen enkel wettelijk bezwaar. Aan Elias verklaarde Romsee dat hij stomverbaasd was dat Borginon de post aanvaardde. Hij had een categorische weigering verwacht. Elias getuigde ook nog dat Romsee en Borginon samen hebben gepoogd hem te overtuigen burgemeester van Brussel te worden. Elias stelde de voor Romsee onaanvaardbare eis aangesteld te worden als commissaris-burgemeester[39]. Het besluit tot oprichting van Groot-Brussel verscheen op 24 september 1942.

Romsee en Borginon hebben steeds beweerd dat de kwestie van de grote agglomeraties een gedepolitiseerd dossier was. Dat is wellicht juist wat de technische kant van de zaak betrof. De oprichting van de grote agglomeraties ging toch gepaard met politieke verschuivingen in de desbetreffende steden. Voor de VNV-leiding was het een gelegenheid om in de grote steden, waar het VNV *quantité négligeable* was,

haar macht te vergroten. In verband met de oprichting van Groot-Brussel stelde de VNV-leiding een nota op ten gerieve van Borginon, met haar visie over de kwestie[40]. Ze eiste een Vlaamse meerderheid in het schepencollege. De Vlaamse schepenen moesten bevoegdheden krijgen om zoveel mogelijk invloed te kunnen uitoefenen op de personeelspolitiek, het openbare leven en de stedelijke inrichtingen. Elke schepen moest een kabinetschef en een secretaris toegewezen krijgen die niet uit het vaste personeel kwamen. Zo konden buitenstaanders sleutelposities innemen. De Vlaamse kandidaten moesten in blok optreden en daarom akkoord gaan met een mini-

mumprogramma dat binnen vijf jaar zou worden uitgevoerd. Een lijst met 25 mogelijke namen voor de schepenmandaten was eraan toegevoegd. Een voorstel voor de invulling van de mandaten was ook al klaar. Piet Finné kwam in aanmerking voor het schepenambt van Onderwijs. De VNV-leiding beschouwde dit ambt na dat van de burgemeester als het belangrijkste. De motivatie ervoor staat in schril contrast met de eis die het VNV telkens weer naar voren schoof, nl. dat openbare functies alleen voor de bekwaamsten waren. Finné moest onderwijs krijgen omdat hij voor andere functies ongeschikt was, of geen tijd had. Voor Schone Kunsten werd Maurits Liesenborghs naar voren geschoven. Hij had in augustus 1940 de oproep van de Volksbeweging ondertekend. Op Volksgezondheid wilde de VNV-leiding de arts J. Timmermans en op Sociale Zaken graaf de Jonghe d'Ardoye. Beiden waren vlaamsgezind maar geen VNV'ers. Voor de opname van de laatste werd wel een zeer merkwaardige reden opgegeven. Het feit dat de man ‘naar afkomst Frans georiënteerd’ was kon een ‘te scherpe en te sterk uitgesproken Vlaamse meerderheid [...] verdoezelen’. Voor Openbare Werken gaf het VNV de voorkeur aan ir. De Meyer, de latere secretaris-generaal van Openbare Werken. De leiding was bovendien van mening dat er best een doctor in de rechten zou worden toegevoegd aan het schepencollege. Lode Claes of de VNV'er Frans Van Waeg kwamen daarvoor in aanmerking. Als kabinetschef van de burgemeester wenste men de VNV'er A. Rathé. De VNV-leiding organiseerde zelf al een informatieronde bij de kandidaten. Op 21 augustus 1942 meldde Ernest Van den Berghe dat Lode Claes bereid was schepen te worden. Borginon kon maar gedeeltelijk ingaan op het voorstel van de VNV-leiding. In een brief aan Ernest Van den Berghe schreef hij dat hij rekening diende te houden met de opdracht die hij van de secretarissen-generaal had gekregen. Hij moest een college vormen dat evenwichtig was samengesteld uit Nederlands- en Franstaligen enerzijds en katholieken en vrijzinnigen anderzijds[41]. Naast VNV'ers en rexisten moest hij medewerking krijgen van ‘personen die uit de vroegere katholieke, liberale en socialistische middens afkomstig zijn’. Borginon ging akkoord met de VNV-kandidaten Piet Finné, Maurits Liesenborghs en Lode Claes. Hij kon het niet eens zijn met het voorstel om enkele kandidaten te vervangen door anderen. De VNV-leiding drong aan op de vervanging van Fernand Brieven die in 1939 nog op een VNV-lijst had gestaan. Het VNV gaf de voorkeur aan VNV-lid Willem Reinhard als schepen. Borginon schreef dat als de leiding op dit punt haar zin wilde doordrijven, ze zich maar rechtstreeks tot Gerard Romsee moest wenden. Het VNV wenste nog andere wijzigingen. Borginon waarschuwde Romsee dat als hij zich door het VNV op sleeptouw zou laten nemen, het risico van een totale mislukking reëel was. Toen het schepencollege was samengesteld bleek dat vier van de zes Vlaamse schepenen VNV-kandidaten waren: Piet Finné (onderwijs), Maurits Liesenborghs (cultuur), Lode Claes (‘betwiste zaken’) en Willem Reinhard (haven). Burgemeester werd Jan Grauls die tot dan toe gouverneur a.i. van Antwerpen was. Het VNV heeft tegen de kandidatuur van Grauls nooit bezwaren gemaakt. De andere twee Vlaamse schepenen waren de katholiek Jan Delmartino en de oud-BWP'er en privésecretaris van Hendrik De Man, Michel Tommelein. Bij de Franstalige schepenen treft men drie rexisten aan en twee zg. partijlozen. Bij de Franstaligen treft men ook Jan De Man aan, de zoon van Hendrik. Het VNV zag zijn doelstellingen grotendeels gerealiseerd. Het was ruim bedeeld bij de verdeling van de bevoegdheden. De burgemeester en de helft - in feite de helft plus één - van de schepenen waren Vlamingen.

Ook de vorming van Groot-Antwerpen leverde het VNV politiek voordeel op. De vorming van Groot-Antwerpen was al volop bezig toen Hendrik Borginon tot rijkscommissaris werd benoemd. Het oprichtingsbesluit kwam er al op 15 september 1941. Het initiatief werd genomen door de Duitse *Stadtkommissar* Delius. Borginon werd geconfronteerd met de politieke machtsstrijd die met de oprichting van Groot-Antwerpen gepaard ging. De Antwerpse VNV'ers onder leiding van Jan Timmermans waren uit op macht. Toen Timmermans ver-

nam dat er plannen waren om in het nieuwe schepencollege maar drie VNV'ers op te nemen spuwde hij vuur. Op 2 december 1941 schreef hij aan Borginon dat hij dit absoluut onvoldoende vond[42]. Hij verwees naar de andere steden. In Gent waren er naar verhouding zeker niet meer VNV'ers dan in Antwerpen, en toch had Gent een VNV-burgemeester en twee VNV-schepenen. In Oostende, Brugge en Mechelen waren er Vlaams-nationale meerderheden. Timmermans vroeg Borginon niet toe te geven aan de katholieke burgemeester Leo Delwaide. Hij gaf te kennen slechts in ‘eervolle voorwaarden’ een post als schepen te ambiëren. Dat hield voor Timmermans in dat het college zou zijn samengesteld uit een meerderheid van ‘nieuwe elementen’. Als het college een samenraapsel bleef van ‘oude gemeentepolitiekers’, dan bedankte hij voor de eer en alle andere VNV'ers zouden ook zo reageren, aldus Timmermans. Borginon antwoordde dat hij de indruk had dat er niet meer dan drie VNV-schepenen inzaten en dat het ‘niet wijs zou wezen overdreven appetijt aan de dag te leggen’. Uiteindelijk moest het VNV vrede nemen met vijf ‘nieuwe’ schepenen, waarvan slechts drie VNV'ers, naast acht ‘oude’. Behalve Timmermans zelf kwamen de gewezen rexist en lid van de Raad van Leiding Odiel Daem, de VNV'er P. Boeynaems, de Vlaamse SS'er Robert Van Roosbroeck en A. Vallaeys, die zonder tot een partij te behoren als ‘Nieuwe Orde-gezind’ werd beschouwd, in het college. Het VNV zou er pas in 1944 in slagen - nadat Leo Delwaide en een aantal schepenen ontslag hadden genomen - in het Antwerpse college de meerderheid te verwerven. De aanleiding was een incident dat escaleerde. Eind 1943 werd het huis van Delwaide door enkele verbolgen oostfronters kort en klein geslagen. Hij had geweigerd ze te ontvangen toen ze een cheque kwamen overhandigen voor de slachtoffers van het bombardement op Mortsel. Delwaide nam ontslag maar trok het weer in. Toen in januari 1944 op het Antwerpse stadhuis een afscheidsplechtigheid voor oostfrontvrijwilligers werd gehouden, stapten Delwaide en de overgebleven ‘oude’ schepenen definitief op[43]. Het is de vraag of het VNV niet aan de basis lag van de escalatie van het incident met de oostfronters. Dat was althans de mening van Delwaide en hij kon blijkbaar ook Gerard Romsee daarvan overtuigen. De secretaris-generaal verweet Timmermans zo niet de crisis te hebben uitgelokt dan toch niets te hebben gedaan om ze te vermijden[44]. Romsee was in deze niet bereid de VNV-kaart te spelen. Hij liet Timmermans begin maart 1944 weten dat hij het ontslag van Delwaide en zijn ploeg niet zou aanvaarden, dat Delwaide zich had bedacht en dat de oude toestand kon worden hersteld. Hierop dreigde Timmermans samen met de andere schepenen die waren aangebleven, ontslag te nemen. Timmermans had overleg gepleegd met Hendrik Elias, toen leider van het VNV, die zijn houding steunde[45]. Romsee bleek niet bereid het VNV-maneuver te aanvaarden. Hij probeerde diverse personen buiten het VNV te bewegen het burgemeestersambt te aanvaarden, o.m. Carlo Gevaert en de voorzitter van de Handelsrechtbank van Antwerpen. Deze laatste was bereid de post te aanvaarden. Volgens Romsee moest het burgemeestersambt van Antwerpen in handen komen van iemand uit ‘handelskringen’. Timmermans dreigde er opnieuw mee ontslag te nemen. Uiteindelijk was Romsee maar bereid Timmermans a.i. aan te stellen. Timmermans noemde dit ‘vernederend’ voor hemzelf en voor het VNV[46]. Uiteindelijk werd Timmermans pas op 20 juli 1944 tot burgemeester benoemd. Uit de hele affaire blijkt dat Romsee in dit geval andere dan VNV-belangen had verdedigd. Het valt op dat er tussen hem en VNV-leider Hendrik Elias op geen enkel moment

overleg werd gepleegd, althans als men steunt op de rapporten van Timmermans. Elias bewaarde in zijn naoorlogse geschriften een merkwaardig stilzwijgen over de benoeming van Timmermans en over het conflict daarover met Romsee. Paste de houding van Romsee niet in het beeld dat Elias van de secretaris-generaal voor ogen had?

De benoeming van Jan Timmermans was de laatste belangrijke benoeming van het VNV tijdens de bezetting. Op het eind van de bezetting werden alle grote Vlaamse steden en de meeste middelgrote steden door VNV'ers bestuurd. Ze hadden in Brussel een stevige vinger

in de pap. In zowat de helft van de Vlaamse gemeenten was er een VNV-gezind bestuur. De greep naar de macht was op het gemeentelijk bestuursniveau geslaagd. De machtsgreep was natuurlijk relatief als men er rekening mee houdt dat de bevolking steeds meer de legitimiteit van de 'nieuwe' gemeentebestuurders ter discussie stelde zoals ze dat trouwens ook deed met de controlediensten. In zijn artikel over de gemeentebesturen tijdens de bezetting merkt Wim Meyers terecht op dat de Nieuwe Orde-gezinde gemeentebesturen meer en meer een afzonderlijk bestaan leidden, los van het werkelijk land[47].

De houding van Gerard Romsee in de kwestie van de benoeming van Jan Timmermans illustreert een aspect dat typisch is voor samenlevingen waarin één partij de staatsmacht in handen heeft. Waren VNV'ers in bestuurlijke dienst bij de uitoefening van hun openbare functie, verplicht bevelen uit te voeren die hen via de VNV-hiërarchie werden gegeven? Geredeneerd vanuit het VNV-standpunt wel. Het VNV wierp zich op als een totalitaire partij die de volledige staatsmacht in handen wilde krijgen. VNV'ers in openbare dienst hadden als taak deze machtsgreep te bevorderen. Sommige betrokkenen identificeerden zich al te zeer met hun openbare functie zodat ze algauw gekneld zaten tussen partij en staat. Een aantal van hen vervreemdde daardoor van de partij en ontpopte zich als objectieve tegenstanders. Anderen probeerden de kerk in het midden te houden door aan beide kanten wat te geven en te nemen. Nog anderen gedroegen zich formeel als vertegenwoordigers van een neutrale overheid, terwijl ze in werkelijkheid de belangen van de partij behartigden.

Tegenover de bedenking dat een kleine minderheid het gros van de openbare functies had gekregen, staat de realiteit dat het moeilijk was om voldoende bekwame krachten te vinden. En toch werd de benoeming van VNV'ers precies gelegitimeerd met het argument dat men onder moeilijke omstandigheden bekwame mensen nodig had. In de VNV-brochure met de veelzeggende titel *De greep naar de macht* leest men:

'Het nieuwe stelsel der benoemingen laat toe de bestuurlijke macht in Vlaanderen, die niet langer verkozen wordt door een wisselvallige partijmeerderheid, in handen te geven van dezen die ter wille van hun verantwoordelijkheidsgevoel en leidersgaven, door hun werkkracht en toewijding, door hun zin voor orde en tucht, hier het best voor in aanmerking komen.'

Aan het woord was Frans Wildiers, 'voorzitter' van de 'Commissie voor Bestuurspolitiek', in juni 1941 opgericht door het VNV. In deze Commissie hadden VNV'ers zitting die hogere bestuursfuncties hadden. In elk arrondissement werden 'leiders voor bestuurspolitiek' aangesteld. De partij achtte het nodig de vele VNV'ers met lagere bestuursfuncties te begeleiden. Er deden zich immers problemen voor met VNV'ers die niet opgewassen waren tegen hun taak. Het was het gevolg van een benoemingspolitiek die, vooral op het niveau van de gemeenten, de aanhankelijkheid aan de partij de voorrang gaf. De 'Commissie voor Bestuurspolitiek' had ook als taak politiek toezicht te houden op VNV'ers in bestuursdienst. Op een vergadering van de Commissie stelde secretaris Leo Van Belle dat de opdracht in de eerste plaats politiek was:

‘Het politieke primeert: de eerste opdracht van een beweging blijft nog steeds de politieke macht veroveren door posities in te nemen en ze uit te bouwen door een aangepaste bestuurspolitiek.’[48]

De ‘Commissie’ moest dit begeleiden. Ze gaf *Bestuurstijdingen* uit, een publikatie die, volgens Van Belle, een ‘politisch [sic] vademecum’ was. Het blad richtte zich tot de VNV'ers in de openbare diensten, vooral tot de burgemeesters en schepenen. De artikelen handelden vooral over de twee belangrijkste problemen waarmee deze bestuurders te kampen kregen: de openbare veiligheid en de voedselvoorziening. Voorts werden alle besluiten van de secretarissen-generaal en de Duitse Verordeningen die van belang waren, gepubliceerd en becommentarieerd. De ‘Commissie voor Bestuurspolitiek’ organiseerde lokale en geweste-

lijke vergaderingen voor VNV-burgemeesters en -schepenen en voor VNV-gemeentesecretarissen. De agenda van die vergaderingen werd bepaald door de ‘Commissie’ zelf en bij hoogdringendheid door de VNV-leiding. Lokale problemen konden evenzeer aan bod komen. Korte rapporten moesten worden doorgestuurd. Op 21 december 1941 hield de ‘Commissie’ in Brussel een studiedag voor VNV-burgemeesters en -schepenen. De bovengenoemde brochure *De greep naar de macht* was er de neerslag van. Op 14 juni 1942 organiseerde de inmiddels tot ‘Departement Bestuurspolitiek’ omgevormde organisatie een nationale kaderdag waarop 1.013 VNV'ers in gemeentelijke bestuursdienst werden uitgenodigd. Volgens Van Belle kwamen er een 800-tal opdagen[49].

Eindnoten:

1 A. De Jonghe, De personeelspolitiek van de Militärverwaltung [...], in: BTNG, jg. 3, 1972, 1-2, pp. 11-12.
2 M. Van den Wijngaert, *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal* [...], p. 45.
3 M. Van den Wijngaert, *België op de bon* [...], pp. 46-51.
4 Cf. infra, p. 574.
5 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
6 M. Van den Wijngaert, *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal* [...], pp. 82-83.
7 B. Brinckman, *Het Rijksarbeidsambt* [...], pp. 67-69; 173.
8 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Talrijke brieven over benoemingen in de magistratuur, 1940-1941.
9 Cf. infra, p. 434.
10 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
11 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 4 april 1941. Brief gepubliceerd in *Het Proces Borginon*, pp. 225-227.
12 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
13 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Brief van Marc Frans aan Wilms, 4 augustus 1943.
14 Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Brief van Hendrik Elias aan Jan Timmermans, 15 september 1942.
15 Voor dit deel steun ik op de resultaten van een lopend onderzoek over de burgemeesters en schepenen in België van 1938 tot 1947. Het wordt uitgevoerd met de steun van het NFWO o.l.v. van Herman Balthazar door de Vakgroep voor Nieuwste Geschiedenis van de RUG: H. Balthazar en B. De Wever, *Het onderzoek* [...], pp. 39-44; P. Gunst, *Burgemeesters en raadsleden* [...].
16 *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich* [...], 25 juli 1940. *Verordnung über die Ausübnung öffentlicher Tärigkeit in Belgien vom 18. Juli 1940*.
17 GRMA, Roll 102. TB nr. 6, 18 juli 1940, 549.
18 GRMA, Roll 102. TB nr. 5, 7 juli 1940, 471.
19 A. De Jonghe, De personeelspolitiek van de Militärverwaltung [...] in: BTNG, jg. 3, 1972, 1-2, pp. 24-25.
20 Documenten Albert De Jonghe. Staf De Clercq, ‘Memorandum’, [juni 1940].
21 Bijv. KA, Dossier Karel Lambrechts, Bundel B. Brief van August Pas aan Staf De Clercq, [1940].
22 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Mededeling nr. 26 van Ernest Van den Berghe aan de arrondissementsleiders, 9 oktober 1940.
23 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. ‘Mededeling nr. 35 aan de arrondissementsleiders’, 24 oktober 1940.
24 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

25 *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich* [...], 8 maart 1941. *Verordnung gegen die Überalterung der öffentlichen Verwaltung in Belgien, vom* 7 *März* 1941.
26 H. Balthazar en B. De Wever, *Het onderzoek* [...], p. 14.
27 KA, Dossier Gerard Romsee, Bundel I. Brief van Gerard Romsee aan Eggert Reeder, [1942].
28 KA, Dossier Gerard Romsee, Bundel IIb. Verslag betreffende de benoemingen van burgemeesters door Gerard Romsee, 17 november 1946; Ibidem, lijst van VNV-burgemeesters per arrondissement, [oktober 1943]; GRMA, T 501, Roll 106. TB nr 26, januari 1944; NSGWO II, Serie MS-15, nr. 8/43. 'Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 1 mei 1943.
29 KA, Dossier Gerard Romsee, Bundel I. Brief van Gerard Romsee aan Eggert Reeder, [1942].
30 KA, Dossier Michiel Bulckaert. Brief van Joris Vansteenland aan Michiel Bulckaert, 23 februari 1942.
31 KA, Dossier Michiel Bulckaert. Brief van Michiel Bulckaert aan Jeroom Leuridan en Joris Vansteenland, 3 en 4 maart 1942.
32 KA, Dossier Michiel Bulckaert. Brief van Michiel Bulckaert aan Joris Vansteenland, 9 januari 1942.
33 KA, Dossier Michiel Bulckaert. Brief van Michiel Bulckaert aan Jeroom Leuridan en Joris Vansteenland, 12 mei 1942.
34 KA, Dossier Michiel Bulckaert. Brief van adjunct-arrondissementsleider Valeer Devos aan Michiel Bulckaert, 12 augustus 1942.
35 M. Van den Wijngaert, *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal* [...], p. 138-139.
36 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Staf De Clercq, 4 april 1941. Brief gepubliceerd in *Het proces Borginon*, pp. 225-227.
37 *Het proces Borginon*, pp. 29 en 43-45.
38 Ook uit andere documenten blijkt dat Borginon erover gebelgd was dat zijn oordeel geen gewicht meer bleek te hebben bij de bepaling van de VNV-politiek: AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Brief van Hendrik Borginon aan Hendrik Elias, 12 oktober 1940.
39 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
40 KA, Dossier Hendrik Borginon, Bundel III. 'Nota aan de Heer Borginon, Commissaris van de grote agglomeraties', s.d.
41 KA, Dossier Hendrik Borginon, Bundel III. Brief van Hendrik Borginon aan Ernest Van den Berghe, 2 september 1942.
42 KA, Dossier Hendrik Borginon, Bundel VIII. Brief van Jan Timmermans aan Hendrik Borginon, 2 december 1941.
43 W.C.M. Meyers, *Burgemeesters, schepenen en gemeentelijke administraties* [...], p. 96.
44 KA, Dossier Jan Timmermans, Bundel I.J. Timmermans, 'Kroniek van een 'crisis' op het stadhuis van Antwerpen', [1941].
45 KA, Dossier Jan Timmermans, Bundel I.J. Timmermans, 'Toestand bij het Antwerpse stadsbestuur', 7 maart 1944.
46 KA, Dossier Jan Timmermans, Bundel I.J. Timmermans, 'Nota voor de Leider', 31 maart 1944.
47 W.C.M. Meyers, *Burgemeesters, schepenen en gemeentelijke administraties* [...], p. 98.
48 KA, Dossier Gerard Romsee, Bundel IIa. 'Algemene vergadering bestuurspolitiek', 27 september 1941.
49 ARA, KA, Bundel 940. Leo Van Belle, 'Uitwerking en uitvoering kaderdag 14 juni 1942', [juni 1942].

4.3 De cultuurpolitiek

Als totalitaire partij beschouwde het VNV het als zijn opdracht het culturele terrein te controleren. Cultuur moet hier zeer ruim worden opgevat. Het begrip omvat een breed gamma van geestesactiviteiten. Het is evident dat een partij die zichzelf zag als de emanatie van het Vlaamse volk, er groot belang aan hechtte controle te verwerven over de culturele sector. Ze verzekert zich aldus van een permanente legitimering van haar zelfverklaarde rol in de maatschappij. Het VNV moest tijdens de bezetting zijn ambities ter zake noodgedwongen beperken. Op essentiële domeinen zoals religie en onderwijs had het niet de minste controle. Het had o.m. te maken met het feit dat het VNV voorlopig alleen kon dromen van het politieke monopolie

en ook doordat de kerkelijke hiërarchie elke samenwerking met het VNV van de hand wees.

'Mechelen' beschouwde het VNV als een bedreiging voor de Belgische eenheid. Meer dan om welke andere reden ook werd de partij hierom bekampt. Het VNV moest deze nauwelijks verholen vijandschap gedogen. Enige steun van het Militaire Bestuur was op dit gebied niet te verwachten. De bezetter vreesde een openlijke confrontatie met de Kerk. Enige reden om een confrontatie aan te gaan had de bezetter overigens niet. De houding van de Belgische Kerk betekende immers een steun voor de zo belangrijke *Ruhe und Ordnung* in het land.

Binnen het collaboratiekamp kon het VNV al evenmin aanspraak maken op een monopolie. Er was in de eerste plaats de DeVlag. Deze organisatie die in het midden van de jaren dertig was ontstaan als een culturele vriendschapsvereniging van Vlaamse en Duitse academici, wist een belangrijke rol te spelen. Enkele Duitse leden van de DeVlag bekleedden immers centrale posten in de bezettingsadministratie die het politiek-culturele gebied bestreek. Bij het Militaire Bestuur was dat het geval voor *Kulturreferent* Franz Petri. De drijvende kracht achter de vooroorlogse DeVlag, Rolf Wilkening, leidde de rivaliserende afdeling *Kultur* van de *Propaganda-Abteilung*. Binnen deze afdeling was DeVlag-lid Lutz Pesch verantwoordelijk voor de vitale afdeling *Volkstum*. Formeel was de *Propaganda-Abteilung* ondergeschikt aan het Militaire Bestuur. Doordat ze het instrument was van het *Reichsministerium für Propaganda und Aufklärung* was er van een ondergeschikte rol de facto geen sprake. Wilkening en Pesch hadden met de DeVlag grote politieke plannen[50].

Zolang het VNV niet over het politieke monopolie beschikte, kon het slechts moeizaam proberen macht te verwerven in de rijksinstellingen. Dat was in de culturele sector niet anders. De bezetter verkoos de culturele sector slechts geleidelijk op Nieuwe Orde-leest te schoeien. Het Militaire Bestuur zag in dat een abrupte invoering van het strakke Duitse model van cultuurorganisatie weinig kans van slagen had. Het gaf er voorkeur aan de bestaande instellingen te hervormen en er Nieuwe Orde-gezinde figuren op sleutelposities te benoemen[51]. Het was bovendien een onderdeel van de *Flamenpolitik* van het Militaire Bestuur. Het VNV kon slechts gedeeltelijk van die strategie profiteren. Vele benoemingen gebeurden nog voor de beslissende ommekeer van november 1940. Het VNV trachtte ook

zelf, via zijn groeiende machtspositie in de Belgische overheidsdiensten, meer macht te verwerven op het culturele terrein.

Meer in de politieke dan in de culturele sfeer richtte het Comité van de secretarissengeneraal onder druk van de bezetter op 28 augustus een Commissie voor Taaltoezicht op. Reeder had erop aangedrongen dat Florimond Grammens er de voorzitter van zou worden, maar het Comité verzette zich daartegen. Uiteindelijk werd als compromis de Gentse hoogleraar en VNV'er Herman De Vleeschauwer benoemd. Grammens werd gewoon lid én de drijvende kracht[52]. Met de hulp van de bezetter forceerde hij eind 1941 dat de adviserende bevoegdheid van de Commissie werd uitgebreid tot een inspecterend orgaan dat sancties kon voorstellen. Grammens werd er voorzitter van. Voortaan viel de Commissie uitsluitend onder de bevoegdheid van Binnenlandse Zaken, waar sinds april 1941 de VNV'er Gerard Romsee het voor het zeggen had[53].

Op 8 oktober 1940 werd door het Comité van de secretarissen-generaal een Commissie voor de herziening van de schoolboeken opgericht. De bezetter had daarop aangedrongen om zo over een instrument te beschikken waarmee legaal alle zg. Duitsvijandige schoolboeken konden worden geweerd. Tot voorzitter van de Commissie werd de Antwerpse waarnemend gouverneur Jan Grauls benoemd. In de Commissie zaren o.m. Jef Van de Wiele en Robert Van Roosbroeck. Geen enkele VNV'er maakte er deel van uit. Jan Grauls was al in de zomer benoemd tot directeur-generaal van het hoger en middelbaar onderwijs. Hij stelde zijn plaats ter beschikking toen hij gouverneur werd. Herman De Vleeschauwer werd dan benoemd tot directeur-generaal voor het hoger onderwijs. In 1941 werd Filip De Pillecijn benoemd tot directeur-generaal voor het middelbaar onderwijs. Met deze twee VNV'ers bezette de partij sleutelposities in het rijksonderwijs. Hoe en in welke mate dit gevolgen heeft gehad voor de benoeming van VNV'ers in het onderwijs is nog niet bestudeerd[54]. In het katholiek onderwijs was de invloed van het VNV onbestaande. De partij kon hier niet rekenen op de bezetter die conflicten met ‘Mechelen’ uit de weg ging.

In augustus en september 1940 hadden besprekingen plaats tussen het Militaire Bestuur en de secretarissen-generaal over de herinrichting van de Cultuurraden. Al in 1938 was een Vlaamse en een Waalse Cultuurraad opgericht, ressorterend onder het ministerie van Onderwijs. Ze hadden een adviserende en informerende rol. De bezetter wenste deze instellingen te gebruiken met het oog op een nieuwe ordening van het cultuurleven en om de culturele banden met Duitsland nauwer aan te halen. Reeder liet de secretaris-generaal van het Openbaar Onderwijs verstaan dat hij een nieuwe oriëntering wenste voor de cultuurraden. Dat ging samen met de benoeming van een aantal nieuwe mensen. Van de vooroorlogse leden van de Vlaamse Cultuurraad vond, behalve Jan Grauls, niemand genade in de ogen van de bezetter. Even rees binnen het Comité de vraag of de benoemingen niet beter door de bezetter konden gebeuren. Het had immers duidelijk met een politieke kwestie te maken. Uiteindelijk zouden de nieuwe leden van de Vlaamse Cultuurraad door de secretarissen-generaal worden benoemd. Aanvankelijk leek het of VNV een flink deel van de koek zou krijgen: Filip De Pillecijn, Herman De Vleeschauwer en Frans Daels werden genoemd als mogelijke nieuwe leden. Toen de Cultuurraad begin november officieel werd geïnstalleerd bleef alleen Filip De Pillecijn over. De andere leden

waren Cyriel Verschaeve, die de raad voorzat; Jef Van de Wiele, de secretaris; Robert Van Roosbroeck: nobelprijswinnaar Corneel Heymans, ondervoorzitter, en de Gentse hoogleraar van Duitse afkomst Carl Hentze. Heymans nam al in januari 1941 ontslag en werd vervangen door Antoon Jacob. Door toedoen van Verschaeve, Van de Wiele en Van Roosbroeck zou de invloed van het VNV in de Cultuurrraad zo goed als onbestaande blijven.

De inbreng van het VNV in de nieuwe of vernieuwde instellingen was dus bescheiden. Dat de bezetter niet in ruimere mate een beroep deed op VNV'ers had voor een deel te maken met

het feit dat de meeste benoemingen al voor november 1940 waren gebeurd, toen het Militaire Bestuur tot een tactisch bondgenootschap met het VNV besloot. In andere sectoren had het de benoeming van VNV'ers op topposities niet belet. Er was dus meer aan de hand. Het Miltaire Bestuur en vooral de *Kulturreferenten* Franz Petri en Werner Reese lieten zich leiden door hun persoonlijke voorkeur. Beide mannen hadden al lang nauwe contacten met Vlaanderen. Sommige vrienden van deze Vlaanderen-specialisten maakten een blitzcarrière. Robert Van Roosbroeck bijvoorbeeld was bij zeer vele initatieven betrokken. Hij werd als een van de eersten in Vlaanderen door Perri geconsulteerd[55]. Jef Van de Wiele dankte zijn positie ongetwijfeld aan het feit dat hij de Vlaamse vleugel van de DeVlag leidde.

Het VNV probeerde inmiddels zelf zijn positie op het culturele terrein te verstevigen. In de zomer van 1940 werden diverse culturele initiatieven genomen waarbij VNV'ers een drijvende rol speelden. Of deze initiatieven werkelijk als VNV-initiatieven beschouwd kunnen worden is niet zeker. Het lijkt er eerder op dat de partijleiding maar liet begaan zonder zelf duidelijk te weten hoe de partij het culturele segment zou bezetten.

VTB-voorzitter Jozef Van Overstraeten trachtte een Verbond van Vlaamse Verenigingen (VVV) te stichten. Van Overstraeten was lid van het VNV. Het VVV diende zich aan als een koepel voor culturele organisaties in de breedste zin van het woord. Alleen verenigingen die de Vlaamse natie erkenden, konden aansluiten. Uitgesloten waren verenigingen waarin ook Walen actief waren. Vlaams-Nederlandse verenigingen daarentegen waren welkom[56].

In Antwerpen werd Volk en Kunst gesticht. Volk en Kunst omvatte een aantal verenigingen waarvan VNV'ers of Vlaams-nationalisten aan het roer stonden: het Vlaams Nationaal Zangverbond o.l.v. Karel Peeters en Willem De Meyer; het Verbond van Vlaamse Muziekverenigingen; de Algemene Toneelcentrale o.l.v. Frans Haepers; het Vlaams Instituut voor Volksdans en -Muziek o.l.v. Edgar Wauters en Walter Weyler en de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal[57].

In Mechelen was atheneumleraar Arthur De Poortere actief. De Poortere werd eind 1941 leider van het Departement Cultuur van het VNV[58]. Zijn prestaties op het culturele terrein zijn dus precies te volgen. De Poortere stichtte samen met de VNV'ers Filip De Pillecijn en Frans Haepers een Nationaal Cultuurverbond dat in de Mechelse regio actief was. De organisatie had de ambitie een nationale koepel te worden. De samenwerking met het Antwerpse Volk en Kunst kwam er vrijwel onmiddellijk. De samenwerking tussen het VVV en Van Overstraeten was problematischer. Begin september 1940 gaven de drie stichters een manifest uit waaruit bleek dat ze hun taak zeer ruim opvatten. Het manifest verwees ook expliciet naar het VVV. Tussen de plannen van Van Overstraeten en die van het Nationaal Cultuurverbond bestond geen tegenspraak, aldus het manifest[59]. De Poortere had al op 27 juli 1940 in *Volk en Staat* een artikel geschreven waarin hij pleitte voor een nieuwe ordening van het cultuurleven. Hij verkondigde de mening dat door de politisering het cultuurleven te versnipperd was en dat een aantal kringen zouden moeren verdwijnen. Andere verenigingen zouden zich dienen te beperken tot een welbepaald terrein. Het Davidsfonds bijv. moest zich strikt op het literaire veld bewegen.

Het spreekt voor zichzelf dat het Davidsfondsbestuur niet bijzonder opgetogen was over plannen die zonder inspraak werden gemaakt. Vooral de algemeen secretaris

Eduard Amter was ervan overtuigd dat het Davidsfonds zijn positie moest veiligstellen door actief deel te nemen aan de herordening van het culturele leven. Hij voerde o.m. onderhandelingen met het VNV. Lode Wils behandelt deze kwestie in zijn boek over de katholieke cultuurvereniging[60].

Binnen het Davidsfonds gingen al vlug stemmen op om de binding met het VNV nauwer aan te halen. De vereniging had zich steeds opgesteld tussen Vlaams-nationalisten en katholieken. In de toenmalige conjunctuur scheen een overeenkomst met het VNV noodzakelijk. Het Davidsfondsbestuur wilde het koste wat het wil voortwerken, ook als daarvoor

een toenadering tot het VNV noodzakelijk was. Het bestuur wilde daarmee in de eerste plaats het voortbestaan van het Davidsfonds veilig stellen. Voor het VNV was een overeenkomst met het Davidsfonds een aanlokkelijke zaak. De cultuurvereniging telde in 1940 65.000 leden. Vanuit zijn totalitaire opvattingen zou het VNV geen eigengereid Davidsfonds dulden. De partij wenste vat te krijgen op de organisatie, hetgeen indruiste tegen de doelstellingen van het Davidsfonds-bestuur.

Op 16 augustus 1940 had een gesprek plaats tussen Eduard Amter en VTB-voorzitter Jozef Van Overstraeten. Van Overstraeten drong erop aan dat het Davidsfonds zou aansluiten bij het VVV. Dat Van Overstraeten de VNV-leiding betrok, blijkt wel uit het feir dat bij dit gesprek ook Ernest Van den Berghe aanwezig was. Het contact vond plaats op het moment dat de campagne voor de Volksbeweging haar hoogtepunt bereikte. Amter ging recht op het doel af. Hij vroeg Van den Berghe wat het Davidsfonds te verwachten had van de politieke machtsgreep van het VNV en of het Davidsfonds verplicht zou worden aan te sluiten bij het VNV. Volgens Van Overstraeten was dat niet het geval. Het Davidsfonds moest blijven wat het was: een vereniging buiten de partijpolitiek. Natuurlijk zou het Davidsfonds moeten aansluiten bij de Nieuwe Orde. Van den Berghe was voorzichtiger. Hij zei dat alles zou afhangen van de houding van het Davidsfonds zelf. Als het op strikt cultureel terrein zou blijven dan had het niets te vrezen. Amter van zijn kant wees op initiatieven van VNV'ers die zelf een culturele concentratie tot stand wilden brengen. Hij noemde expliciet de initiatieven in Mechelen. Volgens het verslag dat Amter over de bespreking maakte, zou Van den Berghe gerepliceerd hebben dat ‘De Pillecijn [...] niet de persona grata [is] die hij meent’ te zijn. De algemeen secretaris van het VNV leek te willen zeggen dat de initiatieven in Mechelen niet per se het fiat van de partijleiding hadden.

Als besluit van het gesprek verklaarde Amter zich bereid het manifest van de Volksbeweging te ondertekenen. Hij stelde een aansluiting van het Davidsfonds bij het VVV in het vooruitzicht. Amter besefte wel dat de Volksbeweging een zuivere VNV-aangelegenheid was en het VVV een mantelorganisatie van het VNV. Blijkbaar was de ambitie om van het Davidsfonds de spil te maken van een potentiële culturele eenheidsorganisatie - zo had Van Overstraeten het voorgesteld - sterker.

Amter trok echter vrijwel onmiddellijk zijn handtekening onder de Volksbeweging terug. Hij werd daartoe aangemaand door leden van het bestuur, aan wie hij tenslotte verantwoording was verschuldigd. Het Davidsfondsbestuur kon moeilijk voorbijgaan aan de duidelijk afwijzende houding van de bisschoppen tegenover het VNV. De verwarring aan de basis steeg en de vraag naar duidelijke richtlijnen klonk steeds luider. Sommigen wensten een ondubbelzinnige verklaring ten gunste van het VNV, anderen eisten het tegenovergestelde. Het bestuur voelde bovendien de hete adem van het VNV in de nek. In *Volk en Staat* verschenen artikelen waarin de afwachtende houding van het Davidsfonds werd aangeklaagd en waarin expliciet werd gesteld dat het VNV de cultuurpolitiek zelf in handen moest nemen[61].

In die omstandigheden publiceerde het hoofdbestuur van het Davidsfonds op 1 september 1940 een manifest met de veelzeggende titel ‘Het Davidsfonds voor de nieuwe orde’[62]. De tekst werd opgesteld door Amter die al eind augustus het artikel ‘Het Davidsfonds voor de Nieuwe Orde’ liet verschijnen. Het hoofdbestuur keurde dus in feite de houding van Amter goed. Na lange discussies keurde het hoofdbestuur ook de toetreding tot het VVV toe.

In het manifest drukte het hoofdbestuur de hoop uit ‘dat er uiteindelijk zal in geslaagd worden de volkseenheid ook op politiek gebied te verwezenlijken’. Het verklaarde zich verder bereid om ‘op het plan der cultuuractie, uit volle kracht mee te werken aan de uitbouw van de nieuwe volksordening’. Het Davidsfonds werd ‘de enige cultuurvereniging’ genoemd waarvan het werkprogramma zodanig alle middelen omvatte, dat ze op zichzelf een ‘cultureel concentratie-organisme is’. In een begeleidend commentaar schreef Amter dat

het Davidsfonds één grote wens had: ‘dat ons volk vóór de beslissende daad één van wil zij en van betrachten, veréénd zij tot een Vlaams-nationaal Blok. [...] Daaraan doet het Davidsfonds mee. Eén volk, één tucht, één orde [...].’

Het Davidsfonds was wel bereid tot samenwerking met het VNV maar het stelde zijn condities. Het was niet bereid zijn autonomie op te geven en op het culturele terrein eiste het Davidsfonds de leiding op. De afdelingen werden eraan herinnerd dat ze niet mochten toetreden tot een andere organisatie.

Het manifest van het Davidsfonds betekende dus allerminst een overwinning voor het VNV. Arthur Depoortere begreep het zo. Hij schreef op 6 september een brief aan Amter waarin hij uiting gaf van zijn ontgoocheling. Hij zag in het manifest ‘slechts een hermetische geslotenheid’. ‘Het Davidsfonds beroept zich op - en handelt naar de “macht” die het bezit’, besloot hij[63].

Het VNV kon dan wel de macht op het culturele terrein opeisen, op het terrein zelf was zijn aanwezigheid beperkt. Bovendien bleek algauw dat niet alle VNV'ers dezelfde lijn trokken. De onderhandelingen van het VVV met de groep rondom De Poortere, De Pillecijn en Haepers vlotten niet. In feite ging het om een machtsstrijd die in het voordeel van de laatstgenoemden werd beslist. Begin oktober 1940 werd aan het VVV door de Duitse overheid een werkingsverbod opgelegd. Volgens Van Overstraeten lag De Pillecijn aan de basis van het verbod. Hij zou *Kulturreferent* Werner Reese tegen het VVV hebben opgezet om zijn eigen ambities waar te maken[64]. Hierboven zagen we al dat De Pillecijn de enige VNV'er was in de in november geïnstalleerde Cultuurraad. De Pillecijn was samen met De Poortere en Haepers lid van de eind november 1940 opgerichte commissie ter voorbereiding van het Nationaal Cultuurverbond waar voorts nog Jef van de Wiele deel van uit maakte. Het Nationaal Cultuurverbond zou in nauwe samenwerking met de Cultuurrraad het cultuurleven in Vlaanderen ordenen. Het Nationaal Cultuurverbond omvatte als geleding o.m. Volk en Kunst, de al bestaande organisatie van De Pillecijn, De Poortere en Haepers. Volk en Kunst zou alle organisaties groeperen die kunst verspreidden. Het was, naast Volk en Wetenschap, een van de pijlers van het Nationaal Cultuurverbond. Op die manier verwierf Volk en Kunst een machtspositie. Wat dit mogelijk kon betekenen, lieten De Pillecijn, De Poortere en Haepers verstaan in een gezamenlijk artikel in *Volk en Staat*. Degenen die afzijdig bleven, aldus de auteurs, liepen het risico in de toekomst ‘over het hoofd gezien te worden’. Het was een waarschuwing aan het adres van het Davidsfonds. De plannen m.b.t. de cultuurvereniging waren niet gewijzigd. In een toespraak voor de Cultuurrraad, begin december, lichtte Frans Haepers de werking van Volk en Kunst toe. Er zou een afdeling ‘Volkse Lectuur’ worden opgericht waarin het Davidsfonds en het Willemsfonds konden fuseren. De gealarmeerde Amter begon onmiddellijk te lobbyen. Hij wenste het Davidsfonds wel te integreren in het Cultuurverbond, maar dan als een aparte pijlet naast Volk en Kunst en Volk en Wetenschap. Het bestuur van het Davidsfonds wenste zich niet verder te engageren. Het veranderende klimaat en de steeds scherper wordende tegenstelling tussen de katholieke Kerk en het VNV waren daar debet aan.

Het is bijzonder moeilijk in deze aangelegenheid de houding van de VNV-leiding vast te stellen. De bronnen zijn schaars, zo niet onbestaande. De Commissie die de leiding van het Nationaal Cultuurverbond had, bestond grotendeels uit VNV'ers. Men mag aannemen dat de VNV-leiding de oprichting van het Nationaal Cultuurverbond

steunde. Steunde ze ook de uitschakeling van het VVV? Niets wijst erop dat de VNV-leiding gepoogd heeft Jozef Van Overstraeten te steunen. Het lijkt erop dat ze de ambitieuze Antwerps-Mechelse groep haar gang liet gaan, in de hoop daardoor succesvol te infiltreren in de culturele sector. Mogelijk hing dat samen met het feit dat eind 1940 in de schoot van de VNV-leiding de radicalen de overhand haalden. De ambitieuze plannen van de Antwerps-Mechelse groep zullen wel in betere aarde gevallen zijn dan die van de gematigde Van Overstraeten. De houding van de

beide groepen tegenover het Davidsfonds illustreert hoe Van Overstraeten opteerde voor een samenwerking terwijl de Antwerps-Mechelse groep wilde overheersen. Deze totalitaire houding sloot goed aan bij de opvattingen van de VNV-leiding. Daarbij kwam nog dat Filip De Pillecijn het vertrouwen genoot van Staf De Clercq. Zo betrok De Clercq De Pillecijn bij de heruitgave van *Volk en Staat*. Arthur De Poortere genoot ook veel vertrouwen. Hij maakte, amper 27 jaar oud, een steile carrière. Eind 1941 werd hij leider van het Departement Cultuur van het VNV-hoofdkwartier en datzelfde jaar schepen van Mechelen.

Naarmate de kloof tussen het VNV en de SS groter werd, groeide bij het VNV de frustratie over het feit dat de Cultuurrraad gecontroleerd werd door politieke tegenstrevers. In de VNV-leiding probeerde vooral Frans Daels meer invloed te verwerven in de Cultuurraad. Daels probeerde de bezetter te bewegen vijf nieuwe leden te benoemen in de Cultuurrraad. Zichzelf zag hij als ondervoorzitter, een functie die vacant was gekomen door het ontslag van Heymans begin 1941. Verschaeve kon best een erefunctie krijgen. Hij overtuigde Jozef Goossenaerts de functie van secretaris te aanvaarden[65]. Daarvoor moest dan wel Jef Van de Wiele geëlimineerd worden. Daels en Goossenaerts hadden hierover gesprekken met Petri en Reese[66]. De *Kulturreferenten* wilden of konden niet ingaan op de suggesties van Daels. Cyriel Verschaeve was uiterst verbolgen over de pogingen van Daels die hij als een politieke maneuver beschouwde[67].

De VNV-leiding koos een andere tactiek om vat te krijgen op de organisatie van het cultuurleven. De partij wendde haar macht in de provinciale instellingen aan. Eind 1941 werden in de vier Vlaamse provincies Provinciale Cultuurdiensten opgericht. Ze werden alle vier door VNV'ers geleid. In Limburg was gouverneur Jef Lysens voorzitter, in Antwerpen bestendig afgevaardigde Thomas Debacker, in Oost-Vlaanderen bestendig afgevaardigde Gerard De Paep en in West-Vlaanderen gouverneur Michiel Bulckaert. In juni 1942 werd de Interprovinciale Cultuurdienst gesticht, een koepel voor de Provinciale Cultuurdiensten en voor de Cultuurcommissie van Brabant waar pas in 1944 een Cultuurraad werd opgericht. Jef Lysens werd de voorzitter. Zo bouwde het VNV een structuur op die de Vlaamse Cultuurraad kon schaduwen. Bij de Interprovinciale Cultuurdienst sloten nog een aantal nationale organisaties aan: Volk en Kunst o.l.v. Frans Haepers, De Kunstenaarsgilde o.l.v. Emiel Hullebroeck, Volk en Wetenschap o.l.v. Jozef Van Overstraeten, de Vereniging voor Wetenschap o.l.v. Jozef Goossenaerts en het Departement Cultuur van het VNV o.l.v. Arthur De Poortere[68]. Het VNV-stempel is overduidelijk. Via deze overheidsinstelling kon de partij pogen te interveniëren in het cultuurleven aan de basis.

Het is niet onwaarschijnlijk dat de directe aanleiding voor de verhoogde activiteit van het VNV in de culturele sector te maken had met de plannen vanwege de SS om, eind '41, een Cultuurcentrale op te richten. Herman Van Puymbrouck liep met een project de Duitse diensten af. Toen hij constateerde dat het VNV hem het gras voor de voeten wegmaaide, schreef hij aan DeVlag-leider Jef Van de Wiele dat zijn ontwerp werd doorgespeeld aan het VNV[69]. Het is een feit dat de Dienst Cultuur van het VNV in die periode vorm kreeg. In *De Nationaalsocialist* van 25 oktober 1941 schreef departementstleider Arthur De Poortere dat het VNV op het culturele veld niet langer afwezig kon blijven. Bij een bezoek van Staf De Clercq aan Mechelen kreeg de jonge

dienstleider en schepen van cultuur een pluim. Mechelen gaf het vooorbeeld, aldus de VNV-leider. Zoals in Mechelen moest het VNV op gemeentelijk niveau op het culturele veld aanwezig zijn.

Een belangrijke taak van de Interprovinciale Cultuurdienst bestond erin gemeentelijke cultuurdiensten steun te verlenen waarin VNV-schepenen de dienst uitmaakten[70]. Op de VNV-studiedag voor burgemeesters en schepenen hield Arthur De Poortere een redevoering over de 'culturele taak der grote en kleine gemeenten'[71]. De VNV-cultuurleider betoogde dat de partij de plicht had het culturele leven op nationaal-socialistische leest te schoeien

'"langsom" de verschillende overheidsposten die het door zijn mensen vermocht te bezetten'. Hij drukte erop dat het door de parijleiding strikt werd verboden culturele kringen te stichten buiten de bestaande structuren. De Poortere beoogde de totale *Gleichschaltung* van het culturele leven. Gemakkelijk zou dat niet gaan. 'Laten wij echter desnoods het doorvoeren van deze inzichten beschouwen als een kwestie van macht. En dan zijn wij de sterksten, vermits wij de macht hebben, niet alleen op onze gemeenten en in onze stad, maar ook in Vlaanderen', aldus een optimistische De Poortere.

Het weinige onderzoek dat tot nog toe ter zake werd verricht, maakt het niet mogelijk de uitspraak van De Poortere te evalueren. Men kan wel vraagtekens plaatsen. In een stad als Antwerpen bijv. functioneerden tal van culturele organisaties buiten de officiële instellingen om. Dat kon doordat de bezetter een aansluiting bij de officiële culturele instellingen niet verplicht stelde. Natuurlijk mocht geen enkel openbaar initiatief buiten de smalle nationaal-socialistische normen vallen waardoor het cultuurleven zichtbaar verschraalde. De kloof tussen de officiële cultuuractiviteiten en wat werkelijk leefde bij de bevolking werd steeds groter naarmate de oorlog duurde[72]. In gemeenten waar het VNV de macht in handen had, probeerde het op eigen houtje initiatieven die buiten de controle van de partij vielen, te verbieden. Verenigingen zoals het Davidsfonds die nog een relatieve bewegingsvrijheid genoten, werden daardoor soms op lokaal niveau lamgelegd. Lokale vertegenwoordigers van het Davidsfonds meldden aan het hoofdbestuur dat hun activiteiten verboden werden door VNV'ers in het bestuur van de gemeente. Eduard Amter kon soms succesvol tussenbeide komen omdat hij steun kreeg van de *Propaganda-Abteilung* die het VNV de voet dwars wilde zetten[73].

Het aantal gemeenten waar het VNV werkelijk een actieve culturele organisatie kon opzetten bleef beperkt. Op 11 augustus schreef Arthur De Poortere in een vertrouwelijk rapport voor Staf De Clercq dat in 18 steden en gemeenten cultuurcommissies waren opgericht, in 35 was een cultuurverbond gesticht en op 43 plaatsen waren de onderhandelingen aan de gang[74]. De Poortere beklemtoonde dat de werking alleen op gang kwam in gemeenten waar het VNV in het college de meerderheid had. Hij gaf een overzicht van de belangrijkste plaatsen waar dat het geval was. Oostende vond hij een geslaagd voorbeeld:

'De stedelijke cultuurorganisatie is te Oostende volledig uitgebouwd. Alle hefbomen zijn in handen van VNV'ers. In de bestuurscommissies van conservatorium, vakscholen, bibliotheken e.d. zetelen alleen VNV'ers. Organisaties niet aangesloten bij het geordende cultuurleven mogen geen gebruik meer maken van de stedelijke gebouwen.'

Uit het rapport van De Poortere blijkt duidelijk de totalitaire doelstelling: geordend cultuurleven was cultuurleven in handen van het VNV. Andere initiatieven moest het werken onmogelijk worden gemaakt. Dát was ongetwijfeld de belangrijkste reden achter de poging van het VNV om de culturele sector te monopoliseren.

Een andere belangrijke reden om via de Provinciale Cultuurdiensten de culturele werking naar zich toe te trekken, was het gegeven dat de DeVlag vanaf midden 1941 steeds duidelijker afweek van haar culturele opdracht en een politieke rol ging spelen met een project dat volkomen afweek van dat van het VNV.

Op 2 juni 1941, net na de stichting van de Eenheidsbeweging-VNV, hield Staf De Clercq te Oudenaarde een rede over het 'Culturele vraagstuk'[75]. Hij stelde dat het VNV vanuit zijn nationaal-socialistische overtuiging niet onverschillig kon blijven voor wat zich op het culturele terrein afspeelde. De culturele orde moest in dienst staan van de opbouw van een volkse orde. De culturele organisatie moest er rekening mee houden dat 'wij een volk zijn met eigen geaardheid en eigen tradities en als zodanig duidelijk te onderscheiden van andere volkeren, het is te zeggen in het geheel der Germaanse volkerenfamilie zijn wij Nederlanders en geen Duitsers, met het gevolg dat wij bij de uitbouw der nationaal-socialistische orde in Dietsland voor zeer vele zaken volgens andere methodes zullen moeten te werk gaan

[...]’. Over de concrete culturele ordening zei De Clercq niet veel. Hij dankte de Duitse overheid voor de oprichting van de Vlaamse Cultuurrraad, maar even later waarschuwde hij dat ‘cultuur [...] niet het werk [kan] zijn van groepjes en kliekjes [...]’. Men vraagt zich af of het geen verborgen waarschuwing betrof. Enkele maanden later, 14 augustus 1941, wond Hendrik Elias in een toespraak op de door de DeVlag georganiseerde Duits-Vlaamse Cultuurdagen er geen doekjes om. Als de DeVlag ‘de Germaanse rijksgedachte [zou] willen uitbouwen tot de opslorping der Nederlanden in een kunstmatig Duits Rijk’, dan zou het het VNV op zijn weg vinden[76].

De penetratie van de DeVlag in de politiek werd vanaf 1942 de voornaamste zorg van de VNV-leiding.

Eindnoten:

50 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 60-66; F. Seberechts, *De DeVlag* [...], pp. 17-18; 23.
51 L. Laureyssens, *Cultuurleven en cultuurbeleid* [...], pp. 32-43.
52 A. De Jonghe, De personeelspolitiek [...], in: *BTNG*, jg. 3 1972, 1-2, pp. 13-16.
53 M. Van den Wijngaert, *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal* [...], pp. 98-99 en 197-198.
54 Enkele aanzetten zijn er wel: H. Van de Vijver, *Het cultureel leven tijdens de bezetting* [...], pp. 91-96; M. Van den Wijngaert (ed,), *Schoollopen in oorlogstijd* [...].
55 L. Laureyssens, *Cultuurleven en cultuurbeleid* [...], p. 35.
56 Eigen verzameling documenten. A. De Poortere, ‘Een nationale Cultuurpolitiek in bezettingstijd’, [1950], onuitgegeven manuscript.
57 L. Laureyssens, *Cultuurleven en cultuurbeleid* [...], pp. 75-78.
58 Het Departement Cultuur was een onderdeel van de Dienst Inhoud. Cf. infra, p. 479.
59 Eigen verzameling documenten. A. De Poortere, ‘Een nationale Cultuurpolitiek in bezettingstijd’, [1950], onuitgegeven manuscript. Hierin wordt het manifest integraal overgenomen.
60 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 164-185. Tenzij anders aangegeven steun ik voor dit onderwerp op Wils.
61 *Volk en Staat*, 18 en 22 augustus 1940. O.m. een interview met Arthur Depoortere.
62 *De Belleman*, jg. 11, 1940, 3, pp. 33-35. Op 1 september verscheen het artikel in het *Nieuws van de dag*. Het manifest werd gestuurd aan alle secretarissen en voorzitters van de vereniging.
63 Geciteerd bij L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, p. 171.
64 Aldus een nota van Amter die als vertegenwoordiger van het Davidsfonds in het VVV aan de besprekingen deelnam en die door Jozef Van Overstraeten werd geïnformeerd. Ook Hendrik Elias zou aan de besprekingen hebben deelgenomen: L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, p. 171.
65 AMVC, Dossier Jozef Goossenaerts, G 563 B. Correspondentie Frans Daels-Jozef Goossenaerts, 3-11 april 1941.
66 AMVC, Dossier Jozef Goossenaerts, G 563 B. Brief van Jozef Goossenaerts aan Eduard Amter, 12 mei 1941.
67 KA, Dossier Volk en Staat, Bundel VIII. Brief van Cyriel Verschaeve aan Robert van Roosbroeck, 28 april 1941.
68 E. Verhoeyen, Kultuur, politiek en kultuurpolitiek [...], in: *Kultuurleven*, jg. 52, 1985, 7 p. 658.
69 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van Herman Van Puymbrouck aan Jef Van de Wiele, 14 oktober 1941.
70 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Afschriften van diverse documenten waaruit blijkt dat de gemeentelijke cultuurdiensten door VNV'ers werden geleid.
71 *De greep naar de macht*, 1942.
72 L. Laureyssens, *Cultuurleven en cultuurbeleid* [...], pp. 75-78.
73 L. Wils, *Honderd jaar* [...], deel 3, pp. 208-209.

74 NSGWO II, Archief VNV, 40. Brief van Arthur De Poortere aan Staf De Clercq, 11 augustus 1942.
75 ARA, KA, Bundel 943. Rede van Staf De Clercq gehouden in Oudenaarde, 2 juni 1941.
76 *Volk en Staat*, 15-16 augustus 1941. Cf. infra, p. 450.

4.4 Besluit

Waar voor de oorlog de aanspraak van het VNV op de openbare macht als aanmatigend overkwam, wordt dit anders tijdens de bezetting. Met steun van de bezetter, die een ambtsontheffing oplegde aan wie haar in de weg stond en een vetorecht uitoefende bij de benoeming van nieuwe kandidaten, kon het VNV effectief een machtsgreep uitvoeren binnen 's lands instellingen. Op alle echelons werden VNV'ers aangesteld en benoemd.

Al in de zomer van 1940 kwamen VNV'ers op topposten te staan. De belangrijkste benoeming was die van Victor Leemans tot secretaris-generaal van Economische Zaken. Het was voor de bezetter hoogst belangrijk in de economische sector te kunnen beschikken over vlot meewerkende figuren. Aan het hoofd van een aantal nieuw opgerichte controlediensten kwamen VNV'ers te staan. De kaders van die diensten werden in grote mate opgevuld met VNV'ers en met sympathisanten van de partij. Het bood de VNV-leiding de mogelijkheid veel van haar leden aan werk te helpen. Het VNV kon alleen in de contole-instrumenten van de dirigistische economie binnendringen. In andere sectoren bleef de invloed van de partij onbestaande. De bezetter wenste immers het produktieapparaat niet in gevaar te brengen.

De VNV-machtsgreep had het meeste succes in de lokale besturen. Op provinciaal niveau was de machtsgreep het compleetst. Al in de zomer van 1940 werden vier nieuwe gouverneurs aangesteld van wie twee VNV'ers en twee sympathisanten van het VNV. In de loop van de bezetting werden de gouverneursposten van de vier Vlaamse provincies door VNV'ers bezet. De partij leverde een groot aantal arrondissementscommissarissen en het gros van de bestendig afgevaardigden.

De machtsgreep in de provinciale besturen was een voorwaarde om binnen de formele wettelijkheid VNV'ers te kunnen benoemen in de lokale besturen. Een laatste hinderpaal was de secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken. De aanstelling van Hendrik Elias tot commissaris-burgemeester gebeurde door de bezetter omdat Jean Vossen het been stijf hield. De bezetter reageerde met een ambtsontheffing voor Vossen en al zijn opvolgers die zich verzetten tegen de benoeming van Elias. Onderzware druk en na verwijdering van nog meer dwarsliggers via een ouderdomsverordening, aanvaardde het Comité van de secretarissen-generaal Gerard Romsee als secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken. Romsee was sinds augustus 1940 gouverneur van Limburg. Zijn benoeming maakte deel uit van een compromis. De bezetter wenste Romsee in eerste instantie op Justitie benoemd te zien. Het Belgische establishment vond een VNV'er op Binnenlandse Zaken minder gevaarlijk dan op Justitie. De bezetter van zijn kant wenste een frontale botsing met de Belgische magistratuur uit de weg te gaan. Het compromis heeft voor het VNV verregaande consequenties gehad in twee richtingen. Aan de ene kant kon de partij massaal infiltreren in de lokale besturen. Anderzijds kreeg het VNV niet de minste vat op de magistratuur. Het verzet kon derhalve straffeloos optreden tegen VNV'ers en tegen degenen onder hen die openbare functies bekleedden.

De benoeming van Gerard Romsee nam de laatste hindernis weg voor de massale intrede van VNV-burgemeesters en schepenen. De helft van de Vlaamse gemeenten kreeg een VNV-burgemeester. De machtsgreep van het VNV had zich grotendeels al in 1941 voltrokken. Vooral de ouderdomsverordening die de grens voor de uitoefening van openbare mandaten op zestig jaar terugschroefde, was een middel om de 'oude garde' uit te rangeren. Om hen te vervangen door VNV'ers moest Romsee massaal kandidaten van buiten de gemeenteraad benoemen. Ongeschikte kandidaten konden gewipt worden via het *Genehmigungsrecht* van de bezetter. Lokale VNV-leiders kregen het bevel de lokale bezettende overheid te informeren zodat ze een 'objectieve en juiste kijk' kreeg over de politieke verhoudingen. De VNV-leiding gaf i.v.m. benoemingen ook rechtstreeks directieven aan de partijgenoten in overheidsdiensten.

Hoewel de meeste VNV'ers in de lokale overheidsdiensten waren benoemd volgens de formele regels van het Belgische recht, was de benoemingspraktijk een karikatuur van de vooroorlogse geplogenheden. Een klein segment van de samenleving verwierf met hulp van de bezetter een machtspositie. De nieuwe gezagdragers waren overtuigd van de legitimiteit van hun machtsuitoefening. Voor de meeste betrokkenen had zoiets niets vandoen met enige consideratie ten aanzien van de Belgische wettelijkheid, wél met de doordeseming van een totalitair gedachtengoed. De wil om macht uit te oefenen was aan de basis van het VNV zo groot dat de VNV-leiding soms matigend moest optreden. Aan de andere kant waren er ook VNV'ers die zich vanuit hun functie identificeerden met de belangen van de staat en daardoor gekneld geraakten tussen partij en staat. Het was de voorafspiegeling van een breuklijn, typisch voor de feitelijke polycratie van een eenpartijstaat. Sommigen identificeerden zich totaal met andere machtsgroepen in de maarschappij en namen daarbij afstand van de partij.

Als totalitaire partij hechtte het VNV groot belang aan de verwerving van het monopolie op het culturele veld in de breedste zin van het woord. Een toezicht op de cultuurproduktie bood de mogelijkheid voor een permanente legitimering van haar zelfverklaarde rol in de samenleving. Het beoogde een totale *Gleichschaltung* van het culturele leven. Aangezien het VNV hierin niet werd gesteund door de bezetter kon het zijn ambities maar gedeeltelijk waarmaken. De bezetter wou in de eerste plaats geen ernstig conflict met de Belgische katholieke Kerk. Het ontnam het VNV grotendeels de mogelijkheid de katholieke aanwezigheid in het culturele verenigingsleven en in het onderwijs terug te dringen. Een poging om het Davidsfonds onder controle te krijgen liep op niets uit omdat de bisschoppelijke overheid zich tegen het VNV opstelde.

Het VNV ervoer bovendien dat de bezetter voor de nieuwe of vernieuwde culturele instellingen vaak een beroep deed op niet-VNV'ers. De DeVlag speelde hierbij een belangrijke rol. Deze tot voor de oorlog culturele vereniging kon rekenen op machtige beschermheren. Het VNV heeft geprobeerd de DeVlag te noyauteren, maar ze kreeg geen vat op de leiding ervan. Spoedig zou de DeVlag zich tegen het VNV keren en zich daarbij niet beperken tot het culturele terrein.

Het VNV heeft geprobeerd op het culturele veld invloed te verwerven door gebruik te maken van zijn invloed in de overheidssector. Eind 1941 werden in de vier Vlaamse provincies Provinciale Cultuurdiensten opgericht die later overkoepeld werden door de instelling van een Interprovinciale Cultuurdienst. Het waren VNV-instellingen om de door de DeVlag gedomineerde Cultuurraad de wind uit de zeilen te nemen.

De officiële cultuurpolitiek en de strijd tussen de rivaliserende politieke groepen om de macht over de cultuurpolitiek te verwerven, heeft niet veel invloed gehad op het culturele leven van het werkelijk land. Doordat de bezetter een aansluiting bij de officiële cultuurinstellingen niet verplicht stelde, konden heel wat groepen en initiatieven hun eigenheid bewaren in een weliswaar door de nationaal-socialistische normen verschraald cultuurlandschap.

Hoofdstuk 5
Het VNV en de DeVlag

5.1 Inleiding

De DeVlag ontstond in 1935-1936 aan de universiteiten van Leuven en Keulen. Een kleine groep studenten en professoren - hoofdzakelijk Germaanse filologen - wilde de culturele en wetenschappelijke contacten tussen Vlaanderen en Duitsland bevorderen. De DeVlag organiseerde voornamelijk wederzijdse bezoeken van studenten en academici die, een beetje pompeus, ‘Vlaams-Duitse Cultuurdagen’ werden genoemd. De organisatie gaf een gelijknamig blad uit met een oplage van een vierhonderdtal exemplaren. Het zijn deze abonnees die de vooroorlogse DeVlag uitmaakten. In Vlaanderen was Jef Van de Wiele, als hoofdredacteur van het blad, de drijvende kracht. Hij was ook redactiesecretaris van *Nieuw Vlaanderen*, wat hem meteen politiek situeert[1]. Na de oorlog beweerde Van de Wiele dat hij in 1938 of in 1939 geheim lid werd van het VNV[2]. Aan Duitse kant waren een aantal personen actief die hier al vaker werden vernoemd: Frits Scheuermann, Franz Petri, Lutz Pesch en Rolf Wilkening. Vooral laatstgenoemde was zeer bedrijvig. Wilkening was toen leider van *Aussenstelle West* van de *Reichsstudentenführung*. Dat Wilkening en andere Duitse DeVlag-leden niet alleen culturele belangstelling voor Vlaanderen hadden, blijkt wel uit het feit dat ze betrokken waren bij de voorbereiding van een Duitse bezetting van België. Het is niet waarschijnlijk dat de Vlaamse vleugel van de DeVlag daarvan op de hoogte was. Bij het uitbreken van de oorlog staakte de Vlaamse afdeling haar werking om de neutraliteitspolitiek niet te schaden[3].

Eindnoten:

1 KA, Dossier Thomas Debacker. Brief van Ernest Van den Berghe aan Thomas Debacker, 13 augustus 1941.
2 Over Jef Van de Wiele voor de Tweede Wereldoorlog: F. Seberechts, *Jef van de Wiele* [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1987, pp. 181-203.
3 KA, Dossier Jef Van de Wiele, Verhoor van Jef Van de Wiele, 1 juni 1946.

5.2 Samenwerking tussen de DeVlag en het VNV

Het zal wel geen toeval zijn dat nogal wat Duitse DeVlag-leden na 10 mei 1940 in België opdoken als functionarissen van het bezettingsregime. Rolf Wilkening werd chef van de cultuurafdeling van de *Propaganda Abteilung Belgien*. Die functie stelde hem in staat zijn plannen inzake de DeVlag door te drijven[4]. Wilkening wou de organisatie zou gauw mogelijk nieuw leven inblazen. Al in augustus 1940 verscheen het tijdschrift *De Vlag* opnieuw. Op vraag van Wilkening had Jef Van de Wiele er zich voor ingezet. Dat Van de Wiele geen toelating kreeg van het Militaire Bestuur was geen bezwaar. *De Vlag* verscheen toch. Wilkening hield een beschermende hand

boven het hoofd van de organisatie. De *Propaganda Abteilung Belgien* ressorteerde slechts formeel onder het Militaire Bestuur. De heruitgave van *De Vlag* kan dus worden beschouwd als een poging tot *hineinregieren*.

In het eerste nummer omschreef de DeVlag zichzelf als het bindteken tussen Vlaamse organisaties, culturele en andere, met hun Duitse zusterorganisaties. Er werd een oproep gericht aan alle verenigingen, groepen en personen om toe te treden. De DeVlag verruimde haar werking dus drastisch. Ze wierp zich op als de koepel waaronder alle contacten tussen Vlaanderen en Duitsland konden plaatsvinden.

De redactiesecretaris Jan Acke verwoordde in het eerste nummer zijn Grootnederlandse verwachtingen. Het nummer verscheen op het ogenblik dat Jef Van de Wiele zich actief inzette voor de Volksbeweging. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de DeVlag steun kreeg van het VNV. *Volk en Staat* maakte propaganda voor de organisatie en Jef Van de Wiele werd verzocht mee te werken aan de krant[5]. Hendrik Elias getuigde dat vooral onder impuls van Staf De Clercq en Ernest Van den Berghe jegens de DeVlag een politiek van noyautering werd gevoerd. Op die manier wilden ze de leidende posten in handen krijgen. De tactiek mislukte. Jef Van de Wiele verzamelde rondom zich een staf waarop het VNV niet de minste

vat kreeg. Voorlopig leidde het niet tot spanningen. De VNV-leiding keek wel argwanend toe toen eind september 1940 in de schoot van de DeVlag een afdeling economie werd opgericht. Er waren toch de geruststellende verklaringen van Jef Van de Wiele. In *De Nationaal-socialist* schreef hij op 30 augustus 1940 dat de DeVlag geen 'kampformatie' wilde zijn 'maar een soort algemene vormingsschool'. Jef van de Wiele schreef artikelen in *Volk en Staat*, 15 en 17 juli 1941, en in *De Nationaalsocialist*, 30 augustus 1941. Het VNV werkte mee aan DeVlag-initiatieven zoals de *Kinderlandverschickung*. DeVlag-activiteiten hadden plaats in aanwezigheid en met steun van plaatselijke VNV-leiders en VNV'ers in overheidsdienst. Op 13 augustus 1941 schreef Ernest Van den Berghe aan Thomas Debacker dat deze ten onrechte meende dat een zekere J. Verachtert zou worden aangesteld tot celleider van de DeVlag[6]. Verachtert was uit het VNV ontslagen. Van den Berghe had inlichtingen ingewonnen bij Jef Van de Wiele die hem had verzekerd dat hij nooit zou aanvaarden dat iemand die verwijderd werd uit het VNV celleider zou worden bij de DeVlag. Van den Berghe stelde Debacker gerust: de betrekkingen tussen de DeVlag en het VNV waren uitstekend en Van de Wiele had onlangs nog verklaard geen enkele beslissing te willen nemen die tegen de belangen van het VNV inging. Hij erkende immers het VNV als de politieke eenheidsbeweging.

Midden 1941 leek er dus nog geen vuiltje aan de lucht te zijn. Toch waren er al tekenen dat de DeVlag zich opstelde als een concurrent van het VNV. Al in februari 1941 noemde Jef Van de Wiele zich 'Leider'. De DeVlag begon van toen af te expanderen. Tot januari 1941 telde de organisatie een 1.700 leden. In de herfst van 1941 zou - volgens een schatting van het Militaire Bestuur - het ledental al gegroeid zijn tot 19.000[7]. Jef Van de Wiele legde een rusteloze activeit aan de dag. Hij kreeg volop medewerking van de *Propaganda Abteilung*. Aan het Militaire Bestuur werd voorbijgegaan wat bij de militairen tot groeiende wrevel leidde. De DeVlag verlegde haar werkterrein ook naar Duitsland. In hun verslag van een bezoek aan Duitsland meldden Jan Timmermans en Jan Brans dat de DeVlag diverse afdelingen oprichtte en dat er van Duitse zijde groot belang aan werd gehecht. Het wees erop, aldus de auteurs, dat 'men' voor de DeVlag een rol had weggelegd[8].

Eindnoten:

4 F. Meire, De DeVlag voor 10 mei 1940, in: BTNG, jg. 11, 1980, 1-2, pp. 85-118; F. Seberechts, *Geschiedenis van de DeVlag* [...], pp. 16-17; A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 60-61.
5 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 61.
6 Cf. supra.
7 F. Seberechts, *Geschiedenis van de DeVlag* [...], pp. 19-20.
8 NSGWO II, Archief VNV, 512. Verslag van Jan Timmermans en Jan Brans over hun reis naar Duitsland (9-20 juni 1941), s.d.

5.3 De DeVlag ontpopt zich als een ss-organisatie

Achter de schermen had inmiddels een belangrijke gebeurtenis plaats. In mei 1941 voerde Rolf Wilkening in het grootste geheim in Berlijn besprekingen met de SS, met als resultaat dat de DeVlag onderdak vond bij de SS. Over deze mijlpaal in de geschiedenis van de DeVlag is niet veel bekend[9]. Evenmin is het bekend wanneer precies Jef Van de Wiele daarvan op de hoogte werd gesteld - of was hij vooraf ingelicht? Wanneer precies de DeVlag-leider voor het eerst bewust zijn politiek project aanvatte, blijft ook een open vraag. Na de oorlog sprak Van de Wiele over een langzaam proces[10]. Zeker is dat zijn artikel ‘Uitbouw van de DeVlag’ in *DeVlag* van augustus 1941 de wending weerspiegelde. Van de Wiele schreef ‘dat al wie zich in Vlaanderen bereid verklaart [...] het nationaal-socialisme tot het zijne te maken, welkom zal zijn binnen het blok der gelederen [van de DeVlag]’. Het feit dat Van de Wiele nog op 30 augustus 1941 in *De Nationaalsocialist* een artikel kon schrijven over de DeVlag, bewijst dat de VNV-leiding nog niet besefte wat haar boven het hoofd hing. Drie dagen voordien schreef Gottlob Berger aan zijn chef dat hij hoopte dat een ‘Aktivierung der DeVlag [...] unsere Arbeit vorantreiben wird’. De organisatie was, zo schreef Berger nog, ‘eindeutig Großdeutsch, wenn auch zurückhaltend’[11]. Toen Berger in november 1941 *Präsident* werd van de DeVlag, kon de VNV-leiding zich geen illusies meer maken.

De beslissing om de DeVlag uit te bouwen als een SS-organisatie hing enerzijds samen met de mislukking van de onderhandelingen tussen het VNV en de SS en anderzijds met de constatering dat de Vlaamse SS geen valabele concurrent kon worden voor het VNV. De

onderhandelingen tussen het VNV en de SS-top in de zomer 1941 draaiden finaal uit op een mislukking. Op 14 september 1941 kwam Gottlob Berger persoonlijk naar België om er o.m. met Staf De Clercq te spreken. De mislukking was toen al duidelijk. Twee weken eerder was de Algemene-SS Vlaanderen omgevormd tot de Germaanse-SS Vlaanderen, een onderdeel van de Duitse organisatie. Dit werd door de VNV-leiding beschouwd als een politieke agressie. Berger trof een VNV-leider die stug op zijn standpunt bleef. Enkele dagen later rapporteerde hij aan Himmler[12]:

‘Staf De Clerq [sic], der vor einem Vierteljahr ausgesprochen in unserem Fahrwasser lief, hat sich in jeder Form von uns entfermt. [...] Staf De Clerq [sic] hat sich ganz eindeutig zum “dietschen” Gedanken bekannt[13]. [...]’

Eine Zusammenarbeit mit dem VNV halte ich nach der augenblicklichen Lage für unmöglich. Die Leute wollten uns benützen, um vom Führer eine Erklärung zu erhalten, daß sie die zukünftigen Gestalter Flanderns seien.’

De onderhandelingen tussen het VNV en de Vlaamse SS waren na het bezoek van Berger in een impasse geraakt. Kammerhofer schreef eind 1941 een brief aan Edgard Delvo waarin hij constateerde dat het klimaat verdere onderhandelingen onmogelijk maakte[14].

Waarschijnlijk heeft Berger tijdens zijn bezoek aan Vlaanderen ook al contacten gelegd om de DeVlag om te vormen tot een concurrent voor het VNV. Wanneer en door wie werd beslist dat Berger de feitelijke leiding van de DeVlag officieel op zich zou nemen, is niet bekend. In ieder geval werd hij in november 1941 officieel *Präsident* van de DeVlag. Het leidde binnen de hoogste SS-top tot spanningen die in feite het gevolg waren van bevoegdheidsconflicten tussen het RSHA en het SSHA. Toen Heydrich van Bergers nieuwe functie hoorde, kroop hij in de pen om zijn ambtgenoot erop te wijzen dat hij zijn terrein betrad ‘da ich ja dem Reichsführer-SS für die politische Linie in den besetzten Gebiete verantwortlich bin’[15]. Berger haastte zich te antwoorden dat hij zijns ondanks betrokken geraakte[16]:

‘Durch die Ergänzungsarbeit selbst wurde ich zwangsläufug in den politischen Tageskampf hineingeflochten, ohne daß diese Art der Aufgabe von mir erwünscht, oder gar gesucht worden wäre.’

Bergers uitleg is beslist onjuist. Het SSHA gebruikte de wervingsactie voor Germaanse vrijwilligers bewust om het terrein van de ‘germanische Arbeit’ in te palmen. Na de dood van Heydrich, mei 1942, kon Berger ongehinderd zijn gang gaan. Zijn ‘Ergänzungsstellen der Waffen-SS’ werden omgevormd tot ‘Außenämter der Germanischen Leitstelle’[17].

De DeVlag werd in feite een mantelorganisatie van de SS. Er bestond een totale organisatorische en financiële afhankelijkheid. Jef Van de Wiele werd ondergeschikt aan Berger en Himmler. Dat kwam o.m. tot uiting door het feit dat de DeVlag werd gehuisvest in de lokalen van de *Ergänzungsstelle der Waffen-SS*. Konstantin Kammerhofer en later Richard Jungclaus bepaalden als vertegenwoordigers van Berger in België voortaan de koers van de DeVlag.

In de schoot van de VNV-leiding waren al voordat Gottlob Berger voorzitter werd kritische geluiden te horen tegenover de DeVlag. Op 14 augustus 1941 stak (burgemeester) Hendrik Elias, op de door de DeVlag in samenwerking met het Gentse stadsbestuur georganiseerde Duits-Vlaamse Cultuurdagen, een waarschuwende vinger op[18]:

‘In de wording der nieuwe tijden, in de groei der Germaanse samenhorigheidsgedachte, zal uw houding, mijne heren van de DeVlag, van doorslaggevende betekenis kunnen zijn.

Gij zult meehelpen om de schaduwen te verwijderen die de vijanden - bewuste of onbewuste - van een waarachtige arbeidsgemeenschap pogen op de geest van ons volk te werpen. En die schaduwen zijn:

diegenen die ons willen beletten onze eenheid als Nederlanders te behouden en te ontwikkelen;

diegenen die onnatuurlijke oplossingen zoeken in een onmogelijk Belgisch nationalisme;

diegenen, die de Germaanse rijksgedachte zouden wilen uitbouwen tot een opslorping der Nederlanden in een kunstmatig Duitse Rijk.

Wij begrijpen volkomen, dat er tijdsnoodwendigheden zijn die het op dit ogenblik anders gebieden, doch wij zouden het als een ramp beschouwen moesten de Duits-Nederlandse en de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap uitgroeien als twee zelfstandige entiteiten die de taal- en cultuureenheid tussen Noord en Zuid zouden ontkennen en belemmeren.'

Elias getuigde na de oorlog dat zijn optreden bij de aanwezige VNV'ers op gejuich werd onthaald, maar dat de leiders van de DeVlag die geen lid waren van het VNV, woedend waren en de redevoering als een oorlogsverklaring beschouwden[19]. Staf De Clercq zelf legde op de Algemene Raad van 27 september 1941 een niet mis te verstane verklaring af[20]:

'Wij [zullen] de voet dwars zetten aan de volksgenoten in Vlaanderen die beweren dat wij geen volk zijn, dat onze ontwikkeling in eigen taal en eigen cultuur een vergissing was of een misdaad tegen het Duitse volk. [...]

Wij zijn bereid mee te werken met alle nationaal-socialistische of duitsvriendelijke organisaties die in Vlaanderen bestaan of die in Vlaanderen mochten tot stand komen. Doch die bereidheid tot medewerking kan er geen zijn die een voorbereiding zou worden tot zelfmoord. Samenwerking is alleen mogelijk met diegenen die de nationale grondslagen van onze Beweging eerbiedigen en die zich niet tot doel hebben gesteld deze nationale grondslagen te vernietigen.'

De DeVlag werd niet met name genoemd, maar het lijdt geen twijfel dat ze hier geviseerd werd. Toch zou het nog een tijd duren voordat het tot een open breuk kwam. Nog tot begin 1942 werden door VNV'ers DeVlag-cellen opgericht. Jef Van de Wiele trad bij plechtigheden op naast VNV-burgemeesters en -schepenen. Op 18 januari 1942 sprak Staf De Clercq in Brugge nog lovend over de DeVlag als cultuurbemiddelaar. In een vertrouwelijke mededeling van de VNV-leiding aan de gouw- en arondissementsleiders werd opdracht gegeven de *Orts- en Feldkommandanten* voortdurend in te lichten over het aandeel van het VNV in de DeVlag-werking[21]. In een vertrouwelijk document van de VNV-leiding, bestemd voor de Duitse overheid, waarin een overzicht wordt gegeven van het VNV en zijn activiteiten, staat te lezen dat de DeVlag werd rechtgehouden enerzijds 'door de miljoenen van de Propaganda-Abteilung' en anderzijds 'door de medewerking van het VNV, dat overal 80 tot 100% geeft van de leden en van de celleiding, met de toelating van de Leider van het VNV'. De toon werd bitser en de malaise was al voelbaar.

In het voorjaar van 1942 kwamen er vanuit de VNV-basis steeds meer verontrustende signalen over de DeVlag. Al op 19 januari 1942 meldde DMS-leidster Jetje Claessens dat ze uit een gesprek met Magda Gravez-Haegens, die - het zal geen verwondering baren - leidster van de DeVlag-Vrouwenwerken was geworden, vernomen had dat de DeVlag op alle terreinen actief zou worden[22]. DM/ZB-banleider Bert Meuris berichtte op 14 april 1942 dat in Duffel op de eerste vergadering van de DeVlag-cel, die volledig uit VNV'ers bestond, DeVlag-propagandist Toon Maes een lange politieke rede had gehouden die tegen het VNV was gericht[23]. Meuris voegde eraan toe dat de Vlaamse SS in Duffel er nooit in was geslaagd het woord te voeren, 'Nu gebeurt dit langs de DeVlag om!'. Uit Berlijn berichtte een vertrouwensman

van het VNV dat hij op 31 maart 1942 een DeVlag-vergadering had bijgewoond waar de spoedige machtsovername door de DeVlag in het vooruitzicht was gesteld[24]. Bij het verslag was een toetredingsformulier gevoegd dat door de DeVlag in Duitsland werd verspreid. De ondertekenaar verklaarde ‘Adolf Hitler als zijn enige Leider te beschouwen’ en ‘te ijveren voor een Groot-Duits Rijk waar alle volkeren van Germaansen bloede hun rechtvaardige plaats zullen innemen’. Een VNV-lid uit Dendermonde schreef op 12 april 1942 aan zijn arrondissementsleider dat DeVlag-organisatieleider J. Haesaerts hem verklaard had dat de

DeVlag zich op alle terreinen zou uitbouwen. Haesaerts had hem ook nog verteld dat een arrondissementele organisatieleider een salaris van ruim 3.000 frank opstreek[25].

De VNV-leiding besloot niet langer passief te blijven. Ze richtte zich tot het Militaire Bestuur met klachten over de 'unbegrenzten und hemmungslosen Totalitätsanspruch' van de DeVlag[26]. Ook voor het Militaire Bestuur werd de DeVlag politiek gevaarlijk. Reeder besefte beter dan wie ook wat de machtige beschermer van de organisatie in het schild voerde. Hij was het met zijn *Kulturreferent* Franz Petri erover eens dat de DeVlag 'zurückgedammt' diende te worden. Reeder richtte zich tot Gottlob Berger. In samenspraak met de *SS-Gruppenführer* stelde hij *Arbeitsrichtlinien* voor de DeVlag op. Over de totstandkoming van de overeenkomst tussen Reeder en Jef Van de Wiele is niet veel bekend. Zeker is dat Berger een beslissende rol speelde. Mogelijk heeft de benoeming van een nieuwe chef van de *Propaganda-Abteilung* in Brussel ook een rol gespeeld. Majoor Gunzer, die vanaf maart 1942 zijn nieuwe post bekleeddde, was het VNV gunstig gezind. Dit zal Berger allicht hebben aangezet om een overeenkomst inzake de DeVlag te aanvaarden[27]. Het VNV komt in het hele stuk niet voor. De partij werd voor voldongen feiten geplaatst.

Op 31 maart 1942 ontving Eggert Reeder Jef Van de Wiele. Hem werden de instructies meegedeeld inzake de zg. 'Abgrenzung der Aufgaben der DeVlag und der übrigen flämischen Organisationen'[28]. De organisatie kreeg een scharnierfunctie tussen alle in Vlaanderen opererende beroeps- en partijorganisaties en de geledingen van de NSDAP. Dit gold niet alleen inzake cultuur, maar evenzeer ten aanzien van 'der völkischen und der sozialen Arbeit'. Haar opvoedende taak op wereldbeschouwelijk terrein richtte zich niet alleen op haar eigen leden maar op alle lagen van de bevolking. Opvallend is dat in de *Abgrenzung* sterk de nadruk werd gelegd op de 'fachliche Organisationen' waarmee de DeVlag diende samen te werken. In april 1942 werd Edgar Delvo leider van de UHGA. Men vraagt zich af of er een verband bestaat. Delvo was in de VNV-leiding een fervent voorstander van een samenwerking met de SS.

De zg. *Abgrenzung* werd door de DeVlag beschouwd als een overwinning. Het zal wel geen toeval zijn dat begin april 1942, op vergaderingen en tijdens gesprekken, de DeVlag-medewerkers de expansie van hun beweging in het vooruitzicht stelden. Pas op 20 april 1942, tijdens een onderhoud met Reeder, werd Staf De Clercq officieel op de hoogte gesteld van de *Abgrenzung*. De dag nadien kreeg hij inzage van het officiële document. De VNV-leider kon vaststellen dat de zg. begrenzing van de activiteiten van de DeVlag zo geformuleerd was dat in wezen het hele maatschappelijk terrein voor de DeVlag openlag. Die slag kwam hard aan voor de VNV-leider. Op 12 mei 1942 schreef hij aan Eggert Reeder[29].

'Uw schrijven was voor mij een pijnlijke verrassing. Na twee jaar samenwerking met de "Militärverwaltung", op basis van de meest onvoorwaardelijke steun van onzentwege, hebben wij de opdracht die aan de DeVlag wordt gegeven als een werkelijke uitschakeling van onze eigen beweging aangevoeld.'

De VNV-leider vroeg zich af wat er voor het VNV overbleef, buiten het leveren van mensenmateriaal. Mocht de zg. taakafbakening ertoe leiden dat het VNV werd bevoogd door een vijandige organisatie als de DeVlag, dan zou dat onvermijdelijk de ontbinding van het VNV tot gevolg hebben, aldus de VNV-leider. Als eerste maatregel wou De Clercq het dubbel lidmaatschap verbieden. In zijn antwoord begon Reeder

met de sussende verklaring dat hij er niet aan dacht de DeVlag een rechtstreekse taak inzake politiek toe te kennen. Maar hij dreigde De Clercq ook af. Als hij zijn plannen inzake het dubbel lidmaatschap zou doordrijven, was dat een oorlogsverklaring die hij niet zou dulden en die hij zou beantwoorden met passende maatregelen. De Clercq bond in[30]. Meteen waren de grenzen van De Clercqs tegenactie getrokken: de verworven positie mocht niet in gevaar worden gebracht.

Eindnoten:

9 De enige bron is Frans Petri in zijn artikel over de DeVlag in de EVB, deel 1, pp. 1827-1828.
10 KA, Dossier Jef Van de Wiele. Verhoor van Jef Van de Wiele, 1 juni 1946.
11 BAK, NS 19 (neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 27 augustus 1941.
12 BAK, NS 19 (neu), 2140. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 17 september 1941.
13 Volgens Berger werd Staf De Clercq daartoe gedwongen door de verhoudingen in het VNV. Hij doelde op de 'katholische Flügel' die onder leiding stond van 'Prof. Dr. Dahls [sic]' en de 'groß-Dietschen Flügel' onder leiding van Hendrik Elias. Er was ook nog een 'verschwindende Minderheit, die deutsch denkt'.
14 Documenten Frans Van der Elst. Brief van Konstantin Kammerhofer aan Edgard Delvo, 4 december 1941.
15 BAK, NS 19 [neu], 2197. Brief van Reinhard Heydrich aan Gottlob Berger, 4 november 1941. Heydrich was inderdaad verantwoordelijk voor de politieke lijn van de hele SS: H. Buchheim, *Die SS-das Henschaftsinstrument* [...], p. 211.
16 BAK, NS 19 (neu), 2197. Brief van Gottlob Berger aan Reinhard Heydrich, 5 november 1941. Cf. supra, p. 380.
17 H.-D. Loock, Zur 'Großgermanischen Politik' des Dritten Reiches, in: *VJZG*, jg. 8, 1966, 1, p. 60.
18 *Volk en Staat*, 15-16 augustus 1941.
19 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
20 ARA, KA, Bundel 943. Rede van Staf De Clercq uitsproken op de Algemene Raad van 27 september 1941. De rede verscheen in *Volk en Staat* op 28-29 september 1941 en later in de vorm van een brochure.
21 Documenten Albert De Jonghe, Brief van de VNV-leiding aan de gouw- en arrondissementsleiders, 25 november 1941.
22 ARA, KA, Bundel 919. Brief van Jetje Claessens aan Staf De Clercq, 19 januari 1942.
23 ARA, KA, Bundel 919. Brief van Bert Meuris aan Ernest Van den Berghe, 14 april 1942.
24 ARA, KA, Bundel 919. Anoniem verslag van een VNV-vertrouwensman in Berlijn over 'Actie der "DeVlag" in Duitsland', s.d.
25 ARA, KA, Bundel 919. Brief van Albert Beeckman aan Andries De Paepe, 12 april 1942.
26 GRMA, Roll 105. TB nr. 20, 15 juni 1942, 105. Reeder schreef toen dat hij daarover maanden voordien een bespreking had gevoerd met de VNV-leiding.
27 Albert De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 74.
28 KA, Dossier Jef Van de Wiele. Brief van Eggert Reeder aan Jef Van de Wiele, 15 april 1942. Het document met de bepalingen over de 'Abgrenzung [...]' is als bijlage bij de brief toegevoegd.
29 Documenten Frans van der Elst. Brief van Staf De Clercq aan Eggert Reeder, 12 mei 1942.
30 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 115-117.

5.4 Het VNV mobiliseert tegen de DeVlag/SS

Het VNV koos voor de tactiek van de massale mobilisatie om zijn onmisbaarheid te bewijzen. Tijdens een aantal manifestaties kwam het tot een ware machtsontplooiing die de bezetter moest overtuigen dat het VNV iets zwaarder woog dan de ‘paddestoelorganisaties die opgericht werden om het VNV te verdringen’. Dat schreef Jan Brans in *Volk en Staat*, na de eerste manifestatie in de reeks. Op 24 en 25 mei hielden diverse geledingen van het VNV grote ‘kampdagen’. *Volk en Staat* bracht er verslag over onder de titel: ‘Wij groeien naar de macht’. Op 14 juni 1942 werd in Brussel een kaderdag gehouden waarop duizenden kaderleden aanwezig waren. In zijn rede onderstreepte de VNV-leider dat in de eerste plaats Duitsland de oorlog moest winnen en dat hij een onverwoestbaar geloof had in Hitler. De grondslagen van de VNV-politiek werden dus niet aangetast. De Clercq verklaarde echter niet bereid te zijn ‘knechtenpolitiek’ te voeren; hij eiste voor het VNV de positie op van de ‘enige gedulde nationaal-socialistische politieke beweging’. In het licht van de door de kaderleden geuite bezwaren tegen het politieke optreden van de DeVlag, beloofde De Clercq ‘weldra volle klaarheid’. Het hoogtepunt van de machtsontplooiing was ongetwijfeld de Tollenaere-herdenkingsmars van de DM/ZB en de Hulpbrigade in Brussel, op 12 juli 1942. Het VNV sprak zelf over 12.000 marcherende deelnemers en 40.000 toeschouwers[31]. Deze cijfers zijn overdreven. Er waren in het totaal 12.000 VNV'ers waarvan ca. 6.700 in het uniform van de DM/ZB of van de Hulpbrigade[32]. Twee weken later had er in het Brusselse Dudenpark nog een grote manifestatie plaats van het VNVV en de DMS, met opnieuw duizenden deelnemers. Op 2 augustus 1942 verklaarde Staf De Clercq op de kaderdag van het VNVV te Brussel, zij het niet zonder enige overdrijving[33]:

‘Misschien zullen [deze] machtsuitingen [...] voldoende blijken. [Zo niet], dan stelt de Leider van het VNV zich voor, na de nodige toelating bekomen te hebben, de ganse Eenheidsbeweging van het Vlaams Nationaal Verbond naar Brussel te roepen. Hierbij belooft hij dat, gesteld op rijen van acht, er door Brussel zal gedefileerd worden van 10 uur 's morgens tot 5 uur na de middag.’

Zover kwam het niet. De machtsontplooiing werd wel voortgezet. In september 1942 werden overal in het land huldevergaderingen gehouden ter gelegenheid van de verjaardag van de VNV-leider. *Volk en Staat* blokletterde: ‘Vijftienduizend kameraden omjubelen Staf De Clercq in het sportpaleis’[34]. De manifestaties werden opgezet om het VNV rondom zijn leider te mobiliseren. Foto's van Staf De Clercq werden massaal verspreid. Ze moesten worden opgehangen naast een plaat met de door Cyriel Verschaeve gedichte eed: ‘Wij heffen hart en handen voor 't heil der Nederlanden en zweren vast den eed: Tot doodsbeproefde trouwe Wilhelmus van Nassouwe met U te staan gereed’. De VNV-propagandaleider schreef in een circulaire van 31 augustus 1942 dat de manifestaties moesten getuigen ‘voor onze Dietsnationale levenswil, voor ons besef van onze Germaanse bloeds- en lotsverbondenheid, voor het rotsvast vertrouwen in de groeiende macht van onze Beweging, voor de eerbied en bewondering die wij voor onze leider hebben, eerbied en bewondering die door de lage laster, waaraan hij blootstaat, alleen maar verhoogd wordt [...]’[35].

De bedoeling van al die manifestaties was steeds dezelfde: demonstreren dat het VNV steunde op een werkelijke basis. Ze moesten de bezetter imponeren en de eigen

achterban geruststellen. Niet alleen werd de rol van het VNV als toekomstige staatsmacht onderstreept, er werd ook afstand genomen van de Grootduitse concepten van de DeVlag. Van de weeromstuit werd het Grootnederlandse ideaal in de verf gezet. De DeVlag liet niet na bij de VNV-manifestaties de koppen te tellen om de werkelijke sterkte van de partij te meten[36].

Naast deze machtsontplooiing deed De Clercq een beroep op zijn basis voor het verzamelen van inlichtingen over de DeVlag. Hij beschikte daarvoor over een inlichtingendienst: de

D-Dienst. Dit netwerk van agenten verzamelde druk informatie. De berichten over uitlatingen van DeVlag-kaderleden die de spoedige ondergang van het VNV voorspelden, kwamen ook via de gewone VNV-hiërarchie binnen[37]. Zo kon De Clercq een dossier samenstellen waaruit bleek dat de DeVlag een georchestreerde campagne op het getouw zette, erop gericht het VNV aan te tasten of, zoals een agent rapporteerde op basis van een afgeluisterd telefoongesprek, 'de strijd tegen Klerken Staf hard en meedogenloos door te zetten'[38]. De geruchtencampagne speelde in op een bezoek van Reeder aan Himmler, begin juli 1942, en op een toespraak van de sinds april 1942 in Brussel aangestelde gevolmachtigde van Himmler voor *Volkstumsfragen*, Richard Jungclaus. Deze laatste had eveneens Himmler ontmoet en naar aanleiding daarvan in de SS-vooropleidingsschool in Schoten verklaard, dat voor de toekomstige politieke opbouw alleen nog maar de DeVlag en de SS in aanmerking kwamen[39]. Uit de inlichtingen bleek nog dat de DeVlag pogingen ondernam om VNV-burgemeesters en -schepenen voor haar te winnen. Op het terrein van de dagelijkse politiek concurreerde ze dus ook al met het VNV.

Het dossier over de DeVlag was niet het enige dat De Clercq liet samenstellen over VNV-vijandige feiten. Even belangrijk zijn de verzamelde inlichtingen over de toestand in het Vlaams Legioen[40]. Hier moet de weigering van De Clercq worden vermeld om aanwezig te zijn op een afscheidsplechtigheid in Brussel, 29 augustus 1942, naar aanleiding van het vertrek van een contingent vrijwilligers naar het Oostfront. De plechtigheid werd zg. georganiseerd door het 'Voorzorgscomité'. Het was een organisatie die de materiële belangen van de oostfrontvrijwilligers en hun families behartigde[41]. Zowel VNV als DeVlag/SS werkten eraan mee. De Clercq zou spreken, naast Jef Van de Wiele. De VNV-leider motiveerde zijn afwezigheid door te verwijzen naar de toestanden bij de vrijwilligers. Hij voerde vooral het argument aan dat hij niet wenste op te treden naast mensen die een politiek verdedigden waarmee hij het oneens was en die bovendien een campagne van leugen en laster voerden tegen het VNV en zijn leider, zonder dat de bevoegde instanties ook maar eenmaal tussenbeide kwamen. In feite had De Clercq maar weinig keuze aangezien de DeVlag de manifestatie aangreep om op haar beurt met een massamanifestatie te bewijzen dat ze veel aanhangers had. De Clercq redigeerde een lange nota om zijn afwezigheid te motiveren. Hij beëindigde ze met de eis dat het Militaire Bestuur stelling zou nemen in het conflict[42]. Aan zijn eigen kader liet de VNV-leider weten dat het VNV zich niet wenste te compromitteren door op te treden naast sprekers die aansturen op verduitsing en openlijk de *Anschluß*-gedachte propageren[43].

Ten slotte beschikte De Clercq over een dossier over de erbarmelijke positie van het VNV in Duitsland in het algemeen, en in Berlijn in het bijzonder. Inzake de politieke werking onder de Vlaamse arbeiders in Duitsland had de DeVlag een feitelijk monopolie. Ongeveer gelijktijdig met de hierboven behandelde *Abgrenzung* verstevigde de DeVlag aanzienlijk haar positie in Duitsland. Op 12 mei 1942 vaardigde Reinhard Heydrich een verordening uit die de DeVlag een bevoorrechte positie gaf. Voortaan werd de DeVlag beschouwd als de enige schakel tussen de activiteit van Vlaamse organisaties in Duitsland en die van de NSDAP en haar formaties. Uit hoofde daarvan kreeg de DeVlag de toelating propaganda te maken en te werven in de arbeidskampen. Sinds september 1941 was zoiets het VNV ten strengste verboden om de *Betriebsfriede* niet in gevaar te brengen[44]. Het VNV werd

het werken in Duitsland zo goed als onmogelijk gemaakt. Karel Lambrechts, midden 1941 naar Berlijn uitgestuurd om er bij de Vlaamse arbeiders in Duitsland het VNV te vertegenwoordigen, kwam al spoedig in conflict met de SS en werd eind 1941 gearresteerd. Begin 1942 werd hij uitgewezen met een inreisverbod. Lambrechts had de VNV-leiding gewezen op de anti-VNV politiek waarmee de Vlaamse arbeiders geconfronteerd werden. Al in september 1941 deed Staf De Clercq daarover zijn beklag bij het Militaire Bestuur[45]. Uit diverse andere rapporten kon de VNV-lei-

ding vernemen dat in Berlijn en elders in Duitsland, heftige VNV-tegenstanders opereerden in alle mogelijke Duitse diensten[46].

Staf De Clercq stond dus niet met lege handen toen hij Reeder in september 1942 opnieuw vroeg paal en perk te stellen aan de activiteiten van de DeVlag. Op 11 september 1942 had het laatste onderhoud plaats tussen De Clercq en vertegenwoordigers van het Militaire Bestuur. De al door ziekte zwaar ondermijnde VNV-leider was vergezeld van Hendrik Elias. In een nota over dit onderhoud stelde De Clercq dat er geen compromis mogelijk was tussen het VNV en de formaties die de *Anschluß* voorstonden. Het bestaan van die formaties stond een verdere groei van de duitsvriendelijke krachten (lees het VNV) in de weg omdat de bevolking volstrekt niet wilde weten van de *Anschluß*. De anglofiele propaganda en Radio Londen zaaiden bewust verwarring door de VNV'ers voor te stellen als voorstanders van de *Anschluß*. Zo werden duitsvriendelijke Vlamingen argwanend ten opzichte van het VNV en gingen daardoor voor Duitsland verloren. De redenering was duidelijk: een optreden van het Militaire Bestuur tegen de DeVlag/SS zou de anglofiele propaganda een zware slag toebrengen[47].

De Clercq verkreeg enkel een toezegging voor een staakt-het-vuren. De politieke vijandschap tussen de DeVlag/SS en het VNV mocht zo weinig mogelijk naar buiten komen, m.a.w. er moest een eind komen aan de aanvallen van de DeVlag/SS. Het was een schraal compromis. Misschien begreep De Clercq op dat moment dat het Militaire Bestuur de DeVlag/SS niet aan de leiband hield. Nog voor zijn dood zou hij ervaren dat Reeder er zelfs niet in slaagde de DeVlag/SS in toom te houden. Een maand na het onderhoud schreef de VNV-leider zijn laatste brief aan Reeder. Hij stelde verbitterd vast dat het VNV door zijn politieke tegenstrevers ‘met verdubbelde ijver’ werd aangevallen[48].

Inmiddels had de *Reichsführer-SS* zijn positie inzake de *germanische Arbeit* aanzienlijk verstevigd. Op 12 augustus 1942 ondertekende de leider van de *Parteikanzlei Martin Bormann* de *Anordnung* 54/42. Daardoor verwierf Himmler in het raam van de NSDAP het monopolie op het gebied van de politiek ten aanzien van alle ‘germanisch-völkischen Gruppen in Dänemark, Norwegen, Belgien und den Niederlanden’. Het partijdecreet bepaalde al dat een soortgelijke regeling voor alle Duitse staatsdiensten zou worden ingevoerd, wat inderdaad een halfjaar later het geval zou zijn[49]. Mogelijk heeft de afkondiging van dit partijdecreet een poging van het VNV om contact te zoeken met de SA doorkruist. In juli kwam namelijk een delegatie van de SA-leiding naar Vlaanderen. Het bronnenmateriaal leert niet wie daartoe het initiatief nam noch hoe en via welke weg de contacten met het VNV tot stand kwamen. Dat het bezoek van de SA'ers samenviel met de machtsontplooiing van de DM/ZB ter gelegenheid van de Tollenaere-herdenkingsmars zal wel geen toeval zijn. De SA-delegatie kwam naar Vlaanderen om met de VNV-leiding te overleggen over een samenwerking met de DM/ZB. Althans dat beweerde Himmler in een verbolgen schrijven aan Martin Bormann[50].

‘Wie ich höre, schickt der Stabschef der SA [...] eine SA-Delegation von SA-Führern nach Flandern, die offenkundig den Auftrag haben, die sogenannte “Schwarze Brigade” des Katholiken Staf De Clerk [sic] aufzuziehen. Ich erhebe dagegen schärfsten Einspruch, da es keinesfals im germanischen und deutschen Interessen sein kann, diesen total katholischen Verband noch besonders zu stärken. Die Arbeit,

die ich mit der flämischen SS, von denen ein erheblicher Teil, über 2.000 Mann, im Osten steht, in Flandern gegen diese Kräfte habe, ist schwer genug. Es käme dabei heraus, daß die großdietsch eingestellten Zuhausebleiber von einer deutschen Parteiorganisation in ihrer Kämpfen gegen den gesamtgermanischen Gedanken durch Aufbau ihrer Organisation gestützt würden.'

Men merke de kwade trouw op van de *Reichsführer-SS*. Alle oostfrontvrijwilligers werden zonder meer over dezelfde kam geschoren. Hun engagement werd de verdienste van de Vlaamse SS. Hoewel Himmler goed wist dat het VNV een belangrijk aandeel had in de wervingsactie en dat vele vrijwilligers katholiek en Grootnederlands georiënteerd waren,

schandvlekte hij de VNV'ers als ‘thuisblijvers’. *Anordnung* 54/42 veroordeelde de VNV-leiding tot onderhandelingen met deze man. Het is niet zeker of Staf De Clercq de volledige draagwijdte van het decreet nog heeft begrepen. Zijn opvolger zou de impact ervan aan den lijve ondervinden. Staf De Clercq moest wel ervaren dat de opening naar de SA op niets uitliep. Vanwege Reeder moest hij in deze niet op enige steun rekenen. De chef van het Militaire Bestuur haastte zich om zich bij Himmler in te dekken. Hij hield vol dat hij ervoor gezorgd had dat de delegatie met niemand van het VNV contact kreeg[51].

Ondanks al deze vaststellingen en hoewel de politieke spanning ingevolge de crisis van het VNV in augustus 1941 niet meer was geluwd, en ofschoon hij sindsdien de ene diplomatieke nederlaag na de andere had geleden, heeft Staf De Clercq in het openbaar nooit afstand genomen van de koers die hij in november 1940 had uitgestippeld.

Heeft de VNV-leider er binnenskamers afstand van genomen? Het bronnenmateriaal vertelt daarover weinig. In een naoorlogse getuigenis beweerde Hendrik Elias dat hij tijdens de laatste weken voor het overlijden van De Clercq zich buitengewoon heeft ingespannen om De Clercq ertoe te bewegen een rede uit te spreken die het begin kon zijn van een langzame terugtocht. Elias voegde er niet aan toe waarnaar of tot waar zo'n terugtocht moest leiden. De Clercq gaf Elias de opdracht zo'n rede te schrijven. Elias kon dus zelf de wending in de politiek van het VNV bewerkstelligen. De rede werd geschreven maar niet uitgesproken. Op de valreep zouden Timmermans, de Antwerpse VNV-gouwleider en lid van de Raad van Leiding, en vooral secretaris-generaal Leemans, van wie het initiatief uitging, De Clercq hebben overtuigd dat het houden van die rede een zware politieke vergissing zou zijn. De rede zou de val van het Militaire Bestuur veroorzaken en leiden tot de installatie van een *Zivilverwaltung* die de SS-politiek zou doorvoeren. Leemans kon zijn goede contacten met het Militaire Bestuur inroepen om De Clercq ervan te overtuigen dat het VNV alle kansen behield zolang het maar loyaal bleef. Een nieuwe rede werd geschreven, ditmaal, zo beweert Elias, door Edgard Delvo. Het zou kunnen dat Elias zich vergist, want in een naoorlogse getuigenis eiste Timmermans het auteurschap op[52]. Uit hoofde van de bemiddelende rol die de gouwleider speelde, behoort dat zeker tot de mogelijkheden. De Clercq hield de rede op 20 september 1942 in het Antwerpse sportpaleis, naar aanleiding van zijn 58ste verjaardag. De boodschap week in niets af van alle vorige: de VNV-leider bevestigde opnieuw zijn vertrouwen in Hitler, ‘Führer aller Germanen’ en er was maar één parool: ‘Duitsland moet de oorlog winnen’[53]. De VNV'ers vroeg hij ‘alle kleine kritiek, alle persoonlijke inzichten, belangen en veten ondergeschikt te maken [aan] de inzet van deze titanische kamp’.

Deze versie van de feiten ligt ten grondslag van de algemeen verspreide overtuiging bij vele oud-VNV'ers, dat De Clercq net voor zijn dood op het punt stond te breken met de collaboratie. Hoewel het beschikbare bronnenmateriaal het niet mogelijk maakt de feiten in verband met de laatste redevoering te reconstrueren, zijn er aanwijzingen genoeg die het voornemen tot een breuk met de collaboratiepolitiek onwaarschijnlijk maken. Zo is het merkwaardig dat de tekst van Hendrik Elias' rede - men mag aannemen dat hij de waarde van dit document zelf wel beseft zal hebben - niet bewaard is gebleven. Het is hoogst eigenaardig dat Elias nergens de inhoud van die niet-uitgesproken rede aanroert. De historicus zou natuurlijk willen vernemen

hoe Elias het VNV op het retourspoor wilde zetten. Ook het tijdstip van Elias' demarche is verdacht, te meer omdat hij zelf getuigt dat hij, hoewel de ernst van De Clercqs ziekte kennend, niet vermoedde dat diens dood zo dichtbij was. Waarom spande Elias zich precies toen zo extra in om De Clercq te overhalen? Er waren de voorbije maanden al zoveel momenten geweest waarop de spanning zelfs veel hoger was. Elias had enkele weken eerder De Clercq nog vergezeld bij het laatste onderhoud met Reeder. Nergens blijkt dat Elias er toen op aandrong dat er een ultimatum zou worden gesteld. De gebeurtenissen tijdens de laatste maanden in het leven van de eerste VNV-leider roepen meer

vragen op. De Clercq verzocht Elias op te treden als zijn plaatsvervanger. Zijn fysieke toestand belette hem het leiderschap te blijven dragen. Elias weigerde omdat hij niet het machteloze boegbeeld wilde worden van een politiek waar hij niet achter stond. Ondanks die weigering, door De Clercq bovendien als pijnlijk ervaren, werd Elias nauw betrokken bij de leiding. De dagelijkse leiding lag trouwens al enige tijd bijna volledig op de schouders van algemeen secretaris Ernest Van den Berghe. De Clercq kon nog maar enkele uren per dag op het hoofdkwartier aanwezig zijn[54]. Hoe komt het dat geen van beiden erin slaagde De Clercq te overreden de consequenties te trekken uit de zo vele ervaringen? Welke rol speelde Delvo? Tijdens een gesprek met Richard Jungclaus op 27 augustus 1942 verklaarde Delvo dat ook hij niet akkoord kon gaan met de VNV-politiek. Hij stond wel op een toenadering tussen het VNV en de DeVlag/SS, een houding die hem, zo verklaarde hijzelf, in eigen rangen het verwijt opleverde te duitsvriendelijk te zijn[55]. Verkeerde Staf De Clercq niet in een toestand waarin Delvo zo dikwijls had verkeerd, nl. die van de hoeder van het evenwicht?

Stond het VNV bij de dood van Staf De Clercq op de rand van een breuk met de bezetter? Trok de partijtop de conclusies uit de talrijke politieke desillusies? Hadden de ontwikkelingen binnen de DeVlag tijdens het laatste levensjaar van De Clercq de geesten rijp gemaakt voor een fundamentele koerswijziging? Op basis van het beschikbare bronnenmateriaal is het antwoord op al die vragen negatief. De wil om te breken met de politieke collaboratie - gesteld dat zoiets al mogelijk zou zijn geweest - was niet aanwezig bij de VNV-leiding. Zeker, de malaise liet diepe sporen na. Een man als Frans Daels richtte de ene klacht na de andere aan alle mogelijk instanties, ook aan de VNV-leiding waarvan hij zelf deel uitmaakte. De fundamenten van de VNV-politiek stelde hij (nog) niet ter discussie. Dat het VNV bij de dood van Staf De Clercq op het punt stond te breken met de collaboratie is m.i. een fictie die geboren werd uit wishful thinking vanwege sommige betrokkenen en van hun verdedigers na de oorlog.

Dienen de hierboven geformuleerde vragen ook negatief beantwoord te worden ten aanzien van de basis van het VNV? Waarschijnlijk wel, al moet hier het antwoord nog voorzichtiger en genuanceerder zijn. Voorzichtigheid is geboden omdat de bronnen veel minder vertellen over de gemoedstoestand van de militanten. Talrijke militanten hadden zich genesteld in allerlei openbare functies. Ze waren de belichaming van de macht van het VNV. Ook in de partij zelf hadden velen posten veroverd die hen in eigen rangen aanzien en prestige verleenden. Anderzijds groeide binnen de partij, vooral bij de jongeren, de eis tot duidelijkheid, ook als dat zou leiden tot het verzaken van de verworven posities. De zg. ‘Putsch van Vilvoorde’ waarbij enkele jeugdleiders naar aanleiding van voornoemde bijeenkomst in het Brusselse Dudenpark, 14 juni 1942, hun ongenoegen kenbaar maakten, was een eerste teken aan de wand[56]. Toch lijkt mij precies de ongebroken wil van de VNV-basis om op het ingeslagen pad verder te gaan veruit doorslaggevender. Het was zeker een factor die in beslissende mate de houding van de VNV-leiding mee bepaalde. Om dit te begrijpen is het nodig oog te hebben voor de organisatorische en ideologische ontwikkeling van het VNV. De partij bouwde zich uit tot een groot en schijnbaar allesomvattend apparaat dat vele militanten de illusie kon geven dat de totale machtsovername nog slechts een kwestie van tijd was. Dat werd nog versterkt doordat op ideologisch gebied de totalitaire zending van de partij nu helemaal centraal kwam te staan.

Eindnoten:

31 ARA, KA, Bundel 919. VNV-nota, 25 augustus 1942.
32 KA, Dossier Jef François. Brief van Jan Morael aan Jef François, 16 juli 1942.
33 ARA, KA, Bundel 943. Gedrukte rede van Staf De Clercq, op 2 augustus 1942 uitgesproken in Brussel.
34 *Volk en Staat*, 22 september 1942.
35 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 31 augustus 1942.
36 Zo zond DeVlag-propagandaleider Pol Le Roy een circulaire aan de verantwoordelijke DeVlag-medewerkers met het verzoek op de VNV-huldevergaderingen n.a.v. de verjaardag van De Clercq, het aantal aanwezigen te tellen: ARA, KA, Bundel 919.
Nota van Pol Le Roy, 19 september 1942.
37 Talrijke verslagen in het VNV-archief: ARA, KA, Bundel 919.
38 ARA, KA, Bundel 919. Anoniem verslag van de D-Dienst in Liet, 2 juli 1942.
39 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 120.
40 ARA, KA, Bundel 919. 'Nota van de leider van het VNV aan de heer president Reeder', 8 september 1942.
41 B. De Wever, *Oostfronters* [...], pp. 85-86.
42 NSGWO II, Archief VNV, 363. 'Nota in verband met de geplande vergadering op 29 augustus 1942 op de Grote Markt te Brussel' [...], 25 augustus 1942. Bij deze nota zijn bijlagen gevoegd uit het dossier over de DeVlag.
43 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van de Algemene Propagandaleiding voor de arrondissementsleiders, 1 september 1942.
44 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 117-118.
45 NSGWO II, Archief VNV, 513. 'Nota betreffende anti-VNV-politiek in Duitsland', 8 september 1941.
46 De verslagen kwamen o.m. van Jan Brans die verscheidene malen in Berlijn verbleef. Voorts waren er verslagen van Jan Timmermans en Edgar Lehembte: NSGWO II, Archief VNV, 510, 511 en 512.
47 ARA, KA, Bundel 919. 'Nota in verband met het onderhoud van 11 september 1942 tussen de heren: president Reeder, vice-president von Craushaar, K.[riegs-]V.[erwaltungs-]R.[at] Heim [sic] en Dr. Reusch enerzijds, de leider van het VNV en Dr. Elias anderzijds', 17 september 1942.
48 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 124-125.
49 N.K.C.A. In 't Veld, *De SS en Nederland* [...], pp. 167-168; 804-805; A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 127-134.
50 BAK, NS 19 (neu) 1544. Brief van Heinrich Himmler aan Martin Bormann, 13 juli 1942.
51 BAK, NS 19 (neu) 1544. Brief van Eggert Reeder aan Gottlob Berger, 14 Juli 1942. Zie ook: A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 128-130.
52 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Ook nog A. de Bruyne, Dr. Hendrik J. Elias, leider van het Vlaams Nationaal Verbond, in: *'t Pallieterke*, 2 juni 1983. De Bruyne vermeldt de bewering van Jan Timmermans dat hij de redactie van de laatste redevoering van De Clercq op zich nam.
53 De rede van Staf De Clercq verscheen in *Volk en Staat* op 22 september 1942. De Clercq zei o.m.: 'Ik eis van U, alle kleine kritiek, alle persoonlijke inzichten, belangen en veten, ondergeschikt te maken aan de inzet van deze titanische kamp die ook ons Volksbestaan moet vrijwaren en verzekeren'.
54 AMVC, Dossier Hendrik Borginon, B 742 B. Hendrik Borginon, 'Staf De Clercq, mijn vriend', onuitgegeven rede, 1956.
55 BAK, NS 19 (Neu), 2263. Richard Jungclaus, 'Vermerk über eine Besprechung mit dem Leiter der "Unie" Herrn Delvo, am 27. August 1942', 28 augustus 1942.
56 Cf. infra, p. 500.

5.5 Besluit

Door de aanwezigheid van enkele Duitse leden op sleutelposities in de bezettingsadministratie, kon de DeVlag rekenen op hoge bescherming. DeVlag-leider Jef Van de Wiele was van in den beginne actief op het culturele terrein. Hij werd o.m. secretaris van de Cultuurraad.

De DeVlag verruimde ingrijpend haar activiteiten. De organisatie wierp zich op als een culturele koepel waaronder alle contacten tussen Vlaanderen en Duitsland konden plaatsvinden.

Aanvankelijk bestond er geen rivaliteit tussen de DeVlag en het VNV. Jef Van de Wiele trad zelfs toe tot de Volksbeweging. Het VNV steunde de DeVlag, zette zijn leden aan lid te worden en hoopte zo de DeVlag in zijn macht te krijgen. Het gevolg van de VNV-steun was een sterke aangroei van het ledental van de DeVlag. Jef Van de Wiele voerde een dynamisch beleid en ontpopte zich als de autoritaire leider van een ambitieuze organisatie. Hij maakte gebruik van de VNV-steun zonder de VNV-leiding enige inspraak te gunnen in zijn beleid. Achter de schermen verzekerde Van de Wiele zich van de steun van een machtige bondgenoot die met de DeVlag heel andere paden opwilde dan de culturele.

In de lente van 1941 al waren er geheime contacten tussen de DeVlag-leiding en de SS-leiding in Berlijn. De SS-leiding wou zich bedienen van de DeVlag, omdat ze besefte dat de Algemene-SS Vlaanderen niet in staat was een echte bedreiging te vormen voor het VNV. Toen de onderhandelingen met het VNV i.v.m. de Vlaamse SS totaal in het slop zaten, viel de beslissing om de DeVlag in te zetten als politieke organisatie.

Vanaf augustus 1941 begon Jef Van de Wiele met de uitbouw van de DeVlag-nieuwe-stijl. Omstreeks dezelfde tijd werden de eerste rimpelingen zichtbaar. Op de door de DeVlag georganiseerde Duits-Vlaamse Cultuurdagen in Gent waarschuwde Hendrik Elias tegen de Grootduitse opvattingen. De waarschuwing was aan het adres van de organisatoren gericht. Spoedig moest de VNV-leiding ervaren dat de DeVlag op alle terreinen actief werd. Ze richtte zich tot haar beschermheer met de vraag hieraan paal en perk te stellen. Het Militaire Bestuur beschouwde de DeVlag in zijn nieuwe vorm als een oncontroleerbare indringer op zijn terrein. Het wilde de organisatie 'zurückdammen'. Daarvoor werden onderhandelingen aangeknoopt met de krachten achter de DeVlag. Het gevolg was de totstandkoming van een *Abgrenzung* die de DeVlag-leiding terecht als een overwinning kon beschouwen. De DeVlag kreeg een scharnierfunctie tussen alle in Vlaanderen opererende beroeps- en partijorganisaties en de geledingen van de NSDAP, en dit voor het hele terrein van de 'völkische und sozialen Arbeit'. De VNV-leiding werd niet betrokken bij de zg. taakafbakening. Toen Staf De Clercq op de hoogte werd gesteld, vroeg hij zich in een brief aan Eggert Reeder vertwijfeld af wat er zijn partij nog restte buiten het leveren van mensenmateriaal. Tegelijkertijd werden inlichtingen verzameld over de DeVlag om de klachtendossiers tegen de DeVlag bij de bezettende overheid te stofferen. De VNV-leider wilde meteen terugslaan door zijn partijgenoten te verbieden nog langer lid te zijn van de DeVlag. Reeder repliceerde dat hij zoiets als een oorlogsverklaring zou opvatten en dat hij passende maatregelen zou nemen. De Clercq bond in en toonde daarmee waar de grenzen van zijn tegenactie lagen: de verworven posities mochten niet in gevaar worden gebracht. De VNV-leiding koos voor de massale mobilisatie om zo het bewijs te leveren dat het VNV de enige werkelijke macht vormde in het collaborerende kamp.

Hoofdstuk 6
De organisatorische en ideologische ontwikkeling tot aan de dood van Staf De Clercq (oktober 1942)

6.1 Grondbeginselen en partijprogramma: het nationaal-socialisme en het Grootgermaanse Rijk

6.1.1 Inleiding

Om de collaboratiepolitiek met een nationaal-socialistische bezetter mogelijk te maken, moest het VNV zich bekennen tot diens ideologische doelstellingen. Maatschappelijk hield dit de aanvaarding in van het nationaal-socialisme, op nationaal gebied de aanvaarding van een afhankelijksrelatie met Duitsland. Wat het eerste aspect betreft, paste het VNV zich probleemloos aan. Dat ging zo snel dat zelfs het Militaire Bestuur meende te moeten remmen. De aanpassing van het nationale programma verliep veel moeilijker.

6.1.2 Het nationaal-socialisme

Dat Staf De Clercq van plan was het VNV van in den beginne om te vormen tot de Vlaamse nationaal-socialistische eenheidspartij, waarbij hij deze ideologie in al haar consequenties aanvaardde, blijkt uit een ontwerp-programma dat tot stand kwam in de zomer van 1940. Het document kreeg de titel: ‘Programma der Nationaal-Socialistische Beweging voor Vlaanderen’[1]. De slotparagraaf stelt dat het om het officiële partijprogramma van het VNV gaat. ‘De Leider van de partij verbindt zich, desnoods met inzet van zijn eigen leven [...] het programma door te voeren zonder aarzelen en zonder compromissen.’ Het stuk is niet gedateerd maar draagt onmiskenbaar het stempel van de zomer 1940 toen de VNV-leiding meende dat de toekomst voor haar open lag. Het Grootnederlandse streefdoel was toen nog niet versluierd door eufemismen: ‘Wij eisen de aaneensluiting van alle Dietsers in één Groot-Dietsland en zulks op grond van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren’. Het stuk werd niet in druk gegeven en bleef dus onbekend voor de buitenwereld. Allicht was het onaanvaardbaar voor de bezettende overheid die een Grootnederlandse programmaverklaring niet accepteerde. Het Militaire Bestuur maakte een tijdlang bezwaren dat de VNV-leider zijn partij nationaal-socialistisch noemde. Nog voor zijn belangrijke rede van 10 november 1940 werd het Staf De Clercq verboden het VNV nationaal-socialistisch te noemen. Dat verbod bleek spoedig onhoudbaar. In de VNV-pers werd het nationaal-socialisme al volop in verband gebracht met het VNV[2]. In januari 1941 was er geen bezwaar meer dat het officiële partijprogramma de vestiging van de nationaal-socialistische orde beschouwde als het doel van het VNV. Het Militaire Bestuur bleef zich wel verzetten tegen de voorgenomen

naamsverandering van het VNV in ‘Nationaal-Socialistische Beweging voor Vlaanderen’[3].

Het niet-gepubliceerde ‘Programma der Nationaal-Socialistische Beweging voor Vlaanderen’ schetste zeer concreet het regime dat werd nagestreefd. Het was uitgesproken racistisch. Alleen ‘volksgenoten’ konden het staatsburgerschap krijgen. ‘Internationalisten en nationaliteitslozen, inzonderheid joden, kunnen geen volksgenoten zijn.’ Ze konden wel in de Grootnederlandse Staat verblijven onder toezicht, althans in voorspoedige tijden. ‘Wanneer het niet mogelijk blijkt de volkswelvaart in voldoende mate te verzekeren, dienen alle volksvreemde elementen (de niet-staatsburgers) uit het Rijk uitgedreven te worden.’ Dat

gold voor degenen die er al van voor de Eerste Wereldoorlog woonden; de anderen werden hoe dan ook gedwongen onmiddellijk het grondgebied te verlaten. Iedere nieuwe inwijking van niet-Dietsers werd verboden. Het programma stelde een hele reeks sociale maatregelen voor die moest instaan voor de verdeling van de welstand. Daarbij hoorden o.m.: de nationalisering van alle instellingen van openbaar nut en van alle 'trusts' en de onteigening van gronden om een nationale landbouwpolitiek mogelijk te maken. Kleine landbouwers en middenstanders genoten speciale bescherming van de staat. 'Baatzuchtige volksbedriegers, woekeraars en zwendelaars dienen met de dood gestraft te worden, zonder onderscheid van geloofsbelijdenis of ras.' Alle persorganen die tegen het 'volksbelang' indruisten moesten verboden worden. Hetzelfde lot ondergingen de 'kunst- en literatuurstromingen, die een verderfelijke invloed uitoefenen op het nationaal leven'. Niettemin was in een 'volledige godsdienst- en gewetensvrijheid' voorzien met 'bescherming van de Christelijke godsdienst'. Voorts werd nog voorzien in de vervanging van het Romeinse Recht door het 'Germaanse Gemene Recht'. Over de 'weermacht van het Grootdietse Rijk' werd nog 'geen vaste stelling genomen'.

De verschillende aspecten die in dit programma aan bod kwamen, werden belicht in een reeks artikelen die in het najaar van 1940 in *Volk en Staat* verschenen. De belangrijkste auteurs waren Reimond Tollenaere en Edgard Delvo. Hun standpunten kunnen beschouwd worden als de officiële partijstandpunten. Beiden maakten deel uit van de Raad van Leiding en publiceerden in een partijdagblad. Staf De Clercq zou hun standpunten trouwens stuk voor stuk overnemen in zijn redevoeringen en ze aldus consacreren. De standpunten stuitten niet op weerstand binnen het VNV, althans er zijn geen sporen van terug te vinden.

Het nationaal-socialisme werd een eerste keer openlijk bij het VNV betrokken in een artikel van Reimond Tollenaere, 27 september 1940, kort na het doodbloeden van de Volksbeweging[4]. Tollenaere liet er geen twijfel over bestaan dat het nationaal-socialisme de ideologie van het VNV was, zonder evenwel het VNV expliciet nationaal-socialistisch te noemen. Het VNV vertegenwoordigde de politieke wil om een nationaal-socialistisch regime te vestigen. Daardoor had die partij ook het recht op de macht, ongeacht het feit dat ze een minderheid vertegenwoordigde.

'Wanneer deze politieke wil zich van de macht in het staatsleven meester gemaakt heeft, dan heeft de partij die draagster is van deze wil, het recht te verkondigen dat zij het gehele volk vertegenwoordigt. In het kader van deze partij kan geen ander principe gelden dan het leidersprincipe. [...] Hetzelfde principe zal ook in de staatsorde moeten toegepast worden: tucht naar onder en gezag naar boven.'

In het tweede deel van deze studie zagen we hoe de gematigde vleugel zich inspande om enkele principes van de democratie zoals de volksvertegenwoordiging en het algemeen stemrecht in een weliswaar gemuteerde vorm te handhaven. Dit dispuut was met de aanvaarding van het nationaal-socialisme als partij-ideologie meteen van de baan. In een ander artikel verklaarde Tollenaere dat het definitief uit was met de liberale vrijheden, en dus met de democratische bestuursvorm[5].

'Welke zal de politieke vrijheid zijn van de volksgemeenschap in de nationaal-socialistische orde?

Dit is een kiese kwestie en we moeten mekaar goed verstaan.

Indien men door politieke vrijheid verstaat een toestand waar de massa van Jan en Alleman beslist over de hoogste staatszaken dan zal er van zulke vrijheid geen sprake meer zijn. Dit systeem heeft uitgediend. [...] De eenheid van een volk kan nooit afgeleid worden uit de menigvuldigheid der meningen, belangen en partijen. Dat is onmogelijk. De leiding van de staat moet in handen zijn van een bevoegd leider, bijgestaan door een door dapperheid en bekwaamheid aangewezen aristocratie. [...] Vandaar dat er steeds moet gewezen worden op

het belang van deze politieke leidende stand, die eenheidspartij of staatspartij die het beste van de natie omvat en het hele volk opstuwt.'

Over de houding van het nationaal-socialisme tegenover de godsdienst in het algemeen en de katholieke Kerk in het bijzonder schreef Tollenaere op 10 december in *Volk en Staat* een merkwaardig artikel. Merkwaardig omdat Tollenaere vrij ver ging in het afstand nemen van de katholieke Kerk.

'Het nationaal-socialisme bekent zich tot het positieve christendom, maar kan uit de aard van zijn bestemming zich niet op een bepaalde kerkgemeenschap vastleggen. [Het nationaal-socialisme] zal aan de kerkgemeenschappen vrije ontwikkeling op eigen gebied geven. Dit kan echter alleen gebeuren op voorwaarde dat deze kerkgemeenschappen geen doeleinden nastreven die het volksleven in gevaar brengen zoals dit bij sommige sekten en ook bij sommige afwijkingen bij de joodse leer het geval is. Voor het overige mag het nationaal-socialisme zich niet moeien met het innerlijke religieuze. [...]

Kerk en Staat dienen mekaar te begrijpen en te eerbiedigen. De Staat zal elke aanval op het waarachtige godsdienstige leven als nationaal kwaad bestrijden. Het godsdienstonderricht dient in de scholen gewaarborgd en beschermd te worden. Alle godsdienstige bestrevingen zullen door de Staat als grondpijlers van de nationale orde ondersteund worden.'

Reimond Tollenaere vermeed de positie van de katholieke Kerk te bepalen. Hij had het over verscheidene christelijke kerkgemeenschappen die zich vrij konden ontwikkelen en daarbij steun ontvingen van de staat voor zover zij het strikt religieuze terrein niet verlieten. Dat was in de Belgische context een aantasting van de katholieke suprematie.

Staf De Clercq trok in diverse redevoeringen eind '40/begin '41 van leer tegen het 'politieke katholicisme'. Hij eiste een strikte scheiding tussen politiek en godsdienst. Dat was niets nieuws. Ook al voor de oorlog stelde het VNV die eis. Nieuw was dat De Clercq afstand nam van het katholicisme als de vanzelfsprekende vertegenwoordiger van het christendom. De VNV-leider stak ook een dreigende vinger op in de richting van de katholieke scholen die geen verdeeldheid mochten zaaien in de 'nationale gemeenschap'[6]. Men moet deze uitval zien in het licht van de eerste schermutselingen tussen het VNV en de bisschoppen tijdens de bezetting. In sommige bisdommen werden AVNJ'ers uit de colleges verwijderd en kregen de leerkrachten die lid waren van het VNV moeilijkheden.

De Clercq noemde het VNV een partij met een 'positief christelijke grondslag', dezelfde vage eigenschap die Tollenaere het nationaal-socialisme toedichtte. De Clercq beklemtoonde herhaaldelijk dat het nationaal-socialisme in Vlaanderen christelijk zou zijn. Dat impliceerde niet dat het VNV alleen openstond voor gelovigen. De Clercq riep immers de nietgelovige VNV'ers op niets te ondernemen 'wat als een aanval op de Kerk inzake godsdienst' beschouwd kon worden. Het VNV bond wel de strijd aan 'tegen alles wat leidt naar stelselmatige goddeloosheid'. Daaraan gaf hij een klassiek nationaal-socialistische interpretatie: de strijd tegen het jodendom en de vrijmetselarij.

De Clercq gaf zijn antisemitisme niet alleen een religieuze grondslag. Hij stelde dat de joden geen volksgenoten waren en het ook niet konden worden. Reimond Tollenaere verkondigde ook racistische theorieën. In zijn nationaal-socialistische opvatting was 'het Volk' een organisch lichaam van rasgenoten. Al wat de natie

verdeelde verziekte het volkslichaam. Niet alleen bepaalde instellingen maar ook sommige mensen werkten ondermijnend. Joden waren altijd en overal een bedreiging voor de volksgezondheid.

'Er is maar één oplossing. Zuivering van ons gehele volkslichaam. Totale en volledige uitschakeling van de jood uit het gezonde volkslichaam. Daarom dient een uitzonderlijk statuut voor de jood in het leven geroepen te worden. De jood kan en mag niet dezelfde rechten hebben als de andere staatsburgers. Sentimentaliteit mag daarbij niet te pas komen. We mogen niet wreed zijn, maar we moeten logisch zijn. Wij zijn nationalisten, dat wil zeggen,

wij staan op de leer van volk, cultuur en bloed. De jood behoort niet tot ons volk, nog veel minder tot ons bloed. En hij heeft een cultuur die erop gericht is de christelijke cultuur te vernietigen.

Wie niet arbeidt is een parasiet. Wie zag er de jood ooit arbeiden? De jood steelt, plundert, bedriegt, sjachert. Wie zag hem ooit iets scheppen? De jood verhandelt en verkoopt schoenen, vodden, aandelen, edelstenen, graan, beurswaarden, socialisme, theorieën, volkeren, vrouwen, kolonies. En het meest van wat hij verkoopt heeft hij ergens gestolen.

We zullen niets verliezen wanneer we de jood buiten ons volk houden.

We zullen integendeel veel winnen. Daarom logisch zijn: de jood moer buiten! Het is een kwestie van volksgezondheid.'

Deze standpunten waren niet nieuw voor de VNV'er. Voor de oorlog al nam Tollenaere, o.m. in zijn brochure *Komt er oorlog*?, krasse antisemitische standpunten in. Ook toen al kon zijn standpunt als een partijstandpunt worden beschouwd. Nu was daarover geen twijfel meer mogelijk. Zijn antisemitisme was virulenter en tegelijk minder abstract geworden. Tollenaere verdedigde de Duitse uitdrijvingspolitiek op een moment dat de eerste fase van die politiek in België gestalte kreeg. Zijn artikel verscheen op het moment dat de bezetter de eerste *Judenverordnung* uitvaardigde[7]. De Clercq verdedigde deze verordening in zijn rede van 10 november 1940[8].

Wel nieuw voor de VNV'er waren de imperialistische aanspraken van de partijleiding. In zijn eerste memorandum aan de bezetter achtte Staf De Clercq een kolonisatie van Wallonië en een deportatie van de Walen naar Frankrijk mogelijk[9]. Hendrik Elias beweerde na de oorlog dat het hier gaat om een persoonlijk standpunt van Staf De Clercq. In de VNV-leiding werd zoiets niet in overweging genomen[10]. Dat neemt niet weg dat De Clercq later publiekelijk zijn imperialisme verkondigde ten aanzien van Wallonië. Tijdens een redevoering in Tielt op 23 februari 1941 sprak hij over 'levensruimte voor onze boeren'. Bij de Vlaamse boerenfamilies bestond een traditie van kinderrijkdom. Vlaanderen was anderzijds een van de dichtstbevolkte landen van de wereld. Velen emigreerden waardoor velen 'verloren [gingen] voor het Vlaamse Volk'. Daar moest volgens De Clercq een eind aan komen. De oplossing lag voor de hand:

'Wij zien [...] hoe Wallonië afsterft. Wij zien hoe in Noord-Frankrijk nog ganse gewesten braak liggen, die door ons volk zouden kunnen bezet worden. Ons standpunt tegenover Wallonië is dan ook duidelijk. [...] Met dezelfde beslistheid waarmede wij de Walen verwijderd willen houden van het Vlaamse volkslichaam, staan wij er ook op dat het Waalse land als levensruimte voor ons Volk zou beschouwd worden. [...]

Wij zijn ervan overtuigd dat de Führer van het Duitse volk, die wij erkennen als de Leider van alle Germanen, een einde zal stellen aan het noodlot dat sinds 300 jaar weegt op ons volk: het wegstromen van het Germaanse bloed in zuiderse, Latijnse aderen.'

Hier huldigt Staf De Clercq een racistisch-biologisch geïnspireerd imperialisme.

De scherpe kanten van de nationaal-socialistische overtuiging zoals ze door de VNV-leider en zijn radicale medestanders vanaf de herfst van 1940 werd uitgedragen, werden afgezwakt in het eerste officiële VNV-programma dat tijdens de bezetting verscheen. In het kaderblad *VNV-Dienst* van januari 1941 verschenen de krachtlijnen van een nieuw VNV-programma onder de titel: 'Grondbeginselen van het Vlaams

Nationaal Verbond'. Intern circuleerde dit stuk al van in de herfst 1940. In oktober zond AVNJ-leider Edgar Lehembre hetzelfde programma onder de titel 'Grondbeginselen van het AVNJ' naar zijn hoge kaderleden[11]. Wanneer en door wie het nieuwe programma werd opgesteld is niet bekend. Er werd blijkbaar bijzonder weinig aandacht aan besteed. Ik heb geen enkele commentaar op het nieuwe programma kunnen terugvinden, noch uit de periode dat het stuk intern circuleerde noch nadat het werd gepubliceerd. Vermoedelijk sloot het programma in zijn vaagheid goed aan bij het vooroor-

logse VNV-programma. Het was uitgesproken Grootnederlands en ideologisch was de nationaal-socialistische orde al even mistig als het vooroorlogse nationaal-solidarisme.

De eerste doelstelling van het VNV luidde ‘de vestiging van de Nationaal Socialistische orde in Vlaanderen als deel van het Nederlandse Volksgeheel’. Op wat die nationaal-socialistische orde allemaal inhield, werd nauwelijks ingegaan. De politieke orde zou volgens het leidersprincipe worden ingericht waarbij in het ‘uitschakelen en verwerpen van alle instellingen, groeperingen of uitingen die de organische eenheid der volksgemeenschap aantasten of ondermijnen’ werd voorzien. Voorts sprak het programma over de ondergeschiktheid van het individu aan de volksgemeenschap en over de vorming van een culturele orde in dienst van de volkseigenheid. De sociaal-economische programmapunten waren een herhaling van de vooroorlogse solidaristische en corporatistische belijdenis, zonder concrete maatregelen.

In de loop van 1941 en 1942 trad geen verandering op in de officiële VNV-ideologie. De partij verdedigde onverkort het nationaal-socialisme in al zijn aspecten. De grondlijnen van de ideologie kwamen ten overvloede aan bod in de VNV-pers en in het kaderblad *VNV-Dienst*. Nationaal-socialistische theoretici zoals Alfred Rosenberg vonden er hun plaats. Vanaf 22 juni 1941 kon weer het hele register van de antibolsjewistische propaganda worden opengetrokken. De VNV-pers, propaganda en kadervorming vonden daarbij gemakkelijk aansluiting bij de vooroorlogse standpunten van het VNV[12]. De band tussen communisme en jodendom werd door de VNV-leider al voor de oorlog in het licht gesteld. Nu zou hij het leitmotiv worden van de propaganda tegen het bolsjewisme aan het oost- en aan het thuisfront. Jan Brans herinnerde er in *Volk en Staat* aan dat joden en communisten al voor de oorlog de vijanden waren van het VNV[13]. De arts Edgar Lehembre noteerde in ‘Een gezond ras’, een artikelenreeks in dezelfde krant, dat tot zijn tevredenheid geen enkele der jeugdgroepen die in de NSJV waren opgegaan, voor de oorlog joden als lid had aanvaard[14]. Frans De Bruyn legde in *De Nationaalsocialist* uit dat het volkskarakter van de joden voortsproot uit hun minderwaardig bloed en dat bijgevolg de christelijke bekering van joden onzin was, ‘even onzinnig als het onkruid uitroeien zonder het met de wortel uit te tukken’[15]. Het VNV-weekblad juichte de anti-joodse verordening van 29 augustus 1941 toe. Ze bepaalde dat joden zich niet meer buiten Brussel, Antwerpen, Luik en Charleroi mochten vestigen en verbood ze 's avonds en 's nachts hun woning te verlaten.

‘Voor de joden moet niet te veel toegevendheid geroond worden; anders worden zij te driest. Kunnen wij onze joodjes nog niet kwijtraken, laat ons ze dan scherp in het oog en op onschadelijke plaatsen houden.’

Hiertegen en tegen andere aspecten van de nationaal-socialistische ideologie kwam in het VNV niet de minste reactie los. Ik heb geen enkele aanwijzing teruggevonden dat er in het VNV individuen of groepen zich verzet zouden hebben tegen de racistische en totalitaire opvattingen van deze ideologie. De kritiek in de schoot van de VNV-leiding werd vooral geformuleerd door Frans Daels. De wrevel aan de basis van het VNV die voor het eerst tot uiting kwam in de NSJV was een zuiver nationalistisch geïnspireerd verzet tegen de Grootduitse tendens van het nationaal-socialisme.

Na de oorlog werd de nationaal-socialistische geloofsbelijdenis van het VNV een getaboeïseerd onderwerp in nogal wat publikaties uit Vlaams-nationale of vlaamsgezinde hoek. Dat gaat van een totaal stilzwijgen in bijvoorbeeld het artikel over het VNV in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*[16] tot de stelling van bijvoorbeeld Herman Todts in zijn bekende kroniek over de Vlaamse Beweging, dat de VNV-leiders in de wedloop naar de macht nationaal-socialistische terminologie gebruikten zonder het te beseffen[17]. Hendrik Elias ging met deze stelling niet akkoord. In zijn ongepubliceerde naoorlogse studie kwam hij na een analyse van de hierboven besproken artikelen van Reimond Tollenaere tot de constatering dat

Tollenaere wel degelijk een ernstige poging ondernam ‘om het oude “nationaal solidaristische” programma van het VNV om te vormen in nationaal-socialistische zin’. De vraag of Tollenaere werkelijk de nationaal-socialistische doctrine huldigde, is volgens Elias niet te beantwoorden omdat hét nationaal-socialisme als dusdanig niet bestond. Er waren vele stromingen naast elkaar en elke nationaal-socialistische ideoloog had zo zijn eigen opvattingen. Indien men het nationaal-socialisme gelijkschakelt met de SS-doctrine, de stroming die naarmate de oorlog vorderde zich meer en meer met het nationaal-socialisme vereenzelvigde, dan was de VNV-leiding niet nationaal-socialistisch, aldus Elias.

‘Indien men door nationaal-socialisme verstaat rassentheorie en jodenhaat, anti-Christelijke gezindheid en de imperialistische opvattingen van het “Herrenvolk” der Duiters met een aaneengesloten kaste in de verschillende landen [...] [dan waren] wij - d.w.z. mijn geestesgenoten en hiertoe behoorde in de grond ook Staf De Clercq - geen nationaal-socialisten.’

Over Tollenaere stelt Elias in dat verband: ‘Het is voor mij duidelijk dat Tollenaere [...] zijn opvattingen uiteenzette in de overtuiging dat de SS-doctrine [...] niet de zijne is’. Of dat ook Elias' overtuiging was, schrijft hij er niet bij. Elias plaatst Edgard Delvo op dezelfde lijn als Tollenaere en hij suggereert zelfs dat Delvo de drijvende kracht was achter Tollenaere. Daarmee probeert Elias de verantwoordelijkheid af te schuiven op iemand die voor de oorlog geen VNV'er was en die al spoedig de partij verliet. Delvo schreef in de VNV-pers nogal wat over het nationaal-socialisme, maar zijn artikelen zijn van een totaal ander allooi dan die van Tollenaere. Ze gingen over de sociaal-economische ordening, over de plaats van de arbeid, over werknemers en werkgevers. Ze schilderden een toekomstig ‘Rijk van vrede’ en welvaart waar ‘de nieuwe mens’ met herzelfde doel voor ogen werkte en in harmonie leefde. In wezen verwoordde Delvo een heilsboodschap die men terugvindt in de meeste ideologieën. Sommige redevoeringen van Staf De Clercq, zoals die over het ‘Arbeidersvraagstuk’, uitgesproken te Gent op 19 januari 1941, dragen duidelijk Delvo's stempel[18].

Elias wees er in zijn naoorlogse geschriften op dat Staf De Clercq stelde dat het nationaal-socialisme in Vlaanderen een eigen karakter moest hebben. Zo verklaarde de VNV-leider in Brugge, 9 maart 1941, dat het de nationaal-socialistische revolutie met ‘onze Nederlandse eigenaardigheid’ wou doorvoeren[19]. Over de implicaties van die ‘Nederlandse eigenaardigheid’ voor het nagestreefde maatschappijmodel zei De Clercq helemaal niets, behalve dat het nationaal-socialisme in Vlaanderen christelijk zou zijn[20]. Voor de oorlog al speelde de tegenstelling tussen het nationaal-socialistische regime en de Kerk in Duitsland het VNV parten. Toen had De Clercq zich genoodzaakt gezien afstand te nemen van het nieuwe Duitsland. Nu verklaarde hij het Vlaamse nationaal-socialisme christelijk en daarmee was de kous af. Op geen enkel moment trachtte de VNV-leider de concrete implicaties van dat zg. christelijk nationaal-socialisme te duiden.

Elias schrijft na de oorlog[21]:

‘Wij in het VNV stonden zeer ver van het nationaal-socialisme en het wantrouwen van de Duitsers tegenover ons was, wat dit betreft, in grote mate gewettigd. Wij vochten niet in de eerste plaats voor een nieuwe politieke en sociale orde, doch voor de beveiliging en de bevestiging van ons bestaan als volk. Wij trokken in dat opzicht de lijn door van vóór de oorlog.’

Elias' visie m.b.t. de nationaal-socialistische ideologie van het VNV is bijzonder troebel. Dat het VNV zowel tijdens als voor de oorlog evenzeer een machtsmonopolie nastreefde in een nieuw maatschappelijk model, meen ik voldoende te hebben aangetoond. De bovenstaande citaten tonen duidelijk aan dat Elias Staf De Clercq totaal verkeerd taxeerde. De visie van de VNV-leider sloot nauw aan bij die van Reimond Tollenaere. Elias signaleerde ook niets over enige tegenstand vanwege de andere leden van de Raad van Leiding. Verzet blijkt er niet te zijn geweest. Vanuit de basis kwamen, voor zover ik kon nagaan, ook geen dissonante geluiden. Die basis was wél bezorgd om het nationalistische programma van het VNV.

De verkondiging van een nationaal-socialisme met racistische, imperialistische, totalitaire en oorlogszuchtige denkbeelden ontlokte geen protest. Zoiets is slechts verklaarbaar als men aanneemt dat het fascistische ideeëngoed al van voor de oorlog diep in het VNV was binnengedrongen. Het nationaal-socialisme zoals het sinds het najaar van 1940 gepropageerd werd, was voor de VNV-militant niet nieuw. Het was een andere vlag voor een lading die grotendeels ongewijzigd was gebleven.

6.1.3 Van Groot-Nederland naar het Grootgermaanse Rijk

Vooraleer het VNV door het Militaire Bestuur werd aanvaard, moest de partij zijn expliciet Grootnederlands standpunt terugschroeven. Toen Staf De Clercq in november 1940 zijn beweging definitief binnen de politieke collaboratie loodste, verbond hij zich ertoe niet meer over grenzen te spreken. Daardoor kon het VNV niet langer openlijk opkomen voor een onafhankelijke Grootnederlandse staat. Dat nam niet weg dat het Grootnederlandse standpunt op een soms nauwelijks verholen manier toch aan bod kwam in de VNV-propaganda. Op alle mogelijke manieren werd de band tussen Noord en Zuid benadrukt, zij het steeds in het kader van de Germaanse samenhorigheid. In het officiële VNV-programma heette het dat het nationaal-socialisme slechts kon groeien vanuit een volks bewustzijn. Voor Vlaanderen betekende dat 'het besef van zijn Nederlands (Diets) karakter, en de zin voor de Germaanse samenhorigheid, voor wat Germaanse eer en plicht gebieden'.

Op 18 september 1941 zag Reeder zich verplicht in te grijpen. Hij vaardigde een verbod uit om in het openbaar in politieke zin over Groot-Nederland te spreken. De Grootnederlandse staat was taboe[22]. Kort daarna beval Staf De Clercq dat niemand nog in het openbaar mocht spreken of schrijven over de Grootnederlandse staat[23]. Omstreeks dezelfde tijd beklemtoonde Staf De Clercq steeds sterker de integratie van Vlaanderen in het Germaanse rijk. Staf De Clercq kondigde op 27 september 1941 een 'bindende verklaring' af waarin zowel de Nederlandse lotsbestemming van het Vlaamse volk als de inschakeling van Vlaanderen in het 'complex der Germaanse volkeren' als doel van het VNV werd gesteld[24]. De eindhalte van het VNV was voortaan de inschakeling van de Vlamingen in een politieke en economische structuur die de zg. Germaanse landen verenigde. Deze verklaring ging een hele stap verder dan het VNV-programma van januari 1941. Was er toen maar sprake van dat het VNV de Germaanse samenhorigheid zou stimuleren, nu beschouwde de partij het als haar taak Vlaanderen politiek en economisch met Duitsland te verbinden. Het is evident dat het zg. complex der Germaanse volkeren in feite een politieke structuur was die gedomineerd zou worden door Duitsland. De Clercq gaf carte blanche aan Duitsland om de Germaanse volkeren manu militari te dwingen deel uit te maken van het Germaanse rijk. Hoe anders moet de zinsnede begrepen worden dat aanvaard diende te worden dat 'welkdanig Germaans volk ook, de mogelijkheid zal worden ontnomen om van de weg zijner natuurlijke lotsbestemming af te wijken'.

De koerswijziging gebeurde door de druk die het VNV ondervond van de DeVlag/SS en door de interne politieke strijd tussen de gematigde en de radicale vleugel. De Clercq gaf toe aan de radicale vleugel die al langer pleitte voor een duidelijk Germaans engagement van het VNV. Reimond Tollenaere schreef al langer over de toetreding

van Vlaanderen tot een Germaans blok. In het eerste nummer van *De Nationaalsocialist* schreef hij dat voor de Germaanse volkeren de ene grens na de andere was verdwenen ‘zodat één groot blok van tientallen miljoenen Germaanse mensen, de ruimten van Noord en Midden-Europa zullen vullen’. Tollenaere beschouwde de wervingsactie voor de *Waffen-SS* als een Germaans engagement: ‘het recht [om] in het Germaanse geheel de wapens te mogen dragen’[25]. Voor

de VNV'er kwam de koerswijziging dus niet onverwacht. Toch is de verklaring van 27 september 1941 zeer belangrijk. Het idee van een aparte Vlaamse of Grootnederlandse staat werd losgelaten. De klemtoon kwam te liggen op de eigenheid van het Vlaamse of het Nederlandse volk. Het VNV zou al degenen een voet dwars zetten die beweerden dat wij geen volk zijn, verklaarde de VNV-leider. De VNV-propaganda kon nu volop het Germaanse rijk aan bod laten komen. De slogans van het VNV verschilden op dit punt niet meer van die van de DeVlag/SS. Het gevolg was dat de verwarring in het VNV er niet op verminderde. Men kon zich inderdaad afvragen waarin het VNV nu nog verschilde van de DeVlag/SS. Beide aanvaardden de integratie van Vlaanderen in een groter geheel, met Duitsland als kernland. De DeVlag/SS deed dat vanuit de opvatting dat Vlamingen Duitsers waren. Dat hield niet in dat deze beweging de verduitsing in taalkundig opzicht bepleitte. Het Nederlands kon gehandhaafd blijven als gewestelijke taal. Het VNV eiste het behoud van het volkskarakter. Maar politiek, economisch, sociaal en militair zou dit volk gebonden zijn aan het Germaanse rijk. Wat restte er dit volk dan nog meer dan een eigen taal? Velen in het VNV begrepen dat de Vlaams-nationalistische partij waar ze deel van uitmaakten een bijzonder glibberig pad bewandelde. Het groeiende Grootnederlandse verzet is daardoor te verklaren. Het was de eis tot een eigen staat die volwaardig zou bestaan naast Duitsland. Odiel Daem verliet eind 1941 de Raad van Leiding omdat het VNV de eis tot een eigen 'staatse' zelfstandigheid opofferde voor de vage formule van de 'volkse zelfstandigheid'[26]. Daem die als rexist zo weer aansluiting trachtte te vinden bij de verdedigers van de Belgische staat, legde, doctrinair gezien, niettemin ook vanuit Vlaams-nationalistisch oogpunt de vinger op de wonde.

In december 1941 zwichtte Staf De Clercq nog meer. In een toespraak in Oostende beval hij het VNV zijn openbare actie voortaan uitsluitend te beperken tot het 'Vlaamse gedeelte der Nederlanden'[27]. Het was wellicht het gevolg van het bevel dat de chef van het RSHA op 6 december 1941 had uitgevaardigd en waarbij de Sipo/SD elke propaganda voor de Grootnederlandse Gedachte in Nederlandse en Vlaamse kringen, met alle mogelijke middelen moest verhinderen[28]. Overigens, vier dagen later zou Adolf Hitler tijdens een gesprek met Anton Mussert verklaren dat hij een vereniging van Vlaanderen en Nederland afwees. Hitler meende dat Vlaanderen veel nader tot Duitsland wilde komen dan Nederland. Mussert achtte dit onjuist[29].

Er bestaat ongetwijfeld een verband tussen de uitgesproken mening van Hitler inzake Groot-Nederland en de restricties die het RSHA oplegde. Alleen al de manier waarop De Clercq zijn bevel verwoordde, laat zien dat er wegen genoeg waren om toch nog de eenheid van de Nederlanden te onderstrepen. De VNV-pers liet trouwens niet na dit zoveel mogelijk te doen[30]. De Duitse censuur waakte en trachtte zo goed mogelijk elke allusie op de eenheid van de Nederlanden te schrappen. Het leidde vaak tot scherpe conflicten tussen de Duitse censoren en de redacteuren. Vooral Albert Deckmijn van *De Nationaalsocialist* en Jan Brans van *Volk en Staat* kruisten ter zake de degens met de Duitse censuur[31]. Laatstgenoemde brouwde in de krant en in publikaties doctrinair tegengif. Zijn artikelenreeks 'De weg terug. De wedergeboorte der Rijksgedachte' die in januari en februari 1942 in *Volk en Staat* verscheen en het daaruit voortgekomen boek *De Rijksgedachte* (1942) zijn de bekendste voorbeelden. Brans gaf het toekomstige Germaanse rijk een concrete inhoud waarin een zelfstandige

Vlaamse of Grootnederlandse staatsstructuur een plaats kreeg[32]. Het boek werd door de bezetter kort na het verschijnen in beslag genomen[33]. Ook zijn artikelenreeks ‘Op zoek naar een vaderland’ in *Volk en Staat* van 15 tot 17 augustus 1942 sprong in het oog. Brans betoogde dat het VNV streed voor een eigen vaderland. De titel inspireerde blijkbaar DeVlag-leider Jef Van de Wiele die begin 1943 in een boek met dezelfde titel zijn visie op het Grootgermaanse Rijk publiceerde.

Brans kon o.m. steunen op de concepten die leefden bij de NSB in Nederland. Anton Mussert had in augustus 1942 een belangrijke redevoering uitgesproken waarin hij de zelfstan-

digheid van Nederland in een Germaanse statenbond beklemtoonde. Omstreeks dezelfde tijd verklaarde *Generalkommissar* Fritz Schmidt dat het van weinig politiek inzicht getuigde te menen dat de Nederlanden in het Duitse rijk opgenomen konden worden. Beide redevoeringen werden in VNV-kringen verspreid. Ze werden door de propagandaleiding rondgestuurd met het bevel de belangrijkste passussen in alle afdelingen voor te lezen[34]. *Volk en Staat* besteedde er ruim aandacht aan[35].

Voor de buitenwereld bestond er weinig verschil in het streefdoel van het VNV en dat van de DeVlag/SS. Beide ijverden voor de incorporatie van Vlaanderen in het Germaanse rijk. Beide opponenten gaven weliswaar een heel andere inhoud aan het streefdoel. Maar ook in het VNV wensten meer en meer militanten een meer duidelijke profilering ten opzichte van de DeVlag/SS. Zo adresseerde de arrondissementsleider van Gent-Eeklo al rond de jaarwisseling 1941-1942 een uitvoerig memorandum aan de VNV-leiding waarin hij vroeg ‘niet verder uit te pakken met onze zogezegde bereidheid om in het Duitse Rijk opgenomen te worden’. Het was voor het VNV immers een zware handicap ‘dat de doorsnee Vlaming meent dat de SS-Vlaanderen en het VNV hetzelfde is’[36]. De onvrede binnen het VNV over deze kwestie nam hand over hand toe. Toen Hendrik Elias de leiding van het VNV overnam gaf hij de oplossing van dit probleem de prioriteit.

Eindnoten:

1 Documenten Etienne Verhoeyen, ‘Programma der Nationaal-Socialistische Beweging voor Vlaanderen’, s.d.
2 Cf. supra, p. 354.
3 Cf. supra, p. 399.
4 *Volk en Staat*, 27 september 1940.
5 *Volk en Staat*, 13-14 oktober 1940.
6 ARA, KA, Bundel 943. Redevoering van Staf De Clercq uitgesproken in Tielt, 23 februari 1941.
7 *Verordnungsblatt* [...], 5 november 1940. ‘Verordnung über Maßnahmen gegen Juden (Judenverordnung) vom 28. Oktober 1940’. De bedoeling van de maatregelen was de joden te identificeren en te isoleren. Het was de voorbereiding van de tweede fase: de deportatie.
8 Cf. supra, p. 375.
9 Documenten Albert De Jonghe, S. De Clercq, ‘Memorandum’ en ‘Aanvullende nota over het Vlaams Nationaal Verbond’, [juni 1940]. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, p. 13.
10 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
11 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
12 O.m. *VNV-Dienst*, juli 1941.
13 O.m. *Volk en Staat*, 28 november 1941.
14 *Volk en Staat*, 24 april 1942.
15 *De Nationaalsocialist*, 3 oktober 1942.
16 F. Van der Elst, *Vlaams Nationaal Verbond*, in: EVB, deel 2, pp. 1833-1836.
17 H. Todts, *Hoop en wanhoop der vlaamsgezinden*, deel 1, p. 21.
18 ARA, KA, Bundel 943. Redevoering van Staf De Clercq uitgesproken in Gent op 19 januari 1943.
19 ARA, KA, Bundel 943. Redevoering van Staf De Clercq uitgesproken in Brugge, 19 maart 1943.
20 O.m. in de toespraak in Leuven, 12 maart 1941: ARA, KA, Bundel 943.
21 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
22 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 57-58.

23 NSGWO II, Archief VNV, 66. Verslag van de vergadering van de ‘Aktie-Kern Hoofdkwartier VNV’, 20 oktober 1941. In deze aktiekern hadden onder voorzitterschap van Edgard Delvo een aantal vrijgestelden van de verschillende takken van het VNV, zitting.
24 ARA, KA, Bundel 943. Rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brussel, 27 september 1941.
25 *De Nationaalsocialist*, 14 juni 1941.
26 KA, Dossier Odiel Daem, Brief van Odiel Daem aan Piet Wyndaele, 28 april 1943.
27 NSGWO II, Archief VNV, 398. ‘Samenvatting rede van de Leider op de arrondissementsvergadering te Oostende op 7 december 1941’.
28 A. De Jonghe, De vestiging van een burgerlijk [...], in: *Bijdragen* [...], 1, 1970, p. 89-90.
29 A. Mussert, ‘Kort verslag van de ontmoeting met de Führer op 12 december 1941’, gepubliceerd in: *Het Proces Mussert*, pp. 319-320.
30 Talrijke voorbeelden worden gegeven in de artikelenreeks van Jef Van Dingenen, Beschouwingen rond de ‘Nationaal-Socialist’, (vooral in deel 9) in: *Broederband*, jg. 24, 1988, 9-10, pp. 7-12.
31 Deckmijn stelde rapporten op over de manier waarop de Duitse censor te werk ging: ARA, KA, Bundel 279. Albert Deckmijn, ‘Nota betreffende “De Nationaal-socialist”’, [1942]; Albert Derbecourt, ‘Onderhoud met Dr. Dunkhorst der “Propaganda-Abteilung”’, [1942]; ARA, KA, Bundel 946. Verslag over de moeilijkheden van Jan Brans met de Duitse censuur, 3 juli 1942. Brans werd ook vaak gecensureerd als hij te hard van leer trok tegen de Franstalige Belgischgezinde pers.
32 J. Brans, *De Rijksgedachte*, p. 196.
33 Documenten Albert De Jonghe, Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 13 maart 1943. Berger meldde dat het boek in beslag werd genomen en dat het Militaire Bestuur een nieuwe uitgave verbood.
34 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts ter attentie van de arrondissementsleiders, 31 augustus 1942. De twee redevoeringen werden als bijlage meegezonden.
35 O.m. *Volk en Staat*, 27 augustus 1942. Schmidt haalde zich daarmee de haat op de hals van de SS-top. Berger beweerde dat het boek *De Rijksgedachte* van Jan Brans gedeeltelijk steunde op de inzichten van Fritz Schmidt: Documenten Albert De Jonghe. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 13 maart 1943.
36 Documenten Etienne Verhoeyen. August De Wilde, ‘Memorandum aan de VNV-leiding’, s.d. Het stuk werd besproken in de Raad van Leiding van 10 januari 1942: Brief van Frans Daels aan August De Wilde, 10 januari 1942.

6.2 De leider en de Raad van Leiding

Voor de oorlog al was het VNV een autoritaire organisatie. Staf De Clercq trad (binnen bepaalde grenzen) op als een echte autoritaire leider. Zijn pragmatische en collegiale houding tegenover de zwaargewichten in de partij belette niet dat híj de koers van de partij bepaalde. Hij hield wel rekening met de coherentie van de partij. Wanneer bepaalde maatregelen die hij noodzakelijk achtte, de partij in het gedrang konden brengen, aarzelde hij niet een persoonlijke of zelfs geheime politiek te voeren.

De MO en de geheime contacten die ermee gepaard gingen tijdens en onmiddellijk na de achttiendaagse veldtocht, het aanbod tot collaboratie met de nieuwe machthebbers begin juni 1940, het weer verschijnen van *Volk en Staat*, het zijn zovele voorbeelden van de persoonlijke politiek van de leider. Zijn optreden tijdens de eerste weken van de bezetting baart geen verwondering voor wie een volledig overzicht heeft van zijn vooroorlogse politiek handelen. Dat sommige van zijn meest nabije medestanders, zoals Hendrik Elias, bijzonder veel moeite hebben om de houding van De Clercq in de ‘wondere zomer van '40’ te verklaren, bewijst slechts dat ze niet of niet volledig op de hoogte waren van bepaalde aspecten van zijn vooroorlogse politiek. Elias meende dat de houding en de handelingen van De Clercq een ‘totale ommekeer in de leiding van het VNV’ inluidden[37]. Het was uit met de collegiale leiding. Voortaan besliste Staf De Clercq over de politieke lijn van de partij. In feite

is er geen sprake van een breuk maar wel van een ontwikkeling. De Clercq kon nu zijn politiek doorvoeren zonder een breuk in de partij te riskeren. De bezetting beknotte de macht van de leden van de VNV-leiding. Eerst was er de ontbinding van het parlement waardoor sommige VNV'ers (bijvoorbeeld Hendrik Borginon) het instrument verloren dat hen in staat stelde een belangrijke rol te spelen in de partij. Als er ooit al sprake was van een 'parlementaire vleugel' van het VNV, dan was de rol daarvan nu volledig uitgespeeld. De bezetting beperkte bovendien de vrijheid van handelen van de VNV-top. Redevoeringen werden uitgevlooid door de censuur. Het was dus niet altijd mogelijk openlijk kritiek uit te brengen op het beleid van De Clercq.

Niet alleen de hierboven genoemde omstandigheden van de bezetting bezorgden meer macht aan de leider. Ook het hoogste leidingsorgaan had zijn werkelijke macht verloren. Het was een gevolg van de talrijke wijzigingen die de Raad van Leiding tijdens het eerste bezettingsjaar onderging en waardoor de homogeniteit verloren ging.

De term ‘Raad van Leiding’ dook voor het eerst op toen *Volk en Staat* op 23 oktober 1940 meldde dat de VNV-leiding werd uitgebreid. In de Raad van Leiding hadden voortaan, naast de leden van de vooroorlogse staf (Staf De Clercq, Hendrik Elias, Reimond Tollenaere, Ernest Van den Berghe en Gerard Romsee) ook zitting Frans Daels, Edgard Delvo, Reimond Speleers, Jeroom Leuridan en Jan Timmermans.

In feite had Gerard Romsee toen in de praktijk al geen zitting meer in de hoogste leiding. Na zijn benoeming in augustus 1940 tot gouverneur van Limburg bood Romsee zijn ontslag aan. Hij meende dat beide functies niet verzoenbaar waren. Staf De Clercq weigerde het ontslag te aanvaarden. Men moet die weigering beschouwen in de toenmalige context. Het Militaire Bestuur benoemde VNV'ers op hoge posten zonder de VNV-leiding hierbij te betrekken. Het was allerminst de machtsgreep van een partij in staatsstructuren naar nationaal-socialistisch model. Om de schijn hoog te houden moest Romsee zijn partijfunctie behouden. Het kwam tot een compromis waarbij Romsee nominatim lid bleef van de Raad van Leiding maar de vergaderingen ervan niet meer bijwoonde.

Bij de nieuwe benoemingen behoorden twee hoge VNV-leiders. Jeroom Leuridan was niet echt een nieuwkomer in de VNV-leiding. Tijdens de eerste jaren van het VNV was hij al lid van de hoofdraad. Als gouwleider van West-Vlaanderen bleef hij nadien nauw betrokken bij de partijleiding waar hij de radicale vleugel steunde. Tijdens de bezetting veranderde zijn houding. Uit hoofde van zijn Grootnederlandse opvatting keerde hij zich fel tegen de SS en tegen degenen in het VNV die met de SS wilden samenwerken. De Antwerpse arrondissementsleider Jan Timmermans werd in de Raad van Leiding opgenomen toen men vaststelde dat in de nieuwe constellatie een vertegenwoordiger van de gouw Antwerpen ontbrak[38]. Zijn toetreding werd pas op 7 november bekendgemaakt. Hij speelde geen belangrijke rol. Zijn aandacht ging vooral naar het Antwerpse stadsbestuur waarvan hij schepen werd.

De toetreding van Frans Daels, Reimond Speleers en Edgard Delvo was een gevolg van de campagne voor de Volksbeweging.

Van de drie nieuwe VNV-leiders speelde Speleers de kleinste rol. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij aan de universiteit van Gent een leerstoel in de oogheelkunde aanvaard. Later werd hij nog waarnemend rector. In 1918 week hij uit naar Nederland waar hij zich in Eindhoven als oogarts vestigde. Zonder openlijk aan politiek te doen steunde Speleers van in den beginne het VNV[39]. In de zomer van 1940 keerde Speleers terug naar Vlaanderen. Met steun van de bezetter bezette hij opnieuw zijn leerstoel aan de Gentse universiteit. Wanneer en door wie Speleers werd aangezocht is niet bekend. Op grond van zijn goede verhouding tot en zijn vriendschap met Elias, mag men aannemen dat Elias intervenieerde. Elias getuigde na de oorlog dat hij als VNV-leider voor belangrijke beslissingen altijd overleg pleegde met Speleers[40]. Onder Staf De Clercq speelde Speleers geen zichtbare rol. Pas in de loop van 1941 zou Speleers zich vast in Gent vestigen. Voordien pendelde hij tussen Nederland en Vlaanderen. Over zijn politieke opvattingen is weinig bekend. Uit de briefwisseling met Hans Hartwig, een Nederduitser die al voor de oorlog met het VNV in contact stond, blijkt dat Speleers meende dat het VNV zich rechtstreeks tot Hitler moest kunnen wenden om een politieke beslissing te verkrijgen. Hij was ervan overtuigd dat de *Führer* het Nederlandse karakter van Vlaanderen als ‘Germaanse voorpost’, zou erkennen[41]. Daarmee zat hij op dezelfde golflengte als Staf De Clercq.

Uit de brieven van Speleers aan Hartwig leert men dat er ten tijde van de Volksbeweging door het VNV pogingen werden ondernomen om August Borms bij de leiding te betrekken[42]. Borms koppelde zijn toetreding aan de opname van Herman Van Puymbrouck en René Lagrou in de leiding van het VNV. Dat was natuurlijk onaanvaardbaar. Het is nog maar de vraag of deze Vlaamse SS'ers dat zelf wensten.

Dat vanuit het VNV gepoogd werd Borms in de leiding op te nemen, blijkt ook uit een

andere hoek. In verband hiermee moet een brief van Jozef Goossenaerts aan Reimond Tollenaere worden geciteerd[43]. De brief dateert van 12 augustus 1940, de dag nadat in *Volk en Staat* Staf De Clercqs oproep voor de Volksbeweging verscheen.

Goossenaerts die o.m. in het kader van de Vereniging voor Wetenschap nauw samenwerkte met Daels, was wellicht diens tolk. Goossenaerts leverde commentaar op een schema van de leiding dat hij van Tollenaere had gekregen. Er was in een vijfmanschap voorzien: August Borms als 'symbool', Staf De Clercq als 'Algemeen Leider', Hendrik Elias als 'Organisatieleider', Reimond Tollenaere als 'Propaganda en Militieleider' en Wies Moens als 'Leider voor Inhoud en Stijl'. Daaronder zouden er twee 'Raden' komen waarin o.m. Frans Daels een rol zou spelen. Goossenaerts vond dat dit voorstel niet deugde. Hij stelde een veto tegen Wies Moens. Hij was er vooral van overtuigd dat Daels de functie van algemeen leider toekwam:

'Wij komen nl. in contact met dikwijls heel andere mensen dan jullie en horen veel. Onder meer van velen hoorden wij dat Daels de chef zou moeten zijn. Met hem slaat ge twee vliegen in één slag. (Voorzitter Bedevaartcomité, Voorzitter Vereniging voor Wetenschap, de man voor Volksgezondheid enz.) Niet te vergeten wat om zo'n IJzerbedevaart draait en roert. Ook niet vergeten dat VOS binnenkort misschien met 200.000 leden staat. Voor een strijdkern zoals het VNV wil zijn, zijn het wel ontzaglijke verlengstukken, nietwaar?'

Frans Daels had in de 'wondere zomer van '40' zijn politieke ambities niet onder stoelen of banken gestoken. Hij ontpopte zich als een Groot-Nederlander van het zuiverste water. Daels werd druk bezocht door de bezettende instanties die hem beschouwden als een belangrijk woordvoerder van het Vlaams-nationalisme. Misschien ontstond bij Daels het idee dat de tijd gekomen was om de leiding van het Vlaamse volk op zich te nemen. Al vóór de oorlog had hij zich als voorzitter van het IJzerbedevaartcomité gedragen als de tolk van het Vlaamse volk. Tijdens de eerste maanden van de bezetting waren sommigen ervan overtuigd dat Daels de hoofdrol zou spelen.

In het VNV beperkte zijn rol zich tot die van vermaner. Hij was vooral de man van de luide protesten en de open brieven. In het bijzonder keerde hij zich tegen de politiek van de SS. Hij meende dat het VNV minder compromissen moest sluiten met de bezetter en vooral klare eisen moest formuleren. Toen dat naar zijn smaak en na herhaald aandringen onvoldoende gebeurde, liet hij in september 1941 aan Staf De Clercq weten dat hij de vergaderingen van de Raad van Leiding niet meer zou bijwonen zolang de toestand met de Vlaamse SS niet was opgeklaard. Op 21 februari 1942 bevestigde hij deze beslissing in een brief aan Staf De Clercq[44]. Over Daels schreef Elias dat hij 'geen enkele der eigenschappen had waarover een politiek man moet beschikken'. Elias vond zijn toetreding tot de leiding van het VNV erg ongelukkig. Daels slaagde er niet in onderscheid te maken tussen hoofdzaak en bijzaak. Vele vergaderingen werden in beslag genomen door bijkomstigheden die Daels aankaartte. De professor veroorzaakte daardoor ergernis bij degenen die al jaren in de politiek stonden[45].

De derde nieuwkomer, de gewezen BWP'er Edgar Delvo, maakte een blitzcarrière in het VNV. Hij cumuleerde spoedig diverse belangrijke functies. Daarbij is het zeer belangrijk dat Delvo werd vrijgesteld door de partij. Door zijn permanente aanwezigheid in het hoofdkwartier kon hij gemakkelijker zijn invloed laten gelden.

Op 17 december 1940 verscheen in *Volk en Staat* het bericht dat hij voortaan de leider was van de Dienst voor Opleiding en Vorming in de partij. Het is merkwaardig dat een man zonder een Vlaams-nationalistisch verleden deze functie kreeg toegewezen. Het is aan de andere kant misschien typerend voor de ideologische armoede van het VNV dat Delvo prompt opklom tot scholingsleider van de partij. Delvo had natuurlijk heel wat ervaring opgedaan als algemeen secretaris van de Centrale voor Arbeidersopvoeding. Wellicht werd van Delvo verwacht dat hij de nationaal-socialistische ideologie van het VNV mee vorm zou geven. Dat heeft hij ook gedaan. Samen met Tollenaere, met wie hij sterk bevriend geraakte, produceerde hij talrijke artikelen over het natio-

naal-socialisme die hun weg vonden in de partijpers. Hij handelde vooral over de sociaal-economische ordening van de samenleving, de plaats van arbeid en kapitaal, de bedrijven, de vakbonden enz. in de nieuwe nationaal-socialistische orde. De impact ervan moet gerelativeerd worden. De behandelde stof had zo weinig praktische betekenis dat men zich kan afvragen of ze ook maar de minste belangstelling wekte bij de VNV'ers die toch al niet erg geïnteresseerd waren in sociaal-economische aangelegenheden. Het is onjuist om, zoals Elias het doet, het overnemen van ongezouten nationaal-socialistische standpunten door het VNV, in de schoenen van Delvo te schuiven. Daar waren in de eerste plaats Tollenaere en De Clercq zelf verantwoordelijk voor. Het is wel juist dat Delvo samen met Tollenaere tot de radicale vleugel van de VNV-leiding gerekend kunnen worden. Beiden waren ze voorstanders van onderhandelingen en samenwerking met de SS en ze oefenden in die zin invloed uit op de VNV-leider.

De stichting van de Eenheidsbeweging-VNV in mei 1941 heeft op termijn aan de samenstelling van de Raad van Leiding niets veranderd. De vertegenwoordigers van her Verdinaso en Rex-Vlaanderen, respectievelijk Pol Le Roy en Odiel Daem, verdwenen snel. Met Daem gebeurde dat geruisloos eind 1941. Hij kon het niet eens worden met de al te Germaanse koers van het VNV. Le Roy daarentegen was een hevig voorstander van samenwerking met de SS. Zijn standpunten leidden tot verhitte discussies in de Raad van Leiding. Uiteindelijk kreeg hij alleen steun van Delvo en Tollenaere. Le Roy nam in september 1941 ontslag. Reimond Tollenaere verdween in die tijd uit de raad toen hij vertrok met de eerste lichting van het Vlaams Legioen. Zijn vertrek naar het oostfront en zijn overlijden in januari 1942 hadden een verzwakking van de radicale vleugel in de Raad van Leiding tot gevolg. Alleen Edgard Delvo bleef in dat verband over. Zijn positie werd verstevigd doordat hij Tollenaeres functie van propagandaleider overnam. Delvo verenigde in zijn persoon de verantwoordelijkheid voor de scholing en de propaganda en verwierf dus een centrale positie in het VNV. Dat blijkt o.m. uit het feit dat hij samen met Ernest Van den Berghe in augustus 1941 de leiding van VNV waarnam toen Staf De Clercq enkele weken vakantie nam[46]. Delvo geraakte meer en meer geïsoleerd en slaagde er niet in zijn visie door te drukken. Toen hij in april 1942 leider werd van de UHGA moest hij ontslag nemen uit de Raad van Leiding[47].

Delvo's belang verminderde al toen Karel Lambrechts op 21 februari 1942 de functie van propagandaleider overnam. In tegenstelling tot Delvo leefde Lambrechts allerminst op goede voet met de SS. Hij was eind 1941 in Duitsland door de SD onder huisarrest geplaatst toen hij als vertegenwoordiger van het VNV bij de Vlaamse arbeiders in conflict kwam met de SS. Toen Lambrechts in zijn nieuwe functie werd aangesteld werd hij uitgewezen met een inreisverbod. Elias getuigde na de oorlog dat de aanstelling van Lambrechts door de SS-top als een regelrechte provocatie werd ervaren. Van de onmiddellijke reacties van de SS-leiding heb ik geen sporen teruggevonden. De aanstelling van Lambrechts was meer dan een jaar later nog niet verteerd door de leider van het *SS-Hauptamt*[48]. Lambrechts trad uit hoofde van zijn nieuwe functie toe tot de Raad van Leiding waar hij volledig op dezelfde golflengte van Hendrik Elias en Ernest Van den Berghe zat. Zijn rol in de VNV-leiding werd nog belangrijker toen hij medio 1942 meer en meer de taken van Ernest Van den Berghe overnam. Van den Berghe trok zich vanaf die tijd op de achtergrond terug.

Vanaf oktober 1942 werd Lambrechts officieel hoofdredacteur van het kaderblad *VNV-Dienst*.

Elias getuigde dat door de vele personele wijzigingen de Raad van Leiding zijn homogeniteit verloor en spoedig verwerd tot een ‘nutteloos en overbodig raderwerk’ in de partij[49]. Tegelijk trad Staf De Clercq steeds zelfstandiger op en nam hij belangrijke beslissingen zonder de Raad van Leiding vooraf in te lichten, laat staan te consulteren.

‘Staf De Clercq was de Leider en hij begon nu alle kritiek op zijn beleid van de hand te wijzen. Er was geen spoor meer over van de collectieve leiding van vóór de oorlog, die regelmatig elke week samenkwam om de politiek van de beweging te bespreken en te bepalen.’

Dat bleek al tijdens het eerste bezettingsjaar, toen Staf De Clercq op eigen houtje cruciale beslissingen nam. Hij consulteerde noch informeerde de Raad van Leiding toen hij op 10 november 1940 zijn partij in een onvoorwaardelijke politieke collaboratie loodste, op 16 maart 1941 toen hij het idee van een militaire collaboratie lanceerde en op 20 april 1941 toen hij de onmiddellijke werving voor de *Waffen-SS* beval. Reimond Tollenaere mag ten aanzien van al deze beslissingen beschouwd worden als de drijvende kracht achter de VNV-leider. Tollenaere wierp zich op als een soort politiek directeur. Hij schreef de belangrijkste ideologische artikelen in de partijpers. Hij gaf ook aan *Volk en Staat* politieke richtlijnen en eiste dat alle artikelen van niet-VNV'ers aan hem werden voorgelegd[50]. Samen met De Clercq onderhandelde hij met het Militaire Bestuur, de SS en andere Duitse diensten. Zijn functies van propagandaleider en commandant van de Zwarte Brigade gaven hem in de partij zeer veel macht.

Men vraagt zich af of het vertrek en de dood van Reimond Tollenaere niet bepalend zijn geweest voor de houding van de leider. We zagen hoe Staf De Clercq tegen de wil van de gematigden in de onderhandelingen met de Vlaamse SS voortzerte. Na het vertrek van Tollenaere kwam daar een eind aan. Ondanks de pleidooien van Edgard Delvo stuurde De Clercq aan op een breuk met de Vlaamse SS. Na de dood van Tollenaere escaleerde het conflict. De gematigde vleugel kreeg opnieuw meer invloed, maar de invloed ervan op de leider bleef beperkt. Zij slaagden er bijvoorbeeld niet in een door ziekte ondermijnde Staf De Clercq tijdens de laatste maanden voor zijn dood te overtuigen verdere koerscorrecties aan te brengen. Staf De Clercq is op geen enkel moment bereid gebleken de fundamenten van zijn politiek te wijzigen.

Het zelfstandig optreden van de VNV-leider ging gepaard met een leiderscultus rond zijn persoon. Die cultus was al waar te nemen op de Landdag van 1935. Toen *VNV-Dienst*, het kaderblad van de partij, in zijn eerste nummer, januari 1941, een lofzang op Staf De Clercq aanhief, had het geen moeite vooroorlogse teksten te vinden ter inspiratie. De toon en de maat van de leiderscultus oversteeg de vooroorlogse verheerlijking. De VNV-propaganda spande zich in om Staf De Clercq voor te stellen als de natuurlijke, haast door God gezonden Vlaamse leider, die boven het strijdgewoel de juiste richting aanwees. De beknotting van de persvrijheid zorgde ervoor dat de leiderscultus niet meer werd tegengesproken. Het VNV kon de dissonante stemmen weliswaar niet helemaal het zwijgen opleggen. Er was natuurlijk de clandestiene pers die van in het najaar 1940 toenam. Maar er was ook de Vlaamse SS die speciaal de figuur van de VNV-leider onder vuur nam. Het neemt niet weg dat de leiderscultus effectiever werd in een partij die geïsoleerd geraakte van de bevolking en waarvan de volgelingen steeds meer behoefte hadden aan de bevestiging dat ze de goede weg opgingen.

De grote manifestaties tijdens het laatste levensjaar van Staf De Clercq onderstreepten zijn rol als verlicht leider. De 58ste verjaardag van Staf De Clercq, 16 september 1942, ging gepaard met een reeks manifestaties in het teken van het begrip ‘leiderschap’. Een foto van Staf De Clercq werd in diverse formaten massaal verspreid. ‘Elke VNV-afdeling moet zich de grote foto van de Leider aanschaffen, in elke VNV-huiskamer moet minstens de kleine foto van de Leider prijken’, schreef de VNV-propagandaleider in een circulaire van 3 september 1942[51]. Toen Staf De Clercq op 22 oktober 1942 overleed, mondden de manifestaties uit in een heuse verheerlijking

van de leider. De begrafenisplechtigheid in Brussel op 27 oktober 1942 vormde een hoogtepunt[52].

Eindnoten:

37 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
38 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
39 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
40 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
41 KA, Dossier Reimond Speleers. Correspondentie Reimond Speleers - Hans Hartwig, 1938-1941. Hartwig speelde voor de oorlog een rol in de financiering van *Volk en Staat*.
42 KA, Dossier Reimond Speleers, Brief van Reimond Speleers aan Hans Hartwig, 31 januari 1941.
43 Eigen verzameling documenten, Brief van [Jozef Goossenaerts] aan Reimond [Tollenaere], 12 augustus 1940.
44 Eigen verzameling documenten. 'Verweerschrift inzake Prof. Dr. Frans Daels', [1954].
45 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
46 KA, Dossier Edgard Delvo. Notities van Edgard Delvo over de Raad van Leiding, 4 augustus 1941. Delvo noteerde nog dat Hendrik Elias naar buiten toe het VNV zou vertegenwoordigen.
47 E. Delvo, *De mens wikt* [...], p. 168.
48 BAK, NS 19 (neu), 1554. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 2 juli 1943.
49 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
50 ARA, KA, Bundel 924. Brief van Reimond Tollenaere aan Antoon Mermans, 4 december 1940. In deze brief geeft Tollenaere ook een overvloed aan politieke richtlijnen. De krant moest vooral het politieke klerikalisme aanpakken en daarbij het Verdinaso niet sparen. Over de actie van Ward Hermans i.v.m. de vrijlaring van de Vlaamse krijgsgevangenen moest terughoudend worden geschteven. Hij gaf kritiek op een artikel van August Borms: 'Jeremiaden zoals deze van Borms over het gemis aan eenheid [worden] niet meer opgenomen. Wij moeten van het standpunt uitgaan dat wij de eenheid vertegenwoordigen. Alle gezeur over gemis aan eenheid doet afbreuk aan die eenheid.'
51 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts aan de arrondissementele propagandaleiders, 3 september 1942. Even later volgde een nadere bepaling i.v.m. de foto's in de gemeentehuizen. Ze mochten alleen in de kabinetten van burgemeester en schepenen worden gehangen, niet in de publieke ruimten: Ibidem. Circulaire van Karel Lambrechts aan de arrondissementele propagandaleiders, 9 oktober 1942. Partij en Staat vielen vooralsnog niet samen en daarmee diende rekening te worden gehouden.
52 Na zijn dood probeerde het VNV een cultus te bedrijven rondom de figuur van Staf De Clercq: B. De Wever, *Staf De Clercq*, p. 218.

6.3 Het VNV-kader

6.3.1 Inleiding

Voor de oorlog groeiden de regionale delen van de partij langzaam maar zeker naar elkaar toe tot een hechte centraal geleide partij. Hoewel er tijdens de bezetting nog regionale verschillen bleven bestaan, is het onderscheid tussen de diverse arrondissementen en regio's

niet meer essentieel. Belangrijk is de explosieve groei van de partijkaders die zich overal aftekende. De wildgroei van organisatieonderdelen en de bijbehorende functies is typisch voor een autoritaire partij die zichzelf ziet als de kern van een (nieuwe) samenleving. Wat het VNV betreft moet daarbij ook het politieke opbod als oorzaak worden gezien. Het VNV wilde bewijzen dat het in staat was in alle sectoren van de samenleving de macht over te nemen. Mensen en middelen om de machtsgreep te ondernemen moesten klaarstaan, al was het maat op papier. Daarbij kwam nog de voor het nationaal-socialisme typische gedachte van beweging en strijd. Het VNV moest bewijzen dat het de macht kon grijpen. Voortdurende actie en expansie waren daarom noodzakelijk. Toen aan de effectieve expansie van het VNV een eind kwam, kon dit gecompenseerd worden door wat we een ‘expansie naar binnen’ zouden kunnen noemen. De oprichting van nieuwe diensten en organisatieonderdelen kon dan tenminste de eigen volgelingen het gevoel geven dat het VNV vooruitging. Natuurlijk heeft de opbodpolitiek met de DeVlag/SS ook een rol gespeeld. De DeVlag ontplooide activiteiten op alle maatschappelijke terreinen. Het VNV kon niet achterblijven.

De nieuwe organisatieonderdelen en functies gaven een beeld van beweging. Dat werd nog versterkt door de voortdurende wisseling van functies. Door de infiltratie van VNV'ers in 's lands bestuur en door het overlopen van kaderleden naar de DeVlag/SS kwamen in de partij plaatsen vrij die opgevuld moesten worden. Een aanhoudende stroom van benoemingen is er het gevolg van.

Een en ander had tot gevolg dat de limiet algauw was bereikt en dat er geen geschikte kandidaten meer waren. De organisatorische bedrijvigheid kon niet verbloemen dat het uit was met de expansie van het VNV. Paradoxaal genoeg bleef de organisatorische expansie tijdens het eerste bezettingsjaar, toen er sprake was van een reële aangroei van het ledental, binnen de perken. De organisatorische wildgroei vond plaats nadat het aantal leden begon te stagneren, hetgeen het vermoeden bevestigt dat er een versluierende functie mee gemoeid was.

De organisatorische expansie bracht meer administratief werk mee. Het Algemeen Secretariaat van het VNV maakte een kleine revolutie door. In het begin van de bezetting was het secretariaat nog gevestigd boven het Vlaams Huis aan de Grote Markt van Brussel. Iedereen die het VNV-hoofdkwartier wilde bezoeken moest door de gelagzaal. Geen gezicht voor een partij die zich opwierp als een staatsdragende macht! Als noodoplossing werd het hoofdkwartier van het VNS aan de Miniemenstraat nabij het paleis van justitie betrokken. Vanaf 15 september 1940 vond het VNV een onderkomen in de Wetstraat, een locatie tekenend voor de ambitie van de partij.

De uitbouw van de VNV-organisatie gebeurde zowel verticaal als horizontaal.

6.3.2 De verticale uitbouw

De verticale uitbouw van het VNV werd voortgezet volgens de al bestaande structuren. De VNV-organisatie werd logisch opgebouwd volgens een piramidale structuur, te beginnen met de afdeling, in de steden soms nog onderverdeeld in wijken en blokken, opklimmend via gewesten, arrondissementen en gouwen tot de centrale leiding. De lagere echelons vormden een spiegelbeeld van de centrale leiding. Verantwoordelijk waren de gouw-, de arrondissements-, de gewest- en de afdelingsleider. Elk van hen

omringde zich met een staf. De secretarissen en de propagandaleiders waren de belangrijkste leden. Lokale afdelingen van de partij werden aangemoedigd secretariaten te openen[53], naar het voorbeeld van het Algemeen Secretariaat liefst niet langer in cafés.

Voorts waren er dienstleiders op alle niveaus. Er functioneerden ook raden. De Gouwraad bestond uit de gouwleider en de arrondissementsleiders. De Arrondissementsraad bestond

uit de arrondissementsleider, -secretaris, -propagandaleider, de dienstleiders, de gewestleiders, de districtsleiders en al degenen die de arrondissementsleider wilde opnemen. Het district was een nieuw begrip in de VNV-hiërarchie. Groot-Brussel, Groot-Antwerpen en Groot-Gent werden tot districten verheven. De leiders van de VNV-afdelingen van deze grote steden werden districtsleiders en klommen op in de VNV-hiërarchie. In de districten functioneerden Districtsraden. De Gewestraden bestonden uit de gewestleider, de gewestsecretaris en de afdelingsleiders. Een gewest werd gevormd door een aantal door hun ligging op elkaar aangewezen afdelingen. Groot-Brugge, Groot-Oostende, Groot-Mechelen, Groot-Kortrijk en Groot-Leuven werden verheven tot gewesten. De Afdelingsraad bestond uit de afdelingsleider, -secretaris, -propagandaleiders, de dienstleiders en eventueel de wijkleiders. Ten slotte waren er in principe nog de Wijkraden, bestaande uit de wijkleider en de blokleiders.

De cruciale ketens in de VNV-hiërarchie waren de arrondissementen en de afdelingen. Op deze niveaus was er werking in de breedte. De instellingen op gouw- en gewestniveau waren in de eerste plaats controlerende en communicerende instellingen. De raden op plaatselijk en arrondissementeel niveau enerzijds en op gouw- en gewestniveau anderzijds waren anders gestructureerd op grond van hun specifieke functie.

Zo zag de VNV-organisatie eruit op papier, volgens een artikel in *VNV-Dienst* van december 1941[54]. Uit een redevoering van organisatieleider C. De Meulenaere, 20 november 1941, bleek dat de praktijk er soms anders uitzag. De Meulenaere constateerde na een onderzoek dat alle arrondissementen verschillend werkten. Ze hadden alle hun eigen geplogenheden. De VNV-kaders waren vaak oneigenlijk opgebouwd.

De staf medewerkers van de arrondissementsleiders was van arrondissement tot arrondissement vaak heel verschillend georganiseerd. Aan de ene kant telden sommige arrondissementsraden meer dan 25 leden zodat ze functioneerden als ‘een klein parlement’, merkte De Meulenaere afkeurend op. Aan de andere kant slaagden vele arrondissementsleiders er niet in zich te omringen met echte medewerkers, zoals een secretaris of een propagandaleider, waardoor ze zich moesten inlaten met allerlei administratieve taken i.p.v. werkelijk hun arrondissement te leiden. Arrondissementssecretarissen, -propagandaleiders, en -financieleiders leidden vaak een papieren bestaan zodat de arrondissementsleider in de praktijk alles zelf deed.

De grenzen van nogal wat gewesten, zo had De Meulenaere kunnen constateren, waren niet erg logisch getrokken. Bovendien bestond er een grote terminologische verwarring. Hier hanteerde men het begrip district, daar kanton en nog elders gewest terwijl hetzelfde werd bedoeld. Het begrip afdeling dekte verschillende realiteiten. Soms ging het over enkele leden, soms over verscheidene honderden of zelfs duizenden.

In vele grote gemeenten bestond nog niet de minste vorm van organisatie. De vergelijking van het ledental met het bevolkingscijfer per arrondissement toonde aan dat er zeer grote verschillen waren die volgens de organisatieleider alleen te wijten waren aan verschillende organisatorische inspanningen.

De omvang van het VNV-kader is moeilijk te schatten. Volgens *VNV-Dienst* van oktober 1942 telde het VNV op 15 september 1942 370 arrondissementele, 342 gewestelijke en 2.909 plaatselijke kaderleden. Daarbij kwamen 932 kaderleden in

de wijken en 1.117 in de blokken. De partij zou toen 702 afdelingen in 159 gewesten en 16 arrondissementen hebben gehad. 131 kleine gemeenten waar geen afdeling was uitgebouwd, waren als wijken ingedeeld bij grotere gemeenten. Het totale kader bevatte volgens het VNV kaderblad 5.670 leden. Men zou kunnen vermoeden dat het cijfer om propagandistische redenen werd aangedikt. In een intern document werden 189 gewest- en 753 afdelingsleiders opgesomd, aantallen die overeenstemmen met de gegevens uit *VNV-Dienst*[55]. Hieronder zullen we zien dat het VNV in 1942 een 40.000-tal leden had. Rekening houdend met het opgegeven aantal kaderleden zou dit betekenen dat 1 op 7 VNV'ers een functie bekleedde.

Voor de oorlog bestreek de VNV-organisatie een groot deel van Vlaanderen. Tijdens de oorlog werd gepoogd in zowat alle gemeenten een VNV-kern te stichten. Het VNV wilde ook uitbreken buiten Vlaanderen. Staf De Clercq beschouwde Wallonië als levensruimte voor het Vlaamse volk. Het VNV wilde alvast de Vlamingen in Wallonië 'terugwinnen'. Met oog daarop werd vanaf mei 1941 een VNV-organisatie in Wallonië op touw gezet. Een VNV-maandblad voor Vlamingen in Wallonië werd uitgegeven onder de titel *Ons Vaderland*. Het eerste nummer verscheen op 1 augustus 1941. *VNV-Dienst* van juli 1941 deed een oproep tot het verzamelen van adressen van VNV'ers en Vlamingen in Wallonië. Een maand later schreef het VNV-kaderblad dat de gouw Henegouwen al over een flink kader beschikte met een gouwleider en vier gewestleiders. Er moesten daar nog zes gewestleiders worden aangesteld. In Zuid-Brabant waren er een arrondissementsleider in Nijvel en vier gewestleiders. In de andere provincies was de VNV-aanwezigheid voorlopig miniem. *VNV-Dienst* van september 1941 schatte het aantal Vlamingen in Wallonië op een kwart miljoen. Er was dus 'een Vlaams vraagstuk op Waalse bodem' en de uitbouw van een sterke VNV-organisatie in Wallonië was onafwendbaar. Op 30 november 1941 had in Brussel een eerste kaderdag plaats van het VNV-Wallonië. Sprekers waren o.m. Staf De Clercq en A. De Bontridder die zich enkele weken later in een interview in *Volk en Staat*, 'Leider van Wallonië en Zuid-Vlaanderen' noemde[56]. Een jaar later, 5 en 6 december 1942, vond een tweede kaderdag plaats. De Bontridder verklaarde toen dat het VNV in Wallonië 155 afdelingen telde (80 in Henegouwen, 21 in Waals-Brabant, 19 in Namen, 35 in Luik). Ze werden gegroepeerd in 50 gewesten. Het is moeilijk de werkelijke sterkte van het VNV in Wallonië na te gaan. Niets wijst erop dat er werkelijk een georganiseerde VNV-werking in Wallonië op gang kwam. Het VNV bestond er uit enkele kaderleden met soms een kleine aanhang. Een aanwijzing is de verkoop van *Ons Vaderland*. Het blad had in 1944 welgeteld 330 abonnees[57]. Dat de VNV-structuren in Wallonië niet vergeleken konden worden met die in Vlaanderen blijkt uit het feit dat De Bontridder eind 1942 werd aangesteld als leider van de 'Dienst Wallonië', en niet, wat logischer zou zijn geweest, als gouwleider.

De VNV-organisatie spreidde zich ook uit over Nederland. Aan het hoofd stond Karel Waternaux, die al van voor de oorlog de VNV-vertegenwoordiger in het Noorden was. Waternaux was tijdens de oorlog gouwleider. In feite bestond het VNV in Nederland uit enkele kleine groepjes oud-activisten. Veel had de organisatie er niet om het lijf. De gesloten grens tussen België en Nederland bemoeilijkte ten zeerste de contacten. Men kan zich bovendien afvragen of Anton Mussert een al te opvallende VNV-activiteit in Nederland wel zou hebben op prijs gesteld. De NSB van zijn kant stelde zich in Vlaanderen bescheiden actief op. Er was weliswaar een kleine financiële steun aan de NSBV die al vlug ophield[58]. De NSB was voorlopig niet geïnteresseerd in een Vlaamse organisatie. Net zoals het VNV een organisatie voor Vlamingen in Nederland had, was er ook een NSB-kern voor Nederlanders in België. Hij telde een zeshonderdtal leden in twee Kringen (Antwerpen en Gent) en drie Groepen (Gent, Luik en Genk) en werd gefinancierd door het NSB-hoofdkwartier[59]. Het bestaan van een VNV-organisatie voor Vlamingen in Nederland en een NSB-organisatie voor Nederlanders in België roept vragen op over de Grootnederlandse doelstelling van beide partijen. Natuurlijk moet de absolute onwil van de Duitsers om enig contact tussen Vlaanderen en Nederland in het algemeen en tussen het VNV en de NSB in het

bijzonder toe te staan, in rekening worden gebracht. Toen Karel Waternaux midden 1942 enkele NSB-films naar Vlaanderen wou brengen, werd hem dit prompt verboden[60]. Theo Brouns slaagde er niet in enkele NSB-publikaties te bestellen omdat de bezettende overheid in Nederland de toelating tot uitvoer weigerde[61]. Wanneer dan toch eens een NSB-functionaris onder strikte voorwaarden naar Vlaanderen mocht reizen, werd hij uitgewezen door de SD[62].

6.3.3 De horizontale uitbouw

De horizontale uitbouw kwam tot uiting in de vorm van een aantal ‘Diensten’, ook weleens ‘Afdelingen’ genoemd. Oorspronkelijk waren het er vijf: Propaganda en Pers, Vorming en Stijl, Inhoud, Organisatie en Financies en Administratie[63]. Later, in oktober 1942, kwam nog een Dienst Sociale Zaken tot stand. Al in augustus 1941 was er een Documentatiedienst, de zg. ‘D-Dienst’ opgericht. Rond dezelfde tijd werd een Dienst Verweer opgericht waardoor er in totaal zeven Diensten waren. De D-Dienst bleef echter in de schaduw en werd als dusdanig zelden vermeld op organisatorische schema's. Het had te maken met het feit dat het een inlichtingendienst betrof die werkte onder geheimhouding. Hetzelfde gold in zekere mate voor de Dienst Verweer. In de lente van 1942 was er voor het eerst sprake van een op te richten ‘verweercorps’. Het was een reactie op de groter wordende dreiging van het verzet. Algauw maakte de Dienst Verweer geheime plannen voor een gewapende machtsovername door het VNV.

De dienstleiders maakten als vrijgestelden deel uit van de dagelijkse leiding op het hoofdkwartier. Ze hadden zitting in de Algemene Raad. In principe moesten ook de arrondissementele kaders, de gewestelijke kaders en de afdelingskaders zich horizontaal uitbouwen. *VNV-Dienst* van oktober 1942 schreef dat alle niveaus van de VNV-hiërarchie een weerspiegeling moesten zijn van de organisatie van het hoofdkwartier. Dat was het principe. Het VNV-kaderblad vermeldde echter dat in de gewesten en afdelingen de uitbouw moest gebeuren voor zover ‘de behoeften en noodzakelijkheden’ dat vereisten. De leiders van de diverse Diensten op het hoofdkwartier waren verantwoordelijk voor de dienstleiders op de lagere echelons. Zo vormden de Diensten elk op zich een piramidale hiërarchische structuur.

De Dienst Pers en Propaganda werd het eerst uitgebouwd. Algemeen Propagandaleider Reimond Tollenaere begon immers al eind 1940 met de benoeming van regionale propagandaleiders op arrondissementeel en gewestelijk niveau. Ze moesten onophoudelijk propagandistische activiteiten organiseren en er melding van maken aan de algemene propagandaleider[64]. Dat laatste was minstens zo belangrijk als de activiteiten zelf. Men mag immers niet vergeten dat de VNV-leiding vooral wou bewijzen dat het VNV in beweging was. De VNV-kaderleden werden voortdurend aangemaand tot actie. Actie betekende in de eerste plaats propaganda, propaganda en nog eens propaganda. Propaganda voor het VNV en zijn nevenorganisatie met het oog op werven van leden, propaganda voor de VNV-persorganen, propaganda voor de VNV-manifestaties en propaganda voor allerlei paramilitaire en militaire organisaties waarvoor het VNV mankracht zocht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het propagandakader het eerst werd uitgebouwd.

Na het vertrek van Reimond Tollenaere naar het oostfront werd de dienst Pers en Propaganda waargenomen door Edgard Delvo. Vanaf toen sloeg een heuse organisatiedrift toe, althans op papier. *VNV-Dienst* van oktober 1941 beklemtoonde de uitbouw van een propagandakader. Het zal al evenmin toeval zijn dat bij de uitbouw de nadruk werd gelegd op de vorming, hét stokpaardje van Delvo. Op alle niveaus moesten propagandaleiders en sprekers worden gevormd. Onder Delvo werd de Sectie Propaganda geleid door het sectiehoofd M. Janssens en de afdelingsoverste E. Van den Heuvel. Over geen van beiden vond ik nadere gegevens.

De Dienst Pers en Propaganda hield zich o.m. bezig met de colportage van de VNV-pers, met brochures, met plakbrieven en met propagandamateriaal allerhande. Niet alleen VNV-brochures werden aan de man gebracht, ook Duitse propaganda. Er werd wel op gewezen dat materiaal dat niet afkomstig was van het VNV alleen met de goedkeuring van de leiding mocht worden verspreid. Meestal werd het Duitse propagandamateriaal door de leiding zelf over de arrondissementen verspreid. In oktober 1941 werd zo de brochure *Waarom de*

Duitse arbeider achter Adolf Hitler staat op 80.000 exemplaren verspreid[65]. Per arrondissement werd een vaste verdeling bepaald. Een onderscheid werd gemaakt tussen algemene brochures en brochures voor een specifiek lezerspubliek van arbeiders of boeren[66]. Vaak werden precieze instructies gegeven. Zo moesten in januari 1942 twee brochures worden verspreid. Bij *De toekomst van België* werd vermeld dat het geschikt was voor verdeling onder alle lagen van de bevolking. De brochure bracht hoofdzakelijk 'de figuur van de Führer en de betekenis van zijn kamp dichter bij de mensen'. De brochure *Van proleet tot heer* was bedoeld voor verspreiding in arbeiderskringen. Ze kon gunstig inwerken op 'ontwikkelde arbeiders'. Bij de brochures moest telkens een aansluitingsformulier van het VNV worden gestoken. In mei 1942 kregen de propagandaleiders het bevel het vlugschrift *Kolchoz* te verspreiden. De VNV-dienstleider voor Landbouw en Bevoorrading L. De Pauw legde in een begeleidende commentaar uit dat het pamflet alleen onder 'meer ontwikkelde landbouwers' mocht worden verspreid. Rekening houdend met de mentaliteit op het platteland bestond immers het gevaar dat 'de niet-ontwikkelde boeren wel eens niet het grondig verschil zouden zien tussen de verplichte graanlevering hier en die welke in Rusland verplicht is'.

Om de haverklap kregen de propagandaleiders de opdracht propagandamateriaal te verspreiden. Alle mogelijke propagandistische thema's kwamen aan bod. Vanzelfsprekend ontbrak daarbij niet de wervende propaganda voor allerlei militaire en paramilitaire formaties.

De propagandamiddelen beperkten zich niet tot drukwerk. Film en radio behoorden evenzeer tot het arsenaal. In dat verband moet de benoeming, april 1942, van K.A. De Vleeschauwer als hoofd van de afdeling 'Pers en Radio' van de Propagandaleiding worden vermeld[67]. De Propagandaleiding beschikte over enkele propagandafilms en ze verzorgde ook de vertoning van Duitse propagandafilms.

Bij de voortdurende opdrachten kwam het weleens voor dat de lokale propagandaleiders niet altijd de gewenste ijver aan de dag legden. Geregeld klonken in de circulaires vermaningen[68]. Staf De Clercq zelf zag zich herhaaldelijk verplicht zijn volgelingen aan te porren. Op 1 april 1942, bij de aankondiging van de april-campagne onder het motto 'Wij zijn de revolutie', sprak hij tot de leden die tot dan toe niet hadden gereageerd op de oproepen van de propagandaleiding. De leider zette als een berispende vader zijn volgelingen onder morele druk[69].

'Ik houd eraan, deze leden erop te wijzen dat zulks van hunnentwege verkeerd was en dat ik zulks niet aanvaarden kan. Ik wens niet dat sancties worden toegepast, omdat ik de overtuiging durf te hebben dat de leden die in deze te kort gebleven zijn, één of andere inspanning zullen doen om dat goed te maken. Ik betrouw op het plichtsbesef van deze leden en op hun eerlijkheid te mijnen opzichte. Ik weet dat het verkeerd zou zijn te pas en te onpas alle leden van het VNV te vragen voor verkoop van onze propagandaschriften op straat te komen. [...] Het is echter goed [...] dat af en toe al wie kan, meedoet aan onze colportagetochten. Meer dan wat redelijk en te doen is, zal ik niet vragen. Dat verlang ik dan echter ten volle. U hebt me begrepen, leden? Wij moeten door een koortsige werking voor vriend en vijand het bewijs leveren van onze veroveringsdrang, van onze ontembare werklust, van onze revolutionaire geest. Alleen dan zullen wij het halen.'

Colportages dienden inderdaad niet alleen een propagandistisch doel. Men krijgt de indruk dat ze op den duur meer en meer dienden om de eigen achterban te mobiliseren. Ze waren ook een middel om het VNV naar buiten te laten treden. Elke colportage moest uitgroeien tot een ‘machtsontplooiing naar buiten’, schreef Van den Heuvel.

Op 21 februari 1942 nam Karel Lambrechts de functie van Edgard Delvo over. Lambrechts maakte van de Dienst Propaganda een van de meest actieve van het VNV. De propagandaleiders kregen steeds meer opdrachten. Ze werden de belangrijkste verantwoordelijken voor de propaganda in de beweging zelf. Ze organiseerden in de schoot van de partij propaganda-

vergaderingen over welbepaalde thema's die door de leiding werden bepaald. Meestal werden de syllabi centraal opgesteld. Soms werden over de arrondissementen kant-en-klare scenario's voor propagandabijeenkomsten verspreid. Het onderwerp moest aan bod komen in alle propaganda- en ledenvergaderingen. De propagandaleiders moesten rondom zich een schare van jonge sprekers verzamelen die in de afdelingen goed voorbereide spreekbeurten moesten houden. Zelfs de teksten van spreekkoren werden centraal opgesteld. Elke maand kwam een ander thema aan bod. In januari 1942 bijv. was het propagandathema ‘Duitsland moet de oorlog winnen’; in april 1942 - op 6 maart 1942 werd de verordening op de verplichte tewerkstelling in België uitgevaardigd - ‘Hulde aan de arbeid’.

Lambrechts gaf zijn propagandaleiders allerhande taken die buiten het strikt propagandistische werk lagen. In maart 1942 gaf hij ze al de opdracht met de hulp van enkele medewerkers rapporten op te stellen over de houding van de bevolking. De rapporten moesten zo objectief mogelijk worden opgesteld in alle kringen, ook in VNV-vijandige[70]. Hij gaf voorts de opdracht dossiers aan te leggen over ‘buiten de beweging staande elementen’, waarbij zeer nauwkeurig het sociale, politieke en godsdienstige profiel diende te worden geschetst. Met deze informatie op zak kon Lambrechts ze op een efficiënte manier propagandistisch bewerken. De propagandaleider drukte er herhaaldelijk op dat ook en vooral niet-leden bereikt moesten worden. Vanaf september 1942 kregen de VNV-propagandaleiders de opdracht een wekelijks stemmingsverslag op te stellen, met informatie over de toestand inzake voeding, de vijandelijke agitatie (werking van illegale kringen, springstofaanslagen, de mening van de bevolking daarover), de uitwerking van de oorlogsgebeurtenissen op het moreel van de bevolking, de uitwerking van de Duitse maatregelen op de gemoedstoestand van de bevolking (bijv. de jodenverordeningen, de bescherming van de oogst, de gijzelaars)[71]. Vanaf oktober 1942 werden ook inlichtingen gevraagd over de uitwerking van de verordening op de verplichte tewerkstelling in Duitsland[72].

Men kan deze opdrachten nog plaatsen binnen het propagandawerk. Dat kan niet meer worden gezegd van de opdracht die Lambrechts op 8 juni 1942 gaf en waarbij o.m. werd gevraagd de joden aan te geven die de gele jodenster niet droegen of die verboden beroepen uitoefenden[73]. Voor wie anders dan voor de bezetter kon soortgelijke informatie bestemd zijn? Men constateert dat Karel Lambrechts VNV'ers officieel aanzette tot verklikking.

Met al deze nieuwe opdrachten sputterde het propaganda-apparaat weleens tegen. Lambrechts moest zijn kader herhaaldelijk aanmanen tot het correct uitvoeren van de opdrachten. Vooral de stemmingsverslagen kwamen slecht binnen. Het eigenlijk propagandawerk nam ook steeds maar toe. Vooral midden 1942, toen het VNV in het raam van de concurrentiestrijd met de DeVlag met man en macht mobiliseerde om zijn macht te demonstreren, draaide de propagandaleiding in de hoogste versnelling. Opvallend daarbij is dat de propaganda zich meer en meer naar binnen keerde en zich op de eigen leden richtte. Op 18 juni 1942, vier dagen na een grote bijeenkomst van het VNV-kader, drukte Karel Lambrechts zijn leiders op het hart dat hun taak erop gericht was ‘de eenheid der Beweging nog te versterken’[74]. ‘Wij moeten er in gelukken’, schreef Lambrechts nog, ‘zulk een stemming in de Beweging te brengen dat elk werk dat raakt aan de sterkte en aan de eenheid der Beweging, als misdadig wordt beschouwd.’ Lambrechts besloot dat er ‘een mythe van de eenheid moet

ontstaan'. De leiderscultus was een ander middel om de eenheid te veruitwendigen. Vooral in augustus en september 1942, naar aanleiding van de verjaardag van Staf De Clercq bereikte de cultus een hoogtepunt.

De Dienst Propaganda organiseerde in zijn schoot ook het werk Voor Onze Jongens aan het Oostfront (VOJO). De organisatie werd opgericht kort na het vertrek van de eerste lichting van het Vlaams Legioen. Ze richtte zich niet alleen op de Vlaams-Legioensoldaten en *Waffen-SS*'ers en hun families maar ook op de NSKK'ers en OT'ers aan of achter het front. VOJO

organiseerde allerlei acties om de vrijwilligers en hun families financieel en moreel te ondersteunen. VOJO werd geleid door een Centraal Comité met afgevaardigden uit het VNV-vertegenwoordigd door het afdelingshoofd voor Propaganda E. Van den Heuvel - het VNVV, de NSJV, de DMS en de DM/ZB. Er werden arrondissementele comitéleiders aangesteld[75]. Van den Heuvel schreef in een circulaire voor de arrondissementele propagandaleiders dat alle solidariteitsacties voor Vlaams Legioen, *Waffen-SS* en OT voortaan door VOJO moesten worden gecoördineerd[76]. Van SS-zijde werd spoedig getracht te voorkomen dat het VNV op dit politiek niet onbelangrijke terrein een monopolie zou verwerven. Konstantin Kammerhofer richtte een Vlaams Voorzorgscomité op met ongeveer dezelfde opdrachten als VOJO maar dat nauw aanleunde bij de SS en samen werkte met de *SS-Fürsorge-offizier für Flandern*. Kammerhofer wist De Clercq te overhalen om VOJO te integreren in dit Comité. Edgard Delvo werd er de voorzitter van, met de Vlaamse SS'er Raf Van Hulse als plaatsvervanger. In de praktijk was er maar sprake van een fusie aan de top. Aan de basis bleven de VOJO-Comités gewoon voortwerken als VNV-organisaties[77]. Op 13 mei 1942 meldde Karel Lambrechts aan alle arrondissementsleiders dat VOJO opnieuw werd geïntegreerd in de Dienst Propaganda[78]. Daarmee werd de medewerking van VOJO aan het Vlaams Voorzorgscomité virtueel opgeblazen. Omstreeks dezelfde tijd werd in de schoot van de VNV-leiding de Dr. Reimond Tollenaere Stichting opgericht. Het doel was steunverlening bij de opleiding van de kinderen van de gesneuvelde Reimond Tollenaere en van die van alle ‘Vlamingen die hun leven hebben gegeven in dienst van hun Volk’[79].

De Dienst Vorming en Stijl werd in februari 1941 opgericht, met aan het hoofd Edgar Delvo. Bij zijn toetreding tot het VNV had hij deze opdracht al gekregen. In mei 1941 verscheen in *VNV-Dienst* reeds een lijst van de arrondissementsleiders voor Vorming en Stijl. Delvo had een indrukwekkend organogram klaar waarop zijn dienst stond uitgetekend. Tot op het niveau van de afdelingen zouden leiders voor Vorming en Stijl worden benoemd. Delvo voorzag ook in de oprichting van een net van kaderscholen. Er zou maar een fractie gerealiseerd worden van wat hij zich had voorgenomen. Midden 1941 heette het dat de Dienst nog in de inloopperiode verkeerde. Er werd prioriteit gegeven aan de uitbouw van kaderscholen[80]. Delvo waarschuwde voor wildgroei. Dat hield in dat er niet meer dan drie à vier kaderscholen per arrondissement mochten komen! Elke kaderschool stond onder leiding van een ‘directeur’, aangesteld en afgezet door de dienstleider Vorming en *Stijl. VNV-Dienst* van september 1941 meldde dat in die maand met de werking van de kaderscholen werd gestart. Alle verantwoordelijke medewerkers beschikten over centraal opgestelde syllabi. Voorlopig bleef het aanbod beperkt tot twee cursussen: Nederlandse uitspraak en economische begrippen. Laatstgenoemde cursus handelde voornamelijk over het nationaal-socialisme. In oktober werd in het Brusselse Dudenpark een VNV-Studiecentrum geopend. Er zou scholing georganiseerd worden voor VNV-kaderleden. Gedurende zestien zondagen werden ze er voorgelicht ‘aangaande de grootse levensvragen van ons volk en van onze tijd’[81]. Op 8 augustus 1942 werden de eerste getuigschriften uitgereikt aan 67 geslaagde kandidaten.

Delvo was de hoofdredacteur van het VNV-kaderblad *VNV-Dienst* dat vanaf januari 1941 weer verscheen[82]. Het blad verscheen maandelijks en werd uitgegeven door het

Algemeen Secretariaat van het VNV[83]. Het bevatte zowel vormende artikelen als organisatorisch nieuws en instructies voor de kaderleden.

Toen Edgard Delvo in april 1942 uit de VNV-leiding verdween, werd hij in zijn functie van dienstleider voor Vorming en Stijl ad interim opgevolgd door Hendrik Elias. Later werd Piet Vermeir, die al onder Delvo de tweede in rang was, leider. Vermeir verminderde vaart in een poging de papieren constructies van Delvo operationeel te maken. In *VNV-Dienst* van oktober 1942 gaf hij toe dat de Dienst Vorming en Stijl tot dan toe veel tijd had geïnvesteerd in

'het zoeken naar de juiste vorm voor [de] kaderscholing'. Gaf hij daarmee toe dat er praktisch nog niet zoveel was gebeurd? Vermeir stapte af van de opvatting dat er per arrondissement een of meer kaderscholen moesten komen. De kaderscholing moest verzorgd worden door het arrondissementele kader, in de eerste plaats door de arrondissementsleider, bijgestaan door een vormingsleider. Voorts werd in oktober 1942 een 'voordrachtencyclus "Lodewijk Dosfel"' in het leven geroepen. Rondreizende voordrachthouders konden worden ingeschakeld in de regionale kaderscholing.

De Dienst Inhoud was in feite de ideologische cel van de VNV-leiding. Aanvankelijk stond Reimond Tollenaere aan het hoofd van de Dienst. Na diens vertrek nam Edgard Delvo de functie waar en toen hij uit de VNV-leiding verdween, werd Hendrik Elias het hoofd. Hoewel er geen overdreven belang mag worden gehecht aan de functie, wijzen de respectieve leiders van de Dienst op de zich wijzigende machtsverhoudingen op het hoofdkwartier. Praktisch bestond de Dienst uit een aantal relatief autonoom werkende 'Commissies' die later tot 'Departementen' werden omgevormd. Uit een niet-gedateerd document van vermoedelijk midden 1941 blijkt dat er toen negen Commissies bestonden: Financiën, Schone Kunsten, Rechtswezen, Onderwijs, Openbare Gezondheid, Openbare Diensten, Landbouw en Voeding (ook Landbouw en Bevoorrading genoemd), Economie en Bestuurspolitiek[84]. In de Commissies hadden VNV'ers of VNV-gezinden zitting die actief waren in de desbetreffende sectoren van het openbaar bestuur. Begin 1942 werden een aantal Commissies tot Departementen omgevormd: Cultuur, Economie, Sociale Aangelegenheden, Bestuurspolitiek en Landbouw[85]. In de loop van 1942 werden ook nog de Departementen Rechtswezen en Openbare Werken opgericht en er bestonden plannen voor de oprichting van een Departement Buitenlandse Zaken. De omvorming van de Commissies tot Departementen moet worden gezien in het licht van een strakkere partijorganisatie. Waar de Commissies nog relatief los van de partij stonden, was dat voor de Departementen niet meer het geval. De Departementen werden ingeschakeld in de partijhiërarchie. Aan het hoofd ervan stonden partijfunctionarissen.

De Commissies en de latere Departementen waren in feite embryonale ministeries. Het VNV maakte aanspraak op de volledige openbare macht. De partij werd in afwachting van die totalitaire machtsgreep uitgebouwd. *VNV-Dienst*, december 1941, omschreef de taak van de Dienst Inhoud als volgt: 'de studie en de voorbereiding van alle problemen, die zich voor de beweging en in de Staat stellen, met het oog op de verwezenlijking van de nationaal-socialistische gedachte'.

Van de Commissie Schone Kunsten waren Filip De Pillecijn, Arthur De Poortere, Wies Moens en Samuel De Vriendt lid. Arthur De Poortere werd leider van het Departement Cultuur dat de Commissie Schone Kunsten verving.

Van de Commissie Bestuurspolitiek waren tal van VNV'ers lid die een functie bekleedden in nationale en provinciale instellingen. 'Voorzitter' van de Commissie was Frans Wildiers. De secretaris van de Commissie, Leo Van Belle, werd later de leider van het Departement Bestuurspolitiek.

De Commissie Landbouw en Voeding bestond uit een aantal VNV'ers, actief in de NLVC en in de provinciale instellingen. Provinciaal secretaris van de NLVC, L. De Pauw, leidde de Commissie. Hij werd ook leider van het Departement Landbouw maar nam toen ontslag uit de NLVC.

In de Commissie Economie treffen we o.m. de algemeen secretaris van het VEV, Piet Bessem aan. Voorts nog de directeur van de Textielcentrale, Willem Van Hee, en Frans Strubbe. Het Departement Economie werd geleid door ene Bogaert van wie verdere identificatie ontbreekt.

De Commissie Rechtswezen bestond o.m. uit de Leuvense professor Zeger Van Hee,

Andries Van Hauwe en Piet Boeynaems. Het Departement Rechtswezen werd geleid door prof. J. Wilms.

In de Financiële Commissie treffen we o.m. Marcel D'Haese en Karel Engelbeen aan, beiden ambtenaar op Economische Zaken. Voorts H. Van Damme, ambtenaar bij de Emmissiebank en Fernand Brieven, bestuurslid van het VEV. Een Departement Financiën is er blijkbaar niet meer gekomen. Er was wel een Dienst Financiën, maar het gold hier een partijinstelling, verantwoordelijk voor de financiële huishouding.

De Commissie Openbare Werken werd geleid door J. Haesaerts die later overstapte naar de DeVlag. Eind 1942 was er sprake van de oprichting van een Departement Openbare Werken, maar of het zover kwam konden we niet achterhalen.

Van de Commissie Openbare Gezondheid waren lid o.m. de Leuvense professor W. Libbrecht, Roger Soenen en Leo Elaut. Een Departement Openbare Gezondheid kwam er niet. Wel werd een Departement Sociale Zaken opgericht onder de leiding van R. Claeys.

In de Commissie Onderwijs ten slotte zaten o.m. Herman De Vleeschauwer, Jozef Goossenaerts, Jozef Van Overstraeten en Frans Uytterhoeven.

Ik ga niet dieper in op deze Commissies en Departementen. De meeste, net als de overkoepelende Dienst Inhoud, leidden immers maar een papieren bestaan. De enkele Commissies en Departementen die wel werkten, zoals die van Cultuur en Bestuurspolitiek, komen elders ter sprake.

De Dienst Organisatie stond in voor de controle op het organisatorische raderwerk van het VNV. Hij werd in oktober 1941 opgericht. De Dienst werd eerst geleid door C. De Meulenaere en vanaf 1943 door ir. Dries Van de Moortel.

Op 20 november 1941 schetste de gloednieuwe organisatieleider de taken van zijn Dienst[86]. De eerste taak zou erin bestaan inlichtingen te verzamelen over de toestand van het kader. Voorts moest statistische informatie worden bijeengebracht waarbij de ledenaantallen vergeleken werden met de bevolking per arrondissement. Zo konden de zwakke plekken worden vastgesteld en onderzocht worden of de organisatie er niet faalde. De Meulenaere had toen zelf al enig werk verricht. De resultaten van zijn onderzoek heb ik hierboven belicht waar ik handelde over de verticale uitbouw van het VNV. Om zijn werk accuraat te kunnen voortzetten, moest de organisatieleider kunnen beschikken over precieze informatie. Hij gaf daarom aan alle arrondissementele organisatieleiders het bevel maandelijks een rapport in te sturen over de organisatorische toestand van hun arrondissement. De Meulenaere drukte zijn kaderleden op het hart dat ze de feitelijke toestand moesten rapporteren en geen theoretische constructies. De aangestelde kaders moesten wel degelijk werken en niet alleen een papieren leven leiden. De Meulenaere waarschuwde dat hij onaangekondigd op bezoek zou komen om de toestand te controleren.

In mei 1942 reikte de Dienst Organisatie een zg. ‘Leiderskaart’ uit aan elke VNV-leider die ten minste zes maanden in functie was en die zijn opdrachten perfect uitvoerde. De leiderskaart was een ‘eretitel’ die verworven moest worden. Een VNV-leider voerde zijn taak voor 100% uit als hij: regelmatig colporteerde op de data die werden vastgelegd door de propagandaleider, beschikte over een volledig werkend kader en over een volgens de regels uitgebouwde organisatie, regelmatig zijn maandrapporten instuurde, stipt de contributies afrekende, werkte aan de expansie van het VNV[87].

De Dienst Financies en Administratie werd geleid door Jozef De Keersmaecker. De Keersmaecker was vóór de oorlog afdelingsleider in Ninove. Het werk van zijn dienst wordt verderop behandeld bij de bespreking van de VNV-financiën.

De Documentatiedienst of D-Dienst was opgericht in augustus 1941, met als dienstleider Joris Dedullen. Dedullen was ook arrondissementeel commandant van de DM/ZB in Ieper en hij behoorde tot de Stafraad van de militie. In een document, 13 augustus 1941, van de VNV-

leiding werd de taak van de D-Dienst omschreven. Het document ging onder de titel 'Inlichtingsdienst', hoewel er toen al van D-Dienst werd gesproken[88]. Vrijwel altijd werd de afkorting gebruikt.

De D-Dienst had vier opdrachten:

'a) De politieke tegenstanders tot aan de bron opsporen en aldus doelmatig bekampen;
b) de eventuele militaire en paramilitaire oppositie nagaan en desgevallend gewapend verzet voorkomen;
c) de levensaders van de volksgemeenschap als stadhuizen, politiediensten, centrales enz. ondermijnen en door vertrouwensmannen laten bezetten;
d) het onkruid in eigen rangen, de sabotage in eigen boezem signaleren om te zuiveren waar er dient gezuiverd.'

De D-Dienst richtte zich dus op de politieke tegenstrevers, op de staat en op de eigen partij.

De inlichtingendienst bestond uit een net van agenten. De centrale figuur was de arrondissementele agent. Het was iemand die werd aangesteld door de arrondissementsleider die hem als enige kende. Beiden werkten intens samen. De arrondissementele agent moest in zijn ambtsgebied zoveel mogelijk plaatselijke agenten zoeken die voor elkaar onbekend moesten blijven. Het waren betrouwbare VNV'ers, bij voorkeur werkzaam in gemeentehuizen, telefoon-, telegraaf- en elektriciteitscentrales, politiediensten of fabrieken. Elke plaatselijke agent kreeg een nummer en ondertekende zijn rapporten met dit nummer en met de lettercode van zijn arrondissement. Alleen de centrale leiding kende de volledige lijst van de plaatselijke agenten. De agenten zonden hun getypte rapporten rechtstreeks aan de arrondissementele agenten. Deze laatsten stelden op basis van de rapporten weer andere rapporten op die aan het VNV-hoofdkwartier werden bezorgd ten name van Harwig Vanderburght. Men mag aannemen dat dit een schuilnaam was.

Tot zover de theorie. Hoe functioneerde de D-Dienst in de praktijk? Daarover is jammer genoeg nauwelijks iets terug te vinden. Enkele rapporten van agenten bewijzen dat de D-Dienst wel degelijk heeft gefunctioneerd. Zo ontvingen de arrondissementsleiders in juli 1941 de opdracht vertrouwensmannen voor de D-Dienst te zoeken in een aantal economische sectoren[89]. Voorts zijn er rapporten over de DeVlag bewaard gebleven[90]. Uit één ervan blijkt dat een agent inlichtingen verzamelde door telefoongesprekken af te luisteren zodat er een aanwijzing bestaat dat het VNV inderdaad agenten had in vitale sectoren.

Het VNV zelf was ook geïnfiltreerd door vijandige agenten. Voor zover ik heb kunnen nagaan hadden verzetsgroepen of anti-Duitse inlichtingendiensten geen agenten op het VNV-hoofdkwartier. De kloof tussen de milieus waar het VNV zijn aanhang had en het milieu waar het verzet rekruteerde was te groot. Dat was niet het geval met de vijand in de politieke collaboratie. De DeVlag/SS had het niet zo moeilijk om vertrouwensmensen te rekruteren. Ene P. Behets slaagde erin zich te laten aanwerven voor de VNV-persdienst en kreeg zo de kans op het VNV-hoofdkwartier te komen. Behets was een agent van de SS. Hij zond regelmatig rapporten over de VNV-werking aan een *SS-Untersturmführer* in Duitsland. Hij kreeg daartoe instructies van de Vlaamse SS'er Wim Lauwaert[91].

De Dienst Verweer, ook wel ‘VNV-Verweercommando’ genoemd stond onder de leiding van de Belgische legerofficier Herman Verreydt. Verreydt was de VNV-pion bij de Vlaamse Wacht. Als leider van de Luitenant De Winde-Kring onderhield hij contacten met VNV-gezinde legerofficieren die ingeschakeld waren in diverse paramilitaire formaties en in het Belgische politiële apparaat.

De Dienst Verweer won aan belang toen naar het eind van de bezetting toe het VNV meer en meer het doelwit werd van het gewapende verzet. Er werden toen plannen gemaakt voor een eventueel gewapende confrontatie tussen het VNV en het verzet. Ik zal er over uitweiden waar ik de politiek van leider Hendrik Elias bespreek.

Ten slotte moet de uitbouw van een disciplinair apparaat in het VNV worden vermeld. Parallel met de organisatorische overorganisatie die het VNV vanaf 1941 kenmerkte, tekende zich een formalisering af van het interne tuchtreglement. *VNV-Dienst* van juli 1942 publiceerde een zg. 'Tuchtrechtbesluit'. Het tuchtrecht in het VNV werd uitgeoefend door de leider, of in zijn naam door de arrondissementsleiders. De arrondissementsleider kon alle zaken in behandeling nemen die hem gewenst leken. Hij moest alle zaken behandelen die door gezagdragers van het VNV, vanaf de rang van afdelingsleider, aanhangig werden gemaakt. Een VNV-lid kon schriftelijk een klacht indienen bij de afdelingsleider met het verzoek de klacht door te sturen naar de arrondissementsleider. Hij mocht een afschrift van de klacht rechtstreeks aan de arrondissementsleider bezorgen. Klachten tegen gezagdragers van de beweging vanaf de rang van arrondissementsleider, tegen VNV'ers met een bestuursfunctie vanaf de rang van burgemeester in de arrondissementshoofdplaatsen en van schepen in de provinciehoofdplaatsen, tegen hogere ambtenaren van wie het werkterrein minstens een arrondissement bestreek, werden bij de leider aanhangig gemaakt en door hem behandeld.

De arrondissementsleider werd bijgestaan door een door de leider aangestelde aanklager. Deze onderzocht de bij de arrondissementsleider aanhangig gemaakte zaken, bracht er verslag over uit en stelde een sanctie voor. De aanklager moest zorgen voor eenvormigheid in de rechtspraak. Voorts was er een arrondissementele Tuchtraad samengesteld uit een districts- of gewestleider, een afdelingsleider en een gewoon lid. Allen werden aangesteld door de arrondissemenstleider. De Tuchtraad moest advies uitbrengen bij zware sancties.

De voorziene straffen: 1) de vermaning (kon worden uitgesproken door de afdelingsleider); 2) de blaam (kon worden uitgesproken door gewest- en districtsleiders); 3) de schorsing als functionaris; de schorsing als lid; 4) de ontzetting uit een functie en de uitsluiting uit de beweging (konden worden uitgesproken door de arrondissementsleider). In de laatste twee gevallen moest het advies worden ingewonnen van de Tuchtraad. De uitsluiting kon pas worden uitgesproken na goedkeuring van de leider.

De beklaagde had het recht gehoord te worden. Aanvaardde de betrokkene de straf dan was de uitspraak definitief. Ging hij niet akkoord met een sanctie, dan kon hij beroep aantekenen bij de leider. De leider werd bijgestaan door een hoofdaanklager en een Hogere Tuchtraad bestaande uit een lid van de Raad van Leiding, een gezagdrager uit het VNV en een gewoon lid. De leider kon te allen tijde sancties schorsen en beslissingen wijzigen. Hij oefende het recht van genadeverlening uit.

In een toelichting bij deze reglementen werd gestipuleerd dat bij de rechtspraak in het VNV 'het belang der gemeenschap' uitgangspunt en doel moest zijn. 'Wat voor de nationaal-socialistische Eenheidsbeweging schadelijk is, dient bekampt en uitgeroeid te worden.' Er moest wel worden gestreefd naar rechtvaardigheid en objectiviteit zodat 'elke partijgenoot, die naar best vermogen zijn plicht vervult, het gevoel van rechtszekerheid [kon] hebben'. Dat zowel de reglementen als de toelichting nogal summier uitvielen was geen bezwaar aangezien bij 'de bewuste dragers der Beweging, op basis van [het] nationaal-socialisme, een zulkdanige eenheid van opvatting en inzicht heerst, dat wezenlijk uiteenlopende interpretatie en toepassing niet te vrezen is'.

In uitvoering van dit tuchtrechtbesluit werden in oktober 1942 arrondissementele aanklagers aangesteld en Tuchtraden opgericht. Een hoofdaanklager en een Hogere Tuchtraad werden eveneens aangewezen[92]. Hoofdaanklager was Joris Dedullen, allicht niet toevallig de leider van de D-Dienst. De leden van de Hogere Tuchtraad waren gouwleider en lid van de Raad van Leiding Jan Timmermans, organisatieleider C. De Meulenaere en Leo Wouters.

Eindnoten:

53 *VNV-Dienst*, januari 1941.
54 *VNV-Dienst*, december 1941: 'De organisatie van het VNV'.
55 NSGWO II, Archief VNV, 662, Lijst gewest- en afdelingsleiders, [april 1942].
56 *Volk en Staat*, 5 december 1941.
57 ARA, KA, Bundel 946, Brief van Miel Douchar aan Karel Lambrechts, 26 januari 1944. Vroegere cijfers heb ik niet gevonden. Er werden ook nog 50 exemplaren los verkocht en 2.700 gratis verspreid.
58 RIOD, NSB-archief, 57 f. Correspondentie Piet Van Rossem-Van Bilderbeek, juni-september 1941; brief van Anton Mussert aan Piet Van Rossem, 1 oktober 1941.
59 RIOD, NSB-archief, 303 c. Opgave van het aantal leden in België in 1942, 1943 en 1944. Ibidem, 265 a. Organogram van de NSB-organisatie in België. Ibidem 57 f. Brief van Ernst Voorhoeve aan het NSB-Hoofdkwartier.
60 RIOD, NSB-archief, 22 a. Brief van A.D. van Kakebeeke (Hoofd van de NSB-Dienst Film) aan Ernst Voorhoeve, 11 juni 1942.
61 RIOD, NSB-archief 24 a. Correspondentie Theo Brouns-H. Plaizier, maart-april 1943. Plaizier leidde de Dienst Pers van de NSB.
62 RIOD, NSB-archief 22 a. Brief van Ernst Voorhoeve aan Fritz Schmidt, 9 juni 1942.
63 *VNV-Dienst*, december 1941.
64 *VNV-Dienst*, april 1941.
65 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van M. Janssens voor de arrondissementssecretarissen, 17 oktober 1941.
66 ARA, KA, Bundel 942. Lijsten met te verdelen brochures per arrondissement, 10 december 1941.
67 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 1 juni 1942.
68 O.m. ARA, KA, Bundel 942, Circulaire van E. Van den Heuvel voor de arrondissementele propagandaleiders, 22 oktober 1941.
69 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 1 april 1942. De verklaring van De Clercq was hierin opgenomen.
70 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 7 maart 1942. Lambrechts bezorgde telkens een afschrift van zijn circulaires aan de arrondissementsleiders.
71 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 22 september 1942.
72 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 9 oktober 1942.
73 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 8 juni 1942.
74 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 18 juni 1942.
75 *VNV-Dienst*, oktober 1941.
76 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van E. Van den Heuvel voor de arrondissementele propgandaleiders, 21 oktober 1941.
77 B. De Wever, *Oostfronters* [...], pp. 85-86.

78 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementsleiders, 13 mei 1942.
79 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Circulaire i.v.m. de oprichting van de Dr. Reimond Tollenaere Stichting en een geldinzameling, 6 juli 1942. De stichtingsakte verscheen in het *Belgisch Staatsblad* van 18 april 1942. Voorzitter van de Stichting was Staf De Clercq.
80 *VNV-Dienst*, juli 1941.
81 *VNV-Dienst*, oktober 1941.
82 Het was voor het eerst in bescheiden vorm verschenen in 1938.
83 De volledige titel luidde: *VNV-Dienst. Maandelijks Bulletijn van het VNV*, verzorgd door het Algemeen Secretariaat. In januari 1943 veranderde de titel in: *Leiding. Orgaan voor het kader van het VNV*.
84 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Lijst met de diverse Commissies die in 1941 in de schoot van de VNV-Leiding ontstonden, s.d. [eind 1941 of begin 1942].
85 *Volk en Staat*, 24 en 25 mei 1942. Er heerste nogal wat verwarring in de terminologie. Zeer vaak werden de Departementen Diensten genoemd en hun leiders dienstleiders, terwijl de Diensten soms Departementen werden genoemd.
86 NSGWO II, Archief VNV, 24. Getypte redevoering van C. De Meulenaere, 20 november 1941.
87 NSGWO II, Archief VNV, 100. Circulaire van de arrondissementsleider van Brussel voor de gewestleiders, 19 mei 1942.
88 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. ‘Inlichtingsdienst’, 13 augustus 1941. In een brief van de leiding aan arrondissementsleider Piet Wyndaele van 25 juli 1941 wordt gesproken over de ‘Dienst-D’: KA, Dossier Piet Wyndaele.
89 KA, Dossier Piet Wyndaele, Brief van de Leiding aan Piet Wyndaele, 25 juli 1941.
90 O.m. ARA, KA, Bundel 919. Anoniem verslag van de D-Dienst in Lier, 2 juli 1942.
91 KA, Dossier Leo Poppe. Brief van P. Behets aan *SS-Untersturmführer* Rik Heyman.
92 *VNV-Dienst*, oktober 1942.

6.4 De ledenbeweging

Tognogtoe werd maar één gedetailleerde ledenstatistiek van het aantal VNV-leden tijdens de bezetting teruggevonden. Het gaat om een document afkomstig van de administratie van *De Nationaalsocialist*. Het vergelijkt per arrondissement de verkoopcijfers van het VNV-weekblad met het aantal leden. Gezien de herkomst en de functie van het document mag men aannemen dat de opgegeven aantallen betrouwbaar zijn, al is het duidelijk dat er voor sommige arrondissementen werd afgerond. Het document dateert van midden 1942, maar het is waarschijnlijk dat de ledencijfers gebaseerd zijn op de toestand in het begin van het jaar, na de inning van het contributiegeld. Het VNV telde toen 41.293 leden. Hoewel dit veel minder is dan de VNV-propaganda toen wilde doen geloven, constateert men dat het VNV in het begin van de bezetting sterk expandeerde. Het is trouwens de vraag of het VNV in 1942 al niet over zijn hoogtepunt heen was. In maart 1941 vermeldde het VNV in een redevoering dat het VNV 50.000 leden telde, een aantal dat men ook in andere bronnen terugvindt[93].

De stijging van het aantal leden bij het begin van de bezetting kan zijn verklaring vinden in diverse factoren. In de sfeer van de ‘wondere zomer van '40’, die wat het VNV betreft nog het beste tot uiting komt in de campagne voor de Volksbeweging, is het begrijpelijk dat de aanvragen tot lidmaatschap begonnen ‘toe te stromen’, zoals Elias dat na de oorlog uitdrukte[94]. Men moet daarbij rekening houden met het feit dat het VNV vele sympathisanten had die nooit lid waren geweest en die nu de tijd gekomen achtten om het nu wel te worden. Men kan vermoeden dat nogal wat vooroorlogse geheime leden nu kleur bekenden, al verandert dat natuurlijk niets aan het totaal aantal leden. Daarnaast zullen wel niet weinigen gedacht hebben dat het VNV-lidmaatschap lucratief kon worden. De VNV-leiding scheen bij machte te zijn allerlei banen toe te wijzen. De VNV-leiders kwamen inderdaad al in de eerste dagen van de bezetting actief tussenbeide bij de bezetter i.v.m. de toewijzing van functies en het verschaffen van werk. VNV'ers die in overheidsdiensten gecatapulteerd werden, deden aan dienstbetoon en het lidmaatschap van het VNV hielp natuurlijk om sneller ‘voorzien’ te worden[95]. Het spreekt vanzelf dat velen graag contributie betaalden om van dit netwerk van dienstbetoon gebruik te kunnen maken.

Ten slotte moet nog de strijd voor politieke erkenning en de concurrentie van de Vlaamse SS in rekening worden gebracht. Het VNV wilde hoe dan ook bewijzen dat het de enige valabele vertegenwoordiger van het Vlaamse volk was en dat het volk steeds meer tot het besef kwam dat het VNV de juiste weg aanwees. Een stijgend aantal leden moest zulks aantonen.

Vanaf eind 1940 was de werving van nieuwe leden een topprioriteit. *VNV-Dienst* van februari 1941 drukte het bevel van de VNV-leider af dat elk lid van het VNV, de Zwarte Brigade, het AVNJ en het VNVV nog tijdens de maand februari ten minste één nieuw lid moest werven. En er moest niet alleen bij sympathisanten gerekruteerd worden maar ook in milieus die voor de oorlog vijandig stonden tegenover het VNV. Toch kwam in de eerste plaats de eigen familie in aanmerking. VNV'ers moesten trachten hun familie lid te maken van de geëigende VNV-organisaties[96]. Waar de jeugdbeweging en het VNVV voor de oorlog niet veel voorstelden, zou dit tijdens de bezetting inderdaad veranderen. Het isolement waarin vele VNV'ers verzeilden had

niet zelden ook consequenties voor hun familieleden die daardoor soms aangewezen waren op organisaties van gelijkgezinden. Hoe zwaar deze ‘expansie naar binnen’ heeft meegewogen in de groei van het VNV is moeilijk te schatten. Het AVNJ, de Zwarte Brigade en het VNVV hadden op het eind van het eerste bezettingsjaar elk maximum zo'n 5.000 leden. Arbeidsorde had toen 6.000 betalende leden. Men mag deze cijfers niet optellen want het is zeker dat bijv. leden van de Zwarte Brigade meestal ook lid van Arbeidsorde waren. Bij deze twee organisaties waren vrijwel uitsluitend volwassen mannen (+18 jaar) aangesloten van wie men mag aannemen dat ze ook lid waren van de politieke organisatie van het VNV.

Resten dus nog de leden van het AVNJ en het VNVV, twee organisaties die voor de oorlog weinig aanhang hadden. De jeugd en de vrouwen, in mei 1941 samen zo'n 10.000 leden, maakten een belangrijk deel uit van het totale ledenbestand van het VNV.

Vanaf eind 1941 overdreef de VNV-leiding systematisch het aantal VNV-leden. In een document van 17 december 1941 waarin een overzicht werd gegeven van de VNV-organisatie wordt gewag gemaakt van 85.000 leden[97]. Het stuk was bestemd voor de bezetter. In de Duitse vertaling deed men er nog een schepje bovenop. Daarin heette het dat de partij 92.000 geregistreerde leden telde[98]. Er werd bij vermeld dat het VNV zeer streng selecteerde bij de aanwerving van leden. Alleen ‘diep overtuigde krachten’ werden aanvaard. Een verdubbeling of verdrievoudiging van leden zou geen enkel probleem vormen als het alleen op lidmaatschap aankwam. Om dit te staven verwees het document naar de 200.000 stemmen die het VNV bij de laatste vooroorlogse verkiezingen behaalde. Het VNV stond ook niet afgescheiden van het volk. ‘Het heeft achter zich nog de brede reserve der Cultuurorganisaties: Vlaamse Toeristenbond, VOS, gedeeltelijk het Davidsfonds, en van het hele strijdende en bewuste Vlaanderen’. In een toespraak in Brugge, 18 januari 1942, zei Staf De Clercq dat het VNV 86.000 leden telde[99]. Op 14 juni 1942, op de nationale kaderdag van het VNV, beweerde hij dat het aantal leden de 100.000 had overschreden[100].

Het werkelijk aantal leden bewijst echter dat het VNV er maar ten dele in slaagde die natuurlijke achterban aan te trekken. De partij geraakte alsmaar geïsoleerder van het volk. De Duitse hegemonie op het vasteland en de gunstige vooruitzichten die het VNV meende te mogen koesteren bij een Duitse eindoverwinning, bezorgde de partij tijdens de eerste jaren een elan. Maar toen eind 1942 de Duitse kans op een eindzege nogal wat deuken opliep en het VNV bovendien geconfronteerd werd met een serieuze politieke concurrent binnen de collaboratie, begon de leegloop van de partij. Er zijn aanwijzingen dat die leegloop al in de loop van 1942 een aanvang nam. Uit een financieel document van het arrondissement Brussel blijkt dat er in augustus 1942 van de 1.197 VNV'ers die in aanmerking kwamen voor verplichte belasting, 185 niet betaalden omdat ze ontslag hadden genomen uit de partij en 28 omdat ze waren uitgesloten, samen meer dan één op vijf van op de lijst voorkomende leden[101].

Eindnoten:

93 NSGWO II, Archief VNV, 383. Met de hand geschreven tekst van de rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brussel, 18 maart 1941; KA, Dossier Karel Lambrechts, Bundel C. Notulen van het onderhoud van Karel Lambrechts met Werner Hellwig en Dr. Voss, 19 april 1941; Documenten Albert De Jonghe, TB opgesteld door *Oberfeldkommandant* von Claer, 18 maart 1941.

94 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

95 Het Limburgse VNV-kopstuk en kabinetschef van gouverneur Gerard Romsee kreeg alleen al in 1940 meer dan honderd vragen voor een baan, meestal van VNV'ers of van sympathisanten. Brouns kreeg ook van de Limburgse VNV-gewestleiders lijsten toegestuurd met de namen van de werkloze VNV'ers uit hun gewest: KA, Dossier Theo Brouns, Bundel III.

96 *VNV-Dienst*, maart 1941.

97 NSGWO II, Archief VNV, 23. Organisatorisch overzicht van het VNV, 17 december 1941.

98 NSGWO II, Archief VNV, 23. 'VNV (Vlämischer-National-Verband)', 17 december 1941.
99 ARA, KA, Bundel 943. Gedrukte rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brugge, 18 januari 1942.
100 ARA, KA, Bundel 943. Gedrukte rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brussel, 14 juni 1942.
101 ARA, KA, Bundel 937. 'Lijst van kwijtschriften VB te innen door de afdelingen', augustus 1942. Cf. infra, p. 485.

6.5 De financiële organisatie

Naarmate het VNV zich opwierp als een staatsdragende partij stegen de uitgaven. Niets wijst erop dat de partij kon rekenen op een aanzienlijke Duitse financële steun. Hoewel de VNV-leiding had geprobeerd de bezetter te bewegen tot een aanzienlijke financiële steun, moest ze haar werking grotendeels zelf bekostigen. Alleen indirect via de pers, de jeugdbeweging en de paramilitaire collaboratie kreeg het VNV van de bezetter geld toegeschoven[102]. In de eerste plaats werden de leden van de partij onder druk gezet om meer geld af te dragen aan de partij. Vanaf 1941 leidde dit tot een heuse financiële mobilisatie. Het zou een permanent en belangrijk onderdeel van de propaganda blijven tijdens de hele duur van de bezetting.

De leden werden niet alleen aangemaand maandelijks een contributie van 3 frank te betalen. Hen werd verzocht 'vrijwillige bijdrage' te betalen volgens hun inkomen. *VNV-Dienst* van februari 1941 beval dat alle leden die ervoor in aanmerking kwamen en die hun vrijwillige bijdrage nog niet hadden betaald, tijdens de eerstkomende vergadering 'dringend [moesten] aangemaand [worden] hun inschrijving en storting te doen volgens inkomen en mogelijkheden'. De vrijwillige bijdrage was bijna een verplichting en ze zou dat inderdaad ook spoedig worden. Vanaf oktober 1941 werd de regeling van een 'verplichte belasting' ingevoerd. De Dienst Financiën stelde per arrondissement lijsten op van de VNV-leden en het bedrag dat ze dienden te betalen. De lijsten werden samen met de kwitanties bezorgd aan de arrondissementele functionarissen die instonden voor de inning. Van de

onbetaalde kwitanties moest een lijst worden opgesteld met de reden van de niet-betaling. Het arrondissement kreeg van de centrale leiding 25% van de geïnde bedragen terugbetaald. Dat was de theorie. In de praktijk bleek de inning van de verplichte belasting niet van een leien dakje te lopen. De ingewikkelde administratie bemoeilijkte een vlotte inning. Sommige leden betaalden meteen voor een jaar, anderen per kwartaal, nog anderen maandelijks. De betaalde bedragen waren verschillend. Sommigen betaalden 300 frank per jaar, anderen 60 frank. 5 frank per maand was het minimum. Sommige leden betaalden minder dan verwacht. Anderen weigerden om allerlei redenen te betalen. De arrondissementen inden de belastingen traag of gedeeltelijk, veelal omdat de gewestelijke of plaatselijke leiders niet vlot meewerkten. Het gevolg was dat de centrale leiding aanmaningen tot afrekenen moest sturen. Uit enkele bewaard gebleven documenten van het arrondissement Brussel blijkt dat de inning en de afrekening van de verplichte belastingen bijzonder moeizaam verliep en dat uiteindelijk maar ca. 20% van de VNV-leden inderdaad betaalde[103]. Extrapoleert men de Brusselse cijfers voor het hele VNV dan zou de vrijwillige en verplichte belasting in 1941 ca. 400.000 frank hebben opgebracht. Op grond van dezelfde cijfers had de partij in 1942 uitzicht op ca. 533.000 frank verplichte belasting. Boven het bijna anderhalf miljoen frank aan contributie dat dat jaar verwacht kon worden, zou het VNV via de geldelijke bijdragen van zijn leden ca. twee miljoen frank ontvangen.

Wat stond daar tegenover aan uitgaven? De uitbouw van een hoofdkwartier in de Wetstraat en een administratief apparaat, de aanstelling van vrijgestelden en de propagandamachine kostten handen vol geld. Hoeveel precies is voorlopig niet vast te stellen omdat bijzonder weinig bronnen bewaard zijn gebleven die informatie bieden over de financiën van het VNV. In ieder geval, net als voor de oorlog bleef ook tijdens de bezetting het voluntarisme van het kader en van de militanten essentieel voor het functioneren van de partij. Alle functies tot op het niveau van gouwleider waren in principe onbezoldigd. Sommige kaderleden ontvingen niettemin een salaris omdat ze voltijds voor de partij werkten[104]. Het VNV kon ook blijven beschikken over een aantal parlementsleden dat zijn parlementaire vergoeding bleef ontvangen en die in principe beschouwd konden worden als voltijds vrijgestelden van de partij. Zowat de hele partijtop verkeerde in dat geval. Door de massale benoemingen van VNV'ers in allerlei bestuursorganen werden VNV-kaderleden door de Belgische overheid betaald terwijl ze een deel van hun tijd aan de partij mochten besteden.

Het bedrag dat de VNV-leiding maandelijks aan salarissen voor haar vrijgestelden moest betalen is niet te achterhalen. Noch over het aantal vrijgestelden noch over de uitbetaalde salarissen is informatie te vinden. Sporen van de kosten voor propaganda zijn al evenmin bekend. Men moet er wel rekening mee houden dat het VNV door de *Propaganda-Abteilung* werd vergoed voor de verspreiding van de brochures en pamfletten van de bezetter. Waarschijnlijk oversteeg deze vergoeding de werkelijke uitgaven zodat het VNV hiermee zijn eigen propaganda gedeeltelijk kon betalen.

Volk en Staat, voor de oorlog de grote financiële slokop, kon eindelijk zichzelf bedruipen. In zijn nieuwjaarstoespraak van 1942 tot het personeel verklaarde de directeur Karel Peeters dat 1941 het jaar van de financiële gezondmaking was geweest en dat 1942 het jaar van de expansie zou worden. In zijn toespraak van 1943 kon hij melden dat deze opzet gedeeltelijk was geslaagd. De cijfers waren gunstig zodat

zelfs een salarisverhoging kon worden doorgevoerd[105]. *Volk en Staat* kon wel blijven rekenen op de steun van de *Propaganda-Abteilung*. In 1941 kreeg de krant uit die bron 10.000 RM en in 1942 30.000 RM[106].

In een voor de bezetter bestemd document, opgesteld eind 1941, leest men dat het VNV zijn positie veroverde ‘met eigen karige middelen, daar het strijdend deel van het Vlaamse volk ook niet kapitaalkrachtig is’. Impliciet werd erop gewezen dat het VNV niet kon rekenen op financiële steun van de bezetter. Het houdt verband met een andere bemerking in

het document, nl. dat de DeVlag werd rechtgehouden 'door de miljoenen van de "Propaganda-Abteilung"'[107].

Het VNV heeft zo'n financiële steun nooit gekregen, maar het heeft wel geprobeerd die te verwerven. Eind 1941, ongeveer gelijktijdig met het voornoemde document, werd het Militaire Bestuur een 'Finanzierungsprogramm des VNV' overhandigd[108]. Het document begon met de bekentenis dat het VNV in menig opzicht tekort was geschoten. Daarvoor werden diverse redenen ingeroepen, o.m. de overgang van oppositiepartij naar bijna regeringspartij en het feit dat de partij voortdurend door andere Vlaamse organisaties werd aangevallen. Een andere belangrijke reden was het gebrek aan middelen om dynamischer te kunnen optreden. Om tot volle ontplooiing te kunnen komen en alert te kunnen optreden had het VNV meer middelen nodig. In de eerste plaats moest een 'Kanzlei des Leiters' worden uitgebouwd met 'erforderlichen [dus vrijgestelde] und Kompetenten Mitarbeitern'. De diensten van het algemeen secretariaat, de DM/ZB, het VNVV en de propagandaleider waren tot op het afdelingsniveau aan uitbreiding toe. Andere diensten moesten worden opgericht en uitgebouwd. Dat alles was maar mogelijk indien het VNV kon beschikken over een gesalarieerd kader vanaf het niveau van de arrondissementen en in de steden met meer dan 40.000 inwoners. Een gedetailleerd plan raamde de middelen die nodig waren voor een minimumorganisatie. Het kwam neer op 707.750 frank per maand. Daarnaast moest, volgens de raming, nog rekening worden gehouden met de kosten voor de eigenlijke propaganda: drukwerk, film, muziek, tentoonstellingen, uniformen, vlaggen, bijeenkomsten, een propagandabureau in het buitenland enz. Ook de kosten voor de contacten met andere organisaties waren niet meegerekend. Men mag dus stellen dat het VNV solliciteerde voor een financiële steun van minimum één miljoen per maand.

Eindnoten:

102 Cf. supra, p. 422; cf. infra, p. 501 en 485

103 ARA, KA, Bundel 937. Diverse 'Lijst[en] met kwijtschriften V.B. te innen door de afdelingen', januari-augustus 1942; Brieven van adjunct-inspecteur financiën R. Franck aan de arrondissementele financiënleider van Brussel Frans Van Gelder, 23 oktober 1941; 15 en 23 januari 1942.

104 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Verhoor van Theo Brouns, 5 februari 1945; KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Verhoor van Joris Dedullen, 20 februari 1945.

105 ARA, KA, Bundel 946. Tekst van de nieuwjaarsrede van Karel Peeters voor het personeel van *Volk en Staat*, 4 januari 1943.

106 E. De Bens, *De Belgische dagbladpers* [...], p. 208.

107 NSGWO II, Archief VNV, 23. 'VNV (Vlämischer-National-Verband)', 17 december 1941.

108 KA, Dossier Ernest Van den Berghe. 'Finanzierungsprogramm des VNV', [eind 1941]. Bij dit stuk hoort nog een 'Samengevatte nota voor de Leider'.

6.6 De nevenorganisaties

6.6.1 Van het Vlaams Nationaal Syndicaat en Arbeidsorde naar de Unie van Hand- en Geestesarbeiders

Al onmiddellijk na en misschien al tijdens de achttiendaagse veldtocht hervatte het VNS zijn activiteiten. De organisatie speelde een belangrijke rol in de allervroegste samenwerking tussen de bezetter en het VNV. Het VNS werd ingeschakeld om de voor de bezetter vitale sectoren van de Belgische economie en infrastructuur te behoeden voor sabotage. Victor Leemans, Karel Lambrechts en Marcel De Ridder, de top van Arbeidsorde/VNS, waren eind mei 1940 aanwezig op een vergadering waar de *Abwehr* ze verzocht vertrouwensmensen te leveren voor de strijd tegen sabotage[109]. Het VNS werkte inderdaad al vlug met de bezetting samen, o.m. door het opgeven van namen van voor de bezetter betrouwbare arbeiders, bedienden en kaderleden.
Activiteitsverslagen hierover werden opgesteld in het raam van de strijd van het VNV voor politieke erkenning. In diverse rapporten van o.m. VNS-leider Karel Lambrechts was er sprake van de verdiensten van zijn organisatie ten gerieve van de *Abwehr*.

In een circulaire van 26 maart 1941 vroeg Karel Lambrechts, alweer voor de Abwehr, aan de lokale leiders een zakelijk maar omstandig rapport over de activiteiten van Arbeidsorde/VNS[110]. Behalve uit de rapporten van Gent en Limburg waar reeds eind mei - begin juni werd samengewerkt met de bezetter, blijkt uit de rapporten dat het pas in de loop van de zomer tot samenwerking kwam[111]. Die rapporten tonen aan dat de tewerkstelling van 'strijdgenoten' de grootste zorg was van de lokale VNS-leiders. Met uitzondering van opnieuw de hierboven behandelde rapporten uit Gent en Limburg werd nauwelijks gewag gemaakt van de grote diensten die Arbeidsorde/VNS de bezetter daarmee bewees. Sommige VNS-leiders hadden er hard voor moeten knokken om hun 'strijdgenoten' een voorkeursbehandeling te laten genieten. Uit sommige rapporten blijkt dat de Duitse overheid ondanks

aandringen van de VNS-leider liever rechtstreeks werkte met de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Toezicht (NDAT). Vele aanwervingen waren slechts van korte duur. Dat was het geval voor herstellingswerken of bouwwerken die maar enkele maanden in beslag namen. Sommige verslaggevers signaleerden dat van de honderden arbeiders die ze aan werk konden helpen de meesten al terug ontslagen waren. Alles werd dan in het werk gesteld opdat degenen die konden blijven werken, VNV'ers waren. De meeste rapporten relativeren zeer sterk het beeld dat de VNV-leiding had gegeven van de inzet van het VNS. Ze bewijzen niettemin dat de VNV-leiding in de zomer van 1940 het bevel heeft gegeven om de volgelingen massaal in te schakelen in de economische en infrastructurele werken waaraan de bezetter prioriteit verleende. Deze verdienste gebruikte de VNV-leiding bij het politieke opbod. De VNS-leiding probeerde deze prestaties te verzilveren in haar strijd om het monopolie van de vakbondswerking.

Voor de oorlog was het VNS met zijn dertigduizend leden maar zeer bescheiden aanwezig op het sociale terrein. De verruimingsoperatie met de stichting van Arbeidsorde veranderde daar niet veel aan. Hoe bescheiden ook, in het zog van de politieke monopoliestrijd van het VNV eiste het VNS het alleenrecht op het sociale terrein. De verwachtingen waren hoog gespannen toen Victor Leemans, de gewezen leider van Arbeidsorde, onder druk van het Militaire Bestuur op 14 augustus 1940 door het Comité van de secretarissen-generaal werd aangewezen als secretaris-generaal voor Economische Zaken. Allicht onder de indruk van deze benoeming schreef VNS-leider Karel Lambrechts, die Leemans al op 20 juli 1940 opvolgde als leider van Arbeidsorde, op 15 augustus 1940 een nota over de rol die Arbeidsorde in de nieuw geordende samenleving moest worden toebedeeld[112]. Men moet er rekening mee houden dat de campagne voor de Volksbeweging toen aan de gang was. Lambrechts vroeg voor Arbeidsorde noch min noch meer de alleenheerschappij inzake de werknemersorganisatie. Hij klaagde het feit aan dat het Militaire Bestuur ondanks de bewezen diensten van Arbeidsorde, zijn fiat nog niet had gegeven voor een openlijke werking van Arbeidsorde. Lambrechts wees op het bezorgen aan de *Abwehr* van lijsten met vertrouwensmannen voor de inzet in de Belgische economie, op de samenwerking met de OT voor het leveren van arbeidskrachten voor België en Noord-Frankrijk en op de medewerking bij de werving van Vlaamse mijnwerkers voor Duitsland. Arbeidsorde had al het bewijs geleverd dat het spoedig representatief zou worden als het maar de nodige 'bewegingsvrijheid' kreeg. Het groepeerde immers arbeiders uit alle nijverheidstakken: Christene Textielcentrale, Vlaams Syndicaat van het Overheidspersoneel, Verbond van het Vlaams Rijkspersoneel, Landelijke Bedienden Centrale, Christelijke Bond van Beambten en Arbeiders in Openbare Diensten, Verbond van Vlaams Personeel der Openbare Besturen, Verbroedering der Vlaamse Financiebedienden van België en Verbroedering Hoofdtreinwachters. Voorts hadden volgens Lambrechts de Christelijke Diamantbewerkersbond en de Socialistische Centrale der Metaalbewerkers van Oost- en West-Vlaanderen hun toetreding in het vooruitzicht gesteld. De leiders van de laatstgenoemde organisaties moesten alleen nog hun bestuur trachten te overtuigen. Lambrechts onderstreepte echter dat de inschakeling niet gebeurde op grond van compromissen maar op een 'autoritaire manier': 'Het werd ondubbelzinnig aan de leiders van de verenigingen voorgehouden dat de leiding van Arbeidsorde [...] zou uitmaken wie van de leiders door Arbeidsorde zou gebruikt worden en op welke

plaats.’ Er werd ook duidelijk gesteld dat alleen diegenen in aanmerking kwamen die bruikbaar waren in een ‘nationaal-solidaristische orde’. Door de inschakeling van deze organisaties had Arbeidsorde ongeveer een kwart miljoen leden, aldus Lambrechts. Hoe langer er gewacht werd met de erkenning van Arbeidsorde, hoe moeilijker het zou worden. Immers, ‘de leiders der partijsyndicaten zullen kunnen ontwaken uit hun ontreddering’ en ze zouden doelmatiger hun ‘reorganisatiewerk’ kunnen voortzetten.

De nota van Lambrechts moet kritisch gelezen worden. Allereerst dient opgemerkt te worden dat Lambrechts het vrijwel uitsluitend over Arbeidsorde heeft. In het tweede deel van deze studie zagen we dat Arbeidsorde grotendeels een papieren constructie was met het VNS als feitelijke kern. Toen na het vertrek van Victor Leemans VNS-leider Karel Lambrechts ook leider van Arbeidsorde werd, verdween het theoretische onderscheid tussen beide organisaties. De algemene leiding van de organisatie bestond nu volledig uit de vooroorlogse bestuursleden van het VNS: naast Lambrechts maakten Marcel De Ridder en Jef Devroe er deel van uit. Zo was de symbiose compleet. In officiële documenten werd nu systematisch over Arbeidsorde gesproken. Dat neemt niet weg dat aan de basis het VNS voortleefde. In de hierboven genoemde rapporten schreven vrijwel alle auteurs over de activiteiten van het VNS, nauwelijks over Arbeidsorde.

Lambrechts beweerde in zijn nota dat Arbeidsorde al sinds een maand om officiële erkenning had gevraagd. In werkelijkheid had de organisatie bij monde van Victor Leemans vrijwel onmiddellijk na de capitulatie de toelating gevraagd aan de slag te mogen gaan. Het Militaire Bestuur liet echter weten dat op de komst van een Duitse specialist moest worden gewacht vooraleer enige beslissing kon worden genomen. Het antwoord was bepaald ontgoochelend voor Arbeidsorde. Eind juli wendde Leemans zich rechtstreeks tot Eggert Reeder[113]. Volgens Leemans was alleen Arbeidsorde opgewassen tegen de taak om de nieuwe ordening van het sociale, economische en culturele leven op Vlaams-nationale en Germaanse basis tot een goed einde te brengen. Arbeidsorde had zich altijd al verzet tegen de 'versplinterde partijvakbonden'. Hij vroeg de chef van het Militaire Bestuur Arbeidsorde de kans te geven haar idealen te realiseren. Net zoals voor Lambrechts betekende dat voor Leemans dat Arbeidsorde het volstrekte monopolie moest krijgen.

De bewering van Lambrechts dat Arbeidsorde in augustus 1940 kon rekenen op een kwart miljoen leden paste in de concurrentiestrijd tegen de traditionele vakbonden die opnieuw actief werden. Met 250.000 leden zou Arbeidsorde de traditionele bonden in Vlaanderen in de schaduw stellen. Met een dergelijk totaal scheefgetrokken beeld hoopte de leiding van Arbeidsorde de Duitse overheid te overtuigen. Het wijst veeleer op het feit dat Arbeidsorde de concurrentie van de grote vakbonden vreesde. In de politieke hervormingsplannen die in de zomer van 1940 niet van de lucht waren, werden talrijke blauwdrukken gemaakt voor de herschikking van de vakbonden. Het meest in het oog sprongen de acties van Hendrik De Man. Arbeidsorde was ten zeerste beducht voor wat zich als een machtig concurrent aandiende. Victor Leemans zag zich genoodzaakt herhaaldelijk bij het Militaire Bestuur te waarschuwen tegen De Man. Zijn plannen zouden tot een chaos leiden. Leemans pleitte voor de erkenning van een ten volle te vertrouwen leiding. Arbeidsorde bood niet alleen ideologisch de meeste waarborgen, het was ook de enige vitale organisatie. Dat werd bewezen door de 200.000 'nationaal bewuste Vlamingen' die er al lid van waren, aldus Leemans. Ook Staf De Clercq sprak over 200.000 leden van Arbeidsorde tijdens een rede in Brussel, 16 maart 1941[114].

Hoe kwam men tot respectievelijk 250.000 en 200.000 leden? Deze aantallen waren bluf en wensdromen. In feite was Arbeidsorde er in de zomer van 1940 alleen maar in geslaagd enkele kleinere bonden van Vlaams-nationalistische strekking op te slorpen. Lambrechts vernoemde er in zijn nota drie: het Vlaams Syndicaat van het

Overheidspersoneel, het Verbond van het Vlaams Rijkspersoneel en het Verbond van Vlaams Personeel der Openbare Besturen. Voorts sloten de Vlaamse leraarsvakbond Officieel Middelbaar Onderwijs en de onbetekenende Vlaamse Opvoedkundige Kring aan. Samen een 16.000-tal leden, althans volgens een berekening van Arbeidsorde zelf[115]. Geteld bij het vooroorlogse ledental van Arbeidsorde bracht dat het totaal aantal leden op 47.647. De sprong naar 200.000 of 250.000 wordt verklaard door de zogenaamde aansluiting van enkele belangrijke centrales van de Christelijke en Socialistische vakbond en van enkele onafhankelijke vakbonden.

In de zomer van 1940 werden besprekingen gevoerd tussen Arbeidsorde en diverse verantwoordelijke figuren uit de twee grote vakbonden. Het leidde tot een aantal vage afspraken en de voorlopige opname, eind juli 1940, van de katholiek Emiel Verheeke en de socialist Edgard Delvo in de leiding van Arbeidsorde.

Emiel Verheeke was de voorzitter van het sterke Centraal Verbond der Christelijke Textielcentrale van België dat 50.000 leden telde. Zijn overgang naar Arbeidsorde was inderdaad een feit, maar het is zeer te betwijfelen of Verheeke daarmee de gewestelijke verbonden van zijn vakbond engageerde. De overkomst van Verheeke naar Arbeidsorde was geen verrassing. Verheeke was al betrokken geweest bij de oprichting van Arbeidsorde in 1936. Hij onderhield contacten met Victor Leemans en andere leden van Arbeidsorde. Ook Antoon Wolfs, algemeen secretaris van de Christelijke Bond van Beambten en Arbeiders in Openbare Dienst, had voor de oorlog al contacten aangeknoopt met Arbeidsorde. Hij zou principieel in de toetreding van zijn organisatie hebben toegestemd. Hetzelfde zouden de algemeen secretaris van de Landelijke Bedienden Centrale, de voorzitter en de secretaris-penningmeester van de Christelijke Belgische Diamantbewerkerscentrale en algemeen secretaris van de Christelijke Centrale der Houtbewerkers en Bouwvakarbeiders hebben gedaan. Wouter Steenhaut komt tot de conclusie dat het beschikbare bronnenmateriaal het niet mogelijk maakt precies te achterhalen wat de zg. principiële toezegging van deze verantwoordelijke vakbondsmedewerkers inhield. Hij acht het niet onmogelijk dat ze om opportuniteitsredenen en misschien ook vanuit een zekere ideologische overtuiging, hadden toegezegd. Of ze daarmee ook hun organisaties engageerden is nog maar de vraag. Zeker is dat de contacten spoedig werden afgebroken. Het optreden van 'Mechelen' verhinderde elke samenwerking van christelijke werknemersorganisaties met Arbeidsorde. Op 11 september 1940 formuleerde kardinaal Van Roey ten overstaan van ACW-secretaris Paul-Willem Segers, die zich toen intensief met de onderhandelingen omtrent de vakbonden bezighield, een duidelijk veto: 'Gij moogt met het VNV niet onderhandelen [...] en wat de taktiek betreft, is het uitgesloten in de huidige omstandigheden openlijk met hen samen te werken, want het zou de afkeer van ons volk wekken'[116]. Uiteindelijk integreerde geen enkele christelijke organisatie in Arbeidsorde. Ook de organisatie van Emiel Verheeke trok zich uiteindelijk terug na oktober 1940.

Wat de aansluiting van socialistische centrales bij Arbeidsorde betreft, getuigt de nota van Lambrechts niet alleen van wensdromen, maar ook van een sterk staaltje blufpoker. De toetreding van Edgard Delvo tot het VNV en tot de voorlopige leiding van Arbeidsorde was het enige concrete feit. Delvo zat uit hoofde van zijn functie als secretaris van de Centrale voor Arbeidersopvoeding weliswaar in het Bureau van het Belgisch Vakverbond, maar hij stond niet aan het hoofd van een grote organisatie waarvan de leden eventueel in massa konden overkomen. De toetreding van Delvo werd in de VNV-propaganda sterk uitgebuit. Wouter Steenhaut merkt terecht op dat hij als 'paradepaard' fungeerde om aan te tonen dat het VNV aantrekkingskracht had op de socialisten. De invloed ervan op de socialistische vakbondsorganisaties was alvast uiterst miniem. Karel Lambrechts beweerde in zijn nota van 15 augustus 1940 dat Frans Longville, secretaris van de Centrale der Metaalbewerkers van Oost- en West-Vlaanderen, zich principieel akkoord had verklaard met Arbeidsorde. Lambrechts sprak over een 'pronkstuk' en dat was Longville zeker voor Arbeidsorde, aangezien zijn centrale meer dan 10.000 leden telde. Als hij al zijn voorkeur voor

Arbeidsorde had uitgesproken, dan zal het wel van korte duur zijn geweest. Longville trad toe tot het Nieuwe Belgische Vakverbond. Op 9 september 1940 noemde Victor Leemans hem al een 'onguur element'[117].

Ten slotte wees Lambrechts in zijn nota op de toetreding van enkele kleinere onafhankelijke vakbonden. Het Verbond van Tol- en Accijnsbedienden (2.800 leden) en de Verbroede-

ring Hoofdtreinwachters (150 leden) sloten inderdaad aan bij Arbeidsorde maar van hun integratie was geen sprake daar ze al spoedig de organisatie verlieten[118].

Wat blijft er nog over van het kwart miljoen leden waarover Arbeidsorde-leider Karel Lambrechts beweerde te beschikken? Als men de 47.647 leden van het VNS en de geïntegreerde Vlaams-nationalistische vakbonden overneemt en men telt er die van de twee onafhankelijke vakbonden en het Verbond der Christelijke Textielbewerkers bij, dan zou Arbeidsorde iets meer dan 100.000 leden hebben gehad. Zoals aangetoond was dit echter theorie. Dr. Voss, de leider van de binnen het Militaire Bestuur voor vakbondszaken bevoegde *Dienststelle Hellwig*, had geen boodschap had aan principiële toezeggingen. Hij hield in november 1940 ten aanzien van Arbeidsorde alleen rekening met de leden van het VNS en van de Vlaams-nationale vakbonden. Die hadden 60.000 à 70.000 leden, wat een zéér optimistische schatting is. Op 1 april schatte Lambrechts dat Arbeidsorde zo'n 50.000 leden had en toen hij een maand later het aantal leden opgaf dat werkelijk contributie betaalde, kwam de waarheid aan het licht. Arbeidsorde telde 6.000 betalende leden[119].

De nota van Karel Lambrechts is een uitstekende illustratie van de sfeer bij het VNV in de zomer van 1940 en van de groteske vormen die de greep naar de macht van die partij soms aannam. Arbeidsorde had wel een reuzehonger, een muis die gulzig een paar olifanten wou opslokken.

Arbeidsorde bleef obstinaat het monopolie op de vakbondswerving eisen, ook nadat de bezetter overging tot de stichting van de Unie van Hand- en Geestesarbeiders (UHGA). Zoals het VNV het politieke monopolie niet veroverde, zou ook Arbeidsorde door de bezetter niet worden erkend. Het was natuurlijk ondenkbaar dat een aan het VNV gebonden vereniging het monopolie zou krijgen op een zo essentieel domein van de samenleving, zonder dat het VNV zelf het politieke monopolie kreeg. Los van dit feit moet men constateren dat een eventuele monopolietoekenning aan Arbeidsorde volkomen zou indruisen tegen de belangrijkste opdracht van het Militaire Bestuur, nl. de handhaving van 'Ruhe und Ordnung'. Daartoe moest immers zo snel mogelijk een 'aktionsfähige' vakbondsstructuur worden opgezet. Arbeidsorde kwam daar niet voor in aanmerking omdat zij organisatorisch en technisch daarvoor niet in aanmerking kwam. De bezetter had bovendien geen enkele reden om Arbeidsorde een monopolie toe te kennen aangezien de grote vakbonden bereid bleken te werken volgens de Duitse instructies. Er was geen sprake van een vacuüm op het terrein van de vakbondswerking. Om al die redenen maakten de aanspraken van Arbeidsorde niet de minste kans. De bezetter wenste het beschikbaar vermogen van de grote vakbonden te handhaven en aan te wenden binnen het raam van de oorlogseconomie. Daartoe stuurde de *Dienststelle Hellwig* aan op de vorming van een eenheidsvakbond: de UHGA.

De liberale, katholieke en socialistische vakbond ontwikkelden zelf een plan voor de oprichting van een apolitieke Syndicale Unie der Belgische Arbeiders. Men moet dit plan zien in het licht van de ontmoeting met Hitler in Berchtesgaden van koning Leopold III. Deze gebeurtenis wekte opnieuw de hoop voor de erkenning van een min of meer zelfstandig Belgisch regime rondom de figuur van de koning. De Syndicale Unie kwam er trouwens onder sterke druk van het hof. Arbeidsorde werd van de Unie uitgesloten, o.m. omdat ze weigerde haar binding met het VNV op te

geven[120]. Arbeidsorde die altijd de politisering van de traditionele vakbonden had aangeklaagd, werd nu zelf als een gepolitiseerde organisatie gestigmatiseerd.

De uitsluiting van Arbeidsorde was voor de bezetter onaanvaardbaar. De vakbonden werden bij de voorbereiding van de UGHA gedwongen Arbeidsorde erbij te betrekken. Van de weeromstuit gingen ze nog sterker op het apolitieke karakter van een eenheidsvakbond hameren. De vastlegging van het apolitieke karakter in een principeverklaring zou uiteindelijk op 22 november 1940 leiden tot de oprichting van de UGHA. Ook Karel Lambrechts

had namens Arbeidsorde de principebeslissing aanvaard, maar pas nadat de *Dienststelle Hellwig* hem had verzekerd dat het slechts om een tactische zet ging, nodig om de andere participerende vakbonden te kunnen liquideren. Dr. Voss spiegelde voor dat een toetreding van Arbeidsorde noodzakelijk was om de 'Führungsanspruch' te versterken.

Met Karel Lambrechts en Marcel De Ridder beschikte Arbeidsorde over twee leden in het 'Comité der Acht' dat aan het hoofd stond van de UGHA. De voorzitter van de socialistische Belgische Transportarbeidersbond, Victor Grauls, werd voorzitter. De toetreding tot de UHGA betekende allerminst dat Arbeidsorde haar grote ambities opborg. In samenwerking met het VNV begon het eind 1940 een campagne om nieuwe kaderleden te vinden. VNV-informanten werden verzocht de namen van de waardevolle leiders van de andere vakbonden door te geven of van mensen die na een stoomcursus in aanmerking kwamen om in de vakbond een leidinggevende positie te bekleden. Bruikbaar waren degenen die positief stonden tegenover het VNV, tegenover Duitsland en het nationaal-socialisme. Victor Grauls ergerde zich daarover op 26 februari 1941, in het Comité der Acht. Het Comité besliste een officiële protestnota te zenden naar het VNV. Er werd nooit op geantwoord[121].

Integendeel, het VNV zou in zijn strijd om het politieke monopolie en onder druk van de opbodpolitiek zijn werving op alle terreinen opdrijven. Arbeidsorde was daar een onderdeel van. Arbeidsorde kon dus een beroep doen op de structuren van het VNV om aan propaganda te doen en te werven. Door de geprivilegieerde positie van het VNV kon Arbeidsorde bovendien rekenen op een bevoorrechte plaats bij de arbeidsbemiddeling. Dat was een doorn in het oog van de andere vakbonden die ledenverlies vreesden. We zagen hoe in de zomer van 1940 het VNS aan de bezetter 'betrouwbare' werknemers leverde. Deze samenwerking werd dus nu voortgezet. In februari 1941 kwam het in het Comité der Acht tot een rel toen was gebleken dat het spoorwegarsenaal in Mechelen op bevel van de Duitse overheid tweehonderd arbeiders had aangeworven die lid moesten zijn van Arbeidsorde. Lambrechts voerde aan dat het voor bepaalde aanwervingen gelegitimeerd was rekening te houden met de politieke gezindheid van de werknemers[122]. Hij bedoelde dat de leden van Arbeidsorde betrouwbare pionnen waren voor de bezetter en bij wie het niet opkwam sabotage te plegen.

De VNV-leider liet er in het openbaar geen twijfel over bestaan dat hij Arbeidsorde bleef beschouwen als een onderdeel van het VNV en dat alle leiders en leden van de organisatie aan hem onderworpen waren. In een redevoering in Brussel, 16 maart 1941, liet hij dit luid en duidelijk horen. Het was ook de rede waarin hij voor het eerst een militaire collaboratie van het VNV met de bezetter in het vooruitzicht stelde. Karel Lambrechts zat de volksvergadering voor. In het Comité der Acht werd hij op 19 maart aangevallen vanwege de uitlatingen van De Clercq. Met de verklaring van ondergeschiktheid aan het VNV pleegde Arbeidsorde woordbreuk tegenover de principebeslissing van politieke ongebondenheid. De uitlatingen van de VNV-leider over een luchtafweereenheid tegen Engeland kwetsten de gevoelens van de bevolking en dat straalde af op de UHGA door de aanwezigheid van Karel Lambrechts[123].

Het incident was een welkome aanleiding voor het ACV om de strategische terugtocht aan te vatten. ACV-secretaris August Cool liet weten dat het ACV niet langer

wenste mee te werken aan de fusie van de centrales. De UHGA moest een federatieve structuur blijven en de deelnemende vakbonden moesten hun onafhankelijkheid kunnen bewaren. Het Nieuwe Belgische Vakverbond beperkte zich tot protest bij het Militaire Bestuur[124]. Arbeidsorde van haar kant bleef hameren op haar afhankelijkheid van het VNV én tegen de andere vakbonden én tegen het Militaire Bestuur. In een nota voor Eggert Reeder, 8 april 1941, werd betoogd dat Arbeidsorde geen fusie wenste die een verwijdering van het VNV betekende.

De *Dienststelle Hellwig* en met name Dr. Voss moest enerzijds rekening houden met de bevoorrechte positie van het VNV en anderzijds met het feit dat Arbeidsorde geen valabele basis vormde voor de UHGA. Hij mocht de andere bonden dus niet al te zeer bruuskeren

door Arbeidsorde een bevoorrechte positie toe te kennen. Toen in april 1941 aan de verschillende vakbonden een Duitse ‘Beobachter’ werd toegevoegd om erop toe te zien of hun houding ten opzichte van de UHGA wel correct was, ontsnapte Arbeidsorde evenmin, ondanks protest, aan zo'n waakhond[125]. Voss was er niet mee opgezet dat Arbeidsorde boven zijn hoofd erkenning trachtte te verkrijgen. Op 7 mei 1941 zei hij aan Lambrechts dat hij niet zou dulden dat Arbeidsorde met andere Duitse diensten zou onderhandelen over de ‘Wirtschaftfrage’, eraan toevoegend dat hij uiteraard niet Reeder bedoelde[126]. Toch was het precies de demarche die Arbeidsorde bij de chef van Militaire Bestuur deed die Voss zuur opbrak. Hij drukte Lambrechts met de neus op de feiten. Hij vroeg hem of hij nu werkelijk kon menen dat Arbeidsorde klaat was om de macht in de UHGA over te nemen. Lambrechts antwoordde dat hij liever zou wachten totdat de conjunctuur voor de arbeiders beter was, maar dat hij bereid was onmiddellijk de leiding te nemen als hem dat zou worden gevraagd. Voss, die op de hoogte was dat Arbeidsorde toen nauwelijks 6.000 betalende leden telde, merkte op dat zoiets de dood van Arbeidsorde zou betekenen. Lambrechts repliceerde dat voor de man in de straat Arbeidsorde sowieso al de verantwoordelijkheid droeg.

Het VNV bleef het monopolie van Arbeidsorde opeisen, hoe zwak die organisatie ook was. Op de Algemene Raad van 3 mei 1941 stelde Staf De Clercq het failliet van de UHGA vast. Dat was de schuld van de ontwerpers van de organisatie. De UHGA had niets bereikt en de vooruitzichten tot eenheid waren er niet op verbeterd. De VNV-leider verklaarde dat de UHGA spoedig onder leiding van een VNV'er zou worden geplaatst[127]. Wellicht verwees De Clercq naar het feit dat de VNV'er Jan Haesaerts in april 1941 werd gepolst om op een later tijdstip de leiding van de UHGA op zich te nemen[128].

Als het VNV er niet in slaagde het monopolie van Arbeidsorde door te drukken, zou het proberen de UHGA in zijn macht te krijgen. Tot op zekere hoogte genoot de partij hierbij de steun van Dr. Voss. De *Dienststelle Hellwig* probeerde o.m. door structuurwijzigingen en een doelbewuste personeelspolitiek de macht van de traditionele vakbonden in de UHGA te breken. Het VNV kon als bevoorrechte politieke partner van het Militaire Bestuur van deze strategie profiteren. Het sluitstuk van de hele operatie was nl. de benoeming van Edgard Delvo als hoofd van de UHGA.

Al in juni 1941 ondergroef de *Dienststelle Hellwig* de positie van de UHGA-voorzitter Victor Grauls door aan te sturen op de vorming van een Bureau dat naast het ‘Comité van Acht’ zou komen. Het Bureau zou bezet worden door politiek betrouwbare figuren. Zo werd als secretaris-generaal voor Vlaanderen de VNV'er Marcel De Ridder benoemd. Marcel De Ridder werd omstreeks dezelfde tijd leider van Arbeidsorde nadat Karel Lambrechts naar Duitsland was vertrokken om er de VNV-werking onder Vlaamse arbeiders te organiseren. Lambrechts' plaats in het ‘Comité van Acht’ werd ingenomen door Edgard Delvo, die toen lid was van de Raad van Leiding van het VNV. Zijn partijpolitieke binding was voor iedereen zichtbaar. Zijn aanstelling leidde tot felle protesten bij de socialistische vakbondsleiders in de UHGA. Niettemin bleef Delvo's benoeming gehandhaafd. Delvo had herhaaldelijk in de pers de mening verkondigd dat de UHGA maar een tussenstap was naar de oprichting van een ‘Arbeidsfront’, zoals dat in Duitsland functioneerde. Zijn benoeming als leider van de UHGA greep plaats op het moment dat de Eenheidsbeweging-VNV werd opgericht. De andere leden van de UHGA konden terecht

vrezen dat de benoeming van Delvo paste in het raam van een machtsgreep van het VNV.

Een essentieel onderdeel in de plannen van de *Dienststelle Hellwig* was de centralisering van de vakbondscentrales met het oog op de effectieve eenmaking. Het plan stuitte op veel weerstand, niet alleen bij de traditionele bonden maar ook bij Arbeidsorde. De VNV-leiding ging er vanuit dat ze uiteindelijk ook het vakbondsterrein zou controleren en dat Arbeidsorde de toekomstige eenheidsorganisatie zou worden. Alleen de belofte dat Arbeidsorde in

een eenheidsvakbond geleidelijk de macht zou kunnen veroveren, deed de VNV-leiding instemmen met een versmelting van de centrales.

Op 18 oktober 1941 werd een reorganisatieplan doorgevoerd dat erop gericht was de centrales definitief van hun macht te beroven en die macht bij zg. centrale Unieorganen of Gewestelijke Interprofessionele Bureaus te brengen. De UHGA kreeg een aantal diensten waarvan de effectieve leiding voor Vlaanderen bij secretaris-generaal Marcel De Ridder lag. Er werden voorts vijftien eenheidscentrales opgericht. De aanwezigheid van leden van Arbeidsorde in de leidinggevende centrales was niet zeer groot. Alleen in de Centrale Rijkspersoneel nestelden zich leden van Arbeidsorde op de leidinggevende posities van drie afdelingen. Dat Arbeidsorde niet méér functies opeiste, had wellicht te maken met het feit dat de macht van de centrales volledig was uitgehold ten voordele van de centrale diensten van de UHGA en de Interprofessionele Bureaus. Bovendien had Marcel De Ridder door zijn functie van secretaris-generaal controle en beslissingsmacht over de centrales. Bij de personeelsbezetting van de arrondissementeel georganiseerde Interprofessionele Bureaus was Arbeidsorde wél van de partij. De helft van de Bureaus werd geleid door een lid van Arbeidsorde. Op lagere echelons kwamen evenzeer onevenredig veel leden van Arbeidsorde voor.

Toen deze structuurwijziging omstreeks de jaarwisseling haar beslag had gekregen, was het lot van de oude vakbonden bezegeld. Ook Arbeidsorde hield effectief op te bestaan maar had zich in de UHGA een grote macht weten toe te eigenen.

Als gevolg van de operationalisering van de UHGA werd in februari 1942 het ‘Comité van Acht’ vervangen door een directorium met zeven leden. Edgard Delvo was uit het nieuwe orgaan verdwenen. Marcel De Ridder kreeg nu het gezelschap van Albert Bijtebier. Deze gewezen secretaris van de BWP in Brussel had zijn lidmaatschap van het VNV aangevraagd. Het verdwijnen van Edgard Delvo was overigens maar tijdelijk. Al in maart voerde hij gesprekken met Dr. Voss over hoe hij met de minste weerstand kon worden benoemd tot de nieuwe leider van de UHGA. Bij de installatie van het directorium had Voss trouwens gewezen op het tijdelijk karakter van het nieuwe bestuursorgaan en op de spoedige aanstelling van een ‘neue Autorität’. Het is duidelijk dat hij toen al dacht aan de benoeming van Edgard Delvo. Voss vroeg Delvo ontslag te nemen uit de Raad van Leiding van het VNV alvorens hij zou worden aangesteld als leider van de UHGA. Voss motiveerde deze voorwaarde met de argumentatie dat hij de UHGA ‘unpolitisch’ wilde houden, waarmee hij doelde op de strijd tussen het VNV en de DeVlag die toen in alle hevigheid woedde. Na overleg met Staf De Clercq aanvaardde Edgard Delvo.

Behalve de memoires van Edgard Delvo zelf zijn er weinig bronnen over de voorafgaande besprekingen in de schoot van de VNV-leiding over de aanstelling van de nieuwe UHGA-leider. Delvo beweerde dat Staf De Clercq akkoord ging met de door Voss gestelde voorwaarde. Volgens Delvo deed hij het omdat hij vreesde dat anders de post zou worden ingenomen door de DeVlag. De Clercq zou eraan hebben toegevoegd dat Delvo toch nog de vergaderingen van de Raad van Leiding kon bijwonen. Dat gebeurde echter niet[129].

Het is duidelijk dat Voss precies Delvo verkoos omdat hij aanvaardbaar was voor de DeVlag/SS. In de Raad van Leiding was Delvo een pleitbezorger geweest van een akkoord met de SS en tot eind 1941 trachtte hij de onderhandelingen tussen het VNV en de SS uit het slop te halen. Delvo werd naar alle waarschijnlijkheid in maart 1942

lid van de DeVlag[130]. Bij de SS-leiding in Berlijn genoot hij als een van de weinige VNV-leiders krediet. Dat Voss dit uiterst belangrijk vond, blijkt uit het feit dat hij in het directorium alleen Jozef De Ridder vooraf inlichtte over de aanstelling van Delvo. Jozef De Ridder had als ACV-commissaris zitting in de leiding van de UHGA. Hij was lid geworden van de DeVlag en de Vlaamse SS en moet beschouwd worden als SS-pion binnen de UHGA. Voss verzekerde Jozef De Ridder dat Delvo zeker niet als een verlengstuk van het VNV mocht worden beschouwd. Voss was tij-

dens zijn gesprekken met Delvo tot de overtuiging gekomen dat die op essentiële punten afweek van de doelstellingen van het VNV.

Op 28 maart 1942 meldde Dr. Voss op een vergadering van het directorium dat Victor Grauls zou worden vervangen door Edgard Delvo. Grauls was volgens Voss niet in zijn opdracht geslaagd en diende te worden vervangen. Hij liet ondubbelzinnig verstaan dat de aanstelling van Delvo een 'Diktat' was. Nadat Voss de vergadering had verlaten kwam Delvo aan het woord. Hij verklaarde dat hij de UHGA partijpolitiek neutraal zou houden. Het betekende volgens hem in geen geval dat de UHGA geen standpunt zou mogen innemen over de herordening van een Europese samenleving na de Duitse overwinning. Iedereen die aan de UHGA wilde meewerken, schaarde zich achter de nieuwe ordening en dus achter Duitsland en zijn oorlogsdoeleinden. Het was een interne afspraak, niet bestemd voor de propaganda. Niettemin zond de kersverse leider van de UHGA onmiddellijk een circulaire naar de kaders van zijn organisatie waarin hij de Duitse overwinning als noodzakelijke voorwaarde stelde voor de opbouw van de nieuwe sociale orde.

De benoeming van Edgard Delvo leidde tot een protestbrief van Hendrik De Man. Voor de gewezen BWP-voorzitter was het ontslag van Victor Grauls de laatste in een hele reeks bittere mislukkingen. In feite had De Man al in november 1941 zijn politiek failliet toegegeven door zich in vrijwillige ballingschap terug te trekken in de Haute Savoie. Toch meende hij naar aanleiding van de benoeming van Edgard Delvo nog een protestbrief te moeten sturen aan Dr. Voss en deze brief in beperkte kring te verspreiden. Het was zijn laatste openlijke politieke daad tijdens de bezetting. De Man klaagde de benoeming van Delvo aan als de doodsteek voor de politieke neutraliteit van de UHGA. Nu werd duidelijk dat de 'politieke minderheidsstrekking' - zo noemde De Man het VNV eufemistisch - ondanks alles werd gesteund door de *Dienststelle Hellwig*. De Man suggereerde dat hijzelf nu bij zijn volgelingen alle krediet had verspeeld. Hij kon van geen nut meer zijn en zou zich geheel terugtrekken. Niettemin riep De Man zijn volgelingen in de UHGA nog op om op post te blijven. De benoeming van Delvo leidde niettemin tot het ontslag van enkele kaderleden en een aantal leden van de UHGA.

De directoriumleden bleven op post. Ze aanvaardden allen de aanstelling van Delvo. Daarmee werd het VNV de sterkste groep. De partij leverde immers niet alleen de leider van een nu strikt autoritair gestructureerde organisatie, ze vormde met drie leden de sterkste groep in de leiding. Maar alles hing af van de nieuwe leider en zijn loyauteit ten opzichte van de partij. Zolang Staf De Clercq leider was van het VNV liet de houding van Delvo niets te wensen over. Hij toonde zich geregeld op VNV-manifestaties en er waren geen spanningen met de VNV-leiding. Het VNV van zijn kant steunde de UHGA propagandistisch, zij het dat er soms kritiek te horen was. *VNV-Dienst* van juli 1942 schreef bijv. dat de toenmalige stand van zaken in de UHGA niet bevredigend was. Kritiek moest echter achterwege blijven zolang het VNV niet zelf een ernstige poging had ondernomen om 'inhoud en ziel' aan de UHGA te geven door 'de toevoer van waardevolle arbeiders'. 'Alleen wij kunnen in Vlaanderen die mensen leveren. [...] Wij hebben honderden kameraden die vroeger in het VNS en in Arbeidsorde gestaan hebben en die op dit ogenblik nog niet actief deel nemen aan de werking van de Unie. [...] Ze moeten aangesproken worden om militant in de Unie te worden, dan bestaat er een kans dat de Unie wat wordt.' Impliciet blijkt daaruit dat het VNV niet bijzonder veel tot de UHGA had bijgedragen. De wil tot

medewerking was wel aanwezig. Toen Elias leider werd zou de relatie tussen het VNV en de UHGA problematischer worden.

6.6.2 Van het Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond naar de Nationaalsocialistische Jeugd in Vlaanderen

VNV-leider Staf De Clercq nam in de zomer 1940 zelf het initiatief om de werking van het AVNJ opnieuw op te starten. AVNJ-leider Edgar Lehembre werd in mei 1940 weggevoerd naar Frankrijk. Hij zou pas in augustus 1940 terugkeren. Staf De Clercq stelde midden juli 1940 de Antwerpse advocaat Frans Dillen aan als waarnemend 'Diets Jeugdleider'[131]. Dillen was net voor de oorlog algemeen secretaris geworden van het AVNJ. Men kan vermoeden dat de benoeming van Dillen werd beslist toen Staf De Clercq in Antwerpen onderhandelde over het opnieuw uitgeven van *Volk en Staat*. Dillen lag samen met Jan Brans en Lode Claes aan de basis van het opnieuw uitgeven. Waarschijnlijk wilde De Clercq er geen gras over laten groeien omdat hij ook op dit terrein kapers op de kust vreesde. Men denkt hierbij in de eerste plaats aan de ontslagen AVNJ-leider Hilaire Gravez.

Dillen belegde op 28 juli 1940 in Antwerpen een vergadering voor de AVNJ-leiding en gaf de opdracht de werking met alle kracht aan te vatten. In *Volk en Staat* verschenen eind juli de eerste berichten over de AVNJ-werking in de regio's. Na zijn terugkeer uit Frankrijk nam Edgar Lehembre de leiding van het AVNJ weer op zich. Dillen nam het AVNJ-secretariaat waar tot december 1940 toen hij ontslag nam en aansloot bij de Vlaamse SS.

Net zoals het VNV eiste het AVNJ het monopolie op zijn terrein. Voorlopig poogde de AVNJ-leiding, daarin gesteund door de VNV-leiding andere jeugdbewegingen op te slorpen. Edgar Lehembre kon al op het eind van de zomer 1940 de toetreding van het DJV tot het AVNJ melden. Wellicht werd de basis hiervoor gelegd in de Franse gevangeniskampen waar DJV-leider Edgar Boonen het lot deelde van Edgar Lehembre. Eind augustus verspreidde de AVNJ-leider een circulaire waarin de fusie van het DJV met het AVNJ werd gemeld. De plaatselijke afdelingen moesten samenwerken[132]. Midden september '40 hadden de eerste gezamenlijke vergaderingen plaats en op 29 september volgde een gezamenlijk communiqué van Lehembre en Boonen. In beginsel werd tussen hun organisaties de eenheid tot stand gebracht. De effectieve fusie zou echter nog een hele tijd op zich laten wachten. De fusie met het DJV moest het bewijs leveren van de wil tot eenheid bij de Vlaams-nationale jeugd. In *Volk en Staat* verscheen al sinds augustus een hele reeks beschouwingen over de organisatie van de Vlaamse jeugd. De leidende rol van het AVNJ werd er in beklemtoond en de andere 'gepolitiseerde' jeugdbewegingen moesten het ontgelden. Opvallend is dat het Vlaams Verbond van Katholieke Scouts (VVKS) werd gespaard. Het AVNJ kon de hoop koesteren om het relatief onafhankelijke VVKS op te slorpen. Verbondscommissaris Maurits Van Haegendoren publiceerde op 16 november 1940 een artikel in *Nieuw Vlaanderen* waarin hij pleitte voor het samenbrengen van jongens uit verschillende standen in één jeugdbeweging[133].

Het AVNJ was niet de enige jeugdbeweging die pretendeerde het centrum te zijn van een concentratie. Ook vanuit het Jong-Dinaso gingen stemmen op waarbij o.m. Katholieke Actie-groepen waren betrokken[134]. Staf De Clercq zag zich eind 1940 genoodzaakt herhaaldelijk van leer te trekken tegen de Belgische bisschoppen die volgens hem het AVNJ de oorlog verklaarden door de leden ervan de toegang tot de colleges te weigeren[135].

In het begin van 1941 kreeg het AVNJ af te rekenen met concurrentie vanuit de Vlaamse SS. Al in de zomer van 1940 waren er in het zog van de talrijke Grootduitse partijtjes ook wel enkele jeugdbewegingen ontstaan, die al evenmin ernstig waren te nemen. Eind 1940 nam Alfons Wachtelaer de leiding over van de NSVAP. Enkele weken later integreerde hij deze partij in de Algemene-SS Vlaanderen. Wachtelaer verkondigde dit nieuws zelf in een artikel in *De SS-Man*, 24 januari 1941, waarbij hij tevens zijn bijzondere belangstelling voor de jeugdwerking liet blijken. Het is duidelijk dat Wachtelaer ambities had om een door de SS gepa-

troneerde jeugdbeweging te leiden. Eggert Reeder schreef in zijn activiteitsverslag over januari 1941 dat Wachtelaer zich in Duitsland bevond als gast van de *Reichsjugendführung* om er 'die deutschen Grundsätzen über Jugend Erziehung und [...] die deutschen Jugendorganisationen' te leren kennen. De volslagen onbekende Alfons Wachtelaer werd volgens Reeder door velen als 'geeigneter Führer für eine NS-flämische Jugend angesehen'[136].

De VNV-leiding zal wel beseft hebben dat ze op haar hoede moest zijn voor Wachtelaer die in zijn bovengenoemde artikel in *De SS-Man* zijn afkeer voor het 'pseudo-nationalistische' VNV niet verborgen had.

Terug in Vlaanderen richtte Wachtelaer de 'Vlaamse Jeugd' op. In maart 1941 startte de nieuwe jeugdbeweging haar werking. Wachtelaer verspreidde enkele pamfletten waarin hij als 'Jeugdleider' de nieuwe organisatie voorstelde[137]. De 'Vlaamse Jeugd' was nodig omdat geen enkele Vlaamse jeugdbeweging politiek onafhankelijk was. De Vlaamse Jeugd had alle partijpolitiek de rug toe gekeerd en wilde een eind maken aan de versplintering van de jeugdbeweging. De Vlaamse Jeugd zou de ene grote jeugdbeweging worden die naast gezin en school de jeugd zou opvoeden.

Staf De Clercq sloeg terug tijdens een redevoering in Brussel, 16 maart 1941. Hij reageerde schamper op het initiatief van 'die jonge man die zich zelf tot Jeugdleider had gepromoveerd'. Hij beklemtoonde dat het AVNJ net zoals de Zwarte Brigade, het VNVV en Arbeidsorde een onderdeel was van het VNV, dé nationaal-socialistische beweging in Vlaanderen. Het AVNJ werkte zelfstandig en was alleen via zijn leider verantwoording verschuldigd aan de 'Leider van de Nationaal-Socialistische Beweging die vooralsnog de Leider is van het VNV'.

Op dat moment waren achter de schermen de onderhandelingen al begonnen in verband met het optreden van de Vlaamse Jeugd. De Clercq wist dat Wachtelaer wel degelijk steun kreeg van Duitse zijde. Wellicht verwoordde Reimond Tollenaere op de bovengenoemde volksvergadering de gemoederen getrouwer, toen hij waarschuwde dat elke nieuwe 'vechtmachine' die tegen het VNV werd opgericht, onverbiddelijk zou worden bestreden. Krasse taal die niet verhinderde dat Edgar Lehembre onder druk van de pas in België gearriveerde gevolmachtigde van de *Reichsjugendführung*, zich verplicht zag te onderhandelen met Wachtelaer. *HJ-Oberbannführer* Rudolf Hemesath werd in februari 1941 door de *Reichsjugendführung* naar België gestuurd om er onder de hoede van het Militaire Bestuur zich in te laten met de jeugdwerking[138]. Hemesath nam onmiddellijk contact op met verscheidene Vlamingen, o.m. ook met Edgar Lehembre. Op 12 maart 1941 schreef de AVNJ-leider aan Hemesath dat hij het bijzonder onaangenaam vond te moeten onderhandelen met Wachtelaer wiens organisatie 'ein völlig erfolgloses Abenteuer' was[139]. In verschillende brieven beklaagde hij zich over het arrogante optreden van de Vlaamse Jeugd. Ook Staf De Clercq nam contact op met Hemesath. De VNV-leider liet er geen twijfel over bestaan dat wat hem betrof het AVNJ erkend moest worden als de kern van een eenheidsorganisatie[140]. Op 8 april 1941 gaf Lehembre aan Hemesath zijn visie over de toestand en de mogelijkheden van het AVNJ en van een aantal andere jeugdbewegingen. Het DJV betekende buiten 'enkele zeer degelijke personen' niet veel meer. Daaruit blijkt dat de fusie tussen AVNJ en DJV nog altijd niet was voltrokken. Het Jong-Dinaso telde slechts enkele 'goed gedrilde groepen' en 'een

groep leidende elementen van eerste rang'. Het AVNJ betekende echter heel wat meer. Lehembre wees op de toetreding van Dis Verstraete van de Vlaamse Jeugdherbergcentrale, Edgar Wauters en Eugène Verstraete van het Vlaams Instituut voor Volkskunst (VIVO) tot de Verbondstaad van het AVNJ. Alle drie waren ze in augustus 1940 toegetreden tot de Volksbeweging en meteen ook tot het AVNJ. Het AVNJ onderhield goede betrekkingen met het Jong-Dinaso, het DJV en met leiders van 'niet-verpolitiekte of geklerikaliseerde groepen'. Het lijdt geen twijfel dat Lehembre hier naar Maurits Van Haegendoren verwees. Over de andere machtige katholieke jeugdbewegingen zweeg hij. Zijn oordeel over de initiatieven van Michel Tommelein

was negatief: deze socialistische groep had geen leiders, geen organisatie en geen volgelingen, aldus Lehembre. Zijn oordeel over de Vlaamse Jeugd was niet gemilderd. Wachtelaer had niet het formaat van een jeugdleider en de Vlaamse Jeugd kon maar bogen op een schijnsucces. Zijn conclusie was bijzonder duidelijk: 'Alleen het AVNJ kan de kern zijn waarrond de eenheid ontstaat.' Het AVNJ wenste zijn band met het VNV niet op te geven en verwierp ook het idee van een mantelorganisatie. Lehembre liet dus bijzonder weinig onderhandelingsruimte[141].

Het AVNJ stelde zich niet alleen achter de schermen bijzonder zelfzeker op. Op de bijeenkomst in Mechelen onderstreepte gouwleider Debroey in aanwezigheid van Staf De Clercq dat het AVNJ trouw bleef aan het VNV van wie het nooit zou scheiden[142]. Volgens het verslag in *Volk en Staat* verklaarde Staf De Clercq dat de 'experimenten' die plaatsvonden alleen tot doel hadden de sterkte van het VNV en van het AVNJ te testen. De onaantastbaarheid van de beweging was bewezen, aldus De Clercq. Volgens een rapport van de Sipo-SD zou de VNV-leider eraan toegevoegd hebben dat het uitgesloten was in Vlaanderen een jeugdbeweging op te richten die zich onafhankelijk opstelde tegenover het VNV[143]. Rudolf Hemesath informeerde herhaaldelijk zijn superieuren in Berlijn over de onhandelbaarheid van het VNV en zijn jeugdbeweging, waardoor de vorming van een eenheidsjeugdbeweging werd bemoeilijkt.

Op de Algemene Raad van 3 mei 1941 verklaarde de VNV-leider aan het VNV-kader dat hij inzake de jeugdbeweging steeds op het dubbele standpunt was blijven staan '1) dat de jeugd en de jeugdorganisatie een deel was van het geheel en geen afzonderlijk iets; 2) dat de eenheid van de jeugdbeweging diende te gebeuren in en rond het AVNJ, de jeugdformatie van het VNV waarrond de politieke eenheid zich moet voltrekken.' Het pleit over het jeugdvraagstuk was nog niet gewonnen. Nieuwe voorstellen lagen ter tafel. Staf De Clercq verzekerde dat ze alleen in overweging zouden worden genomen indien ze geen afbreuk deden aan de eenheid van de beweging[144].

Op 8 mei 1940 meldde Rudolf Hemesath aan het *Auslandsamt der Hitlerjugend* in Berlijn dat Reeder op zijn aandringen het VNV en het AVNJ tot 'rede' had gebracht. Staf De Clercq zou zich akkoord verklaard hebben met de voorstellen van Hemesath die erin voorzagen dat het AVNJ zich zou losmaken van de partij, waarna de drie 'brauchbaren, völkischen' jeugdbewegingen een nieuwe onafhankelijke jeugdbeweging zouden vormen. Met deze groepen bedoelde Hemesath het AVNJ, de Vlaamse Jeugd en het VVKS[145].

Twee dagen later werd de Eenheidsbeweging-VNV gesticht met als gevolg dat het AVNJ het Jong-Dinaso en de Rex-Jeugd in Vlaanderen opslorpte. Ook het DJV zou zich nu definitief aansluiten[146]. De taak die Hemesath zich had voorgenomen, nl. het losweken van het AVNJ uit het VNV werd er niet eenvoudiger op.

De Vlaamse Jeugd bleef zich stug beschouwen als de eenheidsorganisatie. In de Sipo-SD-berichten over de organisatie is echter duidelijk te merken dat de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV twijfel deed ontstaan. 'Man betont', aldus het verslag van 30 mei 1941, 'daß für die Vlaamse Jeugd, falls sich die Lage in Richtung auf die Einheitsbewegung veränderen sollte, in jedem Falle nur eine Auflösung unter gleichzeitigen Abkehr aller Mitglieder von der Politik in Frage kommen könnte.'[147]

Achter de schermen gingen de onderhandelingen echter voort. Op 16 juni meldde de Sipo-SD dat Lehembre, Wachtelaer en Van Haegendoren een week voordien naar

Berlijn waren gereisd. Dat was het gevolg van het bereikte compromis. Er zou een nieuwe jeugdbeweging worden opgericht met Lehembre als leider en Wachtelaer als adjunct. De organisatie zou niet meer afhankelijk zijn van het VNV[148]. Het is uitgesloten dat het VNV dit zou hebben toegezegd. Wat het compromis werkelijk inhield, leert mogelijk een 'voorstel tot overeenkomst tussen Vlaamse Jeugd en AVNJ' van 31 mei 1941[149]. Het waren de grondslagen van een akkoord dat onderhandeld werd door Edgar Lehembre en Reimond Tollenaere enerzijds,

Rudolf Hemesath anderzijds. Merkwaardig genoeg trad volgens het document, dat duidelijk een VNV-strekking had, Hemesath op namens de Vlaamse Jeugd. Vlaamse Jeugd en AVNJ zouden toetreden tot een nieuw te vormen jeugdbeweging: de Vlaams Nationaal-Socialistische Jeugd. Deze beweging zou het gezag van de VNV-leider erkennen en als gevolg daarvan zal 'elke strijd tegen het VNV of elke poging om een eigen politiek te voeren, onafhankelijk van de algemene politiek van het VNV worden geweerd. [...] [De] erkenning van het gezag van Staf De Clercq brengt mede dat bij volksvergaderingen de Vlaams Nationaal-Socialistische jeugd naast het VNV zal optreden wanneer de Algemeen Leider van het VNV zulks wenst.' De verhouding tussen de organisatie en het VNV zou worden herzien 'wanneer de aangevraagde naamsverandering van het VNV zal toegestaan zijn'. Met de naamsverandering werd duidelijk de erkenning van het VNV als dé nationaal-socialistische beweging van Vlaanderen bedoeld en waarvan de jeugdbeweging integraal deel zou uitmaken. Mogelijk interpreteerde Hemesath het opgaan van het AVNJ in een nieuwe jeugdbeweging als een eerste stap in het terugdringen van de VNV-invloed.

Hoe de verdere besprekingen verliepen en wat de reis naar Berlijn van de drie genoemde jeugdleiders opleverde is niet bekend. Het kwam in ieder geval in de loop van de maand juni tot een akkoord tussen de Vlaamse Jeugd en het AVNJ. Hemesath informeerde op 3 juli 1941 de *Propaganda-Abreilung Belgien* dat hij erin geslaagd was alle Vlaamse jeugdbewegingen, uitgezonderd 'die rein kirchliche' in een 'Nationalsozialistische Jugend Flandern' samen te brengen[150]. Tien dagen later schreef *Volk en Staat* dat op 8 juli 1941 de NSJV werd opgericht. Het akkoord werd ondertekend door de toetredende organisaties: Edgar Lehembre voor het AVNJ, Jetje Claessens voor de Dietsche Meisjesscharen (DMS), de in het begin van de bezetting uit het VNVV ontstane jeugdbeweging voor meisjes[151], Alfons Wachtelaer en Jet Jorssen voor de Vlaamse Jeugd, Dis Verstraete voor de Vlaamse Jeugdherbergcentrale en Edgar Wauters voor VIVO. De NSJV verzamelde dus maar een kleine minderheid van de georganiseerde jeugd. De grote jeugdgroepen bleven afzijdig. Ook het VVKS trad niet toe. De totalitaire aanspraken op de jeugdwerking stonden dan ook veraf van de realiteit. Het bereikte akkoord zou niet lang standhouden doordat er van meet af aan verschillende interpretaties bestonden.

Volk en Staat publiceerde op 13 juli 1940 het akkoord. Vooral de slotparagraaf is van belang:

'[Het] NSJV beschouwt het als vanzelfsprekend dat [het] aangewezen is deel uit te maken van die nationaal-socialistische beweging, welke Vlaanderen voor het nationaal-socialisme zal veroveren. Daaruit vloeit voort dat, ook al treedt [het] NSJV vooralsnog op als een zelfstandige organisatie, zij met het oog op het gemeenschappelijk doel, in volledige overeenstemming met de eenheidsorganisatie, het VNV, zal arbeiden.'

Twee dagen later, 15 juli 1941, schreef Edgar Lehembre in *Volk en Staat* een artikel onder de titel 'Eén Volk! Eén Jeugd!'. Hij hernam de tekst van het akkoord en waarbij de passage over het VNV werd gecursiveerd. Het was duidelijk dat het VNV allerminst van plan was zijn greep op de jeugdbeweging op te geven. In *De SS-Man* van 19 juli 1941 werd de oprichting van de NSJV totaal anders becommentarieerd. Het blad wees erop dat de NSJV een onafhankelijke organisatie was en aldus 'gevrijwaard [zou] blijven van gekonkelfoes en van beïnvloeding door

diegenen die Vlaanderens jongvolk maar al te dikwijls als machtsinstrumenten misbruiken'. Deze diametraal tegenovergestelde standpunten leidden spoedig tot zware conflicten in de schoot van de NSJV. De verschillende interpretaties vloeiden voort uit de wat onduidelijke verhouding tussen de NSJV en de 'nationaal-socialistische beweging, welke Vlaanderen voor het nationaal-socialisme zal veroveren'. In de ogen van de VNV-leiding bestond er geen twijfel over dat het VNV die eenheidspartij zou worden en dat de NSJV officieel haar jeugdorganisatie zou worden. Voorlopig, tot wanneer het VNV officieel tot de Vlaamse Nationaal-Socialistische Beweging zou zijn uitgeroepen, zou de NSJV 'zelfstandig' blijven, met dien verstande dat het 'in overeenstemming' zou werken met het VNV. De Alge-

mene-SS Vlaanderen zag de NSJV als de jeugdbeweging van een toekomstige politieke beweging die met het VNV niets van doen zou hebben.

Hoe reageerde de AVNJ-leiding op de integratie van haar organisatie in de NSJV? Het is daarbij van belang de visie te kennen van de hogere kaderleden op hun eigen organisatie. Enkele rapporten over de werking en politieke opstelling van het AVNJ en van AVNJ-gouwleiders geven een beeld. De rapporten werden opgesteld op vraag van Edgar Lehembre. Ze werden geschreven eind 1940 of begin 1941[152]. Steven Debroey en Frans Ketels, respectievelijk de gouwleiders van Brabant en Limburg, drukten allebei op de integrale Grootnederlandse opstelling van het AVNJ. Debroey was van oordeel dat dit tot uiting moest komen in de naam van de jeugdbeweging. Hij stelde dan ook een naamswijziging voor. Ketels meende dat het godsdienstige karakter van het AVNJ beter uit de verf moest komen. Het AVNJ moest niet alleen instaan voor de godsdienstige overtuiging van zijn leden, het moest van hen ook 'de vervulling van de daaruit voortvloeiende plichten' eisen. Het is een merkwaardige formulering, maar men kan wel vermoeden wat de katholieke Limburgse gouwleider er eigenlijk mee bedoelde. Ketels meende verder nog dat zijn bevoegdheid moest worden uitgebreid tot Nederlands Limburg. Die nationalistische en godsdienstig-ideologische bezorgdheid was de kern van het verzet van een aantal AVNJ-leiders tegen de NSJV.

Het sluimerend verzet van sommige AVNJ-leiders richtte zich ook tegen de bemoeienissen van het VNV. Al van in het begin van de bezetting vergrootte de greep van de partij op de jeugdbeweging. In de politieke monopoliestrijd speelde de jeugdbeweging immers een belangrijke rol. De toenemende greep van de partij op de jeugdbeweging zou al snel tot spanningen leiden. Frans Ketels bijvoorbeeld kwam al in 1940 in botsing met de Limburgse VNV-leiding omdat hij haar instructies niet nauwgezet genoeg opvolgde. In november 1940 onderhandelde de Limburgse VNV-leiding over het hoofd van Ketels met Edgar Lehembre. Men vroeg Lehembre een 'adviseur' aan te stellen naast Ketels, vanwege diens 'jeugdige leeftijd'[153]. Dit bevoegdheidsprobleem zou voor een deel de relaties tussen het AVNJ en de partij tekenen en mee aan de basis liggen van de dissidenties in de jeugdbeweging die later zouden volgen.

Nog tijdens de onderhandelingen over de stichting van de NSJV belegden enkele AVNJ-leiders min of meer geheime bijeenkomsten om hun standpunt te bepalen. Initiatiefnemers waren AVNJ-dienstleider voor de kaderscholen Walter Bouchery en Steven Debroey[154]. Volgens een naoorlogse verklaring van Bouchery namen aan de bijkomsten in Vilvoorde ook nog Arthur de Bruyne, Dis Fagot, Frans Ketels, Bert Hendryckx, Louisa Bauwens en Dries Bogaert deel[155]. Er werd gediscussieerd over het al of niet meewerken aan de NSJV. Bouchery pleitte er voor een aanwezigheidspolitiek om te voorkomen dat de Vlaamse Jeugd de leden van het AVNJ zouden inpalmen. Iedereen was het met zijn zienswijze eens behalve Steven Debroey en Louisa Bauwens. Na enkele maanden hield Debroey het voor bekeken. Op 20 augustus 1941 adresseerde hij zijn ontslagbrief aan Edgar Lehembre met een duidelijke motivatie[156]. Hij vond dat de NSJV afbreuk deed aan het Dietse en christelijk karakter van de jeugd. Debroey kon 'het in geweten niet rechtvaardigen de hand te reiken aan een macht die ons volk naar het leven staat'.

Edgar Lehembre sprak op 28 september 1941 in Kortrijk een rede uit die hijzelf de officiële proclamatie van de stichting van de NSJV noemde. De proclamatie was enerzijds duidelijk gericht tegen de groeiende Grootnederlandse agitatie in de schoot van de jeugdbeweging en tegen de Grootduitse SS-gezinde tendensen anderzijds.

Conform het VNV-standpunt verklaarde Lehembre dat hij geen uitspraken deed over grenzen. Aan de eenheid van Noord en Zuid kon niet worden getornd. Toch mocht het Grootnederlandse ideaal geen splijtzwam worden tussen Vlaanderen en Duitsland. Diegenen die poogden 'onze Dietse afstamming te misbruiken tot een instrument tegen Duits-

land en de nieuwe ordening in Europa, bewijzen hun volk een slechte dienst en getuigen van een verregaande kortzichtigheid'.

Lehembre verklaarde aan het adres van de 'kritikasters en piekeraars' dat de NSJV eerlijk wilde samenwerken met het Duitse volk in het algemeen en met de HJ in het bijzonder. Lehembre keerde zich ten slotte tegen het 'politiek katholicisme'. Hij verklaarde nog dat de NSJV het christelijk karakter van het Nederlandse volk erkende en in de hand wilde werken en dat hij geen conflict met de bisschoppen wenste.

Lehembre poogde de kool en de geit te sparen. Die houding treft men ook aan in *De Jonge Nationaalsocialist*, de sedert midden juli verschijnende halfmaandelijkse periodiek van de NSJV. In november 1941 schreef hoofdredacteur Leo Poppe 'Standpunten der NSJV', een artikel waarin hij inspeelde op een aantal brandende kwesties. Hij behandelde o.m. de verhouding tussen het VNV en de NSJV. Beide stonden onafhankelijk van elkaar, aldus Poppe. Maar het VNV erkende de NSJV als enige jeugdbeweging, terwijl de NSJV erkende dat het VNV 'de dagelijkse kamp te voeren heeft'. Beide organisaties marcheerden hand in hand.

Inzake de Grootnederlandse bestemming van de NSJV was *De Jonge Nationaalsocialist* veel minder halfslachtig. In vrijwel elk nummer werd gewezen op het Grootnederlandse ideaal. Dat hield zonder twijfel verband met het feit dat de gewezen dinaso-Jeugdleider Leo Poppe aan het roer stond. Daardoor was allicht ook de veelvuldige aandacht voor het Verdinaso en Joris Van Severen te verklaren[157]. Het blad onderstreepte de probleemloze samenwerking tussen de NSJV en de HJ in Duitsland. In grote opmaak werd de opleiding van NSJV-leiders in kaderscholen van de HJ gemeld[158]. NSJV en HJ-leiders ontmoetten elkaar geregeld. Alleen al in de maanden december 1941 en januari 1942 ontvingen 460 leiders en leidsters een opleiding in HJ-kaderscholen in Duitsland[159]. Schijnbaar verliep de samenwerking voorbeeldig. Hendrik Elias gaf na de oorlog toe dat bij de VNV-leiding enige bezorgdheid bestond over de al te probleemloze samenwerking met de HJ[160]. 'Wij [...] begonnen te twijfelen', zo schreef hij, 'of wij niet bezig waren onze jeugd te verliezen.' Blijkens de berichten van Eggert Reeder was die twijfel niet ongegrond. Over de opleiding van NSJV'ers in HJ-centra merkte hij op dat dit niet alleen belangrijk was voor de organisatorische ontwikkeling van de NSJV 'sondern dient in erster Linie einer unauffällig, aber zielbewußt gesteigerten Heranführung der flämischen Jugend an das Reich und dem großgermanischen Reichsgedanken. Auf diese Weise wird der früher in der NSJV vorherrschende großdietsche Gedanke mehr und mehr zu Gunsten des großgermanischen Reichsgedankens zurückgedrängt, ohne daß diese Entwicklung durch unfruchtbare grundsätzliche Diskussionen beschwert wird'.

De rust in de NSJV was maar schijn. Intern groeide de ontevredenheid bij een aantal Grootnederlandsgezinde leiders. Hun ontevredenheid richtte zich op de eerste plaats tegen de NSJV- en de VNV-leiding die een te laks optreden werd verweten. De misnoegdheid leidde tot een collectieve rebellie van enkele tientallen NSJV-leiders die de geschiedenis is ingegaan als de 'Putsch van Vilvoorde'. Naar aanleiding van de VNV-kaderdag, 14 juni 1942, planden ontevreden NSJV-leiders een bijeenkomst in Vilvoorde waar ze wilden oproepen tot strijdbaarheid tegen de DeVlag/SS. Staf De Clercq verbood de bijeenkomst. Toch kwam een aantal leiders min of meer clandestien samen. Initiatiefnemers waren Walter Bouchery, Steven Debroey en Remi Piryns. Bouchery was leider van de kaderscholen. Hij had al eind 1941 zijn

ontslag aangeboden wegens politieke ontevredenheid, maar hij was aangebleven. Een andere initiatiefnemer, Debroey, had, zoals we boven zagen, al in augustus 1941 ontslag genomen. Piryns was chef van het hoofdkwartier en plaatsvervanger van Edgar Lehembre. Enkele andere initiatiefnemers bekleedden hoge functies in de NSJV: Dries Bogaert, gebiedsleider van Brabant; Bert De Rijck, adjunct-gebiedsleider voor Oost-Vlaanderen. Op de bijeenkomst waren een vijftigtal leiders aanwezig. Ze ondertekenden gezamenlijk een document waarin ze - met het oog op de gezondmaking van de jeugdbeweging - verklaarden in

opstand te komen tegen da Jeugdleider[161]. Hoe die gezondmaking diende te gebeuren, liet de tekst in het vage. Aan de ene kant werd geëist dat de dagelijkse leiding van de NSJV zou worden toevertrouwd aan Remi Piryns en dat aan Walter Bouchery en Steven Debroey een belangrijke leidinggevende positie zou worden gegeven. Aan de andere kant stond men erop dat de NSJV zich ondubbelzinnig op een Grootnederlands en christelijk standpunt zou plaatsen. Het stuk stelde zich nadrukkelijk niet anti-Duits op. Het pleitte integendeel voor een hartelijke samenwerking met Duitsland. Het keerde zich ook niet tegen het VNV als zodanig. De partij werd erkend als 'de enige ernstige kans [...] om ons volk een dragelijke toekomst te verzekeren'. Het stuk stelde ook nergens het nationaal-socialisme als zodanig ter discussie. De 'Putsch van Vilvoorde' moet in de eerste plaats worden gezien als een proeve van paleisrevolutie waarbij werd ingespeeld op een nationalistisch en een religieus geïnspireerde onvrede met de gang van zaken.

De gevolgen van de rebellie bleven beperkt. De VNV-leiding trad onmiddellijk op tegen de aanstokers. Bouchery kreeg het ontslag dat hij al voor de 'Putsch' had gevraagd. Bogaert en De Rijck werden uit de NSJV gesloten. Piryns ontsprong de dans. Hij genoot blijkbaar het voordeel van de twijfel maar zijn ambities kon hij wel opbergen. Als chef van het hoofdkwartier werd hij vervangen door Jan Meuwissen[162]. Piryns moest genoegen nemen met de functie van algemeen secretaris. Staf De Clercq nam, toen Lehembre op dienstreis naar Duitsland vertrok, na de 'Putsch' korte tijd zelf de leiding van de NSJV in handen. Hij bevestigde daarmee de greep van het VNV op de NSJV. Zo werd de eerste vorm van georganiseerde contestatie in de schoot van de jeugdbeweging en van het VNV in de kiem gesmoord. Veel invloed heeft de kwestie op het eerste gezicht niet gehad. in de jeugdbeweging bleef de contestatie onderhuids wel voortwoekeren. 'De worm zat in de vrucht', schreef Elias na de oorlog[163].

De overgang van het AVNJ naar de NSJV ging gepaard met een enorme organisatorische expansie. Volgens Walter Bouchery telde het AVNJ op het ogenblik van de stichting van de NSJV vijfduizend leden[164]. Hetzelfde aantal geeft Staf De Clercq op tijdens een rede in Brussel, 16 maart 1941[165]. Ik beschik niet over gegevens om dit cijfer te beoordelen. Men mag ervan uitgaan dat het AVNJ een aangroei kende, al was het maar tengevolge van de campagne die het VNV voerde bij zijn eigen leden. Uit een financieel overzicht van 1940 blijkt dat het AVNJ in vergelijking met het jaar voordien in ieder geval een grote stijging van zijn omzet te zien gaf[166]. Toen werd de balans nog negatief afgesloten met 35.471 frank debet tegenover 28.340 frank credit. Begin 1941 was dat 66.154 frank credit tegen 63.921 frank debet. De verslaggever noemde de financiële toestand gezond, o.m. dankzij de talrijke giften. Uit het kasboek blijkt dat over de eerste helft van 1941 de financiële steun van particulieren (25.480 frank) ongeveer even groot was als de steun van de partij (25.750 frank)[167].

Na de stichting van de NSJV werd op korte termijn een wijdvertakte organisatie opgebouwd met talrijke vrijgestelden. Dat kon alleen doordat de NSJV ruim financiële steun ontving van de HJ. Vanaf oktober 1941 betaalde de NSJV maandelijks ca. 40.000 frank aan salarissen[168]. De NSJV mocht deze lonen rechtstreeks bij de HJ in rekening brengen. Dat wordt o.m. bewezen door de maandelijkse financiële overzichten die door de HJ werden gecontroleerd en goedgekeurd[169]. Uitrustingsgoederen en verplaatsingskosten werden eveneens door de HJ gedragen[170]. Het VNV pompte evenzeer geld in de jeugdbeweging. Van augustus tot december 1941 investeerde de

partij maar liefst 461.750 frank aan de jeugdbeweging. Edgar Lehembre zelf bracht in die periode 138.019 frank in de organisatie. De herkomst van dit geld is niet bekend. Het is goed mogelijk dat de financiële steun van de HJ toen nog via de Jeugdleider verliep. Er was ook nog een inkomstenpost die geboekt stond als ‘Hoofdkwartier’. Mogelijk betreft het hier het contributiegeld van de leden. Elke NSJV'er moest maandelijks één frank betalen, met daarnaast een jaarlijkse variabele bijdrage voor zijn verzekering. Ook hier stroomde het geld vanaf de tweede helft van 1941 binnen: van september

tot december bijna een kwart miljoen. Tot dan toe was via deze post geen 50.000 frank ontvangen. Steun van particulieren die voor het AVNJ nog een belangrijke bron van inkomsten was, viel daarentegen nagenoeg volledig weg. Blijkbaar hoefde de NSJV zich geen financiële zorgen meer te maken, zodat steun van privé-personen overbodig werd. Een en ander had tot gevolg dat de omzet van de NSJV sterk steeg. In december 1941 bedroeg die meer dan 800.000 frank, met een overschot van ca. 100.000 frank aan de inkomstenzijde.

Over het verloop van het NSJV-ledental tast men in het duister. Volgens Eggert Reeder telde de jeugdbeweging rond de jaarwisseling 1941-1942 13.000 leden, een getal dat wellicht overdreven is[171]. De NSJV bleef druk uitoefenen op VNV-leden om hun zonen en dochters te doen aansluiten bij de jeugdbeweging. Dat bleef niet beperkt tot morele druk via de pers[172]. Men aarzelde niet om persoonlijk druk uit te oefenen. De NSJV stelde lijsten op van VNV'ers van wie de kinderen nog geen lid waren van de jeugdbeweging. Ze werden eventueel bewerkt om hun kinderen naar de NSJV te sturen. De Limburgse NSJV-gouwleider Roeland Lanoote zond zo'n lijst door en gaf opdracht ‘bedreigingen’ te richten aan degenen die weigerden hun kinderen te laten toetreden[173]. Of dat veel effect had is nog maar de vraag. Veel VNV'ers weigerden hun kinderen bij de NSJV te laten aansluiten. Veel jongeren weigerden zelf lid te worden. In de afdeling Bilzen bijv. die ca. 80 leden telde, waren slechts vier jongens aangesloten bij de NSJV, zeven waren bij de DM/ZB of in militaire of paramilitaire dienst, vier jongens wilden niet aansluiten en drie mochten niet[174].

De stichting van de NSJV ging gepaard met een organisatorische herstructurering. De jeugdbeweging had een jongenswerking: de Dietse Blauwvoetvendels (DBV) en een meisjeswerking: de Dietse Meisjesscharen (DMS). Regionaal werd de organisatie verdeeld in drie gebieden: Vlaanderen, Brabant en Limburg, elk onder een gebiedsleider. Elk gebied was onderverdeeld in een vrij groot aantal gouwen onder leiding van gouwleiders: Vlaanderen: 13; Brabant: 7 en Limburg 4. Op gebieds- en gouwniveau werden secretariaten opgericht. Vanaf 18 oktober 1941 beschikte de NSJV over een eigen hoofdkwartier, Jongerenkwartier genoemd, aan de Koninklijkestraat te Brussel[175]. In het Jongerenkwartier huisden een aantal centrale Diensten: Vorming, Lichamelijke Opvoeding, Kaderscholing, Volkscultuur, Pers, Propaganda, Organisatie, Jeugdherbergen en Hemen, Sociale Aangelegenheden, Administratie en Financiën. De Diensten werden nog onderverdeeld in Departementen. De verschillende Diensten werden gecoördineerd door de Chef van het Jongerenkwartier. Hij vormde samen met de Jeugdleider, diens adjunct, de dienstleiders en de gebiedsleiders het zg. ‘opperkader’ van de NSJV[176]. In elk gebied werd een kaderschool opgericht voor de opleiding van het regionale kader. In Brussel was er een ‘Centrale Leidersschool’ die de naam Albrecht Rodenbach kreeg. De school moest in principe uitgroeien tot een internaat waar een volledige schoolopleiding kon worden gevolgd naar het model van de *Adolf Hitlerschulen* in Duitsland[177].

Van in de lente 1942 werkte de NSJV mee aan de *Kinderlandverschickung* en de *Erweiterte Kinderlandverschickung*. Edgar Lehembre voerde daartoe in februari 1942 onderhandelingen met *Reichsjugendführer* A. Axmann. In het raam van de *Kinderlandverschickung* konden groepen kinderen voor een korte tijd in Duitsland verblijven, de *Erweiterte Kinderlandverschickung* verzorgde verblijven van langere

duur (6 maanden). In Duitsland konden de deelnemers een betere verzorging genieten dan in België. Het initiatief wilde ook de verspreiding van het nationaal-socialisme bij de jongeren bevorderen. Edgar Lehembre zag er alvast een kans in om te werven voor de NSJV. Aan de hogere leiding van de NSJV legde hij uit dat het de bedoeling was vooral jongeren buiten het eigen politieke milieu te werven. Na hun verblijf in Duitsland waar ze werden opgeleid in 'nationaal-socialistische geest' konden ze worden ingeschreven als leden van de NSJV[178]. De NSJV verleende ook haar medewerking aan de Germaanse Landdienst. Via dit initiatief konden oudere Vlaamse jongens en meisjes gaan

werken op boerderijen in Duitsland[179]. De NSJV stimuleerde in eigen rangen de deelname aan zg. *Wehrsportkampen* van de HJ. Deze kampen boden een militaire vooropleiding en waren vaak de eerste stap naar de *Waffen-SS*. De NSJV zelf was trouwens voor vele jongeren het voorportaal van een militaire of paramilitaire formatie. De NSJV wierf vooral voor het Vlaams Legioen, maar ook voor andere legeronderdelen. Op 20 april 1942 verspreidde de NSJV een circulaire waarin dertig vrijwilligers werden opgeroepen met het oog op een opleiding die kon leiden tot indiensttreding bij de *Luftwaffe*. In dat verband moet de oprichting, begin 1942, van het Nationaalsocialistisch Jongvliegerkorps worden gezien. Eind 1942 werd de Dietse Marine Jeugd opgericht. De leden ervan volgden o.m. *Wehrsportkampen* bij de Marine HJ. Beide organisaties maakten integraal deel uit van de NSJV. Veel meer dan enkele honderden jongeren hebben ze niet bij elkaar kunnen brengen.

Hoewel de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen (VAVV) nooit van de NSJV afhankelijk is geweest, blijf ik er hier even bij stilstaan. Midden 1942 ondertekenden vertegenwoordigers van de NSJV, het VNV en de VAVV een akkoord tot samenwerking.

De VAVV was eind 1940 opgericht als officiële organisatie, erkend door de secretarissen-generaal. Er bestond een Waalse tegenhanger. De VAVV organiseerde jongemannen die in een min of meer militaire sfeer werken van openbaar nut ondernamen. Ingenieur Renaat Van Thillo werd benoemd tot leider van het VAVV[180]. Hij zette de samenwerking met het VNV en de NSJV aanvankelijk op een laag pitje. Het VNV probeerde invloed te winnen via secretaris-generaal Gerard Romsee van wie de VAVV in principe afhing. De toenadering midden 1942 verliep via die weg. Van Thillo vatte de onderhandelingen aan omdat hij het VNV nodig had om de VAVV van mankracht te voorzien. Onderhandelaars waren o.m. directeur-generaal F. Van Bouwel (Binnenlandse Zaken[181]), Ernest Van den Berghe (VNV) en Remi Piryns (NSJV)[182]. Door deze onderhandelingen zou het VNV de werfcampagne versterken[183] en heel wat VNV'ers traden toe tot het VAVV-kader. De partij kreeg echter geen greep op de VAVV zodat de relaties al vlug bekoelden. Renaat Van Thillo wist zich beschermd door de machtige steun van de *Reichsarbeitsführer* K. Hierl die aan het hoofd stond van de *Reichsarbeitsdienst* (RAD). Hierl was een politiek bondgenoot van de *Reichsführer-SS*. Hij installeerde in Brussel een afgevaardigde die als opdracht kreeg invloed te verwerven in de Belgische arbeidsdiensten en de poging van het VNV om de VAVV in zijn macht te krijgen, te dwarsbomen.

6.6.3 De VNV-militie

Voor wat de militie van het VNV betreft, bestond er voor de oorlog een grote kloof tussen theorie en praktijk. In theorie was de Grijze Brigade en later de Werfbrigade een kern van ‘politieke soldaten’, een groep die door de VNV-leiding te allen tijde moest kunnen worden ingezet met het oog op de greep naar de macht. In de praktijk was het een ordedienst en een propagandakorps. De naamsverandering in ‘Werfbrigade’ is in dit verband veelbetekenend. Allerlei praktische en organisatorische moeilijkheden, interne meningsverschillen en ook de Belgische wetgeving verhinderden dat het VNV voor de oorlog een echte militie op poten kon zetten. Dat neemt niet weg dat Staf De Clercq en propagandaleider Reimond Tollenaere bleven

streven naar een gemilitariseerde groep militanten. Tollenaere kreeg in 1939 het bevel over de Werfbrigade. Tijdens de bezetting kon hij zijn plannen doorvoeren.

Na zijn terugkeer uit Frankrijk begon Tollenaere energiek met de uitbouw van de militie. In augustus verschenen in de rubriek ‘Uit de beweging’ van *Volk en Staat* aankondigingen voor vergaderingen van de militie over het hele land. Vanaf oktober 1940 kreeg de militie in het zondagnummer van de krant een eigen rubriek. De Werfbrigade werd begin juli 1940 herdoopt in Zwarte Brigade[184]. De naamswijziging doelde niet enkel op een wijziging van

de kleur van het uniform. Tollenaere zou nu eindelijk met de VNV-militie in praktijk kunnen brengen wat voor de oorlog grotendeels theoretisch was gebleven. Op 27 september 1940 schreef hij in *Volk en Staat* een artikel 'Nationaal-socialisme. Geest voor de Zwarte Brigade'. Het was een van de eerste artikelen waarin Tollenaere het VNV openlijk als nationaal-socialistisch voorstelde. Een belangrijk aspect van het nationaal-socialisme was, aldus Tollenaere 'de opleiding tot geestelijke en lichamelijke weerbaarheid, de vorming tot een elite van politieke soldaten'.

'Deze politieke soldaten zullen aan een dubbele vereiste beantwoorden. Zij zullen door fysieke oefening in ijzeren zelftucht het korps uitmaken dat metterdaad in staat is het politieke gebouw te beschermen. Zij zijn de uitvoerende macht. [...] Zij zijn meer. Zij zijn ook de uitdragers van de idee. De apostelen van de nieuwe wereld.'

Herleest men de opvattingen van Tollenaere in zijn brieven aan Staf De Clercq in de eerste maanden na de stichting van het VNV, dan constateert men dat zij ongewijzigd bleven. De Zwarte Brigade kwam tegemoet aan twee verzuchtingen van de VNV-propagandaleider. Hij wilde politiek bedrijven met gewelddadige middelen. In zijn handen was de Zwarte Brigade een instrument waarmee hij zich binnen en buiten de partij een machtspositie kon uitbouwen. De Zwarte Brigade kon ook definitief komaf maken met de door Tollenaere verafschuwde pacifistische traditie van de Vlaamse Beweging. Al voor de oorlog bleef er van dat pacifisme in het VNV niet veel meer over. Tollenaeres opvattingen ter zake klonken de VNV'ers dan ook niet totaal vreemd in de oren. Op 20 oktober 1940 schreef hij in *Volk en Staat*:

'"De wapens neer, nooit meer oorlog" kan een mooie leuze zijn, maar het is een onwezenlijke leuze. De werkelijkheid spreekt die leuze tegen. [...] Alles in het leven wordt uit kamp [...] geboren. [...] De gewapende sterke macht [moet] de hand houden aan het leven van de volksgemeenschappen. [...] Daarom willen wij politieke soldaten vormen. Daarom hebben wij nodig één der schoonste gaven die een volk kan bezitten: soldateneer!'

Waarschijnlijk dacht Tollenaere al verder. De Zwarte Brigade moest ook de militaire collaboratie van het VNV mogelijk maken. In het maandblad van de Zwarte Brigade, *De ZB-Man*, dat van in januari 1941 verscheen, ontwikkelde Tollenaere zijn ideeën met betrekking tot de Zwarte Brigade. In maart, de maand dat Staf De Clercq de oprichting van een VNV-kustwachtbatterij in het vooruitzicht stelde, schreef hij dat in de militie de Vlamingen hun militaire traditie zouden terugvinden. De Zwarte Brigade werd inderdaad een belangrijk werfreservoir voor de militaire collaboratie van het VNV, vooral vanaf het moment dat Tollenaere, consequent met zichzelf, naar het Oostfront vertrok. Staf De Clercq steunde Tollenaere volledig in zijn plannen. In *VNV-Dienst* van februari en maart 1941 schreef hij dat de toekomst van het VNV afhankelijk was van de sterkte van de Zwarte Brigade. Hij riep alle jonge VNV'ers op aan te sluiten.

Door het ontstaan van de Eenheidsbeweging-VNV smolt de Zwarte Brigade samen met de DMO en Strijdformatie van Rex, tot de Dietse Militie/Zwarte Brigade (DM/ZB). De term Dietse Militie werd al langer gebruikt door de Zwarte Brigade en stond trouwens in de ondertitel van haar periodiek. Op papier was de fusie op 9 juli 1941 voor elkaar. Die dag ondertekenden Reimond Tollenaere en Jef François, respectievelijk commandant-generaal en commandant-stafoverste, een organisatieschema waarop de namen van de kaderleden stonden ingevuld vanaf het

niveau van de scharen, en een afbakening van de bevoegdheden van de hoogste officieren[185]. De opperste leiding berustte uitsluitend bij Tollenaere. François had het militair commando en was de plaatsvervanger van Tollenaere. Hij deed ook de benoemingen en uitsluitingen, maar pas na goedkeuring door de commandant-generaal. De commandant-generaal werd bijgestaan door een Staf. Samen vormden ze het Stafkwartier. Naast Tollenaere en François maakten Joris Vansteenland, Paul Suys en M. Maertens er deel van uit. Behalve François en de rexist Suys bestond dit hoogste orgaan dus uit drie

VNV'ers. Belangrijk voor de toekomst is dat brigadeleider Joris Vansteenland adjunct van Tollenaere was. Daarmee stond men voor het feit dat de plaatsvervanger en de adjunct van de opperste leider niet één en dezelfde persoon was. Voorts was er een adviserende Stafraad met elf departementsleiders, vijf gouwcommandanten en enkele adviserende leden.

De DM/ZB werd hiërarchisch opgebouwd volgens een strikt militair schema met achtereenvolgens ploegen, wachten, scharen, groepen, vendels, bannen, heerbannen en brigades. Een brigade telde in principe 911 man. In de praktijk waren er vijf brigades, één per gouw van het VNV. In principe had de DM/ZB een structuur die losstond van de politieke organisatie van het VNV. Wel werd in functies voorzien die voor een institutionele band zorgden met de politieke organisatie, nl. de gouwcommandant en de arrondissementscommandant. Beiden moesten samenwerken met de gouw- en arrondissementsleider van de politieke organisatie. Ze kregen ook politieke opdrachten van de Staf van de DM/ZB. De arrondissementscommandant stond bovendien in voor de inning van de contributies e.d. In de werking van de militie stonden ze echter onder officieren die hoger in graad waren.

De plannenmakers hadden een nogal pompeuze organisatie ontworpen voor wat in de praktijk vooral een ordedienst en colportageploeg bleek te zijn. Het praktische werk van de DM/ZB bleef inderdaad grotendeels daartoe beperkt. De bewegingsvrijheid van de organisatie werd immers door de bezetter ten zeerste beperkt. Het Militaire Bestuur verbood de DM/ZB uitdrukkelijk zichzelf in de plaats te stellen van de Belgische ordediensten. Het werd de leden van de DM/ZB verboden wapens te dragen[186]. Vaak werden optochten verboden en soms moesten de DM/ZB-leden zich in burgerkleren naar VNV-vergaderingen begeven om elke schijn van een optocht in uniform te vermijden[187]. In theorie was de DM/ZB een partijleger dat de macht desnoods manu militari moest kunnen veroveren. De militaire bevelstructuur werd dan ook ernstig genomen. Dat de militaire bestemming van de DM/ZB ernstig werd opgenomen mag blijken uit het feit dat enkele tientallen officieren van de DM/ZB in de zomer van 1941 een militaire vooropleiding volgden in het SS-opleidingskamp in Sennheim[188]. Het was een onderdeel van de gesprekken die toen plaatsvonden tussen de VNV-leiding en de SS-leiding

Waarschijnlijk was de zorg om ieder kaderlid van de bij de fusie betrokken milities een nieuwe functie te kunnen aanbieden, medeoorzaak van de gezwollen organisatie. In het voornoemde schema staan 304 namen vermeld. Wanneer alle kaders gevuld werden vanaf het niveau van de schaar, dan dienden er 390 namen ingevuld te worden. Men stelt vast dat nagenoeg het volledige kader zeer snel werd opgevuld. Men kan de vraag stellen of hiervoor ook de manschappen aanwezig waren. Normaal zouden de vijf brigades samen 4.555 man sterk zijn. Begin 1941 beweerde Reimond Tollenaere dat de Zwarte Brigade 5.000 man sterk was, een getal dat ook door Staf De Clercq werd genoemd[189]. Alleen de Zwarte Brigade zou dus in principe de vijf brigades kunnen bemannen. Het toont aan dat de opgave van Tollenaere met een korreltje zout moet worden genomen. Niets wijst erop dat de DM/ZB na de fusie een geweldige expansie doormaakte. Integendeel. *VNV-Dienst* van juli 1941 schreef dat de DM/ZB stagneerde o.m. vanwege de reorganisatie die volgde op de fusie. Bovendien stond de actie tijdens de zomermaanden 1941 grotendeels in het teken van de werfactie voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS*. Bij de honderden Vlamingen die werden

goedgekeurd voor de dienst bevonden zich veel leden van de militie. Uit andere documenten blijkt dat de eenheden in feite veel minder manschappen telden dan op papier werd vereist[190].

Hoe de drie participerende organisaties aan hun trekken kwamen bij de verdeling van de kaderfuncties is moeilijk af te leiden uit het organisatieschema. Bij de namen wordt immers niet vermeld uit welke formatie ze afkomstig zijn. Een organisatieschema van de DM/ZB van de gouw Brussel geeft een idee. Van de 53 kaderfuncties werden er 34 bekleed door leden van de Zwarte Brigade, acht door DMO'ers en elf door rexisten. Brigadeleider Fernand Eerdekens,

die bovendien de functie van gouwcommandant bekleedde, kwam uit de Zwarte Brigade. Het VNV behield dus stevig de controle in handen. De verhouding DMO-Rex in Brabant is niet representatief voor Vlaanderen doordat er in Brussel meer rexisten waren[191].

De effectieve fusie van de milities liep niet van een leien dakje, omdat het VNV tot elke prijs de controle wilde bewaren. Vooral over de verdeling van de kaderfuncties ontstonden wrijvingen. Het verbeterde er niet op toen Reimond Tollenaere en Jef François vertrokken met de eerste lichting van het Vlaams Legioen. Joris Vansteenland, die zich weliswaar ook had gemeld, werd op bevel van Reimond Tollenaere commandant-generaal a.i.[192].

Voor zijn vertrek riep Tollenaere de leden van de DM/ZB op de eendracht te bewaren. Een aantal niet nader gespecificeerde voorvallen hadden afbreuk gedaan aan de samenhorigheid. Tollenaere gaf alle officieren het bevel streng te waken over de kameraadschap onder de soldaten.

Een vrome wens. Zeer veel DMO'ers haakten spoedig weer af. François zelf bleef geloven in de Eenheidsbeweging-VNV en de DM/ZB. Maar zijn geloof stoelde op een toekomstvisie die allesbehalve strookte met die van de VNV-leiding. Aan een medestander schreef hij op 2 november 1941 dat de geest van het Verdinaso zou herleven na de versmelting van de Eenheidsbeweging-VNV met de Vlaamse SS. François hield zich klaar om er de militie van te leiden[193].

Toen Reimond Tollenaere enkele maanden later sneuvelde, meende Jef François dat zijn tijd was gekomen om de leiding van de DM/ZB weer op te nemen. Precies omdat de VNV-leiding doorhad dat François met de militie alleen maar de DMO nieuw leven wou inblazen en onderhandelingen aanknopen met de Vlaamse SS, werden zijn ambities gedwarsboomd. Toen Tollenaere aan het Oostfront sneuvelde beëindigde François een verlof in Vlaanderen. Toen het nieuws bekend raakte, werd zijn verlof met twee weken verlengd[194]. Het is niet zeker of François tijdens die twee weken nog een gesprek voerde met Staf De Clercq. Noch zijn dagboek noch zijn agenda melden er iets over[195]. Het is op zijn minst eigenaardig dat de VNV-leider geen overleg pleegde met de commandant van de DM/ZB over wat er nu te gebeuren stond met de leiding van de militie. Men kan zich voorstellen dat François niet zo gerust weer naar het Oostfront vertrok zonder een toezegging op zak. Algauw ontving hij daar verontrustende berichten van medestanders. Ze schreven dat de hogere officieren van de DM/ZB François negeerden als er over de opvolging van Tollenaere werd gesproken[196]. Gealarmeerd keerde François naar Vlaanderen terug. Hij ontmoette Staf De Clercq op 25 maart en op 7, 13 en 15 april 1942[197]. Van deze gesprekken zijn geen aantekeningen bewaard gebleven. Het lijdt geen twijfel dat de opvolging van Tollenaere ter sprake kwam. Op 17 april 1942 schreef De Clercq een brief aan François die hem meer dan verontrust zal hebben[198]. De VNV-leider argumenteerde dat alle schikkingen die getroffen waren na het vertrek van Tollenaere nu vervielen. Doot het sneuvelen van Tollenaere was de toestand nu totaal veranderd. De Clercq was bereid de positie van François te handhaven, als hij zich onvoorwaardelijk schikte naar de tucht van het VNV. Dat betekende concreet dat François zich zo snel mogelijk bij het Vlaams Legioen moest vervoegen om zo te kunnen 'alle afbrekende geruchten de kop indrukken'. De Clercq zinspeelde op een geruchtencampagne die François desertie verweer omdat hij tegen de wil van de VNV-leider in het front had verlaten.

Voor de commandant van de DM/ZB zag het ernaar uit dat hij slechts nominatim commandant van de DM/ZB kon blijven zolang hij aan het front was en dat zijn aanwezigheid in Vlaanderen als hinderlijk werd ervaren. François trok zijn conclusies. Tussen 28 april en 11 mei 1941 vertoefde hij tweemaal in Berlijn waar hij er o.m. Gottlob Berger ontmoette[199]. Na een kort verblijf aan het front werd hij op 14 juli naar het SSHA bevolen. Vanaf 1 augustus was hij weer in Vlaanderen, als leider van de 1ste SS-Standaard 'Vlaanderen'[200]. Tien weken later benoemde Staf De Clercq Joris Vansteenland officieel tot commandant-generaal van de DM/ZB.

Inmiddels deed de DM/ZB volop mee in de propagandaslag tegen de DeVlag/SS. De militie vervulde daarin een belangrijke rol omdat ze bij uitstek geschikt was om de kracht van het VNV te demonstreren. De geüniformeerde ‘politieke soldaten’ waren het bewijs dat het VNV in staat was de macht in de staat uit te oefenen. Maar de DM/ZB leed aan permanente bloedarmoede doordat de organisatie een werfreservoir vormde voor de Duitse en Vlaamse militaire en paramilitaire organisaties waarvoor het VNV vrijwilligers leverde. De VNV-leiding was ervan overtuigd dat deze wervingsactie noodzakelijk was om later aanspraak te kunnen maken op een leidende rol. Vooral op de leden van de militie werd soms zware druk uitgeoefend om zich te melden. Illustratief daarvoor is een circulaire van de militieleiding van Limburg die een beroep deed op het geweten van de DM/ZB'ers[201]:

‘Voelen sommigen onder U niet dat ze aan dwingende gewetensplicht zijn tekort gekomen omdat ze niet zijn toegetreden? Voelt ge nog geen gewetenswroeging? Hebt ge U nog niet rouwmoedig op de borst geklopt en gestameld: zij, mijn kameraden, zij gaan, en ik, ik bezat geen moed genoeg om me te melden? Zullen sommigen onder U, voor wie slechts uiterlijkheden hun weerhielden, niet gebrandmerkt worden voor altijd door hen die wel gingen?’

Het dilemma was dat hoe meer weerbare VNV'ers zich meldden voor deze organisaties, hoe kleiner de mobiliseerbare groep DM/ZB'ers werd. De VNV-leiding heeft dat trachten op te lossen door de paramilitaire organisaties waar ze enigzins vat op had, organisatorisch te binden aan de militie en ze voor te stellen als een verlengstuk ervan. Zo werd de Dietse Militie/Motorbrigade opgericht waarmee in feite de DM/ZB'ers in het NSKK werden bedoeld[202].

De VNV-leiding trachtte ook de DM/ZB van nieuwe leden te voorzien door druk uit te oefenen op de jonge mannen in het VNV en ze aan te zetten lid te worden. Ze ging daarin zeer ver. Op 12 maart 1942 stelde De Clercq het lidmaatschap verplicht voor alle VNV'ers van 18 tot 25 jaar en voor de reserveofficieren beneden de 40 jaar. Ernest Van den Berghe legde in een geheime circulaire voor de arrondissementsleiders het belang uit van dit bevel[203].

‘[Het] heeft tot doel de ZB zowel in haar kader als haar gelederen te versterken en van de ZB een machtiger en beter wapen te maken in dienst van ons volk en van de nationaal-socialistische Staat van morgen.’

De algemeen secretaris wees op het gevaar van het verzet, in het bijzonder van het communistische verzet in België dat in staat was tot misdadige actie. Het VNV moest erop voorbereid zijn en daarom moest de partij een beroep kunnen doen op alle weerbare leden. De VNV-leiding speelde al vroeg met het idee van een getrainde en gewapende partijmacht die in staat zou zijn het hoofd te bieden aan een staatsgreep door de communisten. Maar in dit stadium is het duidelijk dat het anticommunistische motief een extra stimulans bood om een geslaagde mobilisatie tot stand te brengen in het raam van de opbodpolitiek.

Het mobilisatiebevel ging gepaard met persoonlijke druk. Op 13 april zond Joris Vansteenland een brief aan de VNV'ers-reserveofficieren die geen gevolg hadden gegegeven aan de oproep. Hij vroeg tekst en uitleg over hun houding en de reden waarom ze het bevel naast zich neerlegden[204]. Midden 1942 moesten de afdelingsleiders lijsten aanleggen van VNV'ers die zich zonder geldige reden onttrokken aan hun inlijving bij de DM/ZB[205]. Intern bestond een scherpe controle op

de leden. Het tuchtreglement van de DM/ZB was volledig op militaire leest geschoeid. Soldaten en officieren werden scherp gecontroleerd niet alleen op hun stipte aanwezigheid op de bevolen samenkomsten, maar ook op hun gedrag. Uit de instructie van het Stafkwartier blijkt dat overtreders van de reglementen bedacht werden met tuchtmaatregelen gaande van schorsing over degradering tot uitsluiting[206]. Natuurlijk kon de VNV-leiding niemand dwingen om in de partij en bij de militie te blijven. Het neemt niet weg dat de sociale controle voor sommigen een dwingend karakter aannam. Men moet daarbij bedenken dat een VNV'er die lid was van de DM/ZB onmiddellijk herkenbaar werd

voor de hele gemeenschap waarin hij leefde. Hij werd immers verplicht in uniform deel te nemen aan activiteiten die plaatshadden in de streek van zijn woonplaats. Naarmate het VNV meer geïsoleerd geraakte, was het voor de militieleden veel moeilijker om de partij te verlaten. Op die manier kon de partij wel degelijk sociale druk uitoefenen opdat leden hun opdracht in de militie zouden uitvoeren. Men kan de vraag stellen of de druk op de leden om zich te engageren in de militie niet mede ingegeven was door de wens van de partijleiding om meer vat te krijgen op de militanten. In dat verband moet de oprichting, midden 1942, van de Hulpbrigade worden vermeld. De Hulpbrigade was een geüniformeerde formatie (zwarte broek, grijs hemd) voor alle VNV'ers die ouder waren dan 18 jaar, die ‘lichamelijk geschikt’ waren en die niet tot de DM/ZB konden toetreden. Op die manier wilde de VNV-leiding proberen zowat alle volwassen leden in een uniform te stoppen. De aanleiding tot de oprichting van de Hulpbrigade was de ‘Tollenaeremars’ op 12 juli 1942[207].

De ‘Tollenaere-Herdenkingsmars’ in Brussel was de indrukwekkendste van de reeks machtsontplooiingen die het VNV in de lente en de zomer van 1942 organiseerde. De DM/ZB en de Hulpbrigade marcheerden in lange colonnes door de Brusselse straten en traden aan op de Grote Markt. Het VNV sprak over 12.000 geüniformeerde VNV'ers en 40.000 sympathiserende toeschouwers[208]. Het was een ruime overschatting. Binnenskamers sprak men over welgeteld 2.870 leden van de DM/ZB en ca. 3.800 leden van de Hulpbrigade[209]. Deze cijfers geven wat de DM/ZB betreft meteen een idee van het totaal aantal leden van de organisaties. Men had immers gepoogd tot de laatste man te mobiliseren. Al weken vooraf werd in de pers en in circulaires gewezen op de verplichte aanwezigheid van alle leden. Natuurlijk moet rekening worden gehouden met een aantal thuisblijvers. Uit een rapport van gouwcommandant Fernand Eerdekens over twee vendels blijkt dat 75% aanwezig was[210]. Extrapoleert men dit gegeven dan zou dat betekenen dat de DM/ZB midden 1942 over ca. 4.000 man beschikte.

6.6.4 Het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond

Net voor de bezetting had de partijtop van het VNV beslist VNVV-leidster Magda Gravez-Haegens te ontslaan omdat ze politiek onbetrouwbaar was geworden. Zij poogde immers telkens opnieuw het VNVV los te weken van het VNV. In het begin van de bezetting hakte de VNV-leiding de knoop door. Aanleiding werd een poging tot fusie van het VNVV met de Dietse Bond voor Vrouwen en Meisjes ‘Ik Dien’ van Angela Dosfel, een groep die het VNV altijd al had bestreden.

In juli 1940 correspondeerden beide vrouwen over een mogelijke samenwerking van hun organisaties. Uit de brieven van Gravez blijkt duidelijk dat zij een samenwerking genegen was in een onafhankelijke organisatie maar dat de Hoofdraad van het VNVV dwarslag. Een dergelijke vorm van samenwerking was voor de Hoofdraad onaanvaardbaar aangezien hij het VNVV onlosmakelijk verbonden achtte met het VNV[211]. Dosfel antwoordde dat de houding van de VNVV-Hoofdraad haar teleurstelde want dat op die voorwaarden een samenwerking onmogelijk was ‘daar het VNV in het verleden zeer Belgisch was ingesteld en tot heden er niet de minste aanduiding van geeft ons volksleven in volkse, dat is Héél-Nederlandse zin, te willen

uitbouwen'. Een integratie in het VNV was bovendien niet gepast op een ogenblik dat 'van verschillende zijden pogingen worden ondernomen om tot een algemene samenwerking te komen'[212]. Dosfel sprak de wens uit dat er toch nog samenwerking zou komen 'opdat [de] bij ons bereikte eenheid mede zijn gunstige invloed zou uitoefenen tot het bereiken der algehele eenheid'. Afschriften van deze correspondentie werden bezorgd aan Jetje Claessens die de Dietse Bond voor rooms-katholieke meisjes 'Ik Dien' leidde, een

afgescheurde groep van de organisatie van Dosfel. Zij sprak bovendien de wens tot eenheid uit en vroeg bij de besprekingen betrokken te worden[213].

Op 5 augustus 1940 bezorgde Magda Gravez-Haegens Staf De Clercq een voorstel tot eenheid tussen de 'drie bestaande vrouwen- en meisjesorganisaties'[214]. De grote hinderpaal was dat de organisatie van Angela Dosfel geen inschakeling in het VNV wenste en dat de Hoofdraad van het VNVV in het VNV ingeschakeld wilde blijven. De VNVV-leidster stelde een compromis voor. De VNV-leiding zou toestaan dat het VNVV zich tijdens de 'reorganisatieperiode' gedroeg als een onafhankelijke organisatie, terwijl de op te richten eenheidsorganisatie voor vrouwen en meisjes zich verbond samen te werken met de 'Volks-Dietse mannenorganisatie, onder welke benaming en vorm deze zou tot stand komen'. Hetzelfde argument had haar man gebruikt toen hij in 1938 beweerde dat de onderhandelingen met het DJV slechts konden slagen indien het AVNJ zich onafhankelijk van het VNV opstelde.

In de loop van augustus 1940 hadden nieuwe bijeenkomsten van de leidsters plaats. Er werd aan deelgenomen door andere leden van de VNVV-Hoofdraad die geen scheuring met het VNV wensten en die het voorstel tot de oprichting van een voorlopig onafhankelijke vrouwenorganisatie niet steunden. Ze stuurden aan op het voorstel de beide vrouwengroepen niet samen te smelten zolang er geen eengemaakte mannenorganisatie bestond. In de loop van de discussie werd Dosfel in de hoek gedreven toen haar werd gevraagd of zij met de fusie zou instemmen als zou blijken dat het VNV 'naar leiding en uitzicht, naam en vlag' de eenheidsorganisatie werd. Dosfel maakte bezwaren omdat het VNV zich niet Grootnederlands genoeg opstelde. Toen zelfs Gravez het VNV verdedigde, gaf ze schoorvoetend toe[215].

Op 14 september 1940 liet Gravez de leden van de VNVV-Hoofdraad plots weten dat de versmelting spoedig zou plaatsvinden. Leden van de VNVV-Hoofdraad die tekst en uitleg vroegen en de vraag stelden of de VNV-leiding daarmee akkoord ging, kregen geen antwoord[216]. Eind september zond ze aan de leden van de VNVV-Hoofdraad de tekst van een akkoord dat tussen haar en Dosfel werd gesloten[217]. In dit akkoord, dat meteen de standregelen van het nieuwe verbond bevatte, was geen sprake meer van het VNV. Gravez werd leidster van de vrouwen, Dosfel van de meisjes. Op 27 september 1940 werd een vergadering samengeroepen voor de kaderleden van beide organisaties. Op de agenda stond de ontbinding van de organisaties en de oprichting van de 'Dietse Vrouwenbond'[218]. Er werd niet op die vergadering gewacht want al op 26 september 1940 verscheen in *Volk en Staat* een communiqué van beide leidsters dat hun organisaties versmolten waren. De publikatie gebeurde bij verrassing en zonder dat de VNV-leiding ervan op de hoogte was. Dat werd althans op de vergadering beweerd door Odile Maréchal-Van den Berghe. Zij verklaarde nog dat de VNV-leiding niets wist van het akkoord, dat de vergadering onwettig was, dat ze slechts bedoeld was om de band tussen het VNV en het VNVV te breken en dat iedere VNVV-leidster haar verantwoordelijkheid op moest nemen. Daarop verliet een aantal vrouwen de vergadering[219].

Odile Maréchal-Van den Berghe werd beloond voor haar trouw en door Staf De Clercq aangesteld als de nieuwe VNVV-leidster, nadat ze Staf De Clercq had verzocht op te treden tegen haar voorgangster[220]. Magda Gravez-Haegens werd de laan uit gestuurd, net als haar man twee jaar voordien. De benoeming van de nieuwe VNVV-leidster verscheen op 5 november 1940 in *Volk en Staat*[221].

Het ontslag van Gravez zorgde voor organisatorische problemen binnen het VNVV. Ledenlijsten, het drukwerk, de boeken, de gelden en het weekblad *Nele* waren in haar handen. Op verzoeken om het VNVV-bezit af te staan weigerde ze in te gaan[222]. Het VNVV zag zich genoodzaakt voorlopig een mededelingenblad uit te geven. Pas in juli 1941 beschikte het VNVV opnieuw over een eigen maandblad: *Vrouw en Volk*.

De eerste actie van de nieuwe VNVV-leidster betrof de uitvaardiging van standregelen van het VNVV die de organisatie vastklonken aan het VNV[223]. De leider van het VNV was ook de lei-

der van het VNVV. Hij benoemde en ontsloeg de VNVV-leidster. Het VNVV had dezelfde grondbeginselen als het VNV. De structuur van de VNVV-organisatie werd volledig parallel met die van het VNV opgebouwd. Het hoofdsecretariaat werd gevestigd in het algemeen secretariaat van het VNV aan de Wetstraat in Brussel. De organisatie werd volledig geüniformeerd. De eerste circulaires van de nieuwe VNVV-leidster stonden volledig in het teken van de solidariteit tussen VNV en VNVV. Op straffe van uitsluiting mocht geen enkele afdeling nog contact onderhouden met Magda Gravez-Haegens. Enkele afdelingen maar zouden uit onwetendheid op het punt hebben gestaan meegesleurd te worden in de dissidentie. Dat gevaar was nu bezworen, aldus de circulaire van december. Op 8 december 1940 had in Antwerpen een kaderdag plaats waar Staf De Clercq zijn tevredenheid uitdrukte over 'het eendrachtig samenblijven rond de organisatievlag' als antwoord op 'een poging tot tuchteloosheid'[224].

Of er inderdaad weinig of geen dissidenties te noteren waren na het ontslag van Gravez is moeilijk te achterhalen. Het bronnenmateriaal biedt weinig informatie. Wel heeft men de indruk dat het organisatiewerk na het vertrek van Gravez pas goed en wel op gang kwam. De circulaires en instructies getuigen van een drukke organisatorische arbeid. De sterke band met het VNV werd nog verhevigd doordat vele actieve kaderleden van het VNVV de vrouwen waren van hoge VNV-kaderleden. In Brabant was Mevr. Lambrechts actief, in West-Vlaanderen Mevr. Devroe, in Antwerpen Mevr. Lehembre, in Limburg Mevr. Deumens. Andere actieve kaderleden waren Mevr. Beeckman en Mevr. Hamendt-Ghys.

Het conflict met Magda Gravez-Haegens was nog maar opgelost of nieuwe botsingen deden zich voor in de schoot van het VNVV. De nieuwe spanningen sproten voort uit de wens van de meisjesorganisatie om onafhankelijk te worden van de vrouwenbeweging, een streven dat door de VNVV-leidster werd tegengewerkt. Drijvende kracht achter de afsplitsing was Jetje Claessens die met haar organisatie naar het VNV was overgekomen. Claessens werd leidster van de Dietse Meisjesscharen (DMS), de meisjesafdelingen van het VNVV. Claessens kreeg voor haar streven steun van de VNV-leiding en van sommige leden van de VNVV-Hoofdraad. De DMS werden bij de oprichting van de NSJV dan ook een onderdeel van de jeugdbeweging en dus definitief onafhankelijk van het VNVV. Door de integratie van de DMS in de NSJV onderging het VNVV een ernstige amputatie. VNVV-leidster Odile Maréchal-Van den Berghe verzette zich tevergeefs tegen deze maatregel die haar door de VNV-leiding werd opgelegd. Ze voelde zich persoonlijk geraakt en haar verhouding met de VNV-leiding verkilde. Maréchal probeerde toch zich voort in te laten met de werking met jonge vrouwen. Begin 1942 richtte het VNVV een 'Jonge-Vrouwenafdeling' op die zich richtte op de 'vrouwelijke jeugd' tussen 21 en 30 jaar en haar specifieke problemen, zoals het huwelijk, het moederschap en het gezin. De Jonge-Vrouwenafdeling betrad het terrein van de DMS aangezien deze organisatie normaliter vrouwen tot 25 jaar verenigde, dit in tegenstelling tot de mannelijke jeugd die vanaf 19 jaar naar de volwassenenbeweging overstapte[225]. Maréchal-Van den Berghe vermeed conflicten met Jetje Claessens door haar bij de Jonge-Vrouwenafdeling te betrekken. Claessens ondertekende trouwens mee het ontwerp-voorstel voor de oprichting van de Jonge-Vrouwenafdeling[226]. De

VNVV-leidster moest de DMS-leidster voortaan als een evenwaardige onderhandelingspartner naast zich dulden.

De VNVV-leidster moest ook gedogen dat in de schoot van het VNVV initiatieven groeiden waar ze weinig vat op had. Vooral met de dames Devroe en Lambrechts leefde de VNVV-leidster op gespannen voet. Beiden waren actief in het comité 'Moeder en Kind', een organisatie die o.m. in gezinshulp voorzag. Devroe negeerde openlijk de VNVV-leidster[227]. Dat beiden gehuwd waren met vooraanstaande VNV'ers vergrootte hun macht.

Naast de interne competentietwisten bestond er een groeiende tegenstelling met de DeVlag. Toen de DeVlag in de loop van 1942 stelselsmatig een vrouwenorganisatie begon uit te bouwen, werd een openlijk conflict onvermijdelijk. Dat Magda Gravez-Haegens sinds

augustus 1941 aan het hoofd stond van de 'Vrouwenwerken van de DeVlag' kruidde het conflict extra. De leiding van het VNVV moest door Gravez-Haegens' contacten met de Duitse *Frauenschaft* ervaren dat systematisch de voorkeur werd gegeven aan de Vrouwenwerken van de DeVlag[228].

Het VNVV nam zoals de andere geledingen van het VNV actief deel aan de mobilisatie tegen de DeVlag/SS. Hoogtepunt voor het VNVV was een kaderdag in Brussel, 2 augustus 1942. Staf De Clercq sprak de aanwezigen toe en onderstreepte het propagandistische belang van de bijeenkomst. Het bood een antwoord op degenen die beweerden dat het VNVV een onbeduidend groepje was. De Clercq loofde de inzet van de VNVV-leidsters die in 'een vrij korte tijdspanne het VNVV van een betrekkelijk geringe groep hebben doen uitgroeien tot een sterke formatie die de tienduizend overschrijdt'. Dat was meteen een trap na in de richting van Maréchals voorgangster.

Strookte die spectaculaire aangroei tot tienduizend leden met de werkelijkheid? Volgens het VNVV zelf telde de organisatie, in september 1940, toen Magda Gravez-Haegens nog leidster was, 4.000 leden[229]. De werking had toen maanden stilgelegen. De VNVV-leidster riep op om het contributiegeld te innen. Men kan dus veronderstellen dat het VNVV toen zeker geen 4.000 actieve leden had. Of het ontslag van Gravez ernstige gevolgen heeft gehad voor het ledenbestand leert het bronnenmateriaal niet. Midden 1941 telden het VNVV en de DMS respectievelijk ca. 2.500 en 1.500 leden[230]. Voor het VNVV komt dit aantal overeen met de bewering van Staf De Clercq tijdens een rede in Brussel, 16 maart 1941. Hij zei toen dat het VNVV 2.500 leden telde[231]. De stamnummers van de lidmaatschapskaarten geven ook een aanwijzing. Op 13 april 1941, toen de DMS nog geïntegreerd was in het VNVV, werd een lid ingeschreven met het stamnummer 4.850[232]. In oktober 1941, toen de afsplitsing van de DMS een feit was, zou het VNVV volgens *VNV-Dienst* van die maand vijfduizend leden hebben gehad. Het kaderblad riep alle VNV'ers op hun eigen vrouw lid te maken. Door deze 'expansie naar binnen' had het VNVV inderdaad reële groeikansen. Of het VNVV erin slaagde op een jaar tijd zijn ledental nogmaals te verdubbelen tot tienduizend lijkt flink overdreven[233].

Eindnoten:

109 Cf. supra, p. 350.
110 KA, Dossier Karel Lambrechts, Circulaire van Karel Lambrechts voor de leiders van Arbeidsorde, 26 maart 1941. In het dossier Lambrechts berusten verscheidene rapporten.
111 KA, Dossier Karel Lambrechts, Rapporten van H. Willems en J. Smets, 2 april 1941.
112 KA, Dossier Karel Lambrechts, Bundel C. Karel Lambrechts, nota over Arbeidsorde, 15 augustus 1940. Zie ook W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 433-436. Ik steun voor dit deel over Arbeidsorde in belangrijke mate op de doctoraalscriptie van Wouter Steenhaut.
113 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 433-436; pp. 523-527.
114 *Volk en Staat*, 18 maart 1941.
115 NSGWO II, Archief VNV, 317. 'Zweite ergänzende Nota', [1941].
116 Geciteerd bij W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], p. 567. Ook A. Dantoing, *La 'Collaboration' du Cardinal*, pp. 180-181.

117 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 571-572.
118 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 573-575.
119 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 578-579.
120 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 665-667.
121 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 504-505.
122 W. Steenhaut. *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 505-508.
123 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 507-509.
124 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 512-514.
125 KA, Dossier Karel Lambrechts, Bundel C. Notulen van het onderhoud van Dr. Voss, diens medewerker Thomas en Karel Lambrechts, 23 april 1941.
126 KA, Dossier Karel Lambrechts, Bundel C. Notulen van het onderhoud van Dr. Voss en Karel Lambrechts, 7 mei 1941.
127 ARA, KA, Bundel 933. Redevoering van Staf De Clercq op de Algemene Raad van 3 mei 1941.
128 W. Steenhaut, *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders* [...], pp. 839; 1095-1097. Ingenieur Jan Haesaerts was provinciaal commissaris voor de wederopbouw in Brabant. Hij was al van in de jaren twintig actief in het Vlaams-nationalisme. Nog tot in december 1941 was er sprake van Haesaerts te benoemen tot leider van de UHGA. Haesaerts had zich inmiddels ontpopt tot een partijganger van de DeVlag waardoor hij het vertrouwen van het Militaire Bestuur verloor.
129 E. Delvo, *Een mens wikt* [...], p. 168.
130 Uit een brief van 10 maart 1943 van hoofdafdelingsleider-Organisatie Frans van der Auwera aan Organisatieleider Reinhard blijkt dat Delvo toen zijn lidmaatschap hernieuwde. NSGWO II, Archief DeVlag. Zie ook W. Steenhaut. Mag men daaruit concluderen dat hij pas in maart 1942 lid werd?
131 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias baseerde zich op een circulaire van Frans Dillen zelf.
132 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias baseert zich op het archief van John Caremans.
133 W. Meyers, *Het VVKS* [...], in: Y.J.D. Peeters (ed.), *Over volksopvoeding en staatsvorming* [...], p. 81; Ch. Van der Cruyssen, *Handhaaf en bouwl* [...], pp. 23-30.
134 E. De Smet, *Vlaanderen voor Christus*! [...], p. 92.
135 *Volk en Staat*, 18 december 1940. Verslag over de rede van Staf De Clercq op de arrondissementsvergadering in Aalst. Hij verwees naar de acties van de bisschop van Brugge. In zijn rede in Wetteren, 22 december 1940, kwam hij er op terug. Niet alleen in Brugge, ook in andere bisdommen werden AVNJ'ers uit de colleges geweerd.
136 GRMA, Roll 103. TB nr. 13, 2 februari 1941, 959.
137 AMVC, Dossier Vlaamse Jeugd, J 33603 D.
138 GRMA, Roll 104. TB, nr. 14, 2 maart 1941, 44.
139 Geciteerd bij W. Meyers, *Het VVKS* [...], pp. 83-84.
140 W. Meyers, *Het VVKS* [...], p. 84.
141 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
142 *Volk en Staat*, 16 april 1941.
143 W. Meyers, *Het VVKS* [...], pp. 85-86.
144 ARA, KA, Bundel 933. Redevoering van Staf De Clercq op de Algemene Raad van 3 mei 1941.
145 W. Meyers, *Het VVKS* [...], p. 87.
146 Eind mei 1941 schreef DJV-leider Remi Piryns een brief aan Edgar Lehembre waarin hij verklaarde dat zijn organisatie nu defintief toetrad.
147 Geciteerd bij W. Meyers, *Het VVKS* [...], p. 88.
148 W. Meyers, *Het VVKS* [...], p. 89.
149 ARA, KA, Bundel 929. ‘Voorstel tot overeenkomst tussen Vlaamse Jeugd en AVNJ’, 31 mei 1941.
150 W. Meyers, *Het VVKS* [...], p. 89.
151 Cf. infra, p. 510.
152 NSGWO II, VNV, 156 en 157. Rapporten van Steven Debroey en Frans Ketels over de werking en de politieke opstelling van het AVNJ, s.d.
153 ARA, KA, Bundel 240. ‘Bauleitung Sint-Truiden’, notulen van de vergaderingen van de Gouwleiding, 21 september, 16 november 1940; 8 februari, 22 maart, 24 mei 1941.
154 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
155 ADVN, DA (MV) Walter Bouchery, W. Bouchery, ‘Memorie van verdediging’, 1 december 1946.
156 KA, Dossier Edgar Lehembre. Brief van Steven Debroey aan Edgar Lehembre, 20 augustus 1941.

157 Zo verscheen in *De Jonge Nationaalsocialist*, juni 1942, over de hele eerste pagina het artikel: 'Joris Van Severen, baanbreker der orderevolutie in de Zuidelijke Nederlanden'.
158 *De Jonge Nationaalsocialist*, februari 1942.
159 GRMA, Roll 105. Übersicht über die Arbeitsleistung der einzelnen Gruppen der Militärverwaltung, 1 Dez. 1941-15 März 1942, 16 maart 1942, 608.
160 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
161 ADVN, Documenten Herman Van Dommele. Getypte verklaring ondertekend door een vijftigtal NSJV-leiders.
162 Jan Meuwissen was de zoon van Piet Meuwissen, de leider van de NVLC.
163 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
164 ADVN, DA(MV) Walter Bouchery, W. Bouchery, 'Memorie van verdediging', 1 december 1946.
165 NSGWO II, Archief VNV, 383. Met de hand geschreven tekst van de rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Brussel, 18 maart 1941.
166 NSGWO II, Archief VNV, 154. Michel Hoste, Financieel overzicht van de werking van het AVNJ tot 1 januari 1941, 2 februari 1941. Michel Hoste leidde de AVNJ-Dienst voor geldzaken.
167 NSGWO II, Archief VNV, 175. Kasboek AVNJ/NSJV, 1941.
168 Dat blijkt uit het kasboek AVNJ/NSJV van 1941: NSGWO II, Archief VNV, 175.
169 NSGWO II, Archief VNV, 179. Maandelijkse financiële overzichten april-november 1943. De uitbetaalde salarissen worden in detail verantwoord. Op dit document staat de stempel 'geprüft'.
170 NSGWO II, Archief VNV, 178. 'Empfangbestätingungen', s.d.
171 GRMA, Roll 105. *Übersicht über die Arbeitsleistung der einzelnen Gruppen der Militärverwaltung*, 1 *Dez.* 1941-15 *März* 1942, 16 maart 1942, 608. Jan Olsen vermeldt in de *EVB*, deel 1, p. 416 dat de NSJV in 1942 het hoogtepunt bereikte met ca. 10.000 leden.
172 O.m. een artikel in *De Nationaalsocialist*, 8 augustus 1942, onder de titel: 'Waarom staat uw zoon niet in de NSJV?'
173 ARA, KA, Bundel 279. Brief van Roeland Lanoote aan Remi Piryns, 4 november 1942.
174 ARA, KA, Bundel 279. Ledenlijsten van het VNV, met opgave van hun kindertal en de vermelding of de kinderen al dan niet lid zijn van de NSJV, s.d.
175 *Volk en Staat*, 21 oktober 1941.
176 *NSJ Vlaanderen. Dietse Blauwvoetvendels. Keure en Handleiding*, s.d.
177 Eigen verzameling documenten. 'Albrecht Rodenbach' Volks Instituut, [1942]. Het bleef bij plannen.
178 NSGWO II, Archief VNV, 192. Verslag Raad van Leiding DMS, 8 februari 1942.
179 NSGWO II, Archief VNV, 229. 'Vlaamse meisjes wilt gij Duitsland leren kennen?', aanwervingsformulier, 1942. Op 7 juni 1942 verscheen in *Volk en Staat* een eerste oproep, ondertekend door Lehembre. Op 9 juli vertrokken 400 vrijwilligers.
180 Voor de stichtingsgeschiedenis: G. De Smet, *De Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen*, pp. 62-72.
181 Ir. Van Bouwel werd door Gerard Romsee belast met de arbeidsdiensten.
182 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Diverse documenten i.v.m. de onderhandelingen VAVV-VNV-NSJV, midden 1942.
183 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementsleiders, 5 juni 1942. Instructies inzake het beleggen van werfvergaderingen voor de VAVV. Men wees erop dat kaderfuncties bezoldigd werden en dat het mogelijk was carrière te maken in de VAVV. Na de diensrtijd zouden VAVV'ers voorrang krijgen bij de aanwervingen in openbare dienst en bij werkgevers die aangesloten zijn bij het VEV.
184 NSGWO II, Archief VNV, 240. Brief van Joris Vansteenland aan *Brüsseler Zeitung*, 26 juni 1942.
185 NSGWO II, Archief VNV, 291. Organisatieschema DM/ZB, 9 juli 1941.
186 NSGWO II, Archief VNV, 249. Instructie nr. 5 van het Stafkwartier, 30 augustus 1941. Hierin werden de beslissingen van het Militaire Bestuur gepubliceerd.
187 ARA, KA, Dietse Militie/Zwarte Brigade, Bundel 271. Circulaire van gouwcommandant Jef Hermans, 21 augustus 1941.
188 Tijdens de leergang in Sennheim werden door hogere officieren van de DM/ZB ook rapporten opgesteld over het gedrag van de officieren. De wens voor een verder promotie kon daaruit worden afgeleid: NSGWO II, Archief VNV, 263. Verslag van R. Verbruggen, 14 september 1941.
189 *ZB-Man*, januari 1941. NSGWO II, Archief VNV, 383. Rede van Staf De Clercq, uitgesproken in Brussel, 18 maart 1941.

190 Twee vendels uit de brigade van Brabant telden midden 1942 bijv. 138 man i.p.v. de vereiste 226 man: NSGWO II, Archief VNV, 280. Verslag van gouwcommandant Fernand Eerdekens aan inspecteur-generaal J. Morael.
191 NSGWO II, Archief VNV. Brief van Fernand Eerdekens aan Reimond Tollenaere, 21 juni 1941.
192 NSGWO II, Archief VNV, 249. Instructie van Reimond Tollenaere, 6 augustus 1941. Op 15 oktober 1942 werd Vansteenland officieel in die functie benoemd.
193 KA, Dossier Jef François, Bundel II. Brief van Jef François aan Marcel Monnier, 22 november 1941.
194 KA, Dossier Jozef François, J. François, dagboekaantekening, 31 januari 1942. Bovendien naoorlogse getuigenis van Jef François in: *Broederband*, jg. 23, 1987, 5, p. 10.
195 KA, Dossier Jozef François. Dagboek van J. François, Bundel II; Agenda van J. François, Bundel II.
196 KA, Dossier Jef François, Bundel II. Brief van Hilaire De Maeyer aan Jef François, 16 maart 1942.
197 KA, Dossier Jef François, Bundel II. Agenda van Jef François, 1942.
198 KA, Dossier Jef François, Bundel II. Brief van Staf De Clercq aan Jef François, 17 april 1942.
199 KA, Dossier Jozef François, Bundel II. J. François, dagboekaantekening, 30 april 1942.
200 KA, Dossier Jozef François, Bundel II. Agenda van Jef François, 1942. Ook Berlin Document Center, Dossier Jozef François. Eigenhandig opgesteld curriculum vitae van Jef François, 7 februari 1944.
201 ARA, KA, Dietse Militie/Zwarte Brigade, Bundel 271. Circulaire DM/ZB gouw Limburg, 21 juni 1941.
202 Cf. supra, p. 414.
203 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Circulaire van Ernest Van den Berghe voor de arrondissementsleiders van het VNV, 14 maart 1942. De circulaire was geheim en moest na lezing vernietigd worden.
204 NSGWO II, Archief VNV, 239. Joris Vansteenland aan de VNV'ers reserveofficieren, 13 april 1942. Ook hooggeplaatste VNV'ers ontsnapten er niet aan. Zo moest ook arrondissementsleider Jozef Coene zich verantwoorden: KA, Dossier Jozef Coene. Brief van Jozef Coene aan Joris Vansteenland, 30 april 1942. Vansteenland had Coene ook nog gevraagd op te geven welke wapens hij kon hanteren.
205 KA, Dossier Piet Wyndaele. Circulaire van arrondissementsleider Piet Wyndaele voor de afdelingsleiders van Antwerpen, 6 juni 1942; KA, Dossier Theo Brouns, Bundel III. Circulaire van Theo Brouns voor de gewest- en afdelingsleiders van Limburg, 13 juni 1942.
206 NSGWO II, Archief VNV, 256. Instructies van het Stafkwartier van de DM/ZB, 1941-1942.
207 *Leiding*, mei 1943.
208 ARA, KA, Bundel 919. VNV-nota, 25 augustus 1942.
209 KA, Dossier Jef François. Brief van Jan Morael aan Jef François, 16 juli 1942. Morael was inspecteur-generaal van de DM/ZB.
210 NSGWO II, Archief VNV, 280. Verslag van Fernand Eerdekens aan inspecteur-generaal J. Morael. Voor twee vendels van de Brabantse brigade werden 138 militianen opgeroepen. 104 ervan waren aanwezig (75,4%), 24 verontschuldigd en 10 afwezig.
211 NSGWO II, Archief VNV, 126. Brief van Magda Gravez-Haegens aan Angela Dosfel, 26 juli 1940.
212 NSGWO II, Archief VNV, 126. Brief van Angela Dosfel aan Magda Gravez-Haegens, 29 juli 1940.
213 NSGWO II, Archief VNV, 126. Brief van Jetje Claessens aan Magda Gravez-Haegens, 2 augustus 1940.
214 NSGWO II, Archief VNV, 127. Brief van Magda Gravez-Haegens aan Staf De Clercq, 5 augustus 1940.
215 NSGWO II, Archief VNV, 128. Brief van Nora Devroe aan Staf De Clercq; [augustus 1940].
216 NSGWO II, Archief VNV, 125. Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe aan de VNV-leiding, [oktober 1940].
217 NSGWO II, Archief VNV, 138. 'Dietse Vrouwenbond', [september 1940].
218 NSGWO II, Archief VNV, 127. Circulaires van Magda Gravez-Haegens, 21 en 27 september 1940. De tekst van het akkoord werd niet teruggevonden.
219 NSGWO II, Archief VNV, 125 en 129. Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe aan de VNV-leiding, [oktober 1940]; Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe aan Staf De Clercq, 30 september 1940.

220 NSGWO II, Archief VNV, 129. Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe aan Staf De Clercq, 5 oktober 1940.
221 De benoeming van Odile Maréchal-Van den Berghe stond al vroeger vast. Volgens de notulen van de VNVV-Hoofdraad nam Staf De Clercq de beslissing op 19 oktober 1940: NSGWO II, Archief VNV, 132. Notulen van de VNVV-Hoofdraad, 23 oktober 1940. Het is niet bekend waarom nog zo lang werd gewacht om de beslissing kenbaar te maken. Eind oktober zag de nieuwe VNVV-leidster zich genoodzaakt aan te dringen op de publikatie van haar aanstelling: NSGWO II, Archief VNV, 130. Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe aan Ernest Van den Berghe, 27 oktober 1940.
222 NSGWO II, Archief VNV, 129. Brief Odile Maréchal-Van den Berghe, 2 oktober 1940. Midden 1941 was de zaak nog niet geregeld: Ibidem, 127, Correspondentie Magda Gravez-Haegens-Staf De Clercq, juli-augustus 1941.
223 NSGWO II, Archief VNV, 123. 'Standregelen van het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond'.
224 NSGWO II, Archief VNV, 150. Circulaires van Odile Maréchal-Van den Berghe, oktober 1940-januari 1941.
225 'De organisatie van het VNV', in: *VNV-Dienst*, december 1941.
226 NSGWO II, Archief VNV, 134. Odile Maréchal-Van den Berghe en Jetje Claessens, Ontwerp-nota tot oprichting van de Jonge Vrouwenafdeling, 9 januari 1942.
227 NSGWO II, Archief VNV, 130. Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe aan Ernest Van den Berghe, 25 september 1942.
228 NSGWO II, Archief VNVV, 139. Brief van Mevr. Lambrechts en C. Vandeweyer aan Ernest Van den Berghe, 10 december 1942.
229 NSGWO II, Archief VNV, 150. Circulaires van Magda Gravez-Haegens, 20 september 1940.
230 Dat blijkt uit correspondentie i.v.m. de oplage van *Vrouw en Volk*: NSGWO II, Archief VNV, 130. Brieven van Odile Maréchal-Van den Berghe aan Ernest Van den Berghe, 18 juni 1941.
231 NSGWO II, Archief VNV, 383. Rede van Staf De Clercq uitgesproken in Brussel, 18 maart 1941.
232 NSGWO II, Archief VNV, 139. Brief van Mevr. Lambrechts aan Ernest Van den Berghe, 13 april 1941.
233 NSGWO II, Archief VNV, 135. Brief van Odile Maréchal-Van den Berghe

6.7 Besluit

Het VNV ontpopte zich tijdens de bezetting geruisloos tot een nationaal-socialistische beweging. Staf De Clercq wilde van meet af aan een nationaal-socialistische geloofsbelijdenis uitspreken. Hij kon pas eind 1940 officieel de ideologie van het VNV nationaal-socialistisch noemen. De bezetter had hem dat tot dan toe verhinderd om te beletten dat het VNV zich naar het voorbeeld van de NSDAP zou opwerpen als de nationaal-socialistische eenheidspartij in Vlaanderen. Niettemin hadden de VNV'ers via de VNV-pers toen al kunnen vernemen dat het VNV zich voortaan tot het nationaal-socialisme bekende. Het waren vooral Reimond Tollenaere en de VNV-neofiet Edgard Delvo die de ideologische vorming voor hun rekening namen. Uit hoofde van de hoge functies die beiden bekleedden, moeten hun standpunten als partijstandpunten worden beschouwd. Staf De Clercq nam ze trouwens over in zijn redevoeringen. Delvo beperkte zich grotendeels tot het verkondigen van de heilsboodschap die inherent is aan de meeste ideologieën. Tollenaere sneed de praktische zaken aan. De staat moest worden geleid door de besten, een politiek leidende stand die zijn emanatie vond in het VNV. Eenmaal dat het VNV de macht in het staatsleven had veroverd, verkreeg de partij het recht het hele volk te vertegenwoordigen. Van enige democratische controle in welke vorm ook kon geen sprake zijn. Van individuele politieke vrijheid al evenmin. De tijd dat 'Jan en Alleman' kon meebeslissen over staatszaken was definitief voorbij. Het volk was een organisch lichaam van rasgenoten waar voor niet-volksgenoten en natieverdelende elementen geen plaats was. Een knelpunt op dit gebied was de houding van het

VNV tegenover de katholieke Kerk, die tenslotte de natie verdeelde in gelovigen en niet-gelovigen. De VNV-leiding zat gewrongen tussen de katholieke overtuiging van het merendeel van de VNV'ers en de noodzaak om afstand te nemen van de Kerk, te meer omdat het VNV door zijn vijanden binnen de collaboratie werd afgeschilderd als een klerikaal bolwerk. Het nationaal-socialisme bekende zich tot het 'positieve christendom' zonder daarom voor een bepaalde kerkgemeenschap te opteren. Er werd vooral afstand genomen van het 'politiek katholicisme'. Het VNV zou echter de strijd aanbinden tegen al wat leidde tot 'stelselmatige goddeloosheid', met name tegen vrijmetselarij en jodendom. Na het uitbreken van de oorlog in de Sovjet-Unie kon het VNV weer aanknopen bij zijn vooroorlogse antibolsjewistische campagne. In het bekende register werd de nadruk gelegd op de band tussen jodendom en bolsjewisme. Het antisemitisme werd niet alleen met politieke en godsdienstige argumenten beleden. Joden waren altijd en overal ondermijners van het volkslichaam en moesten dus worden uitgedreven. De maatregelen die gepaard gingen met de samen- en uitdrijvingsfase van de nationaal-socialistische anti-joodse politiek, werden door het VNV toegejuicht. Vanuit eenzelfde biologisch geïnspireerd racisme werden de Walen afgewezen als volksgenoten. Wallonië en Frans-Vlaanderen werden opgeëist als levensruimte voor het Dietse volk.

Naast het imperialisme was het nationaal-socialisme, zoals dat al in het najaar 1940 werd gepropageerd, niet nieuw voor de VNV-militant. Het was een nieuwe vlag voor een zelfde lading. Al voor de oorlog was de partij al doordrenkt van het fascistische ideeëngoed. De fascistische vleugel in de partijleiding kon zich nu zonder scrupules uitleven. De gematigde vleugel bood geen weerstand meer. Ook vanuit de basis kwamen geen protesten tegen de racistische, imperialistische, totalitaire en oorlogszuchtige denkbeelden die nu onverholen de toon aangaven in de VNV-propaganda.

De kritiek die in de schoot van de VNV-leiding vooral door Frans Daels werd geformuleerd, broeide aan de basis van het VNV. Zij kwam voor het eerst tot uiting in de NSJV en was een zuiver nationalistisch geïnspireerd verzet tegen de Grootduitse tendens binnen het nationaal-socialisme. Zij sproot voort uit de toegevingen van de VNV-leiding op nationalistisch vlak. De VNV-leiding legde enerzijds steeds meer de nadruk op de integratie van Vlaanderen binnen het Germaanse Rijk, terwijl ze anderzijds zweeg over de nationalistische doelstelling van het VNV, nl. de stichting van een Grootnederlandse staat. Het Grootnederlandse ideaal kwam nog wel verhuld en sluiks aan bod. Een gevoel van frustratie ontstond doordat niet openlijk gesproken en geschreven kon worden over het nationalistische programma van het VNV. De ingrepen van de Duitse censuur deden de frustratie nog toenemen. Voor vele VNV'ers was het een ergernis te moeten vaststellen dat het VNV voor de buitenwereld over één kam werd geschoren met de politieke vijand binnen de collaboratie. Dat werd geweten aan een gebrek aan nationalistisch profiel. De roep om duidelijkheid werd sterker.

Tijdens het eerste bezettingsjaar heeft Staf De Clercq politiek en organisatorisch een dominerende rol gespeeld. De Clercq gebruikte de macht die hem van bij de stichting van het VNV was toegewezen om zijn partij de richting uit te duwen die hij had bepaald. Hij nam cruciale beslissingen zonder de VNV-leiding vooraf in te lichten, laat staan ze te consulteren. Er was geen sprake meer van een collectieve leiding. Voor de oorlog had hij er herhaaldelijk blijk van gegeven de wil en de durf te bezitten

om op te treden als een autoritair leider. Nu kon hij zijn wil doordrukken zonder nog veel rekening te houden met de zwaargewichten in zijn partij. De omstandigheden van de bezetting beknotten de macht van de leden van de VNV-leiding. Bovendien verloor de Raad van Leiding, zoals het hoogste leidingsorgaan sinds oktober 1940 werd genoemd, zijn homogeniteit. Nieuwe leden traden toe en sommige vooroorlogse leden vielen weg. Van de vooroorlogse leden woonde Gerard Romsee, na zijn benoeming tot gouverneur van Limburg, de vergadering niet meer bij. Hij bleef wel lid. De

andere vooroorlogse leden Staf De Clercq, Hendrik Elias, Reimond Tollenaere en Hendrik Elias kregen het gezelschap van de VNV-gouwleiders Jeroom Leuridan en Jan Timmermans. Na het ontstaan van de Volksbeweging werden in oktober 1940 de voorzitter van het IJzerbedevaartcomité Frans Daels, de oud-activist Reimond Speleers en de BWP'er Edgar Delvo opgenomen. Na de stichting van de Eenheidbeweging-VNV in mei 1941 volgden nog Pol Le Roy voor het Verdinaso en Odiel Daem voor Rex-Vlaanderen. Beiden werden het spoedig oneens met de politiek van het VNV en verlieten de Raad van Leiding. Van de nieuwe leden speelden vooral Frans Daels en Edgard Delvo een belangrijke rol. Daels trad op als de vermaner die de partijleiding verantwoordelijk stelde voor honderd en één zaken die volgens hem verkeerd gingen. Hij vond dat geen compromissen gesloten mochten worden met de Vlaamse SS. Vanaf september 1941 weigerde hij om die reden nog vergaderingen bij te wonen. Delvo daarentegen was een voorstander van samenwerking met de SS. Hij maakte een steile carrière in het VNV. Hij kreeg als vrijgestelde van de partij al onmiddellijk de verantwoordelijkheid voor de opleiding en de vorming in het VNV. Samen met Tollenaere drukte hij in het eerste bezettingsjaar zijn stempel op het beleid van de partij. Ze vormden een span dat Staf De Clercq adviseerde onvoorwaardelijk samen te werken met Duitsland om zo de macht in handen te krijgen. Zij meenden dat moest worden aangestuurd op een overeenkomst met de SS. Toen Tollenaere naar het Oostfront vertrok en er sneuvelde, stond Delvo alleen als voorstander van een vergelijk met de SS. Toen ook hij in april 1942 verdween wegens zijn aanstelling als leider van de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, doofde deze strekking uit in de Raad van Leiding. Jeroom Leuridan die ideologisch zeker bij de radicale vleugel kon worden gerekend, toonde zich vanuit zijn Grootnederlandse overtuiging een hevig tegenstander van samenwerking met de DeVlag/SS. Hendrik Elias en Ernest Van den Berghe waren het evenzeer. Hun opinie won nog aan invloed toen in februari Karel Lambrechts, de nieuwe propagandaleider, toetrad tot de Raad van Leiding. Onder hun invloed en na het vertrek van Tollenaere brak Staf De Clercq de onderhandelingen met de SS-leiding af. Maar hij wenste niet definitief te breken. Tot het einde van zijn leven heeft hij gehoopt het pleit te kunnen winnen door een politiek van opbod en machtsvertoon. De grote manifestaties die in het verlengde van deze strategie werden georganiseerd, consacreerden De Clercq als autoritair leider. De toon en de maat van de leiderscultus oversteeg de vooroorlogse leidersverheerlijking. Het maakte Staf De Clercq onaantastbaar in de ogen van vele van zijn volgelingen. Ook dat was een belangrijk element dat het eigenmachtig optreden van Staf De Clercq mogelijk maakte.

Het VNV maakte tijdens het eerste jaar van de oorlog een expansie door. Begin 1942 telde de partij ca. 40.000 leden, bijna tweemaal de vooroorlogse sterkte. De partij won veel leden tengevolge van de tijdsomstandigheden. Zeker in de zomer van 1940 hebben velen gemeend dat het het VNV voor de wind zou gaan. Het VNV-lidmaatschap kon de weg vrijmaken voor een maatschappelijke carrière. Het VNV leverde veelvuldig dienstbetoon. Lang kon het VNV van deze gunstige tijdsomstandigheden niet profiteren. In 1942 begon de afkalving al. De wens om het VNV als een vitale, steeds groeiende organisatie voor te stellen, leidde tot propagandistische aberraties over het aantal aangesloten leden. Er moet ook rekening worden gehouden met een 'expansie naar binnen' die het gebrek aan werkelijke groei moest compenseren. VNV'ers werden verzocht hun vrouw en kinderen aan te zetten

lid te worden van de nevenorganisaties. Naarmate het VNV leden verloor steeg de organisatiewoede. De partij bouwde zich horizontaal en verticaal uit. Centraal werden horizontale diensten gecreëerd die alle een verticale organisatie uitbouwden. Het gevolg was een vloed van benoemingen. De nadruk werd vooral gelegd op de propaganda, die hoe langer hoe meer een middel werd om de eigen achterban permanent te mobiliseren. Naar binnen en naar buiten moest dit een imago van bruisende vitaliteit in stand houden. Een en ander had een

overorganisatie tot gevolg. De praktijk was moeilijker te manipuleren dan de papieren plannen, zodat de realiteit soms ver van de theorie kwam te staan. Op papier beschikte het VNV over een organisatie die zowat alle maatschappelijke sectoren bestreek. De partij bouwde een eigen inlichtingendienst uit en een net van rechtbanken voor de handhaving van het tuchtrecht binnen de partij. Het partijsecretariaat verhuisde van een bovenkamer in het Vlaams Huis in Brussel naar een gebouw aan de Wetstraat. De verhuizing was symbolisch voor de ambities van de partij.

De ambities waren groter dan de mogelijkheden. Plannen werden gesmeed voor het opzetten van een volledig gesalarieerd kader. Daarvoor was maandelijks ca. één miljoen frank nodig. Het VNV hoopte tevergeefs dat de bezetter deze kosten wilde dragen. Toen de verhoopte financiële steun uitbleef, werd de financiële druk op de eigen basis opgevoerd. Vanaf oktober 1941 werd het systeem van de verplichte belasting ingevoerd. Ieder VNV-lid moest naar gelang zijn inkomen afdragen aan de partij. Het systeem van de verplichte belasting functioneerde slecht omdat de inning gebrekkig gebeurde en vele leden weigerden te betalen.

Van de nevenorganisatie toonde vooral het VNS zich actief tijdens het eerste bezettingsjaar. VNS was het kanaal waarlangs VNV'ers massaal werden ingeschakeld in de economische en infrastructurele werken waaraan de bezetter prioriteit verleende. De bezetter kon zo een beroep doen op betrouwbare elementen. De VNV-leiding heeft de inzet van Arbeidsorde uitgebuit in haar strijd om politieke erkenning. In de strijd om het vakbondsmonopolie wees de VNS-leiding op haar verdiensten. Zoals het VNV de politieke alleenheerschappij opeiste, ambieerde Arbeidsorde het monopolie inzake de organisatie van de werknemers. De verwachtingen waren hooggespannen toen de leider van Arbeidsorde, Victor Leemans, in augustus 1940 secretaris-generaal van Economische Zaken werd. Aan het hoofd van Arbeidsorde werd hij opgevolgd door VNS-leider Karel Lambrechts. Het toch al theoretische onderscheid tussen beide organisaties verdween nu helemaal. In een nota voor de bezetter, 15 augustus 1940, vroeg Lambrechts de alleenheerschappij. Hij beweerde dat Arbeidsorde toen 250.000 leden telde, een cijfer dat vooral op bluf en wishful thinking steunde. Arbeidsorde slorpte enkele kleinere Vlaams-nationale vakbonden op en onderhandelde met enkele bonden van de christelijke en de socialistische vakbond. De onderhandelingen liepen op niets uit. In werkelijkheid had Arbeidsorde begin 1941 6.000 betalende leden. Arbeidsorde was in de ogen van de bezetter dan ook niet geschikt om een *aktionsfähige* vakbondsstructuur tot stand te brengen. De organisatie werd gedwongen aan te sluiten bij de UHGA, terwijl de andere vakbonden verplicht werden Arbeidsorde als partner te aanvaarden. Kon Arbeidsorde er niet in slagen het monopolie te verwerven, dan werd nu gepoogd de leiding van de UHGA te verwerven. Met steun van de bezetter kon Arbeidsorde in de UHGA een onevenredig grote macht veroveren. Toen eind 1941 de vakbondscentrales effectief werden gecentraliseerd en Arbeidsorde samen met de traditionele bonden verdween, hadden leden van Arbeidsorde postgevat op een aantal sleutelposities. Toen de bezetter in maart 1942 Edgard Delvo als opvolger van Victor Grauls aanwees, was de hoogste functie in handen van een VNV'er. Delvo won omdat hij als een van de weinige VNV-leiders het vertrouwen genoot van de SS-leiding. Delvo moest nu ontslag nemen uit de Raad van Leiding. De VNV-leiding kon niettemin hopen dat de aanstelling van Delvo het vakbondsmonopolie alsnog aan het VNV zou bezorgen. Alles zou afhangen van de

houding van Delvo. Voorlopig stelde hij niet teleur. Delvo manifesteerde zich na zijn aanstelling nog steeds openlijk als een VNV'er.

Het AVNJ ambieerde net zoals het VNV en het VNS op zijn terrein het monopolie. De andere, ‘gepolitiseerde’ jeugdbewegingen moesten verdwijnen. Dat het AVNJ zelf aan een politieke partij was gelieerd, werd niet ervaren als een probleem. Zoals het VNV de emanatie wou zijn van het Vlaamse volk, zo was het AVNJ de emanatie van de Vlaamse jeugd. Met de werkelijke krachtsverhoudingen bij de georganiseerde jeugd werd geen rekening gehouden.

Net zoals het VNV zou het AVNJ al snel moeten optornen tegen een door Duitse diensten opgezette en gesteunde concurrent. De Vlaamse Jeugd werd begin 1941 opgericht door de Vlaamse SS'er Alfons Wachtelaer. De nieuwe organisatie wierp zich op als de een heidsorganisatie voor de jeugd. AVNJ- en VNV-leiding gingen meteen in de aanval. Achter de schermen was AVNJ-leider Edgar Lehembre evenwel verplicht besprekingen aan te knopen met Wachtelaer die bescherming genoot van de *Reichsjugendführung*. De *Reichsjugendführung* wenste het AVNJ af te haken van het VNV. Het AVNJ verstevigde zijn positie toen door de oprichting van de Eenheidsbeweging-VNV, Jong-Dinaso en Rex-Jeugd bij het AVNJ aansloten. Het DJV had zich al vroeger aangesloten. Van de grote jeugdbewegingen was alleen het VVKS o.l.v. Maurits Van Haegendoren bereid te onderhandelen met het AVNJ. Midden juni reisden Lehembre, Wachtelaer en Van Haegendoren naar Berlijn om er een fusie van hun bewegingen te bespreken. Het leidde tot de oprichting van de NSJV waar het AVNJ en de Vlaamse Jeugd in opgingen. Het VVKS bleef afzijdig, net zoals de andere grote jeugdbewegingen die het werken onmogelijk werd gemaakt. Dat de NSJV de jeugd van Vlaanderen zou overspannen, bleef een karikatuur van de werkelijkheid.

De stichting van de NSJV berustte op een aantal bewust in stand gehouden dubbelzinnigheden. Dat Edgar Lehembre aan het hoofd stond van de NSJV werd door het VNV beschouwd als een garantie dat de jeugdbeweging vastgeklonken bleef aan het VNV. De bepaling in de overeenkomst dat de NSJV deel zou uitmaken van ‘de nationaal-socialistische beweging welke Vlaanderen voor het nationaal-socialisme zou veroveren’ werd door het VNV gezien als een bevestiging van de band tussen VNV en NSJV. De Vlaamse Jeugd en de Vlaamse SS zagen het helemaal anders aangezien ze het VNV niet als die toekomstige beweging beschouwden. Vrijwel onmiddellijk ontstonden hierover moeilijkheden in de schoot van de NSJV. Sommige leiders van het AVNJ waren evenmin gelukkig met het feit dat hun jeugdbeweging een stuk van haar eigenheid verloor. Zij wensten o.m. het Grootnederlandse streefdoel weerspiegeld te zien in de benamingen van de jeugdbeweging. Zij verweten én het VNV én de NSJV laksheid in de verdediging van het Grootnederlandse ideaal en het christelijk karakter van de jeugdbeweging tegen de Grootduitse drijverijen van SS-gezinden. NSVJ-leider Edgar Lehembre reageerde in de proclamatie van Kortrijk, 28 september 1941. Hij verklaarde dat de NSJV Grootnederlands was, maar dat deze opstelling geen splijtzwam mocht worden tussen Vlaanderen en Duitsland. Intern groeide de onrust, vooral naar aanleiding van bezoeken aan de HJ waar jongeren konden vaststellen dat ze met hun engagement op weinig begrip konden rekenen. In juni 1942 kwam het tot een openlijke rebellie tegen Lehembre, een paleisrevolutie waarbij werd ingespeeld op de nationalistisch en religieus geïnspireerde onvrede. De zg. ‘Putsch van Vilvoorde’ was niet tegen het VNV, het nationaal-socialisme of het principe van de collaboratie gericht. De VNV-leiding stootte de leiders van de contestatie uit het VNV. Het zou de contestatie maar tijdelijk doen luwen.

Voor de oprichting van de NSJV telde het AVNJ ca. 5.000 leden. Het aantal leden van de NSJV groeide nog aan, mede door de enorme organisatorische expansie die werd mogelijk gemaakt door Duitse financiële steun waarop de NSJV als erkende eenheidsbeweging kon rekenen. De bezetter betaalde maandelijks o.m. 40.000 frank aan salarissen en financierde uitrustingsgoederen en werkingskosten. Ook het VNV leverde inspanningen. De VNV getroostte zich zware financiële inspanningen voor

de jeugdbeweging. VNV-leden werden aangemaand, soms onder druk gezet hun kinderen bij de jeugdbeweging aan te sluiten.

In de zomer van 1940 werd de VNV-militie omgedoopt tot Zwarte Brigade. Het was een naamswijziging die meer dan een verandering van het uniform tot gevolg had. Reimond Tollenaere kon nu de plannen uitvoeren die voor de oorlog grotendeels theorie waren gebleven. De Zwarte Brigade moest de militaire arm worden van het VNV, een partijleger dat tegelijk het embryo werd van de organisatie die in de toekomst de openbare macht namens

het VNV zou uitoefenen. De Zwarte Brigade moest tegelijk de militaire collaboratie voorbereiden. De organisatie zou het werfreservoir worden voor de militaire en paramilitaire formaties waaraan het VNV zijn medewerking verleende. Tollenaere werd hierbij volledig gesteund door Staf De Clercq die aan de politieke militie een grote rol toekende in de machtsverwerving.

Door de stichting van de Eenheidsbeweging-VNV smolt de Zwarte Brigade, met de DMO en de Strijdformatie van Rex-Vlaanderen, samen tot de DM/ZB. De dinaso-leiding had inzake de militie vooral geprobeerd zoveel mogelijk concessies af te dwingen. Ze moest niettemin aanvaarden dat Reimond Tollenaere als commandant-generaal aan het hoofd kwam te staan. Onder hem zien we commandant Jef François, bovendien plaatsvervanger van Tollenaere. Merkwaardig was dat VNV'er Joris Vansteenland werd aangesteld als adjunct van Tollenaere, waardoor onduidelijk bleef wie de eventuele opvolger van Tollenaere was. Samen met rexist Paul Suys en nog een VNV'er vormden ze de Staf. Het VNV had dus voor een solied VNV-overwicht gezorgd. Tollenaere en François vertrokken samen met de eerste lichting van het Vlaams Legioen. Dat maakte de effectieve fusie er niet eenvoudiger op. Vooral bij de DMO'ers was veel wantrouwen aanwezig. Velen haakten spoedig af. Het wantrouwen werd er niet minder op toen Jef François, na de dood van Reimond Tollenaere, door de VNV-leiding werd afgewezen als hoogste leider van de militie. Joris Vansteenland werd de nieuwe leider.

De DM/ZB kreeg een strikt militaire structuur. Het was een nogal pompeuze organisatie voor wat in de praktijk maar een ordedienst en colportageploeg bleek te zijn, ook al omdat de bezetter het bestaan van een heus partijleger wilde verhinderen. De DM/ZB mocht zich ook niet in de plaats stellen van de Belgische ordediensten. Toch mag het belang van de militaire structuur niet worden onderschat. De DM/ZB'ers werden doordrongen van hun militaire opdracht. Officieren volgden leergangen. De DM/ZB was een werfreservoir voor paramilitaire en militaire formaties waardoor de organisatie permanent aan bloedverlies leed.

De DM/ZB bleef voor de VNV-leiding een belangrijk instrument ten gerieve van de propagandaslag. De geüniformeerde 'politieke soldaten' konden beter dan wie ook de macht van het VNV demonstreren. Alles werd in het werk gesteld om zoveel mogelijk VNV'ers in de DM/ZB te integreren. In maart 1942 stelde Staf De Clercq het lidmaatschap verplicht voor alle VNV'ers tussen 18 en 25 en voor reserveonderofficieren tot 40 jaar. De dienstverplichting was natuurlijk relatief omdat de leiding niemand kon dwingen in de partij te blijven. Individuele en sociale druk werd uitgeoefend. De VNV'ers werd niet alleen het grote propagandistische belang van de DM/ZB ingeprent, er werd ook op gewezen dat een getrainde partijmacht nodig was voor een eventuele confrontatie met het communistische verzet. Tegelijk waren de leden van een geüniformeerde formatie sterker gebonden aan de partij. Het was moeilijker om uit de partij te stappen wanneer men openlijk bekend stond als VNV'er. In dit verband moet de oprichting van de Hulpbrigade worden gezien. De Hulpbrigade organiseerde alle VNV'ers die geen lid waren van de DM/ZB. Het aantal geüniformeerde VNV'ers werd er sterk door vergroot. De directe aanleiding tot de oprichting van de Hulpbrigade was de 'Tollenaeremars', gehouden op 12 juli 1942. Het werd een hoogtepunt van de VNV-machtsontplooiing. De totale mobilisering van DM/ZB en Hulpbrigade bracht respectievelijk 2.870 en ca. 3.800 militianen op de been. De totale sterkte van de DM/ZB moet op zo'n 4.000 man worden geschat.

Het VNVV werd het eerste bezettingsjaar getekend door een wisseling aan de top. Magda Gravez-Haegens zette tijdens de eerste bezettingsmaanden haar pogingen voort om het VNVV te onttrekken aan de invloed van het VNV. Om die reden werd ze in september uit haar functie ontheven. Staf De Clercq stelde Odile Maréchal-Van den Berghe aan als haar opvolgster. Haar eerste daad was het uitvaardigen van standregelen die het VNVV definitief vastklonken aan het VNV. De organisatie werd op een identieke wijze als het VNV gestructureerd.

De meisjes werden georganiseerd in de DMS die o.l.v. Jetje Claessens bij de oprichting van de NSJV midden 1941 uit het VNVV stapten om toe te treden tot de jeugdbeweging.

Vanaf 1942 kreeg het VNVV concurrentie door de Vrouwenwerken van de DeVlag, geleid door de gewezen VNVV-leidster Magda Gravez-Haegens. Van DeVlag-zijde werd het VNVV afgeschilderd als een onbetekenende organisatie. Staf De Clercq reageerde hierop door het VNVV te betrekken bij de machtsontplooiing van de partij. De werking van het VNVV lag volledig in het verlengde van die van het VNV en was er volledig aan ondergeschikt.

Voor de afsplitsing van de DMS telde het VNVV ca. 5.000 leden waarvan ongeveer een derde meisjes. Vermoedelijk won het VNVV door de 'expansie naar binnen' daarna nog wat leden bij, hoeveel is niet bekend.

Hoofdstuk 7 De politiek van leider Hendrik Elias tot aan de breuk met de SS (14 augustus 1943)

7.1 Hendrik Elias wordt leider van het VNV

Op 22 oktober 1942 stierf een door ziekte ondermijnde Staf De Clercq. Een hartcrisis werd hem fataal. Bij zijn sterfbed waren vier leden van de Raad van Leiding aanwezig: Hendrik Elias, Gerard Romsee, Ernest Van den Berghe en Frans Daels. Ze beslisten dat op de ochtend van 23 oktober het politiek testament zou worden geopend. Het gebeurde op het VNV-hoofdkwartier in Brussel, in aanwezigheid van vrijwel de hele Raad van Leiding en enkele andere vooraanstaande VNV'ers onder wie Victor Leemans. Tot verrassing van de VNV-top bevatte het testament geen enkele aanwijzing over de toekomst, noch over de naam van een opvolger[1]. In dit geval moest de opvolger worden aangewezen op voorstel van de Algemene Raad. Van den Berghe legde echter de getuigenis af dat De Clercq herhaaldelijk de wens had uitgesproken te worden opgevolgd door Hendrik Elias, wat werd bevestigd door Gerard Romsee, Victor Leemans en Edgard Delvo. Elias vroeg bedenktijd en wenste dat het protocol zou worden gevolgd. Romsee en vooral Leemans drongen evenwel aan op een onmiddellijke aanstelling omdat - zoals Leemans het uitdrukte - ‘geen hiaat mocht geschapen worden, waardoor vrije hand wordt gegeven aan drijverijen van alle aard’. Alle aanwezige leden van de Raad van Leiding keurden daarop de aanstelling goed van Elias als de nieuwe leider. Elias aanvaardde. Dezelfde dag toog Elias naar het Militaire Bestuur en werd de pers op de hoogte gebracht. De volgende dag werd de Algemene Raad bijeengeroepen en ingelicht over de gang van zaken[2].

Dat de voorzichtigheid van de twee secretarissen-generaal niet ongegrond was, blijkt uit de reactie van Gottlob Berger. De chef van het SSHA was daags voor het overlijden van De Clercq ingelicht dat de VNV-leider stervende was. Hij wist ook al dat Elias de opvolger zou worden. Als eerste reactie schreef hij aan de *Reichsführer-SS* dat Elias moest worden beschouwd als de ‘erbittertster Gegner’ van de SS en dat hij door het Militaire Bestuur zou worden ingezet tegen de DeVlag en de Vlaamse SS[3]. Dat Berger nog heeft geprobeerd iets te ondernemen tegen de benoeming van Elias blijkt uit de mededeling van Eggert Reeder dat hij onmiddellijk na de dood van De Clercq werd opgebeld door de *SS-Gruppenführer* die hem voorstelde Edgard Delvo ‘einzusetzen’. Volgens een notitie die Reeder enkele maanden later opstelde zou hij hebben geantwoord dat het voorstel van Berger niet haalbaar was en trouwens al achterhaald door de aanstelling van Elias[4]. Op 24 oktober 1942 meldde Berger aan zijn chef dat Delvo nog niet lang genoeg in het VNV was om in aanmerking te komen voor het leiderschap, maar dat hij hem desnoods zou gebruiken als ‘Spaltpilz’[5]. Delvo had in de Raad van Leiding steeds een toenadering tot de SS bepleit, maar dat Berger hem als zijn pion voorstelde, hoeft niet te betekenen dat Delvo het daar mee eens was[6]. Delvo verklaarde zich onmiddellijk bereid te getuigen dat Elias door De Clercq werd voorbestemd als opvolger, en dat hijzelf het leiderschap van Elias accepteerde. Delvo herhaalde dit op de Algemene Raad van 24 oktober 1942. Hij voegde er toen wel aan toe dat er enige twijfel zou hebben bestaan mocht Reimond Tollenaere nog hebben geleefd. Ook Elias beweerde na de oorlog dat De Clercq wellicht Tollenaere

zou hebben aangewezen als opvolger. Elias zou zich in dat geval niet hebben verzet tegen de aanstelling van Tollenaere[7].

De eerste taak van de nieuwe leider van het VNV was de organisatie van de uitvaart van zijn voorganger. Het is zinvol er even stil bij te staan. De gebeurtenissen rond de begrafenis illustreren treffend de toenmalige verhoudingen in bezet België.

De VNV-leiding had de dag na de dood van de VNV-leider beslist de begrafenisplechtigheid in de Sint-Goedelekerk te houden. Kardinaal Van Roey stelde evenwel zijn veto. Hij beriep zich op een kerkelijk voorschrift, dat lijkdiensten moesten plaatsvinden in de parochiekerk en dat alleen 'nationale begrafenissen' hierop een uitzondering konden zijn. De Sint-Goedelekerk was daar trouwens voor gereserveerd. De provocatie was duidelijk: De Clercq was geen 'nationale figuur'. Een dienst in de Sint-Goedelekerk kwam hem dus niet toe. Daarop wilde de Raad van Leiding door de bezettende overheid beslag laten leggen op de kerk. Het Militaire Bestuur voelde daar weinig voor en wimpelde het verzoek af met het argument dat een inbeslagneming propagandistisch een slechte zaak zou worden. Als compromis werd door de VNV-leiding voorgesteld Van Roey voor een ultimatum te stellen: hij zou een openluchtmis met een Vlaamse priester toestaan op de Brusselse Grote Markt of de Sint-Goedelekerk zou in beslag worden genomen. De kardinaal liet zich niet intimideren. Zijn secretaris E. Leclef deelde de VNV-onderhandelaren mee dat een mis op de Grote Markt uitgesloten was. Het zou immers het politieke karakter nog versterken. Leclef liet ook duidelijk verstaan dat Mechelen sancties zou treffen tegen elke Vlaamse priester die zich niet zou houden aan de richtlijnen. Het Militaire Bestuur van zijn kant liet weten dat het niet in staat was zo vlug de toelating te verkrijgen voor een Duitse priester. De rouwplechtigheid had plaats op de Grote Markt, zonder misviering. Men moest zich noodgedwongen beperken tot enkele gebeden[8].

Dat het VNV er niet in slaagde voor zijn afgestorven leider een mis af te dwingen is typerend voor de relatieve macht van de partij. Voor het Militaire Bestuur wogen de mogelijke gevolgen van een confrontatie met Mechelen zwaarder dan de wensen van de VNV-leiding én van de weduwe van de VNV-leider, die uitdrukkelijk om een mis vroeg.

Eindnoten:

1 NSGWO II, Archief VNV, 24. *Protocol*, s.d.

2 ARA, KA, Brundel 920. 'Gebeurtenissen rond het overlijden van leider Staf De Clercq op donderdag 22 oktober 1942 en aanstelling van de nieuwe leider Dr. H.J. Elias', [27] oktober 1942.
Gedeeltelijk gepubliceerd door F. Van der Elst, Dr. Elias als leider van het VNV, in: *Bijdragen*, 3, 1974, pp. 103-105.

3 BAK, NS 19 (Neu), 1983. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 21 oktober 1942.

4 BAK, NS 19 (neu), 1866. Brief van Eggert Reeder aan Heinrich Himmler, 20 februari 1943. Ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 136-138.

5 BAK, NS 19 (Neu) 1983. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 24 oktober 1942.

6 Delvo beweerde dat hij pas na de oorlog iets vernam over Bergers demarche: E. Delvo, *Een mens wikt* [...], pp. 149-150. Zie ook A. De Jonghe, H.J. Elias [...] Deel 2, in: BTNG, jg. 7, 1976, nr. 3-4, pp. 335-336.

7 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

8 ARA, KA, Bundel 920. 'Gebeurtenissen rond het overlijden van leider Staf De Clercq op donderdag 22 oktober 1942 en aanstelling van de nieuwe leider Dr. H.J. Elias', [28 oktober 1942].

7.2 Een nieuwe leider, een nieuw geluid?

Na de oorlog vatte Hendrik Elias de premissen van zijn politiek als tweede leider van het VNV samen in vier punten[9]:

‘1. Het stond voor mij nog niet vast dat Duitsland de oorlog zou verliezen op zulk een verpletterende wijze dat wij, noodzakelijkerwijze en zonder enig profijt voor ons, in de afgrond zouden meegesleurd worden.
2. Ik wilde een eind maken aan de collaboratiepolitiek, indien de DeVlag-SS-politiek in Vlaanderen werd voortgezet.
3. Mijn politiek moest zich ontwikkelen op dusdanige wijze dat de eenheid van het VNV werd bewaard, zodat het voor de toekomst een politieke macht zou blijven.
4. Om tot mijn doeleinden te geraken zou ik trachten ofwel vanwege Duitsland de nodige waarborgen te krijgen voor de toekomst, ofwel door een aanvallende houding tegenover het systeem van de secretarissen-generaal aan te sturen op een crisismoment waarop het VNV óf zijn voorwaarden zou kunnen stellen, óf door de Duitsers zelf zou worden uitgeschakeld.’

Hierna wordt de politiek van Elias en de ontwikkeling van het VNV geanalyseerd en gepoogd uit te maken of en in welke mate deze vier punten een a posteriori legitimering kunnen zijn van Elias' beleid. Wij weren nu dat toen Hendrik Elias leider werd de oorlog een beslissende wending had genomen. De dag na de dood van De Clercq begonnen de geallieerden hun opmars in Noord-Afrika. Op 8 november 1942 mengden de Amerikanen er zich actief in de strijd. Dezelfde maand brak het Russische offensief los op het belegerde Stalingrad wat in februari 1943 leidde tot een nederlaag van de belegeraars en tot een definitieve ommekeer. Elias beweerde na de oorlog dat hij al bij het uitbreken van de oorlog tussen Duitsland en de Sovjet-Unie niet meer geloofde in de totale overwinning van Duitsland, wel nog in een voor Duitsland voordelige vrede door vergelijk. Was zoiets nog realistisch

binnen de toenmalige militaire context en na de verklaring van de Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt op de conferentie van Casablanca (14-26 januari 1943) dat het einddoel van de oorlogsinspanningen de onvoorwaardelijke capitulatie van de As-mogendheden was? Velen die hun politieke toekomst niet hadden verbonden met een Duitse overwinning zagen de voortekenen van een Duitse nederlaag. Het kwam tot uiting onder meer door een harder wordend verzet. Het neemt niet weg dat er nog onzekerheid heerste en dat een totale nederlaag van Duitsland zeker niet evident was.

Elias beweerde na de oorlog zich bijzonder te hebben ingespannen om zijn voorganger ervan te overtuigen een rede uit te spreken die een mogelijke kentering in de VNV-politiek, in de zin van een terugtocht uit de collaboratie, tot gevolg kon hebben. Men vraagt zich af waarom Elias, toen hij leider werd, niet zelf zo'n rede hield. Na de oorlog verklaarde hij hierover dat de laatste rede van de Clercq de start van zijn leiderschap hypothekeerde. Elias werd verplicht voorlopig in dezelfde lijn als die van De Clercq voort te marcheren. Een bruuske koerswijziging zou immers zijn val hebben veroorzaakt. Hij verwijst daarbij naar zijn fragiele positie ten opzichte van de SS-leiding in Berlijn. Heinrich Himmler en Gottlob Berger zouden Elias tot aftreden hebben gedwongen. Het zou bovendien tot gevolg hebben gehad dat, aldus Elias, een groot deel van de VNV'ers zou overlopen naar de SS. Elias' gezag was immers niet te vergelijken met dat van Staf De Clercq[10].

Men stelt zich vragen bij deze uitleg. Had de SS wel voldoende invloed om tegen Eggert Reeder in de VNV-leider te doen afzetten? Albert De Jonghe meent dat dat niet het geval was[11]. Voorts zijn er twijfels bij de bewering dat de VNV-achterban een ingreep van de SS tegen Elias zou hebben getolereerd, laat staan dat een belangrijk deel zou zijn overgelopen naar de DeVlag/SS. In Elias' naoorlogse geschriften is er op dit punt overigens een merkwaardige ontwikkeling merkbaar. In zijn memoires (1947) schreef hij nog dat 80% zou zijn overgelopen naar de DeVlag/SS. In zijn onuitgegeven studie (1970) zakte het aantal overlopers tot de helft[12]. In het VNV weerklonk steeds sterker de eis dat de partij een radicale houding zou aannemen tegen de DeVlag/SS. De onrust in de jeugdbeweging was in dat verband betekenisvol. De tactiek van De Clercq om met een massale mobilisatie de kracht van het VNV te bewijzen, wakkerde bij de basis het verlangen aan dat het VNV eens en voorgoed komaf zou maken met zijn tegenstrever binnen de politieke collaboratie. Een forse uitval van Elias tegen de DeVlag/SS en tegen een bezetter die weigerde politieke waarborgen te bieden, zou zonder twijfel in goede aarde zijn gevallen[13]. Elias wist zich bovendien geruggesteund door een Raad van Leiding die unaniem en zonder discussie zijn leiderschap aanvaardde. Dat de partij niet rijp was voor een fundamenteel ter discussie stellen van de collaboratiepolitiek, staat wel vast. Zelfs bij de dissidenten in de jeugdbeweging werd de collaboratie op zichzelf toen niet ter discussie gesteld. Alles hangt ervan af wat Elias bedoelde met een bruuske koerswijziging. Niets wijst erop dat Elias i.v.m. de laatste redevoering van Staf De Clercq werkelijk heeft aangestuurd op een terugtocht uit de collaboratie. Als VNV-leider stuurde hij wel aan op een breuk met de SS, maar niet met de collaboratiepolitiek.

Op 20 december 1942 richtte de nieuwe leider zich in Antwerpen met een grote openbare redevoering voor het eerst tot zijn volgelingen[14]. Elias stond toen al meer

dan twee maanden aan het hoofd van het VNV. Na de oorlog verklaarde Elias dat hij pas na aandringen van zijn medewerkers openbaar het woord nam. De onrust in de rangen van de partij nam toe door zijn stilzwijgen.

Elias begon met een hulde aan Staf De Clercq. Hij verklaarde dat hij zijn voorganger in alles had gevolgd[15]. Elias gaf een levensbeschrijving van zijn voorganger en legde daarbij de klemtoon op het Germaanse streven van De Clercq. Elias sloot zich hierbij aan maar in zijn Germaanse geloofsbelijdenis klonken een aantal niet mis te verstane noten door:

'Wij willen in de Germaanse volkeren- of statengemeenschap - ik zeg statengemeen-

schap - dit woord mag echter geen aanleiding geven tot verkeerde interpretaties in de oude, liberale betekenis van het begrip staat - onze plaats innemen.

Wij Vlamingen willen erkend worden als een volk. Dat volk, het spreekt zijn eigen taal en heeft een eigen cultuur, dat volk, het vraagt voor zich een eigen volksleiding en een eigen bestuur, tot behoud en verdediging van zijn belangen in het geheel, dat volk, het vraagt een eigen leider als vertegenwoordiger van zichzelf bij de hoogste instanties, bij de "Führer" der Germaanse volkerengemeenschap.'

Elias refereerde aan het concept van de Germaanse Statenbond dat in Nederland door Anton Mussert werd verkondigd. Hij wees erop dat Mussert pas door Adolf Hitler was ontvangen en dat de *Führer* Mussert als 'Leider van het Nederlandse volk' had erkend[16]. Elias wenste duidelijk voor zichzelf een soortgelijke erkenning.

Elias maakte komaf met de dubbelzinnigheid over het begrip 'Germaanse Rijk'. Hij verklaarde ondubbelzinnig dat het VNV ijverde voor een eigen Vlaamse staat met een interne autonomie. Deze staat zou deel uitmaken van een politieke orde waarin Duitsland het zwaartepunt vormde.

'Wij zijn het allen eens dat hier een politieke orde moet geschapen worden, die het voor de toekomst onmogelijk maakt, dat Vlaanderen nog eenmaal zou terechtkomen in een andere dan Duitslands constellatie. [...] Al wat Germaans is hoort samen en in deze ruimte mag geen plaats gelaten worden voor de Angelsakser, die hier geen voet meer zal kunnen zetten, om de vrede en de eendracht in Europa in gevaar te brengen.'

De bevoegdheden van de Statenbond zouden hoofdzakelijk betrekking hebben op buitenlandse politiek, defensie en economie. De gemeenschappelijke buitenlandse politiek hield in feite in dat de verbondenen de Duitse belangen zouden verdedigen. In West-Europa was dat in de eerste plaats een opstelling tegen Groot-Brittannië. Voor Elias impliceerde dat niet dat in Vlaanderen - vooral dan aan de kust, de grens met Groot-Brittannië - een permanente Duitse troepenmacht moest worden gestationeerd. Vlaanderen moest sterk genoeg zijn om zelf voor zijn defensie in te staan. Economisch moest, volgens Elias, het Germaanse Rijk een unie vormen in een Europese ruimte, met Duitsland als leider.

In tegenstelling tot deze vrij precieze tekening van wat het Germaanse Rijk inhield voor de VNV-leider, viel het Grootnederlandse streefdoel bijzonder zwak uit:

'Als ik spreek van het Vlaamse volk, dan zeg ik meteen dat, welke ook de rol van de grenzen geweest is en waar ook de grenzen mogen getrokken worden, wij ons in eenheid van taal en van cultuur en van volksaard bevestigen, als één zijnde met onze broeders uit Noord-Nederland.'

Een pleidooi voor de oprichting van een Grootnederlandse staat kan dit moeilijk worden genoemd. Elias wist natuurlijk dat de bezetter zoiets niet zou hebben geduld, maar men kan zich moeilijk van de indruk ontdoen dat hij niet bijzonder veel verbeelding aan de dag wilde leggen om de Grootnederlandse staat te bepleiten. Elias maakte integendeel opnieuw een opening naar de Belgische staat:

'Wat België betreft, ik ben een van diegenen geweest, die met de meeste hardnekkigheid en beslistheid het oude België hebben bekampt, maar nu we Duitsland zien zegevieren en Frankrijk niet alleen verslagen, maar helemaal ontredderd en verpletterd is, nu zeg ik dat voor ons, Vlamingen, deze ruimte geen spook, geen afschrikwekkend voorbeeld meer kan zijn, maar voor ons een voorwerp zal worden van verovering en zegepraal.'

Dit betekende een koerswending. Voor Staf De Clercq was het behoud van de Belgische staat uitgesloten. De Belgische ruimte kon slechts voortbestaan als ze letterlijk volledig door Vlamingen zou worden bewoond. Elias liet deze imperialistische idee varen. Het VNV zou de Belgische staatsstructuren ombuigen. Door het gebruik van het dubbelzinnige concept 'ruimte' kon er misschien nog verwarring bestaan. Maar twee weken eerder, tijdens

zijn eerste openbaar optreden als leider van het VNV op de tweede kaderdag van het VNV-Wallonië, had hij de koerswijziging ondubbelzinnig aangekondigd. Elias begon met enkele citaten van Staf De Clercq i.v.m. Wallonië. De Clercqs eis tot *Lebensraum* kwam slechts zeer verwaterd aan bod: 'Wallonië sterft, wij zien in Noord-Frankrijk nog ganse gewesten braak liggen die door ons volk zouden kunnen bebouwd worden.' De Clercq werd vollediger geciteerd waar hij het had over 'het wegstromen van Germaans bloed in Zuiderse Latijnse aderen' en over de Vlamingen die in Wallonië hun eigen cultuur moesten behouden. In de rest van zijn rede liet Elias verstaan dat de toestanden waren veranderd en dat het VNV daaruit de conclusies moest trekken. Eerst sprak hij over het wegvallen van het Waalse gevaar voor Vlaanderen. Vervolgens wees hij op 'de laatste theorie' dat Walen geromaniseerde Germanen zouden zijn. Elias onderschreef deze theorie. Het is goed mogelijk dat hij anticipeerde op een belangwekkende politieke gebeurtenis, nl. de redevoering van Léon Degrelle op 17 januari 1943. De Rex-leider verkondigde toen plechtig dat de Walen als Rijksvolk en als Franssprekende Germanen hun plaats opeisten in het Germaanse Rijk. Degrelle zocht en vond op die manier een nieuwe bondgenoot voor zijn politieke opgang: de SS. Al op 27 oktober 1942 had de plaatsvervangend leider van Rex, Victor Matthys, de terugkeer van Wallonië in de Germaanse wereld aangekondigd[17]. Misschien wist Elias dat deze koerswijziging van Rex in Berlijn gehonoreerd werd en trok hij daaruit de politieke conclusies. Elias was dus bereid - had hij een andere keuze? - de Walen als Germanen te beschouwen. In zijn rede drukte hij erop dat het niettemin een land was van Romaanse taal, cultuur en zeden. Interessant is te zien hoe in *De Nationaalsocialist*, 19 december 1942, de oud-dinaso Albert Deckmijn Elias' rede aangreep om Joris Van Severens Grootnederlandse concept van onder het stof te halen. De leider erkende, zo beweerde Deckmijn, 'het onloochenbaar feit [...] dat er een geopolitieke eenheid [is] [...] tussen de Romaanse gewesten en de overige Nederlanden'. Dit feir werd nog verstevigd door het feit dat in Wallonië het Germaanse bloed nog aanwezig was. 'De Leider heeft het duidelijk gezegd', besloot Deckmijn, 'wij willen van geen separatisme meer weten.'

Wat de onmiddellijke toekomst betrof, riep Elias zijn volgelingen op tot een totale inzet opdat Duitsland de oorlog zou winnen. Deze oorlog stelde hij voor als de strijd van het nationaal-socialisme enerzijds en het 'joodse kapitalisme' en 'joodse communisme' anderzijds. Hij riep de jonge VNV'ers op tot dienstneming in een van de formaties waarvoorzijn voorganger de werving had bevolen: de Vlaamse Wacht, Fabriekswacht, NSKK, Vlaams Legioen en Waffen-SS. Alle VNV'ers die zich vanwege hun burgerlijk ambt niet konden melden voor deze formaties, moesten dienst nemen in de DM/ZB. Hij besteedde bijzondere aandacht aan het thuisfront, een kwestie die wel zeer reëel werd toen Elias het leiderschap op zich nam.

'Het binnenfront, een woord dat wij zo vaak hebben gebruikt en wellicht ook hebben misbruikt, want op dit ogenblik is dat woord binnenfront een werkelijke betekenis geworden: communisme en Witte Brigade hebben een terreur losgelaten over Vlaanderen!'

Elias dreigde ermee dat het VNV het recht in eigen handen zou nemen, maar hij sprak tevens de hoop en de wens uit dat de Belgische justitie, rijkswacht en politie de nodige maatregelen zouden treffen tegen het politieke geweld van het verzet. De VNV-leider gispte het ministerie van Justitie en de magistratuur. Er werd niet of te laks opgetreden tegen politieke moordenaars.

Niet alleen Justitie kreeg er van langs. Elias lanceerde een aanval tegen de secretarissen-generaal en tegen de Belgische overheidsdiensten in het algemeen. Hij gaf ze de schuld van de moeilijkheden die door de bezetting werden veroorzaakt. De weinige VNV'ers die hoge posten bekleedden in die overheidsdiensten konden daar maar weinig aan veranderen aangezien ze aan handen en voeten gekluisterd waren, aldus de VNV-leider. Het systeem van de secretarissen-generaal beschouwde Elias als het ‘oude regime’ dat niets vandoen had met de

Nieuwe Orde. De Belgische bisschoppen deelden in de klappen. Hij verweet ze hun houding tegenover de Vlaamse Oostfronters, dat ze Staf De Clercq een begrafenisplechtigheid in Sint-Goedele hadden geweigerd en hun verzet tegen de verplichte arbeidsdienst. Hij riep de gelovige VNV'ers op de meningen van de bisschoppen naast zich neer te leggen. Impliciet keurde Elias de bijzonder ingrijpende maatregel van de verplichte arbeidsdienst in Duitsland goed.

De volgende maanden hield Elias toespraken in de andere provinciehoofdplaatsen. Hij behandelde er grosso modo dezelfde thema's als in Antwerpen. Alleen de uitval tegen sommige secretarissen-generaal ontbrak. Elias schreef na de oorlog dat zijn aanval tot ontstemming had geleid bij het Militaire Bestuur dat in geen geval het stelsel van de secretarissen-generaal wou aangevallen zien. Hij werd van diverse zijden (Elias specificeert niet) verzocht deze aanvallen te staken. Het was koren op de molen van de DeVlag/SS. Het was voor Elias geen reden om zijn plan op te geven. Hij besloot wel de openlijke aanvallen te staken te meer omdat de bezetter door middel van censuur in staat was elke campagne te doen mislukken[18]. In Gent, 15 januari 1943, herinnerde Elias aan de Landdagen die het VNV enkele jaren eerder in die stad had gehouden, aan de campagne die toen tegen het VNV werd gevoerd[19]. Het valt op hoe Elias deze gelegenheid niet aangreep om te bewijzen dat het VNV al voor de oorlog partij had gekozen voor het nationaal-socialistische Duitsland. De Clercq had dit steeds benadrukt. Elias gaf integendeel ruiterlijk toe dat het VNV zich voor de oorlog niet tot het nationaal-socialisme rekende. Er was sprake van een langzame ontwikkeling. Over de gebeurtenissen tijdens de achttiendaagse veldtocht zei Elias helemaal niets. Dat was niet toevallig. Men herinnere zich het feit dat Elias het gloeiend oneens was met de suggestie van het hoogverraad in de meidagen. Hij beschouwde het als een onherstelbare tactische blunder omdat het de bruggen opblies naar potentiële bondgenoten in het Belgische kamp. Het zwijgen erover kan beschouwd worden als een opening naar de Belgische staat vanwege de nieuwe VNV-leider. Men kan zich afvragen of dit enig succes kon sorteren aangezien Elias tegelijk de meest gehate maatregel van de bezetter verdedigde. Veel duidelijker dan in Antwerpen onderschreef hij de noodzaak van de verplichte tewerkstelling in Duitsland. De rede in Brussel, 24 januari 1943, stond in het teken van de strijd aan het Oostfront, één jaar na het overlijden van Reimond Tollenaere. Het werd een onversneden oproep tot de jeugd om zich te melden voor de strijd in de Sovjet-Unie opdat ‘ons volk [niet] met het beschamende gezicht van de profiteur, als een joodse hond, op de dag der overwinning zou verschijnen’. Elias liet dus niet de minste reserve doorschemeren als het om vitale Duitse oorlogsbelangen ging. De Duitse oorlogvoering aan het front en in de fabrieken moest gesteund worden. Het bleef ook de kern van zijn boodschap naar aanleiding van de tiende verjaardag van de machtsovername van de NSDAP. Elias riep iedereen op te vechten en te arbeiden met Duitsland[20]. Hij betuigde zijn geloof en zijn vertrouwen in het beleid van Adolf Hitler, die hij een ‘geniaal staatsman’ noemde.

Het openbare optreden van Hendrik Elias in de eerste maanden van zijn leiderschap roept, afgewogen tegen de doelstellingen van zijn beleid - althans wat hij na de oorlog als zijn doelstellingen omschreef - al enkele bedenkingen op.

Een aanzet om uit de collaboratie te treden valt nergens te bespeuren. Integendeel. Elias verbond het lot van Vlaanderen, dit wil zeggen dat van het VNV, meer dan ooit

aan Duitslands oorlogskansen. Een ultimatum aan het adres van de SS ontbreekt al evenzeer. Elias formuleerde wel duidelijk de finaliteit van de collaboratie van het VNV: de Vlaamse natie begiftigen met een staatsstructuur met eigen politieke bevoegdheden en verbonden met een door Duitsland gedomineerde Germaanse statenbond. Tegelijk maakte Elias een opening naar de Belgische staat. Het was niet langer ondenkbaar dat een door Vlamingen, dat wil zeggen door VNV'ers, gedomineerd Belgisch staatsverband kon blijven bestaan. De aanspra-

ken ten opzichte van Wallonië werden getemperd, hoewel een imperialistische dreiging nooit helemaal vet weg was. Elias wierp zich op als de leider van het Vlaamse volk en beschouwde het VNV als het machtscentrum van een toekomstige nationaal-socialistische staat. De totalitaire eis klonk minder beslist dan bij Staf De Clercq het geval was geweest. Wou Elias ruimte laten voor bondgenootschappen?

Wat gebeurde er inmiddels achter de schermen?

Eindnoten:

9 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
10 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
11 A. De Jonghe, H.J. Elias [...], pp. 330-332.
12 H.J. Elias, *Gedenkschriften*; Id. *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
13 Zie ook J. Van Dingenen, Beschouwingen rond ‘De Nationaal-Socialist’, in: *Broederband*, jg. 25, 1989, 2, p. 11; 12, p. 7; Id., De politieke taktiek van Leider Elias in 1943, in: *Broederband*, jg. 22, 1986, 8, pp. 2-9.
14 Het was echter niet zijn eerste redevoering als leider van het VNV. Op 6 december 1943 sprak hij al op de tweede kaderdag van VNV-Wallonië: *Volk en Staat*, 8 december 1942.
15 *Volk en Staat*, 22 december 1942. Wat de weergave van zijn redevoeringen in *Volk en Staat* betreft, verklaarde Elias na de oorlog dat ze uitstekend waren. Met uitzondering van zijn toespraak tot de studenten, *Gent*, 14 april 1943, werden ze niet gecensureerd door de bezetter.
16 In feite had Musserts benoeming weinig praktische betekenis. Het was een troostprijs voor de afwijzing van Mussert als regeringsleider: G. Hitschfeld, *Fremdherrschaft und Kollaboration* [...], pp. 191-192. Niettemin was het voor de NSB en de Duitsers die de NSB steunden een troef tegen de SS: N.K.C.A. In 't Veld, De *SS en Nederland* [...], pp. 289-290.
17 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 61-66.
18 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
19 *Volk en Staat*, 19 januari 1943.
20 *Volk en Staat*, 31 januari-1 februari 1943.

7.3 Naar een breuk met de SS

7.3.1 Het eerste onderhoud van Hendrik Elias met Gottlob Berger (30 oktober 1942)

Een week na het overlijden van Staf De Clercq kwam Gottlob Berger naar Vlaanderen. Hij ontmoette er o.m. Eggert Reeder en Hendrik Elias. Over de gesprekken is als eigentijdse bron alleen een verslag van Gottlob Berger voor de *Reichsführer-SS* bewaard gebleven[21]. Albert De Jonghe heeft al aangetoond dat Bergers versie met de grootst mogelijke reserve moet worden benaderd[22]. Hij heeft et tevens op gewezen dat het verslag exemplarisch is voor de groteske visie van de chef van het SSHA op de politieke toestand in België.

Berger gaf Reeder de volle laag. Hij was nog steeds laaiend over het feit dat de chef van het Militaire Bestuur niets had ondernomen tegen de aanstelling van Elias als leider van het VNV. Berger verweet hem dat hij het VNV steunde tegen de SS. Zonder die steun zou de partij geen kans maken omdat ze buiten de ‘volksdeutsche

Masse' stond. De politiek moest zo worden gevoerd dat het volk (de massa) zelf de aansluiting bij het Germaanse Rijk zou vragen. Reeder antwoordde dat hij in die omstandigheden niet langer in dienst wenste te blijven. Enkele dagen later verzocht hij inderdaad het OKH om ontslag, wat hem werd geweigerd.

Als we Berger moeten geloven, verliep zijn eerste gesprek met Elias al evenmin in een hartelijke sfeer. Er werd afgesproken dat van het gesprek een protocol zou worden opgesteld dat door Elias zou worden ondertekend. Elias bevestigde inderdaad dat hij enkele dagen na het onderhoud een protocol kreeg toegestuurd dat hij ondertekende nadat hij enkele wijzigingen had aangebracht[23]. Het stuk is jammer genoeg niet teruggevonden.

Volgens het verslag van Berger kwam het tijdens het gesprek tot wederzijdse bedreigingen. Elias dreigde met een terugtrekking van het VNV uit de Belgische overheidsdiensten en Berger dreigde ermee dat in dat geval het VNV zou worden gebroken door 5% van de agitators in een concentratiekamp op te sluiten:

'Die Leute glauben drohen zu können. Elias meint, wenn heute die vom VNV gestellten Bürgermeister und Generalsekretäre zurücktreten würden, müsse morgen auf einen Schlag die gesamte Verwaltung Belgiens zusammenbrechen. Ich habe ihm dagegen erklärt; wenn der Deutsche Staat oder der Reichsführer-SS gezwungen werden wollen, dann ist hierzu der VNV nicht stark genug. 5% der Hetzer kommen ins Konzentrationslager und die anderen sind froh, wenn sie bleiben dürfen.'

Toen Elias na de oorlog via de studie van Edgar Knoebel[24] kennis nam van dit relaas noemde hij het een 'absoluut valse voorstelling van de feiten'. Hij getuigde dat hij nooit had gedreigd met een terugtrekking van het VNV uit de Belgische overheidsdiensten en dat Berger hem bijgevolg ook niet had afgedreigd[25]. Op dit laatste punt spreekt hij zichzelf tegen. In een brief aan Eggert Reeder, 7 mei 1943, kwam hij terug op het gesprek. Hij herinnerde eraan dat Berger, nadat Elias zijn opvattingen over het Germaanse Rijk had te kennen gegeven, een 'bedreiging' uitte, nl. dat hij alle weerstand zou breken[26]. Elias getuigde dat hij zich integendeel zo rond en glad mogelijk had opgesteld. Reeder had hem in een voorafgaand gesprek verzocht de hoeken af te ronden en minder 'vierkantig' te zijn dan gewoonlijk.

Over de inhoud van het gesprek getuigde Elias dat hij zijn opvattingen over 'onze zelfstandigheid in een Grootgermaans Rijk' uiteenzette. Hij sprak ook over de moeilijkheid om in België een politiek te voeren. Men wist immers niet of er tussen koning Leopold III en Hitler geen afspraken waren gemaakt. Volgens Elias zou Berger daarop hebben geantwoord dat er na de oorlog van België geen sprake meer zou zijn. Het meest schokkende wat hij uit de mond van Elias noteerde was, aldus Berger, dat deze opperde dat de Verenigde Nederlanden via de koningshuizen van België en Italië de basis van een vrede konden opleveren. Elias, die door de onvolledige weergave van Bergers verslag in de studie van Knoebel niet op de hoogte was van deze bewering, meldde hier niets over. Het is niet waarschijnlijk dat Elias iets dergelijks aan Berger heeft meegedeeld. Het lijkt er eerder op dat Berger de VNV-leider in de ogen van de Himmler trachtte te compromitteren. Deze doelstelling, samen met de wens om in de ogen van zijn chef door te gaan als een doortastend onderhandelaar, verklaart wellicht de hele teneur van het verslag en de halve en hele onwaarheden. Tot die conclusie komen zowel Elias zelf als Albert De Jonghe.

Een ander feit waarmee Berger Elias in de ogen van Himmlet wilde compromitteren was de bewering dat de VNV-leider in nauw contact stond met *General-kommissar* Fritz Schmidt. Schmidt was een van de belangrijkste gespreksthema's tijdens het onderhoud van Berger met Reeder. Berger was bijzonder gebeten op Schmidt omdat hij in Nederland de NSB steunde tegen de SS. Een rede van Schmidt, augustus 1942, waarin hij de aanhechting van de Nederlanden bij Duitsland afwees, had in het VNV grote weerklank gevonden[27]. Wellicht was dat een voldoende reden om een connectie tussen Schmidt en de VNV-leiding te vermoeden. Of was Berger verkeerd ingelicht? Elias getuigde in ieder geval nooit enig contact met Schmidt te hebben gehad[28].

Het gesprek tussen Berger en Elias sprong, aldus deze laatste, ten slotte af omdat Elias als principe verdedigde dat alleen Vlamingen openbare functies zouden mogen waarnemen in Vlaanderen en dat het Rijk dus geen benoemingsrechten zou hebben. Elias wenste ook niet in te gaan op de eis van Berger om de politieke machten in het land af te staan. Over deze kwesties vindt men niets terug in het verslag van Berger.

Berger voegde bij zijn verslag een psychologisch portretje van de nieuwe VNV-leider:

'Er ist 1.80 groß, hat fälischen Einschlag. Irgendetwas in seinen Augen und in der Stellung seiner Augen mahnt zur Vorsicht. Er ist furchtbar chrgeizig, so chrgeizig, daß schon die Erwähnung des Namens Tolenare [sic] ihn zur Weißglut bringt und, was auch die Überzeugung des Reichssicherheitshauptamtes immer war, der Mann im Hintergrund von Staf De Clerq [sic], allerdings von ein paar Freunden unterstützt. Sehr klug, intelligent, rasche Auffassung.'

Hendrik Elias had tijdens zijn eerste gesprek als leider van het VNV met een topfiguur van de SS geen potten gebroken. Elias maakte duidelijk dat het VNV pas wilde weten van een inschakeling van Vlaanderen in een Germaans Rijk wanneer een reële onafhankelijkheid gewaarborgd was. Berger was wellicht minder offensief dan hij zich in zijn verslag voordeed. Overigens was zijn chef niet gesteld op een op de spits drijven van het conflict met het VNV. Op 20 januari 1943 schreef hij een brief aan Berger waarin hij verzocht aan te sturen op een 'eine Art Burgfrieden' met het VNV. Er moest immers rekening mee worden gehouden dat nogal wat lokale VNV-leiders ook celleiders waren van de DeVlag. Deze toenadering had tot doel meer

VNV'ers ‘herüberzuziehen [...] damit Verstärkung der SS [...] und ein Anwachsen unserer Richtung’[29].

7.3.2 De spanningen tussen het VNV en de DeVlag/ss op de spits gedreven

Ondanks de aanwijzingen van de *Reichsführer-SS* kwam het niet tot een wapenstilstand tussen het VNV en de DeVlag/SS. Wel integendeel. De verhoudingen werden almaar slechter. Dat kwam o.m. doordat de DeVlag een opvallende activiteit aan de dag legde en op alle terreinen van zich liet horen. De 'Algemeen Leider' Jef Van de Wiele had daartoe in oktober 1942 de opdracht gekregen van Gottlob Berger[30]. Op 31 december 1942 richtte Van de Wiele een dankwoord aan Berger en Himmler voor de steun die hij van hen mocht ontvangen. Het aantal DeVlag-cellen was, zo beweerde hij, gestegen van 75 tot 325[31]. In heel Vlaanderen werd een werfcampagne gestart waarbij de DeVlag gesteund werd door de Vlaamse SS. Sinds 14 november 1942 verscheen in *De SS-Man* een rubriek 'Uit het leven van de DeVlag'. Een maand later verscheen in het blad voor het eerst een hoofdartikel ondertekend door Jef Van de Wiele. Hoewel *De SS-Man* al van in het voorjaar 1942 zeer geregeld aandacht besteedde aan de DeVlag-activiteiten, werd het nu voor iedereen duidelijk dat de samenwerking tussen de twee organisaties structureel was geworden.

In januari 1943 verscheen *Op zoek naar een Vaderland*, het bekende boek van Jef Van de Wiele. De DeVlag-leider zette er zijn ideeën uiteen over het nationaal-socialisme en het Grootgermaanse Rijk. Het was een frontale aanval tegen het VNV:

'Waarlijk, men staat erover verstomd dat er in de schoot van een volk dat prat gaat op zijn groot en groots verleden, dat eeuwenlang de gehele wereld heeft geleid, nog politieke denkers opkomen, ja fanatiek opkomen voor een eigen Staat. Voor de Dietse Staat, voor Dietsland. Er komt geen Dietse Staat. Er kan geen Dietse Staat komen, omdat hij er niet komen mag.'

Hendrik Elias reageerde hiertegen in een redevoering voor het VNV-Studentenfront in Gent, 14 april 1943. Hij trok scherp van leer tegen de DeVlag/SS en tegen de wijze waarop deze partij de Rijksgedachte verkondigde. Hij verkondigde er onverholen het Grootnederlandse streefdoel van het VNV. Aan het adres van de bezetter waarschuwde hij voor imperialisme en voor een verdeel-en-heers-politiek. Elias noch zijn voorganger hadden ooit in het openbaar stoutere taal gebruikt. Voor de bezetter overschreed Elias de grens. Volgens Elias greep de censuur in zodat de tekst van de rede enkele dagen later onvolledig in de pers verscheen[32]. De passage waarin hij rechtstreeks de Duitse instanties aanviel die achter de DeVlag/SS stonden, zou geschrapt zijn[33]. De aanval tegen de DeVlag/SS verscheen wel in de pers:

'In nationaal opzicht [weten we] zeer goed [...] wat we willen en we hoeven niet eens te zoeken naar datgene wat we willen. We zijn niet op zoek naar een vaderland.. We strijden voor het behoud van ons vaderland en de verovering van een staatsvorm die zijn behoud waarborgt en bevestigt. En dat vaderland, het ligt in het mondingsgebied van onze grote stromen, het deltagebied der Nederlanden met Schelde, Maas en Rijn waar een volk leeft dat een eigen taal spreekt, een eigen cultuur en een eigen volkseenheid bezit.'

Elias erkende dat hij begrip had voor het feit dat tijdsomstandigheden en hogere belangen van oorlogvoering bepaalde beperkingen oplegden. Dat alle contacten met Noord-Nederland onmogelijk werden gemaakt, moest van voorbijgaande aard zijn. In geen geval zou het VNV zich in de toekomst neerleggen bij deze toestand. Het VNV

was ook een onvoorwaardelijke tegenstander van het annexionisme. Het vetweer tegen het annexionisme mocht echter niet leiden tot afzondering. Elias verdedigde de Rijksgedachte zoals hij die in vroegere redevoeringen had verduidelijkt. Hij had recht hierover zijn eigen inzichten te hebben, voegde hij eraan toe.

‘De Rijksgedachte kan en zal de bekroning van een nationale gedachte [zijn] want moest

zij ontaarden tot imperialisme of tot opslorping, dan komt verzet, niet alleen in Vlaanderen maar in gans Europa en dan zou een mislukking volgen.'

De VNV-leider sprak zijn vertrouwen uit in het 'politieke genie van Adolf Hitler' die geen imperialisme wenste maar een samenwerking van vrije volkeren. Voor een verdeel-en-heers-politiek vreesde Elias niet.

'Wie Vlaanderen wil verdelen zal niet als resultaat hebben dat hij heerst maar wel dat hij de beste van zijn vrienden op een paar ogenblikken zal verliezen.'

Elias sneed vervolgens een ander thema aan: de ontwikkeling van het 'nationaalsocialisme als Nederlands verschijnsel'. Hij kon daarvoor een opgemerkte rede van rijksminister Joseph Goebbels aangrijpen die op 14 maart 1943 op een persconferentie voor buitenlandse journalisten had verklaard dat het nationaal-socialisme geen exportartikel was. Een aanpassing van het nationaal-socialisme aan de eigen aard en het eigen karakter van een land was mogelijk. Elias twijfelde er niet aan dat het nationaal-socialisme in de Nederlanden nauw verwant zou zijn met het Duitse, toch zouden ook in Vlaanderen 'aangepaste vormen moeten gevonden worden om de nationale eigenheid van Vlaanderen te vrijwaren'. Ook Staf De Clercq had herhaaldelijk gesteld dat het nationaal-socialisme in Vlaanderen een eigen karakter zou hebben. Toen heette het dat het Vlaamse of Nederlandse nationaal-socialisme christelijk zou zijn. De twee leiders van het VNV hebben hun visie ter zake nooit nader toegelicht[34].

Elias' rede ging niet onopgemerkt voorbij. Eggert Reeder nam de tekst gedeeltelijk over in zijn activiteitsverslagen. Hij schreef dat hij de VNV-leider erop had gewezen dat 'derartige scharfe Ausdrucksweise mit Spitzen gegen die DeVlag sehr unangebracht sci'. Elias' uitlatingen moesten volgens Reeder worden beschouwd als gericht tegen het Rijk en de Rijksgedachte. Elias antwoordde hem dat hij een scherpe rede uitsprak omdat de onrust in het VNV over het optreden van de DeVlag/SS en de dubbelzinnige Duitse politiek zeer groot was[35]. Ook Gottlob Berger reageerde op de rede. Hij had een eerder tendentieuze samenvatting ontvangen van Richard Jungclaus. Berger voer uit tegen Joseph Goebbels die 'alle schrägen Fürsten' in de Germaanse landen de gelegenheid had gegeven zich op zijn uitspraken te beroepen om hun eisen te stellen en elke Germaanse staat een vrijbrief kreeg een nationaal-socialisme 'nach eigenem Gutdünken' te creëren. Elias permitteerde het zich zelfs, aldus Berger, beter dan de *Führer* zelf te weten hoe het Germaanse Rijk tot stand moest komen[36]. Eind mei kwam Berger in een brief aan zijn chef nog eens terug op de Gentse rede van Elias waarvan hij de 'scharfe Ton' en de 'Siegesicherheit' opvallend vond. Een en ander was het gevolg van het verschijnen van *Op zoek naar een vaderland*, het in Vlaanderen 'begeistert gelesenen Buch' van Jef Van de Wiele, aldus de chef van het SSHA[37].

Ook Jef Van de Wiele reageerde op Elias' toespraak. Dat gebeurde tijdens een rede uitgesproken op een afscheidsplechtigheid voor vertrekkende Oostfronters in Antwerpen, 18 april 1943. De leider van de DeVlag zei er onder meer[38]:

'Ze zeggen dat ze een vaderland bezitten, maar tezelfder tijd zitten ze angstig gebogen over kaarten op zoek naar de grenzen van dat vaderland. Kameraden, wanneer gij straks naar het Oosten rijdt, moet gij goed uit uw ogen kijken of gij die grenzen vinden zult. Gij zult zeer ver rijden, Danzig en Zevenburgen voorbij, maar overal zult gij bloed van uw bloed, overal in het Rijk zult gij uw vaderland vinden.'

De afscheidsplechtigheid waar Jef Van de Wiele deze woorden uitsprak, lokte een nieuw ernstig incident uit in de strijd tussen het VNV en de DeVlag/SS. Hendrik Elias noemde het van doorslaggevende berekenis voor zijn verdere houding. Die dag vonden er namelijk twee afscheidsplechtigheden plaats, een in Brussel georganiseerd door het VNV, een in Antwerpen georganiseerd door de DeVlag. Het was niet de eerste keer dat een afscheidsplechtigheid aanleiding gaf tot incidenten tussen het VNV en de DeVlag/SS. Staf De Clercq had al op 29 augustus 1942 geweigerd op een afscheid te spreken naast de leider van de DeVlag. De mani-

festatie had toen plaats zonder een spreker van het VNV. Op 14 maart 1943 had Hendrik Elias op zijn beurt geweigerd te spreken naast Van de Wiele. Toen werden er twee verschillende plechtigheden gehouden. Op de ene, in Brussel, sprak Elias, op de andere, in Antwerpen, Van de Wiele. De plechtigheid van 18 april verliep volgens een identiek scenario. Waarom hechtte Elias dan zoveel belang aan dit incident? Was het omdat de twee opponenten er een prestigezaak van hadden gemaakt zoveel mogelijk vrijwilligers en belangstellenden op de onderscheiden plechtigheden te verzamelen, met als gevolg dat de opbodpolitiek als het ware op het publieke forum werd gevoerd? Elias stelde het na de oorlog voor als volgt[39]:

'Het was een propaganda die deed denken aan de miserabelste kiescampagnes van vóór de oorlog: overplakken van plakkaten, overkalken van opschriften[40], druk uitgeoefend op de vrijwilligers, inrichting van kosteloze reizen met toegangsbiljet tot vermakelijkheden in de namiddag te Antwerpen.

Ik was diep verontwaardigd, des te meer daar zekere Duitsers in deze concurrentie de beste formule zagen om het hoogste aantal vrijwilligers te bereiken [...]. Ik was vast besloten aan de Duitsers te tonen dat deze concurrentie zeer vlug tot uitschakeling van één der concurrenten zou leiden.'

Tijdens zijn proces verklaarde de VNV-leider dat de afscheidsplechtigheid van 18 april 1943 de laatste wervingsvergadering was waaraan het VNV deelnam[41]. Het hield echter niet in dat het VNV de werving toen al staakte. Hierna zal blijken dat de partij in feite nooit helemaal is opgehouden te werven.

Waarom waren de gebeurtenissen van 18 april 1943 de druppel die voor Elias de emmer deed overlopen? Welke rol speelde het aanzwellende protest in de rangen van het VNV? In dit verband moet de bekende brief van pater Jules Callewaert aan Elias en de Raad van Leiding, 3 april 1943, worden vermeld[42]. Callewaert uitte daarin zeer scherpe kritiek op de al te lakse houding van de VNV-leiding.

'De Leiding buigt en kruipt, aarzelt en dubt en eindigt altijd maar met toe te geven en het wonder is: de Leiding zit in haar broekzakken vuisten te maken tegen de trouweloosheid van 'den Duits' maar durft niet opstaan, vindt altijd een reden om uit te stellen, om geduld te hebben. [...]'

Callewaert klaagde de opbodpolitiek aan. Hij verwees naar de afscheidsplechtigheid van 14 maart 1943. Toen had Elias volgens hem de lijn moeten trekken: 'ik of niemand'. Callewaert beschuldigde de VNV-leiding ervan de jeugd op te offeren om haar eigen positie te redden, terwijl het VNV door de Duitse onwil toch geen toekomst had. De dominicaan kwam tot de slotsom dat de VNV-leiding rechtsomkeert moest maken. Ze moest het Vlaamse belang centraal stellen zonder compromissen en er desnoods een confrontatie met de bezetter voor aandurven. Daarvoor moesten twee valse principes opzij worden geschoven. Het eerste valse principe was dat Duitsland de oorlog moest winnen. Het was een vals principe doordat Duitsland Vlaanderen geen enkele garantie bood. 'Het slagwoord "de Führer weet alles en zal alles oplossen" kan enkel door naïeve snullen uitgesproken en geloofd worden.' Het belang van Vlaanderen eiste een afweging van oorlogskansen en een opportunistische houding. Het is duidelijk dat de kerende oorlogskansen voedsel gaven aan Callewaerts kritiek. Het tweede valse principe gold de erkenning van het nationaal-socialisme. Er was volgens Callewaert maar één nationaal-socialisme, nl. dat van Alfred Rosenberg. Hij was ervan overtuigd dat deze ideologie tenminste de Germaanse volkeren zou worden

opgelegd. Dat betekende voor Vlaanderen ‘de verloochening van zijn katholiciteit en de verheidensing over de hele lijn’[43].

Callewaert vroeg dus dat het VNV een duidelijke grens zou trekken met de DeVlag/SS door zich van het nationaal-socialisme te distantiëren en door ondubbelzinnig de staatkundige zelfstandigheid van Vlaanderen en de Nederlanden te eisen. Zonder die toezegging

bood de Duitse overwinning geen heil voor Vlaanderen en bijgevolg moest de werving voor het Oostfront worden gestaakt.

Elias antwoordde vrijwel onmiddellijk op Callewaerts brief. Hij wees de ‘ontechtvaardige’ kritiek van de dominicaan van de hand[44]. Callewaert verspreidde daarop zestig exemplaren van zijn brief onder vooraanstaande Vlaams-nationalisten. Het gevolg was dat het document al vlug in heel Vlaanderen circuleerde. De brief van Callewaert maakte diepe indruk in de rangen van het VNV en trouwens niet alleen daar. Gottlob Berger kon de hand leggen op een exemplaar. Hij stuurde hem prompt naar Himmler ‘weil er vielleicht doch einmal dem Führer vorgelegt werden muß’[45].

De brief kreeg in het VNV zo'n grote weerklank omdat hij inspeelde op de onlustgevoelens waarmee heel wat VNV'ers al langer geplaagd zaten. Callewaert schreef trouwens dat hij geïnspireerd werd door feiten die hem dag na dag door trouwe en boven alle verdenking staande VNV'ers werden gemeld. Velen waren teleurgesteld over de houding van de nieuwe VNV-leider. De teleurstelling werd extra aangewakkerd door de nieuwe wervingsacties voor het Vlaams Legioen en de Waffen-SS. Dat werd door velen gezien als het overleveren van militanten aan de politieke vijand op een moment dat de Duitse krijgskansen keerden door de ontwikkelingen aan het Oostfront en in Noord-Afrika. De verontrustende berichten van VNV'ers in het Vlaams Legioen wakkerden dat gevoelen aan en de ontbinding van het Legioen kwam als de klap op de vuurpijl. Callewaert schreef erover in zijn brief[46]. De toestanden in de NSJV waren een bijkomende haard van onrust. Na de ‘Putsch van Vilvoorde’ was de rust er eigenlijk niet meer weergekeerd. Edgar Lehembre had alle moeite om zich te handhaven. Hij werd bestreden door de Grootnederlandse dissidenten in en buiten de NSJV én door de krachten die de NSJV wilden losweken van het VNV. Begin 1943 werd er door Eggert Reeder bij Elias op aangedrongen uit te kijken naar een nieuwe jeugdleider. De VNV-leider maakte toen geen principiële bezwaren[47]. Ook dat was Callewaert blijkbaar ter ore gekomen. In zijn brief beweerde de pater dat Lehembre slechts mocht aanblijven als de NSJV zich inschakelde in de wervingsactie voor het Oostfront.

Callewaert was niet de enige die zijn ongenoegen schriftelijk aan de VNV-leiding kenbaar maakte. Frans Daels schreef op 29 april 1943, ongetwijfeld onder indruk van de brief van Callewaert, aan de Raad van Leiding dat hij zijn ontslag niet langer geheim wilde houden. Daels, die sedert februari 1942 de vergaderingen van de Raad van Leiding niet meer bijwoonde, had inderdaad al eind 1942 aan Hendrik Elias meegedeeld dat hij ontslag nam als lid van de Raad. Elias had hem toen gevraagd dit ontslag geheim te houden. Daels wilde de geheimhouding niet langer respecteren. Hij maakte zijn ontslag bekend aan een aantal vrienden en bekenden waardoor zijn brief, net als die van Callewaert, al vlug circuleerde als vlugschrift binnen en buiten het VNV. Daels verweet het VNV voortdurend te capituleren en verklaarde elk vertrouwen te hebben verloren[48]. Op 18 mei 1943 schreef Daels nog een ‘Open brief aan de Duitse Overheid’ waarin hij de erkenning van de (Groot-) ‘Nederlandse zelfstandigheid’ eiste, zo niet zou Duitsland elk krediet verliezen[49]. Enkele dagen nadat Daels zijn ontslag openbaar had gemaakt, had hij bij hem thuis een ontmoeting met Elias. De Brugse abt Modest Van Assche en de jezuïet Jozef Van Opdenbosch namen eraan deel. De bedoeling was de VNV-leider te overtuigen van een koerswijziging. Zonder veel succes overigens[50].

Ook de Gentse arrondissementsleider August De Wilde kroop opnieuw in de pen. De Wilde was niet aan zijn proefstuk. Toen Staf De Clercq nog leider was, had hij al vaak geprotesteerd tegen de politiek van het VNV[51]. Hij was al hevig in botsing gekomen met de Duitse censuur wegens zijn redevoeringen[52] Op 26 februari 1943 richtte hij een memorandum aan de VNV-leiding waarin hij de officiële politiek ten opzichte van de Rijksgedachte op de korrel nam. Die politiek bracht verwarring bij de leden, aldus De Wilde. Bij buitenstaanders leidde het tot de overtuiging dat het VNV werd meegesleept door de concurrentiestrijd met

de DeVlag/SS[53]. Op de Algemene Raad van 8 mei 1943 bracht De Wilde onaangekondigd een aantal stellingen naar voren die hij besproken wilde zien. De stellingen liepen sterk parallel met de brief van Callewaert, zodat men zich kan afvragen of ze er niet door geïnspireerd waren[54]. Het is ook mogelijk dat Callewaert zijn oor te luisteren had gelegd bij De Wilde. Hendrik Elias belette op autoritaire wijze een bespreking van De Wildes stellingen. Hij zag zich daarbij verplicht scherp op te treden tegen de man die hij in het arrondissement Eeklo als zijn opvolger had opgeleid. De Wilde kreeg een officiële blaam omdat hij tegen het protocol van de Algemene Raad had gehandeld[55]. Daardoor werd duidelijk dat de interne oppositie zich niet zou kunnen manifesteren via de VNV-instellingen zelf. De autoritaire structuren van de partij maakten het mogelijk de opposanten het zwijgen op te leggen. Kritiek op de leider was taboe en kritiek op de politieke tegenstanders in de collaboratie en op de bezetter konden maar binnen de marges die door de leider werden vastgelegd.

Dat nam niet weg dat de officiële partijorganen vaak de door de bezetter vastgelegde grenzen overschreden zodat het Militaire Bestuur enkele malen sanctionerend optrad. Het VNV-weekblad *De Nationaalsocialist* ging het verst. Vanaf 2 januari 1943 werd de neutrale ondertitel *Orgaan der Eenheidsbeweging-VNV* vervangen door de provocerende titel *Algemeen weekblad der Zuidelijke Nederlanden uitgegeven door het VNV*. Van die dag af verscheen de rubriek ‘Help Uself’ waarin de berichten van de DM/ZB hun plaats kregen. De ondertitel luidde: *Strijdblad der Weerformaties van de Zuidelijke Nederlanden*. Op 1 mei 1943 verscheen een artikel waarin de DeVlag-bijeenkomst van 18 april 1943 sarcastisch werd gehekeld. Jef Van de Wiele - ‘de Zoeker’ in de ‘Club der Vaderlandslozen’ - werd belachelijk gemaakt. Het Militaire Bestuur legde een veertiendaags verschijningsverbod op aan de rubriek van de DM/ZB[56]. De auteur, Jef Missoorten, een oud-dinaso en lid van de Dietse Militie/Wachtbrigade, werd gearresteerd en tien dagen vastgehouden[57]. *De Nationaalsocialist* werd voortaan scherp gecontroleerd door de Duitse censuur. Het blad moest verder verschijnen zonder de ondertitels. Een kleine maand later werd opgetreden tegen *Volk en Staat*-redacteur Hector de Bruyne. Hij had op 11 mei 1943 in de krant geschreven dat de Duitse inval met gemengde gevoelens werd berdacht, vooral door de kleine volkeren die immers weinig houvast hadden. De Bruyne wees erop dat kleine volkeren recht hadden op zelfstandigheid en geen ‘ruilobject’ wilden zijn in de strijd om gebiedsuitbreiding van de groten. De Bruyne werd op zijn beurt gearresteerd. Na een interventie van Elias kwam hij korte tijd nadien vrij. Hij kreeg enkele maanden publikatieverbod opgelegd[58].

7.3.3 Hendrik Elias stelt een ultimatum aan het Militaire Bestuur (7 mei 1943)

De stijgende onrust in de rangen van het VNV en van de NSJV, de weinig gunstige berichten van de VNV'ers in het Vlaams Legioen, de brief van Jules Callewaert, de scherpe incidenten naar aanleiding van de afscheidsplechtigheden, het zelfbewuste optreden van de DeVlag... het waren zovele motieven voor Elias om aan de alarmbel

te trekken. Hij deed dat net op dezelfde manier zoals zijn voorganger het herhaaldelijk had gedaan: de VNV-leider richtte zich tot de chef van het Militaire Bestuur. Na een gesprek op 17 april 1943 schreef hij op 7 mei een lange brief waarin hij voornamelijk de dubbelzinnige Duitse politiek aanklaagde. Na de oorlog verklaarde Elias dat hij de brief beschouwde als een kapitaal stuk in de geschiedenis van het VNV, zowel wat de feiten betreft die erin ter sprake kwamen, als inzake de mentaliteit die toen zijn politiek inspireerde[59].

Elias waarschuwde dat in de Vlaams-nationale kringen een stemming van ontgoocheling, verbittering en wantrouwen heerste tegenover Duitsland. Die stemming was het gevolg van een dubbel verwijt aan het adres van Duitsland: het ontbreken van waarborgen

voor de toekomst van het Vlaamse volk en de politiek van dubbelzinnigheid die erop gericht was de artificiële, door Duitsland zelf veroorzaakte verdeeldheid, maximaal uit te buiten. Elias somde de feiten op die tot deze gemoedstoestand hadden geleid. Er was de totale afzondering van Noord-Nederland. De grens was hermetisch afgesloten. Het VNV mocht niet spreken over een staatkundige hereniging. De partij had zich neergelegd bij het principe dat zolang de oorlog duurde en totdat Adolf Hitler een beslissing had genomen, er niet over grenzen zou worden gesproken. Men constateerde echter dat de DeVlag/SS die afspraak voortdurend schond. Terwijl de Duitse censuur systematisch optrad tegen Grootnederlandse uitingen kon de DeVlag/SS ongehinderd de aanhechting van Vlaanderen bij Duitsland propageren, terwijl anderzijds de Franstalige pers ongemoeid belgicistische geluiden kon laten horen. Het wedervaren van de VNV'ers aan het Oostfront, het feit dat ze sterk onder druk van de SS stonden en dat het Vlaams Legioen praktisch niet meer bestond, veroorzaakten bitterheid. Dat was niet minder het geval ten aanzien van de behandeling van het VNV in Duitsland. Het VNV werd er systematisch geweerd. Vooraanstaande VNV'ers werden uitgewezen. De DeVlag/SS kreeg er vrij spel. Het optreden van de DeVlag/SS in Vlaanderen - het was voldoende gebleken dat tussen beide niet het minste onderscheid meer bestond - was echter de hoofdoorzaak van de malaise. Met onbeperkte middelen werd de DeVlag/SS omgesmeed tot een wapen tegen het VNV. Het bekampte het VNV en werd daarbij gesteund door Duitse instanties. Elias verwees naar het gesprek dat hij en Staf De Clercq met Reeder in september 1942 hadden gevoerd. Reeder had toen, volgens Elias, heftig bestreden dat de DeVlag uitgroeide tot een tweede politieke macht in Vlaanderen. Dit was inmiddels gebeurd.

‘Duitsland [...] zou [na drie jaar bezetting] toch moeten onderkend hebben waar zijn vrienden zijn en waar zijn vijanden, of zijn nog gevaarlijker verleiders. Na drie jaar bezetting moet het toch mogelijk zijn aan een volk waarborgen te geven voor zijn toekomst en voor zijn nationaal bestaan. [...]

Tegenover mij wordt de vraag gesteld - onontwijkbaar en in de laatste weken bijna als een obsessie - overal waar ik kom: wat heeft de leider van het VNV, die voortdurend oproept tot de inzet van arbeid en bloed, als waarborg voor zijn politiek, aan zijn volk te bieden? Wie verzekert hem dat hij niet morgen - en met hem zijn ganse beweging - zal worden weggeworpen als een uitgeperste citroen [...]. En ik moet U zeggen, zeer geachte Heer President, ik sta met ledige handen en met mijn uiteindelijk vertrouwen in de “Führer”. Met dat geloof en dat vertrouwen alleen kan ik echter Vlaanderen niet paaien, omdat men al deze incidenten in Vlaanderen niet meer ziet als van elkaar onafhankelijke toevalligheden, doch ze beschouwt als het gevolg van een doelbewuste en van hogerhand geïnspireerde politiek. Vlaanderen komt meer en meer tot het bewustzijn dat het systematisch bedrogen wordt en dat men alleen zoekt tijd te winnen ten einde na te gaan of zekere experimenten van grootduitse politiek geen kans krijgen om wortel te schieten of tenminste een schijn wekken van een succes waarmee, bij de definitieve regeling van ons statuut, zal moeten rekening worden gehouden. [...]

Indien Duitsland hierin geen klaarheid kan scheppen dan loopt het gevaar zijn beste vrienden te verliezen en alleen nog een handvol mensen te behouden, die als vreemdelingen zullen worden behandeld in eigen land. Ued. kan mij het verwijt niet toesturen dat ik niet getracht heb [...] klaar en duidelijk mijn positie af te lijnen. Ik heb dit reeds gedaan vanaf de eerste dagen van mijn aantreden als leider van het

VNV, tijdens het onderhoud dat ik in uw aanwezigheid mocht hebben met 'SS-Obergruppenführer Berger'. [...] Ued. was er ook bij toen de heer Berger mij verzekerde dat hij alle weerstand zou weten te breken - een bedreiging waarop ik toen niet heb gereageerd - en zijn wil desnoods zou doorzetten met een handvol mensen, daar hij daartoe over de nodige middelen beschikte. Voor mijzelf heb ik

het echter in dit opzicht reeds uitgemaakt: het is beter dat mijn Beweging ten onder gaat in klaatheid dan versmacht in dubbelzinnigheid.'

Hendrik Elias vroeg dus in essentie een officiële verklaring van Duitsland over de toekomst van het Vlaamse volk of een daad die in het licht daarvan symbolische betekenis had. Hij dacht daarbij aan een ontvangst van hemzelf door Adolf Hitler. In zijn brief wees hij erop dat de ene woordvoerder van de Europese volkeren na de andere bij de *Führer* werd ontvangen. Dat een dergelijke ontvangst de problemen niet zou oplossen besefte Elias maar al te goed. In zijn brief verwees hij immers naar de moeilijkheden die Vidkun Quisling en Anton Mussert met de SS ondervonden. Men krijgt niettemin de indruk dat Elias hoopte dat zijn brief tot gevolg zou hebben dat ook hij een officiële ontvangst zou kunnen afdwingen en dat zo'n ontvangst beslissend zou zijn in de strijd met de DeVlag/SS. Zijn vraag droeg een ultimatief karakter want Hendrik Elias dreigde er ondubbelzinnig mee het VNV uit de collaboratie terug te trekken als er geen einde kwam aan de dubbelzinige Duitse politiek.

Voorlopig was hij niet langer bereid nog één stap te doen die de dubbelzinnigheid in de hand zou werken. Hij verwees naar de kwestie van de NSJV. Enkele maanden eerder had Elias een vraag van Reeder om in de vervanging van Lehembre te voorzien, niet principieel afgewezen. Inmiddels was gebleken dat achter de vraag maneuvers schuilgingen om de NSJV van het VNV los te weken. Elias weigerde dan ook formeel Lehembre af te zetten of te vervangen.

7.3.4 Het tweede onderhoud van Hendrik Elias met Gottlob Berger (23 juni 1943)

Hendrik Elias wachtte na zijn brief van 7 mei 1943 aan Eggert Reeder op een reactie die er in eerste instantie niet scheen te komen. Elias getuigde na de oorlog dat Reeder vermeed om rechtstreeks met hem over de inhoud van de brief te spreken[60]. Hij vernam wel dat Reeder in Berlijn pogingen ondernam om een bespreking tussen Hendrik Elias en Gottlob Berger tot stand te brengen. Dat was juist. Reeder vermeldde in zijn activiteitsverslagen dat hij zich herhaaldelijk had ingespannen om dat gesprek tot stand te brengen. Ook Berger bevestigde dat hij Elias ontmoette op vraag van Reeder[61]. Wanneer Elias voor het eerst vernam dat hij in Berlijn Gottlob Berger zou mogen ontmoeten is niet bekend. Hijzelf meende dat dit pas gebeurde na de VNV-kaderdag van 6 juni 1943. Men kan de vraag stellen of Elias na zijn brief van 7 mei niet meer verwachtte dan een nieuw onderhoud met Gottlob Berger. In zijn naoorlogse geschriften zegt hij er niets over. Men kan zich de frustratie van de VNV-leider voorstellen, te meer omdat in die periode bekend werd dat Jef Van de Wiele begin mei gesproken had met Heinrich Himmler. De leider van de DeVlag had dus rechtstreeks met de *Reichsführer-SS* kunnen spreken, terwijl Elias het moest doen met een ondergeschikte die bovendien al tijdens een vorig gesprek weinige blijken van inschikkelijkheid had getoond.

Het is nodig even stil te staan bij het gesprek Heinrich Himmler-Jef Van de Wiele[62]. Aan het onderhoud werd geen ruchtbaarheid gegeven. Volgens Reeder lekte het uit door de loslippigheid van Van de Wiele[63]. Tijdens het onderhoud kwam vrijwel zeker het voortrekken van de DeVlag boven het VNV ter sprake. Reeder noteerde dat de

DeVlag koortsachtig leden wierf. Het gerucht liep dat de DeVlag tegen 1 september 1943 in staat zou zijn het VNV als politieke partij te vervangen. Ambassaderaad von Bargen noteerde het volgens hem ernstig te nemen gerucht dat België al in het najaar zou worden opgedeeld in twee rijksgouwen onder leiding van Van de Wiele en Degrelle. Reeder vroeg verontrust meer informatie aan Berger die antwoordde dat de gesprekken Himmler-Van de Wiele een vrijblijvend karakter hadden. Tijdens de gesprekken stond nog op de agenda: de oprichting van een Vlaamse Hitlerjeugd, de vervanging van bepaalde Duitse functionarissen in België die de DeVlag niet

gunstig gezind waren en de benoeming van een nieuwe leider voor de Germaanse SS Vlaanderen ter vervanging van Jef François die ongeschikt was voor die functie en in zijn personeelsbeleid een al te uitgesproken dinaso-politiek voerde[64].

Het is niet zeker dat Elias wist dat de *Reichsführer-SS* enkele weken later ook nog Léon Degrelle zou ontmoeten. Voor Degrelle was het de bekroning van zijn zwenking naar de SS. Op 27 mei 1943 was Degrelle samen met Van de Wiele in Berlijn. Ze voerden gesprekken met Berger. Wat er precies werd besproken is niet bekend. Degrelle noteerde in zijn agenda: 'accord complet'[65]. Elias was allicht wel op de hoogte van de redevoering die Degrelle midden april 1943 in Antwerpen had gehouden voor leden van het vroegere Rex-Vlaanderen. De Rex-leider zei er dat hij zich niet wou mengen in de strijd tussen het VNV en de DeVlag. Het akkoord met het VNV van 10 mei 1941 (de Eenheidsbeweging-VNV waarvan Rex-Vlaanderen deel uitmaakte) bleef voorlopig gehandhaafd totdat hij de macht in handen zou krijgen[66]. Het zal Elias niet ontgaan zijn dat Degrelle bij zijn terugkeer naar het front op 13 mei 1943 begroet werd door Reeder. Na de oorlog getuigde Elias dat Reeder hem verzekerde dat hieraan geen politieke betekenis moest worden gehecht. Elias was daar niet helemaal van overtuigd[67]. De betekenis van de overheveling, later op de maand, van het Waalse Legioen naar de Waffen-SS zal Elias al evenmin ontgaan zijn.

De geruchtenstroom bracht de VNV-achterban in verwarring. Op de kaderdag van 6 juni 1943 verklaarde Elias zonder omwegen de oorlog aan de DeVlag. Het naast elkaar bestaan van twee nationaal-socialistische bewegingen met een totalitaire zending moest volgens Elias leiden tot 'een strijd op leven en dood'. Elias verbood iedereen die in het VNV een leidende functie had nog lid te zijn van de DeVlag. Het kort en goed verbieden van het dubbele lidmaatschap had hij wel overwogen maar hij achtte de tijd er nog niet rijp voor. Hij verklaarde niet te zullen aarzelen om, indien nodig, ook deze maatregel te zullen treffen[68]. Sommige van zijn toehoorders wachtten niet zo lang. Volgens de SD verscheurden sommige aanwezigen hun lidmaatschapskaart[69]. Elias riep zijn volgelingen op tot fanatieke trouw aan het VNV en voor een volledige samenwerking met Duitsland, een samenwerking die onvoorwaardelijk was op één beperking na: 'ons recht op bestaan'.

In die omstandigheden vertrok de leider van het VNV naar Berlijn voor zijn tweede ontmoeting met de chef van het SSHA. Elias was vergezeld door een medewerker van Reeder, *Kriegsverwaltungsrat* Günther Heym, die, zo schreef Elias na de oorlog, er al of niet opzettelijk voor zorgde dat hij met niemand anders dan met Berger contact kreeg. Van het gesprek tussen beide mannen is alleen een verslag van Berger als eigentijdse bron bewaard gebleven[70]. Berger rapporteerde aan zijn chef dat hij Elias zijn verhaal had laten doen om hem dan 'alle Schandtaten, die er und seine Männer der DeVlag angetan haben, unter die Nase zu reiben'. Berger zou ook 'das "großdietsche Reich Musserts"' belachelijk hebben gemaakt en Elias duidelijk hebben gezegd 'was für Narren sie sind, so etwas anzustreben'. Volgens Berger was het voor de SS een kleinigheid 'das Volk als solches zu packen'. De frontsoldaten - Berger bedoelde de vrijwilligers van het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* - kozen voor de SS en hij kon zich niet voorstellen dat ze bereid zouden zijn zich na hun terugkeer te laten regeren door 'Parlamentariern alten Systems und ehrgeizigen Leuten, die zu fein wären, um in den Krieg zu gehen'.

Toen Elias na de oorlog via de studie van Edgar Knoebel[71] kennis kreeg van Bergers verslag, noemde hij het ‘volkomen gefantaseerd en er alleen op gericht mij in de ogen van Himmler te diskrediteren en onmogelijk te maken’. Elias ontkende dat Berger hem de huid vol had gescholden. Ze hadden samen nog gedineerd in het RSHA en bij het afscheid gaf Berger hem een pistool ten geschenke[72]. Voor het verloop van het gesprek verwees Elias naar wat hij er kort na de oorlog over had genoteerd[73]:

‘Ik zette [Berger] opnieuw mijn grieven over de in Vlaanderen gevolgde politiek [uiteen]

[...], over de moeilijkheden daardoor ontstaan, ik herhaalde nogmaals wat ik hem reeds gezegd had tijdens mijn eerste onderhoud met hem [...] over de toekomstige verhoudingen Vlaanderen-Duitsland. Ik slaagde er niet in hem tot een ander standpunt te brengen, alhoewel ik duidelijk de indruk had dat hij op een bepaald ogenblik zeer getroffen was door mijn argumentatie. Hij had voor zich een groot blad papier liggen met blijkbaar zorgvuldig gekozen uittreksels uit mijn verschillende redevoeringen; op het einde van het gesprek, na nogmaals dit blad te hebben overlopen, besloot hij het onderhoud met de woorden “Sie spielen nicht mit”, zonder verder te willen toelichten wat hij juist zou gewenst hebben.’

Bergers verslag en Elias' getuigenis spreken elkaar niet volledig tegen. Ze bevestigen dat Elias uitgebreid aan het woord kwam en dat Berger vervolgens Elias confronteerde met zijn eigen redevoeringen. Of hij dit op een neutrale dan wel op een verwijtende en spottende manier deed, kan door de beide gesprekspartners ongelijk ervaren zijn. Misschien wou Berger zijn bravoure etaleren door zijn chef te berichten dat hij Elias had toegevoegd dat het een koud kunstje was het Vlaamse volk sowieso te winnen, o.m. via de Oostfrontvrijwilligers. Hier dient opgemerkt te worden dat wanneer dit soort bedreigingen ter sprake kwamen, Elias aan een zeker geheugenverlies leed. Zijn relaas over het eerste onderhoud met Berger wijst althans in die richting[74].

Belangrijker is dat Berger in zijn verslag nog schreef dat Elias een ‘Generalangriff’ tegen Eggert Reeder ondernam. De chef van het Militaire Bestuur werd zeer scherp aangevallen over de tewerkstelling in Duitsland. Op aanwijzen van Reeder verspreidden de secretarissen-generaal circulaires met de mededeling dat de burgemeesters niet hoefden mee te werken aan o.m. de arbeidsverplichting omdat dit buiten de Belgische wet viel. Hetzelfde gold voor de opeising van de klokken. Inzake de arbeidsdienstplicht voor studenten werd niet opgetreden tegen degenen die de oproep naast zich neerlegden. Voorts klaagde Elias het feit aan dat er in de magistratuur geen VNV'ers werden benoemd. Elias bevestigde na de oorlog dat hij tijdens zijn onderhoud met Berger had gewezen op ‘de moeilijke verhoudingen die in België konden ontstaan door de politiek van de *Militärverwaltung* inzake de secretarissen-generaal en de compromissen die hiervan het gevolg waren’ en die noodzakelijkerwijs zijn houding hadden beïnvloed. Men herinnere zich dat Elias zich als kersverse leider voornam het systeem van de secretarissen-generaal onder druk te zetten, maar dat hij na zijn eerste redevoering al afzag van openlijke aanvallen omdat het Militaire Bestuur en medestanders bezwaren maakten[75]. Op de kaderdag van 6 juni 1943 verkondigde Elias dat de secretarissen-generaal door een beslissing van de Duitse overheid wettelijke overheden waren en dat bijgevolg hun besluiten dienden te worden gerespecteerd, voor zoverre ze tenminste niet ingingen tegen het VNV. Dit hield in dat de VNV-burgemeesters de instructies i.v.m. de arbeidsverplichting en de opeising van de klokken moesten opvolgen. De voorbeelden waren niet toevallig zo gekozen. Het waren twee gevallen waarin de secretarissen-generaal weigerden in te gaan op de eisen van het Militaire Bestuur[76]. Elias getuigde na de oorlog dat hij hiermee stelling nam tegen de Duitse overheid die in dergelijke gevallen meer en meer rechtstreeks druk uitoefende op de VNV'ers in 's lands bestuur opdat ze tegen de instructies van de secretarissen-generaal in bepaalde maatregelen zouden uitvoeren. ‘Waar de Duitse overheid de moed niet had de “groten” te dwingen wilde ik de

“kleinen” geen geweld laten aandoen’, schreef hij. Dat nam niet weg dat hij zijn plan om het systeem van de secretarissen-generaal ten val te brengen niet opgaf.

De ‘Generalangriff’ was dus tegen de secretarissen-generaal gericht. Onvermijdelijk moest Elias daarbij ook het Militaire Bestuur betrekken. Elias getuigde dat hij na zijn terugkeer uit Berlijn door Reeder op het matje werd geroepen. Hij was zeer ontstemd omdat hem ter ore was gekomen dat Elias het Militaire Bestuur in diskrediet had gebracht. Nadat Elias de ware toedracht had gegeven, werd de zaak bijgelegd.

Men kan zich afvragen of Berger - in een poging om tweedracht te zaaien - de aanval van Elias op de secretarissen-generaal niet op Reeder heeft geprojecteerd. De voorbeelden die hij gaf, had hij ongetwijfeld uit de mond van Elias vernomen. Ze kwamen trouwens bijna allemaal ter sprake in Elias' toespraak voor het VNV-kader, 6 juni 1943. De manier waarop de voorbeelden in het verslag van Berger werden geformuleerd, komt natuurlijk niet voor de rekening van Elias.

Berger besloot zijn verslag met de ootmoedige opmerking dat hij de berichten van de Sipo/SD uit België ten onrechte als overdreven had bestempeld. Het was allemaal nog veel erger. Reeder die dacht te regeren, werd in feite geregeerd. Elias voerde zijn plannen door, ondanks al zijn leugenachtige verklaringen. Hij bereidde zich voor op de confrontatie. Berger eindigde met de informatie dat Elias een privé-leger uitbouwde via de Fabriekswacht en het NSKK. Zijn poging om Elias in de ogen van Himmler als een gevaarlijk en onbetrouwbaar (‘ein Lügenbeutel’) tegenstrever af te schilderen, mag geslaagd worden genoemd.

Weer thuis wachtte Elias de resultaten van zijn bespreking af. Hij was vastbesloten zelf iets te ondernemen mocht er geen reactie komen. Er gebeurde inderdaad niets, behalve dan het al vermelde ‘misverstand’ met Reeder.

7.3.5 De ontbinding van het Vlaams Legioen

Terwijl in Vlaanderen de spanningen binnen de politieke collaboratie hand over hand toenamen, kwam het bij de Vlaamse vrijwilligers aan het Oostfront tot een open confrontatie. VNV-gezinde vrijwilligers rebelleerden er tegen de omvorming van het Vlaams Legioen tot een gewone *Waffen-SS*-eenheid. Het leidde op zijn beurt tot een verdere polarisering van de toestand in Vlaanderen. In VNV-kringen werd de ontbinding van het Vlaams Legioen niet ten onrechte beschouwd als een politieke daad tegen het VNV[77].

7 mei 1943 gaf Himmler het bevel de *SS-Sturmbrigade Langemarck* te vormen waarin o.m. het Vlaams Legioen zou worden opgenomen[78]. Midden mei 1943 werd het Vlaams Legioen na 15 maanden vrijwel onafgebroken frontinzet teruggetrokken naar het troepenoefenkamp Debica. Op 17 mei 1943 gaf Himmler het bevel ‘Die bisherige Frw. Legion Flandern [...] in eine Sturmbrigade umzugliedern. Diese Sturmbrigade erhält den Namen SS-Sturmbrigade “Langemarck”’[79]. De andere Germaanse SS-legioenen werden omgevormd tot regimenten van een Germaanse *Waffen-SS*-divisie. Himmler verbood in die regimenten vrijwilligers van het Vlaams Legioen op te nemen. Hij wilde ze onder geen beding in één eenheid samen met de Nederlandse vrijwilligers[80]. De regimenten van de Germaanse divisie behielden wel hun landsgebonden naam. Voor de Vlaamse vrijwilligers volstond de verwijzing naar de gemeente Langemark waar in het begin van de Eerste Wereldoorlog talrijke Duitse studenten sneuvelden. Sindsdien stond het in Duitsland symbool voor de jeugdige inzet. Het wegvallen van de naam ‘Vlaams Legioen’ en van een verwijzing naar Vlaanderen in de nieuwe eenheidsnaam was maar één onderdeel van de militaire reorganisatie. Fundamenteler was dat de manschappen van het Vlaams Legioen werden ingelijfd in een *Waffen-SS*-eenheid.

Het is niet duidelijk wanneer en hoe Hendrik Elias en de Raad van Leiding werden ingelicht over de afschaffing van het Vlaams Legioen. Het staat wel vast dat Elias niet vooraf door de SS werd ingelicht, laat staan geraadpleegd. In zijn brief aan Eggert Reeder, 7 mei 1943, had de VNV-leider er nog zijn ongenoegen over geuit dat het Vlaams Legioen stiefmoederlijk werd behandeld[81]. Hij wees op het niet-nakomen van het contract Leib-De Clercq en op de talrijke incidenten in de opleidingscentra die blijk gaven van een vijandige stemming tegenover het VNV. Daar wilde hij evenwel niet op terugkomen: '[het] zijn feiten die reeds behoren tot het verleden en die alleen nog in het onderbewustzijn blijven doorwerken'. De toestand was echter niet opgeklaard. Wel integendeel. Elias wees meteen op het essentiële knelpunt:

'Het is niet voldoende [...] te weten waartegen men vecht, men moet ook weten waarvoor. Het is niet voldoende [...] de manschappen te leveren, men moet ook de zekerheid hebben dat men ze niet zal bewerken om ze vijandig te maken tegenover de Beweging die ze heeft geleverd.'

Elias wees op de politieke lessen 'die alle wijzen op één zelfde geest en één zelfde opvatting: het Nederlands is slechts een dialect van het Duits, de Vlamingen zijn geen volk. Het is vanzelfsprekend dat in deze geest het VNV waartoe het overgrote deel der legionnairs zich bekennen, ongeveer wordt voorgesteld als een Beweging, die het verraad aan Duitsland zo niet organiseert dan ten minste belichaamt'. Dit alles leidde, volgens Elias, ertoe dat ten aanzien van het Legioen 'een atmosfeer van onrust, van onbehagen en mistevredenheid' heerste.

Ten slotte protesteerde Elias ertegen dat op vrijwilligers druk werd uitgeoefend om zich te melden voor de *Waffen-SS* en niet voor het Vlaams Legioen:

'Men moet werkelijk vast besloten zijn zich te melden voor het SS-Legioen Vlaanderen en goed weten wat men wil, om de kans te krijgen in het Legioen terecht te komen. Dit Legioen zelf is trouwens maar een onderdeel der Wapen SS en wordt door velen aangevoeld als het ware een noodgedwongen en spijtige toegeving aan het particularisme der Vlamingen.'

Elias was nog te optimistisch geweest. Tien dagen na zijn brief, bezegelde Himmler formeel het lot van het Vlaams Legioen.

In Vlaanderen werd de ontbinding van het Vlaams Legioen voor het eerst eind juli 1943 openbaar gemaakt door Schindlmayer, de bevelhebber van het *Waffen-SS Ersatzkommando*. Het gebeurde naar aanleiding van het vertrek van een contingent vrijwilligers. *Volk en Staat* meldde het nieuws in een onopvallend artikel, zonder enige commentaar[82]. Het is niet onmogelijk dat dit ook voor Elias de eerste officiële bekendmaking was.

Midden juli 1943 had Elias een gesprek met Schindlmayer. Hij waarschuwde dat het VNV de rekrutering voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* binnen enkele weken zou staken als de toestand niet veranderde[83]. Daarmee bedoelde hij de spanningen tussen het VNV en de DeVlag/SS en niet specifiek de toestanden bij het Vlaams Legioen. Elias verklaarde dat hij bereid was geen ruchtbaarheid te geven aan zijn opvattingen. Het gesprek met Schindlmayer moet worden beschouwd als de aankondiging van de breuk met de SS die zich op 14 augustus 1943 zou voltrekken. Het staken van de wervingsactie voor de *Waffen-SS* was daarvan een van de belangrijkste elementen. Het is dan ook niet toevallig dat Elias eerst zijn voornemen kenbaar maakte aan Schindlmayer, de man die verantwoordelijk was voor de *Waffen-SS*-rekrutering in het ambtsgebied van von Falkenhausen.

Het is vreemd dat Elias de ontbinding van het Vlaams Legioen niet expliciet ter sprake bracht in zijn onderhoud met Schindlmayer. Was de VNV-leider midden juli nog altijd niet op de hoogte van de ontbinding? Dat hij ermee dreigde de wervingsactie voor de *Waffen-SS* én het Vlaams Legioen te staken kan er op wijzen[84], hoewel Elias en de VNV-pers nog maanden over het Vlaams Legioen zouden spreken alsof het nog bestond. Is het mogelijk dat de officiële bekendmaking van de ontbinding van het Vlaams Legioen door Schindlmayer, eind juli de aanleiding was om de breuk met de SS te voltrekken? Dat is niet onmogelijk, maar het is niet zo expliciet in de bronnen terug te vinden. Het verdwijnen van het Vlaams Legioen was in ieder geval mede

een belangrijke oorzaak van de breuk. De jarenlange ergernis in de rangen van het VNV en niet het minst bij sommige VNV-gezinde legioensoldaten, over het feit dat het Vlaams Legioen volledig aan de VNV-controle ontsnapte, kreeg zijn beslag. Dat werd door Elias zeer duidelijk gesteld in een brief aan Reeder waarin hij de breuk met de SS motiveerde[85]:

'Als het VNV de aktieve werving voor het Legioen en de *Waffen-SS* niet meer doorvoert, gebeurt dat enkel om klaarheid te verkrijgen over de verhoudingen die in het Vlaams Legioen bestaan en over de verhoudingen van het Legioen met het VNV, dat de meerderheid

van de vrijwilligers leverde. [...] Mijn terughouding in de actieve werving is dan ook geen fundamentele stellingname tegen de werving in het algemeen. Ik kan echter mijn volgelingen niet aansporen hun leven te offeren als ik zelf geen zekerheid heb over de toekomst van mijn volk of over de politieke scholing van het Legioen.'

Elias beklemtoonde wel dat hij principieel niets tegen de rekrutering had, dat hij integendeel niets liever wilde dan zijn 'volk met goed en bloed te kunnen inzetten voor de Duitse overwinning'.

Het bekend worden van de ontbinding van het Vlaams Legioen was koren op de molen van diegenen in het VNV die al langer oppositie voerden tegen de rekrutering. De critici vonden meer gehoor. Het Vlaams Legioen had in het VNV een sterke emotionele betekenis. Zeer typisch is een passage uit een open brief van Frans Daels aan de Duitse overheid, 18 mei 1943[86]:

'Tijdens de wereldoorlog schreven bedrogen Vlaamse IJzersoldaten met bloedrode letters op de stukgeschoten puinen: "Hier ons bloed, wanneer ons recht?" Zal deze tragische kreet door onze stervende legioenmannen nu ook aan het Oostfront herhaald worden?'

Elias werd door dit aanzwellend protest ongetwijfeld voortgedreven. Hij werd bovendien geconfronteerd met een interne oppositie die anonieme pamfletten verspreidde waarin hem een lakse houding werd aangewreven[87]. Het protest werd onderschreven door vooraanstaande Vlaams-nationalisten zoals Jules Callewaert en Frans Daels. Callewaert schreef begin juni 1943 aan Daels dat hij niet meer wilde deelnemen aan de voorbede van de IJzerbedevaart omdat daar de oostfrontstrijders werden gehuldigd. Callewaert wilde consequent zijn en kon geen hulde brengen aan 'nutteloos bloed'[88]. Op 20 juli 1943 schreef Frans Daels aan Hendrik Elias, nadat hij de ontbinding van het Vlaams Legioen vernam[89]:

'Dit alles stemt mij hoe langer hoe meer tegen elke ophemeling van dat front op de bedevaart, omdat ik in zulke omstandigheden geen verantwoordelijkheid dragen wil [...] Wij moeten ootmoedig bekennen dat wij bedrogen zijn geweest. En iedere dag verder bedrogen worden.'

Binnen de VNV-kaders leefde die opvatting steeds sterker. Dat blijkt ook nog uit een merkwaardig document. In juli 1943 bezochten een SD'er en een SS-vrijwilliger een aantal vooraanstaande Vlaams-nationalisten. Ze droegen het uniform van het Vlaams Legioen en deden zich voor als misnoegden om zodoende het vertrouwen te winnen. Op die manier verzamelden ze compromitterende getuigenissen van o.m. Jeroom Leuridan, August De Wilde, Antoon De Pesseroey (NSJV), Fons Mares (DM/ZB), Maurits Geerardyn en Jules Callewaert. Uit de rapporten die de beide mannen opstelden en aan Richard Jungclaus bezorgden, bleek de diepe malaise ten aanzien van het Vlaams Legioen[90].

Tijdens de Algemene Raad van 14 augustus 1943 was de ontbinding van het Vlaams Legioen een van de grieven die het aanwezige VNV-kader ventileerde. Jungclaus schetste de stemming op de vergadering[91]:

'Die Umbenennung der Legion in "Sturmbrigade Langemarck" hätte im gesamten VNV stärkste Mißbilligung hervorgerufen. Es gelte ab jetzt die Parole "Keine Kraft mehr für Deutschland".'

De SS-functionaris overdreef zonder meer. Nu zullen we zien dat het VNV zich bleef inspannen voor het rekruteren van vrijwilligers, zij het dan voor andere formaties

dan de *Waffen-SS*. Overigens toonde de VNV-leiding zich bij het stopzetten van de rekrutering voor de *Waffen-SS* niet zo radicaal. Het stopzetten van de actieve rekrutering liet nog ruimte over voor initiatieven die onrechtstreeks een wervende betekenis konden hebben. De weinig besliste houding van het VNV bevredigde geenszins de interne oppositie. De VNV-leiding besefte maar al te goed dat de door haar gerekruteerde vrijwilligers een contract hadden ondertekend voor de duur van de oorlog en de koersverandering van de partij dus niet konden volgen.

De Vlaamse legioensoldaten in de eerste plaats waren betrokken bij de ontbinding van

het Vlaams Legioen. De gebeurtenis ontlokte hevig protest bij VNV-gezinde vrijwilligers. De kloof die tussen de vrijwilligers al lang aan het groeien was, werd nog dieper wegens de politieke crisis in Vlaanderen en door de gebeurtenissen in verband met de ontbinding van het Legioen.

De meeste legioensoldaten werden pas op de hoogte gebracht van de ontbinding van het Vlaams Legioen toen ze uit verlof kwamen of uit een lazaret naar hun eenheid terugkeerden. De ontbinding van het Vlaams Legioen werd de vrijwilligers nooit officieel medegedeeld. Er was slechts sprake van een militaire reorganisatie waardoor een grote Vlaamse eenheid zou ontstaan die bovendien volledig zou worden gemotoriseerd. De consequenties van de reorganisaties drongen maar traag door. In de *Ersatz*-eenheid te Breslau waar de herstellende legioensoldaten en de nieuwe rekruten gelegerd waren, vormden enkele 'anciens' van het Vlaams Legioen een clandestiene organisatie die zich verzette tegen de ontbinding van hun eenheid. Zij noemden zichzelf 'Rebellen' en werden de drijvende kracht achter een bredere en niet-georganiseerde groep ontevredenen van meestal VNV-gezinde vrijwilligers. Belangrijk daarbij was dat in Breslau, buiten de kazerne, een trefpunt bestond: het zg. 'Vlaams Huis' in de *Sternstrasse*. Daar werd op vaak studentikoze manier uiting gegeven aan de onrust. Later, toen de organisatie, samen met de vrijwilligers die er deel van uitmaakten, werd overgeplaatst naar Milowitz waar de eigenlijke vorming van de *Sturmbrigade* plaatsvond, werd het ernst. Onder leiding van de clandestiene rebellenorganisatie boden legioensoldaten verzet tegen alles wat te maken had met hun overgang naar de *Waffen-SS*. Ze weigerden de kentekens van het Vlaams Legioen van hun uniform te verwijderen, ze protesteerden tegen de Grootduitse tendens in de politieke lessen en ze maakten stemming tegen de nakende SS-eedaflegging.

De acties van deze groep protesterende vrijwilligers bleven niet onopgemerkt. Dat blijkt o.m. uit een rapport van de *SS-Kriegsberichter* en gewezen nationaal organisatieleider van de DeVlag Jos Henskens, over de 'Betreuung der Vlaamse vrijwilligers in de Waffen-SS'[92]. Henskens beschreef in zijn rapport eerst 'het geestelijk proces dat zich in de gedachtenwereld der Vlaamse vrijwilligers voltrekt wanneer [...] ze hun opleiding ondergaan':

'Er is [...] een zeer opvallende kentering waar te nemen in hun "weltanschauliche" en speciaal hun politische [sic] opvattingen [:] groei van de Rijksgedachte, door herkenning van het kleinstaatse onzer vroegere bestrevingen, door aanvoelen der vroeger ingesluimerde krachten, door persoonlijke ontdekking van onze ware Germaanse roeping, door het "fiat lux" over het wezen der toekomst van Vlaanderen in het Rijk. [...] Verheffing boven de contingenties: een zekere desinteresse voor de kleinzieligheid der twisten in de politieke kampen van Vlaanderen, oordeel over het secundaire belang van de taalstrijd, toenadering en waardering ten overstaan van vroegere tegenstrevers, als daar zijn de verfranste Vlamingen, de Brusselaars, de Rexisten.'

Volgens Henskens was er tegenkanting 'vanuit een zekere groep VNV'ers, [die] met zeer verscheiden middelen [pogen] deze waardevolle ontwikkeling te dwarsbomen. Het VNV heeft inderdaad zijn agenten in de "Ausbildungslagers". Het is evenwel niet uit te maken of dit kuipers-van-natuur zijn of jongens die een bepaalde opdracht vanuit Vlaanderen meekregen. In elk geval zijn zij het die twijfel in de gemoederen zaaien, voortdurend kritiek uitoefenen en, bij hun kameraden, een propaganda voeren die voor de officiële politieke vorming heftig reactionair werkt.'

De kentering waarover Henskens het heeft, voltrok zich inderdaad. Het was dan ook het belangrijkste politieke doel van de opleiding. De hele politieke scholing was erop gericht. De scholing van de vrijwilligers was in de eerste plaats Gottlob Bergers verantwoordelijkheid. Hij stelde vanzelfsprekend uitsluitend betrouwbare opleidingsofficieren aan. In Milowitz was dat Jozef Van Ackere. Zijn lessen gaven telkens weer aanleiding tot hoogoplo-

pende discussies met VNV-gezinde vrijwilligers. Sommige van hen kregen de vermelding 'PU' ('Politisch Unzuverlässig of Unfähig') in hun persoonlijk dossier.

De toestand werd op de spits gedreven kort voor en tijdens de SS-eedaflegging in Milowitz, 9 november 1943. Door de eed werd de inschakeling van de legioensoldaten in de *Waffen-SS* een feit. Voor een goed begrip is het nodig een duidelijk onderscheid te maken tussen de eed van de Germaanse legioenen en de *Waffen-SS*-eed. De legioeneed luidde[93]: 'Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich im Kampf gegen den Bolschewismus dem obersten Befehlshaber der deutschen Wehrmacht, Adolf Hitler, unbedingten Gehorsam leisten und als tapferer Soldat bereit sein will, jederzeit für diesen Eid mein leben einzusetzen.' In de *Waffen-SS*-eed viel de bepaling 'gegen den Bolschewismus' weg en werd Hitler als 'Führer des Reiches' betiteld. De eed verbond de vrijwilliger voor elk front, dus niet alleen voor het Sovjetrussische, en zijn trouw gold Hitler als leider van het Rijk. Dit onderscheid was voor sommige vrijwilligers principieel. De eedweigering kreeg buitendien een symbolische betekenis van verzet tegen de SS-politiek.

Om het verzet tegen de eedaflegging te breken, werden op bevel van het *SS-Führungshauptamt* op 7 november 1943, twee dagen voor de plechtigheid, vijf vermeende leiders van de protestbeweging onder geleide van *SS-Feldgendarmen* naar Breslau teruggestuurd. Ze leefden er bijna een jaar geïsoleerd en kwamen in een strafeenheid terecht[94]. De wegzending ging natuurlijk niet ongemerkt voorbij. Onmiddellijk werden brieven gesmokkeld om de VNV-leiding op de hoogte te brengen[95].

De verwijdering van enkele vermeende leiders kon het verzet tegen de eedaflegging niet helemaal breken. Op de plechtigheid weigerde een aantal vrijwilligers demonstratief de eed af te leggen. Om de omvang van het verzet te bepalen moet onderscheid worden gemaakt tussen de oude compagnieën van het Vlaams Legioen en de andere. De eedweigering gebeurde voornamelijk in de oude compagnieën. Het overgrote deel van de vrijwilligers weigerde de arm te strekken. In de andere compagnieën was maar sprake van een zeer sporadische weigering. De commandant van de *Sturmbrigade*, Konrad Schellong, had de eedaflegging zo georganiseerd dat de verzamelde manschappen de arm zouden strekken terwijl de eed werd gezegd. Daarna moesten de vrijwilligers individueel bij hun *Spieß*(compagnie-sergeantmajoor) de eed ondertekenen. Vrijwilliger Miel Geurts berichtte zijn zwager het volgende[96]:

'Bij de eedaflegging op 9 november ll. waren er van de 2.360 Vlamingen die aangetreden stonden, minstens wel 17 à 1.800 die de SS-eed liever niet aflegden, minstens 4 à 500 die de moed hadden ondank alles hun hand niet hoog te heffen en de eedformule niet uit te spreken. Doch toen iedereen, één na één op de "Schreibstube" moest verschijnen, om daar onder de ogen van de "Spieß", de compagniechef en 'n hogere Vlaamse officier, de eed te ondertekenen waren er nog nauwelijks 200 die de moed hadden te weigeren.'

Geurts kon natuurlijk onmogelijk weten hoeveel vrijwilligers de eed niet wilden afleggen. Men kan aannemen dat waar hij schrijft '17 à 1.800', in feite de grote meerderheid ertegen was. De juistheid ervan is niet te achterhalen. Hoeveel vrijwilligers bij de individuele ondertekening hun verzet handhaafden, kan Geurts ook niet zeker weten. Geurts schreef verder dat de dag nadien alle eedweigeraars samen bij Konrad Schellong moesten komen. Er was meer dan 100 man.

Andere getuigenissen over de eedaflegging zijn vaak erg contradictoir. Het aantal weigeraars varieert met de overtuiging (toen en/of nu) van de informant. Het onderscheid tussen degenen die de eed niet wilden afleggen en degenen die hem effectief niet aflegden, wordt niet altijd gemaakt. Deze laatste groep slonk naarmate de pressie heviger werd. Men mag de dwang dan ook niet onderschatten. Velen, vooral jonge vrijwilligers uit de nieuwe lichtingen, waren er niet tegen bestand. De wegvoering van enkele spilfiguren twee dagen voor de beëdiging bewees dat het niet ging om loze bedreigingen. Het zal wellicht velen tot een

pragmatische houding hebben bewogen. De contestanten wisten zich bovendien niet gesteund door de VNV-leiding. Gedurende de woelige periode die de eedaflegging voorafging, hadden de leiders van de contestatie een betrouwbaar vrijwilliger de opdracht gegeven om tijdens zijn verlof te informeren naar het standpunt van de VNV-leider. Toen de man terugkwam met de mededeling dat Hendrik Elias oordeelde dat ze maar best de eed konden afleggen, was de consternatie groot. De opdrachtgevers kwamen tot het besluit dat de boodschapper gezwicht was onder de druk en niet de waarheid vertelde. Ten onrechte, zo is gebleken. Na de oorlog verklaarde Elias dat hij zich verplicht zag de eedweigeraars het bevel te geven de eed af te leggen. Blijven weigeren zou hun ondergang betekenen[97]. Elias' reactie deed het verzet verder afbrokkelen[98].

Het staat buiten kijf dat de contestatie breder was dan de groep eedweigeraars. Hoeveel vrijwilligers waren erbij betrokken? Geurts schreef dat een 500-tal vrijwilligers in eerste instantie de eed weigerden. Als men dat cijfer vergelijkt met een statistiek van het *Ersatzkommando* in Brussel over de *Parteizugehörigkeit* van de vrijwilligers komt men tot de vaststelling dat ongeveer evenveel (nl. 563) vrijwilligers van het Vlaams Legioen zichzelf VNV'er noemden[99]. Men moet de cijfers van het *Ersatzkommando* kritisch benaderen. Zo is het niet onwaarschijnlijk dat er onder de 1.735 in de statistiek opgegeven vrijwilligers ‘ohne Partei’ heel wat VNV'ers voorkwamen die hun lidmaatschap verborgen hielden en veel VNV-sympathisanten zonder lidkaart. Het zou ook kunnen dat de statistieken niet correct werden opgesteld aangezien de rekrutering van het VNV een onderdeel vormde van de politieke strijd[100]. Men kan nog allerlei bedenkingen maken over het meten van de politieke gezindheid van de vrijwilligers, een aspect dat bovendien niet statisch was. Toch blijft de overeenkomst tussen het aantal vrijwilligers dat zich bij de rekrutering VNV'er noemde en waarvan men kan aannemen dat het om overtuigde partijleden ging, en het vijfhonderdtal eedweigeraars merkwaardig[101]. Zou men kunnen stellen dat deze cijfers de groep contestanten weergaven? Natuurlijk hadden ze een zekere impact op de aanzienlijke groep vrijwilligers die niet of minder partijgebonden waren. De invloed van de tegenkrachten was veel groter omdat ze via de bestaande structuren konden werken: de politieke vorming en het kader (en dus de repressie) van Duitse en Vlaamse officieren. Henskens schreef in zijn rapport dat ‘het milieu’ zijn werk deed[102]. Hij had gelijk ten aanzien van de grote groep kneedbare vrijwilligers. De contestanten konden vooral daar weerwerk bieden waar ze zelf structuren hadden uitgebouwd, nl. in Breslau. Op hen had ‘het milieu’ en de repressie eerder een averechtse werking.

Eindnoten:

21 BAK, NS 19 (neu) 1557. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 4 november 1942. Berger ontmoette eerst Reeder apart en daarna Reeder en Elias samen.
22 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 2, pp. 139-144.
23 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
24 E. Knoebel, *Racial Illusions* [...], pp. 132-133.
25 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

26 Toch neemt Elias zijn brief aan Reeder integraal op in zijn studie: H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Hij lijkt deze tegenspraak te negeren.
27 Cf. supra, p. 465.
28 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
29 BAK, NS 19 (neu), 1541. Brief van Heinrich Himmlet aan Gottlob Berger, 20 januari 1943.
30 Cf. supra.
31 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, p. 86.
32 *Volk en Staat*, 16 april 1943. De tekst werd later gedrukt en door de Dienst Vorming als syllabus gebruikt ten gerieve van de kaderscholen.
33 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Ik heb geen stenografische versie gevonden van de originele rede. Elias maakte vooraf geen uitgeschreven tekst van zijn redevoeringen.
34 Cf. supra, p. 464; cf. infra, p. 597.
35 GRMA, Roll 106. TB nr. 24, april-juni 1943, 254-255. In feite loopt dit activiteitsverslag over de periode maart-juli 1943. Zie ook A. De Jonghe, de strijd [...], deel 3, pp. 87-89.
36 BAK, NS 19 (neu), 981. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 19 april 1943. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 89-90.
37 BAK, NS 19 (neu) 840. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 28 mei 1943. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 90-91.
38 NSGWO II, Serie MS, 15. 'Sipo-SD Brüssel, Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 1 mei 1943. Vertaling overgenomen uit A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, p. 89.
39 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
40 De SD bevestigde dat dit hier en daar gebeurde, zowel door DeVlag als door VNV: NSGWO II, Serie MS, 15. 'Sipo-SD Brüssel, Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 1 mei 1943.
41 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Verhoor van Hendrik Elias, 29 juli 1946.
42 NSGWO II, Archief VNV, 597 bis. Brief van Jules Callewaert aan Hendrik Elias en de Raad van Leiding van het VNV, 3 april 1943. De briefwerd o.m. gepubliceerd door Jef Van Dingenen: *Broederband*, jg. 22, 1986, 9-10, pp. 6-24.
43 J.A. Nuyens, *Pater* L.J. *Callewaert* [...], p. 169.
44 ADVN, Archief P.L.J. Callewaert, Brief van Hendrik Elias aan J. Callewaert, 7 april 1943 in het typoscript van het oorlogsdagboek van J. Callewaert.
45 BAK, NS 19 (neu), 840. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 28 mei 1943. Als bijlage een vertaling van de brief van Callewaert.
46 Cf. infra, p. 537.
47 Cf. infra, p. 608.
48 A. de Bruyne, *De Kwade Jaren*, deel 5, pp. 102-103.
49 NSGWO II, Archief VNV, 599. F. Daels, 'Open brief aan de Duitse Overheid', 18 mei 1943.
50 A. Smits, *Dom Modest van Assche* [...], pp. 133-134 en 136-139.
51 Cf. supra, p. 467.
52 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van August De Wilde aan Hendrik Elias, 14 januari 1943.
53 Documenten Etienne Verhoeyen. A. De Wilde, 'De terugslag der Rijksgedachte op de VNV-politiek', 26 februari 1943.
54 Documenten Etienne Verhoeuyen. A. De Wilde, 'Besluiten', voorgedragen op de Algemene Raad van 8 mei 1943.
55 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van August De Wilde aan Hendrik Elias, 19 mei 1943.
56 GRMA, Roll 106. TB nr. 24, april-juni 1943, 258.
57 J. Van Dingenen, Beschouwingen rond 'De Nationaal-Socialist', deel 17, in: *Broederband*, jg. 26, 8, pp. 7-8.
58 Elias verklaarde na de oorlog dat hij begrip had voor de arrestatie van De Bruyne. De redacteur had de regels overtreden en moest weten dat er geen persvrijheid bestond in een totalitaire staat: H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
59 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. De brief (14 lange dicht getypte pagina's) wordt hierin integraal opgenomen. Een doorslag van de brief werd na de oorlog door het militaire gerecht ontdekt bij Gerard Romsee. Het stuk werd gevoegd bij de centrale documentatie van het auditoraat-generaal, de zg. 'Documenten-Jans'.
60 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
61 GRMA, Roll 106. TB nr. 24, april-juni 1943, 254-255. A. De Jonghe, Kanttekeningen [...], p. 347.

62 Uitvoerig behandeld bij A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 94-96; 109-110.
63 BAK, NS 19 (neu) 1554. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 2 juli 1943.
64 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 95-96.
65 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 97-98.
66 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 96-97.
67 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
68 De rede verscheen integraal in *Leiding*, juli 1943. Ze verscheen ook als brochure: *Rede uitgesproken door H.J. Elias, Leider van de Eenheidsbeweging VNV, op de Kaderdag VNV te Brussel - 6 juni 1943*.
69 NSGWO II, Serie MS, 15. 'Sipo-SD Brüssel, Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 15 juni 1943.
70 BAK, NS 19 (neu), 2118. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 25 juni 1943. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 115-116.
71 E. Knoebel, *Racial Illusions* [...], p. 144.
72 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
73 Documenten Frans Van der Elst. H.J. Elias, *Gedenkschriften*, 1947.
74 Cf. supra, p. 524. Ook toen had Berger gedreigd zijn wil desnoods met een kleine minderheid door te drijven, wat Elias zich wel tijdens maar niet na de oorlog herinnerde.
75 Cf. supra, p. 523.
76 M. Van den Wijngaert, *Het beleid* [...], pp. 222-223.
77 De problematiek komt uitvoerig aan bod bij B. De Wever, 'Rebellen' an der Ostfront [...], in: VJZG, jg. 39, 1991, 4, pp. 589-610.
78 GRMA, T 175, Records of the Reich Leader and German Police, Roll 66, 2581990. Bevel van Heinrich Himmler, 7 mei 1943.
79 De andere Germaanse legioenen werden elders geconcentreerd om als regimenten te worden geïncorporeerd in het Germaanse Korps. Ze behielden wel hun landsgebonden naam.
80 BAK, NS 19 (Neu), 159. Bevel van Heinrich Himmler, 24 april 1943.
81 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
82 *Volk en Staat*, 1-2 augustus 1943.
83 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, p. 116.
84 Zo noteerde Reeder het althans in zijn activiteitsverslagen: GRMA, roll 106. TB nr. 25, juli-september 1943, 500-501. In het 'Monatsbericht van de Germanische Leitstelle' (BAK NS 1/vorl. 524) daarentegen werd alleen over de *Waffen-SS* gesproken. Met dank aan Albert De Jonghe die mij inzage gaf van zijn notities bij dit document.
85 BAK, NS 19 (Neu), 1530. In het Duits vertaald afschrift van de brief van Hendrik Elias aan Eggert Reeder, 26 augustus 1943.
86 NSGWO II, Archief VNV, 599. 'Open brief van Professor Daels aan de Duitse overheid', 18 mei 1943.
87 Cf. infra, p. 551.
88 KA, Dossier Frans Daels. Brief van Jules Callewaert aan Frans Daels, 6 juni 1943.
89 KA, Dossier Frans Daels. Brief van Frans Daels aan Hendrik Elias, 20 juli 1943. Daels had via een Oostfronter vernomen dat het Vlaams Legioen niet meer bestond.
90 KA, Dossier Jef François, Bundel 1. Het verslag was gedateerd op 23 juli 1943.
91 BAK, NS 19 (neu), 1530. Brief van Richard Jungclaus aan Gottlob Berger, s.d. Jungclaus kreeg zijn informatie van Jef Van de Wiele die ze op zijn beurt van een V-man ontving. Enige reserve is dus geboden. Toch lijkt mij het bericht niet overdreven. Elias verklaarde aan Reeder dat de afschaffing van het Vlaams Legioen tot grote onrust leidde. BAK, NS 19 (neu), 1530. Brief van Eggert Reeder aan Heinrich Himmler, 28 augustus 1943.
92 NSGWO II, Archief DeVlag, 930. Rapport van Jos Henskens, [1943, na de oprichting van de Sturmbrigade]. Henskens was *SS-Kriegsberichter*.
93 De eed werd vastgelegd in de 'Richtlinien für den Einsatz ausländischer Freiwilliger im Kampf gegen die Sowjetunion'. BAK, NS 19 (Neu), 1871. De eed stond ook in het contract Leib-De Clercq. Cf. supra, p. 409.
94 ARA, KA, Bundel 932. 'Politieke vervolgingen bij de Sturmbrigade', rapport van Marcel Van Leemputten, 28 december 1943. Van Leemputten was een van de gestraften. Op zijn reisdocument stond: 'Versetzung zur Ers. Gren. Btl. "Ost" Breslau, gemäß Verfügung des SS-Führungshauptamtes [...]'.
95 ARA, KA, Bundel 921. Brief van Amaat De Vuyst aan Hendrik Elias, 17 november 1943; Brief van Bert Peleman aan Hendrik Elias, 12 november 1943.

96 ARA, KA, Bundel 921. Brief van Miel Geurts aan Jef Olaerts, 13 november 1943.
97 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Tijdens zijn proces vergat Elias dit bevel. Hij beweerde toen dat hij steeds had geweigerd de nieuwe eed te aanvaarden en dat tot het einde toe een aantal legioensoldaten niettegenstaande alle druk weigerde de eed af te leggen. KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I.
98 ARA, KA, Bundel 921. Brief van Miel Geurts aan Jef Olaerts, 13 november 1943.
99 GRMA, Roll 106. TB nr. 24, april-juni 1943, 280. De volledige statistiek zag er voor de Vlaamse vrijwilligers in het Vlaamse Legioen als volgt uit: Vlaamse SS 246, DeVlag 31, VNV 563, NSJV 56, zonder partij 1.735. Bij de Vlamingen in de *Waffen-SS* lagen de verhoudingen anders: Vlaamse SS 202, DeVlag 26, VNV 156, zonder partij 1.086.
100 Het eerder gering aandeel van het VNV staat in tegenstelling met andere bronnen en gegevens, ook die van de SS-diensten, die de onmisbaarheid van het VNV voor de rekrutering aantonen: B. De Wever, *Oostfronters* [...], p. 123.
101 Oud-dinaso's vinden we terug zowel bij de hevigste contestanten (bijv. Bert De Gruyter) als bij de hevigste bekampers van de opposanten (bijv. Jef Van Ackere). Het algemeen beeld van het Verdinaso als organisatie die na de dood van Joris Van Severen uiteenspatte en haar leden verspreid zag over het breedst mogelijke spectrum zowel binnen als buiten de collaboratie, wordt erdoor bevestigd.
102 Cf. supra, p. 538.

7.4 De breuk met de SS, 14 augustus 1943

Hendrik Elias wachtte al sedert zijn brief aan Eggert Reeder, 15 mei 1943, op een signaal dat kon wijzen op een fundamentele verandering in de Duitse bezettingspolitiek. Een gesprek met Berger, 23 juni 1943, en een tegenover Schindlmayer uitgesproken dreiging de rekrutering voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* te staken, hadden niet het minste resultaat.

De leider van het VNV moest ernstig rekening houden met een achterban die steeds luider een reactie van het VNV eiste. Vooral de ontbinding van het Vlaams Legioen leidde tot felle en emotionele commentaren. Aan de basis van het VNV groeide de bereidheid om het niet langer bij woorden alleen te laten. Dat bleek o.m. uit een collectieve ontslagbrief van een tiental VNV-burgemeesters uit West-Vlaanderen. Aanleiding daartoe was een spreekverbod en een boete voor Jeroom Leuridan nadat hij op 21 juni 1943 in Gent tijdens een redevoering fel was uitgevaren tegen de DeVlag/SS. Leuridan voorspelde dat in geval van een strijd de sterke vuisten van het VNV het wel zouden halen op de vuile handen van de DeVlag/SS[103]. Het Militaire Bestuur zag zich genoodzaakt op te treden en legde Leuridan een spreekverbod op[104]. De VNV-gouwleider maakte de sanctie openbaar toen hij op 12 juli 1943 tijdens een VNV-ver-

gadering in Diksmuide - waar hij als spreker moest optreden - verklaarde dat hij niet kon spreken doordat hem spreekverbod was opgelegd. De boodschap miste haar effect niet. Twaalf Westvlaamse VNV-burgemeesters ondertekenden een ontslagbrief die ze aan gouverneur Michiel Bulckaert en aan leider Hendrik Elias zonden[105]. Ze zetten daardoor het fundament van de samenwerking tussen het Militaire Bestuur en het VNV en meteen ook van de politieke collaboratie van het VNV, op de helling. Elias begreep dat zo'n collectieve dreiging met ontslag gevaren inhield. Hij spande zich in om een explosie te voorkomen. Aangezien Leuridan weigerde de boete te betalen, vereffende het VNV het bedrag. Leuridan schreef daarom een brief aan de *Kreiskommandant* van Roeselare waarin hij uitdrukkelijk verklaarde dat hij de boete niet wenste te betalen[106]. Elias gaf de VNV-burgemeesters het bevel op post te blijven. Op 9 augustus 1943 reisde hij naar Ieper om er te overleggen met de opstandige gouwleider[107]. Elias repte in zijn naoorlogse geschriften niet over dit onderhoud. De uitkomst van het gesprek is niet bekend. Men kan zich afvragen of het niet de directe aanleiding was voor de rede op de Algemene Raad van 14 augustus 1943.

Op 26 augustus 1943 werd de energieke Westvlaamse gouwleider getroffen door een hersenbloeding. Zijn politieke rol was meteen grotendeels uitgespeeld. Die dag zou hij gesproken hebben op een VNV-kampdag in West-Vlaanderen om zo ostentatief het Duitse verbod te overtreden. Men kan zich afvragen of dit niet het begin had kunnen zijn van een spiraal van incidenten die mogelijk een wending had kunnen geven aan de collaboratie van het VNV.

Tijdens de Algemene Raad van 14 augustus 1943, exact twee jaar nadat Elias tijdens een redevoering op de Duits-Vlaamse Cultuurdagen voor het eerst in het openbaar een scherpe waarschuwing had laten horen aan het adres van de DeVlag[108], brak hij radicaal elke samenwerking af met de SS-instanties. Het is een uniek feit in de Europese bezettings-geschiedenis[109].

Er is jammer genoeg geen tekst bewaard gebleven van deze cruciale redevoering. In zijn naoorlogse geschriften geeft Elias merkwaardig genoeg een uiterst beknopt relaas over zijn optreden[110]. Hij schreef dat hij op de vergadering een overzicht gaf van de bestaande moeilijkheden en dat hij de beslissing meedeelde dat het VNV de rekrutering voor het Vlaams Legioen staakte en voortaan ook niet meer meewerkte met de zg. Germaanse initiatieven van de SS-*Langemarckstudium*, HJ-weersportkampen, Germaanse Landdienst, *Erweiterte Kinderlandverschickung* enz. Het was, zo schreef Elias, een regelrechte uitdaging aan de sterkste macht in Duitsland. Hij verwachtte dan ook drastische gevolgen. Hij had zelfs ernstig rekening gehouden met zijn arrestatie en opsluiting in een KZ. Hij voegde eraan toe dat, mocht hij toen geweten hebben wat de opsluiting in een KZ betekende, hij waarschijnlijk niet de moed zou hebben gehad de *Reichsführer-SS* uit te dagen.

Elias' rede werd opgetekend door een V-Man van de DeVlag die zijn verslag aan Jef Van de Wiele bezorgde. Het verslag volgde de hiërarchische weg: van Richard Jungclaus via Gottlob Berger naar Heinrich Himmler. Het maakte melding van het verbod voortaan nog mee te werken aan de genoemde initiatieven. In verband met de rekrutering voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS* zou Elias eraan hebben toegevoegd dat men niet kon verhinderen dat VNV'ers zich zouden melden. Men moest dit zoveel mogelijk ontraden, zonder er ruchtbaarheid aan te geven. Jeroom Leuridan zou dan hebben voorgesteld meteen het dubbel lidmaatschap VNV-DeVlag

te verbieden. Elias wees dat af omdat het de DeVlag voordeel kon opleveren door het overstappen van een aantal VNV'ers. Volgens de V-Man sprak Elias ook over een nieuwe marsrichting voor het VNV, nl. de Belgische. Voortaan moest worden gezwegen over Dietsland. Het VNV zou voortaan strikt de richtlijnen van de secretarissen-generaal volgen, ook als die anti-Duits waren. De stemming na de redevoering was, aldus de verslaggever, terneergeslagen. Velen beschouwden het als een wanhoopspolitiek. Uit hoofde van de herkomst van het verslag is vanzelfsprekend grote voorzichtigheid geboden. In

essentie komen de maatregelen van Elias overeen met wat hij al vroeger had betoogd. Hij staakte een actieve rekrutering, m.a.w. het VNV zou het rekruteren ook niet tegenwerken. De breuk met de andere SS-initiatieven was een nieuwe, maar te verwachten maatregel. De zg. nieuwe marsrichting had Elias ook al vroeger kenbaar gemaakt. De VNV-functionarissen moesten de richtlijnen van de secretarissen-generaal volgen voor zover zij niet tegen het VNV waren gericht. De reden daarvoor kennen we al: voorkomen dat de VNV-functionarissen tussen hamer en aanbeeld zouden terechtkomen.

De rede van Elias was ophefmakend. Spoedig gonsde het in het collaboratiekamp van de geruchten. Eggert Reeder riep op 23 augustus 1943 Elias bij zich om precies te vernemen wat er aan de hand was. Hij nodigde de VNV-leider uit zijn inzichten op papier te zetten. Op 25 augustus schreef Elias een brief aan Reeder[111]. Reeder stelde vervolgens op 28 augustus 1943 een verslag op onder de veelzeggende titel 'Krise im VNV'[112]. Het rapport van Reeder en de brief van Elias maken het mogelijk nauwkeuriger de inhoud van Elias' redevoering te benaderen. Het is voorts een treffende illustratie van de beslistheid waarmee Reeder zijn bondgenoot in deze moeilijke tijden verdedigde tegen de SS. Zijn motivatie vermeldde hij duidelijk in zijn activiteitsverslagen:

'In öffentlicher Dienst der Kommunal- und Staatsverwaltung sind rund 1.300 Angehörige des VNV in führenden Stellen tätig. Es gibt zur Zeit keine Möglichkeit, diese Männer durch andere deutschfreundlich eingestellte Personen zu ersetzen. [...] Der deutschen Verwaltung kann nur daran gelegen sein, dem VNV bei der Überwindung seiner Krise behilflich zu sein und Dr. Elias in seinen bestrebungen, die Politik der Zusammenarbeit mit dem Reich in der VNV-Führerschaft durchzudrücken, zu unterstützen.'

Reeder aarzelde niet om Elias, die pas Himmler rechtstreeks had uitgedaagd, in verdediging te nemen. Hij deed dit op een ogenblik dat Himmler opnieuw een belangrijke machtsuitbreiding had bewerkstelligd. Op 24 augustus 1943 was hij immers tot 'Reichsinnenminister' benoemd. Dat nam niet weg dat bij Reeder ook kritiek doorklonk. In zijn activiteitsverslagen schreef hij dat de crisis in het VNV had bewezen dat Elias niet beschouwd kon worden als 'besonders qualifizierte politische Führerpersönlichkeit'.

In het eerste deel van zijn rapport wees Reeder erop dat de VNV-leider ondanks herhaald verzoek in het ongewisse werd gelaten inzake de aanspraken van de DeVlag. Niettemin handhaafde Elias zijn vertrouwen in het Duitse Rijk, ondanks de veranderde militaire situatie, ondanks het feit dat in het VNV het 'Gift des Mißtrauens' leidde tot 'starke Resigniertheit und Ermüdungserscheinungen', ondanks de groeiende overtuiging dat Duitsland bewust tweedracht zaaide. Reeder scheen te willen zeggen dat Elias alle redenen had om zijn vertrouwen in Duitsland te verliezen. De tegenstanders van Duitsland voerden bovendien een actieve politiek om het VNV uit de collaboratie te loodsen. Reeder verwees naar de BBC die had omgeroepen dat Groot-Brittannië na de oorlog bereid zou zijn tegemoet te komen aan de Grootnederlandse wensen van de Vlamingen en die het VNV voorstelde als een slachtoffer van het Duitse dubbelspel.

Vanuit hof- en de Kerk-kringen werd aan het VNV te verstaan gegeven dat 'die von Deutschland offenbar so mißachteten Autonomiewünsche' in het toekomstige

België verwezenlijkt konden worden en dat er van een ‘Aktivistenverfolgung’ zoals na de Eerste Wereldoorlog geen sprake zou zijn. Men vraagt zich af waarop Reeder zich baseert. Had hij informatie gekregen over de inderdaad bestaande contacten tussen Jules Callewaert en de hofkringen? Callewaert getuigde na de oorlog dat hij in juni 1943 werd benaderd door een kolonelmajoor in ruste die hem ten behoeve van de koning verzocht enkele vragen te beantwoorden, onder meer i.v.m. de houding van het VNV tegenover de koning en een naoorlogse regering. Callewaert overhandigde de ex-militair op 18 augustus 1943 een rapport. Callewaert vernam dat het aan de koning werd bezorgd[113]. In het rapport had hij o.m. beklemtoond

dat een naoorlogs regime een administratieve scheiding en de culturele autonomie voor Vlaanderen moest bewerkstelligen. Een 'jacht op activisten' moest absoluut worden vermeden[114]. Of dit rapport tot bij de koning geraakte is niet bekend. Zeker lijkt wel dat Callewaert nooit een reactie ontving. Over rechtstreekse contacten tussen het VNV en de koning of het episcopaat is niets bekend.

Reeder had het ook nog over de Grootnederlandse oppositie buiten het VNV. Hij vernoemde het Diets Studentenkeurkorps (DSK) dat de VNV-leiding scherp aanviel. Het DSK verzamelde studenten van de Gentse universiteit die pamfletten verspreidden tegen de VNV-leiding. Het had een beperkte aanhang, vooral in de NSJV[115].

In het tweede deel van zijn rapport deed Reeder verslag over zijn onderhoud met Elias. Het gesprek spitste zich toe op vijf kwesties: 1. het optreden van Edgar Lehembre die tengevolge van de rede van Elias had verklaard dat de NSJV elke samenwerking met Duitse jeugdorganisaties staakte; 2. de door Elias afgekondigde stopzetting van de rekrutering voor het Vlaams Legioen en de *Waffen-SS*; 3. het bevel van Elias dat alle VNV'ers in de Belgische overheidsdiensten de richtlijnen van de secretarissen-generaal moesten opvolgen, ook al waren ze in tegenspraak met die van de bezetter; 4. de afwijzing van verdere samenwerking bij de uitvoering van de verplichte tewerkstelling; 5. de kwestie van de nieuwe Belgische koers van het VNV.

Voor het eerste punt moet ter verduidelijking de context worden geschetst. Na de rede van Elias had Edgar Lehembre zich naar de kantoren van de HJ begeven om er de beslissing van de VNV-leider mee te delen. Blijkbaar moet Lehembre de boodschap niet zo diplomatiek hebben overgebracht. Reeder schreef dat Elias het zeer betreurde dat Lehembre had gesproken over een misdadige politiek waar hij het had over de politieke indoctrinatie van de NSJV'ers in de Duitse HJ-kampen[116].

In verband met het tweede punt vermeldde Reeder nog eens het standpunt van de VNV-leider over toestanden bij de vrijwilligers en over de ontbinding van het Vlaams Legioen. Hij wees erop dat de 'grundsätzliche Bereitschaft zu aktiver Mitarbeit' overeind bleef. Elias ving zijn brief aan Reeder inderdaad aan met de verzekering dat het VNV onverminderd aan de zijde van Duitsland bleef staan en dat het winnen van de oorlog een prioriteit bleef waarvoor de partij zich actief zou inzetten.

Inzake het derde punt belichtte Reeder het standpunt van Elias zoals we dat hierboven al hebben uiteengezet en zoals Elias het ook in zijn brief aan de chef van het Militaire Bestuur toelichtte. Hij wenste niet dat de VNV'ers in de overheidsdiensten het slachtoffer zouden worden van een conflict tussen de bezetter en de secretarissen-generaal. Door die maatregel wilde hij ook het regime van de secretarissen-generaal onder druk zetten. In zijn brief aan Reeder schreef hij: 'Klarheit zu schaffen und der Sabotagepolitik einiger Generalsekretäre ein Ende zu bereiten.'

Over het vierde punt schreef Reeder dat Elias vanuit dezelfde overwegingen alleen de VNV'ers die dienst deden als 'Hilfsfeldgendarmen' verboden had actief deel te nemen aan de uitvoering van de verplichte tewerkstelling. In zijn brief noteerde Elias dat zijn houding tegenover de verplichte tewerkstelling niet was gewijzigd. 'Angesichts der Notwendigkeiten des Krieges akzeptiere ich die Dienstverplichtung heute wie früher.' Over de VNV'ers bij de *Hilfsfeldgendarmerie* schreef hij niets. Mogelijk bracht hij dat aspect ter sprake tijdens het onderhoud met Reeder. Midden 1943 werden inderdaad, met het oog op de inschakeling van VNV'ers als gewapende hulptroepen in de *Feldgendarmerie*, onderhandelingen gevoerd tussen de VNV-leiding

en het Militaire Bestuur. Begin juli 1943 traden de eerste VNV'ers toe met een contract voor een jaar. Vermoedelijk paste deze maatregel in het raam van een heroriëntering van de militaire collaboratie van het VNV[117]. Het risico bestond nu dat VNV'ers mee zouden worden ingezet bij het opsporen en arresteren van werkweigeraars. Dat zou op het VNV niet alleen een sterk odium laden maar buitendien op verzet in eigen rangen stoten.

Het zou dus kunnen dat Elias van de gelegenheid gebruik maakte om dit risico af te wenden. Zijn argumentatie liep mank. De inzet van VNV'ers bij een Duitse militaire politiedienst was van een totaal andere orde dan de inzet van VNV'ers in 's lands bestuur.

Ten slotte behandelde Reeder het vijfde punt. Elias zou een koersverandering maar hypothetisch hebben overwogen. Om de groeiende kritiek binnen de partij op de collaboratiepolitiek te ontzenuwen, had hij gesteld dat een koersverandering onmogelijk de toetreding tot het anglofiele kamp kon inhouden. Het VNV zou dan aan de zijde van de 'saboteurs' staan. Een andere mogelijkheid was een Belgische koerswijziging, hetgeen voor Groot-Nederanders - uit die hoek kwam de kritiek - toch ook niet in aanmerking kon komen. Maakte Elias er zich niet van af met een handigheidje? Voor de Grootnederlandse dissidenten was een terugkeer naar de Belgische staat uitgesloten. Gold zoiets ook voor Elias zelf? Heeft hij tijdens die belangrijke redevoering niet laten verstaan dat het VNV bereid was compromissen te sluiten met Belgische instanties? En speelde hij daarmee niet in op een mentaliteitswijziging bij een aantal van zijn volgelingen? In zijn activiteitsverslagen over die periode schreef Reeder dat het gevaar bestond dat vele VNV'ers naar het 'belgizistisch-attentistische' kamp zouden overlopen. Aan Belgische kant was men erover verheugd dat de Duitse politiek er paradoxaal genoeg in was geslaagd het 'flämische Gefahr' te doen keren.

Men kan dus besluiten dat Elias op 14 augustus 1943 een duidelijk signaal gaf. De breuk met de SS was formeel en ondubbelzinnig. Even duidelijk was de boodschap dat het VNV noch uit de politieke noch uit de militaire collaboratie zou treden. Maar dit besluit was niet onvoorwaardelijk. Als er geen wijziging optrad in de Duitse politiek ten opzichte van het VNV, dan kon hier weleens verandering in optreden. De winnaar zou dan niet de DeVlag/SS zijn, had Elias aan het eind van zijn gesprek met Reeder gezegd, maar het Duitsvijandige kamp. Reeder voegde er in zijn verslag aan Himmler aan toe dat het 'ein klaren Triumpf der englischen Gegner' zou betekenen.

Hoe reageerde de *Reichsführer-SS*? Hij kreeg niet alleen het oordeel van Reeder maar ook dat van zijn chef, Berger, die smalend de 'plaumenweiche Stellungen' van Reeder van tafel veegde. Voor de chef van het SSHA was het simpel[118]:

'Der VNV ist der englischen Propaganda erlegen. Die Engländer haben dem VNV gewisse Selbständigkeit zugesagt in einem belgischen Staatenbund. Wieweit das Geld der englischen Agenten noch mitgeholfen hat, läßt sich von hieraus nicht beurteilen. Den Ton des ganzen Schreibens finde ich so anmaßend, daß ich als Chef der Militärverwaltung die Leute eingesperrt hätte. Wenn er in dieser Richtung so weiter macht, dann bleibt auch kein anderer Ausweg.'

Heinrich Himmler reageerde op 14 september 1943 met een rechtstreekse brief aan de chef van het Militaire Bestuur. Hij was het volstrekt oneens met diens stellingen. Hij meende dat Hendrik Elias 'und seinem VNV' chantage pleegden en dat de grenzen van het toelaatbare spoedig zouden worden bereikt. De premissen moesten categoriek worden gewijzigd:

'Ich halte es daher für norwendig, daß nunmehr über Ihren und Ihrer Mitarbeiter Standpunkt hinaus, der kategorisch lautet: "Der VNV kann durch niemand ersetzt werden", ernsthaft untersucht wird und zwar Stadt für Stadt und Dorf für Dorf: welche Männer der Rex-Partei und welche Männer der DeVlag können tatsächlich, wenn es darauf ankäme, Stellen im öffentlichen Leben als Beamte übernehmen?'

Himmler eiste dus dat het fundament van de samenwerking tussen het VNV en het Militaire Bestuur ter discussie zou worden gesteld. Niets wijst erop dat Reeder werk maakte van Himmlers suggestie. Integendeel, op 18 oktober 1943 schreef hij opnieuw een brief aan Himmler waarin hij zijn standpunt nog eens uitvoerig verdedigde met de bekende argumenten[119]. Reeder trachtte ook duidelijk te maken dat zijn geschil met de *Reichsführer-SS* eerder tactisch was dan principieel.

'Wie sehr auch im Gegensatz des Verhältnisses zum VNV die Pflege und Förderung der DeVlag als des eigenen Kindes eine Herzenangelegenheit sein mag, so darf man doch nicht in einer zu großen Vaterliebe das augenblickliche Können dieses Kindes überschätzen und hierdurch verführt werden, wirklichheitsfremde Maßnahmen zu treffen und die Leistungen anderer zu unterschätzen. Die Förderung und Duldung des VNV, die für mich stets nur zweckpolitisch bedingt war, hat in dem Augenblick aufzuhören, in dem die Nachteile seiner Existenz für die deutschen Gesamtinteressen größer sind als die zu erwartenden Vorteile.'

Voor Reeder was het dus een kwestie van tijd. Nu al de kaart van de DeVlag trekken zou een omgekeerd effect hebben. 'Ich halte es für bedenklich', zo schreef hij nog, 'eine Flamenpolitik zu treiben, die zu stürmisch wirbt, zu viel erwartet und den zweiten Schritt vor dem ersten verlangt.' Het uitvoeren van het programma van de DeVlag/SS was voor Reeder dus realiseerbaar in een tweede fase. Volgens Reeder besefte zelfs de VNV-leider dat dit uiteindelijk onafwendbaar was. Elias is ervan overtuigd, schreef Reeder, 'daß nach einer oder zwei Generationen das flämische Volk weithin mit den deutschem zusammengewachsen sein wird'. Ondanks de vaagheid van deze uitspraak is de suggestie duidelijk genoeg. Wat Elias werkelijk meende, blijkt uit zijn naoorlogse geschriften. Daarin betoogde hij dat hij zich geen enkele illusie maakte over de toekomst van de Vlaamse cultuur en taal als de DeVlag/SS zijn slag zou thuis halen. Na enkele generaties zou de verduitsing zich hebben voltrokken, precies omdat de beide culturen zo dicht bij elkaar lagen. Het was voor Elias een extra stimulans om zich te verzetten tegen de politiek van de DeVlag/SS[120]. Voor het verzet tegen de DeVlag/SS kon het VNV maar zeer voorwaardelijk rekenen op de steun van het Militaire Bestuur. Reeder wenste beslist niet de uitschakeling van de DeVlag/SS. Integendeel. De DeVlag/SS, zo schreef hij aan Himmler, was 'ein Steckling, der erst seine Wurzeln in das Land hineintreiben muß'. Om zoiets succesvol te laten verlopen, was er samenwerking nodig met het VNV en een taakafbakening. Reeder greep terug naar zijn bekende recept. Zelfs Gottlob Berger moest toegeven dat het mede aan Reeder te danken was dat er in Vlaanderen stil en geruisloos een *Reichstraue* organisatie kon worden opgericht[121]. Het was niet overdreven. Op beslissende momenten heeft Reeder de DeVlag de hand boven het hoofd gehouden. Toen Staf De Clercq in april 1942 het dubbel lidmaatschap wilde verbieden dreigde Reeder hem af. Ook Elias werd scherp terechtgewezen toen hij een jaar later, n.a.v. het gescheiden vertrek van vrijwilligers naar het Oostfront, al te driest van leer trok tegen de DeVlag[122]. Men kan zich trouwens afvragen of deze waarschuwingen van Reeder er niet de oorzaak van waren dat Elias het op 14 augustus 1943 nog steeds niet aandurfde het dubbel lidmaatschap kort en goed te verbieden. Hij zou het twee maanden later wel doen. Het staat buiten kijf dat de politiek van Reeder ertoe heeft bijgedragen dat de breuk tussen het VNV en de SS al niet veel vroeger plaatsvond.

Wat waren nu de concrete gevolgen van Elias' redevoering op 14 augustus 1943? Ze werden zichtbaar op het terrein van de jeugdbeweging en op dat van de militaire collaboratie[123]? Het belangrijkste zichtbare gevolg was de stopzetting van de rekrutering voor de *Waffen-SS*. In feite was de rekrutering al voor 14 augustus teruggeschroefd. Elias had Reeder nadrukkelijk verzekerd dat hij enkel de actieve

rekrutering zou staken en dat hij dus geenszins het rekruteren in de weg zou staan. Deze houding leidde tot dubbelzinnigheid.

Volk en Staat maakte een eerste maal gewag van de ontbinding van het Vlaams Legioen in een artikel van 1-2 augustus 1943. Enige commentaar erbij ontbrak. Nog geen week later, op 6 augustus, verscheen op de voorpagina een artikel van Jan Brans onder de kop 'Het Vlaams Legioen, Hou Zeel'. Het verscheen naar aanleiding van de herdenking van het vertrek van het eerste contingent, toen net twee jaar geleden. Brans vermeldde nergens dat het Legioen was opgedoekt. Onderaan op de pagina stond een kadertje met de vermelding: 'Dienst bij de Wapen-SS en het Duitse Rode Kruis. Het Ersatzkommando-Flandern der Waffen-SS deelt

ons mede: Vlaanderens jeugd helpt mede bij het bevechten der eindoverwinning. Zij strijdt tegen het Bolsjewisme, voor Groot-Germanje, voor haar Vlaamse vaderland.' Daaronder stond dan waar en wanneer men zich kon melden. De manier waarop deze aankondiging werd geformuleerd en geplaatst, wees erop dat de redactie (en dus het VNV) afstand nam van de rekrutering. Maar verwarring was niet uit te sluiten. Ook na 14 augustus bleven dergelijke artikelen verschijnen. Op 14 september werd een artikel uit de *Brüsseler Zeitung* over het Germaanse *SS-Panzerkorps* overgenomen. Hierin stond, overigens ten onrechte, dat het Vlaams Legioen onder de benaming *SS-Sturmbrigade Langemarck* deel uitmaakte van dit korps. Daaronder een onooglijk kadertje met lokaliteit en data voor de rekrutering. Op 30 september 1943 verscheen op de voorpagina een artikel onder de titel: 'Recrutengedachten'. Vrijwilliger Jan D'Haese schreef er dat uit het VNV nog steeds vrijwilligers kwamen en dat er geen sprake was van een vermindering van het aantal vrijwilligers. Onvermijdelijk ging van zo'n artikel een wervende kracht uit. Over deze kwestie kwam het tot een kleine rel tussen de twee hoofdredacteuren. Jan Brans weigerde aanvankelijk het artikel te plaatsen omdat het inging tegen de rekruteringsstop. Zijn collega Antoon Mermans zag het anders. Mermans richtte zich tot propagandaleider Karel Lambrechts en vroeg formeel de toelating om het artikel te publiceren conform de afspraak dat *Volk en Staat* ingezonden stukken over de *Waffen-SS* mocht blijven publiceren, zeker als ze ondertekend waren door VNV'ers[124]. D'Haese publiceerde op 15 oktober nog een artikel onder de titel 'De soldaat van de Waffen-SS: een nieuwe persoonlijkheid'. Ook dit artikel had ontegenzeglijk een wervend karakter. Het is wellicht geen toeval te noemen dat pal eronder een oproep voor de Vlaamse Wachtbrigade was afgedrukt.

Bovenstaande voorbeelden tonen aan dat de rekruteringsstop niet bijzonder kordaat werd nageleefd in de VNV-pers. Niettemin bleven in de pers en in redevoeringen concrete oproepen uit naam van de VNV-leiding voor toetreding tot de *Waffen-SS* achterwege. In de plaats daarvan werd met dubbele ijver gerekruteerd voor de zg. 'weerformaties', vooral voor de Vlaamse Wachtbrigade, het NSKK en de OT. Nieuw was het rekruteren voor de *Kriegsmarine*. Een eerste oproep voor de marine verscheen in *Volk en Staat* van 9 juli 1943. De *Kriegsmarine* had immers van Hitler de toelating gekregen Germaanse vrijwilligers in dienst te nemen. Dat het VNV hier hielp bij het rekruteren hield dus niet onmiddellijk verband met de breuk tussen het VNV en de SS. Het gaf het VNV de gelegenheid de rekrutering ten gerieve van de *Kriegsmarine* naar voren te schuiven als een compensatie voor de rekruteringsstop voor de *Waffen-SS*. Tijdens een manifestatie van de DM/ZB in Antwerpen, 26 september 1943, begroette Hendrik Elias de eerste VNV'ers in het uniform van de *Kriegsmarine*. Hij plaatste hun engagement in het verlengde van dat van de Vlaams-Legioensoldaten en liet voor het eerst ook duidelijk verstaan dat het Vlaams Legioen als voltooid verleden tijd moest worden beschouwd[125].

Tussen juli 1943 en september 1944 meldden zich een vijfhondertal Vlamingen voor de *Kriegsmarine*[126]. Onder hen ongetwijfeld heel wat VNV'ers. Toen op 15 oktober 1943 een klein contigent van 35 vrijwilligers vertrok, waren dat - aldus *Volk en Staat* - op één uitzondering na allen VNV-leden[127]. Het VNV had geen enkele afspraak i.v.m. de politieke begeleiding van deze vrijwilligers. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij met geen enkele instantie van de *Kriegsmarine* contact had gehad[128]. Had hij ter zake wel contacten gehad, dan had hij allicht vernomen dat Heinrich

Himmler al in juli 1943 de bevoegdheid had over de politieke vorming en de *Fürsorge* van de Germaanse vrijwilligers bij de *Kriegsmarine*[129].

Er is ook nog het rekruteren voor het *Deutsches Rotes Kreuz* (DRK) waaraan het VNV zijn medewerking verleende. Sinds begin 1943 konden jonge vrouwen zich melden als verpleegster voor Duitse lazaretten. De rekrutering en *Fürsorge* waren in handen van de *Waffen-SS*. Ook na augustus 1943 bleef het VNV deze werving ondersteunen. Eind november ontving

Hendrik Elias een tiental vrijwilligsters die uit de DMS kwamen[130]. In het totaal meldden zich enkele honderden Vlaamse vrouwen voor het DRK[131].

In de VNV-pers verschenen later nog talrijke beschouwende artikels over het Oostfront die hoe dan ook een wervende kracht bezaten. Dat gold evenzeer voor de redevoeringen van VNV-leiders die almaar nadrukkelijker wezen op het bolsjewistische gevaar dat het koste wat het wil moest worden tegengehouden. Op 5 september 1943 sprak Hendrik Elias in Turnhout over het Sovjetrussische leger dat ondanks het verlies van twintig miljoen man nog steeds in staat was aan te vallen en zijn doel, de verovering van de wereld, te bereiken[132]. Na de oorlog beweerde Elias dat hij in Turnhout de laatste redevoering uitsprak die nog als propagandistisch kon worden gezien. De werkelijkheid is anders. Nog in zijn 11-juliproclamatie van 1944 ontwikkelde hij dezelfde redenering als in Turnhout[133]. Onvermijdelijk zal door deze dreigende taal een aantal jonge VNV'ers zich aangesproken hebben gevoeld om dienst te nemen in de formatie die op de meest directe manier het rode gevaar bestreed. Het is wel waar dat Elias en met hem de VNV-propaganda alsmaar meer de nadruk legden op het zg. 'thuisfront' en het zg. 'binnenlandse bolsjewisme'. Zo verscheen in september 1943 een speciaal nummer van *De Nationaalsocialist* met als thema 'Bolsjewisme hier!'. Het had te maken met het stijgend aantal politieke aanslagen maar het was tegelijk een legitimering om vooral de rekrutering voor de wachtformaties op de voorgrond te plaatsen.

In april 1944 zou Hendrik Elias uitdrukkelijk de tekrutering voor de *Waffen-SS* en de verspreiding van dito propagandamateriaal door VNV'ers 'ten individuelen titel' toestaan[134]. Het is een bewijs dat er hoe dan ook geen sprake was van een radicale breuk met het engagement dat de partij voor 14 augustus 1943 had aangegaan.

Zo was het voortzetten van de militaire collaboratie en het halfslachtig afbreken van de rekrutering voor de *Waffen-SS* voor de oppositie in en aan de rand van het VNV een reden om haar actie na 14 augustus 1943 onverminderd voort te zetten. De oppositie tegen de leiding nam tijdens het laatste bezettingsjaar veeleer toe dan dat ze luwde.

Eindnoten:

103 H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan* [...], p. 292. De rede verscheen onvolledig in *Volk en Staat* onder de titel 'Ter beveiliging van een gaaf Diets vaderland'. Er is ook een anoniem verslag bewaard gebleven, naar alle waarschijnlijkheid opgesteld door een DeVlag-informant. Daarin vindt men de door de Leuridan-biograaf geciteerde zinsnede niet terug. Volgens het verslag zou Leuridan t.a.v. de DeVlag o.m. hebben verklaard: 'Laat ze maar komen die van de DeVlag, onze handen jeuken, we zullen er op slaan als ze hun rampzalige poten uitsteken naar Dietsland en het VNV.': NSGWO II, Archief VNV, 104. Verslag van de VNV-manifestatie te Gent op 21 juni 1943.

104 GRMA, Roll 106. TB nr. 24, april-juni 1943, 258-259.

105 H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan* [...], pp. 287-299. H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

106 Brief gepubliceerd in H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan* [...], pp. 296-297.

107 H.-J. Demoen, *Jeroom Leuridan* [...], p. 298.

108 Cf. supra, p. 450.

109 A. De Jonghe, Kanttekeningen [...], p. 351. De Jonghe schrijft: 'De daad van Elias is zonder gelijke in een door Duitsland bezet gebied'.
110 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
111 Reeder nam een vertaling van de brief integraal op in zijn activiteitsverslagen: GRMA, Roll 106. TB nr. 25, juli-september 1943, 502-503. Een kopie kwam bij Himmler terecht: BAK, NS 19 (neu), 1530.
112 BAK, NS 19 (neu), 1530. Eggert Reeder, 'Krise im VNV', 28 augustus 1943.
113 J.A. Nuyens, *Pater L.J. Callewaert* [...], pp. 178-181.
114 AMVC, Dossier Jules Callewaert, C 1252 D. 'Verslag aan Zijne Majesteit de Koning over de mentaliteit en de houding van het Vlaamse volk tegenover de persoon van Zijne Hoogheid en zijn naoorlogse regeringsplan', 18 augustus 1943. Het stuk lekte spoedig uit: J.A. Nuyens, *Pater L.J. Callewaert* [...], pp. 179.
115 Cf. infra, p. 551.
116 Cf. infra, p. 609.
117 Cf. infra, p. 579.
118 BAK, NS 19 (neu) 1530. Brief van Gottlob Berger aan Dr. Brand (persoonlijke staf van Heinrich Himmler), 30 augustus 1943.
119 BAK, NS 19 (neu), 1530. Brief van Eggert Reeder aan Heinrich Himmler, 18 oktober 1943. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 159-162.
120 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
121 BAK, NS 19 (neu), 1541. Brief Van Gottlob Berger aan Eggert Reeder, 11 oktober 1943.
122 Cf. supra, p. 526. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 158-159.
123 De gevolgen voor de jeugdbeweging wordt behandeld bij de geschiedenis van de NSJV: cf. infra, p. 609.
124 KA, Dossier Hendrik Elias, bundel II. Brief van Antoon Mermans aan Karel Lambrechts, 22 september 1943.
125 *Volk en Staat*, 28 september 1943.
126 J. Vincx, *Vlaanderen in uniform*, deel 4, p. 240.
127 *Volk en Staat*, 26 oktober 1943.
128 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
129 BAK, NS 19 (neu) 948. Brief van Heinrich Himmler aan Karl Dönitz, 14 juli 1943; Brief van Gottlob Berger aan Richard Jungclaus, 20 juli 1937. Himmler streefde ernaar zijn greep op alle Germaanse vrijwilligers in de Duitse strijdkrachten, niet te verliezen, zeker waar het hun politieke opleiding betrof. Op 14 augustus 1943 schreef hij de stafchef van de *Luftwaffe* een brief n.a.v. het feit dat de *Luftwaffe* in de Germaanse landen vrijwilligers rekruteerde. 'Angehöriger fremder Nationalität', schreef Himmler, mochten niet door de *Wehrmacht* worden opgeleid 'wenn man nicht die Gewähr hat, daß sie vorher weltanschaulich grundsätzlich erfaßt und erzogen worden sind': BAK, NS 19 (neu), 1873. Heinrich Himmler aan Hans Jeschonnek, 14 augustus 1943. O.m. Richard Jungclaus ontving een afschrift van die brief. In Vlaanderen deed de *Luftwaffe* al sinds lang een beroep op de Vlaamse Wachtbrigade.
130 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
131 Eggert Reeder signaleert in zijn activiteitsverslagen dat zich van april 1942 tot maart 1944 288 Vlaamse vrijwilligsters hadden gemeld: GRMA, Roll 106. TB nr. 27, maart 1944, 918.
132 Documenten Frans Van der Elst. Redevoering van Hendrik Elias uitgesproken in Turnhout, 5 september 1943.
133 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Gedrukte proclamatie van Hendrik Elias ter gelegenheid van de Guldensporenherdenking, 11 juli 1944.
134 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. H.J. Elias, 'Mededeling aan de leden van de Algemene Raad', 19 april 1944.

7.5 Besluit

Hendrik Elias werd daags na het overlijden van Staf De Clercq op 22 oktober 1942 aangesteld als leider van het VNV. De Clercq had geen aanwijzingen nagelaten, zodat de opvolging in handen van de Algemene Raad berustte. Men doorbrak het protocol omdat in de Raad van Leiding een consensus aanwezig was over het feit dat De

Clercq zelf Elias als zijn opvolger had gezien en omdat de VNV-secretarissen-generaal, Gerard Romsee en Victor Leemans - aanwezig bij de opening van het politiek testament - waarschuwden voor demarches van de SS. De waarschuwing was niet overbodig. De SS-leiding beschouwde Hendrik Elias als een tegenstander en ze zou een interregnum hebben aangegrepen om zijn aanstelling te voorkomen. Of dat zou zijn gelukt, is een open vraag.

Elias wekte verwachtingen bij diegenen in het VNV die al langer aandrongen op een forsere houding van het VNV tegenover de DeVlag/SS. De onrust steeg toen een eerste optreden van de nieuwe leider uitbleef. Pas op 20 december 1942 hield Elias een belangrijke redevoering waarin hij zijn beleidslijnen toelichtte. Elias trok de lijn van zijn voorganger door, maar hij corrigeerde wel de koers. Hij bevestigde de inschakeling van het VNV in de Duitse oorlogvoering. De totale inzet op dit terrein was prioritair. Er was geen sprake van een aanzet om uit de collaboratie te treden. Zoiets stond toen ook niet ter discussie in het VNV. Elias stelde als streefdoel de inschakeling van Vlaanderen binnen een Germaanse statenbond, waarin elke staat een interne autonomie zou bewaren. Zo maakte hij een einde, althans ten gerieve van zijn eigen achterban, aan de dubbelzinnigheid over het begrip 'Germaanse Rijk'. Het Grootnederlandse streefdoel kwam maar flauw uit de verf. Nieuw was dat Elias

een opening maakte naar de Belgische staat. Waar er voor De Clercq geen sprake kon van zijn dat de Belgische staat zou worden gehandhaafd, sprak Elias over de verovering van de structuren van een staat die niet langer een gevaar vormde. In het verlengde daarvan lanceerde hij een aanval op het systeem van de secretarissen-generaal. De VNV-leider wenste duidelijk met het VNV een regering te vormen. Hij dacht daarbij waarschijnlijk aan een samenwerking met Rex en met koningsgezinde Belgische groepen. Hoewel het imperialisme jegens Wallonië niet helemaal verdween, stapte Elias af van het idee dat Wallonië levensruimte bood voor Vlaanderen. De koerswijziging van het VNV hing samen met de politieke ontwikkelingen. Léon Degrelle had zich uit het politieke isolement gewerkt en slaagde erin op korte tijd de Walen als Germanen te doen erkennen. Met deze politieke omstandigheid moest Elias wel rekening houden.

Ook de ruimere context speelde een rol. Op het ogenblik dat Elias het leiderschap overnam, keerden de krijgskansen voor Duitsland. Het had zijn weerslag op de bevolking. Het verzet werd grimmiger, collaborateurs stierven door aanslagen van het verzet. Van de weeromstuit werd de Duitse repressie harder. Een spiraal van geweld kwam op gang waarin het VNV werd meegezogen. De partij kwam steeds meer onder druk te staan. VNV'ers bezetten op grote schaal bestuursposten in de structuren die het dichtst bij de bevolking stonden, in een land dat steeds moeilijker te besturen viel. De hefbomen om iets aan het beleid te veranderen had het VNV niet in handen. De partij kon alleen maar het beleid van de bezetter verdedigen. Ze deed dat consequent, ook voor de maatregel die de bezetter en zijn medewerkers het meest gehaat maakte: de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Om al die redenen werd het VNV hoe langer hoe meer een gehate en belaagde minderheid. Hendrik Elias heeft nog geprobeerd de VNV'ers in de lokale besturen bescherming te bieden door hen de opdracht te geven strikt de instructies van de secretarissen-generaal op te volgen, voor zover ze niet tegen het VNV waren gericht. Daarmee deed Elias afbreuk aan zijn oorspronkelijk opzet om het systeem van de secretarissen-generaal onder druk te zetten.

Elias heeft de lijn van zijn voorganger ook doorgetrokken waar hij hoopte door onderhandelingen een solide basis te geven aan de collaboratiepolitiek van het VNV. Net zoals Staf De Clercq knoopte hij gesprekken aan met de SS-leiding. Elias had geen keuze. Sinds 12 augustus 1942 had de *Reichsführer-SS* het monopolie ten aanzien van de Germaanse politiek. Elias heeft gepoogd Heinrich Himmler te ontmoeten. Voor het zover kwam, moest hij drie keer onderhandelen met Gottlob Berger. Elias ontmoette Berger voor het eerst een week na het overlijden van Staf De Clercq. Hij verklaarde dat het VNV alleen te winnen was voor een inschakeling in het Germaanse Rijk wanneer een reële onafhankelijkheid werd gewaarborgd. Van Berger kreeg hij te horen dat de SS alle weerstand zou breken als dat nodig mocht zijn. Elias ging niet in op die bedreiging. Hij trachtte zoveel mogelijk de plooien glad te strijken. Het was boter aan de galg. In een rapport voor zijn chef bevestigde Berger het oordeel dat hij vroeger al had uitgesproken bij de aanstelling van Elias als leider van het VNV: Elias was de ‘erbitterster Gegner’ van de SS. De overtrokken berichtgeving van Berger doorkruiste wat Elias beoogde met de gesprekken.

Elias' toenaderingsstrategie werd nog bemoeilijkt door de escalatie van de politieke strijd tussen het VNV en de DeVlag/SS. Het nationalistische protest in het VNV zwol aan doordat de DeVlag/SS zich steeds nadrukkelijker opwierp als de toekomstige

politieke macht van Vlaanderen. De totalitaire machtsaanspraak van het VNV werd erdoor ondergraven. De Grootduitse opstelling van de DeVlag/SS tartte de nationalistische motieven van de VNV'ers. Elias werd door de stijgende onrust in eigen rangen verplicht tot een hardere opstelling. De in brede kringen bekende brief van pater Jules Callewaert aan de VNV-leider, waarin de VNV-politiek vlijmscherp wordt veroordeeld wegens het lakse optreden tegen de DeVlag/SS, was de onmiddellijke aanleiding voor een fel opgemerkte rede van Hendrik Elias in Gent, 14

april 1943. De VNV-leider verkondigde er onverholen het Grootnederlandse standpunt van het VNV, hij hekelde de politieke doeleinden van de DeVlag/SS en waarschuwde de bezetter voor een verdeel-en-heers-politiek. Hij noch zijn voorganger hadden in het openbaar ooit stoutere taal gesproken. De Duitse censuur greep in en schrapte de passages waarin Elias de Duitse instanties aanviel die achter de DeVlag/SS stonden. De aanval tegen de DeVlag/SS verscheen wel in de pers. De esacalatie werd er door aangezwengeld.

Na zijn rede van 14 april '43 richtte Elias een brief aan het Militaire Bestuur. Zoals zijn voorganger klaagde hij de dubbelzinnige Duitse politiek aan. Daar moest een eind aan komen, anders kon het VNV de politiek van medewerking niet voortzetten. In de eerste plaats drong hij aan op een officiële verklaring van Duitsland die de toekomst van het Vlaamse volk veilig zou stellen, of een symbolisch gebaar dat daarmee gelijkstond. Elias dacht daarbij aan een officiële ontvangst van hemzelf bij Adolf Hitler, zoals NSB-leider Anton Mussert te beurt viel.

Elias moest het voorlopig weer stellen met een onderhoud met Gottlob Berger, terwijl zijn opponent Jef Van De Wiele en Léon Degrelle in mei 1943 door de *Reichsführer-SS* werden ontvangen. Enige vooruitgang bood dit gesprek niet. Berger schreef opnieuw een uitermate ongunstig rapport. Hij noemde Elias een leugenaar die ondanks de verzoenende taal een confrontatie voorbereidde.

Een aantal gebeurtenissen leidde tot een verdere escalatie van het conflict tussen het VNV en de DeVlag/SS. In de zomer van 1943 sijpelden geruchten door dat het Vlaams Legioen ontbonden zou worden. De vrijwilligers werden ingelijfd bij de *Waffen-SS*. Het leidde zowel bij de VNV-gezinde vrijwilligers als bij het VNV tot opschudding en verbittering. Het gold voor hen als een bewijs voor wat Elias al in mei aan Reeder had gezegd, nl. dat het VNV systematisch om de tuin werd geleid. Toch waren het niet de gebeurtenissen aan het Oostfront die de directe aanleiding vormden voor de belangrijke rede van Elias op 14 augustus 1943. Vermoedelijk ligt een incident met Jeroom Leuridan aan de basis. De Westvlaamse gouwleider stond vanuit zijn radicale Grootnederlandse overtuiging al uiterst kritisch tegenover de VNV-politiek jegens de DeVlag/SS. Hij meende dat nu klare taal moest worden gesproken. Toen hij dat zelf deed tijdens een redevoering in Gent, 21 juni 1943, werd hem een spreekverbod en een boete opgelegd. Als gevolg daarvan boden twaalf Westvlaamse VNV-burgemeesters hun ontslag aan. Ze zetten daardoor het fundament van de samenwerking tussen het Militaire Bestuur en het VNV - en meteen ook van de politieke collaboratie - op de helling.

De onrust in het VNV was niet meer in de hand te houden. Hendrik Elias heeft geprobeerd de druk van de ketel te nemen door op 14 augustus 1943 een radicale breuk met alle SS-instanties af te kondigen, o.m. door het stopzetten van de rekrutering voor de *Waffen-SS*. Het was een opzienbarende gebeurtenis, uniek in de Europese bezettingsgeschiedenis. Elias daagde de *Reichsführer-SS* rechtstreeks uit. Zijn bedoeling was een reactie uit te lokken die hoe dan ook de VNV-politiek uit het slop kon helpen. Een echte strategie bleek Elias niet te hebben. Zijn doel was een solide machtspositie voor het VNV te verwerven. Aangezien het VNV zijn macht putte uit de samenwerking met het Militaire Bestuur, mocht de collaboratie-politiek niet in het gedrang komen. De VNV-leider liet op 14 augustus 1943 duidelijk verstaan dat het VNV de politieke en militaire collaboratie zou voortzetten, zij het niet onvoorwaardelijk. Er moest nu een ondubbelzinnige stellingname van Duitse zijde

komen. Eggert Reeder zag door de demarche van de VNV-leider zijn positie in het gedrang komen. Hij verdedigde de VNV-leider bij Himmler door te wijzen op de moeilijke positie waarin de VNV-leider verkeerde. Het 'Gift des Misstrauens' deed zijn werk bij de VNV'ers en dat zette hem onder druk. Reeder wees erop dat Elias ondanks alles zijn vertrouwen in Duitsland handhaafde.

De door Elias verwachte reactie van de SS bleef uit, althans openlijk. Binnenskamers kwam ze er wel. Himmler schreef aan Reeder dat er een eind moest komen aan de chantage

van het VNV. Er moest nu worden onderzocht, stad per stad, dorp per dorp, welke DeVlag-leden de VNV'ers in openbare functies konden vervangen. Reeder ging niet in op deze eis omdat hij ervan overtuigd was dat de DeVlag nog niet in staat was het VNV te vervangen. Het was nog ‘ein Steckling der erst seine Wurzeln in das Land hineintreiben muß’. Daarom moest voorlopig worden gestreefd naar een consensus met het VNV en naar een taakafbakening. Reeder bleef zweren bij zijn oude recept. Eens te meer bleek dat het VNV maar op een tijdelijke en tactische steun van het Militaire Bestuur kon rekenen.

De rede van 14 augustus 1943 kon de interne kritiek in het VNV niet doen luwen. Elias had immers al onmiddellijk het effect van zijn rede afgezwakt. Het stopzetten van de rekrutering voor de *Waffen-SS* werd niet bijzonder kordaat nageleefd. Elias stond een tegenwerking van de rekrutering niet toe, later zou hij de rekrutering van VNV'ers individueel toestaan. Bovendien werd de rekrutering voor de *Kriegsmarine* als compensatie voor de rekruteringsstop naar voren geschoven. Het VNV rekruteerde ook voor de *Hilfsfeldgendarmerie*, een organisatie die soms werd ingezet om werkweigeraars op te sporen. Binnen het VNV kon dat niet overal op sympathie rekenen. Elias trad ook matigend op tegenover VNV'ers die te hard van stapel liepen. Zo nam Elias afstand van Edgar Lehembre toen deze de HJ in weinig tactische bewoordingen meldde dat de NSJV vanwege het bevel van Elias niet langer kon samenwerken, zolang er geen eind werd gemaakt aan de ‘misdadige’ politiek. Lehembre nam enkele maanden later ‘om gezondheidsoverwegingen’ ontslag uit zijn functie. Elias had op 14 augustus 1943 het dubbel lidmaatschap VNV-DeVlag niet verboden, ofschoon vele VNV'ers om een radicale breuk vroegen.

Hoofdstuk 8
Het VNV tijdens het laatste bezettingsjaar

8.1 De oppositie in en aan de rand van het VNV

Hendrik Elias kon met zijn redevoering voor de Algemene Raad op 14 augustus 1943 de interne oppositie niet sussen. Men krijgt integendeel de indruk dat de oppositie zich gesterkt voelde in haar overtuiging dat het VNV weg moest uit de collaboratie. Ze zou zich na 14 augustus '43 meer dan ooit roeren en samen met de Grootnederlandse dissidente groepen buiten de partij de VNV-leiding het vuur aan de schenen leggen. Het zou verkeerd zijn te spreken over dé VNV-oppositie. In feite waren er diverse groepen actief die onderling verdeeld waren. Sommige groepen en personen werkten in de clandestiniteit zodat het niet altijd even gemakkelijk is hun geschiedenis te ontrafelen.

Ook toen Staf De Clercq nog leider van het VNV was, waren al kritische geluiden te horen bij het VNV-kader. De kritiek richtte zich op de gevolgde koers ten aanzien van de politieke tegenstrever binnen de collaboratie. Sommigen ijverden voor een toenadering, anderen wensten integendeel een scherpere distantiëring. Toen Hendrik Elias leider werd, waren de toenaderingsgezinden uit de leiding verdwenen. De anderen verwachtten dat Elias spoedig hun eisen zou vervullen. Toen dat niet zo gauw gebeurde, keerden ze zich tegen de nieuwe leider. Het lijdt geen twijfel dat de ommekeer van de militaire situatie hen sterkte in hun overtuiging dat het VNV zo vlug mogelijk een andere politiek moest volgen.

We weten al dat de geruchtmakendste aanval tegen Elias van Jules Callewaert kwam. De Gentse pater had directe invloed op mensen binnen het VNV-kader. Hij vond in de eerste plaats gehoor bij zijn stadsgenoten Frans Daels en August De Wilde[1].

Nog in Gent, voornamelijk aan de universiteit, was van 1943 af ook een clandestiene dissidente Grootnederlandse groep actief: het Diets Studenten Keurfront (DSK). Het DSK was maar een van de Grootnederlandse groepen die actief waren in en aan de rand van het VNV.

Al in 1941 zou een zgn. 'Diets Eedverbond' zijn ontstaan bij voornamelijk oud-dinaso's. Het was zomaar een groep zonder structuren met mensen die een Dietse Eed ondertekenden die hen ertoe verbond het Grootnederlandse ideaal trouw te blijven. Een promotor ervan was de Westvlaamse priester Maurits Geerardyn[2]. Hij slaagde erin o.m. de handtekening van Cyriel Verschaeve te verkrijgen, hetgeen zijn zaak een zeker aanzien verleende. Verschaeve koos tegelijk openlijk partij voor de DeVlag/SS. Dat hij niettemin ook steun verleende aan de Grootnederlandse dissidente groepen heeft wellicht te maken met zijn voorkeur voor radicalisme. Dit bracht mee dat zowel *De SS-Man* als de Grootnederlandse clandestiene pamfletten zich beriepen op uitlatingen van de kapelaan. Diens cryptische uitspraken leenden zich daar uitstekend toe. Het Diets Eedverbond genoot ook steun binnen het VNV, vooral dan in West-Vlaanderen. Jeroom Leuridan was een van de ondertekenaars. Zijn steun maakte een beteugelend optreden van de VNV-leiding bijzonder moeilijk. Albert Deckmyn en Albert Derbecourt behoorden eveneens tot de ondertekenaars. Onder

hun invloed werd *De Nationaalsocialist* soms een spreekbuis van de dissidente Groot-Nederlanders. We weten hoe het weekblad begin 1943 verscheen met de ondertitel *Algemeen weekblad voor de Zuidelijke Nederlanden*. Naast de titel werd een tekst van Cyriel Verschaeve geplaatst: 'Wij heffen hart en handen voor't heil der Nederlanden. En zweren vast de eed: tot doodsbeproefde trouwe Wilhelmus van Nassouwe met U te staan gereed'. Hoewel deze spreuk door de VNV-leiding officieel werd verspreid[3], lijdt het weinig twijfel dat de redactie van het weekblad er bovendien mee wilde zinspelen op de eed waarop de leden van het Diets Eedverbond trouw zwoeren.

Ten slotte was er 'Nederland Eén!', een clandestiene groepering waar verscheidene

VNV'ers deel van uitmaakten[4]. Belangrijk daarbij was vooral de betrokkenheid van Alfons Mares. Deze gouwcommandant voor Oost-Vlaanderen van de DM/ZB tekende mee verantwoordelijk voor de rubriek van de militie 'Help Uself', in *De Nationaalsocialist*, en gaf er een sterk Grootnederlandse inslag aan. Mares werd sterk beïnvloed door Jules Callewaert die hem als een van zijn pupillen beschouwde[5]. Belangrijk was ook de betrokkenheid van Walter Bouchery, tegelijk de drijvende kracht achter de dissidentie in de jeugdbeweging[6]. De Nederland Eén!-werking vond er aansluiting bij het groepje dissidenten die er de 'Putsch van Vilvoorde' opzetten[7]. Bouchery zorgde voor contacten met het Diets Eedverbond en met het Diets Studentenkeurkorps. Nederland Eén! kreeg o.m. steun van de Gentse arrondissementsleider August De Wilde. We weten dat De Wilde vroeger al herhaaldelijk in aanvaring kwam met de VNV-leiding. Op 16 juli 1943 gaf hij ontslag als arrondissementsleider omdat hij het niet langer eens kon zijn met de politiek van het VNV die volgens hem leidde tot vazaliteit ten aanzien van Duitsland[8]. Elias aanvaardde het ontslag niet en De Wilde bleef voorlopig op zijn post. Toen hij enkele maanden later verbood in zijn arrondissement de tekst van Elias' redevoering van 5 september 1943 - de zgn. laatste propagandistische redevoering[9] - te verspreiden was het dit keer de VNV-leider die de weerspannige arrondissementsleider vroeg ontslag te nemen. Een dergelijke opstandige daad was in het VNV ongebruikelijk. De Wilde wenste geen elegante oplossing en eiste dat hij zou worden afgezet, hetgeen prompt gebeurde[10]. De Wilde werd van toen af actief in Nederland Eén! waarvoor hij o.m. enkele pamfletten zou hebben geschreven onder de schuilnaam Marnix.

Naast deze drie groepen waren er nog marginale initiatieven waarvan het niet altijd zeker is of ze meer om het lijf hadden dan een intentieverklaring van enkele personen. Tot het begin van 1943 waren trouwens alle Grootnederlandse dissidente groepen marginale verschijnselen. In de loop van 1943 kwam hierin verandering, o.m. onder invloed van de protestbrieven van Jules Callewaert en Frans Daels en door de veranderde toestanden.

Midden 1943 werd door de VNV-leiding discreet de opdracht gegeven inlichtingen in te winnen over de Grootnederlandse dissidenten. Uit de binnengekomen rapporten kon de leiding niet alleen uitmaken dat de groepen onderling sterk verdeeld waren, maar ook nog dat hun infiltratie in het VNV volop aan de gang was[11]. Hendrik Elias vond het raadzaam op te treden. Het gebeurde tijdens zijn redevoering op de kaderdag in Brussel, 17 oktober 1943. De VNV-leider verklaarde er het lidmaatschap van het VNV onverenigbaar met dat van 'min of meer geheime genootschappen die voorwenden Dietse idealen na te streven'. In één adem verklaarde hij het VNV-lidmaatschap onverenigbaar met dat van de DeVlag[12]. Dat was tactisch bijzonder handig. Zo werden de Grootnederlandse dissidenten op één lijn met de DeVlag geplaatst.

Een dag vóór zijn toespraak verscheen in *De Nationaalsocialist* een artikel van Piet Wyndaele tegen de Grootnederlandse dissidenten. De redactie van het weekblad plaatste - allicht niet zonder reden - het stuk onder een titel die zo afstandelijk mogelijk was: 'Dr. Piet Wyndaele, adjunct-algemeen secretaris van het VNV schrijft ons: niet meer discussiëren!'. Wyndaele stelde dat degenen die discussieerden over de graad van dietsgezindheid van het VNV in feite verkapte anglofielen, klerikalen en ondermijners waren. Tuchtvolle VNV'ers lieten zich niet in met 'bondjes van

intellectuele pezewevers als DSK, Nederland Eén, Nederlandse Concentratie, Diets Eedverbond of hoe die reactionairen zich ook noemen'. Een VNV'er discussieert niet meer over het Grootnederlandse standpunt van de partij, hij handelt en gebruikt desnoods 'de "sterke vuisten" van Jeroom Leuridan, de trouwste onder de trouwen'.

Ondanks de poging om de Westvlaamse gouwleider in te pakken, volgde diens reactie onmiddellijk. Hij schreef aan Elias[13]:

'Gij neemt een heilzame beslissing die al te lang uitgebleven is: de onverenigbaarheid van het lidmaatschap van de "DeVlag" en het VNV, maar gij geeft dezelfde godsklop aan al degenen die ijveren voor het standpunt van het VNV.

O, berooide logica!

O, verfoeide Duitse voogdij!'

De gouwleider bevestigde dat hij deel uitmaakte van het Diets Eedverbond. Daardoor sloot hij zich zelf uit het VNV. Elias dreef de zaken niet op de spits. Leuridan was door een hersenbloeding ook uitgeschakeld. Elias zocht hem op bij zijn ziekbed. In een lange monoloog verweet Elias hem 'ongenadig en hard' dat hij zich in zijn goedgelovigheid liet misbruiken door 'jonge machiavellisten' die er vooral op uit waren de jeugdbeweging af te scheuren van de partij. Het zou de laatste keer zijn dat beide mannen elkaar ontmoetten[14].

Concrete resultaten leverde het gesprek niet op. Elias getuigde nog dat de houding van Leuridan een ernstige handicap betekende voor het optreden tegen de Grootnederlandse dissidenten. Er vielen bijna geen ontslagen, te meer omdat, aldus Elias, het Diets Eedverbond het parool gaf het lidmaatschap eventueel te loochenen om in het VNV actief te kunnen blijven. Toch kwamen er enkele opvallende ontslagen. Eind 1943 hield Frans Daels het nu ook voor bekeken als VNV-lid. Begin 1944 volgde arrondissementsleider August De Wilde. NSJV-scholingsleider Wim Grauls gaf al in oktober ontslag. Ze verklaarden niet langer akkoord te kunnen gaan met het beleid van Elias[15].

De Grootnederlandse dissidenten konden het VNV niet echt in gevaar brengen. Alleen op plaatsen waar ze sleutelposities innamen had hun invloed wel verstrekkende gevolgen. In de eerste plaats bij de NSJV, in mindere mate bij de Vlaamse Wacht en de VAVV en ten slotte bij de redactie van *De Nationaalsocialist*. Daar kwam het in 1944 tot ernstige moeilijkheden. Verderop wordt daarover uitgeweid[16]. In *De Nationaalsocialist* liet de hoofdredacteur de aanval van Piet Wyndaele in zijn eigen kolommen niet onbeantwoord[17]. De repliek van hoofdredacteur Albert Deckmyn was zo gesteld dat voor iedereen die begrijpen wilde de tweespalt in het VNV duidelijk werd. Toen het Militaire Bestuur op 25 november 1943 'Help Uself' eens te meer vier weken verschijningsverbod oplegde wegens een aantal Grootnederlandse artikelen greep Hendrik Elias in[18]. Eind november 1943 ontbood hij Deckmyn bij zich en maakte hem duidelijk dat *De Nationaalsocialist* zich had te houden aan de richtlijnen van de partij[19]. Elias gaf zijn instructies over een aantal knelpunten:

'1. Nationaal standpunt. Het is niet aan te nemen dat *De Nationaalsocialist* zou beschouwd worden als een extreme vleugel in de partij. Het standpunt der beweging zelf is Diets en het gaat hier alleen om te weten welke de inhoud is die aan dit begrip moet worden gegeven.

Ten overstaan van de Walen dient het standpunt te worden ingenomen dat deze geen volksgenoten zijn. Ten overstaan van hun historische of toekomstige lotsverbondenheid met de Nederlanden staan wij voor een vraagstuk waarop ik op dit ogenblik geen scherp afgelijnde positie wens in te nemen daar het zeer waarschijnlijk is dat wij onder de een of andere vorm toch met de Walen zullen samen te leven hebben. Het is in dit geval niet uitgesloten dat zij ons een steun kunnen zijn tegen gebeurlijke pogingen tot annexatie.

2. In Germaans opzicht gelden de stellingen die ikzelf heb voorgesteld over het Rijk. Het misbruik dat van dit begrip op dit ogenblik wordt gemaakt door zekere groeperingen maakt het niet wenselijk hier een sterke nadruk op te leggen of een sterke propaganda te maken voor deze opvatting.
3. In nationaalsocialistisch opzicht. De term nationaalsocialisme dient behouden en er is geen aanleiding om hem te vervangen door nationaal-solidarisme. Wel is de stelling te verdedigen dat het nationaalsocialisme bij elk Germaans volk andere vormen kan aannemen, waar het nochtans in wezen zichzelf gelijk blijft. Er kan dus gesproken worden van ons Diets nationaal-socialisme.

4. In opzicht van de collaboratiepolitiek dienen de richtlijnen der partij gevolgd en mag niet tot uiting komen enige geest van verzet [...].'

Zo kennen we de standpunten van de VNV-leider eind 1943, althans ten aanzien van zijn eigen beweging. Verderop signaleren we dat Elias omstreeks die tijd ten overstaan van Himmler verklaringen aflegde waaruit blijkt dat hij bereid was van het Grootnederlandse streefdoel van het VNV af te zien.

Er kunnen enkele conclusies getrokken worden inzake het verzet in de schoot van *De Nationaalsocialist*. Dit verzet tegen de officiële lijn van de partij was hoofdzakelijk, zo niet uitsluitend, nationalistisch van aard. Kritiek op het nationaal-socialisme als maatschappelijk systeem ontbrak. De pogingen om 'nationaal-socialisme' te vervangen door 'nationaal-solidarisme' kwamen neer op een etikettenkwestie. Het ter discussie stellen van de collaboratiepolitiek was alleen maar een opportunistische reactie die samenhing met de militair belabberde toestand waarin Duitsland toen verkeerde.

Hoe zat het met de andere dissidenten? Hoe uitten ze hun verzet? In een open brief van 'Marnix' aan Piet Wyndaele - een reactie op diens artikel in *De Nationaalsocialist* - werd naast de klassieke Grootnederlandse kritiek eveneens gepleit voor de vervanging van nationaal-socialisme door nationaal-solidarisme[20]. Boven werd er al op gewezen dat bij Frans Daels en Jules Callewaert kritiek aanwezig was op het nationaal-socialisme, maar dan louter vanuit godsdienstig standpunt. Kritiek op de maatschappelijke concepten van het nationaal-socialisme moet men bij hen niet zoeken, een herwaardering van het democratische gedachtengoed al evenmin. De eed van de aanhangers van het Diets Eedverbond maakt duidelijk dat er bij hen absoluut geen sprake was van verzet tegen de nationaal-socialistische ideologie als dusdanig. De ondertekenaren verklaarden plechtig zich volledig in te spannen voor de hereniging der Nederlanden op basis van 'bloed en bodem', onder leiding van één Dietse leider. Ze verklaarden voorts te ijveren voor hun nationaal-solidaristische levensbeschouwing, onder het motto 'Dietsland en Orde'[21]. De drijvende kracht achter het Diets Eedverbond schreef verscheidene filosofisch-ideologische tractaten die clandestien werden verspreid. Een mistige bloed-en-bodem-theorie werd erin uiteengezet. Het nationaal-socialisme werd eigenlijk onverkort aanvaard. De Vlaamse SS dwaalde alleen omdat Groot-Nederland werd genegeerd. Er moest zo snel mogelijk een Dietse SS worden gevormd en dan was alles opgelost. Althans volgens Maurits Geerardyn. Op nationaal gebied kleefde Geerardyn volledig de concepten van Joris Van Severen aan. In zijn teksten poogde hij vooral Cyriel Verschaeve na te bootsen van wie hij een zwakke epigoon was. Geerardyn werd niet gehinderd door enig politiek doorzicht. Het baart verwondering dat de doorgaans goed ingelichte chef van het Militaire Bestuur in een verslag over de Grootnederlandse clandestiene groepen, Geerardyn beschouwt als een man met zin voor tactiek. Waarschijnlijk kwam Reeder tot die conclusie doordat Geerardyn erin was geslaagd de zegen van Cyriel Verschaeve te krijgen, iets wat Reeder signaleert. Elias liet overigens niet na, toen hij weer eens op het matje werd geroepen wegens de zgn. Grootnederlandse aberraties van het VNV, sarcastisch te memoreren dat Verschaeve de eed van het Diets Eedverbond had ondertekend. Het Militaire Bestuur zat er danig mee verveeld en riep de hoge leeftijd van Verschaeve in en diens 'überpolitisch' karakter[22].

Bij de bekende dissidenten ontdekt men dus weinig fundamentele kritiek op het nationaal-socialisme. Dat neemt natuurlijk niet weg dat een aantal VNV'ers toch afhaakte. Ze maakten bezwaren tegen de maatschappelijke gevolgen van een nationaal-socialistisch regime. In een hoofdzakelijk nationalistisch getinte ontslagbrief van drie Mechelse atheneumleraren aan Hendrik Elias leest men dat ze zich ontgoocheld voelden omdat het nationaal-socialisme ‘de waarde van de persoon’ miskende[23]. De auteurs waren ervan overtuigd dat diepgaande sociale hervormingen noodzakelijk waren, ‘maar deze kunnen niet slagen

zonder de vrije medewerking van de mens waarvoor ze bedoeld waren'. Hoe gematigd ook, deze vorm van kritiek op de collaboratie van het VNV met een nationaal-socialistische bezetter is vrij uniek.

Eindnoten:

1 Cf. supra, p. 528.
2 E. Vandewalle, *Dietsch Eedverbond*, in: *EVB*, deel 1, p. 414; GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 723-724.
3 ARA, KA, Bundel 942. Circulaire van Karel Lambrechts aan de arrondissementsleiders, 28 augustus 1942. Lambrechts gaf opdracht het bordje met deze tekst in alle VNV-lokalen op te hangen.
4 Cf. ADVN, lopend onderzoek over de dissidentie binnen de Vlaamsnationale jeugdbeweging tijdens de Tweede Wereldoorlog.
5 ADVN, Archief P.L.J. Callewaert, C 1232 D. Typoscript oorlogsdagboek Juul Callewaert, 28 november 1939.
6 J. Olsen en K. De Smet, *Nederland Eén*, in: *EVB*, deel 2, p. 1041 en bovengenoemd lopend onderzoek ADVN.
7 Cf. supra, p. 500.
8 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van August De Wilde aan Hendrik Elias, 16 juli 1943.
9 Cf. supra, p. 547. De Wilde gaf verbod in zijn arrondissement *Volk en Staat* met de redevoering van Elias te verspreiden: ARA, KA, Bundel 946. Brief van Karel Peeters aan August De Wilde, 8 september 1943.
10 Documenten Etienne Verhoeyen, Brief van August De Wilde aan Hendrik Elias, 11 september 1943. De Wilde werd als arrondissementsleider opgevolgd door Gaston Stuyck, de secretaris van Elias.
11 NSGWO II, Archief VNV, 612. 'Nota betreft: DSK', 11 oktober 1943. In een andere nota staat vermeld dat er op de bijeenkomst in Deurne - het betrof een DSK-Landdag - maar 60 aanwezigen waren: Ibidem, 'Betreft: Landdag DSK-Antwerpen', 3 oktober 1943; Ibidem, 606. Marnix, 'Wie is Geerardyn', s.d; ADVN, Documenten Jaak De Mylle. J. Leuridan, 'Wie is Geerardyn', s.d.
12 *Volk en Staat*, 19 oktober 1943.
13 ADVN, Documenten Jaak De Mylle. Brief van Jeroom Leuridan aan Hendrik Elias, 22 oktober 1943.
14 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias schreef dat ondanks alles het afscheid warm en hartelijk was.
15 KA, Dossier Frans Daels. Brief van Frans Daels aan Hendrik Elias, 22 november 1943; Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van August De Wilde aan Gaston Stuyck, 6 februari 1944; ADVN, Documenten Jaak De Mylle. Brief van Wim Grauls aan Hendrik Elias, 24 oktober 1943.
16 Cf. infra, p. 566.
17 *De Nationaalsocialist*, 30 oktober 1943.
18 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 721-722.
19 Over dit gesprek stelde hij een nota op voor Karel Lambrechts, 23 november 1943: ARA; KA, Bundel 916.
20 ADVN, Documenten Jaak De Mylle. Marnix, 'Open brief aan Dr. Pieter Wyndaele, Adjunct Algemeen-secretaris van het VNV', s.d. [november 1943]. Eggert Reeder nam de brief op in zijn activiteitsverslagen, maar betitelde hem ten onrechte als een open brief aan Hendrik Elias: GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 725-727.
21 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 723-724.
22 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
23 Documenten Frans Van der Elst. Brief van drie Mechelse VNV'ers aan Hendrik Elias, [januari 1944].

8.2 Het onderhoud van Hendrik Elias met Heinrich Himmler (29 februari-1 maart 1944)

8.2.1 De lange weg naar de 'Reichsführer-ss'

Na de breuk met de SS had Hendrik Elias een scherpe reactie verwacht. Die kwam er echter niet. Ook toen hij op 17 oktober 1943 het dubbel lidmaatschap VNV-DeVlag verbood, bleef elke reactie uit. Elias stelt het na de oorlog voor alsof hij aanstuurde op een scherpe reactie die dan het begin kon zijn voor een verdere verwijdering van de bezetter. Dat lokt vragen uit. Hierboven zagen we al dat hij de breuk met de SS compenseerde door onverminderd op te roepen tot gewapende inzet aan Duitse zijde. Daarbij werd onrechtstreeks ook nog voor de *Waffen-SS* gerekruteerd. Voorkwam de VNV-leider daardoor een scherpe reactie van de *Reichsführer-SS*? Heinrich Himmler werd er begin oktober 1943 door zijn eigen rekruteringsverantwoordelijken op gewezen dat het VNV voorlopig onmisbaar bleef voor de werving in Vlaanderen[24]. De DeVlag/SS kon het VNV alvast op dit terrein niet vervangen, dat bleek duidelijk uit de resultaten van de rekrutering[25]. Het is mogelijk dat dit de *Reichsführer-SS* ervan weerhield maatregelen te nemen tegen de VNV-leider. Voorlopig beperkte hij zich tot de uitbouw van een tegenbeweging. In oktober 1943 werd het groene licht gegeven voor de stichting van de Hitlerjeugd-Vlaanderen. Jef Van de Wiele drong daar al langer op aan. Het is zeer waarschijnlijk dat de breuk van 14 augustus 1943 de laatste hindernissen wegnam. We zagen al hoe Edgar Lehembre namens de VNV-leider onmiddellijk elke samenwerking met de *Hitlerjugend* ongedaan maakte. Daarmee werd eens te meer duidelijk dat de NSJV stevig verankerd was in het VNV en dat een noyauteringspolitiek geen kans van slagen had. Men mag veronderstellen dat de stichting van de Hitlerjeugd-Vlaanderen het logische antwoord was.

Toen in november 1943 de Hitlerjeugd-Vlaanderen officieel werd gesticht waren de reacties in heel Vlaanderen, aldus Eggert Reeder in zijn activiteitsverslagen, bijzonder heftig. Zowel de anti-Duitse kringen als het VNV kwamen tot het besluit dat Duitsland het masker had afgeworpen: 'es zeige sein wahres imperialistisches Gesicht. Es bekenne sich mit dieser Schöpfung zu einer Annexion Flanderns'.

Vooral in de NSJV werd heftig gereageerd. De stichting van de Hitlerjeugd-Vlaanderen kan beschouwd worden als een bevestiging van het welslagen van de dissidenten in de jeugdbeweging[26].

Eind oktober 1943 deed zich iets voor wat door Hendrik Elias als de voorbode van een nakende reactie kon worden beschouwd. Hij kreeg het bezoek van twee ambtenaren van de SD, Hummitzsch, chef van de SD in Brussel, en diens referent voor *Volkstum und Volkstumsarbeit*. De SD speelde als inlichtingendienst van de SS, ressorterend onder het RSHA, een belangrijke politieke rol. Enerzijds bepaalde de SD mee het beeld dat Heinrich Himmler zich van de politieke toestand in België vormde, anderzijds steunde de dienst samen met de *Dienststelle Jungclaus* - de vertegenwoordiger van Bergers *Germanische Leitstelle* - de DeVlag/SS[27]. Volgens Elias waren de twee SD'ers voordien ook bij Cyriel Verschaeve en August Borms langs geweest. Ze zouden geïnformeerd hebben wie volgens hen de leider in Vlaanderen moest worden. Verschaeve zou geantwoord hebben: Van de Wiele; Borms zou geantwoord hebben: Elias[28]. Over de gesprekken met Verschaeve en

Borms zijn geen tijdsdocumenten bewaard gebleven. Als ze effectief hebben plaatsgevonden, kan het erop wijzen dat de SD'ers de

opdracht hadden gekregen een informatieronde te ondernemen. De vraag rijst dan of ze nog andere personen ontmoetten. In ieder geval is alleen van het gesprek met Elias een verslag bewaard gebleven. De SD'ers vonden het belangwekkend genoeg om er onmiddellijk verslag over uit te brengen. Het stuk kwam op het bureau van Heinrich Himmler terecht[29]. Volgens dit verslag zou Elias verklaard hebben dat de DeVlag aanstuurde op de verduitsing van Vlaanderen en vermits de *Reichsführer-SS* hetzelfde doel nastreefde, kon Elias het onmogelijk met hem eens zijn. De SD'ers wezen erop dat de *Reichsführer-SS* de bevelen van de *Führer* uitvoerde en dat Elias toch niet kon denken dat de *Führer* de verduitsing van Vlaanderen zou nastreven. Daarop had Elias geantwoord dat de geschiedenis zou uitwijzen ‘ob der Führer wirklich der Führer sei’. Elias zou eraan hebben toegevoegd dat het niet ondenkbaar was dat de *Führer* in de huidige moeilijke omstandigheden zijn aanhang zou verliezen en aldus geen *Führer* meer zou zijn. Elias zou toen beseft hebben dat hij te ver was gegaan. Hij zou vervolgens zijn verklaringen hebben willen afzwakken door toe te geven dat hij niet wist of de SS geen eigen politiek voerde. Misschien wenste de *Führer* het Grootgermaanse Rijk en bedreef de *Reichsführer-SS* een *Sonderpolitik*. Aan het eind van het gesprek formuleerde Elias nog eens klaar en duidelijk wat hij als zijn opdracht beschouwde: Noordnederlanders en Vlamingen ‘zu einem einheitlichen niederländischen Volk zusammenzuführen’. Hij besefte wel dat bij de huidige ‘großräumigen Politik’ een ‘eigene Staatlichkeit des Niederländischen Volkes’ niet meer tot de mogelijkheden behoorde. Het Nederlandse volk zou ofzelfstandig een Grootgermaans Rijk opgaan of een Engels dominium worden wanneer Duitsland de oorlog verloor.

Elias nam na de oorlog via de studie van Edgar Knoebel kennis van dit verslag[30]. Knoebel had vooral aandacht voor het eerste deel en voor het feit dat Elias ‘in desperate audacity’, zoals de Amerikaanse auteur het uitdrukte, het gewaagd had de positie van Hitler ter discussie te stellen. Elias reageerde dan ook uitsluitend op dat deel. Hij noemde het verslag ‘een monument van kwade trouw’. Mocht hij zich over Hitler hebben uitgelaten op de manier zoals het verslag memoreerde, dan zou hij zich totaal onmogelijk hebben gemaakt. Elias ontkende formeel iets dergelijks te hebben gezegd. Daarmee wees hij meteen het brevet van vermetelheid - dwaasheid zou juister zijn, aldus Elias - van de hand. Het is niettemin mogelijk dat de VNV-leider tijdens het gesprek een aantal subtiele redeneringen debiteerde die sterk vereenvoudigd en daardoor misschien totaal vertekend in het verslag terechtkwamen. Elias had het over de ‘bewoordingen’ van het verslag. Of hij eventueel een verschil tussen de Himmler-politiek en de Hitler-politiek ter sprake bracht, zegt Elias niet. Voorts is het jammer dat Elias inzake het tweede deel van het verslag, alleen de onvolledige en deels onjuiste samenvatting van Knoebel kent. Knoebel schreef dat Elias alleen maar bereid was ‘a loos federation with the Greater Germanic “Reich”’ te accepteren en niets meer dan dat. Het verslag echter beweert dat Elias ‘eine eigene Staatlichkeit des niederländischen Volkes’ niet meer realiseerbaar vond. Op grond van de discussies ter zake in de schoot van het VNV en gezien de toegeving die Elias later aan Heinrich Himmler zou doen, is dit een belangrijk gegeven.

Wat in het verhaal van de ontmoeting Himmler-Elias niet onvermeld mag blijven, is een gesprek tussen Hendrik Elias en Heinrich Emmendörfer, de secretaris van Robert Holthöfer, de vooroorlogse financier van *Volk en Staat*. Emmendörfers

sympathie voor het VNV was niet afgekoeld. Dat bleek o.m. uit zijn in memoriam voor Staf De Clercq in een Duits tijdschrift. Het bezoek van Emmendörfer kwam toevallig en voor Elias als een verrassing[31]. Emmendörfer maakte een verslag van het onderhoud[32]. Elias verheugde zich over het weerzien van Emmendörfer en luchtte zijn hart. Toen Emmendörfer voorstelde dat Elias als blijk van goede wil opnieuw voor de *Waffen-SS* zou werven, wees Elias dat beslist van de hand. Het VNV had al te veel toegegeven, de grens van het zelfrespect was bereikt. Elias vond het jammer te moeten constateren dat Duitse mannen die hij persoonlijk zeer waardeerde, trachtten hem ervan te overtuigen dat een 'Parteigliederung' - daarmee bedoelde hij de SS - haar

'Sonderwünsche' vereenzelfdigde met de eer en het lot van het Duitse volk. Elias reageerde op de morele chantage - Emmendörfer was er niet vrij van - die op hem gepleegd werd door te insinueren dat hij het rekruteren staakte op een voor Duitsland moeilijk moment.

Als Emmendörfer het gesprek correct weergeeft, moet men concluderen dat Elias zich eind november 1943 strijdbaar heeft opgesteld. De politiek van Himmler voorstellen zoals Elias het deed ten overstaan van een Duitser, laat het dan een VNV-sympathisant zijn, was gedurfd. Het is des te merkwaardiger omdat Elias enkele dagen later een heel ander geluid liet horen.

Tijdens de laatste maand van 1943 hadden enkele belangrijke gebeurtenissen plaats die rechtstreeks verband hielden met de latere ontmoeting van Hendrik Elias met Heinrich Himmler. Belangrijk waren het gesprek van Hendrik Elias met Richard Jungclaus, 8 december 1943, en de brief van Elias aan Heinrich Himmler die een gevolg was van dat gesprek. Jungclaus maakte er een rapport over[33]. Over de totstandkoming van het gesprek schreef hij dat in de loop van de maand november verschillende 'Leute des VNV' hem verzochten de politieke toestand uit het slop te halen. De zegsmannen verklaarden hem dat ze ontevreden waren over de politieke koers van de VNV-leiding en dat 'wahrscheinlich Dr. Elias im Grunde seines Herzens anders dächte als er handelte'. De massa van het VNV was 'im Grunde deutschfreundlich' en dat gold ook voor de VNV-leider, hoewel hij omringd werd door 'großdietsche Leute'. Jungclaus interpreteerde deze demarche als een initiatief van Hendrik Elias zelf die de relaties met de SS wenste te herstellen. In de naoorlogse geschriften van Hendrik Elias klinkt hetanders[34]. Elias schreef dat hij in november 1943 werd benaderd door Willem Stocké, de tot Duitser genaturaliseerde zoon van een activist en verbonden aan de *Propaganda-Abteilung*. Stocké kwam de VNV-leider meedelen dat zijn chef, majoor Gunzer, zich erover verwonderde dat Elias nog niet had geprobeerd rechtstreeks in contact te treden met de *Reichsführer-SS*, zonder bemiddeling van Gottlob Berger en Eggert Reeder. Door dit gesprek kreeg Elias een onderhoud met Gunzer zelf die hem voorstelde te bemiddelen bij Richard Jungclaus[35]. Volgens Gunzer was ook Jungclaus gewonnen voor een rechtstreeks gesprek tussen Elias en de *Reichsführer-SS*. Elias concludeerde dat de demarche niets anders was dan 'een gecamoufleerd "over-de-brug-komen" vanwege de SS om een einde te vinden voor het conflict'.

Men begrijpt meteen het probleem. Wie nam nu het initiatief voor de heropening van de gesprekken? Jammer is dat Jungclaus niet vermeldt door wie hij precies werd benaderd. Waren het inderdaad door Elias gestuurde mensen, of waren het VNV'ers die op eigen initiatief, eventueel in het zog van de bemiddelingspoging van Gunzer, Jungclaus benaderden? Overigens rapporteert Jungclaus niet dat hij door Gunzer werd benaderd. Bevreemdend is vooral dat Elias in zijn naoorlogse geschriften de versie van Jungclaus, die hij kent via de studie van Edgar Knoebel, onbesproken laat[36]. Toch memoreert hij Jungclaus' bewering dat Elias toenadering tot hem zocht[37].

Het gebrekkige bronnenmateriaal en de selectieve getuigenis van Elias maken het niet mogelijk een definitieve uitspraak te doen. Zeker is dat het initiatief niet van de SS-top kwam. Gottlob Berger was ten zeerste verrast dat er opnieuw beweging kwam in de onderhandelingen met het VNV. Zeker is ook dat Elias bereid was het minste teken aan te grijpen om uit de impasse te geraken. 'Ik kende voldoende de

machtspositie van de SS in Duitsland', schrijft hij, 'om niet te weten dat alle uitweg naar een politieke toekomst versperd was indien men niet tenminste met de SS geen compromis kon vinden.'

Over de tweede stap in de toenadering bestaat minder onduidelijkheid. Jungclaus stuurde een V-Man naar Elias met de boodschap dat verdere onderhandelingen maar mogelijk waren 'unter der Voraussetzung, daß [Elias] sich bedingungslos den Wünschen des Reichsführer-SS unterordne'. Deze voorwaarde werd door de VNV-leider aanvaard. Op 8 december 1943 ontving Jungclaus Elias.

Over het verloop van het gesprek schreef Jungclaus dat Elias tot het besef was gekomen dat in Vlaanderen zonder de SS geen oplossing bereikt kon worden. Daarom stond hij erop dat de *Reichsführer-SS* een beslissing zou nemen.

'Er wende sich daher an mich als den Vertreter des Reichsführer-SS in diesem Raum, um mich zu bitten, das der Reichsführer-SS eine Entscheidung in Flandern herbeiführen möge. Er wurde sich den Wünschen des Reichsführer-SS bedingungslos unterwerfen, sei es, daß der Reichsführer-SS verlange, daß er zurücktrete, sei es daß der Reichsführer-SS verlange, daß der VNV aufgelöst würde.'

Elias kwam dan terug op zijn twee gesprekken met Gottlob Berger. Daaraan had hij het gevoel overgehouden dat hij en het VNV uitgespeeld waren. Dat was voor hem, die een SS'er zou zijn indien hij een Duitser zou zijn geweest, een 'schmerzliches Gefühl'. Hij had nog gehoopt dat hij steun zou krijgen, nadat het VNV alles had gedaan om de Duitse oorlogsinspanningen te steunen. Dat was niet het geval geweest. Jungclaus repliceerde dat de SS zich distantieerde omdat het VNV sinds de redevoering van Elias voor de studenten in Gent, 14 april 1943, opnieuw de Grootnederlandse toer was opgegaan. Elias antwoordde dat er fouten aan beide zijden waren gemaakt. Nu echter was het ogenblik gekomen dat er beslissingen moesten vallen. Anders zou hij niet meer in staat zijn zijn volgelingen bijeen te houden. Vele VNV'ers zouden meer en meer 'deutschfremd' worden. Jungclaus vroeg hoe Elias zich 'das Umschwenken um 360°' voorstelde. Zou hij niet sowieso zijn volgelingen verliezen? Elias was ervan overtuigd dat hij zijn beweging in de hand zou kunnen houden als hij van de *Reichsführer-SS* de persoonlijke verzekering kreeg dat Duitsland 'keine Eindeutschung im schlechten Sinne wolle und daß die kulturellen und völkischen Eigenheiten erhalten bleiben'. Het was hem ook duidelijk dat de Grootnederlandse groepen wel zouden afhaken. Elias wilde nog eens uitdrukkelijk verklaren dat hij geen Groot-Nederlander was en dat hij niet geloofde in de totstandkoming van een Groot-Nederlands Rijk. Hij had geprobeerd de Groot-Nederlanders te overtuigen van het illusoire van hun opvattingen, maar hij was daar niet in geslaagd. Hij betreurde bijgevolg ook de ontwikkelingen in de NSJV die hij als een groot gevaar beschouwde. Hij bevestigde dat hij geen contacten onderhield met Anton Mussert. Het gesprek werd afgerond met een gedachtenwisseling over de verschillende mogelijkheden van een toekomstige nationaal-socialistische eenheidsbeweging. Elias liet de beslissingen over aan de *Reichsführer-SS*. Ten slotte werd afgesproken dat Elias een brief zou richten aan Himmler waarin hij zijn opvattingen zou kenbaar maken. Jungclaus zou ervoor zorgen dat de brief ter bestemming kwam.

Edgar Knoebel citeert in zijn studie correct Jungclaus' verslag. Elias was dus goed ingelicht over de versie van Jungclaus. Ze was volgens hem waarheidsgetrouw. Men stelt dus vast dat Elias bereid was zeer ver te gaan voor een gesprek met Himmler. Dat blijkt trouwens ook uit de brief die hij op 15 december 1943 richtte aan de *Reichsführer-SS*[38].

Elias begint zijn brief met de verzekering dat hij met al zijn krachten wilde vermijden dat een groot deel van de publieke opinie in Vlaanderen zich van Duitsland zou afwenden. Hij wist natuurlijk dat dat al lang het geval was. Men mag aannemen dat hij in de eerste plaats doelde op het VNV. Dan volgt het essentiële gedeelte van zijn brief:

‘Ich habe in meinem Kampf für das germanische Reich immer vorausgesetzt, daß das flämische Volk in diesem Reich anerkannt wird als ein Volk, das seine eigene Sprache, seine eigene Kultur und sein eigenes Volkstum bewahren würde. Ich habe immer vorausgesetzt, daß dabei von Seiten Deutschlands keine Absichten vorhanden sein könnten, die auf Annexion oder Verdeutschung hinzielen. Bei der Betonung all dessen was Flandern und die Niederlande an Sprache, Kultur und Volkstum gemeinsam haben, betrachte ich dennoch den Dietschen Staat nicht als eine unerlässliche Voraussetzung, in der heutigen Zeit sogar nicht als eine Möglichkeit. Wenn der Führer es also bestimmt, betrachte ich meinen Auf-

trag als auf den Raum begrenzt, der uns von ihm angewiesen werden wird, und ich stehe dafür ein, daß meine Bewegung nur in diesem Raum und in dieser Begrenzung ihre aufbauende Arbeit durchführen wird.'

Elias eindigde met de verzekering dat hij zich zou inspannen om de nationaal-socialistische eenheid in Vlaanderen te herstellen en een 'hundertprozentige' samenwerking tot stand te brengen tussen het VNV en de SS, als hij van de *Reichsführer* de garantie kreeg 'daß unsere völkischen und kulturellen Eigenarten erhalten bleiben'.

Na de oorlog gaf Elias toe dat hij in zijn gesprek met Jungclaus en in zijn brief aan Himmler 'zeer ver gegaan was'[39]. Maar in de brief stond niets 'dat op enige verbintenis geleek om [mij "onvoorwaardelijk"] aan de wil van de "Reichsführer" te onderwerpen', schreef hij nog. Dat is juist, maar dat deed hij wel tijdens zijn gesprek met Jungclaus. Het was trouwens de voorwaarde geweest om met Jungclaus te mogen spreken. Elias verklaarde zich toen zelfs bereid op te stappen als leider, of het VNV te ontbinden als Himmler dat wenste.

Men begrijpt dat Gottlob Berger juichte toen Richard Jungclaus op 20 december 1943 in Berlijn verslag uitbracht over zijn onderhoud met Elias en de brief van de VNV-leider overhandigde. Berger bracht aanstonds verslag uit bij zijn chef: '[Dr. Elias] kapituliert, ist bereit zurückzutreten, seinen Verband aufzulösen bzw. mit der DeVlag eine nationalsozialistische flämische Arbeiterbewegung zu gründen.' De *SS-Obergruppenführer* gaf toe dat de capitulatie voor hem als een verrassing kwam en dat hij de achtergronden ervan niet kende. Hij begon onmiddellijk te rekenen. Het VNV telde volgens hem ca. 40.000 leden waarvan de helft Elias zouden volgen. Samen met de meer dan 50.000 leden van de DeVlag konden ze een nieuwe machtige partij vormen. Berger stelde voor dat de *Reichsführer-SS* Hendrik Elias en Jef Van de Wiele zou ontvangen om met hen de fusie te bespreken en meteen ook te proclameren. Uit het vervolg van het verhaal blijkt dat Berger zich deerlijk vergiste.

In de periode die volgde vonden diverse besprekingen plaats ter voorbereiding van een onderhoud tussen de rivaliserende Vlaamse collaboratieleiders en Heinrich Himmler[40]. Op 28 januari 1944 ontmoette Elias in Berlijn, vergezeld van Richard Jungclaus, Gottlob Berger. Het was hun derde ontmoeting. De historicus is er slecht over geïnformeerd, niet het minst omdat Elias zelf er nauwelijks iets over losliet. In zijn naoorlogse verklaringen en geschriften beperkte hij zich ertoe te memoreren dat het om voorbereidende gesprekken ging en dat eens te meer bleek dat met Gottlob Berger geen land te bezeilen viel. Uit hoofde van zijn ervaringen is het te begrijpen dat Elias zich tijdens het gesprek met Berger op de vlakte hield. Hij wou voorkomen roet in het eten te gooien. Elias getuigde dat Berger zich de zaak voorstelde als een persoonlijke verzoening tussen Van de Wiele en Elias waarbij hij, Berger, als de grote verzoener zou optreden. Eggert Reeder schreef in zijn activiteitsverslagen dat het onderhoud Berger-Elias breedvoerig van aard was en de vereniging van de DeVlag en het VNV voorbereidde[41]. Bij het VNV wekte het nieuwe hoop. Het is niet duidelijk waarop Reeder zowel voor de ene als voor de andere informatie steunt.

6 februari 1944 volgde een gesprek tussen Hendrik Elias, Jef Van de Wiele en Richard Jungclaus. Daarover getuigde Elias dat hij in de loop van het gesprek van Van de Wiele eiste dat hij 'uit het politieke leven in Vlaanderen zou verdwijnen en dat met hem ook de politieke rol van de DeVlag een einde zou nemen'. Van de Wiele weigerde volgens Elias halsstarrig op zijn voorstel in te gaan. Hij zou geriposteerd

hebben niet in politiek geïnteresseerd te zijn. Hij eiste alleen een rol op als verspreider van de nationaal-socialistische wereld beschouwing. Elias zou daarop bedankt hebben voor de eer, een staat te mogen leiden waarvan de inhoud door een ander werd bepaald. Jungclaus meende dat de twee Vlaamse leiders gedroomde aanvullingen van elkaars tekortkomingen waren. Hij begreep niet, aldus Elias, dat de hele zaak op een fiasco zou uitlopen[42]. Hijzelf was daarvan al overtuigd. Dat Elias het verdwijnen van de DeVlag vroeg, werd door Van de Wiele bevestigd tijdens een naoorlogs

verhoor[43]. Over Jungclaus getuigde de DeVlag-leider nog dat hij verklaarde onmogelijk op Elias' eis te kunnen ingaan. Meer is over dit toch wel merkwaardige gesprek niet bekend.

Men komt tot de constatering dat Elias' politieke lijn moeilijk te doorgronden is. Men vraagt zich af wat Elias eigenlijk verwachtte toen hij eind 1943 onderhandelde over een opening naar de *Reichsführer-SS*. Geloofde hij werkelijk dat zijn voorstel tot politieke liquidatie van de DeVlag enige kans maakte? Als het de bedoeling was een gesprek met Himmler te forceren om hem alleen maar dát voor te stellen, waarom liet Elias dan vooraf in zijn kaarten kijken, nota bene door zijn directe tegenstander? Als hij beweert al tijdens het gesprek met Jungclaus en Van de Wiele overtuigd te zijn geweest van het fiasco, wat bracht hem dan tot die overtuiging? Alleen over zijn motivatie om dan toch maar naar Duitsland te vertrekken vertelt Elias iets meer. Hij wilde zich persoonlijk vergewissen van de inzichten van de na Hitler hoogste gezagdrager in het Duitse Rijk. Hier rijst de vraag of Elias nog wel achteruit kon. Tenslotte was hij de vragende partij. Hoe het ook zij, op 11 februari 1944 ontving de VNV-leider een uitnodiging van de *Reichsführer-SS* voor een onderhoud op een nog niet nader bepaalde datum. Toen al wist Elias zeker dat hij niet eens de kans zou krijgen Himmler persoonlijk te ontmoeten. Hij zou het gezelschap van zijn politieke tegenstander moeten dulden en ook Richard Jungclaus en Gottlob Berger zouden aan de besprekingen deelnemen. De afreis werd bepaald op 28 februari 1944.

Het is voor de historicus altijd moeilijk door te dringen tot de diepste beweegredenen van de actoren. Wat de hierboven gestelde vragen betreft, moet men misschien ook rekening houden met de persoonlijkheid van Hendrik Elias. Een analyse van zijn standpunten en houdingen vanaf het moment dat hij politiek actief werd, leidt tot de conclusie dat hij zich systematisch overschatte op een manier die wel vaker voorkomt bij intellectuelen die aan politiek doen. Hij meende ontwikkelingen die hij verkeerd achtte, persoonlijk te kunnen terugschroeven. Hij geloofde immers in het overwicht van het rationele in de politiek en in het bijzonder in de beslissende kracht van zijn argumentatie[44]. Men vraagt zich af of Elias in het diepst van zijn gedachten niet heeft gemeend in staat te zijn Heinrich Himmler te overtuigen van zijn gelijk, als hij maar de kans kreeg de man persoonlijk te spreken. Mocht dit juist zijn, dan is er een merkwaardige overeenkomst met de man die qua politieke opvattingen mijlenver van de VNV-leider stond. Ook Cyriel Verschaeve dacht een beslissende invloed te kunnen uitoefenen op de *Reichsführer-SS*. Hij wou immers een verzoening tussen christendom en nationaal-socialisme verwezenlijken[45]. Hij kreeg in tegenstelling tot Elias wel de gelegenheid Himmler persoonlijk te spreken. Dat gesprek, midden 1944, komt verder ter sprake[46].

Dezelfde Cyriel Verschaeve lag aan de oorsprong van een incident enkele dagen voor de afreis van de VNV-leider naar Duitsland voor zijn ontmoeting met Heinrich Himmler. Het verdient hier een plaats omdat het verband houdt met de pogingen om het VNV en de DeVlag te verzoenen. Begin 1944 werd de kapelaan door vertegenwoordigers van de SD van Brussel benaderd (al of niet in opdracht van hogerhand) met de vraag of hij een verzoenende rol wilde spelen tussen het VNV en de DeVlag. Verschaeve weigerde maar verklaarde zich niettemin bereid een artikel te schrijven als basis van een verzoening. Het stuk zou gelijktijdig in de pers van beide partijen moeten verschijnen. Het lijdt weinig twijfel dat dit initiatief gezien

moet worden in het licht van de ontmoeting tussen de Vlaamse collaboratieleiders en Heinrich Himmler[47]. Verschaeve schreef een stuk waarin hij op de hem eigen manier uitweidde over de toetreding van Vlaanderen tot het Germaanse Rijk. Essentieel was de passage: ‘Duitsland moet Vlaanderen geen waarborgbelofte doen. Zijn klaar, rijk, groot zelf geworden wezen is de enige waarborg die 't bezit en bezitten zal. Wie groot en fier de toekomst ingaat, blijft er wat hij is.’ Dit druiste regelrecht in tegen de politiek van het VNV waarvan de eis tot politieke garanties het sluitstuk vormde.

Verschaeve bezorgde het artikel aan Albert Deckmijn en Albert Derbecourt met het verzoek het aan de SD door te geven. Waarom Verschaeve dit aan hen vroeg is niet bekend. We weten wel dat de medewerkers van *De Nationaalsocialist* contact hadden met Verschaeve, o.m. door het Diets Eedverbond waaraan ze allen deel hadden. Mogelijk hadden de VNV'ers lucht gekregen van Verschaeves opdracht en wilden ze poolshoogte nemen. In ieder geval kreeg Deckmijn de toezegging dat *De Nationaalsocialist* het stuk mocht publiceren indien het niet voldeed aan de opdrachtgevers. Deckmijn zou daarbij ook de toelating van Verschaeve hebben gekregen om de Vlaamse terminologie in een Grootnederlandse om te zetten[48]. Het stuk voldeed echter wel. De redactie van *Volk en Staat* kreeg het van de SD toegestuurd met het verzoek het te publiceren. Hendrik Elias verbood dat echter. Men begrijpt waarom. Niet alleen druiste het in tegen zijn politiek, het kwam bovendien op een ogenblik dat hij naar Himmler zou afreizen om waarborgen te vragen. Het stuk verscheen op 26 februari 1944 alleen in het DeVlag-weekblad *Balming*, naamloos en onder de titel ‘Aan Vlaanderen in 1944’. Prompt ging Deckmijn bij Verschaeve aankloppen om het artikel in de ‘Grootnederlandse’ versie te mogen publiceren in *De Nationaalsocialist*. Dat gebeurde zonder toelating van de VNV-leiding, op 4 maart 1944. In de tekst was enkele keren ‘Vlaanderen’ door ‘Nederland’ vervangen. In de opmaak werden enkele suggestieve zinnen uit het artikel centraal in een kader geplaatst. O.m. ‘O Nederland let op uw zaak! / zijn wezen bewaren zijn aard, / handhaven, DAT is de zaak. / Lot dat men van andermans krijgt is dood.’ Kortom, het artikel kreeg een totaal andere betekenis. De SD was woedend. Enkele uren nadat het blad verschenen was werden Deckmijn en Derbecourt in Brussel ontboden bij Hummitzsch. Na het onderhoud werden ze vastgehouden. Dezelfde dag werden ook Karel Lambrechts en Piet Wyndaele ondervraagd. Ze konden alleen maar verklaren dat het artikel zonder hun medeweten was gepubliceerd. Deckmijn en Derbecourt werden nog dezelfde dag weer vrijgelaten. Ze togen naar Verschaeve die in een brief aan de SD zijn verwondering over uitsprak dat enkele totaal onbelangrijke wijzigingen aan zijn tekst, dergelijke reacties opriepen[49]. De zaak kreeg geen verdere gevolgen. Het was voor Elias een teken te meer dat in de redactie van het VNV-weekblad diende te worden ingegrepen. Voorlopig liet hij de zaken op hun beloop. Hij had wel andere dingen te doen na zijn bezoek aan Heinrich Himmler...

8.2.2 Het ultieme gesprek te Salzburg

Hendrik Elias was intussen naar Berlijn gereisd waar hij eindelijk de *Reichsführer-SS* ontmoette. Het werd een hoogst onaangename reis. Tijdens de heenreis werd hij vergezeld door Jef Van de Wiele, Richard Jungclaus en Constantin Canaris, de chef van de Sipo/SD Brussel. De VNV-leider werd verplicht in dezelfde coupé van Van de Wiele te reizen. Op 29 februari 1944 arriveerde het gezelschap in Berlijn waar ze samen met Heinrich Himmler, Gottlob Berger en Ernst Kaltenbrunner plaatsnamen in een speciale trein, Himmlers rijdend hoofdkwartier. Het gezelschap gebruikte het souper en even voor middernacht vatten de besprekingen aan terwijl de trein naar Salzburg reed. De volgende dag had een tweede bespreking plaats waarbij Elias alleen met Berger en Himmler sprak. Elias had al aan het begin van de besprekingen gevraagd Himmler onder vier ogen te mogen spreken. Het werd hem niet toegestaan.

Over de besprekingen zijn geen eigentijdse documenten bewaard gebleven. De historicus moet het vrijwel uitsluitend stellen met de naoorlogse getuigenissen van de twee betrokken Vlamingen[50].

Tijdens het souper was vooral Himmler aan het woord. Ten overstaan van Elias en Van de Wiele sprak hij vol lof over Léon Degrelle die hij ten voorbeeld stelde. Tijdens de daaropvolgende bespreking voerde Elias het woord. Hij kwam voor de dag met drie of misschien vier 'wensen' die bij zijn gesprekspartners ongetwijfeld als eisen overkwamen. Over de eerste

drie is het beschikbare bronnenmateriaal eensluidend, wat de vierde wens betreft is dat niet het geval. In de verhoren tijdens zijn proces memoreerde Elias de vierde eis of wens niet. Tijdens een redevoering op 16 april 1944 had hij het over drie eisen. In een ongedateerde nota ‘Onderhandelingen met de SS’ heeft hij het in twee afzonderlijke notities de ene keer over drie, de andere keer over vier eisen. In zijn recentste geschrift komen vier eisen ter sprake:

1. een plechtige verklaring van een gezaghebbende persoonlijkheid (de *Führer*, de *Reichsführer-SS* of de minister van Buitenlandse Zaken) waarbij de Vlamingen werden erkend in het toekomstige Europa[51];
2. de likwidatie van de DeVlag als politieke vereniging;
3. de ontbinding van de Hitlerjeugd-Vlaanderen;
4. de opname van Vlaanderen in het Grootgermaanse Rijk als zelfstandig volk[52].

Himmler antwoordde dat hij alleen het bestaan van een Nederlandse taal erkende, waartegen hij overigens niets wenste te ondernemen. In volks opzicht vormde de streek van Duinkerke tot de Memel één Nederduits geheel zodat hij geen reden zag om het nationale bestaan van de Vlamingen te erkennen. Over vormen van zelfstandigheid wilde hij niet spreken, dat was een zaak voor de toekomst. Maar men kon zich toch niet de illusie maken dat Duitsland de mondingsgebieden van de grote stromen Rijn, Maas en Schelde - ‘onze stromen’ zei Himmler, aldus Elias - zou prijsgeven. Himmler kon niet ingaan op de vraag tot likwidatie van de DeVlag. Daarmee vroeg Elias volgens Himmler immers de overwinning in de strijd. De *Reichsführer-SS* weigerde, omdat de strijd gestreden moest worden zodat het gezonde kon zegevieren. Daarop zou Elias hebben gezegd dat hij in die omstandigheden de strijd niet wilde voortzetten. Himmler probeerde nog Elias ervan te overtuigen dat de twee bewegingen naast elkaat konden functioneren zonder elkaar te bekampen, althans voor de duur van de oorlog. Elias bleef echter op zijn standpunt staan. Toen zou Himmler gevraagd hebben de wederzijdse aanvallen te stoppen. Van de Wiele ging daar onmiddellijk op in. Tijdens het naoorlogse verhoor zei Elias dat hij geantwoord zou hebben dat hij persoonlijk daar wel toe bereid was, maar dat hij niet kon garanderen dat zijn volgelingen het ook wilden. Himmler gaf hem lik op stuk door te vragen of het VNV dan geen autoritaire beweging was. In zijn latere geschriften schreef Elias dat hij een staakt-het-vuren accepteerde en dat dat het enige resultaat van de besprekingen was.

Tijdens het korte onderhoud van Elias met Himmler in aanwezigheid van Berger, drukte de *Reichsführer-SS* er zijn verwondering over uit dat Elias' houding in volkomen tegenspraak leek met zijn brief. Himmler zinspeelde op klerikale druk - hét klassieke element dat al van in het begin van de oorlog werd aangevoerd - hij zou zelfs de naam van Jules Callewaert hebben laten vallen. Elias wees dit van de hand en kwam terug op de onhoudbare toestand in Vlaanderen. Himmler verklaarde niet van zijn standpunt te willen afwijken. Hij wilde daarbij geen gebruik maken van het feit dat Elias in zijn brief had verklaard dat hij zich al bij voorbaat neerlegde bij Himmlers beslissing. Elias repliceerde dat er een misverstand in het spel was. Hij was bereid zich bij Himmlers voorkeur voor de politiek van de DeVlag neer te leggen. Elias zou dan alle politieke activiteiten stilleggen en het VNV ontbinden. Himmler ging er niet op in. Integendeel, hij verzocht Elias de strijd voort te zetten. Ten slotte

zou Himmler letterlijk hebben gezegd: ‘Men mag de strijd nooit opgeven, hij die de beste zenuwen heeft overwint op het einde. Neem een voorbeeld aan mij: ik heb totnogtoe al mijn vijanden overwonnen, eerst de SA en dan de “Wehrmacht” omdat ik de beste zenuwen heb gehad’.

Tijdens de afsluitende gemeenschappelijke audiëntie riep Himmler nogmaals op om wederzijdse aanvallen te vermijden. De *Reichsführer-SS* had buitendien voor Elias nog een troostprijs in petto: *Sturmbrigade Langemarck* zou voortaan het predicaat *Flämische* krijgen. Een loze belofte overigens[53].

Elias ging dus naar huis met nagenoeg lege handen. Hoe zou hij het politieke echec vertalen voor zijn achterban? Maar eerst nog een kanttekening bij de terugkeer van Elias. Hij beweerde na de oorlog dat hij naar Duitsland was afgereisd met de vrees niet terug te mogen komen. Hij had zelfs instructies achtergelaten met het oog op zijn opvolging. Jammer dat Elias er niet bij vertelde wat die instructies precies inhielden. Het zou interessant zijn te vernemen wie de VNV-leider als zijn opvolger zag, of welke strategie hij hem wenste mee te geven. Zijn terugkeer had volgens Elias aan een zijden draadje gehangen. Na de oorlog vernam hij in de gevangenis van Constantin Canaris dat de SS-leiders overlegden of ze Elias al dan niet zouden arresteren. Of er van een onmiddellijke arrestatie ooit sprake is geweest, blijft twijfelachtig. Albert De Jonghe merkte al op dat dit een wel zeer tactische blunder zou zijn geweest en dat het ondenkbaar is dat de SS-leiders de rampzalige gevolgen ervan niet zouden hebben voorzien[54]. De getuigenis van Elias is bovendien betwistbaar. De Jonghe heeft Constantin Canaris in 1975 nog kunnen ondervragen over de kwestie. Canaris zei dat er nooit sprake was geweest van een onmiddellijke aanhouding van Elias. Hij zou iets dergelijks ook nooit hebben gezegd aan Elias. Elias van zijn kant schreef dat hij later aan de weet kwam dat Canaris hem niet de volledige waarheid had verteld. Hij had er namelijk niet aan toegevoegd dat hij wel degelijk de opdracht had meegekregen Elias in België te arresteren. Dat laatste bleek inderdaad uit een door Canaris zelf opgestelde lijst van door hem ontvangen bevelen. Op 1 maart 1944 had hij samen met Richard Jungclaus van Himmler het bevel gekregen Hendrik Elias te arresteren en naar Duitsland te brengen als hij de *Anschluß-Politik* niet ondersteunde[55]. Het staat dus vast dat Elias na Salzburg in een hachelijke situatie verkeerde.

8.2.3 Stilte na Salzburg

Hoewel Elias onmiddellijk verscheidene mensen inlichtte over het echec van Salzburg, bleef het merkwaardig rustig binnen het VNV. In de pers verscheen op 2 maart 1944 een perscommuniqué van het *Deutsches Nachrichtenbüro* met de naakte mededeling dat de *Reichsführer-SS* de leider van het VNV en de landsleider van de DeVlag had ontvangen in gezelschap van Gottlob Berger en Richard Jungclaus[56]. De VNV-achterban zal zich angstig hebben afgevraagd wat de stilte te betekenen had. De zwijgzaamheid van de Leiding beloofde niet veel goeds. Eggert Reeder constateerde dat in de rangen van het VNV vertwijfeling heerste[57]. Ook de DeVlagleiding hield zich op de vlakte. Het in Salzburg afgesproken staakt-het-vuren werd aanvankelijk strikt nageleefd.

Op 24 maart 1944 riep Hendrik Elias de Algemene Raad samen om het VNV-kader in te lichten over de toestand. Van deze vergadering zijn geen documenten bewaard gebleven. In april en mei ondernam de VNV-leider een tocht door Vlaanderen om in de arrondissementen de kaderleden toe te spreken. Afdelingsleiders, burgemeesters en schepenen, de gewest- en arrondissementsleiders werden uitgenodigd. Over wat hij meedeelde zijn we ingelicht door een verslag, opgesteld door een van de aanwezigen in het arrondissement Gent-Eeklo[58].

Elias begon met een moreel verslag van zijn beleid. Steeds had hij ernaar gestreefd het VNV te laten erkennen als de enige nationaal-socialistische beweging in Vlaanderen, met behoud van zijn programma. Dat programma hield in: de opname van de Vlamingen als volk in het Grootgermaanse Rijk. Vlaanderen moest, ongeacht de grenzen, als één met Noord-Nederland worden beschouwd. Sinds hij leider werd, voerde Elias met de Duitse overheid een harde strijd over drie thema's: de DeVlag, de jeugdbeweging en het Vlaams Legioen. Die strijd had een situatie geschapen die ‘pijnlijk en tragisch’ was: ‘enerzijds moet Duitsland de oorlog winnen en anderzijds kunnen we ons daartoe geen 100% meer inzetten’. Er was bij het VNV in Grootnederlandse kringen verzet gerezen tegen de premisse dat

Duitsland de oorlog moest winnen. Daarvan afstappen betekende Europa overleveren aan de 'bolsjewistische anarchie'. Een volledige inzet was ook niet meer mogelijk doordat niemand in het VNV Duitsland nog betrouwde. Om de toestand van wantrouwen te verhelpen was Elias naar Heinrich Himmler gegaan met drie eisen: de reducering van de DeVlag tot een culturele beweging, de afschaffing van de Vlaamse Hitlerjeugd en 'de erkenning door de hoogste Duitse instanties van onze volkse Dietse opvatting [...] die onze volkse Dietse toekomst waarborgt'. Grenzen moesten daarom niet ter discussie worden gesteld. Elias had Himmler niet kunnen overtuigen. Die was de mening toegedaan dat de strijd moest voortgaan zodat wat gezond is zou overwinnen. Er moest voor erkenning worden gevochten. Naar buiten uit tegenover anglofielen en communisten moest de schijn worden gered en een wapenstilstand met de DeVlag gesloten.

Dit standpunt bood twee mogelijkheden: de strijd opgeven of doorgaan en bewijzen dat wat gezond is zal overwinnen. Na overleg met vooraanstaande VNV'ers en sympathisanten buiten het VNV had Elias beslist de collaboratiepolitiek voort te zetten. Het was de enig mogelijke weg, al de andere waren luchtkastelen.

Daarop bepaalde de VNV-leider de voorwaarden van de collaboratiepolitiek. VNV'ers in overheidsdiensten moesten de richtlijnen van de secretarissen-generaal opvolgen, ook als die in tegenstelling mochten zijn met de instructies van de bezetter. De instructies van de secretarissen-generaal mochten niet worden opgevolgd als de veiligheid van de VNV'ers in het gedrang zou komen. Er mocht ook niet worden meegedaan aan administratieve misbruiken. Elias gaf het voorbeeld van de verplichte tewerkstelling. VNV'ers in overheidsdiensten mochten niet meewerken aan de massale en georganiseerde fraude die op dit vlak werd gepleegd. Een VNV'er mocht wel trachten zelf in het land te blijven. Maar eenmaal opgeroepen, mocht hij zich niet aan zijn plicht onttrekken door onder te duiken. Anderzijds mochten VNV'ers niet meewerken aan de 'jacht op mensen'. Daarmee bedoelde Elias de eind 1943 opgerichte *Zivilfahndungsdienst* die werkweigeraars opspoorde en waarvoor vrijwel uitsluitend Belgen werden gerekruteerd[59]. Elias had het VNV in april 1944 verboden hieraan mee te werken. VNV'ers mochten wel op persoonlijke titel deel uitmaken van de *Fahndungsdienst*.

Elias vroeg het vertrouwen en besloot met het parool van Willem van Oranje: 'Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer'.

Elias kon alvast niet iedereen paaien met zijn verhaal. De Genkse oorlogsburgemeester Jef Olaerts schreef aan Theo Brouns dat na de mislukkingen het VNV nog maar één ding te doen had: zichzelf als partij in de weegschaal werpen. Al de rest was 'spitsvondigheid'[60]. Andere reacties zijn niet bekend. Men vraagt zich af of er in de rangen van het VNV, waar de gemoederen al voor Salzburg zo onrustig waren, niet meer reactie kwam tegen het voortzetten van de collaboratiepolitiek en het staakt-het-vuren met de DeVlag. Volgens Reeder was dat inderdaad het geval. Hij noteerde dat leidinggevende VNV'ers, gouw- en arrondissementsleiders Elias na het openbaar maken van de resultaten van het gesprek van Salzburg als een 'Versager' beschouwden[61]. Volgens de chef van het Militaire Bestuur wonnen de geheime Grootnederlandse groepen aan slagkracht. Hij wees vooral op de toestand bij de Dietse Blauwvoetvendels.

Men krijgt de indruk dat de VNV'ers die de partij niet konden of wilden verlaten teruggrepen op de eigen kaders. In 1944 organiseerde het VNV geen grote manifestaties meer. De partij beperkte zich tot gesloten bijeenkomsten. Een uitzondering was een massale bijeenkomst van de jeugdbeweging in Antwerpen, 14 augustus 1944[62].

Na afloop van de rondreis van Hendrik Elias in april en mei 1944 schreef Karel Lambrechts een artikel in *Volk en Staat* met als titel de woorden van de leider: ‘De beweging staat nog sterker dan ik dacht’. Dit bericht in mineur weerspiegelt de heersende toestand in de partij en staat schril in tegenstelling met de gezwollen zegeberichten die de VNV-pers jaren-

lang had verspreid. In *Leiding* vangt men ook geluiden op van de malaise. In april 1944 schreef het blad:

'De oorlog duurt lang, veel langer dan men aanvankelijk had kunnen verwachten. De oorlog kan nog lang duren. [...] Veel mensen zijn moe. Hun weerstandskracht is 'op'. Hun reserves verbruikt. Zij staan tegenover de dingen die gebeuren willoos. Zij laten ze over zich heen gaan en reageren bijna niet meer.'

In mei 1944 schreef *Leiding* dat het VNV getroffen werd door een 'blinde haat' vanwege een deel van de bevolking. Het leidde tot passiviteit bij vele militanten. *Leiding* riep de VNV'ers op tegen de stroom op te roeien. 'Echte strijders' vinden het 'heerlijk' om weerstanden te overwinnen. Een maand later had het blad het over 'lafheid en verraad', over hen die zich onder allelei voorwendsels 'uit het strijdperk terugtrekken'. Ze schoten 'onze vrijwilligerssoldaten' in de rug en moesten dan ook behandeld worden als 'uitschot'. 'Wie er zich aan bezondigen wil, wie er niet tegen bestand is, hij wete welk zijn lot is.' Het blad bleef uit hetzelfde vaatje tappen toen het in juli 1944 verplicht was te melden dat de geallieerden een geslaagde landing hadden uitgevoerd.

Het schrikbeeld van een bolsjewistische overrompeling moest de VNV-achterban motiveren. Op 14 juni 1944 drukte Hendrik Elias in *Volk en Staat* zijn volgelingen op het hart dat het erom ging of Europa al dan niet ten prooi zou vallen 'aan de Aziatische greep van Stalin'. Dat zou gebeuren wanneer de Angelsaksische troepen het pleit wonnen. De Duitse strijd werd vereenzelvigd met het Europese belang. VNV'ers moesten hun taak vervullen op 'het Europees afweerfront'[63]. Naarmate de geallieerde opmars vorderde, werd er meer en meer op gedrukt dat het VNV een gesloten blok moest vormen. De Leiding had een duidelijk en uitgewerkt plan van wat er diende te gebeuren, zo verzekerde *Leiding* herhaaldelijk. Over de inhoud van dat plan werd geheimzinnig gedaan. In het openbaar kon de leider slechts oproepen tot vertrouwen en telkens weer, tot in zijn laatste redevoering, het woord van Willem van Oranje herhalen[64]. De VNV-propaganda stelde het blinde vertrouwen in de leiding centraal. *Geest en Daad*, het vormingsblad van de partij, van juni 1944 stond volledig in het teken van de 'volgzaamheid'. Het VNV had soldaten nodig die blind elk bevel opvolgden, die nooit aarzelden, nooit twijfelden 'waarheen het ook moge gaan'[65].

Of deze propaganda veel effect had is nog maar de vraag. Volgens de rapporten van de natuurlijk niet geheel onbevooroordeelde SD probeerden meer en meer VNV'ers het zinkende schip te verlaten. Het geloof in de Duitse overwinning verdween zienderogen. De landing in Normandië, de installatie van een Rijkscommissaris en de aanslag op Hitler tastten het vertrouwen aan[66]. Vele VNV'ers zouden elk contact met de leiding hebben verloren. Vele afdelingen leidden een papieren bestaan. De laatste *SD-Meldung*, 15 augustus 1944, meldde dat vele VNV'ers de foto's van hun leiders van de muur haalden. De leegloop van het VNV was inderdaad een feit. De gemoedsgesteldheid van de VNV-militanten die de partij niet verlieten is moeilijk te peilen. De meeste bronnen klinken propagandistisch van toon. Men mag het geloof van sommige militanten in de partij en in hun leider zeker niet onderschatten.

Schermutselingen met de DeVlag/SS vielen er na Salzburg nagenoeg niet meer voor. Dat nam niet weg dat achter de schermen de machtsstrijd voortging. Alleen wanneer Léon Degrelle al te demonstratief zijn aanspraken op het leiderschap van heel België tentoonspreidde, kwam er even enige toenadering. Gebelgd door het

optreden van Degrelle tijdens een defilé van de *SS-Sturmbrigade Wallonie*, 1 april 1944, door de straten van Brussel, schreef Eggert Reeder dat de zo gemakkelijk ruziënde Vlaamse collaborateurs het eens waren in hun wantrouwen ten aanzien van de leider van Rex[67].

Jef Van de Wiele bracht net zoals Hendrik Elias in een aantal besloten vergaderingen verslag uit over zijn onderhoud met Heinrich Himmler. Veel wenste hij daarover niet los te laten. Hij verwachtte wel dat het VNV nu spoedig zou verdwijnen en dat heel wat VNV'ers de

weg naar de DeVlag zouden vinden. Niets wijst erop dat dit inderdaad gebeurde. Het VNV mocht voorlopig niet meer openlijk worden aangevallen. Achter de schermen ging de machtsgreep ten koste van het VNV voort[68]. Vermeldenswaard is dat Jef Van de Wiele daarbij kon rekenen op de steun van Cyriel Verschaeve. De leider van de DeVlag had de kapelaan ingelicht over het verloop van de gesprekken in Salzburg. Hierop schreef Verschaeve hem een brief waarin hij Van de Wiele alle steun toezegde en waarin hij zich bijzonder kritisch uitliet over Hendrik Elias. De brief is alleen in Duitse vertaling bewaard gebleven[69]. Van de Wiele stuurde hem door aan zijn chefs in Berlijn. Gottlob Berger reageerde verheugd. 'Damit rückt Verschaeve äußerlich sichtbar von Dr. Elias ab', schreef hij aan Himmler[70]. Verschaeve schreef over Elias o.m.:

'Der VNV hatte, wegen der vielen schönen Menschen, die er umfasst, besseres verdient als die unmännliche (untapfere), linienlose Haltung seines Leiters... doch gerade diese unklare Haltung brachte Klarheit. Jetzt weiß man, daß mit diesem Mann und seinem Stab von politisierten Berechern keine Zukunft und kein Heil für unser Volk zu bauen ist. Er hat sich selbst in den Grund gebohrt.'

Verschaeve had zich in feite altijd al gedistantieerd van het VNV. Nu Elias echter de werving voor de *Waffen-SS* had gestaakt en ook in Salzburg bleef weigeren zijn houding ter zake te wijzigen, was voor Verschaeve de maat blijkbaar vol. 'Sie werden also unser Mann', schreef hij aan Van de Wiele. Hij sprak de wens uit dat de leider van de DeVlag erin zou slagen de vele goede krachten uit het VNV aan te trekken. Van een aantal onder hen was Verschaeve zeker dat ze zouden overstappen naar de DeVlag zodra ze Van de Wiele beter zouden leren kennen. Verschaeve had het dan over 'die sogenannten "Dietscher"' van het Diets Eedverbond en van *De Nationaalsocialist*. Toen Verschaeve op 26 juni 1944 Himmler ontmoette zou hij opnieuw zijn voorkeur voor Van de Wiele uitspreken, weliswaar gereserveerd. Verschaeve koos voor Van de Wiele bij gebrek aan beter[71].

Hoe de VNV-leiding tegenover Verschaeve stond, werd voor iedereen duidelijk toen de partij manifest afwezig bleef op de grootse huldiging ter gelegenheid van Verschaeves 70ste verjaardag. Verschaeve meende dat de afwezigheid van het VNV door niemand werd opgemerkt. Zelf wenste hij niet te zien dat de hele gebeurtenis georganiseerd werd door de DeVlag/SS. *De SS-Man* drukte een foto van de katholieke priester af over de hele voorpagina, met als kop 'Heil U, Verschaevel'[72]. Verschaeve bleef in het kleine kamp van de collaboratie nog maar het boegbeeld van één fractie. Het baart echter geen verwondering dat ook *De Nationaalsocialist* zijn best deed om Verschaeves verjaardag niet ongemerkt te laten voorbijgaan[73]. Deckmijn betreurde 'de eigenwaan van dwergen die een reus als Verschaeve zijn grootheid kwalijk nemen omdat zij alles en allen beoordelen naar hun eigen formaat'. Men vraagt zich af of Deckmijn hier niet uithaalde naar zijn eigen leiding die de viering van Verschaeve boycotte.

Veertien dagen na het Verschaeve-artikel werd *De Nationaalsocialist* een verschijningsverbod van een maand opgelegd. Over de reden en de aanleiding tast men in het duister. Was het omdat het blad nooit zijn Grootnederlandse opstelling had prijsgegeven? Vruchteloos zocht men in de weken voor de sanctie artikelen die een mogelijke aanleiding zouden kunnen zijn. Het stuk over Verschaeve moet integendeel bij Eggert Reeder in positieve zin zijn opgevallen. De chef van het

Militaire Bestuur had zich bijzonder boos gemaakt over de afwezigheid van het VNV op de plechtigheid voor Verschaeve. Merkwaardig is nog dat Reeder in zijn activiteitsverslagen met geen woord rept over een sanctie tegen het VNV-weekblad. Albert Deckmijn kon zich na de oorlog niet herinneren wat de aanleiding voor de schorsing was[74]. Hendrik Elias bleef er stom over. Hij memoreert alleen dat het Militaire Bestuur eiste dat Deckmijn uit de redactie zou verdwijnen. Elias stelde Deckmijn dan aan tot directeur van het blad. Wat die functie precies inhield, is niet duidelijk. In ieder geval

was de invloed van Deckmijn voorgoed gebroken. Ook de redactiesecretaris Albert Derbecourt was weggevallen doordat hij eind maart 1944 om het leven was gekomen bij een geallieerd luchtbombardement. Antoon Mermans werd de nieuwe hoofdredacteur van het op 17 juni 1944 opnieuw verschijnend VNV-weekblad. Onder de titel las men nu *Orgaan van de Eenheidsbeweging-VNV*. Voordien stond er *Uitgegeven door de Eenheidsbeweging-VNV*. De verandering weerspiegelt het belang van de wijzigingen in de redactie. *De Nationaalsocialist* liet geen dissidente geluiden meer horen. De Grootnederlandse spreekbuis viel stil. Voortaan schreven Elias-getrouwen het blad vol. Men vraagt zich af of de VNV-leider de sanctie tegen *De Nationaalsocialist* niet dankbaar heeft aangegrepen om definitief af te rekenen met de opposanten in de eigen partijpers.

Afgezien van het incident met *De Nationaalsocialist* bleven directe aanvaringen van het Militaire Bestuur met de VNV-leiding achterwege. De chef van het Militaire Bestuur bleef het VNV in zijn activiteitsverslagen in de mate van het mogelijke verdedigen. Hij bleef herhalen dat het van het grootste belang was het vertrouwen tussen het Militaire Bestuur en het VNV te herstellen. Reeder zag in de groeiende dissidente stroming binnen het VNV een groot gevaar voor het afbreken van de collaboratiepolitiek van de partij en meteen ook voor het voortbestaan van het Militaire Bestuur zelf. Het nam niet weg dat Reeder meer en meer een gereserveerde houding aannam. Hij bekritiseerde de VNV-leider omdat hij er niet in slaagde de Grootnederlandse dissidenten het zwijgen op te leggen. In zijn rapport van mei 1944 schreef hij voor het eerst over 'Leider' Elias met ironiserende aanhalingstekens[75]. Reeder ontwikkelde zelfs al enkele ideeën voor het geval dat Hendrik Elias aan de kant zou moeten worden geschoven. Het moest zó worden georganiseerd, schreef hij, wetende dat Himmler kennis nam van zijn verslagen, dat Elias geen prestige won bij de Vlaams-nationalisten. Er diende vooral vermeden te worden dat Elias het boegbeeld werd van een Vlaamsnationalisme dat zich tegen een zogenaamde verduitsing verzette[76]. Reeder besefte dat de dagen van het Militaire Bestuur geteld waren. Zijn bondgenootschap met het VNV was nooit anders dan van tactische aard geweest. Langzaam maar zeker begon hij zich los te maken van een partner wiens politieke teloorgang, na Salzburg, vaststond.

8.2.4 Het VNV uitgerangeerd in de 'Reichsgau Flandern'

3 januari 1944 nam Adolf Hitler de principiële beslissing in België en Noord-Frankrijk het Militaire Bestuur te vervangen door een Burgerlijk Bestuur (*Zivilverwaltung*). Dat zou gebeuren nadat de oorlogstoestand was opgeklaard. In het Westen werd immers een invasie verwacht. Nadat die zou zijn afgeweerd, kon het plan doorgang vinden[77]. Ondanks de militaire ontwikkelingen besliste Hitler in juli 1944 het plan alsnog door te voeren. Uit hoofde van laattijdige invoering zijn de praktische gevolgen ervan hier nauwelijks nog relevant. Toch is het nuttig het plan onder de loep te nemen. Vanzelfsprekend wordt ook de rol van de collaborerende groepen er besproken waaruit blijkt dat Hitler dezelfde opvattingen deelde als die van Himmler in Salzburg.

Op 12 juli 1944 ontbood Hitler een aantal topmedewerkers om de regimewisseling in België en Noord-Frankrijk te bespreken. In een bewaard gebleven aantekening

komen Hitler en Himmler aan het woord[78]. Andere aanwezige topfunctionarissen waren de chef van de Partijkanselarij Martin Bormann, de chef van de Rijkskanselarij Hans Lammers en OKW-chef Wilhelm Keitel. Voorts nog de toekomstige *Reichskommissar* Joseph Grohé en de toekomstige *Wehrmachtsbefehlshaber* generaal Grase. Ze kregen instructies voor hun politiek in België. Hitler bracht het annexionistische streefdoel onverbloemd ter tafel:

'Unser unverrückbares Ziel müsse sein, das Gebiet Belgiens endgültig in die Hand zu

bekommen, wobei die beste Lösung die Bildung eines flämischen und eines wallonischen Reichsgaues sein würde. Aufgabe des Reichskommissars sei es, unsere sobezeichneten nationale Interessen in belgischen Raum eiskalt zu verfolgen und ganz rücksichtslos und egoistisch zu vertreten.'

Hier was de man aan het woord die door de VNV-leiders, zowel Staf De Clercq als Hendrik Elias, jarenlang de belichaming geweest was van de garantie voor de collaboratiepolitiek.

Heinrich Himmler sprak over het VNV. Zijn opvattingen vertolkten de mening van Hitler. Er bestond inzake *Germanische Arbeit* geen fundamenteel verschil tussen de opvattingen van de *Führer* en de door hem gevolmachtigde voor *Volkstumsfragen* in de Germaanse wereld[79].

'Der VNV (Vlämischer Nationalverband), von Staf De Clercq gegründet, jetzt unter Führung des Advokaten Elias stehend, verfolge letztlich immer wieder den 'großdietschen Gedanken', d.h. den Gedanken eines vom Großdeutschen Reich unabhängigen, souveränen Staates der Niederdeutschen im niederländisch-flämischen Raum mit etwa 15 Mill. Einwohnern. Dieser dem Vorbilde der Schweiz nachgeahmte Gedanke sei das Gegenteil der im großdeutschen Interesse liegenden Lösung.'

Hierop kwam Hitler weer aan het woord. Hij merkte op dat een Grootnederlandse staat nog veel slechter was dan de vroegere toestand van de twee koninkrijken.

Himmler kenschetste dan de 'unseren Interessen gerecht werdende Einstellung der DeVlag'. De organisatie telde ca. 55.000 betrouwbare leden waarbij nog 5 à 6.000 leden van de Hitlerjeugd-Vlaanderen moesten worden gerekend. De DeVlag moest nu zo snel mogelijk de machtsbasis van het VNV vernietigen.

'Mit den von der DeVlag zur Verfügung gestellten Leuten müßten wir die Männer des VNV vornehmlich aus den Verwaltungsstellen allmählich verdrängen. Dann wäre allen erpresserischen Versuchen des VNV der Boden entzogen, der seine Forderungen gegenüber dem Militärbefehl häufig mit der Drohung durchgesetzt habe, er werde bei Nichterfüllung dieser Forderungen seine Leute aus der Verwaltung, besonders die Bürgermeister zurückziehen.'

Vlaanderen is het land, zo stelde Himmler nog, waar begonnen kon worden met het instellen van de militaire dienstplicht. Per jaar zou dat zo'n 40.000 soldaten opleveren. Dat het potentieel goede krachten waren gaf Himmler aan door de opmerking dat 'die Flämische Legion' uitstekend gevochten had.

Ten slotte sprak Himmler nog even over Degrelle. De Rex-leider werd in al zijn wispelturigheid bruikbaar geacht net zoals de these dat de Walen Germanen zouden zijn. Dat leverde Himmler alvast 30.000 Waalse dienstplichtigen op voor zijn *Waffen-SS*.

De toekomst voor het VNV in de Rijksgouw Vlaanderen zag er dus niet rooskleurig uit. De zo lang nagestreefde totalitaire macht werd met één pennetrek toegeschoven naar de DeVlag/SS. De jonge militanten van het VNV zouden samen met de andere jonge Vlaamse mannen als dienstplichtigen Duitslands grenzen moeten verdedigen. Het VNV had het pleit over de hele lijn verloren.

De man die het VNV zovele jaren het hand boven het hoofd had gehouden kwam echter als halve overwinnaar uit de strijd. Reeder werd namelijk door Grohé gevraagd als tweede man. Hij aanvaardde op voorwaarde dat er niet zou worden afgeweken van de tot dan toe gevoerde politiek Grohé was dus evenmin bereid Himmler vrij spel te geven. Betekende dit dat er voor het VNV toch nog enige kans bestond om

zijn positie te handhaven? Elias getuigde dat hij zich tot Reeder wendde toen tot zijn grote verrassing de installatie van een Burgerlijk Bestuur werd aangekondigd. Elias wilde de precieze draagwijdte van deze beslissing vernemen[80]. Reeder verklaarde het zelf niet te weten. Hij zei dat hij bij Grohé was ontboden en dat hij daar meer hoopte te vernemen. 'Aan mijn houding zal u zien wat er veranderd is', vertrouwde hij de VNV-leider toe. 'Als ik blijf, is dat een teken dat er niets wordt veranderd.

Ik ben vast besloten mijn medewerking te weigeren indien het de bedoeling is een nieuwe politiek te voeren.' Volgens Elias betekende dit dat de DeVlag/SS geen kans zou krijgen. Was Elias hier niet te optimistisch? Reeder had met succes de politieke machtsuitbreiding van Himmler verhinderd door als voorwaarde voor zijn medewerking te stellen dat de HSSPF die samen met de installatie van een Burgerlijk Bestuur aantrad, alleen politiële en geen politieke bevoegdheid zou krijgen. Kon en wilde Reeder ook met zijn oude bondgenoot nog mee marcheren nu Hitler zich duidelijk had uitgesproken over het politieke lot van België? Volgens Albert De Jonghe was dat uitgesloten. Een pro-VNV-politiek maakte geen enkele kans meer. Grohé zou in Vlaanderen met de DeVlag scheepgaan. De besprekingen van 12 juli 1944 waar Hitler stilzwijgend Himmlers keuze voor die partij had goedgekeurd, lieten hem geen andere keuze[81]. Men kan zich overigens afvragen of het VNV nu niet verplicht was zichzelf uit te schakelen. In Salzburg had Elias een plechtige erkenning van het Vlaamse volk gevraagd. Hitler had met zijn beslissing op 12 juli 1944 duidelijk te kennen gegeven dat voor hem Vlamingen Duitsers waren.

Over de concrete politiek van Joseph Grohé is niet zoveel bekend. De Rijkscommissaris kreeg nauwelijks de tijd om enige politiek te ontwikkelen. Elias getuigde dat hij nog twee politieke gesprekken had gevoerd met de Rijkscommissaris. In een eerste gesprek vroeg Grohé hem of het VNV bereid was kandidaten te leveren voor enkele nieuw aan te stellen secretarissen-generaal. Elias zou hebben geantwoord dat hij alleen zou meewerken als zijn eisen van Salzburg werden ingewilligd. Grohé zou daarop hebben geantwoord dat dit buiten zijn bevoegdheid viel. Een tweede gesprek ging opnieuw over het aan- en afstellen van secretarissen-generaal. Elias zou opnieuw zijn medewerking hebben geweigerd[82].

Eindnoten:

24 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, pp. 99-100.

25 Na augustus 1943 stortte de werving ineen. Dat blijkt ook uit de cijfers in Eggert Reeders activiteitsverslagen. Waar 1.157 Vlamingen zich in 1943 meldden voor het Vlaamse Legioen en de *Waffen-SS* meldden er zich nauwelijks nog 150 tijdens het laatste trimester: GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 747. Zie ook B. De Wever, *Oostfronters* [...], p. 148.

26 Cf. infra, p. 609.

27 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, pp. 103-104; Id., Kanttekeningen [...], deel 2, pp. 359-360.

28 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

29 BAK, NS 19 (neu) 919. Telex van Otto Ohlendorf aan Ernst Kaltenbrunner, 26 oktober 1943. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, p. 106.

30 E. Knoebel, *Racial illusion* [...], pp. 150-151.

31 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, pp. 109-110. Emmendörfer had een functie in de genationaliseerde metaalnijverheid. Eind 1943 wordt hij van Praag overgeplaatst naar Luxemburg.

32 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Verslag van Heinrich Emmendörfer over zijn gesprek met Hendrik Elias op 26 november 1943.

33 BAK, NS 19 (neu), 1565. Verslag van Richard Jungclaus over een gesprek met Hendrik Elias op 8 december 1943.

34 Elias' versie vindt men in het artikel van Frans Van der Elst over de VNV-leider: Dr. Elias [...], pp. 92-93. Ze werd bekritiseerd door Albert De Jonghe o.m. omdat Van der Elst (en dus Elias) de versie van Jungclaus negeerden, hoewel ze diens verslag kenden: Kanttekeningen [...], pp. 362-366. Tevens A. De Jonghe, Bijdragen [...], pp. 106-109.
35 Gunzer was niet aan zijn proefstuk. Hierboven zagen we al hoe hij begin 1941 bemiddelde om een gesprek tussen Heinrich Himmler en Staf De Clercq te regelen. Cf. supra, p. 383.
36 E. Knoebel, pp. 151-152. Knoebel schreef, het verslag van Jungclaus parafraserend, dat Elias 'sent VNV emissaries'.
37 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
38 BAK, NS 19 (neu), 1565. Brief van Hendrik Elias aan Heinrich Himmler, 15 december 1943. Elias nam de brief integraal op in zijn naoorlogse studie: H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
39 Frans Van der Elst, die de brief van Elias beslist kende, beperkte zich ertoe in zijn artikel te vermelden dat Elias een 'tegemoetkomende' brief schreef: Dr. Elias [...], p. 93.
40 Over de voorbereidende gesprekken zie ook: A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, pp. 123-125 en Id., Kanttekeningen [...], deel 2, pp. 378-380.
41 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 740. In werkelijkheid liep het verslag tot februari 1944.
42 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
43 KA, Dossier Jef Van de Wiele, Bundel II, Verhoor van Jef Van de Wiele, 1 juni 1946.
44 B. De Wever, *Hendrik Elias* [...], p. 331.
45 *Verschaeviana*, Colloquiumnummer 'Cyriel Verschaeve en de Tweede Wereldoorlog', 1987, artikelen van R. De Deygere, R. Vanlandschoot en B. De Wever.
46 Cf. infra, p. 566.
47 Tot die vaststelling kwam A. De Jonghe al toen hij de kwestie uitgebreid behandelde: De strijd [...], deel 4, pp. 126-130.
48 Dit verklaarde Deckmijn in 1979 aan Albert De Jonghe: De strijd [...], deel 4, p. 128.
49 Cyriel Verschaeve-Archief, Brugge. Briefwisseling Cyriel Verschaeve. Brief van Cyriel Verschaeve aan *SS-Oberscharführer* Eggert, 6 februari 1944. Eggert maakte deel uit van de afdeling *Volkstum* van de *Dienststelle Sipo/SD* in Brussel.
50 Beiden werden naar aanleiding van hun proces daarover verhoord. Van de Wiele bevestigde grotendeels de getuigenis van Elias: KA, Dossier Jef Van de Wiele. Verhoor van Jef Van de Wiele, 1 juni 1946; KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I, Verhoor van Hendrik Elias, 27 juli 1946 en 26 februari 1947. Elias bracht het gesprek natuurlijk ook ter sprake in zijn naoorlogse geschriften: H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Voorts is er een niet-gedateerde nota van Elias, getiteld 'Onderhandelingen met de SS': Documenten Frans Van der Elst. Ten slotte is er een notitie van een onbekend gebleven NSJV'er over een redevoering van Elias voor het VNV-kader van het arrondissement Gent-Eeklo, 16 april 1944. De VNV-leider sprak er over zijn ontmoeting met Himmler: ADVN, Documenten Jaak De Mylle. Al deze stukken, met uitzondering van Elias' studie, waren bekend aan Albert De Jonghe. De Jonghe heeft bovendien nog de gelegenheid gehad Elias te ondervragen over het onderwerp. Zijn bevindingen blijven onbetwist geldig: Kanttekeningen [...], deel 2, pp. 381-396; De strijd [...], deel 4, pp. 130-137.
51 In de redevoering voor het VNV-kader van het arrondissement Gent-Eeklo luidde de eis ietwat anders: 'De erkenning door de hoogste Duitse instanties van onze volkse, Dietse opvatting (als inhoud van onze beweging) die onze volkse Dietse toekomst waarborgt. Daarom moet er geen grens verdwijnen.'
52 Het is niet onmogelijk dat Elias de vierde eis misschien later in het gesprek ter sprake bracht. Het betoog van Jef Van de Wiele handelde immers voornamelijk over de modaliteiten van de totstandkoming van het Grootgermaanse Rijk.
53 B. De Wever, *Oostfronters* [...], p. 121.
54 A. De Jonghe, Kanttekeningen [...], deel 2, pp. 392-396.
55 Canaris stelde de lijst op tijdens de instructie van zijn proces: A. De Jonghe, Kanttekeningen [...], deel 2, p. 392.
56 *Volk en Staat*, 2 maart 1944.
57 GRMA, Roll 106. TB nr. 27, maart 1944, 909.
58 ADVN, Documenten Jaak De Mylle. Verslag over de redevoering van Hendrik Elias, Gent, 16 april 1944.
59 J. Culot, Het gebruik van Belgische arbeidskrachten [...], in: *Bijdragen*, 1, 1970, p. 61.

60 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, p. 151.
61 GRMA, Roll 106, TB nr. 27, maart 1944, 910-911. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, p. 152.
62 Cf. infra, p. 611.
63 *Leiding*, juli 1944.
64 *Volk en Staat*, 17 augustus 1944. Redevoering van Hendrik Elias, Antwerpen, 14 augustus 1944.
65 *Geest en Daad*, 2de reeks nr. 1, juni 1944, p. 1.
66 NSGWO II, Serie MS, nr. 15, 'Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 1 augustus 1944.
67 GRMA, Roll 106. TB nr. 27, maart 1944. 909.
68 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, pp. 145-146. De Jonghe steunt op enkele bewaard gebleven notulen van vergaderingen van de DeVlag.
69 BAK, NS 19 (neu), 2140. Brief van Cyriel Verschaeve aan Jef Van de Wiele, 10 maart 1944. De brief werd uitgegeven en besproken door Willem C.M. Meyers, *De politieke houding van Verschaeve tijdens het laatste oorlogsjaar* [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1984, pp. 202-204. Zie ook A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, pp. 146-148.
70 BAK, NS 19 (neu), 2149. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 23 maart 1944.
71 B. De Wever, *Verschaeve en het Oostfront* [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1987. pp. 144-145.
72 *De SS-Man*, 29 april 1944.
73 *De Nationaalsocialist*, 6 mei 1944.
74 D. Vanhees, *De Nationaal-Socialist* [...], p. 116.
75 GRMA, Roll 106. TB nr. 29, mei 1944, 1052.
76 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 708.
77 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, p. 122.
78 Document becommentarieerd uitgegeven door A. De Jonghe, De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk [...], in: *Bijdragen*, 1, 1970, pp. 69-132.
79 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, p. 157.
80 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Elias moet Reeder op 13 juli 1944 ontmoet hebben. De besprekingen over de installatie van het Burgerlijk Bestuur hadden de 12de plaats, de 13de ondertekende Hitler het decreet en de 14de overlegde Reeder al met Grohé.
81 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 4, p. 181 en 186.
82 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

8.3 De 'derde hypothese' en de militaire slagkracht van het VNV

8.3.1 Een geheime politiek van Hendrik Elias?

Na de gesprekken van Salzburg moest Hendrik Elias zich de prangende vraag stellen hoe het nu verder moest met het VNV. Na de oorlog schreef hij dat hij na zijn terugkeer uit Salzburg de beslissing had genomen de collaboratiepolitiek stop te zetten. De vraag was hoe en wanneer. Daarover voerde hij onmiddellijk besprekingen met een aantal vooraanstaande en gezaghebbende VNV'ers. Hun namen kan men niet achterhalen met uitzondering van één: Wies Moens. Hij zou de enige zijn geweest die van mening was dat het VNV best zou worden ontbonden. Alle anderen waren het erover eens dat het VNV de strijd tegen elke annexatiepolitiek moest voortzetten. Elias blijft bijzonder vaag. Wilde hij aanvankelijk 'afbreken' in de zin van 'uit de collaboratie stappen'? Gaf hij dat idee op omdat zijn gespreksgenoten een andere mening waren toegedaan? Hoe dan ook, de VNV-leider besloot zijn beweging in de collaboratie te houden.

Na de oorlog motiveerde hij dat besluit met de volgende argumenten. Elias geloofde niet meer in de 'volledige overwinning' van Duitsland en meende bijgevolg dat een annexatie van België bij Duitsland niet meer tot de mogelijkheden behoorde. Een totale verplettering van Duitsland achtte hij evenwel uitgesloten. Hij geloofde wel in de mogelijkheid van een ommekeer in Duitsland. Elias besefte bovendien dat

duizenden VNV'ers zo diep bij de collaboratie betrokken waren dat een terugkeer voor hen niet meer mogelijk was. Vele onder hen zouden bij een ontbinding van het VNV naar de DeVlag/SS overstappen en deze organisatie een schijn van een nationale dimensie geven. Ten slotte, schreef Elias, was er geen enkel aanknopingspunt om rechtsomkeert te maken. Er was geen enkele macht buiten Duitsland

waarmee het VNV besprekingen kon voeren. Hij was overigens niet bereid tegen Duitsland in het verzet te gaan, hooguit zich uit de strijd terug te trekken en zich gedeisd te houden. De VNV-leider bleef ervan overtuigd dat een nederlaag van Duitsland een catastrofe voor het VNV en voor heel Europa zou betekenen[83].

Tot zover de legitimering die Elias, na de oorlog, gaf van zijn politiek. Ze moet kritisch worden onderzocht. Centraal daarbij staat het onderzoek naar de zgn. ‘derde hypothese’, in feite het sluitstuk van Elias' politiek, of althans de legitimering ervan. De betekenis van de ‘derde hypothese’ blijkt al uit de hierboven genoemde uitgangspunten: Elias geloofde niet meer in de volledige overwinning van Duitsland en evenmin in de totale nederlaag. De derde mogelijkheid was een compromisvrede waarbij het VNV in België een rol kon spelen. Dát zou het uitgangspunt van de VNV-leider zijn geweest. Elias stond zeker niet alleen met zijn geloof in een ‘derde hypothese’. Het scenario van een compromisvrede in het Westen werd in diverse kringen besproken en mogelijk geacht.

Het is belangrijk dat Elias beweerde in het kader van de ‘derde hypothese’ een geheime strategie te hebben ontwikkeld. Secretaris-generaal Gerard Romsee speelde daarbij een sleutelrol.

‘Ik heb vanaf [midden 1943] zeer dikwijls overleg gepleegd met Gerard Romsee over de te volgen politiek. [...] Ik was overtuigd dat Romsee in zijn departement een zeer bewuste politiek voerde met het oog op de verdere toekomst en dat hij daarbij steunpunten had die wij niet kenden en betrekkingen waarover hij nooit sprak. In onderling overleg is daaruit een nieuwe politiek gegroeid die voor de gewone man niet zichtbaar is geweest, maar die nochtans in de eerste plaats bepaald werd door een nieuwe hypothese: deze van een patsituatie [...] waarin Duitsland zou gedwongen geweest zijn het Westen te ontruimen zonder dat dit bezet werd door de geallieerden en waardoor een machtsledige ruimte in ons land zou ontstaan zijn die moest gevuld worden. Het was de derde hypothese: het VNV moest zijn macht behouden om, in conjunctie met de krachten waarover Romsee en zijn bondgenoten beschikten, de macht te veroveren in de machtsledige ruimte en er de vestiging van een linkse macht te beletten.’[84]

Men kan al onmiddellijk de vraag stellen waarom Elias in Salzburg zijn ontslag en de ontbinding van het VNV had aangeboden. Golden toen de hierboven genoemde argumenten niet? Zou Elias niet in stilte hebben gehoopt dat de *Reichsführer-SS* op zijn aanbod zou ingaan. Zo was er misschien nog wel een weg terug voor het VNV. Het VNV, openlijk onderdrukt door de SS, kon in de ogen van de VNV-leider misschien nog aanknopingspunten vinden bij een Duitsvijandige bevolking. Het VNV was inmiddels een felgehate partij geworden. In sommige delen van het land waren VNV'ers levende schietschijven geworden van het gewapende verzet. De dynamiek van deze geweldspiraal kan moeilijk worden onderschat en heeft zeker invloed gehad op de politiek van het VNV.

Merkwaardig is dat Elias toegaf dat hij over een essentieel onderdeel van de derde hypothese geen enkele informatie bezat. Hij bekende dat hij niet wist tot op welk tijdstip Gerard Romsee nog kon rekenen op zijn ‘bondgenoten’. Maar dat men in die kringen zeer lang op Romsee en het VNV heeft gerekend, daar was Elias 100% zeker van. Vanwaar die stellige overtuiging? Elias laat er niets over los. Er kan weinig twijfel over bestaan dat de zgn. bondgenoten van Romsee gezocht moeten worden

in de kringen uit de omgeving van koning Leopold III. Ze stonden een sterk en van Duitsland en van de geallieerden onafhankelijk regime voor rondom koning Leopold.

Men kan al bij voorbaat besluiten dat Elias' derde hypothese op pure speculaties was gebouwd.

Over de militaire ontwikkelingen moest de VNV-leider noodgedwongen koffiedik kijken. Niettemin kon hij zich ernstige vragen stellen over de realiteitswaarde van de ‘machts-

ledige ruimte'. Kon Elias zich voorstellen dat na het terugtrekken van de Duitse troepen de geallieerden en de ermee verbonden Belgische regering getolereerd zouden hebben dat in België een regime wordt gevestigd waarin het VNV een rol te spelen kreeg? Geloofde Elias dat de 'bondgenoten' van Romsee het VNV in zo'n rol zouden gedogen? Zou het koningsgezinde verzet zomaar in de armen van zijn gehate vijand vallen? Allemaal vragen waar Elias stilzwijgend aan voorbijgaat. Mogelijk kan zijn antwoord gezocht worden in de opvatting dat het VNV die rol zelf zou afdwingen. 'Ons doel was', schreef hij, 'zó sterk worden dat wij ook in de nederlaag nog een macht zouden blijven en dus alles inzetten voor die macht, zowel bij overwinning als bij nederlaag.'[85] Hierna wordt onderzocht hoe realistisch dit doel was.

In verband met de derde hypothese is het de vraag of het VNV getracht heeft contact te leggen met de Belgische regering in Londen. Vanuit de leiding werden dergelijke initiatieven niet genomen. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij ervan overtuigd was dat er voor het VNV geen 'weg terug' bestond. 'Het experiment van Jan Brans' had het bewezen, schreef hij. Elias doelde daarmee op de contacten die Jan Brans in Spanje had gelegd. Brans was in december 1943 een eerste keer naar Spanje gereisd om er voor *Volk en Staat* een reportage te maken. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om er contact te zoeken met wat hij als een vertegenwoordiger van de Belgische regering in Londen beschouwde. Merkwaardig is dat Brans daartoe geen mandaat had gekregen van de VNV-leiding. Hij handelde op eigen houtje[86]. Brans sprak er met de Antwerpse reder Pierre Grisar, een agent van de Belgische regering[87]. Brans vroeg naar de voorwaarden van de Belgische regering om tot onderhandeling te komen met het VNV. Als antwoord zou hij hebben gekregen: de ontbinding van het VNV, de terugtrekking van het Vlaams Legioen, een publieke verklaring over de beweegredenen van de voornoemde beslissingen, het aanvaarden van de stelling dat het Vlaamse volk zich kon ontplooien binnen de Belgische staat en ten slotte de aanvaarding van een Belgisch verbond met het Britse Gemenebest. In ruil daarvoor zou de Belgische regering een zachte repressie garanderen[88]. Brans beweerde dat hij na zijn terugkeer uit Spanje de resultaten van zijn gesprekken voorlegde aan Gerard Romsee en Hendrik Elias. In zijn naoorlogse geschriften getuigde Elias alleen dat Brans hem rapporteerde over zijn pogingen de Belgische regering voor te lichten over het verschil tussen het VNV en de DeVlag/SS, in de hoop daardoor de uitzendingen van Radio België te kunnen beïnvloeden. In april 1944 vertrok Jan Brans een tweede maal naar Spanje. Opnieuw wijkt zijn getuigenis hierover af van die van Elias. Brans zei dat hij de tweede reis volledig op eigen initiatief plande. In België werd de aarde hem te warm onder de voeten. Brans zou zich van twee kanten bedreigd hebben gevoeld, door het verzet en door de SS. Hij vertrok zonder medeweten van Elias. Elias daarentegen beweerde dat Brans hem zijn vertrek kwam melden en de toelating vroeg om verder te onderhandelen met de Belgische regering. Elias gaf hem als opdracht een juist beeld te geven van de collaboratiepolitiek van het VNV, maar ook niets meer dan dat[89]. Jan Brans heeft volgens eigen zeggen in Spanje geen contacten meer gehad met Pierre Grisar of met andere mogelijke vertegenwoordigers. Hij heeft er zijn verblijf gerekt totdat hij, wegens geldgebrek, verplicht was terug te keren. Precies toen hij die beslissing nam gebeurde de landing in Normandië zodat een terugkeer onmogelijk werd[90]. De vaandelvlucht werd hem door *Volk en Staat* zwaar

aangerekend. In het laatst verschenen nummer van de krant verscheen het bericht dat Brans was ontslagen.

Wat kan men uit dit verhaal vol tegenspraken besluiten? Klaarblijkelijk heeft de hoofdredacteur grotendeels op eigen gezag gehandeld en meteen een gelegenheid gevonden om de dans te ontspringen. Voor de geschiedenis van het VNV heeft zijn demarche in Spanje weinig betekenis. Niets wijst erop dat er enige toenadering plaatsvond tussen het VNV en de Belgische regering. Elias schreef dat hij genoeg realiteitszin had om te beseffen dat de pogingen van Brans bij voorbaat mislukt waren.

Toonde Elias dezelfde realiteitszin ten aanzien van de strategie van de derde hypothese? Bracht de precaire situatie de doorgaans nuchtere Elias tot speculaties die een uitweg boden? Moet de derde hypothese in die optiek worden beschouwd of was het een a posteriori constructie die het voortzetten van de collaboratie kon legitimeren? Deze vraag is bijzonder moeilijk te beantwoorden. Behalve Elias zelf is er niemand om het bestaan van de derde hypothese als strategie van de VNV-leider te bevestigen. Elias getuigde dat hij zijn politiek in het grootste geheim had ontwikkeld. ‘Slechts twee of drie personen’ waren ervan op de hoogte schreef hij[91]. Elias had er zelfs zijn nauwste medewerkers niet over ingelicht. Hij was immers beducht voor de diensten van de SD die om alles en iedereen een web hadden gesponnen. Twee of drie personen? Kon Elias zich voor een zo'n belangrijke zaak heus niet meer herinneren of hij twee dan wel drie personen in vertrouwen had genomen? En waarom verzweeg hij de namen van de ingewijden? Vanzelfsprekend was Romsee op de hoogte. Wie was (waren) de andere(n)? Mogelijk was Reimond Speleers op de hoogte. Van dit lid van de Raad van Leiding getuigde Elias dat het zijn vertrouwde raadsman was met wie hij elk belangrijk vraagstuk uitvoerig besprak[92]. Van Speleers zijn geen getuigenissen bekend waarin hij gesprekken met Elias over de derde hypothese bevestigde. De adjunct-algemeen secretaris van het VNV, Piet Wyndaele, beweerde na de oorlog dat ook hij op de hoogte was van Elias' geheime strategie[93].

Gerard Romsee legde schaarse en tegenstrijdige getuigenissen af over de derde hypothese. Hoewel tijdens zijn proces zijn relatie met koning Leopold III niet onbesproken bleef, heeft Romsee steeds geweigerd daarover verklaringen af te leggen. In een verdedigingsschrift voorgedragen tijdens zijn proces stelde hij[94]:

‘[Ik heb] staatsmanszin genoeg om af te zien van verdedigingsmiddelen die voor mij van groot gewicht zijn maar wier gebruik in de huidige omstandigheden zouden schadelijk zijn voor het landsbelang.’

Men zou dus kunnen opperen dat Romsee opzettelijk heeft gezwegen over de derde hypothese. In dat stilzwijgen heeft hij volhard tot aan zijn dood. Naar aanleiding van een artikel van Frans Van der Elst over de politiek van Hendrik Elias, waarin de getuigenis van Elias over de derde hypothese ter sprake komt, vroeg Albert De Jonghe aan Romsee om een verduidelijking. Romsee antwoordde slechts dat Van der Elst (in feite de spreekbuis van Elias) van de derde hypothese veel méér had gemaakt dan ze in werkelijkheid voorstelde[95]. Van der Elst was de verdediger van Romsee geweest. Van der Elst verklaarde dat Romsee tegenover hem niet was afgeweken van zijn stelregel het absolute stilzwijgen te bewaren over zijn relaties met Laken[96]. Aan Arthur de Bruyne die schreef over Elias en de derde hypothese, n.a.v. het verschijnen van het artikel van Frans Van der Elst, verklaarde Romsee dat hij met Elias nooit over de derde hypothese had gesproken[97]. Zijn antwoord aan De Bruyne ontkende de versie-Elias, terwijl zijn antwoord aan De Jonghe de getuigenis van Elias slechts relativeerde.

Over het stilzwijgen van Romsee werd na de oorlog veel gespeculeerd[98]. In kringen van oud-collaborateurs uit het VNV werd het aangegrepen om een geheimzinnig waas te leggen over het voortzetten van de collaboratie tot het bittere einde[99].

Elias getuigde dat hij wekelijks met Romsee de toestand evalueerde. Tijdens die vele gesprekken informeerde Elias naar wat Romsee dacht over de strategie van het

hof. Romsee zou hem hebben verklaard dat de koning de oorlog met Duitsland als beëindigd beschouwde. Voor hem was de Londense regering onwettig. Bijgevolg vormden de secretarissen-generaal het hoogste staatsgezag. Ze hadden ervoor te zorgen dat de ordehandhaving in Belgische handen bleef. Er moest worden opgetreden tegen elke vorm van ordeverstoring, ook tegen het verzet.

De 'bondgenoten' van Romsee moeten dus gezocht worden bij de Belgische ordemach-

ten. Men denkt hierbij in de eerste plaats aan de Belgische rijkswacht onder leiding van Emiel Van Coppenolle. Legerkolonel Van Coppenolle verbleef in het krijgsgevangenkamp van Luckenwalde waar hij lid was van de Luitenant De Winde-Kring. In oktober 1941 nam hij op vraag van Romsee in het ministerie van Binnenlandse Zaken de leiding van de Algemene Rijkspolitie. In februari 1943 werd hij korpscommandant van de rijkswacht. Van Coppenolle getuigde na de oorlog dat hij zijn functies alleen aanvaardde omdat hij van Romsee de verzekering had gekregen dat de koning ermee instemde. Voorts verklaarde hij dat Romsee gealludeerd had op de mogelijkheid van een compromisvrede waarbij de handhaving van de orde van het hoogste belang zou zijn. Van Coppenolle verwees naar de onrustbarende stijging van de 'criminaliteit', inzonderheid het 'gewapend banditisme'[100]. Daaronder begreep hij ook het gewapende verzet. Van Coppenolle en Romsee tekenden gezamenlijk verantwoordelijk voor een hervorming van het Belgische politionele apparaat. Ze beoogden een centralisering en een uitbreiding. Hun personeelspolitiek was erop gericht Nieuwe Orde-gezinde rijkswachters aan te werven. De nieuwe rijkswachters werden geïntegreerd in de zgn. 'Eskadrons S' die werden ingezet tegen de sluikhandel. De 'Eskadrons S' werden naar het eind van de bezetting toe meer en meer onttrokken aan hun oorspronkelijke opdracht en ingezet tegen 'terrorisme en banditisme'[101].

De poging om de rijkswacht om te smeden tot een 'betrouwbaar' instrument slaagde maar gedeeltelijk. Begin 1943 schreef Eggert Reeder in zijn activiteitsverslagen dat de rijkswacht 'zu einem großen Teil politisch nicht als zuverlässig betrachtet werden kann'. De aanstelling van Van Coppenolle moest een 'personelle Erneuerung' mogelijk maken[102]. Luidens een rapport van de SD zou Gerard Romsee midden 1944 kunnen rekenen op 30% van de rijkswacht. Romsee steunde daarvoor op informatie van Van Coppenolle[103]. De rest van de rijkswacht was 'onbetrouwbaar'.

Romsee en Van Coppenolle hebben ook getracht meer vat te krijgen op de gemeentelijke politie. De rekrutering en opleiding van politieagenten en -officieren werd gecentraliseerd in de schoot van de Algemene Rijkspolitie. Het gaf de gelegenheid een actieve personeelspolitiek te voeren. Het VNV van zijn kant zette zijn kaders aan om 'betrouwbare elementen' te zoeken die in aanmerking konden komen als politieagent[104]. De bedoeling daarvan werd niet verhuld. In december 1943 riep het VNV-kaderblad *Leiding* op om alle vacante plaatsen van veldwachters en politieagenten te bezetten: '[Wij zijn] niet meer gediend met een electorale politie naar oude trant, doch met een gedrilde en gedisciplineerde, met één die bestendig preventief het volk en de openbare mening opvoedt en volksgemeenschappelijk optreedt.'

De politiek van Romsee, Van Coppenolle en het VNV t.a.v. de gemeentelijke politiediensten heeft geen noemenswaardige sporen nagelaten[105].

Men kan zich dus afvragen of Romsee wel kon rekenen op zijn 'bondgenoten'. Had het VNV zelf iets in te brengen?

8.3.2 De VNV'ers in de militaire en paramilitaire formaties

Enkele documenten van de Dienst Verweer van het VNV bieden een interessant uitgangspunt met het oog op een oordeel over het militaire potentieel van het VNV.

Deze dienst werd geleid door Herman Verreydt, officier bij de Vlaamse Wacht en leider van de Luitenant De Winde-Kring. Verreydt stelde, in opdracht van Staf De Clercq, op 18 september 1942 onderrichtingen op voor de 'organisatie van het verweer in de arrondissementen'[106]. Het kwam erop aan, schreef Verreydt, dat het VNV moest kunnen steunen op een 'verweerapparaat' dat in staat was de openbare macht uit te oefenen. Het moest klaarstaan om een ernstige versto-

ring van de orde te onderdrukken. Het rapport bestond grotendeels uit een theoretische uiteenzetting over de wijze waarop efficiënt kon worden opgetreden in geval van oproer. Betekenisvol daarbij is dat Verreydt al rekening hield met een gezamenlijk optreden van de rijkswacht met de Vlaamse Wacht en met de gewapende VNV-formaties. In een tweede rapport, opgesteld in de loop van 1943, werkte Verreydt zijn plannen verder uit[107]. Hij ging ervan uit dat de Belgische ordediensten voor het grootste deel onbetrouwbaar waren omdat ze de 'oude garde' vertegenwoordigden. De nieuw aangeworven rijkswachters waren ten dele wel bruikbaar op voorwaarde dat ze gescheiden werden van de 'oudegardisten' en begeleid door volledig betrouwbare officieren. Wat het laatste punt betrof betreurde Verreydt dat kolonel Van Coppenolle niet steeds de aanwijzingen van de leider van de Luitenant De Winde-Kring (van Verreydt zelf dus) had opgevolgd. Verreydt was voorts van mening dat de poging tot hervorming van de bestaande oproerpolitie een te lange en te onzekere weg was om resultaat te bereiken. Daarom moest worden geopteerd voor de vorming van een nieuwe oproerpolitie.

De nieuwe oproerpolitie die Verreydt voor ogen had zou bestaan uit de Vlaamse Wacht, de DM/ZB en de DM/WB, de VAVV, de Boerenwacht, het Vlaams Legioen, de Vlaamse NSKK'ers en de nieuwe rijkswachteenheden. Samen ongeveer 25.000 manschappen. Essentieel was de gecoördineerde militaire opleiding en vooral de begeleiding door betrouwbare officieren. Voor dit laatste moest een beroep worden gedaan op de Luitenant De Winde-Kring. 'De elementen door de Leider van deze kring aangeduid zullen bekwaam en betrouwbaar zijn.' Voorts kon de afdeling officieren van VOS worden ingeschakeld. Het geheel moest worden gecoördineerd door de leiding van het Verweer, m.a.w. door Herman Verreydt. In het scenario dat voorlag, speelde dus Verreydt zelf een hoofdrol.

Het is niet bekend welk gevolg de VNV-leiding gaf aan de plannen van Verreydt. Men kan in ieder geval vaststellen dat de concepten van Hendrik Elias ten aanzien van de derde hypothese in de richting wijzen van wat Verreydt op papier uitwerkte.

Hoe realistisch was het plan-Verreydt? Vooraf moet worden opgemerkt dat Verreydt zelf al vraagtekens plaatste bij de beschikbaarheid van sommige formaties. Het Vlaams Legioen zou waarschijnlijk niet tijdig vrijkomen, schreef hij. Het heeft weinig zin te speculeren over wat er met de Vlamingen in de *Waffen-SS* zou gebeurd zijn bij een vrede in het Westen. Men kan zich afvragen of ze überhaupt zouden worden vrijgelaten door de *Waffen-SS*. Zou de SS-leiding haar politieke plannen, waarin de vrijwilligers een essentiële rol speelden, zomaar opgeven en de vrijwilligers ter beschikking stellen van het VNV? Het is in dit verband interessant kennis te nemen van de reacties van Gottlob Berger. Hij waarschuwde herhaaldelijk voor het gevaar dat het VNV de beschikking zou krijgen over gewapende formaties. Op 25 juni 1943 alarmeerde hij Heinrich Himmler met de mededeling dat Hendrik Elias langzaam maar zeker een 'Privat-Armee' opbouwde. Hij wees op het bestaan van de Fabriekswacht (toen al omgevormd tot Vlaamse Wachtbrigade) en op het feit dat Elias al 'ein NSKK' zou hebben gevormd[108]. Op 11 oktober 1943 maakte Berger zich ten overstaan van Eggert Reeder boos omdat het VNV de rekrutering voor de *Waffen-SS* in de schoot van de Vlaamse Wacht zou boycotten. Dat paste in de opzet om van de Vlaamse Wacht een Vlaams-nationaal leger te maken, aldus Berger[109]. Zoals zo vaak was de informatie van Berger ongenuanceerd. In feite verwoordde hij veeleer de

wensen van het VNV dan de realiteit. In werkelijkheid was er een proces gaande waarbij de diverse Vlaamse paramilitaire formaties steeds meer onder de invloed van het Duitse leger kwamen, zodat de invloed van het VNV eigenlijk afnam.

8.3.2.1 *De Vlaamse Wacht*

Hierboven lazen we hoe het kader van de Vlaamse Wacht de bemoeienissen van de VNV-leiding niet bepaald apprecieerde. Toch groeide er onder invloed van de conflicten tussen het VNV en de DeVlag/SS een toenadering tussen de Vlaamse Wacht en het VNV. Op 1 juni 1943 werd een verbindingsstaf van de Vlaamse Wacht bij het Militaire Bestuur opgericht. Herman Verreydt maakte er deel van uit als verbindingsofficier met het VNV en VOS. Alleen de relaties met deze organisaties werden geïnstitutionaliseerd. De VNV-leiding maakte er geen geheim van hoe ze de rol van de Vlaamse Wacht opvatte. *Leiding* schreef in februari 1943 dat het VNV de Vlaamse Wacht zo sterk mogelijk wilde maken 'opdat op de dag waarop de nationaal-socialistische Beweging de macht in handen neemt, de Leider onmiddellijk [zou kunnen] beschikken over een orde dragend en orde scheppend organisme, dat de macht draagt, beschut en in stand houdt'. De invloed van de DeVlag/SS in de Vlaamse Wacht was beperkt, hoewel sommige officieren duidelijk in de richting van de DeVlag/SS opschoven. Herman Verreydt voerde als leider van de Luitenant De Winde-Kring een felle campagne tegen de DeVlag/SS. Gottlob Berger wees vooral naar hem als de man die de rekrutering voor de *Waffen-SS* in de schoot van de Vlaamse Wacht afremde[110]. Berger werd daarover geïnformeerd door Richard Jungclaus. Jungclaus meldde nog dat in de Vlaamse Wacht de SS-invloed op alle mogelijke manieren werd bestreden. Het overgrote deel was VNV-gezind en beschouwde de Vlaamse Wacht als de kern van een toekomstig Vlaams Leger. Het Militaire Bestuur zou hieraan zijn medewerking verlenen. Eggert Reeder reageerde tegen die aantijging in een rapport waarin hij erop wees dat de Vlaamse Wacht stevig in handen was van het Militaire Bestuur. De organisatie werd door Duitse diensten begeleid. Ze werden uitsluitend door die diensten bevolen, ook inzake de rekrutering en de bevordering van de officieren. Het Militaire Bestuur besliste waar en wanneer de Vlaamse Wacht werd ingezet. De formatie was nauwelijks gewapend. Dat de werving voor de *Waffen-SS* zou worden gehinderd, werd tegengesproken. Immers, tussen september 1942 en september 1943 zouden 300 Vlaamse Wachters zich hebben gemeld[111]. Hoewel Reeder hier zichzelf verdedigde, is zijn beschrijving veel realistischer dan het oordeel van Berger. De Vlaamse Wacht kon allerminst beschouwd worden als een gewapende partijgarde. Wishful thinking aan VNV-zijde kon daar weinig aan veranderen. Wellicht had Jungclaus gelijk waar hij stelt dat het overgrote deel van de manschappen in de Vlaamse Wacht sympatiseerde met het VNV. Dat betekende nog niet dat die partij de Vlaamse Wacht als een verlengstuk kon beschouwen. Hoe broos haar positie was bleek toen Herman Verreydt eind 1943 om een nog onbekende reden een bocht van 180° maakte. Hij trok de Luitenant De Winde-Kring terug uit het VNV wat als gevolg had dat heel wat officieren van de Vlaamse Wacht ontslag namen uit de partij. In zijn nieuwjaarstoespraak van 1944 tot de officieren van de Vlaamse Wacht wenste majoor Baumann, de Duitse officier die binnen het Militaire Bestuur verantwoordelijk was voor de Vlaamse Wacht, Verreydt geluk met de beslissing zijn partijpolitieke bindingen op te zeggen zodat hij nu beter de Grootgermaanse zaak kon dienen[112]. Een VNV'er in de Vlaamse Wacht meldde dat de Luitenant De Winde-Kring een vijandige atmosfeer tegen het VNV creëerde[113].

De VNV-leider zag zich verplicht zijn partijleden het advies te geven niet langer lid te blijven van de Kring. Toen in april 1944 een 'Dr. Reimond Tollenaere-Kring' voor onderofficieren van de Vlaamse Wacht werd opgericht, gebood de VNV-leider afzijdigheid. De naam van Tollenaere werd misbruikt, aldus Elias[114]. Men constateert dat bij het VNV, net zoals dat bij het Vlaams Legioen het geval was geweest, de instrumenten ontbraken om de politieke begeleiding van zijn leden te garanderen.

Integendeel, de VNV-leiding werkte de verankering van de Vlaamse Wacht in de Duitse

Wehrmacht in de hand. Door de dreigende invasie in het Westen werd een eventuele inzet van de Vlaamse Wacht in het vooruitzicht gesteld. Majoor Baumann richtte al begin 1944 een verzoek aan het OKH om de Vlaamse Wacht te beëdigen op de *Führer*. Vooraf werden zowel Jef Van de Wiele als Hendrik Elias gevraagd hun houding tegenover de eedaflegging te bepalen. Beiden betuigden hun instemming en waren bereid hun partijgenoten in de Vlaamse Wacht aan te zetten de eed te ondertekenen. Elias liet eind mei 1943 in een brief aan de Vlaamse Wachters weten dat hij hen aanraadde de eed te ondertekenen om de wapenbroederschap met hun Germaanse broeders te bevestigen[115].

Elias verklaarde na de oorlog dat hij de eedaflegging noodzakelijk achtte om te voorkomen dat de leden van de Vlaamse Wacht door de geallieerden beschouwd zouden worden als gewapende burgers[116]. Het is een merkwaardige uitleg, vooral als men voor ogen houdt dat Elias beweerde zijn strategie te richten naar een derde hypothese. Besefte hij dan niet dat de eedaflegging een beslissende stap was naar de inlijving van de Vlaamse Wacht in het Duitse leger? Na de eedaflegging veranderde het statuut van de manschappen van *Wehrmachtsgefolge* tot *Wehrmachtsangehörige*. Ze kregen het *feldgraue* uniform en waren onderhevig aan de Duitse krijgswetten. Heeft Elias zich afgevraagd wat het lot zou worden van de Vlaamse Wachters na een eventuele aftocht van de Duitse troepen? Er werd de vrijwilligers weliswaar verzekerd dat de eedaflegging niet inhield dat ze op vreemde fronten zouden worden ingezet. Had Elias al niet voldoende ervaring om het waarheidsgehalte te kennen van soortgelijke vage beloften die in dit geval niet eens schriftelijk werden toegezegd? De vrijwilligers waren wel vrij om de eed af te leggen. Volgens Eggert Reeder legden 1.687 of 73% van de Vlaamse Wachters de eed af. Hij signaleerde dat er grote verschillen bestonden tussen de verschillende eenheden. In Brugge zou slechts 30 à 50% de eed hebben afgelegd. Reeder weet dat o.m. aan de spanningen tussen het VNV en de DeVlag[117]. In werkelijkheid was er in de Vlaamse Wacht te Brugge een Grootnederlandse groep actief die zich verzette tegen de eedaflegging. Al in de loop van 1943 was een 'Dietse Aktie Kern' ontstaan die contacten onderhield met het Diets Eedverbond. Een van de drijvende krachten was Jaak De Mylle. Hij was lid van de leiding van de NSJV in West-Vlaanderen en had contacten met de dissidenten in de jeugdbeweging[118]. De Mylle was samen met drie andere Vlaamse Wachters al eind 1943 door het Duitse krijgsgerecht veroordeeld omdat hij weigerde een bevel op te volgen. De Mylle had als werfonderofficier de rekrutering voor de Vlaamse Wacht veeleer tegengewerkt dan bevorderd, zo luidde het vonnis[119]. Over de politieke achtergrond van het vergrijp werd niet gesproken.

Men constateert dat ook in de Vlaamse Wacht het verzet groeide. Evenmin als bij het Vlaams Legioen steunde de VNV-leiding dit verzet. VNV'ers die het wel deden werden afgestraft. Zo had de afdelingsleider van Aaigem veertien aldaar gelegerde Vlaamse Wachters gesteund in hun weigering de eed af te leggen. De man werd onmiddellijk tot de orde geroepen. Piet Wyndaele gaf de arrondissementsleider van Aalst de opdracht hem tot andere gedachten te brengen en na te gaan hoe het kwam dat deze afdelingsleider 'zo een verkeerde opvatting gekregen heeft'[120].

Men kan besluiten dat het VNV aan het einde van de bezetting de Vlaamse Wacht minder dan ooit in handen had. Door de omslag van de Luitenant De Winde-Kring verloor de partij haar greep op het officierenkorps. De Vlaamse Wacht werd bovendien

een onderdeel van het Duitse leger zodat de pretenties van het VNV wel erg onwezenlijk werden. De vrijwilligers die zich tegen deze ontwikkeling verzetten, vonden geen gehoor bij de partij, wel integendeel.

8.3.2.2 *De Vlaamse Wachtbrigade*

De ongerustheid van Gottlob Berger was gegronder ten aanzien van de Fabriekswacht. Boven lazen we hoe deze formatie met handen en voeten gebonden was aan het VNV. Deze toestand werd geformaliseerd toen op 15 januari 1943 de Fabriekswacht als Dietse Militie/Wachtbrigade (DM/WB) een onderdeel werd van de VNV-militie. Al op 30 november 1942 had de commandant-generaal van de militie, Joris Vansteenland, bij Hendrik Elias aangedrongen op deze regeling[121]. Vansteenland wenste dat de organisatie formeel onder zijn bevel kwam. Hij wenste ook de effectieve leiding op organisatorisch, disciplinair, politiek en militair niveau. In het protocol dat in januari werd afgesloten tussen Hendrik Elias en Christiaan Turcksin werd gestipuleerd dat de DM/WB rechtstreeks onder het bevel kwam van de leider van het VNV. De dagelijkse leiding werd gespreid over verschillende personen. Turcksin werd door Elias aangesteld als algemeen dienstoverste. Zijn bevoegdheden werden beperkt tot het administratieve domein. Turcksin moest naast zich een door de leider van het VNV aangestelde commandant dulden die de politieke en militaire leiding van de DM/WB had en die rechtstreeks ondergeschikt was aan Joris Vansteenland. Heerbanleider Bert Meuris werd in deze functie benoemd. Bij betwistingen besliste Elias die ook alle hogere officieren aanstelde. De DM/WB was een integraal deel van de VNV-militie. In het protocol werd vastgelegd dat de DM/WB tijdelijk ter beschikking werd gesteld van het *Luftgaukommando für Belgien und Nordfrankreich*. De formatie kon als het ware op elk moment weer voltijds ter beschikking worden gesteld van het VNV.

Turcksin zag met de hervorming een groot deel van zijn bevoegdheden verloren gaan. Hij sloeg al onmiddellijk terug. Toen Bert Meuris eind maart door ziekte zijn functie tijdelijk moest neerleggen, verkreeg Turcksin van Elias op 17 april 1943 dat hij commandant a.i. werd[122]. Turcksin herwon zo een flink stuk van zijn bevoegdheden. Hij zou nu trachten de bevoogding van het VNV van zich af te wentelen.

Turcksin werd daarbij geholpen door de ontwikkelingen op hoger niveau. Midden 1943 stelde Eggert Reeder een rapport op met een overzicht van de inzet van Belgen in het Duitse leger en in van het leger afhankelijke paramilitaire formaties[123]. Hij besliste bovendien een commissie in het leven te roepen die zou nagaan hoe de rekrutering kon worden opgedreven. Een van de voorgestelde maatregelen was de *Entpolitisierung* van de organisaties. Betekenisvol is dat ook een vertegenwoordiger van het *Luftgaukommando* deel uitmaakte van de commissie. Het *Luftgaukommando* was toen al begonnen met de hervorming van de DM/WB. Al in de eerste helft van mei 1943 werd een nieuw raamakkoord opgesteld dat leidde tot de omvorming van de DM/WB tot de Vlaamse Wachtbrigade. Zeer belangrijk daarbij was dat de vrijwilligers een nieuw statuut kregen. Waar ze totnogtoe strikt genomen burgers waren die door het Duitse leger werden betaald, waren het nu 'militarisierte Wehrmachtsgefolge', onderworpen aan de Duitse krijgswetten. Het contract bepaalde dat de vrijwilligers ter beschikking stonden van de leider van het VNV, voor zover hun dienstverplichtingen dit mogelijk maakten. De rollen waren a.h.w. omgekeerd. Het protocol van de DM/WB stipuleerde nog dat het VNV een formatie ter beschikking stelde van het *Luftgaukommando*. De leiding van de Vlaamse Wachtbrigade kwam in handen van een *Brigadeführer* die op alle terreinen bevoegd was. In principe werd de brigadeleider door Hendrik Elias benoemd. Spoedig zou blijken dat de VNV-leider

geen andere keuze had dan Christiaan Turcksin - die deze functie al van in den beginne waarnam - te handhaven. Het VNV kon nog een vinger in de pap houden doordat het verplichte lidmaatschap van het VNV gehandhaafd bleef. Joris Vansteenland werd door die hervormingen totaal buitenspel gezet. Hij protesteerde heftig[124] en zou er zelfs mee gedreigd hebben ontslag te geven als de hervormingen werden doorge-

voerd[125]. Hendrik Elias probeerde de schade te beperken door op 29 juni 1943 aan het *Luftgaukommando* Bert Meuris, Vansteenlands pion, voor te stellen als Brigadeleider[126]. Hij kreeg als antwoord dat er geen enkele reden bestond om Turcksin zijn functie te ontnemen[127]. Op 9 juli 1943 kroop Elias opnieuw in de pen om mee te delen dat Turcksin onaanvaardbaar was doordat hij herhaaldelijk het vertrouwen had geschonden[128]. Hij beschuldigde Turcksin zelfs van financiële chantage. Hij blokkeerde immers aan het VNV verschuldigde bedragen tot 'zekere moeilijkheden geregeld zijn'. 'Aan zo'n man', schreef Elias, 'kan ik onmogelijk een belangrijk deel van mijn militie [...] toevertrouwen.' Met zijn argumenten werd geen rekening gehouden. Elias schreef nog eens op 14 augustus 1943[129]. Hij koppelde nu het voortzetten van de werving aan de benoeming van Meuris. Dezelfde dag dat de VNV-leider het rekruteren voor de *Waffen-SS* staakte, o.m. omdat hij geen enkele zeggenschap meer had over de vrijwilligers in die formatie, moest hij een zwaarwegend dreigement aanwenden omdat nog een andere formatie aan zijn controle dreigde te ontsnappen. Elias beet in het zand over de hele lijn. Het *Luftgaukommando* liet weten dat Turcksin moest blijven. Hij gaf immers alle garanties inzake depolitisering, een wens die ook het Militaire Bestuur had uitgesproken[130].

Als klap op de vuurpijl moest Elias incasseren dat het lidmaatschap van het VNV niet langer een vereiste was om toe te treden tot de Vlaamse Wachtbrigade[131]. Elias besefte dat hij gerold was. In een bittere brief, 1 september 1943, aan het *Luftgaukommando* wees hij erop dat de meeste manschappen en officieren het nieuwe contract van de Vlaamse Wachtbrigade hadden ondertekend met de verzekering dat hun formatie zou blijven deel uitmaken van het VNV[132]. Alleen onder die voorwaarde had Elias zijn medewerking verleend en de manschappen aangezet het nieuwe contract te ondertekenen. Elias vergeleek zich met 'een zekere Moor die deed wat van hem werd verwacht en thans kan gaan...'.

In zijn naoorlogse geschriften liet Elias de omvorming van de DM/WB tot Vlaamse Wachtbrigade onbesproken. Ook toen het debâcle duidelijk werd, bleef de VNV-leiding ten opzichte van haar achterban doen alsof er niets was gebeurd. Hendrik Elias zinspeelde er onrechtstreeks heel even op in *Leiding*, september-oktober 1943. Hij schreef dat het VNV zich niet wenste te bezondigen aan de praktijk van ledenwerving onder brooddwang. Daarmee wierp hij een steen naar de DeVlag, waar zo'n praktijk gangbaar was. Het voorbeeld dat hij gaf was voor een ander adres bedoeld: 'Ik zou er niet van willen weten indien onze wervers door een toevallige vriendschap met een "Flugplatzkommandant" er moesten in slagen het brood afhankelijk te maken van een aansluiting bij onze Beweging.' De VNV-propaganda bleef de Vlaamse Wachtbrigade voorstellen als een onderdeel van het VNV en maar tijdelijk ter beschikking gesteld. In *Leiding* van januari 1944 verscheen wel de mededeling dat de Vlaamse Wachtbrigade als korps niet meer tot de DM/ZB behoorde. De DM/ZB'ers die er lid van waren, waren met 'onbepaald verlof'. De vrijwilligers hadden 'de plicht' lid te zijn van de DM/ZB. Zo werd versluierd dat in feite de verplichting niet meer bestond. Hetzelfde nummer van *Leiding* deelde mee dat een nieuwe wervingsactie werd ingezet. Het VNV bleef zich, ondanks alle dreigementen van Hendrik Elias aan het adres van het *Luftgaukommando*, inzetten voor de rekrutering, zij het passief.

Zelfs als de VNV-leiding het had gewild, kon ze nog weinig doen voor de vrijwilligers. De gewone wachters hadden zich voor een jaar geëngageerd. Voor de officieren was er helemaal geen weg terug. Ze moesten tekenen voor *Kriegsdauer*. Een tweehonderdtal vrijwilligers weigerden het nieuwe contract te ondertekenen. Toen midden 1944 de eenjarige contracten afliepen was de leegloop massaal[133].

De Vlaamse Wachtbrigade kan dus allerminst worden beschouwd als een militair machtsinstrument van het VNV. De omvorming van de DM/WB, waaraan de VNV-leiding haar medewerking had verleend, fnuikte de impact van de partij op de formatie en werkte de integratie van de Vlaamse Wachtbrigade in het Duitse leger verder in de hand.

8.3.2.3 *NSKK en OT*

Wat restte er het VNV nog buiten de wachtformaties? Gottlob Berger beweerde dat het VNV 'zijn' NSKK al bezat. Wellicht refereerde hij daarmee aan het bestaan van een Dietse Militie/Motorbrigade (DM/MB). We weten al dat dit een papieren organisatie was die alle VNV'ers in dienst van het NSKK omvatte. De DM/MB had geen enkele operationele betekenis. Er zijn geen sporen van spanningen tussen het VNV en het NSKK. De VNV'ers werden samen ingezet in homogene VNV-eenheden. De DeVlag had zijn eigen NSKK-eenheden. Vrijwilligers die door het VNV werden aangeworven moesten lid zijn van het VNV. De afdelingsleiders van het VNV werd bevolen iedereen die zich aanmeldde voor het NSKK en nog geen VNV-lid was, onmiddellijk een toetredingsformulier te laten invullen. De kandidaten moest op het hart worden gedrukt dat 'onze NSKK-mannen politieke soldaten zijn, lid niet enkel van de Beweging maar tevens van de Dietse Militie/Motorbrigade; dat zij als dusdanig aan de Leider Dr. H.J. Elias trouw en gehoorzaamheid betuigen en door Hem aan de "Führer" Adolf Hitler, waarop zij dan ook beëdigd worden'[134]. In deze praktijk lijkt geen verandering te zijn gekomen in juni 1943, na de initiatieven van Eggert Reeder. Hij voorzag nochtans in een *Entpolitisierung* van de partijpolitieke NSKK- eenheden[135]. Het VNV bleef zich sterk inspannen voor de werving. In 1944, toen het VNV met alle andere organisaties waarvoor het vrijwilligers had geleverd, te kampen had met politieke moeilijkheden, was het NSKK de enige formatie waarvoor de VNV-leiding nog actief rekruteerde. Op 14 maart 1944 was Hendrik Elias persoonlijk aanwezig op de afscheidsplechtigheid van een duizendtal Vlaamse NSKK'ers - waaronder ongetwijfeld heel wat partijgenoten - die naar het oostfront vertrokken. Het waren even zoveel VNV'ers die niet meer beschikbaar waren voor de partij. En hoewel Elias beweerde dat de relaties tussen het VNV en het NSKK steeds opperbest bleven, waren er geen overeenkomsten over een eventuele beschikbaarheid van de NSKK-eenheden die waren samengesteld uit vrijwilligers van het VNV.

Hetzelfde geldt voor de gewapende OT-formaties. In de loop van 1943 was een *OT-Schutzkorps* ontstaan dat een defensieve en politionele opdracht kreeg bij de OT-eenheden. Het aantal Vlaamse vrijwilligers was marginaal.

8.3.2.4 '*Hilfsfeldgendarmerie*'

Ten slotte moet hier de inzet van VNV'ers bij de *Hilfsfeldgendarmerie* worden belicht. In juni 1943 schreef Eggert Reeder dat toen 1.092 Belgen in dienst waren van de *Hilfsfeldgendarmerie* en dat daarvoor een beroep werd gedaan op 'zuverlässige Flamen und Wallonen', de Vlaamse SS, de DM/ZB, het VNV, VOS en Rex[136]. De onderhandelingen met het VNV over de opname van VNV'ers in de *Hilfsfeldgendarmerie* waren eigenlijk nog aan de gang. Het is niet onmogelijk dat hier en daar al VNV'ers op persoonlijke titel waren toegetreden, te meer omdat een engagement een vrijstelling voor tewerkstelling in Duitsland tot gevolg had. Midden 1943 begon het VNV in eigen rangen te rekruteren. In het arrondissement Antwerpen bijv. meldden zich begin juli de eerste vrijwilligers[137]. In augustus 1943 werd een mededeling van de arrondissementsleiding verspreid waarin de weerbare VNV'ers

werden opgeroepen zich te melden voor de *Hilfsfeldgendarmerie*[138]. De vrijwilligers moesten zich melden via het VNV-secretariaat. Ze ondertekenden een contract voor één jaar. Voor wie zich engageerde gold in principe de dienstplicht[139]. Er werd beklemtoond dat men alleen door de *Feldgendarmerie* kon worden ingezet na afspraak met de arrondissementsleiding. Het VNV wilde mee kunnen beslissen voor welke doeleinden de *Hilfsfeldgendarmen* werden ingezet. Elias getuigde na de oorlog dat de werving onder strikte voorwaarden gebeurde: geen militaire opdrach-

ten, geen opsporing van werkweigeraars en geen taken bij de controles op de sluikhandel[140]. Vaststaat dat de inschakeling bij de opsporing van werkweigeraars van in den beginne werd afgewezen. Eggert Reeder vermeldde dit verbod in een rapport voor Heinrich Himmler, 28 augustus 1943[141]. Even zeker is het dat deze voorwaarde door de *Feldgendarmerie* werd genegeerd. De inschakeling van VNV'ers in de *Hilfsfeldgendarmerie* gaf aanleiding tot ‘eindeloze moeilijkheden’ betoogde Elias na de oorlog[142]. Zo kwam er in het VNV scherp protest toen VNV'ers zich als hulptroepen inlieten met de opsporing van werkweigeraars[143]. De gouverneur van West-Vlaanderen, Michiel Bulckaert schreef aan Elias dat als de *Feldgendarmerie* dergelijke opdrachten uitvoerde, het VNV onmiddellijk zijn medewerking moest staken. ‘Het VNV mag niets gemeen hebben met die moordenaars,’ schreef Bulckaert. De Oostendse arrondissementsleider Valeer Devos weigerde aan de rekrutering mee te werken. Elias verklaarde na de oorlog dat hij op de *Kommandantur* van Brugge werd geroepen waar hem op de houding van Devos werd gewezen. De *Sicherheitsdienst* zou het aftreden van Devos hebben geëist omdat hij in het spergebied als een gevaar voor de veiligheid werd beschouwd. Elias weigerde hierop in te gaan[144]. Mogelijk heeft Elias wel geprotesteerd tegen de overtreding van de afspraken inzake de inschakeling van VNV'ers in de *Hilfsfeldgendarmerie*. Zijn houding tegenover de verplichte tewerkstelling zelf werd er niet door gewijzigd.

Wat was de motivatie voor de inschakeling van VNV'ers in de *Hilfsfeldgendarmerie*? Hendrik Elias plaatste ze binnen het kader van de derde hypothese. Het doel was ‘bij politieke en sociale woelingen de orde te handhaven en de persoon en het bezit der collaborateurs zonder onderscheid te verdedigen’. Die weg werd gekozen omdat voorstellen om de DM/ZB te bewapenen door de bezetter waren afgewezen, aldus Elias[145]. Er werd dan maar geopteerd voor de klassieke weg: de integratie van VNV'ers in een Duitse formatie. De DM/ZB creëerde opnieuw een apart onderdeel, nl. de Dietse Militie/Politie. Zo kon, op papier althans, deze inzet worden gezien als een rechtstreekse militaire versterking van het VNV[146].

Hoeveel VNV'ers er precies betrokken geraakten bij de *Hilfsfeldgendarmerie* is niet bekend. Zeker niet meer dan enkele honderden. In Antwerpen meldden zich zo'n tweehonderd vrijwilligers[147]. Ook in andere arrondissementen werden VNV'ers ingeschakeld, zij het op beperktere schaal. In de woelige provincie Limburg werden in het voorjaar van 1944 VNV'ers aangeworven. Ze werden samen met de Antwerpse vrijwilligers ingeschakeld tegen het verzet[148].

Men kan besluiten dat de militaire slagkracht van het VNV, een essentiële voorwaarde voor de derde hypothese, uiterst beperkt was. Er was geen enkele formatie waarin VNV'ers dienst deden waarop de partij kon rekenen om eventueel een gewapende strijd aan te gaan. Verderop zal blijken dat zelfs de DM/ZB daarvoor niet in aanmerking kwam. Hierna wordt nagegaan wat de slagkracht van het VNV in de praktijk betekende. De ‘burgeroorlog’ waarin de partij aan het einde van de bezetting betrokken geraakte, is hiervoor een valabele toetssteen.

Eindnoten:

83 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
84 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
85 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
86 Door Jan Brans zelfbevestigd: interview met Jan Brans door Frank Seberechts en auteur, 28 december 1984 en 27 december 1985. Maurice De Wilde suggereert op basis van zijn interviews met Brans dat de hoofdredacteur van *Volk en Staat* handelde met medeweten van Hendrik Elias en Gerard Romsee: *De Kollaboratie*, deel 1, p. 93.
87 Mededeling van Etienne Verhoeyen. Hij baseert zich op documenten van de Belgische Staatsveiligheid.
88 M. De Wilde, *De Kollaboratie*, deel 1, p. 93.
89 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Brans zei aan Maurice De Wilde dat Elias hem de opdracht had gegeven te laten weten dat het VNV de voorwaarden accepteerde en dat de partij een politiek van 'lusteloosheid' zou voeren en zou overgaan tot een geleidelijke ontbinding.
90 Interview met Jan Brans door Frank Seberechts en auteur, 27 december 1985.
91 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
92 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
93 Documenten Etienne Verhoeyen. Ontwerp van reactie van Piet Wyndaele op het artikel van Frans Van der Elst over Hendrik Elias als leider van het VNV, s.d.
94 Documenten Frans Van der Elst, G. Romsee, 'Mijn houding tijdens de bezetting', s.d.
95 A. De Jonghe, Kanttekeningen [...], deel 2, p. 398. Frans Van der Elst plaatst de politiek van Elias als leider sterk in het licht van de derde hypothese: Dr. Elias [...], pp. 96-97. Id. *Hendrik Jozef Elias*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 7, kolom 202.
96 Eigen verzameling documenten. F. Van der Elst, 'Gerard Romsee', [1990], onuitgegeven notitie.
97 A. De Jonghe, Kanttekeningen [...], deel 2, p. 398. A. de Bruyne, Een verkeerd beeld van Dr. H.J. Elias? in: *'t Pallieterke*, 16 januari 1975.
98 Zie o.m. J. Willequet, *La Belgique sous la botte* [...], pp. 162-165.
99 Zie o.m. J. Brans, Terugdenkend aan H.J. Elias, in: *Broederband*, jg. 19, 1983, 2, pp. 1-14. Over Romsee en de derde hypothese ook: J. Van Dingenen, G. Romsee, in: *Broederband*, jg. 12, 1976, 5, pp. 1-8.
100 Eigen verzameling documenten. 'Memorie met verantwoording van de houding en het beleid van Kolonel Em. Van Coppenolle [...]', 1948.
101 W.J.D. Van Geet, *De Rijkswacht tijdens de bezetting* [...], p. 124.
102 GRMA, Roll 106. TB nr. 23, januari-maart 1943, 87.
103 NSGWO II, Serie MS, nr. 15. 'Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 15 juni 1944.
104 NSGWO II, Archief VNV, 53. Circulaire van hoofddienstleider Van Belle aan de VNV-burgemeesters en -schepenen, 12 april 1943.
105 R. Van Doorslaer, De Belgische politie [...], pp. 102-105.
106 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. H. Verreydt, 'Onderrichtingen voor de organisatie van het verweer in de arrondissementen', 18 september 1942.
107 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. [H. Verreydt], 'Het handhaven der orde', [1943].
108 BAK, NS 19 (neu) 19, 2118. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 25 juni 1943.
109 BAK, NS 19 (neu), 1541. Brief van Gottlob Berger aan Eggert Reeder, 11 oktober 1943.
110 BAK, NS 19 (neu), 1541. Brief van Gottlob Berger aan Eggert Reeder, 11 oktober 1943.
111 L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht* [...], pp. 128-134.
112 L. Van Daele, *De Vlaamse Wacht* [...], pp. 134-135.
113 ARA, KA, Bundel 917. Nota van A. Heremans voor Hendrik Elias, 17 april 1944.
114 KA, Dossier Piet Finné. Hendrik Elias, 'Mededeling aan de leden van de Algemene Raad', 30 mei 1944.
115 KA, Dossier Piet Finné. Hendrik Elias, 'Mededeling aan de leden van de Algemene Raad', 30 mei 1944.
116 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
117 GRMA, Roll 106. TB nr. 30, juni 1944, 1156-1157.
118 ADVN, Documenten Jaak De Mylle. J. Verberck, 'Voor God en Volk', 10 februari 1944.
119 ADVN, Documenten Jaak De Mylle. 'Gerichtder Oberfeldkommandantur 570, Anklageverfügung und Haftbefehl', 14 maart 1944.

120 KA, Dossier Jozef Coene, Brief van Majoor De Meulder aan Piet Wyndaele, 7 juli 1944; Brief van Piet Wyndaele aan Jozef Coene, [juli 1944].
121 NSGWO II, Archief VNV, 310. Brief van Joris Vansteenland aan Hendrik Elias, 30 november 1942.
122 NSGWO II, Archief VNV, 301. Brief van Hendrik Elias aan Christiaan Turcksin, 17 april 1943.
123 BAK, NS 19 (neu) 1541. Eggert Reeder, 'Einsatz von Landeseinwohnern in unmittelbaren Wehrmachtsdiensten', 22 juni 1943.
124 NSGWO II, Archief VNV, 311. Brief van Joris Vansteenland aan Hendrik Elias, 13 mei 1943.
125 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 204-205.
126 NSGWO II, Archief VNV, 303. Brief van Hendrik Elias aan Metzner, 21 juni 1943. Metzner was *Chef des Generalstabes* van het *Luftgaukommando Belgien und Nordfrankreich*.
127 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 214.
128 NSGWO II, Archief VNV, 303. Brief van Hendrik Elias aan Metzner, 9 juli 1943.
129 NSGWO II, Archief VNV, 303. Brief van Hendrik Elias aan Metzner, 14 augustus 1943.
130 NSGWO II, Archief VNV, 303. Brief van Metzner aan Hendrik Elias, 14 augustus 1943.
131 NSGWO II, Archief VNV, 303. Brief van Metzner aan Hendrik Elias, 28 augustus 1943.
132 NSGWO II, Archief VNV, 303. Brief van Hendrik Elias aan Metzner, 1 september 1943.
133 O. Wille, *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade* [...], pp. 219-220.
134 NSGWO II, Archief VNV, 121. 'Bijzondere inlichtingen en aanwijzingen voor de VNV-afdelingsleiders en bedienden der werfburelen', s.d.
135 BAK, NS 19 (neu) 1541. Eggert Reeder, 'Einsatz von Landeseinwohnern in unmittelbaren Wehrmachtsdiensten', 22 juni 1943.
136 BAK, NS 19 (neu) 1541. Eggert Reeder, 'Einsatz von Landeseinwohnern in unmittelbaren Wehrmachtsdiensten', 22 juni 1943.
137 KA, Dossier Piet Wyndaele. Brief van Piet Wyndaele aan Oberleutnant Wetzel (*Feldgendarmerie*), 5 juli 1943.
138 Documenten Frans Van der Elst. 'Mededelingen van het VNV', augustus 1943. In mei 1944 werd een soortgelijke oproep verspreid in Antwerpen.
139 KA, Dossier Theo Brouns, Bundel VIII. Oproepingsbevel voor de *Hilfsfeldgendarmerie*, 7 februari 1944.
140 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
141 BAK, NS 19 (neu), 1530. Eggert Reeder, 'Krise im VNV', 28 augustus 1943. Cf. supra, p. 543.
142 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
143 Documenten Frans van der Elst. Brief van Michiel Bulckaert aan Hendrik Elias, 12 april 1944.
144 P. Gunst, *Verandering en continuïteit* [...], *pp.* 372-373.
145 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Verderop zal blijken dat het Militaire Bestuur in december 1943 onder druk van het groeiend politiek geweld wel 300 pistolen bezorgde aan het VNV.
146 Cf. infra, p. 605.
147 Documenten Frans Van der Elst. Piet Wyndaele, 'Nota betreffende de Hulpveldgendarmerie', [naoorlogs document].
148 Cf. infra, p. 586.

8.4 Terreur en contraterreur

Het gebruik van de term 'terreur' voor de moorden gepleegd door verzetslieden op hun politieke tegenstrevers in de collaboratie, is door de negatieve connotaties van de term niet zo evident. Niettemin dekt de neutrale betekenis van de term hier de lading ten aanzien van het overgrote deel van de moorden. Toen het Nationaal Commando der Gewapende Partizanen (de gewapende vleugel van het communistische verzet) begin 1942 aan iedere partizaan het bevel gaf de collaborateurs om te brengen, beoogde men precies terreur te zaaien. De bedoeling was niet alleen de politieke vijand te treffen door fysieke liquidatie maar evenzeer de medestanders schrik aan te jagen (te terroriseren) zodat ze eventueel hun politieke

engagement zouden opgeven. De term terreur werd overigens door het verzet zelf gehan-

teerd[149]. Aanvankelijk gaf het Nationaal Commando der Gewapende Partizanen het bevel goedgekozen doelwitten te kiezen, later kwam het bevel tot een systematisch liquidering van collaborateurs[150]. *De Rode Vaan* van juni 1942 wond er geen doekjes om. Naar aanleiding van de oproep van Stalin dat 1942 het jaar van de Duitse nederlaag moest worden schreef het clandestiene blad[151]:

'De oproep van Stalin zal ons volk beantwoorden door het doen toenemen der sabotage, der aanslagen tegen de nazi-oorlogsmachine en transporten, door de uitroeiing van de verraders. [...] Vervolgt de verraders zonder genade. Dat hun huizen bejudast worden, hun ruiten ingegooid. Dat de granaten in hun woningen ontploffen. Beeft verraders van het VNV! [...] Als honden zult gij creperen onder de kogels der patriotten.'

Door deze tactiek van de Gewapende Partizanen zou vanaf het voorjaar 1942 de spiraal van moord en vergelding een aanvang nemen. Vóór 22 juni 1941 werd er in bezet België door het verzet geen politieke moord begaan. In de tweede helft van 1941 werden maar enkele geïsoleerde moorden gepleegd. Vanaf 1942 begon een continue reeks. De bezetter reageerde met de executie van gijzelaars. Tussen 27 november 1942 en 10 juli 1944 kwamen op bevel van de *Militärbefehlshaber* en tegelijk opperste *Gerichtsherr* Alexander von Falkenhausen, tweehonderdveertig politieke gevangenen - mensen die al om andere feiten waren veroordeeld - als *Haftgeiseln* voor het vuurpeloton. Onder *Reichskommissar* Joseph Grohé en de HSSPF Richard Jungclaus werden tussen 18 juli en 2 september 1944 nog eens vijfenzestig gijzelaars geëxecuteerd[152]. In die tijd stierven honderden collaborateurs door kogels of springstof van het verzet[153]. Daarbij kwamen meer dan honderd VNV'ers om het leven. Het is niet bewezen of ze allen stierven door het verzet. Het is bekend dat de oorlogstoestand criminogeen werkt. Niet-politieke criminaliteit onder het mom van verzet kon o.m. opbloeien door de werkeloosheid van de Belgische justitie die weigerde op te treden tegen het politieke terrorisme. De bezetter van zijn kant poogde het verzet te criminaliseren door de verzetsdaden systematisch te brandmerken als 'banditisme'. De houding van de Belgische justitie had mede tot gevolg dat de collaborerende groepen op hun beurt politieke terreurmoorden pleegden op personen die verdacht werden van politieke aanslagen of van wie vermoed werd dat ze het verzet steunden. In Vlaanderen waren de eerste vergeldingsmoorden het werk van de Vlaamse SS'er Robert Verbelen. Zijn groep bestond uit leden van de Germaanse-SS Vlaanderen en de DeVlag en vermoordde zesendertig mensen die ervan werden verdacht de terreur van het verzet te steunen. Verbelen kon opereren onder de vleugels van Richard Jungclaus die zo een kans zag op het politionele terrein de facto executieve bevoegdheid te verwerven[154]. Het VNV, met name de DM/Politie, ging pas tijdens de laatste maanden van de bezetting over tot moord op politieke tegenstanders. Op het terrein vielen acht slachtoffers. Het gebeurde in de provincie Limburg waar toen een sfeer van burgeroorlog heerste.

Het zou onjuist zijn de oorsprong van het politieke geweld te zoeken bij de eerste politieke moord van het verzet. De bezetting zelf en het structurele geweld van een nationaal-socialistische bezetter lagen vanzelfsprekend aan de basis van het geweld. Wie zich verzette werd beschouwd als een potentiële vijand en riskeerde zijn leven.

Het VNV had van in den beginne de oorlog verklaard aan al degenen die een teken van verzet zouden geven tegen de Duitse bezetter en zijn politieke medestanders.

Op 13 november 1940 - toen de eerste tekenen van verzet zichtbaar werden en er nog geen sprake was van terreur - schreef Staf De Clercq in een zeer vertrouwelijke circulaire aan de arrondissementsleiders[155]:

'Het is U niet onbekend dat op dit ogenblik de anti-Duitse propaganda een geweldige omvang neemt in al de gewesten van het land. Zij komt tot uiting door fluistercampagnes, door sluikblaadjes, manifesten, aanplakbrieven, door het dragen van driekleurige of Engelse strikjes, vlagjes enz. Onder de lui die aldus door leugens, bedrog en ophitsing de bevolking tot sabotagedaden en opstand willen aanzetten, vinden we in de eerste plaats de hevig-

ste vijanden van ons volk terug. Waar ze vroeger zwoeren bij Frankrijk zijn ze nu van meesters veranderd en stellen zich ter beschikking der Engelse propaganda. Wij hoeven hier niet veel woorden aan te verspillen. Engeland stelt zich aan als de vijand van ons volk. Wie optreedt als vriend en handlanger van onze vijand, is ook onze vijand. Het VNV zal deze vijanden ontmaskeren en tot het uiterste bekampen.'

De arrondissementsleiders kregen de opdracht nauwkeurig te rapporteren over de gemoedstoestand van de bevolking 'met vaststelling van de verantwoordelijkheden'. We lazen al hoe de VNV-leiding herhaaldelijk opdrachten gaf elke weerstand tegen de bezetter te bestrijden. Vaak waren de instructies zeer precies. Op 27 maart 1942 gaf de Limburgse gouwsecretaris Marcel Nuyts aan de gewestleiders dringende en zeer geheime instructies. Limburg was toen nog een relatief rustige provincie[156]:

'Ten einde te voorzien in de leemte welke zich dagelijks laat gevoelen, moeten we in zo kort mogelijke tijd van elke gemeente van Limburg in 't bezit gesteld worden der namen van personen met hun volledig en JUIST [...] adres, welke een anti-VNV, een anti-Duits en een Churchill-communistische houding aannemen en die zelfs in min of meer hevige mate propaganda voeren. Op het gepaste ogenblik moeten we deze hetzers kunnen onschadelijk maken.

Stel U daarvoor PERSOONLIJK in verbinding met uw afdelingsleiders, de strengste geheimhouding evenwel in acht nemend. Geen enkel geschrift mag hiervoor in omloop gebracht worden. Niettegenstaande dat moet hier met de nodige spoed gewerkt worden.

Deze lijst moet vermelden: naam, voornaam, adres, beroep, ouderdom, gezinstoestand en dat wat hem (of haar eventueel) vooral ten laste gelegd wordt.

Houdt ons bestendig op de hoogte van de werking van de KAJ en de voornaamste clubs en bijeenkomsten.

Voor elke gemeente ook moet een persoon aangeduid worden welke de actie nagaat van de politieke hetzers die onder het mom van een culturele vereniging heropend zijn en alzo een onderduimse actie onderhouden. Deze persoon moet een klare kijk van toestanden hebben en moet volledig in het geheim werken.

Hij houdt voortdurend de gewestleider op de hoogte, welke op zijn beurt ons de zaken overmaakt met advies.

Onderschat het Groot Belang dezer opdrachten niet.

Verbrand na lezing en overwinning dit schrijven.'

In de schoot van het VNV werd een inlichtingsdienst (D-Dienst) opgericht om o.m. het verzet te schaduwen.

Het VNV was dus potentieel levensgevaarlijk voor iedereen die het niet eens was met de bezetter en uitkwam voor zijn overtuiging.

Bovenstaande circulaire moet allicht ook worden gezien in het licht van de voorvermelde bedreigingen van het Nationaal Commando der Gewapende Partizanen. De VNV-leiding was op de hoogte van die bedreigingen via de clandestiene pers. Op 17 april 1942 bezorgde Ernest Van den Berghe aan de partijkaders enkele kopieën van clandestiene vlugschriften waarin de ordewoorden van de Partizanenleiding te lezen waren[157]. Ze dienden ernstig te worden genomen, waarschuwde de algemeen secretaris. In het grootste geheim dienden beschermingsmaatregelen te worden getroffen ter bescherming van leidende VNV'ers. Voor het eerst was er sprake van de oprichting van een 'verweerkorps'.

Tot dan toe was het VNV nog niet het slachtoffer van politiek geweld. Wel werd in de nacht van 6 op 7 december 1941 de VNV-burgemeester van Opglabbeek, Pieter Cardynaels, dodelijk verwond toen hij tijdens een nachtelijke ronde met de Boerenwacht door smokkelaars werd neergeschoten. Dit voorval hield geen verband met de gewijzigde strategie van het verzet. Op 21 mei 1942 werd in Heestert (West-Vlaanderen) een VNV'er vermoord. De omstandigheden zijn onbekend. In augustus 1942 werden in Antwerpen en in Serskamp

nog twee VNV'ers vermoord. De eerste moord die het VNV deed opschrikken en die werd ervaren als een geplande politieke moord was die op de commandant van de Fabriekswacht, Jozef Podevijn. Jozef Podevijn werd op 24 oktober 1942 voor zijn woning in Aalst neergeschoten. Hij overleed enkele dagen later. De twee daders werden gevat. Ze stierven op 5 december 1942 voor het executiepeloton[158]. De moord op Podevijn werd geregeld gevolgd door nog een moord op VNV'ers. In 1942 stierven nog vijf VNV'ers, naast andere collaborateurs. Voorts hadden er van oktober tot december nog dertien bomaanslagen plaats tegen VNV'ers of tegen VNV-gebouwen[159].

Dat de reeks moorden op VNV'ers in oktober 1942 een aanvang nam, is niet toevallig. Op 6 oktober 1942 maakte de bezetter de verordening op de verplichte tewerkstelling in Duitsland bekend. Deze maatregel betekende een mijlpaal in de bezettingstijd, zeker voor de slagkracht van het verzet. De ondergedoken werkweigeraars waren, zoals Eggert Reeder het uitdrukte, ‘eine ständige fliessende Rekrutierungswelle’ voor het verzet[160].

Onder de titel ‘Wij zijn geen lafaards, wij zijn geen slachtvee’, besteedde *VNV-Dienst* einde 1942 voor het eerst uitgebreid aandacht aan de aanslagen op het VNV en op de VNV'ers. De bedoeling van de uitvoerders en vooral van de ‘inspirators’ van de aanslagen was dubbel, aldus het VNV-kaderblad. Enerzijds wilden ze ‘terreur’ zaaien om zo de verdere groei van het VNV te verhinderen. Anderzijds trachtten ze orde en rust te verstoren om aldus het Militaire Bestuur en de Duitse oorlogvoering te treffen. Beide doelstellingen waren tot mislukken gedoemd wegens de sterkte van het VNV en van het Militaire Bestuur. *VNV-Dienst* eindigde met een bedreiging aan het adres van de daders[161]:

‘Hoewel het in laatste instantie de Bezettende Overheid is die moet uitmaken op welke wijze “rust en orde” gehandhaafd worden, draagt de Beweging toch een niet te onderschatten verantwoordelijkheid voor het treffen van die afweer- of represaillemaatregelen tegen haar of haar mensen of haar goederen gepleegde aanslagen, die doelmatig, of op grond van de rechtvaardigheid of van elementair zelfrespect noodzakelijk kunnen geacht worden.’

Hendrik Elias' eerste openbare toespraak als leider van het VNV werd gehouden bij het graf van Jozef Podevijn. Elias had het over de krachten achter de uitvoerders van de moord[162]:

‘Wij weten wie de hand van de moordenaars wapende. Het is de Aziatische en joodse geest die het communisme baarde. Het zijn Moskou en zijn trawanten. Maar naast Moskou staan er nog anderen die zich katholieken noemen. Het is Radio Londen. Het zijn de zg. fatsoenlijke burgers die de moord goedkeuren.’

In een andere rede als leider van het VNV had hij het weer over de terreur[163]:

‘Communisme en Witte Brigade hebben een terreur losgelaten over Vlaanderen! [...] Dat diegenen die dit geweld hebben ontketend zich wel bedenken wat de toekomst brengt. Geweld roept om geweld en ik hoop uit de grond van mijn hart dat voor Vlaanderen de dag niet zal komen waarop het nodig is omdat men weet waar dergelijke ramp begint maar niet waar ze eindigt. Ik hoop dat de staatsmacht genoeg kracht en energie zal bezitten om dit terroristische geweld te onderdrukken; maar mocht deze falen dan weet ik ook, als ons hier geen recht kan worden gedaan, wij onszelf zullen rechten.’

De VNV-leiding dreigde dus wel maar gaf tegelijk duidelijk te kennen dat ze rekende op de Belgische justitie om de gewelddaden te doen ophouden. Ze hoopte erop dat de Belgische politie en de magistratuur de 'orde' als een neutraal gegeven zouden beschouwen en dus hard zouden optreden tegen gewelddaden, ook al hadden ze een politieke achtergrond. Een oproep van de secretarissen-generaal aan de bevolking, 9 januari 1943, leek hieraan tegemoet te komen. Aanslagen werden veroordeeld als 'schadelijke agitatie'[164].

De Belgische magistratuur dacht er blijkbaar anders over. Ze wenste niet tussenbeide te komen in politieke dossiers of in dossiers die de belangen van de Duitse bezetter schaadden. Aanslagen op collaborerende Belgische onderdanen werden in dit licht gezien. Tegen de

daders werd daarom niet opgetreden. Hendrik Elias trok hieruit zijn conclusies. Op 17 januari 1943 verwees hij in een toespraak in Gent naar zijn redevoering in Antwerpen, maar hij voegde er een essentiële en vérdragende boodschap aan toe:

'Het is uw plicht, kameraden, wanneer gij iets vaststelt dat lijkt op terrorisme of op de voorbereiding ervan, dat gij het aan de bevoegde overheid overmaakt, zonder aarzeling, zonder bekommernis of zonder aanzien van de personen. En als ik zeg, "aangeven bij de bevoegde overheid", dan is deze bevoegde overheid niet de Belgische justitie, maar de Duitse overheid, omdat gij gevaar loopt, als gij het aangeeft bij de Belgische, dat de inlichtingen zullen overgemaakt worden aan diegenen die de beramers zijn van het misdrijf.'

Hij maande zijn volgelingen evenwel aan niet zelf tot de actie over te gaan.

Elias hoopte dus dat de Belgische justitie de orde zou herstellen, maar hij rekende in de eerste plaats op de Duitse bezetter. Zoals zijn voorganger riep hij zijn volgelingen op informatie over het verzet te rapporteren. Nieuw was dat de VNV'ers nu werden opgeroepen hun informatie rechtstreeks aan de bezetter over te brengen.

De bezetter was niet in staat het politieke geweld van het verzet aan banden te leggen. De numerieke zwakheid van de bezettingstroepen en hun eerder geringe gevechtswaarde hadden tot gevolg dat het beteugelend optreden vrij beperkt bleef. In zulke omstandigheden nam het politieke geweld hand over hand toe.

In de loop van 1943 stierven 57 VNV'ers door politieke aanslagen. Elf ervan waren lid van een paramilitaire formatie: acht leden van de Vlaamse Wachtbrigade, een lid van de Vlaamse Wacht, een NSKK'er en een VAVV'er. Ook bij de VNV'ers werden vooral uniformdragers het slachtoffer. De DM/ZB telde veertien slachtoffers, onder wie twee politieagenten. Twee NSJV'ers, een gouwleider en een adjunct-gouwleider, kwamen om. In het VNV werden vooral mensen met een functie getroffen: twee gewestleiders, twee afdelingsleiders, een afdelingspropagandaleider en twee wijkleiders. Twee van hen waren schepen. Gemeentelijk politiek personeel was ook een geviseerde groep. Buiten de twee genoemde schepenen was ook een getroffen lid van de DM/ZB schepen. Voorts lieten nog vier burgemeesters en een schepen het leven. Eén adjunct-politiecommissaris werd vermoord. Ten slotte werden in 1943 zeven gewone VNV-leden het slachtoffer van politiek geweld[165]. Bij een aanslag in 1943 werden nog 30 VNV'ers gewond. In 70 gevallen was er alleen stoffelijke schade. De geweldplegingen gingen crescendo: in de laatste drie maanden van 1943 waren er evenveel aanslagen als in de rest van dat jaar[166].

Het overgrote deel van het geweld komt voor in drie streken: Leuven met 52 aanslagen, waarvan 22 met persoonlijk letsel; Brussel met 35 aanslagen, waarvan 13 met persoonlijk letsel en Limburg met 31 aanslagen, waarvan 29 met persoonlijk letsel. In de rest van Vlaanderen bleef het politieke geweld opvallend beperkt. Alleen in de Antwerpse en in de Mechelse regio kwamen een 25-tal aanslagen tegen VNV'ers voor[167]. Natuurlijk werden niet alleen VNV'ers het slachtoffer van aanslagen. Ook andere collaborateurs en de bezetter zelf werden getroffen. Uit een globale statistiek van het aantal aanslagen, sabotages en diefstallen tijdens de bezetting blijkt dat voor Vlaanderen en Brussel, dezelfde streken veruit het hardst getroffen werden[168].

De aandacht van de VNV-leiding i.v.m. de terreur ging vooral uit naar Limburg. Tot op vandaag wordt in Vlaanderen vooral die provincie in het collectieve geheugen geassocieerd met politiek geweld. Toch blijkt uit de cijfers dat Leuven en Brussel

op z'n minst zo erg werden getroffen. In Limburg kwam het geweld echter even plots als hevig. In 1942 werd de provincie, in tegenstelling tot Brussel en Leuven, nauwelijks verontrust. Er waren nagenoeg geen politieke aanslagen. Toen men in januari 1943 in Limburg de doden van het ‘thuisfront’ herdacht, beperkte de herdenking zich tot Vincent Loyens, neergeschoten tijdens de verkiezingsstrijd van 1939 en tot de door smokkelaars vermoorde burgemeester Pieter Cardynaels.

Op 27 mei 1943 werd in Diepenbeek de DM/ZB'er Jozef Zwerts met enkele nekschoten vermoord. Van toen af kwam de provincie in een spiraal van geweld terecht. De dag dat Zwerts begraven werd, kwam de VNV-afdelingsleider van Millen door moord om het leven. De volgende maanden, tot september, werden nog zes VNV'ers vermoord, waaronder een afdelingsleider. Vooral de moord op de achttienjarige NSJV-gouwleider Roeland Lanoote vond grote weerklank. Anderhalve maand later onderging zijn opvolger Clement Peyffers hetzelfde lot[169].

Op 2 oktober 1943 schreef de Limburgse gouwleider Theo Brouns - nog onder de indruk van weer een moord op een VNV'er de dag voordien - een brief aan Hendrik Elias[170]. Brouns vroeg passende tegenmaatregelen, anders zou hij ontslag nemen. Elias moest bij de bezettende overheid een krachtdadig ingrijpen eisen. Brouns schreef dat hij de bezetter al voldoende had gewaarschuwd voor wat nu gebeurde. Hij citeerde uit enkele brieven van vooraanstaande VNV'ers, o.m. van gouverneur Jef Lysens aan de *Feldkommandant* in Hasselt. Lysens schreef al op 11 december 1942 dat 'wie de ware gezindheid en geestestoestand der bevolking kent bekennen [moet] dat zij zich in een prerevolutionaire toestand bevindt en dat wij niet meer ver van het stadium van openbare onlusten, beraamde moordpartijen en plunderingen [...] verwijderd zijn'. Daaruit blijkt meteen dat het geweld in Limburg niet zó plots kwam. Brouns laakte het feit dat VNV'ers bij de Duitse overheid niet eens aan een wapen konden geraken. Wapens moesten op de zwarte markt of... bij de 'Witte Brigade' worden aangekocht. Hij vond het wraakroepend dat de DM/ZB die een belangrijke taak te vervullen had nog steeds niet bewapend was: 'Ik hoop dat het U zal lukken de bescherming en bewapening onzer kameraden te verzekeren, opdat zij tenminste als mannen zouden kunnen vechten en niet zich verder moeten laten afslachten als weerloze schapen.'

Twee dagen later stuurde Brouns de VNV-leider een rapport van de gewestraad van Hasselt, als bewijs dat voor de Limburgse VNV'ers de maat vol was. De aanwezigen keurden het zwakke optreden van het VNV af. Ze wezen erop dat leden van de DeVlag/SS nauwelijks door de terreur werden getroffen. Dat werd verklaard door het feit dat de SS wél represailles kon nemen. Het VNV trad tegen het verzet al even zwak op als het dat deed tegenover de DeVlag/SS en de bezetter[171].

Vanuit de basis van het VNV, met name vanuit Limburg, kwam dus de vraag om vergeldingsmaatregelen. Na de oorlog verklaarde Elias dat hij zich hiertegen steeds had verzet hoewel hij daartoe over de middelen beschikte. Tijdens zijn onderhoud met Gottlob Berger, 23 juni 1943, zou hem duidelijk te verstaan zijn gegeven dat de SS-instanties bereid waren hem daarbij te dekken en dat de uitvoerders ongemoeid zouden worden gelaten[172]. Een kwestie waar Elias aan voorbijging, was de houding van zijn politieke bondgenoot. Het is niet waarschijnlijk dat het Militaire Bestuur zou hebben toegelaten dat het VNV eigenmachtig optrad. Elias zou volgens eigen zeggen de tegenterreur hebben afgewezen omdat hij besefte dat het onmogelijk was de werkelijke kopstukken, met name de vooroorlogse politieke leiders en de hoge magistraten, te treffen. Eventuele maatregelen hadden geen effect kunnen sorteren.

De roep om vergelding zou onder invloed van de gebeurtenissen hoe langer hoe harder klinken. De maand december 1943 werd in Limburg een hoogtepunt van politiek geweld. Maar liefst tien VNV'ers en twee VNV-sympathisanten werden vermoord terwijl vier VNV'ers een aanslag overleefden (één zou later overlijden). De

terreur miste zijn effect niet. De VNV'ers voelden zich opgejaagd. VNV-leiders namen ontslag uit hun functie en uit de partij nadat ze met de dood werden bedreigd. Anderen namen ontslag uit protest tegen het zwakke optreden van de VNV-leiding[173]. De partijleiding in Limburg was radeloos. Theo Brouns schreef op 11 december 1943 een brief aan de *Verwaltungschef* in Hasselt. Zonder afdoende maatregelen tegen de terreur kon het VNV 'niet langer bepaalde verantwoordelijkheden dra-

gen'. Brouns maakte van de gelegenheid gebruik om in zijn ultimatum meteen ook de DeVlag/SS te betrekken. Deze beweging moest worden uitgeschakeld, zodat het VNV zich zonder enige politiek voorbehoud in de strijd kon werpen. Brouns eiste voorts de bewapening van de bedreigde VNV'ers en de inzet van de 'eigen weerformaties', nl. de DM, de Vlaamse Wacht en de Vlaamse Wachtbrigade[174]. Op 15 december 1943 schreef hij een brief aan de *Feldkommandant* van Hasselt[175]. Hij formuleerde dezelfde eisen maar voegde er enkele aan toe: 'de aanhouding van een honderdtal gijzelaars uit alle kringen die minstens voor de duur van de oorlog onschadeijk moeten gemaakt worden' en het 'doodschieten van minstens evenveel gevaarlijke elementen uit Limburg als kameraden van ons gevallen zijn en waarvan de moordenaars niet werden gevonden'. Voorts vroeg hij de onmiddellijke terechtstelling van eenieder die op verboden wapenbezit werd betrapt. Zijn ultimatum werd nu zeer duidelijk geformuleerd:

'Wij zijn van oordeel dat indien niet op drastische wijze kan opgetreden worden, wij verder geen enkele verantwoordelijkheid meer kunnen aanvaarden en dat we verplicht zijn onmiddellijk ontslag te nemen uit alle openbare ambten en alle politieke activiteit naar buiten te staken.'

Brouns stuurde zijn brieven aan de Duitse overheden zonder overleg te plegen met de VNV-leider in Brussel. Hij stuurde wel telkens een afschrift en sprak in een begeleidende brief de hoop uit dat Elias de inhoud ervan zou goedkeuren. Bij de brief van 15 december schreef hij dat hij het ten zeerste betreurde dat Elias ondanks herhaald verzoek nog niet naar Limburg was gekomen. De steun van de leider werd onontbeerlijk genoemd.

Men kan zich afvragen of het ultimatum van Brouns niet evenzeer aan het adres van de VNV-leiding was gericht. We hebben gezien dat de VNV-leider de macht van het VNV in de overheidsdiensten niet in gevaar wilde brengen en dat was precies wat Brouns in de weegschaal wierp. Hendrik Elias haastte zich dan ook naar Limburg om de gemoederen te bedaren. Op 22 december 1943 was hij in Hasselt. Hij besprak er met de Limburgse leiding de maatregelen die genomen konden worden[176]. Wat er precies door de VNV-leider werd toegezegd is niet bekend.

Men kan vermoeden dat de aanwezigheid, enkele dagen later, van 150 VNV-*Hilfsfeldgendarmen* in Limburg verband hield met de besprekingen in Hasselt. Samen met Limburgse vrijwilligers van deze politieformatie zouden ze er onder leiding van de *Feldgendarmerie* de partijgenoten beschermen en wegcontroles uitvoeren.

Boven zagen we dat de *Hilfsfeldgendarmen* in principe alleen door de Duitse *Feldgendarmerie* konden worden ingezet, na overleg met de VNV-leiding. Na de oorlog verklaarde Piet Wyndaele dat de betrokken Antwerpse *Hilfsfeldgendarmen* ertegen protesteerden dat ze in Limburg werden ingezet. Ze zouden gezwicht zijn onder druk van de *Feldkommandant* en onder dreiging van straffen en opeising. Ook Wyndaele, in zijn hoedanigheid van Antwerps arrondissementsleider, zou protest hebben aangetekend. Op de *Feldkommandantur* werd hem meegedeeld dat de inzet gebeurde met toestemming van Hendrik Elias[177]. Het is weinig waarschijnlijk dat Wyndaele die toch ook algemeen secretaris was, niet op de hoogte zou zijn geweest van een eventuele beslissing van Elias.

De vraag is dus of Elias om de inzet van de *Hilfsfeldgendarmen* heeft verzocht, of niet. Hierover bestaat weinig twijfel op grond van een bewaard gebleven nota van de VNV-leiding voor het Militaire Bestuur, 15 december 1943, 'betreffende de beteugeling van de terreur'[178]. Hieruit bleek dat Gaston Stuyck en Karel Lambrechts over dit onderwerp al verscheidene besprekingen hadden gevoerd met het Militaire Bestuur. Van VNV-zijde werden drie maatregelen voorgesteld: 1. de bewapening van vooraanstaande VNV'ers; 2. de inzet van 'de eigen militaire of paramilitaire organisaties' (concreet werden genoemd: de Vlaamse Wacht, de Vlaamse Wachtbrigade en de *Hilfsfeldgendarmerie*); 3. de opeising in de 'geterroriseerde gewes-

ten' van 'gijzelaars die buiten alle twijfel, door hun ophitsende taal, door ondersteuning, hulpverlening of andere daden, als medeverantwoordelijk dienen beschouwd te worden'. Het waren eisen die Theo Brouns al had geformuleerd, alleen had hij niet over de *Hilfsfeldgendarmerie* gesproken. Uit de nota bleek nog dat de onwil om de *Hilfsfeldgendarmerie* in te zetten van de kant van het Militaire Bestuur kwam. Aan Stuyck en Lambrechts werd meegedeeld dat de vrees bestond dat de inzet van de *Hilfsfeldgendarmerie* tot gevolg zou hebben dat de haar van de tegenstanders nog zou toenemen, met nog meer aanslagen tot gevolg. Daar werd tegen ingebracht dat 'de leden der "Hilfsfeldgendarmerie" niet in hun eigen streek doch in een andere stad of streek [zouden] optreden, waar zij [...] weinig of niet bekend zijn'. Hun optreden zou de tegenstander 'ontzag en vrees' inboezemen en het zou een gunstige psychologische invloed uitoefenen op de eigen leden.

In de activiteitsverslagen schreef Eggert Reeder merkwaardig genoeg niets over deze onderhandelingen[179]. Hij ging wel in op twee voorstellen van de VNV-leiding. In zijn activiteitsverslagen schreef hij dat 'in großen Umfange' wapenvergunningen en pistolen ter beschikking werden gesteld van Nieuwe-Ordebewegingen[180]. Dat was ten aanzien van het VNV al gebeurd vóór 11 december 1943. In de nota stond immers dat op de eerste vraag al gedeeltelijk was tegemoet gekomen door de toewijzing van 300 pistolen. De inzet van 150 Antwerpse *Hilfsfeldgendarmen* in Limburg bewijst dat Reeder niet doof bleef voor de tweede vraag van het VNV. Van een massale, gezamenlijke inzet van de verschillende formaties, zoals de VNV-leiding voorstelde, was evenwel geen sprake. Van de derde vraag kwam niets terecht. Het Militaire Bestuur vond het nemen van gijzelaars niet opportuun. Na de oorlog verklaarde Hendrik Elias dat hij radicaal opkwam tegen het 'systeem der gijzelaars'. Dat systeem had slechts zin, aldus Elias, als de gijzelaars werden terechtgesteld in geval van een aanslag. Hij besefte dat opgeëiste gijzelaars vaak onschuldig waren. De terechtstelling van onschuldigen kon hij niet in overeenstemming brengen met zijn 'rechtsgevoel'. Men stelt vast dat de VNV-leider in december 1943 - ongetwijfeld als gevolg van de terreur - er anders over dacht.

De SIPO/SD nam ook een initiatief om de toestand in Limburg onder controle te krijgen. Ze stuurde de beruchte agent Max Günther naar de mijnprovincie. Hij had toen net in het Leuvense gewest enkele successen geboekt[181]. Günther kon al meteen in de eerste helft van januari een groot deel van de Limburgse Gewapende Partizanen oppakken, al speelden enkele toevallige arrestaties daarbij een doorslaggevende rol. Tientallen partizanen werden in de eerste helft van januari 1943 gearresteerd. De VNV-*Hilfsfeldgendarmen* namen niet deel aan deze acties.

Toen Hendrik Elias op 23 januari 1944 in Hasselt het woord voerde naar aanleiding van de jaarlijkse 'heldenhulde' kon hij wijzen op de bereikte successen[182]. Hij maakte een voorlopige balans op van het geweld tegen het VNV. Er waren 149 aanslagen uitgevoerd tegen woningen van VNV'ers of tegen gebouwen van de partij. 44 VNV'ers waren verwond met tijdelijke werkonbekwaamheid tot gevolg en 5 aanslagen brachten invaliditeit met zich mee. 55 VNV'ers werden vermoord terwijl 17 aanslagen mislukten. Hij herhaalde dat de daders dienden gezocht te worden bij de Communistische Partij en bij de katholieke burgerij. De laatsten beseften niet dat ze mee de communistische revolutie en dus hun eigen ondergang bewerkstelligden. Toen sneed hij de delicate kwestie van de tegenacties aan. Hij stelde dat diegenen die zelf naar het wapen hadden

gegrepen bij hem geen afkeuring vonden. De toehoorders juichten langdurig toe. Vervolgens trachtte hij de gemoederen te bedaren. Het was volgens de VNV-leider niet waar dat VNV'ers straffeloos werden neergeschoten. Zeventig procent van de moordenaars werd door Duitse politiediensten aangehouden en terechtgesteld of wachtte op terechtstelling. Elias betreurde dat hij wegens geheimhouding van het onderzoek niet meer details kon geven. Deze onwaarheid - slechts een miniem deel van de aanslagen kon worden opgehelderd - moest de wraaklust bekoelen. Bovendien was een onbesuisd optreden, aldus Elias, politiek niet opportuun:

‘Wij zijn nuchter en kalm genoeg om het doel en de werkelijke bedoelingen van de raddraaiers van het terrorisme in te zien: zij willen wanorde, als voorbereiding tot de revolutie. Het is niet omdat men aan de overzijde eindeloos dwaas is, dat wij insgelijks dezelfde fouten zouden begaan. [...]

Oog om oog en tand om tand: het is een verleidelijke wekroep, die danst voor onze ogen. [...] Doch deze wekroep zal ons niet verleiden tot een tegenterreur, die haar oorsprong alleen vindt in de drift om onze kameraden te wreken.’

De VNV-leider nam dus duidelijk afstand van contraterreur. Hij kon dit voor zijn Limburgse aanhangers gemakkelijker verdedigen aangezien in die periode in Limburg aanzienlijke successen werden geboekt. Hij maakte ook bekend dat Theo Brouns werd opgenomen in de Raad van Leiding. Allicht hoopte de VNV-leider dat Brouns' benoeming balsem op de wonde werd. Tegelijkertijd was het een manier om de gouwleider, die in december 1943 nogal eigengereid was opgetreden, beter onder controle te houden. Theo Brouns richtte zich in zijn toespraak rechtstreeks tot de VNV-leider om hem te danken voor de bereikte resultaten die volgens Brouns volledig te danken waren aan het kordate en besliste optreden van Elias. *Volk en Staat* beweerde hetzelfde onder de titel ‘De Leider houdt woord’. Het VNV-dagblad beweerde dat Elias persoonlijk een onderzoek in Limburg had ingesteld en dat de daaropvolgende repressie aan hem was te danken.

Met de arrestaties in januari en februari 1944 eindigde in Limburg de eerste terreurgolf vanuit het verzet. Drieëntwintig VNV'ers hadden er het leven bij verloren. Tot een echte golf van tegenterreur was het nog niet gekomen. Slechts één geval deed zich voor. Op 20 januari 1944 schoten enkele Vlaamse Wachters uit wraak een als anti-Duits bekendstaande arts dood samen met zijn zestienjarige zoon[183].

De tijdelijke pauze in het geweld van de kant van het verzet hing ongetwijfeld samen met ontwikkelingen op hoger niveau. Op 12 januari 1944 kwam het door een belangrijke toezegging van Reeder tot een modus vivendi tussen het Militaire Bestuur en de Belgische magistratuur. De bezettende overheid zou namelijk niet meer tussenbeide komen in strafzaken tegen Belgen die door de Belgische politie werden aangehouden, beschuldigd van gewelddaden en verboden wapendracht, behalve voor de gevallen waar de belangen van het Duitse Rijk of van de bezetter werden geschaad. Op die voorwaarde verklaarde de Belgische magistratuur zich bereid voortaan op te treden tegen het banditisme. Ze sloot wel elke actie tegen politiek geïnspireerde misdrijven uit. Het betekende niettemin een verlichting van de druk op de Duitse politiediensten. De gevolgen van een strenger optredende Belgische justitie lieten zich onmiddellijk voelen[184]. Aangezien gewapend verzet en banditisme naast en door elkaar liepen, had de gewijzigde toestand ook gevolgen voor het politieke geweld. Toen op 10 februari 1944 in Leuven een lid van het VNVV werd neergeschoten en het vervolgens tot een treffen kwam tussen een patrouille rijkswachters en de vermoedelijke daders waarbij drie rijkswachters omkwamen, reageerde de Belgische justitie onmiddellijk. Hoewel de politieke achtergrond van het gebeurde aan geen twijfel onderhevig was, werden de razzia's die volgden geleid door de procureur des Konings. Zelfs *Volk en Staat*, 11 april 1944, sprak lof uit over de aanpak van de magistraat. ‘Voor de eerste keer sedert het ontstaan van het terrorisme heeft een magistraat getoond zijn taak te begrijpen.’ Ook in Limburg trad de Belgische justitie hard op.

Tot april 1944, toen het modus vivendi werd verbroken, werden in Limburg geen VNV'ers meer vermoord. Er vielen nog wel drie andere slachtoffers door het politieke geweld. Elders in Vlaanderen bleef gewelddadig optreden tegen het VNV beperkt. In het aan Limburg grenzende Meerhout werd de gewezen VNV-burgemeester doodgeschoten en in Roeselare werd de DM-Heerbanleider August Beernaerts samen met zijn vader om het leven gebracht. In Leuven werd één VNV'er het slachtoffer van een aanslag. Voorts werden twee leden van de DM

vermoord in Pellenberg en Bever. De gewestleider van Denderwindeke onderging hetzelfde lot. In de Brusselse agglomeratie vielen vier slachtoffers: een lid van de arrondissementsleiding, een wijkleider, een lid van de DM en een lid van de Vlaamse Wachtbrigade[185].

In Brussel vielen nog slachtoffers, niet door de kogels van het verzet maar door de tegenterreur van de SS. Op 24 februari ging de groep-Verbelen in de Brusselse regio tekeer. Het bekendste slachtoffer was Alexandre Galopin. Veel minder bekend was de adjunct-commissaris van Vorst die samen met twee agenten werd vermoord. De man zou lid zijn geweest van het VNV[186]. Zijn moordenaar was de standaardleider van de Germaanse-SS Vlaanderen[187].

Een decreet van het OKW van 4 april 1944 had tot gevolg dat voortaan opnieuw alleen de Duitse krijgsraden bevoegd waren voor de vervolging en berechting van personen die beschuldigd waren van verboden wapenbezit en wapengebruik. Het gevolg was dat de Belgische rechtbanken zich onmiddellijk onbevoegd verklaarden inzake wapendelicten. De drie procureurs-generaal verboden iedere samenwerking van rijkswacht en politie met de bezetter in de bestrijding van het banditisme. Men kwam weer in de oude toestand terecht. Onmiddellijk namen de aanslagen op VNV'ers toe.

Van april tot september 1944 is de informatie over de aanslagen en de slachtoffers veel gebrekkiger dan voor de eraan voorafgaande periode. Tot eind maart werden door het VNV-hoofdkwartier lijsten met het aantal slachtoffers bijgehouden. Daarna gebeurde dit blijkbaar niet meer, of er zijn althans geen sporen van terug te vinden. Wel bleven Limburg, Leuven en Brussel de meest getroffen gebieden. Vooral de mijnprovincie ging een bloedige tijd tegemoet.

In april 1944 werden in heel Limburg aanplakbrieven uitgehangen waarop de executie van 24 Limburgse partizanen op 11 april 1944 werd bekendgemaakt. Allen waren opgepakt in januari. In die periode waren nog reeksen gijzelaars terechtgesteld. Alleen al van januari tot maart 1944 vielen 81 gijzelaars voor het executiepeloton.

De executie van de partizanen verhitte de gemoederen. De affiches werden afgerukt en in de plaats kwamen aanplakbrieven waarop wraak werd beloofd. Nog dezelfde maand begon de tweede terreurgolf. Eén VNV'er werd vermoord en in de maand mei volgde nog één. Het VNV betaalde een relatief lichte tol in verhouding met het aangerichte geweld (13 doden). De SD, weer onder leiding van Max Günther en versterkt door Vlaamse SS'ers, zwengelde aan de andere kant de geweldspiraal aan. Ook het ‘Veiligheidskorps’ werd actief. Het was een politiedienst, opgericht op 1 juni 1944, en samengesteld uit leden van de Germaanse-SS Vlaanderen en van de DeVlag. De formatie werd geleid door Robert Verbelen, zelf een ondergeschikte van Richard Jungclaus. In juli 1944 zou het ‘Veiligheidskorps’, in Limburg tegenterreur zaaien.

In juli 1944 bereikte het geweld in Limburg opnieuw een hoogtepunt. De geallieerde landing in Normandië stimuleerde het verzet. In één maand tijd werden 16 mensen omgebracht, het merendeel VNV'ers of VNV-sympathisanten, maar ook enkele leden van de DeVlag. De VNV-arrondissementsleider én burgemeester van Tessenderlo, Antoon Ariën, was ongetwijfeld het bekendste slachtoffer. De dood van Ariën, 18 juli 1944, betekende een keerpunt in de houding van het VNV. De partij zou nu terugslaan. Vanuit het standpunt van het verzet was Ariën een goed gekozen

slachtoffer. Sinds zijn aanstelling als arrondissementsleider van Limburg-Noord wierp hij zich op als de bestrijder van de terreur. In het Limburgse VNV-blad *De Toekomst* richtte hij op 28 februari 1944 een oproep om naar het voorbeeld van Antwerpen een *Hilfsfeldgendarmerie* op te richten[188]. Ariën volgde zelfde opleiding en nam deel aan verscheidene razzia's. Ook zijn collega Lode Huygen, arrondissementsleider van Limburg-Zuid én gouwcommandant van de DM, stond vooraan in de strijd tegen de partizanen. Hij kreeg van de partij een auto ter beschikking om zo snel mogelijk na een aanslag informatie te verzamelen. Ariën en Huygen stonden model voor de geradicaliseerde houding van het Limburgse

VNV. Er was een verregaande bereidheid om samen te werken met de Duitse politiediensten en met name met de SD. VNV'ers namen deel aan de SD-razzia's[189].

Op de begrafenis van Antoon Ariën, 22 juli 1944, waren de meeste topleden van het VNV aanwezig: leider Hendrik Elias, commandant-generaal van de DM Joris Vansteenland, adjunct-algemeen secretaris Piet Wyndaele en algemeen propagandaleider Karel Lambrechts. Ook de leider van de Vlaamse Wachtbrigade Christiaan Turcksin was present. Volgens Jos Bouveroux werd op de begrafenis van Ariën door de VNV-top principieel beslist tot tegenterreur over te gaan. Bouveroux' argumenten zijn het overwegen waard[190]. Diverse documenten, interne correspondentie en persartikelen, geven vanaf 22 juli 1944 aanwijzingen over een naderende tegenactie van de DM. Zo schreef de VNV-burgemeester van Genk, Jef Olaerts, op 22 juli, dat ‘de Dietse Militie [nu gaat] optreden tegen het terrorisme’. De DM had, aldus Olaerts, toelating gekregen om, zonder in Duits dienstverband te staan, terroristen en saboteurs te arresteren en ter beschikking te stellen van het Duitse krijgsgerecht. Olaerts verwees in dezelfde brief naar de begrafenis van Ariën waar hij naar alle waarschijnlijkheid deze informatie had opgedaan. Op 27 juli 1944 belegde de Limburgse DM een vergadering waar Lode Huygen en Theo Brouns het woord voerden. De naoorlogse getuigenissen daarover zijn eensluidend: in naam van de VNV-leider werd een oproep gedaan voor vrijwilligers met het oog op acties tegen het verzet. In verscheidene persartikelen werd gezinspeeld op wat komen zou[191].

Op de vergadering van 27 juli boden zich een vijftigtal vrijwilligers aan. Lode Huygen gaf hen instructies. Zij die nog niet met wapens konden omgaan moesten zich aanbieden bij de Vlaamse Wacht in Genk. Ieder moest zijn eigen wapen meebrengen. Huygen beloofde te zorgen voor zware wapens. Bij een oproep moesten de vrijwilligers mondvoorraad voor 48 uur bij zich hebben. Het VNV-Limburg bracht alles in gereedheid om terug te slaan. Het was nog wachten op bevel van hogerhand. Nog dezelfde dag schreef Brouns een brief aan de VNV-leider waarin hij onmiddellijk effectieve hulp opeiste. Kwam die er niet dan dreigde hij ermee samen met alle andere leidende VNV'ers in Limburg ontslag te nemen. Het was de tweede maal dat Brouns een ultimatum stelde. Dat Brouns zo hard van leer trok, kan erop wijzen dat op de begrafenis van Ariën door de VNV-leider principiële toezeggingen werden gedaan, maar evenzeer dat er geen concreet actieplan werd opgesteld. Brouns zou in het andere geval wel naar die afspraken hebben verwezen. Anderzijds toont de brief ook aan dat Brouns op bevel van Elias wilde handelen en dat hij veronderstelde dat Elias het fiat van de Duitsers zou krijgen. Een afschrift van de brief bezorgde hij aan Gerard Romsee. Dat Romsee daarbij betrokken werd is niet zo verwonderlijk. De secretaris-generaal was immers nauw betrokken bij de situatie in Limburg en bij de problemen van zijn gewezen medewerker. Ook al bij de vorige crisis in december 1943 was Romsee naar Limburg gekomen om er te overleggen.

Eind juli 1944 hadden besprekingen plaats tussen Richard Jungclaus en Joris Vansteenland. Sinds de regimewisseling op 18 juli 1944 had Jungclaus als HSSPF politionele bevoegdheid gekregen. Hij werd niet langer gehinderd door Eggert Reeder die zich had laten kennen als een tegenstander van tegenterreur. Elias gaf na de oorlog en al tijdens zijn proces toe dat ook hij besprekingen had gevoerd met Jungclaus[192]. Ze zouden zijn afgesprongen toen Jungclaus alleen een optreden in het raam van de Vlaamse SS wilde toestaan. Ook de besprekingen met Vansteenland zouden daarom

zijn afgesprongen, aldus Elias[193]. Het feit dat hij op 28 juli 1944 bevel gaf 'verweerkorpsen' op te richten had volgens Elias niets te maken met enige actie tegen het verzet. Ze waren louter defensief bedoeld. In de instructies stond inderdaad bepaald dat de verweerkorpsen werden opgericht ter verdediging van de personen en het bezit van het VNV bij eventuele onlusten. De leden moesten de verbintenis aangaan 'in geval van onlusten of oproer en bij ontstentenis van de wettelijke overheid hulp en

bijstand te verlenen aan de VNV-leden van hun gebied'[194]. Elk verweerkorps moest 20 man omvatten. VNV-leden die afwezig waren door hun engagement in een militaire formatie moesten als reserve worden beschouwd. De verweerkorpsen stonden onder bevel van de politieke leiding en van de leiding van de DM. De centrale leiding berustte bij de Antwerpse politieagent Verbert[195].

Tijdens zijn proces ontkende Elias dat er enig oorzakelijk verband bestond tussen het bevel tot oprichting van 'verweerkorpsen' en de brief van Brouns. De brief zou het bevel alleen hebben versneld.

Op 7 augustus 1944 kwamen 55 leden van de DM, voor de gelegenheid DM/Politie genoemd, bijeen in het VNV-lokaal in Hasselt. Ze kregen instructies van Lode Huygen en van de SD'er Max Günther, waarna ze in vijf verschillende groepen tot de actie overgingen. Balans: acht doden en tientallen arrestaties. Vooraleer hierop in te gaan moet de vraag beantwoord worden of het bevel van deze inzet door de VNV-leider werd gegeven.

Tijdens zijn proces heeft Elias dit in tweede instantie ontkend. Hij werd voor het eerst over de zaak ondervraagd op 5 november 1945, kort na zijn terugkeer naar België. Theo Brouns was toen in beroep nog niet ter dood veroordeeld, zijn proces was aan de gang. Elias verklaarde toen dat hij 'hoogstwaarschijnlijk' bevel had gegeven de DM in te zetten ter bestrijding van de terreur. Hij kon zich niet herinneren wanneer hij dat bevel had gegeven, noch of hij een formeel bevel had gegeven[196]. Bij een tweede ondervraging over de kwestie, 19 maart 1947 - Brouns was inmiddels veroordeeld en terechtgesteld - herriep Elias deze getuigenis. Hij verklaarde toen dat hij inzake Limburg geen enkel initiatief had genomen. 'Mijn hele tussenkomst [...] beperkte zich tot het laten begaan van Brouns.'[197] In zijn laatste geschrift ontkende Elias niet dat hij het bevel tot inzet heeft gegeven, maar hij bevestigde het ook niet[198]. Men begrijpt de volgehouden aarzeling van Elias niet goed aangezien hij de legitimering van zijn beleid volledig steunde op de zgn. derde hypothese. In zo'n scenario zou het VNV op grote schaal zijn opgetreden tegen het gewapende verzet en zou een algemene toestand van burgeroorlog zijn ontstaan. De Limburgse toestanden zouden zich - versterkt - overal hebben voorgedaan.

Men kan besluiten dat Jos Bouveroux wellicht gelijk heeft waar hij stelt dat het bevel tot de actie in Limburg door de VNV-leider werd gegeven.

Elias schreef na de oorlog dat de acties van de DM/Politie in Limburg op korte tijd de toestand deden omslaan[199]:

'Door de inzet van deze groepen was op twee weken de toestand omgeslagen in Limburg. Van jagers werden de terroristen opgejaagden. [...] Eén zaak is zeker: indien de doorbraak te Averanches niet gekomen was, met de snelle opmars van de troepen door Frankrijk, dan zou het terrorisme doodgetrapt geweest zijn na een paar maanden.'

Wat waren nu de feiten? De aanwezigheid van Max Günther op de voorbereidende vergadering bewijst dat de DM/Politie in Limburg nauw samenwerkte met de SD. De manschappen opereerden onder bescherming van de SD en hun gevangenen moesten ze overleveren aan de SD. Hun prioritaire opdracht was de aanhouding of uitschakeling van enkele beruchte partizanen. Lode Huygen coördineerde vanuit Hasselt de acties van de vijf groepen[200].

Een eerste groep werd ingezet in de bossen van Bree, Bocholt en Peer. Samen met de SD en Duitse troepen kamden ze de bossen uit op zoek naar partizanen en ontsnapte

Russen. In vuurgevechten schoten ze twee Russen neer en arresteerden twee werkweigeraars.

Een tweede groep opereerde in Koersel. Hij verrichtte vooral wegcontroles en speurwerk. Het voornaamste doel, de arrestatie van de partizanen-commandant van het Noordelijk bataljon, werd niet bereikt. Er werden wel enkele arrestaties verricht. De arrestanten werden uitgeleverd aan de SD.

Een derde groep opereerde in Tongeren en Tessenderlo. Gepoogd werd in Tongeren de

procureur des Konings te ontvoeren en te vermoorden - een pure terreurdaad. De man had onraad geroken en kon ontsnappen waarna zijn gezin werd bedreigd. Na een tussenkomst van de rijkswacht en de VNV-burgemeester droop de groep af. Dit optreden bracht ontstemming teweeg, ook bij de VNV-burgemeester die protest aantekende bij de gouverneur en bij Theo Brouns. De groep werd daarop verplaatst naar Tessenderlo. Daar werd een partizaan gearresteerd en vermoord en werden enkele aanhoudingen verricht.

De vierde groep streek neer in Neeroeteren. In een vuurgevecht schoten de manschappen twee Russen dood. Daar werd het enige echte succes geboekt. Een compagniechef van de Gewapende Partizanen werd ontdekt en in een vuurgevecht doodgeschoten. Op zijn lichaam werden belangrijke documenten gevonden die aan de SD werden doorgegeven waardoor een schuiloord van Gewapende Partizanen werd opgerold. Vier mensen kwamen daarbij om het leven. De DM/politie nam niet deel aan deze actie.

Een vijfde groep trad op in Bilzen. Hij verrichte vooral wegcontroles waarbij het soms, zonder gevolgen evenwel, tot vuurgevechten met partizanen kwam. Vijf mannen uit de groep waren verantwoordelijk voor de moord op twee vrouwen. Na de oorlog bleek dat het om een apolitieke wraakmoord ging. Over deze actie werd geen verslag uitgebracht bij de leiding. Na de oorlog ontkende Lode Huygen dat er in deze zaak enig bevel zou zijn gegeven.

De balans van de hele operatie was bijzonder mager. Dat de Gewapende Partizanen een zware klap zouden hebben gekregen is overtrokken te noemen. Uiteindelijk had de actie van 55 militieleiders gedurende drie weken geleid tot de uitschakeling van twee partizanen. In zijn eindverslag vermeldde Huygen nog 59 arrestaties. Daar waren maar een handvol partizanen bij. Voorts werden drie Russen doodgeschoten en acht gearresteerd. Betekenisvol is dat Huygen in zijn eindverslag niet alleen de apolitieke moord verzweeg maar evenzeer de moord op de partizaan in Tessenderlo. Dit wijst erop dat deze zaken buiten de oorspronkelijke opdracht lagen. De DM/Politie had niet de opdracht over te gaan tot tegenterreur in de strikte zin van het woord. Huygen besloot zijn activiteitenverslag met de opmerking dat door de actie ‘de terroristen in de aftocht’ waren. Hetzelfde beeld schetste Elias. Het strookte evenwel niet met de werkelijkheid. In de periode dat de acties werden gevoerd heeft het verzet - niet alleen de Gewapende Partizanen maar nu ook het Geheim Leger - meer mensen dan ooit vermoord in Limburg. Er vielen 21 slachtoffers waarvan de meesten lid waren van het VNV.

Naast de DM/Politie opereerde in augustus 1944 in Limburg nog een ongeveer honderd man sterke groep van de Vlaamse Wachtbrigade. Leiding ervan berustte bij Albert Blommaert. Hij werd midden 1944 in de Vlaamse Wachtbrigade aangesteld als politiechef, belast met de opsporing van vaandelvluchtigen. In Limburg kreeg hij de opdracht het verzet te bestrijden. Over de prestaties van de groep-Blommaert en de doelstelling van zijn inzet ontstond na de oorlog een grote controverse. Dat lag niet in de laatste plaats aan Blommaert zelf. Tijdens de ondervragingen trad hij op als een echte stoorzender tegenover de verklaringen van de andere betrokkenen. Blommaert beweerde dat hij van de VNV-leiding en met name van Piet Wyndaele op 9 augustus 1944 twee lijsten had gekregen met de namen van zeventig personen uit Limburg die geliquideerd moesten worden. Christiaan Turcksin was daarvan op de hoogte. Voor deze opdracht kreeg hij het gezelschap van Verbert, de leider van de

VNV-verweerkorpsen, die over een speciale volmacht van Elias beschikte. In Limburg zou Blommaert nog contacten hebben gehad met de D-Dienst van het VNV en met Theo Brouns. Die contacten leidden tot bijkomende opdrachten om mensen te vermoorden. Blommaert zou daarop hebben geprobeerd om zoveel mogelijk mensen te waarschuwen. Algauw bleek de bewering van Blommaert een zeepbel te zijn. Hij trachtte met deze sensationele versie de aandacht af te leiden van zijn eigen verantwoordelijkheid. De groep-Blommaert was maar één week in Limburg bedrijvig en perste gedu-

rende die tijd mensen af. Tengevolge van protest van de Limburgse VNV-leiding werd de groep-Blommaert teruggetrokken. Blommaert werd overigens door de Krijgsraad van Brussel niet toerekeningsvatbaar verklaard[201].

Ondanks de klaarblijkelijke onbetrouwbaarheid van Blommaerts naoorlogse getuigenissen, is er toch een en ander dat een nadere beschouwing verdient. Er is de vraag op wiens verantwoordelijkheid hij naar Limburg werd gestuurd. Uit hoofde van zijn functie in de Vlaamse Wachtbrigade is het ondenkbaar dat Christiaan Turcksin er op z'n minst niet van op de hoogte was. De hamvraag blijft of de groep-Blommaert op verzoek van de VNV-leiding naar Limburg werd gestuurd en met welke opdracht. Elias heeft steeds ontkend dat de VNV-leiding verzocht zou hebben de Vlaamse Wachtbrigade in te zetten. Hij stelde dat hij de Vlaamse Wachtbrigade onvoldoende controleerde om zulke opdracht te geven[202]. Hij kon echter niet ontkennen dat er plannen bestonden voor een gezamenlijke inzet van de Vlaamse Wachtbrigade en de DM/Politie[203]. Blommaert kreeg bovendien het gezelschap van Verbert, de man die door Elias was aangewezen als leider van de VNV-verweerkorpsen. Blommaert heeft bij zijn aankomst voorzeker contact opgenomen met o.m. Theo Brouns en Lode Huygen. Dat het VNV in zekere mate betrokken was bij de inzet van de groep-Blommaert is zeer waarschijnlijk. Men kan zelfs aannemen dat Blommaerts opdracht overeenkwam met die van de DM/Politie: controle en opsporing van partizanen. Mogelijk heeft Blommaert daarboven nog een opdracht van Richard Jungclaus gekregen. De toelating van de HSSPF was in ieder geval onontbeerlijk. Blommaert schermde in Limburg voortdurend met een bevel van Jungclaus. Waarschijnlijk had hij opdracht gekregen enkele bekende partizanen op te sporen en te liquideren.

In Vlaanderen werd nog andere terreur uitgeoefend. Hiermee had de VNV-leiding niets te maken, wat niet wil zeggen dat er geen VNV'ers bij betrokken waren. In het bekende drama van Meensel-Kiezegem waarbij tientallen slachtoffers te betreuren vielen, speelden twee VNV-families een rol[204].

Wat zijn de besluiten i.v.m. de tegenacties van het VNV? De inzet van de DM/Politie, vrijwel zeker door de VNV-leiding bevolen, leverde niet bijzonder veel resultaten op. De militaire slagkracht van het VNV kwam er maar bekaaid af. Men begrijpt waarom Elias in zijn naoorlogse geschriften enerzijds opsneed over de bereikte resultaten en anderzijds onduidelijk bleef over zijn betrokkenheid. Aangezien de inzet van de DM/Politie het enige bewijs kon leveren van de slagkracht van het VNV, moesten de resultaten van de actie belangrijk zijn. Doordat Elias wist dat het bij dit ene optreden al onmiddellijk tot ontsporingen was gekomen - ‘enkele betreurenswaardige feiten’, noemde hij het - was hij blijkbaar niet bereid de verantwoordelijkheid op zich te nemen. De inzet van de groep-Blommaert werd een volslagen fiasco. Het is begrijpelijk dat niemand daarvoor de verantwoordelijkheid op zich wilde nemen. Merkwaardig is de tegenspraak in de naoorlogse getuigenis van Hendrik Elias. Aan de ene kant legitimeerde hij zijn beleid vanuit de derde hypothese, waarbij het VNV, gebruik makend van zijn gewapende formaties, de orde zou handhaven. Aan de andere kant hield hij vol een van de belangrijkste formaties niet in de hand te hebben kunnen houden en dus niet verantwoordelijk kon zijn voor deze acties. Waarschijnlijk is dit laatste juist, maar dan is de derde hypothese op los zand gebouwd.

Men kan ook de bedenking maken dat het VNV pas tot echte actie overging nadat zijn politieke beschermheer uit Brussel was verdwenen, nl. toen een Burgerlijk Bestuur werd geïnstalleerd en Richard Jungclaus als HSSPF de politionele bevoegdheden naar zich toetrok. Men stelt ook vast dat de DM/Politie in Limburg samenwerkte met de politieke aartsrivaal. Was niet vooral Eggert Reeder de remmende kracht bij de inzet van het VNV op het politionele terrein? De moeizame onderhandelingen die het VNV eind 1943 met hem voerde i.v.m. de eerste inzet van de *Hilfsfeldgendarmerie* wijzen in die richting.

Tot slot moet even de aandacht worden gevestigd op een merkwaardige stelling in Elias' naoorlogse geschriften. Hij wees op de zware verantwoordelijkheid van de verzetsbewegingen die politieke moorden pleegden. Volgens hem was het hun schuld dat het VNV in de collaboratie bleef[205]:

'Op een ogenblik dat het VNV al deed wat mogelijk was om uit de politieke en militaire collaboratie los te komen, in de moeilijkste omstandigheden die men zich kon indenken om een dergelijk maneuver uit te voeren zonder de beweging te vernietigen, werd het door de actie van de weerstand, rechtstreeks tegen zijn leden gericht, met geweld naar de Duitsers teruggeworpen en op hen aangewezen. [...] Waar het van de straat terugtrekken der VNV-formaties, en in de eerste plaats van de DM, de verdere ontwikkeling van deze politiek zou tot gevolg hebben gehad, daar waren wij thans meer dan ooit gedwongen een politiek te voeren met het pistool in de vuist [...].'

Hier formuleert Elias zonder enige verklaring een paradox. Het verzet zou er schuld aan hebben dat het VNV bleef collaboreren, terwijl de rest van zijn betoog erop neerkwam dat hij het VNV sterk wou houden om bij een eventueel machtsvacuüm de overhand te nemen op het verzet. Het heeft geen zin nader in te gaan op zo'n paradox omdat al voldoende werd aangetoond dat het zgn. weggaan uit de collaboratie een fictie was.

Het staat vrijwel vast dat bij een eventueel machtsvacuüm de Limburgse toestanden zich ongetwijfeld over het hele land zouden hebben voorgedaan. Het VNV zou verzeild zijn geraakt in een bloedige burgeroorlog. De partij zou, als kleine en geïsoleerde minderheid, daarbij weinig of geen kans hebben gemaakt en in ieder geval een zeer hoge tol hebben betaald.

Eindnoten:

149 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 5, pp. 72-76.
150 J. Gotovitch, *Du rouge au tricolore* [...], pp. 135-194.
151 Geciteerd door J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd* [...], p. 15.
152 Ongeveer duizend mensen werden in België door de bezetter om politieke redenen terechtgesteld. In Duitse kampen kwamen nog ca. vierduizend Belgen om het leven.
153 Meer dan duizend, volgens de cijfers van het verzet zelf: A. De Jonghe, De strijd [...], deel 5, p. 75.
154 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 5, pp. 79-83.
155 Documenten Frans van der Elst. Circulaire van Staf De Clercq aan de VNV-arrondissementsleiders, 13 november 1940.
156 KA, Dossier Jan Timmermans, Bundel I. Circulaire van Marcel Nuyts aan de VNV-gewestleiders, 27 maart 1942.
157 Documenten Etienne Verhoeyen. Circulaire van Ernest Van den Berghe, 17 april 1942.
158 *Volk en Staat*, 6 december 1942.
159 ARA, KA, Bundel 927. Brieven van P. De Clippel aan Jan L'Ecluse, 21 november en 15 december 1942.
160 GRMA, Roll 106. TB nr. 25, juli-september 1943, 540.
161 *VNV-Dienst*, november-december 1942.
162 *Volk en Staat*, 30 oktober 1942.
163 Documenten Frans Van der Elst. Redevoering van Hendrik Elias, Antwerpen, 22 december 1942.

164 R. Van Doorslaer, *De Belgische politie* [...], in: *Het minste kwaad* [...], p. 112.
165 ARA, KA, Bundel 929. 'VNV-leden slachtoffers van aanslag met dodelijke afloop', [maart 1944].
166 ARA, KA, Bundel 939. 'Aanslagen per maand', [1944].
167 ARA, KA, Bundel 939. 'Aanslagen per arrondissement', [1944].
168 *Mededelingen*, 15, 1985, p. 39. Statistiek van de aanslagen, sabotages en diefstallen tijdens de bezetting, opgesteld door Henri Masson.
169 L. Swerts, *Limburgse galerij in Vlaanderens Heldentempel*, 1943.
170 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Theo Brouns aan Hendrik Elias, 2 oktober 1943.
171 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Theo Brouns aan Hendrik Elias, 3 oktober 1943, met een afschrift van de brief van de gewestleider van Hasselt aan Theo Brouns, 3 oktober 1943.
172 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
173 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Paul Lambrights (gewestleider van Eisden) aan Theo Brouns, 12 december 1943; Brief van H. Biegs (afdelingsleider en burgemeester van Leut) aan Paul Lambrights, 10 december 1943; Brief van Jacques Brouns (VNV-schepen van Eisden) aan Paul Lambrights, 13 december 1943.
174 ARA, KA, Bundel 927. Theo Brouns, 'Nota over de politieke toestand en het terrorisme', bestemd voor Böhme, de *Verwaltungschef* in Hasselt, 11 december 1943.
175 ARA, KA, Bundel 927. Brief van Theo Brouns aan *Oberst* Helwig, 15 december 1943.
176 Brouns verklaarde in januari 1944 dat Elias kwam meedelen wat er gedaan werd om de 'terroristenbenden' op te ruimen: *Volk en Staat*, 25 januari 1944.
177 Documenten Frans Van der Elst. 'Nota betreffende de Hulpfeldgendarmerie', s.d.
178 ARA, KA, Bundel 927. 'Nota betreffende de beteugeling van de terreur', 15 december 1943. Het stuk was gericht aan het Militaire Bestuur en opgesteld binnen de schoot van de VNV-leiding. Het is niet ondertekend. Een kladversie is gedateerd 11 december 1943. Het klad is gedeeltelijk getypt, gedeeltelijk met de hand geschreven. De steller kon niet worden geïndentificeerd.
179 Hij signaleert alleen dat in december 1940 de SIPO in Limburg 'in engster Zusammenarbeit mit den erneuerungswilligen Landeseinwohnern' successen boekte tegen het terrorisme: GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 693.
180 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 761.
181 ARA, KA, Bundel 927. Piet Wyndaele, nota voor Hendrik Elias over zijn gesprek met Max Günther betreffende de toestand in Leuven, 9 december 1943.
182 Documenten Frans Van der Elst. Redevoering van Hendrik Elias, Hasselt, 23 januari 1944.
183 J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd* [...], pp. 88-89.
184 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 5, pp. 34-38.
185 ARA, KA, Bundel 929. 'VNV-leden slachtoffers van aanslag met dodelijke afloop', [maart 1944].
186 J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd*, pp. 109-110. Dit werd na de oorlog verklaard door een agent die het drama overleefde.
187 BRT-televisieuitzending, *De tijd der vergelding*, programma 1, *Verbelen en co*, 8 april 1988.
188 Toen al bestond et in Limburg een groep 'Hilfsfeldgendarmen': KA, Dossier Theo Brouns, Bundel VIII. 'Oproepingsbevel. VNV Noord-Limburg-Hulpfeldgendarmerie', 25 februari 1944.
189 J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd* [...], pp. 130-146.
190 J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd* [...], pp. 150-153.
191 P. Schrijvers, *De Toekomst* [...], pp. 94-95.
192 KA, Dossier Piet Wyndaele. Verhoor van Hendrik Elias, 2 april 1947. H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
193 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Verhoor van Hendrik Elias, 19 maart 1947.
194 Documenten Frans Van der Elst. Hendrik Elias, 'Verweercorpsen', 28 juli 1944.
195 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Verhoor van Hendrik Elias, 19 maart 1947.
196 KA, Dossier Theo Brouns. Bundel V. Verhoor van Hendrik Elias, 5 november 1945.
197 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Verhoor van Hendrik Elias, 19 maart 1947.
198 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
199 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
200 Voor het overzicht van de acties: Documenten Frans Van der Elst. Lode Huygen, 'Activiteitsverslag inzet DM/Politie', s.d.; J. Bouveroux, *Terreur in Limburg* [...], pp. 174-183.
201 KA, Dossier Piet Wyndaele. Piet Wyndaele, 'Tweede aanvullende nota betreffende verklaring Blommaert-Turcksin', s.d.; Ibidem, Verhoor van Albert Blommaert, 19 september 1944; KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Verhoor van Albert Blommaert, 30 januari 1945; KA, Dossier Theo Brouns, Bundel V. Verhoor van Albert Blommaert en Theo Brouns, 3 april 1945.
202 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel I. Verhoor van Hendrik Elias, 19 maart 1947.

203 J. Bouveroux, *Terreur in Limburg* [...], p. 237, noot 70.
204 KA, Dossier Jef Van de Wiele, Bundel II. Uiteenzetting van de feiten i.v.m. Meensel-Kiezegem. Tevens P. Van Meerbeeck en E. Verhoeyen, *De tijd der vergelding* [...], pp. 32-36.
205 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

8.5 Besluit

Tijdens het laatste bezettingsjaar kreeg de VNV-leiding het steeds moeilijker om een coherent beleid te voeren. Hendrik Elias wist door zijn gesprek met Heinrich Himmler, begin 1944, dat er voor zijn partij geen heil meer te halen was van collaboratiepolitiek. Het VNV was toen niet alleen met handen en voeten aan de bezetter gebonden, de partij stond compleet geïsoleerd van de bevolking en was het doelwit van politiek geweld. Bovendien groeide de onrust in de eigen rangen. De VNV-leider is er in die omstandigheden niet in geslaagd een strategie te ontwikkelen om zijn partij uit het slop te halen. Het VNV ging verdeeld, belaagd en stuurloos ten onder.

De Grootnederlandse oppositie in en aan de rand van het VNV kon niet gesust worden met de redevoering van 14 augustus 1943. Ze kwam te laat en ging niet ver genoeg. In clandestiene pamfletten werd Elias en zijn medewerkers gebrek aan doortastendheid verweten. Ze lieten het hek te zeer aan de oude stijl hangen. Toen Elias op 17 oktober 1943 dan toch het dubbel lidmaatschap VNV-DeVlag verbood, verbond hij daaraan een verbod op het lidmaatschap van de dissidente Grootnederlandse groepen. Echt hard optreden kon hij niet want hij wist dat de dissidente groepen steun genoten van vooraanstaande VNV'ers. Het effect van de dissidenties bleef beperkt. Alleen in de NSJV ontstond een zware crisis die uiteindelijk de jeugdbeweging ontwrichtte. Alle dissidenties in en aan de rand van het VNV droegen een Grootnederlands etiket maar waren verder weinig homogeen. Hun kritiek was vrijwel uitsluitend nationalistisch getint, met soms ook godsdienstige accenten. Fundamentele kritiek op de collaboratie met een nationaal-socialistische bezetter is er vrijwel niet.

Wegens het uitblijven van een openlijke reactie van Himmler, stond Elias na 14 augustus 1943 nog altijd even ver. Hij was er nog steeds van overtuigd dat een overeenkomst met de SS moest worden nagestreefd. Aangezien de confrontatiepolitiek geen resultaten opleverde, koos hij opnieuw voor de toenadering. In een gesprek met Richard Jungclaus, 8 december

1943, verklaarde hij ervan overtuigd te zijn dat zonder de SS in Vlaanderen geen oplossing kon worden bereikt. Elias was bereid zich te onderwerpen aan de wil van de *Reichsführer-SS*, ook als hij zijn aftreden en de ontbinding van het VNV zou eisen. Elias verklaarde niet te geloven in de mogelijkheid van een Grootnederlands Rijk. Hij verzekerde dat hij zijn Grootnederlandse achterban in de hand zou kunnen houden indien de *Reichsführer-SS* hem garandeerde dat Duitsland geen verduitsing nastreefde en dat de culturele en volkse eenheid van de Vlamingen behouden zou blijven. Op die voorwaarden stond niets een samenwerking tussen het VNV en de SS nog in de weg. Berger was tevreden toen Jungclaus hem verslag uitbracht over het onderhoud. Hij concludeerde dat Elias capituleerde en dat een fusie van de DeVlag met het VNV onder leiding van de SS mogelijk was geworden. Het viel anders uit.

Op 28 en 29 februari 1944 vond het langverwachte gesprek plaats. Elias had er grote hoop op gesteld. Men vraagt zich af waarop Elias zijn hoop stoelde. Meende hij werkelijk, na al wat hij had meegemaakt, de *Reichsführer-SS* van zijn standpunt te kunnen overtuigen? Het lijkt zo te zijn. Het gesprek draaide uit op een fiasco voor de VNV-leider. Het begon al toen Elias te horen kreeg dat hij Himmler niet onder vier ogen zou kunnen spreken. Hij kreeg het gezelschap van Jef Van de Wiele. Ten overstaan van zijn rivaal stelde Elias aan de *Reichsführer-SS* de eis tot liquidatie van de DeVlag en van de Hitlerjeugd-Vlaanderen. Elias vroeg verder een plechtige verklaring van Duitsland dat de Vlamingen in het toekomstige Europa erkend zouden worden. Himmler was alleen bereid het bestaan van de Nederlandse taal te erkennen. Hij liet er geen twijfel over bestaan dat Vlaanderen door Duitsland zou worden geannexeerd. Himmler ging niet in op het voorstel van Elias het VNV te ontbinden. Elias kreeg de raad de strijd niet op te geven.

Elias kwam thuis met lege handen. Hij kende nu het standpunt van de man die van Hitler het monopolie had gekregen over de Germaanse politiek. Er kon dus geen twijfel over bestaan dat de Himmler-politiek ook de politiek van Hitler was. Elias stond dus voor een dilemma. Het was duidelijk dat de collaboratie van het VNV geen steunpunt meer had. Het enige houvast was immers het blinde vertrouwen in de *Führer*. Elias heeft niettemin de collaboratie voortgezet tot het bittere einde. Hij stelde zijn volgelingen verder ter beschikking van de Duitse oorlogvoering. Na de oorlog zei de VNV-leider dat hij geloofde dat er een vrede door vergelijk zou komen en dat het VNV dan het machtsvacuüm had kunnen opvullen, samen met de Belgische soldaten die trouw bleven aan de koning. Zo zou het VNV een belangrijke rol kunnen spelen in het naoorlogse België. Daarom moest het VNV een sterk en gesloten geheel vormen. Ondanks de onrealistische uitgangspunten is het mogelijk dat Elias aan zo'n scenario heeft gedacht. Het lag trouwens in de lijn van zijn vroegere standpunten. Het neemt niet weg dat hij een wanhoopspolitiek voerde waarin bijzonder weinig lijn zat. Aan de ene kant vroeg hij aan Himmler om het VNV te mogen ontbinden, aan de andere kant wilde hij het VNV handhaven als openbare macht.

Elias' politiek was niet alleen onsamenhangend, hij was ook nog gebouwd op pure speculatie. Van enige concrete afspraak tussen het VNV en koningsgezinde groepen was er geen sprake. Elias kluisterde wat hem restte aan volgelingen aan Duitse militaire formaties waarop hij niet de minste vat had. Eén na één zag hij de hefbomen waarmee hij zijn invloed op die formaties meende te kunnen handhaven, verloren gaan. De militaire slagkracht van het VNV was een mythe. Hetzelfde gold voor de zgn. bondgenoten van het VNV. Men stelt bovendien vast dat Elias de open

confrontatie met het verzet, die toch besloten lag in de derde hypothese, uit de weg ging. Ondanks alle verbale krachtpatserij heeft Elias lange tijd gerekend op de bezetter en op een deel van de Belgische rijkswacht en politie om het VNV te beschermen tegen de aanvallen van het verzet. De roep om represailles werd vanaf 1943 harder toen VNV'ers bij tientallen werden vermoord. Elias schrikte terug om het wapen van de tegenterreur te hanteren. Hij bepleitte en verkreeg wel de inzet van VNV'ers-*Hilfsfeldgendar-*

men voor de bescherming van partijgenoten en mocht de VNV-leiders van wapens voorzien. In Limburg was de situatie niet meer in de hand te houden. De geweldplegingen tegen VNV'ers waren er dagelijkse kost. Toen midden 1944 een VNV-arrondissementsleider werd neergeschoten, besloot de VNV-leiding terug te slaan. De inzet van de DM/Politie die daar het gevolg van was leverde weinig resultaten op. Het verzet werd er nauwelijks door geraakt. Er vonden toen al enkele apolitieke afrekeningen plaats waardoor de tegenactie ontspoorde. Hendrik Elias heeft tot het eind van zijn leven de verantwoordelijkheid voor de inzet van de DM/Politie afgewezen. Toch zou de politiek-van-de-derde-hypothese precies tot een veralgemening en het intensifiëren van de Limburgse toestanden hebben geleid. Het lijdt weinig twijfel dat het VNV als kleine en gehate minderheid dan een nog veel zwaardere tol zou hebben betaald.

Hendrik Elias wist al sinds zijn gesprek met Heinrich Himmler dat de collaboratiepolitiek op een dood spoor zat. Zijn volgelingen zouden tijdens de laatste bezettingsmaanden met de neus op de feiten worden gedrukt. Op 12 juli 1944 nam Adolf Hitler de langverwachte beslissing over het politieke lot van België. Hij kwam op geen enkele manier tegemoet aan het VNV. De twee doelstellingen van de VNV-collaboratie werden volkomen genegeerd. Vlaanderen werd een *Reichsgau* onder leiding van de Duitser Joseph Grohé. Grohé zou voortaan samenwerken met de DeVlag, waarin zowel Himmler als Hitler hun vertrouwen hadden gesteld. Van een politiek monopolie voor het VNV was dus geen sprake. Veel praktische gevolgen heeft de instelling van een *Zivilverwaltung* niet meer gehad. Anderhalve maand later moest de bezetter België verlaten. Er kwam meteen een einde aan elke collaboratiepolitiek in België.

Hoofdstuk 9
De organisatorische en ideologische ontwikkeling onder leider Hendrik Elias

9.1 Grondbeginselen en partijprogramma: een breuk met het nationaal-socialisme?

Frans Van der Elst meende in een studie over Hendrik Elias als leider van het VNV, te kunnen stellen dat ‘de nationaal-socialistische ideologie, zoals die zich in de SS ontwikkeld had’ Elias wezensvreemd was[1]. Hij vertolkte daarmee het standpunt van Elias zelf. Elias schreef na de oorlog dat de strijd van het VNV tegen de DeVlag/SS op meer dan louter nationalistische tegenstellingen steunde. De SS vertegenwoordigde een nationaal-socialisme dat gebaseerd was op ‘rassenwaan’ en ‘rasaristocratie’ en dat evolueerde tot een zuivere machtspolitiek op basis van geweld. De meesten die het Vlaams-nationalisme omarmden, konden onmogelijk aarden in de SS. Tussen het VNV en de SS gaapte immers een mentaliteitskloof. Elias diversifieerde dus het nationaal-socialisme. Hij beweerde niet dat het VNV onder zijn leiding afstand nam van het nationaal-socialisme, het VNV beriep zich wel op een ideologie die fundamenteel anders was dan die van de DeVlag/SS. Deze bewering dient kritisch onderzocht te worden.

In de eerste plaats moet worden bevestigd dat het VNV, toen Hendrik Elias er de leider van was, zich op geen enkele wijze van het nationaal-socialisme heeft gedistantieerd. De VNV-propaganda verkondigde het nationaal-socialisme als de ideologie van het VNV. Elias sprak in zijn redevoeringen over het nationaal-socialistische VNV. Hij beklemtoonde wel dat het nationaal-socialisme van het VNV een eigen Nederlands karakter had. Het hield rekening met de eigen aard en het karakter van het Nederlandse volk[2]. Elias verkondigde hiermee niets nieuws, Staf De Clercq had het hem al voorgezegd. Elias was overigens gedekt door Joseph Goebbels die stelde dat het nationaal-socialisme geen exportartikel kon zijn[3].

Wat hield het Nederlandse karakter van het door het VNV voorgestane nationaal-socialisme in? Midden 1943 verspreidde het Departement Vorming een ‘vormingsrede’ over ‘Het nationaal-socialisme der Nederlanden’[4]. De onbekende steller poneert dat er een onderscheid bestaat tussen het nationaal-socialisme als universele leer en het nationaal-socialisme als Duits verschijnsel. Waarin dat onderscheid precies lag was niet zo duidelijk. De tekst spitste zich grotendeels toe op de stelling dat het nationaal-socialisme de ‘bloei van de volksgemeenschap’ bevorderde en dat degenen die die bloei tegenwerkten, door te ontkennen dat er een Nederlands volk bestaat, geen goede nationaal-socialisten waren. In feite was de tekst over het zgn. Nederlandse nationaal-socialisme een aanval tegen de DeVlag/SS. Voor de rest herkauwden deze en andere vormingsteksten de nationaal-socialistische doctrine. De racistische wereldbeschouwing stond daarbij centraal. Politiek moest op biologische grondslag worden gestoeld. Bloedvermenging met andere rassen tastte het volkskarakter aan. Dat alles moest duidelijk genoeg zijn ‘voor wie nog heeft horen spreken over de wetten van Mendel en de erfelijkheidsleer en over de wet dat

elk wezen zijns gelijken voortbrengt'. De auteur besteedde er veel aandacht aan omdat hierover veel onbegrip voorkwam. Het wijst er misschien op dat niet iedereen in het VNV die opvattingen zomaar deelde. De bedenking van de auteur 'dat elk ras meerwaardig is in zichzelf' en dat het 'rassisch motief' niet tot superioriteitsgevoelens moest leiden, week duidelijk af van de opvattingen in DeVlag/SS-kringen. Dit belette niet dat de tekst de strijd tegen het 'internationale jodendom, de wereldvlieg, overzetter en bevorderaar van alle 19de- en zoste-eeuwse plagen', als een van de historische opdrachten van het Nederlandse nationaal-socialisme beschouwde.

Ook onder Hendrik Elias bleef het VNV een virulent antisemitische partij. Elias stelde in zijn toespraken het jodendom voor als het bindende element van de vijanden van Duitsland[5]. *Geest en Daad* wijdde midden 1943 een vormingsles aan het 'joodse vraagstuk' waarin de nationaal-socialistische leer ter zake aan bod kwam[6]. Het antisemitisme beperkte zich niet tot theoretische beschouwingen. Tot het einde treft men in de VNV-pers bijzondere hatelijke antisemitische artikelen aan en het gaat niet alleen over een abstract jodendom. Nog op 2 september 1944 zag *De Nationaal-socialist* de kans van leer te trekken tegen de 'kromneuzen' en 'sterrendragers'. Aangezien de joden geëmigreerd, gedeporteerd, of ondergedoken waren, richtte de aanval zich tegen hun bezit. Het blad klaagde aan dat nietopgenomen in pand gegeven geld en juwelen niet, zoals gebruikelijk, openbaar werden geveild. Een halfjaar eerder had het blad de ondergedoken joden ervan beschuldigd verantwoordelijk te zijn voor overvallen en banditisme. In sluikblaadjes zouden de joden tekeergaan tegen de christenen. 'Goïms let op uw zaak', titelde het VNV-blad[7]. Het VNV werkte ook actief mee aan het uitwissen van al wat aan het jodendom refereerde. Zo dicteerde de partij in september 1943 een lijst van Nederlands schrijvende joodse auteurs die door *Volk en Staat* genegeerd moesten worden[8].

Men constateert dat het VNV ook onder leiding van Hendrik Elias de racistische component van de nationaal-socialistische wereldbeschouwing onverkort uitdroeg.

Het VNV heeft onder het leiderschap van Hendrik Elias ook niet zijn totalitaire ambities teruggeschroefd. De geledingen van de partij bleven zich beschouwen als de embryonale onderdelen van de toekomstige nationaal-socialistische staat. Op de kaderdag van 6 juni 1943 besprak de VNV-leider de verhouding van het VNV ten aanzien van andere groeperingen. Hij maakte daarbij een onderscheid tussen groeperingen met en zonder totalitaire aspiraties. Groeperingen met totalitaire aspiraties moesten op leven en dood worden bestreden. Groeperingen zonder totalitaire aspiraties mochten onder twee voorwaarden blijven bestaan: in de organisaties moest een 'nationaal-socialistische geest' leven en ze moesten het VNV als eenheidspartij erkennen.

'Wie dat niet doet en zich aan die voorwaarden niet onderwerpt, daartegenover kunnen wij voorlopig onverschillig staan. Hij kan echter voor ons schadelijk zijn. Wij hebben echter echter nog geen tijd of het is nog niet de tijd daarmee af te rekenen, maar later kunnen zij ervan verzekerd zijn, dat zij, die zich als onze vijanden ontwikkelen, zullen worden weggevaagd als wij de macht hebben veroverd.'

Het credo bleef dus dat in de staat die het VNV nastreefde geen openbaar leven mogelijk was dat niet de goedkeuring van het VNV wegdroeg. De partij vaardigde voorlopig al maatregelen uit waardoor de vijanden van het VNV en van het nationaal-socialisme in de partijpers doodgezwegen werden. *Volk en Staat* kreeg bijv. niet alleen het bevel te zwijgen over joodse schrijvers. Over Nederlandse schrijvers die weigerden bij de Nederlandse Cultuurkamer aan te sluiten of die in mei 1940 gevlucht waren, of zelfmoord hadden gepleegd, moest worden gezwegen[9]. Met de hulp van de bezetter werd getracht alvast sommige initiatieven niet alleen voor de eigen partijleden te bannen. Een circulaire adviseerde contact op te nemen met de bevoegde Duitse instanties om het optreden van Franse artiesten in Vlaanderen te verbieden omdat die toch maar minderwaardige dingen brachten[10].

Eindnoten:

1 F. Van der Elst, Dr. Elias als Leider van het VNV, in: *Bijdragen* [...], 3, 1974, pp. 101-102.
2 *Volk en Staat*, 16 april 1943.
3 Cf. supra, p. 527.
4 Het nationaalsocialisme der Nederlanden, in: *Geest en Daad*, nr. 4, pp. 4-18. *Geest en Daad* was een blad dat vanaf maart 1943 ongeregeld werd verspreid door het Departement Vorming.
5 O.m. *Volk en Staat*, 22 december 1942; 31 januari-1 februari 1943.
6 *Geest en Daad*, nr. 6, [medio 1943], pp. 3-28.
7 *De Nationaalsocialist*, 25 maart 1944.
8 NSGWO II, Archief VNV, 87. Brief van K. De Vleeschauwer (dienstleider Pers en Radio) aan Karel Horemans (cultuurredactie van *Volk en Staat*), 3 september 1943.
9 NSGWO II, Archief VNV, 87. Brief van K. De Vleeschauwer (dienstleider Pers en Radio) aan Karel Horemans (cultuurredactie van *Volk en Staat*), 3 september 1943.
10 ARA, KA, Bundel 943. Circulaire van Karel Lambrechts aan de arrondissementsleiders, 2 oktober 1943.

9.2 De leider en de Raad van Leiding

Met het aantreden van Hendrik Elias als leider van het VNV wijzigden de verhoudingen aan de top van het VNV. Waar Staf De Clercq nog geregeld de Raad van Leiding bijeenriep heeft Elias dit overlegorgaan nooit meer samengeroepen. Hoewel Staf De Clercq cruciale beslissingen nam zonder de Raad van Leiding vooraf op de hoogte te brengen, had de Raad toch

nog enige betekenis. De discussies leidden soms tot een bijsturing van het beleid zonder dat aan de fundamentele opties werd geraakt.

Elias liet deze laatste franje van een collectieve leiding vallen. Het VNV werd nu in de praktijk geleid door één leider die zelfs geen poging meer ondernam om verantwoording af te leggen aan het collectieve leidingsorgaan dat bestond van bij de stichting van het VNV. Door de Raad van Leiding gewoon niet meer samen te roepen vermeed Elias hem officieel af te schaffen. Het orgaan leed dus een onduidelijk bestaan.

Twee leden van de VNV-top namen ontslag. Frans Daels die al sinds september 1941 de vergaderingen niet meer bijwoonde, nam op 4 december 1943 zelfs ontslag als VNV-lid. Hij speelde een belangrijke rol in de groeiende oppositie binnen de partij. Ernest Van den Berghe gaf op 30 januari 1943 ontslag als algemeen secretaris. Het ontslag werd hem verleend in de vorm van 'onbepaald verlof'. Officieel gebeurde het om gezondheidsredenen. Na de oorlog verklaarde Van den Berghe dat hij fysiek bezweken was onder de lasten en zorgen van de politieke strijd waarin het VNV verwikkeld was geraakt[11]. Van den Berghe heeft nooit verklaard waarom hij later zijn functie niet weer opnam. De man die een centrale rol had gespeeld in de organisatorische uitbouw van het VNV en die, zoals Elias getuigde, ook tijdens de eerste bezettingsjaren een cruciale rol speelde, verdween uit het VNV. Na 30 januari 1943 is er van hem geen spoor meer. Het is niet onwaarschijnlijk dat Van den Berghe ook om politieke redenen zijn functie neerlegde. Na de oorlog verklaarde hij dat hij al in april 1942 zijn ontslag aan Staf De Clercq had aangeboden. Hij was het niet langer eens met de politiek ten opzichte van de SS[12]. De Clercq had hem toen kunnen overtuigen te blijven, met het argument dat ze samen op een essentieel thema zouden breken met de bezetter. Na de analyse van De Clercqs politiek kan men vraagtekens plaatsen bij deze getuigenis of bij de geloofwaardigheid van dit argument. Zeker is dat Van den Berghe het oneens was met de strategie ten opzichte van de DeVlag/SS. Heeft hij zich teruggetrokken omdat Hendrik Elias de politiek van De Clercq niet onmiddellijk fundamenteel heeft gewijzigd? Bij gebrek aan bronnenmateriaal blijft de vraag onbeantwoord. Van den Berghe werd opgevolgd door Piet Wyndaele. Doordat Van den Berghe niet officieel ontslag nam uit zijn functie, werd Piet Wyndaele tot adjunct-algemeen secretaris benoemd[13].

Er zijn niet alleen de twee ontslagen. Twee nieuwe leden werden benoemd in de (slapende) Raad van Leiding. Eerst, in februari 1944, Theo Brouns[14]. Daarmee kreeg Limburg, na het ontslag van Hendrik Ballet, weer een vertegenwoordiger in de leiding van het VNV. Gerard Romsee was weliswaar officieel nog steeds lid, maar sinds augustus 1940 was dat een papieren lidmaatschap. Hij bleef in een document van juli 1944 nog wel steeds vermeld als lid. De benoeming van Brouns moet worden gezien in het licht van de moeilijke situatie in de provincie Limburg.

Enkele maanden later werd DMS-leidster Jetje Claessens benoemd tot lid van de Raad. Haar benoeming kwam na een ernstige rebellie in de jeugdbeweging en moet gezien worden als een poging om wat nog van de jeugdbeweging restte steviger aan het VNV te binden.

Hendrik Elias wenste de Raad van Leiding niet meer samen te roepen omdat hij het geen werkzaam instrument achtte. Toch getuigde hij in zijn naoorlogse geschriften herhaaldelijk dat hij alle belangrijke beslissingen nam in overleg met de

‘vooraanstaanden’ van de beweging. Over dat overleg met de ‘vooraanstaanden’ geeft hij weinig uitleg. Hij getuigde dat hij altijd overlegde met Reimond Speleers en dat ze het beiden steeds eens werden over de te volgen politiek. Met Gerard Romsee pleegde hij in 1944 wekelijks overleg. Midden 1943 ging Elias wel tweemaal naar West-Vlaanderen om Leuridan ervan te overtuigen zijn steun aan de Grootnederlandse dissidenten op te geven. Nadien ontmoette hij Leuridan niet meer. Toen hij terugkeerde uit Salzburg en een cruciale beslissing moest nemen over de politiek van het VNV zou hij hebben overlegd met ‘vooraanstaande en gezaghebbende

strijdgenoten'. Behalve die van Wies Moens, geeft Elias geen namen. Men heeft de indruk dat hij de steun van de top van de partij als legitimering van zijn beleid wilde aanvoeren. Afgezien van de vraag of dit inderdaad het geval is, constateert men dat Elias het orgaan dat was opgevat als een permanente toetssteen voor zijn beleid, in de praktijk negeerde.

Men krijgt bovendien de indruk dat Elias als autoritair leider geen inspraak in zijn beleid duldde. Bijsturing vanuit de basis was daardoor niet mogelijk. De manier waarop de Grootnederlandse dissidenten werden bejegend is er een bewijs voor. Illustratief was de wijze waarop arrondissementsleider August De Wilde daarover werd aangepakt tijdens de Algemene Raad van 8 mei 1943. Toen De Wilde zijn kritiek op het beleid wilde voordragen, werd hij door Elias op autoritaire wijze de mond gesnoerd. Hij kreeg bovenop een openlijke blaam omdat hij gezondigd had tegen het 'protocol'. In het bedoelde 'protocol' over de organisatie van het VNV stond toch dat de leden van de Algemene Raad 'in alle omstandigheden het recht [hebben] meningen of voorstellen bij de Algemene Leider naar voren te brengen'[15]. In een brief aan Elias waarin De Wilde de blaam aanvaardde, zette hij ook zijn standpunt uiteen[16]:

'Het heeft nimmer in mijn bedoeling gelegen de politieke richtlijnen der beweging te bepalen. Doch zelfs in een autoritaire kampformatie heb ik immer een Algemene Raad beschouwd als een samenkomst der vertrouwensmannen, die aldaar vrijuit hun mening, bevindingen en opvattingen ter bespreking kunnen voorbrengen, zodat de Leiding na alzijdige voorlichting, een bepaalde bindende beslissing kan nemen. Een Algemene Raad is quasi de enige gelegenheid, die een arrondissementsleider heeft, om aan de Leider de noodzakelijk geoordeelde mededeling ter bespreking te verstrekken.'

De Wilde wees erop dat de heersende atmosfeer ertoe leidde dat een aantal arrondissementsleiders hun mond hielden en niet zegden wat ze dachten. Hun zwijgzaamheid bracht de leiding 'in een gevaarlijke waan [...] van een absolute eensgezindheid'. De Wilde beweerde dat wat hij had willen voorbrengen, leefde bij heel wat arrondissementsleiders. Als ze hun visie niet uiteenzetten op de Algemene Raad deden ze dat elders wél. Dit zou zich op termijn tegen het VNV keren.

Het aantreden van Hendrik Elias deed niet de minste afbreuk aan het autoritaire karakter van het VNV. Integendeel, Elias speelde met overtuiging zijn rol als autoritair leider. Men krijgt de indruk dat naarmate de kritiek op zijn beleid aan de basis groeide, hij méér het autoritaire principe omarmde.

De propaganda voor de leider werd wel anders aangepakt. Elias werd nu voorgesteld als de intellectueel, de man die het allemaal door- en overzag en die door zijn sterke persoonlijkheid zijn wil zou doordrukken. *VNV-Leiding* schreef in juni 1943:

'Dr. Elias is de Leider van onze Beweging. Hij is dat niet alleen omdat hij als dusdanig werd aangesteld: hij is dat vooral door de kracht zijner persoonlijkheid, door hetgeen hij IS, d.w.z. door hetgeen hij vertegenwoordigt aan overtuiging, aan klaar inzicht, aan leidersgaven, aan trouw aan ons volk [...].'

VNV'ers die de tegenspraken in het beleid en het dreigende failliet van de VNV-politiek elke dag meer en meer ervoeren, moesten geloof putten uit de voorstelling van 'Leider Elias - de zekere gids'. Dit beeld werd sterker gepropageerd

naarmate de interne kritiek groeide. Een treffende illustratie daarvan is een uitspraak van VNV'er prof. A. De Waele, arrondissementsleider van Gent, in *Leiding* van juli 1944:

'Onlangs had ik de eer en het genoegen een lang onderhoud te hebben met de leider. Ik kan gerust verklaren, dat hij een duidelijke en volledige kijk heeft over de toestand. Ik heb de vaste overtuiging dat deze man ons Volk te zijner bestemming leiden kan en zal. Tegen defaitisten die wetens en willens de partij noyauteren en er niet voor terugdeinzen in het geniep de persoon van de Leider aan te vallen, moet dan ook onze houding compromisloos zijn.'

Eindnoten:

11 Documenten Frans Van der Elst. Memorandum van Ernest Van den Berghe aan minister Maurice Orban, [1947].

12 Documenten Frans Van der Elst. Memorandum van Ernest Van den Berghe aan minister Maurice Orban, [1947].

13 *Leiding*, augustus 1943.

14 L. Swerts en M. Beerten, *Theo Brouns*, in: *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, deel 14, pp. 441-444.

15 NSGWO II, Archief VNV, 23. 'Protocol', s.d. Voor de omstandigheden waarin het incident zich voordeed: cf. supra, p. 530.

16 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van August De Wilde aan Hendrik Elias, 19 mei 1943.

9.3 Het VNV-kader

Volgens Hendrik Elias vielen er onder zijn leiderschap maar twee ontslagen om politieke redenen bij de arrondissementsleiders. De Grootnederlandse dissident August De Wilde werd in september 1943 ontslagen en na een korte interim van Elias' secretaris Gaston Stuyck, opgevolgd door RUG-professor A. De Waele. De SS-gezinde André Van den Berghe in Oudenaarde werd in 1944 eveneens de laan uitgestuurd. Voor de rest zou geen enkel ontslag politiek geïnspireerd zijn. Het is onwaarschijnlijk dat er niet meer arrondissementsleiders uit politieke onvrede opstapten, al is bij het arrondissementele kader inderdaad een vrij grote stabiliteit waar te nemen[17]. Op het einde van de bezetting trof men bij de nog in functie zijnde arrondissementsleiders de namen van personen aan die vaak al van voor de oorlog die functie bekleedden: Jozef Coene in Aalst, Frans Strubbe in Kortrijk[18], Arthur Bogaerts in Leuven en Jan Seghers in Sint-Niklaas. Een aantal nieuwe namen komt te voorschijn nadat de oorspronkelijke arrondissementsleiders carrière maakten in de partij of in de overheidsdiensten. In Roeselare was Reimond Tollenaere in 1941 al vervangen door C. Commeyne. In 1942 volgde Piet Wyndaele Jan Timmermans op in Antwerpen. In mei 1943 werd Karel Lambrechts in Brussel vervangen door zijn adjunct August Ghijssels en Joris Vansteenland werd in het arrondissement Veurne-Diksmuide-Oostende opgevolgd door zijn adjunct Valeer Devos. Joris Dedullen volgde in juni 1943 in Ieper Achilles Verstraete op die kabinetschef werd van Gerard Romsee. In oktober van dat jaar volgde in het arrondissement Brugge Frans Gevaert de oorlogsburgemeester van Brugge, Jef Devroe, op. In Turnhout was in het begin van de bezetting Karel Pelgroms Thomas Debacker opgevolgd. Pelgroms bleef niet lang en werd vervangen door A. Van Eckert. In Dendermonde werd eind 1942 Andries De Paepe vervangen door Armand Smet, de oorlogsburgemeester van Grembergen. In mei 1944 werd Smet die het niet meer eens was met de VNV-politiek en bovendien als oorlogsburgemeester zelfs met zijn eigen VNV-achterban in onmin geraakte, door de VNV-leiding tot ontslag gedwongen en vervangen door Karel Bogaerts, oorlogsburgemeester van Wetteren[19]. In februari 1944 werden ook nog twee Limburgse arrondissementsleiders benoemd door de oprichting van de arrondissementen Limburg-Noord en Limburg-Zuid. De titularissen waren respectievelijk J. Van Herck en A. Ariën. Laatstgenoemde werd in juni 1944 door het verzet vermoord. In Mechelen volgde E. De Ceulener in 1942 de oorlogsburgemeester van Mechelen, C. Baeck, op. In 1943 werd hij vervangen door de arrondissementele propagandaleider E. Buskens die op zijn beurt op de valreep, juli 1944, werd vervangen door P. Van Assche, oorlogsburgemeester van Sint-Amands.

De organisatorische veranderingen op de lagere echelons - van arrondissementele referenten tot afdelingsleiders - was veel aanzienlijker. De inventarisatie van de in *Leiding* gepubliceerde benoemingen brengt aan het licht dat in 1943 circa vierhonderd en in 1944 ongeveer tweehonderd benoemingen plaatsvonden. Het is niet uit te maken in welke mate het hier om de vervanging gaat van al bestaande functies, of om de uitbreiding van het kader. Ontslagen op lagere echelons werden niet gepubliceerd. De VNV-leiding was bovendien niet altijd op de hoogte van de precieze toestand aan de basis. Organisatieleider D. Van de Moortel - hij bestookte de VNV-kaders met

vragen om inlichtingen zodat het VNV in kaart kon worden gebracht - klaagde er midden 1943 over dat het bijzonder veel inspanningen vergde om van de afdelings- en gewestleiders zelfs maar de elementairste inlichtingen te krijgen over de toestand van de beweging[20]. De activiteitsverslagen die op alle echelons moesten worden opgesteld kwamen moeizaam, of helemaal niet binnen[21].

De organisatorische expansie kwam ook op het VNV-hoofdkwartier tot uiting. De verschillende departementen, hoofddiensten en diensten die al onder de bestuursperiode van De Clercq tot stand waren gekomen, breidden zich uit[22]. Er kwamen nieuwe hoofddiensten

en diensten bij. In februari 1943 werd Jef Van Dingenen dienstleider van de Dienst Techniek in het Departement Propaganda. In de loop van 1943 is er even sprake van de Hoofddienst Verweer o.l.v. Herman Verreydt. Die Hoofddienst verdween samen met Verreydt eind 1943.

Al de genoemde departementen, hoofddiensten en diensten bouwden zich verticaal uit. Op het eind van de bezetting moest ieder arrondissement, naast de arrondissementsleider, in principe een twintigtal functies tellen: een secretaris, een financieleider, een referent verkoopsdienst, een referent ledenadministratie, een vormingsleider, een referent voor kaderscholen, een propagandaleider, een stijlinspecteur, een referent voor VOJO, een referent voor pers en radio, een referent voor film en foto, een referent voor sociale zaken, een referent voor economie, een referent voor landbouw, een referent bestuurspolitiek, een referent voor cultuur, een referent voor techniek en een arrondissementeel cellenleider. In principe moest deze organisatie ook terug te vinden zijn in de gewesten en in de afdelingen. *Leiding*, december 1943, liet wel verstaan dat op deze niveaus de invulling moest gebeuren naarmate er geschikte krachten aanwezig waren. Voorts moest onderscheid worden gemaakt tussen belangrijke en minder belangrijke functies.

De indrukwekkende blauwdruk van de VNV-structuur illustreert treffend de expansie naar binnen. Zowel de uitbouw in de breedte als het groot aantal benoemingen aan de basis, in de gewesten en de afdelingen, moesten camoufleren dat het VNV zijn beste tijd had gehad. Doordat het VNV massa's leden verloor is het evident dat het bij veel benoemingen maar om papieren functies ging. Uit interne documenten blijkt overigens dat de realiteit ver verwijderd lag van de theoretische schema's. Een document, waarschijnlijk uit 1944, met een optelling van de werkelijk beschikbare kaders op arrondissementeel en gewestelijk niveau relativeert al in belangrijke mate de papieren constructie van het VNV[23]. Over heel Vlaanderen zouden er 151 arrondissementele medewerkers zijn geweest. Gemiddeld werkten de arrondissementen met een tiental mensen, een uitschieter daarbij was Turnhout met maar vier kaderleden. Het aantal gewestleiders zou 165 bedragen. Volgens andere interne documenten zouden heel wat functies geen titularis hebben gehad of werden verschillende functies door één en dezelfde persoon uitgeoefend[24].

Eindnoten:

17 De reconstructie van het arrondissementele kader gebeurde op basis van lijsten van VNV-origine: NSGWO II, Archief VNV, 649-662; ARA, KA, Bundels 944 en 930. Ook aan de hand van de lijsten met benoemingen die maandelijks verschenen in *VNV-Dienst* en *Leiding*.

18 Vanaf midden 1943 werd het ambt waargenomen door adjunctarrondissementsleider Gaston Halsberghe. Niettemin ondertekende Strubbe alle VNV-circulaires die in Kortrijk tijdens de bezetting werden verzonden: KA, Dossier Frans Strubbe.

19 O. Moens, *Verandering en continuïteit* [...], pp. 421-422.

20 ARA, KA, Bundel 945. Brief van D. Van de Moortel aan M. Janssens, 30 juni 1943.

21 NSGWO II, Archief VNV, 28. D. Van de Moortel, Circulaire van 7 februari 1944 aan de arrondissementsleiders.

22 KA, Dossier Hendrik Elias, bundel II. Organigrams van de VNV-leiding

23 ARA, KA, Bundel 916. Document met het aantal gewestleiders en arrondissementele medewerkers, [1944].

24 ARA, KA, Bundel 930. Documenten van de Algemene Propagandaleiding met overzichten van de kaders per arrondissement, 1943.

9.4 De ledenbeweging

Het ledental van het VNV moest bewijzen dat het VNV de enige nationaal-socialistische beweging was met een massale aanhang. In een toespraak in Gent, 17 januari 1943, had Hendrik Elias het over het VNV als een ‘machtig blok, waar meer dan 200.000 bereid zijn zich op dit ogenblik 100% in te zetten’[25]. De politieke tegenstrevers van het VNV namen deze cijfers op de korrel. Op 15 april 1943 berichtte de SD dat het VNV volgens zijn gegevens toen zo'n 60 à 70.000 leden telde[26]. Gottlob Berger reageerde in juli 1943 wanneer zowel Hendrik Elias als het Militaire Bestuur geregeld 100.000 ‘registrierte Mitglieder’ van het VNV opgaven. De DeVlag had een onderzoek ingesteld en afdeling per afdeling de koppen geteld om zo tot een totaal van 45.816 VNV'ers te komen[27]. De nauwkeurigheid van dit cijfer doet meteen al twijfels rijzen, te meer omdat Jef Van de Wiele in juli 1943 40.502 leden van de DeVlag opgaf. Men kan zich afvragen of het VNV-getal niet gerelateerd werd aan de DeVlag-sterkte. Een soort van bewijs dat de DeVlag vrijwel even sterk stond als het VNV[28]. Het is niettemin een belangrijk gegeven dat de tegenstrever van het VNV, die er alle belang bij had het ledental van het VNV zo laag mogelijk te houden, midden 1943, dus ná Stalingrad, het VNV nog zo'n hoog ledental toeschreef. De getalsterkte van het VNV zou daarmee nauwelijks gewijzigd zijn tussen begin 1942 en midden 1943.

Vanaf de tweede helft van 1943 komen hoe langer hoe meer geruchten over een dalend ledental van het VNV. Hendrik Elias gaf de terugloop van de ledencijfers zelfs toe aan de poli-

tieke tegenstander. Toen Richard Jungclaus hem in december 1943 inlichtingen vroeg over het precieze aantal VNV'ers antwoordde Elias dat de laatste telling 96.000 leden opgaf. Daarvan moesten er op z'n minst 10.000 worden afgetrokken die inmiddels waren uitgetreden. Waarschijnlijk zouden het er bij de nieuwe telling in januari 1944 nog minder zijn[29]. Alleen de mededeling over het dalend aantal leden kan ernstig worden genomen. Het aantal leden dat Elias opgaf was volkomen gefantaseerd. In zijn naoorlogse geschriften bevestigde Elias dat het VNV eind 1943 leden verloor. Het verbod om ook nog lid te zijn van de DeVlag kostte de partij 5% van haar leden[30]. Hij geeft nergens absolute getallen. Men begrijpt waarom. Een intern document van april 1944, afkomstig van het algemeen secretariaat, geeft de weinig rooskleurige toestand weer. Waarschijnlijk weerspiegelde het document de situatie op basis van de inning van de contributies voor de eerste helft van 1944. Per arrondissement geeft het het aantal actieve afdelingen en het totaal aantal leden. Vergeleken met de cijfers uit de propaganda werkt de informatie uit het document ontnuchterend. Welgeteld waren er nog 11.386 VNV-leden[31]. (*Zie Bijlage 2.*)

Dat was de realiteit in de lente van 1944. Ter relativering kan worden ingebracht dat het document misschien het aantal VNV'ers opgaf dat zijn contributie voor 1944 effectief had betaald en dat de partij nog kon rekenen op sympathisanten die voorzichtigheidshalve of om allerlei andere redenen hun lidmaatschap nog niet hadden vernieuwd. De tabel toont onomstotelijk aan hoe ver de propaganda van de realiteit verwijderd was. Binnenskamers werd in het VNV toegegeven dat de partij sterk achteruitboerde[32].

In een artikel in *Volk en Staat*, 24 mei 1944, schreef Karel Lambrechts dat Elias tijdens zijn rondreis door Vlaanderen met 3.500 kaderleden sprak en dat er nog een 5.000-tal kaderleden waren die Elias niet bereikte. Ook deze cijfers waren allicht voor de propaganda bedoeld. Neemt men de cijfers van Lambrechts ernstig dan zou het VNV haast louter uit kaderleden hebben bestaan. Hierboven werd aangevoerd dat de partij aan ‘organisatie-manie’ leed om een ergere ziekte te verhullen. Men krijgt de indruk dat het VNV tijdens het laatste bezettingsjaar terugviel op zijn eigen kaders. Daarbij moet rekening worden gehouden met de velen die in de afgelopen jaren dankzij de partij een betrekking hadden gevonden in de Belgische overheidsdiensten. Eggert Reeder vermeldde in zijn activiteitsverslag van juli-september 1943 dat het VNV ca. 1.300 leden had op leidende posten in de gemeentelijke, provinciale en rijksdiensten[33]. In het verslag voor de periode oktober-december 1943 telde hij op: 2 secretarissen-generaal, 3 directeurs-generaal, 15 directeurs, 3 commissarissen-generaal, 9 andere hoge ambtenaren, 4 gouverneurs, 6 arrondissementscommissarissen, 478 burgemeesters en 715 schepenen[34]. Daarbij moeten in allerlei controlediensten nog honderden VNV'ers worden gerekend. Er moet bovendien rekening worden gehouden met de vele VNV'ers die zich contractueel hadden geëngageerd in paramilitaire en militaire formaties. Men kan besluiten dat het VNV op het einde van de bezetting nog bestond als een romppartij van mensen die met handen en voeten aan de collaboratie gebonden waren.

Eindnoten:

25 *Volk en Staat*, 19 januari 1943.
26 NSGWO, Serie MS, 15. 'Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich' van de SIPO/SD in Brussel, 43/7, 15 april 1943.
27 BAK, NS 19 (neu) 1554. Brief van Gottlob Berger aan Heinrich Himmler, 2 juli 1943.
28 Van de Wiele verstrekte deze informatie aan Eggert Reeder: GRMA, Roll 106. TB nr. 24, april-juni 1943, 260.
29 BAK, NS 19 (neu), 1565. Verslag van Richard Jungclaus over een gesprek met Hendrik Elias, 8 december 1943.
30 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
31 NSGWO II, Archief VNV, 667. Toestand VNV, april 1944.
32 Zo in een brief van de gewestleider van Hasselt aan Theo Brouns, 3 oktober 1943, waarin verslag wordt uitgebracht van de Gewestraad. Tijdens de Raad werd gezegd dat het VNV 'hard achteruit' ging: ARA, KA, Bundel 927.
33 GRMA, Roll 106. TB nr. 25, september-oktober 1943, 501.
34 GRMA, Roll 106, TB nr. 26, oktober-december 1943, 714-715.

9.5 De financiële organisatie

De hierboven geschetste toestand had tot gevolg dat het VNV zijn kaders kon opvullen met mensen die via de partij een bezoldigd ambt hadden of op een andere manier via het VNV een broodwinning hadden gevonden. Hoeveel vrijgestelden de partij uit eigen middelen betaalde is niet te achterhalen. Een schema uit midden 1944 geeft een twintigtal partijfunctionarissen op het hoofdkwartier op[35]. Daarbij moet nog het uitvoerend personeel worden gerekend. Of en hoeveel partijfunctionarissen op de lagere echelons geheel of gedeeltelijk door de partij werden betaald, is niet bekend. Hendrik Elias blijft in zijn naoorlogse verklaringen en geschriften stom over de financiële structuur van zijn partij.

Het strafdossier van VNV-financieleider Jozef De Keersmaecker bevat zogoed als geen bruikbare informatie.

Eind 1942 dankte Hendrik Elias de VNV'ers voor hun financiële prestaties van het afgelopen jaar. Financieleider Jozef De Keersmaecker deelde in de lof. Hem wachtte opnieuw een zware taak[36]. Hij stond in voor de inning van de verplichte belasting die elke VNV'er kreeg opgelegd in een tijd waarin iedereen het moeilijk had de eindjes aan elkaar te knopen. De belangrijkste bron van inkomsten van het VNV bleven de bijdragen van de leden. Samen met het aantal leden (en dus de contributies) zakte ook het systeem van de verplichte belasting, dat nooit goed had gefunctioneerd, definitief in elkaar. Andere bronnen werden gezocht. In de schoot van de leiding werd een ‘Commissariaat voor Financies’ opgericht. Over de werking ervan is niet veel bekend. Ze zou geld inzamelen bij kapitaalkrachtige VNV'ers. In maart 1943 kreeg het van Hendrik Elias de opdracht binnen 10 dagen één miljoen frank te vinden ‘voor zeer bijzondere doeleinden die de situatie en de toekomst van de partij sterk aanbelangen’[37]. Uit de overzichten van de bankverrichtingen van het ‘Commissariaat voor Financies’ blijkt dat zeer geregeld relatief grote bedragen ten gunste van het VNV werden overgemaakt waarvan de herkomst onduidelijk blijft. Voor 1943 ging het over verscheidene miljoenen[38].

Een aantal geldbronnen is gekend. *Volk en Staat* bleef steun genieten van de bezetter, hoewel nooit duidelijk is achterhaald in welke mate. In 1943 zou de krant nog 2.750.000 frank hebben gekregen. Karel Peeters hield tijdens het proces van *Volk en Staat* vol dat het ging om betalingen voor geleverd drukwerk. Dat het om zuivere Duitse steun zou gaan, werd nooit bewezen[39]. Het VNV kreeg wel rechtstreeks steun voor bepaalde propaganda-activiteiten[40] en onrechtstreeks voor prestaties van VNV'ers voor de bezetter. Zo roomde het VNV een deel af van de door het *Luftgaukommando* uitgekeerde vergoedingen voor de prestaties van Fabriekswacht en DM/WB[41]. Waarschijnlijk hield deze regeling op te bestaan na de omvorming van de DM/WB tot Vlaamse Wachtbrigade. De NSJV werd nagenoeg volledig door de bezetter gefinancierd. De steun hield op eind juni 1944[42].

Er zijn geen aanwijzingen dat het VNV in ernstige financiële problemen raakte. De partij leefde ook niet in weelde. De partij kon geen leden aantrekken met aantrekkelijke vergoedingen. Integendeel. VNV'ers moesten zich financiële opofferingen getroosten. Kaderleden moesten vaak nog extra financiële inspanningen leveren. Illustratief hiervoor zijn de instructies naar aanleiding van een scholingsweekeinde voor het propagandakader in de VNV-kaderschool in Wieze. De deelnemers moesten 45 frank pensiongeld betalen, rantsoenzegels, suiker en broodbeleg meebrengen[43]. Bepaalde berichten wijzen erop dat de partij het naar het eind van de bezetting toe moeilijk kreeg om het hoofd boven water te houden. Zo werd op 7 juni 1944 medegedeeld dat het kaderblad *Leiding* niet meer aan alle kaderleden bezorgd kon worden wegens financiële en praktische moeilijkheden[44].

Eindnoten:

35 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Lijst van de hogere VNV-kaders, s.d. [1944].

36 NSGWO II, Archief VNV, 32. Brief van Hendrik Elias aan Jozef De Keersmaeker, 20 december 1942. De brief werd door de Dienst Financies als circulaire verzonden samen met de inningsformulieren voor de Vrijwillige Belasting.
37 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Brief van C. Pycke en A. Claes aan G. Miermans, 31 maart 1943.
38 NSGWO II, Archief VNV, 37. Rekeningafschriften van het 'Commissariaat voor Financies' op naam van Cyriel Pycke, 1942-1944.
39 E. De Bens, *De Belgische dagbladpers* [...], pp. 208-209; Documenten Frans Van der Elst. Pleitnota voor Karel Peeters inzake *Volk en Staat*.
40 NSGWO II, Archief VNV, 279.
41 Cf. supra, p. 422.
42 Cf. infra, p. 612.
43 NSGWO II, Archief VNV, 93. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementele propagandaleiders, 21 januari 1944.
44 NSGWO II, Archief VNV, 93. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementsleiders, 7 juni 1944.

9.6 De nevenbewegingen

9.6.1 Het VNV verlaat de vakbondswerking

Bij het overlijden en op de begrafenis van Staf De Clercq was UHGA-leider Edgar Delvo nog manifest aanwezig. Voor de buitenwereld kon er weinig twijfel over bestaan dat Delvo zich tot het VNV bekende. De realiteit was anders. Hendrik Elias getuigde dat kort na de leiderswisseling in het VNV Delvo hem kwam melden dat hij zich in de strijd tussen het VNV en de DeVlag/SS voortaan neutraal zou opstellen[45]. Elias was niet verwonderd.

Tussen Delvo en Marcel De Ridder was inmiddels een conflict gegroeid dat significant is voor de ontwikkeling bij Delvo. Delvo trachtte De Ridder buitenspel te zetten door diens functie in de UHGA uit te hollen. Begin 1943 werd een nieuwe organisatiestructuur uitgetekend waarin de secretarissen-generaal van de UHGA geen betekenis meer hadden.

Marcel De Ridder diende op 14 augustus 1943 zijn ontslag in. Volgens Delvo had dit ontslag te maken met de nieuwe structuur van de UHGA. De Ridder zelf sprak van ongenoegen vanwege de koers die Delvo volgde. De gemaakte afspraken met Arbeidsorde werden volkomen genegeerd. In een brief aan Delvo verweet De Ridder hem dat hij de UHGA tot een Belgische organisatie omvormde. De werkelijke onvrede zat dieper. De Ridder schreef dat Delvo een bocht naar de DeVlag/SS maakte die hij niet wenste te volgen. Hij was zeer in Delvo ontgoocheld, beschouwde hem niet meer als een VNV'er en zou er verslag over uitbrengen bij Hendrik Elias[46].

De zogenaamd politiek neutrale koers die Edgard Delvo voor de UHGA uitstippelde, betekende in de praktijk een erkenning van de DeVlag als de toekomstige politieke beweging in Vlaanderen. Delvo legde zich neer bij de machtsuitbreiding van de DeVlag en dit ten nadele van het VNV. Hij zou zich nauwelijks verweren toen de DeVlag ook het terrein van de UHGA betrad[47].

Met het vertrek van De Ridder eindigde de poging van het VNV om een greep op het vakbondswerk te krijgen. Er zijn geen sporen te vinden van een poging om Arbeidsorde opnieuw autonoom op te starten. Een dergelijke poging zou wellicht onmiddellijk door de bezetter zijn verijdeld. De UHGA verdween overigens zelf van het sociaal-politieke terrein wegens haar volkomen onmacht. Delvo richtte de werking van de UHGA op datgene waarmee hij zich voor de oorlog, en ook tijdens zijn overstap naar het VNV, had beziggehouden: scholing en vorming. Na augustus 1944 trad hij toe tot de Landsleiding van Jef Van de Wiele.

9.6.2 De Dietse Militie/Zwarte Brigade

In theorie had de Dietse Militie van begin 1943 af vier afdelingen: de Zwarte Brigade (DM/ZB), de Hulpbrigade (DM/HB), de Wachtbrigade (DM/WB) en de Motorbrigade (DM/MB). Later, midden 1944, werd ook nog gesproken over de Dietse Militie/Politie. Het waren de VNV'ers in dienst van de *Hilfsfeldgendarmerie*. Het geeft de indruk van een imposante constructie. Voor Gottlob Berger een reden te meer om erop toe te zien dat 'Dr. Elias eines Tages nicht eine bewaffnete Garde aufstellt'[48].

De werkelijkheid was anders. De DM/MB bleef een louter papieren organisatie van VNV'ers in het NSKK[49]. Toen de DM/WB onder druk van het Militaire Bestuur werd omgevormd tot de Vlaamse Wachtbrigade verloor het VNV meteen elke controle[50].

De DM/ZB en de DM/HB, twee formaties waar de VNV-leiding werkelijk macht over had, leidden geen florissant bestaan.

Hoewel in principe alle VNV'ers tussen 18 en 25 jaar sinds maart 1942 verplicht waren dienst te nemen in de DM/ZB en leden van de militie werden vrijgesteld van verplichte arbeid in Duitsland, verloor de DM/ZB vanaf 1943 leden[51]. Het had te maken met de algemene achteruitgang van het VNV. De leden van de DM/ZB waren bovendien direct herkenbaar als collaborateurs. Waar andere VNV'ers konden proberen zo weinig mogelijk aanstoot te geven, liepen zij met hun zwarte uniformen in de kijker. In streken waar het verzet geregeld tegenstanders neerschoot, was dat niet bepaald een stimulans om ijverig zijn plicht te vervullen. De DM/ZB was buitendien hét rekruteringsreservoir voor militaire en paramilitaire formaties. Ondanks het dalend aantal leden van de DM/ZB won de militie in het VNV aan belang. Bij de VNV-leiding

groeide het besef dat het raadzaam was te kunnen beschikken over een VNV-formatie die ordehandhavend zou kunnen optreden. Scenario's werden ontworpen waarbij het VNV - al of niet gebruik makend van een machtsvacuüm - naar de macht zou grijpen met behulp van door het VNV gecontroleerde gewapende organisaties. De DM/ZB had hierin een rol te spelen. Naarmate de leiding constateerde dat de militaire en paramilitaire formaties waarvoor het VNV vrijwilligers had geworven, door de bezetter aan

haar controle werden onttrokken, richtte ze zich meer op de DM/ZB. In de plannen van Herman Verreydt, leider van de Dienst Verweer, rekende men erop dat de DM/ZB een 5.000-tal manschappen in het gelid kon brengen. De DM/ZB moest evenwel dringend worden gezuiverd, aldus Verreydt. Voorts was er een opleiding nodig in tucht, tactiek en militaire bekwaamheid[52]. In oktober 1942, omstreeks dezelfde tijd dat Verreydt zijn plannen maakte, gaf het Departement Militaire Opleiding van de DM/ZB geheime instructies uit onder de titel 'Straatbeschermingsdienst'[53]. Daarin werd de tactiek besproken die gevolgd moest worden bij het onderdrukken van oproer, inclusief het aanwenden van gewapend geweld en de arrestatie van 'opruiers'. De instructies gingen ervan uit dat de DM/ZB over vuurwapens zou beschikken. Het gebruik van handgranaten en tanks werd niet uitgesloten bij ernstige woelingen. Zachtzinnig zou het er niet aan toegaan. De instructies wezen waarschuwingsschoten van de hand. Bij de minste bedreiging moest 'het eerste schot raak zijn'. Dat was natuurlijk theorie. Voorlopig was en bleef de DM/ZB ongewapend. Sommige leden beschikten wel over een wapenvergunning vanwege hun activiteiten in paramilitaire formaties of in de *Hilfsfeldgendarmerie*. Leden van de DM/ZB kregen wel geregeld wapenonderricht[54]. De lessen werden gegeven door VNV'ers die dienst deden in de paramilitaire formaties of door Duitse militairen. De DM/ZB evolueerde hoe langer hoe meer van een ordedienst tot een potentieel partijleger, de 'weerformatie'. Tegelijkertijd werd in de DM/ZB een elitecultus gehuldigd. De militie was 'de nieuwe adel' van 'pioniers die tuchtvol en gesloten achter hun aanvoerders staan', schreef *Leiding*, juli 1943. In aanleg moest de DM/ZB voor het VNV zowat worden wat de SS betekende voor de NSDAP in Duitsland. Die parallel geldt trouwens evenzeer inzake het racistische karakter van de militie. Het VNV-weekblad schreef dat een lid van de DM/ZB van 'Dietsen bloede' moest zijn. Het hield in dat hij vier 'Arische grootouders' moest hebben van wie drie met Diets bloed.

Als gevolg van de veranderingen in de functie van de DM/ZB paste de VNV-leiding de structuren aan. Naar aanleiding van de Tollenaeremars werd de Hulpbrigade opgericht. Ze stelde als eerste doel zoveel mogelijk geüniformeerde VNV'ers op de been te brengen. In *Leiding* van mei 1943 verscheen het bericht dat na enkele maanden experimenteren het wezen en de opdracht van de Hulpbrigade was vastgelegd. De Hulpbrigade werd een onderdeel van de DM: de DM/HB groepeerde iedereen die ouder was dan 18 jaar, lichamelijk geschikt en niet in de DM/ZB kon staan. De DM/HB moest in de eerste plaats een orde- en propagandadienst vormen die zich ter beschikking stelde van de politieke leiding. Daarnaast vormde ze de wervingsreserve van het 'gemilitariseerde keurkorps', de DM/ZB. Ingeval van nood kon de DM/HB worden ingeschakeld ter bescherming van 'Volk en Partij'. De leden van de DM/HB leerden met wapens om te gaan[55]. De DM/HB werd onafhankelijk van de DM/ZB georganiseerd. Ze beschikte over een eigen kader. De commandanten maakten deel uit van het politieke kader van de partij. De HB was ondergeschikt aan het politieke kader dat de opleiding en de werking van de DM/HB in handen had. In feite werd de DM/HB in de eerste plaats een instrument van de politieke leiding om allerlei klussen op te knappen. Met de vooroorlogse militantenorde was dat ook al het geval geweest. Men moet de oprichting van de DM/HB zien als een ontwikkeling binnen de DM/ZB die zich alsmaar onafhankelijker van de politieke leiding opstelde. De oprichting van de DM/HB was anderzijds een poging van de VNV-leiding om haar achterban sterker aan

de partij te binden. Het geüniformeerd openbaar optreden van de leden maakte de stap om uit de partij en de collaboratie te treden veel moeilijker.

Groots opgezette samenkomsten, zoals de mars in Antwerpen van de DM/ZB, 26 september 1943, ter gelegenheid van het tienjarige bestaan van het VNV, konden niet verbergen dat het VNV niet meer in staat was een massa geüniformeerde aanhangers te verzamelen. Anders dan bij de Tollenaeremars sprak *Volk en Staat* nu níét over het aantal deelnemers. De kop '90% der DM/ZB-effectieven staan in de weerformaties' en de mededeling dat wegens de vervoers-

problemen een totale mobilisatie onmogelijk was waardoor in Antwerpen maar afvaardigingen uit de verschillende gouwen aanwezig konden zijn, spreken voor zichzelf. Interne correspondentie geeft een realistischer beeld. Op 30 september 1943 schreef een Limburgse officier van de DM/ZB dat grootse manifestaties niet meer mogelijk waren bij gebrek aan leden[56]. In juni 1943 schreef de Brusselse arrondissementscommandant van de DM/HB dat buiten de 'enkele dappere, tientallen Hulpbrigademannen' in het district Brussel de uitbouw nog nergens stond[57].

Dit alles noopte alweer tot een reorganisatie. Op 12 november 1943 besloot de VNV-leiding de DM/ZB en de DM/HB te fuseren tot één korps onder de naam Dietse Militie (DM)[58]. *Leiding* van januari 1944 maakt de hervorming kenbaar. In maart 1944 schreef Piet Wyndaele in het kaderblad dat de versmelting voorzien was voor de duur van de oorlog. De gefuseerde DM was een politieke militie die volledig ten dienste stond van de partij. De militaire leiding bleef in handen van de militieoversten. De politieke opleiding, vorming en propaganda werden geregeld door de politieke leiding. Ieder weerbaar kaderlid had de verplichting lid te zijn van de DM en elk lid van de DM dat nog geen functie had in het politieke kader moest zich aanmelden om ook een politieke functie op zich te nemen. 'Zo zullen militie en partij volledig één zijn', schreef Wyndaele. Inderdaad, de ineenschrompelende partij bereidde zich voor op het ergste.

In het laatste halfjaar van de bezetting gold voor de DM nog maar één motto: 'Verweer'. *Leiding* van maart 1944 schreef dat dienstneming in de DM absoluut noodzakelijk was: 'Wie de noodzakelijkheid inzier van een degelijk georganiseerd verweer, moet het nut van de Dietse Militie inzien en mag of kan niet langer afzijdig staan.' Eind augustus 1944 kregen alle leden van de DM nog het bevel een militaire opleiding te volgen. Degenen die dat bevel niet opvolgden, werden bedreigd met sancties, o.m. het afnemen van hun wapens en wapenvergunningen[59]. Het VNV bereidde zich voor op een burgeroorlog en de DM kreeg daarbij de rol van partijleger.

9.6.3 Van de nationaal-socialistische Jeugd in Vlaanderen naar de Dietse Blauwvoetvendels en de Dietse Meisjesscharen

De spanningen die sinds de 'Putsch van Vilvoorde' op de NSJV drukten zouden tijdens het leiderschap van Hendrik Elias tot uitbarsting komen en de werking van de mannelijke jeugd grotendeels lamleggen. De Dietse Blauwvoetvendels waren haarden van contestatie die ook de partij aanstak. Toen Elias leider werd verkeerde de NSJV in volle crisis.

De nieuwe VNV-leider poogde onmiddellijk meer vat te krijgen op de jeugdbeweging. Op een Algemene Raad, eind 1943, vroeg hij zijn kaderleden buitengewone zorg te besteden aan de NSJV. In januari 1943 zond hij een vertrouwelijke brief aan zijn arrondissementsleiders waarin hij een aantal precieze instructies gaf ten aanzien van de NSJV[60]. Elias herinnerde aan de vorenvermelde opdracht. Hij drukte erop dat met de nodige voorzichtigheid en tact moest worden opgetreden. Het kon volgens Elias niet worden ontkend dat de maandenlange moeilijkheden op het Jongerenhoofdkwartier en de vele 'onverstandige drijverijen'

van jongeren in en buiten de NSJV een weerslag hadden op het VNV. De malaise was overal aanwezig. 'Onverantwoordelijke elementen' hadden immers de gebieds- en gouwleiders beïnvloed, met het gevolg dat de gebieden en gouwen hiervan de weerslag ondervonden. De VNV-arrondissementsleiders moesten de crisis aan de basis bedwingen, zodat de crisis aan de top des te gemakkelijker te bestrijden viel. Veel was volgens Elias te wijten aan het feit dat het kader te jong was en onvoldoende geschoold. De arrondissementsleiders moesten zich

inspannen dat alles met de nodige bescheidenheid te verhelpen want ‘alvorens kritiek uit te oefenen moeten wij ouderen, bedenken dat wij zelf in onze jeugd niet gelukt zijn een jeugdbeweging op te richten’. De jeugdbeweging had geen traditie. Er moest ook iets gedaan worden ten aanzien van de vele VNV'ers die hun kinderen nog niet hadden aangesloten bij de NSJV.

In de NSJV zelf trachtte jeugdleider Edgar Lehembre de crisis te bedwingen door het kader te herschikken en uit te breiden. In maart 1943 werd een reeks benoemingen bekendgemaakt. Bekende figuren werden bevorderd of bevestigd in hun functie. In het Jongerenhoofdkwartier waren er drie hoofddienstleiders: Remi Piryns (Inhoud), Leo Poppe (Voorlichting) en Gerard Lonsors (Beheer). Voorts waren er een kleine twintig dienst- en departementsleiders. Daaronder een aantal bekende namen: Edgar Wauters (Cultuur), Dis Verstraete (Jeugdherbergen en hemen), Eugène Verstraete (Volksfeesten). Verder waren er drie gebiedsleiders: Bert Hendryckx (Vlaanderen), Ernest Reypens (Brabant) en Frans Ketels (Limburg). Met deze ploeg en een twintigtal gouwleiders hoopte Edgar Lehembre het tij te doen keren. Veel veranderde er niet, integendeel. In een rapport, midden 1943, van een medewerker van het Jongerenhoofdkwartier werd de toestand als rampzalig omschreven. De NSJV desintegreerde, enige invloed van het Jongerenhoofdkwartier was onbestaande. De rapporteur wees op het gebrek aan organisatie en op het falen van vele kaderleden[61].

Boven deze organisatorische moeilijkheden stapelden zich nog politieke moeilijkheden van tweeërlei aard op. Er waren enerzijds de pogingen van de SS om greep te krijgen op de NSJV en Edgar Lehembre aan de kant te schuiven en anderzijds de interne Grootnederlandse oppositie.

Begin 1943 verzocht Eggert Reeder Hendrik Elias om te voorzien in de vervanging van Edgar Lehembre. Reeder wees op de chaotische toestand in de jeugdbeweging. Lehembre was volgens de chef van het Militaire Bestuur niet opgewassen tegen zijn opdracht. Elias gaf toe dat de toestand van de NSJV niet rooskleurig was. Hij wees een vervanging van Edgar Lehembre in principe niet af, maar hij gaf voor voorlopig geen geschikte vervanger te vinden. Elias besefte dat de vervanging van Lehembre die in december 1942 nog duidelijk zijn trouw aan de ‘proclamatie van Kortrijk’ (de band tussen NSJV en VNV) had bevestigd[62], een maneuver was om de jeugdbeweging van de partij los te weken. Reeder wenste de NSJV onafhankelijk van het VNV te zien[63]. Het VNV kon ter zake niet rekenen op het Militaire Bestuur om zich te beschermen tegen de aanspraken van de SS en de *Reichsjugendführung*. Omdat Elias beweerde niet zo gauw een vervanger voor Edgar Lehembre te vinden, werd in zijn plaats naar een vervanger gezocht. Na overleg met de *Reichsjugendführung* en de ‘Dienststelle Jungclaus’ werd besloten *SS-Oberscharführer* Piet De Poorter vanuit de *Waffen-SS*-officierenschool in Bad Tölz naar Vlaanderen te sturen om er de leiding van de NSJV op zich te nemen. Eggert Reeder schreef dat Elias het eens was met de aanstelling van De Poorter die korte tijd gouwleider van de NSJV was geweest. Van dit plan kwam niets terecht doordat De Poorter ‘überraschenderweise’ zijn medewerking introk[64]. Reeder wist niet dat De Poorter had overlegd met de VNV-leider. Nadat deze hem de situatie had uiteengezet nam De Poorter zijn beslissing[65].

Hendrik Elias was voorlopig niet bereid de vervanging van Edgar Lehembre te aanvaarden. In zijn brief van 7 mei 1943 aan de chef van het Militaire Bestuur schreef hij dat hij terugkwam op zijn principiële bereidheid om Lehembre te vervangen[66].

Elias' bereidheid dateerde van begin 1943 toen bleek dat door de moeilijkheden in de NSJV 'het gezag van de Jeugdleider diep geschokt en ondergraven' was. Inmiddels was gebleken, aldus Elias, dat de aanstelling van een nieuwe Jeugdleider deel uitmaakte van een strategie die erop gericht was 'ons de Jeugd afhandig te maken, ten einde deze te kunnen opvoeden in een ideologie die vreemd is aan onze eigen opvattingen en aan onze traditie'. Elias refereerde aan het gesprek dat hij op 17 april 1943 had gevoerd met vertegenwoordigers van het Militaire

Bestuur. Toen was hem gezegd dat een nieuwe Jeugdleider onmogelijk beëdigd kon worden op de leider van het VNV. De nieuwe leider zou immers een frontsoldaat zijn die de eed van trouw aan de *Führer* al had gezworen. 'In deze omstandigheden', besloot Elias, 'weiger ik formeel Dr. Lehembre af te stellen.'

In de NSJV werd het er inmiddels niet rustiger op. De leden ondervonden pogingen van de *Reichsjugendführung* om meer vat te krijgen op hun beweging. De contacten met de HJ werden alsmaar problematischer. De bij de Germaanse Landdienst en *Erweiterte Kinderlandverschickung* ingezette NSJV'ers én degenen die een leidersvorming kregen in de HJ-kampen konden ervaren dat de positie van het VNV ter discussie gesteld werd en dat de Grootnederlandse Gedachte werd betwist. Verscheidene rapporten werden hierover opgesteld en bezorgd aan de VNV-leiding. De roep om alle samenwerking met de HJ te staken werd sterker[67]. Vanuit de basis groeide de tegenstand. Zo werden de instructies van het Jongerenkwartier niet bepaald vlot opgevolgd. Op 30 maart 1943 schreef Remi Piryns aan de gouwleiders dat hij sterk de indruk had dat ondanks herhaalde aanmaningen via pers, radio en circulaires, er nauwelijks werd gewerkt aan de rekrutering voor de 'weersportkampen'[68]. 'Dat is zeer onverantwoordelijk', schreef Piryns. Hij gaf het bevel dat elke gouw met meer dan 300 leden tien man zou bevelen naar de weersportkampen te gaan, iedere gouw met minder dan 300 man zou vijf man sturen. Er zou zeer streng worden opgetreden tegen gouwleiders die geen gevolg gaven aan dit bevel.

Toen Hendrik Elias op 14 augustus 1943 de samenwerking met de SS opzegde, gold dit ook voor de samenwerking met de *Reichsjugendführung*. Tijdens zijn rede noemde hij het *Langemarckstudium*[69], de HJ-weersportkampen, de *Erweiterte Kinderlandverschickung* en de Germaanse Landdienst. De NSJV zou zich uit al die formaties terugtrekken totdat de situatie was opgeklaard. Op grond van die rede ging Edgar Lehembre naar de gevolmachtigde van de 'Reichsjugendführung' om er de genomen beslissing mee te delen. Op de *Befehlsstelle der HJ* in Brussel ontmoette hij bij afwezigheid van Bennewitz, *Bannführer* Becker. Lehembre die al zo lang onder druk stond van zijn eigen basis maakte van de gelegenheid gebruik om stoom af te blazen. Hij deed weinig moeite om zijn mededeling diplomatisch in te kleden. Volgens een rapport van Becker dat via de *Dienststelle Jungclaus* bij Gottlob Berger terechtkwam zou Lehembre als oorzaak van de breuk naar voren hebben geschoven dat de band tussen het VNV en de NSJV ('proclamatie van Kortrijk') door de Duitse HJ niet werd gerespecteerd[70]. Een aantal Vlaamse jeugdleiders die uit het Rijk terugkwamen waren voor 200% Duitsers geworden. Aan deze misdadige werking - het rapport meldt met nadruk dat Lehembre de uitdrukking '"verbrecherische" Arbeit' in de mond nam - moest een eind komen. Ten overstaan van Reeder betreurde Elias dat Lehembre zich had laten verleiden tot dergelijke uitlatingen.

De druk op de VNV-leider om Edgar Lehembre aan de kant te zetten, werd na dit incident nog groter. Tegelijk werd de druk op Lehembre binnen de NSJV ook groter. We weten dat de redevoering van 14 augustus 1943 het verzet in het VNV eerder deed toe- dan afnemen. Te laat en te weinig, zo zou men de houding in de NSJV tegenover het optreden van Lehembre kunnen omschrijven. De critici werden in hun verzet gestijfd door de oprichting van de Hitlerjeugd-Vlaanderen in oktober 1943. NSJV-dissidenten eisten scherpe tegenmaatregelen. Elias zou hen die binnenskamers hebben beloofd[71].

Op 20 november 1943 werd Edgar Lehembre, zogenaamd op eigen verzoek, wegens gezondheidsredenen tijdelijk ontlast van zijn opdracht als Jeugdleider[72]. Hendrik Elias getuigde na de oorlog dat hij zich tot deze maatregel verplicht had gezien[73]. Hij schreef er niet bij wat uiteindelijk de doorslag had gegeven: de druk van Duitse zijde of de contestatie binnen de NSJV. Waarschijnlijk speelden beide een rol. Men vraagt zich af of de verwijdering van Edgar Lehembre niet gezien kon worden als een geste in de richting van de *Reichsführer-SS*. Elias was in die tijd bereid concessies te doen met als tegenprestatie een gesprek met Heinrich Himmler. Ten overstaan van Richard Jungclaus verklaarde Elias op

8 december 1943 dat hij de ontwikkelingen in de NSJV zeer betreurde en dat er een groot gevaar in schuilde[74].

Het leek er inderdaad op dat de ontwikkelingen in de jeugdbeweging de VNV-leider totaal ontsnapten. Na de verwijdering van Lehembre hield de NSJV in feite op te bestaan. De Dietse Blauwvoetvendels (DBV) en de Dietse Meisjesscharen (DMS) kregen elk een eigen leiding. De DMS stond onder leiding van Jetje Claessens, die voorheen onder Lehembre al de DMS leidde. De DBV kwamen onder leiding van een 'Stafraad'. *De Jonge Nationaalsocialist* van december 1943, waarin de veranderingen werden meegedeeld, was het laatste nummer dat onder deze titel verscheen. Van 1944 af heette het blad *De Blauwvoet*. De ondertitel luidt: *Strijdblad der Dietse Blauwvoetvendels en Meisjesscharen (DBV/DMS)*. Leo Poppe bleef hoofdredacteur. Jetje Claessens zou erin slagen de DMS-werking gaande te houden tot het einde van de bezetting. Bij de DBV zette de desintegratie zich door.

Dat de verwijdering van Edgar Lehembre de problemen niet had opgelost, bleek al uit het verschijnen, december 1943, van een clandestiene *De Blauwvoet*. Het blad werd opgesteld door Grootnederlandse dissidenten in de jeugdbeweging die contacten onderhielden met de dissidenten in de partij. Ze ondertekenden met 'de geuzen' of 'de zeven zwijgers'. Het verbaast niet in het blad citaten te vinden van Alfons Mares en Albert Deckmijn. Het blad leverde commentaar op de 'ezelsstamp' die Edgar Lehembre had gekregen. Hoewel Lehembre zijn ongeschiktheid als jeugdleider had bewezen, zou zijn ontslag geen oplossing brengen. Volgens het blad moesten alle 'Duitsgezinde elementen' uit de jeugdbeweging worden verwijderd en alle 'Duitsgezinde invloeden' geweerd. De jeugdbeweging moest bovendien onttrokken worden aan de invloed van de partijen. Daarmee werd op de eerste plaats het VNV bedoeld. De jeugdbeweging diende niet vanuit VNV-standpunt te worden gezien 'maar enkel en uitsluitend vanuit héél-volks standpunt'. Evenzeer als het VNV was de jeugdbeweging het slachtoffer van 'ideologisch misvormde en onzelfstandige (want Duitsgezinde) politiek'[75]. Toen in januari 1944 *De Jonge Nationaalsocialist* zich ook tot *De Blauwvoet* herdoopte, noemde zijn clandestiene naamgenoot dit - uit hoofde van de halfslachtige inhoud van het blad - 'een vloek en een hoon'[76]. De officiële *De Blauwvoet* bleef de samenwerking met Duitsland op alle gebied centraal stellen. In april 1944 publiceerde het blad ter gelegenheid van de verjaardag van Adolf Hitler een grote foto van de *Führer*, met de verklaring dat de DMS en de DBV trouw bleven aan de strijd 'van het Dietse volk, voor de Germaanse solidariteit en voor de zegepraal der Europese revolutie'. De houding van de officiële *De Blauwvoet* (in feite de strekking-Leo Poppe) was minder verontrustend voor het VNV, bevredigend was ze geenszins. In het blad kwam het VNV vrijwel niet meer ter sprake.

Midden april 1944, iets minder dan twee jaar na de 'Putsch van Vilvoorde', kwam het weer tot een openlijke rebellie. Het gebeurde naar aanleiding van een toespraak van Elias op een verbondsraad van de jeugdbeweging, 15 april 1944, waar het hogere kader was uitgenodigd. De leider verkondigde er de maatregelen die hij daags tevoren had meegedeeld aan de leden van de Algemene Raad van het VNV[77]. Alle leden van de jeugdbeweging die ouder waren dan achttien moesten lid zijn van het VNV. Niemand zou op die manier nog lid kunnen zijn van het hogere kader zonder meteen lid te zijn van de partij. Uitsluiting uit de partij hield de uitsluiting uit de jeugdbeweging in. Alle leiders moesten trouwens de eed van trouw op de VNV-leider

afleggen. Ieder jaar zou een plechtigheid worden gehouden waarop de leden van de jeugdbeweging die net achttien waren geworden, tot het VNV zouden toetreden. Zo trachtte Elias weer vat te krijgen op de jeugdbeweging. De VNV-leiding wenste een partijjeugd en ze was duidelijk van plan eens en altijd gedaan te maken met de dissidenties.

De geviseerde jeugdleiders trommelden enkele dagen later hun achterban samen in het Vlaams Huis van Brussel. Een manifest werd opgesteld waarin ze de DBV onafhankelijk verklaarden van het VNV. Het VNV werd gebrek aan Grootnederlandse trouw verweten. De par-

tij had haar eigen doelstellingen verraden. Daaruit moesten conclusies worden getrokken[78]. Het manifest formuleerde vrijwel uitsluitend vanuit nationalistisch oogpunt kritiek op het VNV. Eén kritiek reikte verder. Het VNV werd verweten zich niet te hebben verzet tegen de verplichte tewerkstelling waarvan de jeugd het slachtoffer was.

De VNV-leiding reageerde met uitsluitingen. Op 26 april 1944 meldde *Volk en Staat* in een kort bericht de uitsluiting van zeven leidende DBV'ers: Bert Hendryckx (gouwleider voor West-Vlaanderen), Paul Daels (gouwleider voor Oost-Vlaanderen), Leo Van Esser (gouwleider voor Limburg), Herman Van Dommele (Stafinstructeur), Joost Goossenaerts, Bert Hemmerijckx en Bert De Cremer (streekleider voor Aalst). Volgens een clandestien verspreid document van de dissidenten zelf waren er nog meer uitsluitingen: Ernest Reypens (gouwleider voor Brabant), de streekleiders Jaak De Mylle[79] (Brugge), Jan Housen (streekleider in Limburg), Rogier Deruddere (streekleider voor Ieper)[80]. De uitsluitingen troffen de meeste leden van het hogere DBV-kader. Vier van de vijf gouwleiders werden uitgesloten[81]. Leo Poppe, die inmiddels leider van de Stafraad was geworden, legde de eed van trouw af. Hij werd de nieuwe leider van de DBV, althans van wat ervan overbleef.

In de DMS bleven de gevolgen van de rebellie beperkter. Jetje Claessens had het manifest van de dissidente DBV-leiders resoluut van de hand gewezen. In een brief aan Hendrik Elias verklaarde ze haar trouw aan het VNV. Haar houding werd beloond. Eind april 1944 werd ze opgenomen in de Raad van Leiding van het VNV. De promotie van Claessens wijst erop dat zij beschouwd werd als de nieuwe jeugdleidster. Poppe genoot als oud-dinaso veel minder vertrouwen bij de VNV-leiding. Poppe had in *De Jonge Nationaalsocialist* en in *De Blauwvoet* herhaaldelijk blijk gegeven van dinaso-sympathieën. Volgens Eggert Reeder werd hij beïnvloed door het Diets Eedverbond[82].

De brief van Jetje Claessens aan de VNV-leider werd verspreid onder het DMS-kader. Ze ondertekende als lid van de Raad van Leiding en kon zo met meer gezag tekeergaan tegen de afvalligen[83]. Haar betoog illustreert uitstekend de fundamentele ideologische verwarring waaraan de leiding van de jeugdbeweging ten prooi was gevallen. De dissidenten werd hoogmoed en gemis van verantwoordelijkheid verweten. Ze hadden het immers aangedurfd autonoom op te treden. Ze waren ‘verpolitiekt’. De dissidenten daarentegen beweerden precies de jeugd te willen vrijwaren tegen ‘partijpolitiek’. Ze verweten het VNV om politieke redenen zijn doel te verloochenen. Ze hanteerden opnieuw het discours van de vooroorlogse Grootnederlandse jeugdgroepen die ervoor beducht waren hun zuiverheid te verliezen. Hun verzet paste in deze intellectuele traditie. Men zoekt tevergeefs naar fundamentele standpunten tegen het nationaal-socialisme. Ook bij hen was iedere weerstand tegen de essentie van deze ideologie afwezig.

Het ligt voor de hand dat de toestand van permanente crisis met als hoogtepunt de openlijke rebellie in het voorjaar van 1944, gevolgen had voor de werking van de jeugdbeweging. De DBV gingen in het politieke geharrewar te gronde. Van enige werking was nog nauwelijks sprake. De afgescheurde leiders van wie er sommigen lid waren van de stafraad, gebruikten de meegenomen centrale administatie om hun werking als legitieme leiding van de DBV voort te zetten[84]. De DMS konden hun werking voortzetten en waren nog in staat een grote manifestatie op touw te zetten.

Nog op 14 augustus 1944 had in Antwerpen een groot feest van de DMS plaats, een uitgesteld lentefeest dat normaal in mei had moeten plaatsvinden. De restanten van de DBV namen eraan deel zodat het evenement kon doorgaan als het feest van de ‘Dietse Jeugd’. Over het aantal aanwezigen is niets bekend. Hendrik Elias hield er zijn laatste redevoering als leider van het VNV[85]. Hij ging uitgebreid in op de moeilijkheden en zei dat de jeugdbeweging niet mocht losstaan van het VNV, terwijl hij in één adem stelde dat jeugdleiders niet aan politiek mochten doen. Kritiek op de leiding was taboe:

‘De jeugdleiders hebben niet te beoordelen of de Leider van het VNV het goed voorheeft

met de collaboratiepolitiek. Zij hebben niet te onderzoeken of te beoordelen of de gevolgde lijn de goede is, of de Leider daarbij te zwak is of te energiek. Dat is niet de taak van de jeugdbeweging en ik kan niet dulden dat de politiek van het VNV tot voorwerp zou worden van discussie in de jeugdbeweging.'

Dat was inderdaad de essentie van de hele kwestie. Degenen die dat niet wilden aanvaarden waren opgestapt of uitgesloten. Dat was maar goed zo, zei Elias, want zo bestond de mogelijkheid een jeugdbeweging op gezonde basis op te bouwen. De aanwezige jongeren konden vervolgens horen hoe door hún standvastigheid het tij spoedig zou keren. Wie meende dat Duitsland het pleit had verloren, vergiste zich deerlijk...

De gebeurtenissen in de jeugdbeweging bevestigden het Militaire Bestuur in zijn oordeel dat Hendrik Elias stilaan de controle over zijn troepen verloor. Na de afschaffing van de NSJV meende Eggert Reeder dat 'eine vernünftige Zusammenarbeit mit dem DBV' niet meer mogelijk was. De verhoudingen tussen de jeugdbeweging en de *Reichsjugendführung* gingen van kwaad tot erger, aldus Reeder[86]. In de DBV was er een tendens naar Duitsvijandigheid. Waakzaamheid was geboden 'um deutschfeindlichen Auswüsche rechtzeitig zu beseitigen'[87]. Van SD-zijde verneemt men dat 'sicherheitspolizeiliche Massnahmen' tegen de dissidente DBV werden overwogen[88]. Men kan zich afvragen of in deze omstandigheden de DBV en de DMS nog financiële steun van de Duitsers ontvingen. Men moet bovendien voor ogen houden dat de uitbouw van de Hitlerjeugd-Vlaanderen sinds oktober 1943 aan de gang was. Uit een document van de *Reichsjugendführung* blijkt niettemin dat de financiering van de DBV tot eind juni 1944 voortging[89]. Merkwaardig is het dat dit volgens het document het gevolg was van een vraag van Hendrik Elias zelf. De VNV-leider zou al begin 1944 aan Reeder hebben gevraagd de betalingen aan de DBV stop te zetten. Er werd toen afgesproken dat de betalingen voorlopig bleven voortlopen tot wanneer Elias een definitieve beslissing zou hebben genomen. Op 29 maart 1944 zou Elias dan in een brief aan Reeder de stopzetting van de financiering hebben gevraagd. De betalingen zouden nog drie maanden worden voortgezet om de lopende zaken niet in het gedrang te brengen. Als gevolg van deze afspraken werden de betalingen eind juni 1944 definitief stopgezet. Of dat ook het geval was voor de financiële steun aan de DMS, is niet bekend.

Het lijkt erop dat de VNV-leider zelf verantwoordelijk is voor het opdrogen van de Duitse subsidies. Was het een onderdeel van zijn strategie om de opstandige DBV te likwideren? Andere bronnen over deze merkwaardige zaak werden niet gevonden. Elias zwijgt erover in zijn naoorlogse geschriften.

Er moet nog even worden stilgestaan bij de gebeurtenissen in de VAVV. Deze organisatie was het voorwerp van een bittere strijd tussen Gerard Romsee, van wie de VAVV afhing, en *Reichsarbeitsführer* K. Hierl die gesteund werd door de SS. Hierl wilde via de VAVV een algemene arbeidsdienstplicht tot stand brengen. Hij kreeg de steun van Heinrich Himmler die een algemene arbeidsdienstplicht beschouwde als het voorportaal tot de *Waffen-SS* en die al speelde met het idee van een algemene dienstplicht voor de Vlamingen. Gerard Romsee kreeg de steun van Eggert Reeder die de plannen van Hierl en Himmler voorlopig niet realiseerbaar achtte[90].

Romsee, daarin gevolgd door Reeder, meende dat de arbeidsdienst op vrijwillige basis maar zou slagen met de steun van het VNV. Midden 1942 kwam na

onderhandelingen met de diensten van Romsee, met VAVV-leider Renaat van Thillo en met vertegenwoordigers van het VNV en de NSJV een akkoord tot stand. Het VNV zou rekruteren als het ook kaderleden mocht leveren. Van Thillo verhinderde de poging van het VNV om de VAVV in VNV-vaarwater te brengen. De klachten van de VNV'ers in de VAVV namen hand over hand toe. Op 17 augustus 1943 schreef Hendrik Elias een brief aan Gerard Romsee[91]. Hij wees erop dat in de VAVV de invloed van de DeVlag/SS toenam. Drie dagen later schreef Gerard Romsee een brief aan

Eggert Reeder waarin hij het eigengereide optreden van de VAVV op de korrel nam. Romsee eiste inspraak in alle belangrijke aangelegenheden[92]. Romsee wenste o.m. controle over alle benoemingen en bevorderingen. Hij voerde hierover onderhandelingen met de *Beauftragte* van Hierl in Brussel[93]. Aangezien de standpunten onverzoenlijk waren, besliste Romsee uiteindelijk in april 1944 tot de ontbinding van de arbeidsdiensten. Op 22 april 1944 werd de VAVV weer opgericht als een v.z.w. Van Thillo en de *Reichsarbeitsführung* hadden het pleit gewonnen. Hendrik Elias schreef na de oorlog dat hij aan de VNV'ers in de VAVV het parool had gegeven ontslag te nemen en niet bij de weer opgerichte VAVV aan te sluiten. Volgens een verdedigingsnota van de door Gerard Romsee aangestelde verantwoordelijke ambtenaar voor de VAVV zou 70% van het kader ontslag hebben genomen[94]. Eggert Reeder schreef dat ongeveer 20% van het kader opstapte, ‘insbesondere überzeugte Anhänger des VNV’[95]. In feite werd het verzet in de VAVV tegen Van Thillo op diverse plaatsen geleid door leden van Nederland Eén!

9.6.4 Het Vlaams Nationaal Vrouwenverbond

Hendrik Elias schreef na de oorlog dat het VNVV voor hem, leider van het VNV, een organisatie zonder geschiedenis was. Het VNVV leidde tijdens de laatste jaren van de bezetting een eerder onopvallend bestaan. De werking straalde weinig dynamisme uit en organisatorisch liepen de zaken eerder moeizaam. Karel Lambrechts schreef op 7 mei 1943 aan Hendrik Elias dat de werking van het VNVV veel te traag verliep en dat er gebrek was aan overleg[96]. Lambrechts hoopte dat hierin verandering kon worden gebracht door de vervanging van de algemeen secretaris van het VNVV. Ondanks het kwijnende bestaan van het VNVV (of misschien juist daardoor) was de organisatie aangestoken door een bezetenheid voor organiseren. De VNVV-leiding telde zes Departementen: 1. Financies en administratie; 2. Pers en propaganda; 3. Algemene cultuur en vorming; 4. Kindergroepen; 5. Moederdienst; 6. Hulp en bijstand. Daarnaast was er nog de Jong Vrouwenafdeling[97]. Al die Departementen zouden zich moeten weerspiegelen in een structuur met lokale referenten. Het bleef grotendeels theorie. De VNVV-leidster Odile Maréchal-Van den Berghe klaagde erover dat het VNVV zijn plannen niet kon uitvoeren omdat het door het VNV stiefmoederlijk werd behandeld. Ze vroeg of men niet kon rekenen op iets méér dan de 4.500 frank subsidie die de partij maandelijks uitbetaalde. Met de ‘schamele lidgelden’ kon het VNVV onmogelijk instaan voor een deugdelijke werking en tegelijk het VNVV-blad *Vrouw en Volk* uitgeven[98].

De praktische werking van het VNVV richtte zich vooral op de hulpverlening en het sociaal dienstbetoon, voornamelijk binnen het VNV zelf. ‘Mannen leiden de politiek, vrouwen lenigen de nood’ was het motto waaronder *Leiding*, januari 1944, over de VNVV-werking berichtte. Op 14 november 1942 werd de v.z.w. ‘Voor Moeder en Kind’ opgericht. De initiatiefnemers waren VNV'ers uit hoge bestuursposten, VNVV-leidsters en Frans Daels die de leiding zou nemen van de nieuwe organisatie. ‘Voor Moeder en Kind’ moest de belangen van moeders en kinderen verdedigen. In de praktijk richtte de vereniging een tiental vakantiehuizen op voor moeders mer

jonge kinderen. De initiatieven kregen provinciale subsidies. De dagelijkse leiding van de 'kolonies' berustte vrijwel steeds bij VNVV'sters[99], hoewel het initiatief in de propaganda werd voorgesteld als neutraal. 'Voor Moeder en Kind' streefde ongetwijfeld in de eerste plaats een propagandistisch doel na. Het paste ook binnen de totalitaire doelstellingen van het VNV. Hendrik Elias maakte daar geen geheim van tijdens zijn redevoering, 31 oktober 1943, naar aanleiding van de opening van een tehuis in Lummen[100]:

'Een partij die zich de machtsverovering en staatsleiding tot opgave heeft gesteld, [kan] niet onverschillig staan tegenover het sociale vraagstuk en de zorg hiet niet overlaten aan

instellingen die vreemd zijn aan haar geest of die zich ten dienste zouden willen of zouden kunnen stellen aan een andere politieke groepering.'

Over de concrete werking van 'Voor Moeder en Kind' is voorlopig weinig bekend. Van de vooropgestelde plannen kwam maar ten dele iets terecht. Uiteindelijk bleef alleen het kasteel van Lummen over als vakantietehuis. Bij de opening ervan zei de VNV-leider dat het een tehuis zou zijn voor 'vrouwen en moeders behorende tot de gezinnen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de Beweging [...]'. Daarmee werden in de eerste plaats vrouwen bedoeld die hun man hadden verloren aan het oostfront of op het thuisfront. 'Lummen, het rustoord onzer Vlaamse soldatenvrouwen', blokletterde *Volk en Staat* op 16 juni 1944.

Het VNVV spande zich nog in voor allerlei andere sociale activiteiten. Eind 1943 werd in de schoot van het VNVV 'Gezinshulp' opgericht. De organisatie begeleidde vrijwilligsters die huishoudelijk werk verrichtten in noodlijdende gezinnen. In de eerste plaats dacht men daarbij aan 'de families van onze frontsoldaten en van de slachtoffers, die op het thuisfront door moordenaarshanden zijn gevallen'[101].

De oprichting van deze sociale organisaties moet gezien worden vanuit een partij die op zichzelf terugviel. Afgezonderd van de rest van de bevolking trachtte het VNV op alle gebieden zelfhulpgroepen te organiseren opdat de partijleden zich niet geïsoleerd zouden voelen.

Eindnoten:

45 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
46 W. Steenhaut, *De Unie van Hand-en Geestesarbeiders* [...], pp. 1.343-1.345.
47 W. Steenhaut, *De Unie van Hand-en Geestesarbeiders* [...], pp. 1.357-1.358.
48 NS 19 (neu) 351. G. Berger, Verslag over het activiteitsverslag van de *SS-Feldpostprüfstelle*, 30 april 1943.
49 Cf. supra, p. 414.
50 Cf. supra, p. 577.
51 NSGWO II, Archief VNV, 295. Streng vertrouwelijke circulaire van het Militaire Bestuur voor de *Oberfeldkommandanturen*, 20 mei 1943.
52 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. H. Verreydt, 'Het handhaven der orde', s.d. Cf. supra, p. 573.
53 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Instructie van 22 oktober 1942.
54 NSGWO II, Archief VNV, 102. Bericht aan de leden van de 'weerformaties' van het gewest Diest, 11 augustus 1943.
55 KA, Dossier Hendrik Elias, Bundel II. Documenten van Désiré Van Hemelrijck, de arrondissementscommandant voor Dendermonde van de DM/HB i.v.m. een opleiding in de kaderschool in Wieze. Tijdens de opleiding zou wapenonderricht gegeven worden door een *Oberfeldwebel* van de *Feldgendarmerie*.
56 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van stormleider J. Van Herck, 30 september 1943.
57 NSGWO II, Archief VNV, 286. Circulaire van Leo Claeys voor de VNV-leden van het district Brussel, 11 juni 1943.
58 ARA, KA, Bundel 943. Circulaire van Karel Lambrechts voor de arrondissementsleiders, 1 december 1943.
59 Documenten Frans Van der Elst. Circulaire van L. Jegers, vendelleider van de DM (Leuven), [augustus 1944]. Het bevel ging uit van de commandant-generaal van de DM en van leider

Hendrik Elias. De opleiding had plaats in een kazerne van de Vlaamse Wacht o.l.v. officieren van de Vlaamse Wacht.

60 KA, Dossier Jeroom Leuridan, Brief van Ernest Van den Berghe (i.o. ondertekend door Gaston Stuyck) aan de gouwleiders, 7 jan. 1943. Het betreft een afschrift van de brief aan de arrondissementsleiders. Bovenaan de brief staat: 'Deze brief mag noch doorgegeven noch gekopieerd. Hij is vertrouwelijk en dient als dusdanig beschouwd.'

61 KA, Dossier Reimond Speleers. 'Toestand in de gouwen en mutaties in de gouwleiding gedurende de 4 laatste maanden', s.d.

62 *Volk en Staat*, 15 december 1942.

63 GRMA, Roll 106. TB nr. 23, januari-maart 1943, 68-69.

64 GRMA, Roll 106. TB nr. 25, juli-september 1943, 520.

65 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.

66 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
De brief wordt hierin integraal opgenomen.

67 Documenten Frans Van der Elst. 'De Dietse Blauwvoetvendels verlaten het VNV!', [mei 1944]. Dit document geeft een overzicht van de agitatie in de schoot van de NSJV.

68 Documenten Etienne Verhoeyen. Brief van Remi Piryns aan de NSJV-gouwleiders, 30 maart 1943.

69 Het *Langemarckstudium* was een door de *Reichsjugendführung* gefinancierde lagere en middelbare schoolopleiding: *Het Langemarkstudium*, 1944; *Hoe kom ik bij de Langemarckstichting*, 1944.

70 NS 19 (neu) 1530. Telegram van *SS-Hauptsturmführer* Schrate aan het *SS-Hauptamt*, [augustus 1943].

71 Documenten Frans Van der Elst, 'De Dietse Blauwvoetvendels verlaten het VNV!', [mei 1944].

72 *Volk en Staat*, 21 november 1943.

73 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Edgar Lehembre kreeg een gouden handdruk. Hem werd het gouden trouwkenteken van het VNV verleend.

74 BAK, NS 19 (neu), 1565. Verslag van Richard Jungclaus over een gesprek met Hendrik Elias, 8 december 1943.

75 *De Blauwvoet*, nr. 2, 10 december 1943.

76 *De Blauwvoet*, [begin 1944].

77 NSGWO II, Archief VNV, 11. Mededelingen aan de leden van de Algemene Raad, 14 april 1944

78 Documenten Frans Van der Elst. 'De Dietse Blauwvoetvendels verlaten het VNV!', [mei 1944]. Het manifest wordt integraal opgenomen in dit stuk dat een overzicht geeft van de gebeurtenissen en clandestien werd verspreid.

79 We zagen boven al dat De Mylle, onderofficier van de Vlaamse Wacht, betrokken was bij de Grootnederlandse contestatie in de Vlaamse Wacht en o.m. weigerde de eed op de *Führer* af te leggen.

80 Documenten Frans Van der Elst. 'De Dietse Blauwvoetvendels verlaten het VNV!', [mei 1944].

81 Na het terugtreden van Lehembre namen de DBV weer de vooroorlogse structuur aan: vijf gouwen, samenvallend met de Vlaamse provincies.

82 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 746.

83 KA, Dossier Jetje Claessens. Brief van Jetje Claessens aan Hendrik Elias, 26 april 1944.

84 NSGWO II, Archief VNV, 197. Circulaire van Jetje Claessens waarin ze waarschuwt voor deze praktijken.

85 *Volk en Staat*, 17 augustus 1944.

86 GRMA, Roll 106. TB nr. 26, oktober-december 1943, 746.

87 GRMA, Roll 106. TB nr. 27, maart 1944, 910.

88 NSGWO II, Serie MS, 15. 'Sipo-SD Brüssel, Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 1 augustus 1944. Speciaal Paul Daels werd geviseerd.

89 NSGWO II, Archief VNV, 235. 'Aktenvermerk betr. Financierung der DBV', 21 juni 1944.

90 A. De Jonghe, De strijd [...], deel 3, pp. 33-40.

91 NSGWO II, Archief VNV, 9. Brief van Hendrik Elias aan Gerard Romsee, 17 augustus 1943. Hij voegde er ter bewijze een aantal brieven aan toe van VNV'ers die in het VAVV-kamp in Zandvliet dienst deden.

92 Documenten Frans Van der Elst. Brief van Gerard Romsee aan Eggert Reeder, 20 augustus 1943.

93 Documenten Frans van der Elst. Brief Van Gerard Romsee aan *Generalarbeitsführer* Klausch, 31 januari 1944.

94 Documenten Frans van der Elst. F. Van Bouwel, ‘Nota betreffende de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen’, 15 februari 1945.
95 GRMA, Roll 106. TB nr. 29, mei 1944, 1057.
96 NSGWO II, Archief VNV, 75. Brief van Karel Lambrechts aan Hendrik Elias, 7 mei 1943.
97 NSGWO II, Archief VNV, 124. Structuur van het VNVV, 14 oktober 1942.
98 NSGWO II, Archief VNV, 129. Brief van mevrouw Odile Maréchal-Van den Berghe aan Hendrik Elias, 19 oktober 1943.
99 KA, Dossier Elias, Bundel II. Standregels van ‘Voor Moeder en Kind’; Brief van bestendig afgevaardigde J. Goedertier aan Van Belle, VNV-leider voor bestuurspolitiek, 30 augustus 1943.
100 *Volk en Staat*, 2 november 1943.
101 *Leiding*, januari 1944.

9.7 Besluit

Ideologisch is er tijdens het leiderschap van Hendrik Elias geen verandering merkbaar. Elias, binnen de partijleiding ooit de woordvoerder van degenen die zich verzetten tegen een fascistisch partij- en maatschappijmodel, heeft geen enkele poging ondernomen om ideologisch bij te sturen. Het VNV bleef onverkort de nationaal-socialistische ideologie met haar racistische fundamenten belijden en propageren. De partij eiste de totalitaire macht op en duldde principieel geen enkele organisatie die haar suprematie niet erkende.

Onder Hendrik Elias gold het leidersprincipe onverkort. Elias stapte volledig af van de collectieve leiding. De Raad van Leiding riep hij niet meer samen, maar hij werd niet afgeschaft. Er volgden zelfs nog ontslagen en benoemingen binnen de Raad. Ernest Van den Berghe legde begin 1943 zijn functie als algemeen secretaris neer en verdween aan de top van de partij. Officieel was Van den Berghe ziek, maar het is duidelijk dat zijn ontslag een politieke achtergrond had. Frans Daels bedankte in december 1943 als lid van de partij. Hij kon zich helemaal niet meer vereenzelvigen met het beleid van de partij. In 1944 traden nog twee nieuwe leden toe tot de Raad van Leiding: de Limburgse gouwleider Theo Brouns en DMS-leidster Jetje Claessens. Beide toetredingen hadden te maken met pogingen van de partijleiding om ontevredenheid aan de basis te neutraliseren. Brouns' benoeming was een compensatie voor het uitblijven van effectieve steun in het roerige Limburg, Claessens werd beloond om haar trouw aan het VNV toen de Dietse Blauwvoetvendels rebelleerden.

Voor de effectieve leiding van het VNV deed Elias een beroep op enkele zelfgekozen medewerkers die alleen aan hem verantwoording verschuldigd waren. Vooral propagandaleider Karel Lambrechts en adjunct-algemeen secretaris Piet Wyndaele waren daarbij belangrijke figuren. Kritiek van onderuit werd op een autoritaire manier gesmoord. Dissidente personen en groepen werden zo mogelijk politiek geliquideerd. De groeiende twijfels van de VNV-basis werden gecounterd door het vertrouwen in de leider te prediken. Elias werd voorgesteld als de veilige gids, degene die alles had voorzien en die door zijn sterke persoonlijkheid het pleit zou winnen.

Organisatorisch breidde de papieren wildgroei zich uit. Honderden benoemingen van VNV'ers op allerlei posten werden bekendgemaakt. Op papier liet de VNV-organisatie een indrukwekkende structuur zien. Deze papieren constructie moest de werkelijkheid verhul-

len. Begin 1944 telde het VNV nog maar 11.000 leden in 305 afdelingen. Het VNV leed onder een leegloop. De partij viel terug op haar eigen kaders. Ze hield slechts stand als een romppartij, bestaande uit mensen die met handen en voeten aan de Duitse bezetter waren gebonden en niet meer achteruit konden.

De financiële inspanningen van de leden bleven in die moeilijke tijden de belangrijkste inkomstenbron. Door de sterke terugval van het aantal leden moest het VNV inkomsten derven. Toch blijkt de partij daardoor niet in moeilijkheden te zijn geraakt, al leidde ze financieel geen kommerloos bestaan.

Tijdens de laatste bezettingsjaren kon het VNV naast zijn eigenlijke militie theoretisch beschikken over een Motorkorps (de VNV'ers bij het NSKK), een Politiekorps (de VNV'ers bij de *Hilfsfeldgendarmerie*) en een Wachtbrigade (de VNV'ers bij de Fabriekswacht). Alleen de laatste formatie voldeed ter zake gedurende enige tijd aan wat men ervan verwachtte. Begin 1943 werd de Fabriekswacht formeel ingelijfd bij de DM/Wachtbrigade. Midden 1943 verloor het VNV na een ingreep van het Militaire Bestuur de controle. De Wachtbrigade werd immers sterker aan de *Luftwaffe* gelieerd. In feite had de VNV-leiding alleen maar greep op haar eigen militie. De DM/ZB won enerzijds aan belang terwijl ze het anderzijds steeds moeilijker kreeg om haar werking te handhaven. De DM/ZB speelde een belangrijke rol in een scenario waarin het VNV verwikkeld zou geraken in een burgeroorlog. Door de inschakeling van de DM/ZB'ers in Duitse militaire formaties beschikte de organisatie over steeds minder effectieven. Bovendien waren steeds minder partijleden bereid door het dragen van een uniform zich openlijk tot het VNV te bekennen. De VNV-leiding legde het erop aan zoveel mogelijk VNV'ers een uniform te doen dragen. Daartoe werd de DM/HB opgericht. Ze fungeerde naast de op militaire leest geschoeide DM/ZB, als een echte ordedienst.

De papieren constructies verhulden de werkelijkheid. Om een enigszins werkbare organisatie te behouden, werd de VNV-leiding eind 1943 gedwongen de DM/ZB en de DM/HB te fuseren. Voortaan heette de VNV-militie gewoon ‘Dietse Militie’. De leden ervan werden steeds zwaarder onder druk gezet om hun ‘dienstplicht’ te vervullen. De Dietse Militie moest het verweer van het VNV belichamen. De leden werden opgeleid om eventueel een gewapende confrontatie met het verzet aan te gaan.

In de NSJV broeide de ontevredenheid verder. Sinds de ‘Putsch van Vilvoorde’ was de rust er niet meer teruggekeerd. De jongeren wensten dat het VNV een duidelijk standpunt zou innemen inzake het Grootnederlandse streefdoel en dat op een forse wijze gereageerd zou worden tegen de DeVlag/SS. Toen in het najaar van 1943 de Hitlerjeugd-Vlaanderen werd opgericht en de NSJV-leiders op hun eigen terrein geconfronteerd werden met een concurrerende organisatie steeg de spanning ten top. De opstandige jeugdleiders keerden zich ontgoocheld tegen het VNV en jeugdleider Edgar Lehembre. Onrechtstreeks speelden ze in de kaart van de SS die al veel langer Lehembre hadden willen zien verdwijnen. Hij werd immers beschouwd als een hinderpaal bij de poging om de NSJV van het VNV los te weken. Het Militaire Bestuur was er principieel niet tegen dat de NSJV uit de VNV-invloedssfeer werd gehaald. Al begin 1943 werd Elias verzocht Lehembre te vervangen. Elias heeft dat toen niet principieel geweigerd, maar gaf voor geen vervanger te vinden. Toen Lehembre ingevolge de breuk met de SS op 14 augustus 1943 weigerde nog samen te werken met de HJ, werd de druk op Elias om Lehembre te vervangen nog groter. Lehembre

werd dus van twee zijden aangevallen. Uiteindelijk werd hij in november 1943 - zogenaamd om gezondheidsredenen - van zijn opdracht ontlast.

Met het heengaan van Lehembre hield de NSJV op te bestaan. Voortaan zette de mannelijke jeugd de werking voort onder de oude benaming ‘Dietse Blauwvoetvendels’, onder leiding van een collectieve leidersgroep. De Dietse Meisjesscharen organiseerden zich apart onder leiding van Jetje Claessens. De periodiek van de jeugdbeweging wijzigde van naam:

De Jonge Nationaalsocialist werd *De Blauwvoet*. De jongeren wilden breken met de collaboratie en weer aanknopen bij de vooroorlogse Grootnederlandse jeugdbeweging. Hun verzet was in de eerste plaats nationalistisch geïnspireerd. Men zoekt tevergeefs naar fundamentele bezwaren tegen het nationaal-socialisme. Ook bij de dissidenten ontbraken de weerstanden tegen deze ideologie.

Bij de mannelijke jeugd kwam het vrijwel onmiddellijk tot een breuk tusssen degenen die meteen ook uit het VNV wilden stappen en degenen die in de partij wilden blijven. In april 1944 kwam het bij de Dietse Blauwvoetvendels tot een openlijke rebellie tegen het VNV. Het grootste deel van het kader deed eraan mee. De VNV-leider reageerde met uitsluitingen, met als gevolg dat er aan het eind van de bezetting nog nauwelijks sprake was van de jeugdbeweging. Alleen de DMS konden voortwerken. Jetje Claessens distantieerde zich van de dissidenten.

Inzake vakbondswerking moest het VNV zijn ambities laten varen toen Edgard Delvo zich van het VNV afkeerde om een meer neutrale koers te varen tussen het VNV en de DeVlag/SS. Het betekende in de praktijk een machtsuitbreiding van de DeVlag/SS.

Hoofdstuk 10
VNV'ers in ballingschap (september 1944-mei 1945)

10.1 De vlucht

De VNV-propaganda had gedurende de laatste maanden van de bezetting de partijgenoten ingeprent dat de leiding op alles was voorbereid. Toen de geallieerde tanks België naderden en de bezetter alles in gereedheid bracht om de wijk te nemen, bleek er geen ander plan te bestaan dan de massale vlucht.

Na de oorlog verklaarde Hendrik Elias dat de VNV-leiding de leden zoveel mogelijk had gewaarschuwd dat wie 'zich gecompromitteerd achtte er beter aan deed te vertrekken'. De anderen bleven beter thuis[1]. Het waren bijzonder vage richtlijnen, veeleer aanbevelingen, want de autoritaire leider gaf blijkbaar geen bevelen meer.

Over zijn eigen houding verduidelijkte Elias na de oorlog dat hij aanvankelijk van plan was onder te duiken in Brussel. Toen hij op 30 augustus van *Reichskommissar* Joseph Grohé vernam dat de Duitsers België niet zouden prijsgeven en dat het land dus een strijdtoneel zou worden, besloot Elias naar Limburg te vertrekken. Grohé had een evacuering naar Noordoost-Limburg voorgesteld. Daar zou voor opvang worden gezorgd. Merkwaardig dat Grohé op 30 augustus nog een defensief optreden in het vooruitzicht stelde. Gerard Romsee wist een dag later aan het Comité van de secretarissen-generaal mee te delen dat hij van Duitse prominenten had vernomen dat de bezetter het land zou verlaten zonder strijd te leveren[2]. Een dag later liet de hoge ambtenaar weten dat hij uit veiligheidsoverwegingen zijn post zou verlaten[3].

Op 2 september 1944 reisde de VNV-leider naar het rustoord van 'Voor Moeder en Kind' in Lummen. Hij was vergezeld door enkele top-VNV'ers. Andere VNV-leiders trokken mee met Vlaamse militaire eenheden, nog anderen maakten zoals vele gewone VNV'ers gebruik van de middelen die door de bezetter ter beschikking werden gesteld. De verantwoordelijkheid voor de evacuering lag bij de HSSPF Richard Jungclaus. 'Landsleider' Jef Van de Wiele zou vanaf 15 augustus besprekingen hebben gevoerd met het bezettingsbestuur over de evacuatie van de leden van de DeVlag[4]. Van enige gecoördineerde actie van het VNV is geen sprake. Vele VNV'ers trachtten met eigen middelen het land te verlaten, ook omdat het met de door de bezetter en de DeVlag georganiseerde evacuatie al snel misliep. Vanuit de grote steden vertrokken treinen en vrachtwagencolonnes naar het oosten in een chaotische aftocht. De wegen en spoorwegen waren ontredderd door acties van de geallieerden en van het verzet. Richard Jungclaus zou later worden gedegradeerd omdat hij tekortschoot bij de ontruiming van België. In het totaal gingen zo'n 15.000 Vlamingen in politieke ballingschap[5].

Eindnoten:

1 W.C.M. Meyers, ‘De Vlaamse Landsleiding’ [...], in: *Bijdragen*, 2, 1972, p. 37. Wim Meyers steunde op een mededeling van Elias (17 februari 1971).
2 W.C.M. Meyers, ‘De Vlaamse Landsleiding’ [...], p. 33.
3 M. Van den Wijngaert, *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal* [...], p. 298.
4 W.C.M. Meyers, ‘De Vlaamse Landsleiding’ [...], p. 33.
5 PAB, *Inland II g. 345 Belgien 1944-1945* Krug von Nidda, ‘Aufzeichnung betr. Flandern’, 5 december 1944.

10.2 Het VNV in Duitsland

Hendrik Elias en zijn gevolg verlieten België op 4 september, richting Nederland. De VNV-top arriveerde op 5 september in Nijmegen waar hij een stad vol aftrekkende troepen aantrof. Er restte alleen nog de vlucht naar Duitsland. Nijmegen werd ook het verzamelpunt van de Flakbrigade van Christiaan Turcksin. Hij had van het *Luftgaukommando* de opdracht gekregen zich naar Nijmegen te begeven. In het zog van de Flakbrigade kwam de VNV-top enkele dagen later in Lippstadt aan, waar het bevel van de eenheid gevestigd was[6].

Elias had op 13 september 1944 een onderhoud met Joseph Grohé en Eggert Reeder die hun hoofdkwartier in Keulen hadden gevestigd. Elias had om een onderhoud verzocht. De VNV-leider verklaarde geen politieke activiteiten in Duitsland te zullen ontplooien. Hij was

wel bereid samen te werken met de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (NSV), belast met de opvang van de vluchtelingen uit België. Elias wilde ook samenwerken met andere Vlaamse organisaties met het oog op de materiële organisatie van de Vlaamse vluchtelingen. Om dat mogelijk te maken vroeg hij de toelating om in Lippstadt een VNV-secretariaat op te richten en een bijsecretariaat in Lüneburg (Oost-Hannover), het centrum waar de meeste Vlaamse politieke vluchtelingen werden verzameld. Reeder en Grohé verklaarden zich in principe akkoord.

Inmiddels had Elias medewerkers naar Lüneburg gestuurd om er poolshoogte te nemen. Ze kwamen terug met een weinig rooskleurig beeld van de toestand. Materieel en sociaal gezien was de toestand van de vluchtelingen er zeer slecht[7]. Op de VNV'ers werd buitendien druk uitgeoefend om de partij te verlaten en over te stappen naar de DeVlag. Elias vergewiste zich persoonlijk van de toestand. Hij trachtte de gouwleider van Oost-Hannover te spreken over de wantoestanden. Hij kwam niet verder dan een gesprek met een ondergeschikte die hem meedeelde dat door een beslissing van de *Führer* Jef Van de Wiele de Landsleider van de Vlamingen was geworden. Elias moest zich tot Van de Wiele wenden en zich te zijner beschikking houden. In die omstandigheden weigerde Elias ieder gesprek. Hij keerde onmiddellijk terug naar Lippstadt[8].

De volgende weken kon Elias vernemen hoe Jef Van de Wiele in Bad Pyrmont bezig was een Landsleiding te vormen. In Bad Pyrmont verzamelden zich een aantal vooraanstaande kaderleden van de DeVlag en de Vlaamse SS om deel te nemen aan de Landsleiding. Ook Edgard Delvo, leider van de UHGA en gewezen lid van de Raad van Leiding van het VNV, trad toe. Hij kreeg de leiding van de studiegroep Sociale Zaken. In de werkgroep van Delvo treft men ook de VNV'er Frits Hendriks, gewezen leider van het Rijksarbeidsambt, aan. Later verleenden ook nog DBV-leider Leo Poppe en de Oudenaardse VNV-arrondissementsleider André Van den Berghe hun medewerking. De Limburgse VNV-gouverneur Jozef Lysens zou zich ook hebben aangesloten[9]. De medewerking van VNV'ers beperkte zich tot dit groepje. Wanneer Jef Van de Wiele, begin december 1944, in een brief aan de *Reichsführer-SS* beweerde dat hij voor zijn *Volksrat Flandern* een beroep kon doen op belangrijke medewerkers uit het VNV, was dat een grove overdrijving[10].

De Landsleiding kreeg nog een beschermcomité bestaande uit Cyriel Verschaeve, Antoon Jacob en August Borms. Borms die tot nu toe het VNV had gesteund bekende zich hiermee de facto tot de DeVlag.

In heel Duitsland was de DeVlag actief bij de opvang van Vlaamse vluchtelingen. De partij kon gebruik maken van de infrastructuur die ze in de voorbije jaren had opgebouwd door haar activiteiten bij de Vlaamse arbeiders in Duitsland. De adressen van de DeVlag-kantoren in alle gouwhoofdplaatsen verschenen in de DeVlag-pers. De DeVlag kon zich opwerpen als het anker voor de vaak ontredderde Vlaamse vluchtelingen. Naast de opvang van de Vlaamse vluchtelingen had de Landsleiding als voornaamste taak het rekruteren voor de *SS-Freiwillige Grenadier-Division Langemarck*.

Op 18 september 1944 had Heinrich Himmler het bevel gegeven tot de oprichting van een divisie voor Vlaamse *Waffen-SS*-vrijwilligers met als kern de *Sturmbrigade Langemarck*. De Landsleiding organiseerde een intensieve werving onder de Vlaamse vluchtelingen. Morele druk, zelfs dwang werd in bepaalde gevallen niet geschuwd.

Zo werd in september 1944 door de Landsleiding een 'arbeidsdienstplicht' afgekondigd voor jonge mannen en vrouwen en een 'jeugddienstplicht' voor mannen van 18 en 19 jaar. Zo konden jonge mensen gemakkelijk onder druk worden gezet om zich te melden, al verschilde de druk van kamp tot kamp[11]. Op de Vlaamse Wacht en de Vlaamse Flakbrigade werd pressie uitgeoefend om in blok toe te treden. Turcksin slaagde erin dankzij de steun van de *Luftwaffe* de druk te weerstaan. De Vlaamse Wacht werd in blok ingelijfd. Ondanks de druk weigerden enkele hon-

derden over te stappen naar de *Waffen-SS*. Ze konden overstappen naar de Flakbrigade of in de Duitse industrie gaan werken[12].

In die omstandigheden reisde Elias opnieuw naar Keulen om er Grohé te spreken. Elias wenste uitleg over de benoeming van Jef Van de Wiele en over de consequenties daarvan voor het VNV. De VNV-leider kwam weer terecht bij een ondergeschikte. Elias meldde dat hij de Landsleiding niet erkende en dat het VNV niet zou meewerken. Elias zou nog hebben gemeld dat de VNV'ers niet vrijwillig konden toetreden tot de divisie *Langemarck*. Hij zou de rekruteringsmethoden van de Landsleiding voor de divisie *Langemarck* veroordeeld hebben. Het resultaat van zijn demarche was, volgens Elias, dat de aanwerving onder dwang ophield en dat sommigen die in zulke omstandigheden waren toegetreden, ‘entlassen’ werden[13]. Of dit zo gebeurde, is helemaal niet zeker. Wat te denken van Elias' bewering dat het voor VNV'ers niet mogelijk was vrijwillig toe te treden tot de divisie *Langemarck*? Elias sprak daarmee een gecamoufleerd verbod uit. Vanzelfsprekend kon de VNV-leider het niet wagen een regelrecht verbod uit te spreken. Verkeerde de VNV-leider nog in de mogelijkheid om een al dan niet gecamoufleerd verbod te doen naleven? Piet Wyndaele spande zich in om de consignes van de VNV-leider in heel Duitsland te verspreiden. Hij zou ook een tweehonderdtal kernen hebben uitgebouwd[14]. Over deze activiteiten is nauwelijks iets bekend. Het is niet waarschijnlijk dat het VNV na augustus 1944 nog een noemenswaardig georganiseerd leven heeft geleid. Elias verklaarde zelf dat hij in Lippstadt verbleef als een particulier en er geen enkele politieke activiteit meer uitoefende.

Op 18 december 1944 vernam Elias over de radio dat Jef Van de Wiele en Léon Degrelle op respectievelijk 15 en 8 december 1944 werden ontvangen door Joachim von Ribbentrop. Voor de *Leiter des flämischen Befreiungskomitees* - het ‘von Rundstedtoffensief’ stond voor de deur - was dit een eerste officiële erkenning vanwege de Duitse staat. Elias besefte dat zijn rol nu helemaal was uitgespeeld. Hij was er niet over verwonderd, zo schreef hij na de oorlog, eind december een telegram van de chef van het RSHA te hebben ontvangen met het verzoek naar Berlijn te komen voor een gesprek op 22 december 1944. Uiteindelijk geraakte Elias pas op 29 december 1944 in de Duitse hoofdstad. Hij werd er o.m. ontvangen door de hem welbekende SD'er Süß. Hij werd voor de keuze geplaatst: meewerken met Jef Van de Wiele of ‘Vlaanderen nooit meer weerzien’. Elias zou hebben verklaard dat hij weigerde mee te werken. Hij zei wel bereid te zijn, zoals hij dat al in februari 1944 in Salzburg aan Heinrich Himmler had gedaan, zich uit de politiek terug te trekken. Onder de gegeven omstandigheden was hij niet meer bereid het VNV te ontbinden. Dat wou Elias maar doen op Vlaams grondgebied, in aanwezigheid van de Algemene Raad. In een tweede gesprek, 3 januari 1945, kreeg de VNV-leider te horen dat hij Lippstadt zou moeten verlaten om op een onbekende plaats, ergens in de bergen, de ‘gast’ te zijn van het RSHA[15].

Eind december 1944 wist Cyriel Verschaeve al dat tegen Elias ‘entsprechende Maßnahmen’ zouden worden genomen zodat ‘dieses leidige Problem ein für allemal erledigt sein dürfte’. Verschaeve citeerde wat de SD'er Hummitzsch hem had gemeld in een brief aan Albert Deckmijn[16]. Mogelijk lag Verschaeve mee aan de basis van de maatregelen tegen Elias. Voor Verschaeve waren Elias en zijn medewerker Piet Wyndaele de boze krachten die het werk van de Landsleiding onmogelijk maakten.

Dat ze de rekrutering voor de divisie *Langemarck* tegenwerkten, zat hem biezonder hoog. Op 11 november 1944 noemde Verschaeve de VNV-leider in een brief aan Heinrich Himmler, de hoofdverantwoordelijke voor de moeilijkheden die de Landsleiding ondervond[17]. Verschaeve beweerde voorts dat Elias VNV'ers aanzette dienst te nemen in de Vlaamse Flakbrigade van Christiaan Turcksin. Volgens hem was Elias er verantwoordelijk voor dat VNV'ers toetraden tot de NSKK van waaruit niemand verplicht werd zich te melden voor de *Waffen-SS*. Van al die feiten was de SD en met name Hummitzsch op de hoogte, schreef Verschaeve. Na ontvangst van de brief van

Verschaeve gaf de *Reichsführer-SS* het bevel Elias 'kaltzustellen', wat begrepen moet worden als politiek uitschakelen[18].

Op 9 januari 1945 vertrok Elias onder begeleiding van de Gestapo uit Lippstadt naar een onbekende bestemming. Met zijn medewerkers had hij afgesproken dat bij een eventuele nieuwe bezetting van België, het VNV elke medewerking zou weigeren tot de leider weer in het land was. De nodige schikkingen werden getroffen om dit parool onder de VNV'ers te verspreiden. Elias werd naar Hirschegg gebracht, een stadje in de bergen in Zuid-Duitsland, waar hij in een hotel logeerde[19]. Door dit gedwongen isolement namen zijn activiteiten als leider van het VNV definitief een einde. Elias restte maar in zijn ballingsoord de totale nederlaag van Duitsland af te wachten.

Over hoe het zijn medestanders verliep tijdens de *Götterdämmerung* van het Derde Rijk is weinig informatie beschikbaar. Zeker is dat nog druk op hen werd uitgeoefend om het VNV actief in te zetten bij de laatste gevechten. Begin januari 1945 schreef Krug von Nidda dat Joris Vansteenland verklaard zou hebben zich ter beschikking te willen stellen van de Landsleiding als hij ontslagen werd van zijn persoonlijke eed van trouw op Hendrik Elias. De kans was reëel, aldus de diplomaat, dat de leden van de DM in blok zouden overstappen naar Jef Van de Wiele[20]. In zijn laatste aantekening vermeldt Krug von Nidda dat een overeenkomst tussen Jef Van de Wiele en Joris Vansteenland in het verschiet lag[21]. Hij meende dat de meeste VNV'ers nu wel zouden aansluiten bij het 'bevrijdingscomité' van Van de Wiele.

Zover kwam het niet. Van een 'bevrijding' van België was geen sprake meer na het mislukken van het Ardennenoffensief. Het Rijk waaraan het VNV zijn politiek lot had verbonden stortte in. Een bladzijde in de geschiedenis werd omgeslagen, ook voor het Vlaamsnationalisme. Het VNV was voltooid verleden tijd. Voor de meeste kaderleden en voor duizenden gewone leden van de partij had hun politiek engagement bittere naweeën tot gevolg. In september 1944 barstten in België de repressie en de epuratie los.

Eindnoten:

6 Eigen verzameling documenten. Mededeling van Olivier Wille aan auteur, gebaseerd op de onuitgegeven memoires van Turcksin.
7 W.C.M. Meyers, 'De Vlaamse Landsleiding' [...], pp. 42, 46-50.
8 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
9 PAB, 'Inland II g. 345 Belgien 1944-1945'. Brief van Krug von Nidda aan Schimdt (*Reichsaussenministerium*), 25 januari 1945.
10 BAK, NS 19 (neu) 2140. Brief van Jef Van de Wiele aan Heinrich Himmler, 8 november 1944. Gepubliceerd door W.C.M. Meyers, *De politieke houding van Verschaeve* [...], in: *Verschaeviana*. Jb. 1984, 212-214.
11 W.C.M. Meyers, 'De Vlaamse Landsleiding' [...], p. 70.
12 B. De Wever, *Oostfronters* [...], p. 132.
13 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*.
14 W.C.M. Meyers, 'De Vlaamse Landsleiding' [...], p. 55.
15 H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. PAB, 'Inland II g. 345 Belgien 1944-1945'. Brief van Krug von Nidda aan Schmidt (*Reichsaußenministerium*), 6 januari 1945.

16 Brief gepubliceerd door W.C.M. Meyers, *De politieke houding van Verschaeve* [...], in: *Verschaeviana*, Jb. 1984, pp. 227-228.
17 BAK, NS 19 (neu) 2140. Brief van Cyriel Verschaeve aan Heinrich Himmler, 11 november 1944. Brief gepubliceerd door W.C.M. Meyers, *De politieke houding van Verschaeve tijdens het laatste oorlogsjaar*, in: *Verschaeviana*, Jb. 1984, pp. 217-218.
18 BAK NS 19 (neu), 2140. Rapport van het 'Amt D' van de 'Weststelle' van het SSHA, 'Stellungnahme zu dem Brief von Dr. Verschaeve an den Reichsführer-SS', s.d.
19 H.J. Elias, Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog.
20 PAB, 'Inland II g. 345 Belgien 1944-1945'. Brief van Krug von Nidda aan Schmidt (Reichsaußenministerium), 6 januari 1945.
21 PAB, 'Inland II g. 345 Belgien 1944-1945'. Brief van Krug von Nidda aan Schmidt (*Reichsaußenministerium*), 25 januari 1945.

10.3 Besluit

Begin september 1944 vluchtte het grootste deel van de VNV-leiding samen met enkele duizenden partijgenoten naar Duitsland. Hoewel de propaganda de VNV'ers had ingeprent dat de leiding op alles was voorbereid, kon Hendrik Elias maar de raad geven dat zij die zich gecompromitteerd voelden, beter konden vluchten. De VNV'ers die deze raad opvolgden moesten een beroep doen op de bezetter en op de DeVlag, of moesten op eigen kracht zien weg te komen.

In Duitsland meldde Elias aan *Reichskommissar* Joseph Grohé dat hij afzag van politieke activiteiten zolang hij in Duitsland was. Hij wilde wel betrokken worden bij de organisatie van de vluchtelingen. Hij vroeg en kreeg de toelating om in Lippstadt en Lüneburg VNV-secretariaten op te richten. Toen hij zich verzette tegen de door de DeVlag opgerichte Landsleiding en zijn volgelingen het consigne gaf niet toe te treden tot de *SS-Freiwillige Grenadier-Division Langemarck* werd hij 'kaltgestellt'. Vanaf 9 januari 1945 was hij te gast bij de Gestapo, in een hotel in de bergen tussen Oostenrijk en Duitsland. Elias moest er het definitieve einde afwachten. Zijn volgelingen stonden inmiddels onder zware druk om mee te strijden in de laatste grote gevechten van het Rijk waaraan ze hun politiek lot hadden verbonden.

Algemeen besluit

Dit algemeen besluit schetst niet de geschiedenis van het VNV. Ik verwijs daarvoor naar de partiële besluiten bij de respectieve hoofdstukken. Hier wil ik samenvatten tot welke inzichten ik ben gekomen uit hoofde van de probleemstelling die aan de oorsprong ligt van onderhavig werk. Om dit kort en kernachtig te kunnen doen was het nodig te schematiseren, waardoor niet alle nuances die ik wou aanbrengen aan bod kunnen komen.

De stichting van het Vlaams Nationaal Verbond heeft een beslissende invloed gehad op de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme. Veel tijdgenoten hebben dit niet zo aangevoeld, anderen hebben scherp het belang van deze gebeurtenis ingezien. Herman Vos begreep dat het Vlaams-nationalisme voor hem onleefbaar werd. Reimond Tollenaere besefte dat de nieuwe organisatie kansen bood voor de realisatie van zijn politiek project. Beide mannen werden gescheiden door een fundamenteel andere visie op mens en maatschappij. Tussen hen in bewoog zich een politieke familie die verwikkeld was in een verscheurend debat over de keuze tussen een democratische samenleving of een fascistisch geïnspireerde Nieuwe Orde. De stichting van het VNV heeft ten aanzien van het vooroorlogse Vlaams-nationalisme de bakens verzet ten gunste van het laatstgenoemde maatschappijmodel.

De genese en de inhoud van de geboorteakte van de partij dragen de sporen van een breuk met het democratisch partij- en samenlevingsmodel. Zij die de krachtlijnen bepaalden, geloofden in de noodzaak van een Nieuwe Orde. Getoetst aan enkele typologische definities van wat in een hoofdstroom van de wetenschappelijke literatuur fascisme wordt genoemd, kunnen hun opvattingen fascistisch worden genoemd. In zijn ontwikkeling tussen 1933 en 1945 heeft het VNV deze grondslagen verder ontwikkeld. De bekentenis tot het nationaal-socialisme tijdens de bezetting was veel meer een logische ontwikkeling dan een tactische noodwendigheid. Veel VNV'ers die met deze koers werden meegezogen, hebben dit vaak niet zo ervaren noch begrepen. Zij worden in hun oordeel gesterkt door een historiografie die de reële ontwikkeling van het VNV verhult.

Ten aanzien van de stichting van het VNV heb ik gepoogd twee vragen te beantwoorden. Waarom en in welke mate werden in oktober 1933 de bakens verzet? Om deze vragen te kunnen beantwoorden dient men rekening te houden met de volgende factoren:

1. In de schoot van het Vlaams-nationalisme werd al veel langer een fundamenteel debat gevoerd over het wezen en de finaliteit van het Vlaams-nationalisme en over de politieke wegen daartoe. Dit debat ankert in de omstandigheden waarin het politiek Vlaams-nationalisme tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond en nadien zich verder ontwikkelde. Aan de ene kant was er het activisme dat als kleine minderheid door samenwerking met de Duitse bezetter zijn politieke wil wou opleggen aan een meerderheid die zowel de activistische finaliteit als haar methode afwees. Aan de andere kant was er de Frontbeweging waarin een kleine groep jonge vlaamsgezinden in die mate radicaliseerde dat een militaire actie tegen het eigen leger geen taboe meer was. Na de oorlog had er spoedig een versmelting van beide groepen plaats, in een politieke partij die het anti-Belgisch Vlaams-nationalisme als kenmerk kreeg. Het politiek radicalisme werd gevoed door de onwil van het Belgische *establishment* om toegevingen te doen aan een zich profilerende Vlaamse natie. Zelfs toen o.m.

onder druk van Vlaams-nationalistische verkiezingsoverwinningen het wettelijke land drastisch veranderde, bleef het werkelijke land in talrijke domeinen onrechtvaardig jegens de Vlaming die o.m. zijn moedertaal eerbiedigd wilde zien. De verkiezingsresultaten wezen uit dat er op de politieke markt ruimte gekomen was voor een radicale Vlaams-nationalistische partij. Revolutionaire projecten werden ingeruild voor machtsverwerving via legale weg. Afhankelijk van de bekwaamheid van het politieke personeel en van het lokale politieke

landschap, groeiden in de arrondissementen min of meer zelfstandige Vlaams-nationalistische partijen. De revolutionaire onderstroom is echter nooit verdwenen. Hij werd gevoed door revanchistische activisten die, gebannen uit het politieke leven, het Belgisch politieke bestel principieel afwezen.

2. Het Vlaams-nationalisme had groeikansen doordat het niet geïsoleerd stond. Er waren solidariteitsbanden met vlaamsgezinden in de traditionele Belgische politieke partijen, voornamelijk in de Katholieke Partij. De vlaamsgezinden in de Katholieke Partij vereenzelvigden zich in groeiende mate met de Vlaamse subnatie die naast de Belgische natie kwam te staan. Het waren vooral geradicaliseerde Vlaamse katholieke jongeren die het recruteringsveld vormden voor het Vlaams-nationalisme. Het had tot gevolg dat een aanvankelijk ideologisch pluralisme werd vervangen door een uitgesproken katholiek Vlaams-nationalisme. Dit nationalisme zocht aanknopingspunten in de katholieke leer met het oog op het vestigen van een nationalistische doctrine. Zo ontstond een sociaal-conservatief integristisch Vlaams-nationalisme dat niet alleen om nationalistische motieven anti-Belgisch was, maar evenzeer omdat het de Belgische Staat vereenzelvigde met het liberalisme. In tijdschriften en studiegroepen, vaak door geestelijken geleid, werd deze nieuwe inhoud van het Vlaams-nationalisme doorgegeven. In die kringen vond de revolutionaire onderstroom een klankbord. De vernietiging van de Belgische Staat en van een regime dat het pluralisme institutionaliseert, werden geïntegreerde doelen.

3. Het integristisch revolutionair sociaal-conservatief nationalisme had zijn zwaartepunt in West-Vlaanderen. Het in 1925 gestichte Katholiek Vlaams Nationaal Verbond (KVNV) was er helemaal door getekend. Het KVNV streefde naar een katholieke Vlaamse Staat waarin andersdenkenden een gemarginaliseerd bestaan zouden leiden, doordat ze buiten de door het KVNV gedefinieerde Vlaamse gemeenschap vielen. Partijpolitiek en 'parlementarisme' werden negatief geëvalueerd.

4. Het Vlaams-nationalisme werd gekenmerkt door een veelsoortige ontwikkelingsgang, het gevolg van zelfstandige arrondissementele organisaties. In Antwerpen leefde het Vlaams-nationalisme voort onder de oude benaming van de Frontpartij, met handhaving van het levensbeschouwelijk pluralisme. Het Vlaams-nationalisme vond er aansluiting bij democratische sociaal-vooruitstrevende stromingen. Tussen het KVNV en het Antwerpse Front stonden brugfiguren zoals Staf De Clercq met een eerder laag ideologisch profiel. Zij hadden een plaats veroverd op de politieke markt en wensten die te handhaven. Hun wens was het een stevig nationaal partijapparaat uit te bouwen dat hun positie veilig zou stellen. Hun machtsbasis bevond zich hoofdzakelijk op het katholieke platteland. Het pluralistisch standpunt van de Frontpartij werd door hen als hinderlijk ervaren. Bovendien dreigden er dissidenties van katholieke Vlaams-nationalistische groepen die het Westvlaamse model wensten over te nemen. Zo kwam het tussen de katholieke Vlaams-nationalistische groepen tot onderhandelingen over de wenselijkheid van dit model. Het Antwerpse Front en andere pluralistische groepen kwamen meer en meer geïsoleerd te staan. Tussen de tenoren van de katholieke groepen bleef diepgaande onenigheid bestaan over het na te streven maatschappelijk model. In de discussies verkondigden het KVNV en zijn 'hoofdman' Joris Van Severen standpunten die meer en meer refereerden aan het fascisme. De Westvlamingen drukten hun stempel op het in 1928 gestichte Algemeen Vlaams Nationaal Verbond (AVNV) dat de katholieke Vlaams-nationalistische partijen overkoepelde. De stichting van het

AVNV had geen organisatorisch belang. De blauwdruk van het Verbond bewijst evenwel dat het nieuw gedefinieerde Vlaams-nationalisme veld won. Veelzeggend was dat het principe van een oligarchisch en min of meer autoritair partijmodel werd aanvaard. Het werd beschouwd als een noodzaak om tot eenheid te komen. Daarmee verschoof het debat naar de vraag of en in welke mate 'het Verbond' beschouwd moest worden als het embryo van een nieuwe maat-

schappij. Ook het Grootnederlandse streefdoel werd aanvaard. Het nationalistisch project werd, net zoals het sociale, daardoor losgekoppeld van de politieke werkelijkheid. Het nationalistisch project kon ook niet meer langs legale weg worden uitgevoerd. De revolutionaire onderstroom kwam meer en meer op de voorgrond.

5. In het debat ontwikkelden zich twee polen: degenen die wilden vasthouden aan een democratisch maatschappijmodel en degenen die opteerden voor een fascistisch geïnspireerde Nieuwe Orde. Hoewel de verdedigers van de democratie bereid bleken toegevingen te doen om te kunnen blijven samenwerken, boden zij ideologisch weerwerk. Herman Vos trachtte met zijn ‘Federaal Statuut’ het Vlaams-nationalisme opnieuw te oriënteren op wat hij als de essentie beschouwde: een langs democratische weg afgedwongen structuurhervorming van de Belgische Staat. Hendrik Elias poogde met de Vlaams Nationale Volkspartij een democratische Vlaams-nationalistische partij te vormen. Hun pogingen strandden op het ideologisch radicalisme van een fasciserend nationalisme. Dat nationalisme was dysfunctioneel geworden voor de Vlaams-nationalistische strekking die langs democratische wegen een publiekrechtelijk statuut voor Vlaanderen wilde bereiken. Het nationalisme van de radicalen had een totaal andere inhoud gekregen. Het was niet langer gericht op de hervorming van de staat, maar op de hervorming van de maatschappij. Het Vlaams-nationalisme zou zo een hefboom worden voor het fascisme.

Men komt tot de constatering dat de ideologische grondslagen waarnaar het VNV werd gemodelleerd, voordien al manifest aanwezig waren in het Vlaams-nationalisme. Waarom heeft de Nieuwe-Ordegezinde vleugel het pleit gewonnen? Het antwoord op die vraag kan niet worden gezocht in het al jaren aanslepend ideologisch debat. Evenmin kan een beslissende betekenis worden gegeven aan buitenlandse invloeden die het Vlaams-nationalisme op radicale paden wensten te sturen. Het antwoord moet gezocht worden in de sociale omstandigheden die een fascistisch Vlaams-nationalisme meer groeikansen gaven. De economische crisis met haar verschrikkelijke sociale gevolgen lag er aan ten grondslag. Een revolutionair discours sprak jongeren aan die in toenemende mare onder druk stonden. Radicale recepten voor een maatschappijhervorming vonden meer en meer gehoor.

In dit klimaat zouden twee gebeurtenissen de definitieve stoot geven. De verkiezingsnederlaag van de Vlaams-nationalisten in 1932 bracht de verworven posities in het gedrang. De noodzaak om een eenheidspartij te vormen groeide, evenals de wens om te komen tot een afgelijnd standpunt ten opzichte van de sociale toestand. De noodzaak werd des te dwingender ervaren toen Joris Van Severen met een totaal nieuwe, op fascistische leest geschoeide organisatie op het toneel verscheen. Het Verdinaso leek succes te hebben bij de geradicaliseerde Vlaams-nationalistische jongeren. Van Severen wenste buitendien uit zijn politiek territorium te breken, waardoor hij een bedreiging vormde voor alle Vlaams-nationalistische partijen. De angst dat een vitale Vlaams-nationalistische concurrent het bedreigde marktaandeel verder zou doen afkalven, dreef de arrondissementele leiders opnieuw naar de onderhandelingstafel. Vooral de KVNV'ers voelden de hete adem van hun gewezen ‘hoofdman’ in de nek. Zij waren nu vastbesloten door te zetten en wensten alleen genoegen te nemen met een fascistisch partij- en maatschappijmodel. Het debat dat aan de stichtig van het VNV voorafging, werd er volledig door gedomineerd. Pogingen om de radicale concepten af te zwakken strandden op de onverzettelijkheid van de Westvlamingen. Uiteindelijk konden zij hun concepten doordrukken in de

stichtingsakte van de nieuwe partij. De gevolgen waren beslissend. De Antwerpse Frontpartij en andere principiële democraten haakten af. Het nieuw gestichte verbond bestond uit een overtuigde fascistische vleugel en een gematigde vleugel die volledig in het defensief werd gedrongen doordat een democratisch partij- en maatschappijmodel niet langer een breekpunt was. Tussen beide vleugels in stond een partijleider, vastbesloten om 'zijn' Vlaams Nationaal Verbond erdoor te drukken.

De geschiedenis van het Vlaams-nationalisme werd van nu afgetekend door een ideologische strijd tussen de twee vleugels die aan de basis liggen van het VNV. De gematigde VNV'ers zouden daarbij het onderspit delven waardoor het democratisch Vlaams-nationalisme volledig verdween. De factoren die daarvan de oorzaak waren, zijn verscheiden en complex.

1. De gematigde leiders beschikten niet over een ideologisch alternatief. Het maatschappelijk project dat ze verdedigden was confuus. Ze wensten een hervorming van de democratie, maar bleken bereid daarvoor essentiële democratische pijlers op te geven, zoals het bestaan van politieke partijen. De kern van het gedachtengoed van het fascistisch nationalisme, nl. dat het VNV de incarnatie was van een ideële Vlaamse natie, werd niet ter discussie gesteld. Het principe van een autoritaire partij, geleid door één leider, werd niet afgewezen. Integendeel, het werd beschouwd als een noodzaak om de bereikte eenheid in stand te houden. Zo werd in de kaart gespeeld van de fascistische vleugel die een fascistische partij wou, als de voorafspiegeling van een dito samenleving. De gematigden verscholen zich achter inhoudsloze frasen om het afglijden van de partij te camoufleren.

2. De gematigden hebben de dynamiek van het nieuwe partijmodel onderschat. Het ontging ze dat hun ideologische achterhoedegevechten niet opwogen tegen de nieuwe stijl die het VNV zich eigen had gemaakt. Romeinse groet, uniformen, militarisme en leiderscultus werden de attributen van het fascistisch nationalisme.

3. De gematigden hebben de rol van Staf De Clercq verkeerd getaxeerd. De Clercq speelde een cruciale tol bij de opgang van het VNV in de geest van de stichtingsakte, en dus in het doordringen van het fascistische gedachtengoed. Hij deed dat met een virtuoos pragmatisme. Toen het ideologisch conflict in de schoot van het VNV destructief dreigde te worden, trad hij even beslist op tegen de beide opponenten. Hij liet echter niet raken aan de grondslagen van het VNV, ook niet aan zijn rol als autoritair leider. Naarmate het VNV meer succes had, werd De Clercqs positie onaantastbaarder. Vooral de verkiezingsoverwinning van 1936 consacreerde hem.

4. De verkiezingsoverwinning van 1936 deed het verzet van de gematigden verder afbrokkelen. Het VNV bewees dat het nieuwe kiezers kon aantrekken. Arrondissementele organisaties die zich tot dan toe o.m. op ideologische gronden min of meer afzijdig hadden gehouden, schakelden zich nu volledig in. Nu was alle hoop verzwonden dat er nog ruimte overbleef voor een alternatieve Vlaams-nationalistische partij. Toch had de VNV-leiding pragmatisch besloten de kiesstrijd aan te gaan onder benaming van Vlaams Nationaal Blok. Zo kon het radicale programma tijdelijk worden verlaten, konden Vlaams-nationalistische dissidenties worden vermeden en niet-VNV'ers op de lijsten worden opgenomen.

5. De gematigden in het VNV zijn er mee verantwoordelijk voor dat er aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog geen Vlaams-nationalistisch alternatief meer was buiten het VNV. De rol van Hendrik Borginon, fractieleider van de Vlaams-nationale kamergroep, is zonder meer tragisch te noemen. Doordat hij zich nooit openlijk desolidariseerde heeft hij zich laten gebruiken als een democratisch uithangbord van een partij waarvan hij wist dat een belangrijke kern ervan fascistische ideeën omhelsde. Hij was ervan overtuigd dat het realiseren van het VNV-programma een ramp zou worden. Blijkbaar zag Borginon geen alternatief om buiten het VNV een politieke rol te spelen. Zo'n alternatief had hij overigens zelf gekelderd. Tot twee keer toe heeft Borginon ongewild de Antwerpse Frontpartij een beslissende slag

toegebracht. Hij heeft zo de afgang van zijn ideologische bondgenoten binnen het Vlaams-nationalisme in de hand gewerkt.

Doordat het fascisme zich entte op het Vlaams-nationalisme kon deze politieke stroming zich gemakkelijk versluieren. Belangrijk daarbij was dat de VNV'er niet geïsoleerd stond. Via een keten van verwantschappen was hij verbonden met de brede Vlaamse Beweging. De gematigde vleugel heeft deze omstandigheid benut om toenadering te zoeken tot

rechtse vlaamsgezinde katholieken. Zo werd gepoogd aansluiting te zoeken bij het politieke centrum. Een uitstekende gelegenheid deed zich voor tijdens de postelectorale periode van 1936. De links-rechts-polarisatie dreef de twee groepen naar elkaar. De toenadering werd evenwel bemoeilijkt door het ideologisch karakter van het VNV. De christelijke arbeidersbeweging had geen zin scheep te gaan met een partij die niet eens de vakbondsvrijheid garandeerde. Ook de radicale vleugel van het VNV, gesteund door Staf De Clercq, wenste, tegen de gematigde vleugel in, geen toenadering tot het politieke centrum. Zoiets druiste immers in tegen zijn totalitaire opvattingen. De radicale vleugel wenste niet deel te nemen aan de macht, hij wenste de volledige macht.

Zulke opvattingen dreven het VNV in een politiek isolement. Het is één van de naweeën van het verdwijnen van een democratisch Vlaams-nationalisme.

Een coalitie met de Waalse en Brusselse Rex-beweging werd even niet afgewezen omdat ze de belofte inhield van een machtsovername in Vlaanderen. De ideologische opstelling van het VNV werd daardoor ook dysfunctioneel ten aanzien van haar rol in de Vlaamse Beweging. Op het praktische terrein van de taalstrijd en van de vernederlandsing wenste het VNV zich niet meer te begeven. Het zou de partij afleiden van het revolutionaire en totalitaire doel.

In de Belgische vooroorlogse context was een totalitaire machtsovername langs revolutionaire weg een utopie. Een confrontatie met de Belgische Staat zou onbetwistbaar de vernietiging met het VNV met zich mee hebben gebracht. Staf De Clercq begreep dat en hield ter zake de radicale vleugel strak aan de leiband. De voorbereiding van de revolutie moest in de geesten gebeuren. Het regime van politieke vrijheid - de tegenstrevers in de door het VNV nagestreefde staat konden op zoveel luxe niet rekenen - gaf voldoende garanties dat de partij haar gang kon gaan. Langs legale weg de macht grijpen, zoals de NSDAP in Duitsland het deed, was binnen de Belgische context onmogelijk. Het gevolg was een schizofrene situatie waarbij de VNV-leiding haar volgelingen een spoedige machtsovername in het vooruitzicht stelde, terwijl de partij zich isoleerde van alle traditionele machtscentra van het land. Strijdretoriek en geregisseerde machtsontplooiing moesten de kloof tussen theorie en werkelijkheid overbruggen. Het gevolg was een groeiend machtsgevoel aan de basis van het VNV en tegelijk een groeiend radicalisme dat steeds minder ruimte liet voor compromissen. Het VNV kwam in een impasse terecht. De VNV-leider zocht uitwegen buiten de landsgrenzen.

Staf De Clercq voerde een persoonlijke geheime politiek. De gematigde boegbeelden van zijn partij werden er buiten gehouden. De VNV-leider zocht in het nationaal-socialistische Duitsland steun en bereidde zich voor op een mogelijke nieuwe oorlog in Europa. Dat hij steun zocht in Duitsland had niet in de eerste plaats te maken met het feit dat het VNV ideologisch verwant was met het regime dat er aan de macht was. De essentiële reden moet gezocht worden in de impasse waarin de totalitaire doelstelling het VNV had gebracht. De VNV-leider meende dat een oorlog de enige uitweg was waarlangs het VNV zijn programma kon uitvoeren. Hij heeft geen ogenblik geaarzeld om het Vlaams-nationalisme in de collaboratie te loodsen. Zijn geheime politiek en de bereidheid tot hoogverraad in de meidagen '40 buitte hij uit om zich een positie te verwerven als bevoorrechte gesprekspartner én om de gematigde vleugel van het VNV schaakmat te zetten. Via de collaboratie wilde de VNV-leider bereiken wat in het vooroorlogse België langs legale weg niet bereikbaar

was: de totalitaire machtsgreep in Vlaanderen. De gematigde vleugel die veeleer dacht aan een machtsgreep in samenspel met Belgische groepen in het kamp van de collaboratie of/en de accommodatie, werd meegesleurd op het pad dat De Clercq en de radicale vleugel opgingen.

Het VNV toonde tijdens de bezetting zijn ware gelaat. Wat voor de oorlog embryonaal aanwezig was of versluierd werd, kwam nu volop in het daglicht te staan.

Het VNV eiste de totalitaire macht op in Vlaanderen vanuit de opvatting dat de Vlaamse natie en het VNV identiek waren. De VNV-leiders werden meteen de leiders van het Vlaamse

volk. De leiderscultus moest alvast de eigen partijgenoten daarvan overtuigen. Partijtucht en blind vertrouwen in de leiding deden de rest. Openbaar leven buiten het VNV zou niet meer mogelijk zijn. De partij en haar geledingen zouden alle domeinen van het maatschappelijke leven controleren. Liberale vrijheden, opvattingen en instellingen werden afgewezen. Alles wat de door het VNV gedefinieerde Vlaamse natie verdeelde, moest vernietigd worden, uitgeschakeld of verwijderd. Dat was het geval voor alle democratische instellingen. Het gold ook voor alle niet-Germanen en vooral voor de joden. De Vlaamse natie werd immers racistisch gedefinieerd. Tussen de Latijnse Walen en de Germaanse Vlamingen ontstond zo een onoverbrugbare kloof. Verfranste Vlamingen werden opgeëist voor de Vlaamse natie, evenzeer de Waalse grond. Walen werden bedreigd met een verplichte volksverhuizing. Het imperialisme was het VNV niet langer vreemd. Politieke verhoudingen werden gemilitariseerd. De militie werd voorgesteld als het belangrijkste politieke instrument en als de toekomstige handhaver van de openbare macht. VNV'ers werden in de letterlijke zin van het woord gemobiliseerd. De militaire collaboratie was niet alleen een logisch gevolg van de politieke collaboratie, zij werd ook beschouwd als een middel om het VNV een militaire arm te bezorgen.

De opvattingen van Hendrik Elias - ooit een boegbeeld van de gematigde vleugel - verschilden niet fundamenteel van die van de eerste leider van het VNV. In de partij was geen noemenswaardig protest te horen tegen het onversneden fascistische profiel. De contestatie in de partij, vooral onder de jongeren, had alleen maar betrekking op nationalistische onderdelen. De VNV-leiding moest inderdaad toegevingen doen, eerst om macht te verwerven - op alle niveaus namen VNV'ers gretig de kans te baat - en later om die macht te verdedigen tegen een door de bezetter in het leven geroepen en gehouden concurrerende tegenbeweging. Men constateert dat het fascistische project van het VNV weer dysfunctioneel was met de nationalistische doelstellingen. Om binnen de collaboratie macht te verwerven moest het VNV zijn nationalistisch project bijstellen. Het groeiend protest in eigen kringen was evenzeer gericht tegen het VNV dat zijn totalitair project niet kon waarmaken. De DeVlag, de politieke tegenstrever binnen de collaboratie, leverde daar dagelijks het levend bewijs van.

De partij bleek tot verregaande compromissen bereid om macht te verwerven en om de fata morgana van de totalitaire machtsverwerving in stand te houden. Toen duidelijk werd dat de collaboratie vanuit nationalistisch standpunt een fiasco dreigde te worden, weigerde de partijleiding de voor de hand liggende conclusies te trekken. Het blind vertrouwen dat ze van haar volgelingen eiste, vormde ook het sluitstuk van haar eigen politiek. VNV'ers die het vertrouwen opzegden, werd vaak op autoritaire wijze het zwijgen opgelegd.

Aan het einde van de bezetting was het VNV een gehate, belaagde en geïsoleerde kleine minderheid, verder dan ooit verwijderd van de natie die ze pretenteerde te incarneren. In zulke omstandigheden kan de volgehouden totalitaire aanspraak alleen maar grotesk worden genoemd.

Voortgezet onderzoek moet zich richten op de vraag waarom een democratisch Vlaams-nationalisme geen overlevingskansen kreeg. Een deel van het antwoord ligt besloten in de in dit boek geschetste politieke omstandigheden, nl. de ideologische en organisatorische zwakte van de democratische en/of gematigde krachten binnen het Vlaams-nationalisme. In de loop van mijn onderzoek ben ik ervan overtuigd geraakt dat de dieper liggende reden voor het failliet van het democratisch

Vlaams-nationalisme gezocht moet worden in het maatschappelijk model dat het VNV aanbood. Het beantwoordde meer aan de behoeften van de sociale groepen die de hoofdmoot van de partij uitmaakten: hoofdzakelijk buiten de grote steden wonende arbeiders, lagere ambtenaren en bedienden, kleine middenstanders en boeren. De door het VNV gepropageerde 'Dietse Volksstaat' was een Utopia dat een cultureel homogene maatschappij beloofde, met welstand zonder sociale spanningen en concur-

rentie. Het VNV gaf zich uit als de voorhoede en de elite van zo'n maatschappij. De politieke praktijk van het VNV was grotendeels gericht op het propageren van een ideaalbeeld. Het belijden van het geloof in het Utopia, in de partij en in de leiding werd een essentieel onderdeel van de politieke praxis. Vanuit die bedenkingen zou men kunnen stellen dat het VNV een aantrekkelijk model bood voor mensen die sociaal en/of economisch onder druk stonden. Mijn onderzoek blijft ter zake aan de oppervlakte. Vele vragen blijven onbeantwoord. Ik heb de grenzen van de klassieke politieke geschiedschrijving en van de kwantitatieve sociaal-professionele analyse scherp aangevoeld. Nieuw onderzoek moet m.i. op zoek gaan naar de individuele politieke militant en hem plaatsen in zijn politieke, culturele, sociale en economische context. Op die manier kan gepoogd worden het succes of de zwakte van politieke denkbeelden te verklaren.

Bijlagen

Bijlage 1a: VNV-financiën (1934-1938)

Inkomsten	**1934**	**1935**	**1936**	**1937**	**1938**
Gewone contributies	106.360	300.070	268.125	360.900	499.034
Geheime contributies	143.600	275.500	407.250	760.700	802.800
Giften binnenland	80.000	147.000	470.000	203.900	275.775
Afdragingen verkozenen	5.600	9.400	7.600	11.640	22.600
Inkomsten binnenland	335.560	731.970	1.152.975	1.337.140	1.600.209
Inkomsten buitenland	23.170	56.715	82.419	141.093	172.450
Totaal inkomsten	358.730	787.685	1.235.394	1.478.233	1.772.659
Totaal uitgaven	254.730	475.685	927.394	1.008.233	1.207.659
Saldo jaar	+104.000	+312.000	+308.000	+470.000	+565.000
Gecummuleerde reserve		416.000	724.000	1.194.000	1.759.000

Bijlage 1b: VNV-financiën (1934-1938), uitsplitsing per gouw

Inkomsten	**1934**	**1935**	**1936**	**1937**	**1938**
West-Vlaanderen	102.800	192.520	309.200	403.680	533.480
Oost Vlaanderen	70.400	180.260	207.900	224.850	301.400
Antwerpen	35.050	90.070	184.075	180.420	158.641
Brabant	107.480	201.600	301.700	370.450	155.470
Limburg	19.830	67.520	150.100	157.740	211.298
Inkomsten binnenland	335.560	731.970	1.152.975	1.337.140	1.600.209

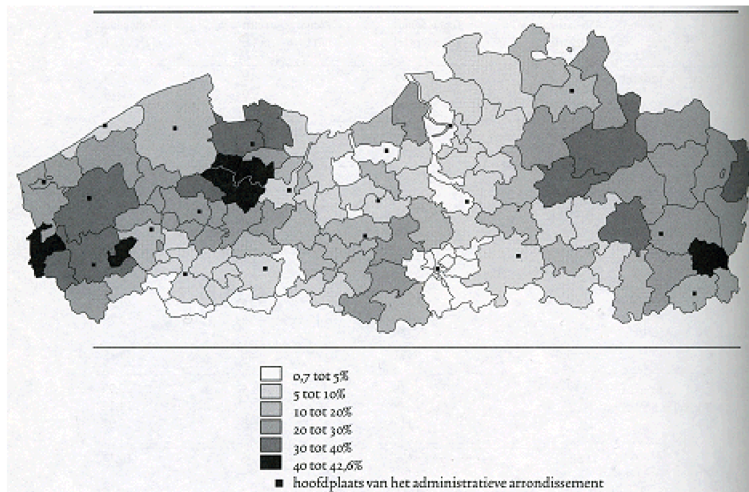
Bijlage 2a: Aantal VNV-leden (1934-1939, 1942, 1944)

	gewone leden	*geheime leden*	*steunende leden*	*totaal*
1934	3.594	352	-	3.946
West-Vlaanderen	[1.101]			
Oost-Vlaanderen	[753]			
Antwerpen	[375]			
Brabant	[1.152]			
Limburg	[213]			
1935	9.128	[872]	-	[10.000]
West-Vlaanderen	[2.400]			
Oost-Vlaanderen	[2.249]			
Antwerpen	[1.122]			
Brabant	[2.515]			
Limburg	[842]			
1936	8.344	6.271	-	14.615
West-Vlaanderen	[2.238]			
Oost-Vlaanderen	[2.184]			
Antwerpen	[1.086]			
Brabant	[1.504]			
Limburg	[1.332]			
1937	10.964	6.788	-	17.752
West-Vlaanderen	[3.310]			
Oost-Vlaanderen	[3.037]			
Antwerpen	[1.294]			
Brabant	[1.844]			
Limburg	[1.479]			
1938	14.877	7.216	-	22.093
West-Vlaanderen	[4.960]			
Oost-Vlaanderen	[3.670]			
Antwerpen	[1.965]			
Brabant	[2.803]			
Limburg	[1.474]			
1939	13.792	8.714	3.699	26.205
West-Vlaanderen	3.254	1.967	842	6.063
Oost-Vlaanderen	3.086	2.666	304	6.056
Antwerpen	3.221	1.943	591	5.755
Brabant	3.129	1.485	1.632	6.246
Limburg	1.041	653	330	2.024
Universiteiten	61			61

1942	41.293
West-Vlaanderen	8.680
Oost-Vlaanderen	13.754
Antwerpen	8.632
Brabant	7.189
Limburg	3.038
1944	11.386
West-Vlaanderen	2.715
Oost-Vlaanderen	3.887
Antwerpen	2.541
Brabant	1.753
Limburg	490

Bijlage 2b: Aantal VNV-leden (1939, 1942, 1944), uitsplitsing per arrondissement

	1939	**1942**	**1944**
West-Vlaanderen	6.063	8.680	2.715
Brugge	913	1.575	775
Ieper	1.070	1.900	332
Roeselare	1.157	1.200	658
Kortrijk	1.198	1.861	355
Veurne-Oostende-Diksmuide	1.725	2.144	595
Oost-Vlaanderen	6.056	13.754	3.887
Dendermonde	670	1.531	597
Oudenaarde	808	800	350
Sint-Niklaas	929	1.562	658
Aalst	1.205	3.361	793
Gent	2.444	6.500	1.489
Antwerpen	5.755	8.632	2.541
Turnhout	1.297	840	382
Mechelen	1.510	1.792	337
Antwerpen	2.948	6.000	1.822
Brabant	6.246	7.189	1.753
Leuven	2.576	2.189	523
Brussel	3.670	5.000	1.230
Limburg	2.024	3.038	490
Tongeren-Maaseik	-	1.696	-
Hasselt	-	1.342	-
Universiteiten	61	-	-
Totaal	26.205	41.293	11.386

Bijlage 3: Parlementsverkiezingen van 1936.
Spreiding der stemmen van het Vlaams Nationaal Blok per kieskanton

Bijlage 4: Aantal gemeenten waar het VNV verkozenen behaalde bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 1938

Provincie	*Sociaal-econom. categorie*	*Totaal aantal gemeenten (1)*	*Aantal gemeenten met VNV-verk. (2)*	*Verhouding (2) t.o.v. (1)*
West-Vlaanderen	I	55	19	34,5%
	II	63	20	21,7%
	III	135	34	25,2%
	Totaal	253	73	28,9%
Oost-Vlaanderen	I	47	22	46,8%
	II	148	56	27,8%
	III	102	12	11,8%
	Totaal	297	90	30,3%
Antwerpen	I	32	21	65,6%
	II	47	14	29,8%
	III	72	12	16,7%
	Totaal	151	38	25,2%
Brabant	I	43	9	20,9%
Brussel & Leuven	II	78	11	14,1%
	III	113	18	15,9%
	Totaal	234	38	16,2%
Limburg	I	5	4	80,0%
	II	38	7	18,4%
	III	163	5	3,0%
	Totaal	206	16	7,8%
Algemeen totaal	I	182	75	41,2%
	II	374	108	28,9%
	III	585	81	23,1%
	Totaal	1.141	264	20,2%

Categorieën van gemeenten
I Industriële gemeenten
II Half-industrustriële-/half-landbouwgemeenten

Bijlage 5a: Socio-professionele verdeling van de kandidaten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1932. Casus: arrondissementen Aalst en Gent-Eeklo

	arbeiders			ambtenaren lagere rang + bedienden uitvoerend niveau			ambtenaren hogere rang + bedienden bestuursniveau			kleine zelfstandigen + ambachtslui + landbouwers			grote zelfstandigen + ondernemers		
	I	III	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Vlaams-			33,3			9,7			2,1			44,1			1,6
nationalisten	29,8	38,4	22,2	12,1	9,4	5,6	3,2	1,2	0,0	36,3	44,8	59,3	2,4	1,0	1,9
			13,4			6,9			3,4			55,7			3,6
Katholieken	22,4	9,4	4,0	10,4	6,1	0,0	5,5	2,5	1,3	35,3	64,3	78,7	7,0	1,8	1,3
			51,2			20,0			3,4			15,6			1,0
Socialisten	45,7	73,2	0,0	23,8	4,9	0,0	4,3	0,0	0,0	15,9	14,6	0,0	1,2	0,0	0,0
			11,7			15,1			6,0			38,9			10,6
Liberalen	10,4	16,7	10,5	18,2	9,3	0,0	7,3	3,7	0,0	30,8	57,4	68,4	12,5	3,7	10,5
			24,0			11,1			3,6			43,5			4,0
Totalen	26,0	24,9	11,5	16,1	7,5	2,0	5,3	2,3	0,7	29,5	53,2	70,3	6,3	1,6	2,7

vrije beroepen			eigenaars			varia			absolute aantallen		
I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
		3,7			1,0			4,5			381
8,9	1,0	1,9	0,0	0,5	5,6	7,3	3,0	3,7	124	203	54
		7,1			6,5			3,4			553
8,5	6,9	4,0	7,0	5,8	8,0	4,0	3,2	2,7	201	277	75
		1,5			0,5			6,8			205
1,8	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	6,7	7,3	0,0	164	41	0
		9,4			2,3			6,0			265
10,9	3,7	10,5	2,6	1,9	0,0	7,3	3,7	0,0	192	54	19
		5,8			3,3			4,7			1404
7,6	4,0	4,1	2,9	3,1	6,1	6,2	3,5	2,7	681	575	148

	ongeschoolde arbeiders			geschoolde arbeiders			niet-landbouwers			landbouwers		
	I	III	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Vlaams-			19,9			13,4			25,5			18,6
nationalisten	15,3	23,6	16,7	14,5	14,8	5,6	30,6	24,1	18,6	5,6	20,7	40,7
			5,2			8,1			22,2			33,5
Katholieken	7,0	5,1	1,3	15,4	4,3	2,7	22,4	22,0	22,7	12,9	42,2	56,0
			29,2			22,0			14,1			1,5
Socialisten	23,2	53,7	0,0	22,6	19,5	0,0	15,9	7,3	0,0	0,0	7,3	0,0
			5,3			6,4			26,0			12,8
Liberalen	4,2	11,1	0,0	6,2	5,6	10,5	26,6	20,4	36,8	4,2	37,0	31,6
			12,7			11,3			22,6			20,9
Totalen	11,6	15,7	6,8	14,4	9,2	4,7	23,5	21,6	23,0	6,0	31,7	47,3

Categorieën van gemeenten
I Industriële gemeenten
II Half-industrustriële-/half-landbouwgemeenten
III Landbouwgemeenten

Bijlage 5b: Socio-professionele verdeling van de kandidaten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. Casus: arrondissementen Aalsten Gent-Eeklo

	arbeiders			ambtenaren lagere rang + bedienden uitvoerend niveau			ambtenaren hogere rang + bedienden bestuursniveau			kleine zelfstandigen + ambachtslui + landbouwers			grote zelfstandigen + ondernemers		
	I	III	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Vlaams-			27,7			9,5			2,2			45,0			4,0
nationalisten	22,6	30,7	24,6	13,7	7,8	8,8	4,0	1,9	0,0	37,9	45,6	57,9	5,6	3,7	1,8
			16,9			5,5			2,8			54,2			3,5
Katholieken	15,4	19,0	8,6	7,0	5,0	3,4	5,3	1,5	1,7	43,9	57,4	72,4	6,6	2,0	1,7
			46,6			22,5			5,4			13,8			1,3
Socialisten	34,6	68,6	100,0	29,4	9,8	0,0	7,7	1,0	0,0	17,5	6,9	0,0	1,0	2,0	0,0
			17,3			12,3			5,4			38,1			11,9
Liberalen	15,5	22,8	0,0	14,2	10,9	0,0	7,7	2,2	0,0	27,7	50,0	76,9	15,5	5,4	15,4
			25,1			10,6			3,5			42,1			4,5
Totalen	22,0	29,0	16,2	16,0	7,1	5,4	6,3	1,6	0,8	32,0	46,9	65,4	6,8	2,9	3,1

vrije beroepen			eigenaars			varia			absolute aantallen		
I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
		3,3			1,3			6,9			451
8,1	1,5	1,8	0,0	2,2	0,0	8,1	6,7	5,3	124	270	57
		8,6			5,1			3,4			685
16,7	5,3	0,0	3,5	6,3	3,4	1,8	3,5	8,6	228	399	58
		2,0			0,0			8,4			298
2,6	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,2	10,8	0,0	194	102	2
		7,7			2,7			4,6			260
10,3	3,3	7,7	3,9	1,1	0,0	5,1	4,3	0,0	155	92	13
		5,9			2,8			5,4			1694
9,8	3,4	1,5	2,0	3,7	1,5	5,1	5,4	6,2	70	863	130

	ongeschoolde arbeiders			geschoolde arbeiders			niet-landbouwers			landbouwers		
	I	III	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Vlaams-			17,5			10,2			21,5			23,5
nationalisten	11,3	19,6	21,1	11,3	11,1	3,5	28,2	18,9	19,3	9,7	26,7	38,6
			8,6			8,3			19,9			34,3
Katholieken	6,6	10,3	5,2	8,8	8,8	3,4	27,2	17,5	6,9	16,7	39,8	65,6
			26,8			19,8			13,4			0,3
Socialisten	22,7	33,3	100,0	11,9	35,3	0,0	17,5	5,9	0,0	0,0	1,0	0,0
			9,2			8,1			28,1			10,0
Liberalen	8,4	12,0	0,0	7,1	10,9	0,0	25,8	29,3	46,2	1,9	20,7	30,8
			14,3			10,8			20,4			21,7
Totalen	12,3	16,1	13,1	9,7	12,9	3,1	24,4	17,8	16,2	7,6	29,1	49,2

Categorieën van gemeenten
I Industriële gemeenten
II Half-industrustriële-/half-landbouwgemeenten
III Landbouwgemeenten

Bronnen

1 Onuitgegeven bronnen

1.1 Uit archieven en onderzoeksinstellingen

1.1.1 *Uit het Algemeen Rijksarchief (ARA), Brussel*

Ministerraadsverslagen (1933-1939)
Fonds Krijgsauditoraat. Overtuigingsstukken gevoegd bij de procesbundels betreffende gevallen van collaboratie met de bezettende overheden tijdens de jaren 1940-1944:
197-211: Ward Hermans
271: VNV - Dietse Militie/Zwarte Brigade
279: VNV - Dietse Militie/Zwarte Brigade
298: Theo Van der Stappen
506: VNV - Algemene propagandaleiding
548-558: Vlaamse Wachtbrigade
916-949: VNV - Staf De Clercq

1.1.2 *Uit het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADVN), Antwerpen*

Archief P.L.J. Callewaert.
Archief Severien Verdoodt.
Documenten Jaak De Mylle.
Documenten Herman Van Dommele.
Documenten Albert De Jonghe.
Documentatiemap Walter Bouchery
Interview met Alfons Mares door Koen De Scheemaeker en Jan Olsen, 20 augustus 1987.
Interview met Jan Olsen door Koen De Scheemaeker en auteur, 20 februari 1992.
Mondelinge getuigenis van Frans Strubbe, 18 april 1985.

1.1.3 *Uit het Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven (AMVC), Antwerpen*

ACKE, Jan / A 1834
Algemeen Diets Jeugdverbond / J 3375
Algemeen Katholiek Diets Studentenverbond / A 231
Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond / S 965

Dietse Gedachte / G 206
Dietse Meisjesscharen / M 43837
Dietse Militie/Zwarte Brigade / M 6445
Dietsland-Suid-Afrika / D 4695
ELIAS, Hendrik / E 252
Federatie van Vlaamse Nationalisten / F 175
FRANCOIS, Jef / F 44652
FROMME, Franz / F 48
Germaanse Werkgemeenschap Vlaanderen / W 4895
GERRETSON, Frederik Carl / G 3205
GEYL, Pieter / G 360
GOOSSENAERTS, Jozef / G 563
GRAULS, Jan / G 7343
GRAVEZ, Hilaire / G 743
Groot-Nederlandse Actie / A 1875
Groot-Nederlandse Studentencongressen / S 964265
Groot-Nederlandse Werkgemeenschap / W 48953
HENDERICKX, Adelfons / H 504
HERMANS, Ward / H 541
Jong Dietschland / D 4658
Katholiek Vlaams Nationaal Verbond / V 345174
Katholieke Vlaamse Volkspartij / V 75745
Kristen Vlaamse Taalgrens-Actie / T 1048
Kristen Vlaamse Volkspartij / V 75745
LAGROU, René / L 137
LAMBRECHTS, Karel / L 1617
LAMBRECHTS, Maurits / L 163
LE ROY, Pol / R 7835
LEEMANS, Victor / L 3215
LEHEMBRE, Edgar / L 380
LEURIDAN, Jeroom / L 462
MAES, Boudewijn / M 1561
MARECHAL-VAN DEN BERGHE, Odile / M 2455
MERMANS, Antoon / M 512
MEYER, Arnold / M 5755
MOENS, Wies / M 6865
Nationaal Socialistische Beweging Nederland / B 5374
Nationaal Socialistische Beweging voor Vlaanderen / B 5375
Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij / A 3828
Nationaal Socialistische Jeugd Vlaanderen / J 3359
Nationaal Socialistische Voorlichtingsaktie / V 7997
Nationaal Socialistische Vereniging / V 3772
Nationalsozialistische Kraftfahrkorps-Vlaanderen / K 8522
Nieuw Vlaanderen / V 6915
PARASIE, Firmin / P 181
PEETERS, Karel / P 27269
PELEMAN, Bert / P 285
PETRI, Franz / P 389
Raad der Daad / R 1005

Radikaal Vlaams en Antifascistisch Verbond / V 3456
Radikaal-Vlaams-Nationalisten / R 133
ROMSEE, Gerard / R 668
Rooms-Katholieke Vlaams Nationale Vereniging / V 3782
Schild en Vriend. Vlaams-Nationale Propagandakring / S 3515
SPELEERS, Reimond / S 786
Strijd / S 9582
STUYCK, Gaston / S 96575

TIMMERMANS, Jan / T 347
TOLLENAERE, Reimond / T 371
VAN ASSCHE, Modest / A 4515
VAN BILSEN, Jozef / B 5866
VAN DE WIELE, Jef / W 6325
VAN DER CRUYSSEN, Marie-Albert / C 4778
VAN DIEREN, Edmond / D 4565
VAN HULSE, Raf / H 908
VAN OOTEGHEM, Herman / O 3258
VAN OOTEGHEM, Oswald / O 3259
VAN ROOSBROECK, Robert / R 702
VAN ROSSEM, Piet / R 7492
VAN SEVEREN, Joris / S 5945
Verbond van Dietse Nationaalsolidaristen / V 34378
VERHULST, Rafael / V 4165
VINDEVOGEL, Leo / V 60594
Vlaams Economisch Verbond / V 34593
Vlaams-Duitse Arbeidsgemeenschap / A 38395
Vlaams Legioen / L 37245
Vlaams Nationaal Secretariaat / S 5754
Vlaams Nationaal Vakverbond / V 1195
Vlaams Nationaal Blok / B 641
Vlaams Nationaal Verbond / V 34597
Vlaams Nationaal Verbond (Gent) / V 345965
Vlaams Nationaal Verbond (Mechelen) / V 345964
Vlaams Nationaal Vrouwenverbond / V 942
Vlaams Nationale Partij / P 15599
Vlaams Nationale Radiovereniging / R 13685
Vlaams Nationale Volksgemeenschap / V 7541
Vlaams Nationale Volkspartij / V 757494
Vlaams Propagandabureel / P 9029
Vlaams Verbond van Frankrijk / V 3458
Vlaams Verbond voor Brussel / V 34578
Vlaams Volksfront / V 7538
Vlaamse Arbeidsorde / A 3845
Vlaamse Beurs / B 525
Vlaamse Concentratie / C 33867
Vlaamse Jeugd / J 33603
Vlaamse Nationale Wacht / W 1297
Vlaamse Wachtbrigade / W 1298
Vlaanderen / V 672
Volk en Staat / V 751
Volksuniversiteit Herman Van Den Reeck / V 759
Volksverwering / V 7595
VOS, Herman / V 851
Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen / A 3839
Waffen-SS / W 14995

WATERNAUX, Karel / W 3025
WILDIERS, Frans / W 686
WILLEMSEN, Arie Wolter / W 70898
WOUTERS, Leo / W 8753

1.1.4 *Uit het Archief van de Universiteit Gent*

Stichtingsverklaring van het Waakzaamheidscomité van antifascistische intellectuelen, 1939

1.1.5 *Uit het Auditoraat-generaal (KA), Brussel*

BALLET, Hendrik
BOCKAERT, Amaar (dossier *Volk en Staat*)
BOGAERTS, Arthur
BORGINON, Hendrik (dossier Gerard Romsee)
BULCKAERT, Michiel
BROUNS, Theo
CLAESSENS, Jetje
COENE, Jozef
DAELS, Frans
DAEM, Odiel
DEBACKER, Thomas
DE BRUIN, Jeanne (dossier *Volk en Staat*)
DE BRUYNE, Hector (dossier *Volk en Staat*)
DECKMYN, Albert
DE CLERCQ, Staf
DE KEERSMAECKER, Jozef
DELVO, Edgard
DE MOOR, Emiel
DE RIJCKER, Walter
DE VLEESCHAUWER, Herman (dossier *Volk en Staat*)
ELIAS, Hendrik
FINNE, Piet
FRANCOIS, Jozef
GEERARDIJN, Maurits
LAMBRECHTS, Karel
LEHEMBRE, Edgar
LEURIDAN, Jeroom
MARECHAL, Odile
MERMANS, Antoon (dossier *Volk en Staat*)
PEETERS, Karel (dossier *Volk en Staat*)
POPPE, Leo
ROMSEE, Gerard

SPELEERS, Reimond
STRUBBE, Frans
STUYCK, Gaston
TIMMERMANS, Jan
TOLLENAERE, Leo
VAN CAUWENBERGHE, Marcel
VAN DEN BERGHE, Ernest
VAN DEN BULCKE, Guido
VAN DE WIELE, Jozef
VAN ROOSBROECK, Robert (dossier *Volk en Staat*)
VANSTEENLAND, Joris
VERGAUWEN, Frans
VERSCHAEVE, Cyriel
WYNDAELE, Piet

1.1.6 *Uit het Bundesarchiv Koblenz (BAK)*

NS 19 (neu) Bundels: 19, 27, 48, 75, 100, 116, 159, 178, 218, 271, 275, 281, 346, 351, 365, 450, 840, 919, 930, 948, 962, 981, 988, 1460, 1471, 1474, 1475, 1520, 1530, 1531, 1532, 1539, 1541, 1544, 1545, 1553, 1554, 1555, 1557, 1559, 1562, 1565, 1567, 1568, 1569, 1611, 1667, 1666, 1843, 1866, 1871, 1873, 1874, 1954, 1983, 1987, 2010, 2016, 2078, 2109, 2110, 2118, 2140, 2185, 2188, 2197, 2263, 2288, 2447, 2455, 2456, 2457, 2696, 2706, 2741, 2844, 2852
NS 21 Bundel 930
NS 32 Bundel 15
NS 33 Bundels: 74, 141, 208, 213, 375

1.1.7 *Uit het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (KADOK), Leuven*

Archivalia Victor Leemans

1.1.8 *Uit het Koninklijk Archief, Brussel*

Archief Kabinet Leopold III. Dossier XIV; XV c/54bis; nr. 249; 300; 338
Archief Secretariaat Leopold III. Dossier nr. 108; 105/5; 105/5bis
Archief Secretariaat Albert-Elisabeth. Dossier nr. 160; 487

1.1.9 *Uit het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Brussel*

Dienst Verkiezingen. Gemeenteraadsverkiezingen 1938. 'Listes de concentration. Communes de plus de 10.000 habitants', s.d.

1.1.10 *Uit het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NSGWO II), Brussel*

Archief VNV. C 2
Archief DeVlag
Archief Rex
Archief Verdinaso. C 7
Microfilms NFWO, 'Archief van de Wilhelmstrasse, Belgiumpost 1936'
Serie MS-15, 'Sipo-SD Brüssel, Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich', 1943-1944.
Microfilms van het 'Berlin Document Center' (BDC).
I: Dr. Jef van de Wiele
VII: Antoon van Dijck
VIII: Jef François
IX: Robert Verbelen
X: Herman Van de Walle
XI: Alfons Jacobs
XII: Herman Van Puymbroeck

XIII: René Lagrou
XVIII: August Borms

1.1.11 *Uit het 'Politisches Archiv Bonn' (PAB)*

'Inland':
I, 'Referat Deutschland', Reichparteitag 1937
I, 'Partei 765/1-2', RPT 1937; 77/1, 78/1-2, RPT 1938; 80/1, RPT 1939
II g. 344 'Belgien' 1940-1943.
II g. 345 'Belgien' 1944-1945.
'Ausland':
Abt. II, 'Pol. Bezieh. Belgien zu Deutschland', '32-'34. Pol. 2 Bd. 9
Abt. II, 'Innere Politik, Parlements- und Parteiwesen in Belgien', '33-'36. Pol. 5 Bd. 6; Bd. 7
Abt. II, 'Akten betr. politische Beziehungen zwisschen Belgien und den Niederlandern', '25-'36. Pol. 3 Bd. 2
'Politik Belgien', 23 A.g. 'Lageberichten', Bd. 1
Pol. 6 'Belgien' Bd. 8
Abt. II, 'Akt. betr. Rassenfragen, Nationalitätsfragen und Fremdvölker'. Pol. 6 Bd. 9; Bd. 10
Abt. II, 'Akt. betr. Presse (Belgien)'. Pol 12
Abt. II, 'Akt. betr. Belgien. Pazifismus'. Pol. 18
'Nat. soc. fasc. Bew. Belgien', Pol. 29 Bd. 1
VI A 'Deutschtum' Bd. 12
IX A 'Deutschtum im Ausland, Belgien' Bd. 1
'Akten der Deutschen Gesandschaft/Botschaft in Brüssel'
'Secreta' 5 (mei-dec. 1937) en 7 (jan.-aug. 1939)

1.1.12 *Uit het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD), Amsterdam*

NSB -archief, Bundels: 13b, 15h, 16d, 22a, 24a, 24b, 27d, 28b, 34c, 49d, 54h, 57f, 58a, 72c, 111c, 265a, 279a, 280c, 280d, 281b, 303c,

1.1.13 *Uit het Verschaeve-Archief, Brugge*

Briefwisseling Cyriel Verschaeve
Gedenkschriften Cyriel Verscheave

1.2 Uit privé-archieven

1.2.1 *Documenten Albert De Jonghe*

Diverse kopies van documenten van de bezettende overheid (1940-1944), o.m. GRMA, T 501, Roll 102-106. *Tätigkeitsberichte* (TB) van 'Militärverwaltungschef Eggert Reeder' (1940-1944).

Diverse kopies van documenten van het VNV, o.m.

S. De Clercq, 'Memorandum' en 'Aanvullende nota over het Vlaams nationaal verbond', (juni 1940).

1.2.2 *Documenten Jan Dhondt*

Uitslagen per kanton van de tussenoorlogse parlementsverkiezingen (Kamer).

1.2.3 *Documenten Hilda Tollenaere-Saeys*

Brieven van Reimond Tollenaere aan Hilda Tollenaere-Saeys, 29 september 1941-27 december 1941.

1.2.4 *Documenten Frans Van der Elst*

Diverse documenten uit het archief van Hendrik Elias o.m. H.J. Elias, *Gedenkschriften* (1947); H.J. Elias, *Het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog*. Onuitgegeven studie (1970).

1.2.5 *Documenten Etienne Verhoeyen/BRT*

Diverse documenten over de collaboratie

1.2.6 *Documenten Pieter Jan Verstraete*

Documenten Odiel Spruytte.

1.2.7 *Eigen verzameling documenten*

Interview met Jan Van Hoogten door auteur, 27 mei 1988
Interview met Jef Van Dingenen door auteur, 20 maart 1986.
Interview met Oswald van Ooteghem door auteur, 21 november 1982.
Interviews met Willem Wuyts door Frank Seberechts en Bruno De Wever, 3 september 1986; 7 januari 1987.

Interview met Ernest Van den Berghe aan Reinoud D'Haese en auteur, 5 december 1984.
Interview met Kamiel Vanderlinden door auteur, 15 januari 1986.
Interviews met Ernest Van den Berghe door auteur, 24 november 1982 en 7 december 1983.
Interview met Toon Van Overstraeten door auteur, 10 december 1982.
Interview met Jan Brans door Frank Seberechts en auteur, 27 december 1985.
Interviews met Jan Brans door Frank Seberechts en auteur, 28 december 1984 en 27 december 1985.

Diverse onuitgegeven nota's van VNV'ers en Vlaamsnationalisten.

Diverse kopies van documenten van het VNV.

2 Uitgegeven bronnen

2.1 Officiële documenten

Belgisch Staatsblad, 31 december 1938
Annexe au Moniteur Belge:
nr. 1771-1772, 11-12 februari 1929
nr. 3578, 26 maart 1930
nr. 7546-7547, 9 mei 1930
nr. 3879, 7 april 1933
nr. 11181, 20 juli 1935
Parlementaire Handelingen. Kamer van Volksvertegenwoordigers (1918-1940)
Parlementaire Handelingen. Senaat (1918-1940)
Parlementaire documenten van België. Kamer van Volksvertegenwoordigers
zittingsjaar 1933-1934, nr. 250
zittingsjaar 1935-1936, nr. 70, 132, 133
zittingsjaar 1936-1937, nr. 20, 139, 378
zittingsjaar 1937-1938, nr. 2O, 67, 85, 107, 122
zittingsjaar 1938-1939, nr. 12, 20, 84
buitengewone zitting 1939, nr. 14, 53, 55, 80, 179
Résultats des élections du 16 novembre 1919. Renouvellement intégral de la Chambre et du Sénat, Bruxelles, 1922.
Résultats des élections du 5 avril 1925. Renouvellemnt intégral de la Chambre et du Sénat, Bruxelles, 1926.
Uitslagen der verkiezingen van 26 mei 1929. Volledige vernieuwing van Kamer en Senaat, Brussel, 1930.
Uitslagen der verkiezingen van 27 november 1932. Algehele vernieuwing van Kamer en Senaat, Brussel, 1933.
Résultats des élections du 24 mei 1936. Renouvellement intégral de la Chambre et du Sénat, Bruxelles, 1937.
Uitslagen der verkiezingen van 2 april 1939. Buitengewone vernieuwing van Kamer en Senaat, Brussel, 1939.

Ministerie van Binnenlandse Zaken. Centrale dienst voor Statistiek. *Bevolking. Algehele telling op 31 december 1930*.
Bestuurlijk memoriaal van Oost-Vlaanderen. Vertoog, [1936].
Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich für die besetzten Gebiete Belgiens und Nordfrankreich herausgegeben vom Militärbefehlshaber (Militärverwaltungschef) (1940-1944)

3 Pers

3.1 Volledige jaargangen

De Bilsenaar (1933-1936)
De Blauwvoet (1940-1941) (1944)
Dender en Zennegalm (1931-1935)
De Dietsche Voorpost (1937-1939)
Geest en Daad (1943-1944)
Hou-Zee (1936-1940)
De Jonge Nationaalsocialist (1941-1943)
Leiding (1943-1944)
Het Leieland (1931-1935)
De Nationaalsocialist (1941-1944)
De Nieuwe Kempen (1932-1940)
Nieuw Vlaanderen (1936-1944)
De Schelde (1930-1936)
De SS-Man (1940-1944)

De Strijd (1934-1935)
Strijd (1935-1940)
De Voorwacht (1930-1935)
Volk en Staat (1936-1944)
VNV-Dienst (1941-1942)
De ZB-Man (1941-1942)

3.2 Losse nummers

Arbeidsorde (1938-1940)
Balming (1943-1944)
De Belleman (1940)
Bulletijn van het Vlaamse Front (1922), (1936)
Bulletin de la SEPES (1930)
De Courant (1937) (1939)
De Daad (1942-1944)
De Dag (1936)
Delta Kamp (1936-1938)
De Vlag (1940-1944)
Dietschland Ontwaakt (1944)
Elckerlyc (1938)
Gudrun (1934)
Hier Dinasol (1940-1941)
L'Indépendance belge (1936)
Jong Nederland. Kampblad van de Vlaams-nationale jeugd (1934)
Jong Dietschland (1933-1934)
't Leieland (1931-1935)
De Limburgse Middenstandpost (1938)
Nieuw Brabant (1933)
Nele (1936-1940)
De Klauwaert (1932-1933)
De Nieuwe Staat (1936-1937)
Ons Vaderland (1932-1933)
La Nation Belge (1936)
Le Pays Réel (1936-1937)
Reinaert (1932)
SEPES-Bulletin (1930)
De Standaard (1933-1940)
De Toekomst (1941-1944)
Vlaamsch Front (1937-1939)
De Vlaams Nationalist (1933)
Vlaanderen (1928-1933)
Vlaanderen-Jong-Dietschland (1934)
Vlanara (1938)
Volksgazet (1936)

Volkskamp (1940-1941)
Voor Allen (1936)
Vooruit (1936-1939)
VOS (1936)
Vrouw en Volk (1941)
La Wallonie Nouvelle (1939)

4 Werken (boeken, tijdschriftartikels en verhandelingen)

4.1 Brochures en eigentijdse publikaties

Aan de inwoners van Drogenbos!, Een moord werd gepleegd, s.l.: VNV-arrondissement Brussel: s.d.
Aan de Vlaamse Studenten!, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Het akkoord VNV-Rex. Samenvatting van de verschillende bedenkingen vooruitgezet op een vergadering van de Christelijke Arbeidersleiders van het A.C.W. op 17 oct. 1936, Kortrijk: drukkerij Vooruitgang, 1936.
Algemeen verslag over de Wetgevende en Provinciale Verkiezingen van 1936, Antwerpen: Secretariaat der Verenigde Katholieken, s.d.
Arbeid is leven. Ere den arbeid, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Arbeiden in Duitsland, s.l., [1943].
Arbeider, het feest van den Arbeid is daar!, Antwerpen: Volk en Staat, [1944].
Arbeider, mijn Kameraad!, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Arbeiders in Duitsland!, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Arbeiders, waarop wacht gij?, Brussel: Algemene propagandaleding VNV, s.d.
Arbeidsorde, Kongres te Antwerpen op 7 november 1937. Programma, s.l., s.d.
Het AVNJ kampeert, Vilvoorde: AVNJ -uitg., s.d.
AVNJ Marsjbevelen. Eerbewijzen. Uitrusting, Antwerpen: AVNJ Blauwvoetvendels - dienst kaderscholen, s.d.
Bijdragen tot de geschiedenis der Vlaams IJzertragedie 1914-1918. I. Open brieven en vertoogschriften van de Vlaamse Frontbeweging (1917-1918), Diksmuide: v.z.w. Bedevaarten naar de graven van de IJzer, 1939.
De Boer gaat ten onder!, Aalst: s.v. Dietsland, [1936].
Boeren, mijne Kameraden!, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
BRACKE, C., *De eenmaking der agglomeratie*, Gent, 1942.
BRANS, J., *Bij een herderlijke brief. Gebrek aan werkelijkheidszin en Europese solidariteit*, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
BRANS, J., *Geschiedenis en Politiek*, Antwerpen: Strandaardboekhandel, 1937 (Verhandeling nr. 350 van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding).
BRANS, J., *Ons Volk en zijn taal*, Antwerpen: Volk en Staat, 1942 (Dosfelreeks nr. 5).
BRANS, J., *De Rijksgedachte*, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
BRANS, J., *Romantisme en werkelijkheid*, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
BRANS, J., *Vlaanderen en de 'idée Belge'. Een antwoord aan de belgicisten*, Antwerpen; Brussel: Volk en Staat, 1941.
BRANS, J., *Het zelfstandigheidsnationalisme in de Vlaamse Beweging*, Antwerpen: Volksuniversiteit 'Herman Van den Reeck', 1940.

CALLEWAERT, L.J., *De afval van het idealisme*, Antwerpen: 1936. *Catechismus van de huisbezoeker*, s.l., 1937.
CLOUGH, H., *A history of the Flemisch movement in Belgium*, s.l. [1930].
CUYPERS, A. & H., *Kritiek der Dietse Beweging*, Oisterwijk: 1935.
DAELS, F.e.a., *Verschaeve, Van de Perre, De Gruyter, een driemanschap van de voorlinie, gehuldigd in het Heldenhulde-kruis te Diksmuide*, Antwerpen: 1935.
DAELS, F., *De Vrouw in de Nieuwe Tijden*, Brussel: s.v. Dietsland, [1941].
DE BONTRIDDER, A., *Het vraagstuk onzer Volkse levensruimte-Vlaanderen moet leven*, Brussel: VNV-Wallonië, s.d.
DE BRUYN, J., *Op den drempel van het arbeidsleven*, Antwerpen: NSJV, 1942 (Brochurenreeks 'Adel en Schoonheid', nr. 2).
DE CLERCQ, S., *Aan mijn geloofsgenoten de Rooms-Katholieke Fronters*, s.l., 1924.
DE CLERCQ, S., *Bindende Verklaring. De politiek der Eenheids-beweging*, Antwerpen: De Schelde, 1941.
DE CLERCQ, S., *Dietsland Hou Zeel De eerste landdag van het VNV op 4-5 mei 1935 te Kester*, Aalst: s.v. Dietsland, 1935.
DE CLERCQ, S., *Inzichten en Standpunten*. (1936-1937), Aalst: s.v. Dietsland, 1937.
DE CLERCQ, S., *Kester 12 juli 1936. Tweede landdag van het VNV*, Aalst: s.v. Dietsland, 1936.
DE CLERCQ, S., *Meer dan ooit los van Frankrijk*, Aalst: s.v. Dietsland, 1937.
DE CLERCQ, S., *Rede uitgesproken door volksvertegenwoordiger Staf De Clercq, Leider van het VNV in de Kamer van Volksvertegenwoordigers op donderdag 22 februari 1940*, s.l., s.d.
DE CLERCQ, S., *Vlamingen leest hier hoe aan Frankrijk en aan de banken vastgeklonken Belgen met de arbeid, het goed en het bloed der Vlaamse gemeenschap omspringt. Leest en oordeelt*, Aalst: Volksverheffing, s.d.
DE CLERCQ, S., *Het VNV en het militaire vraagstuk. Rede uitgesproken in de Kamer*, Aalst: s.v. Dietsland 1937.
DE CLERCQ, S., *VNV en het Duits nationaal-socialisme*, Aalst, 1937.
DE LANGHE, J.E., *De grondbeginselen van het Dietse Nationaalsolidarisme*, s.l., 1933.
DE LANGHE, J.E., *De grondbeginselen van het Dietse Nationaalsolidarisme*, Gent: Verdinaso, s.d. (2de uitg.).
DELVO, E., *Arbeiders, mijn Kameraden! Ons geleidt de nieuwe tijd*, Brussel: uitg. Dietsland, [1941].
DELVO, E., *Arbeid en Arbeider in de Volkse Orde*, Brugge: uitg. Wiek op, 1941.
DE MAN, H., *Nationalisme en Socialisme*, Brussel: Wilde Roos, 1932.
DE MEULENAERE, C., *Naar de nationaal-socialistische orde in Vlaanderen*, Gent: druk. F. Vyncke, s.d.
DER LANDER, N.E., *De Vlamingen en wij*, s.l.: NSB, 1935.
DE WILDE, A., *Kajotters wat doet gij met uw volk*?, Aalst: s.v. Dietsland, [1935].
DIERCKS, J. [pseudoniem van A. DE WILDE, A.], *Propagandist? Hier*!, Aalst: s.v. Dietsland, 1935.
Dietse Militie. Voorschriftenoefening bij ZB, MB, WB, HK, s.l.:

Departement militaire werking, Dienst militaire opleiding van de Algemene Staf der DM, 1943.
Edingen onze grond. VNV-Werfbrigade, Aalst: uitg. Dietsland, [1938].
Eenheidsvergadering VNV-Dinaso-Rex. Programma. Op zondag 22 juni 1941, te 10.30u. Koninklijk Circus, Sint-Lambrechts-Woluwe: Druk Jos Laureys, s.d.
[ELIAS, H.], *Heldenherdenking*, Rede uitgesproken op 24 januari 1943, ter gelegenheid der heldenherdenking in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel, Antwerpen: Volk en Staat, 1943.
[ELIAS, H.], *Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstelling en programma*, Aalst: s.v. Dietsland, [1937].
[ELIAS, H.], *De Dietse Volksstaat. Een handleiding voor propagandisten*, Aalst: s.v. Dietsland, 1935 (Vlaams-Nationaal Studiebureau voor Culturele, Politieke en Sociaal-Economische vraagstukken).
ELIAS, H.J., *Onze wording tot natie. Inleiding tot de geschiedenis der Vlaamse Beweging*, Kortrijk, 1932.
ELIAS, H.J., *Proclamatie van Dr. H.J. Elias Leider van het VNV ter gelegeneheid van de Guldensporenherdenking 11 juli 1944*, Antwerpen: Volk en Staat, 1944.
ELIAS, H.J., *Rede uitgesproken door H.J. Elias, Leider van de Eenheidsbeweging-VNV op de Kaderdag VNV te Brussel, 6 juni 1943*, Antwerpen: Volk en Staat, 1943.
ELIAS, H.J., *Rede van Leider Dr. Elias gehouden op de Landdag van het VNV-Studentenfront te Gent op 14 april 1943*, Brussel: Departement Vorming, Dienst Kaderscholen, 1943.
ELIAS, H.J., *De regering verklaart ons den oorlog. Het VNV antwoordt*, Aalst: s.v. Dietsland, 1936.
ELIAS, H.J., *Het Vlaams Nationaal Verbond in de politieke branding*, Aalst: s.v. Dietsland, 1936.
ENGELBEEN, K., *Grootruimte-Economie*, Antwerpen: Volk en Staat, 1943 (Dosfelteeks nr. 1).
Het Federaal Statuut, wetsontwerp tot herziening van de Belgische grondwet, Antwerpen, [1931].
Het gemeentebestuur en het onderwijs. Rechten en plichten van het gemeentebestuur ten overstaan van het Lager Onderwijs, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
GRAVEZ, H., *Over Tucht en Gezag*, s.l., 1934.
GRAVEZ, H., *De Vlaamse Frontbeweging*, s.l., s.d.
De greep naar de macht. Standpunten van het VNV ten overstaan van vraagstukken van deze tijd, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
Grondwet der Jongnederlandse Gemeenschap, s.l., [1933].
De Grootduitse Beweging in Vlaanderen. NSVAP vóór en na 10 mei 1940, Antwerpen: NSVAP, 1940.
HAMBROUCK, K., *De boer in den nationaalsocialistischen staat*, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
HENDRIKS, F., *Over den Arbied*, Antwerpen: Volk en Staat, 1944.
Herinneringsalbum Verkiezingen 1936, Aalst: s.v. Dietsland, 1936.
Herinneringsalbum Verkiezingen 1939, Aalst: s.v. Dietsland, 1939.
HERMANS, W., *Boek der stoute waarheden*, Langemark, 1935.

HERMANS, W., *De Crisis in het Vlaams Nationalisme*, Turnhout, 1932.
HERMANS, W., *De Europese oriëntering van het Vlaams-nationalisme*, Heist-op-den-Berg: Corvana, s.d.
HERMANS, W., *Het Frans-Belgisch geheim militair akkoord en de Belgische buitenlandse politiek*, Turnhout: De Klok, 1931.
HERMANS, W., *Jodendom en communisme zonder masker*, s.l., s.d.
HERMANS, W., *West-Europese perspectieven*, Antwerpen, 1935.
Hier hebt ge Rex in zijn blote bilen, s.l., s.d.
Hier is het Vlaams Nationaal Verbond. Doelstellingen en Programma, Aalst: 1936.
HISTORICUS, [pseudoniem van R. VAN ROOSBROECK] *De Franse Rijnpolitiek en de Vlaamse Zelfstandigheid*, Aalst: s.v. Dietsland, 1937 (Vlaams-Nationaal Studiebureau voor Culturele, Politieke en Sociaal-Economische vraagstukken).
Hoe kom ik bij de Langemarckstichting, Brussel: Langemarckstichting, s.d.
Hulde aan Kameraad Kamiel Baeck, Mechelen: druk. L. Van den Bossche, 1941.
Hulde aan onze weggevoerde kameraden, Antwerpen: Volk en Staat, 1940.
In memoriam Staf De Clercq, Antwerpen: Volk en Staat, 1943.
Kameraadschapsavond der Zwarte Brigade, Oostende: Seelens, 1943.
Kester 1934-1935, Dietsland Hou-zee, Aalst: 1935.
Keure en Handleiding voor het leiderskader der Dietse Blauwvoetvendels, Brussel: DBV, s.d.
KOCH, J., *Kampfzeit in Ausland. Die Entwicklung der AO der NSDAP in Belgiën*, Brüssel: Verlag der DAF, 1942.
De laffe aanval van de Soc. Anti-Oorlogsliga en Wachters, Aalst, 1934.
Het Langemarckstudium, s.l., s.d.
Ledenvergadering VNV, Zondag 16 maart 1941, Koninklijk Circus, Brussel, Sint-Lambrechts-Woluwe: Jos Laureys, [1941].
LEEMANS, V., *Kritiek der Sociale Beweging*, Brugge, 1931.
LEEMANS, V., *Het Nationaal-socialisme*, Brugge, 1932.
LEEMANS, V., *Het Nieuwe Front*, Langemark, 1933.
LEEMANS, V., *Politieke Sociologie*, Kortrijk, 1936.
LEEMANS, V., *De Vlaamse Arbeidsorde in de Branding*, Brussel: Vlaamse Arbeidsorde, 1937.
LE ROY, P., *Wat is en wat wil het Dinaso? Een eerste antwoord*, Izegem, 1932.
LE ROY, P., *Wat is en wat wil het Dinaso? Een beknopt antwoord*, Izegem, 1933.
Leven en werking der Afdeling, Brussel: VNV Department Organisatie, 1942.
Het Lied der Militie, Antwerpen: Volk en Staat, 1944.
MELIS, W., *De Strijd om de Vereniging der Nederlanden*, Gent: Verdinaso, 1935.
MERMANS, A., *De Leider. Schets van het leven van Staf De Clercq*, Antwerpen: VNV, 1942.
Met het VNV voor ons volk, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
MUCHOW, H., *Le National-Socialisme. Ce qu'il est et ce qu'il vent. Conférence donnée aux Officiers de la Garde Flamande*, s.l., s.d. *De nood der Vlaamse boeren*, Aalst: s.v. Dietsland, 1936.
NSJV-Pinksterkamp, Lier: DBV, 1942.
Op elkeen loert roof, aanslag en dood, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.

PEETERS, M., *Het Joodse vraagstuk in vogelvlucht*, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
Programma Jeugdfeest in de feestzaal van den Dierentuin op 29 juni 1941 te 15 uur. Dietse Blauwvoetvendels/Meisjesscharen, Antwerpen: De Schelde, [1941].
Raad van Vlaanderen. Memorandum over de buitenlandse politiek van België, Merksem, s.d.
Rede van Leider Staf De Clercq op de VNV-landdag van 1937, op 6 juni in het Feestpaleis te Gent uitgesproken, s.l., 1937.
RELECOM, X., *Pour le salut du peuple. Rapport présenté au 6iem Congrès du Parti Communiste de Belgique (1936)*, Bruxelles: CDL, [1936].
RELECOM, X., *Entente démocratique. Après le 11 avril... Pour battre le fascisme. Discours prononcé le jeudi 15 avril*, Bruxelles: Ed. Germinal, [1937].
SCHMITT, C., *Staat, Bewegung, Volk. Die Driegliederung der politischen Einheit*, Hamburg, 1933.
SEGERS, P.W., *De sociale organisaties der Vlaamse nationalisten*, s.l., ACW, 1931.
SEVENS, A., *Gewetensonderzoek*, Gent: Hoste, s.d.
Socialisme. De Verraders van het Vlaamse Volk?, Antwerpen: ISAOL, 1935.
SPELEERS, R., *Nieuwe richtlijnen in de Vlaamse Beweging*, 's Gravenhage, n.v. ‘Luctor et Emergo’, 1939.
SWERTS, L., *Limburgse galerij in Vlaanderens heldentempel*, Antwerpen: Volk en Staat, 1943.
TOLLENAERE, R., *Komt er oorlog*?, Aalst: s.v. Dietsland, [1938].
TOLLENAERE, R., *Nationaal-Socialisme of bolsjewisme? Leven of ondergang van Europa*, Brussel: VNV, s.d.
TOLLENAERE, R., *Ons volk in de nieuwe tijd. Naar de nationale orde en de socialistische gemeenschap*, Aalst: s.v. Dietsland, [1940] (Geschriften van de jonge generatie, nr. 1).
TOLLENAERE, R., *Tsjechoslovaakse krisis*, Aalst: s.v. Dietsland, 1939.
Troepdienst, Antwerpen: DBV, s.d.
Tucht- en commandoreglement der DM/ZB, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Tweede Landdag van het VL. Nat. Verbond. Landdagrede van de Leider. Kester 1936, s.l., 1936.
VAN DEN BOOM, G. en VAN EXTERGEM, J., *Katholieken, wij reiken u de hand, rede uitgesproken op de IIe landdag der VKP*, Antwerpen: De Nieuwe Tijd, [1938].
VAN DE WIELE, J., *Op zoek naar een Vaderland*, Brussel: Steenland, 1942.
VAN DE WIELE, J., *Weg met de socialisten? Nee-neen! Hier zijn zijl!*, Brussel: Steenland, s.d.
VAN GENECHTEN, R., *Dietse Verbondenheid*, s.l., s.d.

VAN GESTEL, O.P., *Het religieus socialisme*, Leuven: De Vlaamse Drukkerij, 1932.
[VAN ISACKER, Ph.], *Het parlemantaire werk der Frontpartij. Woorden en Daden*, Antwerpen, [1925].
VAN OEYEN, P., *Leiders plegen verraad! Dietsers hoe lang nog*?, s.l., s.d.
VAN PUYMBROUCK, H., *Het Vlaamse Front en de strijd voor de Vlaamse Zelfstandigheid*, s.l., 1925.
VAN PUYMBROUCK, H., *Vlaanderen in de Nieuwe Wereldorde*, Antwerpen: Cultuurfront, 1940.
Velddienst, Brussel: DBV, s.d. *Het Vendel moet marcheren*, Vilvoorde: AVNJ, s.d.
VERBRUGGHEN, F., *L'accord Rex et VNV menace l'unité nationale et la couronne*, 1937.
VERMEIR, P., *Waarden voor een nieuwe tijd*, Antwerpen: Volk en Staat, 1943.
Verslag over de Tussentijdse Verkiezingen in het Arrondissement Brussel op Zondag 11 april 1937, s.l., 1937.
Vlaams Nationaal Verbond. Standregelen, Lier: Gebr. De Bie, s.d.
Vlaamse Arbeidsorde Voorwaarts!, s.l., s.d.
Vlaamse Volkskalender 1930, Antwerpen, 1930.
Vlaamse Volkskalender 1934, Antwerpen, 1933.
VNS-Hou Zeel, Aalst, s.d.
VNS Cathechismus van de Huisbezoeker, s.l.: VNS, [1937].
VNV Algemene Arrondissementsvergadering. 7 december 1941, Oostende. Programma, Antwerpen: De Schelde, 1941.
Het VNV Hou Zeel De strijd, de organisatie en de toekomst van het VNV, Antwerpen: Volk en Staat, 1942.
Het VNV naar de macht, Gooik, [1936].
VNV Volksvergadering. 20 juli 1941, Antwerpen. Programma, Antwerpen: De Schelde, 1941.
Volk en Staat. Directieven voor de Persleiders, Antwerpen: De Schelde, s.d.
Voorschrift Eerbewijzen bij ZB en HK der Dietse Militie, Antwerpen: DM/ZB, 1942.
Voorschrift. Oefeningen met gesloten gelid zonder wapens, Antwerpen: DM/ZB, 1942.
Vos, H., *De huidige stand van het Vlaamse Vraagstuk*, Brussel, 1936.
Waarde afdelingsleider, werving voor Landdienstleid(st)ers, Brussel: VNV, 1943.
Waarde Afdelingsleider, ... KLV, Antwerpen: Volk en Staat, [1943].
Waarom en waarvoor een Vlaams-Nationale Radio-Vereniging, Antwerpen: 1934.
Waarom het 'Vlaamse Front' getrouw blijft aan Godsvrede. Het programma van de Vlaams-nationale Godsvredefederatie, Antwerpen: Vlaams Front, PVN Groot-Antwerpen, 1935.
Wat wil het Vlaams Nationaal Blok, s.l., 1936.
WAUTERS, A., *Getuigenissen over Vlaanderen*, Brussel: 1931.
Wergevende verkiezingen 1939. Herinneringsalbum, Antwerpen, 1939.

De Wetgevende Verkiezingen van 2 april 1939, Antwerpen: Secretariaat KVV, arrondissement Antwerpen, [1939].
Weg met de Zwarten. Leve de Terreur! Leve de Witte Brigade, Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Weitere Dokumente zur Kriegsausweitungspolitik der Westmachte, s.l.: NSDAP-Verlag, 1940.
Wij bouwen op..., s.l.: Kristene Vlaamse Volkspartij/Vlaams Front, 1932.
WULLUS-RUDIGER, A., *Flamenpolitik. Suprème espoir allemand de domination en Belgique. D'après les documents de la 'Section Politique' du Grouvernement général, du Grand Quartier allemand et de la IVième Armée allemande*, s.l., [1921].
WULLUS-RUDIGER, A., *Un Livre Noir de la trahison activiste*, s.l., [1920].
Zij waren... Kristendemocraat, Sociaaldemocraat, Communist!..., Antwerpen: Volk en Staat, s.d.
Zó zag Brussel de Dietse Militanten!, Antwerpen: Volk en Staat, 1942 (Uilenspiegel-reeks, nummer 1).
Het zonderregister der Katholieke Partij, s.l.: Vlaams Nationaal Blok, 1939.
Zwarte Brigade. Trouw - dapperheid - tucht, s.l., s.d.

4.2 Geciteerde werken

ALLARDYCE, G., What fascism is not. Thoughts on the deflation of a concept, in: *American Historical Review*, jg. 84, 1979, 2, pp. 367-394.
ART, J., *Lijst der verhandelingen voorgelegd aan de Belgische universiteiten tot het behalen van de graad van Licentiaat Geschiedenis, handelend over de nieuwste tijd, zittijden 1975-1985*, Gent: Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis, 1986.
BALTHAZAR, H., *België onder Duitse bezetting 10 mei 1940-8 september 1944*, in: P. BLOK e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Deel* 15, Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1982, pp. 29-53.
BALTHAZAR, H., *Het maatschappelijk-politieke leven in België 1918-1940*, in: P. BLOK e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Deel* 14: *Nederland en België 1914-1940*, Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1979, pp. 148-199.
BALTHAZAR, H. en DE WEVER, B., *Het onderzoek over de Tweede Wereldoorlog aan het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Gent*, in: *De oorlog doorheen onderzoek en onderwijs*, Brussel: NSCWO II, 1990, pp. 36-44.
BOELS, E., *Het VNV in het arrondissement Gent-Eeklo 1932-1940*, Gent: RUG, 1976, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
BORGINON, H., *Op zoek naar de weggesleepten van mei 1940*, Antwerpen; Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel, 1973, (Monografieën onder de auspiciën van het Verbond der Vlaamse Academici).
BOUDENS, R., *Kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging*, Leuven: Davidsfonds, 1975.
BOUVEROUX J., *Terreur in Oorlogstijd. Het Limburgse drama*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1984, (Mens en Tijd).
BRANS, J., De Clercq geven wat hem toekomt, in: 't *Pallieterke*, 21/9/1978.

BRANS, J., Staf De Clercq in de storm, in: *Broederband*, jg. 20, 1984, 9-10, pp. 7-17; 12, pp. 4-8.
BRANS, J., Terugdenkend aan H.J. Elias, in: *Broederband*, jg. 19 1983, 2, pp. 1-14.
BRELAZ, M. Léopold III et Henri De Man, Genève: Editions des Antipodes, 1940.
BRIEVEN, R., *De Frans-Belgische betrekkingen tussen 1936-1940*, Gent: RUG, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
BRINCKMAN, B., *Het Rijksarbeidsambt (1940-1944): een schakel tussen arbeid en leiding*, Gent: RUG, 1987, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
BUCHHEIM, H., *Die SS das Herrschaftsinstrument. Befehl und Gehorsam*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1984, (Anatomie des SS-Staates; 1).
BULTINCK, K., *De Frontbeweging: sociografische analyse van haar militanten en haar objectieven*, Gent: RUG, 1988, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
BULTINCK, K., Over de frontbeweging, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 49, 1990, 1, pp. 33-45.
BUYST, E., LAUWERS, L. en UYTTERHOEVEN, P., A Game-Theoretical Approach to the Results of Parliamentary Elections in Belgium between the Wars, in: *Social Science History*, jg. 13, 1989, 3, pp. 237-254.
CAESTECKER, F., *Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode, 1922-1937. Een onderzoek naar de belangen achter het racisme*, RUG, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
CAESTECKER, F., Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode, 1922-1939, in België, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 15, 1984, 3-4, pp. 461-486.
CAESTECKER, F., *Vreemde handelaren in België in confrontatie met hun Belgische collega's, 1920-1940*, (ter perse).
CAPELLE, R., *Au Service du Roi*, Bruxelles: Dessart, 1949.
CARPINELLI, G., *Belgium*, in: S.J. WOOLF (ed.), *Fascism in Europe*, London; New York: Methuen, 1981, pp. 283-306.
CARPINELLI, G., The Flemish Variant in Belgian Fascism, in: *The Wiener Library Bulletin*, vol. 26, 1972/1973, 3-4, pp. 20-27.
CARSTEN, F.L., *The Rise of Fascism*, Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1967.
CASTERMANS, G., *De houding van de Fronters in het parlement tijdens de periode 1919-1925*, Leuven: KUL, 1979, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, m., *25 jaar Belgisch socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen; Leuven; Brussel; Gent; Kortrijk: Standaard, 1967.
CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, M., *Hendrik De Man: biografie*,

Antwerpen; Utrecht: De Nederlandse Boekhandel, 1972, (Mens en Tijd).
COENEN, L. en DE VOS, L., De taalagitatie in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 47, 1988, 3, pp. 140-151; 4, pp. 196-218.
COPPIETERS, D., *Ontstaan, evolutie en functie van soldaten- en oudstrijders-verenigingen, Temse: 1899 tot WO* II, Gent: RUG, 1984, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
COSYN, E., *Het Rexisme in Vlaanderen, oktober 1935-mei 1940*, Gent: RUG, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
CREVE, J., *Recht en trouw: de geschiedenis van het Verdinaso en zijn milities*, Antwerpen: Soethoudt, 1987.
CREVE, J., *Het Verdinaso en zijn milities. Militievorming tussen beide wereldoorlogen in Vlaanderen en Nederland (1928-1941)*, Gent: RUG, 1984, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
CULOT, J., Het gebruik van Belgische arbeidskrachten en het probleem van de werkweigeraars, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 1, 1970, pp. 33-66.
DANTOING, A., *La 'collaboration' du Cardinal: l'Eglise de Belgique dans la Guerre 40*, Bruxelles: De Boeck, 1991.
DE BENS, E., *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen; Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel, 1973, (Mens en Tijd).
DE BRUYNE, A., Gerard Romsee, in: *'t Pallieterke*, 14 mei 1987.
DE BRUYNE, A., Dr. Hendrik Elias, leider van het VNV, in: *'t Pallieterke*, 27/1-30/6/1983.
DE BRUYNE, A., *Joris Van Severen*, Antwerpen: Were Di, 1983.
DE BRUYNE, A., *Joris Van Severen. Droom en Daad*, Brecht; Antwerpen: De Roerdomp, 1983.
DE BRUYNE, A., *Jules Charpentier, afgezant van de frontbeweging*, Antwerpen: De Nederlanden, 1989.
DE BRUYNE, A., *De Kwade Jaren*, Brecht; Antwerpen: De Roerdomp, 1971, 5 dln.
DE BRUYNE, A., L. Wils, 'Honderd jaar Vlaamse Beweging', in: *WT*, jg. 44, 1985, 2, pp. 123-127.
DE BRUYNE, A., Een verkeerd beeld van Dr. H.J. Elias? Na- en slotbeschouwingen, in: *'t Pallieterke*, 16/1/1975.
DE CAUWER, P., *De reaktie van de Vlaamse boerenwereld in de crisis na het faillissement van de Middenkredietkas (1935-1940). De akties en politieke betekenis van het Boerenfront*, Brussel: VUB, 1982, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DE COCK, P., *Een strenge plicht! De kamerverkiezing in het arrondissement Dendermonde 1919-1939*, Gent: RUG, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DE DEYGERE, R., De beweegredenen van Verschaeves houding tijdens de bezetting, in: *Verschaeve en de Tweede Wereldoorlog*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1988, pp. 15-72, (Verschaeviana. Jaarboek; 1987).

DE DEYGERE, R., ‘Het uur van Vlaanderen’: Vlaanderen in het Duits-Europese Rijk volgens Cyriel Verschaeve, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 41, 1982, 1, pp. 1-14.
DE DEYGERE, R., *Verschaeve te Berlijn in mei* 1941, in: *Verschaeviana*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1984, pp. 121-163, (Verschaeviana. Jaarboek; 1984).
DEFOORT, E., *Charles Maurras en de Action Française in België*, Nijmegen: Gottmer; Brugge: Orion, 1978, (Orions Historische Bibliotheek).
DE JONG, L., *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Meullenhoff, 1953.
DE JONGHE, A., H.J. Elias als leider van het Vlaams Nationaal Verbond. Kanttekeningen bij een artikel van Frans Van der Elst, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 6, 1975, 3-4, pp. 197-238; jg. 7, 1976, 3-4, pp. 329-423.
DE JONGHE, A., *Hitler en het politieke lot van België (1940-1944). De vestiging van een Zivilverwaltung in België en Noord-Frankrijk Deel 1: Koningskwestie en bezettingsregime van de kapitulatie tot Berchtesgaden (28 mei 19 nov. 1940)*, Antwerpen; Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel, 1972, (Mens en Tijd).
DE JONGHE, A., De personeelspolitiek van de Militärverwaltung te Brussel gedurende het eerste halfjaar der bezetting (juni-december 1940). Bijdrage tot de studie van de Duitse ‘Flamenpolitik’ in Wereldoorlog II, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 3, 1972, 1-2, pp. 1-49.
DE JONGHE, A., De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944). Deel 1: De Sicherheitspolizei in België, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 3, 1974, pp. 9-81.
DE JONGHE, A., De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944). Deel 2: De infiltratie van de politieke kollaboratie in Vlaanderen door de SS van het begin van de bezetting tot de dood van De Clercq (juni 1940-oktober 1942), in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 4, 1976, pp. 5-152.
DE JONGHE, A., De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944). Deel 3: Ontwikkeling van oktober 1942 tot oktober 1943, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 5, 1978, pp. 5-178.
DE JONGHE, A., De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944). Deel 4: Salzburg voor en na. Politieke ontwikkeling van augustus 1943 tot juli 1944, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 7, 1982, pp. 97-178.
DE JONGHE, A., De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944). Deel 5: Salzburg voor en na. Politionele ontwikkeling van september 1943 tot het einde van de bezetting, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 8, 1984, pp. 5-234.
DELAFORTRIE, L., *Het Genootschap Joris van Severen: Dinaso-actie tijdens de bezetting*, Antwerpen: De Nederlanden, 1989.
DELEU, J. e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tielt; Utrecht: Lannoo, 1973.
DELEU, J. e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, Tielt; Amsterdam: Lannoo, 1975.
DELVO, E., *De mens wikt... Terugblik op een wisselvallig leven*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1978, (Mens en Tijd).

DEMAREST, G., *De Vlaamse Beweging te Brugge 1918-1930*, Gent RUG, 1975, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DE MOEN, H.J., *Jeroom Leuridan: Recht en Trouw*, Zulte: Oranje-Uitgaven, 1963.
DE MUNCK, L., *Van het Daensistische weekblad 'De Werkman' tot het Vlaams-nationaal concentratie-weekblad 'Strijd' 1918-1940. Historiek en repertorium*, Leuven: KUL, Sociale wetenschappen, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DEPUYDT, M., *Sporen van antisemitisme in België tussen de twee wereldoorlogen. De houding van het Vlaamsch Nationaal Verbond tegenover de joden (oktober 1933-mei 1940)*, Leuven: KUL, 1978, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DE SCHAMPHELEIRE, H. en THANASSEKOS, Y. (ed.), *Extreem rechts in West-Europa: Acta van het colloquium te Antwerpen (29 maart 1990)*, Brussel, VUB-Press, 1991.
DE SCHRYVER, R., *Koning Albert en de Vlaamse Beweging*, in: *Handelingen van het colloquium 'Koning Albert'*, Brussel: ARA, 1976, pp. 209-243.
DE SCHRYVER, R., *Uit het archief van Frans Van Cauwelaert* 1: *Gedenkschriften over Vlaamse Beweging en Belgische politiek 1895-1918*, Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel, 1971, (Mens en Tijd).
DE SMET, E., *Vlaanderen voor Christus! Ontstaan en ondergang van het Jeugdverbond voor Katholiek Actie*, Leuven: KUL, 1989, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DE SMET, E., EVALENKO, R. en FRAEYS, W., *Atlas des élections belges 1919-1954*, Bruxelles: Institut de Sociologie Solvay, 1958.
DE SMET, G., *De Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen 1940-1944*, Leuven: KUL, 1982, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DE VOS, L., De numerieke verhouding tussen Vlamingen en Walen in het Belgisch leger bij het begin van de Eerste Wereldoorlog, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 43, 1984, 4, pp. 218-229.
DEWACHTER, W., De machtstoewijzingsfunctie van de voorkeurstemmen bij de Belgische parlementsverkiezingen, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 92, 1979, 3, pp. 492-505.
DEWACHTER, W., *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgische politieke bestel*, Antwerpen; Leuven; Brussel: Standaard, 1967.
DE WEVER, B., *Hendrik Elias: historicus in de politiek*, in: *1940. België, een maatschappij in crisis en oorlog. Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990*, Brussel: NSCWO II, 1993, pp. 327-335.

DE WEVER, B., *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*, Tielt; Weesp: Lannoo, 1984.
DE WEVER, B., 'Rebellen' an der Ostfront: die flämischen Freiwilligen der Legion 'Flandern' und der Waffen-SS, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, jg. 39, 1991, 4, pp. 589-610.
DE WEVER, B., *Rechts extremisme als ideologische achtergrond van de collaboratie van het Vlaamsch Nationaal Verbond tijdens de Tweede Wereldoorlog*, in: H. DE SCHAMPELEIRE en Y. THANASSEKOS (ed.), *Extreem rechts in West-Europa: acta van het colloquium te Antwerpen (29 maart 1990)*, Brussel: VUB-Press, 1991, pp. 161-166.
DE WEVER, B., *Staf De Clercq*, Brussel: Grammens, 1989.
DE WEVER, B., Verschaeve en het Oostfront. Bijdrage tot de studie van Verschaeves houding ten overstaan van de SS, in: *Verschaeve en de Tweede Wereldoorlog*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1988, pp. 131-179 (Verschaeviana. Jaarboek; 1987).
DE WEVER, B., *De Vlaams-nationalisten in de Gemeentebesturen tijdens het Interbellum*, in: *Handelingen van het colloquium 'De Gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)', Spa 2-4 september 1992*, ter perse.
DE WILDE, M., *De Kollaboratie (1)*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandse Boekhandel, 1985, (België in de Tweede Wereldoorlog; 5).
DE WILDE, M., *De Nieuwe Orde*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandse Boekhandel, 1982, (België in de Tweede Wereldoorlog; 3).
D'HAESE, R., *De integratie van de resten der Christene Volkspartij in het Vlaams-nationalisme na WOI*, in: R. D'HAESE. *Daens in brons*, Gent: ADVN, 1985, pp. 55-67.
D'HAESE, R., *De overgang van Daensisme naar Vlaams-Nationalisme in het arrondissement Aalst 1914-1925*, Gent: RUG, 1976, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
DOLDERER, W., Blauwdrukken voor een activistisch Vlaanderen. Hans Gmelin - een Duits rechtsgeleerde als adviseur voor de Flamenpolitik, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 48, 1989, 3, pp. 152-171.
DOLDERER, W., *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt. Die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*, Melsungen: Verlag Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, 1989, (Kasseler Forschungen zur Zeitgfeschichte; Bd.7).
DOLDERER, W., De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering na de Eerste Wereldoorlog: een bijdrage tot de voorgeschiedenis van de kollaboratie in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 46, 1987, 4, pp. 211-223; jg. 47, 1988, 2, pp. 109-128; 3, pp. 129-139.
DOLDERER, W., Van aktivisme naar bolsjewisme? Het studentengenootschap 'Flandria' te Göttingen, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 44, 1985, 2, pp. 111-122.
DURNEZ, G., *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant 1914-1948*, Tielt; Weesp: Lannoo, 1985.
DUVERGER, M., *Les partis politiques*, Paris: Colin, 19738.

ELIAS, H.J., *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte. Deel 4: Taalbeweging en cultuurflamigantisme. De groei van het Vlaamse bewustzijn 1883-1914*, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 19712.
ELIAS, H.J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging, 1914-1939*, Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel, 1969, 4 dln., (Mens en Tijd).
ELLIS, L.F., *The war in France and Flanders 1939-1940*, London: L.F. Ellis, 1953.
GAUS, H., *Het cultureel-maatschappelijke leven in België 1918-1940*, in: P. BLOK e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Deel* 14: *Nederland en België 1918-1940*, Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1979, pp. 256-284.
GAUS, H., *Menselijk gedrag tijdens langdurige economische recessies: een schets*, Malle: De Sikkel, 1981.
GAUS, H., VAN EENOO, R. en DE WAELE, M., *Beknopte Bibliografie van de Politieke en Sociaal-Ekonomische Evolutie van België 1918-1988*, Gent: Centrum voor politiek-wetenschappelijk onderzoek, 1988.
GEESSELS, Y., *De Grammensaktie, 1937-1938*, Leuven: KUL, 1975, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
GERARD, E. (ed.), *De christelijke arbeidersbeweging in België Deel* 1, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1991, (KADOC-Studies; 11).
GERARD, E., *Documenten over de Katholieke Partijenorganisatie in België/Documents relatifs à l'organisation du parti catholique belge (1920-1922, 1931-1933*), Leuven; Paris: Nauwelaerts, 1981.
GERARD, E., *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven: Kritak, 1985.
GERARD, E. (ed.), *De kracht van een overtuiging. 60 jaar ACW*, Zele: Reinaert-Uitgaven, 1981.
GERARD, E., La responsibilité du monde catholique dans la naissance et l'essor du rexisme, in: *La Revue Nouvelle*, jan. 1987, pp. 67-77.
GERARD, E., MAMPUYS, J. (ed.), *Voor kerk en werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging, 1886-1986*, Leuven: University Press (Kadoc-Studies; 13).
GERARD-LIBOIS, J., *Rex 1936-1940: Flux, reflux, tensions et dislocations*, Bruxelles: CRISP, 1989, (Courrier Hebdomadaire du CRISP; no. 1226).
GERARD-LIBOIS, J., GOTOVITCH, J., L'*An 40. La Belgique occupée*, Bruxelles: CRISP, 1971.
GERARD-LIBOIS, J., GOTOVITCH, J., L'an 40. La Belgique occupée, in: *Res Publica*, jg. 14, 1972, 1, pp. 137-146.
GOTOVITCH, J., *Du rouge au tricolore. Resistance et parti communiste*, Bruxelles: Labor, 1992.
GRAMMENS, M., *Gedaan met geven en toegeven*, Leuven: Davidsfonds, 1990, (Forumreeks/Davidsfonds; 4).
GUBIN, E., *D'une histoire nationale à l'autre: à propos de l'historiographie du mouvement flamand en Belgique*, in: H. HASQUIN (ed.), *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique*, Bruxelles, 1982, pp. 125-146, (Revue de l'Université de Bruxelles; 1981, 1-2).
GUNST, P., *Burgemeester en raadsleden 1938-1947. Verandering en continuïteit van het politiek personeel*, in: *Handelingen van het colloquium 'De Gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)', Spa 2-4 september 1992*, (ter perse).

P. GUNST, *Verandering en continuïteit van het politiek personeel. Burgemeesters en schepenen in het arrondissement Oostende*, Gent: RUG, 1991, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
HENAU, A. en VAN DEN WIJNGAERT, M., *België op de bon. Rantsoenering en voedselvoorziening onder Duitse bezetting 1940-1944*, Leuven; Amersfoort: Acco, 1986.
HENDRICKX, J.P., *Répertoire des mémoires de licence et des thèses de doctorat présentés dans les Départements d'Histoire Contemporaine des universités Belges. Tome* I: 1945-1975, Leuven; Brussel: Nauwelaerts, 1986, (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Bijdragen; 100).
HEYRMAN, P., De georganiseerde middenstand en de vreemdelingen tijdens het interbellum, in: *Mededelingenblad Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 13, 1991, 1, pp. 3-7.
HEYSE, M. en VAN EENOO, R., *Bibliografie van de geschiedenis van België 1914-1940*, Leuven; Brussel: Nauwelaerts, 1986, (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Bijdragen; 90).
HIRSCHFELD, G., Collaboration and Attentism in the Netherlands, 1940-1941, in: *Journal of Contemporary History*, jg. 16, 1981, 3, pp. 467-486.
HIRSCHFELFD, G., *Fremdherrschaft und Kollaboration. Die Niederlände unter deutscher Besatzung 1940-1945*, Stuttgart, 1984, (Studien zur Zeitgeschichte; 25).
HUYSE, L. en DHONDT, S. e.a., Onverwerkt Verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952, Leuven: Kritak, 1991.
IN 'T VELD, N.K.C.A. (ed.), *De SS en Nederland: documenten uit SS-archieven 1935-1945*, 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1976, 2 dln.
KAUWENBERGHS, G., *Bijdrage tot de geschiedenis van het Vlaams-Nationaal Verbond voor Vrouwen (1930-1940)*, Brussel: VUB, 1980, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
KEYES, R., *Leopold III. Een beproefd koning 1901-1940*, Tielt: Lannoo, 1986.
KEYMEULEN, H. en DE VOS, L., Een definitieve afrekening met de 80 %-mythe? Het Belgisch leger (1914-1918) en de sociale en numerieke taalverhoudingen onder de gesneuvelden van lagere rang, in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, jg. 27, 1988, 8, pp. 589-612; jg. 28, 1989, 2, pp. 1-37.
KLEFISCH, P., *Das Dritte Reich und Belgien 1933-1939*, Frankfurt a. M.: Lang, 1988, (Europäische Hochschulschriften. Reihe 3: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; 351).
KNEVELS, A.M., De Katholieke Vlaamse Bond in Limburg (1918-19128). Van de katholieke partij naar de nationalistische,

in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, 3, pp. 150-159.
KNOEBEL, E.E., *Racial illusion and military necessity: a study of SS political and manpower objectives in occupied Belgium*, USA: University of Colorado, 1965.
KRIER, E., Rex en Duitsland (1933-1940), in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, jg. 5, 1978, pp. 179-225.
KWIET, K., Zur Geschichte der Mussert-Bewegung, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, jg. 18, 1970, 1, pp. 164-195.
LAQUEUR, W. (ed.), *Fascism: A Reader's Guide. Analyses, interpretations, bibliography*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1976.
LARSEN, S.V., HAGTVET, B. en MYKLEBUST, J.P. (eds.), *Who Were The Fascists: Social Roots of European Fascism*, Bergen; Oslo; Tromso: Universitetsforlaget, 1980.
LAUREYSSENS, L., *Cultuurleven en cultuurbeleid tijdens het Duitse bezettingsregime: een verkennend en vergelijkend onderzoek van de Antwerpse casus*, Gent: RUG, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
LEEMAN, K., *Het Vlaams Nationaal Syndicaat en de Vlaamse Arbeidsorde tot 1940*, Gent: RUG, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
LINDEMANS, L. e.a., *De taalwergeving in België*, Leuven: Davidsfonds, 1981.
LINZ, J., *Some Notes toward a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective*, in: W. LAQUEUR (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1976, pp. 13-78.
LOOCK, H.D., Zur 'Grossgermanische Politik' des Dritten Reiches, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, jg. 8, 1960, 1, pp. 37-63.
LUYTEN, D., Wetgevende initiatieven met betrekking tot bedrijfsorganisatie in de dertiger jaren in België, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 19, 1988, 3-4, pp. 587-654.
MAES, T., *Het VNV in het bestuurlijk arrondissement Veurne, 1933-1944*, Gent: RUG, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
MAMPUYS, J., Van actiecomité naar K.W.B. Het ACW en het vormingswerk onder volwassen arbeiders 1935-1945, in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, jg. 71, 1980, pp. 929-960.
MARTIN, D., De Duitse 'Vijfde Kolonne' in België, 1936-1940, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 11, 1980, 1-2, pp. 85-117.
MARTIN, D., Vooroorlogs uiterst rechts in de pers, in: *De Nieuwe Maand*, jg. 24, 1981, 7, pp. 527-533.
MARTIN, D., *De vijfde Kolonne: mythe en realiteit. De Duitse inmenging in België tijdens de periode der onafhankelijkheidspolitiek*, Brussel: VUB, 1973, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
MASSIN, W., Van KVV tot VNV. Vlaamse ondertonen in Limburg, 1929-1940, in: *Het Oude Land van Loon. Jaarboek van de Federatie der Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Limburg*, jg. 45, 1990, pp. 211-262.
MEIRE, F., De DeVlag voor mei 1940, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 13, 1982, 2-3, pp. 419-466.
MEIRE, F., *Monografie over de 'De Vlag' tot 1940*, Gent: RUG, 1977, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

MEYERS, W.C.M., *België in de tweede wereldoorlog. Bibliografie (1970-1980)*, Brussel: NSCWO II, 1983.
MEYERS, W.C.M., België in de tweede wereldoorlog. Een poging tot kritische selectie van de voornaamste werken gepubliceerd sinds 1970, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, jg. 105, 1990, 2, pp. 280-294.
MEYERS, W.C.M., *Burgemeesters, schepenen en gemeentelijke administraties*, in: E. VERHOEYEN e.a., *Het minste kwaad*, Kapellen: DNB/Pelckmans, 1990, (België in de Tweede Wereldoorlog; 9), pp. 84-99.
MEYERS, W.C.M., De politieke houding van Verschaeve tijdens het laatste oorlogsjaar (na maart 1944). Beschouwingen bij de uitgave van enkele brieven, in: *Verschaeviana*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1984, pp. 165-232, (Verschaeviana. Jaarboek; 1984).
MEYERS, W.C.M., De Vlaamse Landsleiding. Een emigrantenregering in Duitsland na september 1944?, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 2, 1972, pp. 29-86.
MEYERS, W.C.M., *Het VVKS en de poging tot eenmaking van de jeugdbewegingen in Vlaanderen tijdens de bezetting (1940-1944)*, in: Y.J.D. PEETERS, *Over Volksopvoeding en Staatsvorming*, Antwerpen: De Nederlanden, 1983, pp. 78-94.
MOENS, O., *Verandering en continuïteit van het politiek personeel. Burgemeesters en schepenen in het arrondissement Dendermonde van 1938 tot 1947. Met een vergelijkende studie van de repressie en epuratie in België en Nederland*, Gent: RUG, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
MOMMAERTS, H.D., Herinneringen aan de afwikkeling van het Vlaams Aktivisme in 1918 en daarna, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 27, 1968, 5, kol. 315-326.
MOULAERT, L., *Joris Van Severen en het Verdinaso (oktober 1931-mei 1940). Analyse van een beeldvorming*, Leuven: KUL, 1987, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
MOYERSOEN, L., *Baron Romain Moyersoen en de politieke problemen van zijn tijd 1870-1967*, Aalst: L. Moyersoen, 1986.
NOLTE, E., *Die faschistische Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*, München: R. Pieper, 1966.
NUYENS, P.J.A., *Pater L.J. Callewaert. Met woord en Daad in Liefde*, Mortsel: Oranje Uitgaven, 1969.
OLSEN, J., *Dietsche Blauwvoetvendels*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Utrecht: Lannoo, 1973, p. 416.
OLSEN, J., K. DE SMET, *Nederland Eén*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Utrecht: Lannoo, 1973, p. 1041
PAYNE, S.G., *The Concept of Fascism*, in: S.U. LARSEN, B. HAGTVET en J.P. MYKLEBUST (eds.), *Who were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, Bergen; Oslo; Tromso: Universitetsforlaget, 1980, pp. 14-25.
PETRI, F. *Vlaams-Duitse Arbeidsgemeenschap*, in: J. DELEU, e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Amsterdam: Lannoo, 1975, pp. 1827-1828.
PICARD, L., De formatie van een Vlaamse subbourgeoisie, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 2, 1970, 1, pp. 145-149.

PICARD, L., *De geschiedenis van de Vlaamse en Groot-Nederlandse Beweging*, Antwerpen: De Sikkel, 1937-1959, 2 dln.
PICARD, L., Het Vlaams Nationalisme, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 1, 1969, 1, pp. 161-169.
Het proces H. Borginon, s.l., s.d.
PROVOOST, G., *Vlaanderen en het militair-politiek beleid tussen de twee wereldoorlogen*, Leuven: Davidsfonds, 1976-1977, 2 dln.
PROVOOST, G., *De Vossen: 60 jaar verbond van Vlaamse oudstrijders*, 1919-1979, Brussel: VOS, 1979.
PROVOOST, G., *Ward Hermans*, Antwerpen: Rockox Uitgaven, 1977, (Hedendaagse Personaliteiten).
REES, P., *Fascism and Pre-fascism in Europe, 1890-1945: a bibliography of the Extreme Right*, Brighton, Sussex: Harvester Press, 1984.
REILE, O., *Geheime Westfront. Die Abwehr 1935-1945*, München, 1962.
RENARD, P., *De ideologische en organisatorische problemen van het Vlaams-nationalisme in West-Vlaanderen, 1919-1931*, Gent: RUG, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
REYNDERS, L., *Het Vlaams-nationalisme in Limburg (1929-1940)*, Leuven: KUL, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
ROMEYNS, A., *Politieke mobiliteit van VNV-verkozenen in het arrondissement Aalst 1932-1962*, Gent: RUG, 1986, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
RUYS, M, *Collaboratie*, in: J. DELEU, e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Utrecht: Lannoo, 1973, pp. 307-313.
SAERENS, L. *De houding van het Vlaams-nationalisme tegenover de Joden tijdens de jaren dertig*, in: H. DE SCHAMPELEIRE en Y. THANASSEKOS (eds.), *Extreem rechts in West-Europa: acta van het colloquium te Antwerpen (29 maart 1990)*, Brussel: VUB-Press, 1991, pp. 255-280.
SAERENS, L., Het Verdinaso en de Joden (1931-1940), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 46, 1987, 3, pp. 155-180; 4, pp. 241-254.
SCHEPENS, L., *14/18. Een oorlog in Vlaanderen*, Tielt; Weesp: Lannoo, 1984, (Retrospectief).
SCHEPENS, L., *Activisme*, in: J. DELEU, e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Utrecht: Lannoo, 1973, deel 1, pp. 54-65.
SCHEPENS, L., *Fascists and nationalists in Belgium, 1919-1940*, in: S.U. LARSEN; B. HAGTVET en J.P. MYKLEBUST (eds.), *Who were the Facists: Social Roots of European Fascism*, Bergen; Oslo; Tromso: Universitetsforlaget, 1980, pp. 501-516.
L. SCHEPENS, *Frontbeweging*, in: J. DELEU, e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Utrecht: Lannoo, 1973, pp. 541-554
SCHEPENS, L., *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse*

Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog, Tielt; Bussum: Lannoo, 1983.
SCHILTZ, H., *Gedaan met treuren en zeuren: omtrent de jongste staatshervorming*, Leuven: Kritak, 1990, (Het gewicht van de tijd).
SCHMOOK, G., Camille Huysmans en de Vlaamse Beweging, in: *Ons Erfdeel*, jg. 12, 1968, 1, pp. 107-112.
SEBERECHTS, F., *Geschiedenis van de De Vlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij 1935-1945*, Gent: Perspectief Uitgaven, 1991, (ADVN-Reeks; nr. 1).
SEBERECHTS, F., Jef van de Wiele (1903-1979): een biografische schets, in: *Verschaeve en de Tweede Wereldoorlog*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1988, pp. 181-203, (Verschaeviana. Jaarboek; 1987).
SCHRIJVERS, P., *De Toekomst: het oorlogsweekblad van het Limburgse VNV*, Hasselt: Peter Schrijvers, 1987.
SEGERS, L., *Het VNV tegenover de internationale vraagstukken*, Gent: RUG, 1969, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
SERTYN, M., Avondlandstemming bij de jonge avant-garde in Vlaanderen na 1918: inspiratiebron voor purito-flaminganten en marginale wereldverbeteraars, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 5, 1974, 3-4, pp. 547-580.
SERTYN, M., *De linkerzijde in de Vlaamse Beweging tussen de twee wereldoorlogen*, Brussel: VUB, 1973, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
SIMONS, L., Pieter Geyl en het Vlaams-Nationalisme, 1920-1940, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, jg. 30, 1976, pp. 189-210.
SMITS, A., *Dom Modest van Assche. Kersten en Vlaming*, Steenbrugge: A. Smits, 1986.
STASHAR, M., *Ook dit was leven*, Sint-Baafs-Vijve: Oranje-De Eekhoorn, 1982.
STEENHAUT, W., *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders. Een onderzoek naar het optreden van de vakbonden in de bezettingsjaren (1940-1944)*, Gent: RUG, 1983, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.
STENGERS, J., La droite en Belgique avant 1940, in: *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 1970, 468-469, pp. 2-35.
STEVENS, F.E., Naar aanleiding van de verhouding van de taalgroepen in het IJzerleger. De samenstelling van het 9de Linieregiment tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, jg. 21, 1976, 7, pp. 681-722.
STRUYE, P., *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande: documents pour servir à l'histoire de l'occupation allemande en Belgique*, Bruxelles: Lumière, 1945.
TODTS, H., *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden. Kroniek van de Vlaamse Beweging*, Leuven: Davidsfonds, 1961-1982, 5 dln.
TOLLEBEEK, J., *De toga van Fruin: denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1990.
UYTTERHAEGEN, F., *Politisering en ideologisering van Middenstandsgroepen, 1928-1929, 1933-1936*, Gent: RUG, 1976, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VANACKER, D., *Het aktivistisch avontuur*, Gent: Stichting Mens en Kultuur, 1991.

VANACKER, D., Het aktivistisch schepencollege van Gent, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 47, 1988, 1, pp. 19-34.
VANACKER, D., De zending van Charpentier, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 48, 1989, 3, pp. 129-151; 4, pp. 195-209.
VAN CAUWENBERGHE, R., *De doorbraak van de christen-democratie (1890-1932). Casus Ronse*, Gent: RUG, 1983, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN DAELE, L., *De Vlaamse Wacht, juni 1941-september 1944. Bijdrage tot de geschiedenis van de militaire collaboratie*, Gent: RUG, 1986, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN DEN BERGHE, E., Kanttekeningen bij Wetenschappelijke Tijdingen jg. 43, 1984, 3, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 43, 1984, 4, pp. 246-247.
VAN DEN BOSSCHE, R., *De maatschappijleer van het Verdinaso en zijn katholieke achtergrond*, Leuven: KUL, 1977, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VANDEN EECKHOUT, P. en WITTE, E., *Bronnen voor de studie van de hedendaagse Belgische samenleving*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1986.
VAN DEN WIJNGAERT, M., *Het beleid van het Comité van de secretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting 1940-1944*, Brussel, 1975, (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België; jg. 37, 79).
VAN DEN WIJNGAERT, M. (ed.), *Schoollopen in oorlogstijd: het dagelijks leven van middelbare scholieren tijdens de bezetting (1940-1944)*, Brussel: UFSAL, NSCWO II, 1988.
VANDERBEKE, G., *Jongerenkontestatie te Aalst. Van Aktivisme naar Vlaams nationalisme 1914-1923*, Gent: RUG, 1973, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN DER CRUYSSEN, C., *Handhaaf en bouw! Werking van VVKS tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Leuven: KUL, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN DER ELST, F., Dr. Elias als leider van het V.N.V., in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 3, 1974, pp. 83-105.
VAN DER ELST, F., *Elias, Hendrik Jozef*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek Deel 7*, Brussel, 1977, pp. 195-206.
VAN DER ELST, *Vlaams Nationaal Verbond*, in: J. DELEU, e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Amsterdam: Lannoo, 1975, pp. 1833-1836.
VAN DER ELST, F., *Nationalistische partij en Vlaamse Beweging*, in: J. DELEU, e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Amsterdam: Lannoo, 1975, pp. 1027-1038.
VANDERHAEGEN, K., *Het VNV, de politieke collaboratie en de Brusselse problematiek*, Brussel: VUB, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VANDERKINDERE, Th., *Het VNV in het arrondissement Antwerpen 1933-1940*, Gent: RUG, 1977, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN DE VIJVER, H., *Het cultureel leven tijdens de bezetting*, Kapellen: DNB/Pelckmans, 1990, (België in de Tweede Wereldoorlog; 8).
VANDEWALLE, E., *Dietsch Eedverbond*, in: J. Deleu e.a, (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt; Utrecht, 1973, p. 424.
VANDEWEYER, L., De eerste barsten in het Vlaamse Front, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 44, 1985, 2, pp. 78-94.
VANDEWEYER, L., De hoop op een Duitse revanche-oorlog. De voorbereiding van de kollaboratie door de Vlaams-nationalisten rond het weekblad

‘Vlaanderen’, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, vol. 12, 1989, pp. 207-228.
VANDEWEYER, L., De Jong Nederlandse Gemeenschap. R. De Smets voorafspiegeling van de Dietse samenleving, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 48, 1989, 1, pp. 43-56.
VANDEWEYER, L., Het katholieke Vlaams-nationalisme in Antwerpen naast het Vlaamse Front 1925-1931, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 50, 1990, 4, pp. 193-197.
VANDEWEYER, L., Machtsstrijd in het Vlaamse Front. Het afsterven van ‘Ons Vaderland’, de geboorte van ‘Vlaanderen’, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 44, 1985, 4, pp. 206-224.
VANDEWEYER, L., De politieke rol van August Borms tussen 1918 en 1933, in: *Verschaeviana*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1987, pp. 81-117, (Verschaeviana. Jaarboek; 1986).
VANDEWEYER, L., Redaktiegeschiedenis van het weekblad Vlaanderen (1925-1934), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 55, 1986, 2, pp. 65-83.
VANDEWEYER, L., Robrecht De Smet in het Vlaamse Front 1918-1920, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 43, 1984, 3, pp. 173-185.
VANDEWEYER, L., *Van aktivisme naar kollaboratie. Het weekblad ‘Vlaanderen’*, Leuven: KUL, 1980, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN DINGENEN, J., Beschouwingen rond ‘De Nationaal-Socialist’, weekblad van het V.N.V, in: *Broederband*, jg. 21, 1985, 6-7, pp. 4-10; 8, pp. 1-9; 9-10, pp. 1-20; jg. 23, 1987, 2, pp. 10-12; 3, pp. 7-10; 4, pp. 5-9; 5, pp. 10-12; 6-7, pp. 2-7; jg. 24, 1988, 9-10, pp. 7-12; jg. 25, 1989, 1, pp. 8-12; 2, pp. 7-11; 3, pp. 8-13; 9-10, pp. 9-15; 12, pp. 5-9; jg. 26, 1990, 1, pp. 4-8; 5, pp. 5-8; 8, pp. 5-9; jg. 27, 1991, 6-7, pp. 6-12; 9-10, pp. 5-10.
VAN DINGENEN, J., De collaboratiestart van het VNV, in: *Broederband*, jg. 17, 1981, 1, pp. 3-9; 2, pp. 5-8; 3, pp. 4-10; 4, pp. 5-10; 6-7, pp. 19-25; 8, pp. 7-12.
VAN DINGENEN, J., Dr. Elias een Belgicist? in: *Broederband*, jg. 11, 1975, 6-7, pp. 1-5.
VAN DINGENEN, J., E.P. Jules Callewaert, in: *Broederband*, jg. 22, 1986, 3, pp. 8-10.
VAN DINGENEN, J., G. Romsée, in: *Broederband*, jg. 12, 1976, 5, pp. 1-8.
VAN DINGENEN, J., Met het Vlaams-nationalisme op weg naar Wereldoorlog II, in: *Broederband*, jg. 13, 1977, 3, pp. 1-9; 6-7, pp. 5-10; 9, pp. 3-9; jg. 14, 1978, 2, pp. 7-12; 3, pp. 1-6; 5, pp. 3-9.
VAN DINGENEN, J., Met het VNV de collaboratie in, in:

Broederband, jg. 14, 1978, 9, pp. 1-7; 12, pp. 3-9; jg. 15, 1979, 2, pp. 6-11; 6-7, pp. 1-6; 11, pp. 8-12; jg. 16, 1980, 9, pp. 3-11; 10, pp. 1-7; 11, pp. 6-11.
VAN DINGENEN, J., Nog Dr. Scheuermann en de M.O., in: *Broederband*, jg. 20, 1984, 9-10, pp. 2-6.
VAN DINGENEN, J., Nog pater Callewaert, in: *Broederband*, jg. 22, 1986, 4, pp. 1-4.
VAN DINGENEN, J., Nog Staf De Clercq, in: *Broederband*, jg. 18, 1982, 11-12, pp. 4-11.
VAN DINGENEN, J., Op bezoek bij Dr. Scheuermann, in: *Broederband*, jg. 20, 1984, 6-7, pp. 4-6.
VAN DINGENEN, J., Op weg naar de volksbeweging, in: *Broederband*, jg. 17, 1981, 10, pp. 7-13; 11-12, pp. 10-24; jg. 18, 1982, 3, pp. 4-13; 4, pp. 9-12; 5, pp. 6-11; 6, pp. 11-17.
VAN DINGENEN, J., De politieke taktiek van leider Elias in 1943? in: *Broederband*, jg. 22, 1986, 8, pp. 1-9.
VAN DINGENEN, J., Staf De Clercq en de M.O.: een delikaat onderwerp, in: *Broederband*, jg. 8, 1972, 11-12, pp. 19-63.
VAN DINGENEN, J., Staf de Clercq en zijn Militaire Organisatie (M.O.), in: *Broederband*, jg. 19, 1983, 8-9, pp. 3-15; 12, pp. 8-17; jg. 20, 1984, 1, pp. 6-13; 3, pp. 4-7; 4, pp. 5-23; 5, pp. 2-10.
VAN DINGENEN, J., Staf de Clercq ten aanval, in: *Broederband*, jg. 19, 1983, 3, pp. 4-10; 4, pp. 1-7; 5, pp. 3-10; 6-7, pp. 2-26.
VAN DINGENEN, J., De vergissingen van Staf De Clercq, in: *Broederband*, jg. 20, 1984, 9-10, pp. 18-26.
VAN DINGENEN, J., De Volksbeweging mislukt, in: *Broederband*, jg. 18, 1982, 7-8, pp. 3-10; 9-10, pp. 15-24; 11-12, pp. 14-21.
VAN DINGENEN, J., Waarom schreef pater Callewaert zijn protestbrief zo? in: *Broederband*, jg. 22, 1986, 9-10, pp. 6-24.
VAN DINGENEN, J., Wat zag de Vlaamse collaboratie in het Nationaal-Socialisme? in: *Broederband*, jg. 12, 1976, 3, pp. 5-8; jg. 13, 1977, 1, pp. 1-7.
VAN DOORSLAER, R., *De Belgische politie en magistratuur en het probleem van de ordehandhaving*, in: E. VERHOEYEN e.a., *Het minste kwaad*, Kapellen: DNB/Pelckmans, 1990, (België in de Tweede Wereldoorlog; 9), pp. 100-120.
VAN DOORSLAER, R., *De kinderen van het ghetto. Joodse immigranten en communisme in België 1925-1940*, Gent: RUG, 1991, onuitgegeven doctoraatsverhandeling.
VAN DOORSLAER, R., *De Kommunistische Partij van België en het Sovjet-Duits niet-aanvalspakt tussen augustus 1939 en Juli 1941*, Brussel: Frans Masereelfonds, 1975.
VAN DOORSLAER, R. en VERHOEYEN, E., *De moord op Lahaut. Het communisme als binnenlandse vijand*, Leuven: Kritak, 1985.
VAN EENOO, R., *België en het buitenland, 1918-1940*, in: P. BLOK e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Deel 14: Nederland en België 1914-1940*, Haarlem: Fibula-Van Dishoeck, 1982, pp. 314-335.
VAN GEET, W.J.D., *De Rijkswacht tijdens de bezetting 1940-1944*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1985, (Mens en Tijd).

VANGENECHTEN, K., *Geschiedenis van een Kempische Studentenbond (Geel, 1906-1930)*, Brussel: Stuurgroep Oud-AKVS, 1983, (AKVS-Verhandelingen; 1).
VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgische gerecht, 1795-1935*, Brussel: AWLSK, 1990, (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België; jg. 52, 1990, nr. 134).
VAN GOETHEM en H., VELAERS, J., *Leopold III. De koning, het land, de oorlog*, Tielt: Lannoo, (ter perse).
VAN GORP, G., Het geschil Thomas De Backer-Jan Van Mierlo 1930-1932. De strijd tussen federalisten en Grootnederlanders in de Kempense microcosmos, in: *Taxandria. Jaarboek van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen*, 1985, pp. 169-183.
VAN GORP, G., *Thomas De Backer en de Katholieke Vlaamse Volkspartij in het arrondissement Turnhout tot 1932. Bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse Beweging in de Kempen*, Leuven: KUL, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN GORP, G., *De Vlaamse Beweging in Turnhout van 1840 tot 1940. Een eeuw partijvorming rond de taalstrijd in een provinciestadje*, in: H. DE KOK en E. AUTENBOER (ed.), *Turnhout, groei van een stad*, 1983, pp. 348-350.
VAN HAESENDONCK, A., *De Vlaamsnationale Vrouwenbeweging in het interbellum*, Gent: RUG, 1985, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VAN HAVER, G., Het 'nieuwe orde'-vuur van Jong Dietschland (1927-1932), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, 2, pp. 104-114.
VAN HAVER, G., *Onmacht der verdeelden. Katolieken in Vlaanderen tussen demokratie en fascisme. 1929-1940*, Berchem: EPO, 1983.
VANHEES, D., De Nationaal-Socialist. Het weekblad van de Eenheidsbeweging-VNV tijdens de Tweede wereldoorlog-14 juni 1941-2 september 1944, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 43, 1984, 1, pp. 44-57; 2, pp. 103-121.
VANHEES, D., Het Verdinaso naar de collaboratie, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, 3, pp. 165-175.
VAN HEES, P. en PUCHINGER, G. (eds.), *Briefwisseling Gerretson-Geyl 1911-1958*, Baarn, 1979-1981, 5 dln.
VAN HEES, P. en WILLEMSEN, A.W. (ed.), *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities*, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel 1973-1975, 3 dln. (Mens en Tijd).
VAN HEES, P. en WILLEMSEN, A.W., Leuvens Recidivisme. Het gebruik door Prof. Dr. L. Wils van de briefwisseling Geyl, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, 1, pp. 44-58.
VAN HOOGTEN, J., Herinneringen aan Edingen en Staf De Clercq, in: *Broederband*, jg. 1, 1965, 9, pp. 5-6.
VAN ISACKER, K., *Herderlijke Brieven over Politiek. 1830-1966*, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1969, (Mens en Tijd).
VAN ISACKER, Ph., *Tussen Volk en Staat. Nagelaten memoires*, Antwerpen, 1953.
VAN LAEKEN, F. en VERHOEYEN, E., *Lexicon: politieke en jeugdkollaboratie*, Brussel: BRT-Instructieve Omroep, 1985, (De Kollaboratie/België in de Tweede Wereldoorlog).

VANLANDSCHOOT, R., *Beschouwingen bij de 55 stellingen van Dr. Henss over Europa und der neue Glaube (1942). Een studie over christendom en nationaal-socialisme*, in: *Verschaeve en de Tweede Wereldoorlog*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1988, pp. 73-130, (Verschaeviana. Jaarboek; 1987).
VANLANDSCHOOT, R., *Selectieve bibliografie voor de geschiedschrijving van de Meisjes- en Vrouwenbeweging in Vlaanderen*, in: *Verschaeve en de Vlaamse meisjesbeweging*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1984, pp. 151-170, (Verschaeviana. Jaarboek; 1983).
VAN MEERBEECK, Ph. en VERHOEYEN, E., *De tijd der vergelding*, Brussel: BRT-Instructieve Omroep, 1990.
VAN MOLLE, L., *Ieder voor allen. De Belgische boerenbond 1890-1990*, Leuven: Universitaire Pers, 19902, (KADOC-studies; 9).
VAN ONCKELEN, W., *Het wonder 1928*, Antwerpen: BDAC, 1989.
VAN OVERSTRAETEN, R., *Dans l'Etau au service de la Belgique*, Paris: Librairie Plon, 1960.
VAN OVERSTRAETEN, R., *Sous le joug. Léopold III prisonier*, Bruxelles: Didier Hatier, 1986.
VAN REMOORTERE, J., *Dr. Gerard De Paep: een leven van volksverbonden trouw*, Beveren-Waas: Dr. Gerard de Paep-Fonds, 1989.
VAN ROSSEM, B., *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Aalst 1933-1940*, Gent: RUG, 1981, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VANTHEMSCHE, G., De fysionomie van de werkloosheid in België tijdens de jaren 1930, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 19, 1988, 3-4, pp. 269-344; jg. 20, 1989, 1-2, pp. 1-106.
VANTHEMSCHE, G., *De werkloosheid in België 1929-1940*, Berchem: EPO, 1989.
VAN WESTDIJK, H. [pseudoniem van H. ELIAS], *Staf De Clercq en het VNV*, in: L. VAN LIMBURG [pseudoniem van F. VAN DER ELST], H. VAN WESTDIJK [pseudoniem van H. ELIAS], *Staf De Clercq*, s.l.: Boekengilde Brederode, 1951, (Den Vaederlant Getrouwe; 3).
VERDOODT, F.-J., *Hector Planquaert, de Daensistische beweging en het Planquaertisme*, Gent: RUG, 1979, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VERDOODT, F.-J., Hector Planquaert (1863-1953): van cultuurbewuste naar sociaal-politiek agerende Vlaamsgezindheid, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 39, 1980, 4, kol. 193-206.
VERHAEGHE, S., *Tony Herbert: een politieke biografie*, Gent: RUG. Politieke wetenschappen, 1988, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VERHAERT, B., *De Turnhoutse Vlaams-nationale organisatie onder*

leiding van Thomas Debacker gedurende de vooroorlogse VNV-periode (1933-1940), Leuven: KUL, 1979, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VERHAERT, B., De verhouding van volksvertegenwoordiger Thomas De Backer tot het VNV, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 43, 1984, 4, pp. 230-242; jg. 44, 1985, 1, pp. 14-26.
VERHOEYEN, E., Enkele beschouwingen rond de houding van de Belgische industriëlen tijdens de Tweede Wereldoorlog, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 9, 1978, 1-2, pp. 259-288.
VERHOEYEN, E., L'extrème-droite en Belgique. II: L'extrèmedroite au sein du nationalisme flamand, in: *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, no. 675-676, le 7 mars 1975.
VERHOEYEN, E., De financiering van het dagblad 'De Schelde-Volk en Staat' (1929-1940), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 46, 1987, 4, pp. 224-240; jg. 47, 1988, 1, pp. 35-61.
VERHOEYEN, E., Kultuur, politiek en kultuurpolitiek tijdens de tweede wereldoorlog, in: *Kultuurleven*, jg. 52, 1985, 7, pp. 652-668.
VERHOEYEN, E. en UYTTERHAEGEN, F., *De kreeft met de zwarte scharen: 50 jaar rechts en uiterst rechts in België*, Gent: Frans Masereelfonds, 1981.
VERHOEYEN, E., *Het minste kwaad*, Kapellen: DNB/Pelckmans, 1990, (België in de Tweede Wereldoorlog; 9).
VERLINDE, R., *De Vlaamse Beweging te Brugge (1928-1939). Sociaal-culturele en politieke aspekten van de Vlaamse Beweging in het arrondissement Brugge tussen de Bormsverkiezing (dec. '28) en het uitbreken van de tweede wereldoorlog (sept. '39)*, Gent: RUG, 1984, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VERPLAETSE, T., *Het Vlaams-nationalistisch dagblad 'De Schelde-Volk en Staat' als orgaan van het VNV tijdens de periode 1934-1940*, Gent: RUG. Pers- en Communicatiewetenschappen, 1981,onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VERSCHOORE, G., *Het VNV in het arrondissement Oudenaarde-Ronse, 1933-1940*, Gent: RUG, 1989, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
VERSTRAETE, P.J., Odiel Spruytte: ideoloog van het VNV?, in: *Kultuurleven*, jg. 52, 1985, 7, pp. 624-632.
VERSTRAETE, P.J., *Odiel Spruytte. Een priesterleven in dienst van het Vlaams nationalisme*, Antwerpen: De Nederlanden, 1990.
VERSTRAETE, P.J., Het weekblad 'Jong Dietsland' 1927-1933 en de Vlaamse Beweging, in: *Verschaeviana*, Brugge: Jozef Lootensfonds, 1982, pp. 121-162 (Verschaeviana. Jaarboek; 1982).
VERSYCK, J., Leo Vindevogel tegenover de Ronsese, Belgische en Europese politiek, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 46, 1987, 2, pp. 99-119.
VINCX, J., *Vlaanderen in uniform. 1940-1945*, Antwerpen: Etnika, 1980, 7 dln.
VINKS, J., *Borms*, Brecht; Antwerpen: De Roerdomp, 1974.
VINTS, L., P.J. *Broekx en de christelijke arbeidersbeweging in Limburg*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1989, (KADOC-Studies; 8).
VLAEMYNCK, C.H., *Dossier Abbeville. Arrestaties en deportaties in mei 1940*, Leuven: Davidsfonds, 1977.
VLAEMYNCK, C.H., *Naar Engeland gedeporteerd. Vlaamse geënterneerden op het eiland Man, 1940-1945*, Antwerpen; Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 1984, (Mens en Tijd).

VON DER DUNK, H.W., Het fascisme een tussenbalans, in: *Internationale Spectator*, jg. 24, 1975, 1, pp. 32-50.
VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS. Geschiedenis van de katholieke Vlaamse Studentenbeweging, 1914-1935*, Leuven: Davidsfonds, 1982, 2 dln. (Bibliotheek van de Vlaamse Beweging).
VOS, L. en GEVERS, L., *Dat Volk Moet Herleven. Het studententijdschrift De Vlaamsche Vlagge, 1875-1933*, Leuven: Davidsfonds, 1976, (Biblioteek van de Vlaamse Beweging).
VOS, L., *De Dietse Studentenbeweging 1919-1940*, in: *Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1946, Brussel, 10-12/12/1980: acta*, Gent, 1982, pp. 451-493.
VOS, L., De eierdans van P. Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, jg. 9O, 1975, 3, pp. 444-457.
VOS, L., Ideologie en Idealisme. De Vlaamse Studentenbeweging te Leuven in de periode tussen de twee wereldoorlogen, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 6, 1975, 3-4, pp. 263-328.
VOS, L., *Nationalisme en rechtse stroming bij de Vlaamse studenten te Leuven tijdens het interbellum*, Leuven: Acco, 1977, (Dossiers Geschiedenis; nr. 2).
WENDE, F., Enkele opmerkingen over het karakter van de Duitse Flamenpolitik 1914-1918 en over Lode Wils' boek over ‘Flamenpolitik en Aktivisme’, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 34, 1975, 4-5, pp. 213-224.
WERKERS, J., La Belgique? Qu'elle crèvel, in: *Ter Waarheid over Joris Van Severen*, jg. 3, 1985, 2, pp. 1-12; jg. 4, 1986, 1, pp. 3-9.
WILLE, O., *Van Fabriekswacht tot Flakbrigade. Christiaan Turcksin en zijn paramilitaire formatie*, Gent: RUG, 1990, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
WILLEMSEN, A.W., Geyl als grootnederlander in de jaren twintig, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, jg. 90, 1975, 3, pp. 458-474.
WILLEMSEN, A.W., *De Vlaamse Beweging. II: van 1914 tot 1940*, Hasselt: Heideland-Orbis, 1975, (Twintig Eeuwen Vlaanderen; 5).
WILLEMSEN, A.W., *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Groningen, 19581; Utrecht: Ambo, 19692.
WILLEMSEN, A.W., Het Vlaams-nationalisme als machtsfactor in de Belgische politiek tussen de twee wereldoorlogen, in: *Res Publica*, jg. 4, 1962, 4, pp. 401-408.
WILLEQUET, J., *La Belgique sous la botte, résistances et collaborations 1940-1945*, Paris: Editions Universitaires, 1987.
WILS, L., Bormsverkiezing en ‘compromis des Belges’. Het aandeel van regerings- en oppositiepartijen in de taalwetgeving tussen beide wereldoorlogen, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 4, 1973, 3-4, pp. 265-330.
WILS, L., *Het daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland*, Leuven: Davidsfonds, 1969 (Keutreeks; 110).
WILS, L., *Elias of het gevecht met de geschiedenis*, in: *Liber Amicorum Dr. J. Scheerder*, Leuven, 1987, pp. 373-387.
WILS, L., *Flamenpolitik en Aktivisme: Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven: Davidsfonds, 1974.

WILS, L., Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-Nationalistische, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 41, 1982, 2, pp. 95-120.
WILS, L., *De Grootnederlandse Beweging, 1914-1944: ontstaan, wezen en gevolgen*, in: *Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1946, Brussel*, 1O-12/12/198O: *acta*, Gent, 1982, pp. 415-450.
WILS, L., De Grootnederlandse geschiedschrijving, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 61, 1983, 2, pp. 322-366.
WILS, L., *De historische verstrengeling tussen de christelijke arbeidersbeweging en de Vlaamse beweging*, in: E. GERARD en J. MAMPUYS, *Voor kerk en werk. Opstellen over de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging 1886-1986*, Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1986, (KADOC Jaarboek 1985), pp. 15-40.
WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Deel 2: Geschiedenis van het Davidsfonds 1914.-1936*, Leuven: Davidsfonds, 1985.
WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Deel 3: Geschiedenis van het Davidsfonds in en rond Wereldoorlog II*, Leuven: Davidsfonds, 1989.
WILS, L., Nog eens: Gerretson, Geyl en Vos, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 42, 1983, 1, pp. 59-62.
WILS, L., Wetenschap en politiek omstreeks 1928: het ontstaan van de Vlaamse Wetenschappelijke Stichting, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 37, 1978, 3, kol. 129-142.
WIPPERMANN, W., *Europäischen Faschismus im Vergleich 1922-1982*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983, (Neue Historische Bibliothek).
WITTE, E. en CRAEYBECKX, J., *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie*, Antwerpen: Standaard, 1983.
WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België: van 1830 tot heden*, Antwerpen: Standaard, 1990.
WOLFS, I., *De houding van het Vlaams Nationaal Verbond ten aanzien van de Joden (1933-1940)*, Brussel: VUB, 1982, onuitgegeven licentiaatsverhandeling.

Herkomst van de documenten

Het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme, Antwerpen

I/1, I/2, II/2, III/1, III/2, V/1, VII/1, VII/2, VIII/1, VIII/2, IX/1, IX/2
Het Archief en Museum voor de Socialistische Arbeidersbeweging, Gent
II/1, IV/1, V/2, VI, XI/1,
Het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, Brussel
IV/2, X, XI/2, XII, XIII/1, XIII/2, XIV/1, XIV/2, XV/1, XV/2, XVI/1, XVI/2
Reproducties: Peter Maes, Wilrijk en AMSAB, Gent

Lijst van afkortingen

AA	Auswärtiges Amt
ACV	Algemeen Christelijk Vakverbond
ACW	Algemeen Christelijk Werkersverbond
ADVN	Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme
AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
AKDS	Algemeen Katholiek Diets Studentenverbond
AKVS	Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond
AMSAB	Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging
AMVC	Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven
AO	Auslandsorganisation der NSDAP
ARA	Algemeen Rijksarchief
ASSVL	Algemene-SS Vlaanderen
AVHV	Algemeen Vlaams Hoogstudentenverbond
AVNJ	Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond
AVNV	Algemeen Vlaams Nationaal Verbond
AVNV	Algemeen Vlaams Nationaal Vrouwenverbond
AVV/VVK	Alles voor Vlaanderen/Vlaanderen voor Kristus
BAK	Bundesarchiv Koblenz
BBC	British Broadcasting Corporation
BDAC	Borms Documentatie- en Actiecentrum
BDC	Berlin Document Center
BMGN	Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
BRT	Belgische Radio en Televisie
BTFG	Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis
BTNG	Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis
BVOS	Bond van Vlaamse Oud-Soldaten
BWP	Belgische Werkliedenpartij
CERE	Centre d'étude pour la Réforme de l'Etat
CRISP	Centre de Recherche et d' Information Socio-Politique
DBV	Dietse Blauwvoetvendels
DeVlag	Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (Deutsch-Flämische Arbeitsgemeinschaft)
dinaso	(lid van het) Verdinaso
DJV	Diets Jeugdverbond
DM	Dietse Militie
DM/HB	Dietse Militie/Hulpbrigade
DM/MB	Dietse Militie/Motorbrigade
DM/WB	Dietse Militie/Wachtbrigade
DM/ZB	Dietse Militie/Zwarte Brigade
DMO	Dinaso Militanten Orde
DMS	Dietse Meisjesscharen
DRK	Deutsches Rote Kreuz
DSK	Diets Studenten Keurfront

EVB	Encyclopedie van de Vlaamse Beweging
FKFO	Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek
Flak	Flug(zeug)abwehrkanone
Gestapo	Geheime Staatspolizei
GRMA	German Records Microfilmed at Alexandria
HJ	Hitlerjugend
HSSPF	Höhere SS- und Polizeiführer
Ir.	Ingenieur
ISAOL	Internationale Socialistische Anti-Oorlogsliga
JCH	Journal of Contemporary History
JMH	Journal of Modern History
KA	Krijgsauditoraat
KADOC	Katholiek Archief en Documentatiecentrum
KAJ	Katholieke Arbeidersjeugd
KB	Koninklijk Besluit
KCVV	Katholieke Christelijke Volkspartij voor Vlaanderen
KLV	Kinderlandverschickung
KUL	Katholieke Universiteit Leuven
KVHV	Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond
KVNV	Katholiek Vlaams Nationaal Verbond
KVOHV	Katholiek Vlaams Oud-Hoogstudentenverbond
KVV	Katholieke Vlaamse Volkspartij
KVV	Katholieke Vlaamse Volkspartij (Limburg)
KVV	Katholieke Vlaamse Volkspartij (Oudenaarde)
KVV	Katholieke Vlaamse Volkspartij (Turnhout)
KVV	Kristelijke (ook Kristene of Katholieke) Vlaamse Volkspartij (Antwerpen)
KZ	Konzentrationslager
MO	Militaire Organisatie

MV	Militärverwaltung für Belgien und Nordfrankreich
NAS	Nationale Arbeiderssyndikaten
NBV	Nationale Bond Vlaanderen
NDAT	Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Toezicht
NFWO	Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek
NIR	Nationaal Instituut voor Radio-omroep
NLVC	Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie
NOS	Nationaal Onderwijzerssyndicaat
NS	Nationalsozialismus
NSB	Nationaal Socialistische Beweging
NSB	Nationale Strijdersbond
NSBiV	Nationaal Socialistische Beweging in Vlaanderen
NSBV	Nationaal Socialistische Beweging Vlaanderen
NSDAP	Nationaalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSGWO II	Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog
NSJV	Nationaal Socialistische Jeugd in Vlaanderen
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps
NSV	Nationalsozialistisch Volkswohlfahrt
NSVAP	Nationaalsocialistische Vlaamse Arbeiderspartij
NSVAP	Nationaalsocialistsiche Voorlichting, Actie en Propaganda
NV	Naamloze Vennootschap
OKH	Oberkommando des Heeres
OKW	Oberkommando der Wehrmacht
OMO	Leraarsbond Officeel Middelbaar Onderwijs
OT	Organisation Todt
PA	Propaganda-Abteilung
PAB	Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes Bonn
Promi	Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda
PU	Politisch Unzuverlässig/Unfähig
PV	Procesverbaal
RIOD	Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
RPT	Reichsparteitag
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
RUG	Universiteit Gent
SA	Sturmabteilung
SD	Sicherheitsdienst
SEPES	Société d'Etudes Politiques, Economiques et Sociales
SIPO	Sicherheitspolizei
SM	Samenwerkende Maatschappij
SS	Schutz-Staffeln of Schutscharen
SSHA	SS-Hauptamt
SV	Samenwerkende Venootschap
TB	Tätigkeitsberichte
UFAC	Union des Fraternelles de l'Armée de Campagne
UHGA	Unie van Hand- en Geestesarbeiders
V-Mann	Vertrauensmann

VAVV	Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen
VDA	Volksbund für das Deutschrum im Ausland
VDC	Verbond van Dinaso Corporaties
Verdinaso	Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen
VEV	Vlaams Ekonomisch Verbond
VIVO	Vlaams Instituut voor Volksdans en -Muziek
VIVO	Vlaams Instituut voor Volkskunst
VJZG	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
VLANARA	Vlaams Nationale Radiovereniging
VNCSA	Vlaams Nationale Centrale voor Sociale Actie
VNS	Vlaams Nationaal Syndicaat
VNV	Vlaams Nationaal Verbond
VNVP	Vlaams Nationale Volkspartij
VNVV	Vlaams Nationaal Vakverbond
VNVV	Vlaams Nationaal Vrouwenverbond
VNZ	Vlaams Nationaal Zangverbond
VOJO	Voor Onze Jongens aan het Oostfront
VOS	Verbond van Vlaamse Oud-Strijders
VTB	Vlaamse Toeristenbond
VUB	Vrije Universiteit Brussel
VVKS	Vlaams Verbond van Katholieke Scouts
VVPOB	Verbond van het Vlaams Personeel der Openbare Besturen
WO I	Wereldoorlog I
WO II	Wereldoorlog II
WT	Wetenschappelijke Tijdingen
ZV	Zivilverwaltung für Belgien und Nordfrankreich

Index van persoonsnamen

Von Rintelen [648]

Index van verenigingen en organisaties

Bij het opstellen van de index is ervan uitgegaan dat hij bruikbaar dient te zijn voor de studie van het VNV. Organisaties en verenigingen die behoren tot het VNV vindt men onder het lemma 'Vlaams Nationaal Verbond' (bijv. 'Raad van Leiding'), of onder één van zijn nevenorganisaties (bijv. 'Jeugdsecretariaat van het AVNJ' onder 'Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond'). Voor andere organisaties werd een aantal trefwoorden geïndexeerd onder één lemma (bijv. 'Algemene-SS Vlaanderen' en 'Germaanse-SS Vlaanderen' onder 'SS-Vlaanderen'). Belgische overheidsinstellingen werden in principe niet opgenomen in de index.